

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BASKIN ORAN

ETNİK VE DİNSEL AZINLIKLAR

TARİH, TEORİ,
HUKUK, TÜRKİYE

Literatür®



BASKIN ORAN

ETNİK VE DİNSEL AZINLIKLAR
Tarih, Teori, Hukuk, Türkiye

Gayrimüslimler, Kürt Hakları, Alevi Hakları,
OHAL Rejimi

LİTERATÜR YAYINLARI: 801
Politika - İnceleme - Araştırma: 30

ETNİK VE DİNSEL AZINLIKLAR
Tarih, Teori, Hukuk, Türkiye
Baskın Oran

Genel Yayın Yönetmeni
Kenan Kocatürk

Yayına Hazırlayan
Cem Tüzün

Baskı Öncesi Hazırlık
Maraton Dizgievi
Tel: (0212) 526 39 27
www.dizgievi.com

Baskı ve Cilt:
Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. Baha İşmerkezi
A Blok No: 3/1 Kat: 2 Avcılar - İstanbul
Sertifika No: 12027
Tel: (0212) 412 17 77

ISBN: 978-975-04-0787-1

© Copyright 2018, Literatür: Yayıncılık
Bu kitabın yayın hakları Literatür: Yayıncılık,
Dağıtım, Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir.
Kitabın tamamı veya bir bölümü hiçbir biçimde çoğaltılamaz,
fotokopi çekilemez, dağıtılamaz ve yeniden elde edilmek üzere saklanamaz.

Sertifika No: 10843

LİTERATÜR®
Yayıncılık, Dağıtım, Pazarlama Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
İstiklal Caddesi, İpek Sokak, No: 10 Kat: 2
Beyoğlu 34433 İstanbul
T 0(212) 292 4120 - F 0(212) 245 5987
E literatur@literatur.com.tr
www.literatur.com.tr
www.facebook.com/literaturyayincilik

BASKIN ORAN

Uluslararası ilişkiler emekli profesörü. 1945 İzmir doğumlu. 1968'de bitirdiği SBF'de (Mülkiye) asistanken 1971 ve 1980 cuntaları tarafından toplam dokuz yıl üniversiteden atıldı, her seferinde Danıştay'da kazanarak geri döndü. 1999-2009 arasında Avrupa Konseyi Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI) nezdinde ulusal irtibat görevlisi idi. Ekim 2004'te Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulunun *Azınlık ve Kültürel Haklar Raporu*'nu yazınca mahkemeye verildi ve beraat etti. 2006'da erken emekliliğini isteyerek Oxford (2006) ve Harvard (2009) üniversitelerinde dizi konferanslar verdi. Aralık 2008'de *Ermenilerden Özür Kampanyası*nı başlatan dört kişi arasında yer aldı. Nisan 2013'te Kürt Barışı çerçevesinde Akil İnsanlar Ege heyetinde bulundu. Ocak 2016'da 1.128 akademisyenin "Bu suça ortak olmayacağız" bildirisini imzalayanlardan biriydi. Mülkiye'de vermekte olduğu lisansüstü dersleri Temmuz 2016'da ilan edilen OHAL döneminde yasaklandı.

Haftalık yazıları *Agos*, *T24*, *Artigerçek* ve *Ahval*'de cuma günleri çıkıyor. Sekseni aşkın bilimsel makalesi yayımlandı. Türkiye'de sırayla şu kitapları basıldı: *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği - Kara Afrika Modeli; Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu; Atatürk Milliyetçiliği - Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme; Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları* (2 cilt); *Nerde O Eski Mahpushaneler; Devlet Devlete Karşı; Kalkık Horoz - Çekiç Güç ve Kürt Devleti; Yunanistan'ın Lozan İhlalleri; Küreselleşme ve Azınlıklar; Türk Dış Politikası - Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Ed.), (1919-1980, 1980-2001, 2001-2012 olarak 3 cilt); *Dalavera Memet'in Bodrum Tarihi* (Feyhan Görgün'le birlikte); *Enişte Gözüyle Bodrum; Türkiye'de Azınlıklar - kavramlar, teori, Lozan, iç mevzuat, içtihat, uygulama; M.K. Adlı Çocuğun Tehcir Anıları-1915 ve Sonrası; Türkiye İnsan Hakları Bilançosu - 2006 İzleme Raporu; Türkiyeli Kürtler Üzerine Yazılar; Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar; Türk Yargısı ve Adaleti Üzerine Yazılar; Kürt Barışında Batı Cephesi - "Ben Ege'de Akilken..."*; *Recep Tayyip Erdoğan'ın Yazılmamış Anıları*.

Yurt dışında yayınlanmış kitapları: *M.K., Récit d'un déporté arménien - 1915* (Editions Turquoise, Fransa); *Turkish Foreign Policy 1919-2006* (Ed.) (The University of Utah Press, ABD). Nisan 2018'de Farsça yayınlanacak: (Ed.) *Türk Dış Politikası - 2001-2012*, Tahran, Institute for Political & International Studies (IPIS).

KISA İÇİNDEKİLER*

GİRİŞ

Dünyada Azınlık Kavramının Tarihçesi	11

BİRİNCİ BÖLÜM

20. Yüzyıldan Günümüze Azınlıklar: Uluslararası Örgüt Şemsiyesinde Koruma	59

İKİNCİ BÖLÜM

Azınlıklar Konusunda Temel Kavramlar ve Tartışmalar	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Azınlık Hakları Konusunda Temel Kavramlar ve Tartışmalar	111

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Azınlık-Devlet İlişkilerinde Temel Kavramlar ve Meseleler	135

BEŞİNCİ BÖLÜM

Resmî Kabule ve Uluslararası Standartlara Göre Türkiye’de Azınlıklar	165

ALTINCI BÖLÜM

Resmî Kabul: Lozan Bağlamında Türkiye’de Azınlık Kavramı ve Hakları	229

YEDİNCİ BÖLÜM

Resmî Kabul ve Uluslararası Standartlar Bağlamında Türkiye’de Azınlık Mevzuatı, Uygulaması, İçtihadı	251

SEKİZİNCİ BÖLÜM

OHAL Rejimi Öncesi ve Sonrasında AB Reform Paketleri: Tüm Yurttaşlar, Gayrimüslimler, Kürtler	329

DOKUZUNCU BÖLÜM

Türkiye’deki Azınlık Uygulamasının Tahlili	395

Sonuç	439

(*) Ayrıntılı İçindekiler kitabın sonundadır.

SUNUŞ

Askerî darbe rejimlerini “yoğun” yaşamışlardan biri olarak not ederek başlayayım: İnsan hakları açısından Türkiye Cumhuriyeti’nin o rejimlerden daha puslu bir döneminde, devletin en hassas olduğu konuda yayınlıyoruz bu kitabı. Yazar ve yayınevi olarak.

Kitap derken:

Lozan hak sahibi olarak “Gayrimüslimler”i tanıdığı halde devletimizin bunlardan sadece 3 tanesini hak sahibi kabul ettiğini, onlara bile hakkını vermemeyi vatanperverlik bellediğini anlatıyor. Bu Gayrimüslimlerin örgütlenmelerini ve kurumlarını, mezarlıklarının listelerine varıncaya kadar kayda kuyda geçirerek.

Burada durmayarak, uluslararası standartları uyguluyor ve dinsel açıdan farklı Aleviler ile etnik bakımdan farklı Kürtlerin durumunu ve haklarını ele alıyor.

OHAL dönemine yoğun biçimde odaklanarak.

* * *

Üniversitelerde konu üzerinde toplu bir esere ihtiyaç bulunduğu için bu kitabı esas itibarıyla bir ders kitabı olarak yazdım. Daha derin araştırmalarda uzmanlara ipucu ve kaynak sağlayacak ayrıntıları da dipnotlara koyarak. Daha önceki dört kitabın (Türkiye’de Azınlıklar, Küreselleşme ve Azınlıklar, Batı Trakya Sorunu, Türk Dış Politikası I-II-III) önemli yerlerini de güncelleyerek ve çok genişleterek.

Bu çerçevede, azınlıklar konusunda tarih boyunca dünyada ve Türkiye’de ortaya çıkan kavramları, teamülleri, kuralları, bunların uygulanmasını ve tartışılmasını vermeyi, sonra da bunları kullanarak Türkiye’yi tahlil etmeyi hedefledim.

* * *

Diğer yandan, amaç sadece üniversiteleri ve uzmanlar için yazmak değil.

Gerçi kimlik konusunu anlatırken bazı dipnotlarda çoban salatasının nasıl yapıldığına ilişkin tarifler ve “Ankara Hilton” teri-

minin başkentteki otelle ilişkili olmadığını anlatan yerler bile var ama bu, bu işin tamamen esprisi.

Ana amaç, ülkede iç ve dış politika üzerine fikir yürüten herkesin edinmesi gereken temel bilgileri aktarmak. Çünkü metni okuyunca muhtemelen bana katılacaksınız: Türkiye'nin bu en nazik konusu; gerek "so-kaktaki insan"ın, gerekse yüksek bürokrasinin ve yargının fazla aşına oldukları söylene-meyecek bir konu.

* * *

Durumun sebepleri:

1) Eğitim. Sakallı Celal'in dediği gibi, böyle bir durum "ancak tahsille mümkün". Aileden ve ilkokuldan itibaren aldığımız eğitim, özellikle de tarih öğretimi, hepimizi "Biz Bize Benzeriz" ve "Birinci Dünya Savaşında müttefiklerimiz yenilince bizi de yenik saydılar" temellerinde yükselen, içimize dönük, "yerel" bir düşünce yapısına mahkum etti.

2) Buradan kalkarak, Yerli ve Milli niteliğimiz. Başta milletvekilleri, politikacılar, bürokrasi ve yargı olmak üzere, bizde dış dünyaya ve yabancı dillere açılma pek gelişmiş boyutlarda değil. Bu durum, sağlam bilgi sahibi olmadan sabit fikir sahibi olmayı kolaylaştırıyor. Komplo teorileri ve şehir efsaneleri ürettiriyor.

Oysa, artık iyice sıradanlaşmış tabirle, dünya bir "küresel köy"e dönüştü. Özellikle de Mayıs 2004'deki anayasa değişikliğinden bu yana (Md. 90/5), insan/azınlık hakları alanındaki uluslararası antlaşmalar, bizim Lozan'da demir atıp kalmış hatta daha geriye gitmiş mevzuatımızdan üstün sayılıyor. Ve bu çerçevedeki uluslararası taahhütlerimiz epey kabarık bir arşiv oluşturmakta-

3) Azınlıklar ve Lozan konusunda eğitim eksikliği. Yargıtay'da Lozan hakkında karar veren yargıçların Lozan metnini, hatta Kesim III'ü bir kere bile okumamış olmaları çok mümkün. Bizde, üzerinde en fazla konuşulan konular genellikle en az bilinen konulardır. Anayasa'yı vb. bir kere bile okumamış olanlar ezici çoğunluktadır.

4) Uluslararası standartlara fazla aşına olmayışımızın yanı sıra ve ondan bile önemlisi, bizde tarihten gelme korkular, endişeler, önyargılar gerçekten çok güçlü. Bunlar gerek kamuoyunu, gerekse karar vericileri çok etkiliyor. Tarihimizle dürüstçe yüzleşmeyi neredeyse imkansız kılıyor.

Oysa Türkiye artık eski Türkiye değil. Çağdışı kalmışlık yüzünden yıkılan Osmanlı hiç değil. Çok uzun zamandır, Ortadoğu'daki en önemli ülke burası. İnsan/azınlık haklarına yönelik köhne düşünce ve davranış kalıplarını değiştirmekle kazanacağı çok şey var. Bunun önkoşulu da tarihimizle korkmadan yüzleşmek ve çağa ayak uydurmak.

Her ülkenin geçmişinde iyi ve kötü olaylar vardır; hiçbir ama hiçbir halk ve devlet süttan çıkmış ak kaşık değildir. Biz ise, sadece iyi olan taraflarımızı görüp kötülerini görmezden gelmek veya başımıza gelen her olumsuzluktan dışarıdaki yabancıları ve içimizdeki farklıları sorumlu tutmak üzere şartlandırılmışız. Bundan da çok zarar görüyoruz.

Bu hazin ruh halinden bir an önce kurtulmak lazım. Çoğunluktan farklı olan her şeyi ve herkesi dışlamak, hele de ortadan kaldırmaya çalışmak, artık sürdürülebilir bir şey değil.

Kaldı ki, ulusal onura da aykırı: Ne Türk-lüğe, ne insanlığa, ne vicdana, ne insafa, ne de mantığa sığar.

* * *

Bir kitap uzunsa, okunma olasılığı azalır. Bunu bile bile, biraz hacimli tutmak kaçınılmaz oldu.

Çünkü konunun hem tarihini, hem teorisini, hem hukukunu, hem de dünyadaki ve Türkiye'deki uygulamasını vermek epey yer tuttu. Kaldı ki, hem bugünü aydınlatması hem de çocuklarımıza kalması için, anayasa ve çağ dışı OHAL dönemini de gerekli özenle ele almak gerekiyordu.

Diğer yandan, dünyayla ilgili olarak düşünürsek, bırakınız Türkiye, Irak, Suriye gibi aşırı merkezîyetçi ülkelerdeki huzursuzlukları; B. Avrupa'da bile Katalan, Bask, İrlanda, İskoçya, K. İtalya, Bavyera, Korsika vb. bölgeler gittikçe özerklik istiyorlar. Yani, ademi merkezîyetçilik çağımızın amentüsü haline gelmiş bulunuyor.

Bu nedenle kitabın hacmi arttı, ama sadece ilginizi en çok çeken yerleri okumak istersiniz diye, oralardan ilgili yerlere "daha önce şu bölümün şu başlığı altında tartışmıştık" veya "bu kavramı şu kutuda görmüştük" türünden göndermeler, hatırlatmalar yaptım.

* * *

Kitabın teknik biçimi hakkında da birkaç söz:

Benim kuşağım gençken, yani doktora tezi filan yazarken çok sıkıntı çekti. Kaynak azdı ve para olsa bile dışarıdan getirtmek zordu; hakikaten nasıl becerdik, şimdi dakika başı internete girip işimi şipşak hallederken düşünüyorum da, şaşırıyorum.

Kimsekin bu saatten sonra, bir kitap okurken, daha fazla öğrenmek için ciltlerle

başka kitap arayıp, bulup, satın alıp, okuyacağı yok. Bizim çektiklerimizi sizler de çekmeyin diye, her şeyin (uluslararası belgeler, yasalar, makaleler, mahkeme kararları, vs.) internetteki adresini vermeye dikkat ettim.

Bu arada, yazı yazan herkesin kullandığı ama genellikle dipnot vermeye utandığı Wikipedia'nın özellikte Avrupa tarihine ilişkin olan çok yararlı ve ayrıntılı maddelerini de daha fazla bilgi isteyenler için zikrettim. Eğer şu anda Türkiye'nin sansürcü OHAL döneminde yasaklı olmak sebebiyle bunlara ulaşamazsanız (ki, bunu gençler için söylemiyorum, onlar VPN kullanarak bu işi mükemmelen kotarıyorlar), Wikipedia kelimesinin başına bir 0 (sıfır) koyarak halledebilirsiniz. Ör. https://en.wikipedia.org/wiki/Roy_Moore yerine https://en.0wikipedia.org/wiki/Roy_Moore biçiminde.

Latin alfabesi kullanan ülkelerdeki özel isimleri aynen yazmak gerektiği halde; Türkçede Lozan, Sevr, Brüksel, Vestfalya, Versay gibi çok kullanılan isimleri okunduğu gibi yazdım, ilk geçişte yanlarına parantez içinde orijinal yazılışlarını koyarak.

"Etnik" sıfatının isim biçimi Türkçede yerleşmiş olmadığı için, bunun Fransızca karşılığı ("ethnie") yerine İngilizce karşılığının ("ethnicity") Türkçe okunuş biçimini, yani "etnisite"yi kullanmayı yeğledim.

Çok nadiren de olsa, kimi emin olduğum bilgilere dipnot bulamadığım oldu. Eğer böyle yerler (ve ayrıca, önemli eksiklikler ve hatalar) görürseniz, lütfen bildiriniz, müteşekkîr olur ve ilk yeni baskıda telafi ederim.

* * *

Bu kitapta çok kişinin yardımına mazhar oldum. Zaten bu kadar ayrıntılı yazmak baş-

ka türlü mümkün olamazdı. Her grubun içinden bilgi geldi, hepsi sağ olsun. Hangi bilginin hangi kitaptan alındığını belirtir gibi, bunların kimden geldiğini dipnotlarda belirttim ve kendilerine oralarda teşekkür ettim.

Diğer yandan, üç kişiye kitabın bütünü için teşekkür borçluyum.

Birincisi, 2001'den beri bütün çalışmalarımın gece-gündüz demeden teknik (bilgisayar, internet, vs.) destekleyicisi, arkadaşım Bülent Küçükaslan. Dört yıl süren hacimli bir çalışmada insanın başına teknik olarak neler gelir, dosyalar nasıl uçar gider, ararsın bulamazsın, bilen bilir.

İkincisi, VGM'de Gayrimüslim vakıflarını temsil etmiş olan arkadaşım Laki Vingas Gayrimüslimlerle ilgili bilgilerin belkemiği oldu, yıllar boyu fevkalade ayrıntılı ve değerli bilgiler verdi ve gerekli yerlerden temin etti.

Üçüncüsü, yine arkadaşım, Emekli Bürokelçi Ünal Ünsal, TDP ciltlerinde olduğu gibi, tüm metni baskıya girene kadar tekrar tekrar okudu ve gerek Türkçenin akıcılığı

ve gerekse yorumlar açısından çok önemli müdahalelerde bulundu.

* * *

Her kitabın görünen kahramanı onu yazan kişi, görünmeyen kahramanları ise onu imal edip size ulaştıran kişilerdir.

Kenan Kocatürk *Literatür* yayınları arasına kattı. 60-70'lerden dostum Fahri Aral baştan sona büyük katkıda bulundu. 2001'den beri kitaplarımı sayfalayan (ki bu, bu işin en can alıcı kısmıdır) Hüsnü Abbas ete-kemiğe kavuşturdu. Kadir Abbas görselleri düzenledi. Kısaltmalar cetvelini ve çok ayrıntılı/kullanışlı olan dizini Cem Tüzün yaptı, ayrıca kaynakça dahil tüm kitabı gözden geçirerek yayına hazırladı. Hepsinin ellerine sağlık...

Size iyi okumalar diliyorum, YÖK ve OHAL yüzünden artık hasretlerini çektiğim öğrencilere sevgiler yolluyorum, bu kitabı beni annesiyle evlendiren sevgili oğlum Hasan'ın anısına adıyorum.

BASKIN ORAN

baskinoran@gmail.com

GİRİŞ

Dünyada Azınlık Kavramının Tarihçesi



Fransa'da Saint Barthélemy Yortusu kırımı (24 Ağustos 1572, Paris).
Huguenot ressam: François Dubois.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/40/La_masacre_de_San_Bartolom%C3%A9%2C_por_Fran%C3%A7ois_Dubois.jpg/500px-La_masacre_de_San_Bartolom%C3%A9%2C_por_Fran%C3%A7ois_Dubois.jpg

İnsani açığı şimdilik bir kenara bırakırsak, azınlıklar konusu siyasette çok önemli. Üç temel açıdan:

1) Ulus-devletin iç politikası açısından. Çünkü ulus-devlet zihniyetinde azınlıklar büyük tehlike addedilir. Ulusal birliği tehdit ediyor sayılır. (Bkz. **Ulusal Devlet, Ulus-devlet, Üniter Devlet** kutusu).

2) Ulus-devletin dış politikası açısından. Devletin içindeki bir azınlığın büyük olasılıkla yakın coğrafyada kendini ait hissettiği bir devlet vardır ve o devletle ilişkiler dış politikanın önemli bir unsurudur. Diğer yandan, devletin dışarıdaki azınlıkları da aynı sebepten ötürü önemlidir.

Ulusal Devlet, Ulus-devlet, Üniter Devlet

Ulus-devlet, inşa etmek istediği ulusun tek kimlikli olduğunu iddia eden devlet türüdür. Devletin yurttaşla biçtiği kimliğe ("üst-kimlik") ülkenin egemen etnik-dinsel kimliğini oturtur ve diğer kimlikleri ("alt-kimlikler") reddeder.

Bunu ulusal devlet'le karıştırmayınız. Ulusal devlet 1789'a yani Fransız Devrimi'ne tarihlenir ve egemenliğin kaynağına (Tanrı'yı, Kral'ı veya başka bir kavramı değil) "ulus"u oturtan

devlet türünün adıdır. Ulus-devlet ise, 19. yüzyılın son çeyreğine tarihlenir ve egemenliğin kaynağına "ulus"u değil, ulus içindeki egemen etnik-dinsel grubu oturtan devlet türünün adıdır. Şöyle ki:

Tarihte birbirinden çok farklı iki imparatorluk tipi görülmüştür:

1) İlkçağ imparatorlukları (Avrupa'da Roma, Asya'da Hun, Çin'de Han imparatorlukları) ve Ortaçağ-Yeniçağ imparatorlukları (Osmanlı, Avusturya-Macaristan, Rusya);

2) Yakınçağ'ın sömürgeci (İspanya, Portekiz, vb.) ve emperyalist (İngiltere, Fransa, Almanya,

vb.) imparatorlukları.¹ Bunlar, Batı düzenini tüm dünyaya yayacaklardır (bkz. **Batı'nın Üç Yayılması veya Üç Küreselleşme** kutusu ve tablosu).

Ulus-devlet, bu ikinci imparatorluk tipinin ilk uygulayıcısı olan İngiltere'yle rekabet etmek isteyen Fransa ve Almanya gibi ülkelerin, tek tipleştirme yoluyla ülkede birlik-beraberlik sağlama ihtiyaçlarından doğmuştur. Çünkü muazzam bir kavgaya demek olan emperyalist rekabette başarılı olabilmek için ülkedeki tüm halkın desteğini devletin arkasına almak gerekmektedir.

Bu birlik-beraberlik ihtiyacı; bir yandan otoriter ve sağcı hükümetler/liderler, ırkçı eğilimler, korumacı ekonomik politikalar; bir yandan da ülke içinde farklı diller başta olmak üzere farklılıkları ortadan kaldırma politikaları getirmiştir. Sömürgeci ve emperyalist yayılma sonucu elde edilen uluslararası prestij ve zenginlik de, aynen bir rüşvet gibi işlev görerek,² farklı kimliklerin ve çalışan sınıfların çıkarlarını egemen sınıflinkilerle birleştirmiştir.

* * *

Diğer yandan emperyalizm, kaçınılmaz olarak kendi karşıtını yaratmıştır: Azgelişmiş ülke milliyetçiliği. Bu tür milliyetçiliği ülkede "ulusal birlik-beraberliği sağlamak" için uygulayan yeni bağımsız ülkelerde ulus-devlet modeli Aydınlar tarafından Avrupa'dan ithal edilecek ve tek tipleştirici olarak devreye sokulacaktır. Türkiye Cumhuriyeti de bu devletlerden biridir.

1 İlkçağ MÖ 3.500-MS 476 arasını, Karanlık Çağlar MS 476-800 arasını, Ortaçağ 800-1453 arasını, Yeniçağ 1453-1789 arasını, Yakınçağ ise 1789'dan bugüne kadar olan dönemi kapsar. Sömürgecilik 1490'larda merkantilizmle yani denizasırlı ticaret kapitalizmiyle, emperyalizm ise 1870'lerde sanayi kapitalizmiyle başlamıştır.

2 O kadar ki, Fransa'da Jean Jaurès gibi sosyalistler bile emperyalist politikaya destek vermişlerdir (bkz. Royal Institute of International Affairs (RIIA), *Nationalism*, 2. baskı, London, Frank Cass and Co., 1963, s. 231).

* * *

Tarihin ironik bir olgusudur: 20. yüzyılda göçmen işçiler, 21. yüzyılda da mülteciler biçiminde azgelişmiş ülkelerden Avrupa'ya başlayan akın, buradaki milliyetçiliği antidemokratik ve ırkçı eğilimler, yabancı düşmanlığı, sağcı hükümetler vs. biçiminde tetikleyecektir. Bu önemli noktaya kitabın son satırlarında geri döneceğiz.

* * *

Ulus-devlet, tek kimlikli olduğunu iddia ettiği ülkenin etnik-dinsel bakımdan büyük çeşitlilik arzettiğinin farkında olduğu için, bu tek tipleştirmeyi zorla sağlamak amacıyla 2 politika uygular: Asimilasyon ve/veya etnik-dinsel temizlik. Asimile edilmesi mümkün olanlara asimilasyon, mümkün olmayanlara ise etnik-dinsel temizlik. Bunların ayrıntısına Dördüncü Bölüm'de geleceğiz.

* * *

Görüldüğü gibi, ulusal devlet ile ulus-devlet ayrımı, egemenlik kavramına oturacak unsurla ("ulus" mu, yoksa egemen etnik-dinsel kimlik mi) ilgili bir meseledir. Üniter devlet ise bambaşka bir kategoridir ve teknik olarak konuşuyorsak, hangi egemenlik yetkilerinin kim/neresi tarafından kullanılacağına ilişkindir. Yani merkez tarafından mı, bölgeler tarafından mı.

Yine teknik olarak, bu yetkileri ülkenin farklılık arzeden bölgeleriyle paylaşma yolunu seçen devletlere federal devlet, seçmeyenlere de üniter devlet denir ve klasik anayasa hukukunda üniter devlet, "federal-olmayan devlet" demektir.

Diğer yandan, esas önemli mesele devlet biçimi değil de "demokratik olup olmamak" olduğuna göre, sadece bu tanım ile yetinmek doğru değildir ve kafa karıştırabilir. Çünkü federal bir düzen antidemokratik olabileceği gibi (ör. SSCB, Venezuela), üniter bir düzen de demokratik olabilir (ör. Fransa). Üniter düzenin demokratik olabilmesi için, o devletin merkeziyetçi değil ademi

merkeziyetçi bir düzen uygulaması (yani kendi içindeki halkların farklı etnik-dinsel özelliklerini gözetmesi) gerekir. Ör. üniterliğe hep örnek gösterilen Fransa 1950'lerin başına kadar merkeziyetçidir, özellikle 80'lerden sonra da ademi merkeziyetçi olmuştur.³

Yani, günümüzde üniter devlet "merkeziyetçi devlet" olarak tanımlanamaz. "Bölgesel yetkileri merkezden veren ve yine merkezden geri alan devlet" olarak tanımlanabilir. Nitekim 4 parlamentonun, 4 hükümetin, 4 de başbakanın (Londra/merkez, Galler, İskoçya, K. İrlanda) bulunduğu B. Britanya ve K. İrlanda Birleşik Krallığı, K. İrlanda'ya verdiği yerel/bölgesel özerkliği 3 kere askıya alırken 1 kere de geri almıştır.⁴

* * *

Aslında tam bu noktada, klasik anayasa hukukunun federal-üniter ayrımının artık yetersiz kaldığı bir noktaya geliyor ve son dönemlerde demokratik üniter devlet'in aldığı yeni bir biçime ulaşıyoruz: "Bölgeci Devlet."⁵ Ciddi farklılıklar ar-

zededen İngiltere,⁶ İspanya ve İtalya bu özerklik modelini uygulayarak, en azından şimdilik, silahlı çatışmaya da yol açabilen pek çok etnik-dinsel sorunun üstesinden demokratik biçimde gelmiş bulunuyor.⁷

tanbul, 2007, s.122-133 ve Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2017, s. 279-288. Bu konuda iyi bir diğer çalışma için bkz. Thomas Benedikter, *Modern Özerklik Sistemleri* (Çev. H. Türker, M. Salim, Ö. Demirel vd.), Nika Yayınevi, Ankara, 2014. Bu son kaynağı dikkatime getirdiği için Oktay Uygun'a teşekkür ederim. Bölgeci devlet örneği olarak İspanya konusunda bkz. Akın Özçer, *Çoğul İspanya (Anayasa Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli)*, Ankara, İmge Yayınevi, 2006.

6 Galat olarak hep "İngiltere" dediğimiz devlet, tarih içinde 4 (hatta, bir kısaltmayı da eklersek, 5) farklı resmî isimle anılmıştır: 1543'te Galler'i ilhak eden "İngiltere Krallığı" 1707'de İskoçya Krallığı'nı kendisine dahil ederek "Büyük Britanya Krallığı" adını almıştır. Bu krallığın 1801'de İrlanda Krallığı'nı da kendisine dahil etmesi sonucunda "Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı" doğmuştur. 1922'de İrlanda'nın büyük bölümü ayrılınca, ülkenin resmî adı bugünkü biçimini almıştır: "Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı" (kısaca: "Birleşik Krallık"/*United Kingdom*).

Belli bir olayın geçtiği tarihe göre bu resmî isimlerin aynı ülke için ayrı ayrı kullanılması okuyucuyu zorlayacaktır. Bu nedenle, bu kitapta yalnızca "İngiltere" adını kullanacağım. Okuyucu, yukarıda verdiğim tarihlere göre devletin resmî adını belirleyebilir. 7 Bu konuda zihnimi açmama yardımcı olan, Mülkiye'den OHAL KHK'siyle atılmış anayasa hocaı Murat Sevinç'e teşekkür ederim.

- 3 Bkz. **Fransa'nın Ulus-devletten Demokratik Devlete Dönüşümü** kutusu.
- 4 Elçin Aktoprak, *Devletler ve Ulusları, Batı Avrupa'da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları*, Ankara, Tan Yayınları, 2010, s. 229-232.
- 5 Bölgeci devlet konusunda bkz. Oktay Uygun, *Federal Devlet: Temel İlkeleri, Başlıca Kurumları ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*, On İki Levha Yayınları, İs-

3) Uluslararası sistem açısından. Devletin, uluslararası sistemin etkilerine gittikçe açıldığı günümüzde bir ülkenin kendi azınlıklarına nasıl muamele ettiği konusu artık büyük önem kazanmıştır. Bu muamele kötüyse o devlet demokratik sayılmamakta, uluslararası sistemde büyük itibar yitirmektedir.

19. yüzyılda demokrasi "çoğunluğun iradesi" diye tanımlanıyordu, 21. yüzyılda bu tanım artık fazlasıyla eskimiştir; demokrasi artık "azınlıkta olan farklı görüşlere/taleplere saygı" yani kısaca "azınlığa saygı" diye tanımlanmaktadır.

Batı'nın Üç Yayılması veya Üç Küreselleşme

Küreselleşme, en kısa ve doğru biçimde şöyle tanımlanabilir: Batı'nın altyapısıyla (kapitalizm) ve üstyapısıyla (rasyonalizm, demokrasi, insan hakları, vb.) tüm dünyaya yayılması.

Bunun motoru, kimi büyük ülkelerin planlı programlı genişleme stratejisi değildir. Sermayenin temel hedefi olan olgu, yani "kârın maksimizasyonu"dur. Bu da, temel olarak, pazarın büyümesiyle mümkündür.

Batı, tarihte üç temel dalga halinde yayılmıştır. Akılda kolay kalması için kabaca tarihlendirsek:

Birinci dalga 1490'lardadır, merkantilizmle taşınmıştır, sömürgecilikle sonuçlanmıştır.

İkinci dalga 1890'lardadır, sanayi devriminin

olanaklarıyla taşınmıştır, emperyalizmle sonuçlanmıştır.

Üçüncü dalga ise; 1970'lerde çokuluslu şirketlerin doğması, 1980'lerde iletişim devriminin gelişmesi ve 1990'larda da SSCB'nin çökmesi sonucunda Batı'nın rakipsiz kalması gibi üç gelişme sonucunda ortaya çıkmış ve "Globalleşme" olarak tanımlanmıştır.

Dikkat edilirse, ortak paydaları pazar'ın genişletilmesi olan bütün bu dalgalarda, hep, kapitalist sistemin mevcut pazarı artık yetersiz gördüğü ve büyümek ihtiyacını duyduğu zamanlarda doğmaktadır: 1490'larda B. Avrupa, 1890'larda Avrupa, 1990'larda ise Batı dünyası uluslararası sermaye için artık yetersiz görülmektedir ve pazar o güne kadar ticarete açılmamış tüm topraklara yayılmaya başlamıştır.

Batı'nın bu üç yayılması şöyle tablolastırılabilir:

BATI YAYILMASI TABLOSU			
	Birinci Yayılma (1490'lar)	İkinci Yayılma (1890'lar)	Üçüncü Yayılma (1990'lar)
İTİCİ GÜÇ	Merkantilizm	I. Sanayi Devrimi	III. Sanayi Devrimi (Bilgi Çağı) - 1970'ler: Çok U. Şirk. - 1980'ler: İletişim D. - 1990'lar: Rakipsizlik
YÖNTEM	Fatihler, kâşifler, askerî işgal	Misyonerler ve kâşifler, şirketler, askerî işgal	Kültürel-ideolojik etki
HAKLI GÖSTERİŞ	"Putperestlere tanrının dinini götürüyoruz"	"Beyaz Adamın yükü", "Uygarlaştırıcı görev", ırkçı teoriler	"Piyasanın gizli eli", "Uluslararası toplumun iradesi", "En yüksek uygarlık düzeyi", "Demokrasi götürüyoruz"
SONUÇ	Sömürgecilik	Emperyalizm	Küreselleşme

I) AZINLIK KAVRAMININ VE HAKLARININ OLUŞMASI: DİNSEL AZINLIK

Terminoloji: Birkaç Temel Kavram

Bu kitaba “Azınlıklar Konusunda Temel Kavramlar” diye teknik bir bölümle başlamak mümkündü ve bana büyük kolaylık sağlardı. Ama işin özünü hukuk ve sosyoloji oluşturduğu için, epey kuru ve soğuk bir başlangıç olurdu bu. Azınlık kavramının ortaya çıkışının tarihiyle yani hikayesiyle başlamak daha uygun olacak.

Bununla birlikte, ileride ister istemez ayrıntısına gireceğimiz kavramlardan bazılarını şimdiden biraz bilmezsek benim bu tarihçeyi anlatmam zor olur. Onun için, bu noktada, çok basitçe de olsa, birkaç temel teknik kavrama değinelim:

– Birlik-Berberlik İdeolojisi. Yani, belli bir toplumda bütünleşme sağlamak için ortaya atılan ideoloji.¹

– Azınlık: Tebaa/yurttaşlar içinde farklılık gösteren ve hükmetme durumunda bulunmayan (başat-olmayan/non-dominant), nispeten küçük grup.

– Evsahibi devlet (*host-state*): Azınlığın içinde yaşadığı devlet.

– Akraba devlet (*kin-state*), azınlığın çeşitli nedenlerle (din, dil, vs.) kendini yakın hissettiği başka ve genellikle komşu bir devlet.

– Ulusal azınlık: Bu, epey karmaşık bir kavram; ayrıntısına ileride gireceğiz.² Bununla birlikte çok kısa olarak şu söylenebi-

li: 1815 Viyana Kongresi'yle başlayan süreç açısından bu kavram, sadece dinsel açıdan farklı olan bir azınlığa değil, aynı zamanda, medeni-siyasal haklara sahip olan/olmak isteyen, yani belli bir yurttaşlık bilinci sahibi olan azınlığa işaret ediyor.

Üst-kimlik ve alt-kimlik'e hemen yukarıda zaten değinmiştik.

Bu kadarı şimdilik yeterli olacak. Hikayemize geçebiliriz.

Bugün bildiğimiz biçimiyle azınlık kavramı, koruması ve hakları 16. yüzyılda Avrupa'da dinsel azınlık bağlamında ortaya çıktı.

Fakat günümüzde dönüşerek ve çok gelişerek devam eden bu sistemi yakından incelemeye geçmeden önce, ondan yaklaşık dokuz asır önce Ortadoğu İslam dünyasında ortaya çıkan gelişmeyi görmek iyi olur. Sadece kronolojik açıdan değil; bu konunun bugünkü Türkiye'yi hâlâ derinden etkiliyor oluşu yüzünden.

Erken İslam'da Azınlık Meselesi: Medine Vesikası ve Sonrası

1990'ların başında Türkiye'de, “Medine Vesikası” (veya, Sözleşmesi) adlı bir tartışma yaşandı.

Müslüman düşünür Ali Bulaç, 1991'de *Kitap* dergisinde, ardından da Mayıs 1992'de *Birikim* dergisinde,³ sol kanat içinde de ilgi gören bir makale yayınladı. Burada anlatılan, en yakını bir avuç Müslümanla (“Muha-

1 Bu kavramın incelenmesi için bkz. **Birlik-Berberlik [Tutunum/Cohesion] İdeolojisi** kutusu.

2 Bkz. **Ulusal Azınlıklar** kutusu. Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <http://www.pdfkitap.org>

3 Ali Bulaç, “Medine Vesikası Hakkında Genel Bilgiler”, *Birikim*, no. 38-39 (Haziran-Temmuz 1992), s. 102-111; <http://kelimelerkavramlar.blogspot.ca/2013/02/medine-vesikasi-hakkinda-genel-bilgiler.html>. Bu makalede Medine Vesikası 47 madde halinde mevcuttur. Benzer bir çeviri için bkz. <https://tr-tr.facebook.com/notes/cemal-durra/medine-vesikasi-tam-metin/139573394459684>

cirler”) birlikte bir gece Mekke’den gizlice çıkmak zorunda kalan Hz. Muhammed’in, “hicret” ettiği Yesrib (sonraki adıyla: Medine) şehrinde yaptığı yazılı bir sözleşme idi. Eşitlik ve gönüllü katılım temeline dayanan bu sözleşme 3 grupta yapılmıştı: Putperest Araplar (Müşrikler), Müslümanlar (Ensar), Yahudiler.

* * *

Bu konuda okunması gereken bir toparlama yazısı yayınlamış olan Ayşe Hür’ün de belirttiği gibi,⁴ konunun 90’ların başında Türkiye’de gündeme gelmesinin iki amaca yönelik olduğu anlaşılmaktadır: 1) İslam temeli üzerinde kurulup da demokrat olan tek bir devletin bulunmadığı bir dünyada İslam’ın demokrasiye açık olduğunu göstermek; 2) Çok-hukuklu bir toplumsal yapının Türkiye’de mümkün olabileceğini ve İslamistler ile Modernistler arasındaki ihtilafı bertaraf edebilecek bir çözüm oluşturabileceğini söylemek.

Çok-hukukluluk gibi bir girdap konuya girmeksizin,⁵ bu amaçlar konusunda 3 temel gözlem yapmak mümkündür:

1) Medine Vesikası Kur’an’da, Hadislerde ve fıkıh kaynaklarında yer almaz. Elimizde orijinal metni de yoktur. Lastikli dili ve aynı

kavram için farklı maddelerinde farklı terimlerin kullanılmış olması gibi hususlar,⁶ farklı belgelerin zaman içinde tek bir belgede birleştirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bulaç’ın yazısında bulunan belge metni de bilim çevrelerine 19. yüzyılda Batılı oryantalistler tarafından, 47 madde olarak şekillendirilerek tanıtılmıştır.⁷

Bununla birlikte, o günün koşullarını göz önüne aldığımızda böyle bir belgenin gerçek olduğu düşünülebilir. Çünkü Medine Vesikası, bu şehrin özel koşullarında ortaya çıkmış bir toplumsal sözleşmeye benzemektedir. Bu özel koşullar şöyle özetlenebilir:

Bir kere; 622’de Müslümanlar iyice azınlıktadır: 10.000 nüfuslu Yesrib’de Putperest Araplar (“Müşrikler” [Allah’a şirk/ortak koşanlar]) 4.500 kişi, Yahudiler 4.000 kişi, Müslümanlar (“Ensar” [Yardımcılar]) ise 1.500 kişidir.

Ama Yesrib, iki defa Habeşistan’a hicret denendikten sonra bu sefer dikkatle seçilmiştir:

120 yıldır kan davalı Evs ve Hazreç kabilelerinin savaş ve düşmanlıklarından bitkin

4 Ayşe Hür, “Medine Vesikası ve Ömer Paktı”, *Radikal*, 03.11.2013; <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/medine-vesikasi-ve-omer-pakti-1158696/>

5 Azınlıklara haklar tanımak başkadır, çok-hukukluluk başka. İleride de göreceğimiz gibi birincisi demokrasi anlamına gelir, ikincisi ise bir ülkede birden fazla hukuk sistemi olması (çok-hukukluluk) demektir. Çok-hukukluluğun çağdaş bir devlet için nasıl bir çıkmaz sokak olduğu, zaten son zamanlarında Osmanlı’nın bundan kurtulmaya nasıl çırpındığı hususunda bkz. Taha Akyol, *Medine’den Lozan’a*, 11. baskı, İstanbul, Doğan Kitap, Temmuz 2014, s. 23-166; kitabın Medine Sözleşmesi’ne ilişkin bölümü: s. 13-21. Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <http://www.manpa.org>

6 Ör. “Yesrib” ve “Medine”, ör. Muhammed için “Nebi” ve “Allah’ın Resulü”, ör. “ümmet” kavramının içine Yahudi ve Müslümanların birlikte konması ve bunun okunuşa ve belgenin farklı versiyonlarına göre değişmesi durumları.

Belgenin otantikliği tartışmaları için bkz. Anver M. Emon, “Reflections on the ‘Constitution of Medina’: An Essay on Methodology and Ideology in Islamic Legal History.” *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law* 1, no. 1 (Fall/Winter 2001-2002): 103-133. [Reprinted in *Islamic Political Thought and Governance*. Ed. Abdullah Saeed. London, Routledge, 2010]. Bu kaynak için Aikaterina A. Psefteli’ye teşekkür ederim.

7 Bkz. Mehmet Erdem, “Medine Vesikası’nın Maddelenendirilmesi Şekli ve Türkçe Çevirileri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 5, Issue 8, December 2012, s. 525-542; http://www.jasstudies.com/Makaleler/554561271_erdem-mehmet.pdf

düşen şehir kaos içindedir. Merkezî otorite ve ortak ideoloji yokluğu yüzünden her seferinde bir hakem bulup çatışmaları ona götürmekten başka çare üretememiştir, ama bunun da çözüm olmadığını görmüştür. Herkes bir kurtarıcı (“Mehdi”?) beklemektedir.

İkincisi; böyle bir ortama şehir haricinden bir birleştirici gelmiştir. Bu kişi, sayısal bakımdan azınlıkta bulunan, dolayısıyla demokrat olmak durumunda olan birisidir. Üstelik, o zamana kadar çok güven verici bir profil çizmiştir: “Muhammed-ül Emin.”

Üçüncü olarak; Bulaç’ın da isabetle belirttiği gibi, bu birleştiricinin çözümü a) bütün grupları toplumsal bir realite olarak dikkate almaktadır; b) “Yahudilerin dinleri kendilerine, mü’minlerin dinleri kendilerine” (Md. 25) temelinde yazılmış olan Vesika, “hakimiyet” değil “katılım” temelinde bir toplumsal barış projesi sunmaktadır. Yani kaosa, geleneksel düzeni bozmaksızın çare önermektedir.

Dördüncüsü; bu birleştirici, inancını yayma sürecinde Medine’yi huzura kavuşturup üs yaptığında büyük kuvvet bulacağını bilmektedir. Yani, tam bir kazan-kazan (win-win) durumu söz konusudur.

2) Bulaç’ın da belirttiği gibi, tarihi tam belli olmayan Medine Vesikası dönemsel bir nitelik taşır. Bedir Muharebesi (624) öncesi döneme, yani İslam’ın kendini Mekke’ye kabul ettirmeye uğraştığı zaman dilimine aittir.

Oysa İslam çok kısa bir süre sonra, Hz. Ebubekir’in sadece 2 yıl süren döneminin ardından ikinci halife olan Hz. Ömer döneminde (634-644) dışarıya taşacak, Sasani ve D. Roma imparatorluklarına büyük fetih seferleri düzenleyecektir. Ve, istila ettiği yerlerdeki Müslüman olmayan nüfusu artuk

Medine Vesikası’ndaki gibi “sözleşmenin imzacıları” olarak değil, biat etme şartıyla ve cizye vergisi ödeme karşılığında canını ve malını koruma altına (“zimmet”ine) aldığı nüfus olarak görmeye başlayacaktır.

Diğer bir deyişle; Müslümanlar başat unsur olunca hiyerarşi/otokrasi başlamış, Gayrimüslimler, “emanne”⁸ bahşedilerek Müslümanların vesayetinde “zimmi”ye dönüştürülmüştür. Bu korunma hakkından yararlanabilmek, İslam’ın empoze ettiği şartlara⁹ uyulduğu ölçüde devam edecektir.

3) 7. yüzyıldan itibaren İslam imparatorluğunda oluşan bu koruma sistemi, Avrupa’daki durumun aksine din hukuku temelli olduğu ve “ihsan” edildiği için, Protestanların Katoliklerle mücadeleye girişme sonucunda haklar elde etmesi gibi bir duruma dönüşmemiş, evrim geçirmemiştir. Zimmi’den yurttaş’a ve dolayısıyla demokrasiye ulaşmamıştır. Müslüman çoğunluğun Gayrimüslim azınlık üzerindeki vesayeti olarak kalmıştır.

* * *

Bu düzeni Osmanlılar çok hafifleterek, Gayrimüslimlere teritoryal olmayan bir öz-

- 8 Canını bağışlamak anlamına gelen “aman vermek”ten.
9 Silah taşımamaya (askere alınmamak buradan gelir), belli giysileri ve renkleri giymeye/giymemeye, saçını belli biçimde taramaya/taramamaya, ata binmemeye, yeni ibadet yerleri açmamaya ve eskilerini tamir ettirmemeye, geleneklerini uluorta uygulamamaya, uluorta ibadet etmemeye vs. ilişkin bir dizi şart, tarih içinde “Ömer Emirnamesi/Nizamnamesi” (ordinance) adıyla, bölgesine göre çeşitli uygulamalar biçiminde hüküm sürmüştür. Hz. Ömer’den itibaren zaman içinde oluştuğu ve yerine göre değiştiği anlaşılan bu şartların en katı biçimi, Londra Üniversitesi Profesörü T. W. Arnold’un *The Preaching of Islam; A History of the Propagation of the Muslim Faith* adlı kitabının (gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci basım, London, Constable & Company, 1913) 50-51. sayfalarından naklen Ayşe Hür’ün *Radikal* dergisinde yayımlanan “Osmanlı İmparatorluğu ve Gayrimüslimler” adlı makalesinde yer almaktadır. <http://www.kutubxane.org.tr/Kitap-Arsivi/>

yönetim tanıyarak, fakat tabii ki Müslüman vesayetini temel alarak, kendilerine adapte edecek ve 1454'te "Millet Sistemi"ni kuracaklardır.

Bu kitap boyunca ayrıntılarıyla anlatılacağı gibi, Osmanlı Millet Sistemi'nin tortuları bugünkü Türkiye'yi de derinden etkilemeye devam etmektedir.¹⁰

Bugünkü Azınlık Kavramı ve Haklarının Ortaya Çıkışı: Avrupa, 16. Yüzyıl

Bu kitap boyunca göreceğimiz temel gerçeği burada, işin en başında, çok basit biçimde özetlemek gerekirse:

Azınlık denilen kavram veya olgu, o toplumdaki birlik-beraberlik ideolojisine ters düşmenin veya karşı çıkmanın sonucu olarak ortaya çıkar. Eğer bu ideoloji din ise dinsel azınlık doğar, eğer milliyetçilik ise ulusal azınlık (etnik, vs.) doğar. (Bkz. Birlik-Beraberlik [Tutunum/Cohesion] Ideolojisi kutusu ve tablosu)

* * *

Azınlığın ilk ortaya çıkışı Avrupa'da 16. yüzyıldadır; daha önce kavram olarak yoktu. Şöyle yoktu:

İlkçağ/Antik Çağlarda (Eski Yunan ve Roma'da; MÖ 8. yy - MS 5. yy) yaşayanların büyük çoğunluğu köle ve yabancı idi. Köleler hak sahibi değildi. Yabancılar, yasalara saygılı olmak koşuluyla korunurdu. Yurttaşlık sadece özgür kişilere tanınırdı ve bunlar, ege men sınıf üyelerinden oluştuğu için, başat olan-olmayan biçiminde bölünmemişlerdi. Dolayısıyla, bu dönemde başat olmayan ve

farklı niteliklere sahip bir grubun, yani azınlık'ın ortaya çıkması söz konusu olmadı.

Yukarıda gördüğümüz İslam döneminde de bugünkü azınlık ("ekalliyet")¹¹ kavramı bulunmamaktaydı. İslam fatihleri, fethedilmeden Müslümanlarla bir arada ve barış içinde yaşama iradesini beyan eden ("muahede" yapan) Gayrimüslimlere "muahid"; fethedilip başeğdirilenlere de "zimmi" derdi.¹²

Azınlık kavramı Ortaçağ Avrupası'nda da (800-1453) yoktu. Çünkü, birlik-beraberlik ideolojisi Hristiyanlık (yani din) idi ve bu ideoloji de, herhangi bir çatlağa izin veremeyecek biçimde topluma bütünüyle hakim bulunan Kilise tarafından temsil ediliyordu. Buna herhangi bir biçimde karşı çıkan, hereetik (dinden çıkmış, sapkın) sayılıyor ve ruhu temizlensin diye yakılıyordu.

Gerçi Avrupa'da Yahudiler dinsel olarak farklıydılar ve dolayısıyla fiilen bir azınlık grubu teşkil ediyorlardı ama, "Yahudilerin korunması" diye bir kavram olmadığı için "Yahudi azınlık" diye bir kavram da yoktu. Bu insanlar Hz. İsa'yı öldürtmekten kaynaklanan bir tarihsel olgu yüzünden iğrenç addediliyor ve İlkçağ'da kölelerin hak sahibi olmamasına benzer bir biçimde muamele görüyorlardı.¹³

11 "Ekalliyet" kavramı ancak İttihat ve Terakki iktidarında ortaya çıkacaktır.

12 Ali Buluç, "Azınlık, zimmi, muahid!", <http://www.hak-sozhaber.net/azinlik-zimmi-muahid-14106yy.htm>

13 Aslında, Yahudilerin aşağılanması esas sebebi şuydu: Toprak mülkiyetinin her şey demek olduğu, yeni dolaşmaya başlayan para'nın aşağılık bir kavram sayıldığı o devirde Yahudiler, toprak sahibi olmalarına izin verilmediği için para alıp-satmakla (sarraflık) ve ticaretle geçiniyorlardı, dolayısıyla zenginleşiyorlardı, dolayısıyla da kıskançlık ve nefretleri üzerlerine çekiyorlardı. (Günümüzde bile, Türkiye'nin feodal zihniyetin hâlâ direndiği birçok yerinde, esnaf veya işçi olmayan birine bir mal/hizmet karşılığında elden para verilirken iki tane para verildiğini hatırlayınız).

Birlik-Beraberlik (Tutunum / Cohesion) İdeolojisi

Her toplumda bir birlik-beraberlik (tutunum) ideolojisi vardır. Şöyle ki:

Her toplumda bireyler kendilerini güvende hissetmek için birlik ve beraberlik sağlayacak bir duygu ortamına kavuşmak isterler. Tarihin derinliklerinden gelen, her toplumda bulunan, yani ezelden ebede giden bu ihtiyacı bireyler ve gruplar iki unsurla sağlarlar: "Biz" duygusu ve "Onlar" duygusu.

"Biz" duygusu, bireylerin ortak özelliklerine vurgu yaparak bir ortaklık ortamı yaratır, "Onlar" duygusu ise aynı ortamı başka gruplarla olan farklılıklara vurgu yaparak sağlar.

Birlikte çalışan bu iki duygudan hangisinin daha öne çıkacağı, ortak özelliklerin gücünün ne kadar olduğuna bağlıdır. Eğer ortak özellikler zayıfsa, o zaman birey ve grup "Onlar" duygusunu öne çıkararak bir grup bilinci inşa etmeye çalışır. Eğer ortak özellikler güçlüyse, "Onlar" duygusuna fazla ihtiyaç duyulmaz.

* * *

İşte bu duyguları yöneterek topluma yön veren etmen, toplumdaki başat grubun ya da egemen sınıfın,¹ kitlelerin durum, beklenti ve ihtiyaçlarını da dikkate alarak formüle edeceği ana ideolojidir: Birlik-Beraberlik ideolojisi.

Bu ideoloji, toplumun bir Yüce Sadakat Odağı'na yönlendirilmesi suretiyle inşa edilir.

Bunları konumuz açısından basitleştirerek şematize etmek gerekirse, azınlık kavramının doğduğu Avrupa'yı feodal dönemden başlayarak özetleyen arka sayfadaki tabloyu yapmak mümkündür.²

Bu tabloyu açıklamak gerekirse:

Her türlü insan faaliyeti, kabaca Sosyo-Ekonomik Düzen veya Üretim Biçimi diyebileceğimiz bir ana temele dayanır. Tarihteki üretim biçimleri kronolojik olarak ve yine kabaca şöyle sıralanabilir: Avcılık-toplayıcılığa dayalı (komünal), tarıma dayalı (feodal), sermayeye dayalı (kapitalist), emeğe dayalı (komünist), son olarak da, uluslararası sermayeye dayalı. Bu sonuncusu globalleşme/küreselleşme olarak anılmaktadır.

Her Üretim Biçimi, Ekonomik Pazar Yeri denilen bir mekanda işler³ ve gerek kendini meşrulaş-

özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı özellikleri dikkate ayrıca alınmalıdır. Yani hem "Kilise" kavramının bulunmadığına ve o zamanki Batı'nın tersine güçlü bir Devlet'in Din'i denetim altında tuttuğuna dikkat edilmelidir. Ayrıca, Doğu feodalitesinin Batı'ya oranla bir pre-feodal düzen olduğu hesaba katılmalıdır.

3 "Doğduğun yer değil, doğduğun yer" ifadesinin de anlattığı gibi, biz bu mekana "vatan" deriz çünkü tüm sosyo-ekonomik faaliyet (yani, ezelt, yaşamın kendisi) bu toprak parçasının (territory) sınırları içinde cereyan etmektedir. Ekonomik pazarın sınırları genişledikçe, zihnimizdeki "vatan" kavramı da biz farkına varmadan onu izler. Nitekim, Ortaçağda "vatan" dendiğinde yaşadıkları (doydukları) feodal malikane topraklarını (manor) kastetmiş olan insanlar, bu feodal beylikleri ortadan kaldıran çok daha geniş bir birim yani mutlakiyetçi krallık kurulunca, bu sefer o krallığın topraklarına "vatan" demeye başlamışlardır. Günümüzde de, tekil Avrupa ülkelerinin sınırlarını aşarak artık AB boyutlarında cereyan etmeye başlamış olan ekonomik faaliyet eğer bir süre sonra yeterince başarılı olursa, AB içindeki insanların kendilerini tekil devletlerin yurttaşı yerine "AB yurttaşı" olarak görmeye başlayacakları düşünülebilir.

Tabiatıyla bu, ancak uzun zaman içinde olacaktır çünkü her altyapı üstyapıya ancak zamanla yansır. Nitekim, günümüzde bile kendilerini eski feodal birimlerle tanımlayan insan grupları mevcuttur (Savoielılar, gibi). İlk çokuluslu şirket olan, Hollanda'nın Birleşik Doğu Hindistan Şirketi VOC (Vereenigde Oost-Indische Compagnie) 1602'de kurulmuştur. Oysa, "Küreselleşmenin Anayasası" diye anılan ve amaçlı uluslararası hukuku uluslararası kapitalizme uyumlu hale getirmeye çalışan Yatırım Hakkında Çok Taraflı Anlaşma (Multilateral Agreement on Investment – MAI) taslağı ancak 1995'te gündeme gelebil-

1 "Başat grup" kavramı sınıfsız ya da sınıfları henüz tam oluşmamış toplumlara, "egemen sınıf" kavramı da gelişmiş/sınıflı toplumlara gönderme yapar.

2 Bu tablonun soldan ikinci sütununu oluşturan birinci aşamasında (Evre 1), "Doğu toplumları"nın,

TEMSİL EDEN	Kilise (Ruhban/ Aristokrasi)	Parlamento (Burjuvazi)	Komünist Parti (Nomenklatura)	?
YÜCE SADAKAT ODAĞI	Tanrı	Ulus	Emek	? (Birey?)
BİRLİK-BERABERLİK İDEOLOJİSİ	Din	Milliyetçilik	Proletarya Enternasyonalizmi	?
EKONOMİK PAZAR YERİ ("VATAN")	Malikane (Manor)	Bağımsız Ulusal Devlet	Proleter Devlet	Yeryüzü
ÜRETİM BİÇİMİ	Feodalizm	(Ulusal) Kapitalizm	Komünizm	Uluslararası Kapitalizm (Küreselleşme)
Evre	1	2	3	4

tırmak için gerekse toplumu bütünleştirmek için bir Yüce Sadakat Odağı ortaya atar. Bu sadakat odağı, soyut olduğundan, egemen sınıfın/başat grubun hakim olduğu somut bir kurum tarafından temsil edilir.

Feodal dönemin özellikle başlarında, üretim mekanı yani ekonomik pazar çok küçüktür: Feodal malikanelerin (*manor*) her biri. Bu kadar parçalanmış bir tarım toplumları ortamında birlik-beraberlik ideolojisi, çok büyük bir güce sahip bulunan Kilise'nin ideolojisi olan Hristiyanlık'tır; yani din (bkz. **Kilise'nin Büyük Gücü** kutusu).

Din, yüce sadakat odağı olarak Tanrı'yı gösterir, Tanrı tabii ki Kilise tarafından temsil edilir, Kilise de, Ruhban-dışı feodal beylerle koalisyon halinde olmak şartıyla, Ruhban tarafından temsil edilir. (Evre 1).

Feodal dönemin ileri aşamalarında üretim biçimi, mutlakiyetçi krallığın ekonomik doktrini olan merkantilizm'le birlikte deniz aşırı ticarete dönüşünce, pazar çok büyümüştür. Çünkü, ticaret Malikâne'nin sınırlarını aşmış, Mutlakiyetçi Krallık denilen topraklara yayılmıştır. (Zaten Burjuvazi, Kral'ın feodal beyleri ortadan kaldırarak

mutlakiyetçi krallığı kurmasına pazar genişleyecek diye yardımcı olmuştur).⁴

Toprak (*territory*) kavramında meydana gelen bu radikal değişiklik, tarihte her zaman olduğu gibi, insanların zihniyetinde büyük değişiklikler yapmıştır. Krallığın en ücra noktalarına kadar ulaşan ticaret, kaçınılmaz olarak önce ortak bir dili, sonra da ortak duyguları vs. beraberinde taşımıştır. Malikane yerine insanlar artık bütün krallığı "vatan" olarak anmaya başlayacaktır.

Aydınlanma'nın akılcı ilkelerinin egemen olduğu süreçte bir an yüce sadakat odağı Prens tarafından doldurulmuş gibi gözükse de (Hobbes'un "iyi hükümdar"ı Leviathan hükmetme gücünü artık Tanrı'dan almamaktadır), merkan-

4 Basitleştirmek amacıyla, tabloya 2 evre alınmamıştır: 1) Feodalizm'den önceki Üretim Biçimi olarak avcılık-toplayıcılık evresi; 2) Feodalizm ile Kapitalizm arasındaki merkantilizm evresi. Bu ikincisinin unsurları şöyledir: Üretim Biçimi: merkantilizm (deniz aşırı ticaret kapitalizmi); Ekonomik Pazar Yeri: mutlakiyetçi krallık; Yüce Sadakat Odağı: prens (yani, Hobbes'un *Leviathan*'da anlattığı mutlakiyetçi hükümdar).

Aşlını bakılırsa, Kilise'nin etkisi Napoléon döneminde bile söz konusu olabilecek, Papa Napoléon'a imparatorluk tacını eliyle giydirmek isteyen, ama İmparator tacı onun elinden alıp başına kendisi koyacaktır.

miş ve altyapı yeterince olgunlaşmadığı için de başarisızlığa uğramıştır.

tilizm'den kapitalizm'e geçişle birlikte, son ve en önemli üyesi Rousseau olan filozoflar zinciri bu makama sonunda Ulus kavramını oturtur. 1789'daki devrim ateşinin yardımıyla, birlik-beraberlik ideolojisi makamına Milliyetçilik geçer (Evre 2).

XVI. Louis giyotine yollanınca, ulus Ulusal Parlamento tarafından temsil edilmeye başlanır. Tabiatıyla, pratikte yüce sadakat odağını asıl temsil eden, ulusal devlet sınırları içinde milliyetçilik sayesinde bir ticaret tekeli kuran Ulusal Burjuvazi'dir; ulusal parlamentoya ancak belli miktarda vergi ödeyenler seçilebilmektedir. (Evre 2).

1917'den sonra kimi ülkelerde, yüce sadakatın odağına Emek faktörünü oturtan yeni bir üretim biçimi ortaya çıkar: Komünizm (Evre 3).⁵

Bugün artık dünya yeni bir üretim biçimine geçmiş bulunuyor: Uluslararası kapitalizm. (Evre 4).

Bu Evre 4, Evre 3'ün olduğu kadar, Evre 2'nin de antitezi. Dünyadaki egemen üretim biçimi olan kapitalizmin karşısında bir tür "istisnai" üretim biçimi olarak yer almış ve en azından uy-

gulandığı biçimiyle ("reel sosyalizm") kapitalizmden daha ileri bir üretim biçimi sunamamış olan komünizm, yine en azından şu anda, bir dünya sistemi olmaktan çıkmış durumda. Ulusal kapitalizm de tüm unsurlarıyla sona erme sürecine girdi: Ekonomide devlet girişimleri, ulusal toprak üzerinde devletin yetki tekeli, kültürel yaşamda milliyetçilik... Tabii ki altyapı değişiklikleri ancak zamanla üstyapıya yansıdığı için, Ulus kavramı etkisini hâlâ sürdürüyor.

Bütün bunların nedeni, toprak (*territory*) kavramının yeniden değişiyor oluşu: Bir zamanlar burjuvaziyi yaratmış olan "ulusal" sınırlar artık onun boğazını sıkıyor. Burjuvazi bu sınırları artık kaldırmak istiyor.

Bu Evre 4 hakkında şu anda bütün bildiğimiz, yeni pazar yerinin tüm Yeryüzü olduğu. Yeni birlik-beraberlik ideolojisi henüz ortalarda yok ve bu "yeni dünya düzensizliği"nde ortaya çıkması da henüz beklenmiyor. Birey'e doğru eğilim gösteren yüce sadakat odağı da belli değil, özellikle de onu kimin temsil edeceğini şimdiden söylemek imkansız.

(Kaynak: B. Oran, "Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme [Türkiye'de 'Yüce Sadakat Odağı' Üzerine Düşünceler]", *SBF Dergisi*, Cilt 54, Sayı 2 (Nisan-Haziran 1999), s. 133-162)

5 Bu sütun, dünyada yaygınlık kazanmadığı ve şu anda geçerliğini yitirmiş gözüksüğü için, diğer sütunların aksine siyah puntolarla değil, beyaz italik olarak verilmiştir.

* * *

Avrupa'da küçük küçük derebeyliklerden oluşan feodal düzenin içinden azınlık kavramının üremesi, birbirini tamamlayan üç temel gelişme sonucunda mümkün oldu:

1) Kilise'nin, birlik-beraberlik ideolojisi olan dinde/Hristiyanlık'ta çatlak oluşmasına engel olamayacak biçimde zayıflaması, buna paralel olarak feodal beylerin yükselişi;

2) Feodal düzenin zayıflaması ve feodal beyin/köylülüğün dışında kalan kentli imalatçı/tüccar sınıfının yani burjuvazinin yük-

selişi; sonuç olarak mutlakiyetçi krallığın doğuşu. Bu mutlakiyetçi krallık tekdüzeleşme isteyecek ve kaçınılmaz olarak "öteki"ni yaratacaktır. Birlik-beraberlik ideolojisi din olduğu için, tabii ki dinsel olarak.¹⁴

14 Din, tarım toplumlarının/o zihniyeti taşıyan toplumların birlik-beraberlik ideolojisidir. Toplumun bu niteliği değişince, artık din, birlik-beraberlik ideolojisi olmaktan çıkar. Ama bir inanç/duyu olarak din başkadır ve her toplumsal evrede/aşamada vardır, var olacaktır. Bunun yanı sıra, belirtmek gerekir ki, her dönemin birlik-beraberlik ideolojisi (dönemin üstyapısı), temsil ettiği üretim biçimi sona erdikten sonra da etkinliğini bir sü-

Kilise'nin Büyük Gücü

Ortaçağda Kilise'nin büyük gücü çok çeşitli unsurlara dayanmaktaydı:

Bir kere, en başta da değinildiği gibi, özellikle B. Roma'nın yıkıldığı 476'dan başlayarak 800 yılına kadar Avrupa'yı altüst eden "Barbar" akınlarının (Vizigotlar, Hunlar, Vikingler, Vandallar, Lombardlar, Franklar, vb.) karakterize ettiği kaosa Karanlık Çağlar diyoruz. Bütün kurumların darmadağın olduğu bu kaosta Kilise, özellikle yüksek kesimlerdeki kale misali manastırlar sayesinde ayakta kalan tek kurum oldu (Ortaçağ uzmanı Umberto Eco'nun önemli romanı "Gülün Adı"ndaki Benedikten tarikatı manastırını hatırlayınız).

Bu koşullarda, perişan köylülerin biraz maddi destek alabildikleri tek yer Kilise idi (romanda/filmde, manastıra karnını doyurmak için giren genç köylü kızını ve manastırın aşağıya attığı çöplerle beslenen köylüleri hatırlayınız).

İkincisi, çaresizlik içindeki halkın biraz huzur bulabildiği manevi (dinsel) ortamı Kilise sağladı.

Üçüncüsü, dönemin biricik "ileri teknoloji-si"ne, yani Latince okuma-yazma olanağına sahip aktörleri olan keşişler, bu manastırlarda, Yunan-Roma ve İslam kültüründen gelen bilgileri ve eserleri Latince yazıya geçirdiler. Böylece, bunla-

rın 800'den sonra başlayan ve tekrar bir düzen kuran Ortaçağa aktarılmasını sağladılar (romanda/filmde, manastırdaki bütün cinayetlerin cereyan ettiği muazzam kütüphaneyi hatırlayınız). Böylece Kilise, Ortaçağdaki tek bilgi kaynağı oldu.

Dördüncüsü, Kilise'nin ideolojisi olan Hristiyanlık, Ortaçağda tam bir feodal parçalanmışlık içinde olan Avrupa'da tek ortak değer idi.

Beşincisi ve en önemlisi, Kilise, bu tekel konumundan yararlanarak muazzam mülk edinmişti. Ayrıca, Karanlık Çağlar'ın kaosunda insanlar hiç olmazsa öbür dünyada rahat edebilmek için ahret kavramına sarılmayı en güvenilir yatırım sayarak Kilise'ye bağış yapıyorlar, hatta mülklerini Kilise'ye vasiyet ediyorlardı. Böylece Kilise, tek üretim ve prestij unsurunun toprak olduğu Ortaçağda en büyük ekonomik güç konumuna yükseldi, feodal beylerin en büyüğü olarak ortaya çıktı ve diğer feodal beylere hakim oldu. Temsilcisi olduğu din ideolojisi de (Hristiyanlık) toplumun birlik-beraberlik ideolojisi haline geldi.¹

1 Kilise'nin büyük mülk sahibi oluşunun sonuçlarından biri de, bu mülklerin hesaplarını tutabilecek, fatura ve harcamaları kayda alacak elemanların yalnızca Kilise'nin elinde bulunması oldu. Soylularda da mal-mülk vardı ama bunların hesaplarını tutacak teknik personel için Kilise'ye muhtaçtılar. (Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 21-22).

3) Azınlık koruma metinlerinin ortaya çıkması, böylelikle azınlık kavramının hukuk alanına aktarılması, yani yaratılması.

A) Kilise'nin Zayıflaması ve Feodal Beylerin Yükselişi

"Protestan" genel adıyla andığımız mezhep, dinlerini Papalığın aracılığı olmaksızın doğrudan yorumlayarak yaşamak isteyen Hristiyanların inanç sistemiydi. Birlik-beraberlik

ideolojisi o dönemde din olduğu ve onu da Papalık temsil ettiği için, böyle bir dinsel azınlığın ortaya çıkmasını mümkün kılan ortam Ortaçağ boyunca en güçlü kurum olan Kilise zayıflamadan tabii ki oluşamazdı.

Bu ortam, birbirine zıt iki model içinde gelişti: Avrupa'da feodal düzenin başlıca temsilcisi olan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda (KRGİ) ademi merkezîyetçi yapının sonucu olarak, Fransa'da ise merkezîleşen yapının sonucu olarak.

1) Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu (KRGİ) Modeli ve Protestanlık

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, çok geniş ve gevşek bir feodal konfederasyondur. (Bkz. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu (KRGİ) kutusu). 476'da yıkılan Roma İmparatorluğu'nu sürdürdüğü varsayılıyordu ama, imparatorunun yetkileri bu feodal ortamda doğal olarak çok sınırlı idi. 16. yüzyıla kadar tacının Papa tarafından giydirildiğinden de anlaşılacağı üzere, bir anlamda manevi olarak Papalığın vasalı (alt feodal beyi) idi. Bir anlamda da, dinsel ve laik soylular ("elektör"ler) tarafından seçilmesinden de anlaşılacağı üzere, bu soyluların süzereninden (üst feodal bey) ibaretti. Nitekim, Voltaire 1756'da şu anlamlı ifadeyi kullanacaktır: "Kutsal Roma İmparatorluğu diye anılmış olan ve hâlâ anılmakta olan bu oluşum ne kutsaldır, ne Romalıdır, ne de imparatorluktur."¹⁵

Bu nitelikleriyle KRGİ, azınlık kavramının ortaya çıkması için 2 önemli (ve farklı) açıdan ideal bir ortam oluşturdu:

Bir kere, İmparator bütün Ortaçağ boyunca Papa'ya siyasal rakip olmuş ve onunla mücadele etmişti. Bu durum, Kilise'yi zamanla zayıflatarak Protestanlığın/Reform hareketinin ortaya çıkmasını kolaylaştırdı.¹⁶



Görsel: Endüljans Satışı. (Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Martin_Luther#/media/File:jeorg_Breu_Elder_A_Question_to_a_Mintmaker_c1500.png)

İkincisi ve daha önemlisi; özellikle Ortaçağın sonlarına doğru ekonominin omurgası toprak'tan (Kilise ve aristokrasiden) ticaret'e/para'ya (burjuvaziye) kaydı. Bu durumda Kilise'nin geliri aynı kaldı, masrafları arttı.¹⁷ Papalık, epey zamandır süren ahlaksızlığın ve akraba kayırmanın yanı sıra, endüljans satmak (gelirleri artırmak için bağış karşılığı cennetten yer satmak) gibi rezaletlere gömüldü (bkz. Görsel). Zaten, egemenliğin sona ermesi de, toprak'tan ticaret/para'ya geçme sürecinin yükselmesine paralel gidecektir.

- 17 Kilise daha bu gelişmelerin en başında, (kendisine rakip çıkmasını diye) ticaretin insanları öteki dünyayı düşünmekten alıkoymasını ilan etmiş, faizi de yasaklamıştı ("Tacir, Tanrı'nın hiç hoşuna gitmez").

Bundan da ötesi oldu. Ticaret artınca, dolaşımdaki para miktarının ve de fiyatların artması gerekti. Bu artış üreticinin yararına, toprak sahibinin zararına oldu. Çünkü toprak sahibi (feodal bey) gelenek yüzünden toprağın kirasını veya serflerin çalışma yükümlülüklerini artıramıyordu. Bu arada, malikane kurumlarının pek çoğu ticaretin artmasıyla lüzumsuz hale gelirken, Kilise ve aristokrasinin özellikle silah vs. harcamaları da arttı. Yani, kapitalizme geçilirken, feodaller zayıfladı. (Pirenne, *a.g.e.*, s. 21-23, 67-69, 95-101).

Müslümanlıkta bu duruma rastlanmayacaktır, çünkü hem Kilise yoktur, hem de Hz. Muhammed'in kendi-

15 https://tr.wikipedia.org/wiki/Kutsal_Roma_Germen_Imparatorlugundan *Essai sur l'histoire générale et sur les mœurs et l'esprit des nations*, Chapter 70 (1756).

16 13. yüzyılda geçen "Gülün Adı" romanı/filmi, bütünüyle, Ortaçağdaki İmparator-Papa mücadelesi üzerine kuruludur. Romanın (filminde Sean Connery tarafından canlandırılan) başlıca kahramanı Baskerville'li William imparator taraftarı bir Fransisken keşiştir. Manastırdaki toplantıya, paragöz Papalık'ın temsilcisi olarak yollanan (ve filmin sonunda düşüp ölen) kardinale ilahiyat tartışması yapmak için gelmiştir. Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://www.pdfdrive.org>

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu (KRGİ)

KRGİ, bugünkü Almanya topraklarını odak alarak Germen halkları temelinde gelişen, Orta ve B. Avrupa'nın çok büyük kısmını kaplayan yarı bağımsız yüzlerce feodal beyliğin, dinsel veya laik prensliğin¹ ve özgür imparatorluk kentinin² meydana getirdiği gevşek bir feodal konfederasyon idi. 14. yüzyıldan sonra başında genellikle Habsburg hanedanından birisi bulundu.

KRGİ, 800-814 arasında hüküm süren Frank Kralı Şarlman [Charlemagne]/Büyük Karl'a Papa'nın imparatorluk tacı giydirdiği 800 yılında kuruldu. Şarlman'ın 814'teki ölümünden itibaren

1. "Dinsel veya laik prenslik"ten kasıt şudur: Ortaçağ toplumunda insanlar *clericus* (Kilise'ye mensup, ruhban) ve *laicus* (Kilise'ye mensup olmayan, lâdini) olmak üzere ikiye ayrılırlardı. Ortaçağda soylular/feodal beyler de, aynı biçimde, ruhbandan olan ve olmayan diye ikiye ayrılıyordu. Yani feodal prenslerden bazıları piskopos rütbesinde din adamı idiler.

Bunların içinden çok yükselenler de oldu. Örneğin, Alexandre Dumas'ın *Üç Silahşörler* romanında kötü adam olarak tanıdığımız, Fransa Kralı XIII. Louis'nin başnazırı Richelieu (1585-1642) bir kardinaldi. Ve işin ilginç yanı, bir yandan Fransa içindeki Protestanlarla mücadele ederken, diğer yandan da Fransa'yı Avrupa'nın en önemli ülkesi haline getirme süreci içinde (Otuz Yıl Savaşları, vb.), Katolik İspanya ve Avusturya'nın Habsburglarına karşı Protestan devlet ve prensliklerle (Germen, İsveç, Hollanda, vb.) ittifak kurmuştu.

2. "Özgür imparatorluk kenti", bugünkü Almanya topraklarında bir feodal beye değil doğrudan KRG imparatoruna bağlı olarak yönetilen kentlere verilen isimdi. Buralarda oturan burjuvazi, hemen yakınında olan bir feodal beye değil de, çok daha uzağında olan imparatora bağlı bulunmak sayesinde, bazen para gücüyle bazen silah gücüyle, 15. yüzyıldan itibaren bir ölçüde özerklik kazanmış ve kendi kendini yönetir olmuştu.

her zaman parçalı bir görünüm arzetti, Napoléon'un Austerlitz zaferinin ardından feshedildiği 1806 yılına kadar resmî varlığını sürdürdü.

En geniş zamanında imparatorluk; bugünkü Almanya, Avusturya, İsviçre, Lichtenstein, Luxembourg, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Belçika ve Hollanda toprakları ile Polonya, Fransa ve İtalya topraklarının bir bölümünü içine alıyordu.

Kanuni'yle çatışmasından ve Kanuni'nin ona karşı Fransa Kralı I. François'ı desteklemesinden hatırladığımız Şarlken (Charles Quint)/Beşinci Karl, KRGİ'nin en tanınmış ve güçlü imparatoruydu. Hükümdarlığı (1519-1556) üç açıdan sürekli mücadelelerle geçti: 1) Batısındaki Fransa ve doğusundaki Osmanlı İmparatorluğu'yla savaşlar; 2) Protestanlığın ortaya çıkması üzerine mezhep kavgaları ve iç ayaklanmalar; 3) Veraset yoluyla kralı olduğu İspanya toprakları ile ana Germen toprakları arasındaki gerilim.

Hasta Şarlken, Avrupa Hıristiyanlığını birleştirmeye rüyasının imkansızlığı karşısında, aşağıda sözü edilecek 1555 Augsburg Antlaşması'ndan sonra tahtından feragat etti. İspanya topraklarını Hollanda topraklarıyla birlikte oğluna (II. Felipe), KRGİ (Almanya ve Avusturya) topraklarını da kardeşi Ferdinand'a (Osmanlı terminolojisi: Arşidük Ferdinand) verdi.

İspanya'nın Hollanda üzerindeki egemenliği 1648 Vestfalya Barışı'yla sona erecektir. KRGİ'nin tarihi ise, 1740'tan sonra Avusturya Arşidüklüğü ile Prusya (bugünkü Almanya) arasında günümüzde de devam eden "Alman Düalizmi"ne (ikileşmesi'ne) sahne olacaktır. 1806'da Avusturya imparatorluk ilan edecek, 1871'de de Almanya imparatorluğu (ikinci Reich) kurulacaktır.

Bu kitapta, 17. yüzyıldan itibaren KRGİ'nin adı, Osmanlı'yla ilişkisi açısından Avusturya olarak geçecektir.

Halk arasında derin huzursuzluk ve tepki yaratan bu ortamda, Kilise vesayetinin zayıflamasına paralel olarak güçlenen Germen feodal beylerinden bazıları, Martin Luther (1483-1546) ortaya çıktığı zaman onu tuttular. Luther'i, gerek Kilise'nin aforozuna karşı, gerekse onu 1521 Worms Fermanı'yla heretik ilan eden Şarlken'e karşı korumaya aldılar. Zaten, "Protestan" kelimesi de, Lutherciliği yasaklayan İmparatorluk Dieti kararlarına itiraz eden Lutherci Germen prenslerinin Şarlken'e 1529'da gönderdikleri protesto mektubundan gelir.

Bu koruma fiilî ve etkili bir korumaydı. Örneğin, Luther 1521'de Worms'da toplanan imparatorluk tartışma meclisine (Diet) ifade vermeye çağrıldığında, kendisine İmparator Şarlken'den can güvenliği garantisi aldılar. Bu destek sayesinde ki Luther, kendisinden önce ortaya çıkmış Lutherlerin uğradığı "erken öten horoz" akibetine uğramadı.¹⁸

KRGİ'de Mezhep Savaşları

Protestanlık önce KRGİ'de ortaya çıktığından, Protestan-Katolik kavgası önce burada başladı ve Avrupa'da I. Dünya Savaşından önceki en kanlı kavgalar bu coğrafyada yaşandı.

Luthercilik 1519'dan itibaren yayılmaya başlayınca, imparatora karşı olan feodal beyler Kilise topraklarını işgale ve Katoliklerin ibadetini yasaklamaya başladılar.

Bunun savaşa yol açması kaçınılmazdı.

Üstelik, silaha ilk başvuran Luther yanlısı halk, sadece dinde değil, tüm toplumsal düzende reform istiyordu. Asırlardır feodal baskı altında inleyen köylülerden yüz binlercesi, mülklerin ortak olduğunu söyleyerek 1524-25'te ayaklandı. Feodal beyler ve burjuvazi tarafından desteklenmekte olan Luther, mevcut her türlü otoriteye başkaldıran bu isyancılara karşı çıkacaktır.

KRGİ İmparatoru Şarlken'in karşısındaki Lutherci feodal beyler, 1530'da Schmalkalden Birliği'ni oluşturarak bir ordu kurdular ve KRGİ'nin yerine geçmeye hazırlandılar. O sırada Kanuni'nin 1532-33 Alman seferiyle karşılaşan ve çatışmaktan kaçınan İmparator Şarlken Nuremberg Barışı'nı ilan ederek Protestanlara karşı harekatı durdurdu. On yıl kadar süren sükunet döneminde Protestanlık yayılmaya, Papalığın ve özellikle de Şarlken'in otoritesini geriletmeye devam etti. Sonuçta Şarlken ile Birlik, 1546-47 ve 1552'de patlayan iki ayrı Schmalkalden Savaşında birbirlerine girdiler.

1555 Augsburg Barışı ve Düzeni

Yeni mezhebin ilk ortaya çıktığı yer olan KRGİ, imparatorluğu parçalanmaya götüren bu iki savaşın sonunda Avrupa'daki ilk tarihsel mezhep barışının imzalandığı yer de oldu. Bavyera'nın özgür imparatorluk kenti Augsburg'da Schmalkalden Birliği ile İmparator Şarlken arasında 1555'te imzalanan ünlü Augsburg Barışı, KRGİ içindeki mezhep kavgalarını sona erdirdi ve Şarlken'in KRGİ'yi dinsel bir bütünlük (Katoliklik) içinde tutma umudunu ortadan kaldırdı.

Augsburg'un getirdiği büyük yenilik, artık insanların dininin Papalık tarafından de-

18 Örneğin, yaklaşık bir asır önce Bohemyalı din reformcusu Jan Hus/Johannes Huss, imparatorun verdiği can güvenliği garantisine rağmen, 1415'te ifade vermeye gittiğinde yakalanıp heretik diye yakılmıştı. <https://en.wikipedia.org/wiki/Protestantism> ücretsiz PDF Kitap Arşivi <https://ranney.org>

gil, *cuius regio, eius religio* (prensini dini neyse, toprağıninki de odur) ilkesi gereğince, feodal bey tarafından belirlenecek oluşuydu. 225 laik feodal beyin her biri kendi toprağında Katoliklik veya Luthercilikten birini seçecekti. Seçim sadece bu ikisi arasında yapılacaktı yani Luthercilikten başka bir Protestan inancı seçilemezdi. O topraktaki halk seçilen dini istemezse, o dönemde büyük bir yenilik olarak, mallarını satıp ailesiyle birlikte başka bir yere göç edebilecekti. Piskopos bir feodal beyin topraklarında yaşayan Lutherciler inançlarını sürdürebilecekler ve Kilise'den ele geçirdikleri toprakları elde tutmaya devam edeceklerdi. Lutherciliğe geçen piskopos prensler ise topraklarından vazgeçeceklerdi.

Aşağıda anlatılacağı gibi Fransa'daki mezhep kavgalarının 1562'den sonra patlak verdiği düşünülürse, Augsburg Antlaşması o dönem için çok ileri bir aşama oluşturdu. Fakat "Halk, feodal beyin din tercihinin beğenmezse başka bir yere göç edebilir" hükmü 16. yüzyıl şartlarında (ve bugün bile) acımasızca sürgün anlamına gelmekteydi ki, ekmeğini topraktan çıkaran köylü için büyük yıkımdı.

Diğer yandan, Augsburg Barışı KRGİ'de dinsel bölünmeler ile siyasal bölünmeleri çakıştırarak, Almanya'nın 19. yüzyıl sonlarına kadar süren bölünmüşlüğü'nün sebebi oldu. Bazı tarihçiler, Alman Birliğinin bu nedenle geç oluşmasının, 19. ve 20. yüzyıllardaki aşırı Alman milliyetçiliğine ve dolayısıyla da Birinci ve İkinci dünya savaşlarına yol açtığı kanısındadırlar.¹⁹

1618-48 Otuz Yıl Savaşları ve 1648 Vestfalya Barışı

Augsburg Barışı nihai olamadı ve KRGİ içindeki mezhep kavgasını tamamen bitiremedi. Çatışmalar her tarafa yayıldı. İspanya Krallığı ile Hollanda Cumhuriyeti arasında Seksen Yıl Savaşı (1568-1648) biçiminde devam etti. Fransa'da 1562-98 arasındaki iç savaş (biraz aşağıya bkz.) biçiminde ortaya çıktı. İngiltere, İskoçya ve İrlanda'ya ise, 1639-1651 arasındaki Üç Krallık Savaşı biçiminde bulaştı.

Fakat Avrupa'da Augsburg'dan sonraki esas çatışma, 1618-48 arasında patlayan Otuz Yıl Savaşları oldu. Çünkü Augsburg'da Luthercilik dışındaki Protestan gruplara güvence sağlanmamıştı, barış koşullarının uygulanmasında çok çeşitli sorunlar çıkmıştı, Lutherciler Katoliklere ve başka Protestan gruplara (özellikle Kalvencilere) eziyet etmeye başlamışlardı, bu arada KRGİ'nin başına koyu Katolik bir imparatorun geçme olasılığı belirmişti.

Otuz Yıl Savaşlarına, batıda İspanya'dan doğuda Osmanlı'ya ve kuzeyde İskandinav devletlerine kadar tüm Avrupa tamamen siyasi nedenlerle bulaştı. Özellikle de Fransa devleti ile KRGİ Habsburg hanedanı arasında Avrupa hakimiyeti için rekabete sahne olan bu genel savaşta özellikle Alman prenslikleri baştan aşağıya yıkıma uğradı, erkek nüfusun yaklaşık yarısı ve birçok yörede nüfusun üçte biri ilâ üçte ikisi öldü. Avrupa açlık ve salgın hastalıklara teslim oldu.²⁰

Bir dizi antlaşmanın oluşturduğu 1648 Vestfalya Barışı, temel olarak Fransa ile KR-

19 http://wiki.answers.com/Q/What_did_the_Peace_of_Augsburg_do

GI (+ her ikisinin de müttefikleri) arasındaki Otuz Yıl Savaşlarına son verdi ve çok çeşitli açılardan çok önemli bir metin oldu.

1) Siyasi tarih açısından Vestfalya, Otuz Yıl Savaşlarını ve İspanya-Hollanda arasındaki Seksen Yıl Savaşını sona erdirdi. İsviçre'nin KRGİ'den, Hollanda'nın da İspanya'dan bağımsız olması gibi önemli sınır değişiklikleri getirdi.

2) Uluslararası ilişkiler açısından bakılacak olursa Vestfalya, günümüzdeki egemen devletler düzenini ilk defa kurdu ve Ortaçağ imparatorluk düzeninin sonunun başlangıcını ilan eden belge oldu. Ortaçağ imparatorlukları,²¹ I. Dünya Savaşının bitimine kadar Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı devletleri biçiminde yaşamaya devam edeceklerdir. (Sanayi devrimi sonrası emperyalist imparatorlukların dağılması içinse II. Dünya Savaşının sonunu beklemek gerekecektir).

3) Konumuz olan azınlıklar açısından bakılacak olursa Vestfalya, Avrupa'da mezhep (ve Müslümanlık ile Yahudilik açısından da düşünüldüğünde, din) sorunlarını doğuran hak arayışlarını/engellemelerini bir çözüme bağlamada tam kesin sonuç veremedi. Ama bütün tarafların 1555 Augsburg Barışını tanımaları ve *cuius regio, eius religio* düzenindeki Luthercilik ile Katolikliğin yanına Kalvenciliği de eklemeleri önemli bir adım oldu. Bunu hemen aşağıda göreceğiz.

4) Osmanlı İmparatorluğu açısından bakılacak olursa, 30 Yıl Savaşlarında Katolik Habsburglara karşı Protestanları destekleyen Osmanlı'nın ilerleyişi, mezhep savaşlarının sona ermesi üzerine durmak zorunda

kaldı. Bunun hemen ardından da Avrupa, Osmanlı'daki dindaşlarıyla ilgilenmeye başlayacaktır.

2) Fransa Modeli ve Protestanlık

Görüldüğü üzere, KRGİ'de dinsel bir azınlığın ortaya çıkması, bu ülkedeki ademi merkezietçi ortamda mümkün olmuştu. Oysa bu olgu, bunun tersi bir model olan Fransa'da, hızla merkezileşmeye giden bir ortamda gelişti. Mutlakietçi/merkezietçi niteliğinin doruğuna XIV. Louis döneminde (1643-1715) ulaşacak olan Fransa, Şarlken'in çağdaşı I. François döneminde (1515-1547) bile epeyce merkezileşmişti.

Feodal düzen, çeşitlilik anlamına gelir. Buna karşılık merkezileşme, Kral'ın feodal düzeni ortadan kaldırarak "birlik ve beraberlik"i sağlaması, yani toplumu tekdüzeleştirilmesi demektir. KRGİ'de çeşitlilikten kuvvet alan Protestanlık, Fransa'da merkezietçi ortamdan güç alarak filizlendi. Şöyle ki:

Luther'i (1483-1546) başka Protestan dinsel liderler izlemişti: İsviçre'de Huldrych Zwingli (1484-1531), Almanya'da Philipp Melancthon (1497-1560), özellikle de, Fransa'dan 1535'te kaçarak sonunda Cenevre'ye yerleşen Jean Calvin (1509-1564).

Calvin'in 1555'te kurduğu Kalvencilik, komşu Fransa'ya Huguenot (Hüгно okunur) adıyla yansıdı ve ülkede iki çok önemli unsur tarafından benimsendi:

1) Burjuvazi. Çünkü Papalıktan ve onun ekonomiyi kısıtlayan kural ve uygulamalarından kurtulmak istiyordu;

2) Bazı soylular. Tahtta iddiası bulunan aristokrat hanedanlar. Başka bir deyişle, komşu devletlerin müdahaleleri sonucunda

21 Bkz. **Ulusal Devlet, Ulus-devlet, Üçüncü Devlet** kitapları, Arşiv - <https://tanley.org>

daha da sertleşen iktidar kavgalarında Protestanlık, Fransa tahtında iddia sahibi kimi feodal beylerin mezhebi olarak önemli bir rol oynadı.

Fransa'daki sistemin merkeziyetçiliğe doğru gidişi iktidarı ele geçirmeyi çok önemli kıldığı için, Katolik krallık ile krallığı ele geçirmek isteyen Protestan (Huguenot) hanedanlar arasındaki çatışma, başka devletlerin de karışmasının etkisiyle, din davasının çok ötesine taşan ölümcül bir iktidar mücadelesi haline geldi. Ülkede 1562'den 1598'e, hatta 1648'e kadar süren bir iç savaşa yol açtı.

Ülkedeki Huguenotların hakları sorunu, insanın başını döndürecek kadar çok inişli çıkışlı bir süreçten geçti, çok sayıda ferman Huguenotlara hak tanıdı veya bu hakları geri aldı. Farklılığın tanınmaması, hakların bölük pörçük verilmesi, sonra geri alınması, sonra tekrar verilmesi gibi durumlar ülkeyi altüst etti (bkz. **Huguenotlara Haklar Getiren ve Geri Alan Fermanlar** kutusu).

1598 Nantes Fermanı

Navarre Kralı Henri Katolik olarak vaftiz edilmiş, ama annesi tarafından Huguenot olarak yetiştirilmişti. Üstelik, Saint Barthélémy Katliamı'ndan zor kurtulmuş ve krallık ordusuna karşı Huguenot kuvvetlerine kumanda etmiş birisiydi. Buna rağmen, mezhebinden vazgeçtiğini bildirince 1589'da IV. Henri adıyla Fransa tahtına oturdu. Parmparça olmuş ülkeyi birleştirmek için 1598'de meşhur Nantes Fermanı'nı (Nant okunur) ilan etti.

Nantes Fermanı daha önceki fermanlardan farklıydı. Ülke birliğini sağlamak adına iki tarafa da haklar ve güvenceler getiriyor-

du. Ülkenin resmî dininin Katoliklik olduğunu teyit ediyor, Katolik bölgelerinde Protestan kiliseleri kurulmasını yasaklıyor, Protestanların ibadet özgürlüğünü esas olarak ülkenin güneyindeki kimi şehirlerle sınırlı tutuyordu. Protestanlar öşür vergisi vermeye devam edecek, Katolik bayramlarına riayet edeceklerdi.

Buna karşılık Ferman Huguenotlara, Katolikler tarafından "devlet içinde devlet" olarak yorumlanan haklar getirmekteydi: Fransa dışında seyahat ederken Engizisyon'dan korunma garantisi, devlet memuru olma hakkı, kralın yıllık mali katkılarından yararlanacak tahkim edilmiş askerî mevkiler ("Güvenli Yer"), masraflarını kendilerinin karşılayacağı kaleler ("Sığınma Yeri") gibi.

Ferman, Fransa'daki mezhep savaşlarını temel olarak sona erdirdi. Ama o günkü Avrupa için görülmemiş derecede ileri olan bu hakların uygulanması kolay olmadı. IV. Henri'nin oğlu XIII. Louis ve torunu XIV. Louis zamanında uygulama yıldan yıla değişti ve törpüldü. Sonunda Nantes Fermanı XIV. Louis tarafından 1685 Fontainebleau Fermanı'yla kaldırıldı ve Protestanlık yasaklandı. Huguenot kiliseleri yıkıldı, okulları kapatıldı, Huguenotların evlerine "Dragon" (ejderha) denilen askerler yerleştirilmek suretiyle bu insanlar hayatlarından bezdirildi.

Huguenot Göçünün Fransa'ya Etkisi

Bezdirildi ama, bunun Fransa'ya faturası çok yüksek oldu.

Saint Barthélémy gibi katliamların ardından zaten çoğu yurt dışına kaçmış olan Huguenotların geride kalanları da Fransa'yı terk ettiler ve İngiltere, Almanya, Hollanda,

Huguenotlara Haklar Getiren ve Geri Alan Fermanlar

I. François zamanında (1515-1547) ortaya çıkan Huguenot azınlığına bu kral ilk başlarda iyi davrandı. Fakat yine bir Protestanlık kolu olan Zwingli taraftarlarının 1536'da aşağılayıcı ve kışkırtıcı birtakım pankartları her yere, hatta kralın yatak odasının kapısına bile asmaları üzerine çıkarılan Genel Ferman'la katliamlar başladı. Fransa'ya Protestanlığı getiren Jean Calvin de o sırada kaçtı.

I. François'nın yerine gelen oğlu II. Henri zamanında devam eden bu sert politika, soyluların yarısından çoğunun yeni mezhebe geçmesine engel olamadı. 1555'te (Augsburg Barışının tarihi) Paris'te bir evde ilk Huguenot kilisesi açıldı.

Huguenotluğun krallığa gerçek bir rakip haline gelmesi üzerine çıkarılan 1561 Orléans Fermanı Katolikliği devlet dini ilan etti, fakat kim olursa olsun bir Fransız dinsel alanda "haksızlık" yapılmasını da yasakladı. Ertesi yıl çıkarılan Saint Germain Fermanı ise Huguenotları ilk defa tanıdı ve ibadetlerine izin verdi. Mart ayında azınlığa yapılan Vassy Katliamı'ndan sonra başlayan çatışmaların ardı arkası kesilmeyince, Kral bu fermanı geri aldı. 1562'den itibaren de, 1597'ye kadar sürecek 8 ayrı iç savaşta Krallık/Katolikler ile Huguenotlar birbirlerine gireceklerdir.

Karşılıklı suikastların yapıldığı bir ortamda kral 1563'te Amboise Fermanı'nı çıkararak ateş-

kesi sağlamak istedi ve yine azınlığa kimi özgürlükler tanıdı. Huguenotların bastırılmaması üzerine, 1568'de Saint-Maur Fermanı'yla yine birtakım ibadet özgürlükleri getirildi.

Bu mücadeleler sırasında dış güçler, Katolik veya Protestan oluşlarına göre, çatışmalara karıştılar. Huguenotların Almanlardan ve İngilizlerden asker ve para yardımı almalarına karşılık, İspanya, Hollanda ve Papalık devleti gibi güçler Krallığı/Katolikleri destekliyordu.

Ciddi boyutlara ulaşan bir Protestan ordusunun Katolik krallığı ürküttüğü sırada, Huguenotların lideri Paris'te öldürüldü ve pencereden atılan cesedi paramparça edildi. Bu olayın ardından, 24 Ağustos 1572 gecesi Paris ve civar kentlerde yaşanan, taşrada ise günlerce devam eden meşhur Saint Barthélémy Katliamı'nda, çoğu soylu olmak üzere binlerce Huguenot öldürüldü. 1573'te çıkarılan Boulogne Fermanı, azınlığa tanınan haklardan çoğunu geri aldı, geçmişteki olaylar için af çıkardı ve azınlığın sadece 3 kentte ve kendi evlerinde ibadet edebileceğini ilan etti.

Çatışmalar devam edince çıkarılan 1576 Beaulieu Fermanı yeni haklar getirdi. Fakat Kral III. Henri, paniğe kapılan çoğunluğun kurduğu Katolik Birliği'nin etkisiyle ertesi yıl çıkardığı Poitiers Fermanı'yla Beaulieu'nün verdiği hakların çoğunu geri aldı. 1585 Nemours Fermanı'yla da Protestanlığı tamamen yasakladı. Kendisinin çocuğu olmadığı için yerine geçecek yeğeni Navarre Kralı Henri'nin taht hakkını da, onun Protestan olduğu gerekçesiyle ortadan kaldırdı.

İsviçre başta olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerine göç ettiler. Hatta K. Amerika'ya, G. Afrika'ya ve İstanbul'a gittiler (bkz. **Huguenotlar ve Osmanlı Modernleşmesi** kutusu).

Bu güçler Fransa'yı çok sarstı. Çünkü ülke hem ticaretten manifaktüre (yani sanayinin ilk aşamasına) geçmiş olan bu zengin in-

sanların vergi gelirinden yoksun kaldı, hem de çok daha önemlisi, saatçilik başta olmak üzere²² silah teknolojisi, gemicilik, matbaa-

22 Carlo M. Cipolla, *Zaman Makinesi (Saat ve Toplum 1300-1700)*, Çev. Tülin Altunova, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2002, s. 32. Bu kaynağı dikkatime getirdiği için teşekkür ederim.

Huguenotlar ve Osmanlı Modernleşmesi

Huguenotların Osmanlı'yla temasa geçişleri, Osmanlı'daki ilk sistematik Batılılaşma çabalarının başladığı Lale Devri'nin ünlü hükümdarı III. Ahmet zamanında (1703-1730) oldu.

Fransa'da Protestanlığın yasaklandığı döneme rast gelen 1717 sonlarında İstanbul'a geldiği anlaşılan bu insanlardan bir grubun başında bulunan (ve tarihçi Hammer tarafından bir Fransız subayı olduğu belirtilen) Rochefort adlı kişi, padişaha sunulmak üzere Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya bir muhtıra iletti.

Muhtıranın temel argümanları şöyleydi: 1) Huguenotlar ile Osmanlıların düşmanları ortaktır: Katolikler (Papalık, İspanya, Avusturya); 2) Huguenotlardan Osmanlı'ya hiçbir zarar gelemez, sadece yarar gelir.

Rochefort'un talebi, Osmanlı devletinin kendilerine Balkanlarda yerleşme izni vermesiydi. Osmanlı'da Gayrimüslimler Millet Sistemi sayesinde özellikle dinsel uygulamalar konusunda özerk oldukları için, Huguenotlar bu açıdan sorun yaşamayacaklardı.

Buna karşılık Huguenotlar Osmanlı'ya çeşitli yararlar sağlayacaklardı:

1) "Bâb-ı Ali hizmetinde bir fen kıtası kurulması hakkında tasarı" sunuyorlardı. Yani, çağdaş bilim ve teknoloji getireceklerdi;

2) "Cedit nizam" (yeni düzen) alayları kurmak üzere subay eğitimini ve yetiştirmesini üstleniyorlardı. Yani, 14. yüzyılda yeniçeri üzerine kurulmuş Osmanlı ordusuna çağdaş bir düzen getireceklerdi (nitekim bu proje 75 yıl sonra, III. Selim tarafından 1793'te yürürlüğe konulacaktır);

3) Osmanlı devletinin çekmekte olduğu malî sıkıntının başlıca nedeni olan Avrupa'yla ticaretin dengesizliğine, yerli hammaddeleri kullanacak yeni sanayiler kurmak yoluyla çözüm getireceklerdi.

Bu öneriler içinde en önemlisi, tabii ki üçüncüsüydü. Çünkü Osmanlı'nın hammaddeleri, sanayi devrimine doğru ilerleyen Avrupa'nın tüccarı tarafından yok pahasına satın alınıyor, bunlara ihracat yasağı konulunca da derhal kaçakçılık başlıyordu.

Huguenotlara Osmanlı'da yerleşme izni verilmedi. Oysa böyle bir ilişki tam anlamıyla bir kazan-kazan (*win-win*) olmaya adaydı. Fransa büyükelçisinin harcadığı (ve Osmanlı'nın ayrılmaz parçası olan rüşvet mekanizmasının da katkıda bulunduğu) çabalar yüzünden Huguenot-Osmanlı işbirliği gerçekleşemedi.

(Kaynak: Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, yay. haz. Ahmet Kuyaş, 13. baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Kasım 2008, s. 45-49)¹

1 1960'ların ikinci yarısında İngilizce orijinalinden okuduğum bu kitapta o zamanlar dikkatimi çekmeyen bu bilgileri 2013'teki bir derste gündeme getirdiği için Mülkiye öğrencisi Ayberk Akbulut'a teşekkür ederim.

cılık, cam imalatı gibi dönemin en ileri bilimsel, teknik ve ticari becerilerine sahip bu çalışkan azınlık yüz binler halinde yok oldu.

Bu katliam ve beyin göçü yüzünden Fransa, sanayi devrimini başlatma şerefini İngiltere'ye kaptıracak ve Almanya başta olmak üzere ekonomide Protestan ülkelerin gerisinde kalacaktır.

Mamafih, bu kendi ayağına ateş etme olayı yakın tarihteki ne ilk ne de son örnektir. Daha önce İspanya ve Portekiz, daha sonra da Türkiye aynı hataya düşmüşlerdir (bkz. **Fransa'da Huguenotlar, İspanya'da/Portekiz'de Yahudiler, Türkiye'de Gayrimüslimler** kutusu).

Fransa'da Huguenotlar, İspanya'da/Portekiz'de Yahudiler, Türkiye'de Gayrimüslimler

Fransa'nın kendisine bu şekilde verdiği zararı yeterince değerlendirebilmek için biri daha önce, diğeri daha sonra yaşanan aynı bağlamda iki farklı örneği hatırlamak gerekir:

1) Katolik İspanya, dinsel bütünlüğü sağlamak amacıyla 1492 tarihli Elhamra Kararnamesi'ni çıkartmış ve Yahudi dinine mensup ya da kökleri bu dine dayanan insanları; yanlarına para, ziynet vs. almadan 4 ay içinde İber yarımadasını terk zorunda bırakmıştır. 5 yıl sonra Portekiz aynı şeyi yapmıştır. Ekonomik canlılığın odağını oluşturan bu insanların ayrılmasından sonra yarımadada ekonomik yaşam inişe geçmiştir.

2) II. Bayezid zamanında Osmanlı İmparatorluğu İber yarımadasından kovulan Yahudileri der-

hal gemiler gönderip İmparatorluğa (başta İstanbul, Edirne ve Selanik'e) yerleştirme ferasetini göstermiş ve bu sayede, Rum ile Ermeni cemaatlerinin etkisini dengeleme amacının yanı sıra, ülkede büyük bir ekonomik canlılığın doğmasını sağlamıştı.

Fakat Osmanlı, son döneminde, Anadolu'nun başlıca medeniyet odağı Ermenileri kıyım uğratmıştır. Osmanlı'nın yerine geçen Türk ulus-devleti de etnik-dinsel bütünlüğü sağlamak uğruna 1942 Varlık Vergisi, 6-7 Eylül 1955 pogromu¹ ve Yunan pasaportlu Rumların 1964'te sınır dışı edilmesi gibi uygulamalara girişmiştir.² Bu politikalar Gayrimüslimleri ülkeden atarak veya ayrılmak zorunda bırakarak İspanya/Portekiz ve Fransa'dakiler benzeri bir sosyo-ekonomik yıkım yaratmış, Türkiye'nin sınılaşmasını en az yarım asır ertelemiştir.

1 Pogrom, çoğunluğun azınlığa devlet desteğiyle/ona-yıyla yaptığı kitlesel saldırıdır.

2 Bkz. Yedinci Bölüm.

Huguenot Haklarının İadesi

Huguenotların Nantes Fermanı'yla elde ettiği dinsel özgürlükler geri alınmıştı. Yedi Yıl Savaşlarının (1756-1763) ardından XVI. Louis tarafından 1787'de çıkartılan Versailles Fermanı önemli yumuşamalar getirdi. Katoliklik yine devlet dini olarak kaldı, Protestanlık da tanınmadı, ama çıkarılan kararnamelerle 1685 Fontainebleau Fermanı işlevsiz bırakılarak Katolik olmayanlara (Protestan ve Yahudilere) rahatlatma getirildi.

XVI. Louis zamanında krallığın iyice yıpranması üzerine burjuvazi ihtilal yapıp iktidara el koyacak, insan hakları doktrinini 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'yle

ilan ederek herkese dinsel özgürlük sağlayacaktır:

"Madde 1: İnsanlar, haklar yönünden özgür ve eşit doğarlar ve yaşarlar. Sosyal ayrımlar ancak ortak yarar gerekçesine dayandırılabilir."

"Madde 10: Hiç kimse; açıklanması, yasayla kurulan kamu düzenini bozmadıkça, dinsel nitelikte bile olsa düşünceleri nedeniyle tedirgin edilemez."

1789'un ardından çıkartılan 15 Aralık 1790 tarihli kanun Huguenotların dönüşüne izin verecektir: *"Yabancı ülkelerde doğan ve dinsel nedenlerle ülke dışına çıkartılmış bir Fransız erkek veya kadının herhangi bir dereceden soyundan gelen herkes doğal Fransız sayılır ve Fransa'ya geldiği, oraya ikametgahını*

taşıdığı ve yurttaşlık yemini ettiği takdirde Fransız yurttaşlığı haklarından yararlanır.”²³

B) Burjuvazinin Yükselişi

KRGİ ve Fransa modellerinin temelden farklı olduğu dikkate alındığında şu tespiti yapmak gerekiyor:

Kilise'nin zayıflaması sonucunda birlik-beraberlik ideolojisi olan dinde (Hristiyanlık'ta) çatlak oluşarak bir dinsel azınlığın (Protestanlığın) ortaya çıkması olgusunu, temel faktör olarak merkezî bir yönetimin olması veya olmaması olgusuna bağlamak mümkün değildir. Çünkü KRGİ'de ademi merkezîyetçi bir ortam vardır, Fransa'da ise merkezîyetçi; ama Protestan azınlık ikisinde de ortaya çıkmıştır.

Bu durumda, merkezîyetçilik veya ademi merkezîyetçilik dışında bir ortak faktör aramak gerekiyor: Burjuvazinin yükselmesi. Şöyle ki:

M. Luther'in Ekim 1517'de ünlü Doksan Beş Tez'ini²⁴ (söylendiğine göre) Wittenberg Saray Kilisesi kapısına mihlayacak ve 1520'de de aforoz kağıdını yakacak cesareti bulması, Kilise'deki çürümenin halk arasında yarattığı tepkinin yanı sıra, esas olarak, özerklik peşindeki kimi Alman feodallerinden gelen destek sayesinde mümkün olmuştu. Fransa'daki Huguenotların direnci de, krallık tahtına gözünü dikmiş feodal hanelardan kaynaklanmıştı. Bunları yukarıda görmüştük. Fakat her iki farklı modelde de gerek halk tepkisinin gerekse feodaller desteğinin kuvvet aldığı unsur, burjuvazinin gi-

derek güçlenmesi idi.

1) Burjuvazi, Kilise'nin kuvvet aldığı feodal ekonomik sistemi kapitalizme dönüştürdü,²⁵ zayıflattı ve dinsel azınlığın çıkışına ortam hazırladı.

Kilise'nin Ortaçağdaki büyük ekonomik gücü, değer'in o devirde başlıca yaratıcısı olan toprağa sahip olmasından geliyordu. Oysa, ne kadar durağan gözükmüşse gözüksün, Ortaçağda zamanla muazzam değişiklikler meydana geldi. Ticaret/para ekonomisi yavaş fakat güçlü ve kaçınılmaz biçimde yükselmeye başladı.

Kilise bu tehdidin farkında olduğundan, insanların sermaye birikimi yapmasını önlemeye çalıştı. Örneğin, Aquinolu Aziz Tommaso'nun (1225-1274) “adil fiyat” doktrininin kuvvet aldığı.²⁶ Fakat kapitalizmin (ve burjuvazinin) gelişmesini önlemek mümkün değildi. Bu gelişme Kilise'yi, iktidarını onun birlik-beraberlik ideolojisine dayamış ana otoriteyi (KRGİ'de imparator, Fransa'da kral) ve dolayısıyla da Katolikliğin tekeline sarstı. Protestanlık için zemin hazırlamış oldu.

2) Kilise zayıflayınca, zaten altyapı (kaba: sosyo-ekonomik düzen) bakımından güçlü olan burjuvazi, Kilise'den ve otoritesi-

25 Feodal üretim biçimi ile kapitalist üretim biçimi arasındaki temel fark; birincinin doyumluk (kendisi tüketmek için), ikincinin satımlık (pazarda satmak için) üretim yapmasıdır.

26 Ticaretin ve özellikle de bankacılığın mevcut olmadığı veya pek ihmal edilebilir bir düzeyde olduğu bir dönemde ortaya çıkan bu doktrin, üretimi hemen artırılmayan bir malın fiyatının talep oranında artmasına imkan vermiyor, faizi ve sarraflığı yasaklıyordu. Doktrine göre, fiilen maddi emek ürünü olmayan hiçbir kâr meşru değildi.

Aslında bu yaklaşım Katolikliğe mahsus değildi; kapitalizm-öncesi düzenlerin bir özelliğiydi. Osmanlı'da da fiyat artışlarını önlemek için mallara devlet tarafından “narh” konurdu ki, bu usul günümüzde de emek'te devam etmeye çalışılmaktadır. Yine günümüzde işsizlik, emek karşı oluşları dikkat çekicidir.

23 <https://en.wikipedia.org/wiki/Huguenot>

24 Tezler için bkz. <http://www.hristiyan.net/temeller/95tez.htm>

ni Katolikliğe dayamış olan kraldan/imparatoran üstyapı (kabaca: kültürel düzen) açısından da özerkleşmek istedi. Bunu da, gerek KRGİ gerekse Fransa örneğinde, toprak mülkiyeti sayesinde çalışmadan tüketen aristokrasinin Katolikliğine karşı ticaret ve para ekonomisini teşvik eden Protestanlığı destekleyerek yaptı.

Bunun felsefi anlatımını, Alman sosyolog Max Weber'in (1864-1920) yazacağı *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* kitabında (1905) buluyoruz: Altyapı olarak kapitalizm ile üstyapı olarak Protestanlık arasında yakın bir ilişki ortaya çıkmıştır. Modern kapitalizm ile Protestanlık, özellikle de Protestanlığın en büyük kolu olan Kalvencilik örtüşmüştür. Çünkü alinyazısına çok inanan Kalvenciler (ve genel olarak Protestanlar) zenginleşmeyi dünya yüzünde Tanrı lütfunun ve Tanrı'nın seçilmiş kulu olmanın göstergesi olarak aldıklarından, az harcama ve çok birikim/yatırım yapmak suretiyle zenginleşmeye ağırlık vermişlerdir. Protestanlık böylece kapitalizmi geliştirmiş ve bir anlamda onun mezhebi olmuştur.

Bugün de Avrupa'nın daha gelişmiş ülkelerinin ağırlıklı olarak Protestan olması dikkat çekicidir.

3) Burjuvazi, yukarıda da gördüğümüz gibi, gerek KRGİ'de gerekse Fransa'da, Protestanlığı destekleyen feodal beylerle işbirliği yaptı.

Burjuvazinin daha erken geliştiği ama merkezileşmenin zayıf olduğu KRGİ'de yeni mezhep, Kilise'ye ve KRGİ'ye karşı özerkliğini bir de bu ideolojik açıdan (yani kapitalizm-Protestanlık ilişkisi açısından) vurgulamak isteyen çok sayıda feodal beyin ilgisini çekti çünkü yeni üretim biçimi feodal

beylerin de çıkarına çalışıyordu.²⁷

Merkezileşme eğiliminin güçlü olduğu Fransa'da da aynı evrim görüldü, ama süreç daha dolaylı biçimde gelişti. Şöyle ki:

Protestanlık 16. yüzyılda ortaya çıkana kadar kentlerdeki burjuvazi, krallıkla kader birliği yaptı. Bunda ikisinin de ortak çıkarı vardı. Burjuvazi, asayişsizlik (haydutlar, dilenci orduları, vs.) ve çokhukukluluk (aynı ülke içinde farklı feodal beylikler yüzünden farklı hukukların ve vergilendirmelerin vs. olması) yüzünden güvenli ticaret yapamıyordu. Ayrıca, pazarını genişletmek istiyordu.

Kral'a gelince, o da toprağın her şey (para, prestij, iktidar) demek olduğu bir dönemde feodal beyleri ortadan kaldırmak suretiyle topraklarını genişletmek, ülkeyi tek bir düzen (kendi tahtı) etrafında toplamak istiyordu.

Bu durumda, burjuvazinin parası ile kralın ordusu birleşince, 12. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş oluşmaya başlayan ve 16. yüzyılda belirginleşen bu ittifak ikisine de yaradı.

İttifak sonucunda Fransa'da oluşan merkezî devlet/mutlakiyetçi monarşi, zamanla, bugün "ulus" dediğimiz toplumsal birimin içine düştüğü rahim oldu: Kralın sağladığı asayiş ve tek hukukluluk ticaretin gelişmesine olanak tanıdı; bunun sonucunda bir Ortak Ekonomik Pazar oluştu; bu pazar içinde ticaret yapılırken ortak bir dil ve ortak duy-

27 Ticaret ve para ekonomisi geliştikçe, bundan feodal bey de yararlanıyordu. Burjuvalardan aldığı vergiler çoğalıyordu, bu artış sayesinde, örneğin surların onarımı veya aristokrasinin lüks tüketimleri için kaynak doğuyordu. Diğer yandan, daha da önemlisi, feodal beyin burjuvaziye o kentte belirli zamanlarda pazar-panayır açma, mal depolama, belediye kurarak tüzel kişilik kazanma, esnaf loncaları ihdas etme, hatta mahkeme kurma türünden ayrıcalıklar için verdiği izinler ve beratlar para getiriyordu. Buna, piyasada artan para ihtiyacını karşılamak için para bastırmayı da ekleyebiliriz.

Fransa Örneğinde Merkezileşme Süreci ve Sonuçları

Bu süreç şöyle şematize edilebilir:

Burjuvazi + Kral → Merkezîyetçi krallık → Asayiş ve tek hukuk → Ticaret → Ortak ekonomik pazar → Ortak dil ve kültür vs. → Ulus'un (ve dinsel azınlıkların) oluşmaya başlaması (16. yy) → Milliyetçilik ideolojisi ve ulusal devlet (1789)

Fransa bu merkezileşme sayesinde diğerleri-

nin önüne geçti ve Avrupa'nın en önemli devleti oldu. Fransa'dan daha önce sınılaşan/burjuvlaşan Almanya, 1818'de gümrük birliği *Zollverein*'la ekonomik bütünlüğü sağladıktan ve 1871'de de siyasi birliği kurduktan sonradır ki Fransa'ya rakip olabilecek ve onu geçecektir.

Bu süreci, kitabın en sonunda bugüne kadar getireceğiz.¹

1 Bkz. 1870'lerdeki Avrupa Emperyalist Milliyetçiliği'nden 2010'lardaki Avrupa İrkçi Milliyetçiliği'ne Geçişte Diyalektik Rolü kutusu.

gular gelişti. Bunlar da, o tarihlerde dil ve ülkü birliği bulunmamasına rağmen,²⁸ yavaş

28 İhtilalin olduğu 1789 yılında Fransa'nın 28 milyonluk nüfusu içinde 6 milyonu Fransızca'yı hiç bilmiyor (yüzde 21), 6 milyon kadar da uzunca bir konuşmayı sürdürebilecek kadar bilmiyordu. Bu toplam nüfus içinde Fransızca'yı "purement" (temiz biçimde) kullanan yurttaşların sayısı 3 milyonu geçmiyordu (yüzde 10,7).

Bu oran ve sayılar; Fransız Devrimi'nin önemli simalarından, ulusal birliğin sağlanabilmesi için Fransızca'nın bir an önce yerel dilleri (*patois*) ortadan kaldırması gerektiğini savunan din adamı Abbé [başrahip] Grégoire'in ciddi bir ankete dayanarak yazdığı Haziran 1794 tarihli çok önemli rapordandır (bkz. <http://www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/gregoire-rapport.htm>; kaynak için Bertrand Buchwalter'e teşekkür ederim).

Abbé Grégoire'in yazdıkları bugünün insanına fazla abartılı gelebilir ama, katı gerçeği yeterince yansıtmıyor dahi olabilir. Çünkü, başka kaynakların verdiği sayılar ortaya daha ciddi bir durum çıkarmaktadır. Örneğin 1863'te, yani Abbé Grégoire'dan 69 yıl sonra yapılmış bir istatistik, 38 milyonluk Fransa'da 7,5 milyon yurttaşın (yüzde 20) Fransızca bilmediğini ortaya koymaktadır (<http://brezhoneg.gwalarn.org/istor/gregoire.html>). Eugen Weber'in 1976'da yayınladığı ve Fransa'da "köylü"lerin "Fransız"a dönüşmesini anlatan önemli kitap da (*Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914*) aynı oranı vermektedir: İhtilalden yaklaşık yetmiş yıl sonra bile Fransa'da her 5 yurttaştan 1'i Fransızca bilmemektedir (<http://www.robertfulford.com/EugenWeber.html>; son iki kaynak için Mert Kayhan'a teşekkür ederim).

Fransa, bu Fransızca meselesini, ulus-devlet gücüyle çözmeye girişecektir. Bunu da, muazzam bir emperyalist yayılma sayesinde inşa ettiği ulusal gurur ortamında, iki temel yöntemle yapacaktır. Zorunlu Dil Öğretimi -

yavaş bir "ulus"un oluşumuna yol açacak ortam/süreci yarattı (bkz. Fransa Örneğinde Merkezileşme Süreci ve Sonuçları kutusu).

16. yüzyılda Protestanlık ortaya çıktıktan sonra, Fransız tahtında iddia sahibi feodal hanedanlar bir yandan burjuvazinin, bir yandan da bu farklı ideolojinin desteğini arkalarına aldılar ve genel olarak Katoliklikten güç alan Fransa kralına Huguenotluk adı altında karşı çıktılar.

C) Azınlık Koruma Belgelerinin Oluşumu ve Gelişimi

Azınlık fiilen ortaya çıkmıştı ama azınlık kavramının oluşması ve yerleşmesi için bir de hukuksal statü gerekiyordu.

Bu da, birbirini sürekli yiyip bitiren tarafların, bunun böyle gidemeyeceğini nihayet görmeleri üzerine, hem kendi içlerindeki savaşları sona erdirmek hem de öteki devletteki mezhepdaşlarını kayırmak için kendi ülkelerindeki dinsel azınlığı koruyacak belge-

zorunlu/parasız temel öğretim. Yine de Baskça, Bretonca, Alsasça gibi yerel diller Fransızca'nın asimilasyonuna uğruşmakta ve ortadan gidecektir.

ler çıkarmalarıyla mümkün oldu.

İşte, bu koruma belgelerinin çıkmaya başlaması üzerinedir ki, “azınlık” kavramı ortaya çıktı. İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş B. Avrupa ülkelerinde “ulus” oluşumuyla yaklaşık aynı zamanda olmak üzere, dünya-daki ilk azınlık türü olan dinsel azınlıklar böylece doğdu.

Bu azınlık koruma belgeleri üçe ayrılabilir: 1) Avrupa ülkeleri içi koruma; 2) Avrupa ülkeleri arası koruma; 3) Avrupa’nın Hristiyanları Avrupa dışında koruması.

1) Avrupa Ülkeleri İçi Koruma

Ülke içi belgeler yukarıda da gördüğümüz gibi fermanlar ve barış antlaşmaları biçiminde ortaya çıktı.

KRGİ’de mezhep savaşları, sonradan alevlenen Otuz Yıl Savaşlarıyla sürmüş görünse de, karşılıklı siyasal çıkarları gözetilen bir antlaşma olan 1555 Augsburg Barışı’yla epey erken bir tarihte dinsel özünden büyük ölçüde sıyrıldı. Avrupa’da Protestanlık hukuken de yerleşti.

Merkezî yönetimin erken geliştiği Fransa’da görülen ve tek taraflı bir hukuksal tasarruf olarak fermanlar, yayınlanmaları çok inişli çıkışlı bir çizgi izlemekle birlikte, 1598 Nantes Fermanı’ndan sonra mezhep çatışmalarını sakinleştirdi. Protestanlığı meşrulaştırdı.

2) Avrupa Ülkeleri Arası Koruma

Vestfalya ve Farklı Protestanların Durumu

Azınlık demek otomatik olarak ülkelerarası sorun demektir. Çünkü bir ülkede azınlık

olan grup, başka bir ülkede çoğunluktu. Katolik ve Protestan ülkeler, bir yandan kendi içlerindeki azınlığa eziyet ederken bir yandan da komşularını “imana getirmeye” çalıştılar. Bu amaçla bitmez tükenmez mezhep savaşları yaptılar. Ama dinsel azınlıkların ortadan kaldırılmasının olanaksızlığını nihayet görünce bu insanları antlaşmalarla korumak zorunda kaldılar.

Bu türün erken örneği, Avusturya Arşidükü Matthias ile Osmanlı desteğindeki Transilvanya²⁹ Prensi İstvan Bocskay arasında 23 Haziran 1606’da yapılan Viyana Antlaşması/Barışı oldu. Bunun sonucunda, Transilvanya ve (Avusturya ile Osmanlı arasında bölünmüş olan) Macaristan Krallığı’nda Macarlar, Luthercilik ve Kalvenciliği uygulama hakkına sahip oldular. Bocskay Osmanlı desteğine sahip olduğu için, beş ay sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya Arşidüklüğü arasında 11 Kasım 1606’da yapılacak Zittvatorok Barış Antlaşması da Viyana Antlaşması’nı teyit edecektir.³⁰

Bunun ardından, türün en önemli örneği olan Vestfalya geldi. Mayıs-Ekim 1648 arasında imzalanan bir dizi belgeden oluşan Vestfalya Barışı, çatışmaları büyük ölçüde durdurdu. Ülkelerdeki Katolik ve Protestan azınlıklara karşılıklı olarak koruma getirdi. Protestanlar, inançlarının icaplarını belli saatlerde kiliselerde alenen, evlerinde ise özel olarak yerine getirebileceklerdi.³¹

Luthercilik 1555 Augsburg’dan beri özgürlüğe ve Katoliklikle eşitliğe kavuşmuştu. Fakat, Protestanlığın diğer önemli kolları

29 Erdel, bugünkü Romanya’nın orta ve batı bölgesidir.

30 [https://en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_Vienna_\(1606\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_Vienna_(1606))

31 Vestfalya’nın tam metni için bkz. <http://avalon.law.yale.edu/17thcentury/vestphal.asp>

olan Kalvenciler ve Anabaptistler Augsburg Barış'ının dışında tutulmuşlardı. Bunların adı Vestfalya metninde de geçmiyordu. Bununla birlikte, Vestfalya, "Reformed" (Reformcu) diye anılan Kiliselere de özgürlük getirdiği ve Vestfalya'nın yapıldığı tarihte Almanya'daki (KRGİ'deki) iki Reformcu Kilise Lutherci ve Kalvenci olduğu için, Vestfalya sayesinde Kalvenciler de tanınmış oldu.³²

Bununla birlikte, yine bir Protestan grubu olan Anabaptistler için aynı şey mümkün olmadı. Herhalde bunun sebebi, şiddet karşıtı bir mezhep olan bu grubun Vestfalya'da tanınmak için yeterli güce sahip olmaması idi.³³

1815 Viyana Kongresi ve Ulusal Azınlıklara Geçiş

Vestfalya'nın ardından azınlıklar konusundaki önemli aşama, 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ve 1791'de ABD Anayasası'na getirilen ve bu anayasanın parçası sayılan "Birinci Değişiklik" (*First Amendment*) temeline dayandı.

1789 Bildirgesi iki maddesiyle önemlidir: Md. 1, insanların özgür ve eşit doğduklarını ve yaşadıklarını söyleyerek birlik-bera-

berlik ideolojisi din olan Ortaçağın bittiğini ilan ediyor, Md. 10 ise, hiç kimsenin inançları nedeniyle tedirgin edilemeyeceğini söyleyerek bütün inançların korunacağını açıkça belirtiyordu.

1791 tarihli Birinci Değişiklik'e gelince, o da bir yandan herhangi bir dinin resmî din yapılmasını/diğer dinlerden (yani, mezheplerden) üstün tutulmasını, öte yandan da, herhangi bir dinin engellenmesini yasaklıyordu.

Kısa bir süre sonra, 1815 Viyana Kongresi yapıldı. Amacı, Napoléon'un Avrupa'da altüst ettiği sınırları ve güçler dengesini yeniden tesis etmek kadar, Avrupa Uyum (Avrupa Ahengi; *Concert européen*, *Concert of Europe*) diye anılan düzeni kurmaktır. Bu düzen, monarşiler Avrupası'nı Fransız Devrimi'nin milliyetçi ve özgürlükçü ilkelerinden koruyacaktı. Fakat cin şişeden çıkmıştı ve 1815 Kongresi'nin Son Senedi, dinsel özgürlüklerin yanı sıra siyasi ve medeni hakları, ayrıca, milliyetler ilkesini de yansıtmak zorunda kaldı.³⁴ Şöyle ki:

Md. 1, ülkeleri parçalanıp Rusya, Avusturya ve Prusya arasında paylaşılmış olan Polonyalıların tabi oldukları bu devletler nezdinde artık milliyet olarak temsil edileceklerini ve ulusal kurumlara sahip olacaklarını öngörüyordu.

Md. 46, Frankfurt kentinin dahil olacağı Alman Birliği kurumlarında Hristiyan dininin çeşitli mezheplerinin tam anlamıyla eşit olacağını, ayrıca, medeni ve siyasi haklar bakımından da eşitlik sağlanacağını ilan ediyordu.

32 Vestfalya'da tanınan mezhepler konusu cidden bulanıktır. Netleştirmek için uzun zaman uğraştım. Bu konuda bana değerli yardımlarda bulunan Ankara Kurtuluş Kilisesi Pastörü İhsan Özbek'e teşekkür ederim. Kendisinin bana sağladığı kaynaklar şunlardır: Harold J. Ockenga, "The Reformation and Gustavus Adolphus", *Bibliotheca Sacra*, 104:416 (Oct. 1947) s. 481; Albert Temple Swing, "The Theological Situation In Germany", *Bibliotheca Sacra*, 67:265 (Jan. 1910), s. 71; <http://faculty.history.wisc.edu/sommerville/351/351-05.htm>

33 Anabaptist mezhebi; ABD'de günümüzde Ortaçağ kıyafetiyle dolaşan, çok sınırlı durumlar dışında elektrik dahi kullanmayan Amish [Amiş okunur] ve Mennonite [Menonayt okunur] gibi dinsel grupları da kapsar. Bu kitap Arşivi - <https://www.gutenberg.org/files/19998/19998-h/19998-h.htm>

34 1815 Viyana Kongresi Son Senedi için bkz. http://en.wikisource.org/wiki/Final_Act_of_the_Congress_of_Vienna

Md. 77, İsviçre'de Berne ve Basle kantonlarına bağlanan Basle piskoposluğu ve Bienne halklarının, hiçbir dinsel ayrım olmaksızın her bakımdan aynı siyasal ve medeni haklara sahip olacakları hükmünü getiriyordu.

Birlik-beraberlik ideolojisi din iken azınlıklar dinsel idi, birlik-beraberlik ideolojisi milliyetçilik olunca, zamanla, azınlıklar da dinsel değil temel olarak ulusal olacaktır.

Vestfalya Düzeninin Avrupa'ya Etkisi

1815 Viyana'dan sonra azınlıklar sadece dinsel olmaktan çıktı ve ulusal olarak algılanmaya başlandı. Bu durum, 19. yüzyıl boyunca çok taraflı antlaşmalarla devam ettirildi.

Bununla birlikte, bu aşamayı anlatmaya başlamadan önce, Vestfalya Barışı sonrasında Avrupa'nın kendi içindeki kanlı dinsel azınlık mücadelelerini büyük ölçüde halletmesinin çok önemli 3 sonuç doğurduğunu söylemek uygun olacak:

1) Ülkelerini ve halklarını harap, enerjilerini de ziyan eden mezhep savaşları bitince, Avrupa her açıdan toparlanmaya başladı;

2) Bunun sonucu olarak, Yeni Çağa geçen Avrupa karşısında Ortaçağda kalan Osmanlı'nın Avrupa'ya ilişkin emelleri bir daha geri gelmemek üzere hayal oldu;

3) Avrupa, 300 yıla yaklaşan dinsel azınlık tecrübesini ve bunun sonucunda geliştirdiği azınlık koruma ilkelerini, önce D. Avrupa'ya, sonra da Avrupa dışındaki Hristiyanları korumak için Osmanlı İmparatorluğu'na genişletti. I. Dünya Savaşının ardından da, Milletler Cemiyeti (MC) vasıtasıyla uluslararası sistemin sorumluluk alanı haline soktu.

Azınlıkların korunması sistemi, bir yandan, sanayi devriminin doğurduğu Bar (Av

rupa ve ABD) emperyalizminin Osmanlı'ya müdahale aracı haline gelmiş, öte yandan da, Avrupa'nın bu alandaki olumlu uygulamasını Osmanlı'ya taşımıştır. Bu sistemi incelemeye, kronolojiye uyararak, Osmanlı'nın çekildiği yerlerdeki Müslüman azınlıklara getirilen haklardan başlamak gerek.

3) El Değiştiren Topraklar Üzerinde Bölgesel Koruma

Bir savaş sonunda bir toprak el değiştirdiği zaman, burada yaşayan insanlar azınlık durumuna düşmekteydi. Avrupa 19. yüzyıl boyunca, D. Avrupa ve Balkanlarda ortaya çıkan azınlıkların sorun yaratmaması için çok taraflı antlaşmalar düzenledi.

* * *

Aslında bu tür korumanın ilk örneği epey eskiydi: İsveç ile Polonya arasında 1660'ta imzalanan Oliva Antlaşması. Bununla, savaşın sonunda İsveç egemenliğine geçen topraklarda yaşayan insanların dinsel özgürlükleri garantiye alındı. Bu garanti sadece insanları değil, kentleri de kapsıyordu. Egemenlik değiştiren kentler, daha önce ait oldukları feodal ülkelerde sahip bulundukları hak, özgürlük ve ayrıcalıkları aynen muhafaza edeceklerdi. Fransa ile Hollanda arasında yapılan 1678 Nijmegen ve 1697 Ryswick antlaşmaları da, Fransa'nın Hollanda'ya terk ettiği topraklardaki Katolik azınlığın ibadet hakkını tanıdı.³⁵

Bu erken garanti antlaşmalarında vurgu, vicdan ve ibadet özgürlüğü üzerineydi. Bununla birlikte, bu özgürlük bile bazılarında

35 Michael Hurst (ed.), *Key Treaties of the Great Powers, 1648-1919*, New York, St. Martins Press, 1972, s. 592.

“kamu düzeni” şartına bağlanıyordu. Örneğin, Fransa Krallığı K. Amerika’daki sömürge topraklarını 1713’te İngiltere’ye devretmek zorunda kalınca, burada yaşayan Fransızlara 1 yıl içinde menkul mallarıyla birlikte ayrılma hakkı tanınmış, kalmayı seçenlerin de, Katolik mezhebinin gereklerini “İngiliz yasalarının izin verdiği ölçüde” uygulayabilecekleri hükmü getirilmişti. 1763’te Kanada toprakları konusunda yapılan Paris Antlaşması da aynı şartı ileri sürmekteydi.³⁶

* * *

19. yüzyıl geldiğinde, Avrupa’nın büyük devletleri konumunda bulunan Fransa ve İngiltere, savaş öncesi düzenin (*status quo ante bellum*) geri getirilmesi ilkesine dayanarak, azınlık koruma antlaşmalarını Balkanlarda uygulamaya giriştiler. Burada Osmanlı’dan kopup yeni kurulan veya kurulduktan sonra topraklarını genişleten devletlerde dinsel azınlık durumuna düşmüş toplulukları korumak üzere bu antlaşmaları yeni devletlere empoze etmeye başladılar.³⁷ Bu yeni devletler de, gerek kuruluşlarını gerekse genişlemelerini Batılı ülkelere tescil ettirebilmek için bu koruma antlaşmalarını kabul etmek zorunda kaldılar.

Büyük devletler böylece, hem Avrupa’yı çok uzun yıllar yıpratmış azınlıklar mesele-

sinin savaşız çözümünü sağlamış, hem de yeni kurulan devletler üzerinde bir tür vesalet tesis etmiş oldular.

Bu durum, Balkanlarda Osmanlı’nın kaybettiği topraklarda kalan Müslümanlar için özellikle Yunanistan bağlamında gündeme geldi.³⁸

El değiştiren topraklardaki azınlıkları koruyan belgeler hem büyük devletlerin empoze ettiği metinler biçiminde, hem de toprağı kazanan ile kaybeden devletler arasında yapılan ikili antlaşmalar biçiminde ortaya çıktı.

1830 Londra Protokolü

1821’de başlayan Mora isyanını (başka bir deyişle, Yunan bağımsızlık savaşını) destekleyen İngiltere, Rusya ve Fransa’nın donanmaları 1827’de Navarin’de Osmanlı-Mısır donanmasını yaktı. Bunun ardından çıkan 1828-29 Osmanlı-Rus savaşı sonunda Osmanlı, Yunanistan’ın bağımsızlığını (ve ayrıca Eflak, Boğdan³⁹ ve Sırbistan’ın özerkliği) 1829 Edirne Antlaşması’yla kabul etti.

Bu durum, uzunca bir süredir Balkanlarla ve özellikle de oralarındaki Ortodoks Hristiyanlarla yakından ilgilenen Rusya’nın o bölgede muazzam bir prestij elde etmesi anlamına geliyordu. Oysa, zayıflayan ve bir noktada dağılacağı artık belli olan Osmanlı İmparatorluğu topraklarının kaderinin nasıl belirleneceği/nasıl paylaşılacağı meselesi Avrupa’daki rekabetin temel unsuruydu.

36 Patrick Thornberry, *International Law and the Rights of Minorities*, Oxford, Clarendon Press, 1994, s. 26’dan *Parrys Treaty Series*, s. 27, 42, 320, 475.

37 Bu antlaşmalar için bkz. C. A. Macartney, *National States and National Minorities*, Oxford University Press, London, 1934, chapter V (bu kaynak, 1968’de bir kez daha yayımlanmıştır: New York, Russell and Russell); Detchko Karadjov, *Difficultés pour la Solution Satisfaisante du Problème des Minorités*, Imprimerie de la Cour, Sofia, 1929, s. 5; Cornelius-Alexandre Rudesco, *Etude sur la Question des Minorités de Race, de Langue et de Religion*, Lausanne, Payot, 1929. Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <http://www.pdfkitap.com>

38 Bu konuda aşağıdakilerden daha fazla bilgi için bkz. B. Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, güncelleştirilmiş ikinci basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s. 57-64. Bu kaynak bundan sonra “Batı Trakya Sorunu” olarak kısaltılacaktır.

39 Eflak, bugünkü Romanya’nın güney kısmıdır. Boğdan, bugünkü Romanya’nın kuzeydoğu kısmı ile bugünkü Moldova Cumhuriyeti’ni de içine alır.

Şark Meselesi (*Question d'Orient, Eastern Question*) diye anılan bu rekabet nedeniyle, İngiltere ve Fransa durumla çok yakından ilgileniyordu. Bu ikisi derhal harekete geçerek ve Rusya'yı da davet ederek, Yunanistan'ı bağımsız bir devlet ilan eden Londra Protokolü'nü yaptılar (3 Şubat 1830). Bu bağımsızlığı Mayıs 1832'de yapılan bir antlaşmayla Osmanlı'ya da kabul ettirdiler. İşte bu 1830 Londra Protokolü'yle, yeni devletin içinde kalan Müslüman azınlıklara, azınlık korumasının tipik koşullarını içeren kimi güvenceler verildi:

Md. 5'e göre Yunanistan ve Osmanlı hükümetleri derhal genel bir af ilan edecek ve kendilerine karşı çarpışmış olanların mal-mülklerinden yoksun bırakılmamalarını ve bu kişilere hiçbir nedenle ilişilmemesini sağlayacaklardı. Yunanistan'a bırakılmış toprak ve adalarda yaşayan Müslümanlardan yerlerinde kalmak isteyenler mülkiyetlerini koruyacaklar ve aileleriyle birlikte tam bir güvenlik içinde yaşayacaklardı.

3 Şubat'ta imzalanan bir diğer protokolle Fransa, yeni kurulan Yunanistan'daki Katoliklerin koruyuculuğunu üstleniyordu.⁴⁰

1879 İstanbul Sözleşmesi⁴¹

Bu sözleşme, Avusturya-Macaristan ile Osmanlı arasında, Bosna ve Hersek'in⁴² Avusturya'ya terki hakkında yapıldı.

Md. 2'ye göre, Sözleşme yalnızca Müslümanlara hak getirmekle kalmıyordu. Bosna-Hersek'te oturan ve yaşayan herkes için bün-

tün dinlerin özgürlüğü ve açıkça uygulanması garantiye alınmaktaydı. Özellikle, Müslümanların manevi önderleriyle ilişkileri tam bir özgürlük içinde yürütülecekti. Avusturya-Macaristan, Müslümanların onur, âdet, din özgürlüğü, kişisel güvenliği ve mülklerini koruyacaktı. Ayrıca, Müslümanların kendilerine, mülklerine veya dinlerine yapılabilecek her saldırı sert biçimde cezalandırılacaktı.

Md. 4, Osmanlı parasının Bosna-Hersek'te serbestçe dolaşımında olmasını öngörüyordu.

1881 İstanbul Uluslararası Sözleşmesi

Azınlık korumasında 19. yüzyıl düzeninin çok daha tipik bir belgesi, 1897 Savaşından sonra Yunanistan'ın Teselya'yı⁴³ topraklarına katacak biçimde genişlemesi üzerine 24 Mayıs 1881'de, bir yanda Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, İtalya, Rusya, diğer yanda Osmanlı İmparatorluğu bulunan taraflar arasında imzalandı.

Md. 3, Yunanistan'a terk edilen topraklarda yaşayan Müslümanların yaşam, mal, onur, din ve geleneklerinin saygı göreceğini, bu kişilerin Yunan kökenli yurttaşlarla aynı medeni ve siyasi haklara sahip olacaklarını belirtiyordu.

Md. 4'e göre bu Müslümanların her türlü toprak ve diğer taşınmaz malları üzerindeki mülkiyet hakları, ister özel kişilere ister cemaatlara ait olsun, Osmanlı hukukuna dayanan ferman, tapu gibi belgeler geçerli sayılmak suretiyle korunacaktı. Gelirleri cami, okul gibi kuruluşlara tahsis edilmiş vakıf

40 *Recueil des Traittés de la France*, Tome III, Paris, Durand et Pedone-Lauriel, 1880, s. 557-560.

41 Hurst, a.g.e., s. 583.

42 Hersek, bugünkü Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin güney bölümüdür.

43 Teselya, bugünkü Yunanistan'ın Ege'ye açılan orta kısmıdır.

mallarının mülkiyeti de garanti altına alınacaktı.

Md. 6, hiç kimsenin, yasayla kararlaştırılmış kamu yararı gerekçesi dışında ve tazminatsız olarak mülkiyetinden yoksun bırakılmayacağını, hiçbir mal sahibinin toprağını köylülere satmaya zorlanamayacağını, bütün Krallığa uygulanacak bir yasa çıkarılmadıkça toprak sahibi-toprağı işleyen ilişkilerine bir değişiklik getirilemeyeceğini, Krallık dışında oturan toprak sahiplerinin taşınmaz mallarını üçüncü kişiler eliyle yönetebileceklerini karara bağlamaktaydı.

Md. 7, Yunanistan'a bırakılan bu topraklara komşu olan bölgelerde oturanların bu topraklarda bulunan otlaklara vb. eskiden beri göndermekte oldukları sürülerini göndermeye devam edebileceklerine ilişkindi. Md. 6 ve 7'de "Müslüman" terimi geçmemekle birlikte, söz konusu hakların Müslümanlara yarayacak nitelikte olduğu açıkta.

Md. 8, Müslümanların dinlerini serbestçe uygulayabilmeleriyle ilgiliydi. Daha önemlisi madde, mevcut ve bundan sonra oluşacak Müslüman cemaatlerinin özerkliğini ve hiyerarşik örgütlenmesini tanımakta, bunlara ait fonlara ve taşınmazlara ilişilmeceğini belirtmekteydi. Bu cemaatlerin din konularında manevi önderleriyle olan ilişkilerine hiçbir biçimde dokunulmayacak, yerel şeriat mahkemeleri sırf dinsel konularda yetkilerini sürdürecektlerdi.

Md. 11'e göre, Müslümanları özellikle ve istisnai olarak hedef alan hiçbir silahtan arındırma önlemine başvurulmayacaktı.

Md. 13'e göre, Yunanistan'a bırakılan bu topraklarda doğan veya halen oturan ve Osmanlı uyrukluğunu korumak isteyenlere, ikametgahlarını Osmanlı İmparatorluğu'na

taşımak için 3 yıllık bir süre tanınacak, bu kişiler taşındıktan sonra Md. 6 hükümlerinden yararlanacak, ayrıca, bu süre içinde bu kişilere askerlik yükümlülüğü getirilmeyecekti.

Gerek azınlık mensuplarının özgür iradelerini kullanabilmelerini sağlayan, gerekse uyruksuzluk (haymatlosluk) durumunu önlemeye yönelik olan bu önemli madde, 19. yüzyıl ve ayrıca MC dönemi azınlık koruma antlaşmalarında mutlaka yer alan bir hüküm olacaktır.

Md. 17, Yunanistan ile Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılıklı olarak bir genel af ilan edeceklerini belirtmektedir. Bu hüküm de dönemin benzer antlaşmalarında yinelenmektedir.⁴⁴

Görüldüğü gibi, 1881 İstanbul Sözleşmesi'yle büyük devletler Yunanistan'a iki tür azınlık hakları yükümlülüğü getirmişlerdir: 1) "Müslüman" terimi kullanılmadan yazılmış olan ve kamu yararı söz konusu olmadan ve peşin tazminat vermeden hiç kimsenin malına el konulamayacağı gibi yükümlülükler; 2) Şeriat mahkemeleri ve sürü otlatmakla ilgili olan veya açıkça "Müslüman" terimi kullanılarak belirtilmiş yükümlülükler.

1913 Atina Antlaşması ve 3 Numaralı Protokolü⁴⁵

19. yüzyılın el değiştiren topraklara ilişkin koruma antlaşmaları 20. yüzyıl başlarında da söz konusu oldu ve 10 Ocak 1920'de kurulan MC döneminde devam etti. Yöntem

44 *Recueil des Traités de la France*, Tome XIII, Paris, Durand et Pedone-Lauriel, 1883, s. 32-37.

45 Metin için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basın Yayınları, 2003, s. 477-488.

açısından MC dönemindekileri ayrı bir başlık altında incelemek üzere bırakıp, burada önce 1913 Atina'yı ele alalım.

1912-13 Balkan Savaşının sonunda Osmanlı; Kavala'yı, Dedeağaç'ı ve bütün Trakya'yı alan Bulgaristan'la 29 Eylül'de ve Selanik'i, Güney Makedonya'yı ve Girit'i alan Yunanistan'la da 14 Kasım 1913'te antlaşmalar imzaladı. Bunlar ikili barış antlaşmalarıydı.

Yunanistan'la imzalanan, Müslümanlara getirdiği azınlık hakları açısından çok önemliydi. Karşılıklı genel af ilan edilmesi ve Osmanlı toprağına göç edecekler askerlikten de bağışık olacakları 3 yıllık bir süre tanınması gibi standart hükümler dışında, 1913 Atina Antlaşması'nın getirdiği önemli hükümler şöyle sıralanabilir:

Md. 2, 1830 ve 1881 metinlerini teyit etti. Ayrıca, antlaşmaya ekli 3 Numaralı Protokol'ün, sadece terk edilen topraklarda değil, Yunanistan'ın bütün topraklarında geçerli olacağını kabul etti ki bu, bu tür belgeler açısından büyük bir istisna idi.

Md. 5, Yunanistan'a terk edilen topraklarda işgalden önce edinilmiş hakların ve Osmanlı belgelerinin geçerli olacağını belirtti.

Md. 6'ya göre, Osmanlı uyrukluğunu koruyarak Yunanistan'dan ayrılmış olanlar, bu topraklardaki taşınmazlarını korumaya ve onları başkaları eliyle yönetmeye devam edeceklerdi. Hiç kimse, yasaca saptanmış kamu yararı söz konusu olmaksızın ve uygun ve peşin bir tazminat ödenmeden mülkiyetinden yoksun bırakılmayacaktı.

Md. 11, Osmanlı'nın terk ettiği topraklarda oturanların yaşam, mal, onur, din ve geleneklerini güvence altına almakta, bunların Yunan kökenli yurttaşlarla aynı medeni

ve siyasi haklara sahip olacaklarını, dinlerini açıkça uygulayabileceklerini belirtmekteydi. Halife olarak padişahın adı hutbelerde okunmaya devam edilecekti.

Aynı madde, Müslüman cemaatlerinin yönetimi konusunda önemli hükümler getirdi. Mevcut veya kurulacak cemaatlerin özerkliğine ve hiyerarşik yapısına dokunulmayacak, bunların sahip oldukları fonlara ve taşınmazlara ilişilmeyecekti. Müslümanlarla manevi liderleri arasındaki ilişkilere karışılmayacak ve bu dinsel liderler İstanbul'daki Şeyhülislamlık makamına bağlı olacaklardı.

Md. 12'ye göre, her türlü vakıf güvenceye alınacak, gelirleri Osmanlı toprağında bulunan kurumlara bırakılmış olsalar bile, Osmanlı Evkaf Vekaleti tarafından satılana dek bunları Müslüman cemaatleri yönetecekti. Vakıf rejimi, ancak uygun ve peşin tazminat verilerek değiştirilebilecek, eğer çeşitli din ve hayır kuruluşları yeterli gelirden yoksun kalırsa devlet yardım edecekti.

1913 Antlaşması'na eklenen üç protokolden üçüncüsü Müslümanlara önemli azınlık hakları getirmekteydi. Buna göre, başmüftü ve müftüler Yunan memurlarının hak ve görevlerine sahip olacaklardı.

Müftüler, kendi görev çevrelerindeki Müslümanlar tarafından seçileceklerdi. Yalnız, mezhepler bakanı, aday olmasını uygun görmediği kişinin adını çizebilecekti. Bu müftüler, ancak Yunan Krallığı Anayasası'nın 88. maddesi gereğince görevden alınabileceklerdi.

Müftüler önemliydi, çünkü yalnız din konularına ve vakıfların yönetimine nezaret etmekle kalmıyor, Müslümanların evlenme, miras, nafaka ve vasi tayini gibi dünyevi ko-

nularında da yetki sahibi bulunuyorlardı (durum 2017 sonu itibariyle de böyledir). Bunların bu konulardaki kararları Yunan makamları tarafından uygulamaya konulmaktaydı.⁴⁶

Müftüler tarafından seçilecek üç aday arasından mezhepler bakanı tarafından seçilen kişi, başmüftü olarak Kral iradesiyle atanacaktı. Başmüftü, müftüleri mali ve dinî açıdan denetleyebilecekti.⁴⁷

Azınlığın geleceği açısından çok önemli olan Müslüman özel okulları ve bunların gelirleri de tanınmıştı. Bireylerden veya İslam ileri gelenlerinden oluşacak bir komisyon tarafından kurulacak okullar da aynı statüde olacak, buralarda eğitim resmî programa uymak ve Yunanca zorunlu olmak şartıyla Türkçe yapılacaktı. Hepsinden de önemlisi, Protokol'ün 13. maddesi Müslüman cemaatlerinin tüzel kişiliğini tanııyordu.

1913 Atina Antlaşması'nın sadece "Yunanistan'a terk edilmiş topraklar"da geçerli olmasına karşılık, 3 Numaralı Protokol "bütün Yunanistan toprakları"nda geçerli idi. Bunun önemi şuradaydı ki, "Yunanistan toprakları" terimi 1913 itibariyle Yunanistan'a ait olan topraklar anlamına gelmiyordu; o tarihte Yunanistan'a ait olan ve o tarihten sonra olacak topraklar anlamını taşıyordu.⁴⁸

II) KORUMANIN ULUSLARARASILAŞMASI: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ HIRİSTİYANLARA GENİŞLETİLME

Aslında, tarihsel kökenleri araştırıldığında, böyle bir korumanın Osmanlı'dan çok önce, sembolik de olsa, 13. yüzyıl ortasındaki Haçlı Seferleriyle başladığını görüyoruz.

Zamanında Avrupa'nın en güçlü hükümdarı olan Fransa Kralı IX. Louis (1214-1270) Kıbrıs'daki Katolik cemaat Marunilere bir mektup göndermişti. Kilise tarafından azizlik mertebesine yükseltilerek St. [Aziz] Louis olarak anılacak kadar dindar bir Katolik olan bu kral, başlattığı 7. Haçlı Seferi sırasında Kıbrıs'a vardığında Maruniler tarafından 25.000 askerle karşılamıştı. Marunilerin "Emirlerine, patriklerine, piskoposlarına" yolladığı 24 Mayıs 1250 tarihli bu mektupta, "Size ve bütün halkınıza, aynen Fransızlara olduğu gibi özel korumamızı sağlamaya söz veriyoruz" demektedir.⁴⁹ Marunilere bu yardım vaadi 1649'da XIV. Louis ve 1737'de de XV. Louis tarafından tekrarlanacaktır.⁵⁰

Edition, N.Y., 1981, s. 272. Kaynak için Hüseyin Pazarıcı'ya teşekkür ederim.

2) Uluslararası hukukta spesifik (özel) terimler antlaşmanın yapıldığı tarihteki anlamlarıyla yorumlanır, jenerik (genel) terimler ise antlaşmanın uygulandığı tarihteki anlamlarıyla. "Bütün Yunanistan toprakları" jenerik terimdir. Bu konu Altıncı Bölümde **Uluslararası Hukukta Özel (Spesifik) ve Genel (Jenerik) Terimlerin Yorumlanması** başlıklı kutuda incelenecektir.

49 <http://lafautearousseau.hautetfort.com/media/00/02/486968637.pdf> dosyasının html sürümü. Louis'nin ordusu bu Haçlı Seferinde imha edilmiş, kendisi Eyyubi ve Memluklara esir düşmüş, Fransa'nın toplam yıllık gelirinin üçte biri kadar bir fidyeye ödemek sonucu serbest kalabilmiştir (http://en.wikipedia.org/wiki/Louis_IX_of_France)

⁵⁰ <https://habeey.org>, s. 27.

46 Günümüzde müftü seçimine izin verilmemekte, müftüler atanmaktadır.

47 Bu başmüftü hiçbir zaman atanmamıştır.

48 Bunun uluslararası hukukta iki dayanağı vardır:

1) Devletlerin antlaşmalar konusundaki halefiyeti ilkelerine göre, bir toprak parçasına yeni sahip olan devletin daha önce yapmış olduğu antlaşmalar, halefiyet tarihinden başlayarak o toprak parçası için de geçerlidir. Nitekim, Devletlerin Antlaşmalar Konusundaki Halefiyeti hakkında yapılan 1978 Viyana Sözleşmesi, bu ilkeyi metne 15. madde olarak geçirmiştir (Nations Unies, *La Commission du Droit International*, 1978, s. 272).

Bu erken ve sembolik durumlar dikkate alınmazsa, korumanın uluslararası düzeye taşınması esas olarak Osmanlı örneğinde gerçekleşti. Kendi içindeki azınlık sorunlarını eşitlik temelinde çözmeye başlayan Avrupa, ardından, toplumsal düzeni Müslüman-Gayrimüslim eşitsizliği temeline dayanan Millet Sistemi'nin geçerli olduğu Osmanlı İmparatorluğu'na yöneldi (bkz. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi** kutusu) ve buradaki Hristiyanları korumaya girişti. Bu Hristiyanlar; Avrupalı tüccarlardan, Osmanlı'nın kimi liman kentlerinde oturan ve "Levanten" diye andığımız Avrupa uyruklulardan ve günümüzde "azınlık" olarak andığımız Gayrimüslim Osmanlı uyruklulardan oluşuyordu.

Bu koruma antlaşmaları, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın parçalanmaya başlamasıyla ortaya çıkan ve özellikle de yüzyıl ortasından itibaren emperyalizm nedeniyle kronikleşen Şark Meselesi'yle birlikte farklı bir nitelik kazandılar. Bu süreçte büyük devletler, Hristiyan azınlıkları korumayı Osmanlı'nın iç işlerine müdahale aracı olarak kullanabileceklerini keşfettiler.

Osmanlı ise, kendi sistemini eşitlikçi kılamadığı için bu müdahale aracından kendini koruyamamakla kalmadı; D. Anadolu'daki Ermeni tebaanın 1840'ların sonundan itibaren Müslüman tebaanın sürekli saldırısına ve yağmasına uğramasını engelleyemediği için Şark Meselesi'nin Ermeni Meselesi'ne dönüşmesine de sebep oldu. Böylece dış müdahale çok daha yoğun hale geldi (bkz. **Osmanlı'da Şark Meselesi'nden Ermeni Meselesi'ne** kutusu).

Sonuçta, tek devletin korumasından başlayarak çeşitli aşamalardan geçerek artan

Osmanlı'ya müdahale, azınlık koruma tarihinin uluslararasılaşması sürecinin ta kendisi oldu.

A) İkili Antlaşmayla Koruma

Kapitülasyonlar

Hemen söylemek gerekir ki, kapitülasyonlarda ayrıcalık verilerek korunanlar Osmanlı tebaası Gayrimüslimler değil, Hristiyan yabancılarıdır.

Bununla birlikte, büyük devletlerin İstanbul'daki temsilcilikleri, kendi yanlarında çalışanlardan başlamak üzere, Osmanlı azınlıklarına zamanla "berat"lar vererek bu ayrıcalıkları yaygınlaştırdılar, hatta bunları parayla sattılar. "Mahmi" (himaye edilen) diye anılan bu tür Hristiyan tebaanın sayısı 19. yüzyıl ortasından itibaren milyonu geçti.⁵¹ En azından bu "mahmi"ler nedeniyle, ikili antlaşmayla korumayı Osmanlı'da "ahitname" diye geçen kapitülasyonlarla başlatmak uygun olacak. (Bkz. **Osmanlı'da Kapitülasyonlar** kutusu).

1606 Zitvatorok ve Sonrası:

1615 Viyana Antlaşması

Osmanlı'daki azınlıkların antlaşmalarla korunması epey erken bir tarihte, İmparatorluğun artık Avrupa için bir tehdit oluşturmadığının anlaşılmasından itibaren ve bunun

51 Gülnihal Bozkurt, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-40/azinlik-imtiyazlari-kapitulasyonlardan-tek-hukuk-sistemine-gecis>'den Peter F. Sugar, "Economic and Political Modernization", Ed. Robert E. Ward and Dankwart A. Rostow. *Political Modernization of Japan and Turkey*, New Jersey, Princeton University Press, 1964, s. 154 ve Thomas Naff - R. Owen, *Studies in Eighteenth Century Ottoman Relations with Europe*, s. 103 vd.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi

Konstantinopolis'in 1453'te fethedilmesiyle imparatorluktaki Gayrimüslim nüfusun oranı birdenbire fırlayınca, bütün bu farklı insanları İslam şeriatı temelinde bir hukukla yönetmek imkansız hale geldi. Bugün Millet Sistemi dediğimiz ve Gayrimüslim tebaa için ademi merkezîyet, İmparatorluk için de dinsel hiyerarşi getiren düzen 1454'ten itibaren devreye girdi.

(Buradaki "millet" teriminin bugünkü "ulus" kavramıyla ilgisi yoktur, Gayrimüslim dinsel topluluk/cemaat demektir. Ayrıca, Gayrimüslim cemaatlerin bugünkü terimle "azınlık" olarak algılanması da yanlıştır; zaten daha önce de gördüğümüz gibi, "ekalliyet" [azınlık] terimi Fransızcadaki *minorité*'nin çevirisi olarak ancak 20. yüzyıl başında, İttihat ve Terakki tarafından kullanılmaya başlanacaktır).

Müslüman aleminde kökleri 7. yüzyıla inen sistem, asimetrik (eşit olmayan) iki kanattan oluşuyordu:

1) Millet-i Hakime (hüküm veren [egemen] millet; bu kutunun sonunda bahsedilecek iki istisna dışında Müslümanlar). Türkler bunların içinde *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) idiler;

2) Millet-i Mahkume (hakkında hüküm verilen [egemenlik altındaki] milletler; ehli kitap Gayrimüslimler). Rumlar bunların içinde *primus inter pares* idiler.

Millet-i Mahkume başlangıçta üç taneydi: Rumlar, Ermeniler, Museviler. Rumlar ve Ermeniler açısından sistem mezhep temelliydi. Örneğin Rum Milleti, Fener Rum Ekümenik Patrikhanesi-ne¹ bağlı bulunan başka Ortodoksları, örneğin

Bulgarları da kapsıyordu. Rumlardan farklı bir Ortodoks² olan Ermeni Milleti ise Süryanileri de içine alıyordu.

19. yüzyılda Batı etkisi sonucunda bu milletlerin sayısı çoğaldı. I. Dünya Savaşına gelindiğinde Protestan Ermeni Milleti, Katolik Ermeni Milleti, hatta Protestan Milleti, Katolik Milleti gibi kategoriler ortaya çıkmış ve bu unsurların sayısı 10'u aşmıştı. Çünkü, Rum ve Ermeni cemaatleri içinde, burjuvazinin güçlenerek dinsel hiyerarşiyi etkilemesi gibi sınıfsal merkezkaç eğilimler başlamıştı. Bunun yanı sıra, Ortodoks Rum ve Ermenilerden bazılarının misyoner etkisiyle Protestanlığı ve Katolikliği kabul etmeleri üzerine bir de dinsel merkezkaç eğilim belirmişti.

İki ana kanat arasında teorik ve pratik olarak tam bir eşitsizlik vardı. Millet-i Hakime birinci sınıf, Millet-i Mahkume ise kesinlikle ikinci sınıf tebaa idi. Örneğin Gayrimüslimler yeşil giyemez, ata binemez, silah taşıyamaz (bu yüzden askere alınmazlardı), Müslümana karşı tanıklık yapamaz, Müslümana mirasçı olamaz, Müslüman kadınla evlenemez, devlet başkanı olamazlardı. 1839 Tanzimat ve özellikle de 1856 Islahat Fermanı'na kadar askerî okullara gidemez, memur olamazlardı (aslında, bugün de durum fiilen böyledir). Cizye de ödedikleri için vergileri de daha fazlaydı. Gayrimüslimlere "ehl-i zimmet veya "zimmi" denirdi, çünkü korunmaları Millet-i Hakime olan Müslümanlara zimmetlenmiş sayılırdı.

Diğer yandan, bu sistemde Gayrimüslimler iç yönetim, denetim, maliye, eğitim, hukuk ve özellikle de din alanlarında ciddi bir özerklik sahibiydi. Her milletin "milletbaşı" adı verilen dinsel lideri sadece o milleti ilgilendiren kurallar getirip

likte, pratik nedenlerle bu kitapta "Fener", "Fener Patrikhanesi", "Rum Patrikhanesi" gibi daha kısa adlarıyla da geçecektir.

2 Ortodoks kelimesi, büyük harfle başladığı zaman, buradaki gibi, bir Hristiyan mezhebine işaret eder, özel isimdir. Küçük harfle başladığı zaman ise sıfattır ve bir düşünce veya eylemin kurallarına sıkı sıkıya bağlı demektir.

1 Bkz. Beşinci Bölüm, 3) Rumlar başlığı altında Nüfus altbaşlığı ve ayrıca Ekümenik Sıfatı kutusu. Bu patrikhanenin tüm dünyada kabul gören resmî adı "İstanbul Ekümenik Patrikhanesi"dir. Bununla bir-

uygular, cemaatten vergi toplar, cemaati yönetir, denetler, devlet katında onu temsil eder, aynı cemaatin insanları arasındaki ceza hukuku dışı davalara bakar, cemaatinin Padişah'a sadakatinden de sorumlu olurdu. Padişah da cemaatinin ona kesin itaat ve saygı göstermesini sağlardı. Avrupa'da farklı dinden değil farklı mezhepten olana bile hayat hakkı tanınmadığı bir dönemde, Osmanlı'daki Gayrimüslimler dinsel bakımdan büyük özerklik/rahatlık içindeydiler.

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu doğası gereği "çokkültürlü"ydü ama, Müslüman ile Gayrimüslim arasındaki kesin hiyerarşi nedeniyle, bu özerkliklerin günümüzde "çokkültürcülük" denen politikayla/düzenle hiçbir ilgisi olmadığını da unutmamak lazım.³

* * *

Bu durum Türkiye'de, milliyetçilik icabı, Osmanlı'nın büyük hoşgörüsüne yorulmuştur. Oysa bununla ilgisi yoktu:

1) Sistemik durum: Çeşitli farklı gruplara özerklik vermek sadece Osmanlı'ya değil, bütün antik imparatorluklara özgü bir durumdu; zaten imparatorluğun devamı buna bağlıydı. Örneğin Roma'da da vaziyet aynıydı; çeşitli cemaatlerin işlerine devlet karışmazdı. Zaten bu kadar çeşitlilik gösteren bir yapıyı, teknolojinin çok ilkel olduğu da düşünülürse, başka türlü yönetmenin olanağı yoktu. Cemaatlerden bütün istenen, vergi ödenmesi ve imparatora sadakat idi.⁴

2) Ekonomi: Osmanlı'nın geliri, her ilkbahar Avrupa'ya sefer düzenleyip ganimet getirmekten (yani yağma yapmaktan) ve bazı yerleri vergiye

bağlamaktan (yani dıştaki artı-değere el koymaktan) ileri geliyordu. 15. yüzyılın sonunda merkantilizm başlarken Avrupa'nın denizlere açılması sonucunda⁵ D. ve G. Asya'dan Avrupa'ya ulaşan ticaret yolları artık Osmanlı'dan geçmez olunca, Osmanlı durgunlaştı. 17. yüzyılda mezhep kavgalarının çözüme ulaşması sayesinde Avrupa kendini toparlayınca da, buralara sefer yapılamaz oldu. Zaten başından beri, Osmanlı'da üretim ve ticaret yoluyla ekonomiyi canlı tutan, Avrupa'da gelişen teknolojik yenilikleri ve yüksek kültürü İmparatorluğa taşıyan tek unsur olan Gayrimüslimlerdi.

3) Dış politika: Sistem, dışa karşı dengeyi koruma olanağını Osmanlı'ya sağlıyordu: Konstantinopolis alınır alınmaz Fatih, Papa'ya karşı Fener'i Bizans dönemindeki durumuna oranla çok güçlendirmişti.

4) İç politika: Sistem, Türk olmayan Müslüman grupları tek bir İslam Ümmeti adı altında birleştirmeye ve çok sonralarda da Türklüğe asimile etmeye yarıyordu. Diğer yandan da, Gayrimüslimlerin her birini ayrı millet sayarak "böl ve yönet" kolaylığı sağlıyordu.

Ayrıca, bunlar İmparatorluk içinde birbirlerine karşı denge oluşturuyorlardı. Örneğin Fatih, güçlendirdiği Fener'e karşı denge olması için Bursa Ermeni metropolitini 1461'de İstanbul'a getirterek Ermeni Patrikhanesini kurdu. Oğlu II. Bayezid, İspanya'dan kovulan Yahudileri 1493'te gemi gönderip aldırırken, insanın hiçbir değer taşımadığı Ortaçağ'da tabii ki insan haklarını koruma amacını güdüyor değildi; Anadolu'nun yerlisi (otokton; *autochthonous*, *autochtone*) Rumların ve Ermenilerin ticaret tekeline sahip olmalarını engellemeyi ve onları dışarıdan göçle gelmiş (alokton; *allochthonous*, *allogène*) Yahudilerle dengelemeyi amaçlıyordu.⁶

3 Bkz. **Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük** kutusu.

4 Örneğin, Roma Valisi Pontius Pilatus İsa'nın idamına karşı çıktı, çünkü Roma'ya isyan etmemiş, üstelik "Sezar'ın hakkını [vergiyi] Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin" demiş olan birisine dokunulması imparatorluk mantığına çok ters olurdu. Hz. İsa, hahamların kıskırttığı Yahudi halkının büyük baskı yaptığı bir durumda toplumsal düzenin bozulması için mecburen idam edilmiştir.

5 Bkz. **Batı'nın Üç Yayılması veya Üç Küreselleşme** kutusu ve tablosu.

6 Azınlık bilinci açısından otokton ile alokton farkı için bkz. İkinci Bölüm, **Azınlıklar ve Mekan (Terri-**

* * *

Bitirmeden önce, burada ilginç ve önemli bir noktaya değinmek gerekir:

Osmanlı Gayrimüslimleri korudu ama, Avrupa'daki Hristiyan çoğunluklar nasıl ülkelerindeki Hristiyan azınlığı katlettilerse, çoğunluktaki Sünni Osmanlı da Alevileri asırlar boyu katletti. Kuyucu Murat Paşa'nın lakabı kuyu açmasından değil, açtığı kuyuları Alevi cesetleriyle doldurmasından geliyordu. Bu katliamlar Cumhuriyet döneminde 1990'larda bile devam etti (Maraş, Sivas, Çorum).

Aleviler konusuna esas olarak Beşinci Bölüm'de geri döneceğiz. Ama burada şu kadarını belirtmek gerekir ki; Millet-i Hakime, Sünni Müslümanlar demektir. Sünni devletçe heretik (sapkın) sayılan Aleviler (ve ayrıca, "buçuk millet" sayılan ["72,5 millet" lafı oradan gelir] Çingeneler/Romanlar), Osmanlı tarafından Millet-i Hakime'ye dahil sayılmamıştır.

Aleviler, Gayrimüslim de olmadıkları için, devletin gözünde "iki arada bir derede" pozisyonundadırlar.⁷ Sadece, Cumhuriyet döneminde

tory) altbaşlığı.

Bir ülkenin otokton halkı olmak, o ülkedeki devlet kurulmadan önce orada yaşıyor olmak anlamındadır. Örneğin 1299'da Osmanlı devleti kurulmadan önce Anadolu'da yaşayan Rum, Ermeni, Süryani, Kürt, Arap gibi halklar. (Prof. İnalçık bu kuruluş tarihini 1302 olarak vermektedir; <https://www.ntv.com.tr/turkiye/prof-inalcik-osmanli-1302de-kuruldu,13VXIC1mEkqUHxyk-Yfifw>).

Burada dikkat edilmesi gereken husus, "otokton" ile "Yerli halk" terimlerinin farklı şeyleri ifade ettiğidir. Her Yerli Halk (ör. Eskimolar, "Kızılderililer") otoktondur, ama her otokton halk Yerli Halk değildir. Yerli Halk, devleti yönetenlerden üretim biçimi (veya "uygarlık seviyesi") bakımından ciddi biçimde geride olan grup anlamına gelir. Bu fark, avcılık ve toplayıcılık düzeyinde yaşayan Yerli Halk ile çoğu zaman endüstri-sonrası düzeyde yaşayanlar arasındadır. Bu konuya, "Yerli Halk" teriminin ilk defa geçtiği yerde hatırlatma babında tekrar temas edeceğim (Y harfinin büyük harf olduğuna dikkat ediniz).

7 Bu konuda kafamı netleştirmeye yardım eden Mustafa Şen'e teşekkür ederim.

zaman zaman Türklük dairesi içine katılarak çoğunluğa dahil sayılmışlardır.⁸

* * *

Millet Sistemi'nin belkemiği olan eşitsizlik, teorik olarak 1839 Tanzimat Fermanı'yla kalktı, çünkü fermanla tüm tebaanın eşit olduğu ilan edilmişti.⁹

Ama bu kalkış sadece kağıt üstündeydi; Müslüman çoğunluğun zihniyetinde değişen bir şey olmadı. Millet-i Hakime ideolojisinin hakimiyet iddiası, Lozan (Lausanne) Kesim III'te de hayat bulmanın yanı sıra, Müslüman beyninin "işletim sistemi" olarak günümüze dek süregeldi.

Nitekim bu sisteme dayalı anlayış, yakın tarihte de görüldü ve Müslüman-Gayrimüslim ayrımını temel alan en az beş belge ve/veya uygulamaya kendini klonladı: 1) 1923 Mübadelesi, 2) Lozan Kesim III (Azınlıkların Korunması), 3) Varlık Vergisi uygulaması, 4) 1936 Beyannameyi uygulaması, 5) Azınlık Tali Komisyonu.

Avrupa'da dinsel azınlık haklarının tanınmaya başlanmasından yaklaşık iki asır önce yürürlüğe girmiş olan, dolayısıyla da o çağlarda Osmanlı'yı yücelten Millet Sistemi, bugün Türkiye'de Ortaçağın uygulamada hâlâ süren arkaik bir kalıntısı olarak Sünni Müslüman zihninde devam etmektedir.

8 Bkz. Kâzım Ateş, *Yurttaşlığın Kıyısında Aleviler: "Öz Türkler" ve "Heretik Ötekiler"*, Ankara, Phoenix Yayinevi, 2011. Kaynak için Mustafa Şen'e teşekkür ederim.

9 Ferman; can ve mal vs. güvenliği konusunda yapılacak reformları saydıktan sonra, bunların tüm tebaaya eşit uygulanacağı garantisini vermektedir: "...tebe'a-i saltanat-ı seniyyemizden olan ehl-i İslâm ve milel-i saire bu mûsâ'adât-ı şâhânemize bila-istisnâ mazhar olmak üzere..." Günümüz diliyle: Yüce devletimizin tebaası Müslümanlarla öbür milletler bu haklardan tam istifade edeceklerdir. Burada "...ve milel-i saire" yani "öbür milletler" denilenler, tabii ki Gayrimüslim tebaadır. Orijinal ve bugünkü dille metinler için bkz. http://www.fibiler.com/Tarih_Etnik-Bolge-Tarihi_Turk-Tarihi_Osmanli-Devleti_Tanzimat-Donemi_Tanzimat-Fermanin-Eski-ve-Gunu-Turkce-Tam-Metni_Veri_12905

Osmanlı'da Şark Meselesi'nden Ermeni Meselesi'ne

Osmanlı'nın çok zayıflamasından, özellikle 1774 K. Kaynarca'dan sonra "Avrupa'nın hasta adamı"nın parçalanmasının kaçınılmaz olduğunu düşünen büyük devletler, bu süreçte ve sürecin sonunda rakiplerinin avantajlı pozisyona geçmesini engellemek üzere stratejik bir rekabete/mücadeleye girdiler. Özellikle de İngiltere ve Fransa, Rusya'yı engellemeye çalıştı. Buna, Şark Meselesi (*Eastern Question, Question d'Orient*) denir. Ermeni meselesinin bu süreçte devreye girmesi şöyle oldu:

İstanbul Ermenilerinin asil ve zengin olanları (Amira) Saray'la tam bir entegrasyon içinde bulunuyor ve Osmanlı'da her açıdan mümtaz bir yer işgal ediyorlardı. Fakat Anadolu'nun doğu yarısında dağlı, köylü ve kasabalı olarak yaşayan Ermeniler, yaşamlarını, Bab-ı Âli'ye ödedikleri vergilerin yanı sıra, yerel Kürt beylerine her yıl haraç vermek sayesinde sürdürebilmekteydiler.

Bu şekilde nispeten düzgün yürüyen bu düzen, Osmanlı'ya isyan etmiş olan Bedirhan Bey'in 1847'de yenilerek Girit'e sürülmesiyle son buldu. Başsız kalan Kürtler, her yıl altın yumurtlayan tavuğu kesmeye başladılar.

1859'dan sonra Şeyh Şamil'in Ruslara yenilmesi üzerine Anadolu'ya sürülen Güney Kafkasya halklarının (Çerkes, Çeçen...), geçim yolunu yine Ermenileri yağmalamak olarak görmeleri üzerine, Anadolu Ermenilerinin durumu daha da zorlaştı.

Ermeniler durumu İstanbul'a şikayet ettiler. Fakat Amira ve Patrikhane bunları başlarından savdılar. Çünkü Amira'nın gözünde Anadolu Ermenileri köylüden ibaretti ve onların yüzünden rahatlarını bozamazlardı. Saray da ilgilenmedi, çünkü 1839 Tanzimat Fermanı'nın Müslüman-Gayrimüslim eşitliğini ilan etmiş olması Müslümanları (Kürtleri) zaten çok öfkeliyordu.

Anadolu Ermenileri kendi başlarına kaldılar. Silahsız-örgütsüz (ve köylü) bir azınlık oluşları düşünüldüğünde, kendilerini korumaları çok zordu.

Direnişler 1862'de, o zamana kadar yarı-özerk yaşamış dağlı Zeytun (bugünkü adı: Süleymaniye) Ermenilerinin dize getirilmek istenmesiyle spontane olarak başladı. Bu direnişler bir noktadan sonra; eğitim almaya gittikleri Avrupa'da ve özellikle de Sen Petersburg gibi Rus kentlerinde sosyal devrimci Narodniklerden etkilenip küçük burjuva devrimcilerine dönüşen Ermeni gençleri tarafından örgütleneceklerdir.

* * *

Rusya'yla 93 Harbi (1877-78) sonunda imzalanan 1878 Ayastefanos Antlaşması Osmanlı'nın Ermeniler lehinde yerel reformlar yapmasını öngörüyor ve bu konuda Osmanlı'yı Rusya'ya karşı sorumlu kılıyordu.

İngiltere, Rusya'nın bu pozisyona yükselmesine izin veremezdi. Aynı yıl onun baskısıyla Ayastefanos'un yerine geçen Berlin Antlaşması yapıldı. Bu antlaşma da aynı reformları şart koşuyordu ama, Osmanlı'yı (Rusya'ya değil,) bütün Müttefikler'e karşı sorumlu kılıyordu.¹

Fakat Osmanlı'nın reform yapmaya niyeti yoktu. Üstelik, Ermeni gençlerinin Hınçak (1887) ve Taşnak (1890) gibi partiler kurarak örgütledikleri bir ortamda II. Abdülhamit, büyük ve Sünni Kürt aşiretlerinden oluşturduğu Hamidiye Alayları'nı kullanarak doğudaki Ermenileri kanla susturmaya girişti.

Her şeye rağmen, bütün bu süreçte Rusya D. Anadolu'da büyük etki sahibi olmuş ve Şark Meselesi artık Ermeni Meselesi'ne dönüşmüştü.

* * *

İngiltere bir noktadan sonra Rusya'yı dizginlemekten vazgeçti, çünkü 1871'de kurulan Alman birliği İngiliz üstünlüğüne Avrupa'da büyük teh-

1 Bkz. aşağıda C) 19. Yüzyıl ve Kolektif Koruma Dönemi: 1878 Berlin Antlaşması başlığı.

dit oluşturmıştı. Bu ortamda İngiltere, Almanya'yı doğudan sıkıştıracak bir müttefik kazanmak için, Rusya'nın Osmanlı'ya 8 Şubat 1914 Yeniköy Antlaşmasını empoze etmesine ses çıkarmadı.

Antlaşma, Anadolu'nun üçte birini, olağanüstü yetkilerle donatılmış iki Avrupalı "Umumi Müfettiş" in yönetimine veriyordu. Üstelik, 1878 Ayastefanos'a geri dönmüştü, yani Osmanlı artık Anadolu Ermenileri konusunda tekrar Rus-

ya'ya karşı sorumlu olmuştu.

Anadolu'daki Ermeni varlık ve medeniyetinin izlerini vahşice silen 1915-16 Büyük Felaketi de, reform yapmayı on yıllarca reddetmek yüzünden ortaya çıkan bu antlaşmanın İttihatçılarda yarattığı büyük panik üzerine patlak verecektir.

(Bkz. <http://www.baskinoran.com/konferanslar.php> adresinde *Ermeni Meselesi-Ayrıntılı* isimli powerpoint)

simgesi olan 1606 Zitvatorok Antlaşması'yla başladı. Çünkü, Avusturya'yla yapılan bu antlaşma, Osmanlı'nın bu devlet karşısındaki üstünlüğünün sona erdiğini, dengelerin Osmanlı aleyhine bozulmaya başladığını haber veriyordu.

Daha önceleri, Avusturya (KRGİ) Osmanlı'ya yılda 30.000 Duka vergi öderdi. Zitvatorok'ta, Padişah'a hediye adı altında bir defada 200.000 Ekü verileceği ve bunu izleyen üç yıl içinde başka para istenmeyece-

ği karar altına alındı. Ama daha önemlisi şuydu ki, daha önceki Habsburg-Osmanlı antlaşmalarında Osmanlılar KRGİ hükümdarına "kral" (Nemçe [Avusturya] Kralı, hatta Viyana Kralı) diye hitap ederlerken, Osmanlı'nın duraklama devrinin başladığına işaret eden Zitvatorok'ta ona ilk defa "imparator" ("Roma İmparatoru", Kayzer) diye hitap etmeyi kabul ettiler. Yani kendisini eşit kabul ettiler.⁵²

Hammer Tarihi'nde ilginç bir bilgi var-

Osmanlı'da Kapitülasyonlar

Kapitülasyonlar, Yakın Doğu ve Orta Doğu'da Arap ülkeleri tarafından başlatılmış bir uygulamaydı. Bunlar, Avrupalı tüccar ve özellikle de İtalyan şehir devletleri tüccarları gelip bölgede ekonomik hayatı canlandırsınlar diye Bizans tarafından da 12. yüzyılın başından itibaren verilmeye başlanmış ayrıcalıklardı.

İlk Osmanlı kapitülasyonu Orhan Bey tarafından Cenevizlilere 1362 gibi çok erken bir tarihte verildi. Ortadoğu'da daha önce Arap devletleri, Selçuklular ve Menteşe gibi diğer Türk beylikleri de aynı yola başvurmuşlardı.¹

1 Osmanlı'da kapitülasyonlar konusunda doyurucu bir makale için bkz. Aybars Pamir, "Kapitülasyon

Bu mali, adli, ticari ve idari haklar, yabancı tüccara tanınan ülkedışı (*extraterritorial*) ayrıcalıklardan oluşuyordu. Osmanlı dönemindeki uygulamaya bakarsak, bu ayrıcalıklar arasında; Osmanlı kentlerinde örgütlenebilme hakkı, yabancıların kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda konsolosluklara yargı yetkisi tanınması, Osmanlı sularında gemi işletme hakkı, Osmanlı topraklarında seyahat, taşımacılık ve satış serbestliği gibi imkan ve kolaylıklar yer almaktaydı.

Bu ayrıcalıklar önce fermanla, sonra da ant-

Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 2 (2002), s. 79-119, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-2002-51-02/AUHF-2002-51-02-Pamir.pdf>

laşmayla verildi. Örneğin, daha Konstantinopolis fethedilir edilmez Fatih, Galata'da oturan ve ticarete önemli oldukları için zaten Bizans döneminde de ayrıcalık sahibi olan yabancılara (özellikle Cenevizliler/Cenovalılar) bir fermanla ayrıcalıklar bahsetti.² Bu fermanlar başka sultanlar tarafından da tekrarlandı. Çünkü imparatorluğun en güçlü döneminde bile Avrupalı tüccarı buraya çekmek gerekiyordu. Ticaretin 15. yüzyıl sonundan itibaren denizlere kaymış olması ve Avrupalı tüccarın İslam şeriatı temelli bir hukukun geçerli olduğu bu topraklara kendi ülkesinde alışık olduğu ticari düzen ve güvenceler olmadan gelmek istememesi, bunu gerekli kılmaktaydı.

Önce Venedik gibi küçük cumhuriyetlere bahsedilen kapitülasyonlar, 1740'a kadar yalnızca veren sultanın döneminde geçerli oldu. Bu tarihte Fransa'ya verilen kapitülasyonla birlikte (I. Mahmut ile Louis XV devri) bu uygulama sürekli hale getirildi.³ Bu yüzden, koşullar değiştiği halde, yeni padişahlar da bunlara uymak zorunda kaldılar. Bundan sonra, ayrıcalıklardan yararlanan ülke sayısı durmadan artmış, hem de, yukarıda da belirtildiği gibi, bu ülkeler bazı ayrıcalıkları zamanla Gayrimüslim Osmanlı tebaasından bazılarına da (mahmilere) dağıtmaya başlamışlardır.

* * *

Kapitülasyonların ilaç değil bizatihi yara olması, 19. yüzyıldaki sanayi devrimiyle başladı. Osmanlı, 15. yüzyıl sonunda başlayan merkantilizmi yani denizasıırı ticaret kapitalizmi evresini ıskaladığı için Avrupa karşısında hızla ikinci sınıflığa düşmüştü. Sanayi devrimi sonucunda pre-kapitalist Osmanlı, sürekli olarak ucuz hammadde ihraç eder ve pahalı mamul madde ithal eder hale geldi. Teknik tabiriyle "dış ticaret hadleri"

sürekli olarak Osmanlı aleyhine gelişmeye başlamış, "eşitsiz mübadele" doğmuştu.⁴

Osmanlı'nın 1850'lerle birlikte sürekli olarak dışarıya borçlanmaya başlaması bu durumla birleşince, İmparatorluk borç ödeyebilmek için Dünyun-ı Umumiye'ye teslim olmak ve yabancı şirketlere imtiyazlar (yap-işlet tekelleri) vermek zorunda kaldı. Bu yokuş aşağı süreç, büyük devlet temsilcilerinden oluşan ve Osmanlı bütçesini önceden denetleyen Maliye Komisyonunun kurulmasına kadar gitti. Bu komisyon Sevr (Sèvres) Barış Antlaşması'nda da Md. 232 olarak yer alacaktır.⁵

I. Dünya Savaşı başlayınca İttihatçılar kapitülasyonları 1914'te tek taraflı bir tasarrufla kaldırdılar, fakat bunlar Sevr'le daha güçlü olarak geri geldi. Kesin olarak kalkmaları ancak Lozan Barış Antlaşması'nın 28. maddesiyle gerçekleşecektir.

Asırlar boyunca yenilenerek Osmanlı dış politikasında etkili rol oynayan, günümüzde de bilinen ve asıl kastedilen kapitülasyon ise, Kanunî'nin Fransa'yla yaptığı ve resmî adı "Fransa ile Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması" olan 1535 kapitülasyonu oldu.⁶ (Bkz. **1535 Kapitülasyon Antlaşması** kutusu).

2 Erim, a.g.e., s. 6'ya göre bu ferman metni İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi* adlı eserinin ikinci cildinin 7. sayfasında mevcuttur.

3 1740 metni için bkz. Erim, a.g.e., s. 97-114. Ayrıca "Fransa ile Son Kapitülasyonlar" konusu için bkz. s. 93-95.

4 Dış ticaret hadleri, en basit tanımıyla, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranıdır ve azgelişmişliği (sanayi ülkeleri karşısında tarım ülkelerini) anlatmakta kullanılır. Dış ticaret hadlerinin bir ülke aleyhine gelişmesine en basit örnek; 1 dizel motor ithal etmek için 1 gemi yükü patates ihraç eden ülkenin, aynı dizel motoru ithal etmek için artık 2 gemi yükü patates ihraç etmeye başlamasıdır. Eşitsiz mübadele de, dış ticaret hadlerinin azgelişmiş ülkeler aleyhine bozulması üzerine bu ülkelere gelişmiş ülkelere kaynak aktarımı olması anlamına gelir.

5 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 1919-1980, 15. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 113-118 ve 135-138. (Bu kaynak bundan sonra kısaltılmış olarak, ciltlerine göre TDP-I, TDP-II ve TDP-III olarak geçecektir.) Ayrıcalık (privilege) ile imtiyaz (concession) farkı için bkz. TDP-I, **İmtiyazlara Giden Yol** kutusu.

6 Metnin Osmanlıca kopyası kayıptır; Fransızca tercümesinden Türkçeye tercüme edilmiştir (Erim, a.g.e., s. 9).

1535 Kapitülasyon Antlaşması

Bu antlaşma, "Büyük Hükümdar" (Kanuni) ile "Fransa Kralı" (I. François) arasında, her birinin hayat süresince uygulanmak ve ileride sahip olabilecekleri topraklarda da geçerli olmak üzere yapıldı.

Bazı ayrıcalıklar karşılıklıydı. Ama, Osmanlı gemilerinin gidip Avrupa'da ticaret yapmasının pek söz konusu olmadığı gerçeğinin yanı sıra, metindeki ayrıcalıkların büyük çoğunluğu Osmanlı'nın Fransa'ya tek taraflı olarak tanıdığı ayrıcalıklardan oluşuyordu.

Karşılıklılık hükümleri

- İki taraf, birbirlerinin liman ve topraklarında yasaklanmamış her türlü malın ticaretini, gümrük ve tuz vergisi dışında vergi ödemeden yapabilirler.

- Köle ve harp esirlerini serbest bırakacaklar, artık birbirlerinden esir ve köle almayacaklar, alanları cezalandıracaklardır.

- İki tarafın gemileri karşılaştınca birbirlerine zarar vermeyecekler, birbirlerini zorla muayene etmeyecekler, kaza halinde birbirlerinden gereken yardımları alacaklardır.

- İki tarafın uyrukları, karşı ülkede devamlı ve aralıksız olarak 10 yıl oturmadıkça bazı vergileri [bunlar belirtiliyor] ödemeyecek, angaryaya tabi olmayacaklardır.

Tek taraflı ayrıcalık hükümleri

- Fransız uyrukları arasında çıkacak hukuk ve ceza sorunlarında Fransız konsoloslukları yetkili olacak, onların vereceği karar Osmanlı makamları tarafından uygulanacaktır. Kadıların verecekleri kararlar geçersizdir.

- Hukuk davalarında, davalı Fransız tarafın rızası veya kadının veya konsolosun yazılı belgesi (hüccet) olmadıkça Fransız uyrukları mahkemeye çağrılmaz, zorla getirilemez ve muhakeme

edilemez. Böyle bir hüccete karşı Türklerin tanıklığı geçerli olmaz. Kadı veya subaşı, tercüman olmadan Fransız uyruklarını dinleyemez ve muhakeme edemez.

- Ceza davalarında, Fransız uyrukları kadı veya başka bir Osmanlı makamı tarafından çağrılmaz, muhakeme edilemez. Bunlar hemen Bab-ı Âli'ye gönderilir.

- Fransız uyrukları kendileri bizzat istemeden Müslüman yapılamazlar. Bunlar, dinlerinin gereğini yerine getirirler.

- Bir Fransız uyruğu yaptığı sözleşmenin gereğini yerine getirmeden Osmanlı topraklarından ayrılırsa, bundan konsoloslar, akrabaları, komisyoncular veya başka Fransızlar veya Fransız Kralı sorumlu tutulamaz. Bu kişi Fransa topraklarında ele geçerse adaleti Fransa Kralı sağlayacaktır.

- Fransız uyrukları ve bunların gemi ve malları Osmanlı makamları tarafından yakalanamaz, zorlanamaz, angaryaya koşulamaz.

- Fransız uyrukları Osmanlı devletinde serbestçe vasiyette bulunurlar. Öldüklerinde, mal ve paraları vasiyetlerine göre konsolos tarafından dağıtılır. Hiçbir Osmanlı memuru bu mallardan bir şey alamaz.

- Fransız gemileri Osmanlı limanına gelince makul bir bedel karşılığında ihtiyacını satın alır. İstanbul'dan ayrılırken, yetkili Osmanlı makamı tarafından muayene edilip, gereğini ödeyip çıkış izni aldıktan sonra artık hiçbir çıkış parası ödemez ve Çanakkale haricinde muayene edilemez.

- Bir Osmanlı uyruğunun kölesi kaçarsa ve bir Fransız uyruğunun evinde veya gemisinde bulunursa, yataklık eden kişi konsolos tarafından cezalandırılır.

Antlaşmanın sonunda da şu hüküm yer almaktadır: Fransa Kralının talebi üzerine ve Padişah'ın onayına tabi olarak; Papa, İngiltere Kralı ve İskoçya Kralı¹ bu barış antlaşmasına 8 ay içinde

1 1707 yılına kadar İskoçya'nın İngiltere'den ayrı bir krallık olduğu hatırlanmalıdır.

dahil olabilecek, yani Fransa'ya tanınan aynı haklardan yararlanabileceklerdir.

* * *

Her dönemde her devlet için egemenliğin zedelenmesi olarak yorumlanabilecek bu tek taraflı ve önemli yükümlülükleri Osmanlı'nın en güçlü döneminde kabul etmesi, Türkiye'de genellikle, Osmanlı'nın Avrupa devletlerine "yukarıdan bakması" olarak yorumlanmıştır. Örneğin, Kanuni'nin I. François'ya "*Sen ki Françe eyaletinin Kralı Françesko'sun*" diye hitap eden mektup göndermesi buna örnek olarak gösterilmiştir.²

Fakat olayın bu kadar basit olmadığı, bu yorumun bizlere ilkokuldan, hatta aileden itibaren

2 Erim, a.g.e., s. 6.

aşıl原因an "Türk'ün üstünlüğü" efsanesinden kaynaklandığı hesap edilmelidir.

Osmanlı'nın o sırada KRGİ (Şarlken) ile çatışmak yüzünden I. François'ya yaklaşmak ihtiyacını hissettiği doğrudur. Ama, Osmanlı'nın Kanuni'den sonra çok büyük bir hızla gerilediği hatırlandığında şunu görmek zor değildir:

İmparatorluk daha Kanuni döneminde Avrupa karşısında iktisadi olarak ciddi zayıftır³ ve Batı tüccarıyla yakın ilişkiler daha o dönemde İmparatorluk için yaşamsal önem taşımaktadır.

(Antlaşma metni için kaynak: Erim, *Devletlerarası Hukuku...*, s. 9-15)

3 İspanya'nın Amerika kıtasına ulaşmasından sonra, yani daha Kanuni döneminde Avrupa'ya Meksika ve Peru'dan çok miktarda değerli maden geldiği ve bunun da sonuçta Osmanlı'da ciddi düzeyde enflasyona yol açtığı unutulmamalıdır.

dır. O zamana kadar yabancı devletlerle yapılan antlaşmaları Osmanlılar yazıyor ve karşı tarafa tercümeyi okuma fırsatı vermeden imza ettiriyorlardı. Bir yandan İran'la savaşıırken bir yandan da Avusturya'yla 15 yıldır süren bir savaşın sonunda barış antlaşması olarak imzalanan Zitvatorok, Hammer'e göre, tercümesi okutulup da imzalanan ilk antlaşmadır.⁵³

Bu yeni ortamda, 1615'te yine Avusturya'yla Viyana Antlaşması imzalandı. Zitvatorok'u 10 yıl uzatan antlaşmanın 7. maddesi konumuzla doğrudan ilgiliydi: "Hangi ülkenin uyruğu olursa olsun", "Hz. İsa'nın halından olup Papa'ya itaat eden" (yani, Katolik olan) din adamları Osmanlı'da kiliseler inşa edebilecek, ibadet edebilecek ve Padişah ile kullarından iyi muamele göreceklardı.

53 Erim, a.g.e., s. 6'dan, *Hammer Tarihi*, Fransızca metin, Cilt 8, s. 110.

Bu ifade sayesinde, sadece Avusturya veya başka ülkelerin uyrukları değil, Osmanlı uyruğu olan Katolikler de güvenceye kavuşmuş oluyor, böylece Osmanlı'daki Hristiyan azınlıkların ikili antlaşmalarla korunması devri başlıyordu.⁵⁴

1699 Karlofça Antlaşması

Osmanlı, 1683'teki ikinci Viyana bozgunundan cesaret alan dört devletin (Almanya/Avusturya [KRGİ], Venedik, Polonya-Litvanya, Rusya) oluşturduğu Kutsal İttifak'la 1683-1698 arasında çarpıştı. Yabancı kaynaklarda "Büyük Türk Savaşları" diye geçen çatışmalar, Ocak 1699'da ilk üçüyle ayrı ay-

54 Rudesco, a.g.e., s. 28'den F. Duparc, *Recueil des traités et actes diplomatiques de la Porte*, s. 79-80. Ayrıca: Dragolioub Krstitch, *Les Minorites, L'Etat et la Communauté Internationale*, Paris, Librairie Arthur Rousseau, 1924, s. 48.

rı imzalanan belgelerden oluşan ve büyük toprak kaybına sebep olan Karlofça Antlaşması'yla sonuçlandı. Hammer'e göre, bu antlaşmalar dizisinde Osmanlı ilk defa olarak 2 Avrupa devletinin (İngiltere ve Hollanda) aracılığını kabul ediyor, ilk defa 6 Avrupa devletinin (Avusturya, Rusya, Polonya, Venedik, İngiltere, Hollanda) temsilcileriyle masaya oturuyordu.⁵⁵

"Almanya Kralı ve Avusturya Arşidükü" Leopold'le imzalanan belgenin 14. ve 15. maddeleri, daha önce verilmiş kapitülasyonlar uyarınca tüccarların karşılıklı olarak ticaret yapmalarının kolaylaştırılmasından ve gerekli vergileri ödeyen Avrupa tüccarlarından artık başka isimler altında para istenmeyeceğinden söz ediyordu. Aynı mealdeki hükümler Polonya-Litvanya'yla imzalanan belgenin 8. maddesinde, Venedik'le imzalananın da 14. maddesinde yer almakta idi.⁵⁶

Bu Avusturya antlaşmasının 13. maddesi ise konumuz açısından daha önemliydi.

Bu madde, Katoliklerin korunması konusunda, "Hz. İsa dininde olup Rum papaya mensup olan rahiplerin" (yani Katolik papazların) görevlerini rahatça yapmalarını, kiliselerini onarmalarını, ayinlerini yapmalarını garanti etmekle kalmıyor, "Roma İmparatorunun büyük elçisi asitane seadetime [İstanbul'a] geldikde ayinlerine ve Kudüs Şerifte vaki ziyaretgahlarına müteallik siparişlerini ilam eyleye" [Kudüs'ü ziyaretlerine ilişkin taleplerini bildirsin] diyerek, Avusturya el-

çisinin padişah nezdinde Katoliklerin din sorunları konusunda girişim yapmasına da izin veriyordu.⁵⁷

Aynı mealdeki hükümler, Polonya-Litvanya'yla imzalanan antlaşmanın 7. maddesinde, Venedik'le imzalananın da 14. maddesinde yer almıştı.⁵⁸

İmparatorlukta Katolik azınlıkları bir yabancı devletin fiilen müdahale ederek koruması dönemini başlatan Karlofça Antlaşması'ndan sonra, 1718 Pasarofça Antlaşması'nın 11. maddesinde,⁵⁹ 1739 Belgrad Antlaşması'nın 9. maddesinde⁶⁰ ve 1791 Zıstovi Antlaşması'nın 12. maddesinde⁶¹ de yinelenen bu hüküm, Rusya'yla yapılan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla doruğuna ulaşacaktır.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması

1774 K. Kaynarca Antlaşması 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşını sona erdirdi ve yine büyük toprak kaybına sebep oldu. Osmanlı, ilk defa, halkının Hristiyan değil büyük çoğunlukla Müslüman olduğu bir toprağı (Kırım) Rusya'ya bırakarak bir parçalanma sürecine girmiş oldu.

K. Kaynarca'nın konumuz açısından önemi şuydu:

7. maddesi, "Devlet-i Âliyemiz teahhüd ider ki Hristiyan diyanetinin hakkına ve kinsalarına kaviyyen sıyanet ide [din haklarına ve kiliselerine sağlam bir koruma sağlaya]"⁶² diyerek, Karlofça'dan beri "Rum Papaya

55 Erim, a.g.e., s. 25-26'dan Hammer Tarihi, Fransızca metin, Cilt 12, s. 449).

56 Erim'de sadece Almanya-Avusturya'yla yapılan antlaşma metni vardır. Bütün Karlofça antlaşmalarının İngilizce metinleri için bkz. http://www.fas.nus.edu.sg/history/documents_archive/karlowitz.php

57 Erim, a.g.e., s. 32.

58 Hemen yukarıda belirtilen İngilizce metinlere bakınız.

59 Erim, a.g.e., s. 66-67.

60 Aynı kitap, s. 86.

61 Aynı kitap, s. 174.

62 Aynı kitap, s. 124.

mensup" olanlarla, yani yalnızca Katoliklerle sınırlı kalmış olan korumayı, bu sefer "Hristiyan diyaneti" diyerek ilk kez bütün Hristiyanlara genişletiyordu. Böylece, Osmanlı'da o zamana dek yalnızca Millet Sistemi'nin verdiği güvencelerden yararlanan Ortodokslar da uluslararası koruma altına alınıyorlardı.

Dahası, madde, Beyoğlu'nda yapılacağından Md. 14'te⁶³ söz edilen Rus kilisesinin ve personelinin temsili ve korunması hakkında Rus elçisinin "*her ihtiyacda gelerek*" "*çeşitli beyanlarda*" bulunmasına imkan veriyor ve "*bu cinsten*" girişimlerin kabul edileceğini taahhüt ediyordu.

Antlaşmanın 16. maddesinin son bendi, Eflak ve Boğdan voyvodalıklarının korunmasını Rusya'ya vermektedir.⁶⁴

Antlaşmanın özellikle bu 7., 14. ve 16. maddeleri, Rusya tarafından Osmanlı'nın iç işlerine müdahalede kullanılmaya müsaitti ve kullanıldı da. Bu açıdan, K. Kaynarca diğer antlaşmalardan çok öte bir anlam taşımaktaydı. Bu, sadece Rusya'nın eski bir düşman ve sınırdaş oluşundan değildi. Ruslar, İmparatorluğun barut fıçısı olan Balkanlarda yaşayan Yunanlılar ve Bulgarlar gibi Ortodoks idiler. Bu nedenle Rusya, dur durak bilmeden İmparatorluğun iç işlerine karışmaya, elçisi de 7. maddenin izin verdiği gibi, "*her ihtiyacda gelerek*" Balkanların ve dolayısıyla Boğazların Rus egemenliğine girmesi için uğraşmaya başladı.

Diğer yandan Rusya'nın önemi ve baskısı, asıl, Ortodoks olan Ermenilerin; 19. yüzyılın ortalarından itibaren D. Anadolu'da önce Müslüman halkın, sonra da devletin

büyük ve Sünni Kürt aşiretlerinden oluşturduğu Hamidiye Alayları'nın saldırılarına uğramaya başlamaları üzerine çok artacaktır.

Bundan sonra Rusya, azınlıkları koruma bahanesiyle Osmanlı'yı yıkma ve topraklarına yerleşme çabalarına başlayacaktır. Onun böylesine stratejik bir pozisyona yerleşip Osmanlı topraklarına konmasını istemeyen, özellikle de Boğazların Rusya karşısında kendilerine muhtaç zayıf bir elde kalmasını yeğleyen İngiltere ve Fransa ise bu çabaları önlemeye çalışacaklardır.

Nitekim, Mısır Hidivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ordusunun Konya'ya kadar ilerlemesi karşısında çaresiz kalan Babiali 1833 Hünkar İskelesi Antlaşması'yla Rusya'ya yaklaşıncı, bu iki ülke oldu-bittiyi zorlukla önlemişlerdir. Bu açıdan 1774 K. Kaynarca, Şark Meselesi'nin başlamasına işaret eder.

K. Kaynarca, Rusya açısından kolay ele geçecek bir antlaşma değildi. Ama, Hristiyan ve bu arada Ortodoks haklarının hangi yabancı ülke tarafından korunacağını açık belirtmiyordu. Bu nedenle Prens Mençikof, koruyucu ülkeyi Rusya olarak kabul ettirmek veya savaş çıkartmak için 1851'de İstanbul'a gönderildi. Kudüs'te Ortodokslara birtakım ayrıcalıklar verilmesini, ayrıca, Ortodoks Osmanlı uyruklarının Rusya'nın koruması altında olduğunun Babiali tarafından açıkça tanınmasını istedi.

Uzun görüşmeler sonucunda özellikle ikinci istegin kabulüne olanak görülemeyince Rus ordusu hareketlendi.

İngiltere ve Fransa hemen araya girdiler. Rusya'nın böyle bir istekten vazgeçmesi karşılığında, Osmanlı'nın tebaa eşitliğini tanımasını, Hristiyanlara eşit işlem yapmasını, karma mahkemeler kurmasını, Hristiyanlardan ek

63 Aynı kitap, s. 126-127.

64. Aynı kitap, s. 129.

vergi almamasını önererek arabulucu olmak istediler. Rusya böyle bir arabuluculuğu kabul etmeyince bir uzlaşmaya varılamadı. Rusya karşısında üç devletin (İngiltere, Fransa, Piyemonte/Sardunya Krallığı) Osmanlı'nın yanında çarpıştığı, Paris Antlaşması'yla sonuçlanacak Kırım Savaşı (1853-56) başladı.

B) Kolektif Korumaya Geçiş Metni: 1856 Paris Antlaşması

Sadrazam Âli Paşa Kırım Savaşını sona erdiren 1856 Paris Antlaşması'nı imzalamaya, daha önce 1839 Tanzimat Fermanı'nda ilan edilmiş olan eşitlik ilkelerini bu kez azınlık ve yabancılara uzun atıflar yaparak yineleyen Islahat Fermanı ile gitti.

Antlaşma'nın 9. maddesi, padişahın, “kavmiyet ve diyanet ayırmayarak” Hristiyan halkın da haklarını teyit eden bir ferman yayınladığını belirtiyor ve diğer imzacı tarafların, kendilerine yapılan “işbu tebliğin kadr-i âlisini isbat ve te'yid” ettiklerini ilan ediyordu.⁶⁵ Ayrıca bu maddede, fermanın Hristiyan ülkelere bildirilmesinin, bu ülkelere, Osmanlı'nın iç işlerine “ayrı ayrı veya toplu olarak” bir müdahale hakkı vermediği de belirtmekteydi.⁶⁶

Paris Antlaşması'nın özelliği şuydu: O zamana dek devletlerle yapılan antlaşmalarla güvence altına alınan Hristiyan azınlıkların, bundan sonra, 1815 Viyana Kongresi'yle kurulan Avrupa Uyumuna adli düzenin (yani Batılı büyük ülkelerin) kolektif korumasına bırakıldığını, açık açık olmasa bile zımnen

ilan ediyordu.⁶⁷ Osmanlı artık, Rusya'yla yapılan Kırım Savaşında müttefikleri olan ülkelere karşı da sorumlu sayılırdı. Böylece antlaşma, Osmanlı açısından, 19. yüzyılın azınlıkların uluslararası korunması sistemine bir geçiş oluşturdu.

Benzer hükümler, 1878 Berlin Antlaşması'nda da yinelenenektir.

C) 19. Yüzyıl ve Kolektif Koruma Dönemi: 1878 Berlin Antlaşması

Berlin Antlaşması; din ve mezhep farklılıklarının hiç kimse için medeni ve siyasi haklardan yararlanmada engel oluşturmayacağını, memuriyet ve sanat icrasını önlemeyeceğini, yerli ve yabancıların dinlerini uygulamaktan ve manevi önderlerini izlemekten alıkonulmayacaklarını, Osmanlı'dan ayrılan ülkelere her biri için teker teker ilan etti. Özerkleşen Bulgaristan için 5. madde,⁶⁸ bağımsızlaşan Karadağ için 27. madde,⁶⁹ bağımsızlaşan Sırbistan için 35. madde,⁷⁰ bağımsızlaşan Romanya için de 44. madde,⁷¹ medeni ve siyasi haklar verme zorunluluğu getirdi.

Berlin'de dinsel'den ulusal'a geçiş, esas olarak Ermeniler konusunda oldu.⁷²

Yerel reform yapmamakta direnmenin sonucu olarak Şark Meselesi Ermeni Meselesi'ne dönüşürken, daha önce de kısaca gördüğümüz gibi, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşını (93 Harbi) bitiren 1878 Ayastefanos'un 16. maddesi Ermenilerin korunmasıyla ilgili

67 Krstitch, a.g.e., s. 181.

68 Erim, a.g.e., s. 407. Bulgaristan 1908'de bağımsız olacaktı.

69 Aynı kitap, s. 414.

70 Aynı kitap, s. 417.

71 Aynı kitap, s. 420.

72 Bkz. **Osmanlı'da Şark Meselesi'nden Ermeni Meselesi'ne** kutusu.

65 Aynı kitap, s. 346.

66 Bu son noktayı hatırlattığı için Ünal Ünsal'a teşekkür ederim.

olduğu için Ermeni meselesini ilk kez uluslararası bir belgeye yansıtmaktaydı. Bu bir ikili antlaşma olduğundan, sözkonusu maddede Osmanlı'yı Rusya'ya sorumlu kılmaktaydı. Maddenin metni bugünkü dille şöyleydi:

“Ermenistan’dan Rusya askerinin istilası altında bulunup Osmanlı Devletine verilmesi gereken yerlerin boşaltılması oralarda iki devletin dostane ilişkilerinde zararlı karışıklıklara yol açabileceğinden, Osmanlı Devleti Ermenilerle meskûn vilayetlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeyi vakit kaybetmeksizin yapmayı ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkeslere karşı güvenliklerini sağlamayı garanti eder.”⁷³

İngiltere’nin zoruyla iptal ettirilip Ayastefanos’un yerine aynı yıl yapıldığını gördüğümüz Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi Ermenilerin korunması yetkisini/sorumluluğunu Büyük Devletler’e (Avusturya, Rusya, Almanya, İngiltere, Fransa) veriyordu. Bugünkü dille:

“Babiali, Ermenilerle meskûn vilayetlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeleri yapmayı, vakit geçirmeden tatbik etmeyi ve Çerkeslere ve Kürtlere karşı onların güvenliğini temin etmeyi taahhüt eder. Babiali bu yolda alacağı tedbirleri, onların tatbikini denetleyecek olan Büyük Devletler’e muayyen zamanlarda bildirecektir.”⁷⁴

19. Yüzyıl Düzeninin Temel Taşları

19. yüzyıl sisteminin 1878 Berlin’le birlikte ortaya çıkan temel taşlarını özetle tekrarlamak gerekirse:

1) Daha önceki azınlık koruma antlaş-

maları, azınlığın yaşadığı (“evsahibi”) ülke ile azınlığa sahip çıkan (“akraba”) ülke arasında genellikle ikili antlaşmalar biçiminde yapılırken, yeni antlaşmalar artık çok taraflı olup, azınlığın yaşadığı ülkenin katılımıyla (bazen de onsuz) yapılmaktadır.

Birinci durumda evsahibi ülke diğerlerine karşı sorumlu olmaktadır. İkinci durumda ise, söz konusu ülke belli bir avantaj (bağımsızlık veya yeni bir toprak) elde edebilmek için, kendisine uluslararası konferans tarafından empoze edilen yükümlülükleri kabul etmek zorunda kalmaktadır.

2) Azınlık haklarından yararlanan gruplar genişlemiştir. Eski dönemde yalnızca dinsel azınlıklardan söz edilirken, bu dönemde soy ve dil azınlıklarından da bahsedilmekte, yani azınlıklar bir anlamda “ulusal” nitelik kazanmaya başlamaktadır.⁷⁵ İleride, “ulusal azınlık” kavramının daha sonraları çok başka anlamlar kazandığını göreceğiz.⁷⁶

3) Güvence altına alınan haklarda da bir genişleme olmuştur. Eskiden yalnızca dinini serbestçe uygulama hakkından söz edilirken, artık yavaş yavaş, medeni ve siyasi hakların, âdetlerin, mülkiyetin, eğitim kurumlarının da güvence altına alındığı görülmektedir.

19. Yüzyıl Düzeninin Yetersizlikleri

Toprakları dışında yaşayan birtakım azınlıkların korunması için kendilerini koruyucu ilan eden, hatta zaman zaman müdahalede bulunan kimi ülkelerin ellerindeki bu yetkinin çok taraflı bir koruma uygulaması haline

73 Orijinal Osmanlıca metin için Erim, a.g.e., s. 395.

74 Orijinal Osmanlıca metin için aynı kitap, s. 423.

75 Inis L. Claude, *National Minorities, an International Problem*, Cambridge, Harvard University Press, 1955, s. 7.

76 Bkz. **Ulusal Azınlıklar** kutusu.

gelişi, yani bu yetkinin Avrupa Uyumu döneminde Avrupa'nın jandarmaları rolünü oynayan büyük devletlerin denetimine transferi, azınlık ihtiva eden ülke için temelde olumlu bir gelişme oldu. Çünkü büyük devletlerin rekabeti, bu tür ülkelerin iç işlerine müdahaleyi bazen engelliyor, bazen yumuşatıyordu; bu rekabet Osmanlı'nın yaşamını da uzatmıştır.

Diğer yandan, azınlıklar açısından bakıldığında, sistemin taşıdığı kimi sakatlıklar vardı.⁷⁷

1) Sistem yaygınlaşmış değildi; azınlık içeren her ülkeye uygulanmıyordu. Güçlü, dengeli ve liberal B. Avrupa bu sistemi zayıf, karmakarışık ve bağınaz D. Avrupa üzerine empoze etmiş, İtalya veya Almanya'ya uygulamayı düşünmemişti.⁷⁸

2) Azınlıklara verilen hakların uygulanmasını denetleyecek ve sistemin ihlal edilmesine karar verecek net bir mekanizma yoktu. Tarafsız bir mahkeme düşünülmemişti.

77 Raymond Leslie Buell, "The Protestation of Minorities", *International Conciliation*, September 1926, no. 222, s. 353-354; Claude, a.g.e., s. 7-9; Francesco Capotorti, *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities* (E/CN.4/Sub.2/384/Rev.I), New York, United Nations, 1979, para. 16. Bu kitapta bundan sonra "*Capotorti Raporu*" olarak geçecek olan bu son kaynak, 1970'lerin sonuna kadar cereyan etmiş azınlık gelişmeleri için kullanılan başlıca kaynaklar arasındadır ve yaptığı azınlık tanımı en fazla rağbet görmüş olan çalışmadır.

78 20. yüzyıl başında da bu böyle olacaktır. Örneğin Versay (Versailles) Antlaşması Almanya'ya azınlık koruması empoze etmeyecektir, ama Sevr Osmanlı'ya edecektir.

3) Açık ihlal olduğu durumda bile yaptırım belli değildi. Getirilen güvence, kuramda kolektif bile olsa, yaptırım yani müdahale hakkı tek bir güçlü devletin eline kalmaktaydı.

4) Yükümlülük altındaki devlet azınlık haklarına iyi niyetle eğilse bile, çeşitli belirsizliklerin de yardımıyla sistem kötüye kullanıma açıldı ve ülkelerin iç işlerine karışmaya kolayca yol açabilmekteydi.

Gerçi, hemen yukarıda da söylediğim gibi, ülkeler arası rekabet bu tür olumsuzlukların ortaya çıkmasına engel olabiliyordu, fakat bazen de, gerçekten gerekli olan durumlarda rekabet nedeniyle müdahale mümkün olamıyordu. Büyük devletlerin anlaşması durumundaysa haksız yere müdahale yapılıyordu.

Bu arada, şu çok önemli husus gözden kaçırılmamalıdır: 19. yüzyıl sistemi, ulus-devlet gerçeği yüzünden etkili biçimde işlemesi mümkün olmayan bir ortamda azınlıklara ulus bilinci aşlamış, sonra da onları zalim çoğunluklar karşısında çoğu durumda yüzüstü bırakmıştır. Osmanlı'da D. Anadolu Ermenilerinin durumu bunun en açık örneğidir.

I. Dünya Savaşıyla birlikte, azınlık koruması konusu yepyeni bir aşamaya, evrensel örgüt şemsiyesi altında korumaya geçecektir. Sevr ve Lozan'daki azınlık koruma maddeleri bu sisteme dahildir. Şimdi bu evreyi görelim.

BİRİNCİ BÖLÜM

20. Yüzyıldan Günümüze Azınlıklar: Uluslararası Örgüt Şemsiyesinde Koruma



Terminoloji: Birkaç Temel Kavram

Azınlıklar ve azınlıkların hakları konusundaki temel kavramları ayrıntılı olarak İkinci ve Üçüncü bölümlerde ele alıp tartışmadan önce, Giriş bölümünün başında da yaptığımız gibi, kimi teknik terimleri kısaca tanımlamak kolaylık sağlayacak.

“İnsan hakları” ve “azınlık hakları”: İkincisi, birincinin alt dalıdır. Bununla birlikte, kronolojik bakımdan azınlık hakları kavramı önce çıkmıştır (16. yüzyıl), insan hakları kavramı ise 18. yüzyılın sonunu beklemiştir (1789) ve uluslararası belgelere de ancak 1945 BM Antlaşması’yla girmiştir (Başlangıç, Md. 1/3, 55/c, 62/2, 68 ve 76/c).

“Ayrımcılığın Önlenmesi” ve “Azınlıkların Korunması”: Birincisi, azınlıklara bütün yurttaşlar gibi eşit muamele yapılmasını amaçlar. Bu yurttaş haklarına azınlıklar hukukunda “negatif haklar” denir. Örneğin oy verme, mülkiyet, seyahat hakkı, vb. İkincisi ise azınlığın farklı özelliklerini korumasına

yardımcı olmayı amaçlar. Bunun için de, azınlığa, çoğunluğa verilmemiş kimi haklar tanınır. Bu haklara “pozitif haklar” denir. Örneğin, kendi okullarını kurmak ve oralarında kendi dilini okutmak, gibi.

“Asimilasyon” ve “Entegrasyon”. Birincisi, farklı olanların farklılıklarını yok etmek anlamındadır. İkincisi ise farklı insanları bu farklılıklarını yok etmeden sisteme dahil etmek demektir.

“Kolektif Haklar”/“Grup Hakları” ve “Bireysel Haklar”: Birincisi, grup tarafından kullanılan haklardır. İkincisi ise bir gruba mensup bireyler tarafından kullanılan haklardır.

Farklı Bir Dönem Açılıyor

20. yüzyıl, azınlıklar alanında önemli gelişmelere sahne oldu. Uluslararası ve ulusal planda görülen bu gelişmeler, daha öncekilerden çok ileriye gitti. İlk defa azınlıklara sistematik haklar getirildi.

Bu aşamayı incelerken, uluslararası plan-

da başlıca 4 örgütten söz etmek gerekir: 1) Milletler Cemiyeti (MC); 2) Birleşmiş Milletler (BM), 3) Avrupa Konseyi (AK), 4) Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT).

* * *

Azınlıklara sağlanan haklar ve güvenceler sistemi açısından büyük bir yenilik getirmesi ve büyük bir tarihsel öneme sahip olması dolayısıyla MC bu uluslararası örgütlerin başında geldi. Onu, II. Dünya Savaşı sonunda kurulan BM ve uzmanlık kuruluşları izledi. Süreç, AK ve ardından da AGİT'le devam etti ve etmekte.

Ulusal düzeye gelince, kimi ülkeler önemli yasalar çıkararak kendi azınlıklarının gereksinme ve çıkarlarını dikkate alan hukuki düzenlemeler yaptılar. Bunların işleyişi, üyesi oldukları evrensel örgütler, özellikle de Avrupa Konseyi'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM) tarafından denetlenmekte.

* * *

Bununla birlikte, 20. yüzyılı tek parçalı bir bütün olarak ele almak yanlış olur. Samim Akgönül bu yüzyılı üç farklı bölüme ayırıyor:¹

1) 1919-1945 dönemi: Bu tarihler arasında asıl korunmak istenen, ulus-devlet ve sistemin istikrarıdır. Bu yüzden de azınlıklara haklar verilmesi bu sistemde amaç değil araçtır.

2) 1945-1992 dönemi: Azınlık kavramının tehlikeli görüldüğü, azınlık haklarına değil insan haklarına vurgu yapıldığı dönemdir.

3) 1992'den günümüze: Azınlık haklarının tekrar literatüre girdiği ve Avrupa düzeyinde, özellikle Avrupa Konseyi sistemiyle korunduğu dönemdir.

Diğer yandan, ilk iki dönemde uluslararası sistemin ayrımcılığın önlenmesine, üçüncü dönemde ise azınlıkların korunmasına odaklandığı şeklinde bir sınıflandırma yapmak da mümkün.

1) MİLLETLER CEMİYETİ (MC) VE AZINLIKLAR

Görmüş olduğumuz gibi, “dinsel azınlık” kavramı 16. yüzyılda doğmuştu ve bütün dünyaya milliyetçilik ideolojisini ve milliyet kavramını yayan Fransız Devrimi'nin etkisiyle 1815 Viyana Kongresi'nden sonra “ulusal azınlık” kavramına dönüşmüştü.

Bu kavramın gelişmesi, çokuluslu Avusturya-Macaristan² ve Rusya'daki fikir akımlarının ve tecrübelerin sonucu oldu.

Üç gelişme, siyasal ve diplomatik çevrelerin bu konuya eğilmesine yok açtı:

1) Ulusal azınlık kavramının doğduğu iki ülkeden biri olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılması ve Rusya'nın altüst olması; 2) Barışçı ve sosyalist grupların, azınlıkların statüsünün tanımlanması için harcadıkları çabalar; 3) Özellikle de, yenilen ülke topraklarının paylaşımı ve D. Avrupa-Balkanlarda yeni devletlerin kurulması ya da

1 Samim Akgönül, “Uluslararası Standartlar Işığında Türkiye’de Azınlık Meselesi”, *Alternatif Politika*, Cilt 7, no. 2 (Haziran 2015), s. 360 (<http://alternatifpolitika.com/site/dosyalar/arsiv/20-Haziran-2015/1uluslararasi-standartlar-isiginda-turkiyede-azinlik-meselesi--samim-akgonul.pdf>)

2 Habsburg hanedanı çok erken bir tarihte, 1282’de Avusturya’ya egemen oldu. Avusturya, daha önce de gördüğümüz gibi, 1806’ya kadar KRGİ’nin bir parçası ve bir arşidüklük olarak kabul edildi. 1806’da KRGİ resmen dağıldı. 1876’da, adı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olan ikili bir monarşi kuruldu. İmparator, ordu ve dış politika ortaklı, ama parlamentoları ayrıydı ve her konuda bağımsızdılar.

eskilerin genişlemesi nedeniyle mutlaka doğacak olan sorunları, I. Dünya Savaşı galiplerinin fark etmeleri.³

Bununla birlikte, savaşın galipleri arasında azınlık haklarının evrensel olarak tanınması için çalışmalar yapan, sömürge halkları ve azınlıklar sorunlarını incelemek için bir araştırma (*inquiry*) başlatan, sadece ABD Başkanı Wilson oldu.

Şunu da hemen belirtmek lazımdır ki, tam o dönemde ABD'nin egemen zihniyetinde azınlıklar açısından dünya üçe ayrılmaya başlamıştı: Kendi içinde böyle bir sorunun bulunmadığını ve bulunmaması gerektiğini düşünen Batı dünyası, böyle bir sorunla ilgilenmenin iyi olacağı D. Avrupa, bir de, böyle bir sorunla ilgilenmenin gerekeceği Orta-doğu ve Afrika.⁴

Wilson bu araştırmanın sonuçlarına dayanarak, o zamanki Yeni Dünya Düzeni'nin amentüsü olmak iddiasıyla ileri sürdüğü On Dört Nokta'yı Ocak 1918'de oluşturdu ve MC Misakı'na dahil etmek istedi.

Ama yapamadı. İngiltere, İmparatorluk olması ve özellikle İrlanda sorunu yüzünden buna kesinlikle karşıydı. İngiltere'ye bağlı G. Afrika Birliği'nden General Jean Smuts, ki sonradan bir Boer⁵ olarak *Apartheid*'in (apart-hayd okunur) şampiyonluğunu yapacaktır, Wilson'ı etkileyen argümanlar ileri sürdü. Emperyalizm döneminin sona erdiğini, geçmişte nasıl imparatorluklar halkların bir fe-

derasyonu olarak görev yapmışsa, şimdi de MC'nin ulus-devletleri denetleme mekanizması olarak işlev göreceğini söyledi. Amaç hem Wilson'u tatmin etmek, hem de azınlıklara verilecek özerklikler aracılığıyla yeni devletlere MC üzerinden hükmetmektir.⁶

Korumanın genelleştirilmesini istemeyen sadece İngiltere değildi. İspanya da karşıydı, çünkü genelleştirilirse Basklar, Bretonlar ve Katalanlar da MC'ye şikayette bulunabilirdi. Kaldı ki, her ne kadar yeni sınırlar Avrupa'daki azınlıkların sayısını 50'den 20 milyona indirmişse de, hem yeni azınlıklar yaratmış hem de bu sorunun ne kadar zorlu olduğunun bir kere daha görülmesini sağlamıştı.⁷

Bununla birlikte, bu konuya hiç çözüm getirmemek de olacak iş değildi. Polonya'ya yeni katılan topraklardaki Almanlara ve Ruslara hak tanınmazsa bunlar yüzlerini Almanya'ya ve Bolşevik Rusya'ya dönebilirlerdi. Üstelik, I. Dünya Savaşına yol açan iki gelişmeden biri Avrupa emperyalizmlerinin Asya ve Afrika'da birbirinin ayağına basması ise, diğeri de Avrupa'nın ezilmiş azınlıklarının huzursuzluğuuydu.⁸

Bu durumda; azınlık koruma hükümleri, "zayıf" ülkeler oldukları için Müttefik vesaleti gerektiriyor sayılan D. Avrupa'ya ve savaştan yenik çıkan ülkelere uygulandı. Ama bu hükümler, yenilmiş olsalar bile (ör. Almanya) Batı'nın büyük ülkelere uygulanmadı. Zaten işin sonunda mesele, esas ola-

3 Stefanos Yerasimos, "La Naissance des Minorités, XIXe siècle – Première Guerre Mondiale", *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi, Bildiriler*, 30 Nisan-2 Mayıs 1997, (düzenleme kurulu: Oktay Gökdemir ve Nükhet Adıyeke), Mersin, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, t.y., y.y., s. 293.

4 Aynı makale, aynı sayfa.

5 Bkz. **Beyaz Kolon Rekabeti: Kanada ve G. Afrika** kutusu.

6 Aynı makale, s. 297.

7 *Capotorti Raporu* para. 92, dn. 12'den, Edmund C. Mower, *International Government*, Boston, D. C. Heath and Company, 1931, s. 455.

8 Pablo de Azcaraté, *La Société des Nations et la Protection des Minorités*, Genève, Centre Europeen de la Dotation Carnegie pour la paix internationale, 1969, s. 9.

rak D. Avrupa'daki "ırksal ve dinsel" azınlıklara ve özellikle de Polonya'daki Yahudilere güvence verilmesine dönüştü.

Azınlık haklarıyla ilgili hiçbir madde MC Misakı'na giremedi. Büyük devletler, o güne kadar yalnızca küçük/zayıf devletleri bağlamış olan koruma ilkelerini kendilerine buluşturmamak istemediler.

MC Döneminde Azınlık Koruma Sistemi

MC dönemindeki azınlık koruma sistemi bu düşüncelerin etkisi altında ortaya çıktı ve 4 parçadan oluştu.⁹

1) 1919-20 döneminde Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler (*Principal Allied and Associated Powers*, BMOD) ile savaştan sonra yeni kurulan¹⁰ ya da savaştan topraklarını genişleterek çıkan¹¹ ülkeler arasında toplam 5 azınlık koruma antlaşması imzalandı.

2) 1919-23 arasında, savaştan yenik çıkan 4 ülkeyle yapılan barış antlaşmalarına azınlıkların korunmasıyla ilgili özel bölümler eklendi.¹²

3) 1920 ile 1924 arasında belli bölgelere ilişkin 4 antlaşma daha yapıldı.¹³

4) 1921 ile 1932 arasında 5 ülke, MC'ye

alınmaları sırasında tek taraflı bildirge yayınladı.¹⁴

Sistemin temel hukuksal yapısını oluşturan ilk beş antlaşmaya bakıldığında, devletlerin kabul ettiği 2 tür temel yükümlülük ortaya çıkmaktaydı.¹⁵

Birincisi; yurttaş olsun olmasın, "o ülkede oturan herkes"e yaşam, kişisel özgürlük ve dinsel haklar getirilmekteydi. Yurttaş olmayanlar, belli koşullarla yurttaşlığa da geçebilecek ve böylece yurttaşlık haklarından yararlanabileceklerdi.

İkincisi; soy, din ve dil bakımından farklılık gösteren yurttaşlar (azınlıklar) farklı özelliklerini sürdürmeye yarayacak birtakım özel haklar (pozitif haklar) elde ediyorlardı. Medeni ve siyasi hakların yanı sıra, kendi dillerini yayınlarda, mahkemelerde vb. yerlerde kullanabilecekler, giderlerini kendileri ödemek koşuluyla dinsel, eğitsel vb. kurumlar kurabilecekler, yoğun olarak bulundukları bölgelerdeki devlet ilkokullarında kendi dillerinde eğitim görebilecekler, eğitsel ve dinsel amaçlarla devletten hakkaniyet ölçüsünde para yardımı alabileceklerdi.

Pozitif haklar, azınlıkların ayrıcalık sahibi olmaları için değil, gerçek eşitlik sahibi olmaları için gerekli görülmüştü. Bugünkü BM Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) 1922'de kurulmuş atası olan MC Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na (UDAD) göre, her

9 Capotorti Raporu, para. 95.

10 Polonya (Versailles, 1919), Çekoslovakya (Saint-Germain-en-Laye, 1919), Sırp-Hırvat-Sloven Devleti (Saint-Germain-en-Laye, 1919).

11 Romanya (Paris, 1919) ve Yunanistan (Yunan Sevri, 1920). Yunan Sevri, Paris yakınlarındaki Sèvres komününde Yunanistan'a imzalattıran azınlık koruma antlaşmasıdır (bu belge hakkında daha fazla bilgi için bkz. Oran, B. Trakya Sorunu, s. 37, 38, 72, 75, 76, 103-111, 118, 128, 130, 155, 159, 270, 272, 274, 289).

12 Avusturya (Saint-Germain-en-Laye, 1919), Bulgaristan (Neuilly-sur-Seine 1919), Macaristan (Trianon, 1920), Osmanlı İmparatorluğu (Osmanlı Sevri, 1920; sonra da onun yerine Türkiye [Lozan, 1923]).

13 Polonya ile Danzig, 1920; İsveç ile Finlandiya, 1921; Almanya ile Polonya, 1922; BMOD ile Litvanya, 1924).

14 Arnavutluk, 1921; Litvanya, 1922; Letonya, 1923; Estonya, 1923; Irak, 1932). Antlaşmalar için ayrıca bkz. Krstitch, a.g.e., s. 298; Union Internationale des Associations pour la Société des Nations, *Les Minorités Nationales*, Rapport I, Prague 4-8 Juin 1922, s. 27-28; Azcaraté, a.g.e., s. 18-19.

15 Bkz. Oscar I. Janowsky, *Nationalities and National Minorities*, New York, The Macmillan Company, 1945, s. 112-115; Albert Masnata, *Nationalités et Fédéralisme*, Lausanne, etc., Librairie Payot et Cie., 1933; Azcaraté, a.g., s. 19-20; Capotorti Raporu, para. 99.

iki tür hak birbirine sımsıkı bağlıydı, çünkü azınlığın kendi kurumlarından yoksun kalıp kendini bir azınlık yapan özü yitirmesi durumunda azınlıkla çoğunluk arasında gerçek bir eşitlik söz konusu olamazdı.¹⁶

Bununla birlikte, bu antlaşmalarda grup hakları vardı ama kullanıcı grup kavramı yoktu. Osmanlı Millet Sistemi'ndeki gibi bir hukuk süjesi bu antlaşmalarda görülmemekteydi.¹⁷ Zaten, azınlık haklarının ihlal edilmesi durumunda gereken önlemin alınması için, gerek azınlıklar tarafından gerek MC'nin herhangi bir üyesi tarafından yapılan şikayet hemen bir hukuksal sonuç yaratmıyor, Konsey'in duruma el koyması için epey çapraşık yollardan geçmek gerekiyordu.¹⁸ Bu durumun sebebi, hem Wilson ve diğer kurucuların bireyciliği ön plana çıkararak liberal ekolden gelmeleri, hem de, azınlıklara kolektif birim olarak bakmanın devlet içinde devlet yaratacağı düşüncesi idi.¹⁹

MC, şikayet durumlarında ulusal yetki alanına karışmamaya özen göstererek epey tutucu davrandı. Bir yandan azınlık haklarını korurken, bir yandan da ilgili devletin makul asimilasyon çabalarına karşı çıkmadı.²⁰

MC Koruma Sisteminin Getirdiği Yenilikler

Bu yenilikleri 2 alanda görüyoruz: 1) İlk kez, bir uluslararası örgüt denetiminin ve güvencesinin söz konusu olması; 2) İlk kez, UDAD gibi bir yargı kuruluşunun devreye girmesi.²¹

Azınlık antlaşma ve bildirilerinde iki tür güvence gözükmekteydi. Birincisi, azınlık haklarıyla ilgili hükümler ülkenin temel yasalarından kabul ediliyor ve devlet bu hükümlerle çelişen hiçbir yasa vs. metni çıkarmamayı taahhüt ediyordu. İkincisi, azınlık koruma hükümleri MC'nin uluslararası güvencesi altına konulmaktaydı. Buna göre, bu hükümler Cemiyet Konseyinin çoğunluk oyu olmadan değiştirilemiyordu. Herhangi bir Konsey üyesi söz konusu yükümlülüklerin çiğnendiğini veya çiğnenme tehlikesi altında bulunduğunu Konsey'in dikkatine sunabiliyordu. Bu hükümleri, Altıncı Bölüm'de Lozan'ı incelerken göreceğiz.

Yargı denetimine gelince, bir ihlal olup olmadığı konusunda bir Konsey üyesi ile şikayet edilen ülke arasında bir anlaşmazlığın çıkması durumunda, bu, uluslararası nitelette bir anlaşmazlık sayılıyor ve karşı tarafın istemesi halinde şikayet edilen ülke anlaşmazlığın UDAD'a götürülmesine itiraz edemiyordu. UDAD'ın kararı ise kesindi.

Bu iki yeniliğin yanı sıra, MC sistemi üçlü bir ölçütü ilk defa resmi bir biçimde ifade ederek terminolojiye soktu: "İrk, din, dil azınlıkları." Bu üçlü, MC sisteminin düsturu/markası haline geldi.

Bu nedenlerle MC tecrübesi, azınlıkların korunması alanında büyük bir tarihsel aş-

- 16 Tennent Harrington Bagley, *General Principles and Problems in the International Protection of Minorities*, Genève, IUHEL, 1950, s. 41'den PCIJ Series, A/B, no. 64, *Minority Schools in Albania*, s. 17. Karar, Arnavutluk hükümetinin bir yasa çıkararak ülkedeki bütün özel okulları 1933'te kapatması üzerine alınmıştır. Divan, azınlık ve çoğunluk okulu diye ayırım yapmadan çıkarılan bu yasanın azınlık haklarını ihlal ettiği hükmüne varmıştır.
- 17 Krstitch, *a.g.e.*, s. 308. Claude daha çekimser bir anlam kullanarak, antlaşma ve bildirilerden azınlık gruplarının kolektif birim olarak hak sahibi olup olmadıkları sorununun açık bir biçimde ortaya çıkmadığını söylemekte, bununla birlikte sonunda, MC sisteminin bireyci görüşün ürünü olduğuna katılmaktadır (s. 19-20).
- 18 Dilekçe mekanizması için bkz. Buell, *a.g.m.*, s. 358; *Capotorti Raporu*, paras. 106-122; *The Encyclopaedia Americana*, Cilt XIX, s. 208; Claude, *a.g.e.*, s. 23-28.
- 19 Claude, *a.g.e.*, s. 19-20.
- 20 *The Encyclopaedia Americana*, Cilt XIX, s. 208.

ma oldu. UDAD'ın verdiği istişari kararlar da önemli etkiler yaptı.²²

MC Koruma Sisteminin Eksiklikleri

MC sistemi de evrensel olmaktan uzaktı. 19. yüzyıl sistemi gibi sınırlı kaldı, çünkü insan-cıl nedenlerle değil siyasal nedenlerle konmuştu.²³ Nitekim, kronolojik olarak, yapılan ilk azınlık koruma antlaşması olduğu için sonradan ötekilere şablon olan BMOD-Polonya antlaşmasını Polonya Başbakanı Paderewski'ye sunuş mektubunda Fransa Başbakanı Clémenceau, MC sisteminin başlıca bozukluklarını düzeltmeyi amaçladıklarını söylemekteydi. Sözünü ettiği bozukluklar, korumanın etkisizliği ve büyük devletlerin siyasal amaçlarla müdahale edebilmesiydi.²⁴

Oysa, büyük devlet müdahalesinin ortadan kalkması mümkün değildi. Azınlık antlaşmaları O. ve D. Avrupa'nın zayıf ülkeleri ile BMOD arasında yapılıyor, sonra da BMOD'nin kesin etkisinde bulunan MC Konseyi'nin güvencesi altına konuluyordu.

Hatta, Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan antlaşmada (Sevr) daha da ileri gidilmiş, antlaşmanın azınlıkların korunmasına ilişkin bölümü doğrudan doğruya büyük devletlerin takdirine bırakılmıştı. Çünkü, Osmanlı'nın hem "azınlıklar konusundaki sivil özellikle çok kötü idi (özellikle, 1915 Ermeni Kıyımı),²⁵ hem de Osmanlı kendisiyle

antlaşma yapılan devletlerin en zayıf olanıydı. Polonya antlaşmasında (ve diğer bütün antlaşmalarda) sonuncu maddede -Md.12- "Polonya, yukarıdaki madde hükümlerinin (...) MC güvencesi altına konmasını kabul eder" diye hüküm getirilmişken, Sevr'in azınlık korumasıyla ilgili IV. Bölümünün sonuncu maddesi (Md. 151) şöyle diyordu:

"Başlıca Müttefik Devletler, bu bölümdeki hükümlerin yerinde getirilmesini güvence altına almak için ne gibi önlemler alınması gerektiğini Milletler Cemiyeti Konseyi ile birlikte inceledikten sonra saptayacaklardır. Osmanlı Hükümeti, bu konuda alınacak bütün kararları şimdiden kabul ettiğini bildirir."²⁶

Görüldüğü gibi, bütün diğer azınlık koruma antlaşmalarında güvenceyi veren MC Konseyi olduğu halde, Osmanlı örneğinde "Başlıca Müttefik Devletler", Konsey paranasını kullanmak gereğini duymaksızın işine içine doğrudan girmektedir. Hatta, başka hiçbir benzer antlaşmada bulunmayan bir hüküm getirilmiş, antlaşmanın azınlıklarla ilgili bölümünün uygulanması konusunda Büyük Devletlerin "ileride" alacakları (ve tabii ki ne olacağı belirsiz) kararları Osmanlı İmparatorluğu şimdiden kabul etmiş sayılmıştı.²⁷

Nasıl 1856 Paris Antlaşması tek ülkenin korumacılığı sisteminden 19. yüzyıl sistemine geçişi simgeleyen karma bir belge oldu ise, 1920 Osmanlı Sevri de 19. yüzyıl siste-

22 Bu konuda bkz. Nathan Feinberg, *La Jurisdiction de la Cour Permanente de Justice dans le Système de la Protection Internationale des Minorités*, Paris, Librairie Arthur Rousseau, 1931.

23 Bagley, a.g.e., s. 68; Claude, a.g.e., s. 21-22.

24 Clémenceau mektubunun metni için bkz. Janowsky, a.g.e., s. 179-184. Polonya antlaşması metni için aynı yapıt, s. 173-178, ayrıca Thornberry, a.g.e., s. 399-403.

25 Buell, a.g.m., s. 355, dn. 30.

26 Bkz. Seha L. Meray-Osman Olcay (haz.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara, SBF yayını, 1977, s. 89.

27 Tam böyle değil ama, benzer bir hüküm de Çekoslovakya için getirilmişti: Avusturya antlaşmasına konulan bir maddeye göre Çekoslovakya, BMOD tarafından gerekli görülebilecek önlemleri gelecekte yapılacak bir antlaşmaya koymayı kabul ediyordu (Yerasimos, a.g.m., s. 310). Sevr Barış Antlaşması konusunda ayrıca bkz. Oran, *TDP-I*, s. 113-138. Antlaşmanın tam metni: http://sam.baskent.edu.tr/belge/Sevr_TR.pdf

minden MC sistemine geçişin böyle karma bir belgesini oluşturdu.

Azinlıkların korunması konusu, büyük devletlerin I. Dünya Savaşından sonra dünyayı MC aracılığıyla yeniden düzenleme çabasının çeşitli yönlerinden yalnızca biriydi ve Paris Barış Konferansı'nda yapılan toprak düzenlemelerinden doğan özel durumlar için düşünülmüştü.²⁸ Kimi yazarlara bakılacak olursa, MC'nin amacı dünya barışını sağlamaktı. Başkan Wilson'ın da olaya, bir uluslararası ilişkiler profesörünün "fildişi kulesi"nden böyle baktığı düşünülebilir. Azınlık antlaşmalarının azınlıkları mutlu kılması sonucunda bu gruplar devletlerinin sadık yurttaşları haline gelecek, böylece bu ülkeler iç huzur ve düzene kavuşacaklarından dünya barışı sağlanmış olacaktı.²⁹

Oysa, azınlıkların mutluluğu uluslararası barış, denge ve güvenliğe bağlıydı. 1930'ların karmaşası içinde dünya gittikçe hızlanan biçimde savaşa gitmeye başlayınca, azınlıklar kendi devletlerince "Beşinci Kol"³⁰ gibi, etnik vb. bakımdan yakın oldukları birtakım devletlerce de olası müttefikler gibi görülmeğe başlandılar.³¹ Yani azınlıkların korunması, aslında, uluslararası politikanın durumuna bağlı bir olguydu.

MC sisteminin çökmesini bu açıdan da görmek gerekir. Çünkü sistem, işlemediği ölçüde çökmeye doğru gitti. Örneğin, 1939 yılında sadece 4 dilekçe verilmiş, bunlardan 3'ü kabul edilemez olarak geri çevrilmişti.

İşin ilginç tarafı, D. Avrupa'da asıl baskı gören azınlık olan Yahudilerin MC'ye en az şikayette bulunan grup olmasıydı. En fazla başvuranlar ise Almanlar ve Macarlar, yani en "güçlü" azınlıklardı.³²

Polonya ve özellikle de Romanya, azınlık haklarının dışarıdan zorlanmasına karşı çok direndiler. Imzaya zorlamak için Romanya'ya verilen ultimatoomun süresi tam 4 kere uzatıldı ve antlaşma ancak Yahudiler konusunda Romanya'nın istediği değişiklikler yapılmak şartıyla imzalatılabildi. Polonya ise, kendisini bağlayan azınlık koruma antlaşmasını 1934'te geçersiz ilan etti. Azınlık koruma antlaşmalarından kurtulamayan D. Avrupa ülkeleri, iki savaş arası dönemde azınlıkların bizzat kendilerinden kurtulmaya çalışacaklardı.³³

Türkiye Cumhuriyeti de aynı şeyi yapacak, Yedinci Bölüm'den itibaren göreceğimiz gibi, Lozan'ın "Azınlıkların Korunması" hükümlerini tamamen aynı zihniyetle ele alarak Gayrimüslim azınlıklardan kurtulmaya çalışacaktır.

II) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER (BM) VE AZINLIKLAR

A) Başlangıçta: Azınlık Hakları Değil, İnsan Hakları

MC sisteminin çökmesi üzerine, azınlıkların korunması işinin ne olacağı daha savaş içinde tartışılmaya başlandı.³⁴ Sonunda, yeni

28 Bagley, *a.g.e.*, s. 123.

29 Macartney, *a.g.e.*, s. 275.

30 "Beşinci Kol", düşmanın içimizdeki adamı anlamında kullanılan ve İspanya İç Savaşından kalma bir terimdir. General Franco'nun kuvvetleri Madrid'e dört koldan saldırmış, kendisinin içerideki adamları beşinci kol olarak bir ayaklanma çıkararak Madrid'in düşmesine yardımcı olmuşlardır.

31 Claude, *a.g.e.*, s. 50.

32 Thornberry, *a.g.e.*, s. 46-47.

33 Yerasimos, *a.g.m.*, s. 321.

34 BM'nin kuruluşu öncesi ve sırasındaki azınlık tartışmaları için bkz. Claude, *a.g.e.*, s. 51-109; Azcarate, *a.g.e.*, s. 73-75.

evrensel örgüt BM kurulduğu zaman, Antlaşma'da azınlıkların korunmasıyla ilgili tek bir kelime bile bulunmadığı görüldü.

Aslında, MC Misakı'nda da bu konuda hüküm getirilmemişti ama, azınlık antlaşmaları Konsey'in güvencesinden söz ediyordu ve sonradan ayrıntılı bir mekanizma geliştirilmişti. Oysa BM Antlaşması bambaşka bir hava içindeydi: Sorunu tamamen insan hakları çerçevesinde ele alıyordu. Azınlık haklarının artık ayrımcılığın önlenmesiyle sınırlı olduğu, azınlıkların kendi özelliklerini korumalarına yardımcı olacak tedbirler getirilmediği açıkça görülmekteydi.³⁵

BM niye böyle bir tavır takındı? MC döneminde azınlık komitelerinde önemli görevler almış ve başkanlık yapmış olanlardan Azcaraté, bunu, yeni örgüt kurulurken egemen olan MC aleyhtarı havaya bağlar.³⁶

Aslında bu havanın doğuşu sebepsiz değildir. Çünkü, dışarıdaki azınlıklarını en büyük heyecanla koruyan Almanya kendi içindeki azınlıklara en büyük eziyeti yapan devlet olmuştur, azınlıklar arasında en büyük ihaneti gösterenler de en iyi korunan azınlıklar yani Almanlar olarak ortaya çıkmıştır.³⁷

Başka yazarların ileri sürdükleri sebepler de var:

II. Dünya Savaşından sonra hem ülkelerin ulusal egemenliğe düşkünlükleri artmış,

35 Zaten, bu eğilim daha Paris Barış Konferansı'nda vardı. Konferansın ana yöntemi, azınlık sorununu uluslararası olmaktan çıkarmak ve evsahibi devlet ile akraba devlet arasında yapılacak ikili görüşmelerin konusu haline getirmek idi. Oysa MC sisteminin bütün uğraşı, ikili görüşmeleri bir yana atmak olmuştur.

"Ayrımcılığın önlenmesi" ve "azınlıkların korunması" kavramlarının ayrıntılı incelenmesi için bkz. Üçüncü Bölüm, II) **Ayrımcılığın Önlenmesi-Azınlıkların Korunması Ayrımı** başlığı.

36 Azcaraté, a.g.e., s. 76.

37 Claude, a.g.e., s. 209.

hem de insan haklarından söz eden metinlerin mümkün olduğu kadar geniş bir devletler topluluğu tarafından kabul edilebilmesi için, azınlıkları özel olarak koruyan maddelerden vazgeçmek gereği ortaya çıkmıştır.³⁸ Üstelik, insan haklarını hiçe sayan faşist ülkelerin kesin yenilgisi üzerine bu haklara saygılı bir ortamın oluşacağı, insan haklarının da azınlık haklarına gerek duyulmamacak şekilde uygulanacağı kanısı egemendir. Birey, artık uluslararası hukukun bir süjesi olmuştur. Zaten, büyük olasılıkla azınlık sorunlarının çıkmayacağı düşünülmektedir. Korunması asıl sorun çıkaran Yahudiler için de İsrail kurulmuştur.³⁹ En tehlikeli azınlık olduklarını gösteren Alman azınlıklar, Postdam'da alınan kararlarla Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'dan zorunlu olarak Almanya'ya göç ettirilmişlerdir. Yani azınlıkların korunması konusundaki baskı epey azalmıştır.

Bu arada; MC sisteminin barış antlaşmalarından sonra, BM sisteminin ise barış antlaşmalarından önce tesis edildiği, dolayısıyla, ikincisinin toprak sorunlarından bağımsız olduğu hatırlatılmaktadır.⁴⁰ Anlaşıldığı kadarıyla, BM Antlaşması'nı yazarlar 2 var sayımdan kalkmışlardır: Birincisi, Avrupa'daki ve başka yerlerdeki azınlıklar ayrımcılıktan kurtulduklarında ve eşitlik haklarına kavuştuklarında tatmin olacaklardır; ikincisi, self determinasyon (SD) ilkesine gönderme yapmak sömürgecilik sorununu çözmeye yeterli olacaktır.⁴¹ Bunların hepsi, derece

38 Tore Modéen, *The International Protection of National Minorities in Europe*, Abo Academi (İsveç), 1969, s. 109.

39 Claude, a.g.e., s. 206.

40 Capotorti Raporu, para. 135.

41 Hurst Hannum, "Contemporary Developments in the International Protection of the Rights of Minorities",

derece, BM döneminde azınlık haklarındaki geriye gidişin sebepleri olmuştur.

Bununla birlikte, bu durumun ortaya çıkmasını, büyük devletlerin tutumuna doğrudan bağlamak daha gerçekçidir. Her iki evrensel örgütün kurulmasında da, en temel belirleyici olan büyük devletlerin MC sistemini kurmadaki çıkarları açıktır: 19. yüzyıl müdahale sistemini azınlık koruma sistemi üzerinden devam ettirmeyi ummuşlardır. Oysa aynı umut BM döneminde yoktur, çünkü büyük devletler arasındaki çatlak artık ideolojik hale geldiğinden genişlemiştir.

Bunun yanı sıra, yeni kurulan kimi devletlerin (akraba devletlerin) azınlıklara sahip çıkmakta olduğu gerçeği de dikkate alınırsa, tartışılmaz üstünlüğü artık kalmamış bir B. Avrupa'nın azınlıkları korumak bahanesiyle zayıf devletlere hükmedemeyeceği görülecektir.

İki süper devlete gelince:

Eritme potası (*melting pot*) felsefesine dayandığı için, o günlerdeki ABD, kendi azınlıklarına özel kimliklerini sürdürmeye yarayacak özel tedbirler almaktan çok uzaktır. SSCB ise, her ne kadar tersi tavır gösteriyorsa da, savaş sonunda kendi etkisinde olacağı kuşkusuz olan D. Avrupa ve Balkanlarda uluslararası denetim istememekte, azınlıkların korunması konusunu daha ziyade sömürge ülkelerin halklarına seslenmek için bir silah olarak kullandığı izlenimini vermektedir.

Sonuç ve özet olarak, **BM kurulduğunda azınlık hakları konusunda öncesine oranla ciddi bir geriye gidiş vardır.**

B) Azınlık Kavramının Geri Dönüşü ve 1990'lara Kadar Temel Yaklaşım: Ayrımcılığın Önlenmesi

Fakat bu durum uzun sürmedi. Egemenlik konusunda devletlerin ödün vermemeleri sonucunda insan haklarının yalnızca bildirilerde kalmaya başlaması üzerine yeni bir tamamlayıcı yol bulunması gerektiği ortaya çıktı. "Azınlıklar" terimi, Haziran 1946'dan itibaren yeniden belirmeye başladı. 1947'de kurulan İnsan Hakları Komisyonuna, kendisine yardımcı olması için "Ayrımcılığın Önlenmesi" ve "Azınlıkların Korunması" konularında alt komiteler kurma yetkisi verildi. Komisyon bu yetkiyi, iki konuyu içine alan tek bir alt komisyon, "Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu" kurarak kullandı.

* * *

Bu arada, BM dışında da paralel gelişmeler olmaktaydı. Avusturya ile İtalya'nın Eylül 1946'da İtalya'nın Güney Tirol bölgesindeki Almanca konuşanların haklarını koruyan bir antlaşma yapmaları pozitif haklar çıkırını yeniden açtı. Ardından, 1950'de Hindistan ile Pakistan Müslüman azınlık konusunda, 1954'te de İtalya ile Yugoslavya Trieste konusunda azınlıklara pozitif haklar tanıyan antlaşmalar yapıldı. 1955'te Danimarka ile Federal Almanya aynı konuda karşılıklı bildiriler yayınladılar. Aynı yıl Avusturya Devlet Antlaşması'nda Sloven ve Hırvatlara tanınan haklarla süreç doruğuna vardı ve 1962'de Cezayir'de kalan Fransızların hakları konusunda Fransa ile Cezayir arasında yapılan antlaşmayla noktalandı.

BM dışındaki bu gelişmeler örgütü de et-

kiledi. Gerçi 10 Aralık 1948'de yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi⁴² azınlıklardan hiç söz etmiyordu ama, aynı gün alınan bir Genel Kurul kararı, "Azınlıkların Kaderi" başlığı altında, BM'nin azınlıkların kaderine kayıtsız kalamayacağını söylüyordu. Fakat her devlette farklı şekilde ortaya çıkan bu karmaşık ve nazik soruna tek bir çözüm bulmak da zordu ve Evrensel Bildirge'de azınlıklardan bahsedilmiyor oluşu da bu zorluktan kaynaklanmaktaydı.⁴³ Bu arada, Genel Kurul'un üç konuda (Filistin 1947, Eski İtalyan Sömürgeleri 1949, Eritre 1950) aldığı kararlar, azınlıkların haklarını tekrar gündeme getirdi.⁴⁴

Bu gelişmeler sırasında, BM ve uzmanlık kuruluşları, azınlık haklarını (ve bunlarla iç içe geçmiş insan haklarını) korumaya alan uluslararası sözleşmelerin yapılmasına, bildirgelerin yayınlanmasına, makamların ihdas edilmesine önyak oldular. Bu gelişmeler hep, iki savaş arası dönemin kriterlerini ("ırk, dil, din azınlıkları") ve ayrıca ulusal azınlıklar kavramını odak aldı. Zamanla, bu üç kriterden üçüne de uygun düşen Yerli halklar (*indigenous peoples*) da koruma kapsamına girdi. (Bkz. **Ulusal Azınlıklar** kutusu).

Etnik, dilsel, dinsel, ulusal azınlıklarla doğrudan ilgili olmayan, bu ölçütleri yatay olarak kesen, ama toplumda kırılğan, dezavantajlı veya marjinal bir konuma itilmiş çeşitli kesimler, yani engelliler, kadınlar, çocuklar, LGBTİ'ler de (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Travesti/Transseksüel, Interseks) za-

man içinde kimi BM koruma belgelerine konu oldular.

Bunların önemlilerine, biraz aşağıda geleceğiz.⁴⁵ Önce, BM'nin azınlıkları ilgilendiren başlıca belgelerini görelim. Türkiye bunlardan bazılarına taraf değildir, bazılarına taraftır, bazılarına çekince ve yorum beyanı koyarak taraf olmuştur.

Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (1948)

Azınlıkların fiziksel yaşamıyla ilgili bu sözleşmenin 2. maddesi soykırımı, "*Ulusal, etnik, ırksal veya dinsel grubun kısmen veya tamamen yok edilmesi kastıyla*" şu beş fiilden herhangi birinin işlenmesi olarak tanımlar: "a) Öldürme; b) zihni veya fiziki sağlığı bozma; c) fizik varlığını tehlikeye sokacak koşullara tabi tutma; ç) doğumları engelleme; d) çocukların zorla başka gruba transferi."⁴⁶

BM Evrensel Bildirgesi'ne (1948) azınlıklar maddesi giremeyince, Soykırım Sözleşmesi'ne azınlıklar "kültürel jenosit" kavramı aracılığıyla dahil edilmeye çalışılmış, fakat bu reddedilmiş ve azınlıkların "kimlik hakkı" yine sağlanamamıştır. Bunu, aşağıda sözü edilecek ünlü Md. 27 yapacaktır.

Türkiye, sözleşmeye taraftır.⁴⁷

Eğitimde Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (UNESCO, 1960)

Evrensel Bildirge'deki ayrımcılık yasağına dayanarak yapılmış olan Sözleşme, ayrımcı-

42 Metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/in-sanhaklari/pdf01/203-208.pdf>

43 *Capotorti Raporu*, para 139.

44 Bu kararların en önemli noktaları, *Protection of Minorities* adlı BM yayınının 37.-42. sayfalarında bulunabilir (E/CN.4/Sub.2/214.221/Rev.1).

45 Bkz. **BM'de Dezavantajlı Gruplar** altbaşlığı.

46 Soykırım teriminin 1915'e uygulanması hakkında bkz. Oran, "Soykırım Terimi ve 1915" kutusu, TDP-III, s. 164-165.

47 Metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/in-sanhaklari/pdf01/33-36.pdf>

Ulusal Azinlıklar

Her şey kendi zıddıyla tanımlandığı için ("sıcak"ı anlamak için "soğuk"u bilmek lazımdır), azınlık kavramının sosyolojik tanımı da çoğunluğa göre değişir. Çoğunluk kendini esas olarak belli bir dille tanımlıyorsa, azınlık da farklı bir dinden olan gruptur yani dinsel azınlıktır. Çoğunluk kendini dille veya ırkla vs. tanımlıyorsa, azınlık da ona göre isim alır.¹ Başka bir deyişle, azınlığın tanımı, çoğunluk tarafından formüle edilen birlik-beraberlik ideolojisine göre biçimlenir.

Bu durumda, din azınlıklarından, dil azınlıklarından, etnik azınlıklardan bahsedebiliriz.² Bir de, anlamı çok daha karmaşık olan "ulusal azınlıklar"dan.

* * *

"Ulusal" (*national*) terimi, dinin başatlığının Fransız Devrimi sonucunda ortadan kalkmasıyla birlikte resmî belgelerde görülmeye başlamış, özellikle 1815 Viyana Kongresi'yle uluslararası hukuk ve politikaya girmiştir; Kongre'nin yayınladığı Son Senet'te bu terim 3 kere geçer.

"Ulusal azınlıklar" (*national minorities*) terimi iki savaş arası dönemden kalmaz ve MC zamanında "etnik, dinsel, dilsel" üçlü ölçütüyle tanımlanarak çok kullanılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde de terime dönüş görülmektedir.

"Ulus" kavramının epeyce bulanık olduğu bir dünyada bu kadar uzun zaman kullanılınca, ayrıca, yer aldığı uluslararası belgelerde tanımı da yapılmayınca (yani bu tanım devletlere bırakılınca), ulusal azınlıklar teriminin farklı anlamlar taşıması kaçınılmaz olmuştur. Bu terim bir ülkede bulunan etnik, dinsel, dilsel bakımdan farklı yurttaşlar için;³ bir akraba devleti bulunan azın-

lıklar için;⁴ hatta, sesi daha yüksek çıkan azınlıklar için⁵ kullanılmıştır. Samim Akgönül, "ulusal" teriminin kimlikel bir aidiyete değil, hukuki bir aidiyete işaret ettiğini, yani söz konusu azınlığa ait bireylerin yaşadıkları ülkenin yurttaşı olmaları anlamına geldiğini söylemektedir.⁶

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin 1993'te hazırladığı, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ne Ulusal Azınlıklara Mensup Kişiler Hakkında Ek Protokol önerisinde (1993) terim şöyle tanımlanır:

a) Bir devletin ülkesinde ikamet eden ve o devletin yurttaşı olan; b) O devletle eskiden beri süregelen sıkı ve sürekli bağlarını koruyan; c) Ayırdedici etnik, kültürel, dinsel ya da dilsel özellikler gösteren; ç) O devletin ya da devletin bir bölgesinin geri kalan nüfusundan sayıca az olmasına rağmen, yeterli derecede temsil edilen; d) Kültürleri, gelenekleri, dinleri ya da dilleri dahil olmak üzere ortak kimliklerini oluşturan öğeleri hep birlikte koruma kaygısıyla hareket eden kişiler grubu.⁷

Nisan 2001, s. 41'den, Asbjorn Eide, "The Ethnocentrism and Nationalism of Today" *International Institute of Human Rights Twenty-Fourth Study Session, Collection of Lectures*, Strasbourg, 1993, para.19.

4 Aynı kitap, s. 41'den, aynı makale, para. 16.

5 Dilek Kurban, "Confronting Equality: The Need for Constitutional Protection of Minorities on Turkey's Path to the European Union," *Columbia Human Rights Law Review* 35, no.101, 151-214 (Fall 2003), s.160'tan Joseph Eliot Magnet, "National Minorities and the Multinational State", 26, *Queen's Law Journal* (2001), s. 399. Ulusal azınlık, "azınlık" sayılmak için gereken nesnel koşulların (farklılık, vb.) yanı sıra bir dayanışma duygusuna ve azınlık bilincine sahiptir. Çeşitli nedenlerle azınlık bilinci güçlü olmayan farklı grubu "ulusal" değil, "kültürel azınlık" saymak doğru olacaktır. Bu ayırım, ulusal azınlığa hukuki tanıma (ve belki de koruma, yani azınlık hakları) sağlanması bakımından önemli olabilir. Bu kategorileştirmeye göre, kültürel azınlıklara "ayrımcılığın önlenmesi", ulusal azınlıklara ise buna ilaveten "azınlıkların korunması" politikalarının uygulanması düşünülebilir.

6 S. Akgönül, a.g.m., s. 370, dn. 26.

7 Naz Çavuşoğlu, "Azınlık Nedir?", *İnsan Hakları Yılı (TODAIE)*, Cilt 19-20 (1997-1998), s. 96.

1 S. Akgönül, a.g.m., s. 359-360.

2 Bkz. "İrksal" ve "Etnik" Terimleri kutusu.

3 Naz Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, 2. baskı, İstanbul, Su Yayınları,

Türkiye bu terimi, "ikili ve çok taraflı uluslararası belgelerle statüleri saptanmış gruplar" için kullanmaktadır.⁸ Tabiatıyla, Türkiye'nin burada

8 Çavuşoğlu, aynı makale, s. 93, dn. 1; Çavuşoğlu, a.g.e., s. 28.

kastettiği Lozan azınlıklarıdır.

2000'lerden itibaren "ulusal azınlıklar" terimi, "yeni azınlıklar"ın karşıt kavramı olarak kullanıma girmiştir.⁹ (Bkz. **Yeni Azınlıklar** kutusu).

9 Tankut Soykan'la 01.06.2004 tarihli görüşme.

Yeni Azınlıklar

Eski azınlıklar terimi genel olarak, bir ülke sınırları içinde eskiden beri mevcut etnik-dinsel-dilsel azınlıkları ifade ederken, Yeni Azınlıklar kavramı olarak 3 ayrı disiplinde 3 ayrı toplumsal olguya işaret etmektedir.

1) Sosyolojide: Eskiden beri mevcut olan fakat azınlık bilincine 20. yüzyılın ikinci yarısında ulaşmış örgütlenmiş ve hak talep etmeye başlamış gruplar. Bunlar dinsel grup olabileceği gibi, LGBTİ grupları yahut *New Age* grupları¹ da olabilir.

2) Siyaset biliminde: Siyaset bilimcilerin bir kısmına göre; daha önce başat çoğunlukta olup,

1 *New Age*, 1980'lerin K. Amerikan kitle medyasında kullanılan bir terimdir. Meditasyon, iyileştirici kristaller, psişik deneyim, reenkarnasyon (ruhun sürekli olarak tekrar bedenlenmesi), hatta UFO gibi kavramlara yoğun ilgi duyanları temsil eder. Bu düşünce; 19. ve 20. yüzyıldaki Amerikan dinsel, felsefi ve psikolojik akımlarından olduğu kadar, Doğu din ve felsefelerinden (Hinduizm, Zen Budizmi, Sufizm, vb.) ve Batı ezoterik geleneginden de (spiritüalizm, *Christian Science*, vb.) etkilenmiş bir karışımdır.

Bu grupların tipik faaliyetleri; meditasyonlara katılma, ruhsal rehberler edinme, kristal ve tütsü gibi malzemelere ilgi duyma, şifacılar önem verme, konvansiyonel tıp ve ilaçlar yerine homeopati gibi yöntemleri önemseme gibi alanlarda görülür. (Homeopati, hastalık belirtilerini sağlam bir insanda ortaya çıkarabilecek maddelerin çok düşük dozlarda hastaya verilmesiyle hastalığın tedavi edilebileceği inancına dayanan bir alternatif tıp yöntemidir). Bkz https://tr.wikipedia.org/wiki/New_Age ve <https://tr.wikipedia.org/wiki/Homeopati>.

sınır değişiklikleri sonucunda azınlık durumuna düşmüş gruplar. Özellikle, Sovyetlerin 1990 sonrası dağılmasıyla ortaya çıkan yeni sınırlar D. Avrupa'da kimlik çatışmalarını beraberinde getirmiş ve azınlık meselesini yeniden gündeme taşımıştır. Bununla birlikte, bu tanımın, etnik-dinsel-dilsel azınlıklardan yani "eski azınlıklar"dan içerik ve anlam bakımından çok da farklı olmadığını belirtmek gerekir.

3) Uluslararası hukukta: 60 ve 70'lerde ekonomik ve/veya siyasi nedenlerle ülkelerini bırakıp gelişmiş ülkelere giden göçmenler (işçi, vs.) ve 2000'lerde kendi ülkelerinden kaçıp buralara gelen sığınmacılar.

Birinci grup 60 ve 70'lerde "misafir işçi" (*gastarbeiter*) olarak gelmiş fakat geri dönmemiştir, ailelerini de getirterek evsahibi ülkeye yerleşmiştir. Bu toplulukların entegrasyonu meselesi, ilk olarak AGİT'in ve sonra da Avrupa Konseyi'nin öncelikli konularından biri olmuştur.² İkinci grupla ilgili sorunlar, bu grup çok yeni olduğu için, henüz ele alınmış değildir.

* * *

Birinci grup bağlamında Yeni Azınlıklar kavramı ilk kez 2003'te, dönemin AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri Rolf Ekeus tarafından kullanılmıştır.³ Ekeus net bir tanımlama yapmamış,

2 S. Akgönül, a.g.m., s. 371'den, Edinbourg Declaration, Chapter 3, paragraph 60. <http://www.oscepa.org/publications/declarations/2004-edinburgh-declaration/232-edinburgh-declaration-eng/file>

3 Konuşmanın metni için bkz. Ekeus Rolf, *Towards a Europe for All: New minorities, Inclusion and Equality*,

özellikle göçmen çocuklarının entegrasyon süreçlerinden bahsetmiştir. Bu da, AGİT ülkelerindeki azınlık algısının ne yöne doğru değiştiğini göstermektedir. Şöyle ki:

Ataları göçmen olan, ama kendileri yaşadıkları ülkede (Almanya, vb.) doğan, büyüyen, sosyalleşen ve bununla birlikte toplumsal meşruiyete henüz ulaşamamış bu gruplar, genellikle, yaşadıkları ülkelerin yurttaşı olarak uzun süre negatif haklar talep etmişler ve bunları elde etmişlerdir. Artık özel dinsel ve dilsel hukuki düzenlemeler gibi pozitif haklar istemektedirler.⁴

* * *

Yeni Azınlıklar konusunun yer aldığı ilk uluslararası belge, AGİT Parlamenterler Meclisi tarafından hazırlanıp 2004'te imzalanan Edinbourg Bildirgesi'dir.⁵ Bu belgede, "göç dalgası sonucunda ortaya çıkan Yeni Azınlıkların da olduğu"ndan söz edilmiş, Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği'ne (UAYK), "yerleşmiş demokrasi örneği birkaç ülkenin [Kanada, Danimarka, Fransa, Almanya, Hollanda, İsveç, İngiltere] entegrasyon politikalarının Yeni Azınlıklar üzerindeki etkisinin araştırılması" çağrısında bulunulmuştur.⁶

International Press Center Nieuwspoort, The Hague, 2003 <http://www.osce.org/hcnm/12729>

4 Bkz. Üçüncü Bölüm, **Etnik-Dinsel Haklar** altbaşlığı.

5 <https://www.oscepa.org/documents/all-documents/annual-sessions/2004-edinburgh/declaration-11/232-edinburgh-declaration-eng/file>

6 Hazırlanan rapor için bkz. *Policies on integration and diversity in some OSCE participating states: An exploratory study prepared by the Migration Policy Center (2006)*, <http://www.osce.org/hcnm/19972?download=true>

Bu çerçevede, Ekeus'un, "Benin görevim çatışmaları önlemek; bu nedenle, önceliklerimi belirlerken çatışma riskinin yüksek olduğu alanlara bakmam gerektiğine inanıyorum"⁷ demesinden de anlaşıldığı kadarıyla, Yeni Azınlıkların bir bölgede çatışma ve uyuşmazlık riskiyle karşılaşmaları durumunda UAYK'nin görev alanına dahil edilebilecekleri görüşü ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Yeni Azınlıklar kavramı çerçevesinde göçmenlerin entegrasyonu meselesi, Avrupa Konseyi'nin de özellikle 2011 itibarıyla ana gündemine oturmuştur. Konsey bu çerçevede, yaşanan nüfus ve düşük doğum oranlarıyla karşı karşıya olan Avrupalı devletlerin refah düzeyini yükseltebilmek için göçmenleri başarılı bir şekilde entegre etmenin önemini vurgulamaktadır.⁸

AGİT ve Avrupa Konseyi her ne kadar Yeni Azınlıklar kavramını göçmen entegrasyonu üzerinden tanımlasa da, bu kategori uluslararası hukukta henüz "azınlık" olarak kabul edilmemektedir.

Nihal Eminoglu⁹

7 <http://www.osce.org/eea/14970?download=true>

8 AKPM doc.12498, *Integration of migrants: Is Europe failing?* 26.01.2011.

9 Bu kutu, Eminoglu'nun Strasbourg Üniversitesinde Kasım 2015'te savunduğu doktora tezinden kendisi tarafından özetlenmiştir: *Evolution de la prise en compte et du traitement des anciennes et nouvelles minorités dans le cadre des systèmes de l'OSCE et du Conseil de l'Europe – "Nouvelle minorité": Nouveau concept, nouveaux enjeux de la nouvelle Europe* (Eski ve Yeni Azınlıkların AGİT ve Avrupa Konseyi Çerçevesinde Ele Alınması - "Yeni Azınlıklar": Yeni Avrupa'nın Yeni Konsepti, Yeni Meselesi).

lık terimini Madde 1'de, "... ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya başka bir görüş, ulusal veya toplumsal köken, ekonomik koşul ya da doğum temeline dayanan, eğitimde muamele eşitliğini engelleyen veya ortadan kaldı-

ran veya bunu amaçlayan" olarak tanımlamaktadır.

Türkiye bu sözleşmeye taraf değildir.⁴⁸

48 İngilizce metin için bkz. <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=12949&langua.g.e.=E&order=alpha>

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (1965)

04.01.1969'da yürürlüğe giren bu Sözleşme; ırk, renk, soy (*descent*) ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayrımcılığı, dışlamayı, kısıtlamayı ya da tercihi yasaklamaktadır.

Türkiye bu metni 1 çekince ve 2 yorum beyanıyla 1972'de imzalamış, 2002'de de onamıştır.⁴⁹ (Bkz. Çekince ve Yorum Beyanı kutusu)

Medeni (Kişisel) ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Madde 27 (1966)

Bu sözleşme, azınlıkların kültürel korunması için düşünülmüştür. 1947'den beri hazırlanan ve "İkiz Sözleşmeler"⁵⁰ diye anılan iki belge 1966'da yapılmış ve 1976'da yürürlüğe girmiştir: Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi.

Bunlardan birincisindeki Md. 27, BM kurulduğundan bugüne azınlıkların kültürel korunması alanında çıkarılan en radikal madde metni olmuştur.⁵¹ Yurttaşlar dışındaki kişilere de haklar getiren bu madde şöyledir:

"Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların bulunduğu ülkelerde, bu azınlıklara mensup kişiler, gruplarının diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerini yaşamak, kendi dinlerini açıkça ilan etmek ve uygulamak, ya da kendi dillerini kullanmak hakkından yoksun bırakılamazlar."

Birçok devletin tepkisini alan bu maddenin kullandığı önemli kavramları incelediğimizde kısaca şu 3 gözlemi yapmak mümkündür.⁵²

Birincisi, "etnik azınlıklar" terimi kullanılmıştır. "İrk azınlıkları" ve "ulusal azınlıklar" maddede bu terimle ifade edilmektedir. Diğer yandan, etnik'in dar anlamda alınarak ırk ve soya indirgenmesi engellenmektedir, çünkü kültürün temel öğeleri olan "dil" ve "din" de, "etnik" teriminin yanı sıra ayrıca kullanılmıştır. (Bkz. "İrksal" ve "Etnik" Terimleri kutusu).

İkincisi, "...azınlıkların bulunduğu devletlerde..." ifadesi. Bunu, yeni göçmenleri ve Yerli halkları madde kapsamı dışında bırakmak için L. Amerikalılar koydurmuştur. Azınlık korumasından hiç hoşlanmayan Fransa, azınlık olsun olmasın etnik grupların varlığını tanımayacağını söylemiştir.

Oysa, azınlıkların uluslararası korunması, devletlerin onların varlığını resmen tanıyıp tanımamasına bağlı değildir,⁵³ yoksa Md. 27 anlamsız olacaktır. Sözleşme'nin denetim organı olan İnsan Hakları Komitesi de, Fransa'nın periyodik raporlarını incelerken bu çekinceyi geçerli saymamış, dikkate almamıştır.

Üçüncüsü, "...bu azınlıklara mensup kişiler,

49 Kanunun kabul tarihi: 03.04.2002, no. 4750. Resmi Gazete tarih 09.04.2002, no. 24721. Sözleşme metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/95-109.pdf>.

50 Aslında, bu belgelerin adı Türkçede "sözleşme" terimiyle karşladığımız *convention* değil, "misak" terimiyle karşladığımız *covenant*'dir.

51 Bu ünlü Md. 27 konusunda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Ayşe Fusun Arsava, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, 1993. <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/081.pdf>

52 Bkz. Thornberry, a.g.e., s. 149-186.

53 Bkz. **Bir Ülkede Azınlık Bulunup Bulunmadığı Meselesi** kutusu.

"İrksal" ve "Etnik" Terimleri

"İrk, din ve dil azınlıkları" (*racial, religious and linguistic minorities*) terimi MC döneminin markasıydı.

"İrk" dendiği zaman bir anlamda "soy" kastedilir. Çünkü dünyadaki ırklar bellidir: Beyaz ırk, Siyah ırk, Sarı ırk, bir de çok istenirse, Melezler. "İrk/irksal" terimi, ırkçılığın kol gezdiği II. Dünya Savaşının ardından gözden düştü, aşağılandı, bilim tarafından reddedildi ve yerini, çok daha geniş bir terim olan ve belirgin fiziksel özellikler olsun olmasın bir "kültürel" birime gönderme ya-

pan "etnik azınlıklar" terimine bıraktı: "Etnik, dinsel, dilsel azınlıklar."

* * *

Bununla birlikte "etnik" teriminin, soy ögesine de, geniş bir aile anlamı taşımak bağlamında gönderme yaptığı da bir gerçektir. Zaten, Sovyet Bloğunun dağılmasından sonra "etnik milliyetçilik" in ortalığı kaplamasının sebebi de, Komünizmin dağılarak kaosun hakim olduğu ortamda, önemli bir dayanışma duygusu sağlaması açısından, insanların her zaman içgüdüsel olarak sığındıkları aile imajına en yakın kavram olan etnik grup kavramından kuvvet alma ihtiyacı olsa gerektir.

gruplarının diğer üyeleriyle birlikte... ifadesi. İkiz sözleşmelerde getirilen haklar bireysel olduğu halde, burada bu haklar bireysel hak ile kolektif hak arasında bir yeredir, yani melez bir durum söz konusudur. Çünkü haklardan bireyler yararlanmaktadır ama, bunun için kolektif bir uygulama gerekmektedir. Dil hakkının hep birlikte kullanılması, din hakkının cemaatle birlikte kullanılması, gibi.

Bireysel Haklar - Grup Hakları/Kolektif Haklar ayrımına Üçüncü Bölüm'de geleceğiz. Sözleşme'nin nefret ve ayrımcılığı yasaklayan 20. maddesine de Dokuzuncu Bölüm'de.

Uygulaması BM İnsan Hakları Komitesi⁵⁴ tarafından yapılan bu iki sözleşmeyi Türkiye 3'er yorum beyanı ve ayrıca Md. 27'yle ilgili 1 çekince koyarak⁵⁵ 15.08.2000'-

de imzalamış, onama belgelerini 15.09.2003'te teslim etmiş, sözleşmeler Türkiye bakımından 23.12.2003'ten itibaren hüküm doğurmaya başlamıştır.⁵⁶

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme (1980)

Bu sözleşme, cinsler arasında eşitliğin sağlanması yani ayrımcılığın önlenmesi için hazırlanmıştır. Md. 1 şöyle demektedir:

"İşbu Sözleşme'ye göre Kadınlara karşı ayırım deyimi; kadınların medeni [evli olup olmadığı] durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve diğer alanlardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan ya-

54 2006'da bu organın adı "BM İnsan Hakları Konseyi" olarak değiştirilmiştir. Bu isim, ECOSOC'a bağlı "İnsan Hakları Komisyonu"yla ve Avrupa Konseyi'nin 1998 sonunda kaldırılmış olan "Avrupa İnsan Hakları Komisyonu"yla çok karışır, karıştırmayınız.

55 Bkz. Çekince ve Yorum Beyanı kutusu.

56 Sözleşme metinleri için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/Medeni_Siyasi_Haklari_UL_Soz.pdf ve <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/3507--Ekonomik,-Sosyal-ve-Kulturel-Haklara-Iliskin-Uluslararası-Sozlesme.pdf>. İkisine konulan yorum beyanları aynıdır.

rarlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama anlamına gelecektir.”

1981’de yürürlüğe giren Sözleşme’ye Türkiye 1 çekince koyarak katılmış, Bakanlar Kurulu katılımı 24.07.1985’te onamıştır. Bu çekince, imzacı taraflar arasında uygulama ve yorum konusunda çıkabilecek uyuşmazlıklarda bir tarafın talebi üzerine hakeme gidileceğini belirten Md. 29/1’e ilşkindir.⁵⁷

Din veya İnanca Dayanan Her Türü Hoşgörüsüzlüğü ve Ayrımcılığın Tasfiyesi Bildirgesi (1981)

Bu bildirgenin amacı esas olarak Madde 2’de özetlenir:

“Hiç kimse din veya başka bir inancı sebebiyle bir devlet, bir kurum, bir kişi veya kişi grubu tarafından ayrımcılığa maruz bırakılamaz.”

Bildirge, 2005’te Danimarka’da çıkan “Karikatür Krizi”nden⁵⁸ sonra karışan ortamda 18 Aralık 2008 tarihli bir BM Genel Kurulu kararı haline getirilecek ve orada şu hususlar vurgulanacaktır:

“11) Din veya inanç özgürlüğü ile ifade özgürlüğü birbirine bağımlı, birbiriyle ilişkili, birbirini güçlendiren kavramlardır;

13) İlgili bütün dinsel topluluk üyelerinin din veya inanç özgürlüğünden yararlanmasına zarar verecek sonuçlar yaratabileceği için, hiçbir din terörizmle özdeşleştirilmemelidir.”

Bu bir antlaşma değil bir BM Genel Kurulu

lu bildirgesi olduğu için, imzalanması veya çekince vs. konması söz konusu değildir.⁵⁹

Yerli ve Kabile Halklarıyla İlgili 169 Sayılı Sözleşme (ILO, 1989)

Başlarda BM, Yerli halklar kavramını azınlık kavramının bir alt kategorisi olarak ele almıştı. Bununla birlikte, bu kategoriyi ayrıca korumaya yönelik özgün belgeler de zamanla ortaya çıktı.

1957 tarihinde hazırlanan 107 Sayılı Yerli ve Kabile Halklarıyla İlgili ILO Sözleşmesi, döneminin ortamına uygun olarak “kalkınmacı” bir yaklaşımla yapılmış, ülkeye hakim unsurlara oranla “geri” olan bu halkların entegre edilmesine odaklanan bir anlam taşımıştı.

1970’lerden itibaren bu halkların gündeme gelmesi ve bunlara yukarıdan bakan yaklaşımın değişmesi üzerine, 1989 yılında 169 sayılı ILO Sözleşmesi yapıldı. Bu sözleşmede de temel amaç azınlıkların korunması olmakla birlikte, bu halkların görüşleri ve talepleri de gözönünde tutularak, geleneksel/özel niteliklerinin ve kurumlarının muhafaza edilmesi için özel hükümler getirildi. İki sözleşme arasındaki farklar şöyle özetlenebilir.⁶⁰

107 Sayılı Sözleşme bu halkların “modernleşme”yle ortadan kalkmaya mahkum geçici oluşumlar olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur, bu halklara “nüfus” (*populations*) terimiyle değinmektedir, bunların ülkeye entegre edilmesini teşvik etmektedir.

No. 169’un varsayımı ise bunların kalıcı toplumlar olduğunu, “halklar” (*peoples*) te-

57 Resmi Gazete tarih: 14.10.1985 tarih, no. 18898. Sözleşme metni: https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararası_belgeler/ayrimcilik/CEDAW/CE-DAW_Sozlesmesi_ve_Ihtiyari_Protokolu.pdf

58 Bkz. Oran, “Karikatür Krizi” kutusu, TDP-III, s. 47.

59 Metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/in-sanhaklari/pdf01/215-219.pdf>

60 <http://www.ilo.org/indigenqus/Conventions/no107/lang--en/index.htm>

rimini kullanmıştır; bu halkların etnik ve kültürel farklılıklarını tanımakta ve onlara saygı göstermektedir.

2007 yılında da BM Genel Kurulu, hemen aşağıda sözü edilecek olan Yerli Halkların Hakları Bildirgesi'ni kabul edecektir.

Türkiye, 107 ve 169 sayılı ILO sözleşmelerine taraf değildir.⁶¹

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989)

Sözleşmenin amacı çocuğa karşı ayrımcılığın önlenmesi olmakla birlikte, ayrımcılığı önleme döneminin sonuna rastgelmesi nedeniyle, bazı maddeleriyle, azınlıkların korunmasına bir tür geçiş metni niteliğindedir:

Madde 17/d: “Kitle iletişim araçlarını azınlık grubu veya bir Yerli ahaliye mensup çocukların dil gereksinimlerine özel önem göstermeleri konusunda teşvik ederler”;

Madde 29/c: “Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi (...)”;

Madde 30: “Soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların varolduğu Devletlerde, böyle bir azınlığa mensup olan ya da yerli halktan olan çocuk, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz.”

Türkiye bu sözleşmeyi 1990'da imzalamış, 1994'te de yukarıdaki üç maddeyi konu edinen şu çekinceyi koyarak onamıştır:

“Türkiye Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin 17., 29. ve 30. maddeleri hükümlerini T.C. Anayasası ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama ve uygulama hakkını saklı tutmaktadır.”⁶²

C) 1990 Sonrası Azınlık Hakları: Ayrımcılığın Önlenmesi'nden Azınlıkların Korunması'na Geçiş

D. Avrupa rejimlerinin 1990'ların başında çökmesi azınlık kavgalarının tekrar başlayacağı kabusunu doğurdu, bu da azınlık konularının gündeme gelmesi eğilimini hızlandırdı. Aşağıda sözü edilecek AGİT düzeniyle birlikte, I. Dünya Savaşı ertesinin üçlü ölçütü (“ırksal” teriminin yerini “etnik” terimine bırakması istisnasıyla) büyük bir geri dönüş yaptı.

Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına Dair Bildirge (1992)

Soğuk Savaş'ın ardından kimlik çatışmaları D. Avrupa'yı tekrar sarınca, uluslararası hukukta ve politikada azınlık kavramı bir nevi rehabilite edildi. Bu dönüşümün ilk işareti olarak, BM Genel Kurulu'nun bu bildirgesi kabul edildi.⁶³

Oylamayla değil oydaşmayla (*consensus*) kabul edildiği için hukuki bağlayıcılığı bulunmayan Bildirge, BM uygulamasında ayrımcılığın önlenmesinden azınlıkların korunmasına geçişi temsil etti.

Md. 1, azınlıkların varlıklarını ve farklı

61 169'un İngilizce metni için bkz. http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312314:NO

62 Metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/in-sanhaklari/pdf01/137-160.pdf>

63 S. Akgönül, a.g.m., s. 369.

kimliklerini korumanın yanı sıra, bu kimliklerin geliştirilmesi şartlarını teşvik etme görevini devlete vermektedir.

Md. 2/5'e göre azınlıklar, sınırötesindeki akrabalarıyla ilişki kurabileceklerdi.

Md. 4/2'ye göre devlet, azınlıkların farklı özelliklerini ifade etmeleri ve geliştirmelerine müsait koşulların yaratılması için gerekli önlemleri almakla yükümlü tutulmuştu. Yani, devlete negatif (karışmama) yükümlülüğünün yanı sıra, pozitif (olumlu eylemde⁶⁴ bulunma) görevleri getirilmişti.

Diğer yandan Md. 8/2, "... [bu haklar] evrensel olarak tanınmış olan insan hakları ve temel özgürlüklerin herkes tarafından kullanılmasına engel olamaz" diyerek, azınlıklar tarafından talep edilebilecek bir hakkın insan haklarına aykırı olması (örneğin, kadınların veya çocukların aşağılayıcı muameleye tabi tutulması) halinde reddedileceğini ortaya koymaktaydı.⁶⁵

Yerli Halkların Hakları Bildirgesi (2007)

BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen bir belge olduğu için hukuki bağlayıcılığı bulunmayan bildirge, çekimserler ve katılmayanlar sayılmazsa, 4'e karşı 143 oyla kabul edildi. Bu 4 oyun sahibi olan ABD, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda bildirgeyi sonradan benimseyeceklerdir. Türkiye olumlu oy vermiştir.

Yerli halkların ayrımcılığa uğramayacağını, ayrıca, bunların özgün kimlik, kültür ve topraklarının korunacağını ayrıntısıyla belirten Bildirge, 3. Maddesinde, Yerli halkların SD' (self determinasyon) hakkını kabul etmektedir. Bununla birlikte, SD kavramını tartışacağımız Dördüncü Bölüm'de de göreceğimiz gibi, ilgili devletten "ayrılma" anlamında bir SD söz konusu değildir. Çünkü, hem 4. madde Yerli halkların bu hakkı kullanmalarıyla ilgili olarak "iç ve yerel konulara ilişkin özerklik ve SD'den yararlanma"dan bahsetmektedir, hem de son madde olan 46. madde, bu Bildirge'nin egemen ve bağımsız devletlerin toprak bütünlüğünü veya siyasal birliğini tehdit edecek biçimde yorumlanamayacağını belirtmektedir.⁶⁶

Yeni Makamlar ve Kurumlar

Aralık 1993'te, 1948 İnsan Hakları Bildirgesi'ndeki hakları korumak ve geliştirmek için "BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği" makamı ihdas edildi.

1995'te, 1992 Bildirgesi'nin uygulanmasını sağlamak için BM Azınlıklar Çalışma Grubu kuruldu. İlgisini genel insan hakları sorunlarına odaklandığı gerekçesiyle, Ayrımcılığın, Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu'nun adı (daha önce de belirtildiği üzere), 1999'da "İnsan Haklarını Geliştirme ve Koruma Alt Komisyonu" olarak değiştirilmişti; bu durumda Azınlıklar Çalışma Grubu azınlık konularıyla ilgili tek forum haline geldi. Azınlıklar bu forumda durumlarını belirten açıklamalar yapabili-

64 Bkz. **İnsan ve Azınlık Haklarında Devletin Yapıcı Tutumunun Evreleri** tablosu.

65 Metni için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/209-213.pdf> Bu sitede "Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 20.12.1993 tarihli ve 47/135 sayılı kararıyla ilan edilmiştir" denerek Türkçe metni verilen bildirgenin BM Genel Kurulu'nda kabul tarihi 18.12.1992'dir (bkz. <http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r135.htm>).

66 İngilizce metni için bkz. http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf

mekte ve bunları devlet temsilcileriyle müzakere edebilmektedirler.

2002'de BM; savaş suçları, insanlığa karşı işlenen suçlar ve soykırım suçlarına bakan ve yakın gelecekte saldırı suçlarına da bakacak olan Uluslararası Ceza Mahkemesinin kurulmasına öncülük etti.

2005'te BM İnsan Hakları Komisyonu, BM'nin azınlık çalışmalarını güçlendirmek için bir Azınlık Konuları Bağımsız Uzmanı makamı ihdas etti. Yetkisinin 2014 yılında yenilenmesi sırasında bu makamın adı "Azınlık Konuları Özel Raportörü" olarak değiştirildi.

Özel Raportör'ün başlıca görevleri şunlardır: 1992 Bildirgesi'nin uygulanmasını

sağlamak, BM organları arasında eşgüdüm kurmak, sivil toplum kuruluşlarıyla (STK/ NGO) yakın ilişki sürdürmek, Azınlık Konuları Forumu'nu işletmek, faaliyetleri hakkında yıllık raporlar sunmak, tavsiyelerde bulunmak. (Bkz. Sivil Toplum (ST) ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK) kutusu)

Bu görevleri yürütürken Özel Raportör, azınlıklar başta olmak üzere çok çeşitli kaynaklardan derleyeceği bilgilere dayanarak devletlerle temasa geçecek, devletlerin dave-ti üzerine ülke ziyaretlerinde bulunacak, ulusal mevzuatları ve uygulamaları inceleyerek bunların 1992 Bildirgesi'ne uyumlarını sağlayacaktır.⁶⁷

Sivil Toplum (ST) ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK)

Çoğu kişinin aklındaki STK tanımı, 'Genellikle devlet ve özellikle de silahlı kuvvetler dışında kalan gönüllü yurttaş örgütleri' biçimindedir.

Oysa bu tanım kabul edilse, sayılamayacak kadar çok ve ilgisiz örgütü içine alır: Nakşibendi tarikatı, Zübeyde Hanım Şehit Analarını Koruma Vakfı, Ülkü Ocakları, Osmanlı Ocakları, her türlü ulusal kurtuluş örgütü veya terör örgütü, hatta mafya, vs. Çünkü bunlar hem devlet ve ordu örgütlenmesi dışındadırlar, hem de yurttaşlar tarafından kurulmuşlardır. Ama bunların ortak yanı, ya bireyin kimliğini silip onun yerine kolektif bir kimlik (milli, dinsel, sınıfsal) koymaktır yahut da bireysel veya sınıfsal/grupsal çıkarları kollamaktır.

Bu nedenle, STK'lerin şöyle tanımlanması gerekir: "Birey kimliğini önde tutarak toplumsal yarar için kâr amacı gütmeyen çalışan gönüllü örgütler." Bunlar, aralarında hiyerarşik yerine yatay demokratik ilişkiler bulunan ve belli konular üzerinde uzmanlaşmış örgütlerdir. Ör. İnsan Hakları

Derneği, Tarih Vakfı, Savaş Karşıtları Derneği, AKUT, Cihangir'i Güzelleştirme Derneği, Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Uluslararası Af Örgütü, vb.

Kavram olarak Aristoteles'e kadar giden ST'nin doğuşuna baktığımızda ise, kentlerin (*bourg/burg*) oluşması ve buralarda "burjuva" dediğimiz kentlilerin yükselmesi anahtar olgu olarak karşımıza çıkar. Burjuvazinin devletten, dinden (Kilise'den) ve tarımsal toplulukların boğucu muhafazakarlığından özerkleşme çabaları "birey" kavramının oluşmasına yol açmış ve köylüleri de ardından sürüklemiştir.

Prenslerin ve Kilise'nin doğal olarak hiç hoşuna gitmeyen ve en azından 12. yüzyıldan itibaren şiddetle karşı çıktıkları bu süreç,¹ burjuvalaşma-

1 Ortaçağın bu egemenleri Fransa'da daha 1115 yılında bu yeni oluşumlardan "nefret edilesi komünler" diye bahsetmektedir. İngiltere'de kafiyeli deyişler düzülmektedir: "*Communia est tumor plebis, timor regni, topor sacerdotii*" (Komünler [burglar] halkın tümörü, saltanatın korkusu, ruhbanın da uyuşukludur [pasifleşmesidir]) (Pirenne, a.g.e., s. 64'ten W. Stubbs, *Select Charters*, Oxford, 1890, s. 252).

nın yani kentleşmenin yarattığı Aydınlanma Çağı sonucunda Sivil Toplum'u ortaya çıkaracaktır. Nitekim ST'nin Almandaki adı *Bürgergesellschaft*'dır (Burjuva toplumu; Bürger = kentli = burjuva). ST'nin Almandaki diğer adı olan *Zivilgesellschaft* ile İngilizce ve Fransızcadaki ifadesi de yine aynı yerden gelir: *civic* (kente ait), *civil* (medenî), *civilisation* (medeniyet).

* * *

Devlet, din, milliyetçilik gibi birey'i kolektif kimliğe zorlayan kurum ve ideolojilerin dışında oluşan örgütler olarak tanımladığımız ST kavramının Türkiye'de 2 anlamda daha kullanıldığına rastlanmaktadır.

Bunlardan birincisi melezdir. Bu STK'ler bazı durum ve dönemlerde meslek/grup çıkarlarını, bazı durum ve dönemlerde ise birey'i ve onun özgürlüklerini savunur. En tipik örneği, büyük burjuvazinin çıkarlarını savunmak için kurulmuş ve devletin solcular üzerindeki baskısını bir dönemde desteklemiş olan TÜSİAD'ın, özellikle komünizmin 1990'larda etkisizleşmesi üzerine özgürlükleri savunan bir kuruluşa dönüşmesidir.² Bir diğer örnek olarak da işçi sendikaları verilebilir.

Nazi çalıştırma kamplarının kapısında yazan "*Arbeit macht frei*" (Çalışmak özgür kılar) mottosu şu Ortaçağ Alman atasözünden gelir: "*Stadtluft macht frei*" (Kentin havası özgür kılar) (https://tr.wikipedia.org/wiki/Arbeit_macht_frei).

Kentlerin anonim ortamının köylüleri özgürleştirerek birey'e dönüştürmesi yalnızca Ortaçağ Avrupası'na özgü bir olay da değildir. Kara Afrika'da bir adım sonra Beyaz emperyaliste karşı çıkacak olan köylüler, önce ülkenin büyük kentlerine giderek özgürleşecek ve bunu 1950'lerin sonunda yine kafiyeli bir deyimle ifade edeceklerdir: "*Qui n'a pas été à Kumassi n'ira pas au paradis*" ([Gana'nın ikinci büyük kenti] Kumassi'yi görmeyen cennete giremez) (B. Oran, *Azgelmiş Ülke Milliyetçiliği – Kara Afrika Modeli*, 3. basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997, s. 98'den K. Mahdu Pannikar, *Revolution in Africa*, London, Asia Publishing house, 1961, s. 27).

2 Bkz. Oran, "Dönemin Bilançosu", *TDP-II*, s. 221-224. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra Er-

Düşününce, bu melez STK'lerin tarih süreci içindeki durumu da ilginçtir: Osmanlı devletinde tarikatlar (özellikle de Bektaşilik ve Mevlevilik), bireyin devlet ve resmî din baskısından kaçıp sığındığı birer STK olmuşlardır. Bugün ise tarikatlar birey'i din ve cemaat içinde kontrol işlevine girişmişlerdir. Oysa, Batı'daki dinsel örgütler artık gerçek birer STK'dir (ör. YMCA: *Young Men's Christian Association* – Genç Erkekler Hristiyan Derneği). Çünkü Türkiye'nin aksine bu ülkelerde dinsel düşünce artık siyasal iktidara sahip olma amacını çoktan terk etmiş, sekülerleşmiştir.

* * *

doğan rejimi Gülen cemaatini temizleme adı altında bütün muhalefeti ortadan kaldırmaya girişince TÜSİAD demokrasiye dönüş için sürekli uyarılar yapmaya başlayacaktır. Çünkü komünizm tehdidi kalkmıştır ve iş dünyasının rasyonel çalışabilmesi için demokrasi ortamı lazımdır. Ör. bkz. 31.10.2016'da: "TÜSİAD'dan Cumhuriyet'e yapılan operasyona tepki" (http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/624258/TUSIAD_dan_Cumhuriyet_e_yapilan_operasyona_tepki.html); 01.12.2016'da: "TÜSİAD: OHAL bir an önce bitirilmeli, KHK ile yönetim son bulmalı" (<http://t24.com.tr/haber/tusiad-ohal-bir-an-once-bitirilmeli-khk-ile-yonetim-son-bulmalı,374145>); 13.05.2017'te: "Bilecik, Kürt sorununun silahsız çözümü için PKK'ya ve siyasetçilere çağrı yaptı" (<https://www.amerikaninsesi.com/a/tusiad-dan-kurt-sorununa-cozum-cagrisi/3850663.html>); 15.06.2017'de: "TÜSİAD bir açıklama yayınlarak son dönemde yaşanan uygulamaların adaletin herkes için eşit ve tarafsız işlemmediği şüphesi doğurduğunu belirtti" (<https://www.artigercek.com/tusiad-dan-hukuk-ve-demokrasi-vurgusu>); 09.07.2017'de [CHP'nin Adalet Yürüyüşü hk.] "Çok sade, çok net ve çok masum. Üstelik küçük harflerle ifade edildiğinde daha etkili. Siyasi parti gözetneksizin herkes adalet" (http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/777663/TUSIAD_dan_Adalet_Mitingi_aciklamasi.html); 23.10.2017'de: "TÜSİAD Başkanı Erol Bilecik, eğitim sistemi, basın özgürlüğü, KHK'lar ve müftülerin nikah kıyma yetkisiyle ilgili endişelerini açıkladı" (<https://www.artigercek.com/tusiad-dan-hukumete-ohal-i-kaldirin>). 08.12.2017'de: "Özgürlük istiyoruz" (http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/881951/TUSIAD_dan_hukumete_bir_cagri_daha_Ozgurluk_istiyoruz.html)

İkinci kullanıma alanı, STK kavramıyla tamamen ilgisiz olmanın ötesinde, onunla taban tabana da zıt niteliktedir. STK'nin İngilizcedeki kısaltması NGO'dur: *Non-Governmental Organization* (Hükümet/devlet dışı örgüt). Buradan kalarak, bu ikinci gruptakilere uluslararası literatürde "GONGO" denmektedir: *Government Organized/Oriented NGO* (Devlet tarafından örgütlenmiş/yönlendirilen NGO).³

Devlet veya devletin içindeki kimi çevreler tarafından kurulan ve/veya manen-maddeten desteklenen bu kuruluşların amacı, insan haklarını anımsatan isimler alma yoluyla STK'leri taklit etmek yöntemiyle ST'nin ve onun savunduğu insan haklarının gelişmesini önlemektir.

Nitekim, 2004 ve sonrasındaki Azınlık Raporu sürecinde⁴ bazı GONGO'lar Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kuruluna (BİHDK) sızarak Ra-

por'u çeşitli aşamalarda türlü yöntemlerle önlemeye çalışmışlardır. Ör. "Hukukun Egemenliği Derneği" Başkanı Erdem Akyüz (ki, BİHDK üyesidir), Rapor'un görüşülmesini ve oylanmasını sürekli engellemeye çalışmıştır. "Toplumsal Düşünce Derneği" Başkanı ve yine BİHDK üyesi olan Fethi Bolayır açıklamanın yapıldığı toplantıyı basıp hadise çıkartmış ve Rapor hakkında suç duyurusu yapmıştır.

Yine BİHDK üyesi ve Türkiye Kamu-Sen Sendikası Genel Sekreteri olan Fahrettin Yokuş, Azınlık Raporu'nun açıklandığı basın toplantısında kürsüye saldıracak Rapor metnini yırtmıştır. Yokuş'un, 1996'da devlet-polis-mafya ilişkisinin ortaya dökülmesine yol açan ünlü Susurluk kazasında ölen Derin Devlet ve Kontrgerilla mensubu Abdullah Çatlı'nın Ülkücü ekibinden olduğu ortaya çıkacaktır.⁵

3 Bkz. <https://en.wikipedia.org/wiki/GONGO>

4 Bkz. *Azınlık Raporu ve Davası* kutusu.

5 <http://www.hurriyet.com.tr/azinlik-raporunu-yirtan-yokus-catli-ekibinden-269756>

BM'de Dezavantajlı Gruplar

Kadınların ve çocukların ayrımcılıktan korunması metinlerine yukarıda değinmiştik. BM, engellilerin hakları konusunda 1975'te bir Bildirge, 2006'da da bir Engelli Kişilerin Hakları Sözleşmesi kabul etti. Türkiye'nin de taraf olduğu bu sözleşme 2008'de yürürlüğe girdi.⁶⁸

Dezavantajlı grupların korunmasında en fazla güçlük, LGBTİ'lerin ayrımcılığa uğramasını önleme konusunda çıktı. 1945'teki kuruluşundan sonra BM cinsel eğilim ve cinsel kimlik konularına Aralık 2008'e kadar hiç değinmedi. Bu tarihte Genel Kurul'a verilen bir Fransız-Hollanda ortak karar ta-

sarısı AB'den de destek gördü ve 192 üyeli Genel Kurul'da 2014 itibarıyla 94 ülke tarafından imzalandı. Bu Bildirge; cinsel eğilim ve toplumsal cinsiyet nedeniyle insanların şiddet görmesini ve cezalandırılmasını kınıyor, LGBTİ'lere ayrımcılık yapılmasına karşı çıkıyor, 2006'da Java'da bir üniversitede yapılan sempozyumda oluşturulan Yogyakarta İlkeleri'ni⁶⁹ uluslararası insan hakları hukukunun bir belgesi olarak kabul ediyordu.

Bu bildirgeye Arap Birliği karşı çıktı ve yine 2014 itibarıyla 54 ülke bir karşı bildiri yayınladı.

2011'de Güney Afrika Cumhuriyeti, BM İnsan Hakları Konseyi'ne bir karar tasarısı

68 Türkçe metni: http://www.engelsizbilisim.org/?page_id=281

69 http://en.wikipedia.org/wiki/Yogyakarta_Principles

sundu. LGBTİ'lerin dünyadaki durumu konusunda BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri'nin bir rapor hazırlamasını isteyen tasarı Konsey'de 19'a 23 oyla kabul edildi ve söz konusu rapor aynı yılın sonunda yayınlanarak, eşcinselliği suç olarak gören yasaların kaldırılması başta olmak üzere LGBTİ haklarının korunmasını istedi.⁷⁰

1990'larla birlikte, azınlık hakları konusundaki bayrağı esas olarak Avrupa Konseyi (AK) sözleşmeleri ve AGİT uygulamaları taşıdı.

III) AVRUPA KONSEYİ (AK) VE AZINLIKLAR

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AIHS, 1950)

Resmî adı "İnsan Haklarını ve Temel Özgürlüklerini Korumaya İlişkin Sözleşme" olan belge Kasım 1950'de imzalanmış, Eylül 1953'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye Sözleşme'yi 04.11.1950'de imzalamış, 10.03.1954'te onamış, 18.05.1954 tarihinden itibaren yürürlüğe koymuştur.⁷¹

Azınlık kavramının tehlikeli sayıldığı ve sadece insan hakları kavramından söz edildiği erken bir tarihte yapıldığı için, "Ayrımcılık Yasağı" başlıklı 14. maddesindeki bir gönderme dışında⁷² bu sözleşme azınlıklar-

dan bahsetmez. Yani burada azınlıkların korunması yoktur, sadece ayrımcılığın önlenmesi vardır.

Bununla birlikte, sözleşmenin asıl önemi, bilinen en etkili denetim mekanizmasına yani AIHM'e sahip olmasındadır. AIHM, AIHS'nin İfade Özgürlüğü başlıklı 10. maddesini ve Toplantı ve Dernek Kurma Özgürlüğü başlıklı 11. maddesini sıkı biçimde uygulayarak bu açığı önemli ölçüde azaltmıştır. Çünkü AIHS'nin temel ilgi alanı olan demokrasinin tesisi ve korunması için, bir azınlığa mensup bireylerin kendi özelliklerini koruyabilmeleri, bunun için de biraraya gelerek toplanabilmeleri ve örgütlenebilmeleri lazımdır. Nitekim AIHM bu konuda şu-
nu söylemektedir:

"(...) etnik kimlik arayışı veya azınlık bilincinin ifade edilmesi de demokrasinin iyi bir şekilde sağlanabilmesi için gerekli unsurlardandır. Çoğulculuk aynı zamanda kültürel geleneklerin, etnik ve kültürel kimliklerin, dini inançların, fikirlerin, sanatsal, edebi ve sosyo-ekonomik anlayışların çeşitliliğine ve dinamiğine gerçek anlamda duyulan saygıya dayanır (...) Mahkeme, toplanma hakkının ulusal ve etnik azınlıklar dahil olmak üzere azınlıklara ait bireyler için büyük bir önem teşkil ettiğini belirtir (...).⁷³

Türkiye Sözleşme'ye 1954'te taraf olmuş, bireysel başvuruyu Ocak 1987'de ve AIHM'in

siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözlemlenmesiz sağlanmalıdır." Bu maddeye, nefret ve ayrımcılık meselesini incelerken Dokuzuncu Bölüm'de geri döneceğiz.

73 S. Akgönül, a.g.m., s. 366'dan AIHM, *Görzelik ve diğerleri / Polonya*, 17.02.2004. Bu konuya, Yedinci Bölüm'deki A) **Anayasa Mahkemesi: Kürt Partisi Kararları** başlığı altında geri döneceğiz.

70 http://en.wikipedia.org/wiki/LGBT_rights_at_the_United_Nations

71 *Resmî Gazete* tarih 19.03.1954, no. 8662. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc036/kanuntbmmc036/kanuntbmmc03606366.pdf

72 "Madde 14 Ayrımcılık Yasağı: Bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din,

yetkisini de Eylül 1989'da kabul etmiştir. Kıbrıslı Rumların kayıp kişilere ve el konmuş mülkiyetlere ilişkin şikayetlerini önlemek için, AİHM'in yetkisini kendi ulusal sınırları içinde çıkacak olaylarla ve belli bir tarihten sonra olma şartıyla sınırlayan bir yorum beyanında da bulunmuştur. Fakat AİHM, Türkiye'nin Kıbrıs'ta etkili kontrole sahip olduğu gerekçesiyle, tanımadığı KKTC'yi değil Türkiye'yi sorumlu tutmuş ve Loizidu Davası'yla başlayan ciddi bir tazminatlar silsilesi başlatmıştır.⁷⁴

Bölge ya da Azınlık Dilleri Avrupa Sözleşmesi (1992)

Özel olarak bir azınlık hakları metni olmakla birlikte, azınlık dilleri konuşanlar için önemli bir belgedir. Bu sözleşmeyle korumaya alınan diller geleneksel olarak o ülkede bir yurttaş grubu tarafından konuşuluyor olacak ve resmî dil olmayacaktır. Yani, bir ülkeye göçmen olarak gelenlerin konuştuğu dil sözleşmenin kapsamına girmez. Diğer yandan, mutlaka bağımsız bir dil olmalıdır; diyalekt olamaz.

1 Mart 1998'de yürürlüğe giren ve 2014 itibarıyla 24 ülkenin taraf olduğu bu sözleşmeye Türkiye katılmamıştır.⁷⁵

Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi (1995)

1998'de yürürlüğe giren Sözleşme, şimdiye

kadar azınlık hakları konusunda yapılmış en kapsayıcı çok taraflı antlaşmadır. "Ulusal azınlıklara mensup bireyler" in kendi dillerini öğrenme, bu dilde bilgi edinme, yayın yapma, eğitim kurumları açma, ad ve soyadı kullanma, gerçek ihtiyaç halinde yerel idari makamlarla ilişkilerini azınlık dilinde yürütme, bu dilde sokak adları kullanma vs. gibi haklar getirmektedir.⁷⁶

İmzacı devletlere çeşitli bükülgenlikler sağlanmıştır. Örneğin, imzacı devletin, sözleşmenin kendi ülke topraklarının nereleğinde ve kimler için geçerli olacağını belirlemesi mümkündür. Ayrıca bu bildirim, 3 ay sonra geçerli olmaya başlamak şartıyla, geri alınabilecek niteliktedir. Bildirimden 6 ay sonra geçerli olmak koşuluyla, sözleşmeden her zaman vazgeçmek de mümkündür.

1 Şubat 1998'de yürürlüğe giren Çerçeve Sözleşme'yi Türkiye imzalamamıştır. Oysa bu belge Lozan düzeniyle önemli paralellikler göstermektedir:

Bir kere, zaten Lozan Md. 37-44'le Gayrimüslim yurttaşlara uluslararası güvence altında çeşitli haklar getirilmiştir. Müslüman yurttaşların dil hakları da, Lozan'ın daha önce sözü edilen ve Altıncı Bölüm'de ayrıntısıyla ele alınacak olan Md. 39/4 ve 39/5'le uyum halindedir.

İkincisi, sözleşmede azınlığın tanımı da yapılmamıştır; yani hak süjesinin saptanması devletlerin takdirine bırakılmıştır. Örneğin Almanya, göçmen işçileri dışarıda bırakan bir azınlık anlayışı ortaya koymuştur ve Türkiye taraf olduğu takdirde Almanya'nın bu yorumuna itiraz etme imkanına sahip olacaktır.⁷⁶

⁷⁴ Bkz. **Çekince ve Yorum Beyanı** kutusu, ayrıca Kudret Özersay, "Loizidu Kararı" kutusu, *TDP-III*, s. 655.

⁷⁵ Belgenin aslı ve gayriresmî Türkçe çevirisi: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/default_fr.asp

⁷⁶ Belge metninin aslı ve gayriresmî Türkçe çevirisi: <http://www.coe.int/en/web/minorities/text-of-the-convention>

IV) AĞIK/AGİT VE AZINLIKLAR

Bir anlamda II. Dünya Savaşının bitirilmesi demek olan AĞIK/AGİT (bkz. AĞIK/AGİT'in Tarihsel Konumu kutusu ve tablo-

su) bağlamında yapılan azınlık çalışmaları, hukuken bağlayıcılıkları bulunmamasına rağmen, günümüzde azınlık hakları açısından çok önemlidir. (Bkz. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) kutusu).

AGİK/AGİT'in Tarihsel Konumu

Her büyük çatışmanın sonunda bir antlaşma (norm) getirilir, bir düzen oluşturulur, çoğu zaman da bu düzeni gözetecek bir kurum ihdas edilir.

II. Dünya Savaşını bitiren bir antlaşma imzalanıp bir kural konduğu söylenemez, çünkü Almanya ve ortaklarının yenildiği bu savaşın sonunda iki müttefik arasında çok ciddi bir gerginlik ve mücadele ortamı oluşmuştur: Kapitalizmi temsil eden ABD ve sosyalizmi temsil eden SSCB. İşte AĞIK/AGİT, bu açıdan, II. Dünya Savaşının sona erdirilmesini temsil eder. Bunu, bu kitapta

daha önce gördüğümüz kavramları ve bilgileri de kullanarak aşağıdaki tabloda şematik biçimde ifade etmek mümkündür.

Bu tablo özet olarak şöyle açıklanabilir:

1) Ortaçağda feodallerle feodaller çatışmış, sonunda 1648 Vestfalya Antlaşması'yla bir norm getirilmiştir. Vestfalya Düzeni diye anılan ve mutlakiyetçi krallıkların hakim olduğu bu ortamı gözetecek bir kurum getirilememiştir, çünkü uluslararası toplum örgütlenme açısından henüz emekleme halindedir. Dönem, Fransız Devrimi'ne kadar sürmüştür.

2) Ardından, kısa bir süre, bu mutlakiyetçi krallıklarla Fransız Devrimi ilkeleri çatışmış, bu çatışma da 1815 Viyana Kongresi sonucunda mut-

ÇATIŞMA	Süresi	NORM	KURUM	DÜZEN	Süresi
Feodal X Feodal	800-1648	1648 Vestfalya	-	Vestfalya Düzeni (Mutlakiyetçi krallıklar)	1648-1789
1789 Fransız Devrimi X Mutlakiyetçi Krallıklar	1792-1815	1815 Viyana Kongresi	Periyodik Konferanslar	Avrupa Uyumu düzeni	1815-1870
Emperyalizm X Emperyalizm	1870-1918	1919 Versailles	MC	BMOD düzeni	1920-1939
Emperyalizm X Emperyalizm	1939-1945	-	BM	İki Kutuplu düzen	1945 sonrası
Kapitalizm X Sosyalizm (Soğuk Savaş)	1945-1975	1975 AĞIK Helsinki Son Senedi - (Ara norm)	AĞIK (geçici düzen)	AĞIK düzeni (ara düzen)	1975-90
Kapitalizm X Sosyalizm (Soğuk Savaş)	1975-1990	1990 AĞİT Paris Şartı	AĞIK/AGİT)	Kapitalizmin Zaferi	1990 sonrası

lakiyetçi krallıklar düzenini devam ettirecek olan ve Avrupa Uyumunu diye anılan düzenle sonuçlanmıştır. Bu düzeni gözetmek için zaman zaman (periyodik) konferanslar düzenlenmiştir, çünkü yine uluslararası ortamın ikelliği bir uluslararası örgüt kurulmasına izin vermemektedir.

3) 19. yüzyılın son çeyreğinde emperyalist devlet çatışmalarının başlaması üzerine Avrupa Uyumunu yıkılmıştır. Patlayan I. Dünya Savaşı sonunda kurulan Milletler Cemiyeti büyük devletlerin (BMOD) düzenini gözetmeye başlamış, fakat bunu ancak II. Dünya Savaşının çıkmasına kadar sürdürebilmiştir.

4) Aslında I. Dünya Savaşının devamı olan II.

Dünya Savaşı sonunda da norm (barış) gelememiş, hatta bir barış antlaşması bile imzalanamamıştır. Çünkü hemen iki galip (ABD ve SSCB) arasında Soğuk Savaş patlak vermiştir. Yine de, bu ikisinin hakim olduğu İki Kutuplu düzeni temsil eden BM örgütü kurulmuştur.

5) Soğuk Savaş'ı (ayrıca, II. Dünya Savaşını) bitirecek bir norm getirme anlamında 1975 Helsinki Son Senedi yapılmış, bu ara düzenin adı AGİK olmuştur.

6) Sosyalist blokun dağılma işaretleri verdiği bir ortamda yapılan 1990 Paris Şartı sonucunda kurulan AGİT adlı uluslararası örgüt yeni düzeni simgelemiştir.

Esasında güvenlikle ilgili olan AGİK/AGİT'in konumuzla ilişkisi, azınlık meselelerinin güvenlik alanında çok önemli bir unsur oluşturmaları ve insan haklarının Avrupa için yaşamsal bir alan teşkil etmesi nedeniyledir. Türkiye'nin her ikisine de katıldığı 1975 Helsinki Son Senedi ve 1990 Paris Şartı'nda azınlıklara atıflar yapıldı.

Bir uluslararası antlaşma veya sözleşme formatında olmadığı için hukuki bağlayıcılığı bulunmayan, ama ahlaki ve siyasi bağlayıcılığı olan 1975 metninde azınlıklar konusu tek bir paragrafta geçiyordu:

"Ülkelerinde ulusal azınlıklar bulunan imzacı devletler, bu azınlıklardan olan kişilerin yasa önünde eşitlik hakkına saygı göstererek onlara insan hakları ve temel özgürlüklerden gerçekten yararlanmaları için tam fırsat tanır ve bu amaçla [o kişilerin] bu alandaki yasal çıkarlarını korur."

Görüldüğü gibi, ülkede azınlık olup olmadığının belirlenmesi devlete bırakılmıştı ve getirilen hak "eşitlik"ten, yani ayrımcılı-

ğın önlenmesinden ibaretti.

1990 tarihli Paris Şartı'nda daha ileri gildi. Azınlıkların, kimliklerini "serbestçe ifade etmek, korumak ve geliştirmek hakkına sahip oldukları" ve "ulusal azınlıkların, kültürel, etnik, dil ve dini kimliklerinin korunmasını ve bu kimliğin geliştirilmesi için uygun koşulların yaratılması gerektirdiğine olan derin inanç teyit" edildi.

Bu konuda Temmuz 1991'de Cenevre'de bir uzmanlar toplantısı düzenlenmesine karar verildi.

1990 Kopenhag Belgesi ve 1991 Cenevre Azınlık Uzmanları Toplantısı

1991 Cenevre toplantısından, hatta Paris Şartı'nın 21 Kasım 1990'da imzalanmasından önce, AGİK İnsani Boyut toplantısı Haziran 1990'da Kopenhag'da yapıldı.

29 Haziran 1990 Kopenhag Belgesi'nin⁷⁷

⁷⁷ Bu belgeyi Avrupa Birliği'nin 1993 Kopenhag Kriterleri ile karıştırmayınız. Kopenhag Kriterleri için bkz. Sanem Baykal, "Kopenhag Kriterleri" kutusu, TDP-II, s. 332.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

AGİT, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) adı altında, 1970'lerin başında Avrupa'da güvenlik ve istikrarın sağlanması için düzenlenen bir dizi konferans biçiminde başladı. Bunu 1954'ten beri talep etmekte olan SSCB idi, çünkü II. Dünya Savaşındaki toprak kazanımlarını bir nevi tescil ettirmek istiyordu. Batı o sırada ağır-
dan alıyordu.

70'lerin başında Yumuşama (*détente*) başlayınca, SSCB'nin yumuşak karnını, yani insan hakları alanındaki zafiyetini koz olarak kullanmak için Batı da fikre yanaştı. 1973'te başlayan konferanslar, 1975'te imzalanan Helsinki Son Sene-
di'yle temel belgesine ulaştı.¹

Bu belgede üç temel konu "üç sepet" biçiminde ifade edilmişti: 1) Avrupa'da Güvenlik Sorunları (Temel ilkeler, Güven Getirici Önlemler, Silahsızlanma Hakkında Belge); 2) Ekonomik, Bilimsel-Teknolojik, Çevresel İşbirliği; 3) İnsancıl Konu-

1 Helsinki Son Senedi tam metni için bkz. *Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Bildirgesi*, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyonsan/haklari/pdf01/439-444.pdf>

larda İşbirliği. Bunlardan birincisini Doğu Bloku, üçüncüsünü ise Batı Bloku önemsiyordu.

1990'daki Paris Zirvesi'nde Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı'nın² imzalanmasıyla birlikte AGİK kurumsallaşmaya başladı. Güvenlik ve silahsızlanma konularına da girişmekle birlikte, buradaki konumuz açısından önemli olan "üçüncü sepet"i, Doğu Bloku'nun 1989'da çöküşe geçmesi üzerine "İnsani Boyut" biçiminde çok geliştirdi. AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisini, Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliğini ve Medya Özgürlüğü Temsilciliğini oluşturdu.

Örgüt, 1994 Budapeşte Zirvesi'nde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) adını aldı. 2017'de üye devlet sayısı 57'dir.

2 Paris Şartı metni için bkz. *Yeni bir Avrupa için Paris Şartı – Yeni Bir Demokrasi, Barış ve Birlik Çağı*, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyonsan/haklari/pdf01/445-458.pdf> Buradaki (ve elinizdeki kitapta-ki) "Şart" teriminin Türkçedeki "koşul" kelimesiyle ilgisi yoktur; köken olarak "haklar bahşeden فرمان" anlamına gelen Fransızca *charte* (İngilizce: *charter*) teriminin karşılığıdır. Klasik örneği 1215 Magna Carta'dır (Latince "carta" yazılı mesaj/mektup demektir) <https://en.wiktionary.org/wiki/carta#Latin>; <https://en.wikipedia.org/wiki/Charter>. Şart terimi Türkçede daha önceki dönemlerde "Mısak" kelimesiyle ifade edilmiştir ve bu anlamda "kurucu antlaşma/anayasa" anlamı taşır: Milletler Cemiyeti Mısakı.

30. ila 40. paragrafları arasındaki bölüm tamamen ulusal azınlıklarla ilgiliydi.

Para. 32'de, ulusal azınlıklara mensup kişilerin bireysel olarak veya grubun diğer üyeleriyle birlikte kamusal alanda dillerini serbestçe kullanabilecekleri, kendi eğitim, kültür ve din kurumlarını kurabilecekleri, sınırötesi akrabalarıyla serbestçe ilişki tesis edebilecekleri belirtilmekteydi;

Para. 33'te, ilgili devletlerin de bu azınlık kimliğinin geliştirilmesi için gerekli şartları "yaratması" isteniyordu;

Para. 35'te de, azınlıkların ülke politikasına aktif olarak katılabilecekleri söylenmekteydi.⁷⁸

Devletler "ulusal azınlık" teriminin tanımını üzerinde anlaşılmadıkları için, bu tanımın yapılmaması yoluna gidilmişti.

1990 Paris Şartı'nda yapılacağı haber verilen Ulusal Azınlıklar Konusunda Uzman-

78 1990 Kopenhag belgesinin İngilizce metni: <http://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true> ilgili paragrafların (paras. 30-40) Türkçe metni için bkz. Zeri İnanç (der), *Uluslararası Belgelerde Azınlık Hakları*, Ankara, Utopya Yayınları, 2004, s. 113-118. \

lar Toplantısı 1991'de Cenevre'de yapıldı. Çıkan raporun II. bölüm 3. fıkrasında yer alan çok önemli tespit şöyleydi:

“Ulusal azınlıkları ilgilendiren konular ve ayrıca bu azınlıklara mensup kişilerin haklarıyla ilgili uluslararası yükümlülük ve sorumluluklara riayet, uluslararası meşru ilgi alanına girer ve bu nedenle de sadece ilgili devletin iç işlerine ait değildir.”⁷⁹

Azınlıklar konusunu “milli yetki”⁸⁰ kavramı dışına çıkaran bu önemli tespit, diğer AGİK/AGİT kararları gibi bir *soft law* (yumuşak hukuk) kuralı⁸¹ idi, fakat çok önemli etkileri oldu.

AGİK/AGİT Uzmanlık Kurumları ve Faaliyetleri

AGİK/AGİT'in ilk ve temel uzmanlık kurumu, 1990 Paris Şartı sonucunda 1991'de kurulmuş İnsanî Boyut'u üstlenen Hür Seçimler Bürosu, yani 1992 Helsinki zirvesinde aldığı adıyla Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi (ODIHR) oldu.

Merkezi Varşova'da olan ODIHR, AGİT

coğrafyasında insan hakları, ayrımcılığın önlenmesi, hukukun üstünlüğü ve ayrıca seçimlerde gözlemcilik konularında çalışmaya başladı. Türkiye medyasında da en çok, AGİT ülkelerindeki seçimlere gönderilen Türkiyeli gözlemciler nedeniyle tanındı.

Diğer yandan, 2000'lerde azınlıklar sorunu Avrupa'da alışılmış anlamıyla azalırken farklı bir azınlık sorunu başlamıştı: Yeni azınlıklar.⁸² 1960'ların ortasından itibaren çalışmak için az gelişmiş ülkelere Avrupa'ya akın etmiş olan “konuk işçi”ler (*gastarbeiter*), zamanla konukluk statüsünün çok ötesine geçerek ikinci ve üçüncü kuşaklarıyla birlikte kalıcı, hatta büyük ölçüde de yurttaş olmuşlardı. Avrupa'daki göç ve entegrasyon politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması için gereken yasal ve siyasal zeminin hazırlanmasına ODIHR yardımcı olduğu için, kurum bir de bu açıdan Türkiye devletinin olumlu anlamda ilgisini çekti.⁸³

AGİK/AGİT'in ikinci kurumu, AGİK 1992 Helsinki zirve toplantısının ardından Lahey'de kurulan Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği (UAYK) oldu.

Yüksek Komiser'in başlıca görevi, AGİK bölgesinde ulusal azınlık sorunlarının çıkarması için bir “erken uyarı” ve gerektiğinde “erken harekete geçme” sağlamak olarak tespit edildi. Bazı devletler bu kurumun bir tür ombudsman gibi hareket etmesinden çekindikleri için, Yüksek Komiser'in “ulusal azınlıklara mensup bireylerin sorunları”yla ilgilenmeyeceği, ulusal azınlıklar konusunda çatışma önleyici bir kurum olduğu vurgulandı. Diğer yandan, birçok ülke kurumun terör konularına karışmasına karşı çıktığı için,

79 <http://www.osce.org/hcnm/14588>

80 BM Antlaşması 2/7'ye göre, bir ülke belli bir konunun kendi milli yetkisine (*domestic jurisdiction, compétence nationale*) girdiğini ileri sürerse, barışın tehdit edilmesi halinde Güvenlik Konseyinin alacağı zorlama tedbirleri haricinde bu ülkeye bu konuda müdahale edilemez. 1991 Cenevre kararı, bu “milli yetki”nin azınlık hakları konusunda ileri sürülemeyeceğini söylemektedir. Yani, azınlık konularında uluslararası toplumun getireceği eleştiriler devletler artık içişlerine müdahale sayamayacaklardır.

81 “Yumuşak hukuk”, genellikle, uluslararası kuruluşlarca alınan ve antlaşmalar/sözleşmeler gibi hukuki bağlayıcılığı (yaptırımı) olmayan kararları ifade eder. Bağlayıcılığı olmasa da bu kararlar gözardı edilmez, uluslararası hukukta saygı görülür, devletler ve uluslararası yargı organları tarafından da dikkate alınır. Örneğin BM Genel Kurulu bildirgeleri ve çoğu kararları böyledir. Yumuşak hukuka iyi bir örnek de Helsinki Son Senedi'dir.

82 Bkz. **Yeni Azınlıklar** kutusu.

83 S. Akgönül, a.g.m., s. 371.

Yüksek Komiser'in gerilim bölgelerine gidebileceği, medya ve STK'lar dahil herhangi bir kaynaktan bilgi alabileceği, fakat terörü açıkça destekleyen ya da uygulayan kişi ve örgütlerle ilişki kuramayacağı kuralı getirildi.

Esas olarak Yugoslavya'nın parçalanmaya başlamasının yarattığı tedirginlik içinde kurulan bu mekanizmanın Türkiye'ye karşı harekete geçirilip geçirilmeyeceği konusu TBMM'de ortaya atıldığında (çünkü 90'ların başında devlet Kürt hareketini "faili meçhul cinayetler" yöntemiyle önlemeye girişmişti). Dışişleri Bakanlığı şöyle mütalaada bulunmuştu:

"...kurulan yeni mekanizmaların, her AGİK üyesi devlet gibi, Türkiye'ye karşı işletilmesi de her zaman mümkündür. Türkiye demokrasi ve insan hakları alanlarında güçlendiği sürece AGİK mekanizmalarının geliştirilmesinin bizi rahatsız edecek bir yönü olmayacaktır."⁸⁴

Bu son cümle, diplomatik bir dille, Türkiye'nin demokratikleşmemesi halinde sorun yaşayabileceği uyarısında bulunmaktaydı.

Üçüncü uzmanlık kurumu, 1997 sonunda Viyana'da kurulan AGİT Medya Özgürlüğü Temsilciliği oldu. Bu kurum, AGİT üyelerindeki ifade özgürlüğü ihlalleri konusunda bir erken uyarı sistemi olarak düşünüldü.

Bu üçünün arasında azınlıklarla en yakından ilgili faaliyet yürüten, doğal olarak, UAYK oldu.

UAYK'nin Tavsiyeleri ve Kılavuz İlkeleri

Denetleyici bir mekanizma olmayan, AGİT üyesi devletlerin uygulamakla yükümlü ol-

duğu insan ve azınlık haklarıyla ilgilenen UAYK; 1995'ten başlayarak, Yüksek Komiserlik makamının sürekli ilgilenmek zorunda kaldığı konular hakkında bir "Tematik Tavsiyeler ve Kılavuz İlkeler" serisi yayınladı. 8 kitaplık bu seri, siyasetçilerin ve devlet temsilcilerinin etnisiteler arası gerilimleri azaltmalarına yarayacak bilgiler içermektedir. İçerikleri başlıklarından anlaşılan bu kitaplar ve tarihleri şöyle sıralanabilir:⁸⁵

– *Ulusal Azınlıkların Eğitim Haklarına İlişkin Lahey Tavsiyeleri* (1 Ekim 1996);⁸⁶

– *Ulusal Azınlıkların Dil Haklarına İlişkin Oslo Tavsiyeleri* (1 Şubat 1998);⁸⁷

– *Ulusal Azınlıkların Kamusal Yaşama Etkin Katılımına İlişkin Lund Tavsiyeleri* (1 Eylül 1999).⁸⁸

– *Radyo ve Televizyon Yayınlarında Azınlık Dillerinin Kullanılmasına İlişkin Kılavuz İlkeler* (10 Ekim 2003);⁸⁹

– *Çok Etnisiteli Toplumlarda Yaptırım Uygulama* (9 Şubat 2006);

– *Devletlerarası İlişkilerde Ulusal Azınlıklara İlişkin Bolzano/Bozen Tavsiyeleri* (2 Ekim 2008);

– *Farklılıklar Arzeden Toplumlarda Entegrasyona İlişkin Lubliyan Kılavuz İlkeleri* (7 Kasım 2012);

– *Adalet Erişim ve Ulusal Azınlıklar Konusunda Graz Tavsiyeleri* (14 Kasım 2017).

85 Bu kitapları indirmek için bkz. <http://www.osce.org/hcnm/thematic-recommendations-and-guidelines>. Kaynak için Turgut Tarhanlı'ya teşekkür ederim.

86 Bkz. Zeri İnanç, *a.g.e.*, s. 119-136; <http://www.osce.org/tr/hcnm/32200?download=true>

87 Bkz. aynı kitap, 137-169; <http://www.osce.org/tr/hcnm/67550?download=true>

88 Bkz. aynı kitap, s. 170-210; <http://www.osce.org/tr/hcnm/32260?download=true>

89 Bkz. aynı kitap, s. 211-235.

84 Dışişleri Bakanlığı, *Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı* broşürü, t.y., y.y.

V) AVRUPA BİRLİĞİ (AB) VE AZINLIKLAR

AB'nin azınlıkların korunmasıyla ilgili doğrudan bir girişimi veya temel metni yoktur. Örgüt bu konuda uluslararası hukukta kabul edilmiş genel ilkelere dayanır. Yürütme organı pozisyonundaki AB Komisyonunun azınlıklar konusunda genel bir yetkisi bulunmaz; özellikle de, azınlık statüsünün tanınması, azınlıkların SD'si ve özerkliği, bölgesel ve azınlık dillerinin rejimi konularında yetkisizdir. AB ülkeleri, azınlıklar konusunda karar verme yetkisini ellerinde tutarlar. Bunu yaparken, doğal olarak, temel hakların etkili biçimde korunmasına özen gösterirler.⁹⁰

AB üyesi devletlerde azınlık hakları konusunda tek bir model bulunmaz; her ülkenin kendi sistemi vardır. AB müktesebatının⁹¹ bu konuyu içermemesi nedeniyle AB Komisyonu; BM, Avrupa Konseyi, AGİT gibi uluslararası kurumların tutumunu/belgelerini, Venedik Komisyonu⁹² gibi kuruluşların görüşlerini, AIHM gibi organların kararlarını, ayrıca, çeşitli ülkelerdeki sivil toplum kuruluşlarının raporlarını yakından izler.⁹³

AB'nin İlgili Belgeleri ve Özellikle Kopenhag Siyasal Kriterleri

AB'nin insan ve azınlık haklarıyla ilgili tutumu örgütün şu belgelerinde izlenebilir:

1) 1992'de imzalanıp 93'te yürürlüğe giren ve örgütün ekonomik bir birlikten siyasal bir birliğe dönüşmesini simgeleyen Maastricht Antlaşması'nın F maddesinin 2. paragrafında, "temel haklara" saygılı olunacağı belirtilmiştir.⁹⁴

2) Bu hüküm, 1997 tarihinde imzalanıp 99'da yürürlüğe girerek Maastricht'te önemli değişiklikler yapan Amsterdam Antlaşması'nda⁹⁵ geliştirilmiş, "üye devletler için ortak olan özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı" ilkeleri AB Antlaşması Md. 6/1 olarak kurucu antlaşmalara geçirilmiştir.⁹⁶

3) AB'de azınlık kavramının ele alınması konusundaki ilk girişim, AB Maastricht Antlaşması'nın ardından 1993'te yapılan Kopenhag Zirvesi'nde ortaya konan, daha sonra 1995 Madrid ve 1997 Luxembourg zirvelerinde geliştirilen Kopenhag Kriterleri'dir.⁹⁷

Geneva, Globethics.net, 2016, s. 61-80. (http://www.globethics.net/documents/4289936/17575651/GE_CEC_3_web.pdf/5747ccc9-6362-4721-82c3-b616382a5d29).

90 http://ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/minorities/index_en.htm

91 *Acquis communautaire*: AB'nin temel metinlerindeki kural ve kurumların bütünü.

92 Tam adı "Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu" olan bu kuruluş, Avrupa Komisyonu'nun anayasal konularda danışma kurulu ve kuruluşundaki temel amaç, demokrasiye geçmekte olan ülkelere yardımcı olmaktır. Bkz. Ergun Özbudun, "Venedik Komisyonu" kutusu, TDP-III, s. 615.

93 Bkz. Sema Kılıçer, "An Overview of the European Commission's Progress Reports on Turkey 1998 to 2015 Regarding the Freedom of Religion and Belief", *Advancing Freedom of Religion or Belief for All, Contributions from the Conference 6-9 September 2015, Halki, Istanbul, Turkey*, Elizabeta Kitanovic and Fr Aimilianos Bogiannou (Eds.),

94 "Birlik, 04.11.1950'de imzalanan İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi'nce garanti altına alındığı ve üye ülkelerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklandığı şekilde temel haklara Topluluk hukukunun genel ilkeleri olarak saygılı olacaktır." Bkz. Funda Keskin Ata, *Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2013, s. 26. Maastricht için bkz. Sanem Baykal, "Maastricht Antlaşması" kutusu, TDP-II, s. 330.

95 Antlaşma konusunda bkz. Sanem Baykal, "Amsterdam Antlaşması" kutusu, TDP-II, s. 345.

96 F. Keskin Ata, a.g.e., s. 28.

97 Daha önce AGİT anlatılırken sözü edilen 1990 Kopenhag Belgesi'yle karıştırmayınız. Bkz. Sanem Baykal, "Kopenhag Kriterleri", TDP-II, s. 332. Ayrıca: <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/752d1--Kopenhag-Kriterleri.pdf>

Bu kriterler AB'ye aday ülkeler için konmuştur. Burada, AB'ye tam üye olarak kabul edilebilmek için aday ülkelerin karşılaması gereken 3 kriter sayılmıştır:

Ekonomik kriter: İstikrarlı bir piyasa ekonomisinin mevcudiyeti ve başta AB olmak üzere dış dünya rekabetine dayanma kapasitesi;

Uyum kriteri: Siyasi birlik ile ekonomik ve parasal birlik de dahil olmak üzere, AB'nin müktesebatına uyum kapasitesi;

Siyasi kriter: Ülkede demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve azınlık haklarına saygıyı teminat altına alan istikrarlı kurumların varlığı.

Konumuz bakımından önemli olan ve "Azınlık haklarına saygı"dan söz eden bu üçüncü kriter, AB Bakanlar Konseyi'nin aday ülkelerle katılım görüşmelerini başlatabilmesi için bir önkoşuldur.

4) AB'nin Aralık 2000'de yayınladığı Temel Haklar Şartı'nda da azınlıklara değinilir. "Ayrımcılık Yasağı" başlığını taşıyan 21. maddenin birinci fıkrası şöyle demektedir:

*"Cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, kalıtımsal özellikler, dil, din veya inanç, siyasi veya başka herhangi bir görüş, bir ulusal azınlığın üyesi olma, hususiyet, doğum, maluliyet, yaş veya cinsel eğilim gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılması yasaktır."*⁹⁸

5) 2007'de imzalanıp 2009'da yürürlüğe giren ve AB'yi tüzel kişiliğe sahip tek bir yapı haline getiren Lizbon Antlaşması'nda kabul edilen iki metinden biri olan Avrupa Birliği Antlaşması'nın 2. Maddesinde, AB'nin dayandığı ilkeler şöyle ifade edilir:

*"Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hakim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır."*⁹⁹

Yine Lizbon Antlaşması'nın 49. maddesi, üye olmak için başvuranlardan, Md. 2/1'de yer alan değerlere saygı göstermelerini istemektedir. Bu madde, Amsterdam Antlaşması'nda AB'nin dayandığı değerler olarak sayılan kriterlere, azınlıklara dahil kişilerin haklarını da eklemektedir. Bunun nedeni, Birlik'in mevcut üyelere uygulamadığı koşulları aday ülkelere dayatmasının yoğun eleştiriye yol açması olarak düşünülmektedir.

Buradaki kaynak aslında Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi'dir; ama tüm üyeler halen bu sözleşmeye taraf değildir. Ayrıca, üye olan devlet artık adaylıktaki gibi izlenmediğinden, adaylığı sırasında azınlık haklarını ilerletmek için yaptığı çalışmaların devam edip etmeyeceği de o devletin kendi iradesine kalmaktadır. Bu bir çifte standart olarak görülmekte ve insan haklarını savunan örgütler tarafından eleştirilmektedir.¹⁰⁰

Nitekim, AB'ye girdikten sonra Macaristan'ın azınlıklara, özellikle de Roman/Çingene azınlığa yaptığı baskılara 2017 sonu itibarıyla engel olunabilmiş değildir.¹⁰¹

* * *

98 <http://www.ihd.org.tr/index.php/san-haklari/geleri-mainmenu-96/900-avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi.html>

99 <http://www.abgs.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> Bu metin, Amsterdam Antlaşması'nın Lizbon Antlaşması tarafından değiştirilmiş son biçimidir ("konsolide metin").

100 F. Keskin Ata, a.g.e., s. 168-169.

101 <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/14247-ab-macaristanda-romanlar-ayrimciliga-ugruyor>

Sonuç olarak, AB sisteminde aday ülkeler için azınlığın farklı özelliklerinin korunması için hükümler getirilmiştir, ama AB üyesi devletler için hiçbir somut yükümlülük yoktur. Bu durumda, Kopenhag Kriterleri'ndeki azınlıkların korunmasına saygı talebi literatürde keyfi bir koşul olarak değerlendirilmektedir.¹⁰² Bu durum 2 biçimde açıklanabilir:

Birincisi; AB ülkelerinde, özellikle de D. Avrupa ülkelerinin katılımlarından önce Birliğe üye olmuş devletlerde, temel hak ve özgürlükler ve ayrımcılığın önlenmesi tedbirleri yerleşmiştir ve iyi uygulanmaktadır. Oysa, AB'ye aday ülkelerde durum böyle değildir.

İkincisi, AB ülkeleri azınlıkların korunması hükümlerini kendilerine uygulatmak istememektedirler. Bu, büyük devletlerin yüzyıllardır sürdürdüğü çift standart uygulamasının bir devamıdır.

VI) SOĞUK SAVAŞ SONRASI/ KÜRESELLEŞME DÖNEMİNDE AZINLIK HAKLARI GELİŞMELERİ HAKKINDA TOPARLAYICI NOT

Küreselleşmeyle birlikte, azınlık haklarında belirgin gelişmeler görüldü.

1) 1990 sonrasında insan ve azınlık hakları mekan açısından genişleyerek güçlendi. Bunun nedenlerini şöyle özetlemek mümkün:

a) Doğu Bloku çöktü. Soğuk Savaş Batı'nın kesin galibiyetiyle sonuçlandı. Sonuçta, Batı Bloku ve ileri sürdüğü değerler rakkipsiz kaldı. Batı'nın altyapısı özel teşebbüsün yüceltilmesini, üstyapısı da insan ve azınlık haklarını odak almakta.

Zaten, daha önce de belirtildiği gibi, Batı dünyasının AGİK sürecini kabul edişinin esas sebebi, klasik insan hakları konusunda zayıf durumda bulunan SSCB ve müttefiklerini bu konuda zorlamaktı. (SSCB, 1948 BM İnsan Hakları Bildirgesi'ni ancak 1968 Tahran Uluslararası İnsan Hakları Konferansı'nda kabul etmiştir).

AGİK'in ilk sonucu olan 1975 Helsinki Son Senedi hem bir güvenlik belgesi, hem de bir insan hakları belgesiydi. Bu açıdan, çift kale oynanan maça benziyordu. 1990'da Paris'te yapılan ikinci zirvede imzalanan 1990 Paris Şartı ise bütünüyle bir insan hakları belgesiydi. Bu açıdan, tek kale maça benzedi ve bu eğilim de SSCB yıkıldıktan sonra kural oldu. İnsan ve azınlık hakları konusu büyük önem kazandı.

1985'ten itibaren Bulgaristan'ın Müslüman-Türk azınlığa yaptığı baskılar ve 1990'larda Eski Yugoslavya'daki kanlı çatışmalar Avrupa'da tepki yarattı. Üstelik bunlar güvenlik ve barışı tehdit ediyordu.

b) Eski sosyalist ülkeler uluslararası örgütlere girmek istediler ve girerken de insan ve azınlık haklarını kabul ettiler.

c) Bu konunun büyük önem kazanması, Asya ve Afrika ülkelerinden Avrupa'ya yönelik göç akımları önemli katkıda bulundu. Çünkü bu göçmenler kalıcı idiler ve yol açtıkları sorunlar nedeniyle bu ülkelerde azınlık hakları tam olarak ya da hiç tanınmayan fiili "azınlıklar" oluşturdular.

ç) Üçüncü Dünya rejimlerinin çoğu (ör. Afrika); SSCB'nin desteğinden yoksun kalmak, Batı'nın gazabından çekinmek, mali iflas, Batı'nın kredi ya da desteğini almak istemek, vs. gibi çeşitli nedenlerle tek parti rejimlerini bırakıp çok partili düzene geçtiler. Çok

partililik demokrasi anlamına gelmiyordu ama, bu ülkeler insan haklarına eskisine oranla daha fazla önem vermek zorunda kaldılar.

2) Diğer yandan, insan ve azınlık hakları nitelik bakımından güçlenmeye başladı.

a) Ayrımcılığın önlenmesinden, azınlıkların korunmasına doğru bir gidiş görülüyor. Üçüncü Bölüm'de buraya ayrıntısıyla döneceğiz: Ayrımcılığın önlenmesi bir tedavidir; hastalık sona erince biten bir tedavi. Azınlıkların korunması ise süreklilik isteyen ve gittikçe genişleyen bir politikadır.

b) Azınlıkların korunması konusunda eskiden devlete pasif, "negatif" bir görev veriliyordu: Engellemek. Artık gitgide aktif, "pozitif" bir görev veriliyor. Bu, "pozitif/olumlu eylem" (*affirmative action*), "pozitif diskriminasyon, pozitif ayrımcılık" gibi terimlerle ifade ediliyor. Üçüncü Bölüm'ün başında buraya ayrıntılı biçimde döneceğiz.

AGİK 1990 Paris Yasası'ndan başlayarak AGİK/AGİT belgeleri; artık devletlerin, azınlıkların bu farklı özelliklerini "korumaya yardımcı olmaları"nı, hatta bu korumanın koşullarını "yaratmaları"nı istiyor. Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin de (BM, 1992) ayrımcılığın önlenmesinden azınlıkların korunmasına, pasif görevden aktif göreve atlama yönünde bir geçiş metni olduğunu hatırlayalım.

c) Yalnızca yurttaşların azınlık sayılmasının yanı sıra, yurttaş olmayanların da korunmasına doğru bir gidiş var. Örneğin AB Avrupa Komisyonu; göçmenleri, mültecileri ve uyruksuzları (haymatlosları) böyle mütalaa ediyor.

Nitekim BM İnsan Hakları Komitesi, 1986 ve 1994'te Medenî ve Siyasal Haklar

Uluslararası Sözleşmesi Md. 27'yle ilgili olarak hazırladığı Genel Yorum'da, bu madde-nin korumasından yararlanmak için yurttaş olmanın şart olmadığını açıkça belirtti.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi çerçevesinde yapılan tartışmalarda, azınlık haklarından yalnızca yurttaşların değil, yurttaş olmayanların da yararlanabileceklerinden söz edilmekte.

Azınlık haklarından yararlanmada yurttaşlık bağının gerekli olup olmadığı konusu Avrupa Konseyi bünyesinde de 1993'te tartışıldı ve Uzmanlar Komitesi üyelerinin çoğu, yurttaş olmayan kişiler için yeterli korumanın sağlanamayacağı konusunda endişe belirttiler.¹⁰³

ç) Özellikle dil ve eğitim gibi konularda, bireysel haklardan grup olarak kullanılabilen haklara doğru gidiş var. Ör. 1995 Çerçeve Sözleşme'de sokak adlarının azınlık dilinde konması. Bununla birlikte, yine Çerçeve Sözleşme'de azınlık hakları, "ulusal egemenlik" ve "ülke bütünlüğü" kavramlarıyla sınırlanıyor. Yani, SD hakkı ayrılma hakkı anlamında yorumlanamaz, deniyor. Haklar yine bireylere veriliyor; gruplara değil.

d) İnsan ve azınlık hakları konusunda uluslararası örgütlerin ve kimi devletlerin yanı sıra gönüllü örgütlerin (STK/NGO) ortaya çıkması bu hakların uygulanmasını kuvvetlendirdi.

e) Bir devlette azınlık olup olmadığı konusu, kimi sözleşmelerin getirdiği istisnalar dışında, artık o devletin kendi takdirine bırakılmıyor. Genel olarak "ulusal azınlıklar" ya da "etnik azınlıklar" deyimleri kullanılıyor ve bu azınlıkların kültür, din ve dil açısından çoğunluktan farklı olduğundan söz ediliyor.

103 Bkz. Çavuşoğlu, a.g.m., s. 98 ve Çavuşoğlu, a.g.e., s. 41-52.

Böyle bir sözleşmeyi imzalayan ülkenin, “Benim iç mevzuatıma göre bende azınlık yoktur” demesi bir anlam ifade etmiyor.

Şu artık kabul ediliyor: “Azınlığın varlığı” sosyolojik bir kavramdır. Bunu kabul veya ret, devletin elinde veya yetkisinde değildir. Eğer bir ülkede çeşitli bakımlardan çoğunluktan farklı, başat olmayan ve bu farklılığı kimliğinin olmazsa olmazı sayan bir grup mevcut ise, uluslararası standartlar o ülkede azınlık olduğunu kabul eder; burada devletin ne iddia ettiği önemli değildir. (Bkz. **Bir Ülkede Azınlık Bulunup Bulunmadığı Meselesi** kutusu)

f) Son olarak, azınlık haklarının ihlali konusu gitgide ırkçılıkla aynı kaba konmaya başlıyor. Örneğin, Avrupa Konseyi’nin ırkçılıkla mücadele konusunda kurduğu önemli organ ECRI, adından da anlaşılacağı gibi (*European Commission against Racism and Intolerance* - Irkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Avrupa Komisyonu), görev alanı “ırkçılık, ırk ayrımcılığı ve bunlarla ilgili hoşgörüsüzlük” olan bir kuruluş. Bu kuruluş, Türkiye’de Kürtlerle ilgili olumsuzluklar konusunda devreye girmedi kendini yetkili saymakta.

Bir Ülkede Azınlık Bulunup Bulunmadığı Meselesi

Bu konuda şu uluslararası kurumsal gelişmeleri sıralamak yararlı olacaktır:

1) Tarihsel durum: Azınlığın varlığı konusunun devletin takdirine bırakılmaması, UDA’ın 1930 tarihli bir danışma görüşüne kadar götürülebilir.¹

2) Avrupa Konseyi şemsiyesi altında 1995’te yapılmış olan Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi’nin Danışma Komitesi raporları, açıkça, “sözleşmede azınlık tanımının olmaması, devletlerin bu konuda tamamen serbest oldukları

anlamına gelmez” demiştir.²

3) BM İnsan Hakları Komitesi, 1966 tarihli BM Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi Md. 27’ye ilişkin olarak yaptığı Genel Yorum’da, azınlıkların varlığının ilgili devletlerin onları tanıyıp tanımamalarına bağlı olmadığını vurgulamıştır.

4) BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği belgeleri de bu yöndedir:

“3. Etnik, dilsel veya dinsel bakımlardan ayrımcılık yapmadıklarını ileri süren kimi taraf Devletler, haksız olarak ve sırf bu gerekçeyle, kendi ülkelerinde azınlık bulunmadığını ileri sürmektedirler” ve “5.2. Bir taraf Devletteki bir etnik, dinsel veya dilsel azınlığın varlığı o taraf Devletin kararına bağlı değildir; nesnel ölçütlerle saptanması gerekir”.³ Ayrıca:

1 *Interpretation of the Convention between Greece and Bulgaria Respecting Reciprocal Emigration*, PCIJ Series B, No. 17, 1930. Bkz. Gaetano Pentassuglia, *Minorities in International Law*, Strasbourg, Council of Europe, 2002, s. 55 ve 67 (bu kaynak için Kaan Eşener’e teşekkür ederim). Aynı 1930 kararı için bkz. Jelena Pejic, “Minority Rights in International Law”, *Human Rights Quarterly*, Cilt 19, No. 3, (August 1997), s. 673 ve Philip Vuciri Ramaga, “The Group Concept in Minority Protection”, *Human Rights Quarterly*, Cilt 15, No. 3, (August 1993), s. 576-577.

2 Erol Kurubaş, *Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı*, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2004, s. 204’ten Advisory Committee, *Opinion on Italy*, para. 13-14.

3 Office of the High Commissioner for Human Rights, General Comment No. 23: The Rights of minorities (Art.27), 08/04/94. CCPR/C/21/Rev.1/Add.5, General Comment No. 23 ([www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/fb7fb12c2fb8bb21c12563ed004df11?Op=OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/fb7fb12c2fb8bb21c12563ed004df11?Op=OpenDocument)) Bu husustaki yardımları için Patrick Thornberry’ye teşekkür ederim.

"2. Her Türü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesinin 9. maddesi uyarınca Komite'ye ulaştırılan periyodik raporlardan anlaşıldığı kadarıyla, kimi taraf Devletler kendi ülkelerindeki kimi ulusal veya etnik grupların veya Yerli halkların varlığını tanımakta, fakat diğer bazıları tanınamamaktadırlar. Kimi ölçütler bütün gruplara, özellikle de halk içindeki diğer gruplardan veya çoğunluktan ırk, renk, doğum veya ulusal veya etnik köken bakımından farklı olanlara tek düze olarak uygulanmak zorundadır."⁴

5) Daha önce de sözü edildiği gibi, AGİK çerçevesinde Cenevre'de yapılan 1991 Ulusal Azınlıklar Konusunda Uzmanlar Toplantısı raporunda kabul edilmiştir ki, ulusal azınlıklar konusu artık

4 Office of the High Commissioner for Human Rights, General Recommendation No. 24: reporting of persons belonging to different races, national/ethnic groups, or indigenous peoples (Art.1): 27/08/99. Gen.Rec. No. 24. (General Comments) (www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/9ce4cbfde77a452a8025684a0055a2d0?OpenDocument).

"milli yetki"nin (*domestic jurisdiction, compétence nationale*) dışındadır; yani ülkelerin iç işleri olarak kabul edilemez; bu konu artık "uluslararası meşru ilgi alanı"dır. Ulusal azınlıkların korunmasının milli yetki dışında kalacağı, daha önce de, 1990 Kopenhag AGİK İnsani Boyut Konferansı Nihai Belgesi ve 1990 Paris Şartı'nda da zımnen kabul edilmişti.

Türkiye'nin önerisiyle bu rapora, "Her fark azınlık yaratmaz" ilkesi de konmuştur. Fakat şunu da bilmek gerekir ki, Türkiye azınlıklar meselesinin "milli yetki" sınırları içinde (yani iç mesele) sayılmayacağını, Lozan Md. 37 ve Md. 44 hükümleriyle daha 1923'te kabul etmiştir. (Md. 37, 38-44. maddelerin hiçbir biçimde değiştirilemeyeceğini; Md. 44 de bu maddeye kadar olan azınlık hükümlerinin uluslararası toplumun ilgi alanında ve MC garantisi altında olduğunu söyler).

Kaldı ki Türkiye, 1987'de AİHS'ye bireysel başvuruyu kabul ederek, Lozan'daki bu kabulü uygulamaya da koymuştur.

* * *

Azınlıklar konusunun tarihçesini Ortaçağ'dan alıp bugüne kadar kuşbakışı getirdik. Şimdi, Türkiye'de konunun uzmanı olmayan ama azınlık sorunlarına ilgi duyan

bir kişinin bilmesi gereken kavramları, bilgileri, tartışmaları vermek istiyorum. Yine kuşbakışı, özetle ve yalnızca azınlıklar konusunu anlayanın gerektirdiği kadarıyla.

İKİNCİ BÖLÜM

Azınlıklar Konusunda Temel Kavramlar ve Tartışmalar



Durban, Güney Afrika Cumhuriyeti, 1989: "Durban Plaj Kuralları'nın 37. maddesi uyarınca bu yüzme alanı yalnızca beyaz ırk mensuplarının kullanımına ayrılmıştır."

<https://i.amz.mshcdn.com/EwjKsdrjpyWCCjjURnbcJEp8k9g=/http%3A%2F%2Fa.amz.mshcdn.com%2Fwp-content%2Fuploads%2F2015%2F06%2FSigns-7.jpg>

Gerek Giriş'in gerekse Birinci Bölüm'ün başında, anlatılacakların kolayca kavranabilmesi için bilinmesi zorunlu kimi terimleri **Terminoloji: Birkaç Temel Kavram** başlığı altında çok kısaca vermiştim. Şimdi bunlara ayrıntılı olarak bakmak gerekiyor.

I) AZINLIK KAVRAMI VE TANIMI

Sosyolojik ve Hukuksal Tanımlar

Konu epey tartışmalı olmakla birlikte, azınlık kavramını iki açıdan ele alabiliriz:

1) Geniş (sosyolojik) açıdan: Bir toplulukta çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan, bu niteliklerini korumaya çalışan, başat olmayan sayısal bakımdan küçük grup. Bu azınlığın en genel tanımıdır ve buna LGBTİ'ler, Krişna'ya tapanlar, vs. de girer.

2) Dar (hukuksal) açıdan: Azınlık sayılmak için şart olan "farklılık"ın hangi unsurlara (din? dil? vb.) dayanacağı konusunda

devletler arasında bir fikir birliği olmadığı için, uluslararası hukukta azınlığın herkes tarafından kabul edilmiş bir tanımı da yoktur. Her devlet kendi çıkarlarına göre tanımlar. Bununla birlikte, Giriş ve Birinci Bölüm'de görmüş olduğumuz gibi, bu unsurların "soy, dil, din" olarak kabulünün gittikçe kuvvetlendiği söylenebilir.

Azınlığın şimdiye dek en kabul görmüş tanımı, BM İnsan Hakları Komitesinin "Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu"¹ özel raportörü Capotorti'nin, 1966 tarihli BM Medenî ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin azınlıkların korunmasına ilişkin 27. maddesi bağlamında 1977'de hazırladığı incelemede yaptığı tanımdır:²

1 Daha önce de belirtildiği gibi, bu organın adı 1999'da "İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Alt Komisyonu" olarak değiştirilmiştir.

2 Capotorti Raporu, para. 568. Azınlık tanımları arasında en çok rağbet gören bu tanımının yanı sıra, aynı Komite'nin 1980'lerdeki özel raportörü Jules Deschênes'in benzer tanımından da söz edilir: "Bir devlette, sayısal olarak azınlık oluşturan ve başat konumda olmayan ve o

“Başat olmayan bir durumda olup, bir devletin geri kalan nüfusundan sayısal olarak daha az olan, bu devletin uyruğu olan üyeleri etnik, dinsel ve dilsel nitelikler bakımından nüfusun geri kalan bölümünden farklılık gösteren ve açık olarak olmasa bile kendi kültürünü, geleneklerini ve dilini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu taşıyan grup”

Bu tanım 5 ana öğeye dayanıyor:

1) Farklılık: Azınlık, çoğunluktan çeşitli bakımlardan farklı olmalıdır: Irk, din, dil, gelenekler gibi. Burada en az anlamlı olanı “ırk”tır ve Siyah-Beyaz dikotomisi dışında rahatlıkla gözardı edilebilir, çünkü kimin hangi ırktan olduğu fazlasıyla karışmıştır. Zaten uzun zamandır “ırksal” yerine “etnik” kullanılmaktadır.³

2) Sayı: Gelenek-görenek meraklısı bir avuç insan olması yetmez. Bu farklı özellikleri koruyabilecek bir sayı gerekir, aksi halde küçük bir grubun özelliklerini korumak devletin kaynaklarını ölçsüz biçimde zorlamak anlamına gelebilir. Dolayısıyla, sayı ögesi gözönüne alınırken, harcanacak çaba ile elde edilecek yarar arasında makul bir oran bulunması istenecektir.⁴

Buna karşılık, azınlık grubu çoğunlukla neredeyse başabaş sayıda da olmamalıdır. Yoksa, azınlık-çoğunluk ilişkisinden değil,

bir arada yaşamak zorunda kalan topluluklardan söz etmek gerekir.

Bir azınlığın ülkedeki coğrafi dağılımı önemli değildir. Kimi bölgelerde çoğunluğu oluşturması birşeyi değiştirmez.

3) Başat olmama: Öyle sayıca küçük gruplar vardır ki, çoğunluğu onlardan korumak gerekir. Ör. Apartheid’in 1994’te kaldırılmasından önce G. Afrika Cumhuriyeti’nde % 20’yi oluşturan Beyazlar egemendir, % 80’i oluşturan Siyahlar/Renkliiler onlara tabi vaziyettedir. Burundi’de genellikle egemen olan 600.000 kişilik Tutsi kabilesi, elindeki modern silahlar sayesinde 3 milyonluk Hutu kabilesine hükmetmiştir.

Bu “başat olmama” (*non-dominant*) durumu, illaki “baş eğer” (*subordinate*) anlamına gelmez. Ama, “azınlık” dendiği zaman ortada fiilen bir tür ikinci sınıflık, bir tür ezilme/dışlanma durumunun bulunduğu da söylenebilir.

4) Yurttaşlık: Uluslararası hukukta eskiden beri azınlık koruması ile yabancı koruması kavramları ayrılmıştır. Çünkü bir insan yurttaş değilse, çok farklı bir kategori olan “yabancı”dır.

Bununla birlikte, daha önce bahsetmiştik; yurttaş olmayanları, örneğin “yeni azınlıklar” diye anılan göçmenleri ve sığınmacıları⁵ “dezavantajlı gruplar”dan saymak sayesinde korumasız bırakmamak için azınlık haklarından yararlandırmak gibi bir eğilim mevcuttur.

Yurttaşlıkla ilgili olarak, azınlıkların sadık olmaları gerektiği ileri sürülmüş olmakla birlikte, bu unsurun, tanımın bir ögesi olması anlamlı değildir. Çünkü, “Sadık olmayan bir azınlık, azınlık değildir” gibi saçma

devletin; nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dinsel veya dilsel özelliklere sahip, birbirleriyle dayanışma duygusu içinde, üstü örtülü de olsa, varlığını sürdürmek için ortak bir iradeyle hareket eden ve amacı çoğunluk ile fiili ve hukuki eşitlik elde etmek olan, bir grup vatandaşdır” (Zeri İnanç, a.g.e., s. 20’den “Definition of Minorities”, E/CN.4/Sub.2/AC.5/1996/WP.1). Aralarında fazla fark bulunmayan iki tanımın karşılaştırılması için bkz. Ayşe Füsün Arsava, a.g.e., s. 43-44. Deschênes’in raporu: *Proposal Concerning a Definition of the Term ‘Minority’*, UN Doc E/CN.4/Sub.2/1985/31/

3 Bkz. “İrksal” ve “Etnik” Terimleri kutusu.

4 Capotorti Raporu, para. 566.

5 Bkz. Yeni Azınlıklar kutusu.

bir sonuca varılabilir. Böyle bir durumda söz konusu devlet, azınlığın sadakatini kanıtlamadığı gerekçesiyle, kendi toprağında azınlık bulunmadığını ileri sürerek Md. 27'yi uygulamaktan kaçınmaya kalkabilir. Bu, Alman azınlıklarının kötü anılarından kalma bir durum olup, I. Dünya Savaşı sonrası MC'de hakim olan "Çoğunluklar adil ve cömert, azınlıklar da sadık olmalıdır" biçimindeki anlayışı yansıtır.⁶

5) Azınlık bilinci: Yukarıdaki dört unsur, azınlık olmanın nesnel koşullarını oluşturur. Bir de öznel koşul vardır: Azınlık bilincinin varlığı. Nasıl ki sınıf bilinci olmadan sınıf olmazsa, farklı olduğunun bilincine varmayan ve bu farklılığı kimliğinin vazgeçilmez koşulu saymayan birey veya grup da azınlık oluşturmaz. Örneğin, çoğunluğa gönüllü olarak asimile olmak (çoğunluk içinde erimek) isteyen kişi veya grup, azınlık sayılmaz. Özel nitelikleri ve gelenekleri koruma isteği çok önemlidir. Azınlık bilincine hemen aşağıda geleceğiz.

Capotorti'nin tanımı kimi azınlıkları dışarıda bırakmaktadır. Bu dışarıda bırakılanlar uluslararası hukukun genel hükümleri ve ayrıca birtakım sözleşmelerce korunur: Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Uluslararası Sözleşmesi, Devletsiz Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme, Göçmenlerin Statüsüne İlişkin Sözleşme, ayrıca, Yaşadıkları Ülkenin Yurttaşı Olmayan Kişilerin İnsan Hakları Bildirgesi.

* * *

Tanım dışında bırakılmış grupları kategorileştirirsek:

a) Yabancılar: MC sisteminde "insan hakları" o devlette tüm yaşayanlara, "azınlık hakları" ise azınlık mensubu yurttaşlara verilmisti. 1966 Medeni (/Kişisel) ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi altında yabancılar, ayrımcılığın önlenmesi anlamındaki tüm insan haklarından yararlanır, ama Md. 27'nin sözünü ettiği "kimlik" hakkından yararlanamazlar.

b) Sığınmacılar.

c) Uyruksuzlar (hiçbir devletin yurttaşı olmayanlar; haymatloslar).

ç) Dominant azınlık gruplar: Bu grupların ezdiği çoğunlukların sorunu bir azınlık sorunu değil, bir demokrasi sorunudur (ör. *Apartheid*).

d) "Mecburî azınlıklar": Yani, genel topluma entegre olmak isteyen ve bunun için yalnızca "ayrımcılığın önlenmesi" (eşitlik) garantisini isteyenler. Bu kavramın tersi, "Gönüllü azınlıklar"dır. Capotorti azınlık bilinci ölçütünü koyarak yalnızca gönüllü azınlıkları almıştır. Bunlar, "farklılıklarının korunması"nı isteyenlerdir.

Bu da bizi ayrımcılığın önlenmesi ve azınlıkların korunması gibi daha önce değinip geçtiğimiz ve daha ayrıntılı olarak incelenmesi gereken iki ayrı kavrama götürüyor.

Azınlık Bilinci ve Önemi

Her farklılık azınlık yaratmayabilir. Nesnel koşulların tamamının mevcut bulunması durumunda bile önemli olan öznel koşuldur, yani azınlık bilincidir. Eğer azınlık bilinci yoksa, daha önce de belirtildiği gibi, azınlık da yoktur demektir. Bu husus, AGİK/AGIT bahsinde geçen 1991 AGİK Cenevre Azınlık Uzmanları Toplantısı'ndan başlaya-

Kronolojik Kural: Asimilasyon-Azınlık Bilinci İlişkisi

Esas olarak Dördüncü Bölüm'de inceleyeceğimiz asimilasyon, toplumsal belleğin sıfırlanarak azınlık kimliğinin ortadan kaldırılmasıdır. Bu iş temel olarak, bir ülkedeki insanları en güçlü toplumsal unsurun dili ve kültürü altında buluşturan "Ulusal Ekonomik Pazar" (UEP) tarafından yapılır. Çünkü, insanın en temel faaliyeti ekonomiktir ve bu faaliyet dil ve kültürü de beraberinde götürür.¹

Burada, asimilasyon-azınlık bilinci ilişkisi açısından, tarihsel gelişim/süreç sonucunda oluştu-

1 Bkz. **Fransa Örneğinde Merkezileşme Süreci ve Sonuçları** kutusu.

ğunu tespit ettiğim bir olgudan söz etmek mümkündür:

Eğer UEP önce kurulursa, azınlığın asimile edilmesi mümkündür hatta muhtemeldir, çünkü bu pazarın güçlü etkisi azınlık bilincinin oluşmasını önleyebilir.

Fakat azınlık bilinci UEP'den önce oluşursa, asimilasyonun şansı yoktur denebilir, çünkü bundan sonra evsahibi devletin sergileyeceği asimilasyon çabaları tepki yaratarak azınlık bilincini sertleştirir. Bu durum, dünya azınlıklarının her şeyden ve birbirlerinden haberdar olmalarını kolaylaştıran Küreselleşme ortamında daha da önem kazanmıştır.²

2 Bu iki açının Türkiye'de nasıl geliştiğine, Beşinci Bölüm'ün sonunda Kürtlerden bahsederken (bkz. **Kürtler Niye Asimile Olmadılar?** altbaşlığı) ve Dokuzuncu Bölüm'de döneceğiz.

rak kabul görmüştür.

Burada, "azınlık bilinci" terimini daha netleştirelim. Bu terim; alt-kimliğini önemseyen, onu sürdürmek isteyen her grup için kullanılacak mıdır, yoksa daha seçici bir anlam mı taşır?

Her kültür, alt-kimlik düzeyinde olsun olmasın, kendini sürdürmek ister. Bu açıdan, önemli olan, onun üst-kimlik karşısındaki pozisyonudur. Eğer bu sürdürme çabası yalnızca kendi gelenek ve göreneğini koruma amacına yönelikse, burada sadece bir kültür çeşitliliği söz konusudur ve bir azınlık bilincinden ve dolayısıyla bir azınlığın varlığından söz edilemez. Ama bu çaba üst-kimliğin yanı sıra ısrarla ileri sürülüyor ve siyasal taleplere yol açıyorsa, o zaman ortada bir azınlık bilinci ve dolayısıyla bir azınlık vardır. Tabiatıyla, bu topluluk bireylerine azınlık hakları verip vermemek daha önce de belirtildiği gibi ayrı bir konudur; ama ve-

rilecekse bu "azınlık bilinci" ölçütünün göz önüne alınması doğaldır.

Azınlık bilincinin uygulamadaki yani azınlık-devlet ilişkilerindeki önemine gelince, bunu iki açıdan incelemek mümkündür:

1) Mekan açısından: Azınlık bilinci için "tarihsel mekan" çok önemlidir. Bir ülkenin ulusal sınırları kesinleşmeden o ülkede eskiden beri yaşayagelen, yani "tarihsel mekan"larında bulunan azınlıklar (otokton azınlıklar), o ülkeye göçle dışarıdan gelen azınlıklara (alokton azınlıklar) oranla alt-kimliklerini (azınlık bilinçlerini) çok daha güçlü olarak hissederler ve korurlar.

2) Zaman açısından: Bir ülkede Ulusal Ekonomik Pazar (UEP)⁷ ile azınlık bilincinden hangisinin daha önce oluştuğu çok önemlidir. (Bkz. **Kronolojik Kural: Asimilasyon-Azınlık Bilinci İlişkisi** kutusu).

7 Bkz. **Birlik-Beraberlik (Tutunum/Cohesion) İdeolojisi** kutusu.

II) AZINLIKLARIN KÖKENLERİ VE YAŞAM ALANLARI

Azinlıkların Oluşması

Azinlıklar hangi olguların/olayların sonucunda oluşur?⁸

1) En basiti, işgal olgusudur. İşgal eden, oranın halkını “azınlıklaştırır”. Bunun tipik örneği, K. Amerika Yerli halklarıdır.

2) Evrim sonucu: Azınlık, sözkonusu mekanın geçmiş bir dönemdeki örgütlenmesinin bugüne yansımış ve artık başat olmayan izdüşümüdür (Katalanlar, Basklar, Kürtler...).

3) Göç sonucu. Göç, zorunlu ve gönüllü olmak üzere ayrılabilir.

a) Zorunlu göç: Bir defa, zorunlu göç; siyasal, dinsel vs. nedenlerle bir topluluğun kendi mekanından atılması sonucunda meydana gelebilir. Bunlar başlangıçta sığınmacı olabilir ve zamanla yerleşik hale gelirler: Dünyanın çeşitli yerlerindeki Ermeniler, Beyaz Ruslar, İspanyol Cumhuriyetçileri, Yahudiler, gibi. İkincisi, zorunlu göç; bir mekanın savunulması ya da ekonomik olarak işletilmesi gibi amaçlarla bazı insanların o mekana sistematik olarak yerleştirilmesi sonucunda oluşabilir: Afrika'dan Amerika'ya getirilen Siyahlar gibi.

Zorunlu göçe maruz kalanlar, hem ırkçı önyargılar hem de geleneksel bağımlılık ilişkileri (sınıf baskısı) nedeniyle ikili bir aşağılanmaya uğrarlar. Belli bir mekana “benimdir” diye referans yapamazlar. Mekanları değil, “getto”ları vardır. İnsan olmanın bilinci-

ne Beyazların getirdiği dinler sayesinde sahip olmak gibi bir paradoks yaşamışlardır. Bugün Siyah örgütlenmesinin önemli liderlerinin din adamları arasından çıkmasının kökeni burada yatar (ör. Martin Luther King, Desmond Tutu).

Bu çelişki başka dikotomilerde de kendini tekrarlar: Tam Eşitlik İsteme (*civil rights movement*) ile Ayrılkçılık (Elijah Muhammad/Malcolm X'in ilk dönemi); Yasal Göstergiler (M. L. King) ile Şiddet (bir miktar *Black Moslem Movement* ve özellikle *Black Panthers*) gibi.⁹

b) Gönüllü göç: Bu göç dört amaçla oluşabilir.

Birincisi, ticaret amacıyla. Ör. Yunanlılar, Lübnanlılar, Levantenler, Çinliler, vb.

İkincisi, çalışmak için. Bu, ülkeler arasındaki olanak ve gelişmişlik farklarından kaynaklanır. 19. yüzyılda Amerika'ya göç olarak başlamıştır. Bugün bunların büyük çoğunluğunu az gelişmiş ülke yurttaşları oluşturur; ör. 1960'lardan itibaren Avrupa'ya önemli oranda Türkiyeli¹⁰ göçü.

Göç edenleri, gittikleri ülkelerde ilk kuşakta ekonomik ve sosyal bir aşağılanma bekler. Gittikleri yerde kalmayı seçenlerde, birinci ve özellikle ikinci kuşaktan sonra çoğunlukla kaynaşma başlar. Bazı yerlerde 10-20 yıl içinde göç eden kimliği silinir. Çoğunluk içinde erirler (asimile olurlar). O zaman azınlık pozisyonu kalmaz. Bu durum özellikle, Beyazlar arasında pek etnik ayrım yapmayan

9 Aynı kitap, s. 52-59.

10 Bu kitapta çok geçecek olan “Türkiyeli” terimi, Müslümanlık ile Türklük'ün ayrılmaz farzedilmesi nedeniyle etnik-dinsel bir anlam taşıyan “Türk” teriminden farklı olarak, sadece teritoryal bir anlam taşır. Yani, hangi etnisite veya dinden olursa olsun Türkiye yurttaşlarını ifade eder. Konuyu Yedinci Bölüm, **Günümüze Kadar “Türkiyeli” Terimi** altbaşlığında ele alacağız.

8 Bkz. Pierre George, *Géopolitique des Minorités*, Paris, Presses Universitaires de France, Que sais-je, 1984, s. 9-16.

ABD gibi ülkelerde geçerlidir. Ayrıca, göç eden kişi ile göç ettiği ülke arasında dinsel fark yoksa, bu asimilasyon daha kolay olur.

Buna karşılık, fazla farklı toplumlardan gelen gruplar en azından kısa vadede kendilerini kültürel ve coğrafi biçimde izole eder; özellikle dinsel farklılık varsa durum budur. Böylece, azınlık pozisyonu doğar.

Bu gruptakilerin amaçları birbiriyle çelişkilidir: Bir yandan gelenek-göreneklerini ve kökleriyle bağlarını aynen korumak, diğer yandan da, bulundukları ülkenin insanlarıyla aynı avantajlara sahip olmak.¹¹ Almanya'ya göç etmiş Türkiyeliler, hem sokağın ortasında kan revan içinde kurban kesebilmek hem de Almanya yurttaşı olup oy verebilmek istemişlerdir.

Üçüncü tür göç, sistematik kolonizasyon nedeniyle görülür: Ör. Rusya'ya 18. yüzyılda göçmüş Volga Almanları.

Dördüncüsü, göç rekabetinin sonucudur. Kanada'ya önce Fransızlar gelmiş ve buradaki Yerlileri azınlıklaştırmıştır. Onların ardından İngiltere'den gelenler ise her ikisini de azınlıklaştırmıştır.

G. Afrika Cumhuriyeti'nde de benzer tablo vardır. Fakat orada, sayıca az ama daha zengin olan İngiliz kökenliler (sanayi burjuvazisi) ile sayıca üstün olan Hollanda kökenliler (ticaret burjuvazisi) arasında Kanada'daki gibi bir durum oluşmamıştır (bkz. *Beyaz Kolon Rekabeti: Kanada ve G. Afrika kutusu*).

Azınlıklar ve Diaspora

Azınlıklar açısından Diaspora (Yunanca: "dağılma") önemli bir kavramdır. Terim,

Babililerin İÖ 586'da Yahuda Krallığı'nı fethederek Yahudileri Babil'e sürmeleri sonucunda ortaya çıkmış, sonra da, anavatanından dağılıp gittiği yerde azınlık durumuna düşmüş her grup için kullanılır olmuştur.

Diaspora, isteyerek entegre olmuş bir azınlıktır, ama asimile olmadan yani kimliğinden vazgeçmeden. Farklı bir etno-kültürel kimliği vardır. Geldikleri ülkede egemen olanlar üretim araçlarını ellerinde bulundurdıkları için, diaspora genellikle üçüncü sektörde (hizmet) çalışır.¹²

"Yitirilmiş Cennet" sayılan bir mekan ve tarih anlayışına sahip olan diaspora, bu anlayışı 3 ilişki ortamını kullanarak korur.¹³

Bunların birincisi, ulaşılması zor mekanlardır (dağlar, adalar).

İkincisi, sembolik mekanlardır: Tapınaklar, mezarlıklar, bayram yerleri, vs. Avrupa'ya gittiğiniz zaman Türkiyelilere en çok kentin ana tren istasyonunda rastlarsınız; burası da artık bir tür azınlık mekanı olmuştur. (Aslında, bu istasyonlar her türlü azınlığa ve alt-kültür grubuna mekanlık eder: Alkolikler, uyuşturucu kullananlar, eşcinseller, vs.). İlişki buralarda devam eder. Bu insanlar özel kimliklerini muhafaza etmek için hem o ülkedeki diğer "kardeşleriyle" (yerel iletişim), hem de anavatanla ve diasporanın başka ülkelerdeki bölümleriyle (uluslararası düzeyde iletişim ağı) ilişkilerini sürdürürler. Üst düzey diaspora mensuplarında ise somut coğrafi azınlık mekanı yoktur.

Üçüncü ilişki ortamı en önemlisidir: Getto. Alt düzeydeki diaspora mensupları bu mekandan yararlanırlar. K. Afrika'da 13. yüzyıldan beri var olan ve 17. yüzyılda Ve-

¹² Aynı kitap, s. 86.

¹³ Aynı kitap, s. 113-125.

¹¹ Bu konuda bkz. George, a.g.e., s. 105.

Beyaz Kolon Rekabeti: Kanada ve G. Afrika

Fransız kökenliler Kanada'ya 17. yüzyılda geldiler, ama XV. Louis'nin bu "*Nouvelle France*"dan (Yeni Fransa) vazgeçmesi üzerine orada terk edildiler. Bu Fransızlar, sürekli gelerek çoğalan İngiliz kökenli kolonlar karşısında paniğe kapılarak kırsal alanda (Katoliklikten de yararlanarak) çoğaldılar. 65.000'den bugünkü 5 milyona vardılar. İngiliz kolonlarla birlikte devletin iki kurucusundan biri oldukları halde, bugün artık bu pozisyonda değiller. 1774'te farklılıkları tanındı ama 1837'de ayaklanınca ayrıcalıkları kaldırıldı (1840).

İşin ilginç tarafı, üreme hızları düştükten ve kentlere göç ettikten sonradır ki, buralardaki İngiliz egemenliğinin yarattığı şok (+ daha önce sahip olunmuşların anısı) sonucunda asıl örgütlü siyasal hareket başladı.

Bu insanlar dil ve kültür'e dayanıyorlar. Zaten, İngiliz kültürünün egemen olduğu 23 milyonluk ülkede ve 250 milyonluk kıtada başka dayanacak şey yok. Mücadele sonucunda 1969'da iki dillilik getirildi. Ama Fransızların amacı, Quebec'te sadece Fransızcanın resmî dil olması. Bu durumda, bu eyalette yaşayan İngilizler mağdur duruma düşecek. Bunlar Fransızca öğretimin, reklamın vs. Fransızca olmasına zorlanınca protesto ediyorlar ve örneğin çocuklarını eyaletteki İngilizce devlet okullarına yollamak istiyorlar. Yargıtay da onlara bu hakkı tanımış vaziyette.

Bunlardan başka bir de Akadyalı (*Acadians*) diye anılan Fransız kökenliler var. Ama bunlar, Quebec'ilerin aksine, tarihsel topraklarından atılmış. Mekanları yok. İngiliz ortamında küçük cepler oluşturuyorlar. Kendi toprağında azınlık olmanın avantajı bunlarda yok,¹

* * *

Beyaz kolon rekabeti deyince, asıl, bunun çok vahim bir sonuç yarattığı G. Afrika Cumhuriyeti'nden bahsetmek lazım.

Büyük devletlerin ciddi baskısı sonucunda ancak 1994'te sona erdirilebilen *Apartheid* rejiminin dünyadaki bütün diğer ırk ayrımcılıklarından daha sert olmasının esas sebebi, buradaki Hollanda kökenli Beyazlar ile İngiltere kökenli Beyazlar arasındaki rekabettir. (Birincilere *Afrikaner* [Felemenkçe: Afrikalı] denir, bunların konuştukları dil Felemenkçenin bir lehçesi olan *Afrikaans*'dir. Bu halk ayrıca, Felemenkçede ve Afrikaans dilinde "çiftçi" demek olan *Boer* [buur okunur] adıyla da anılır).

Ümit Burnu'nu 1652'de sömürgeleştiren Afrikanerler, buraya 1806'da gelen İngilizler tarafından kuzeye kovalandılar. Sonra, bu kuzey topraklarda kademe kademe 1867'de elmas, 1884'te de altın bulununca bu kovalamalar zincirleme tekrarlandı. Boer Savaşları diye bilinen silahlı çatışmalar bunun sonucuydu.

Bir İngiliz kolonisi olan Güney Afrika Birliği 1931'de bağımsız oldu ve Hollanda kökenlilerin iktidardaki partisi Ulusal Parti 1948'de *Apartheid*'i doktrin ilan etti.

Nüfusun üçte ikisini oluşturan Hollanda kökenliler esas olarak tarımla uğraşıyordu. İngiltere kökenliler ise madencilik ve mali sermaye sayesinde zenginleşmişti ve siyasi iktidardaki Hollanda kökenliler karşısında ekonomik üstünlüğe sahipti.

Bu durumda, iktidarı kaptırmamak için Hollanda kökenlilerin ırkçı duygulara hitap etme olgusu ortaya çıktı. *Apartheid* esas bu nedenle çok vahşi oldu. O kadar ki, Beyazların Siyah, Melez ve Renkli halkla evlenmeleri daha 1685'te yasaklanmıştı, hatta iki taraf arasında cinsel ilişki bile hapisle cezalandırılmaktaydı. Ör. 1972'de bir İngiliz profesör melez bir kadınla yattığı için 5 yıl hapse mahkum edilmişti.

1 Aynı kitap, s. 39-51.

nedik'te bu adla anılmaya başlanan, Yahudilerin oturmaya mecbur edildikleri mahalleleri anlatan bu kavram, sonraları göçmen ve Siyahların oturdukları fakir yerleri ifade etmeye başlamıştır.

Getto, amacı ne olursa olsun, her azınlığın sığınma yeridir. Ortak yaşam alanıdır. O kadar ki, ancak başka bir sosyal sınıfa terfi sonucunda terk edilir. Sürekli olarak, yeni gelen etnik ve sosyal grupları çeker. New York'ta Harlem ilk önce İtalyan idi, bugün Siyah ve Porto Rikoludur. Toronto'da Kensington Market ilk önce Yahudi idi, şimdi Portekizlidir.¹⁴ Bir yandan sosyal ayrımcılığı, bir yandan da coğrafi izolasyonu ifade eden gettodan ayrılmayı asimilasyonla karıştırmamak gerekir. Bu ayrılma, mekan'la yeni bir ilişkiye geçmeyi ifade eder.¹⁵

Getto, azınlık için bir anlamda rahatlık sağlar: Berlin'de Türkiyeliler için Kreuzberg, New York'ta Çinliler için Chinatown, İzmir'de Kürtler için "Mardinkale" yani Kadifekale'nin halk arasındaki yeni adı.

Azınlıklar gibi sığınmacılar da getto kullanılır. Eğer sığındığı yere asimile olmak istemiyorsa, burası sığınmacı için bir "bekleme gettosu"dur. Ülkesine dönme umudunu burada canlı tutar.

Azınlıklar ve Mekan (Territory)¹⁶

Göç ve diaspora kavramlarına değindikten sonra, Beşinci Bölüm'de Türkiye'nin azınlık-

larını incelerken de işimize yarayacak olan şu genel gözlem öne çıkıyor: Mekan kavramının azınlık kavramıyla ilişkisi çok önemli.

Biraz yukarıda da¹⁷ gördüğümüz gibi, kendi tarihsel mekanında yaşayan bir azınlığın bilincini ve taleplerini ileri sürmedeki gücü, kendi mekanında yaşamayan (göç etmiş, ettirilmiş, vb.) bir azınlığın bilinci ve gücüyle mukayese kabul etmeyecek kadar yüksektir. Kendi tarihsel mekanlarında bulunan "otokton" insanlar, azınlık durumuna düşseler bile, o mekandan (orayı iyi tanımaktan, oradaki geçmişlerinden, anılarından, oradaki kurumlarından vb.) aldıkları güçle kimliklerine çok güçlü biçimde sarılırlar. Adeta, güçlerini üstüne bastıkları topraktan alırlar.

Göçle gelmiş azınlıklar ise daha kolay entegre olurlar. Aloktonların bu durumu, bu yeni düzenin verilerini ister istemez kabul etmeleri anlamına gelir. En azından, azınlık, geldiği yerin düzenini değiştirip kendine uydurma gücünü bulamaz. (Tabii burada, bir yere işgal biçiminde gelen Beyaz kolonlardan bahsetmiyoruz). Eğer azınlık bir yere zorunlu olarak göç etmişse bile, yine de kurumlarını ve uygulamalarını büyük ölçüde geride bırakmış, başkalarının egemen olduğu bir ortama gelmiştir. Bu nedenlerle otokton azınlıklar, aloktonlara oranla kimlik ve milliyetçilik konusunda çok daha güçlüdürler.

III) AZINLIKLAR VE KİMLİK

Kimlik konusu, azınlıklar konusunu anlamak açısından temel önemdedir. Kimliği üç açıdan sınıflandırabiliriz:

14 Aynı kitap, s. 122.

15 Aynı kitap, s. 123.

16 Aslında, burada "mekan" kelimesi, anlatmak istediğimi tam karşılamıyor. Tam terim, İngilizce'deki "territory" sözcüğü. Ama bu sözcüğün sıfat biçimi ("territoryal") Türkçe'ye girdiği halde, kök kelimenin karşılığı henüz yerleşmedi. Teritori, birisine ait ve sınırları belli bir toprak parçası anlamına geliyor.

17 Bkz. bu bölümde **Azınlık Bilinci ve Önemi** altbaşlığı.

Bireysel Kimlik-Grup Kimliği Ayrımı

Bireysel kimlik, azınlığa mensup kişinin bir birey olarak kimliğidir. Ör. Ahmet gibi, Kırkor gibi.

Ama bireyler boşlukta değil de bir grubun üyesi olarak yaşadıklarından, “grup kimliği” diye anılan bir kimliğe daha sahiptirler. Grup kimliği, azınlık grubunun bir bütün olarak kimliğidir. Ör. Türk gibi, Ermeni gibi.

Azınlık bireyinin benimsediği azınlık kimliği, grup kimliğinden kuvvet alır. Bunlar genelde iç içe geçmişlerdir. Fakat yine de farklı kimliklerdir ve grubun bireyi denetim altına almak istemesi ve bireyin de buna yanaşmak istememesi durumunda çatışabilirler. Ör. bir ailenin kendi gelinini örtünmeye veya açılmaya zorlaması durumu.¹⁸

Objektif Kimlik-Sübjektif Kimlik Ayrımı

Objektif kimlik, bireyin anasından doğduğu anda zorunlu olarak, istese de istemese de sahip olduğu tarihsel-antropolojik kimliktir. Gayri iradidir. Ör. Birey, A etnik grubundan bir anababanın çocuğu olarak, B dininin b mezhebi mensubu olarak doğmuştur ve bu kimlik altında doğmak için dilekçe de vermemiştir.

Objektif kimlik, özgür bir birey için hiçbir şey ifade etmez, çünkü iradesi dışı bir olgudur. Bununla ne iftihar etmek doğrudur/ anlamlıdır, ne de bundan utanmak.

Sübjektif kimlik ise, bireyin belli bir yaşa ulaşınca kendi özgür irade beyanıyla “Ben şuyum” diyerek yaptığı bir tercihtir ve ob-

jektif kimlikten farklı da olabilir. Birey, örneğin A etnik grubunun bir çocuğu olarak doğmuştur ama, B etnik grubunu benimseyip sanki o grubun içinde doğmuş ve büyümüş gibi hareket etmeyi seçebilir. Onun değerler bütününe benimser. Veya daha genel rastlanan bir durum olarak, A dininde doğar, B dinine geçebilir.

Esas, anlamlı ve saygıdeğer olan, sübjektif kimliktir; bireyin özgür iradesiyle benimsediği kimliktir. Bu, doğal olarak, azınlık bireyinin istemesi halinde çoğunluğa asimile olma hakkını da içerir.

Alt-Kimlik-Üst-Kimlik Ayrımı

Azınlıklar açısından en kritik önemdeki kimlik sınıflandırması budur.

Alt-kimlik, esas olarak, bireyin içinde doğduğu grubun kimliğidir ve dolayısıyla objektif kimliğe denk düşer. Bu kimlik esas olarak etnik ve/veya dinseldir. Örneğin, Türkiye’de Rum ana-babadan doğan çocuğun alt-kimliği Rum’dur. Bu denk düşme otomatiktir; kendiliğinden olur.

Bununla birlikte ilave etmek gerekir ki, alt-kimlikler etnik ve dinselden ibaret değildir. Özellikle de gelişmiş toplumlarda, bireyin çok sayıda alt-kimliği olabilir. Bazı meslek gruplarına (ör. hekimlik), bazı baskı gruplarına (ör. feministlik), belli okullara (ör. Mülkiyelilik, Galatasaraylılık), hatta spor takımlarına (ör. Fenerbahçelilik) aidiyet de alt-kimlik olarak benimsenebilir. Çoğunluktan farklı cinsel eğilim sahibi olmak da, buna açıkça sahiplenmek şartıyla, bir alt-kimlik yaratabilir. Birey bu çeşitli alt-kimliklerin bir veya birkaçını duruma göre ön plana çıkarabilir. Aslında, bugünkü dünyada

18 Bu hususa Üçüncü Bölüm’de **B) Yarışan Haklar** başlığında geleceğiz.

tek kimliklilik ilkeliktir, birden çok alt-kimliğe sahip olmak bir medenilik göstergesidir.

Alt-kimlikler arasında geçiş yapmak (yani başka bir alt-kimliği kendine subjektif kimlik edinmek) mümkündür. Fakat bu ge-

nellikle istisnai bir durumdur ve bireyin bir başka objektif/alt-kimliği iradi olarak edinmesinde önemli doğal sınırlamalar da bulunur. (Bkz. **Alt-kimlikler Arası Geçiş Meselesi** kutusu).

Alt-kimlikler Arası Geçiş Meselesi

1) Dinsel alt-kimliği değiştirmek mümkündür. Fakat bunun için, edinilmek istenen alt-kimliğin bunu kabul etmesi gerekir. Ör. Alevilik sonradan Alevi olunabileceğini, Ezidilik de sonradan Ezidi olunabileceğini kabul etmez. Musevilik de sonradan Musevi olanları makbul saymaz.

2) Dinsel alt-kimliği değiştirmek (din değiştirmek) mümkündür, ama etnik alt-kimliği değiştirmek mümkün değildir. Bir Rum kendini Ermeni veya Kürt ilan edemez. Museviliğe geçilebilir ama Yahudiliğe geçilemez.

Diğer yandan, bu kuralın bir istisnası olduğu kanısındayım: "yukarı doğru hareket" durumu.

Bir ülkedeki alt-kimlikler arasında bir tür "hiyerarşi" bulunabilir. Böyle bir durumda bir alt-kimlik mensubu, ülkedeki bir başka etnik alt-kimliği bir tür üst-kimlik olarak görüyorsa, onu subjektif kimlik olarak benimseyebilir. Ör. Hristiyan Balkan ülkelerinde yaşayan Müslümanlar (alt-kimlikler) arasında bir hiyerarşi vardır: Müslümanlar arasında hangi etnik grup daha kalabalık ve üstünse, alt-kimlikler arasında o başattır. B. Trakya'daki Müslüman-Türkler, bölgedeki diğer Müslümanlar olan Pomak ve Romanlara/Çingenelelere başattır ve bu iki grup kendilerini Türk sayarak subjektif kimliklerini Türk olarak ilan ederler. Bunu, Türklük kendileri için bir tür üst-kimlik olduğu için yapabilirler. Ama Türkler Pomak olduklarını ileri süremezler, sürmezler.

Bu durum, Makedonya'da ve özellikle Kosova'da ise tersinedir. Orada Müslümanlar arasında kalabalık ve başat grup Türkler değil, Arna-

vutlardır. Ve sonuçta Arnavutların Türkleri asimile etme durumu olabilir ve nitekim böyle durumlar vardır.¹ Özellikle 1970-1989 döneminde Bulgaristan'ın Pomaklara uyguladığı Bulgarlaştırma politikalarının, 1989'dan günümüze dek de Pomakların yoğun yaşadıkları bölgelerde çeşitli Arap vakıflarının bu etnik grubu Arap etkisi altına sokmak amacıyla yürüttükleri faaliyetlerin, özellikle Pomak gençlerini Türk kimliğini edinmekten uzaklaştırma anlamında etkilediği bilinmektedir.²

Türkiye'de alt-kimlikler arasındaki geçiş durumu bugün de örneğin Zazalar ile Kürtler arasında söz konusudur. Bir Zaza'nın kendini Kürt saydığına rastlanabilir ama, daha geniş ve güçlü bir grubun mensubu olduğu için Kürt kendini Zaza sayamaz, saymaz.³

Diğer yandan, olaya sosyoloji değil de hukuk açısından bakınca, bu istisnanın da istisnası vardır. Ör. Danimarkalı azınlık olarak tanınıp tanınmamanın bireyin beyanına bırakıldığı Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaletinde kimi Almanlar, Danimarka hükümetinin yardımlarından

1 Bkz. B. Oran, "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik - Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *SBF Dergisi*, Cilt 48, No. 1-4 (Ocak-Aralık 1993), s. 109-120 <http://www.baskinoran.com/makale/SBFD-Cilt-48.pdf> ve B. Oran, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler", *SBF Dergisi*, Cilt 48, No. 1-4 (Ocak-Aralık 1993), s. 121-148 <http://www.baskinoran.com/makale/SBFD-Cilt-48-Makale2.pdf>.

2 Bkz. Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e - Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 66-71.

3 Zazalar hakkında bkz. Beşinci Bölüm, B) **Aleviler** ve Ç) **Kürtler** başlıkları.

yararlanabilmek için kendilerini Danimarkalı azınlık ilan etmişlerdir. Danimarka hükümeti bu azınlığa 1945-49 arasında gıda yardımı yaptığı için, halk arasında bunlara "Jambon Danimarkalılar" anlamına gelen bir lakap takılmıştır: *Spekdänen*.⁴

4 Tankut Soykan'la görüşme, 01.06.2004. Schleswig'deki azınlık hareketi konusunda bkz. Miroslav Hroch, *Avrupa'da Milli Uyanış – Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, çev. Ayşe Özdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 185-195.

Bununla birlikte, Birinci Bölüm'de sözü edilen, Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi Hakkındaki Açıklayıcı Rapor'da, kişinin herhangi bir azınlığa mensup olmayı keyfi olarak tercih etme hakkının bulunmadığı, tercihin geçerlik kazanmasının kişinin kimliğiyle ilgili objektif ölçütlere bağlı olduğu belirtilmiştir.⁵

5 Bkz. "Explanatory Memorandum on the Framework Convention for the Protection of National Minorities", *Human Rights Law Journal*, Cilt 16, (1995), s. 103, para. 36. Bu bilgi için Ali Dayıoğlu'na teşekkür ederim.

Üst-kimlik ise, ulusal bütünleşmeyi sağlamak amacıyla devletin yurttaşına biçtiği kimliktir. Bu kimlik, o ülkede geçerli olan birlik-beraberlik ideolojisinin işaret ettiği yüce sadakat odağı tarafından tanımlanır.¹⁹ Örneğin, kısaca "İngiltere" diye andığımız Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı'nda üst-kimlik "*British*"tir. Türkiye'deki üst-kimlik ise "Türk"tür; buna uzun uzun geri döneceğiz.

Üst-kimlik, alt-kimliğin aksine, azınlık bireyi tarafından otomatik olarak değil, iradi olarak edinilir. Yani, devletin empoze ettiği kimlik, azınlık bireyinin objektif kimliğiyle/grup kimliğiyle uyumlu olabilir (ör. Türkiye'deki Türklerin durumu), ama olmayabilir de (ör. Türkiye'deki Gayrimüslimlerin ve Kürtlerin durumu). Olmama durumunda azınlık bireyinin tercihi devreye girecektir.

Fakat bu tercihleri incelemeye geçmeden önce, üst-kimliğin niteliği üzerinde biraz daha duralım.

A) Üst-Kimliğin Saptanması Meselesi ve Önemi

Yukarıda da belirtildiği gibi devlet, üst-kimliği ülkenin bütünlüğünü sağlamak için ortaya atar ve yurttaşla empoze eder. Fakat bu kimlik ancak, ülkedeki alt-kimliklerin rızasını almışsa birleştirici olur. Almamış ise de, bölücü. Bu rıza yok ise, üst-kimlik "milletin ana çimentosu"²⁰ değil, tam aksine, azınlığı tahrik etmek yüzünden ulusal birliğin zayıflatıcısı olabilir.

Bunun olmaması için üst-kimliğin nasıl saptandığı büyük önem taşır. Bu açıdan 3 durum öne çıkar:

Üst-kimliğin Edinilmesinin Zor/İmkansız veya Kolay/Mümkün Olması Durumu

İrkçi bir politika "ayırmacı"dır (segregasyoncudur). Yani, azınlığı kendinden fizik olarak ayırır ve onu sırf başka soydan olduğu için kimi olanaklardan yoksun kılar. Bu

19 Bkz. **Birlik-Beraberlik [Tutunum/Cohesion] İdeolojisi** kutusu.

20 Bu terim, CHP'nin eski genel başkanlarından Deniz Baykal tarafından, "Türk" üst-kimliğini desteklemek için kullanılmıştır; *Radikal*, 31.01.2007.

durumda, devletin empoze ettiği üst-kimlik azınlıklar tarafından edinilemez ve tabii ki birleştirici olmak yerine ulusal birliği parçalayıcı olur. Bunun en iyi örneği, daha önce de sözü edilmiş olan, 1994 öncesinde Güney Afrika Cumhuriyeti'nde uygulanmış olan *Apartheid* politikasıdır. 1970'ler öncesinde ABD'nin kimi güney eyaletlerindeki uygulamalar da bu kategoriye girer.

Üst-kimliğin Alt-kimlikleri İnkâr Edecek Bir Ad veya Nitelik Taşınması/Taşınmaması Durumu

Üst-kimlik, alt-kimlikleri ortadan kaldıracak bir isim ve nitelik taşıyarak ülkedeki başat etnik ve/veya dinsel grupla özdeş kılınmışsa, birleştirici olmak yerine parçalayıcı olabilir. Çünkü bu durumda diğer alt-kimlikler, inkâr edildiklerini düşünerek ciddi rahatsızlık duyabilirler, üst-kimliğe yabancılaşabilirler, ülkeye entegre olmaktan uzaklaşabilirler.

Yedinci ve Dokuzuncu bölümlerde tekrar ele alacağımız bu husus, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti örneklerinde mütalaa edildiği zaman önemlidir. Osmanlı'da farklı etnik-dinsel kimlikler, hiçbirinin adını taşımayan bir üst-kimliğinin altındadır: "Osmanlı." Oysa Cumhuriyet döneminde bunun yerine "Türk" gibi bir etnik-dinsel kimlik getirilmiştir.²¹

Bununla birlikte, konunun yanlış anlaşılmasını için şu iki hususu dikkate almak uygun olur:

İstisnai olarak da olsa, üst-kimliğin adı, başat alt-kimliğin adıyla aynı olabilir ve ülke

gelişmiş bir demokrasi ise, azınlık hakları yine de korunabilir. Nazi Almanyası'nın yarattığı felaketten sonra kurulan Almanya Federal Cumhuriyeti bunun bir örneğidir. Almanya'nın gelişmiş bir B. Avrupa ülkesi olması hasebiyle bu isim meselesi büyük sorun çıkartmamıştır ama, Almanya adı, ülkenin kan temeline dayalı olmasının da simgesidir. Eğer ülke yurttaşının üst-kimliği "*Deutscher Staatsbürger*" (Alman yurttaşı) olmasaydı da "*Deutschlând Staatsbürger*" (Almanya yurttaşı) veya *Bundesbürger* (Federal Almanya yurttaşı), hatta *Deutschländer*" (Almanyalı) olsaydı, bu, kimliğin toprak temeline dayalı olduğunun simgesi olacak ve daha birleştirici bir nitelik arzedecekti.²²

Diğer yandan, üst-kimliğin ve ülkenin adının etnik/dinsel değil teritoryal/coğrafi olarak tanımlanması tek başına birleştirici olmayabilir. Ör. 1960'ta Fransa'dan bağımsızlığını alan Kara Afrika devleti Yukarı Volta'nın bu adı bir bölge ismidir (teritoryal). Bu ülke 1984'te "onurlu insanlar ülkesi" anlamına gelen Burkina Faso adını almıştır. Fakat her iki isimde de ülkedeki azınlıklar açısından bir şey değişmemiştir. Yani, üst-kimliğin adı ile azınlığı yabancılaştırıcı politika arasındaki ilişki bire-bir değildir.²³ Bununla birlikte, üst-kimliğin adının ülkedeki

22 Bkz. Baskın Oran ve Burak Çopur, "Identity, Diversity and Cohesion in Globalizing Nation-state: The Case of Turkey and Germany", Martina Löw (Ed.), *Vielfalt und Zusammenhalt - Verhandlungen des 36. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Bochum und Dortmund 2012 (Teil 1)*, Frankfurt/New York, Campus, 2014, s.157. [http://baskinoran.com/konferans/Oran_Copur\(2012\)IdentityDiversityandCohesioninGlobalizingNation-state_in_DGS_Kongress_2012_Band_1_S_133-159.pdf](http://baskinoran.com/konferans/Oran_Copur(2012)IdentityDiversityandCohesioninGlobalizingNation-state_in_DGS_Kongress_2012_Band_1_S_133-159.pdf)

23 Oktay Uygun'la görüşme, 31.05.2004. Bu hususun Türkiye açısından irdelenmesi konusunda bkz. **Ülke Adları: Etnik-Dinsel ve Teritoryal Durumlar** kutusu.

21 Bkz. **Osmanlı'da Üst ve Alt-kimlikler ve Türkiye'de Üst ve Alt-kimlikler** şemaları.

başat alt-kimliğin adıyla özdeş olması durumu, kural olarak, azınlığı yabancılaştırıcı, asimilasyoncu bir politikanın belirtisidir ve bu politikayı güçlendirir.

Ulus İnşasının Kan veya Toprak Temeline Dayanması

Bir devlette milletin “kan temelli” (*ius sanguinis*) olarak mı yoksa “toprak (teritoryal) temelli” (*ius soli*) olarak mı inşa çalışıldığı çok büyük önem taşır.

Aslında sistemler şu veya bu biçimde karmadırlar ama, milletler inşa edilirken (çünkü millet kavramı gerçek değil sanal bir kavramdır, tuğla üzerine tuğla koyar gibi sürekli inşa edilir) iki ana temelden birine dayanarak kururlar: Kan veya Toprak.²⁴

Eğer bu yöntemlerden “Alman yöntemi” diye anılan²⁵ katı bir kan temelli yöntem söz konusuysa, o millet, çoğunlukla, belli bir etnik grubun değerleri ekseninde inşa ediliyor demektir. Diğer grupların bu başat etnik kimliğe ve kültüre asimile olması istenmez ve beklenmez; başat etnik grubun dışında kalanlar tecrit edilir, yok sayılır (*direct exclusion*). Zorunlu göçler, nüfus mübadeleleri ve hatta bazen doğrudan şiddet içeren politikalarla bu farklı unsurlardan kur-

tulmaya çalışılır. Tipik örneği Nazi Almanyası olan bu durumda, o ülkede diğer etnik vb. gruplar ve kimlikler yabancılaşacaktır.

Kan yönteminin tersi, üst-kimliği ülkede yaşayan başat etnik vs. gruba değil, ülke toprağının kendisine ve dolayısıyla bu toprak üzerinde yaşayan herkese gönderme yapacak surette saptayan yöntemdir. Buna milletin inşasında “toprak temelli yöntem” (“teritoryal yöntem”, “Fransız yöntemi”, “Ernest Renan yöntemi”) denir. Dünyada neredeyse bütün ülkeler çokkültürlü (çok etnisiteli, dinli, mezhepli, vb.) olduğuna göre, ulusu çatışma çıkarmayacak biçimde inşa etmek ve birleştirmek açısından bu yöntem uygundur.

Ör. “Amerikalı” üst-kimliği, ülkedeki herhangi bir gruba (İngiliz, İtalyan, vb.) değil, ABD ülke toprağına gönderme yapar. “Fransız” terimi de öyledir, çünkü Fransa’da “Frank” diye bir etnik grup yoktur.²⁶ İspanya’da “İspanyol” diye bir etnik grup yoktur. Keza İran’da, Suriye’de, Mısır’da, Çin’de, İsveç’de, vb. bu isimleri taşıyan etnik gruplar yoktur. Ör. Çin’de nüfusun % 92’sini oluşturan etnik grubun adı “Han”dır.

Bu önemli konunun karma bir yöntem kullanan Türkiye’deki uygulamasını, “Türk” ve “Türkiyeli” terimleri bağlamında Yedinci ve Dokuzuncu bölümlerde ele alacağız.

B) Üst-kimliğin Alt-kimlikler Tarafından Benimsenme/ Benimsenmeme Meselesi

Devletin benimsediği üst-kimlik ile azınlık bireyleri/grupları arasındaki ilişkiye geçer-

24 İstisnai olarak, kan veya toprak değil din üzerine inşa edilmek istenen, toplumsal gelişme seviyesi açısından da pek ileri olduğu söylenemeyecek insan topluluklarından bahsetmek mümkündür; ör. Suudi Arabistan. Fakat “inşa edilen” değil “inşa edilmek istenen” ifadesinden de anlaşılacağı gibi, bunları millet/ulus olarak değil, çok daha “erken” aşama için kullanılan bir kavramla, “ümme” olarak anmak daha uygundur.

25 Bu terim 2000 yılından sonra mutlak geçerliğini yitirmiş sayılır. Federal Almanya, bütün göçmen işçiler için değil ama Almanya’da doğan göçmen çocukları için çifte yurttaşlığı bu tarihte kabul ederek katı bir kan yönteminden vazgeçmiştir. Bkz. Oran ve Çopur, a.g.m., s. 150-151.

26 Franklar, İS 5. yüzyılda Batı Roma İmparatorluğu’nu istila eden Germen halklarından biridir ve Fransa’ya adını vermişlerdir: Francia.

sek, azınlıkların üst-kimlik konusunda yapabilecekleri 3 tercih vardır.

1) Bireyin objektif kimliği aynı zamanda onun alt-kimliği olmakla birlikte, yukarıda da kısaca belirtildiği gibi, birey kendi objektif kimliğini reddederek devletin kendisine vermek istediği kimliği (üst-kimliği) benimseyebilir; bu durumda üst-kimlik artık onun subjektif kimliğidir. Ör. Kürt kökenli olduğu halde kendini Kürt olarak anmaz, Türk olarak anabilir. Önemli olan bireyin iradesi olduğu için, bu (yani gönüllü asimilasyon), kendi grup kimliğini korumak istemek kadar doğal bir haktır.

Bu durumda azınlık bireyi ile devlet arasında (ırkçı olmayan devletten bahsediyoruz) bir sorun çıkmaz. “Gönüllü asimilasyon” denilen bu durumdan devlet çok memnun olur.

Doğal olarak, bu durumda azınlık bireyi ile azınlık grubu arasında sürtüşme çıkması mümkündür; o başka. (Asimilasyon ve biçimlerine biraz aşağıda geleceğiz).

2) Eğer birey kendi alt/objektif kimliğini de ısrar eder ve ülkenin üst-kimliğini redde-

derse, bu bir çatışma durumudur ve azınlık açısından soykırım, devlet açısından da ayrılma vb. gibi travmatik sonuçlara kadar gidebilir. Aynı durum, devletin alt-kimlikleri zorla asimile etmeye giriştiği durumlarda da görülebilir.

3) Yukarıdaki iki durum daha çok teoriktir. Uygulamada çok rastlanan ise üçüncü bir durumdur: Birey üst-kimliği kabul eder ama kendi alt-kimliğinde de ısrarcı olur.

Bu durumda top artık devletin sahasındadır. Çatışma çıkıp çıkmayacağı, devletin tutumuna bağlıdır. Eğer devlet azınlığın alt-kimliğine saygı gösterir ve üst-kimliği teritoryal olarak belirlerse (bu hususa hemen aşağıda geleceğim), bir uyum ve barış ortamı sağlanır. Ama devlet asimilasyonda veya kan temelli yöntemde ısrar ederse çatışma doğar.

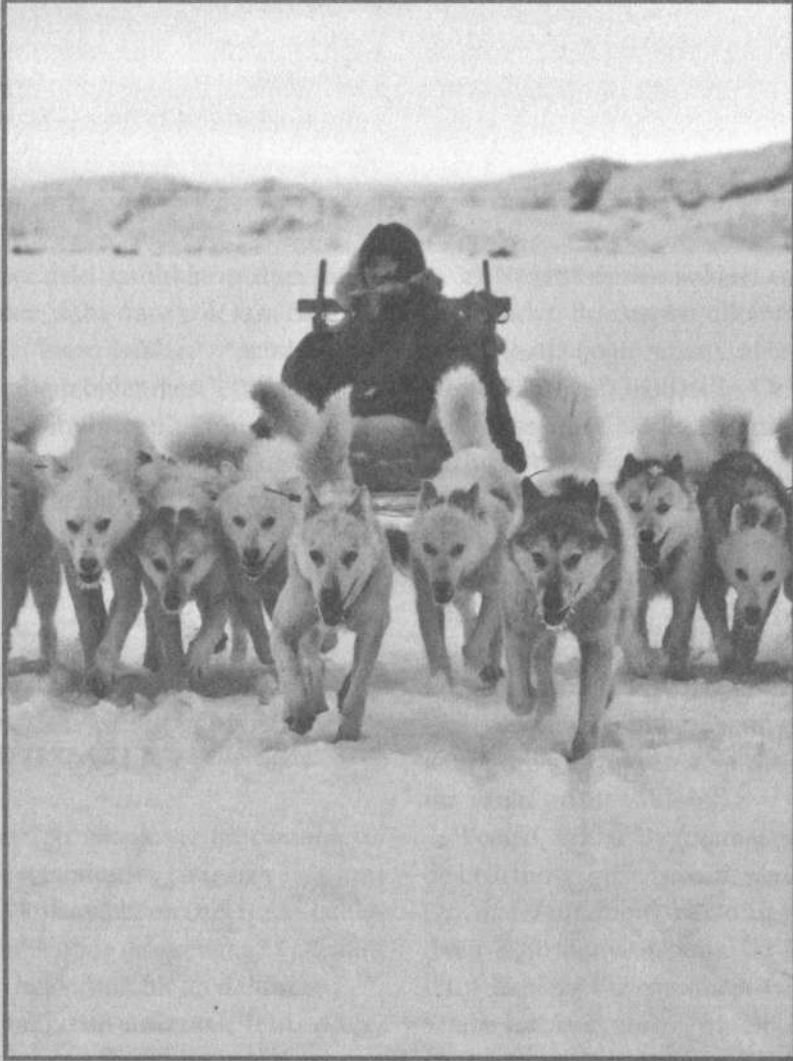
İdeal çözüm, yurttaşın (azınlığın) alt-kimliğine devlet tarafından saygı gösterilmesi, yurttaşın da kendi alt-kimliğini koruyarak üst-kimliği kabul etmesidir. (Bkz. Devlet ile Birey Arasında Üst-Alt Kimlik İlişkileri tablosu).

Tablo: Devlet ile Birey Arasında Üst-Alt Kimlik İlişkileri

	Azınlık bireyi	Devlet	SONUÇ
Durum-1	Üst kimliği subjektif kimlik kabul etmek	Memnuniyet	GÖNÜLLÜ ASİMİLASYON
Durum-2	Üst kimliği ret	Sert tepki	TRAVMA (ayrılma, katliam)
Durum-3	Üst kimliği kabul, Alt kimlikte ısrar	Alt kimliğe saygı ve teritoryal Üst kimlik	UYUM ORTAMI
		Asimilasyonda veya kan temelli Üst kimlikte ısrar	ÇATIŞMA

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Azınlık Hakları Konusunda Temel Kavramlar ve Tartışmalar



Kuzey Kutbu'nda yaşıyan Eskimoların bir kanadı olan İnuit Yerli halkı
"grup hakları"na sahiptir ve o yıl hangi hayvandan kaç tane avlanacağına
kabile karar verir.

Şimdi, Türkiye'deki azınlıkların durumuna geçmeden önce, daha önce çok kısa biçimde gördüğümüz; "insan hakları", "azınlık hakları", "ayrımcılığın önlenmesi", "azınlıkların korunması", "asimilasyon", "ulusal azınlık" gibi kimi hukuksal ve sosyolojik kavramları daha yakından ele almanın zamanıdır.

Özellikle de, ardları sıra sürükledikleri tartışmalarla birlikte.

I) NEGATİF HAKLAR- POZİTİF HAKLAR AYRIMI VE İLGİLİ TARTIŞMALAR

Azınlık hakları, bir ülkede yaşayan azınlık bireylerine devlet tarafından tanınan ve topluca (grup olarak) kullanılabilen özel insan haklarıdır. Yani, daha önce de geçtiği gibi, azınlık hakları insan haklarının bir alt dalıdır.

Azınlık haklarını anlamak için, önce, farklı ama yakından ilişkili iki hak türünden söz ederek girmek gerek:

a) Negatif eşitlik hakları veya kısaca negatif haklar: Bunlar, bir ülkenin tüm yurttaşlarına (hatta çoğu zaman, ülkedeki herkese) tanınan bireysel haklardır. Ör. yasa önünde eşitlik, seyahat hakkı, dinini uygulama özgürlüğü, mülkiyet hakkı, vb. gibi.

b) Pozitif haklar: Bunlar tüm yurttaşlara tanınmaz; yalnızca dezavantajlı gruplara ve bu arada azınlıklara tanınır. Esas azınlık hakları bunlardır. Azınlık bireyi bunları kendi grubuyla birlikte kullanır. Örneğin Lozan'a göre Türkiye'de yalnızca Gayrimüslimlerin kendi okullarını kurarak buralarda kendi dillerini okutma ve dinlerini uygulama hakkı vardır (Md. 40).

Pozitif haklar uygulamasına, daha önce de belirtildiği gibi, "**pozitif ayrımcılık**" (*positive discrimination*) ve "**olumlu eylem**" (denir (*affirmative action*)). İki terim de, devlet haklara karışmaması (pasif kalması) yerine bizzat devreye girerek olumlu birşeyler yapması anlamındadır. Çoğu zaman eş anlamda kullanılan bu iki terimden ikincisi,

eyleme dönüklük söz konusu olduğunda birinciye tercih edilir. Kimi yazarlar da, pozitif de olsa “ayrımcılık” terimini kullanmak istemediklerinden, ikinciye kullanırlar.

Eğer bir devletin kimi hakları sağlamada aşama aşama ilerlemesi açısından alacak olursak, bu terimler ikinci bir aşamayı oluştururlar. Çok basit bir örnek vermek gerekirse:

Bir devlet, herkesin tuvaletlerden yararlanmasına izin vermenin (birinci evre) yanı sıra, genel tuvaletlere engelliler için özel kabinler yaptırılmasını öngörür ve hele bir de bu kabinleri kendisi inşa ettirirse, bunlar olumlu eylem’dir (ikinci evre). Eğer ilgili kişi veya kuruluşlar devletin inşa edilmesini zorunlu kılmış olduğu bu kabinleri yaptırmazlarsa, devlet üçüncü bir evre olarak bunlara yaptırım uygulayabilir, örneğin tazminata hükmedebilir (*policing*).

Diğer bir örnek kadınlar konusunda verilebilir. Kadınlara çeşitli kurullarda, siyasi partilerde kontenjan tanınır. Çünkü kadınlar, özellikle az gelişmiş ülkelerde, çok çeşitli nedenlerle (çocuğun bütün yükünü taşımak, toplumdaki tutuculuklarla mücadele etmek, erkek baskısı, vb.) doğuştan dezavantajlıdır ve ancak pozitif haklarla eşit duruma gelirler. (Bkz. **İnsan ve Azınlık Haklarında Devletin Yapıcı Tutumunun Evreleri** tablosu)

Tablo: İnsan ve Azınlık Haklarında Devletin Yapıcı Tutumunun Evreleri		
Birinci Evre	İkinci Evre	Üçüncü Evre
Ayrımcılığın Önlenmesi / Azınlıkların Korunması (pasif)	Pozitif Ayrımcılık / Olumlu Eylem (aktif)	Yaptırım Uygulama (<i>policing</i>) (aktif)

Pozitif Haklar Eşitliği Bozar mı?

Pozitif hak vermek, bir anlamda farklı muamele yapmak demektir ve “eşitlik” ile “farklı muamele” kavramları arasında tabii ki bir gerilim mevcuttur. Buradan kalkarak, eşitlik ilkesini bozarmış gibi kimi yurttaşlara böyle “fazladan” haklar tanınması, uzaktan bakan kişiye bir çelişki gibi gelebilir. Oysa bu, doğuştan dezavantajlı olanların (her anlamda “azınlık”ların) eşitliğe kavuşmasının başka türlü mümkün olamayacağı gerekçesine dayanır. Bu insanlar herkesin yararlandığı haklardan ancak bu “fazla” haklar sayesinde yararlanabilirler.

Azınlıklar da bu dezavantajlı grupların başında gelir ve bu haklar azınlıklara dezavantajlı oldukları için tanınmaktadır. Azınlık olmak demek, zaten farklı kimliğini korumakta büyük güçlük çekmek demektir; hem de dünyanın neresinde olursa olsun:

Yakın zamanlara kadar, ilk doğumunu sezaryenle yapan bir kadın sonraki doğumlarını da sezaryenle yapmak zorundaydı (“*once a caesarian, always a caesarian*”). Buna benzer biçimde, dünyanın bir noktasında azınlık olan kişi otomatikman dünyanın her yerinde azınlık olmaya mahkumdur: Türkiye’li işçi Almanya’dayken “Karakafa”, memlekete dönünce “Almancı” diye dışlanır. İstanbullu Rum’a Türkiye’de “gavur” denir, Yunanistan’a göç ettiğinde de “*Turkosporos*” (“Türk dölü”).

Azınlığı Tanımak, Azınlığa Haklar Vermek

Bildiğimiz gibi azınlığın varlığı, kimi niteliklerin/özelliklerin mevcut olup olmadığına

dayanan, objektif/somut/kendiliğinden bir durumdur. Daha önce gördüğümüz nesnel koşullar (farklılık, vd.) ve öznel koşul (bilinç) varsa, azınlık da vardır. Kaldı ki, ülke devletinin bu gerçeği kabul veya inkar etmesinin, AGİK/AGİT’le ilgili olarak daha önce sözünü ettiğimiz 1991 Cenevre Azınlık Uzmanları Toplantısı’ndan beri artık bir etkisi ve önemi kalmamıştır.

Azınlığın varlığı meselesi böyle iken, azınlık hakları, ancak ülke devletinin bunları kendi yurttaşı olan azınlıklara fiilen tanımasıyla gerçekleşebilen haklardır. Yani, azınlığın varlığını kabul etmek ile ona haklar tanımak iki farklı şeydir.

Farklı şeydir ama, bu ikisi birbiriyle bağlantılıdır. Azınlığa haklar vermenin önkoşulu, azınlığı resmen tanımak yani onun ülkede var olduğunu kabul etmektir. Çünkü, varlığı inkar edilen bir gruba haklar vermek de söz konusu olmaz. Kendi ülkesinde azınlık bulunmadığını söyleyen ve dolayısıyla yurttaşları arasında farklı nitelik taşıyan kişi ve gruplar (alt-kimlikler) bulunduğunu kabul etmeyen devlet o farklılıklara saygı göstermeyecektir, negatif haklar bile uygulamayabilecektir. Çoğu zaman da, “milli güvenlik” ve “kamu düzeni” gibi bulanık olmanın yanı sıra ürkütücü gerekçeler kullanarak bu yurttaşlarını çoğunluğa benzemeye zorlayacaktır.

Yalnız, yanlış anlaşılması için hemen şu da belirtilmeli: Bazı ülkeler azınlığı “azınlık” adıyla anmaz/tanımaz, ama ona her türlü hakları tanır. Örneğin Fransa, ülkede azınlık olduğunu kabul etmez, ama Doku-zuncu Bölüm’de göreceğimiz gibi, farklı yurttaşlarına bu farklılıklarını koruyabilmeleri için çok ileri haklar verir. İspanya’da ise

“azınlık” denmez, “milliyet” denir ve bu milliyetlere kendi bölgesel bayraklarını çekmekten hükümet kurmaya kadar çok geniş haklar tanınır. Avustralya’da da “azınlık” terimi kullanılmaz ama farklı olanlara her türlü imkan en geniş biçimde sağlanır.

Bu hususu dikkate alarak devam edelim.

Pozitif Haklar Sakıncalı mıdır?

Çoğunluk açısından bakıldığında, bu hakların çoğunluğun tepki duymasına yol açabileceği söylenebilir.

Empati yapmaktan, yani kendini karşı-sındakinin yerine koyup onu anlamaya çalışmaktan epey uzak olan insanların gösterdiği bu tepkiler, çoğu zaman, bilinçli veya bilinçsiz olarak dincilikten veya ırkçılıktan kaynaklanır. Örneğin, bir zamanlar başbakanlık yapan Prof. Necmettin Erbakan, Gayrimüslimlerin Lozan’da açıkça belirlenmiş (ama fiiliyatta çoğu kağıt üstünde kalmış) olan pozitif haklarına bakarak, Türkiye’de Gayrimüslimlerin Müslümanlardan daha çok hak sahibi olduğunu söyleyebilmiştir.

Ama gülünçlük sınırlarını zorlayan bu türden ifadeler bir kenara bırakılacak olursa, kıskançlığın önemli rol aldığı çoğunluk tepkileri diye bir gerçek de vardır. Bu durumda, zaten “öteki” sayılmak yüzünden tepki almakta olan azınlığa pozitif haklar tanınması, çoğunluğun bu azınlığı tehlikeli bir hedef olarak görmesine yol açabilir, dolayısıyla azınlığa zarar verebilir.

Azınlık açısından bakıldığında ise şöyle bir sakınca olduğu söylenebilir: Bu haklar azınlığı bir anlamda tecrit ettiği için bazen onun gelişmesine zarar verebilir. Örneğin, çocukların genel okullara değil, azınlık di-

linde öğretim yapan okullara gönderilmesi halinde bu çocukların çoğunluğun dilini (resmî dili) öğrenmeleri güçleşebilir ve dolayısıyla da hayatlarını kazanmaları, ülke yaşamına entegre olmaları zorlaşabilir. Ör. Yunanistan'daki B. Trakya Müslüman-Türk azınlığı bakımından durum bir ölçüde böyledir.

Diğer yandan, kimi azınlıklar çeşitli uluslararası etkilere (ör. güçlü ülkelerin ve/veya akraba devletin müdahale girişimlerine) konu olabilir. Bu pozitif haklar, zaten çoğunluk tarafından birçok durumda "Beşinci Kol" olarak algılanan azınlığı saldırıya daha da açık bir hedef haline dönüştürebilir. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de Müslüman çoğunluğun Gayrimüslim azınlıklar hakkındaki algısı böyle olmuştur.

Bu söylenenlere ilişkin olarak ileri sürülen argüman şudur: Bu tür ülkelerdeki azınlıklar, akraba devletin oyuncağı olmayı veya ayrılmayı akıllarından geçirmeseler dahi, "ulusal bütünlük" veya "milli güvenlik" sloganları adına şu veya bu biçimde sürekli ve ciddi baskı altındadırlar ve bu baskının bu insanların kimliklerinde yaratmış olduğu tahribatın giderilmesi 21. yüzyılda çok yamsalsal bir meseledir.

Bu meselenin, bir yandan devletin korkularını giderecek, diğer yandan azınlıkları mutlu edecek biçimde çözüme ulaştırılması gerekir. Bunun için de, "egemen sınıf" temeli üzerine bina edilmiş klasik demokrasi'den "sınıfsal barış" temeli üzerine bina edilmiş sosyal demokrasi'ye geçişe benzer biçimde; "başat etnik-dinsel grup" temeli üzerine bina edilmiş ulus-devlet'ten "etnik-dinsel barış" üzerine bina edilmiş demokratik devlet'e geçmek lazımdır. (Bkz. Değişen Sınıfsal

sal ve Etnik-Dinsel Bütünlük Anlayışları tablosu).

Tablo: Değişen Sınıfsal ve Etnik-Dinsel Bütünlük Anlayışları		
	20. Yüzyıl Başı	20. Yüzyıl Sonu
"Sınıfsal Bütünlük" Anlayışı	Klasik Demokrasi / (Devlet - Egemen Sınıf ilişkisi)	Sosyal Demokrasi (Sınıfsal Barış / İnsan Hakları)
"Etnik Bütünlük" Anlayışı	Ulus-Devlet (Millet - Başat Etnik Grup ilişkisi)	Demokratik Devlet (Etnik-Dinsel Barış / Azınlık Hakları)

Bunun için, alt-kimlikleri korumayı güçleştiren yasakları bütünüyle kaldırmak suretiyle negatif hakları alabildiğine genişletmek ve derinleştirmek, böylece pozitif haklara gerek bırakmamak yöntemi uygulanabilir.

Fakat bu kolay iş değildir. Azınlıkların korunması politikasını uygulamaktan çekinen devletlerde kök salmış, çoğunluğun egemenliğini sürdürmeye yönelik, bilinçli veya bilinçsiz çok yanlış algılamalar vardır. Örneğin, bir alt-kimlik mensubu ülkede cumhurbaşkanı olabiliyorsa, başat etnik-dinsel grup ülkede ayrımcılık olmadığını iddia edebilir; oysa bunun hiçbir anlamı yoktur; olsa olsa o ülkede devlet seviyesinde ırkçılık yapılmadığını gösterir. Ki bu durumda bile, söz konusu kişinin, kendi alt-kimliğini (yani, mensup olduğu azınlık grubunun kimliğini) açık biçimde ifade ettiği takdirde o makama gelip gelemeyeceği önemlidir.

Örneğin, Türkiye'de 12 cumhurbaşkanından en az iki tanesi (I. İnönü ve T. Özal) yarım Kürt etnik kökenden gelmiştir. Yine örneğin, 1970'ler-90'lar arasında TBMM başkanı, başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı olarak görev yapmış çeşitli devlet adam-

ları Kürt kökenlidir; bazıları Türkçeyi ilkökula gittiğinde öğrenmiştir. Fakat bu devlet adamları bu görevlere, Kürt alt-kimliğini ortaya koymadan, Türk üst-kimliğini subjektif kimlik olarak benimseyerek gelmişlerdir.¹

Devletin ve Çoğunlukların Korkuları Nasıl Önlenir?

Aslında, devletlerin azınlıklar konusundaki aşırı hassasiyetlerini karşılayacak önlemler uluslararası planda alınmıştır.²

1) Uluslararası sözleşmelerde ne zaman azınlık haklarından söz edilse, bunun hemen yanına “ülkenin toprak bütünlüğü ve ulusal egemenliği” ilkesi de yerleştirilir.³

- 1 Dahası, Ankara'nın doğusundaki bir ilde doğmuş bir Anadolunun, ailesinde en azından bir tane Ermeni bükükanne sahibi olmaması çok güctür. Çünkü, daha önceki dönemlerde kaçırılanlar hariç, çok sayıda Ermeni kızı 1915-16 tehciri sırasında yerel Müslüman halk tarafından sürgün kabilelerinden çekilip alınıp kuma olarak nikahlanmıştır. O zamandan bugüne D. Anadolu insanları için tam bir “açık sır” olarak süregelen bu gerçek, Fethiye Çetin'in ilk baskısı Aralık 2004'te yapılan “Anneanem” kitabından sonra kitlelere malolacak, “Müslümanlaştırılmış Ermeniler” diye bir kavram ve bu durumdaki insanlar gittikçe artan bir hızla ortaya çıkacaktır.
- 2 Naz Çavuşoğlu, “Azınlık Hakları: Avrupa Standartları ve Türkiye - Bir Karşılaştırma”, *Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması)*, (yay. haz. İbrahim Kaboğlu), İstanbul, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, 2002, s. 127-128 (bu derleme kitabın adı bundan sonraki dipnotlarında Kaboğlu (yay. haz.), *Azınlık Hakları...* diye kısaltılacaktır). Ayrıca bkz. Çavuşoğlu, a.g.e., s. 165.
- 3 Örneğin, BM Genel Kurulunun Eylül 2007'de kabul ettiği Yerli Halkların Hakları Bildirisi (bkz. Birinci Bölüm), Yerli halklara tanınan hakları uzun uzun sıraladıktan sonra, metnin son maddesinde (md. 46) şöyle demektedir: “Bu Bildirideki hiçbir şey, her hangi bir Devlet, halk, grup veya insanın, Birleşmiş Milletler Anlaşmasına aykırı veya egemen ve bağımsız bir Devletin toprak bütünlüğünün veya siyasi birliğinin tamamen veya kısman parçalanmasını isteyen veya cesaretlendiren bir harekette bulunmasını yol açacak şekilde yorumlanamaz.” Bkz. www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_Turkish.pdf

2) Azınlığın bu hakları kötüye kullanamayacağı, iyi niyetle yorumlaması ilkesi kabul edilmiştir.⁴

3) Uluslararası azınlık koruma metinlerinde çok egemen bir eğilim olarak, hakların “azınlıklar”a değil “azınlıklara mensup bireyler”e (*individuals belonging to minorities*) verildiği yazılır. Ama, birey boşlukta yüzmediği için, bu haklar tabii ki grupsal olarak kullanılacaktır; ör. azınlık dilini kullanma gibi.⁵

İnsan Hakları ve Azınlık Hakları Açıklarından Negatif ve Pozitif Haklar

Günümüzde okuyucu esas olarak insan hakları terminolojisine alışkın olduğu için, burada bir uyarı gerekiyor:

Bu negatif-pozitif hak tanımları, bu kitabın konusu olan azınlık hakları açısından verilmiştir. İnsan hakları terminolojisinde daha farklı anlam taşırlar. Çünkü bu ikili, azınlık hakları meselesi üzerinde en çok çalışılmış dönem olan İki Savaş Arasında ortaya çıkan terminolojinin ürünüdür⁶ ve bu haklar, o zamandan bu yana gelişen insan hakları alanında farklı anlamlar edinmişlerdir. Bu nedenle, şunları bilmek önemlidir.⁷

İnsan hakları terminolojisinde “negatif hak” kavramı, devletin karışmamasını yani müdahale etmemesini ifade eder ve insan

4 Yine aynı bildirinin aynı 46. maddesinin son fıkrası şöyledir: “Bu Bildiri maddeleri adalet, demokrasi, insan haklarına saygı, eşitlik, sıfır ayrımcılık, iyi yönetim ve iyi niyet ile yorumlanmalıdır.”

5 Önem taşıyan bu üçüncü sebebin nedenlerine biraz aşağıda, III) Bireysel Haklar- Grup Hakları/Kolektif Haklar Ayrımı başlığı altında geleceğiz.

6 Bkz. Bagley, a.g.e., s. 41-42.

7 Bu konuda kafamın netleşmesini sağlayan Oktay Uygun'a teşekkür ederim.

haklarındaki “birinci kuşak haklar”la (ör. ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, siyasal haklar, mülkiyet hakkı, vb.) ilgilidir.

“Pozitif hak” kavramı ise, doğal olarak, “ikinci kuşak haklar”la (ekonomik ve sosyal haklar) ilgilidir ve bu hakların gerçekleşmesi için devletin müdahale etmesi gerektiğini ifade eder. (Bkz. İnsan Hakları ve Azınlık Hakları Terminolojisinde Negatif ve Pozitif Haklar tablosu).

Tablo: İnsan Hakları ve Azınlık Hakları Terminolojisinde Negatif ve Pozitif Haklar		
	Negatif Haklar	Pozitif Haklar
İnsan Hakları Terminolojisi	Devletin bireye müdahale etmemesi (“Birinci Kuşak” Haklar: yasal eşitlik, düşünce ve inanç, mülkiyet vb.)	Bireyin haklarına gerçekten kavuşması ve eşitliği için devletin müdahalesi (“İkinci Kuşak” Haklar: ekonomik ve sosyal h.)
Azınlık Hakları Terminolojisi	Herkes verilen haklar (seyahat, mülkiyet, vb.)	Yalnızca dezavantajlı yurttaşlara verilen haklar (kendi okulunda kendi dilini okutmak, özel nitelikli WC, vb.)

II) AYRIMCILIĞIN ÖNLENMESİ- AZINLIKLARIN KORUNMASI AYRIMI

Negatif-pozitif haklar ayrımı, uygulamada, daha önce gördüğümüz “ayrımıcılığın önlenmesi” ve “azınlıkların korunması” adlı, birbirinin tamamlayıcısı iki farklı politikada somutlaşır.

Ayrımcılığın önlenmesi, ayrımcılık yapıl-

masını engelleme yoluyla, çoğunluk ile azınlık arasında hukuksal eşitliği sağlamaya yönelmiştir. Bu niteliğiyle, azınlıkların korunması için bir önkoşuldur ve geçici bir olgudur; çünkü bir tedavidir, tedavi sona erince yani ülkede ayrımcılık önlenince sosyal organizma iyileşir.

Azınlıkların korunması ise, azınlık birey veya gruplarının farklı kimliklerini korumalarına yardım yoluyla, gerçek eşitliği sağlamaya yönelir. Kalıcı bir olgudur, çünkü azınlığın azınlık olarak kalmasını sağlamak için sürekli uygulanması gerekir. 1935'te UDAD, Arnavutluk'taki azınlık okulları kararında şöyle demiştir: “(...) azınlıklar kendilerini azınlık yapan özden vazgeçmek zorunda bırakılırlarsa, çoğunlukla azınlık arasında gerçek eşitlik kurulamaz.”⁸

Uluslararası hukukta azınlıkların korunması günümüzde 4 ayak üzerine oturmaktadır: Azınlıkların varlıklarının korunması, dışlanmamaları, ayrımcılığa tabi tutulmamaları, asimilasyona maruz bırakılmamaları.⁹

Nasıl geleneksel hukuk teorisi insanların gerçek eşitliğine cevap getiremediği için sosyal güvenlik, iş güvenliği gibi başka ilkelerin varlığına ihtiyaç duymuşsa, uluslararası insan hakları hukuku da gerçek eşitlik getirme sorununu “artı haklar” vererek halletmiştir. (Bkz. Klasik Demokrasi/Ayrımcılığın Önlenmesi ile Sosyal Demokrasi/Azınlıkların Korunması Paralellliği kutusu)

8 Bagley, a.g.e., s. 17.

9 Derya Bayır, *Türk Hukukunda Azınlıklar ve Milliyetçilik*, çev. Ülkü Sağır, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mart 2017, s. 12'den, BM Azınlıklar Çalışma Grubunun Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına Dair Bildirisi, 04.04.2005, UN Doc. E/CN/4/Sub.2?AC.5/2005/2, s. 23.

Klasik Demokrasi/Ayrımcılığın Önlenmesi ile Sosyal Demokrasi/ Azınlıkların Korunması Paralelliği

Azınlıklara eşitlik sağlanabilmesi için yalnızca ayrımcılığın önlenmesi politikasıyla yetinmek mümkün değildir. Bunu kolayca anlayabilmek için, her türlü hukuksal eşitliğin sağlandığı, ama sınıf farklarının dikkate alınmadığı bir rejimi göz önüne getirmek yararlı olabilir.

Bu rejim, 20. yüzyıl başlarındaki "klasik demokrasi"dir ve hakkaniyetle ilgisi yoktur. Burada belli bir egemen sınıf vardır ve oyunun kurallarını "devlet adına" o koymuştur. Böyle bir düzenin hakça sayılabilmesi ve dolayısıyla toplumsal barışın sağlanabilmesi için, devletin olumsuzluk yaratan farklılıkları ciddi biçimde törpülemek için devreye girmesi (ör. asgari ücret uygulamaya başlaması) ve en azından, ekonomik/sosyal bakımdan alt sınıflara da kendilerini ifade olanağı tanınması (ör. sendika ve grev hakkı getirmesi) vb. şart olmuştur. Ancak ekonomik uçurumları gide-

recek bir ortam sağlandıktan (yani sosyal demokrasi kurulduktan) sonradır ki, bu düzenin hakkaniyetli olarak nitelenmesi olanağı doğar. Sonuçta devlet ve millet güçlenir, çünkü hakları reddedilmiş alt sınıfların rejime kazanılması artık mümkün olmuştur.

Benzer biçimde, bugün de azınlıkları eritmeye girişen ve bunu da, "millet adına" konuşan belli bir etnik/dinsel grubun (çoğunluk grubunun) yönetiminde yapan bir devlet türü, yani ulus-devlet vardır.¹ Alt sınıfları görmezden gelen klasik demokrasi nasıl demokratik değilse, alt-kimlikleri görmezden gelen bu devlet türü de demokratik değildir.

"Kanun önünde eşitlik" nasıl "fırsat eşitliği"yle desteklenmediği zaman fazla birşey düzelmiyorsa, "ayrımcılığın önlenmesi" politikası da "azınlıkların korunması" politikasıyla desteklenmediği takdirde, asimilasyon üzerine bina edilmiş olan ulus-devlette fazla birşey düzelmez. (Bkz. **Haklar ve Politikalar** tablosu).

1 Bkz. **Ulusal Devlet, Ulus-devlet, Üniter Devlet** kütüsü.

Tablo: Haklar ve Politikalar

Hak Türü	Azınlıklara İlişkin Politika	Benzeşme
Negatif/Bireysel Haklar	Ayrımcılığın Önlenmesi	Klasik Demokrasi
Pozitif/Grupsal Haklar	Azınlıkların Korunması	Çağdaş Demokrasi ("iç self determinasyon")

Ayrımcılığın önlenmesi politikasının başarılı olmadığı ülkelerde azınlıkların korunmasını uygulamak zordur; yurttaşlarına eşit haklar uygulamaya alışmamış bir devletin azınlığa özel haklar vermesi beklenmez.

Diğer yandan, ayrımcılığın önlenmesi

normalde devletler tarafından nispeten itirazsız uygulanır, ama azınlıkların korunması konusunda devletin çoğu zaman isteksiz davrandığı görülür. Çünkü, 'azınlık güçlenir ve sonuçta benden ayrılır' diye korkmaktadır devlet.

Oysa pozitif hakların verilmesi, milletin bütünlüğünü pekiştirmek açısından önemlidir. Çünkü azınlığın kendini ezilmiş veya dışlanmış hissetmesi önlenir, bunun sonucu olarak da, toplumu oluşturan unsurlar arasında barış sağlanması ve ülkede demokrasi- nin yerleşmesi kolaylaşır, azınlıkların ayrılıp kendi devletlerini kurmaları için gerekçe (ve meşruiyet) kalmaz. Yani, ülkede "iç self-de-

terminasyon” (demokrasi) gerçekleştiği için, “dış self-determinasyon” (ayrılma) olasılığı azalır.

Bu kavramları, azınlığın evsahibi devletten taleplerini incelerken geleceğimiz self-determinasyon bahsinde daha geniş biçimde göreceğiz.

III) BİREYSEL HAKLAR - GRUP HAKLARI/KOLEKTİF HAKLAR AYRIMI

Daha önce negatif ve pozitif diye ayırdığımız haklar, bir başka açıdan, bireysel haklar ve grup hakları diye ikiye ayrılır.

Bireysel haklar, bir azınlık mensubunun bir yurttaş olarak kendi kişisel niteliğiyle kullandığı haklardır. Ör. seyahat hakkı. Grup hakları ise, bu yurttaşların kendi grubuyla birlikte olduğu zaman kullandığı haklardır. Ör. dil hakları, ibadet hakkı.

Bu iki hak türü birbirinin içine geçmiştir. Bununla birlikte, uluslararası hukukta azınlık hakları Hobbes (1588-1679) ve Locke'dan (1632-1704) beri liberal geleneğin bir parçasıdır, yani evrenselci ve bireycidir. Uluslararası alanda vurgu kesinlikle bireyedir. “Azınlık hakları”ndan (*rights of minorities*) değil, “Azınlığa mensup kişilerin hakları”ndan (*rights of persons belonging to minorities*) bahsedilir.

“Grup Hakları” mı, “Kolektif Haklar” mı?

Bireysel haklar ve grup hakları ilişkisi açısından bir terim sorunu yoktur. Ama grup hakları ile kolektif haklar terimleri arasında durum böyle değildir.

Bu son iki terim çoğu yerde eşanlamli olarak kullanılır. Farklı kullanıldıkları zaman; grup hakkı terimi azınlığa mensup bireylerin biraraya gelerek söz konusu haklardan toplu olarak yararlanmalarını ifade eder. Kolektif haklar terimi ise, söz konusu hakkı kullanmanın bu bireylere değil, topluluğa/kolektiviteye (kabile, federe devlet, vb.) ait olduğu anlamına gelir. Ör. her yıl azami kaç tane ge-yik, fok vb. avlanacağına kabile, okullarda hangi dilin okutulacağına da federe devlet karar verir. Kolektif haklar kullanımında amaç, kolektivitenin farklı niteliklerini bir bütün olarak dışarıya karşı korumaktır.

Yalnız, kolektivite, bu farklı niteliklerini içeriye karşı korumaya da girişebilir. Bu da bizi, uluslararası hukukta azınlık haklarının ilke olarak azınlık grubuna/kolektiviteye değil, azınlıklara mensup bireylere verilmesine götürüyor. Bunun 3 temel sebebi vardır:

Birincisi hukuksaldır: Bireyler uluslararası hukukun öznesidir, ama azınlık grupları özne değildir.

İkincisi siyasidir: Ayrımcılığın önlenmesi entegrasyona yönelik olarak kabul edilir, oysa azınlıkların korunmasının SD yoluyla ayrılmaya dönüşebileceğinden korkulur. Bir azınlığa grup olarak koruma tanımının millet'in parçalanmasına yol açabileceğinden endişe edilir. Her azınlık bir gruptur, ama iş hak tanımaya gelince vurgu, azınlığın mensubu olarak birey'e yapılır. Sonuç olarak, azınlık hakları bireylerin haklarıdır. Kolektif bir boyutu da olan bireysel haklardır.

Diğer yandan, “kolektif haklar” dendiği zaman, akla azınlıklardan çok, SD hakkına sahip sayılmaları nedeniyle sömürge halkları ve Yerli halklar gelir. Bunu Dördüncü Bölüm'de daha geniş biçimde ele alacağız.

Üçüncü sebep felsefidir; liberalizmden, yani bireyi koruma kaygısından kaynaklanır. Çünkü, devletin (çoğunluğun) bireyi ezebilmesine benzer biçimde, bireyin mensup olduğu azınlık grubu da bireyi ezebilir.¹⁰ Her azınlık kültürü insan hakları açısından saygıdeğer değildir ve hatta bazıları insan haklarına şiddetle ters düşüyor da olabilir. Onun için, “grup kültürüne saygı göstermek” dendiğinde bu ifadenin amacı ve anlamı doğru anlaşılmalıdır. Örneğin, Hindu kast sistemindeki *suttee*’nin (sati okunur),¹¹ İslam’da ve birtakım başka kültürlerde kadına yapılan kimi ezici uygulamaların (ör. recm), kimi kültürlerdeki kız sünnetinin, savaş ve cezaevi gibi özel durumlarda kimi örgütlerin kendi militanlarının örgütten kopmaması için yaptıkları baskıların (“eğitim çalışmaları”, hatta cinayetler)¹² onaylandığı şeklinde anlaşılmalıdır.

Özet olarak, birey, kendi grup alt-kimliğini devletin empoze ettiği üst-kimliğe karşı korurken, bireysel kimliğini de kolektif kimliğe/azınlık grubuna ezdirmeme imkanına sahip olabilmelidir. Diğer bir deyişle; bir azınlık mensubu kendi grubundan bireysel kimliğinin tanınmasını ve saygı görmesini, devletten de grup kimliğinin (alt-kimliğinin) tanınmasını ve saygı görmesini talep eder.¹³

Dünyada grupların/kolektivitelerin haklarını korumak için başvurulmuş 3 tür özel önlemden söz edilebilir.¹⁴

A) Özel Grup Hakları

Azınlık haklarını gruplara değil de bu gruplara mensup bireylere veren uluslararası hukukun aksine, demokratik toplumlarda gruplara, anayasa ve yasalarla ulusal düzeyde özel grup hakları tanındığı görülebilir. Bu durum, özellikle, Beyaz kolon göçüyle kurulmuş olan ABD, Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya gibi çokkültürlü ve çokkültürcü ülkelerde ortaya çıkar. (Bkz. **Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük** kutusu).

Bu hakları en azından 3 başlık altında toplamak mümkündür: Özyönetim hakları, etnik-dinsel haklar, özel temsil hakları.

Özyönetim Hakları

Özyönetim hakları (*self-government rights*), grubun kendi kendini yönetmesine izin verilmesidir. Grup ya siyasal özerklik isteyecek ve kimi konulardaki kararları merkezi hükümete bırakmadan kendisi alacaktır, ya da bu özerkliğin teritoryal hale dönüştürülerek belli bir bölgede (eyalet, federe devlet) uygulanmasını sağlayacaktır.

Bu haklar çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilir: Kanada’da Fransızların Quebec ve Inuit Yerli halkının Nunavut eyaletlerinde görüldüğü gibi kültürel farklılıklardan, Almanya’daki *Lander*lerde görüldüğü gibi tarihsel kalınlardan veya Avustralya’da olduğu gibi Beyaz kolon işgali sonucu olarak.

Devletler, özellikle teritoryal temelde özel yönetim hakkı vermek, örneğin federal sisteme geçmek istemezler. Çünkü, siyasal özerkliğin yanı sıra bir de topraklar ayrılırsa, bu, bazı bölgelerin bütünden koparak kendi devletlerini kurmalarına kadar varabilir diye

10 Bkz. Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, Haziran 1998, s. 72-86.

11 Ölen kocayla birlikte dul karısını da yakma âdeti.

12 Türkiye cezaevlerinde bu tür siyasi cinayet konusunda bkz. Aytekin Yılmaz, *Yoldaşını Öldürmek*, 4. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

13 Naz Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s. 64.

14 Özel Grup Hakları konusunda şu kaynaktan yararlanılmıştır. Kymlicka, *a.g.e.*, s. 61-70.

Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük

Kuruluş bakımından devletler iki kategoriye ayrılabilir: 1) Doğal gelişimle kurulanlar (İngiltere, Fransa, Türkiye, vb.); 2) Beyaz kolon göçüyle, başka bir deyişle istila ve sömürgeleştirmeye kurulanlar (ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda vb.).

İzlanda gibi çok istisnai durumlar dışında bu kategorilerin ikisi de çokkültürlüdür (*multicultural*). Yani etnik, dinsel, dilsel açıdan farklı gruplar (azınlıklar) içerirler. Bu, gözle görülen bir manzardır; yani bir toplumda çeşitli azınlıklar varsa, bu herkesçe bilinen bir realitedir.

Çokkültürcülük (*multiculturalism*) ise bir "devlet politikası"dır. İkinci kategoride, farklı bütün gruplara, eşit yurttaşlığın yanı sıra çok çeşitli özel kültürel hakların tanınması anlamına gelir.

Birinci kategoride bu haklara ancak zamanla ve çabayla ulaşılabilir. Diğer yandan, ikinci kategoride de bu haklar en baştan verilmiş değildir. En başta istila ve zulüm vardır ve istilacı Beyazlardan çok farklı olan Yerli halklar etkilerini yitirip zayıflayana kadar kendilerine hak tanınmamıştır. Örneğin, ABD'de bizim "Kızılderili" dediğimiz, Beyazların "Hintli" (*Indian*) dedikleri Yerlilere, kendi kurallarının, yönetimlerinin, mahkemelerinin, dillerinin geçerli olduğu, sadece kendilerinin kullanabildiği, "rezerv" (*Indian reserve*) denilen topraklar verilmiştir. Fakat bu insanlar, Beyazlar gelmeden önce uçsuz bucaksız topraklara, bütün kıtaya sahiptir ve o topraklarda altın vs. çıktığı için Beyazlar tarafından kovulmuş, getto benzeri bu rezervlere tıkmışlardır. Amerika'ya zorla getirilen Siyahlara segregasyon, normal göçle gelen Beyazlara asimilasyon politikası uygulanmıştır.

Şu anda dünyanın en özgür, çoğulcu ve eşitlikçi ülkesi sayılabilecek Avustralya'da da, kıtanın eski sahibi olan Aborijinler kırımlarla azaltılmış, folklorik öge durumuna indirgenmişlerdir. 1905-

1969 döneminde çocuklar ailelerinden zorla alınmış, kendi kültürlerine yabancılaştırma politikasına tabi tutulmuş, Beyazlara hizmetçi olarak ve-rilmiştir (*Stolen Generation* - Çalınmış Kuşak). Avustralya bu politikayı ancak 70'lerden sonra bırakmış ve Aborijinlerden ancak 2008'de resmen özür dilemiştir.¹

Bu tür yönetimler o geniş topraklarda büyük nüfusa ihtiyaç duydukları için, en azından bir tarihe kadar göçlere açık olmuşlardır. Bu dönemde de, asimile edilmesi zor sayılan grupların göçünü engellemişlerdir: ABD ve Kanada Çinlilere kısıtlamalar koymuş; Kanada, gelecek olanların İngiliz veya Fransız kültürlerinden birine asimile olmalarını istemiş; Avustralya sadece Beyazları kabul politikası uygulamıştır.

Belli bir zaman geçince istilacı Beyazlar bir ölçüde rahatlamışlar, göçmenler ve uluslararası kamuoyu uyanıp baskı yapmış, göçlerle gelen insanlar için farklılıkları dikkate alacak bir devlet politikası gerekli olmuştur. Asimilasyon politikası büyük ölçüde terk edilmiş, yaklaşık 1970'lerden sonra, farklılıklara saygı ve/veya çokkültürcülük politikası başlatılmıştır. Bugün örneğin Avustralya'da her yurttaş istediği dilde otomobil ehliyet sınavına girebilir; kendisi için devlet çevirmen getirtir. Aborijinler için her türlü rehabilitasyon programı uygulanır. Devlet radyosu SBS (*Special Broadcasting Service*) ülkede konuşulan 74 dilde yayın yapar.

Bu ülkelerde bu "çokkültürcü" (*multiculturalist*) politika, devlet ve egemen unsurlar açısından artık doğaldır, zararsızdır, yararlıdır.

Doğaldır, çünkü bu devletler sürekli gelen göçlerle oluştukları için çok farklı kültürleri birarada bulundurulur.

Zararsızdır, çünkü bu devletlerin temelleri, bu topraklara sömürgeci ülkelerden bir zamanlar gelen Beyaz kolonlar tarafından oluşturulmuştur ve

1 http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/02/080212_australia.shtml

bu düzen (İngilizce, kapitalizm, Batı kültürü ve demokrasisi, vb.) sağlamdır. Göçmenlerin ikinci veya üçüncü kuşakları, İngilizce başta olmak üzere bu “temel düzen” öğelerini doğuştan itibaren “damardan” almaktadırlar. Üstelik bu ülkeler ekonomik gönenç içindedirler; yani yeterli kaynaklara sahiptirler. Nihayet, bu insanlar buraya isteyerek gelmişlerdir ve geldikleri yerden çok daha rahat bir hayata kavuşmuşlardır, memnundurlar.

Yararlıdır, çünkü dünyanın bugün eriştiği düzeyde bu farklı insanlara asimilasyon politikası uygulamak kargaşa yaratacaktır, çokkültürcü

politika ise ülkeye barış getirmektedir. Göçmenlerin kendilerini buraya ait hissetmeleri için bu kültürel haklar şarttır.

Bu çokkültürcü birkaç ülkenin dışında kalan bütün ülkeler, tarihsel gelişim sonucunda ve iç mücadeleyle oluşmuşlardır, hatta oluşma sürecindedirler. Bunların çoğunda demokrasi vb. Batı’dan ithal biçiminde yerleştirilmeye çalışılmaktadır ve sonuç olarak bunlar, ikinci kategorideki devletlerin aksine, belirtilen açılardan fazla “sağlam” değillerdir. Zaman zaman su yüzüne çıkan parçalanma sendromunun sebebi budur.

korkarlar. Türkiye’de de aşırı merkeziyetçi üniter devlette ısrar etmenin ve federal sistemden öcünden korkar gibi korkmanın sebebi bu psikolojidir.

Federal sistemin en komple biçimde uygulandığı ABD’de (anayasaya göre, “açık biçimde federal devlete ait olduğu belirtilmeyen her hak, federe devletlere aittir”) bir toprağı Birlik içine kabul etmenin koşulu belirlenmiştir: Ulusal azınlıklar ile eyalet sistemi çakışmayacaktır, belli bir azınlık hiçbir eyalette çoğunluk oluşturmayacaktır. Bir ulusal azınlığın ancak federal alt birimlerden birinde (il, ilçe, vs.) çoğunluk oluşturabilmesine, yani eyalet haklarının her zaman daha üstün olmasına dikkat edilmiştir.

Özyönetim hakları, azınlığın kendini çoğunluktan ayırma yöntemlerinden biridir ve azınlıkla çoğunluğun bir arada ortak yaşam sürdürmesinde güçlük çekilmesi, bunu sağlamak için başka bir çare kalmaması halinde başvurulmuş bir yoldur. Bu haklar kimi durumlarda sosyal entegrasyonu ve siyasal birliği sağlamanın tek çaresi olarak ortaya çı-

karlar. Çünkü, kimi durumlarda bu yola gidilmezse ülkede huzur kalmayabilir.

Buna karşı olanların söylediği ise şudur: Özyönetim hakları birden fazla siyasal topluluk yarattığından, yani, herbiri kendi kendini yönetme hakkına sahip birden fazla “halk” bulunduğu anlayışına dayandığından, bireyin tek bir siyasal toplulukla olan bağlarını zayıflatır. Yurttaşlık eğer siyasal topluluğa üyelik demekse, burada bir anlamda ikili yurttaşlık ortaya çıkabilir. Bu haklar yurttaşlığın entegre edici işlevini tehdit edebilirler.

Bu sakınca, özellikle, sadece tek bir azınlığa özyönetim hakkı tanınması durumunda ortaya çıkabilir. Onun için, bu hakkın, yalnızca belli bir azınlığın yararlanabileceği biçimde değil, bütün ülkenin yararlanabileceği biçimde yerel yönetim hakları (yani, ademi merkeziyetçilik) olarak verilmesi düşünülmelidir. Üstelik böyle bir durum, ülkede gerçek bir demokrasiye de yol açacaktır. Türkiye’de de yerel yönetim haklarının yalnızca Kürtlere değil, tüm Türkiye’ye verilmesi bu açıdan mütalaa edilmelidir.

Etnik-Dinsel Haklar¹⁵

Kimi gruplar kendi kültürlerinin devletçe desteklenmesini isterler. Genellikle 1960'tan sonra ABD'de başlayan bu akımın en aşırı talebi, dinsel uygulamaları nedeniyle kendilerini dezavantajlı duruma soktuğunu düşündükleri genel yasalardan bağışık tutulmaktır.

Ör. İngiltere'de Yahudi ve Müslümanlar pazar günleri dükkan açma yasağından ve et kesme kurallarından, Kanada'da Sihler motosiklet kaskı takma ve polis üniforması giyme mecburiyetinden bağışıklık talep etmişlerdir. ABD'de ortodoks Yahudiler askerlik hizmeti sırasında *yarmulka*¹⁶ takabilmeyi, Fransa'da Müslüman kızlar okulda giyim kurallarının değişmesini ve çarşaf giyebilmeyi talep etmişlerdir.¹⁷

Diğer yandan, daha önce sözü edilen Amishler, Quakerlar [Kuekir okunur], Hutteriteler [Hatrayt okunur], Hasidik Yahudiler gibi Avrupa'dan Amerika'ya göçmüş dinsel gruplar/tarikatlar askerlik ve zorunlu eğitim gibi uygulamalardan bağışıklık isterler.

Bunlar etnik olmaktan çok, dinsel grup talepleridir. Çoğu kendini ayırma, tecrit etme amaçlıdır.

Bu tür talepler, belli bir devletin kurulma aşamasında özel anlaşmalarla kabul edilebilir. Ama sonradan gelen göçmenlerin bu tür isteklerine olumlu yaklaşıldığı nadirdir. Ör. İngiltere'deki kimi Müslüman grup-

lar liberal resmî eğitimden Amishler gibi bağışık olmayı talep etmişlerdir. Amaç, kızlarının dış dünyayı öğrenmelerini, dış dünyaya açılmalarını engelleyerek grubun özelliklerini korumaktır. Doğal olarak, bu da grubun kendini tecrit etmesine yol açmaktadır. Benzer bir durum, Fransa ve Almanya'da Türkiyeli Müslüman kızların spor ve özellikle de yüzme derslerinden muaf olmayı talep etmeleri biçiminde görülmektedir.

Niçin ilk Beyaz kolonların bu hakları tanınmıştır da, günümüzde az gelişmiş ülkelerden giden göçmenlere aynı kolaylık gösterilmez?

Beyaz kolonlar, gittikleri yerde (Amerika), geldikleri yeri (ör. İngiltere) genel model alan ama yepyeni bir toplum başlatmışlar, yeni bir düzen kurmuşlardır. Oysa göçmenler, belli bir düzenin egemen olduğu bir ülkeye kendi istekleriyle gelmektedirler ve bu yüzden, kendi kültürlerinde kalma hakkından isteyerek vazgeçmiş ve geldikleri yerin düzenini kabul etmiş sayılmaktadırlar. Kalkıp kendi isteğiyle geldikten sonra, 'Bana buranın yasalarını uygulamayın, benim kendi âdetlerim var' şeklindeki istekler normal olarak kabul görmez. Türban takmanın toplumsal düzene bir tehdit olarak algılanmadığı Almanya'da bile, türbanla derse girmek isteyen Afganlı öğretmen Fereza Ludin'in bu talebi bakanlıkça reddedilmiştir.¹⁸ Yine Almanya'da Federal İdare Mahkemesi, Faslı Müslüman bir kız öğrencinin karma yüzme derslerine katılmasının şart olduğuna karar vermiştir.¹⁹ AIHM de, Fransa'da dinsel simgelerin okullarda kullanılmasını yasaklayan

15 Kymlicka kitabının İngilizce orijinalinde buna "polyethnic rights" diyor. Türkçe çeviride "çoketniklilik hakları" denmiş (s. 66) fakat hem etnik hem de dinsel azınlıklar/grupları ilgilendirdiği için buna etnik-dinsel haklar demek daha doğru. Hele de, din ve mezhebin kimlik demek olduğu Ortadoğu ve Balkanlar açısından.

16 Yahudilerin dinsel simgesi olan ufak takke. Fransızcası: *kipa*)

17 Kymlicka, a.g.e., s. 67.

18 Cumhuriyet, 15.07.1998.

19 http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/09/130912_almanya_burka

yasa çerçevesinde Müslüman öğrencilere uygulanan başörtüsü yasağına hak vermiştir.²⁰

* * *

Aslında, liberal (yani, bireysel tercihleri temel alan) B. Avrupa ülkeleri, asırlık yasal düzenlerinde böyle talepleri öngörmemiş olduklarından, şu anda ne yapacaklarını gerçekten kestiremez haldedirler. Çünkü, hem liberal geleneği devam ettirmek istemektedirler, hem de bu aykırı talepleri karşılamak ülke içinde çoğunluğun itirazlarına, gerginliklere, hatta çatışmalara yol açmaktadır. Birkaç örnek:

Fransa'da türban (*foulard islamique*, İslami fular) takmak, henüz bitmiş olmaktan uzak bulunan uzun tartışmalardan sonra 1994'te çıkarılan Bayrou Genelgesi tarafından, "din yaymaya yönelik olmamak, propaganda niteliği taşımamak ve gösteri mahiyeti almamak" şartıyla serbest bırakılmış ve okullarda bu nitelikleri yorumlama yetkisi ilgili öğretim kuruluşuna verilmiştir.²¹

Berlin İdare Mahkemesi, okulunda namaz kılmak isteyen Türkiyeli öğrenci 16 yaşındaki Yunus M.'nin isteğini kabul ederek, ders arasında günde 1 kez namaz kılma izni vermiştir.²²

Daha ilginç, çok farklı bir gelenek ve hukuk sistemine sahip olan İngiltere'de, Anglikan Kilisesinin (*Church of England*) başı Canterbury Başpiskoposu Rowan Williams, toplumda uyumun tesisi için şeriatın bazı alanlarda kabulünün kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüştür: "Müslümanlara evlilik ve mali konulardaki anlaşmazlıklarda seçim şansı verilmeli. Örneğin, evlilikle ilgili davalar için bizim boşanma mahkemelerine alternatifler var. Bazı kültürel ve dinî düzenlemeler Müslümanlar tarafından daha fazla içselleştirilebilir."²³

Bu ifadeler, Lordlar Kamarası'nın İngiltere ve Galler'i kapsayan en üst düzey yargıcı Lord Phillips²⁴ ve eski Oxford Piskoposu Lord Harries²⁵ gibi şahsiyetlerden destek almıştır. Williams'ın demecinde geçen "alternatifler var" sözü boşuna değildir. On yılda Müslüman nüfusu iki kat artan devlet, şeriat kurullarının Müslümanlar arasındaki boşanma davalarından mali anlaşmazlık ve şiddet

23 *Radikal*, 08.02.2008.

24 *Radikal*, 05.07.2008. İngiltere ve Galler yargı sisteminin başında bulunan, Lordlar Kamarasının en üst düzey yargıcı olan Lord Nicolas Phillips, Doğu Londra Müslüman Merkezinde Temmuz 2008'de yaptığı konuşmada, İngiliz hukukuyla çatışmayan şeriat hukuku ilkelerinin, ülkenin adalet mekanizmasına katılabileceğini söylemiştir. Bkz. <https://www.haberler.com/basyargic-da-seriat-dedi-haberi/>.

25 *Radikal*, 30.11.2014. *Daily Mail*'de çıkan habere göre, Oxford eski piskoposu Lord Harries, Lordlar Kamarasında yaptığı konuşmada, İngiltere'deki Müslümanların toplum tarafından benimsendiklerini hissettirmek amacıyla, Prens Charles'ın ilerideki taç giyme törenine Kur'an okunarak başlamasının yaratıcı bir davranış olacağını söylemiştir. Bu konuşmaya tepkiler gelmiştir: "Eğer taç giyme törenine Müslümanlar eklenecekse o zaman Hinduların ve ateistlerin de eklenmesi gerekir. Böyle bir törende Kur'an okunacaksa o zaman İngiltere'deki camilerde cuma namazlarında Kral ve Silahlı Kuvvetler için dua edilmeli." Bkz. <http://www.radikal.com.tr/dunya/ingilterede-iliginc-kuran-tartismasi-1242164/>

20 *Radikal*, 05.12.2008. BM İnsan Hakları Komitesi söz konusu bu sınırlamaları AİHM'den farklı bir yaklaşımla incelemiş ve din ve vicdan özgürlüğüne aykırı bulmuştur. Bkz. Erkan Duymaz, "Dini Sembol ve Kıyafet Sınırlamalarında İki Farklı Yaklaşım: İnsan Hakları Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Devletlerin Uluslararası Yükümlülükleri Bakımından Tahlili", *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64 (4) 2015: 1113-1160 (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/2071/21483.pdf>).

21 Bu arada, Fransa'nın bu uygulamasının tutarsız olduğu da belirtilmelidir, çünkü aynı okullarda Yahudilerin *kippa*'sına ve Katoliklerin hacına herhangi bir itiraz gelmemektedir (Jean-Paul Burdy et Jean Marcou, "Laïcité-Laiklik: Introduction", *CEMOTI*, no. 19, 1995, s. 27).

22 *Radikal*, 30.09.2009.

det olaylarına kadar çeşitli davalara bakmasına 1996 tarihli bir yasayla izin vermiştir. Buna göre kurulan hakemlik kurulu Müslüman Tahkim Mahkemesi MAT'ın kararları davacı ve davalı için bağlayıcı nitelik taşımaktadır. Hatta, MAT'tan başka, boşanma davalarına bakan 7 üyeli bir de İslami Şeriat Konseyi bulunmaktadır.²⁶

Bu Müslüman hakemlik kurulları Ağustos 2007'den beri kararlar vermektedir, boşanma ve miras konularında çok sayıda davayı çözüme bağlamıştır, polisten destek alarak da evli çiftler arasında şiddetle ilgili 6 davayı sonuçlandırmıştır.

Örneğin, "İngiltere İslam Kültür Merkezi Vakfı" adıyla 1984'te ihdas edildiğini ifade eden bir kuruluşun web sitesinde (<http://www.suleymaniye.org>) şu duyuru bulunmaktadır:

"Vakfımız İngiltere'de müslüman toplumu içerisinde resmi nikah kıymaya yetkili sayılı kuruluşlardandır. Vazifeli ekibimiz tarafından kıyılan dini nikahınız resmi kayıtlara da geçmektedir. Nikah kıydırmak için ya da daha detaylı bilgi almak için bizimle irtibata geçebilirsiniz. [İsim, telefon no, email adresi]." (Bkz. İngiltere'de Dinsel Nikahın Resmî Sayılması kutusu).

İngiltere'de Dinsel Nikahın Resmî Sayılması

İngiltere'de din adamlarının (Hristiyan, Müslüman, Musevi) nikah kıyması ve bu nikahı resmî olarak tescil ettirmesi mümkündür. Şöyle ki:

"Doğum, Ölüm ve Evlilik Yerel Kayıt Bürosu" (*Local Register of Births, Deaths and Marriages*) bazı dinsel mekanları ve kuruluşları nikah vs. konularında yetkili kılmakta, yani onlara yetki devri yapmaktadır. Buralarda evlenmek isteyen farklı dinlerden insanlar belediyeye başvurmakta ve taleplerini bildirmektedir. Belediye, başvuruların evlenmesi için bir engel olup olmadığını, örneğin zaten evli olup olmadıklarını, ayrıca bu evliliğin Birleşik Krallık hukuk sistemiyle çatışıp çatışmadığını denetlemektedir.

Bazı ülke yurttaşları dışındaki kişiler için gerekli olan 28 günlük bir bekleme süresinden sonra, yetkili kılınmış olan bu mekan ve kurumlar, yetkili kılınan kuruluş tarafından tayin edilen bir "civil officer"ın (sivil yetkili) hazır bulunduğu bir törenle nikahı gerçekleştirmekte, durumu sisteme girip kayıt etmekte ve belediyeyi

de haberdar ederek evliliğin resmî olmasını sağlamaktadır.¹

Yine İngiltere'de, çok eşli evlilik yasak olmakla birlikte, başka bir ülkede kıyılan nikahlar kabul edilmektedir. İnternette secondwife.com ve polygamy.com adlı internet siteleriyle erkeklerin ikinci eş bulma hizmeti ilanları görülmektedir.²

1 Hussain Dilwar, "United Kingdom", Samim Akgönül, Jorgen Nielsen, Ahmet Alibasic, Egdunas Racičius (eds), *Yearbook of Muslims in Europe*, Cilt 6, 2014, s. 643. Kaynak için Samim Akgönül'e teşekkür ederim.

İngiltere'de, aynı süreci izleyerek aynı cinsten insanların da evlenmesi mümkündür, fakat bunun, Anglikan kiliseleri dışında ve nikahı gerçekleştirecek mekanın kabul etmesi şartıyla olacağı belirtilmektedir. Evlenme konusunun bütün ayrıntıları şu iki linkten okunabilir: <https://www.gov.uk/marriages-civil-partnerships/religious-ceremonies> ve <https://www.gov.uk/government/publications/marriage-registration-guidance-for-authorised-persons/marriage-registration-guidance> Bu kaynaklar için Koray Düzgören'e ile Armağan Kargılı Düzgören'e teşekkür ederim.

2 <https://www.gazeteduvar.com.tr/hayat/2017/10/26/> Bu ilanlar, imam nikahının resmî nikah kabul edilmesinden sonra Türkiye'de de görülmeye başlanmıştır: <http://www.hurriyet.com.tr/ikinci-es-bulma-sitesi-turkiyede-de-acildi-kendilerini-bu-sozlerle-tanittilar-40674416>

Ülkede Beth Din adlı Yahudi din mahkemeleri de Tahkim Yasası hükümleri uyarınca faaliyet göstermektedir.²⁷

Burada, açıkça, dinsel azınlıklara verilen pozitif haklar söz konusudur. Fakat İngiltere'nin bir tür çifte hukukluluk olan bu durumun içinden nasıl çıkacağı merak konusudur. Çünkü, Siyasal İslam'ın gelişme süreci düşünüldüğünde, "verdikçe isteme" durumlarının artabileceği akla gelmektedir.

* * *

Göçmen taleplerinin reddedilişi, kısmen, yeni göçmenlere duyulan önyargıdan kaynaklanabilir. "Kabileleşmek"ten söz edilmektedir. Çünkü bunların çoğu Beyaz ve Hristiyan olmayan kişi ve gruplardır. Bununla birlikte, bir diğer neden, yukarıda da söylendiği gibi, bu isteklerin entegre olmak için değil, kendini toplumdan tecrit etmek için ileri sürüldüğü gerçeğidir. Hiçbir toplum; çok uğraşarak yüzyıllar önce aştığı durumları şimdi dışarıdan gelerek içine, tekrar taşıyacak, kist oluşturacak bir unsur istemektedir.

* * *

Bütün dinsel/etnik farklılık talepleri toplumdan soyutlanma arzusu anlamına gelmez; çoğunluğa entegre olmak anlamı da taşıyabilirler. Örneğin Kanada'da Sihler Kanada Kraliyet Atlı Polisi'ne (*Royal Canadian Mounted Police*) girmek istemişler, ama bunun için türbanlarını çıkarmamayı talep etmişlerdir. Talep kabul edilmiştir, çünkü bu ülkedeki Yerliler bu Atlı Polis'i sömürge simgesi olarak gördüklerinden tarihsel topraklarından

çıkarmak için çabalamaktadırlar, oysa Sihler sisteme dahil olmaya isteklidir.²⁸ Londra Metropolitan Polis Teşkilatı (MET), farklı etnik-dinsel kökenden gelen polis memurlarının kendi inançlarına göre giyinmelerine izin verdiği için Sih polisler türbanlarıyla, Müslüman kadın polisler de başörtüleriyle görev yapmaktadır.²⁹ Yine Londra'da hanedanın resmî ikametgahı olan Buckingham Sarayı'nı korumakla görevli muhafız alayına 2012 yılında bir Sih'in geleneksel sarığı ve sakalıyla katılmasına, yüzlerce yıllık gelenek yıkılarak izin verilmiştir.³⁰

Bu konuda, şu benzetmeyi yapmak ufuk açıcı olabilir: İngiltere (Birleşik Krallık) tecrübesi, yurttaşlık ile entegrasyon arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu ülkede bir zamanlar işçi sınıfı ortak kültürden kesinlikle kopmuştu ve İngiltere sınıf çizgileriyle parçalanmıştı, ama yurttaşlık hakları (oy verme, vs.) genişletilince ulusal entegrasyon yükselmişti. Acaba, azınlık özel taleplerinin katılıma yönelik olanlarının kabulü halinde aynı sonuç azınlıklar (Siyahlar, dinsel azınlıklar, vs.) konusunda da elde edilemez mi?

Bu grupların işçi sınıfına benzeyen (ve genellikle Yerli gruplara benzemeyen) bir tarafı vardır: Başat kültüre dahil olmak isterler. Ama işçi sınıfına benzemeyen bir tarafı da vardır: Kendilerini ana topluma dahil olmuş hissedebilmeleri için yurttaşlık hakları yetmemektedir, özel haklara ihtiyaçları

28 Kymlicka, a.g.e., s. 269-270.

29 <http://www.yenisafak.com/arsiv/2003/aramak/23/g04.html>

30 *Taraf*, 13.12.2012. 25 yaşındaki Jatinderpal Singh Bhullar Kraliçe'yi korumanın hayatta yaşadığı en güzel şey olduğunu, muhafız alayına katılmayı çocukluktan beri hayal ettiğini ve sarığını takarak görevini yapmanın kendisi için büyük bir onur olduğunu belirtmiştir.

vardır. Katılmaya yönelik özel taleplerin kabulü bunların topluma entegre olması sonucunu doğurabilir.³¹

Bunun yanı sıra, işçi sınıfının aksine, fakir ülkelerden gelen bu göçmen akınının azalması zor gözükmemektedir.

Tabii, burada çok önemli bir nokta vardır: Tekrar etmek gerekirse, bütün bu pozitif haklar azınlıklara verilmektedir; çoğunluklara değil. Örneğin Yunanistan, Lozan Antlaşması Md. 42/1 ve 45 icabı, ülkesindeki B. Trakya Müslüman-Türk azınlığına nikah, veraset gibi konularda şeriat hukukunu uygulama hakkını tanımıştır. Şimdi de, şeriat hukuku ile medeni hukuk arasında seçme yapma hakkını vereceğini ilan etmiştir,³² oysa Türkiye’de durum tersinedir. % 99 çoğunluk oluşturan olan Müslümanlara 2017’de verilen hak, yani imam nikahının resmî nikah yerine geçmesi, nüfusun binde 1’ini oluşturan Gayrimüslim azınlığa verilmemiştir. Oysa, daha önce de gördüğümüz gibi, Kilise nikahının resmî nikah yerine geçmesi Gayrimüslimlerin Lozan’ın 42/1 maddesiyle tanınmış (ve T.C. tarafından fiilen yasaklanmış) hakkıdır.³³

Özel Temsil Hakları

Dezavantajlı gruplar, demokratik ülkelerde bile sayılarıyla orantılı olarak temsil edile-

mezler. Bunlara, örneğin kontenjan tanıyarak sistemi daha temsili hale sokmak ve grubun dezavantajını ortadan kaldırmak amacıyla özel temsil hakları tanınabilir.

Özel temsil hakları, özyönetim haklarının doğal bir uzantısı olarak algılanabilir. Yalnız, dikkat edilirse, grup burada “dışarıdan” yönetilmeyi kabul etmektedir ve bu yüzden de bu hak özyönetim hakkına alternatif bir haktır. Dezavantajlı gruplardan gelen bu hak talepleri, çoğunluğa dahil olmak, entegre olmak istemek anlamındadır. Kendilerini tecrit etme arzusuyla ilgisi yoktur. Sayılarına oranla siyasal sistemde yeterince temsil edilmedikleri kanısında olan (ve gerçekten de temsil edilmeyen) kimi azınlık gruplarının bu talepleri, toplumda kadınların daha iyi temsil edilme taleplerinden pek farklı değildir.³⁴

Özel temsil haklarında nihai amaç, benimsediği topluma bireyin daha fazla katılımını sağlamaktır. Bu açıdan, Aralık 2001’de TBMM Başkanı Ömer İzgi’nin “HADEP’in [Kürt partisinin] Meclis’e girmemesi için” seçimlerdeki % 10 ülke barajının olduğu gibi korunması, bunun yanı sıra, bağımsız adayların bölgelelerinde en az % 50 oy alma zorunluluğunun getirilmesi yönünde hazırladığı seçim yasası değişikliği,³⁵ Türkiye’li Kürtlerin sisteme gönüllü entegrasyonunu engelleyici niteliktedir. Üstelik TBMM başkanı bunu, HADEP’in bir bölge partisi yerine Türkiye partisi olmayı ön-

31 Kymlicka a.g.e., s. 273-274’ten T. H. Marshall, *Class, Citizenship and Social Development*, New York, Anchor, 1965.

32 B. Oran, “Yunanistan’ın bize verdiği ve bizim hâlâ anlamadığımız 2 büyük ders”, *Agos*, 08.12.2017, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/19837/yunanistanin-bize-verdigi-ve-bizim-hl-anlamadigimiz-2-buyuk-ders>

33 Bkz. Altıncı Bölüm, *Sınırlamanın Savunulması: “Ferahat” ve “Teamül”* altbaşlığı. Yunanistan ve Türkiye’deki durum için bkz. <http://t24.com.tr/yazarlar/baskin-oran/yunanistanin-bize-verdigi-ve-bizim-hala-anlamadigimiz-2-buyuk-ders,18680>

34 Türkiye’de de kimi siyasi partiler kadın kontenjanı tanırlar. CHP kadınlara yönetim organlarında % 20, 1983-2007 arası faaliyet gösteren DYP (Doğru Yol Partisi) % 10 kontenjan tanımıştır (T.C.Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, *Ülke Raporu* [1997], s. 84. Kaynak için eski öğrencim Gülşen Karanis’e teşekkür ederim). Bu oran HDP’de (Halkların Demokratik Partisi) % 50’dir.

35 *Cumhuriyet*, 09.12.2001.

plana çıkardığı ve yeni programını Kürt sorunu yerine, özelleştirmeye karşıtlık, yoksullukla mücadele ve demokratikleşme üzerine kurduğu bir sırada yapmıştır.³⁶

B) Yarışan Haklar

Bazı durumlarda kişilerin/grupların yasal hakları başka kişilerin/grupların başka yasal haklarıyla çatışabilir. Ör. birisini/devleti eleştirmek bir taraf için ifade özgürlüğüdür, fakat öbür taraf bunu hakaret olarak algılasa hakaret görmeme hakkını ileri sürebilir. Sonunda, bunlardan biri daha önemli bir insan/azınlık hakkı sayılarak ötekine yeğ tutulacaktır. Burada konumuzla ilgili olarak çıkacak başlıca yarışma/çatışma, bireysel haklar-grup hakları arasında ve dinsel haklar-genel yasalar arasında cereyan eder.

Bireysel Haklar ile Grup Hakları/ Kolektif Haklar Çatışması

Bir azınlık grubu, kendisine ve üyelerine verilen hakların korunması için devletten 2 farklı talepte bulunabilir.³⁷

1) Kolektif haklara çoğunluğun dışarıdan müdahalesinin devlet tarafından önlenmesi. Bu zaten azınlık haklarının özüdür.

2) Kolektif hakların, grubun kendi üyelerine karşı devlet tarafından korunması. Burada grup, grup özelliklerinin bozulmaması için, bu haklara karşı içeriden yani kendi üyelerinden gelecek muhalefeti engellemek istemektedir.

Bu ikinci şıkkın en yaygın biçimi, grup üyelerinin grup geleneklerine uymayı red-

detmesi durumudur. Grup, bu gelenekleri devlet eliyle yani zorla uygulamak isteyebilir ve o zaman yarışan haklar (*competing rights*) durumu ortaya çıkar.

Daha önce de gördüğümüz gibi, azınlık hakları ilke olarak azınlık grubuna değil “azınlıklara mensup bireylere” verilir. Yani, önde olan, bireylerin hakkıdır; grupların değil. Fakat, özellikle K. Amerika’da kimi Yerli halklar/kabileler Beyaz kolon devletinin kuruluş aşamalarında imzalanan antlaşmalarla (*Native American Treaties*) ABD’den grup hakları elde etmişlerdir veya devletin Beyaz nüfusa ihtiyaç duyduğu erken dönemlerde kimi dinsel gruplar Avrupa ve Rusya’dan gelip devlete dahil olmak için özel haklar talep etmiş ve taleplerini kabul ettirmişlerdir.

Devletle yapılan antlaşmalara dayanan ve “tarihsel haklar” (*historical rights*) adı verilen bu ayrıcalıklar kimi zaman bireyin haklarını ihlal edebilir. Bu nedenle, yüzyıllar önce yapılmış bu antlaşmalar bugünün koşullarında bizzat azınlık grubu üyelerinin şikayetine konu olmakta ve sorgulanmaktadır.³⁸

Ör. ABD’nin Arizona ve New Mexico eyaletlerinde yaşayan Pueblo Yerlileri, kabilenin geleneksel dinini reddeden üyelerine karşı yaptırım uyguladılar. Ayrıca, kadınlara ve belirli kadınların çocuklarına ayrımcılık yaparlar ve bu da ülkenin genel insan hakları standartlarını ihlal eder. Çünkü, Pueblo kabilesi erkekleri dışarıdan evlendikleri zaman çocukları kabile üyesi olmakta, fakat kabile kadınları dışarıdan evlendikleri zaman çocukları kabile üyesi olamamaktadır.³⁹

36 Milliyet, 01.12.2001.

37 Kymlicka, a.g.e., s. 73 vd.

38 Bkz. aynı kitap, s. 186-192.

39 Aynı kitap s. 253, dn. 14.

Bir Pueblo kadını buna karşı federal mahkemede dava açmış, fakat mahkeme, 1968 Yerli Medeni Hakları Yasası'na göre kabile yönetimlerinin yalnızca kabile mahkemelelerine karşı sorumlu olduğu, genel mahkemelerde kabileye karşı dava açılmayacağı gerekçesiyle başvuruyu reddetmiştir.⁴⁰

Bu tür özel grup haklarıyla ilgili sorunlarda, devlet de tarihsel antlaşmalara uyarak grubu haklı çıkarmaktadır. 16. yüzyıldaki Reform hareketinden ve özellikle de Ausbürg ve Vestfalya düzenlerinden bahsederken sözünü ettiğimiz Anabaptistlerden gelen mutlak barışçı, askerlik yapmayı reddeden kimi Hristiyan mezhepleri, göç ederek K. Amerika'ya yerleşmişlerdir. İsviçre kökenli Amish'ler, KRGİ kökenli Mennonite'lar,

Rusya kökenli Dukhobor'lar,⁴¹ Almanya yöresi kökenli Hutterite'lar. Bunlar, grup özelliklerini koruyabilmek için grup üyelerini sıkı denetim altında tutarlar. Örneğin Amishler, çocuklarının dış dünyayla fazla temasla geldiklerinde grup kurallarına karşı çıkacakları korkusuyla onları yasal sınırları olan 16 yaşından önce, 14 yaşında okuldan alabilme hakkına sahiptirler. Amishlerin bu hakkını ABD Yüce Mahkemesi (*U.S. Supreme Court*) 1972'de onamıştır.⁴²

Bir diğer ve daha sivri bir örnek, Kanada'daki Hutterite Kilisesi'ne ilişkindir. Geniş tarımsal topluluklar halinde yaşayan bu kilise üyeleri özel mülkiyeti tanımazlar. Grup, iki üyesini din değiştirdi diye atmıştır, atılanlar yıllarca çalıştıkları topluluktan emeklerinin karşılığını isteyip reddedilince dava açmışlardır. Topluluğa göre, bunlar giderken sırtlarındaki elbiseleri bile bırakmalıdır. Kanada Yüce Mahkemesi bu Kilise'ye hak vermiştir.⁴³

40 Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Santa_Clara_Pueblo_v._Martinez

K. Amerika kıtasındaki eşitsizlik atmosferi Yerlileri ("Kızılderili"leri) de epey şaşırtıcı biçimde içine almıştır. 05.03.2007 tarihli *Radikal*'de çıkan AFP-Washington kaynaklı haber şöyledir:

"ABD'de ikinci kalabalık yerli kabilesi Çerokiler, bir zamanlar sahip oldukları Siyah kölelerin torunlarını, Çerokilerle evlenen Siyahları ve melez ailelerin çocuklarını kabileden attı. 8.700 kişinin katıldığı oylamayla, Çeroki anayasasında Çeroki yurttaşlığını kan bağına indirgeyen değişiklik, % 23'e karşı % 77'yle kabul edildi. Şef Chad Smith, kararı 'demokratik' diye savundu. Ancak ırkçılık yapıldığı itirazını getiren muhalifler, bunun gerisinde Afrika-Amerika melezlerinin kabile geliriyle hükümet yardımından pay almasını engelleme çabasının yattığını söyledi. 270.000 nüfuslu Çerokiler, pek çok yerli kabilesi gibi geçmişte Siyah kölelere sahipti ve Amerikan İç Savaşında Güney'i desteklemişti."

Bu durum, Teksas'ın İspanyol döneminden beri süregelen toplumsal tabakalaşmasının bir yansımasıdır. İspanyol Teksası'nda etnik kast sisteminin en üstünde *peninsulares* (Avrupa doğumlu İspanyollar) yer almış; onları ikinci sırada *criollos* (Amerika doğumlu İspanyollar) takip etmiş; üçüncü sırayı *mestizos* (İspanyol-Kızılderili melezleri) oluşturmuş, Teksas Kızılderilileri ancak dördüncü sırada yer almıştır. Beşinci ve en son sırada ise Afrikalı Siyahlar gelmektedir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Teksas_K%C4%B1z%C4%B1lderilileri#cite_ref-refFrontera_9-1).

Dinsel Haklar ile Genel Yasaların/ İlkelerin Çatışması

Tarihsel olarak antlaşmayla bu haklara sahip bulunmayan, ama geleneksel olarak bu hakları kendi aralarında uygulayagelmiş kimi gruplar da grup özelliklerinin sorgulanmasını yasaklar ve kendilerine arka çıkmasını devletten talep ederler. Kimi azınlık kültürleri kadınlara oy hakkı, kız çocuklarına eği-

41 Dukhoborların 19. yüzyıl sonunda Kars'a gelmiş ve sonra geri dönmek zorunda bırakılmış benzerleri olan Malakanlar için, Beşinci Bölüm'deki 3) **Diğer Gayrimüslimler** başlığının sonuna bkz.

42 <https://www.usatoday.com/story/news/nation/2014/08/15/amish-ten-things-you-need-to-know/14111249/>

43 Kymlicka, a.g.e., s. 246.

tim hakkı tanımaz. Kimi gruplar, üyelerinin cinsel eşitliğini reddederler ya da ifade ve din özgürlüklerini sınırlarlar. Erkeklerle dört eşe kadar alma hakkı tanımak bunlardan biridir.

Hatta, aynı hak (ör. dinsel hak) söz konusu olduğu zaman bile grubun hakları ile bireyin hakları çatışabilir, yarışabilir. Ör. Batılı anlamda din özgürlüğü, bireyin vicdan özgürlüğüdür. Buna göre herkes dinini özgürce uygulayabilir, yayabilir, değiştirebilir, ya da din hatta Allah kavramını tümünden reddedebilir. Oysa bazı dinler, dinden çıkmayı kabul etmezler. Hatta İslam, İslam'dan çıkmayı (mürted olma, irtidad etme) ölümle cezalandırır.

Bunun yanı sıra, kimi rejimler de bu konuda çeşitli yasaklar koyabilirler. Ör. dinsel toleransa örnek verilen Osmanlı İmparatorluğu'nun Millet Sistemi'nde, devlet tarafından tanınmış çeşitli dinlerin örgütlenme hakkı vardır ama, İslam'ı kabul etme dışında bu dinleri terk ederek "düzeni bozma"ya izin yoktur ve bunu Osmanlı devlet gücü önler. Eğer bir Milletbaşı (patrik veya hahambaşı), grup ("millet") üyelerinden birinin resmî din uygulamasını reddettiği ya da sorguladığı yolunda şikayette bulunmuşsa, bu kişiyi yerleşik düzen adına yola getirmek devletin görevi olmuştur. İzmirli Musevi Sabetay Sevi'nin, 1660'larda Mesihlik iddiasıyla Musevi düzenini altüst ettiği için padişah tarafından "yola getirilmesi" bunun en bilinen örneğidir.⁴⁴

Bununla birlikte, emperyalizm döneminde imparatorluğa 19. yüzyılda gelen misyonerler Ortodoks tebaayı (Rumları ve Erme-

nileri) Katolik ve Protestan yapmaya başladığı zaman çaresiz kalınacaktır. Ama zaten o dönemde 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanları ilan edilmiş, Millet Sistemi, özünü oluşturan eşitsizlik bakımından en azından kağıt üstünde bitmiştir.

* * *

Devletin yurttaşları için çıkardığı bir yasa, amaç ve kasıt bakımından ilgisiz de olsa, bir dinsel azınlığın üyeleri üzerinde dolaylı bir etki yapabilir ve buradan sorun çıkabilir. Ör. yukarıda da sözü edilen, türbanını çıkarmak istemediği için kasksız motosiklet kullanmak isteyen Sih ile Kanada arasındaki ihtilafta, Sih yurttaş, dinsel inançları icabı sürekli türban takması gerektiğini söylemiştir. (Bkz. Görsel)

Kanada mahkemesinde davasını kaybettikten sonra uluslararası makamlara başvuran bu kişinin şikayetini görüşen BM İnsan Hakları Komitesi, 1966 Medenî ve Siyasi



Görsel: Motosiklet kullanan bir Sih.

44 Sabetay Sevi ve Sabetaycı Dönemler için bkz. http://www.salom.com.tr/haber-97762-sabetay_sevi_olayi.html

Haklar Uluslararası Sözleşmesi Md. 18/3'ün sağlık nedeniyle de bazı sınırlamalar getirebileceği hükmüne dayanarak,⁴⁵ ayrıca, “Sözleşmeyle bağdaşabilir objektif amaçlara yönelmiş ve mantıkî” olduğu için bu tedbirin Md. 26'yı ihlal etmediğini belirterek, Sih'in şikayetini reddetmiştir. İnsan Hakları Komitesine göre her farklı muamele ayrımcılık teşkil etmemektedir. Eğer farklı muamelenin ölçütleri mantıkî ve nesnelse ve amaç Sözleşme hükümlerine göre meşru bir hedefi gerçekleştirmeye yönelikse, ayrımcılıktan söz edilemeyecektir.⁴⁶

BM tarafından Aralık 1992'de kabul edilen Ulusal/Etnik, Dinsel, Dilsel Azınlık Mensubu Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin 4. maddesinde, azınlıkların özel niteliklerini koruma konusunda devletlerin görevleri hakkında şöyle bir istisna getirilmektedir: “... belli uygulamaların ulusal yasaya aykırı olması ve uluslararası standartlarla çelişmesi durumu harihtir.” Bildirge'nin 8. maddesi şöyle demektedir: “Bu Bildirgedeki hakların kullanımı, tüm bireylerin evrensel olarak tanınmış insan haklarını ve temel özgürlüklerini kullanmalarını zedeleyemez.”

Yerli halklar hakkında hazırlanan bildirge taslağı, grup haklarına büyük vurgu yaptığı halde şöyle demektedir: “[Yerli halklar çeşitli özelliklerini] evrensel olarak tanınmış insan hakları standartlarına uygun biçimde [sürdürme vs. hakkına sahiptirler].”

Özet olarak, çoğulcu toplumlar; azınlık

45 Md. 18/3: “Bir kimse dinini veya inancını açığa vurma özgürlüğü ancak kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık veya ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla, hukuken öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir.”

46 BM İnsan Hakları Komitesi'nin bu 1989 tarihli karar için bkz. <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/session37/208-1986.html>

grupları içinde “özgürlük”, azınlıkla çoğunluk arasında da “eşitlik” isterler.⁴⁷

Bu arada belirtilmelidir ki, kimi Batılı ülkeler bu özel istekleri karşılamak için olağanüstü çaba harcamakta, bu hak taleplerini reddetmek “meşru hedefi gerçekleştirmeye yönelik” bile olsa, işi sonuna kadar birey lehinde götürmeye çalışmaktadırlar. Ör. Hollanda'da yaşayan 65 yaşındaki M. Van Leeuwen, “dinsel inançlarının, emniyet kemeri bağlamasına engel olduğu”nu ifade ederek mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme, yukarıda sözünü ettiğim gerekçeyi kullanarak bu talebi daha baştan reddetmesi son derece doğal olduğu halde, duruşmada bir papazın tanık olarak dinlenmesine karar vermiştir.⁴⁸

Dinsel simgelerin kamusal alanda kullanılması meselesini Dördüncü Bölüm'ün sonunda ele almak uygun olacak.

* * *

Bugün çok istisnaî kalan ve kimi zaman bireyin “standartlaşmış insan hakları”yla, kimi zaman da (kızların sünneti gibi) sağlık kurallarıyla bağdaşırılığı çok su götüreren bu hakların uygulanmasına günümüzde nasıl bakılmalıdır? Bu haklar devletçe koruma altına alınabilir mi?

Görüldüğü gibi, bu tam bir “yarışan haklar” durumudur ve kolayca kesilip atılması zor bir sorudur. Bununla birlikte şöyle düşünmek doğru olur:

Azınlık korumasında gerçi birey esastır; ama bireyin boşlukta olmadığı, grubun özellikleriyle var olduğu da bir gerçektir. Bu özelliklerin korunması ile azınlık koruması özdeş gözükmemektedir.

47 Kymlicka, a.g.e., s. 235.

48 Cumhuriyet, 01.07.1998.

Diğer yandan, daha önce de görmüş olduğumuz gibi,⁴⁹ bir azınlık bireyi illaki farklı kalmak ister diye bir kural yoktur. Tersine, çoğunluğa asimile olmak da bir haktır.

Bu durumda, sorun şöyle tahlil edilebilir: Gruplar, temelde bireyler için vardır. Nasıl ki devlet, milleti için varsa. Eğer grup özelliklerini korumaya yönelik haklar, o grubun bireylerinin özgürlüğüyle, insan haklarıyla çatışırsa, devlet ikincisini koru-

mayı tercih edecektir. Çünkü, biraz yukarıda söylendiği gibi, grup özelliklerini sürdürmemeye karar vermek ya da asimile olmaya karar vermek de bir haktır ve bu daha üstün hakka, grup da çoğunluk da karşı çıkmamalıdır.

Çoğunluğun zaman zaman bu hakkın kullanılmasına karşı çıktığı görülebilir. Özellikle, ayırmacılık (segregasyon) uygulanan rejimlerde buna çok rastlanır. Segregasyonu hemen aşağıda, Dördüncü Bölüm'de göreceğiz.

49 Bkz. İkinci Bölüm, B) Objektif Kimlik-Sübjektif Kimlik Ayrımı başlığı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Azınlık-Devlet İlişkilerinde Temel Kavramlar ve Meseleler



Terminoloji: Evsahibi Devlet, Akraba Devlet

Azınlık dediğimiz anda, çoğunluğun hakim olduğu bir devlette yaşayan bir küçük gruptan bahsettiğimize göre, azınlık-devlet ilişkileri temel önemdedir.

Burada “devlet” derken, kitabın en başında da biraz konuşmuştuk, iki farklı devletten söz etmekteyiz:

1) “Evsahibi devlet” (*host state*), yani azınlığın yaşadığı ülke devleti. Azınlıklar buna “vatan” derler;

2) “Akraba devlet” (*kin state*), yani azınlığın kendini etnik vs. bakımdan yakın hissettiği başka (çoğu zaman da komşu) bir devlet. Buna da azınlıklar “anavatan” derler.

Örneğin, Yunanistan’daki B. Trakya Müslüman-Türk azınlığı için vatan Yunanistan, anavatan Türkiye’dir. Türkiyeli Rumlar için vatan Türkiye, anavatan Yunanistan’dır.

Azınlık-evsahibi devlet ilişkisi, doğası gereği asimetriktir. Yani, burada tartışmasız

biçimde güçlü olan taraf, devlettir. Devletin demokratik niteliği arttıkça bu ilişki simetriye doğru ilerleyebilir. Ama burada esas olarak bahsedeceğimiz ulus-devlet,¹ ilke olarak, azınlıktan hiç hazzetmez. Bu yüzden, azınlığı ortadan kaldırmak veya en azından vesayet altında tutabilmek için bir dizi politika ve yöntem uygular.

Buna karşılık, bu asimetrik ilişkinin güçsüz tarafı olan azınlığın da evsahibi devletten talepleri ve ona yönelik tutumları vardır.

Bu nazik ilişkiyi karşılıklı olarak incelemek için kimi kavram ve politikaları görelim.

1 Hatırlatma: Ulus-devlet'i bu kitabın en başında, “Ege-
men etnik-dinsel kimlik dışındaki kimlikleri reddeden
devlet türü” olarak tanımlamıştık; bkz. **Ulusal Devlet,**
Ulus-devlet, Üniter Devlet kutusu.

I) EVSAHİBİ DEVLETİN AZINLIK POLİTİKALARI

A) Haklar Tanıma

Evsahibi devletin azınlığa uygulayacağı olumlu politikalar, devletin demokratikleşme derecesine veya uluslararası kamuoyu tarafından zorlanma durumuna göre çeşitli biçimlerde çeşitli haklar verme şeklinde olabilir.

Devletler, çeşitli insan hakları ve azınlık hakları sözleşmelerine katılarak kendi azınlıklarına haklar verebilirler. Bunun yanı sıra devletler, bu hakları kendi anayasal düzenleri içinde de tanıyabilirler. Bu durumda devlet, geniş ve derinlemesine bir demokrasiyi grup temelinde değil ama birey temelinde uygular. Yani, azınlık bireyleri, birer birey olarak istediği dili konuşup yazabilir, istediği alt-kimliği rahatça kullanır, istediği dildeki eğitimi alabilir, vb. Böylece devlet, hem gruba hak tanıma halinde ortaya çıkabilecek sakıncalardan (en marjinali, ayrılmak isteme talebinden) sakınmış olur, hem de mutlu kılınan yurttaş devletine bağlanır.

Bunları, Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz terminolojiyi ve bilgileri kullanarak söylesek: Devlet, bazı kişi ve gruplara "pozitif haklar" vermek yerine, ülkedeki herkese çok geniş "negatif haklar" verir. Böylece, azınlık üyeleri de çoğunluktan tecrit edilmez ve çoğunluğa hedef gösterilmiş olmaz.

Türkiye, Birinci Bölüm'de görmüş olduğumuz gibi, çeşitli uluslararası sözleşmelere katılarak, ayrıca Sekizinci Bölüm'de ayrıntısıyla göreceğimiz AB reformlarını yaparak, ülkedeki azınlık ve insan haklarını belli bir

süre boyunca önemli bir düzeye yükseltmiştir.²

Bununla birlikte, Batılı devletler gibi güçlü ekonomisi, bütünlüğü ve demokrasisi olmayan ülkeler demokrasiyi böylesine genişletmekten uzak durabilirler. İleri bir demokrasi içinde azınlıkların daha güçlü bir azınlık bilinci oluşturacaklarından ve bir gün ayrılıp kendi devletlerini kuracaklarından korkarlar. Sonunda, haklar vermek yerine, mevcut hakları ve hatta azınlığın kendisini bile ortadan kaldırmak isteyebilirler.

Evsahibi devletin, bir biçimde kurtulmak istediği azınlığa uyguladığı 2 temel politika vardır: Asimilasyon ve etnik-dinsel temizlik.

B) Asimilasyon

Asimilasyon, azınlığın farklı özelliklerinin çoğunluk içinde eritilmesi ve böylece ortadan kaldırılması politikasıdır. Başat-olmayan kültürün hiç kaale alınmaması ve çoğunluk kültürü içinde yok edilmesidir. Mutlak anlamda asimilasyon, azınlık kimliğinin ortadan kalkması ve toplumsal belleğin sıfırlanmasıdır.

Asimilasyonun Türleri

Asimilasyonun çeşitli biçimleri vardır: Doğal veya zorla, sert veya yumuşak, yavaş veya hızlı, zorunlu veya gönüllü.

Asimilasyon her şeyden önce, doğal asimilasyon veya zorla asimilasyon olarak ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi, azınlığın zaman

2 Yaklaşık 2010 yılından sonra bu düzey inişe geçecek ve 2016'da ilan edilen OHAL döneminde tamamen bozulacaktır. Bkz. Sekizinci Bölüm, III) Reformların 2016 OHAL İlanından Sonraki Durumu başlığı.

içinde çoğunluk kültürünü vs. benimsemedir. Zorla asimilasyon ise, adı üstünde, azınlığın niteliklerinin zor kullanarak ortadan kaldırılmasıdır.

Çoğunluk/devlet açısından bakıldığında; sert veya yumuşak asimilasyondan, ayrıca, yavaş veya hızlı asimilasyondan bahsedilir. Sert ve hızlı asimilasyon büyük olasılıkla tepki yaratır. Yumuşak ve yavaş asimilasyon ise yaratmayabilir.

Azınlık açısından bakıldığında ise; zorunlu veya gönüllü asimilasyondan söz edilebilir. Çünkü, bir azınlık grubu veya özellikle de azınlık bireyi, çoğunluğun özelliklerini çeşitli nedenlerle benimsemek isteyebilir. Ör. tedirgin edilmemek, rahata kavuşmak, işlerini kolaylaştırmak vb.

Nitekim, “azınlık bilinci” kavramını hatırlarsak, azınlık bireyi illâki farklı kalmak ister diye bir kural yoktur. En nihayetinde önemli olan insan yani birey olduğu için, asimilasyona direnmek kadar asimile olmak istemek de bir haktır. Birbiri ardına gelen kuşaklar azınlığın özel nitelikleriyle artık ilgilenemeyebilirler. Azınlık niteliklerini “aşagılayıcı” bulabilirler. Çoğunluğun başat niteliklerinin çekiciliğine kapılabilirler. Bu durumlarda, çeşitli kültürel yakınlıkların da (özellikle, din) katkısıyla, bir arada yaşama ve hatta çoğunluk toplumuna dahil olma (gönüllü asimilasyon) gerçekleşebilir.³

Asimilasyon ve Din

Din yoluyla asimilasyon durumuna, özellikle, Osmanlı İmparatorluğu Millet Sistemi'nin zihniyetlerde hâlâ kesinlikle geçerli

olduğu Balkanlar ve Ortadoğu'da çok rastlanır. Dünyanın birçok yerinde dinsel aidiyet duygusu bütünleşme ya da ayrışma açısından çok önemlidir, ama özellikle bu iki yörede kimliğin başlıca (bazen, tek) unsuru dindir ve hatta mezheptir; etnisite ve dil değildir. Dolayısıyla, başat etnik unsurun kendisiyle aynı dinden olanları asimile etmesi kolay veya en azından mümkündür.⁴

Nitekim, Giriş'in en başında söyleyip geçtiğim ve bu kitabın ileriki bölümlerinde Türkiye'deki durumu incelerken göreceğimiz gibi, Türk ulus-devleti, “Türk olmayıp da Müslüman olanlar”ı “asimile edilmesi mümkün” görerek onlara asimilasyon politikaları uygulamıştır.

Örneğin; Boşnaklar Türk olmadıkları, etnik olarak Slav oldukları halde, Müslüman olmaları nedeniyle Sırplarla değil Türklerle birlikte hareket etmiş ve hatta kendilerini Türk saymışlardır. Daha önce de gördüğümüz gibi,⁵ Makedonya ve Kosova'da başat etnik unsur olan Arnavutlar Türkleri, Yunanistan'da başat etnik unsur olan Türkler de Pomakları ve Romanları İslam sayesinde asimile etmişlerdir. Yunanistan'da da, Romanya kökenli etnik bir azınlık olan Ortodoks Vlahlar Yunan çoğunluğa asimile olmuştur. Türkiye'deki Kafkas kökenli birçok halkı için de benzer durum söz konusudur.

Asimilasyon bir un değirmenine benzetilebilir.⁶ Bir değirmen nasıl çeşitli tahılları

3 Bkz. **Devlet ile Birey Arasında Üst-Alt Kimlik İlişkileri** tablosu.

4 Bu durum, özellikle de, aynı dinden olan insanlar o ülkeye göçmen olarak gelmişlerse söz konusudur; bkz. İkinci Bölüm, **Azınlık Bilinci ve Önemi ile Azınlıklar ve Mekan (Territory)** altbaşlıkları.

5 Bkz. **Alt-kimlikler Arası Geçiş Meselesi** kutusu.

6 Asimilasyon ve entegrasyon konusunda değirmen ve çoban salatası benzetmelerini Doğu Ergil'e borçluyum.

(buğday, çavdar, arpa, vs.) toz zerrelere gibi öğütüp ayırt edilmeyecek biçimde un yaparak birbirine karıştırırsa, asimilasyon da çeşitli alt-kimlikleri başat kültür/üst-kimlik altında öyle yapar.

Asimilasyon ve Entegrasyon

Bütünleşme sağlamak açısından asimilasyona yakın bir kavram da entegrasyondur. Ama asimilasyonun aksine entegrasyon; alt-kimliği yitirerek değil, koruyarak bütünleşmedir. Etnik vs. zorlamaları kaldırmak ve tüm farklı yurttaşlara aynı hakları tanıyarak toplumu kaynaştırmak anlamına gelir.

Asimilasyon bir un değirmenine benzetilebilirse, entegrasyon da çoban salatasına benzetilebilir. Bu salatanın hazırlanmasından kullanılan 4 temel malzeme yani domates, soğan, sivri biber ve maydanoz⁷ kendilerine özgü tatları korurlar; çoban salatası tadını ise, bunların üstüne zeytinyağı-sirke veya zeytinyağı-limondan oluşan bir sos döküldüğü zaman alırız. Burada salatanın bu 4 unsuru alt-kimliklerdir, sos da üst-kimliklerdir.

Bu konuda yapılması gereken önemli bir uyarı şudur: Çoğulcu olmayan toplumlarda entegrasyon kolaylıkla asimilasyona dönüşebilir, daha doğrusu, başat etnik-dinsel unsur entegrasyon adı altında asimilasyon yapılabilir.⁸ Devlet burada yalnızca “eşitlik” kavramını gözetir, ama “özel farklılıklar”ı

gözetmez. Çoğulcu toplumlarda “birlik içinde farklılık” gözetilir. Çoğulcu olmayan toplumlarda ise birlik, teklik anlamındadır. Ama buralarda teklik, birliği yok edebilir. Zira, teklik’e zorlanan azınlık ulusal toplumdan soyuyabilir.

C) Etnik-Dinsel Temizlik

Etnik-Dinsel Temizliğin Türleri: Ülkeden Arındırma, Fiziksel Saldırılar, Ayrımcılık, Segregasyon

Etnik-dinsel temizlik, asimile edilmesi çeşitli nedenlerle mümkün görülmeyen veya ırkçılık başta olmak üzere çeşitli sebeplerle asimile edilmek istenmeyen azınlıklara uygulanır. Hemen yukarıda asimilasyon için söylenenleri hatırlarsak, Türk ulus-devleti de, farklı dinden olanı asimile etmenin mümkün olmadığı veya çok zor olduğu bu yörede Gayrimüslimlere Lozan’dan itibaren etnik-dinsel temizlik uygulamıştır; Yedinci Bölüm’de ayrıntısıyla göreceğiz.

Azınlığı çoğunluk içinde eritmeye dayanan asimilasyonun aksine azınlıktan bir biçimde kurtulmayı hedefleyen bu politika şu ana kategorilere ayrılabilir:

1) Ülkeden arındırma: Bu politika, çoğunluğun yaşadığı ülkeden azınlığın kısa sürede fiziksel olarak elimine edilmesi esasına dayanır. Geniş bir yelpaze halinde ortaya çıkar: Soykırım, tehcir (zorla göçürme, sürme), yurttaşlıktan çıkararak sınır dışı etme, zorunlu nüfus mübadelesi, gibi.

2) Fiziksel saldırılar: Çoğunluğun, azınlığı ürkütürerek sindirme ve hatta korkutarak dışarıya göç ettirme amacı taşıyan kaba kuvvet kullanımıdır.

7 Salatalığı hatırlatmak isteyenler çıkabilir, fakat salatalığın özel tadı çoban salatasını bozduğu için ben koymam.

8 Entegrasyonun kolayca asimilasyona dönüşebileceği uyarısı BM’nin Siyasal, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Alanlarda Irk Ayrımcılığı konulu bir incelemesinde (UN Sales No. 71.XIV.2) yapılmıştır. Bkz. Thornberry, a.g.e., s. 4.

3) Ayrımcılık (*discrimination*): Yurttaşlara tanınan hakların azınlıktan çeşitli biçimlerde esirgenmesidir. Bu politika iç hukukta (yasalarda, vs.) getirilen kısıtlamalarla uygulanabileceği gibi, daha ziyade, gerek iç hukuktaki gerekse uluslararası sözleşmelerdeki hakların kullanılmasının fiilen engellenmesi suretiyle yürütülür. Bu yöntem de azınlığın hayatını zorlaştırır, böylece onu en azından sindirmeyi ve esas olarak da göçe zorlamayı amaçlar.

4) Segregasyon (ayırıcılık): Azınlığı ülkeden atmayan, ama çoğunluğun gözünün önünden mümkün olduğunca kaldıran bir politika olan segregasyon da bir etnik-dinsel temizlik biçimi sayılabilir. En ünlü örneği, daha önce çeşitli yerlerde sözünü ettiğimiz, Beyaz olmayanları ayrı şehirlerde yaşamaya mahkum eden *Apartheid* uygulamasıdır. Daha yumuşak bir örneği ise 1970'lere varana kadar ABD'nin güney eyaletlerinde Siyahların yaşamın neredeyse her alanında Beyazlardan fiilen uzak, ayrı ve aşağı düzeyde tutulmasıdır. En azından, ayrı otobüslere binmeye veya bir otobüsün arka bölümünde oturmaya zorlanması, gibi.

İrkçılıktan kaynaklanan bu politikada kültürlerarasında kesin bir hiyerarşi ve kopukluk yaratılmıştır. Bu nedenle, segregasyon ile asimilasyon birbiriyle uyuşmayan kavramlardır.

Asimilasyon ve Etnik-Dinsel Temizlik Yöntemlerinde “Geçiş” Meselesi

Eğer asimilasyon yapılamıyorsa veya yapıyor da başarısız oluyorsa, ulus-devlet etnik-dinsel temizliğe başvurabilir. Diğer yandan, yumuşak asimilasyonun başarılı olmadığı

durumlarda sert asimilasyona geçiş olabildiği gibi, etnik-dinsel temizliğin çeşitli biçimleri arasında da geçişler mümkündür.

Nitekim, İttihat ve Terakki zamanında uygulanan 1915 Ermeni Tehciri fevkalade ağır bir kıyıma dönüşmüştür.⁹ Kürtlere uygulanan asimilasyonun başarısız olması üzerine yapılan 1937-38 Dersim Harekatı toplu katliama, ardından da tehciye dönüşmüştür.¹⁰

Yine, Kürtlere uygulanan asimilasyonun başarılı olamaması üzerine, 20 Mart 2005 tarihinde yayınlanan bir Genelkurmay bildirisi Kürtler için “Sözde Vatandaş” terimini kullanarak¹¹ “manevi tehcir” denebilecek bir tavır içine girmiştir; buna Dokuzuncu Bölüm’ün sonu ile Sonuç bölümünde geri geleceğiz.

9 Ermeni meselesi hakkında toplu bilgi için bkz. “Ermeni Meselesi - Ayrıntılı” adlı powerpoint sunumu, <http://www.baskinoran.com/konferanslar.php>

10 Dersim katliamı hakkında toplu bilgi için bkz. Oran, “1937-38’de Ne Oldu?” adlı powerpoint sunumu, <http://www.baskinoran.com/konferanslar.php>

11 <http://www.gazetevatan.com/-sozde-vatandas-49748-gundem/>. Mart 2005’te Mersin’deki Nevroz kutlamaları sırasında iki çocuğun Türk bayrağını çığnedikleri haberinin çıkması üzerine Genelkurmay bir bildiri yayınlarak Kürtlerden “Sözde Vatandaşlar” olarak ilk kez bahsetmiştir. Mesut Yeğen’in *Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaş’a - Cumhuriyet ve Kürtler* (2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 74-82) kitabında yorumladığı gibi, Kürtler asimile edilebilir sayıldıkları sürece “Müstakbel Türk” olmuş, fakat asimile olmayı reddettikleri kesinleşince ulus-devletin gözünde dramatik bir tenzil-i rütbe uğramışlardır. Gayrimüslimler zaten baştan beri “gayrivatandaş”tırlar ama, Mersin’deki Mart 2009 bayrak olayından sonra Kürtler de Genelkurmay’ın bildirisinde ve onun ardından da Ankara Üniversitesi Senatosunun basın açıklamasında (24.03.2005, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?viewid=553006>) benzer bir duruma indirgenmişlerdir. (Çok şey anlatan “gayrivatandaş” terimi ilk defa Etyen Mahcupyan tarafından kullanılmıştır: “Gayrivatandaş”, *Radikal*, 17.07.1997).

II) AZINLIĞIN EVSAHİBİ DEVLETLE İLGİLİ TUTUMLARI

A) Birlikte Yaşama Talepleri

Temel Talepler

Azınlığın temel talepleri, daha önce de görmüş olduğumuz gibi, kendi farklı kimliğinin açıkça tanınması ve saygı görmesidir. Bu talepler ayrımcılığa uğramamaktan başlar, azınlığın özel niteliklerinin korunmasına kadar gider.

Diğer yandan, gönüllü olarak asimile olmak istediği durumlarda azınlık evsahibi devletten bir talepte bulunur: Devletin bu gönüllü asimilasyona engel olmaması ve çoğunluğun bunu reddetmesini engellemesi. Bazı devletler ve çoğunluklar, azınlıkları aşağılamak yüzünden onların gönüllü asimilasyonuna karşı çıkabilirler. Örneğin, bazı ülkelerde Çingenelerin/Romanların me-mur olmaları istenmez. Macaristan ve Türkiye buna iki örnektir. Türkiye yabancı Çingenelerin Türkiye'ye girme yasağını ancak 2006'da kaldırmıştır. Yine Türkiye'de, 17. yüzyılda İslam'ı kabul etmiş olanların torunları "Sabetayist" ve "Dönme" diye hakarete uğramakta, dışlanmaktadır.

Azınlığın taleplerinden biri de entegrasyon olabilir. Bu durumda, kendi özelliklerini korumak şartıyla entegre olmak iradesi söz konusudur. Bunun en iyi örneği Türkiye'de Museviler ve Ermeniler olarak verilebilir. Türkiyeli Ermenilerin İstanbul'da 1996'dan itibaren yayınladıkları ve benim de 2000 yılından beri köşe yazarlarından olduğum haftalık Agos gazetesi ilk çıktığında 12 sayfasının 3'ü Ermenice, 9'u Türkçe olmuş-

tur ve bu karışım oranı sayfa adedi arttıktan sonra da devam etmiştir. Bu Ermenice sayfaların anlamı, Türkiyeli Ermenilerin asimile olmak istemedikleri (alt-kimliklerini yitirmek istemedikleri), Türkçe sayfaların anlamı ise Türkiye'ye tam anlamıyla entegre olmak istedikleri biçiminde yorumlanmak gerekir.¹²

Bu konuda da söylemek gerekir ki ülkenin başat unsuru olan Müslüman Türkler, Müslüman olmayan Türkiyelilerin (Musevi, Ermeni, Süryani, vb.) entegrasyon çabalarına çok soğuk davranmışlardır; Yedinci Bölüm'de göreceğiz.

Etnogelişme

Azınlığın evsahibi devletle ilgili tutumu açısından düşünülürse, evsahibi devletin ayrımcılık (segregasyon) politikasının simetrikliği etnogelişme'dir (*ethnodevelopment*).

Nispeten yeni bir kavram olan etnogelişme, Yerli halkların kendi gelişmelerine bırakılmalarını, (azgelişmiş) azınlık ile (gelişmiş) çoğunluğun birbirine karışmamasını öngörür. Pratikte bu, bir Yerli grubu isteğidir.¹³ Yerliler ile çoğunluk (yani, bir zamanların Beyaz kolonları) arasında o kadar büyük bir gelişme uçurumu vardır ki, Yerliler (ör. Avustralya'da Aborijinler, çeşitli ülkelerdeki Eskimolar, vb.) bu çoğunluk ile yakın temasta bulunurlarsa kendi özelliklerini ciddi biçimde yitirmekten korkarlar.

12 B.Oran, "Türkiye'de Ermeni Kimliğinin Yeniden Yapılanması ve Agos Gazetesi", *Bilim, Eğitim, Toplum Dergisi*, Cilt 4, Sayı 6 (Güz 2006), s.146-157 (<http://www.baskinoran.com/makale/BilimEgitimToplum-2006-sayil6.pdf>)

13 Thornberry, a.g.e., s. 5.

B) Ayrılma (Self Determinasyon - SD)

Azınlık açısından, gönüllü entegrasyonun karşıt ucunda ayrılma (self determinasyon-SD) yer alır.

1) Self Determinasyonun Anlamları

Evsahibi devletin azınlığı ortadan kaldırma politikasının azınlık açısından simetriği olarak düşünülebilecek tutum, azınlığın SD uygulayarak mevcut devletten ayrılması ve bağımsız olmasıdır. Çünkü burada da azınlık kendini fizik olarak elimine etmektedir. (Tabii ki bu karşılaştırmada ayrılma, soykırım gibi bir trajedi olarak algılanmalıdır).

SD sadece “ayrılma” demek değildir; biri “iç”, ikisi de “dış” olmak üzere üç çok farklı anlam ifade eder.

a) İç Self Determinasyon

İlk çıktığında, bu terim iç politikayla ilgili bir anlam taşımıştır: Bir ülke halkının sistemi/rejimini (siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel...) seçebilme hakkı. Bunun pratikte “demokrasi” anlamına geleceği tabiidir.

SD'nin ilk ünlü örneği 14 Temmuz 1789 ile simgelenen Fransız Devrimi oldu. Fransız burjuvalarının yönetiminde Fransa halkı Fransız aristokrasisinden kurtulmakta, kendi rejimini kurmaktaydı. “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi” özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya direnme haklarını “doğal ve zamanaşımıyla kaybedilmeyen” olarak belirlemekte (md.2), millet'i “ege-

menliğin esas olarak özü” ilan etmekteydi (md.3).¹⁴

Aslında, kronolojik olarak, 4 Temmuz 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi daha önce gelmişti. İnsanların eşit yaratıldıklarını, bazı vazgeçilemez haklara sahip olduklarını, bu hakları güvenceye almak için yönetimler kurduklarını söylüyor, aynı zamanda, yönetimin sürekli ve mutlak bir despotizme gitmesi halinde “böyle bir yönetimi yıkmak ve gelecekteki güvenlikleri için yeni koruyucular seçmek, o ulusun hakkı ve görevidir” diyordu.¹⁵

Burada, dikkat edilirse, rejimini seçme temasının yanı sıra bir de “bağımsızlık” yani devletini seçme teması vardı. Çünkü, burada bahsedilen “yeni koruyucular seçmek”in anlamı, eski devletten ayrılıp başka bir devlet kurmak hakkı idi. Bu hak, adı da açıkça anılarak, burayı elinde tutan İngiltere'ye karşı ileri sürülmüştü. Bu yüzden, SD'nin “iç” anlamına ilk örnek olarak 1776 değil, 1789 verilmek gerekir. (Bkz. Rejim Meselesi ve Devlet Meselesi: 1776 ile 1789 kutusu).

b) Dış Self Determinasyon

I. ve özellikle de II. Dünya Savaşından sonra bu terim iki “dış” anlam taşımaya başladı.

Sömürgeciden Bağımsızlık

Bu anlamın çığını açan, 1919'da Wilson'ın Amerikan anayasal geleneğinden esinlenerek ilan ettiği On Dört Nokta oldu.¹⁶

14 Bkz. https://tr.wikisource.org/wiki/%C4%B0nsan_ve_Yurtta%C5%9F_Haklar%C4%B1_Bildirisi

15 https://tr.wikisource.org/wiki/Amerikan_Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1zl%C4%B1k_Bildirisi

16 Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Wilson_%C4%B0lkeleri

Rejim Meselesi ve Devlet Meselesi: 1776 ile 1789

Başka bir açıdan alınırsa, 1776 olayında 1789'dan farklı şeyler görmek mümkündür.

1776 mücadelesi bir "bağımsızlık" (*independence*) savaşıdır, ama "kurtuluş" (*liberation*) savaşı değildir. Bağımsızlıkla sonuçlanan bir Beyaz kolon milliyetçiliğidir.

Eğer bu savaşı Beyaz kolonlara karşı Amerika Yerlileri ("Kızılderililer") vermiş olsaydı, o zaman bir kurtuluş mücadelesi olurdu. "Amerikalı" diye anılanlar (13 koloni halkı), büyük çoğunluğu İngiltere kökenli olan Beyaz kolonlardır. Bu açıdan düşünülecek olursa, olay bir "iç" SD, yani bir rejim olayıdır ve ABD'nin kuruluşuna yol açan milliyetçi başkaldırının, nitelik açısından Fransız Devrimi'nden bir farkı yoktur. Çünkü, gerek K. Amerika'da gerekse Fransa'da başkaldıranlar burjuvazi,

karşı çıktıkları sınıf da aristokrasidir: Birincisinde İngiltere aristokrasisi, ikincisinde ise Fransa aristokrasisi.

Fakat arada ciddi bir mekan farkı vardır. Yani, Fransa burjuvazisi Fransa'da (kendi ülkesinde) başkaldırdığı halde, İngiltere'den gelen Amerikan burjuvazisi, İngiltere'den okyanus aşırı başka bir toprakta başkaldırmıştır. Sonuç olarak, Fransız Devrimi Fransa'da yapılmak nedeniyle rejimi değiştirdiği için bir "rejim" meselesi olarak ortaya çıkmıştır, Amerikan Devrimi ise İngiltere'de yapılmadığı ve aradaki büyük mesafe yüzünden daha kolay biçimde ayrılmayla sonuçlandığı için bir "devlet" meselesi olarak belirmiştir.¹

1 Bu konuyu bir lisansüstü dersinde anlattığımda, o zamanki asistan arkadaşım Atay Akdevelioğlu ufuk açıcı bir yorum yapmış ve (biraz aşağıda **Sömürge'nin Tanımı Meselesi** altbaşlığında sözü edilecek "Tuzlu Su Sömürgeciligi" teorisine gönderme yaparak) Atlas Okyanusu'nu İngiltere açısından bir "iç deniz" olarak nitelemiştir.

Altıncı Nokta hem iç anlama (rejimini kendisi belirleme), hem de dış anlama (bağımsızlık) değiniyordu: "(...) Rusya'yı ilgilendiren bütün sorunlar, [bu ülkenin] kendi siyasal gelişimini ve ulusal politikalarını bağımsızca belirlemesine olanak verecek biçimde dünyanın öbür uluslarının en uygun ve özgür işbirliğiyle çözümlü [dir] (...)."

Yedinci Nokta ise tamamen dış anlama, bağımsızlığa ilişkindi: "Yabancı askerler Belçika'dan çekilmeli ve bu ülke hiçbir kısıtlama olmaksızın bütün öbür özgür ulusların sahip olduğu egemenlik haklarına yeniden kavuşmalıdır (...)."

Fakat bunlardan daha önemlisi, Beşinci Nokta'da Wilson bağımsızlık temasını ilk kez sömürgeler bağlamında gündeme getiriyordu: "Sömürgelerin bütün talepleri serbest, açık

görüşlü ve tümüyle tarafsız bir yaklaşımla ele alınmalı, bu tür egemenlik sorunlarının çözümünde ilgili halkların çıkarları ile egemenliği tartışılan devletin adil taleplerinin eşit ağırlık taşıması ilkesine kesinlikle uyulmalıdır."

Burada sömürgelerle sömürgecilerin eşit düzeyde ele alınması gerektiği ilk kez söyleniyor, fakat bağımsızlık açık açık değil, çekingin bir biçimde ima ediliyordu. Sömürgelerin çıkarları gözetilecekti ama, sömürgecinin talepleri de aynı kefedeydi; o da gözetilecekti. Bununla birlikte, "egemenliği tartışılan devletin adil talepleri" denmesinden de anlaşılıyordu ki, sömürgeler daha önemli sayılmaktaydı, çünkü bu ifade, egemenliği tartışılan devletin (sömürgecinin) taleplerinin adil olmayabileceğini ima ediyordu.

Wilson'un bu ilkeleri, MC Misakı Md.

22/4'e de yansdı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan toprakların manda rejimi altına konmasından söz edilirken, "*Herşeyden önce, bu toplulukların dilekleri göz önünde tutulmalıdır*" denmekteydi.

Sosyalist gelenekte de SD kavramı bulunmaktaydı. Nitekim, SSCB Anayasası Md. 72, "*Her Birlik Cumhuriyetinin özgürce ayrılma hakkı vardır*" diyordu. Ama Lenin, "*Gerçekte, tüm milletlerin SD hakkı olması maksimum demokrasi ve minimum milliyetçilik anlamına gelir*" diyerek kavramın iç anlamını vurgulamaktaydı. Lenin ve ayrıca Stalin de, SD'ye başvurmanın sosyalizmin daha önemli olan çıkarlarına zarar vermemesi gerektiğini söyleyerek, bir elle verileni öbür elle geri alıyorlardı.¹⁷

İki savaş arası dönemdeki atıflara rağmen, SD uluslararası hukuk belgelerine, örneğin MC Misakı'na girmedi. Ama bağımsızlık anlamında BM Antlaşması'nda (1945) ilk defa açıkça telaffuz edildi. Md. 1/2, BM'nin amaçlarını sayarken şöyle diyordu: "*Uluslararasıında, ulusların hak eşitliği ilkesine ve SD hakkına saygı üzerine kurulmuş dostane ilişkileri geliştirmek ve dünya barışının sağlamaştırılması için elverişli her türlü diğer tedbirleri almak.*"

Md. 55/1 ise, "*Uluslararasıında hak eşitliği ilkesine ve her milletin SD hakkına saygı gösterilmesine dayanan barış ve dostluk (...)*"tan söz etmekteydi. Ayrıca, Kendi Kendini Yönetmeyen Topraklar'la (*non self-governing territories*) ilgili XI. (Md.73) ve Vesayet Sistemi'yle ilgili XII. bölümler de (Md.76) bu ilkedden kaynaklandı.¹⁸

1950'lerden sonra SD kesinlikle "sömürgelerin bağımsızlaşması" anlamına gelmeye

başladı. Üçüncü Dünya bu terimi dış anlamda bağımsızlık, iç anlamda da çoğunluk yönetimi biçiminde kullanmaya başladı.

Bir Bağımsız Devletten Ayrılma

Sömürgeler bağımsızlıklarını aldıklarında, her devlet gibi azınlık içeriyorlardı; hatta yapay sınırlar yüzünden, hepsinden de fazla. Bu durumda, SD'nin yalnızca sömürgelere mi yoksa bunların içindeki farklı gruplara da mı uygulanacağı tartışması çıktı.

Bu tartışmada BM'nin tutumu kesin oldu. Örgüt bunu, 14.12.1960 tarih ve 1514 (XV) sayılı kararıyla kabul ettiği Sömürge Yönetimi Altındaki Ülke ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildirge'yle yaptı.¹⁹ SD'nin sahibi "halk" idi ve halktan bahsedilirken sömürgecilğe çok sayıda atıf yapılıyordu. Paragraf 6 şöyle demektedir: "*Bir ülkenin ulusal birliğine ve teritoryal bütünlüğüne kısmen ya da tamamen karşı çıkmaya yönelik hiçbir hareket, BM Anayasası'nın amaç ve ilkeleriyle bağdaşmaz.*" Yani, uluslararası hukuk, azınlıklara devletten ayrılma hakkı tanıımıyordu.

Kararın mantığı epeyce basitti: Halkların SD hakkı vardır; bu halk, bir mekanın tüm halkıdır; bu halk bu hakkını bağımsızlığa ulaşarak kullanır,²⁰ ondan sonraki bölünmeler SD hakkına girmez.

2) Self Determinasyonun Yorumu

Sonuç: SD terimi sömürge halklarıyla ilgilidir. Sömürge sınırları, sömürgeleikten kurtulup kurulan yeni devletlerin de sınırlarıdır,

17 Thornberry, a.g.e., s. 217.

18 Aynı kitap, s. 13-16.

19 Metin için: http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/SO-MURGE.pdf

20 Thornberry, a.g.e., s. 18.

azınlıklar bu yeni sınırları parçalayıp yeni bağımsız devletten ayrılma hakkına sahip değildir; en azından uluslararası hukuk onlara bu hakkı vermez.

Bunun mantığı ise şudur: 1) Ekonomik ve siyasal yeterliğe sahip olmayan devletler uluslararası ilişkilerde kaos yaratır; 2) Zincirleme reaksiyon, en çekirdek birim (aşiret? klan? sülâle?) hakim olana dek devam edebilir; 3) Kendi kaderini tayini yani ayrılmayı seçen her etnik grup, sadece kendi kaderini değil, ayrıldığı birimde kalanların kaderini de “tayin” etmiş olacaktır.

Azınlık haklarının bireysel yönde geliştiği bir dünyada azınlık statüsü ile SD arasındaki ilintinin kopmuş olduğunu, 1975 tarihli Helsinki Son Senedi ve 1986'da yürürlüğe giren İnsan Hakları ve Halkların Hakları Konusunda Afrika Yasası (*African Charter on Human and Peoples' Rights*) gibi önemli uluslararası belgelerde de görmek mümkün.

Daha yeni uluslararası belgelerde de durum aynı. Örneğin: a) BM Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'nin (1992) Giriş'inde ve 8/4. maddesinde bu durum zımnen belirtiliyor. BM Azınlıklar Çalışma Grubu başkanı Norveçli Prof. Eide'nin bu bildirge hakkında hazırladığı raporda²¹ ise daha da açık biçimde ortaya çıkıyor; b) Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi de (AK, 1995) aynı yönde hükümler getiriyor.

Doğal olarak, taraflar arasında anlaşma varsa (Çekler ve Slovaklar) durum farklı. Orada bir azınlığın bir devletten ayrılması

yok; bir devleti oluşturan iki halk birbirinden ayrılmaya karar veriyor. Bir tür anlaşmalı boşanıyorlar.

Bütün bunlara rağmen, uluslararası politika cangılında iş sonunda şuraya gelip dayanmakta: Uluslararası ortam müsaitse ve güçlüysen, ayrılabilirsin.

3) Ayrılmanın Meşru Sayılabilmesi Durumları

SD ilkesinin, bir azınlığın mevcut bir bağımsız devletten ayrılma anlamında yorumlanamayacağını gördük. Şimdi, bu kuralın istisnası olarak yorumlanmaya uygun durumlardan, belgelerden, görüşlerden söz edelim.

Sömürgecinin Tanımı Meselesi²²

Yukarıda sözü edilen 14.12.1960 tarih ve 1514 (XV) sayılı karardan 1 gün sonra, BM Genel Kurulu 1541 (XV) sayılı bir karar aldı. Bu karar, Afrika'da sömürgeleri bulunan Belçika'nın SD'nin sömürgeler için kabul edilmesini sabote etmek amacıyla başvurduğu bir taktiğe tepki olarak çıkarılmıştı. Şöyle ki:

BM Antlaşması'nın 73. maddesi, kendi kendini yönetmeyen toprakları (*non-self-governing territories*) yöneten devletlerin, bu topraklar hakkında BM genel sekreterine “muntazaman” bilgi vermelerini öngörmektedir. BM Genel Kurulu bu maddeyi sömürge imparatorluklarını sarsmak için kullanmak isterken, Belçika, çok sayıda Yerli gruplar içeren Latin Amerika ülkelerine ve genellikle etnik gruplar içeren bütün ülkelere bir tür aba altından sopa gösterme taktiği izledi:

21 BM İnsan Hakları Komisyonu'nun Azınlıklar Çalışma Grubu dördüncü oturumuna (25-29.05.1998) verilmiş 13.05.1998 tarih ve E/CN.4/Sub.2/AC.5/1998/WP.1 sayılı rapor. Belge için Bülent Meriç'e teşekkür ederim.

22 Bu başlık altında verilen bilgiler için: Thornberry, a.g.e., s. 16-18.

‘SD’yi kabul ederseniz, yalnızca benim gibi sömürgeci devletlere değil, kendinize de zarar verirsiniz’. Yani Belçika’ya göre bu ilke azınlıklar tarafından da kullanılabilir.

BM Genel Kurulu, Belçika’nın bu taktiğini, hemen yukarıda geçen 1541 (XV) sayılı kararla boşa çıkardı. “Tuzlu Su Sömürgeciliği” diye ünlene bu kararın altıncı ilkesi şöyle demektedir:

“(…) bilgi aktarımı, kendisini yöneten ülkeden coğrafi olarak ayrı ve etnik ve/veya kültürel bakımdan farklı topraklar için zorunlu niteliktedir.”

Dikkat edilirse burada coğrafya ile etnisite faktörü bir arada zikredilmiştir. Bu önemlidir çünkü coğrafya faktörü olmazsa, sömürge olmayan toprakların da SD kavramı içine girmesi mümkün olabilecektir.

Dolayısıyla, bu karardan, ‘Coğrafi ve etnik faktörler biraraya gelirse SD mümkündür’ gibi bir yorum çıkarılabilir. Nitekim, Nijerya’da Ibo halkının yaşadığı güneydoğu bölgesinin Mayıs 1967’de Biafra adı altında Nijerya’dan ayrılması uluslararası tepkiyle karşılaştığı halde, farklı dil konuşan Doğu Pakistan’ın 1971’de Bangladeş adıyla Pakistan’dan ayrılması aynı tepkiyi görmemiş ve “başarılı” olmuştur. Çünkü Nijerya’da bir teritoryal süreklilik vardır, oysa öteki örnekte Pakistan’ın doğu ve batı kısımları Hindistan topraklarıyla ayrılmaktadır.

Demokrasinin Yokluğu²³

Teritoryal süreklilik ve etnik bütünlük ölçütlerinin yanı sıra günümüzde bir de bu önemli ölçüt geçerlidir.

BM Genel Kurulunun 24 Ekim 1970 tarih ve 2625 (XXV) sayılı “BM Antlaşması’na Uygun Olarak Devletler Arasında İşbirliğine ve Dostça İlişkilere İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirisi”nin “Eşit Haklar İlkesi ve Halkların Self-determinasyonu” bölümü altında şöyle denmiştir:

“Aşağıdaki paragraflardan hiçbirisi, SD ilkesine uyan ve ülkesinde yaşayan tüm halkı soy, inanç ve renk ayrımı yapmadan temsil eden bir yönetime sahip olan egemen ve bağımsız devletlerin teritoryal bütünlüğünü ve siyasal birliğini kısmen ya da tamamen ortadan kaldıracak ya da tehlikeye sokmaya izin verecek ya da bunu teşvik edecek biçimde yorumlanamaz.”

Burada geçen SD terimi “iç” SD olup, tabii ki demokrasi anlamına gelmektedir. Demek ki, ayrılma anlamına gelen SD, yurttaşları arasında ayrımcılık yapmayan devlete karşı uygulanamaz.

İnsan Hakları Dünya Konferansı tarafından 25 Haziran 1993’te kabul edilen Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı’nın I. bölümünün 2. paragrafında da self-determinasyon ilkesinin nasıl yorumlanması gerektiğine ilişkin olarak aynı husus daha da açık biçimde tekrarlanmıştır:

“BM Antlaşması’na Uygun Olarak Devletler Arasında İşbirliğine ve Dostça İlişkilere İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirisi uyarınca, eşit haklar ve halkların self determinasyonu ilkelerine uygun hareket eden ve sonuç olarak o toprakta yaşayan tüm halkı herhangi bir fark gözetmeksizin temsil eden bir hükümete sahip bulunan egemen ve bağımsız devletlerin teritoryal bütünlüğünü ya da siyasal birliğini tam olarak veya kısmen ortadan kaldıracak veya tehlikeye sokabilecek her-

23 Bu başlık altında verilen bilgiler için: Aynı kitap, s. 18-21.

hangi bir eyleme izin veya teşvik sağlamak biçiminde yorumlanamaz.”²⁴

Bu ifadelere dayanarak, ‘Soy, inanç ve renk ayrımı yapan, halkını temsil etmeyen (demokratik olmayan) yönetimlerde SD geçerli olabilir’ yorumu yapılmıştır.

Aslında, demokratik olmayan devletlerin ayrılma anlamında SD’ye konu olabileceği kavramı yeni değildir. MC zamanında yayınlanan Aaland Adaları raporunda (1920), uluslararası toplum tarafından tanınmış ve istikrarlı devletler ile geçici statüye sahip ve istikrarsız devletler ayrımı yapılmıştı. Bugün BM de ikinci kategorideki devletlerden ayrılmalara göz yumma eğilimindedir. Ayrıca, sistematik bir sömürünün ve ayrımcılığın olduğu durumlarda ayrılmanın meşruluk kazanabileceği görüşü vardır.²⁵ Bir diğer görüşe göre, bir devlet insan haklarına (iç SD) saygı göstermezse, dış SD gerçekleşebilir.²⁶

“Yerli Halk” Olma Durumu

BM bağlamında bu konuyu, bir de 1966 “ikiz” sözleşmelerinin ortak olan 1. maddesine değinerek kapatalım. Bu maddenin birinci fıkrası şöyle: “Bütün halklar SD hakkına sahiptir.”

Bu nasıl yorumlanacaktır? Yalnızca sö-

mürge durumunda olanlarla ilgili olduğu mu söylenecektir?

Herhalde hayır, çünkü üçüncü fıkra da, “Kendi kendini yönetmeyen veya vesayet altında bulunan ülkeleri yönetmek sorumluluğunu taşıyanlar da dahil olmak üzere...” dendiğine göre, bu madde hükmü sömürge durumunun ötesine geçmektedir.

Bununla birlikte, üçüncü fıkra şöyle devam ediyor: “...bu sözleşmeye taraf devletler, SD hakkının gerçekleşmesine yardımcı olmak ve BM Antlaşması hükümleri uyarınca bu hakka saygı göstermekle yükümlüdürler.” Yani, temeli devletlerin toprak bütünlükleri olan BM Antlaşması’na yine gönderme yapılmakta.

Sonuç: Yukarıdaki durumlara, görüşlere ve yorumlara rağmen; bağımsız devletler dünyasında ayrılma anlamındaki SD’nin egemen ve bağımsız bir ülkeye uygulanamayacağı, ülkenin teritoryal bütünlüğünün ve ulusal birliğinin daha önemli sayıldığı açıktır. SD açısından uluslararası hukukta topraklar ve halklar “tüm” olarak ele alınmakta, etnik gruplar alınmamaktadır. SD hakkı, bireysel haklara dayanan azınlıkların değil, halkların kolektif hakkıdır. Çünkü dünyada 184 bağımsız devlette 600 yaşayan dil ve 5.000 etnik grup vardır.²⁷

Buradan, “azınlık” ile “halk” terimleri arasındaki ayrıma geliyoruz.

“Azınlık” ve “Halk”

Siyaset biliminde “halk”ın, bu kelimeyi gündelik hayatta kullanırken anladığımızdan

24 Ali Dayıoğlu, “Uluslararası Hukukta Ayrılma Hakkı Anlamında Self-determinasyon İlkesi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Örneği”, *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, No. 1, (Nisan 2017), s. 8 ve 9. <http://sosbilder.neu.edu.tr/wp-content/uploads/sites/6/2017/04/03-Ali-Dayioğlu.pdf>

25 Emin Gürses, *Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1998, s. 60’tan C. Buchheit, *Session: The Legitimacy of Self-Determination*, New Haven and London, Yale University Press, 1978, s. 213.

26 Peter Manhot, “Self-Determination for the Kurds in Turkey?”, *Kurdistan* (ed. by Kurdistan Information Center), April 1996’dan Hector Gross Espiell, *The Right to Self-Determination*, NY, UN Publication, 1980, s. 14.

27 Kymlicka, a.g.e., s. 25. Yaşayan dillerin sayısının 3.000 olduğunu söyleyen kaynaklar da vardır. Kaç tane olduğu değil, bu kadar çok olması önemlidir.

değişik iki anlamı vardır: 1) Düşük gelir düzeyindeki sınıflar; 2) Özellikle de, henüz milletleşememiş düzeydeki topluluklar. Burada ikincisinden söz ediyoruz.

Özellikle 1980'den sonra yapılan uluslararası belgelerde "halk" dendiği zaman, genellikle "Yerli halklar"dan bahsedilir. Bunların temel özelliği, daha önce gördüğümüz gibi, devleti yöneten gruplardan kültürel vs. bakımlardan çok farklı (düşük düzeyde) olmaları ve çoğunun bu başat kültürle şiddet kullanımı (işgal, katliam, vs.) sonucunda temasa gelmiş oluşlarıdır. Avustralya Aborijinleri buna en iyi örnektir.

Azınlık haklarına ilişkin olarak yapılan tüm belgeler, bir minimum standart olarak aynı zamanda Yerli haklarını da kapsamına alır. Çünkü bunlar farklıdır, genellikle sayıca azdırlar ve hiçbir zaman başat değildir.

Bu halklardan bazıları "azınlık" olarak tanımlanmaya karşı çıkar. Bu terim kullanılırsa, sömürgecilerin nihai amacının gerçekleşmiş olacağını düşünürler. Daha güçlü bir terim sayılan ve SD kavramını da içeren "halk" terimiyle anılmayı isterler.²⁸

Benzer şekilde, kimi azınlık grupları da kendilerine azınlık denmesine karşı çıkarlar ve "Halk" denmesini isterler. Bu durum, Türkiye'deki Kürtlerde (ve ayrıca Alevilerde) çok güçlü biçimde mevcuttur. Buna çok ayrıntılı olarak ileride, Beşinci ve Yedinci bölümlerde geleceğiz.

III) AZINLIKLARIN DİNSEL SİMGELER KULLANMA MESELESİ

Birçok ülkede dinsel azınlıklar, kendi dinsel simge ve âdetlerini kamusal alanda açıkça kullanmayı evsahibi devletten talep etmek ve gerekirse bu konuda genel yasa ve ilkele-re direnmek eğilimindedirler. Bu talep, daha az görülmekle birlikte, "poşu" gibi etnik bir simgeyle de ilgili olabilir.

Dinsel simge ve âdetler, dinin birlik-be-raberlik ideolojisi olduğu zamandan, yani feodal dönemden kalan bir mirastır (bkz. **Birlik-Beraberlik [Tutunum/Cohesion] İdeolojisi** kutusu)

İsrail gibi, din ile ulusal kimliğin çeşitli tarihsel nedenlerle kaynaştığı ve S. Arabistan gibi devletin temel düzeninin şeriata dayandığı (ve dolayısıyla din ile devlet arasında bir bütünlük bulunan) ülkeler bir kenara bırakılırsa, dinsel simge kullanma meselesi açısından devletleri 3'e ayırmak mümkündür: Feodalizmi hiç yaşamamış olanlar, yani onun mirasından hiç etkilenmeyenler; feodalizmi altyapı devrimiyle tasfiye etmiş olanlar; feodalizmi üstyapı devrimiyle tasfiyeye girişmiş olanlar.

A) Feodal Düzeni Hiç Yaşamamış Olanlar

Bunun başlıca örneği olan ABD, devlet-din ilişkileri açısından özel bir konumdadır. Bu ülkede devlet bütün inançlara eşit mesafede durur, hiçbir inanç engel olmaz, hiçbir dine veya dinsel kuruma (okullar dahil; para vs.) hiçbir yardımda bulunmaz.

Bu tarihsel uygulama anayasadan kaynaklanır. 1787 tarihli ABD Anayasası'na

28 Thornberry, a.g.e., s. 12-13, dn. 51'den Deschênes, *Proposal Concerning a Definition of the Term 'Minority'*, UN Doc E/CN.4/Sub.2/1985/31/, para. 32.

1791'de getirilen ve anayasa metninden sayılan ünlü Birinci Değişiklik (*First Amendment*) bunu emreder:

“Kongre, dinî bir kuruma ilişkin veya serbest ibadeti yasaklayan; ya da ifade özgürlüğünü, basın özgürlüğünü kısıtlayan; ya da halkın barış içinde toplanma ve şikâyetle neden olan bir halin düzeltilmesi için hükümetten talepte bulunma hakkını kısıtlayan herhangi bir yasa yapmayacaktır.”²⁹

Çünkü bu ülke, devlet'in din'e (inanca, mezhebe, vs.) müdahalesinden kurtulmak için İngiltere'den vs. o ilkel şartlarda gemilere doluşup okyanus ötesine göç etmeyi göze almış koyu dindar insanlar tarafından kurulmuştur. Ve onların bu “müdahale ettirme” felsefesinin sürdürülmesi sayesinde ki devlet, dünyanın her yerinden buraya göç eden bu kadar farklı inanca sahip insanları eşit uygulamayla bir arada tutabilmektedir.

Diğer yandan ABD, feodal dönemi Avru-

pa'da yaşayıp ticaret kapitalizmine geçmiş olan Avrupalı göçmenler tarafından kurulduğu için feodalizmi hiç yaşamamıştır. Dolayısıyla, feodalizmin mirasını tasfiye sorunuyla karşılaşmamıştır.

Böyle bir ülkede (ve Kanada gibi benzeri bir ülkede) devletin dinden çekineceği birşey yoktur. Zira, feodal kalıntı olmadığı için ve inançlar büyük çeşitlilik arzettiği için bir denge ortamı oluşmuştur. Hiçbir din/mezhep siyasal iktidara talip olamaz; böyle bir ülkede hiçbir grup dini/mezhebi kullanarak siyasal iktidarı ele geçirmeyi düşünemez.

Böylece, Türkiye'de “laik” dediğimiz, Anglo-Sakson ülkelerinde ise “seküler” (*secular*) denilen, egemenliğin kaynağını uhrevi bir kavram (Tanrı) yerine dünyevi bir kavrama (ulus'a) dayandıran bir düzen mümkün olur. Diğer bir deyişle, seküler toplum, ancak, birbirini dengeleyen çeşitli/farklı inançların bulunduğu ve bunların eşit saygı gördüğü ortamda gelişir ve yerleşir. (Bkz. *Devlet ve Din, Laiklik ve Sekülerlik* kutusu).

29 www.adaletbiz.com/mevzuat/abd-anayasasi-tam-metnih9147.html

Devlet ve Din, Laiklik ve Sekülerlik

Laik terimi, etimolojik olarak, Latince *clericus*'un (ruhban, din adamı) tersi olan *laicus*'dan (ruhban dışı, lâdinî, sokaktaki insan, halk) gelir.

Diğer yandan “laik”, zaman içinde, devlet'in bir niteliği anlamına gelmiştir. Laiklik/laikleştirme politikası da, din'in gücünü denetim altına almak isteyen devlet stratejisinin adı olmuştur. Bu terim daha çok, Fransızca konuşulan ve Katolik ülkelerde kullanılır, çünkü bu ülkelerde Kilise'nin büyük gücü, İngiltere'deki gibi evrim sonucunda değil, ancak bir devrimle (1789) kırılabilmiştir.

Seküler terimi ise, yine Latince *saeculum*'dan (yüzyıl, yani çağdaş) gelir ve daha çok, İngilizce/Almanca konuşulan ve Protestan ülkelerde kullanılır. Seküler/çağdaş, toplum'un bir niteliğidir.

Buradan da anlaşılabilir gibi, bir toplum ne kadar sekülerleşmişse (çağdaşlaşmışsa), laikleştirme politikasına (yani, devletin dini denetlemesine) o kadar az ihtiyaç duyar.

Sekülerleşme, büyük ölçüde, toplumda tek bir inancın egemen olmamasıyla, dinsel alanda çoğulluk olmasıyla ilgilidir. Eğer ülkede monoblok (tek parça halinde) bir din/mezhep varsa, seküler düzeni kurmak zorlaşır. Güçlü bir burjuvazinin erken bir tarihte oluşmasının yanı sıra, Batılı

toplumlarda Katolik ve Protestan mezheplerinin birlikte bulunuşu ve birbirini dengelemesi seküler düzeni kolaylaştırmıştır.

* * *

Meseleye bu bilgiler açısından bakınca, Türkiye'de laikliğin niye bu kadar zor olduğu ve niye 2010'lardan sonra iyice zorlandığı anlaşılabilir. 1924'te halifeliği kaldıran Kemalizm'in, Şeyhülislam'lığın yerine getirdiği Diyanet İşleri Başkanlığını (DİB) Hanefi Sünni bir kurum olarak kurmuş olması sonucunda devlet, karşısında monoblok bir din/mezhep (Sünni Müslüman) bulmuştur ve bu din kaçınılmaz olarak siyasal iktidara talip olmuştur.¹

1 Olivier Abel, "La Condition Laïque, réflexions sur le

1924 ortamının; Aleviliğin henüz kentlere inmemiş, örgütlenmemiş, etkinleşmemiş, yani kendini kabul ettirecek gücünün olmadığı bir ortam olduğu doğrudur. Ama Kemalist devletin (Yedinci Bölüm'de anlatılacak olduğu gibi), Türkiye'de Gayrimüslimlere etnik-dinsel temizlik politikası uygulaması, Alevileri de zaman içinde DİB'e dahil etmek yerine dışlamaya devam etmiş olması, burada çok olumsuz rol oynamıştır. Yani laik Kemalist devlet kendi işini, toplumu sekülerleştirme işini, kendisi fevkalade zorlaştırmıştır. Zaman içinde de Hanefi Sünni Müslüman blok güçlenmiş ve iktidara gelmiştir.

problème de la laïcité en Turquie et en France", CE-MOTI, no. 19, 1995, s. 43.

Bununla birlikte, ABD'de de bazı dinsel simgelerin kamu kurumlarında ve özellikle okullarda kullanılabilmesi, şu anda da devam etmekte olan epey karmaşık ve epey inişli-çıkışlı tartışmalar çıkarmıştır. Çünkü bu ülkede, her şeyin sadece kendi inançlarına uygun

yürümesi gerektiğini savunan koyu dindarlar çoktur ve onların dışındakiler de, Anayasa Birinci Değişiklik'i ileri sürerek, böyle bir durumun diğer din veya inançtaki insanların aleyhine olacağını söylemektedir. (Bkz. ABD'de Dinsel Simgeler Meselesi kutusu).³⁰

ABD'de Dinsel Simgeler Meselesi

Oregon eyaletindeki Yerlilerin dinsel törenler sırasında peyote kaktüsünün uyuşturucu özünü kullanmaları Nisan 1990'da eyaletin narkotik yasalarına aykırı bulununca, dava ABD Yüce Mahkemesi'ne (U.S. Supreme Court) gitti.¹ O tarihe kadar eyalet mahkemeleri, Anayasa Birinci Değişiklik'le güvenceye alınan dinsel özgürlükleri kısıtlayan bir kararı, "ancak ve ancak çok zorlayıcı

bir eyalet çıkarının söz konusu olması ve kısıtlamanın en asgari düzeyde kalması" koşuluyla uygulayabiliyordu ("zorlayıcı gerekçe"). Yüce Mahkeme, "Bir eyaletin yasaları, özgürlükleri sınırlasa bile, dinsel inancı değil de dinsel uygulamaları ilgilendirdiği sürece Anayasa Birinci Değişiklik'in ihlaline yol açmaz" deyince, dinsel uygulama-dinsel inanç ayrımı ortaya çıktı.

Oregon kararını ilgili kurum uyguladı ve bunun çok geniş sonuçları oldu. Dinleri gereği türban takan Sihler 1975'ten beri inşaat vb. yerlerde baret giyme zorunluluğundan bağışıklılar, Meslekî Güvenlik ve Sağlık Kurumu (OSHA) Kasım 1990'da bu bağışıklığı kaldırdı. Aynı gerekçeyle, izleyen yıllar-

1 Olayın hikayesi için bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Employment_Division_v._Smith

da Yahudilere otopsi uygulanmaması, cezaevlerindeki Müslümanlara domuz eti yedirilmemesi, Amish mezhebindekilerin üniforma giymek zorunda olmaması gibi talepler de reddedildi.

"İnanç-uygulama" ayrımı ölçütüne karşı yasal mücadele Kongre'de iki yıl sürdü. 1993'te Dinsel Özgürlüklerin Geri Getirilmesi Yasası (*Religious Freedom Restoration Act*, RFRA), Anayasa Birinci Değişiklik'e dayanarak, eyaletlerin dinsel hakları kısıtlama yetkisini kaldırdı.

* * *

Teksas'ta kilise yaptırmak isteyen bir Katolik başpiskopos, eyalet yetkililerinin söz konusu araziye tarihî koruma alanı göstererek inşaat izni vermemesine karşı mahkemeye başvurdu. Ama mahkeme, "dinsel uygulamayı yasanın üstünde tutan" RFRA'nın anayasaya aykırı olduğuna karar verdi ve Yüce Mahkeme de bu kararı onadı. Haziran 1997'deki bu iptalde gerekçe, anayasadaki dinsel özgürlük tanımı yorumunun Kongre tarafından değil, ancak bağımsız yargı organı tarafından yapılabileceği idi.

RFRA'nın iptali dinsel cemaatleri ayaklandırdı. Başkan Clinton devreye girip işyerinde dinsel özgürlükleri genişleten bir genelge yayınladı. Genelge şu konularda "tavsiye"ler getiriyordu: Ant içmeme hakkı, işyerlerine kutsal kitap ve semboller getirilebilmesi, resmî dairelerin namaz ve dua için kullanılabilmesi, memurların takı ve saç tuvaletlerini dinsel inançlarına göre belirleyebilmesi, dinsel giysilerin kabul görmesi.²

2 Bu örnekler için Yasemin Çongar, "Dinsel Haklar ve Devlet", *Milliyet*, 20.04.1998. <http://www.milliyet.com.tr/1998/04/20/yazar/congar.html>

* * *

ABD'nin güney ve muhafazakar eyaletlerinden Alabama'da 2000 yılında, bitmesi epey sürece bir çatışma başladı. Bu tarihte eyalet seçmenlerinin eyalet başyargıcı seçtiği Roy Moore, kendi eseri olan ahşap On Emir tabletini önce odasına, sonra mahkeme salonuna, Ağustos 2001'de de iki tonluk granitten bir anıt halinde eyalet yüksek mahkemesi girişine yerleştirmişti. Daha sonra da bu anıtın bütün ülkede gezdirilerek sergilenmesini isteyecektir.

Federal bölge mahkemesi bu durumu Birinci Değişiklik ihlali olarak kabul etti ve anıtın kaldırılmasını istedi. Moore reddedince görevden uzaklaştırıldı. Yapılan bir Gallup yoklaması, Moore'u Amerikan halkının % 77 oranında desteklediğini gösterdi.³

Anıt Ağustos 2003'te kaldırıldı ve depoya kondu. Moore'un görevden alınma kararına yaptığı itiraz da ABD Yüce Mahkemesi tarafından Ekim 2004'te reddedildi.

2006 ve 2009'da Alabama valisi olmak isteyen ama seçilemeyen Moore 2012'de tekrar başyargı seçildi. Ocak 2015'te Alabama valisine mektup yazarak, Alabama yasalarının İncil'le uyumlu olduğunu ve federal mahkemelerin eyalet kurallarına karışamayacağını bildirdi.

Aslında, Birinci Değişiklik federal yönetimin yapabileceklerini sınırlıyordu ve eyaletleri bağlamıyordu. Bununla birlikte, 1868'de getirilen On Dördüncü Değişiklik, eyaletlerin "gerekli usul izlenmeksizin halkın özgürlüğünü kısıtlayamayacağı"nı belirttiği için, bu tarihten sonra Yüce Mahkeme Birinci Değişiklik'i bütün eyaletlere uygulamaya başlamıştı. Bu nedenle, eyaletler bir

3 <http://www.pluralism.org/reports/view/158>

kısım Hristiyanların inanışlarına öncelik veremez ve onların inançlarını eyalet yasası olarak uygulayamazlardı.⁴

* * *

ABD resmî okullarında toplu olarak okunan Bağlılık Sözü (*pledge of allegiance*) metnine⁵

4 Başıyargıç Moore Şubat 2015'te de eşcinselliği "iğrenç, ahlak dışı, nefretamiz, doğaya karşı suç ve doğa yasalarının ihlali" olarak nitelemiş, 26.06.2015'te ABD Yüce Mahkemesinin eşcinsel evlilikleri yasal ilan etmesine karşı çıkmış ve kararın Alabama'da uygulanmasına 25 gün direnmıştır.

Bu derece muhafazakar bir kişi olan Roy Moore, 12 Aralık 2017'de yapılan seçime Cumhuriyetçi Parti Alabama senatör adayı olarak katılmış, ama 30 yaşlarındayken 14-15 yaşındaki kız çocuklarına cinsel tacizde bulunduğuyla ilişkin bir düzine kadar tanıklık ortaya çıkmıştır. Başkan Trump'ın kenşisini desteklemesine ve eyaletteki Evanjelistlerin bu tanıklıkları "iftira" olarak nitelemelerine rağmen, Moore seçimi kaybetmiştir ve çeyrek asırdır ilk defa Alabama'dan bir Demokrat Parti senatörü seçimi kazanarak Senato'daki farkı 1'e indirmiştir. Bkz. <https://www.amerikaninsesi.com/a/amerikan-basinin-dan-ozetler/4130065.html>; <http://www.dw.com/tr/cumhuriyet%C3%A7ilerin-kalesinde-demokratlar-zafer-kazand%C4%B1/a-41773777>.

5 Türkiye'deki "Andımız" uygulamasına benzer biçimde, ABD'deki resmî okullarda sabahları ABD bayrağına ve cumhuriyetine bağlılık metni okunur. Aşlı 1892 tarihli olan, 1954'ten beri uygulanan biçimiyle bu metin şöyledir:

"ABD bayrağına ve onun temsil ettiği, herkese özgürlük ve adalet sağlayan, Tanrı'nın huzurunda bölünmez ulus olan Cumhuriyet'e sadakat sözü veririm."

Bu metin Andımız'a benzemektedir ama, Türkiye'deki öğrenci, Gayrimüslimleri ve Kürtleri dışlayan bir "Türk" kavramına "ant" içerirken, Amerika'daki öğrenci her göçmeni içine alan bir "Amerikalı" kavramını temsil eden bayrağa "sadakat" ilan etmektedir.

Bu konuda ve 1892'den sonraki değişiklikler/tar-

1954'te eklenen "*under God*" (Tanrı'nın huzurunda) teriminin, Birinci Değişiklik'in ihlali olduğuna ilişkin bitmez tükenmez tartışmalar çıkmıştır. Bu metin, dört eyalet dışında bütün ABD'de halen okunmaktadır, fakat ateistlerden Yehova Şahitleri'ne varıncaya kadar çeşitli kesimlerce davalar açılmıştır. Metni okumak istemediği için 2006'da öğretmeni tarafından vatansever olmamakla suçlanan bir öğrenciye okul 32.500 dolar tazminat ödemek zorunda kalmış, 2009'da da, 13 yaşındaki bir öğrencisine baskı yapan öğretmene özür diletilmiştir.

Bu tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Mart 2010'da Dokuzuncu Federal İstinaf Mahkemesi, 2'ye 1 verdiği kararda, "*under God*" teriminin "törenselle ve vatanseverce" olduğunu ve dolayısıyla bir dine işaret etmediğini ifade etmiştir. Eylül 2013'te Massachusetts Yüksek Mahkemesi, bu metnin ateistlere ayrımcılık yapmadığına, "*under God*" teriminin "dinle değil vatanseverlikle ilgili" olduğuna kararı vermiştir.⁶

"Törenselle" ve "vatanseverce" olarak tanımlanan bu terimler ABD'de benzer alanlarda da kullanılır. Örneğin, ABD parasının üzerinde "*In God We Trust*" (Tanrı'ya Güveniriz/İnanırız) yazıyor olması hakkında şunlar söylenmektedir: Burada sözü edilen Tanrı hiçbir dinin özel tanrısı değildir; sadece yüceliğine inanılan bir kavramdır. Devletin belli bir dini desteklemesiyle ilgisi olmayan, sadece "Tanrı'yı törenselle olarak yücelten" bir ifadedir (*ceremonial deism* - törenselle yaradancılık). (Bkz. Görseller).

tışmalar için bkz. Oran, "Bizde ve Amerika'da 'Andımız'", *Radikal İki*, 13.10.2013 (http://www.radikal.com.tr/radikal2/bizde_ve_amerikada_andimiz-1155243)

6 https://en.wikipedia.org/wiki/Pledge_of_Allegiance



Görsel: Dolar'da, dini çağrıştıran ibare: "Tanrı'ya Güveniriz/İnanırız."

Diğer yandan, Dolar'daki Amerikan resmî armasında yer alan kartalın üzerinde bir motto daha vardır ve bu motto dinsel değil tamamen dünyevidir: "*E Pluribus Unum*" (Çokluk'tan Birlik'e).



Görsel: Dolar'da, On Üç Koloni'nin birliği anlamında dünyevi ibare: "Çokluk'tan Birlik'e."

Özet olarak, feodalizmi yaşamamış olmasına ve Birinci Değişiklik'e rağmen, koyu dindarlar (Püritenler) tarafından kurulmasından ileri gelen dinsel ağırlık ABD'de kendini hissettirmekte, ama demokratik düzen

içinde laikler buna yeterli karşıt ağırlık oluşturmaktadırlar.

* * *

Aynı ikili durumun İngiliz resmî armasında da görülmesi ilginçtir: Bir yanda "*Dieu et Mon Droit*" (Tanrı ve Hakkım) yazar, onun yanında da "belden aşağı" bir motto yer alır: "*Honi Soit Qui Mal Y Pense*" (Şer Düşünen Utansın).³¹



Görsel: İngiliz resmî armasında "Tanrı ve Hakkım" ve "Şer Düşünen Utansın".

B) Feodal Düzeni Altyapı Devrimiyle Tasfiye Etmiş Olanlar

Buna da örnek İngiltere ve Fransa'dır. Birincisi feodalizmi uzun bir süreçle ve evrimle tasfiye etmiştir. VIII. Henry'nin, karısı Anne Boleyn'i boşama işini bahane ederek 1532'de Kilise'yi "millileştirmesi", kendi yönetimi altında bir Anglikan Kilisesi kurması, sonra

31 1348'de İngiliz Kralı III. Edward, ilişkide olduğu söylenen Salisbury Kontesi'yle dans ederken hanımın jartiyeri düşmüş, kıkırdaşmalar üzerine Kral eğilip jartiyeri yerden almış, kendi bacasına takmış ve yukarıdaki sözü söyleyerek "Dizbağı Nişanı"nı ihdas etmiştir ki, ülkenin bugün de en büyük sivil ve askerî nişanıdır.

da onun topraklarına el koyarak bir süre sonra aristokrasiye satması, 1789 Fransız Devrimi'nden tam 2,5 asır öncedir. Bu ülke uzun ve sağlam bir süreç içinde uhrevî odaktan dünyevî odağa geçmiştir. Bu nedenle, Üçüncü Bölüm'de³² verilen örnekler de hatırlanırsa, azınlıkların dinsel simge kullanması konusunda hoşgörölü bir tavır içinde olmuştur.

Fransa ise, direnen feodalizmi ani ve kanlı bir devrimle tasfiye etmiştir ve bu tasfiye sırasında çıkardığı Kilise karşıtı (antiklerikal) yasalar 20. yüzyıl başına dek geçerli olmuştur. Üstelik İngiltere'deki nispeten ılımlı Protestanlığa karşılık, bu ülkede inatçı bir Katoliklik egemendir. Yine de, 1789-1905 arasında uygulanan laiklik/laikleştirme politikası toplumu sekülerleştirdiği için, "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" sloganını temsil eden "Marianne" (bkz. Görsel) olarak simgelenen Devlet ile "Marie" (Meryem) olarak simgelenen Kilise,³³ 1905'te çıkarılan bir yasayla ayrılabilmiştir. Bu tarihten sonra Fransa'da "çatışmacı laiklik" (*laïcité de combat*) bitmiş, "uzlaşmacı laiklik" (*laïcité de cohabitation*) dönemi başlamıştır. Yani, "İki Fransa" (*Les Deux France*) birbirini zaman içinde "ehlileştirmiştir".³⁴ Bunda, laik radikallerin 1877'den sonra büyük burjuvaziyi, mülkiyet haklarına bir halel gelmeyeceği konusunda ikna etmeleri önemli rol oynamış, burjuvazi laiklerle birleşmiştir. (Bkz. *Türkiye'de Burjuvazi ve Laiklik* kutusu).



Görsel: 21. yüzyıl başında Fransız okullarında dağıtılan Marianne modeli. (Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Marianne>.)

Fransa, laiklik konusunda İngiltere'ye oranla daha fazla zorluk çekmiş olması nedeniyle bu dinsel simgeler meselesinde katı bir tutum içindedir.³⁵

32 Bkz. *Etnik-Dinsel Haklar* altbaşlığı.

33 Burdy ve Marcou, a.g.m., s. 7.

34 Pierre Bréchon, "Institution de la Laïcité et Déchristianisation de la Société Française", *CEMOTI*, no. 19, 1995, s. 63-64. *Les Deux France* teriminde France'ın "s" almadığına, yani çoğul olmadığına dikkat ediniz. Çünkü burada aynı ve tek Fransa'nın iki görünümünden bahsedilmektedir.

35 "Türbanı çıkarmayan Sih, okuldan atıldı" (*Hürriyet*, 22.11.2006, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/5489114.asp>); Fransa'da Yargıtay, başörtüsü taktığı gerekçesiyle çalıştığı özel kreşten atılan Fatıma Afif davasında Baby Loup adlı işyerini haklı buldu (*Hürriyet*, 26.06.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/26684754.asp>). Fransa'da burkalı bir kadın turistin operayı izlemesine izin verilmedi (*Hürriyet*, 20.10.2014, <http://www.hurriyet.com.tr/fransada-burkalli-turisti-operadan-kovdular-27419311>); Fransa'da Yargıtay, Papa II. Jean Paul'un heykelinin üzerindeki haçın kaldırılmasına hükmetti (*Hürriyet*, 30.10.2017, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/27419311.asp>). <http://www.hurriyet.com.tr/papa-heykelindeki-hac-icin-6-ay-sure-40628205>).

Türkiye’de Burjuvazi ve Laiklik

Türkiye’de burjuvazi zayıf olduğu için, politikacılar/yöneticiler 1940’lardan itibaren a) Komünizm korkusundan, b) iktidarda kalabilmek için oy derdinden; İslam’la koalisyon yapmış ve Kemalist laik reformların tahrip edilmesine yardımcı olmuşlardır.

İşin ilginç tarafı, Kemalistliğiyle ünlü Silahlı Kuvvetler de 12 Eylül 1980 darbesiyle bu süreçte katılmıştır. Çünkü Ordu, a) 1970’lerde yükselen Kürt milliyetçiliğine, b) Yine aynı dönemde yükselen Maoçu sol akımlara büyük tepki duymuş ve İslam’ın bunlara karşı “toplumsal tutkal” olarak kullanılabileceğini düşünmüştür. Kur’an sureleriyle başlayan bildirilerin Kürt köylerine askerî uçaklarla atılmasının, Devlet Başkanı Org. K. Evren’in söylevlerinin içine bol miktarda ayet serpiştirilmiş olmasının ve zorunlu İslam derslerinin anayasaya konmasının sebebi budur.¹

1990’dan sonra özellikle komünizm korkusu geçince burjuvazi, Genelkurmay’la 28 Şubat 1997 sürecinde tekrar, fakat bu sefer Kemalist laiklik yönünde birleşecektir. Bunun da arkasından, sıra, küreselleşme ortamında demokrasi yönünde ilerleyerek Genelkurmay’la da arasına mesafe koymaya gelecektir.

* * *

Diğer yandan, “büyük” İstanbul burjuvazisinden sonra Türkiye’de bir burjuvazi daha ortaya çıkacaktır. Cumhurbaşkanı Özal’ın ucuz Halkbank kredileriyle destekleyerek filizlenmesine olanak tanıdığı “Anadolu Kaplanları/Sermayesi” esas olarak 2003’ten sonra AKP döneminde çok büyüyecektir ve bu partinin muhafazakar sosyo-ekonomik tabanını oluşturacaktır.



Paintball oynayan ve bungee jumping yapan kadınlar. (Kaynak: *Milliyet*, 10 Eylül 2010.)



Tesettürlü giyim defilesinde yeni Müslüman genç kadın tipi. (yazısı: <http://www.gazetevatan.com/-kur-an-da-okurum-makyaj-da-yaparim--174625-gundem/>)

Bununla birlikte, sermayenin temel kuralı “kârın maksimizasyonu” olduğu için, bu muhafazakar sermaye de büyüyebilmek için uluslararası kapitalizme eklemlenmekte ve kaçınılmaz olarak yavaş yavaş da olsa “burjuvalaşmak” tadır. Bu sürecin varış noktasının, bu yeni zengin sınıfın liberalleşmesi olması çok mümkündür. Bu süreci en iyi biçimde, büyük paralar harcayarak ev dekore ettiren veya sanat eseri satın alan yeni zenginlerde,²

1 Örnekler için bkz. B. Oran, *Kenan Evren’in Yazılmış Anıları*, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2006 (Dizin s. 492’de “din” konusu”).

2 Holding sahibi Murat Ülker, ressam Bedri Baykam’ın “Boş Çerçeve” adlı, hakikaten boş bir resim

ve o sınıftan olup jogging yapan ve son modayı izleyen tesettürlü kadınlarda görmek mümkündür.

Zaten, bu tarihsel bir kuraldır: Şu anda Türkiye’de “büyük burjuvazi” dediğimiz sınıfın başlıca temsilcileri Anadolu’dan gelip evrim geçiren taşralılardır. Ör. Vehbi Koç (Koç Holding) Ankaralı,

çerçevesinden ibaret “eseri” için 125.000 dolar ödemıştır. <http://www.hurriyet.com.tr/kultur-sanat/haber/22971169.asp>

Hacı Ömer Sabancı (Sabancı Holding) Adanalı, Ayhan Şahenk (Doğuş Holding) Niğdeli, Ferit Eczacıbaşı (Eczacıbaşı Holding) İzmirli, Kadir Has (Akbank, Mercedes, Coca-Cola) Kayserili, Selçuk Yaşar (Yaşar Holding) İzmirli, Aydın Doğan (Doğan Holding) Gümüşhaneli, Tuncay Özilhan (Anadolu Endüstri Holding) Kayserili, Mehmet Emin Karamehmet (Çukurova Holding) Mersinli, Halis Toprak (Toprak Holding) Diyarbakırlıdır.

Yine de, buraya kadar sözü edilen yabancı ülkeler, gerek feodalizmi yaşamadıkları için gerekse feodalizmin tasfiyesini başarıyla gerçekleştirdikleri için, kamu alanında dinsel simgeler kullanımı konusunda liberal davranabilmişlerdir. Özellikle ABD, Kanada ve Avustralya gibi Beyaz kolon ülkeleri, bu konudaki yasakları yalnızca “uluslararası standarda kavuşmuş insan hakları”yla çelişmemek ve sağlık vs. gibi mülahazaları zedelememek ölçütleriyle sınırlı tutabilmişlerdir. Yani, Mormonların kendilerine özgü biçimde giyinmelerine izin vermişlerdir ama, çok kadınla evlenmelerini yasaklamışlardır. Sihlerin türban takmasına izin vermişlerdir ama, bu simgeyi motosiklet kullanırken kaskla değiştirmelerini zorunlu tutmuşlardır.

Bununla birlikte Batılı birçok ülke günümüzde, çok farklı kültürden gelen Müslüman göçmenlerin/mültecilerin dinsel simgeleri (özellikle de, burka) ve çeşitli âdetleri konusunda çok ciddi biçimde zorlanmaktadır.³⁶

C) Feodal Düzeni Üstyapı Devrimiyle Tasfiyeye Girişmiş Olanlar

Buradaki çok farklı durumu baştan not edelim:

Kamusal alanda dinsel simge taşıma sorunu, Türkiye’de devlet ile azınlıklar arasında değil, devlet ile Müslüman çoğunluk arasındadır. Buna rağmen burada ele alınışının sebebi; hem dinsel simge olayının Türkiye’yi ilgilendiren çok önemli bir sorun oluşu, hem de İslamcılarının on yıllar boyunca bu konuda azınlıklar gibi dışlanmış oluşlarıdır.

En net örneği Türkiye olan bu üçüncü kategori, ki Tunus da buraya dahil edilebilir, Ortaçağın dinsel izlerini silememiştir. Çünkü:

Bir kere, üstyapı devrimleri altyapı devrimlerine göre genellikle zayıf, bazen de çok zayıf sonuç vermektedir. İkincisi, 1923’ten bu yana geçen süre kişi hayatı için uzun olabilir ama, bir millet hayatı için epey kısadır; bu süre içinde ne modern Batıcı burjuvazi gelişebilmiştir, ne de feodal kalıntılar yok edilebilmiştir. Üçüncüsü, feodal kalıntılar çok partili düzende daha kolay direnebilmektedir. Dördüncüsü, Kemalizmin Müslümanlara yaptığı anlamsız baskılar (özellikle

de başörtülü kızların üniversiteye sokulması) İslamcıları çok güçlendirmiştir.

Osmanlı'nın hatası/şartları sonucu olarak, Türkiye Avrupa'nın 17. ve 18. yüzyıllarda yaşadığı Aydınlanma'yı tam olarak yaşamamıştır ve dolayısıyla kendine güveni zayıftır. Bu nedenle, dinsel simgeler kullanımı konusunda Kemalist rejimin yalnızca "standartlaşmış insan hakları" ve "sağlık" gibi ölçütlerle yetinmesi mümkün olmamıştır. Bu simgeleri kamusal alandan devlet gücüyle tasfiye etmek, imam-hatip okullarını/ilahiyat fakültelerini azaltmak/kaldırmak yoluna gitmiştir.³⁷ Zaten dikkat edilirse, sözünü etmiş olduğum dört devletin (ABD, İngiltere, Fransa, Türkiye) bu biçimde sıralanışı, devlet-din ilişkileri açısından gittikçe sertleşen bir hiyerarşiyi ifade etmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'de Kemalist laiklik, AKP'nin iktidara geçip güçlenmesine ve sertleşmesine kadar, devlet'in din'den ayrılmasından çok, devletin din üzerinde sıkı bir vesayet sahibi olmasıyla sonuçlanmıştır. Zorunlu din dersleri ve özellikle de "türban" konusunda Türkiye'de görülen bitmez tükenmez tartışmanın ve sertliğin yapısal temeli budur. Kemalizmin zamanla oda sıcaklığına gelmeyi reddetmesi şeriatçıları çok kuvvetlendirmiştir.

Kemalist devlet zaman zaman çok fazla sertleşmiştir ve bu da yoğun bir çatışma or-

tamı yaratmıştır: Askerî öğrencilerin başörtülü anneleri stadyumlardaki mezuniyet törenlerine alınmamış, yemin törenlerine kabul edilmemiştir. Şimdi de AKP, bu baskı geçmişinin acısını özellikle eğitim alanında baskı yaparak çıkarmaktadır.³⁸

Aslında, bu vesayet olayının biri tarihsel diğeri sosyolojik olmak üzere 2 unsuru daha vardır ve bunları da zikretmeden Türkiye'deki bu çatışma tam anlaşılamaz.

Tarihsel Unsur: Kayzerizm

Hz. İsa, devlet adamlığıyla hiçbir ilgisi olmayan, üstelik, meşhur "Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya, Sezar'ın hakkını Sezar'a verin" sözünü söylemiş bir haham³⁹ ve peygamberdir. Dolayısıyla, din ile devletin ayrılması Hristiyan Batı'da tarihsel açıdan kolay olmuştur.⁴⁰ Oysa Hz. Muhammed hem tüccar ve dünyevi lider, hem de peygamberdir. Dolayısıyla Müslüman ülkelerde din ile devletin ayrılması tarihsel bakımdan güç olmuştur.

Bununla birlikte, Osmanlı ve dolayısıyla Türkiye açısından bunun tam tersi bir durum da söz konusudur ve devletin din üzerinde kontrol sağlaması anlamında laikliğe imkan vermiştir. Kemalist laiklik, adından da belli olduğu üzere, Fransız rasyonalizminin ve pozitivistizminin etkisini taşımaktadır ama bu laikliğin ithal malı olduğu söylenemez. Çünkü herşeyden önce, kökeni Os-

37 İlahiyat Mektebinin (Fakültesinin) 1925'te 284 öğrencisi varken, 1926-33 arasında bu sayı 167'den 20'ye düşmüş, mektep 1941'de öğrencisizlikten kapatılmıştır. 1924'te 29 İmam-Hatip Okulu varken, 1930'da bu sayı 2'ye inmiş, aynı yıl bu okullar kapatılmıştır (Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, s. 53, dn. 67. Bkz. B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği, resmi ideoloji dışı bir inceleme*, yenilenmiş ve genişletilmiş beşinci basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s. 199-201).

38 Bu konunun ayrıntılı olarak ele alınması için bkz. Sekizinci Bölüm, A) *Bütün Yurttaşlara İlişkin Durum* başlığı ve özel olarak da *Ortaöğretimin Durumu* kutusu.

39 <https://en.wikipedia.org/wiki/Jesus>

40 Tabii, bu nisbi kolaylıktan söz ederken, Batı'da burjuvazinin gücünü ve ayrıca Katolik-Protestan dengesinin unutmamak gerekir. Bkz. *Devlet ve Din, Laiklik ve Sekülerlik* kutusu.

manlı ve ondan önce de Bizans'tır: Rum Ortodoksluk Bizans'ın temel direklerinin başında geldiği halde, Bizans kayzerlerinin Fener Rum patrikleri üzerinde "Kayzerizm" diye adlandırılan ve Devlet>Din formülüyle ifade edilebilecek mutlak vesayeti vardır. Bunun devamı olarak, Müslümanlık da Osmanlı'nın temel direklerinin başında geldiği halde, Osmanlı sultanları şeyhülislam (din kurumu) üzerinde mutlak vesayet sahibi olmuşlardır.⁴¹

İkincisi, Osmanlı şer'i hukuktan (şeriat) çok, örfi hukukla (padişah fermanlarıyla) yönetilmektedir. Çünkü çokkültürlü, çok dinli, çok mezhepli, çok örgütlü bir imparatorluktur ve durmadan boy gösteren gündelik ladini (dindışı) sorunlarla karşılaşmaktadır. Bunların 7. yüzyılda oluşmuş şeriat kurallarıyla çözülmesi mümkün değildir.

Üçüncüsü, Osmanlı'da Batıcı reformların tarihi epey eskidir. Bunlar daha Lale Devri'nde (1718-1730) başlamış, 1839 Tanzimat'la kurumlaşmış, 1856 Islahat'la kökleşmiş, 1908'den sonraki Jön Türk reformlarıyla doruğuna ulaşmıştır.⁴²

Dördüncüsü, laiklik açısından çok önem-

li olan laik eğitim Osmanlı'da Jön Türkler'den de önce, Yeni Osmanlılar'la başlamıştır.

Tabii, bu süreçte; onca medreseye ve ulemaya rağmen İslam'da ruhbanın kurumsal olarak bulunmayışının, din adamlarının devlet memuru oluşunun, M. Kemal ve arkadaşlarının ulusal kahraman oluşlarının, ayrıca iki savaş arasında (1919-1938) Türkiye'de devletin ciddi boyutlarda bir iç görelî özerkliğinin bulunuşunun rolü de büyüktür. (Bkz. *Devletin İç ve Dış Görelî Özerkliği* kutusu).

Kısacası, laiklik Fransa'dan "ithal aş" olarak düşünülürse anlaşılamaz. Böyle olsaydı, hiç tutmazdı. Tarihsel temeli derinlere giden bir sistemdir.

Sosyolojik Unsur:

Yukarıdan Devrim ve Sorunları

Kemalist aydınlar, laikliği zaman içinde kitleler üzerinde bir vesayet aracı olarak kullanmaya başlamışlardır ve bu da sonunda laiklik karşıtlarını güçlendirmiştir. Şöyle ki:

Bir ülkenin, kendi iç dinamiğine dayanarak, zaman içinde hem altyapı (kalkınma) hem üstyapı (kültür, vb.) açısından sindire sindire gelişmesi tabii ki daha sağlam bir süreç oluşturur. Fakat hiçbir ülke dış dünyadan kopuk olarak düşünülemez. Kendisinden daha ileride olana yetişme çabası içindedir, bu çabayla şartlanır ve bu çaba sonucunda yöneticiler, iç dinamiğin hükmünü yavaş yavaş icra ederek ülkeyi geliştirmesini beklemek yerine, bir sıçrama gerçekleştirmek isteyebilir.

Buradan, "Yukarıdan Devrim" kavramına varıyoruz.

41 Bir kere, fetvayı şeyhülislam vermektedir ama yalnızca Sultan talep ettiği zaman; talep edilmeden fetva vermek Osmanlı'da yoktur. Üstelik bu iş çok kısaca yapılır: "Evet, caizdir" veya "Hayır, caiz değildir", diye. Üstelik fetvayı şeyhülislam vermektedir ama bu kişi (İran'daki din adamlarının aksine) devletin bir memurundan ibarettir (bu konuda bkz. Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, 3. baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları, Mart 1999). Memuriyeti Sultan'ın iki dudağı arasındadır ve görevden alındıktan sonra boğdurulabilir.

Buna karşılık, bütün padişahların fermanlarını bir biçimde şeriata uygun gösterme çabaları diye bir gerçek de vardır ve kimi padişahların, tutucu ulemanın etkisiyle "Şeriat isteriz" diye yarınciler tarafından öldürüldüğü de ayrı bir gerçektir.

42 Jön Türk reformlarının Kemalizmi hazırlaması için bkz. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği...*, s. 53-66).

Devletin İç ve Dış Görelî Özerkliği

Esas olarak N. Poulantzas tarafından geliştirilen devletin görelî özerkliği kavramı, üstyapıyı altyapıya tam biçimde bağımlı olarak algılayan "kaba Marksist" yorumdan farklı olarak, bir devlette ekonomik düzey (altyapı) ile siyasal/ideolojik düzeyin (üstyapı) zamanla birbirinden ayrıldığı varsayımına dayanır. Siyasal düzey ekonomiden görelî özerkliğe kavuşunca, devlet de karar almakta görelî olarak özerkleşir.

Görelî özerklik iç ve dış olmak üzere ikiye ayrılır.

Devletin iç görelî özerkliği, ülkedeki sınıflardan görelî olarak özerk olması, yani yaptıklarını onların kısa vadeli çıkarlarını sağlamak için yapmak zorunda olmamasıdır. Aslında devlet buna zorunludur. Gerçi devlet tabii ki sınıfların uzun vadeli çıkarlarından kesinlikle etkilenir; ama bunlar arasında bir denge gözetmek ve böylece ülkede bütünlüğü korumak gibi bir işlevi/görevi/mecburiyeti de vardır. Örneğin, egemen sınıfın çı-

karlarına aykırı olduğu halde, bu dengeyi gözetmek için grev hakkını tanıyabilir.

Modern/gelişmiş ülkelerde; işçi sınıfının örgütlülüğü, demokrasi geleneği, kuvvetler ayrımı gibi denge sağlayıcı mekanizmaların çalışması sayesinde, devletin rasyonel karar alması için gerekli iç görelî özerklik büyük ölçüde mevcuttur. Azgelişmiş ülkelerde ise aydınlar, o ülkedeki sınıf yapısının tam oluşmamış olmasından ve toprak ağaları gibi başat sınıfların yönetme yeteneklerinin bulunmamasından yararlanarak görelî özerklik kazanırlar. (Bkz. **Aydınlar** kutusu),

Devletin dış görelî özerkliğine gelince: Devletin, uluslararası sistemin ve başka devletlerin etkisinden kendini görelî olarak kurtarınası anlamına gelir. Normalde hiçbir orta boy devlet bunu, dışarıdan gelecek baskılardan etkilenmeyecek kadar güçlenerek gerçekleştiremez. Bunun için, uluslararası sistemin ve bu sistemdeki başlıca devletlerin kendi dertlerine düşerek etkisizleşmeleri gerekir. I. Dünya Savaşının ve özellikle de 1929 dünya bunalımının ardından oluşan koşullar buna en iyi örnektir.

Bu kavram; ulusal sosyo-ekonomik ilerlemenin, yavaş yavaş doğal evrimle değil, "devrimci" devlet örgütünü ele geçiren seçkinlerin yukarıdan aşağıya yapacakları bir zorlamayla sağlanmasını ifade eder.

Başka bir deyişle, toplumun durağan yapısı yüzünden kitleler tarafından "aşağıdan" talep edilmeyen devrimci değişiklikler, "halkın iradesini temsilen ortaya çıkan ve gerektiğinde yığınların aydınlanmamış kanaat ve tutumlarına rağmen toplumu yöneten" Batıcı seçkinler (yani, aydınlar) tarafından, devlet gücü ve üstyapı (hukuk) kullanılarak gerçekleştirilecektir.

Yukarıdan Devrim'in en bilinen örnekle-

rinin başında, 1920-30'lardaki Kemalist yukarıdan devrim gelir. Kemalizmin üstyapı reformlarının bazıları zamanla altyapıda (yani ekonomik temelde) bile değişikliğe yol açmıştır. Örneğin, Osmanlı döneminde mirastan kız evlada şeriat kurallarına göre 1, erkek evlada 2 pay verilmesine karşılık, 1926'da Medeni Kanun çıkartılarak eşitlik sağlandıktan sonra Anadolu'da mülkiyet yapısı zaman içinde buna uygun olarak değişmiştir.

* * *

Bununla birlikte; yarı-feodal bir imparatorluğu çağdaş dünyaya yetiştirmek için yapılan bu yukarıdan devrim, yarım asır sonra

Aydınlar

"Aydın", sadece az gelişmiş ülkelere özgü bir terimdir; gelişmiş ülke dillerinde karşılığı bulunmaz (en yakın karşılığı "*public intellectual*"dır). Çünkü bu terimin kaynağı olan "Aydınlanma Çağı"nı (17. ve 18. yüzyıllar) Batılı ülkeler tarihin akışı içinde doğal biçimde yaşamışlardır, az gelişmiş ülkeler bunu yaşamamışlardır, onu kendi ülkelerine aydınlar taşımıştır. Bu seçkinler, John Kautsky'nin zihin açıcı tanımıyla¹ "Modernleşme kendi ülkesine ulaşmadan modernleşmenin ürünü olan" toplumsal tabakayı oluştururlar ve eğitimini aldıkları Batı'yı kendi ülkelerine klonlarlar.

* * *

Küçük burjuva tabakası ikiye ayrılır: Hayatını küçük ticaretle kazanan kanadına "esnaf" denir. Esas olarak Ortaçağ düzeninin bir devamı olan

esnaf, Ferhan Şensoy'un iki perdelik oyunu "Kahraman Bakkal Süpermarkete Karşı"nın simgelediği gibi, Batı'nın getirdiği modernleşme tarafından çok zorlanır hatta tasfiye edilir. Küçük burjuvanın okumuş ve hayatını da bu okumuşlukla kazanan kanadına ise "aydın" denir. Batı, esnafın tam tersine, bu aydınların sebep-i hayatıdır, çünkü aydınlar Batılı değerleri, bunlara çok yabancı olan kendi ülkelerine uygulayıp onu kalkındırmak gibi bir temel hedefe sahiptirler. Batı'da eğitim görenler yahut kendi ülkelerindeki Batı okullarına giderek, gelişmiş Batı'nın değerlerini özümsemişlerdir ve bu değerleri kullanarak sahip çıktıkları devlet aygıtı vasıtasıyla toplumu "yukarıdan" modernleştirmeye ("yukarıdan devrim") koyulurlar.

Aydınlar bir anlamda sınıflararası, bir anlamda da sınıflarüstüdür. Birinci nitelik onları hem yetenekli hem de kompleksli yapar ve "belkemiksiz" diye eleştirilmelerine yol açar, zira, bir üst sınıfa yükselmek, bir alt sınıfa düşmemek çabası içindedirler. İkinci nitelik ise onları ülkenin köhne yapısından görelî özerk kılarak akılcı/ilerletici bir rol oynamalarını sağlar.

1 John H Kautsky, *Political Change in Underdeveloped Countries: Nationalism and Communism*, N.Y., John Wiley and Sons, 1962, s. 46.

koşulların çok değiştiği bir ortamda taklit/tekrar edilmeye kalkıldığında, "aşağıdan" tepkiler ve sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Yakın tarihi izlerken farkına vardığımız önemli bir olguyu burada dile getirmek gerekirse, yukarıdan devrim "tek atımlık bir silah"tır. Bir defa ateşlenir, sosyo-ekonomik-kültürel süreç tetiklenerek harekete geçirilir, artık ondan sonra bir daha, bir daha aynı zorlamaya girilemez. Girişilirse, yukarıdan devrim kendi kendini vurabilir. Çeşitli nedenlerle:

1) Toplumsal süreç, durmadan dürtülecek bir şey değildir, dengesi kolaylıkla bo-

zulan bir olgudur. Ülkeyi sonunda optimum bir dengeye taşıyacak toplumsal güçlerin istikrara kavuşması kolay değildir, zaman alır.

2) Kendilerini sürekli olarak toplumun dışında ve üstünde görmek sonucunda, devleti yöneten seçkinler zamanla bir "damar sertliği"ne uğrayabilirler. Oysa toplumsal gelişme durmadan değişen ihtiyaçlar yaratmakta ve durmadan geliştirilmesi gereken bükülgen çözümler istemektedir. İktidarla katılaştan seçkinlerin bunu sağlaması çok zor olabilir.

3) Bu seçkinler, herşeye hakim oldukları için, 'vatanın-milletin güvenliği ve mutlulu-

ğu için yapıyoruz' gerekçesi altında kendi sınıfsal ve bireysel çıkarlarını gütmek, ayrıcalıklarını korumaya kalkışmak gibi ülke için çok tehlikeli bir eğilime girebilirler. Lord Acton'ın 1887 tarihli ünlü kuralı herkes için geçerlidir: "İktidar yozlaştırır, mutlak iktidar mutlak biçimde yozlaştırır."

4) Kitleleri sınıfsal olarak aşağılama gibi bir eğilim de başlayınca, bu kitlelerin simgelerini aşağılama hevesi/dürtüsü de devreye girer ve sonuçta ciddi bir karşılıklı meydan okuma ülkeyi tıkayabilir. Nitekim, özellikle başörtüsü meselesinde böyle olmuştur.

5) Vesayeti elden kaçırma korkusu, ülkede yapılacak olumlu girişimlere yukarıdan devrimcilerin köstek olması sonucunu da doğurabilir. Nitekim, Kemalist vesayetin karşısına almış olduğu iki temel unsur olan Kürtler ve İslamcılar Kürt meselesinde bir Barış Süreci başlattıklarında, Ulusalıcıların tavrı son derece olumsuz olmuştur.⁴³

* * *

Ülkeye çağ atlatmak için başvuru olan yukarıdan devrim, ilk yapıldığında doğal olarak çok ateşli bir olgudur. Bu kadar ateşli bir girişimin bu sıcaklığını ilelebet koruması hem mümkün değildir, hem de toplumsal ihtiyaçlar çok hızlı değiştiği için makbul değildir. Topluma zaman tanıyıp bu hararetin "oda sıcaklığı"na gelmesini beklemek gerekir.

Böyle bir olanak Türkiye'nin karşısına 14 Mayıs 1950 seçimiyle çıkmıştır. Hem yukarıdan devrimci geleneğin sahibi Batıcı CHP'nin üst düzey yönetiminden gelen,⁴⁴ hem de kit-

lelerin özlemlerini temsil eden bir platforma sahip olan liderleriyle Demokrat Parti, Türkiye'ye bu büyük olanağı sunmuştur.

Fakat bu olanak heba edilmiştir. Çünkü 1954'ten sonra otokrat bir yönetim sürdürmeye başlayan Adnan Menderes Türkiye'nin ilk askerî darbesiyle düşürülmüş ve Kemalist TSK her on yılda bir "yukarıdan devrim" tekrarına kalkışmıştır. Önce, 27 Mayıs 1960'ta patlayan "Kemalist" askerî darbe⁴⁵ Türkiye'nin suhuletle oda sıcaklığına gelmekte olan sürecini kesmiştir. Arasından, her toplumun hayatında görülen doğal gelişmeler (sol akımlar, etnik protestolar, vb.) vuku bulduğunda da, bu ilk darbeyi, demokrasiyi yerle bir eden 12 Mart 1971⁴⁶ ve 12 Eylül 1980⁴⁷ askerî darbeleri izlemiştir.

Bunların ardından 1997'deki 28 Şubat rejimi⁴⁸ ve onun da ardından 2007'deki cumhurbaşkanlığı seçiminde "367 Krizi" olarak ünlenen gülünç zorlama,⁴⁹ tek atımlık yukarıdan devrim silahının, bizzat atanın yüzünde patlayan yeni mermileri olmuştur.

Bu zorlamalar sırasında, kamusal alanda başörtüsüne engel olmak isteyenler ile başı-

ki Gayrimüslim yurttaşları terörle kaçırın komitacıdır ve büyük olasılıkla, Kemalist 27 Mayıs darbesince idam edilmekten de İttihatçılık sayesinde kurtulmuştur. İdam edilen Başbakan Adnan Menderes ise, İzmir Buca Kızılçullu'daki (bugün: Şirinyer) Amerikan Koleji (*American Collegiate Institute for Boys*) mezunu ve CHP milletvekilidir.

45 Bkz. Oran, "2012'den Bakınca 27 Mayıs Darbesi" kutusu, TDP-III, s. 94-95.

46 Bkz. Oran, "12 Mart Muhtırası ve Ara Rejimi" kutusu, TDP-I, s. 670.

47 Bkz. Oran, "12 Eylül Üzerine Yorumlar" kutusu, TDP-I, s. 671.

48 Bkz. Oran, "2012'den Bakınca 28 Şubat 1997 Muhtırası" kutusu, TDP-III, s. 96-97.

49 Bu hukuk skandalı için bkz. Mithat Sancar, "Cumhurbaşkanlığı Krizi ve '367 Krizi'" kutusu, TDP-III, s. 761-762.

43 Bkz. B. Oran, *Kürt Barışında Batı Cephesi...*, Ben Ege'de Akilken, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

44 DP'nin iki lideri vardır. Bunlardan Cumhurbaşkanı Celal Bayar önde gelen bir İttihatçıdır ve Atatürk'ün son döneminde de başbakandır. "Galip Hoca" adıyla Ege'de-

nı örtmek isteyenlerin çatışması, laiklik-demokrasi çatışması biçiminde ortaya çıkmıştır. Gerçi, demokrasinin olmazsa olmaz (*sine qua non*) koşulu laikliktir yani devletin uhrevi değil dünyevi kurallarla yönetilmesi-
dir. Ama, laiklerin olmazsa olmaz koşulunun demokrasi olmadığı da ortadadır. Laikler veya “laikçiler” diye anılan politikacı ve/veya yazarlar, Fransa’da bir zamanlar geçerli olan (ve Müslüman göçmenler/mülteciler nedeniyle yine ortaya çıkan) “*laïcité de combat*”dan (kavgacı laiklik) esinlenen “militan laiklik” ve “militan demokrasi”⁵⁰ gibi kav-

ramlarla bunun teorisini yapmaya çalışmışlardır.

* * *

Günümüzde gittikçe yayılan ve azınlık kültürlerine rahatlama getiren küreselleşme ortamında bu zıtlaşma ülkeyi çok yıpratmıştır. Türkiye’nin felsefi alanda (ve ayrıca siyaset pratiğinde) temel meselesi, demokrasi ile laiklik arasında bir uyum sağlayarak bu çatışmayı minimuma indirmektir. Yani, bir yandan feodalizmin bir kalıntısı olarak din’in etkilerini devlet yönetiminden kesinlikle tasfiye etmek, bir yandan da demokrasi’yi yaralamamak gerekmektedir.

50 Ör. Vural Savaş, *İrticaya ve Bölücülüğe Karşı Militan Demokrasi*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2000.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Resmî Kabule ve Uluslararası Standartlara Göre Türkiye’de Azınlıklar



Papa Francesco'nun İstanbul ziyaretinde
İstanbul Rum Patriği Vartholomeos ile buluşması, 2014.

<https://odatv.com/birlik-opucugu-3011141200.html>

Kimi ülkeler, azınlıklar konusunda şu veya bu biçimde aktif bir politika güderler. Bunun bir örneği; nüfusu 11 milyon, iç azınlıkları 1,1 milyon, etnik dış azınlıkları 5 milyon olan Macaristan'dır. Türkiye ise tam tersinedir; dış azınlıklar konusundan pek bahsetmez ve özellikle de iç azınlıklar konusunu hiç öne çıkarmaz.

Türkiye ve Dış Azınlıkları

Yunanlıların 1821'de ayaklanmasından¹ sonra zaman zaman çok şiddetli göç dalgalarına (1829, "93 Göçü" vb.) uğramış olmakla birlikte, Osmanlı'nın Balkan Savaşına kadar ciddi bir dış azınlıklar sorunu olmadı. Gerileme döneminde ordular yavaş ve düzenli biçimde çekildiklerinden dışarıda pek azınlık bırakılmıyor, birlikte geri getiriliyordu. Fakat Balkan Savaşında bozgun çok büyük

ve çok hızlı olduğu için geride önemli miktarda azınlık kaldı.

Cumhuriyet döneminde yapılan çeşitli nüfus mübadeleleriyle bu dış azınlıklar azaltıldı. Bunlardan en önemlisini, ki ileride çeşitli yerlerde geçecek, iyi biliyoruz: Yunanistan'la 30 Ocak 1923'te yapılmış olan Yunan ve Türk Halklarının [Zorunlu] Mübadelesine İlişkin Sözleşme.²

Bunun yanı sıra Yugoslavya ve Bulgaristan'dan çeşitli dönemlerde göçler geldi. Bulgaristan'dan gelen göçlerin sonuncusu, bu ülkenin Müslümanlarını ad değiştirme yoluyla Bulgarlaştırma kampanyası üzerine 1985'te başlayandır. Bu göçle 300.000 kişi geldi, Jivkov yönetiminin düşmesinden son-

2 Din/mezhep faktörünü esas olan bu mübadele sonucunda Yunanistan'ın Müslüman yurttaşları Türkiye'ye, Türkiye'nin Rum Ortodoks yurttaşları da Yunanistan'a gönderilmişlerdir. Bunun istisnası olarak B. Trakya Müslümanları ve İstanbul Rumları (her mezhepten) yerlerinde kalmışlardır. Yaklaşık altı ay sonra yapılan Lozan Barış Antlaşması Md. 14 de, Imroz ve Bozcaada'daki Gayrimüslimleri (yani Rumları) Mübadele'den bağışık kılmıştır.

1 "Yunan ayaklanması" veya (siyaset biliminde nereye baktığından çok nereden baktığın önemli olduğuna göre) "Yunan kurtuluş savaşı".

ra bunlardan yaklaşık yarısı geri döndü.³

Rumeli'den göçle gelenler yalnız Türkler değil, aynı zamanda ve esas olarak Müslümanlardı. Çünkü bu insanların kabul edilmesindeki ölçüt Türk olmak değil Müslüman olmak idi. Türkçe konuşan Gagavuz Türkleri Hristiyan oldukları için alınmadılar ama, Slav olan Boşnaklar ve Pomaklar Türkiye'ye uyum sağlamaları Müslümanlıkları nedeniyle kolay olacağı için alındılar. Bu geleneğin kalıntıları nedeniyle Türkiye, 1990'larda bile, Eski Yugoslavya iç savaşında Boşnakları aktif olarak destekleyecektir.

T.C. için dış azınlık kavramı, özellikle milliyetçilik ideolojisinin ulusal kimliği inşa ederken ulusal dil ve tarih ögesine ve ayrıca ırk/soy'a vurgu yapmaya başladığı 1930'lardan sonra etnik bir nitelik kazandı. Müslüman olmanın yanına, Türk olmak (daha doğrusu, fiilî duruma uyum sağlamak için, Türkçe konuşmak ve kendini Türk saymak) da güçlü biçimde eklendi.

Yine de, Nazi ırkçı kuramlarının bütün etkilerine ve bu etkinin Türkiye'de yol açtığı çeşitli aşırılıklara rağmen,⁴ Atatürk döneminde, gerek yurttaş gerekse dış azınlıklar kavramı, Türk soyundan ziyade, "Türkçe konuşmak ve Türk kültürünü benimsemiş olmak" biçiminde yorumlandı ve uygulandı. Çünkü, Millet Sistemi'nden gelen ülkede (ve bölgede) hem din kavramı soy kavramından kat be kat önemliydi, hem de Türkler diğer Müslümanlarla karışmıştı.

Bu durumda Türkiye, dış azınlıkları konusunda Cumhuriyet döneminde irredantist⁵ olmaktan çok uzak bir politika izledi. Gerçi kimi yazarlar ve politikacılar zaman zaman tersi bir tutum sergilediler, ama resmî politika, Misak-ı Milli (yani pratikte bugünkü Türkiye) sınırları dışındakilerin kendi ülkelerinde mutlu olmaları amacıyla yetindi. Zira Kemalizm bir ulus-devlet kurmuştu, küçülerek güçlenmeyi amaçlamıştı, asıl derdi içeride bütünleşmek ve Batıcı reformlar yapmaktı;⁶ genişlemek değil.⁷

* * *

Bununla birlikte, ileride epey temas etme imkanı bulacağımız bir husus burada kısaca belirtilmelidir: Resmî söylemdeki "Türk" ifadesi, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının hepsini anlatmakta kullanılmaz; Müslüman olmak şartıyla Türk soyundan olanları ve Türk soyundan olmadığı halde kendini Türk sayan Müslümanları (ör. Boşnakları) kastederek.

5 Irredantizm: Özellikle, sınırına bitişik dış azınlıklarının yaşadığı bölgeyi bir ülkenin kendi topraklarına katma politikası.

6 "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" biçiminde ifade edilecek bu statükocu/dengeci politika konusunda bkz. *TDP-I*, s. 46-49.

7 Lozan'daki kuruluştan sonra T.C. sınırlarını genişleten tek olay olan Hatay meselesi bir irredantizm örneğidir. Fakat bir irredantizm politikasının halkası değildir; günümüze dek tek örnek olarak kalmıştır. Çünkü devlet politikası değil, Atatürk'ün "Bu benim şahsi meselemidir" ve "Benim davamdır bu. Asla şakaya gelmeyeceğini bilmelisiniz" diyerek güttüğü kişisel bir dava olmuştur (Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 2. baskı, Ankara, Edebiyat Yayınevi, 1971, s. 318'den Hasan Rıza Soyak, *Cumhuriyet* gazetesi, 10.11.1949 ve aynı kitaptan, Falihi Rifki Atay, *Atatürkçülük Nedir*, s. 44). Sebebi de, Lozan görüşmeleri sırasında TBMM'ye burayı almak için söz vermiş ama alamamış olmasıdır. Ölümüne giden süreçte Atatürk Hatay'ın Türkiye'ye katılması için büyük çaba harcayacaktır (bkz. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*... s. 178-179).

3 Bu konuda bkz. Ali Dayıoğlu, *a.g.e.*

4 Bu etkiler konusunda bkz. B. Oran, "İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (SBFD), Cilt XXIV, no. 3 (Eylül 1969), s. 227-275 (http://www.baskinoran.com/makale/SBFD_24.pdf).

Diğer yandan, son yıllarda milliyetçi dış politika çıkışlarının sorun yaratıcı örneklerine rastlanmaya başlanmıştır. Türkiye 2014'te, Çin'deki Uygur Türklerini sığındıkları Tayland'dan resmen istemiş ve bu yüzden de Çin'den uyarı almıştır.⁸ Buna karşılık, örneğin Türkiyeli Kürtlerin akrabası ve doğrudan uzantısı olarak Suriye sınırının hemen öbür tarafında yaşayan ve IŞİD (DA-EŞ/DEAŞ) adlı İslamcı terör örgütünün saldırıları yüzünden kitlesel katliamla yüz yüze gelen Kobani (kuzey Suriye) Kürtlerine yardım etmemiş,⁹ Irak Kürtlerinin yardım etmesine de ancak ABD'nin çok yoğun baskısı üzerine rıza göstermiştir.

Türk dış politikasının çeşitli belge ve bildirilerinde “soydaşlar” diye anılanlar, Müslüman Türklere dir. 2010'da kurulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın¹⁰ adında geçen “akraba” terimi de, esas olarak, Türk olmayan ama kendini Türk sayan Müslümanları ifade eder.

* * *

Bugün Türkiye'nin dış azınlıkları esas olarak iki bölgede yer alır:

a) Balkanlar (Eski Yugoslavya toprakları [Makedonya, Kosova], Bulgaristan ve Yunanistan [B. Trakya, Onikiadalar]),

αb) Suriye ve Kuzey Irak (Türkmenler).

Bu azınlıklardan yalnızca Yunanistan (yaklaşık 120.000 kişi) ve Bulgaristan'daki-

ler (yaklaşık 750.000 kişi) konusunda Türkiye ile komşuları arasında koruma antlaşmaları mevcuttur.

Yunanistan'daki Müslüman-Türk azınlığı konusunda *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu* adlı kitabımda doyurucu bilgi mevcuttur. Bu azınlık için geçerli olan Lozan koruma hükümleri aslında Türkiye'deki Gayrimüslimler için yazılmış olduğundan, Altıncı Bölüm'de ayrıntısıyla anlatılacaktır.

Bulgaristan'daki Müslüman-Türk azınlık konusu, Ali Dayıoğlu'nun İkinci Bölüm'de referans verilmiş olan *Toplama Kampından Meclis'e - Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı* kitabından izlenebilir. Bununla birlikte, bu azınlığın statüsünü söz konusu kiptan yararlanarak (s. 109-119) burada özetleyelim:

Türkiye ile Bulgaristan arasında 18 Ekim 1925'te bir Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması yapılmış ve belge 17 Ağustos 1926'da yürürlüğe girmiştir. Antlaşma'nın eklerini Ek Protokol, bir Tutanak ile Bulgar Yetkili Temsilcisi'nin Mektubu oluşturmaktadır

Söz konusu Ek Protokol'ün A maddesinin birinci paragrafına göre Türkiye ve Bulgaristan; azınlıkların korunmasına ilişkin olarak 1919 Neuilly Antlaşması'nda yazılı hükümlerin tümünden Bulgaristan'da oturan Müslüman azınlığı, 1923 Lozan Barış Antlaşması'nda yazılı hükümlerin tümünden de Türkiye'de oturan Bulgar azınlığı yararlandırmayı karşılıklı olarak yükümlenmişlerdir.

İkinci paragrafta ise, Neuilly ve Lozan'ın herhangi birisini imzalayan devletlerin azınlıklar konusunda sahip oldukları tüm hakları Bulgaristan'ın Türkiye'ye, Türkiye'nin de Bulgaristan'a karşılıklı olarak tanıyacağı ya-

8 <http://www.sabah.com.tr/gundem/2014/11/27/uygur-turklerini-taylanddan-istedik> ve http://www.radikal.com.tr/turkiye/cinden_turkiye_uygur_uyarisi-1242240

9 Bu konudaki en bilinen olgu, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın “Kobani düştü, düşüyor” diye temennide bulunan sözüdür http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/127825/Erdogan_Su_an_Kobani_dustu_dusuyor.html

10 <http://www.ytb.gov.tr/tr/kurumsal-kategori/842-mevzuat>

zıdır. Ayrıca bu paragrafta, anadili Bulgarca olan ve Hristiyan dininden olan Türk uyruklarının Bulgar azınlığından sayılacağı bir not halinde vurgulanmıştır.¹¹ Dolayısıyla, burada da Lozan (Millet Sistemi) mantığı izlenmiştir.

Bu genel nitelikli düzenlemelerin yanı sıra, Ek Protokol'de iki ülke arasındaki göçler sonucu ortaya çıkan uyrukluks sorunları ve ilgili kişilerin taşınmaz mallarıyla ilgili mülkiyet hakları da düzenlenmiştir. Dostluk Antlaşması hâlâ (2017 sonu) yürürlüktedir.

İki ülke arasında aynı tarihte bir de İkamet Sözleşmesi imzalanmıştır. Bulgaristan'da Türk, Türkiye'de de Bulgar uyruklarının oturma koşullarını belirlemek amacıyla yapılan bu belgede, Bulgaristan'daki Müslüman azınlığın ve Türkiye'deki Bulgar azınlığın göç etme koşullarıyla ilgili düzenlemelere gidilmiştir.

Buna göre, Sözleşme'nin 2. maddesinde taraflar, "Bulgaristan Türklerinin ve Türkiye Bulgarlarının" isteğe bağlı göçlerine hiçbir engel çıkarılmayacağını kabul etmektedir. Göçmenlerin yanlarında taşınır malları ile hayvanlarını götürmek ve taşınmaz mallarını da serbestçe tasfiye etme hakkına sahip oldukları, taşınmaz mallarını kesin gidişlerinden önce tasfiye etmemiş olanların, göç gününden başlamak üzere iki yıl içinde bu işlemi yapmak zorunda bulundukları belirtilmektedir.

Bu sözleşme dört yıl için yapılmış olmak-

la birlikte, 11. madde uyarınca sözleşmeci taraflardan biri Sözleşme'yi feshetmek istediğini bildirmediğinden, halen yürürlüktedir.

Niçin Sadece Gayrimüslimler?

Peter Alford Andrews, ilk defa 1989'da yayınladığı *Ethnic Groups in the Republic of Turkey* adlı kitabında Türkiye'de 42 etnik grup bulunduğundan söz etmektedir.¹²

Türkiye'de devletin resmî olarak kabul ettiği azınlıklar tablosu ile uluslararası standartların uygulanmasıyla ortaya çıkan tablo arasında büyük fark vardır. "Azınlık" deyince yalnızca Gayrimüslim yurttaşlar kastedilir. Müslüman yurttaşlar, çeşitli açılardan (etnik, dilsel, mezhepsel, vb.) ne denli farklı olsalar ve azınlık bilincine sahip bulunsalar da resmen azınlık kabul edilmezler. Hatta uygulamada haklar, çok yanlış olarak, Gayrimüslimler arasında da yalnızca üç gruba (Ermeniler, Museviler / Yahudiler, Ruimler) tanınır.¹³

Azınlık olarak sadece Gayrimüslimleri kabul etmenin sebepleri şöyle özetlenebilir:

1) Tarihsel: Türkiye Cumhuriyeti birçok açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun devamıdır ve bu imparatorluğun toplumsal belkemiğini teşkil eden Millet Sistemi, din'i temel direk alması açısından, laik Türkiye'nin azınlık anlayışına da aynen yansımıştır. Bu açıdan Lozan Kesim III, Millet Sistemi'nin Cumhuriyet dönemindeki "remake"i, yeneden çekimi'dir. Millet Sistemi'nde Millet-i Mahkume olan Gayrimüslimler, Türkiye'de azınlık olmuşlardır. Şöyle ki:

11 1920'lerde Trakya'da T.C. vatandaşı Bulgarlar yaşamaktadır, fakat bunlar, II. Dünya Savaşı yaklaşırken, özellikle de 1934 İskan Kanunu'ndan sonra çok azalmışlardır. 1934 Trakya Musevi pogromlarında yapıldığı gibi, bu insanlar da ya bölgeden atılmışlar ya da Bulgaristan-Türkiye ilişkilerinin kötü olmasından dolayı ayrılmak zorunda kalmışlardır.

12 Kısaltılmış çevirisi: Peter Alford Andrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, çev. Mustafa Küpüşüoğlu, İstanbul, Ant Yayınları, 1992, s. 56.

13 Bu hususlar Altıncı Bölüm'de ayrıntısıyla incelenecektir.

“Azınlık” terimi Osmanlı döneminde yoktu. Bugün azınlık dediğimiz yurttaşların adı “gayrimüslim anasır” idi¹⁴ ve “millet” diye anılırlardı. Daha önce de Millet Sistemi’ni incelerken kısaca değindiğimiz gibi, “millet” terimi bu dinsel anlamını İttihat ve Terakki iktidarında yitirdi ve bugünkü anlamını (ulus) kazanma yoluna girmiş oldu. Gayrimüslimler açısından ele alacak olursak, İttihat ve Terakki döneminde Gayrimüslimler o zamana kadar mevcut olmayan “ekalliyet” terimiyle geçmeye başladılar. Örneğin, Gayrimüslim okullarının adı o zamana kadar “Millet Okulları” iken, “Ekalliyet Okulları”na dönüştü.

Gayrimüslimler 1920’ye kadar Osmanlı devletinin ve Anadolu direniş gruplarının (Erzurum ve Sivas kongreleri) resmî söyleminde “ekalliyet” olarak anılmadılar. Bu terim resmî bir belgede ilk defa, 17 Şubat 1920’de, son Meclis-i Mebusan tarafından 28 Ocak 1920’de kabul edilen ve 17 Şubat’ta kamuoyuna açıklanan Misak-ı Milli’nin 5. Maddesinde “ekalliyetler hukuku” terimiyle geçti.¹⁵

Cumhuriyet’e gelindiğinde, Gayrimüslimler kısa bir süre “azlık” diye anıldılar; “azınlık” terimi bir süre sonra oluştu ve yerleşti. Fakat terim ne olursa olsun, bu insanlar Millet Sistemi’ndeki ikinci sınıf pozisyonlarında kaldılar, hatta ulus-devlet ideolojisi sonucunda “Beşinci Kol” addedilmeye başlandılar.

2) Siyasal: Osmanlı’daki Hıristiyan azınlıkların Avrupa ülkeleri tarafından korumaya alınması imparatorluğun zayıflamasıyla doğru orantılı olarak hızlanmış ve güçlen-

miş, imparatorluğun içişlerine karışılmasının başlıca nedenini/bahanesini oluşturur hale gelmiştir. Dolayısıyla, Müslüman çoğunluk bu Gayrimüslim azınlıkları, dinsel farklılığın yanı sıra, bir de bu yüzden “öteki” sayagelmıştır.

3) İdeolojik: Bir zamanlar üç kıtaya yayılan imparatorluğun 20. yüzyıl başına gelindiğinde yalnızca Anadolu’dan ibaret kalması ciddi bir travma yaratmıştır. 1923’te kurulan Cumhuriyetin de dağılabileceği korkusu bu travmanın günümüze kadar canlı kalmasını sağlamış ve yeni bir parçalanmanın önlenmesi endişesi, Türk’ten başka kültürel kimliklere tahammülsüzlüğe yol açmıştır. Türkçü İttihat ve Terakki, Türk olmayan Müslümanlara, Millet Sistemi gereği olarak Türk muamelesi yapmış, ama Gayrimüslimler’i din farklılığı nedeniyle dışlamıştır.

Erzurum ve Sivas kongrelerine Gayrimüslim seçtirilmemesiyle¹⁶ devam eden bu durum Lozan’da da yansımaları bulmuştur. Lozan’da yalnızca Gayrimüslim yurttaşlar azınlık sayılmışlar, MC sistemi içinde yalnızca onların hakları uluslararası garanti altına konmuştur.

Türkiye’nin bu tutumunu günümüzde de, devletin imzaladığı uluslararası sözleşmelere eklediği “Yorum Beyanı” veya “Çekince”lerde okuyoruz (bkz. **Çekince ve Yorum Beyanı** kutusu):

Bu beyan ve çekincelerin söylediği özetle şudur: Türkiye’nin katıldığı insan ve azınlık hakları sözleşmeleri eğer Türkiye anayasası tarafından kabul edilmeyen haklara ilişkinse

14 Anasır, “unsur”un çoğuludur.

15 Bayır, a.g.e., s. 93-94.

16 Bu konuya Yedinci Bölüm’de **1940’ların Sonu ve 50’lerin başı: Göreceli Rahatlama** altbaşlığı altında değinilecektir.

Çekince ve Yorum Beyanı

Devletler, bir uluslararası metin imzaladıkları zaman, kendilerini korumak için bazen kimi şerhler de koyarlar. Bunlara çekince (rezerv, ihtirazî kayıt) ve yorum beyanları (*interpretative declaration*) adı verilir.

* * *

Çekince, güçlü ve sert bir anlam ifade eder ve bir maddeye itiraz ve hatta o maddenin reddi niteliğini taşır. Örneğin:

Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme'nin [1966 Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi] 27. maddesini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması ve Ek'lerinin ilgili hükümlerine ve usullerine göre uygulama hakkını saklı tutar."

İkinci bir örnek:

"Türkiye Cumhuriyeti, kendisini işbu Sözleşme'nin [Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme] 22. Maddesi ile bağlı saymamaktadır. Sözleşme'nin yorumlanması ya da uygulanması ile ilgili olarak ortaya çıkabilecek ve Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu bir uyuşmazlığın Uluslararası Adalet Divanı'na intikal ettirilebilmesinden önce her durumda Türkiye Cumhuriyeti'nin açık muvafakatini sağlanması gerekmektedir."

* * *

Yorum beyanı ise, imzalanan bir sözleşmenin veya hükmün nasıl anlaşıldığını ve nasıl uygulanacağını belirten bir açıklamadır.

Ör. Türkiye'nin 1966 BM İkiz Sözleşmelerini onarken yaptığı üç yorum beyanı şöyledir:

1) *"Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme'den doğan yükümlülüklerini BM Yasası (özellikle 1. ve 2. maddeler) çerçevesindeki yükümlülüklerine uygun olarak yerine getireceğini beyan eder."* 2) *"Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme'nin hükümlerinin yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan Taraf Devletlere karşı uygulanacağını beyan eder."* 3) *"Türkiye Cumhuriyeti, bu Sözleşme'yi ancak Türkiye Cum-*

huriyeti Anayasası'nın ve yasal ve idari düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylamış bulunduğunu beyan eder."

İkinci bir örnek olarak, Türkiye'nin Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin onayı sırasında yaptığı iki yorum beyanı verilebilir:

1) *"Türkiye Cumhuriyeti, işbu Sözleşme'nin hükümlerini yalnızca diplomatik ilişkisi bulunan Taraf Devletlere karşı uygulayacağını beyan eder."* 2) *"Türkiye Cumhuriyeti, işbu Sözleşme'nin ancak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yasal ve idari düzeninin yürürlükte olduğu ülkesel sınırlar itibarıyla onaylanmış bulunduğunu beyan eder."*

Kimi antlaşma veya sözleşmelere katılma sırasında çekince koymak yasak olduğundan, çekince lere yorum beyanı adı verildiği de görülmektedir.

Bu çekinceler ve yorum beyanları, Türkiye'nin kimi kronik endişelerinden kaynaklanmaktadır. Bunlar, uzun zamandır çözümsüz bırakılan uluslararası sorunlardan, özellikle de, insan/azınlık haklarının ülkeye zarar getireceği korkusundan kaynaklanan ulus-devlet endişeleridir. Nitekim, yukarıda zikredilen 1966 Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ne ilişkin çekince, Türkiye'de sadece Gayrimüslimlerin azınlık olarak tanındığını (yani başka azınlık olmadığını) ifade etmekte ve bir askerî darbe metni olan 1982 Anayasası'nın kısıtlayıcı hükümlerine gönderme yapmaktadır.

Yine yukarıda verilen ve Türkiye'nin 1966 BM İkiz Sözleşmeleri'ni onarken yaptığı yorum beyanlarından birincisi, uluslararası ilişkilerin "devlet egemenliği" temeline dayanmakta olduğunu hatırlatmaktadır. İkinci beyan ise, Türkiye Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımadığından, sözleşmenin o devletle (ve büyük olasılıkla, ileride kurulabilecek bir Kürdistan devletiyle) ilgili olarak uygulanmayacağını söylemektedir. Üçüncü beyan ise, Kıbrıs'ta silahlı kuvvetler bulundurma'nın doğurduğu sorumlulukları bertaraf etmeye yöneliktir.

Görüldüğü gibi, çözüm getirmediği için kronikleştirdiği iç ve dış politika sorunları Türkiye'nin uluslararası alanda peşini bırakmamaktadır.

veya Lozan'da azınlık kabul edilenler dışındaki gruplara da (ör. Kürtlere) haklar getirilorsa, bunlar kabul edilemez.

Görüldüğü gibi, bu çekinceler/yorum beyanları, Türkiye'nin resmî olarak kabul ettiği azınlık tanımını (Lozan), anayasayı da devreye sokarak, daha da daraltmaktadır. Oysa, daha önce de belirtildiği gibi,¹⁷ özellikle 1990'dan sonra dünyada meydana gelen gelişmeler sonucunda azınlık hakları hem coğrafi açıdan çok genişlemiş hem de nitelik bakımından çok derinleşmiştir. Ve bu süreç hızla devam etmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin sınırlayıcı tutumunun, çağdaş eğilimlere gün geçtikçe daha fazla ters düştüğü ve Türkiye'yi gittikçe sıkıştırdığı bir gerçektir.

Gerek bu ters düşme durumunu, gerekse Türkiye'deki Lozan uygulamasının Lozan metnine nasıl aykırı düştüğünü Altıncı Bölüm'de inceleyeceğiz. Şimdi, hem Türkiye'nin resmî görüşüne göre, hem de uluslararası standartlara göre Türkiye'deki azınlıkları görelim.

1) TÜRKİYE'DEKİ "RESMÎ" AZINLIKLAR: GAYRİMÜSLİMLER

A) Kabul Edilen "Üç Büyükler"

Lozan metni Türkiye'deki azınlıkları "T.C. yurttaşı Gayrimüslimler" olarak tanımladığı halde, Türkiye'deki resmî uygulamanın buna aykırı olarak uygulamada azınlık kabul ettiği sadece üç grup vardır. Alfabetik sıray-

la ve ayrıca sayılarına göre sayarsak, üçü de büyük kentli olan bu gruplar Ermeniler, Museviler/Yahudiler ve Rumlardır.

1) Ermeniler

Nüfus

Türkiye nüfusunun genelinden etnik, dinsel ve dilsel bakımdan farklı olan Ermeniler Anadolu'nun otokton ahalisindendir. 1915 öncesinde 1,5-2 milyon kadarken, İttihat ve Terakki'nin 1915 Tehciri'ndeki büyük katliam ve zorunlu göç nedenleriyle günümüzde 65.000 kadar kalmışlardır. Bunların tamamına yakını İstanbul'da oturur. Hatay'ın Samandağ ilçesinde bulunan Türkiye'nin tek Ermeni köyü Vakıflı'da ve İskenderun'da da 200 kadar Ermeni yaşamaktadır.

Ermeniler büyük çoğunlukla Ortodoks'tur, az sayıda Katolik ve daha da az sayıda Protestan içerir. Ortodoks Ermeniler, Fatih'in Bursa Ermeni episkoposunu 1461'de İstanbul'a Patrik unvanıyla getirmesiyle Samatya'da kurulan, 1641'de de Kumkapı'da şu andaki yerine nakledilen "Ermeni Apostolik Kilisesi"ne bağlıdırlar. Bu Kilise, İstanbul Rum Ortodoks Kilisesinden 451 tarihli Kalkedon/Kadıköy Konsili sonucunda ayrılmıştır.¹⁸

Ermeni Apostolik Kilisesi, yanlış (ve Ermenilerin sevmedikleri) bir terimle, Hristiyanlığın Ermeniler arasında yayılmasını sağ-

¹⁷ Bkz. Birinci Bölüm, VI) Soğuk Savaş Sonrası/Küreselleşme Döneminde Azınlık Hakları Gelişmeleri Hakkında Toparlayıcı Not başlığı,

¹⁸ Bu çatışmanın ilahiyata ilişkin sebebi, Hz. İsa'nın doğası (insan ve/veya tanrı) hakkında farklı inanışlara sahip olmalarıdır. Ama Ermenilerin 451'de ayrılmaları, esas olarak, Bizans'ın etkisinden kurtulmak gibi bir siyasi sebepten kaynaklanmıştır. Din'in birlik-beraberlik ideolojisi olduğu o dönemde özerk/bağımsız olmanın önkoşulu dinsel bakımdan özerk/bağımsız olmaktır (bkz. **Birlik-Beraberlik [Tutunum/Cohesion] İdeolojisi** kutusu).

layan Aziz Krikor'a atfen "Gregoryen" olarak da bilinir.¹⁹

Diğer yandan, Tehcir'den ve ölümden kurtulmak için zamanında mecburen ihtida etmiş (Müslüman olmuş) Ermenilerin torunlarının bugün Doğu/Güneydoğu Anadolu'da ve Doğu Karadeniz'in dağlık kesimlerinde yaşadığı, bunlardan bazılarının günümüzde tekrar vaftiz olduğu, artık sır değildir.²⁰

1915'in yıpratıcı anılarıyla zaten bastırılmış olan Türkiyeli Ermeniler, özellikle 1973-1985 arasında patlak veren ASALA cinayetleri yüzünden kendi içlerine iyice kapanmışlardı. Fakat, 1996'da Agos'u kuran Hrant Dink'in seslerini duyurmasından sonra Türkiye kamuoyunun dikkatini çeken bir rönesans yaşamaya başlamış ve çok ciddi ve yoğun entelektüel faaliyete girişmişlerdir.

Vakıflar²¹

Türkiyeli Ermenilerin İstanbul'da 54,²² İs-

tanbul dışında 5,²³ "özel" vakıf olarak da 8²⁴ olmak üzere toplam 67 vakfı vardır.

İbadet Yerleri

Türkiyeli Ermenilerin toplam 58 kilisesi vardır: 6 tanesi Anadolu'da gerisi İstanbul'da olmak üzere 42'si Ermeni Ortodoks kilisesi;²⁵ 12'si İstanbul'da, 1'i Mardin'de, 1'i de Diyarbakır'da olmak üzere 14 Ermeni Katolik kilisesi;²⁶ 2 de Ermeni Protestan ki-

nı kaybetmemek için faaliyetlerini Ermenilerin daha yoğun oldukları başka bir semtte devam ettirmektedir.

- 23 (V.=vakfı) Bunların 2'si Katolik, 3'ü Ortodoks'tur: Hatay-Samandağ Vakıflı Köyü Ermeni Kilisesi V.; Karasun Manuk Ermeni Katolik Kilisesi V. (İskenderun); Küçük Kilise Hıdır İlyas ve Surp Giragos Kiliseleri V. (Diyarbakır); Mardin Ermeni Katolik Kilisesi V.; Surp Krikor.Lusavoriç Ermeni Kilisesi V. (Kayseri). Liste için Zakarya Mıldanoğlu'na teşekkür ederim.
- 24 (V.=vakfı) 1) Dirasular V. (Kumkapı); 2) Getronagan Ermeni Lisesi ve Surp Krikor Lusavoriç Ermeni Kilisesi V. (Karaköy); 3) Kalfayan Yetimhanesi V. (Üsküdar, Şişli); 4) Karagözyan Ermeni Yetimhanesi V.; 5) O. Gümüşyan V. (Kumkapı); 6) Surp Haç Ermeni Lisesi [Eski Tıbre-vank] V. (Üsküdar); 7) Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi V., (Yedikule; aynı bünyede ZİBEÇ Zihinsel ve Bedensel Engelli Çocuklara Yardım Kolu); 8) Türkiye Ermeni Azınlık Okulları Öğretmenleri Yardımlaşma V. (Pangaltı).

Buradaki "özel" kelimesi aslında "genel" demektir. Şöyle ki: Ermeni vakıfları esas olarak mahalle temeline dayalıydı ve o mahalledeki her türlü sorunun o mahalledeki kilise, okul ve yan örgütlenmeler tarafından çözülmesi esastı. Bunların yöneticileri de, o mahallede yaşayanlar arasından o mahallede yaşayanlarca seçilirdi. Fakat 1915'ten sonra bu durum altüst oldu. Anadolu'dan öksüz ve yetim akını başladı. Bu durumda bazı vakıflar sadece o mahalleye değil, tüm Ermenilere hizmet vermeye koyuldular. Örneğin Karagözyan Anadolu'da sahipsiz kalan erkek çocuklar, Kalfayan da kızlar için oluşturuldu. Surp Pırgıç ise yine aynı anlamda sadece İstanbul'dakilerle değil, Anadolu'da yaşayan tüm Ermenilerle ilgilendi. Liste ve bilgiler için Zakarya Mıldanoğlu'na teşekkür ederim.

- 19 Bazı dinsel gruplar, kendilerini başlatan kişinin adıyla anılmayı küçültücü bulurlar. Ortodoks Ermenilerin kendilerini "Gregoryen" adıyla anmamalarının yanı sıra; Arap Aleviler kendilerini (Muhammed bin Nusayr'dan gelen) "Nusayri" diye adlandırmazlar. Müslümanlar, İngilizce/Fransızca literatürde rastlanan "Mohammedans/Mahométans" teriminden hoşlanmazlar. Benzer biçimde, kendini "Hizmet Hareketi" olarak adlandıran cemaat de "Fethullahçı" veya "Gülençi" diye anılmak istemez.
- 20 Bu konuda bkz. Altuğ Yılmaz (ed.), *Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler, konferans tebliğleri Kasım 2013*, İstanbul, Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2015.
- 21 Türkiyeli Gayrimüslimler için büyük önem taşıyan Gayrimüslim vakıfları listesi için bkz. <http://vgm.gov.tr/vakifarama.aspx?Cemaat=1> Bu adreste "sorgula"ya tıklayınca Türkiye'deki 167 Gayrimüslim vakfının bilgileri çıkmaktadır.
- 22 İstanbul'daki 54 vakfın isimleri ve yerleri için bkz. <http://www.istanbulermenivakiflari.org/tr/istanbul-ermeni-vakiflari/vakif-listesi/15?p=1> Bunların 14'ü Katolik, 2'si Protestan, gerisi Ortodoks'tur. Günümüzde de tüzel varlıklarını korumakta olmalarına rağmen bazılarının kiliseleri, okulları ya da mezarlıkları "yok" olmuştur. Az sayıda olmakla birlikte bazıları, tüzel varlıkları-

- 25 Kumkapı'daki Ermeni Patrikhane'sine bağlı bu Ortodoks Ermeni kiliseleri için bkz. <http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/surp-kevork-ermeni-kilisesi/>
- 26 İstanbul'daki Katolik Ermeni kiliseleri şunlardır: 1) Anarat Hıgutyun (Pangaltı); 2) Anarat Hıgutyun (Samatya); 3) Surp Andon (Tarabya); 4) Surp Asdvadzadzin (Beyoğlu; günümüz katedrali); 5) Surp Hovhan/

lisesi.²⁷

Bu azınlık, bazıları pek çok ülkede konser veren ve dünyevi müzik de icra eden 21 kilise korosuna sahiptir.²⁸

Hepsi İstanbul'da olmak üzere 16 tane mezarlıkları vardır.²⁹ İstanbul'daki başka 7 mezarlık ve tabii ki Anadolu'dakilerin tamamına yakını bugün ortadan kalkmıştır.

Okullar

Ermeni azınlığının İstanbul'da 13'ü Ortodoks, 4'ü Katolik, 1'i de Protestan olmak üzere 18 okulu vardır; İstanbul dışında bulunmaz. Bunlardan Protestan okulunun statüsü yoktur, diploma verememektedir.³⁰

Dernekler ve Yardım Kuruluşları

Azınlığın 18'i okul mezunları derneği,³¹ 9'u

Ohan Vosgeperan; 6) Surp Hovhannes/Ohannes Garabed (Yeniköy); 7) Surp Krikor Lusavoriç (Ortaköy); 8) Surp Lëvon (Kadıköy); 9) Surp Pirgiç (Galata; ilk katedral); 10) Surp Yerrortutyun (Beyoğlu); 11) Surp Boğos (Büyükdere); 12) Verapokhum (Büyükdere). Liste için Türkiye Ermeni Katolik Başepiskoposu Boğos Levon Zekıyan'a teşekkür ederim.

27 Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi ve Aynalı Çeşme Ermeni Protestan Kilisesi.

28 Bunların listesi için bkz. <http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/kilise-korolari/>

29 <http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/mezarliklar/>

30 Ortodoks ve Katolik okulları için bkz. <http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/getronagan-ermeni-lisesi-cemaat-okullari/> Gedikpaşa İncirdini Okulu adlı Protestan okulu "Joğvaran" olarak da bilinir. Okulun ve (yukarıda adı geçen, bağlı olduğu) kilisenin resmi kimliği Protestandır, fakat günümüzde Protestan öğrenci kalmadığı için okul resmen değil ama pratikte işlevsiz hale gelmiştir. Uzun çabalar sonucunda, bu okulda şu anda Ermenistan'dan gelen ailelerin çocuklarına eğitim verilmekte, fakat bunlardan mezun olanlara diploma verilememektedir.

31 Okul dernekleri için bkz. <http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/dernekler/> Sitede bu listeye spor ve dayanışma dernekleri de konmuştur; bunları ayırmak gerekir.

hemşerilik derneği³² ve 5'i de kültür, meslek, spor, dayanışma derneği³³ olmak üzere toplam 32 derneği vardır.

Ermenilerin 10 tane Fakirlere Yardım Kolu mevcuttur.³⁴

Katolik Ermenilere ait Surp Hagop/Agop hastanesi yeniden yapılmaktadır.³⁵ Tam teşekküllü bir hastane olan Surp Pirgiç'in içinde bir huzurevi ve bir Zihinsel ve Bedensel Engelli Çocuklar Merkezi (ZİBEÇ) vardır.³⁶ İki hastane de bütün Gayrimüslim hastaneleri gibi kamuya açıktır.

Yayın Faaliyeti

Ermeniler İstanbul'da 3 gazete çıkarırlar:

Jamanak ("vakit") 1908'de kurulmuştur, Ara Koçunyan başyazarlığında, pazarları hariç her gün Ermenice yayınlanır.

Marmara/Nor Marmara ("Yeni Marmara") 1940'ta kurulmuştur, Rober Haddecıyan/Haddeler tarafından, pazarları hariç her gün Ermenice yayınlanır, Cuma günleri Türkçe bir ek verir.

32 (D.=derneği) 1) Burunkışla (Yozgat) Ermeni D.; 2) Daron Muş Ermenileri Dayanışma, Sosyal ve Turizm D.; 3) Dersim Ermenileri İnanç ve Sosyal Yardımlaşma D.; 5) Malatyalı Hayırsever Ermeniler D. (HAYDer); 6) Sason Acar Köyü Ermenileri D.; 7) Sason Ermenileri D.; Sason ve Mutki (Motkan) Ermenileri Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma D. (Samsat); 8) Sivas Ermenileri ve Dostları D.; 9) Vakıflı Köyü Kalkındırma ve Dayanışma D. Liste için Zakarya Mildanoğlu'na teşekkür ederim.

33 (D.=derneği) 1) Ermeni Kültürü ve Dayanışma D. (Nor Zartonk grubu); 2) HAYCAR (Hayrat Canlandıran ve Araştıran Mimar ve Mühendisler Dayanışma D.); 3) Şişli Spor Kulübü (1927); 4) Taksim Gençlik Kulübü; 5) ZİBEÇ Zihinsel ve Bedensel Engelli Çocuklara Yardım Kolu. Liste için Zakarya Mildanoğlu'na teşekkür ederim.

34 www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/fakirlere-yar-dim-kollari/

35 <http://www.surpagop.com/icerik.php?m=39>

36 <http://www.surppirgic.com/index.php/tarihcemiz>

Agos (“saban izi”), 1996’da Hrant Dink tarafından, Türkiye toplumunun geneliyle temas sağlamak için kurulmuştur, 20 sayfa Türkçenin yanı sıra 4 sayfa Ermenice olarak Cuma günleri çıkmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, 20 sayfanın Türkçe yayınlanmasının Ermenilerin Türkiye’ye entegrasyon arzusunu, 4 sayfanın Ermenice olmasının ise asimile olmama iradesini yansıttığı söylenebilir.



Görsel: *Jamanak*’ın logosu.



Görsel: *Marmara*’nın logosu.



Görsel: *Agos*’un logosu.

Ermeni dergilerinin adedi 7’dir:³⁷

- 37 (d.=dergisi) 1) Ermeni hastanesi d. *Surp Pırgiç* (1949; Ermenice ve Türkçe); 2) Ermeni hastanesi d. *Surp Hagop* (1957; Ermenice ve Türkçe); 3) Türkiye Ermeni Azınlık Okulları Öğretmenler Yardımlaşma Vakfı Yayını çocuk d. *Jbid* (1991; Ermenice); 4) İstanbul Ermeni Patrikliği kilise bülteni *Lraper* (1996; Ermenice); 5) *Paros* (2011; Türkçe); 6) *Luys* (2013; Türkçe); 7) *Nor Zart-tonk* (2013; Türkçe).

2000 yılı öncesi Ermeni yayınları için bkz. Zakarya

Düzensiz aralıklarla da olsa 5 adet okul dergisi yayınlanmaktadır. Bunların hepsi Ermenicedir. Bununla birlikte, bazı okullar Surp Haç Tıbrevank Lisesi’nin *Evrım* adlı dergisi gibi Türkçe dergi de çıkarmaktadır.³⁸

Ermenilerin 5 yayınevi faaliyettedir.³⁹

Ermeni iletişim kurumlarının durumu şöyledir:

Radyolar: 2006-2007 yılları arasında *Yaşam Radyo*’da Ermenilerle ilgili yayınlar (Sayat Tekir’in “Anuşabur” programları); 2009’da yayına başlayan *Nor Radyo*; 2013 itibarıyla *Özgür Radyo*’da Ermenilerle ilgili yayınlar (Sayat Tekir’in “Nor Or” programları); *Açık Radyo* içinde başta *Radyo Agos* olmak üzere çeşitli programlarda Ermeni edebiyatı, tarihi, sanatı vb. ile ilgili yayınlar.

Televizyon: İMC TV’de Aris Nalcı’nın “Gamurç” ve “Nar Taneleri” başlıklı programlarında Ermeni sorunu, edebiyatı, sanatı, yerleşimlerine vb. ilişkin yaptığı programlar, başka programlarda Ermenilere yönelik yayınlar.⁴⁰

Mildanoğlu, *Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000*, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2014.

- 38 (d.=dergisi) 1) Pangaltı Lisesinden Yetişenler Derneği sanat d. *Nor San*; 2) Getronagan Lisesi Yayını okul d. *Lusadu*; 3) Surp Haç Tıbrevank Lisesi Kültür ve Edebiyat Kolu yayını öğrenci d. *Punç*; 4) Pangaltı Lisesinden Yetişenler Derneği yayını *Meğu* d.; 5) Yeşilköy Kilisesi d. *Talarhüğ*. Bu isimler için Zakarya Mildanoğlu’na teşekkür ederim.
- 39 1) Türkçe ve Ermenice yayın yapan Aras Yayıncılık (1993); 2) Ermeni Kültür Derneğine bağlı Ermeni Kültür Yayınları; 3) Hrant Dink Vakfına bağlı Hrant Dink Vakfı Yayınları; 4) *Paros* Dergisine bağlı Paros Yayınevi; 5) Türkiye Azınlık Ermeni Okulları Öğretmenler Derneğine bağlı Türkiye Azınlık Ermeni Okulları Öğretmenler Vakfı Yayınları. Bu isimler için Aris Nalcı’ya teşekkür ederim.
- 40 İMC TV Ekim Ekim 2016’da KHK’yle kapatılmış ve malları TRT’ye verilmiştir: <http://t24.com.tr/haber/imc-tvnn-mallari-trtye-verildi,363340>

İnternet siteleri iki tanedir: Geniş içerikli portal <http://www.bolsohays.com> (1999) ve <http://hyetert.blogspot.com> (2001).

2) Museviler / Yahudiler

Terim Meselesi

“Musevi” terimi Hz. Musa’dan gelir ve dinsel mensubiyeti ifade eder. “Yahudi” terimi ise, İsrailoğullarının 12 aşireti içinde en güçlü olanın kurucusu Yahuda’dan gelir ve etnik mensubiyeti ifade eder. Bununla birlikte, Türkçede ve bizzat bu azınlık arasında bu iki terim büyük ölçüde birbirinin yerine ve bir ölçüde de kararsız biçimde kullanılır. Örneğin, <http://www.turkyahudileri.com/> sitesi tıklandığında, “Türk Musevi Cemaati” başlığıyla açılmaktadır.

Bu durumun bir sebebi, diğer iki büyük tek tanrılı din olan Hristiyanlık ve İslam’ın evrensel olarak yayılmasının aksine, Musevi dininin büyük ölçüde Yahudi soyuyla sınırlı kalmış bulunmasıdır. Yani, burada soy ve din özdeşleşmiştir ve ikisi de anneden geçer. Bir diğer sebep, “Yahudi” teriminin tarih içinde (ve özellikle son onyıllarda İsrail’in Filistinlilere reva gördüğü muamele yüzünden) Türkiye’de bazı kesimler tarafından bir aşağılama (“Yahudi dölü”, vs.) olarak kullanılmasıdır. Dolayısıyla insanlar, Yahudiler hakkında olumsuz bir fikir beyan etmemek (ve daha “kibar olmak”) adına, bilinçli veya bilinçsiz olarak çoğunlukla “Musevi” terimi tercih etmektedir. Bunda, doğal olarak, Millet Sistemi’nin din üzerinden gidişinin de etkisi vardır.

Diğer yandan, cemaati temsil eden Hahambaşılık ve çeşitli cemaat yöneticileri de,

kendilerinden ve kurumlarından söz ederken “Musevi” terimini yeğlemektedirler: Türkiye Musevi Cemaati, Türkiye Musevi Cemaati Başkanı, 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi, vb.

Buna karşılık, azınlığın genç kuşağı, etnik/objektif kimliğin gurur veya utanç duyulacak bir şey olmadığını göstermek için, “Yahudi”yi kullanmayı yeğlemektedir.⁴¹ Kendini dinle ifade etmek istememek de buna ilave edilebilir.

Azınlık kavramını Lozan’ın dinsel mensubiyet üzerinden ele alması nedeniyle bu kitapta “Yahudi” yerine “Musevi” terimi yeğlenecektir.

Nüfus

Ermeni ve Rumların aksine, Türkiye’deki Musevilerin büyük çoğunluğu otokton değildir. Neredeyse tamamı, 15. yüzyıl sonunda İspanya ve Portekiz’den ayrılmak zorunda bırakılarak Osmanlı İmparatorluğu’na göç eden Yahudilerden gelirler (Sefarad). Ufak bir kısmı da; Bizans döneminde Galata’da yaşayan küçük Yahudi kolonisinin (Romanyot) ardıllarından, Anadolu’da eskiden beri küçük cepler halinde yaşayanların torunlarından, D. Avrupa Yahudisi (Aşkenaz/Eskenazi) kökenlilerden ve bir Yahudi mezhebi olan Karaimler’den oluşur.

Anadilleri, esas olarak İspanyolcanın bir kolu olan Judeo-Espanyol/Yahudi İspanyolcası dilidir. Buna *Ladino* da denir, fakat Yahudi İspanyolcası ile Ladino farklıdır. Birin-

41 Bkz. Hrant Dink Vakfının “Medyada Nefret Söylemi” çalışmasına ilişkin Mayıs-Ağustos 2014 raporu, Rita Ender tarafından yazılmış ikinci bölüm, s. 79 (<http://nefretsoylemi.org/rapor/may%C4%B1s-agustos-2014-rapor.pdf>).

cisi konuşulan dildir, ikincisi ise dinsel metinlerin kelime kelime çevrilmesidir.⁴² Fakat 1930'lardaki "Vatandaş Türkçe Konuş" baskılarının ve zaman içindeki doğal asimilasyonun sonucu olarak günümüz Musevi gençlerinin gittikçe daha az anladığı bu dil kaybolmaya doğru gitmektedir.⁴³

Türkiye'deki çoğunluktan etnik, dinsel ve dilsel bakımdan farklı olan bu azınlık cemaati, 1850'lerden beri can derdinde olan ve sonunda 1915'i de yaşayan Ermenilere ve 1923'ten beri sistematik olarak yıpratılan Rumlara oranla devlete yakın durmaya, devletle çekişmemeye özen göstermiştir. Ermeniler ve Rumların aksine siyasi dernekler kurmamıştır. 1925'te Lozan Md. 42/1'den hemen "feragat" etmiştir, 1930'larda Türkçe konuşmaya hemen razı olmuştur.⁴⁴ Musevi cemaatine yapılan hukuk dışı baskıları açığa vuran Türkiyeli Musevi entelektüellere tepki göstermiştir.⁴⁵

Musevilerin devletle uyum sağlamaya önem verişlerinin temel sebebi, otokton olmayışları yani göçle gelmiş (alokton) olma-

larıdır.⁴⁶ Bir diğer neden de, 1948'den önce bir akraba devletlerinin bulunmaması ve İsrail'in kurulmasından AKP dönemine kadar geçen uzun sürede bu devletle Türkiye'nin ilişkilerinin rahat olmasındandır; oysa, Türkiye'nin Yunanistan ve Ermenistan'la ilişkileri böyle olmamıştır.

Diğer yandan şunu da belirtmek gerekir ki, Musevilerin bu uyumlu tutumu onların; başta 1934 Trakya Olayları, 1942 Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül 1955 pogromu olmak üzere devletin uyguladığı etnik-dinsel temizlikten diğer iki geleneksel/büyük azınlık gibi zarar görmelerini önleyememiştir. Cumhuriyetin ilk yılında nüfusu 81.454 olan bu azınlık,⁴⁷ etnik-dinsel temizlik politikaları yüzünden ve İsrail'in kurulması üzerine bu ülkeye göç sebebiyle çok azalmış, günümüzde 20.000 civarına inmiştir.

Museviler görünürlüklerini hep mümkün olduğunca azaltma yoluna gitmişlerdir. Bununla birlikte, Agos'un yayına başlamasıyla birlikte Ermenilerin ve bu arada diğer Gayrimüslimlerin de kimliklerine sahip çıkmaya başlamaları Musevilerde de yansımaları geç de olsa bulmuştur. Örneğin bu azınlık, *Şalom Gazetesi* başyazarı İvo Molinas'ın önerisi üzerine, Hanuka'yı (Işık Bayramı) ritüellerine uygun olarak, 13 Aralık 2015 gecesi Ortaköy Camii ile Ortaköy Sinagogu arasındaki

42 Bkz. Haim Vidal Sephiha, <http://sefarad.org/lm/010/sep-hiha.html>. Bilgi ve kaynak için Rita Ender'e teşekkür ederim.

43 Bkz. Süheyla Yıldız, "Asimilasyon ile Kimliklenme Arasında Bir Kuşak: Yahudi Gençlerinin Kimlik Stratejileri", *Gençlik Halleri, 2000'li Yıllar Türkiye'sinde Genç Olmak*, der. Demet Lüküslü ve Hakan Yücel, Ankara, Efil Yayınevi, 2013, s. 195-221. Yahudi İspanyolcasının kaybolma süreci hakkında, senaryosunu Rita Ender'in yazdığı *Las Ultimas Palabras* adlı 2015 yapımı film bkz. <https://lasultimaspalabras.wordpress.com>

44 Bkz. Altıncı Bölüm, **Sınırlamanın Savunulması: "Feragat" ve "Teamül"** altbaşlığı, ayrıca Yedinci Bölüm, **Lozan Ertesinden 1930'lara Baskılar** altbaşlığı.

45 İstanbullu Ermeniler ve özellikle zenginleri de H. Dink ve Agos'a ciddi tepki göstermişlerdir, ama Dink'in etrafı hemen, esas olarak Anadolu kökenli Ermenilerle dolmuştur ve Ermeni cemaatinin temel rengini artık bu ekip vermiştir. Rumlara gelince, onların sayıları 2.000 civarına inmiş durumdadır.

46 Bkz. İkinci Bölüm, **Azınlıklar ve Mekan [Territory]** altbaşlığı.

47 Franklin Hugh Adler, "Jews in Contemporary Turkey", *Macalester International*, Vol. 15, Article 13'ten (<http://digitalcommons.macalester.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1395&context=macintl>) Riva Kastoryano, "From Millet to Community: The Jews of Istanbul", *Ottoman and Turkish Jewry*, ed. Aron Rodrigue, Bloomington, Indiana University Press, 1991, s. 255. Bu kaynağı gördüğüm yazı: Uzey Bulut, "Turkey, where are your Jews?", <http://www.israelnationalnews.com/Articles/Article.aspx/20389>

bir sokakta mumlar yakarak ilk defa açık havada kutlamıştır.⁴⁸ Daha önemlisi, Çankırı Cumhuriyet Başsavcısı Hüsnü Aldemir, “FE-TÖ tam bir Yahudi örgütlenmesi” deyince Musevi toplumu, “Türk Yahudi Toplumu” hesabından attığı bir tvitle tepki göstermiş, “Nefret suçlarına karşı teminatımız olması gereken savcının nefret söylemini kınıyoruz” açıklamasında bulunmuştur.⁴⁹

Türkiyeli Museviler İstanbul'daki Türkiye Başhahamlığına bağlıdır. AB üyesi İspanya ve Portekiz'in 15. yüzyıl sonunda kovulan Sefarad Yahudilerine 2015 yılında yurttaşlık vermeye başlaması üzerine⁵⁰ bir kısım Museviler çifte yurttaş olmak için başvurmuşlardır.

Vakıflar ve İbadet Yerleri

Türkiye'deki Musevi ibadet yerlerine sinagog veya havra denir. Musevi vakıflarından her biri sinagog olarak kurulmuştur, yani bu vakıflar aynı zamanda sinagogları da ifade eder.⁵¹ Bu altbaşlığın adının “Vakıflar ve İbadet Yerleri” oluşunun sebebi budur.

Türkiye'de toplam 19 sinagog vakfı vardır. Bunlardan 12'si İstanbul'da, diğerleri

İ'er tane olmak üzere Edirne, Kırklareli, Çanakkale, Bursa, Antakya, Ankara ve İzmir'dedir.⁵² Bu vakıflara bir veya birden fazla sinagog bağlıdır. Bazıları faal bazıları kapalı olan, bazıları yıkık halde bulunan, bazıları sergi salonu olarak kullanılan bu sinagogların toplam sayısı 40'tır.

Musevilerin İstanbul'dan sonra en kalabalık (1.200-1.400 kişi) olarak yaşadığı ikinci kent İzmir'de, bazıları faal olmayan 12 sinagog bulunur. İzmir cemaati o zamanlar (muhtemelen 1934 Trakya saldırılarından⁵³ ürktüğü için) 1936 Beyannamesi vermekten çekinmiş,⁵⁴ tapu kayıtlarında bu si-

- 52 Bu vakıfların ve onlara bağlı sinagogların listesi şöyledir (V=vakfı, S=sinagogu): 1) Balat Ahrida Musevi S. V. (Ahrida S.; Yanbol S.); 2) Türkiye Hahambaşlığı/ Beyoğlu Musevi Hahamhanesi V. (Şişli S.; Yeniköy Tiferet Israel S.; İtalyan S.; Adana S.); 3) Büyükkada Hesed Leavraam S. V. (Büyükkada Hesed Leavraam S.); 4) Hasköy Maalem Musevi S. V. (Hasköy Maalem S.); 5) Kadıköy Hemdat Israel Sinagogu V. (Haydarpaşa Hemdat Israel S.; Caddebostan Bet El S.); 6) Kuzguncuk Bet Yaakov Sinagogu V. (Kuzguncuk Bet-Yaakov S.; Kuzguncuk Bet-Nessim S.); 7) Neve Şalom Musevi Sinagogu V. (Neve Şalom S.; Şişli Beth-Israel S.; Heybeliada S.; Burgazada S.; Kemerburgaz S.); 8) Ortaköy Etz-Ahayim Sinagogu V. (Ortaköy Etz-Ahayim S.); 9) Or-Ahayim Musevi Hastanesi V. (Eminönü Çorapçı Han S.); 10) Sirkeci S. V. (Sirkeci Bet Avraam S.); 11) Yüksekaldırım Aşkenaz Sinagogu V. (Yüksekaldırım Aşkenaz S.); 12) Ankara Musevi S. V. (Ankara S.); 13) Antakya Musevi Havrası V. (Antakya Havrası); 14) Bursa Türk Musevi Cemaati V. (Bursa Geruş S.); 15) Çanakkale Mekor Hayim Musevi S. V. (Çanakkale Mekor Hayim S.); 16) Hasköy Türk Karaim Musevi V. (Karaim S.); 17) Kırklareli Musa S. V. (Kırklareli Musa S. -kapalı); 18) Büyük Havra V. -mazbutada- (Edirne Büyük S.); 19) İzmir Musevi Cemaati V. (Alsancak Şaar Aşamayim S. -devamlı açık tek sinagog-; Karataş Beth-Israel S.; Kemeraltı Sinyora S. -toplantılar ve sergiler-; Bikur Holim S.; Portekiz S. -yıkık, Sabetay Sevi'nin sinagogu-; Algazi S.; Şalom S.; Etz Hayim S. -yıkık-; Hevra S. -yıkık-; Foresteros S. -yıkık-; Roş Haar S.; Bet Hillel S. -müze olacak-; Karşıyaka Mezaket Arabim S.). Bu bilgiler için Rita Ender, Ester Zonana, Moris Levi ve Sami Azar'a teşekkür ederim.

- 53 Bkz. Yedinci Bölüm, ii) Fiziksel Saldırıları başlığı altında 1920 ve 30'lar altbaşlığı.

- 54 Bu tutum istisnai değildir. Anadolu'da birçok Gayrimüslim kuruluşu, 1915 travmasından kalma “elimiz-

48 <http://t24.com.tr/haber/musevilerin-hanuka-bayrami-istanbulda-ilk-kez-halka-acik-olarak-kutlandi,320190>

49 <http://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/06/18/bassavci-feto-tam-bir-yahudi-orgutlenmesi/>

50 <http://www.salom.com.tr/haber-95543-İspanyadan-sefaradlara-tarihi-davet.html>; <https://www.ancara.embaixadaportugal.mne.pt/tr/buyukelcilik/haberler/343-sefarad-portekiz-yahudilerinin-soyundan-gelenlere-portekiz-vatandasligi-verilmesi>

51 İstanbul'daki vakıflardan 4 tanesi sinagog vakfı değildir: (V.=vakfı) 1) 500. Yıl V. (müze işletir ve tanıtım faaliyeti içinde bulunur); 2) Fortüne ve İzak Pinhas V. (eğitim desteği veren özel vakıftır); 3) Ulus Musevi Lisesi V. (okulları yönetir ve destekler); 4) Balat Or-Ahayim Hastane V. (hastane işletir). Bunlardan ilk üçü Medeni Kanun'a göre kurulmuştur. Bilgi için Moris Levi'ye teşekkür ederim.

nagogların malik hanesi boş kalmış, bunlar cemaatin desteğiyle ayakta durabilmiştir. Yeni vakıf da kurulamamıştır, çünkü ileride de sözü edileceği gibi, 4721 sayılı ve 2001 tarihli Türk Medeni Kanunu Md. 101/4 “... belli bir ırk veya cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamaz” hükmünü getirmektedir.⁵⁵ Ama böyle bir vakıf kurulması için VGM’den ilk defa izin çıkınca⁵⁶ bu 12 sinagog, 2011 yılında kurulan İzmir Musevi Cemaati Vakfı adlı sinagog vakfına bağlanmıştır.⁵⁷

Türkiye’de kullanılmakta olan Musevi mezarlıklarının sayısı 11’dir.⁵⁸

den alırlar” korkusuyla, bir mal sayımı olan 1936 Beyannamesi’ni vermeye çekinmiştir (bkz. Yedinci Bölüm, 1936 Beyannamesi’nin Öyküsü altbaşlığı). Türkiye’li Gayrimüslimler arasında (muhtemelen esas olarak 1942 Varlık Vergisinden sonra) popüler olan şu kafiyeli (ve hazin) ifade durumu özetler: “Karadeniz’de gemin, Romanya’da karın, Türkiye’de malın olmayacak!”

55 4721 s. kanunun bu maddesinin evveliyatı için bkz. Yedinci Bölüm, “Türk olmayanlar” altbaşlığı.

56 Bütün Gayrimüslimleri ilgilendiren bu konu, yasadaki kısıtlayıcı bir hükmün istendiği zaman siyasi iradeyle aşılabileceğini göstermesi açısından çok ilginçtir. Sekizinci Bölüm’ün sonundaki **Başarılanlar** altbaşlığı altında buraya ayrıntısıyla döneceğiz.

57 Sadece, Alsancak Şaar Aşamayim Sinagogu bina olarak tapuda “Kültür Derneği” adına gözükmektedir, çünkü bu bina elli yıl kadar önce satın alındığında mecburen cemaatin ileri gelenleri üzerine kaydedilmiş, bu kişilerin ölmesiyle mülkiyet bu isimle faaliyet gösteren gençlik kulübüne geçmiştir. Bilgi için Sami Azar’a teşekkür ederim.

“Mecburen”in sebebi için bkz. Sekizinci Bölüm, c) 1936 Beyannamesi’nde Kayıtlı Olan, Vakıfların Tasarrufunda Bulunan, Ama Tapuya Onlar Adına Kayıtlı Olmayan Taşınmazlar Sorunu başlığı.

58 (m.=mezarlığı) 1) Hasköy Musevi m.; 2) İtalyan m.; 3) Kadıköy Acıbadem m.; 4) Kuzguncuk Bağlarbaşı-Altunizade m.; 5) Kuzguncuk Nakkaştepe m.; 6) Ortaköy Musevi m.; 7) Ulus Aşkenaz m.; 8) Ulus Sefarad m.; 9) Kilyos m.; 10) İzmir Altındağ Kabristanı; 11) Bursa Musevi m. Bilgi için Ester Zonana’ya teşekkür ederim.

Okullar

1936 Beyannamesi verildiğinde, hatta 1960’larda, bu azınlık çeşitli okullara sahipti. Bunların arasında 1 tane de din adamı yetiştiren ruhani lise vardı. Normal okullar Türkiye’deki Gayrimüslim karşıtı politikalar yüzünden ve 1948’de İsrail’in kuruluşu nedeniyle hızlanan göç sonucunda nüfus azalınca, ruhani lise de talep yokluğu yüzünden kapanmıştır (toplam 5 okul kapanmıştır).

2015 sonu itibarıyla, azınlığın İstanbul’da Ulus Özel Musevi Okulları adını taşıyan 1 yuva, ilkokul ve lisesi bulunmaktadır. İzmir’deki ilkokul öğrenci yetersizliğinden 2000’lerin başında kapanmıştır.

Dernekler ve Yardım Kuruluşları

Azınlığın İstanbul’da 11, İzmir’de de 3 derneği vardır.⁵⁹ İstanbul’da cemaatin Or-Ahaim Musevi Hastanesi Vakfına bağlı Or-Ahaim Musevi Hastanesi (<http://www.balathastanesi.com.tr/>) isimli herkese açık bir sağlık kuruluşu, Neve Şalom Musevi Sinagogu Vakfına bağlı bir de Or-Yom Huzurevi mevcuttur. İzmir’deki hastane ise, sürekli zarar ettiği için 2014’te kapatılıp devredilmiştir.

59 (D.=derneği) 1) Yıldırımspor Kültür D.; 2) Barnyurt Huzurevine Yardım D.; 3) Fakir Hastalara Yardım D.; 4) İhtiyarlara Yardım D.; 5) Sefarad Kültürü Araştırma D.; 6) Öğrencilere Yardım D.; 7) Or-Ahaim Hastanesine Yardım D.; 8) Göztepe Kültür D.; 9) Fakirleri Koruma D.; 10) Yetimleri Koruma ve Barındırma D.; 11) Dr. Marküs Kültür ve Sanat D.; 12) Karataş Hastanesini İdare D. (İzmir); 13) Fakir ve Yetim Çocukları Okutma D. (İzmir); 14) Musevi Mezarlığı D. (İzmir). Bu konuda yardımları için Rita Ender, Ester Zonana, Moris Levi ve Sami Azar’a teşekkür ederim.

Yayın Faaliyeti

Museviler, İstanbul'da yayınlanan ve 2 sayfası İspanyol Yahudicesinde yazılmış olan 20 sayfalık Türkçe bir haftalık gazeteye sahiptir: *Şalom* ("barış").



Görsel: *Şalom*'un logosu.

İzmir'deki Museviler, iki ayda bir internetten yayınlanan *Diyalog* adlı bir mektupla cemaat haberlerini alırlar.

3) Rumlar

Terim Meselesi

"Rum" terimi "Romios"tan gelir (çoğulu: Romioi). Bizans'ın Doğu Roma olmasına ilafeten, "Romalı" demektir.

Türkiye'de "Rum" dendiğinde, büyük çoğunluğu İstanbul'da oturan ve anadil olarak Rumca/Yunanca konuşan Helen azınlık akla gelir. Oysa bu terim birkaç anlamda kullanılır:

Teritoryal anlam: Konstantinopolis'i fethettikten sonra kendilerini Doğu Roma imparatorlarının devamı sayan Osmanlı sultanları (Sultan-ı İklim-i Rum; Roma Elleri'nin Sultanı) tarafından da benimsenen

"Rum" terimi, Doğu Roma topraklarında, Anadolu'da yaşayanlar için kullanılmıştır (ör. Mevlana Celalettin-i Rumi). Hatta, Bizans Balkanlarda da hüküm sürdüğü için, Balkanları ve Balkanlıları ifade etmek için: Rumeli, Rumelili.

Etnik anlam: Yunanistan bağımsız devlet olduktan sonra ortaya çıkan "Yunan" veya "Yunanlı" terimi (ki, "İon/İonia"dan gelir) Türkçede bu devletin yurttaşı olan Helenler için, "Rum" terimi ise Yunanistan dışındaki (Kıbrıs, Türkiye, ABD, Avustralya, vb.) Helenler için kullanılır.

Dinsel anlam: "Rum Ortodoks" ise dinsel bir terimdir ve bir Hristiyan mezhebinin ifadesi eder. Bu mezhebin mensupları arasında, Slavlar (Ruslar, Bulgarlar, vb.) ve Araplar gibi Helen kökenle ilgisi olmayan etnik gruplar da bulunur. Nitekim, 1939 yılında İskenderun Sancağı'nın Türkiye'ye Hatay adıyla iltilhak etmesi üzerine, burada yaşayan Rum Ortodoks mezhebinden Araplar da Türkiye'nin Rum Ortodoks nüfusuna eklenmiştir.

Bugün Türkiye'de "Rum Ortodoks" dedimiz zaman, bundan, farklı etnik kökenden gelen (ve farklı Rum Ortodoks Kiliselere mensup olan) 2 tane Rum Ortodoks azınlık anlaşılır. Bunlardan Antakyalı/Arap Rum Ortodoksları aşağıda ele alacağız.⁶⁰ Burada Helen kökenli Rumlarla başlayalım. Bir başka deyişle, İstanbullu Rumlarla.⁶¹

60 Bkz. B) **Devletin Görmezden Geldiği Gayrimüslim Azınlıklar** başlığı.

61 Karamanlılar adlı grubun durumu ise etnik mensubiyet açısından tartışmalıdır. Rum Ortodoks dininden olan ve konuştukları tek dil olan Türkçeyi Grek harfleriyle yazan bu insanların kimileri Türkleşmiş Rumlar, kimileri ise Hristiyanlaşmış Türkler olarak niteler. Osmanlı döneminden beri İstanbul'da da yaşamış olan Karamanlıların esas memleketleri Anadolu'nun Karaman bölgesi-

Nüfus

Rumlar da, Ermeniler ve Museviler gibi, Türkiye'nin genel nüfusundan etnik, dinsel ve dilsel bakımdan farklılık arzeden bir azınlıktır. Helen kökenden gelen, çok büyük çoğunluğu Ortodoks olan, çok az sayıda Katolik ve Protestan içeren bu azınlık da Anadolu'nun otokton ahalisindendir.

Kurtuluş Savaşı sonucunda 1 milyona yakın Rum Anadolu'dan kaçarak Yunanistan'a sığınmış ve 1923 Mübadelesi çerçevesinde de 189.916 Rum Ortodoks Yunanistan'a (ve 355.635 Yunanistanlı Müslüman da Türkiye'ye) gitmek zorunda kalmıştır.⁶² Lozan'la birlikte kurulan Türkiye devletinde, büyük çoğunluğu İstanbul'da ve bir miktar da İmroz ile Bozcaada'da olmak üzere yaklaşık 110.000 kadar Rum kalmıştır. 30 Ocak 1923 Mübadelesi sonucunda iki ülke arasında zorunlu mübadeleye tabi tutulup yer değiştirtilenlere "mübadil", mübadeleye tabi tutulmayıp da kalmalarına izin verilenlere ise "etabli" (Fransızca: "yerleşik") denmiş olduğuna göre, bu 110.000 Rum etabli olmaktadır.⁶³

dir (en çok Konya, Niğde, Nevşehir, Kayseri, Yozgat, Ankara yöreleri).

Bu cemaat bugün fiilen ortadan kalkmıştır, çünkü Karamanlılar Rum Ortodoks oldukları için 1923 Mübadelesi'yle Yunanistan'a gitmek zorunda bırakılmışlardır. Geride sadece, bir "Türk Ortodoks Kilisesi" kurarak Papa Eftim adını alan Keskin Metropolit Vekili Pavli Karahisaridis'in özel izinle Mübadele'den bağışık tutulan ailesi ve yakınları kalmıştır. Bu aile İstanbul'a yerleşerek devletin yardımıyla Galata'da Fener'e ait dört kiliseye el koymuştur, fakat günümüzde bütün "cemaat"ı Papa Eftim'in birkaç akrabasından ibarettir. Bu konuda bkz. Melek Fırat, "Papa Eftim ve Türk Ortodoks Patrikhane-si" kutusu, TDP-I, s. 190.

62 Macartney, a.g.e., s. 445-446.

63 1939'dan önce Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında (Hatay'da) bulunduğu için, hemen yukarıda "Antakyalı / Arap Rum Ortodokslar" diye adı geçen ve aşağıda in-

Bu azınlığın sayısı, sürekli baskılar⁶⁴ ve özellikle de 1964 sonrasında Kıbrıs sorununun Türk-Yunan ilişkilerini zehirlemesi yüzünden günümüzde 2000-2.500 civarına inmiş bulunmaktadır. Tümüne yakını İstanbul'da yaşayan bu insanların büyük bölümü ileri yaşlardadır. Çok az sayıda olmakla birlikte, 1923 Mübadelesi'nin torunları son yıllarda Yunanistan'dan gelerek cemaate bir miktar taze kan taşımaya başlamıştır.⁶⁵

2010'lardan itibaren İstanbul Rumları, cemaatin faaliyetlerini eşgüdümleyen Rum Cemaat Vakıflarını Destekleme Derneğinin (RUMVADER), özellikle başkan Laki Vingas'ta⁶⁶ odaklanan çabalarıyla kültürel bir

celenecek olan grubun etabli olup olmamakla ilgisi bulunmadığı unutulmamalıdır.

64 Bkz. Yedinci Bölüm.

65 Türkiye dışında yaşamakta olan İstanbullu Rumlar hakkında bkz. İstanbullu Rumların Evrensel Federasyonu, "Yurtları Dışında Yaşamaya Mecbur Edilen İstanbullu Rum Toplumunun Karşılaştığı Zorluklar", Rum Cemaat Vakıfları Destekleme Derneği (RUMVADER) ve İstanbullu Rumların Evrensel Federasyonu (IREF), *Azınlık Vatandaşları - Eşit Vatandaşlar, Rum Cemaati Üzerine Çalışma Metinleri*, İstanbul, Şubat 2015, s. 83-104. Bundan sonra RUMVADER ve IREF diye geçecek olan bu önemli kaynağın internet adresi: <http://www.rumvader.org/Assets/Upload/Images/file/TURKCE%20online%20version.pdf>

66 2008'de çıkarılan yeni Vakıflar Kanunu Md. 41, VGM'nin en üst seviyedeki karar organı olan 15 üyeli Vakıflar Meclisinde Gayrimüslim vakıflarının 1 kişi tarafından temsil edilmesine olanak tanımıştır. Bunun üzerine İstanbul Yeniköy Rum Cemaati Vakfı Başkanı Laki Vingas, 2008'den itibaren 166 Gayrimüslim vakfının (Ermeni, Rum, Musevi, Süryani, Keldani, Maruni, Bulgar ve Gürcü) ortak temsilcisi olarak iki dönem zor ve verimli bir görev yapmıştır. Azınlık vakıfları seçim yönetmeliğinin 15 ay askıya alınması ve yenisinin hazırlanmaması üzerine Mart 2014'te istifâ eden Vingas, Vakıflardan Sorumlu Başbakan Yardımcısı Bülent Arıncı'nı seçim yönetmeliğinin Nisan ayı içerisinde tamamlanacağını bildirmesi üzerine istifasını geri almış ve ikinci dönem sonunda (Aralık 2014), görevi Ermeni Tıbrevank Surp Haç Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Toros Alcan'a devretmiştir. 24.12.2017'den itibaren de bu görevi Türkiye Hahambaşılığı Vakfı Başkanvekili Moris Levi yürütmektedir. (2017 sonu itibarıyla bu seçim yönetmeliği henüz çıkmış değildir).

rönesans yaşamaya ve seslerini duyurmaya girişmişlerdir.

Osmanlı Rumlarının ikinci önemli merkezi olan İzmir'de de örgütlenme çabaları başlamıştır. 2017'ye kadar 40 kişi kadar olan İzmirli Rumlar, iş vs. nedenleriyle gelip burada yaşayan Yunanlılarla birlikte 200 civarında bir cemaat oluşturmaktadır.

Helen kökenli olan Rumlar, dinsel bakımdan, 1600 yılından beri İstanbul'un Fener/Balat semtinde bulunduğu için Türkiye'de kısaca "Fener Patrikhanesi" veya "Fener" diye anılan ve daha önce de belirttiğim gibi dünyadaki resmî adı "İstanbul Ekümenik Patrikhanesi" (bkz. Ekümenik Sıfatı kütusu) olan Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlıdır.⁶⁷

Vakıflar

Bir zamanlar İstanbul'un en önemli Gayrimüslim cemaatine sahip olan Rumların; İstanbul, İmroz ve Bozcaada'da, uzun ve zenin geçmişten kaynaklanan toplam 69 vakfı

vardır.⁶⁸ Bu vakıfların hepsi değil ama büyük çoğunluğu kilise vakfıdır; kiliselerin tüzel kişiliğine izin verilmediği için bu ibadet yerlerinin ayakta kalmasını bu vakıflar sağlamaktadır. Okul vakıfları da okulları destekler.

2017 sonu itibariyle İzmir'de Rum Ortodoks vakfı yoktur.

İbadet Yerleri

İstanbul Rumlarının İstanbul ve İmroz-Bozcaada'da 180 kilisesi, 33 ayazması,⁶⁹ 12 manastırı, 30'u aşkın mezarlığı mevcuttur.⁷⁰ İbadet yerlerinde her pazar olmasa bile zaman zaman ayinler düzenlenir. Bu ibadet yerleri arasında, dinsel bakımdan Fener'e tabi olan Bulgar ve Rus kiliseleri, ayrıca, Kudüs Patrikhanesine bağlı olanlar da bulunmaktadır.⁷¹

67 Bu Patrikhane konusunda bkz. Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003. Patrikhane, Doğu Roma İmparatorluğu başkentinde bulunduğu ve bugünkü Ortodoks kiliselerinin çoğunun ana kilisesi olduğu için diğer üç tarihi Ortodoks patrikhanesi (İskenderiye, Antakya, Kudüs) ve çeşitli Ortodoks Kiliseleri arasında özel bir konuma sahiptir. Patrik'in Hristiyan dünyasındaki resmî unvanı "İstanbul ve Yeni Roma Başepiskoposu ve Ekümenik Patrik"dir. Diğer Doğu Ortodoks episkoposları ve patrikleri arasında *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) unvanını taşır ve bu nedenle, "Doğu Ortodoks Kilisesi" adı altında toplanan Kiliselere mensup 250 milyon Rum Ortodoks'un bütün dünyadaki ruhani lideridir. Tayin ve azil de dahil olmak üzere dinsel yetki alanı Türkiye içindeki ve dışındaki bazı başepiskoposlukları, metropolitlikleri ve benzeri dinsel kurumları kapsar. (Bu dinsel yetki alanının listesi için bkz. <http://www.megarevma.net/patrikhane.htm>)

68 Bu vakıfların 8 bölgeye ayrılmış eksiksiz listesi ve binalarının fotoğrafları için bkz. <http://www.rumvader.org/Page/80/vakiflarimiz.html>. Ayrıca <http://vgm.gov.tr/vakifarama.aspx?Cemaat=1>. Günümüzdeki azınlık cemaatleri hakkında bilgi ve ayrıca İstanbul, İmroz/Gökçeada ve Bozcaada'daki Rum Ortodoks cemaat vakıflarının listesi için bkz. Konstantinos Çiçelikis, "Rum Azınlık Kurumları: Türkiye'deki Rum-Ortodoks azınlığın geleceği için önemi ve rolü", çev. Damla Döneröz, RUMVADER ve IREF, a.g.e., s. 9-40.

69 Kelime anlamı "şifalı/kutsal su" demek olan ayazma, içinde sunak/mihrap bulunmamasıyla kiliseden ayrılan küçük bir dua yeridir.

70 Bkz. <http://www.rumvader.org/Page/84/anasayfa.html> Bu listenin 2017'de hazırlanıp RUMVADER sitesine konması Danai Palakoğlu ve Laki Vingas sayesinde gerçekleşmiştir. Daha önce bunların isimlerini bana ileten Patrik Vekili Metropolit Stefanos'a ve Peder Dositheos Anagnostopolus'a teşekkür ederim. Ayrıca bkz. Zafer Karaca, *İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kilisesi*, İstanbul, Yapı-Kredi Yayınları, 2008.

71 Yeniköy Kudüs-i Şerif Aya Yorgi Kilisesi ve Manastırı Vakfı faal vakıf olup, alışılmışın dışında, Kudüs Patrikhanesinin temsilcisi olan tek bir kişi tarafından yönetilmektedir. Bu yönetim altında Fener Aya Yorgi Kilisesi ve Manastırı ile Heybeliada Aya Yorgi Kilisesi ve Manastırı da bulunmaktadır, ama bunlar mazbut vakıftır, yani yönetimlerine VGM el koymuştur.

Ekümenik Sıfatı

Hristiyan dünyasında ekümenik, "evrensel" anlamına gelen dinsel bir sıfat ve unvandır. İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesinin, bu kurumu "eşitler arasında birinci" kabul eden diğer Rum Ortodoks patrikhaneleri ve kiliselerinin ruhani ve onursal lideri olmasını ifade eder. Türkiye'de gündemde olması, bu sıfatın Türkiye Cumhuriyeti tarafından kabul edilmeyişi nedniyledir.

* * *

Bu sıfat ve unvanı Patrikhane 6. yüzyılda aldı. Konstantinopolis'in fethinin ardından Fatih tarafından güçlendirildi ve o günkü Ortodoks dünyasına hakim hale getirildi.

Papalık ile ilişkilere gelince, Roma, 451'deki Kadıköy 4. Konsil'i'nde Yeni Roma'nın (Fener'in) kendisiyle eşit haklara sahip olduğunu kabul etmişti.

Lozan Antlaşması'nda adı geçmeyen, tutanaklarda ise yalnızca dinsel konularla ilgileneceği saptanan¹ Fener'i Türkiye Cumhuriyeti, Papa Ef-tim'in kilisesini rakip çıkarma teşebbüsünün ve Patrik'i İstanbul vali yardımcılarının birine muhatap kılma durumunun da gösterdiği gibi, sürekli olarak zayıf tutmaya çalıştı ve onun ekümenik sıfatını tanımayı reddetti. Hatta, önüne gelen bir davada Yargıtay, bütünüyle dava ve bağlam

dışı olduğu halde, Fener'in ekümenik olmadığını ileri sürdü.²

Devletin bu tutumu medyanın milliyetçi-islamcı bir kesimini etkiledi ve sonuçta gerçek dışı iddialar ortaya çıktı. Fener'in ekümenik sıfatının Lozan'da yasaklandığı, bu unvanı tanımanın Patrikhane'yi özerk kılacağı, devletin kontrolü dışına çıkaracağı, bir "Yeni Vatikan" olmasına yol açacağı, hatta "bağımsız bir devlet statüsüne" kavuşturacağı yazıldı.³

İlginç ve öğretici olan bir durum da, Fener'in bu sıfatına Atina Başpiskoposu'nun ve ayrıca Moskova Ortodoks Patriği'nin Türkiye Cumhuriyeti'nden daha fazla karşı çıkıyor oluşlarıydı.

* * *

Oysa Lozan tutanaklarında ekümenik terimi, Ankara heyeti itiraz etmediği için defalarca geçer.⁴ Fener'in adının hiç geçmediği Antlaşma metninde ise bu unvanın yasaklanması tabii ki söz konusu değildir. Tamamen dinsel anlam taşıyan vesadece Ortodoks ilahiyatına ilişkin olan bu sıfat ve unvanın, devleti (özellikle de laik bir devleti) ilgilendiren ve onun karışacağı bir alan olmadığı açıktır.

Diğer yandan, bu tanımamanın uluslararası planda teorik veya pratik herhangi bir anlamı veya etkisi yoktur çünkü bu sıfat ve unvan bütün devletlerce ve uluslararası kuruluşlarca tanınır. Papalık ile Fener arasındaki karşılıklı aforoz, 7 Aralık 1965'te Fener Patrikhanesinde, iki dinsel li-

1 "Patriklik kurumunun siyasal niteliği ile yönetim alanındaki yetkilerinden yoksun bırakılması ve (...) salt bir din kurumu halini alması" önerisi Lozan Konferansı'nda bizzat konferans başkanı Lord Curzon tarafından getirilmiştir (bkz. Seha L. Meray (çev.) *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, Ankara, SBF Yayını, 1969-1973, s. 324-325).

İsmet Paşa da bunu, "Konferans önünde, Müttefik Temsilci Heyetlerinin ve Yunan Temsilci Heyetinin yapmış oldukları resmi konuşmaları ve verdikleri garantileri senet" saydığını söyleyerek kabul etmiştir (s. 331).

2 Bkz. B. Oran, "Yargıtay'ın Bir Kararı Üzerine: İstanbul Ekümenik Patrikhanesi ve Ekümeniklik", *Cengiz Aktar (der.), Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açılardan Ekümenik Patrikhane*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 121-146. Bu makalenin temeli olan uzmanlık raporu için bkz. <http://www.baskinoran.com/belge/EkumenikPatrikhaneMutalaasi.pdf>

3 Ör. <http://www.yenidenergenekon.com/248-fenerum-patrikhanesi-ve-ekumeniklik-meselesi/>; <http://mgoktekin.blogcu.com/papa-benedictus-un-turkiye-ziyareti-ve-anlasilmasi/781445>

4 Ör. Meray (çev.), a.g.e., Takım I, C. I, Kitap 1, 1970, s. 322, 337, 339-341.

derin katıldığı bir törende karşılıklı olarak kaldırılmıştır.⁵

Venedik Komisyonu da Mart 2010 tarihli görüşünde (*avis*), Türkiye Cumhuriyeti'nin bu sıfatı kullanmak zorunda olmadığını, ama Ekümenik Patrikliği'nin bu dinsel unvanı kullanmasını engelle-

5 <http://www.gecmisgazete.com/haber/vatikan-ile-fener-sarmas-dolas-oldu-ve-bin-yillik-aforoz-kalkti>

menin AİHSMd. 9'un ihlali olacağını belirtmiştir.⁶

6 [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)005-f](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)005-f)

Bkz. Yiannis Ktistakis, "Reflections on the Ecumenical Character and the Legal Status of the Patriarchate of Constantinople", *Advancing Freedom of Religion or Belief for All, Contributions from the Conference 6-9 September 2015, Halki, Istanbul, Turkey*, Elizabeta Kitanovic and Fr Aimilianos Bogiannou (Eds.), Geneva, Globethics.net, 2016, s. 60.

Bir zamanlar İstanbul'da faal olan Katolik Rum kilisesi artık Keldani cemaati tarafından kullanılmaktadır.

Mezarlıklara gelince: İstanbul'da 4'ü faal olmayan 25, Imroz'da 5, Bozcaada'da 1, Hatay'da 8, Mersin'de de 1 tane Rum mezarlığı kalmıştır.⁷²

Türkiye Rum Ortodoks cemaatinin Antalya ve Alanya'daki ibadet faaliyetleri, mülkiyeti cemaate ait bir mekanda ve bu amaçla özel olarak tahsis edilmiş yerlerde yürütülmektedir. Bursa'da her hafta Protestan kilisesinde ayin düzenlenmektedir. Ankara'da ibadet faaliyeti 2017 itibariyle yeni başlamış olup, Ankara Kalesi'nin hemen altındaki Fransız Kilisesi'nde ayda 1 kere yapılmaktadır.⁷³

Yunanlılarla birlikte yaklaşık 200 kişilik bir cemaat oluşturduğu yukarıda belirtilmiş olan İzmirli Rumların mülkiyetinde kilise yoktur. Cemaat, 1950'lerde yapılan bir anlaşma ile Yunan Hükümeti tarafından Hollanda Hükümeti'nden 99 yıllığına kiralanmış Felemenk Kilisesi'nde (Yeni Aya Fotini) faaliyet göstermektedir. Kilise'ye Aralık 2014'ten itibaren bir papaz tayin edildiği

için ayinler artık her pazar yapılmaktadır. Kilise, İzmir Büyükşehir ve Konak belediyelerinden yardım görmektedir.

Bunların dışında, İzmir ve çevresinde farklı belediyelerin mülkiyetinde bulunan kilise ve ayazmalarda özel izinle yılın belirli dönemlerinde ayin yapılır. Bunların en büyüğü olan, Basmane'deki Aziz Vukolos Kilisesi, İzmir Büyükşehir Belediyesine tahsis edilmiş bir kültür merkezidir ve 6 Şubat Aziz Vukolos Yortusu, Paskalya vs. için cemaate tahsis edilmektedir. Konak Belediyesi Kent Tarihi Biriminin bulunduğu ofisin bahçesinde, Roma döneminden kalan bir su kanalı içinde Sütveren Meryem Ayazması bulunmaktadır. İzmir'de 1 tane de Rum mezarlığı vardır.⁷⁴

Okullar

İstanbul'da geçmişte mevcut olan 63 Rum okulundan 6 tanesi günümüzde sembolik sayıda öğrenciyle de olsa faaliyettedir.⁷⁵

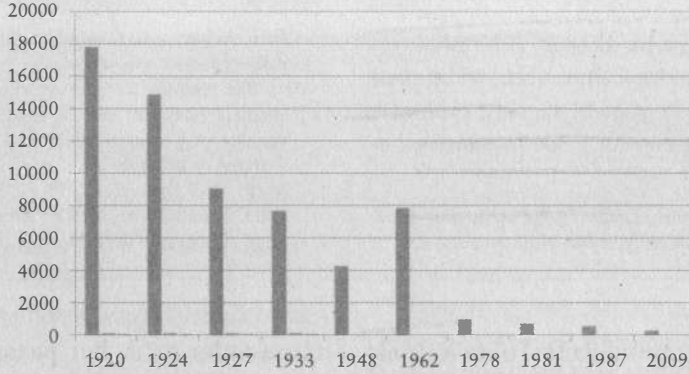
74 İzmir'le ilgili bilgiler için Teodora Hacudi ve Laki Vingas'a teşekkür ederim.

75 Faaliyette olanlar: Özel Zoğrafyon Rum Lisesi; Özel Zapyon Rum İlkokulu ve Lisesi; Özel Fener Rum Lisesi; Özel Langa Rum İlkokulu; Büyükaada Özel Rum İlkokulu; Özel Gökçeada Rum İlkokulu, Ortaokulu, Lisesi.

72 Bkz. <http://www.rumvader.org/Page/84/anasayfa.html>

73 Laki Vingas'la Ağustos 2017 tarihli görüşme.

Şema: Rum Okulu Öğrencileri, 1920-2010



Kaynak: İstanbullu Rumların Evrensel Federasyonu (İREF), *Number of Students at the Greek Schools during the Last Period of Ottoman Empire and Republic of Turkey (in Turkish language)*. <http://www.conpolis.eu/Anakoinwseis/Anakoinwseis.aspx>

(Bkz. Rum Okulu Öğrencileri, 1920-2010 şeması).

Altıncı Bölüm'de göreceğimiz Lozan Md. 14 ve Md. 40 hükümlerine rağmen, Rumca eğitimin 1927'de yasaklandığı⁷⁶ İmroz ve

Resmen kapanmamış, ama faaliyette olmayanlar: Heybeliada Özel Rum Erkek Lisesi; Özel Merkez Rum İlköğretim Okulu ve Lisesi; Özel Yeşilköy Rum İlköğretim Okulu; Özel Tarabya Rum İlköğretim Okulu; Özel Kurtuluş Rum İlköğretim Okulu.

Kapanmış olan Rum okulları: Beşiktaş ilk, Ortaköy ilk, Büyükdere ilk, Bebek ilk, Boyacıköy (ilk, erkek orta ve lisesi), Sarıyer ilk, Aya Triada ilk, Aynalıçeşme ilk, Nane ilk, Evangelistria ilk, Kumkapı ilk, Samatya ilk, Edirnekapı ilk, Balat ilk, Cibali ilk, Lonca ilk, Ksiloporta ilk, Hasköy ilk, Hagios Potiras Antifonitis ilk, Edirnekapı ilk, Salmatomburk (ilk, erkek orta ve lisesi), Sarmaşık Aya Dimitri ilk, Panavia Suda (Egrikapı) ilk, Topkapı ilk, Fener-Muhlio ilk, Büyükada Yetimler ilk, Heybeliada ilk, Burgazada ilk, Kınalıada ilk, Üsküdar ilk, Kandilli ilk, Çengelili ilk, Kuzguncuk ilk, Yeldeğirmeni ilk, Kalamış ilk, Beykoz ilk, Paşabağçe ilk, Altımermer ilk, Yeni Mahalle ilk, Tahtaminare ilk, Zografyon ilk, Fener ilk, Arnavutköy karma ilk, Feriköy ilk, Fener Yoa kimyon ilk ve kız lisesi, Kadıköy ilk, Aya Konstantin ana ve ilk, Yeniköy ilk, Bakırköy ilk. Bilgi için Laki Vingas'a teşekkür ederim.

76 Bu okullar 1927'de Türk hükümeti tarafından kapatılmamıştır; Rumca eğitim çeşitli yöntemlerle engellenince eğitim durmak zorunda kalmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yedinci Bölüm, iii) **Yasalarda, Ant-**

Bözcaada'da, 49 yıl aradan sonra eski ilkokul binasının Eylül 2013'te 4 sınıflı bir ilkokul olarak açılmasına izin verilmiş, 4 öğrenciyle öğretim başlamıştır. Demokrat Parti döneminde (1950-69) yeniden açılan ve son olarak 1964'te kapatılan okullardan biri, 51 yıl süren uzun çabalar sonucunda İmroz Teppeköy'de Özel Gökçeada Rum Ortaokulu ve Lisesi adıyla 28 Eylül 2015'te 11 öğrenciyle eğitime tekrar başlamıştır.⁷⁷

1923 Mübadelesi öncesinde yoğun Rum nüfusa sahip İzmir'de bugün Rum Ortodoks okulu yoktur.

İlaşmalarda ve Uygulamada Dinsel Ayrımcılık başlığı altında **Lozan Ertesinden 1930'lara Baskılar** altbaşlığı ve **1960'lardan Günümüze** altbaşlığı. Ayrıca, **İmroz-Bozcaada Statüsünün İhlali** kutusu.

77 İmroz ve Bozcaada'nın geçmişi ve bugünkü durumu hakkında önemli bilgiler için bkz. Valeria Andonopulu, "Dünden bugüne İmroz ve Tenedos - Adaların, İmroz (Gökçeada) ve Tenedos'un (Bozcaada) tarihi, son yıllarda geçirdiği değişim dinamikleri ve burada yaşayan Rum Ortodoks cemaatin son durumu hakkında kısa ve özlü bir rapor", çev. Damla Demiröz, RUMVADER ve İREF, a.g.e., s. 55-81.

Dernekler ve Yardım Kuruluşları

Rumların günümüzde çeşitli alanlarda faaliyet gösteren, İstanbul'da 23, İzmir'da 3, İzmir'de 1 tane olmak üzere toplam 27 derneği mevcuttur.⁷⁸ Rumların, kamuya açık olan ve içinde huzurevi de bulunan Balıklı Rum Hastanesi adlı bir sağlık kuruluşu vardır (<http://www.baliklirum.com/>).

İzmir'de dernek olarak İzmir Rum Kültür ve Düşünce Derneği kurulmuştur, yardım kuruluşu yoktur.

Yayın Faaliyeti

Rumların Türkiye'de halen iki gazetesi yayınlanmaktadır: Mihail Vasiliadis ve oğlu Minas tarafından çıkarılan *Apoyevmatini* ("ikinci vakti", 1925) ve Andreas Rombopoulos tarafından çıkarılan *Iho* ("yankı", 1977). Bunlar İstanbul'da, Rumca olarak cumartesi ve pazar hariç olmak üzere hafta içi 4'er sayfa halinde yayınlanır. *Apoyevmatini* A1 ebadındaki kağıda, *Iho* ise onun yarısı boyutunda olan A2'ye basılır. Gazetelerin basılı tirajları 600-800 arasında, yani İstanbul'daki Rum ailelerin sayısı kadardır. İnternette pdf abonelerinin sayısı 2.500'e yakındır.

Iho gazetesi 2012'den beri *Iho Tis Polis* ("İstanbul'un Yankısı") adlı bir internet radyosu üzerinden Rumca yayın da yapmaktadır.

Azınlık gençleri Rum kitap yayıncılığını yarım asır sonra "İstos Yayınları" adıyla canlandırmış ve yirmiyi aşkın Türkçe ve Yunanca eser yayınlamışlardır. 2017 sonu itibarıyla İzmir'de yayın faaliyeti yoktur.



Görsel: *Apoyevmatini*'nin logosu.



Görsel: *Iho*'nun logosu.

B) Devletin Görmezden Geldiği Gayrimüslim Azınlıklar

Lozan'ın azınlık sayıp azınlık hakları getirdiği kişiler antlaşmada "Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk uyrukları" terimiyle belirtildiği halde, Türk devleti Ermeniler, Museviler ve Rumlar dışındaki Gayrimüslimleri (ör. Süryaniler, Yehova Şahitleri, Ezidiler, Protestanlar, vb.) görmezden gelmiş, Lozan'daki hakları onlara tanımamakta direnmiştir.

Bununla birlikte, Türkiyeli demokrat kamuoyundan destek alan bu Gayrimüslim azınlıkların hak mücadeleleri alanında, AB'ye adaylık sürecinin getirdiği reformlar sayesinde kimi yavaş ilerlemeler olmuştur ve olmaktadır. Bunda, bu reformlar sırasında ulus-devlet mantığından uzaklaşarak Osmanlı Millet Sistemi mantığına eğilim gösteren AKP'nin katkısı olmuştur.

78 <http://www.rumvader.org/assets/images/rumdernekler.pdf>

1) Antakyalı / Arap Rum Ortodokslar⁷⁹

Terim Meselesi

Daha önce de belirtildiği gibi, 1939'da Sancak'ın Türkiye'ye Hatay adıyla katılması üzerine Türkiye'deki azınlıklara dahil olan ve günümüzde Hatay-Mersin illerinde yaşayan Rum Ortodoksların etnik açıdan Rumlukla/Helenlikle ilgisi yoktur. Bu azınlık soy olarak Süryani kökenlidir, anadili Arapçadır, ibadetini de kiliselerinde Arapça yapar; bu nedenle cemaate "Arap Rum Ortodokslar" diyenler vardır.

Bu azınlık da soy, dil ve din bakımından çoğunluktan farklılık arzeder. Cemaat, 451 Kalkedon/Kadıköy Konsili'nden sonra Bizans'ın yanında yer alan ve Melkit/Rumi diye anılan Süryanilerin günümüzdeki devamıdır.⁸⁰

Mezhepsel mensubiyet açısından Rum Ortodoks olan bu azınlık dinsel bakımdan Fener'e değil, Antakya ve Tüm Doğu'nun Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlıdır. Hristiyanlığın bir zamanlar en önemli merkezlerinden olan Antakya'nın Osmanlıların eline geçmesi üzerine 1343 yılında Şam'a

göçen ve halen orada bulunan bu otosefal (bağımsız) patrikhane, Doğu Roma İmparatorluğu'ndaki dörtlü tarihi Kiliseler hiyerarşisi içinde, Konstantinopolis (İstanbul) ve İskenderiye'den sonra, Kudüs'ten ise önce gelir; yani üçüncü sıradadır.

Nüfus

Hatay-Mersin bölgesinde yaşayan yaklaşık 8.000 kişilik cemaatin mensupları genellikle esnaftır ve en çok da kuyumculuk yaparlar,⁸¹ kapalı bir yapı oluştururlar. Cemaat dışı (yani, Müslümanlarla) evlilikler hoş karşılanmaz, çünkü bu insanlar böyle evliliklerden doğan çocuklarını çoğunlukla vaftiz ettirmemektedirler ve cemaat yavaş/doğal asimilasyona uğramaktadır.

Anadil Arapça (ve dolayısıyla cemaatin kadim kültürü) kaybolmaktadır, zira 1939 yılına kadar eğitim vermekte olan okul "Hatay'ın anavatana katılması" üzerine devlet tarafından kapatılmıştır ve yeni bir okulun açılması "Lozan'a aykırıdır" denilip engellenmiştir. Devlet okullarındaki zorunlu din eğitimi de sadece Sünni İslam temelli olduğu için eğitim yoluyla asimilasyon devam etmektedir.

RUMVADER'in 27-28 Haziran 2014'te Antakya'da düzenlediği atölye çalışmasında, bir azınlık okulu bulunmamasından şikayet eden gençler sosyalleşebilecekleri tek ortak alanın kilise avlusu ve sosyal tesisleri olduğunu söylemişlerdir. Bölgede dinsel vakıflar dışında sivil toplum örgütlenmesi, örneğin dernekler yoktur. İnternet siteleri hariç ya-

79 Bu konuda yazılı kaynak için bkz. Fadi Hurigil, "Hatay ve Mersin bölgesinde yaşayan Hristiyan cemaatlerin yapısı, sorunları ve çözüm önerileri", RUMVADER ve IREF, a.g.e., s. 105-117. Aynı eserde Peder Yorgo Kasapoglu tarafından yazılan "Günümüzde İstanbul'da yaşayan Antakyalı Rumların Durumu", s. 117-119. Ayrıca bkz. "Antakya'da bir kadim halk: Arap Hristiyanlar", Paros, Kasım 2015, no. 50, s. 138-139. Bu kaynaklar dışındaki bilgiler İskenderun Rum Ortodoks Kilisesi Fukara Vakfı Başkanı Can Teymur'la ve Antakya Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı Başkanı Fadi Hurigil'le doğrudan temas sonucu elde edilmiştir, ikisine de teşekkür ederim. Ayrıca bkz. **Süryani Terimi** kutusu.

80 <http://www.suryaniler.com/suryanitarihi.asp?id=33> Ayrıca bkz. **Süryani Terimi** kutusu.

81 Can Teymur'un verdiği nüfus sayısı Fadi Hurigil'in verdiği bu sayıdan biraz daha yüksektir ve şöyle bölünmektedir: Antakya: 1.200; İskenderun: 2.500; Samandağ: 2.000; Altınözü: 1.750; Arsuz: 250; Mersin: 1.750.

ynlar yoktur.

Bu cemaat, türlü çileler çekmiş bir topluluktur. Hem işgaller ve el değiştirmeler sırasında sürekli olarak yabancı diller (Fransızca, sonra da Türkçe) öğrenmek zorunda kalmıştır, hem de 4 büyük göç yaşamıştır: 1) Ermeni kıyımının yapıldığı ve bundan bölgedeki bütün Gayrimüslimlerin feci biçimde etkilediği 1915'te, bazen 3-4 ay süren gemi yolculuklarını göze alarak G. Amerika'ya gitmişlerdir; 2) 1938-1942 arasında cemaatin yaklaşık yarısı, anadillerini ve kültürlerini korumak adına Suriye ve Lübnan'a göç etmiştir; 3) 1960'larda çok sayıda cemaat mensubu, başta Almanya olmak üzere Avrupa'ya gitmiştir; 4) Küreselleşme sürecinde büyük kentlere akın başlamış, üniversitelere giden gençler iş bulamayacakları için bölgeye dönmemişlerdir.

Bugün İstanbul'a göç edip orada yaşayan cemaat mensuplarının sayısı 1.000 kadardır. Orada "Azınlık içinde azınlık" oluşturan bu insanların yaklaşık yarısı 30 yaş altı genç nüfustur, 300 kadarı 30-55 yaş arasındadır, gerisi 55'in üstündedir. Artık devlet bu çocukların ve gençlerin İstanbul Rum Ortodoks cemaati okullarına gitmelerine izin vermektedir. Bu durumda doğal olarak bir de Rumca öğrenmeleri gerekmektedir. Bunların sayısı bu okullarda neredeyse yarı yarıyadır. Gençlerin çoğu üniversiteye gitmektedir, hatta bir kısmı lisansüstüne devam etmektedir.⁸²

Yukarıda dipnotta adı geçen Peder Yorgo Kasapoğlu, yarısından fazlası İstanbul'da doğmuş olan bu insanların artık "Antakyalı" değil "Antakya kökenli" Rum Ortodoks ola-

rak anılmalarının daha uygun olacağını, zaten birçok İstanbullu Rum'un da (aynen Ermeniler gibi) zamanında Anadolu'nun çeşitli yerlerinden geldiğini yazmaktadır.

İstanbul'daki Antakyalıların, Antakya Altınözü Tokaçlı Köyü Kültür ve Dayanışma Derneği adlı bir kuruluşu mevcuttur (<http://www.tokaclikoyu.org.tr/>).

Vakıflar

Cemaatin, Hatay-Mersin bölgesinde VGM'ye bağlı ve azınlık vakfı statüsünde olan 7 tane Rum Ortodoks kilise vakfı vardır.⁸³

Bu vakıfların sorunları Türkiye'deki Gayrimüslim vakıfları arasında ön sırada yer almaktadır. Çünkü hemen yukarıda belirtildiği gibi, bu bölgenin (ve insanların) Türkiye'ye ancak 1939'da katılmış olmak sebebiyle 1936 Beyannamesi verememiş olmalarından kaynaklanan bir sorun vardır. Sekizinci Bölüm'de söz edilecek olan Vakıflar Yasası Geçici Md. 11, mülklerin vakıf adına tescil edilebilmesi için bunların 1936 Beyannamesi'nde yer alması şartını getirmektedir.

Bu konu, Mayıs 2017'de cemaat mensuplarının VGM Genel Müdürü Adnan Ertem'le birlikte yedikleri bir yemekte Fadi Hurigil tarafından dile getirilmiştir.⁸⁴ Yemekte somut örnekler verilmiştir. Büyükşehir Beledi-

82 İstanbul'a göç etmiş Antakyalı cemaat için bkz. https://www.academia.edu/35900110/An_Analysis_of_National_and_Minority_Identity_Relationality_The_Case_of_Antiochian_Eastern_Orthodox_Community_in_Istanbul?auto=download&campaign=weekly_digest

83 (V=vakfı) 1) Antakya Rum Ortodoks' Kilisesi V.; 2) Iskenderun Rum Ortodoks Kilisesi Fukara V.; 3) Altınözü Tokaçlı köyü Rum Ortodoks Kilisesi V.; 4) Altınözü Sarılar Mahallesi Rum Ortodoks Kilisesi V.; 5) Samandağ Rum Ortodoks Kilisesi V.; 6) Iskenderun Arsuz Rum Ortodoks Kilisesi V.; 7) Mersin Tomris Nadir Mutri Kilisesi V. Bunların adresleri vs. için bkz. <http://hatay.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?Id=668> ve <http://adana.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?Id=775>. Bunlardan bazılarının web sayfaları da mevcuttur; ör. <http://www.antakyaortodoks.com/>

84 Yetvart Danzikyan, "Ne Diyanet'ten ses var, ne de Hazine'den", <https://www.artigercek.com/ne-diyanet-ten-ses-var-ne-de-hazine-den>

yesi Yasası'nın (BBY) değişmesi üzerine⁸⁵ cemaat, durduğu yerde mülk yitirmiştir. Iskenderun Arsuz Rum Ortodoks Kilisesi Vakfına bağlı Mar Yuhanna Kilisesinin 10 adet taşınmazı mevcutken, Arsuz'un bu yasa değişikliğiyle ilçe olup Iskenderun'dan kopması üzerine vakfın taşınmazları birdenbire 3'e inmiştir. Zira kilisenin de aralarında bulunduğu 7 taşınmaz mazbutaya alınmıştır (VGM tarafından yönetimine el konulmuştur). 2017 sonu itibarıyla bu kilise 2,5 yıldır faaliyette bulunamaz haldedir.

Verilen bir diğer örnek, Iskenderun Rum Ortodoks Kilisesi Fukara Vakfına ilişkindir. Bu vakfa kentin en değerli yerinden yapılan bağış, 1936 Beyannamesi'nde yer almadığı için âtil kalmıştır. Böyle durumlarda imar izni verilmemekte, hesapta bulunan paraya tarruf edilememekte, mülkiyet hakkı kullanılamamaktadır. Bu örnekte Hatay İdari Mahkemesine başvurulmuş, dava kazanılmış, ama kendisine başvurulduğunda VGM Vakıflar Meclisi, 1936 Beyannamesi gerekçeyle 14'e 1 reddetmiştir. Dosya 2017 sonu itibarıyla Danıştay'dadır.

İbadet Yerleri

Bu vakıfların yönettiği 10 tane kilise bulunmaktadır.⁸⁶

85 Bkz. Sekizinci Bölüm, 2017'de Mardin (Turabdin) Süryani Din Kurumlarının Hazine'ye İntikali altbaşlığı.

86 (K.=kilisesi) 1) Azizler Petrus ve Pavlus Rum Ortodoks K. (Antakya); 2) Aziz Nikola Rum Ortodoks K. (Iskenderun); 3) Mar Circos (Aziz Georgios) Rum Ortodoks K. (Iskenderun); 4) Mar Yuhanna (Aziz Yuhanna) Rum Ortodoks K. (Arsuz; mazbutaya alınmıştır); 5) Mar İlyas Rum Ortodoks K. (Samandağ); 6) Meryem Ana Rum Ortodoks K. (Samandağ); 7) Aziz Tekla Rum Ortodoks K. (Samandağ); 8) Mar Circos (Aziz Georgios) Rum Ortodoks K. (Altınözü); 9) Meryem Ana Rum Ortodoks K. (Altınözü Tokaçlı köyü); 10) Başmelekler

Antakya'da Rum Katolik cemaat neredeyse kalmamıştır (30-35 kişi), ama tüzel kişiliği olan bir vakıfları mevcuttur. Birkaç yıl önce VGM, Iskenderun'da uzun yıllardır bilardo salonu olarak kullanılan eski Rum Katolik Kilisesini restore ederek ibadete açmıştır. Yönetimi Antakya'daki Rum Katolik Vakfına bağlanan bu kilisede Iskenderun'daki Katolik cemaati zaman zaman ayin yapmaktadır.⁸⁷ Bu kilise bir Latin Katolik Kilisesidir.⁸⁸

Azınlığın Iskenderun, Mersin ve Antakya'da mezarlıkları vardır.⁸⁹

Azınlığın Mersin-Hatay bölgesinde okulları yoktur.

2) Süryaniler

Terim Meselesi

Süryaniler terimi, geniş anlamda; Akad, Babil, Asur, Kalde gibi Mezopotamya/Ön Asya kökenlerinden gelen, etnik ve kültürel bütünlüğü olan ve Aramice/Aramca konuşan bir Sami halkı ifade eder.

Aziz Mihail ve Aziz Cebrail Rum Ortodoks K. (Mersin).

87 Katolik Rumlar ve Katolik Bulgarlar konusunda bkz. Elçin Macar, *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati, Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

88 Roma Katolik Kilisesi, Papa'yı dinsel önder kabul eden tüm Hristiyanların genel adıdır. Latin Katolik Kilisesi terimi, Papa'yı dinsel önder kabul eden ve ayinlerini Roma Hristiyan geleneğine göre icra edenler için kullanılır. Doğu Katolikleri (Bizans, Kıpti, Habeş, Süryani, Ermeni Katolikler) ise, ayinlerini farklı icra etmektedirler (Türkiye Ermeni Katolik Başepiskoposu Boğos Levon Zekiyan'la Ocak 2017 tarihli görüşme).

89 (m.=mezarlığı) Arsuz Kilisesi m.; Samandağ Meryem Ana Kilisesi m.; Vakıflı köyü m.; Altınözü Sarılar Mahallesi m.; Altınözü Tokaçlı köyü m.; Iskenderun Aziz Georgios Kilisesi m.; Antakya, Mersin ve Iskenderun şehir mezarlıklarında cemaate tahsis edilmiş geniş alanlar. Bilgi için Fadi Hurigil'e teşekkür ederim.

Bu halk uzun asırlar boyunca çeşitli siyasi ve özellikle de dinsel bölünmelere uğramıştır. Sonuçta ortaya çıkan gruplar/kategoriler farklı isimler taşır ve her biri, Süryani'nin dar anlamlarını ifade eder: Aramiler, Melkitler, Nasturiler, Maruniler, Keldaniler, Süryani Katolikler, Süryani Kadimler, Süryani Protestanlar. Bunların yanı sıra kullanılan Yakubi, Mıhallemi, Asuri, Doğu Süryani gibi terimler Süryani terimini ciddi biçimde çetrefilleştirmiştir (bkz. *Süryani Terimi* kutusu).

Nüfus

“Üç Büyükler”i Lozan azınlık koruma hükümlerinden yararlandırmayı resmen kabul eden Türkiye, ülkedeki kimi Gayrimüslim yurttaş gruplarının (Protestanlar, Bahailer, Ezidiler, vb.) yanı sıra, en önemli olarak, Süryanileri çok yakın zamana kadar görmezden gelmiştir. Turabdin (Mardin-Midyat yöresi) gibi kırsal bir alanda yaşayan bu ilk Hristiyanların, vakıflar başta olmak üzere çeşitli kurumlarını tanımamış, mevcut okullarını 1928’de kapattırmış⁹⁰ ve bir daha açtırmamıştır. Tamamen hukuk dışı bir biçimde, Süryanilerin Lozan’daki haklarından “feragat” ettiklerini iddia etmiştir.⁹¹

Çok barışçıl ve kendi içine dönük olan, en eski zamanlardan beri bütün talebi ayrımcılığa uğramamak ve dinlerini/dillerini rahatça yaşayabilmek olan bu azınlık, ilk olarak, 1915’te Ermeni Kıyımı sırasında, Hristiyan (ve varlıklı) olmak yüzünden büyük saldırılara uğramıştır. Ardından, 1980 ve

90’larda Güneydoğu’daki yoğun çatışma ortamından çok etkilendiği için, tarihsel olarak yaşadığı Turabdin’den önce İstanbul’a, oradan da Avrupa’ya göç ederek iyice azalmıştır. Bununla birlikte, tarihsel yurtlarındaki ortam normalleştikçe Süryaniler dönmeye ve eski köylerine yeniden yerleşmeye çabalamaktadırlar. Fakat bu topraklara yerel ağalar, etkili aşiret reisleri, politikacılar ve özellikle de korucular el koymuş olduğu için sorun büyüktür.⁹²

Türkiye’de özellikle resmen azınlık kabul edilmeyenlere ilişkin istatistikler tutulmadığı (daha doğrusu, tutulup da 1965’ten sonra açıklanmadığı) için, bu azınlıkların sayısı hakkında sözlü ifadeler ve yabancı yazılı kaynaklara başvurmak gerekir. Bir resmi ABD kaynağı 2000’lerin başında Türkiye’deki Süryanilerin 15.000 kadar olduğunu kaydetmektedir.⁹³ Süryanilerin kendi ifadelerine göre bugün nüfusları Turabdin’de 5.000, İstanbul’da 20.000 kadar olmak üzere toplam 25.000’dir.

Bu insanlar ince zanaatlarla, özellikle kuyumculukla tanınır. Turabdin bölgesinin yanı sıra, oraya yakın Adıyaman-Elazığ’da yaşarlar; buralarda 350 aileye yakın bir nüfusları vardır.

Türkiyeli Süryanilere göre, Süryani Kilişelerine bağlı olarak dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayanların sayısı 11 milyondan fazladır.⁹⁴ Dünyadaki Süryani nüfusunu 30 milyon olarak veren kaynaklar da vardır.⁹⁵

90 Bkz. Yedinci Bölüm, *Lozan Ertesinden 1930’lara Baskılar* altbaşlığı.

91 Bkz. Altıncı Bölüm, *Sınırlamanın Savunulması: “Feragat” ve “Teamül”* altbaşlığı, ayrıca Yedinci Bölüm, *Lozan Ertesinden 1930’lara Baskılar* altbaşlığı.

92 <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/11424/midyat-taki-sur-yani-ve-ezidilerin-mulkiyet-cilesi-devam-ediyor>

93 Kurban, a.g.m., s. 178’den, US Department of State, *International Religious Freedom Report 2002: Turkey* (<https://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2002/13986.htm>).

94 Nüfus bilgileri için Muzaffer İris’e teşekkür ederim.

95 <https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCryaniler>

Süryani Terimi

Günümüzde esas olarak Orta Doğu'da (ve bu arada Türkiye'de) yaşayan, ama Hindistan'dan Amerika'ya kadar birçok yerde diasporası bulunan bu Sami halk hakkındaki bilgiler epey karmaşıktır. Bu durum birçok sebepten kaynaklanır:

– "Süryani" teriminin bir geniş ve birçok dar anlamı oluşu kafa karıştırmaktadır.

– Orta Doğu mozaiğinin binlerce yıllık tarihinden geliyor olmak yüzünden zaten çeşitlilik arzeden bu halk bütün Hristiyanlık tarihi boyunca farklı mezheplere bölünmüş, buna ilaveten, etnik olarak farklı bazı halkları da (ör. Hintliler, bir kısım Uygur Türkleri) dinsel olarak kapsamak nedeniyle parçalı görünümü artmıştır.

– Tarih süreci içinde aynı kategori hem kendisi hem başkaları tarafından farklı isimlerle anılmış, ortaya terim karmaşası çıkmıştır.

– Süryanilerin siyasal bir toplum olmasını isteyenler ile inanca dayalı olmasını isteyenler farklı modellerden hareket etmektedir.

– Çok barışçıl olan bu halk, tarih öncesinde kurulmuş çok sayıda devletten geldiğini ifade etmektedir: Akat, Asur, Babil, Arami Beylikleri ve en son olarak da, merkezi Urfa'da bulunan Abgar Krallığı. Fakat MS 4. yüzyıldan beri devletsiz olmak ve büyük bir coğrafi dağınıklık içinde farklı egemenliklerde/kültürlerde yaşamak yüzünden bir "ulusal" bütünlükten yoksun kalmış, üstelik büyük baskılara hatta katliamlara uğramıştır.

Süryaniler konusu ancak şöyle özetlenebilir:

Akad, Babil, Asur, Kalde ve Arami gibi Mezopotamya/Ön Asya kökenli halklardan gelen, etnik ve kültürel bütünlüğü olan ve (Hz. İsa'nın da anadili olan) Aramice/Aramca konuşan Süryaniler, Doğu Roma/Bizans ile Pers imparatorlukları arasındaki mücadele sonucunda 5. yüzyılda, bu

gün yaklaşık olarak Nusaybin'in bulunduğu noktadan siyasal olarak bölünmüşlerdir. Pers bölgesinde kalanlar Doğu Süryani, Bizans bölgesinde kalanlar Batı Süryani (İngilizce: *Syrians /Syriacs*) diye tanımlanmıştır.

Bu durum dine de yansımıştır. Batı Süryaniler, bu ilk Hristiyan halkın 37 yılında kurduğu ilk Hristiyan Kilise kurumunu oluşturan, Hz. İsa'nın (Hristos) izleyicileri için ilk defa "Hristiyan" teriminin kullanıldığı Antakya Süryani Kilisesi etrafında toplanırken, Doğu Süryanileri Doğu Havari Kilisesi etrafında toplanmışlardır.

Dinsel bölünme açısından aynı yüzyıl içinde esas olarak 431 ve 451 yılları öne çıkar.

Bizans Patriği olan Maraşlı Süryani Nestorius/Mor [Aziz] Nastur, Hz. Meryem'e "Tanrı Doğuran" yerine "Mesih Doğuran" denmesini öngörmüş, bunun üzerine 431'de toplanan Efes Konsili'nden sonra Nestorius taraftarları Bizans/Doğu Roma Kilisesinden kopmuştur. Nasturiler (*Nestorians*) diye anılan bu grup Antakya'dan da ayrılarak Doğu Havari Kilisesi'ne dahil olmuştur. Nasturiler kendilerine Asuri (*Assyrians*) demişler, Kiliselerinin adını da 19. yüzyılda Doğu Asuri Kilisesi olarak değiştirmişlerdir.¹

Bölünmeler ve dolayısıyla Süryani terimi açısından daha önemli olan, 451'de toplanan Kalchedon/Kadıköy Konsili'dir. Konsil, Hz. İsa'nın "birbirleriyle karışmaz, değişmez, ayrılmaz" olan iki doğaya (ilahî ve insani) sahip olduğuna karar vermiştir ("Diofizitler").² Konsil'e katılıp, Hz. İsa'nın

1 Nasturiler, misyonerler tarafından etkilendikleri gerekçesiyle Cizre Miri Bedirhan Bey tarafından 1843'te ciddi bir katliama uğratılmıştır. Çevredeki Kürt halkının ve devletin bunalımcı baskıları sürerken, Irak mandateri İngiltere'nin "yurt" vaat ettiği Nasturiler devlet Kürt aşiretlerinin de yardımıyla 1924'te bastırılmış, bundan sonra Hakkari'de Nasturi ve Gayrimüslim kalmamıştır. Nasturi inancının en büyük grubu bugün Hindistan'ın Kerala eyaletindedir.

2 Bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Diofizitizm>

insanî ve ilahî doğaların birleştiği tek bir doğası olduğunu söyleyerek karara karşı çıkan İskenderiye Kipti/Kopt Kilisesi, Ermeni Kilisesi ve Antakya Süryani Kilisesi ("Monofizitler")³ Bizans'tan kopmuşlardır. O dönemde birlik-beraberlik ideolojisi din olduğu için bu kopuş hem dinsel hem siyasal anlamdadır. Zaten esas amaç Bizans'tan kurtulmaktır.

Konsil kararlarına katılmış olan Süryaniler ise bundan sonra "İmparatorun Adamları" anlamına gelen Melkoye / Melkit / Melkai / Rumi diye anılmışlardır. Arap istilalarından sonra ayinlerini Arapça yapmaya başlayan ve günümüzde Şam'daki "Antakya ve Tüm Doğu'nun Rum Ortodoks Patrikhanesi"ne bağlı olan bu cemaate günümüzde "Rum Ortodoks" denmektedir.⁴

* * *

"Süryani" terimi bundan sonra çok sayıda dar anlama bölünecektir. Bu bölünmeleri (ve ortaya çıkan bu anlamları) şöyle toparlamak mümkündür:

Süryani Ortodokslar ile Bizans'a bağlı Melkit Ortodoks kiliseleri arasında birleşme sağlamak için ortaya çıkan Maruniler (*Maronites*), 7. yüzyıldan itibaren ayrı bir Kilise oluşturmuşlar ve 11. (veya 13.) Yüzyılda Papalığa bağlanmışlardır.

Nasturilerin bir kısmı 1445'te yine bölünmüşlerdir. Doğu Havari kilisesinden ayrılan Süryanilerin Kıbrıs'taki bir bölümü Katolikliği kabul etmiş, etmeyenlere dar anlamda Asuri denmiştir. Nasturilerin bir diğer kısmı 1551'de Roma Kilisesiyle (Katolik) birleşerek Keldani (*Chaldeans*) adını almıştır. Aynı şekilde, Katolikliği kabul etmiş olan Kıbrıs Nasturilerinden ayırdetmek için bu isim kendilerine Papa tarafından verilmiştir.

Nasturilerin ayrılmasından sonra geride kalanlara Süryani denmiştir ki, terimin dar anlamlarından biridir. Bu terim "Batı Süryani" olarak da

kullanılmış, buna Bizanslılar Yakubi adını vermişlerdir.

Süryani/Yakubilerden bir bölümü, misyoner etkisiyle 1656'da ayrılarak Süryani Katolik olmuştur. Süryanilerin Süryani Katolik ve Süryani Kadim (Ortodoks) olarak bölünmesinden sonra Ortodoks Süryanilerin Ermeni Milleti içinde sayılma durumu devam etmiş, Ermeni Patrikhanesinden ayrılmak için 1873'ten itibaren sürdürdükleri çabalara rağmen, Süryani Kadimler ayrı bir Nizamname'ye ancak 1914 yılında kavuşmuşlardır. Mar'din'deki ünlü Deyrulzafaran ve Deyrulumur/Mor Gabriel manastırları Süryani Kadim kurumlarıdır. Patrikhaneleri Şam'dadır.

Yine 19. yüzyılda kimi Süryaniler misyoner çalışmaları sonucunda Süryani Protestan olmuşlardır. Protestanlıkta ruhban sınıfı olmadığı için, bunların bağlı olduğu bir patrikhane yoktur.

Hristiyanlık içi bu bölünmelerden ayrı olarak, İslam dinine geçen ve günümüzde Mihalle-mi (veya Mihellemi, Mhallami, Mhalmi, Mihelmi, Mahalmi, Muhalmi, Mihelmi, Mahalle-mi, Mhalmoye) olarak anılan Süryanilerden bahsedilir.⁵

(Kaynaklar: Tuma Çelik'le görüşmeler; Muzaffer İris, *Bütün Yönleriyle Süryaniler*, İstanbul, Ekol yayıncılık, 2003; Ebubekir Sofuoğlu-İlke Nur Akvarup, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistem ve Süryaniler" (<http://docplayer.biz.tr/2572869-Osmanli-devleti-nde-millet-sistem-ve-suryaniler-ebubekir-sofuoglu-1-ilke-nur-akvarup-2.html>); <http://www.suryaniler.com/suryanitarihi.asp?id=133>; https://en.wikipedia.org/wiki/Church_of_the_East; <https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCryaniler>; https://en.wikipedia.org/wiki/Terms_for_Syriac_Christians#Syriac_identity)

3 Bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Monofizitizm>

4 Bkz. yukarıda 1) Antakyalı / Arap Rum Ortodokslar başlığı.

5 Ayr. bkz. aşağıda Ç) Kürtler başlığı.

Süryanice, Hz. İsa'nın anadili olan Aramice dilinin gelişmiş devamıdır ve Doğu ve Batı olarak iki lehçeye ayrılır. Halk arasında Doğu şivesi Keldanice veya Asurice olarak, Batı şivesi ise Süryanice olarak bilinir; aralarında telaffuz dışında belirgin bir fark yoktur. Esas olarak Mardin bölgesinde yaşayan Türkiyeli Süryaniler, Süryanicenin modern lehçesi olan Turoyo lehçesini konuşurlar.

Günümüzde; Süryani Ortodoks Kilisesi, Süryani Katolik Kilisesi ve Süryani Maruni Kilisesi günlük dualarda ve ayinlerde, yerel dille birlikte Süryanicenin Batı lehçesini; Süryani Nasturi (Doğu Asur) Kilisesi ve Süryani Keldani Kilisesi ise Süryanicenin Doğu lehçesini kullanır. Süryani Melkit Kilisesi (Ortodoks ve Katolik), 7. yüzyıldan sonra Süryaniceyle olan organik bağına tamamen koparak Arapçaya yönelmiştir.⁹⁶

Vakıflar

02.01.2003 tarihinde çıkan Dördüncü AB Uyum Paketi'nin 3. maddesinin uygulanması için 24.01.2003'te çıkartılan yönetmeliğe bir Gayrimüslim vakıflar listesinin ilk defa eklenmesiyle Süryani vakıfları dolaylı yoldan tanınmışlardır. Bugün Süryanilerin İstanbul ve Anadolu'da 13 tane vakfı vardır.⁹⁷

İbadet Yerleri

96 Yusuf Beğtaş'la Aralık 2016 tarihli görüşme.

97 (V.=vakfı) 1) İstanbul Meryem Ana Kilise V.; 2) İstanbul Süryani Katolik V.; 3) İstanbul Keldani Katolik Kiliseleri V.; 4) Diyarbakır Süryani Meryem Ana V.; 5) Diyarbakır Keldani V.; 6) Elazığ Meryem Ana Süryani V.; 7) Mardin Deyrulzafaran V.; 8) Mardin Süryani Katolik V.; 9) Mardin Keldani V.; 10) Midyat Süryani Kiliseleri V.; 11) Midyat Protestan Kiliseler V.; 12) Mor Gabriel V.; 13) İdil Süryani Kiliseler V.. Liste için Muzaffer Iris, Tuma Çelik ve Tuma Özdemir'e teşekkür ederim.

Süryanilerin İstanbul'da sahip olduğu veya kullandığı 10 kilise vardır.⁹⁸

Deyrulzafaran ve Deyrulumur gibi iki büyük ve kadim manastırın yer aldığı Turabdin'deki ibadet yerlerinin sayısını belirlemek mümkün değildir, çünkü buradakilerin birçoğu tarih içinde yıkılmış veya tahrip edilmiştir. "Çok sayıda" demekle yetinmek gerekmektedir.

Adıyaman-Elazığ bölgesinde Adıyaman'daki Mor ("Aziz") Petrus - Mor Favlus Kilisesi metropolitlik merkezidir. Elazığ'daki Meryem Ana Kilisesi de bu metropolitliğe bağlıdır. Her iki mülk de Süryanilere aittir.

Türkiyeli Ortodoks ("Kadim") Süryanilerin 4 metropoliti vardır: 1) İstanbul-Ankara Metropoliti Mor Filüksinos Yusuf Çetin, 2) Adıyaman-Elazığ Metropoliti Mor Grigorios Melki Ürek, 3) Mardin-Diyarbakır Metropoliti Mor Filüksinos Saliba Özmen (Deyrulzafaran manastırı) ve 4) Turabdin Metropoliti Mor Timotheos Samuel Aktaş (Deyrulumur manastırı).

Bu metropolitlikler Şam'da mukim olan Antakya ve Tüm Doğu'nun Süryani Patrikhanesine bağlıdır. Bunlardan Yusuf Çetin ve Melke Ürek patrik vekili olarak patrik tarafından atanmışlardır ve onun tarafından görevden alınabilirler, diğer ikisi ise ruhaniler-

98 (K.=kilisesi) (M.=mülkü) 1) Tarlabası Meryem Ana K. (Süryani Ortodoks M.) aynı zamanda Süryani Ortodoks Metropolitlik makamı; 2) Samatya Meryem Ana K. (Latin Katolik M.); 3) Bakırköy Meryem Ana K. (Latin Katolik M.); 4) Yeşilköy Mor Stefanos K. (İtalyan Katolik M.); 5) Kadıköy-Moda K. (Fransız Katolik M.); 6) Karaköy Meryem Ana K. (Türk Ortodoks M.); 7) Gedikpaşa Mor Efrem K. (Süryani Katolik M.); 8) Gümüşsuyu Süryani Katolik K. (Süryani Katolik M.) aynı zamanda Süryani Katolik Metropolitlik makamı; 9) Galatasaray Keldani Katolik K. (Keldani Katolik M.) aynı zamanda Keldani Katolik Metropolitlik makamı; 10) Kınalıada'da sezonluk olarak kullanılan, mülkü Rum Ortodoks Kilisesine ait kilise.

den oluşan Sen Sinod Meclisi tarafından atanmışlardır ve bu Meclis tarafından görevden alınabilirler.

Bunların yanı sıra Türkiye'de patrik vekili olarak Mgr. Fransuva Yakan'ın görev yaptığı bir Asuri Keldani Katolik Metropolitliği ve bir de patrik vekili olarak Korepiskopos Yusuf Sağ'ın görev yaptığı Süryani Katolik Metropolitliği vardır.

Okullar

!! 1928'de Süryani okulları, Tevhid-i Tedrisat Kanunu gerekçe gösterilerek ve Lozan'ın en azından 40. maddesinin ihlali olarak kapatılmıştır.¹¹

Süryaniler, onyıllarca bekledikten sonra, yurttaş olarak İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğüne 06.06.2012 tarihli bir dilekçe vermişler ve Lozan Md. 40'tan yararlanarak bir anaokulu açmak istediklerini iletmışlerdir. Bu dilekçeye 26.07.2012 tarihli resmî yazıyla cevap veren MEB, adeta alay eder gibi mealen şöyle demiştir: 'Siz azınlık değil aslî unsursunuz. Azınlık olmadığınız için de, açmak istediğiniz anaokulunda yabancı dilde eğitim yapamazsınız. Türk yurttaşlarının Türkçeden başka bir anadili olmadığı için Süryaniceyi çocuklara öğretemezsiniz'.⁹⁹

Bunun ardından Süryaniler kurum olarak başvurmuşlardır. Beyoğlu Süryani Kadim Meryemana Kilisesi Vakfı, "Milli Eğitim müfredatına ek olarak haftanın belli gün ve saatlerinde Süryanice dersi verebilmek" için Bakanlığa başvurmuş ve yine ret cevabı al-

mıştır. Vakıf 24.09.2012'de başvurusunu tekrarlamıştır. Bakanlık cevap bile vermedikçe dava açmıştır.

Ankara 13. İdare Mahkemesi, 18.06.2013'te oybirliğiyle aldığı 2012/1746 Esas no'lu ve 2013/952 sayılı kararda, Süryanilerin Lozan'daki hakkını tanımıştır. Bakanlık temyize gitmeyince, Süryanilerin 2014-15 eğitim yılında İstanbul Yeşilköy'de bir anaokulu açabilmelerinin önünde engel kalmamıştır.¹⁰⁰ Süryaniler konusunda Lozan'ı ilk defa tanıdığı için bir devrim niteliğinde olan bu idare mahkemesi kararının gerekçesi şöyle özetlenebilir:

'Lozan'da azınlıklar için Gayrimüslim Türk yurttaşları denmiş, bunların kimler olduğu ayrıca belirlenmemiştir. Gayrimüslim Türk yurttaşı olan Süryanilerin, Lozan Md. 40 ve 41'de diğer azınlıklara verilmiş haklardan yararlanması gerekir. Davalı idarenin dayandığı kısıtlayıcı yasa hükümleri burada geçersizdir. Çünkü Anayasa Md. 90/5'e göre, kanunlar ile Lozan gibi temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmaların çatışması halinde, antlaşma (Lozan) hükümleri esas alınır.'

Böylece, 86 yıllık bir bekleme ve mücadele sonunda, İstanbul Yeşilköy'de Süryani Mor Efrem Süryani Anaokulu adlı bir okul açılmasına 2014'te izin çıkmış ve böylece Süryaniler Lozan Md. 40'taki eğitim haklarına kavuşmuşlardır.¹⁰¹ (Bkz. Görsel)

100 Uygur Gültekin'in haberi, *Agos*, 27.09.2013. (<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/5734/suryanilerin-okul-sevinci>).

101 <http://www.milliyet.com.tr/86-yil-aradan-sonra-yeni-den-acildi-gundem-1941377/>. İlk yıl 30 civarında öğrenciyle eğitime başlayan, ikinci yıl öğrenci sayısını 47'ye çıkaran, 2017 yılında da 48 öğrencisi bulunan okulun artık Süryani toplumunda kabul gördüğüne, sürdürülebilir bir niteliğe kavuştuğuna inanılmaktadır.

99 Türkiye'de Süryanilerin çıkardığı *Sabro* gazetesi, Yıl 1, no. 7 (07.09.2012). Ayrıca bkz. B. Oran, "Cumhurbaşkanı Gül ve Süryaniler", <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/9024/cumhurbaskani-gul-ve-suryaniler>



Görsel: Mor Efrem Süryani Anaokulu.

Dernekler ve Yardım Kuruluşları

Süryanilerin şehirlerde kurulmuş 9 derneğinin yanı sıra 10 tane de köy derneği vardır.¹⁰²

Yayın Faaliyeti

Aylık Süryani gazetesi *Sabro* (“umut”) Mart 2012’de Tuma Çelik tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. 16 sayfası Türkçe olan gazete 3 de Süryanice sayfa ihtiva eder. (Bkz. Görşeller).

Sabro’nun yanı sıra, İstanbul Meryem Ana Süryani Kilisesi Vakfı, altı aylık Süryani Ortodoks Kilisesi haber ve kültür dergisi *İdem*’i ve Süryani Kadın Merkezi SURKADİM de Temmuz 2014’ten beri üç aylık *Neshe* (“Kadınlar”) adlı bir kadın gazetesi çıkarmakta ve bunu *Sabro*’yla birlikte dağıttırmaktadır. İsveç’te yaşayan Türkiyeli Süryani Gabriel Agirman,

Nurcan Kaya, <https://www.artigercek.com/suryaniler-azinlik-oldu-da-sonra-ne-oldu>

102 Şehirlerdeki dernekler şunlardır: (D.=derneği) 1) Süryani Dernekler Federasyonu (Midyat, 2012); 2) Mezopotamya Kültür ve Dayanışma D. (İstanbul, 2004); 3) Turabdin Kültür ve Dayanışma D. (Midyat, 2008); 4) Midyat Süryani D. (2004); 5) Mardin Kültür ve Dayanışma D. (2014); 6) Süryani Kadın Merkezi (Midyat, 2014); 7) Keldani Asuri D. (KASDER; İstanbul, 2005); 8) Antakyalılar D. (2005); 9) Adıyaman Mor Petrus ve Mor Pavlus Kilisesi D.. Liste için Muzaffer Iris, Tuma Çelik ve Tuma Özdemir’e teşekkür ederim.



Görseller: *Sabro*’nun iki dilde logoları.

Beth Suryoyo Assyrian adlı sitede 8 dilde yayın yapmaktadır: <http://www.bethsuryoyo.com/forum/viewforum.php?f=1&sid=5ba15f6810e173a750f186d9f4d74c0d>

3) Diğer Gayrimüslimler

Bu gruplar alfabetik olarak şöyle sıralanabilir:

Bahailer

Bahailik, 19. yüzyıl ortalarında İran’da Mehdi inancının uzantısı olarak ortaya çıkmış bir dindir. Kurucusu ve peygamberi Mirza Hüseyin Ali (lakabı: Bahauallah), İran’dan Bağdat’a, oradan da İstanbul üzerinden Edirne’ye ve sonunda Akka’ya sürgün edilmiş, 1892’de orada ölmüştür. Bahailiğin dünya merkezi, Akka’nın hemen yakınındaki Hayfa kentidir. Bahauallah’ın 5 yıl yaşadığı Edirne’deki ev ve ayrıca Bahai mezarlığı bu insanlar için kutsal ziyaretgahlardır.

Bahailik, Türkiye dahil İslam ülkelerinde bağımsız bir din addedilmez, dolayısıyla bu ülkelerde kabul edilmiş ibadet yeri yoktur. Zaten Bahailikte ibadet bireysel olarak yapıldığı için diğer dinlerde görülen “ibadethane” kavramı bu inançta bulunmaz; sadece, ibadet ile hizmetin buluşturulduğu mabet kavramı vardır. Çeşitli ülkelerde bulunan böyle bir mabet Türkiye’de yoktur.

Yargıtay, Türkiye’deki Bahai toplumu için mabet ve başka kuruluşlar inşa ederek cemaati desteklemeyi amaçladığı gerekçesiyle bir Bahai vakfının tescilini reddetmiştir.¹⁰³

Türkiye’de Bahai okulu da bulunmaz. Zaten Bahailer kendilerini “azınlık” saymadıkları için böyle bir talepleri de yoktur. Bahailerin kendilerini “azınlık” saymaması, kendi ifadeleriyle şöyle gerekçelendirilmiştir: “Türkiye’deki Bahailer, uluslararası Bahai toplumunun bir parçasıdır.”¹⁰⁴

Dünyada yaklaşık 2 ila 5 milyon olduğu söylenen Bahailerin Türkiye’deki sayısı kendileri tarafından yaklaşık 10.000 olarak verilmektedir.

Ruhban sınıfı bulunmayan Bahai toplumları, seçimle göreve gelen ve 9 kişiden oluşan mahalli ve milli kurumlar (“mahfil”) tarafından yönetilir.¹⁰⁵ Türkiye Bahaileri Milli Ruhani Mahfili, topluluğun yayın ihtiyacı için Bahai Eserleri Dağıtım A.Ş.’yi ve kutsal yerler için de Bahai Tarihi ve Kutsal Yerleri Araştırma Koruma ve Yaşatma Derneğini kurmuştur.¹⁰⁶

Ezidiler¹⁰⁷

Ezidilik, üzerinde çok az çalışma yapılmış, çok özel bir inançtır. Kuşlara tapmanın önemli olduğu 6.000 yıllık Mezopotamya inanışlarından ve 3.500 yıl öncesinin Zerdüştlüğünden kaynaklanır. Bunun yanı sıra inançları Hristiyanlık gibi vaftizi, Musevilik ve Müslümanlık gibi sünneti, Alevilik gibi sonradan Ezidi olamamayı içerir. Hindularda olduğu gibi Ezidilerde de kast sistemi vardır ve kast dışından evlenmek yasaktır.

“Ezidi” kelimesinin, bu dinin tanrısı olan Azda’dan (Kürtçe: Ezda) türediği söylenir. Ezidilerin bir kısmı Arapça, ama büyük çoğunluğu Kürtçe konuşur. Etnik olarak Kürt oldukları kabul edilir.

Ezidilik, Emevilerin dördüncü halifesiyle aynı soydan gelen Şeyh Adiy bin Musafir tarafından 12. yüzyılda kurumlaştırılmıştır. Emevilerin ikinci halifesi Yezid’in Kerbela olayı nedeniyle çok kötü hatırlandığı düşünüldüğünde, “Yezidi” adının, Ezidilerin Müslümanlarca kötü bilinmesine katkıda bulunmuş olduğu akla gelmektedir.

Ezidilerin düalist ve dikotomik dinsel inancına göre, iyilik’in olması için kötülük’ün de olması gerekir. Bir tavus kuşu biçiminde tasvir edilen “Melek Tavus”, Ezidilerce en güçlü melek ve aynı zamanda, tanrı Azda’ya isyan etmiş fakat onun bütün sınavlarından başarıyla geçerek affedilmiş Şeytan sayılır. Ezidilerin tarih boyunca hem Hristiyan ve hem de Müslüman eziyetine uğramaları, “Şeytana Tapanlar” olarak ilan edilmelerindendir.

107 Ezidilik konusuna ansiklopedilere ve internete “Ezidi” ve ayrıca “Yezidi” diyerek bkz.

103 Bayır, a.g.e., s. 189.

104 Türkiye Bahai Toplumu Dış İlişkiler Temsilciliğinden temin ettiğim 19.10.2015 tarihli yazılı bilgi.

105 <http://www.bahaitr.org/index.php/tr/gunumuz-turkiye-bahai-toplumu>

106 Bahailer konusunda kendi yayınladıkları kitap: *Bahai Dini, Tarihi, Öğretileri ve Toplumsal Çalışmaları*, İzmir, Bassaray Matbaası, Nisan 2016.

Bu halk, büyük olasılıkla Kürt etnik kökenli olduğu için, PKK'yi desteklediği iddiasıyla zulme uğramıştır. IŞİD çeteleri tarafından Suriye'de mahvedilmiştir.¹⁰⁸ Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan da, "Biz Yezidi de olsa, teröre bulaşmadığı sürece, insana insan olduğu için değer veririz" biçiminde hakaret görmüştür.¹⁰⁹

Esas olarak yaşadıkları Irak Şengal'in Haziran 2014'te IŞİD tarafından işgali üzerine Türkiye'ye sığınan Ezidilerin Diyarbakır'da yaşadıkları kamp, ağır kış koşulları geçene kadar kalmalarına izin verilmesi yönündeki ısrarlı taleplerine rağmen, Yenisehir Belediyesine kayyım atanmasının ardından boşaltılmış ve Ezidiler Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi (AFAD) kamplarına gönderilmiştir.¹¹⁰

Esas olarak Irak'ın Musul yöresinden kaynaklanan ve dünyada 1 milyona yakın bir nüfusa sahip oldukları belirtilen Ezidiler, Türkiye'de Urfa-Viranşehir yörelerinde 80.000'e yakın bir topluluk olarak yaşamışlar fakat baskılara dayanamadıkları için 1980'lerde yurt dışına, özellikle de Almanya'ya göç etmişlerdir. 1985'te 23.000'e inen nüfusları, günümüz Türkiyesinde birkaç yüze kadar gerilemiş bulunmaktadır. Topraklarına dönmek isteyen Ezidiler, (aynen Süryanilerin durumunda olduğu gibi) arazilerine el koyup işlemeye başlayan korucular tarafından mahkeme kararlarına rağmen engellenmektedir.¹¹¹

Gayrimüslim Türk yurttaşı olmak nedeniyle Lozan'a göre hiç kuşkusuz azınlık sayılması icap eden Ezidilere hiçbir azınlık hakkının tanınmadığını söylemeye gerek yoktur.

Protestanlar¹¹²

Türkiye'deki "resmî" Gayrimüslimlerin sayısını kesin biçimde bilmek mümkün olmadığı gibi, diğerlerinin tam sayısını bilmek de zordur.

% 90'dan fazlası Müslüman iken tanassur etmiş (Hristiyan olmuş) kişilerden oluşan Türkiyeli Protestanlar hakkında araştırma ve anket çalışması yapan Silas adlı kurumun 2012 tarihli anketine göre bu nüfus 5.600 kadardır. Gerek devletin gerekse Müslüman toplumun zaman zaman giriştiği yıldırma faaliyetleri yüzünden kendilerini açığa vurmaktan çekinenler de hesaba katılırsa 2015'te bu sayının 6-7.000 kadar olduğu söylenebilir.

Türkiyeli Protestanların ibadet yeri ihtiyacını karşılayan 120 civarında kilise ve topluluk vardır fakat bunların yarısı ev topluluğudur, yani kamusal bir görünürlükleri yoktur.

Ayinler esas olarak Türkçe, bazı yerlerde ayrıca İngilizce yapılmaktadır. Korece yapılan yer bile vardır.

Protestan azınlığın 2017 itibarıyla 34 "dernek olan kilise"si,¹¹³ bunların 35 temsil-

108 Nurcan Baysal, *Ezidiler: 73. Ferman - Katliam ve Kurtuluş*, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, Mart 2016.

109 <http://www.hurriyet.com.tr/yezidi-degil-ezidiyiz-21794754>

110 <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38448251>

111 <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/ovur/2015/02/13/ezidilere-korucu-baskisi>

112 Bu alandaki bilgiler için İhsan Özбек ve Soner Tufan'a teşekkür ederim. 2017 yılındaki tehditleri sergileyen son rapor için bkz: <http://www.protestankiliseler.org/?p=860>

113 (K.=kilisesi, D.=derneği, Ua.=uluslararası, Prot.=Protestan) 1) Kurtuluş Kiliseleri D. -Ankara; 2) Baptist Kiliseleri D. -İzmir; 3) İstanbul Bakırköy Baptist Kiliseleri D.; 4) İzmir Işık K. D.; 5) İsevi Topluluklar D. -İzmir; 6) İzmir Bornova Prot. K. D.; 7) Yaşam Aile K. D. -İstanbul; 8) İstanbul Kadıköy K. D.; 9) İstanbul Harikalar ve Belir-

ciliği, 5 “vakıf olan kilise”si¹¹⁴ ve bunların da 3 temsilciliği vardır. 5 tane de “hizmet grubu derneği” bulunmaktadır. Protestan Kiliseler Derneği, kiliselerin temsil ve dayanışma çatı kuruluşudur.

Türkiyeli Protestanların okulları yoktur, açılmasına da izin verilmemektedir. Bu durum Lozan Md. 40'ın açık ihlalidir.

Yayın faaliyeti olarak İstanbul'da *Sat-7Türk* isimli TV kanalı, uydudan yayın yapan *Hayat TV*, *Radio Light*, Ankara'da ise *Radio Shema* sayılabilir. Başka ticari kuruluşlar da mevcuttur.

Yehova Şahitleri¹¹⁵

Kurucusu C. T. Russell olan Yehovacılar da Mesih inancının bir uzantısı olarak 19. yüzyıl sonlarında ABD'de ortaya çıkmıştır. İsimleri, Eski Ahit'te tanrının adı olan Yehova'dan gelir. Kan nakline,¹¹⁶ kola türü içecek-

lere, askerliğe, silah tutmaya karşı oluşlarıyla tanınan bu grubu Yahudiler “Tanrının adını boş yere anmak”la, Hristiyanlar da (Katolik, Ortodoks, Protestan) Kitab-ı Mukaddes'te tahrifat yapmakla suçlayarak inancın dışında sayarlar. Yehova Şahitleri'ne Protestanlığın bir dalı olarak bakmak doğru olur.

Her Yehova Şahidi, kendi inancına taraf-tar kazanmak için evleri ve kişileri ısrarcı bir biçimde dolaşıp misyonerlik yapar. Dünya yurttaşı oldukları inancını taşıyan bu grubun New York'taki merkezden idare edilen üyeleri dünyada 8 milyon, Türkiye'de 2-3.000 civarındadır.

Bu inancın Türkiye'deki mensupları 1961'den itibaren nüfuslarının din hanesine Yehova Şahidi ya da Hristiyan yazdırmışlar, askere gitmek veya silah tutmak istemedikleri için cezalar almışlar, “laikliği korumak” gerekçesiyle konmuş olan TCK Md. 163'ten takibata uğramışlardır. 1975'e kadar ev toplantılarında İncil'i okuyarak ibadet yapan bu grup bu tarihten sonra Mukaddes Kitap Kutrsları Derneğinin kurduğu “İbadet Salonları”nda toplanmaya başlamıştır. Haklarında açılan bir davanın 24.03.1980 tarihli bir Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kurulu (CDGK) kararıyla bozulmasıyla rahatlamışlarsa da, özellikle 1984-85 yıllarında takibata uğramışlardır.

Yehova Şahitleri, Yargıtay CDGK'nin 26.05.1986 tarihli bir kararının dinsel faaliyet yapma ve dinsel görüşlerini yayma haklarını tanınmasının ardından faaliyetlerini yürütmeye olanağına teorik olarak kavuşmuşlar, fakat

bile olsa kan verilmeyecek’ diye belge imzalayıp böbreğini bağışlamıştır. Güzel çiftinin isteği doğrultusunda, böbrek nakli kan verilmeden gerçekleştirilmiştir (http://www.hurriyet.com.tr/antalyali-yehova-sahidi-kadinasinden-kansiz-bobrek-nakli-40376170).

tiler K. D.; 10) İstanbul Ua. Uyanış K. D.; 11) Yeni Doğuş K. D.; 12) Konya Gerçek K. D.; 13) Anadolu Prot. K. D.; 14) Yalova Işık K. D.; 15) Kuşadası Yeni Ant K. D.-Aydın; 16) Diyarbakır Prot. K. D.; 17) Antalya Ua. Kilise D.; 18) Antalya İncil K. D.; 19) Bursa Prot. K. D.; 20) Gaziantep Yaşam K. D.; 21) Mersin Aziz Pavlus K. D.; 22) Bible House K. D.-İst.; 23) Ankara Bereket K. D.; 24) Ankara Ua. Prot. K. D.; 25) Adana Ua. Prot. K. D.; 26) Anadolu Prot. Topluluğu-Kayseri; 27) Muğla Fethiye Ua. K. D.; 28) İzmir Prot. K. D.; 29) İzmir Diriliş K. D.; 30) Hatay Iskenderun İncil K. D.; 31) İstanbul Bakırköy Hayat Sözü Kilise D.; 32) İstanbul Pınar K. D.; 33) Van Prot. K. D.; 34) Selçuk İsevi Topluluğu D. -İzmir.

114 (K.=kilisesi) 1) IPKV Alentepe; 2) Mardin Protestan K.; 3) İstanbul Gedikpaşa İncil K.; 4) İstanbul Aynalı Çeşme K.; 5) Dutch Chapel-İstanbul.

115 Bu konudaki bilgiler şuralardan özetlenmiştir: <http://www.deu.edu.tr/UploadedFiles/Birimler/9761/yasdiman.pdf>; <http://wol.jw.org/tr/wol/d/r22/lp-tk/1102001492>; <http://www.haberturk.com/yasam/haber/953547ye-hovasahitlerihakkindahersey>; http://www.dunyadinleri.com/yehova_sahitleri.html; <http://www.tdvislamansiklopedisi.org/dia/ayrmetin.php?idno=430396>

116 Antalya'da Yehova Şahitleri'nden Semih Sabri Güzel (56), aynı inançtan eşi Hülya Güzel'e (52) ‘Ölüm riski

Mersin ve İzmir’de ibadet amacıyla kiraladıkları daireleri kullanmaları yasaklanmış, kendilerine yeni yer de gösterilmemiştir.

Yehova Şahitleri’yle Dayanışma Derneği’nin AIHM’e yaptığı 2010 ve 2012 tarihli başvurular Mayıs 2016’da karara bağlanmıştır. AIHM, bu dinsel grubun ibadet mekanına sahip olmasına izin verilmemesinin din özgürlüğüne müdahale olduğuna kanaat getirerek, Türkiye’nin, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü garanti altına alan AIHS Md. 9’u ihlal ettiğine karar vermiştir.¹¹⁷

Yehova Şahitleri’nin Türkiye’de yaklaşık 30 cemaati vardır ve ayrıca İbadet Salonları bulunur. *Uyan* adlı aylık, *Gözcü Kulesi* adlı 15 günlük iki düzenli dergi yayınlarlar. Kule adını taşıyan bir de yayınevleri vardır.

“Yabancı”dan “Azınlık”a Dönüşen Bir Grup: Levantenler¹¹⁸

“Yurttaş” değil de “yabancı” oldukları (yani “azınlık” sayılmadıkları) için bu kitabın kapsamı dışında bıraktığım Levantenleri, bu grubun gençlerinin gittikçe artan biçimde T.C. yurttaşlığı aldıklarını öğrendikten sonra, “Devletin Görmezden Geldiği Gayrimüslim Azınlıklar” arasına dahil etmek gerekmiştir.

Levantenler, Türkiye’de az sayıda kalmış ve çok az bilinen bir Gayrimüslim grubudur. (Bkz. *Levantenler Hakkında Tarihsel ve Temel Bilgiler* kutusu)

2017 sonu itibariyle, Levantenlerin önemli bir kısmı çifte pasaportludur. Bununla birlikte, Yedinci Bölüm’de göreceğimiz baskılar¹¹⁹ sonucunda yabancı uyruklu-
ların gitmesiyle durum tersine dönmüştür ve yeni kuşak Levantenlerin yaklaşık yüzde 60’ının T.C. yurttaşı olduğu bildirilmektedir. Türkiye’deki T.C. yurttaşı, çift pasaportlu veya yabancı uyruklu bütün Levantenlerin günümüzde 5.000 dolaylarında olduğu düşünülmektedir.

* * *

Dillerinden söz etmek gerekirse: Her Levanten geldiği ülkenin dilini korumuştur ama Türkçenin yanı sıra, Osmanlı döneminde sözlü (yazılı değil) olarak Rumca,¹²⁰ sonra da, hem Fransız okulları çok sayıda olduğu için hem de o dönemlerde en yaygın dil olduğu için, Fransızca kendi aralarında bir *lingua franca* (ortak dil) olarak gelişmiştir.

T.C. yurttaşı olan Levantenler devlet tarafından azınlık kabul edilmemektedir. Aynen “Devletin görmezden geldiği Gayrimüslimler” gibi bu gruba da Lozan’ın 37. ila 44. maddeleri arasındaki azınlık hakları tanınmamaktadır. Örneğin, Md. 40’tan yararlar-

117 <http://www.hurriyet.com.tr/aihmnden-bir-ibadethane-cezasi-daha-40109026>

AIHM’in bu konudaki açıklaması için: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-5383018-6727996&filename=Judgment%20Association%20of%20solidarity%20with%20Jehovah%20Witnesses%20and%20Others%20v.%20Turkey%20-%20refusal%20to%20provide%20Jehovah%E2%80%99s%20Witnesses%20with%20a%20place%20of%20worship%20.pdf>

118 Aksi dipnotlarla belirtilmedikçe, bu başlık altındaki bilgiler İstanbullu Levanten Fortunato Maresia’yla Ekim 2017’de yaptığım görüşmeden yararlanarak yazılmıştır.

119 Bkz. 1910’lar, 20’ler ve 30’lar altbaşlığında sözü edilen 1932 sayılı kanun, 1930’lar ve 40’larda Baskılar ve Özellikle Varlık Vergisi altbaşlığında anlatılan durumlar.

120 Rumcanın sebebi şudur ki; özellikle İstanbul ve İzmir’de çok sayıda Rum bulunmasından kaynaklanan ihtiyaç ve bu dili öğrenme imkanının yanı sıra, Levantenler zaman içinde Rumlardan (ve daha az sayıda olmakla birlikte Ermeni ve Gürcülerden) kız almışlardır; bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Levantenler>.

Levantenler Hakkında Tarihsel ve Temel Bilgiler

Terim, Fransızcada güneşin doğduğu yer yani doğu anlamına gelen "*Levant*"dan (lövän okunur) gelir. D. Akdeniz anlamında Yakındoğu'yu anlatmak için kullanılan bu terimden türeyen *Levantin* (lövanten okunur) Türkçeye levanten olarak geçmiştir. Erken Bizans zamanından başlayarak özellikle Tanzimat'tan sonra Osmanlı'nın büyük liman kentlerinde (İstanbul ve İzmir, ayrıca Mersin, Beyrut, İskenderiye...) yerleşerek ticaretle uğraşan B. Avrupalıları anlatmak için kullanılır.

Avrupa'daki Avrupalılar bu terimi bu insanları "Şark"ta yaşadıkları için biraz küçümsemek amacıyla türetmişler, Batı eğitimi görmüş Osmanlılar ise, B. Avrupalılar için kullandıkları "Frenk" kelimesini devreye sokarak bunları bu coğrafyaya yerleşmiş anlamında "Tatlısu Frengi" diye anmışlardır.¹ Bu son terimin, hem bir "ikinci sınıf Avrupalı" dokundurmasını, hem de, ideallerindeki uygarlığı Osmanlı coğrafyasında temsil eden bu insanlara duyulan hayranlık hatta haset duygusunu yansıttığını söylemek mümkündür.

* * *

İlk Levantenler, İtalyan Deniz Cumhuriyetleri olarak anılan Venedik, Cenova ("Ceneviz"), Pisa ve Amalfi'den 9. yüzyıldan itibaren Bizans'a gelmiş ve ülkenin ticaretini canlandırmaları için Konstantinopolis'te kendilerine tahsis edilen Azapkapı, Şişhane, Galata Kulesi, Lülecî Hendek, Tophane, Haliç hattı içinde kalan ayrıcalıklı bölgelere yerleştirilerek "Latin" olarak tanımlanmışlardır.²

1453'ten sonra bu Latinler arasından bir bölümü kalkıp Ege adalarına yerleşmeye giderken, bir kısmı da reaya (Gayrimüslim tebaa) statüsüyle Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Bu tebaa, T.C.'de 1927'ye kadar devlet nezdinde bir tür kançılara (*Chancellerie Latine Ottomane*) tarafından temsil edilmiştir.

Ege adalarına gidenler zaman içinde İzmir üzerinden dönmüştür. Ama İmparatorluk dışındaki bir dinsel lidere yani Papa'ya bağlı oldukları için Levantenler Osmanlı tarafından bir "millet" olarak kabul edilmemişlerdir.

Osmanlı döneminde bu insanlar B. Avrupa devletleri yurttaşı oldukları için kapitülasyon ayrıcalıklarından yararlanarak ticaret yapmışlardır. Fakat B. Avrupalı tüccardan çok farklı olarak kazançlarını B. Avrupa'ya transfer etmemişler, Osmanlı İmparatorluğu içinde tutmuş ve kullanmışlardır. Çünkü kökenleri B. Avrupa ülkeleridir ama vatanları Osmanlı ülkesidir, bugün de Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Levantenlerin Osmanlı dönemindeki nüfusu konusunda kesin bilgi yoktur; 19. yüzyılın sonuna doğru 40.000 kişi oldukları söylenmektedir. Yurttaşlık konusuna gelince, bazı istatistiklere göre 16. yüzyılda yaklaşık % 44'ünün Osmanlı vatan-daşı olduğu tahmin edilen bu grup arasından, birçoğunun muhtemelen yabancı ülke yurttaşlığı alması nedeniyle Tanzimat'tan sonra bu oran % 17'ye inmiştir.

sek noktası: Galata Kulesi [1348]) çevirmişlerdir (https://tr.wikipedia.org/wiki/İstanbul_Surları#Galata_Surları.C4.B1). Akli başında ve dünya konusunda bilgili bir hükümdar olan Fatih Sultan Mehmet, kura-çağı imparatorluğun Levantenler olmadan ekonomik bakımdan zorlanacağını bildiği için, kuşatma sırasında Galata'ya saldırınmamıştır. Galata kolonisi de, İstanbul'un fethedildiği 29 Mayıs Salı günü, günümüzde Galata Kulesi'nin üstündeki bir levhanın da tanıklık ettiği gibi (https://tr.wikipedia.org/wiki/Galata_Kulesi#/media/File:Galata_Kulesi_Tabelası.C4.B1.jpg), koloninin anahtarlarını Fatih'e sunmuş, aynı ayrıcalıklardan yararlanmaya ve bu sefer de Osmanlı'nın ticaret hayatını canlandırmaya devam etmiştir.

1 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Levantenler>

2 Dördüncü Haçlı Seferi 1204'te Konstantinopolis'i işgal edip yağmaladıktan sonra şehir zayıflayınca, zaten bir dış mahalle olan ve Haliç zincirini koruma görevi yapan Galata önce bir Venedik mahallesi, sonra bir Ceneviz kolonisi haline gelmiştir. Cenevizliler Bizans'ın itirazlarına rağmen bölgeyi surlarla (en yük-

İçlerindeki en kalabalık grubu İtalya kökenlilerin oluşturduğu Levantenlerin kimlikleri konusunu netleştirmek gerekirse:

Türkiye'nin doğusundan gelmiş Levanten olmaz; Levanten olarak anılabilmek için B. Avrupa'dan yerleşmek amacıyla gelmiş ve Hristiyan olmak şarttır. Hristiyan derken, aralarında az sayıda Anglikan ve Protestan da bulunan bu insanların

büyük çoğunluğunu teşkil eden İtalya, Fransa, Malta ve kısmen olmak şartıyla Hollanda, Avusturya ve Almanya kökenliler Latin Katolik'tir.³

3 Beşinci Bölüm'de gördüğümüz gibi, "Latin Katolik Kilisesi" terimi, Papa'yı dinsel önder kabul eden ve ayinlerini (Süryani gibi Doğu Katoliklerden farklı olarak) Roma Hristiyan geleneğine göre icra edenler için kullanılır.

nan okul, hastane ve hayır kurumları, Md. 42'den yararlanan vakıfları yoktur.

Diğer yandan, T.C. yurttaşı Levantenler, normal olarak yurttaşlara sağlanan kimi haklardan, örneğin İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 65 yaş üstü T.C. yurttaşlarına verilen ücretsiz taşıma kartından yararlanılmamaktadır.

* * *

Türkiye'deki Katolik okullar¹²¹ ve hastaneler¹²² Levantenlere ait değildir. Bunlar, merkezleri Türkiye dışında olan dinsel topluluklar

(*ordre / congregation*) tarafından kurulmuşlardır. Söz konusu okullar Cumhuriyet'ten önce tesis edilmişlerdir ve Lozan'da Türkiye'nin İngiltere, Fransa ve İtalya'yla teati ettiği mektuplara dayanarak faaliyet gösterirler.¹²³

Levantenlerin kullandıkları kiliseler¹²⁴ aynen Katolik okulları gibi Türkiye dışındaki dinsel toplulukların mülkiyetindedir ve onlar tarafından yönetilmektedir. Bu mülkiyetler, Sekizinci Bölüm'de göreceğimiz gibi,¹²⁵ mecburen kişiler ve azizler üzerine kaydedilmiştir ve bu durum günümüzde sorun çıkarmaktadır. Bebek sırtlarında Fransız Katolik rahibelere ait olan yetimhanenin arazisi buna örnektir.

Levantenler tarafından kurulmuş az sayıda dernek ve hayır kurumu vardır. Üye sayıları çok sınırlı olan bu kurumlardan en önemlisi, Harbiye'de 1838'de kurulmuş ve 1967'de kamu yararına çalışan dernek statüsü almış olan huzur ve bakımevi Artigian-

121 (L.=lisesi) Günümüzde yurt dışındaki dinsel topluluklar tarafından değil, yurt dışından gönderilen sivil müdürler tarafından yönetilen bu Katolik okulları şunlardır: Notre Dame de Sion L. (İstanbul; kurucusu: Notre Dame de Sion Rahibeleri); Saint Georges L. (İstanbul; kurucusu: Avusturya Lazarist Rahipleri); Saint Joseph L. (İstanbul ve İzmir; kurucusu: Fransız Frères des Ecoles Chrétiennes); Saint Benoît L. (İstanbul, kurucusu: Fransız Lazarist Rahipleri; Saint Michel L. (İstanbul, kurucusu: Fransız Frères des Ecoles Chrétiennes); Galileo Galilei İtalyan L. (İstanbul; kurucusu: İtalyan Soeurs de Charité d'Ivrea); Özel İtalyan L. (İstanbul, kurucusu: İtalya devleti); İtalyan Ana ve İlkokulu (İzmir; kurucusu: İtalyan Soeurs de Charité d'Ivrea); Sainte Pulcherie L. (İstanbul; kurucusu: Fransız Filles de la Charité Rahibeleri); Özel Evrim Okulları (İstanbul, kurucusu: Salésien Rahipleri).

122 Bu hastanelerden günümüzde 2 tane kalmıştır: Saint Georges Hastanesi (Avusturya Hastanesi; kurucusu Avusturya Filles de Charité Rahibeleri) ve La Paix Hastanesi (Lape Hastanesi; kurucusu Fransız Filles de la Charité Rahibeleri).

123 Bkz. Nimet Özbek, "Türkiye'de Yabancı Okulların Hukuki Statüsü" kutusu, TDP-I, s. 234, ayrıca s. 235.

124 Bu kiliseler özellikle İstanbul'da (ör. İstiklal Caddesi'ndeki Saint Antoine), ayrıca şu kentlerde bulunur: İzmir (ör. İzmir Atatürk Lisesinin yanındaki Saint Jean Katedrali), Bursa, Efes, Konya, Antalya, Iskenderun, Antakya, Mersin, Adana, Tarsus, Samsun ve Trabzon.

125 Bkz. Gayrimüslim Vakıflarında Nam-ı Müstear ve Nam-ı Mevhum kutusu.

na'dır (www.artigiana.org). Diğer Levanten kurumları arasında; 1888 tarihli Societa Italiana di Beneficenza, 1931 tarihli Circolo Roma, 1863 tarihli Societa Operaia Italiana di Mutuo Soccorso (Garibaldi Evi), 1885 tarihli Camera Italiana di Commercio (İtalyan Ticaret Odası), 1894 tarihli Union Française ve 1847 tarihli Club Teutonia sayılabilir.

Levantenlerin yayın faaliyetleri, çok sınırlı sayıda basılan aylık dergi *La Gazzetta di Istanbul* ve dinsel içerikli Fransızca aylık *Présence* dergisinden ibarettir.

* * *

Gayrimüslim olarak bir de Malakanlardan bahsedilebilir. Bu halk, Çarlık Rusyasının dinsel baskılarından kaçarak K. Amerika'ya sığınmış olan Dukhoborların çok benzeridir ve 19. yüzyıl sonunda Kars'a sığınmışlardır. Ama bu eşitlikçi, pasifist, askerlik yapmayı reddeden insanlar 1920 ve 1962'de Türkiye'den ayrılmak zorunda bırakılmışlardır ve bugün bir azınlık grubu sayılamayacak kadar az sayıda kalmışlardır. Ancak birkaç aile ve çoğu Müslümanlarla evlenmiş olan kızları.¹²⁶

II) ULUSLARARASI STANDARTLARA GÖRE TÜRKİYE'DEKİ DİĞER AZINLIKLAR

Türkiye açısından “azınlık” dendiği anda, Altıncı Bölüm'de göreceğimiz Lozan Barış Antlaşması Kesim III'te sözü edilen grup anlaşılır: Gayrimüslim T.C. yurttaşları.

Oysa I. Dünya Savaşından beri uluslararası standart olarak kabul edilen “etnik, dinsel, dinsel” üçlü ölçütü uygulanacak olursa, Türkiye'de Gayrimüslimler dışında da azınlıklar bulunduğu görülür. Yani, Gayrimüslimlere ilaveten, soy ve/veya dil açısından farklılık gösteren ve bu farklılığı kimliklerinin vazgeçilmez parçası sayan Müslümanlar da bu uluslararası standartlara göre azınlık kategorisine girer.

Nitekim, Batı ülkelerinde Türkiye'den bahsedilirken bunlara “azınlık” olarak atıf yapılmaktadır. Avrupa Konseyi'nin Irkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Komisyonu ECRI'nin 2016 Türkiye Raporu (s. 29), Lozan'la korunup korunmadığına veya devlet tarafından tanınıp tanınmadığına bakmaksızın Türkiye'deki tüm farklı grupları (dinsel, ulusal, etnik, dinsel...) “azınlık grubu” olarak tanımlamaktadır.¹²⁷

Aşağıda alfabetik olarak sıralanacak gruplar etnik, dinsel ve dinsel olarak çeşitli farklılıklar gösteren yurttaşlardır. Bununla birlikte, bu farklılıklar, bu grupların tümünün azınlık kavramının subjektif ölçütüne (yani azınlık bilincine) de sahip oldukları anlamına gelmez.¹²⁸ Bu bilinç ölçütü, aşağıda, bu grupların her biri açısından tartışılıp belirlenecektir.

126 Bayır, a.g.e., s. 3.

128 Bkz. İkinci Bölüm, *Azınlık Bilinci ve Önemi* altbaşlığı.

126 Uluslararası literatürde “Molokan” olarak geçen ve çıkışı B. Avrupa'daki Protestanlık gibi 16. yüzyıla tarihlenen bu dinsel grup, Hristiyanlığı mümkün olduğu kadar bireysel ve basit biçimde yaşamaya, inancı şatafat, ritüel ve törenlerden uzak tutmaya kendilerini adanmış oldukları için Rus Ortodoks Kilisesi tarafından sapkın ilan edilmiş ve ayrımcılığa uğratılmıştır. Onlar da, kendilerince kutsal olan Ağrı eteklerine göç etmişlerdir. Rusça “süt içenler” anlamına gelen adları, Ortodoks perhiz günlerinde süt içmeyi sürdürmelerinden gelir (Rusça *moloko*=süt). Türkiye'de bu grup üzerine yazılmış bilimsel makale için bkz. Mete Kaan Kaynar ve Gökhan Ak, “19. Yüzyılda Çokkültürlü İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçişte Sürgün ve Göç: Malakanlar Örneği”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, Yıl: 2015, s. 1-22 (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/akademikincelemeler/article/view/5000155438/5000140972>). Ayrıca internete “Molokan” veya “Molokane” yazarak bakabilirsiniz.

A) Araplar

Türkiye’de 1 milyonun üzerinde Arap kökenli/Arapça konuşan yurttaş vardır. Bunlardan Mardin-Urfa-Siirt civarında yaşayanlar Sünni’dir ve bu grup etnik ve dilsel farklılık arzeder. Mersin-Adana-Antakya civarında yaşayanlar genellikle Arap Alevi’dir (Nusayri) ve Türkiye’deki diğer Alevilerden farklıdır. Bunlardan bazıları yurdun çeşitli yerlerine göç etmişlerdir.

Sünni Araplar arasında, kendi etnik kimliklerini “Türk” biçimindeki üst-kimliğe karşı açıkça ileri sürüldüğüne rastlanmaz. Alevi Araplara gelince, bunların Alevilik kimlikleri çok daha önde olduğu için kendilerine “Aleviler” başlığında değinmek daha uygun olacaktır.¹²⁹

Özellikle Suriye’deki olaylardan kaçarak gelen ve 2017 sonu itibarıyla sayıları 3 milyonu aşan Arapların oy deposu olarak hesaplanıp yakın gelecekte AKP iktidarı tarafından en azından bir kısmının T.C. yurttaş yapılabileceği gözönüne alındığında,¹³⁰ Türkiye’deki Arap azınlığın bu sayı kadar artacağı tahmin edilebilir.

B) Aleviler¹³¹

Türkiye’de Aleviler üç etnik kökenden gelir: 1) Türkmen; 2) Dersimli/Kürt;¹³² 3) Arap. Bunların üçünde de, etnik kökenden ziyade

ve çok muhtemelen, geçmişte uğradıkları baskılardan kuvvet alan Alevilik inancı ön plandadır.

Alevilerin Azınlık Olup Olmadığı Tartışması

Günümüzde Türkiye’de pek bilinmez ama, Lozan’da azınlık konularını TBMM Hükümeti adına müzakere eden Dr. Rıza Nur, anılarının üçüncü cildinde, TBMM Heyetinin azınlık ölçütü olarak ırk ve dil’in yanı sıra din ölçütünü de reddettiğini, bunun sebebinin de Alevileri azınlık saydırmamak ve dolayısıyla uluslararası korumaya sokmamak olduğunu açıkça belirtir. Yani Dr. Rıza Nur, dolayısıyla da ulus-devletin kurucuları, Alevilerin “farklı” olduğunun tamamen farkındadır.

Bu farklılık, sadece Sünni Müslümanları Millet-i Hakime sayan Millet Sistemi’nin etkisinden gelmekteydi. Aleviler devletin gözünde ne Müslüman ne Gayrimüslim, “iki arada bir dere” durumundaydı.¹³³ TBMM Heyeti bunu Lozan’da karşı tarafa oturup anlatamazdı. Onun içindir ki görüşmelerde “din” ölçütünü de reddetti, adlı adınca sadece “Gayrimüslimler”i azınlık saydırdı.¹³⁴

Tekrar Lozan görüşmelerinde Rıza Nur’a dönelim. Kendisi anılarında şöyle yazmaktadır (imlayı değiştirmeden alıntı yapıyorum):

133 Bkz. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi* kütüsü.

134 1990’ların başlarında bu konuda yayınladığım ve Lozan Kesim III’de 4 farklı koruma kategorisi bulunduğunu ortaya koyan makalede, konunun bu ayrıntılarını bilmediğim için, ben de Lozan’da soy ve dil ölçütlerinin reddedilip sadece din ölçütünün kabul edildiğini söyleyerek hataya düşmüştüm (“Lozan’ın ‘Azınlıkların Korunması’ Bölümünü Yeniden Okurken”, *SBF Dergisi*, Cilt 49, No. 3-4 (1994), s. 283-301; http://www.baskinoran.com/makale/SBFD_Cilt_49.pdf).

129 Mardin civarında yaşayan ve Arapça konuşan Mihallemiler için aşağıda **Ç) Kürtler** başlığına bkz.

130 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/741016/Erdogan_dan_Suriyelilere_vatandaslik_sinyali_Kacak_mi_calissinlar.html

131 Aleviler konusundaki yardımları için Mustafa Şen, Kazım Genç ve Martin van Bruinessen’e teşekkür ederim.

132 Dersimlilerin Kürtlerin bir kolu olup olmadığı hususu tartışmalıdır ve bu kitapta bu tartışmaya girilmeyecektir.

“Frenkler bizde ekalliyet diye üç nevi biliyorlar: Irkça ekaliyet, dilce ekaliyet, dince ekaliyet. Bu bizim için gayet vahim bir şey, büyük bir tehlike (...) Irk tabiri ile Çerkes, Abaza, Boşnak, Kürt, ilah...yı Rum ve Ermeninin yanına koyacaklar. Dil tabiri ile, Müslüman olup başka dil konuşanları da ekaliyet yapacaklar. Din tabiri ile, Halis Türk olan iki milyon kızılbaşı da ekalliyet yapacaklar.”¹³⁵

Alevilerin din açısından nerede durdukları, dolayısıyla da azınlık olup olmadıkları konusu yurt dışında çok konuşulan bir husus olduğu halde, Türkiye’de gündeme pek az gelmiştir. Aleviler azınlık olduklarını kabul etmezler ve hatta buna şiddetle tepki gösterirler. Bunu, sayılarının bir azınlığa göre çok fazla olduğuna ve özellikle de kendilerini azınlık değil “aslı ve kurucu unsur” saymalarına dayandırır.

Nitekim, Aleviliğin Anadolu toprakları ve özellikle de Balkanlar üzerindeki tarihsel etkileri büyük olmuştur. Çünkü, ileride göreceğimiz gibi,¹³⁶ kentlileşmiş Alevi demek olan Bektaşiler ve benzeri tarikatlar; başka inançlara saygılı olmaları ve din anlayışlarının liberalliği nedeniyle Balkan halkları tarafından tepki görmeksizin Balkanlar kolonize etmekte çok önemli rol oynadı.

135 Dr. Rıza Nur [Tanrıdağ], *Hayat ve Hatıratım*, C. III, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967, s. 1044. Dr. Rıza Nur bundan bir sayfa sonra da “çözüm”ünü açıklıyor ki, özü itibarıyla bu formül Türk ulus-devletini kuranların da genel felsefesidir: “Bunun dersi: Vatanımızda başka ırkta, başka dille, başka dinde adam bırakmamak en esaslı, en adil, en hayati iştir (...) Bunları [Boşnaklar gibi, Türk olmayanları] ve keza Kürtleri devamlı bir temsil [asimilasyon] planı üzere ayrı dil ve ırklardan tecrid etmelidir.” Osmanlıcada asimilasyon teriminin karşılığı “temsil”dir (misil sülasisinden/kökünden gelir ve bir şeyin aynısını yapma, benzetme demektir).

136 Bkz. **Osmanlı Devleti ve Aleviler: Katliam ve Uzlaşma** kutusu.

mışlardır. Ayrıca Aleviler, özellikle Alevi Çalıştayları sonrasında, taleplerini azınlık hakları (pozitif haklar) çerçevesinde değil, eşit yurttaşlık ve laiklik çerçevesinde ifade etmektedirler. Böylece, Türkiye’nin genel demokratikleşmesine katkıda bulunmaktadır.

Alevilerin bu tepkiyi göstermelerinin en önemli sebebi, “azınlık” kavramının Osmanlı’daki Millet Sistemi’nin etkisiyle Gayrimüslimlerle özdeşleştirilmiş olmasıdır. Azınlıklar terimi güvenilmezlik ve ihanetle eşanlamı kılınmış, çoğunluğun vesayetine tabi sayılmıştır. Bu durumda azınlık terimi, “ikinci sınıf” olmayı ifade eder. Azınlık sayılmak, her an bu ülkeden sürülmeyi göze almak ve dışlanmayı kabullenmek demektir.

Bunun yanı sıra devlet de (onların dinsel bakımdan ciddi biçimde farklı olduklarını bildiği halde) Alevileri azınlık saymamakta, onların Müslüman olduklarını söyleyip konuyu kapatmaktadır.

Aleviler ile Kürtler bu açıdan çok benzerler. Kürtler de yaklaşık aynı gerekçelerle azınlık olmayı reddederler.¹³⁷

Din Bakımından Aleviler

Aleviler arasında, kendilerinin dinsel bakımdan ne olduğuna ilişkin en az 5 görüş vardır.¹³⁸

1) Bir grup, özellikle de Cem Vakfı (resmî adı: Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı) çevresi, Alevilerin “gerçek Müslümanlar” olduğunu söylemektedir. Alevi

137 Bu konuya, özellikle de “aslı ve kurucu unsur” meselesine biraz aşağıda **Kürtlerin Azınlık Olup Olmadığı Tartışması** altbaşlığında döneceğiz.

138 Mustafa Şen’le 07.06.2004 tarihli görüşme.

dedelerinin peygamber soyundan geldiği (seyitlik) iddialarının yanı sıra, Balkanların Müslümanlaştırılmasında Alevi babalarının ve dedelerinin önemli rol oynaması buna kanıt olarak gösterilmektedir.

2) İkinci görüş, Aleviliğin farklı dinsel inançlardan çeşitli öğeleri biraraya getiren (senkretik) bir inanç olduğunu söylemektedir. Bu anlamda İslam, Aleviliği oluşturan öğelerden biridir. Kısacası, Alevilik İslam'a indirgenemez; Şamanlık'tan, Zerdüştlük'ten, Hristiyanlık'tan ve diğer inançlardan da öğeler içeren, tamamen kendine özgü bir inanç yapısıdır.

3) Üçüncü bir grup, Aleviliği dinsel bir inanç olarak değil, Anadolu'ya has bir kültür, dünya görüşü, felsefe olarak tanımlamaktadır.

4) Bazıları, Aleviliğin İslam içinde Sünnilikten ve Şiilikten farklı, Anadolu merkezli bir mezhep olduğu düşüncesindedir.

5) Aleviler arasında fazla itibar görmeyen küçük bir grup ise, Aleviliği Şiilik'le eş tutmakta ve Şiilik'e yakın bir yorum yapmaktadır.¹³⁹

Meseleye azınlık kavramı açısından bakmak gerekirse, konuyu iki noktaya indirmek mümkündür:

Birinci yaklaşım, Alevileri İslam kapsamına sokmaz. Aleviler tamamen farklıdır. Alevi pratiği İslam'ın temel kurum ve ilkeleleriyle (cami, namaz, oruç, hac, zekat, şeriat, vb.) ilgisizdir. Bu yaklaşımdaki bazılarına göre, Alevi uygulamaları temel olarak Orta Asya'daki Şamanlıkla benzeşmeler gösterir: Şaman'ın yerine Dede, Gök Tanrı dinindeki Güneş'in yerine Hz. Ali, kırmızı içme töreni-

nin yerine de kadın ve erkeklerin birlikte katıldığı ve nefes ile semah'ın ve bazen de dem'in yer aldığı cem ayini geçmiştir.¹⁴⁰ Alevi ve Bektaşilerde içki yasağı yoktur; içkinin azı helal fazlası zarardır. Cem'e getirilen içki Dede tarafından okunduktan sonra "dem" adını alır.

Bu temel kurum ve uygulamaların İslam'la ilişkisinin ancak kimi Şii sembelleri aracılığıyla kurulduğunu söylemek yanlış olmaz: Kerbela, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, vb. Bunun açık sebebi, bu sembollerin mazlumiyet sembelleri olmasında aranmalıdır. Çünkü Aleviler, Arap-İslam tarihindeki Şiiler gibi, Osmanlı tarafından sürekli olarak ezilmiş, kitlesel katliamlara uğratılmıştır. (Bkz. *Osmanlı Devleti ve Aleviler: Katliam ve Uzlaşma* kutusu)

İkinci yaklaşıma göre, Alevilik Müslümanlığın bir koludur. Bununla birlikte, Alevilerin, çoğunluk (Sünniler) ve devlet (Diyanet İşleri Başkanlığı) tarafından dışlanması sonucunu doğuracak kadar farklı dinsel uygulamalara sahip bulunmaları nedeniyle, yine dinsel bakımdan farklılık arzettikleri ortadadır.

Dolayısıyla, her iki şıkta da, "azınlık" tanımının İkinci Bölüm'ün başında sıralanmış olan bütün teknik öğelerinin mevcut olduğu söylenebilir: Aleviler genel nüfus içinde sayıca azdır, başat değildir, farklıdır, yurttaşdır. Azınlık bilincine gelince, Alevilerin kendilerini çok farklı hissettikleri ve alt-kimliklerinin temel direği saydıkları bu farklılıkları sürdürmekte kararlı oldukları hususu tar-

140 Ayhan Yalçinkaya, *Alevilikte Toplumsal Kurumlar ve İktidar*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1996, s. 19-21. Yalçinkaya bu yaklaşımda değildir; bu dipnotunu, Alevilik ile Şamanlık'ın benzeşmesi örneklerini bu kitaptan aldığım için veriyorum.

139 Bkz. aşağıda *Dil Bakımından Aleviler* altbaşlığı.

Osmanlı Devleti ve Aleviler: Katliam ve Uzlaşma

Osmanlı, bütün dönemi boyunca Alevilere kitle-sel katliamlar yapmıştır. Bunun sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür:

Üstyapısal neden: Alevilerin din anlayışının liberalliği ve Sünnilikten çok farklı olması Osmanlı'ya ve Sünni halka çok ters gelmiştir.

Altyapısal/sınıfsal neden: 1453'ten sonra yerleşik hayata geçen ve imparatorluklaşan (Doğu Romalılaşan) Osmanlı, göçebe üretim biçiminde kalan ve bu yüzden kontrol edemediği Türkmenleri hep "öteki" saymıştır.

Siyasal neden: Kırsal alanda yaşayan Türkmenlerin göçebe toplum olmaktan gelen özerk ve eşitlikçi özellikleri, devlete itaati telkin eden Sünnilikten kuvvet alan Osmanlı'yı çok rahatsız etmiştir. Çünkü devlet, "nüfus kağıdı ve ikametgah ilmühaberi getiremeyen" kimselere asayiş, vergi, askerlik vb. gibi temel alanlarda egemen olmakta zorlanmaktadır.

Dış neden: 16. yüzyıl başlarında İran tahtını ele geçiren Şah İsmail'in, anadili Azerbaycan Türkçesi olan bir Alevi olması, Osmanlı'daki Kızılbaş Türkmenleri himaye etmesi, İstanbul tarafından dışlanan Alevilerin Osmanlı'nın doğudaki tek rakibi İran'a meyletmelerine yol açmış, bu da Osmanlı'yı çok ürkütmüştür.

* * *

Diğer yandan, Aleviler ile Osmanlı'nın üç

noktada uzlaşmaya vardıkları da söylenebilir:

1) Bektaşilik: Aleviliğin büyük kentlere, özellikle de İstanbul'a yerleşmiş biçimi olan Bektaşilik Osmanlı'yla çatışmamış, uzlaşmış, Sünnilerle bir arada yaşamıştır;

2) Kolonizasyon: Osmanlı erken bir dönemde Balkanları (hatta, ondan da önce Anadolu'yu) Türkleştirmekte ve İslamlaştırmakta (yani, kolonize etmekte) tasavvuf erbabını kullanmıştır: Bektaşiler, Mevleviler, Halvetiler, vb. Çünkü bu tasavvuf erbabı bütün inanışlara saygılı olduğu için Gayrimüslimler arasında tepki yaratmamaktadır. Bugün bile Balkan ülkelerinde Bektaşiler başta olmak üzere kimi tarikatların (Halveti, vb.) tekkeleri faaliyettedir.

Bu kolonizasyonun Osmanlı'ya bir önemli yararının da, Anadolu'daki Alevi tansiyonunun Balkanlara akıtmak suretiyle düşürülmesi olduğu söylenebilir;

3) Yeniçerilik: Orhan Gazi zamanında yani yine erken bir dönemde kurulan ve doğrudan Padişah'ı korumakla görevli olan Yeniçerilik, tümüyle Bektaşî tarikatına dayanmıştır.

Burada da, Aleviliğin senkretik niteliğinin Osmanlı tarafından kullanıldığını görüyoruz. Yeniçeriler, devşirilmiş ve Müslüman olarak büyütülmüş Hristiyan çocuklardır. Ne kadar Müslüman yapılmış olurlarsa olsun, bu köken, Sünniler gibi Müslümanlarla değil, Aleviler/Bektaşiler gibi Müslümanlarla çok daha kolay bağdaşacaktır.

Nitekim 1915 Ermeni Kiyımı sırasında Ermeniler en fazla kurtaranların Dersim Alevileri olması bununla da açıklanabilir.

tışma götürmez. Tarih boyunca devletçe sürdürülen ve günümüzde de devam ettirilen Sünnileştirme çabalarına rağmen, Alevilerin tarih boyunca gördükleri baskılar da bu bilincin güçlü kalmasında en büyük rolü oynamış gözükmektedir.

Dil Bakımından Aleviler

Alevilerin çoğunluğu; aynen sonradan İstanbul'u fetheden, tamamen yerleşik düzene geçen, ardından da kendilerini Doğu Roma'nın mirasçısı sayarak çok farklılaşan Osmanlılar

gibi Türkmen kökenlidir. Konuştukları dillerden hareket edildiğinde ise, Alevilerin dört farklı gruptan oluştuğu görülmektedir.¹⁴¹

a) Azerbaycan Türkçesi konuşanlar: Aslında, bu mezhep grubunu Alevilik'e değil, İran'daki Şiilik'e bağlamak gerekir. Caferi veya İmamiyye diye anılan bu mezhep grubu Azeri kökenlidir. Sayılarının 1 ila 1,5 milyon olduğu söylenir. Kars, Ardahan, Iğdır ve Erzurum'da yaşamakta iken 1970'lerde Türkiye'nin büyük kentlerine taşınmışlardır.¹⁴² Özellikle İstanbul'da Esenyurt'ta yoğun olarak yaşarlar, kendilerine özgü camileri vardır.

b) Arapça konuşanlar: Hemen yukarıda "Araplar" başlığı altında sözü edilen bu grup; Suriye'deki Arap Alevi (Nusayri) cemaatinin bir parçasıdır, Mersin-Adana-Anakya civarında yaşarlar, diğer Alevilerle tarihsel bağlara sahip değildirler, teolojik olarak Anadolu Aleviliği'nden çok farklıdır, etkileri çok azdır. Bunların dinsel kimliği (Alevi) etnik kimliklerinden çok önde gelir. Bu durum, Arap oluşlarının Türk üst-kimliğine sorun çıkarmasını engellemektedir. (Bkz. Nusayriler (Arap Aleviler) kutusu)

c) Türkçe konuşanlar: Asıl kalabalık ve etkili grup budur. Etnik ve dinsel bakımdan Türk (Türkmen) olmakla birlikte, esas Alevilik (dinsel azınlık) bilincini bu grup taşır;

ç) Zazaca/Zazaki/Dımili/Kırmancki ve Kürtçe/Kurmanci¹⁴³ konuşanlar: Bunların

sayısı yaklaşık 3 milyon olarak belirtilmektedir.¹⁴⁴ Bunların içinde en özgün (ve tabiiyle, diğer Alevilerden de farklı) olan grup, Dersimli Alevilerdir. (Bkz. Dersim Alevileri kutusu)

Bu durumda Alevi Kürtler, çoğunluktaki Sünni Türklerin içinde dinsel ve etnik bir azınlık olmanın yanı sıra, bir de azınlıktaki Alevi ve Kürt grupları içinde azınlık (yani, azınlık içinde azınlık) olmaktadır. Çünkü, büyük çoğunluğu etnik açıdan Türk olan Alevilerden etnik ve dilsel olarak, büyük çoğunluğu (% 75) Sünni olan ve Kurmanci konuşan Kürtlerden de dinsel ve dilsel olarak farklıdır.

Osmanlı döneminde kırsal bölgede yaşayanları Kızılbaş, kentlerde yaşayanları Bektaşî adıyla bilinen Alevilerin bugünkü sayısı hakkında çok farklı tahminler bulunmakla birlikte, yaklaşık 15 milyon civarında oldukları söylenebilir.

Baskılar

İslam'ın monolitik (= tek parça) bir din olduğu iddiasından kalkan devlet, çok farklı bir inanç anlayışı olan Alevilere ciddi baskılar yapmıştır ve yapmaktadır:

1) Bu geniş kitle, Osmanlı'da olduğu gibi

gi konusunda: En fazla kullanılan kaynak olan *Ferheng* [sözlük] adlı Türkçe-Kürtçe sözlükte "Kurmanci" kullanılmaktadır (D. İzoli [Hüseyin Yıldız], *Ferheng*, 5. basım, Diyarbakır, Deng Yayınları, 2007, s. 353). Zazacaya gelince, bu konuda en fazla kullanılan kaynak olan *Ferheng*'de "Kırmancki (Zazaki)" kullanılmaktadır (Vate Çalışma Grubu, *Ferhenge*, 4. basım, İstanbul, Vate Yayınevi, 2016, s. 400). Bu iki kaynak için Tunceli Eğitim ve Sağlık Vakfı eski başkanı Kazım Arık'a teşekkür ederim.

144 Bu sayı için: Kurban, a.g.m., s. 170'ten Nigar Karimova ve Edward Deverell, "Minorities in Turkey", *Swedish Institute International Affairs*, Cilt 7, No. 9 (2001), s. 11. Dersimliler ve dilleri konusu esas olarak ileride Ç) **Kürtler** başlığı altında ele alınacaktır.

141 Martin van Bruinessen, "Kurds, Turks, and the Alevi Revival". http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/Bruinessen_Kurds_Turks_and_the_Alevi_revival.pdf

142 Ali Albayrak, "Dini Gruplar Bağlamında Caferilik", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:2 (2008), s. 111-128. http://portal.firat.edu.tr/Disaridan/_TEMP/278/file/2008-/ALI%20ALBAYRAK%20DINI%20GRUPLAR%20BAGLAMINDA%20CAFERILIK.pdf dosyasının html sürümüdür.

143 Kürtçe "Kırmancki" mi yoksa "Kurmanci" mi denece-

Nusayriler (Arap Aleviler)

Nusayriler, kendilerini genellikle "Arap Alevi" olarak ifade ederler. Erken dönem Şii yazarların, Muhammed bin Nusayr'ı ve takipçilerini aşağılamak amacıyla Nusayri terimini kullandıkları görülmektedir.

Diğer heterodoks/batını¹ topluluklar gibi tarih boyunca çeşitli suçlamalara, zulüm ve katliamlara uğramak yüzünden Suriye'nin Lazkiye bölgesine, Alevi/Nusayri Dağları olarak anılan yere çekilen halk, 1516 Mervidabık'ın ardından en büyük katliamı yaşamıştır. Yavuz Sultan Selim, halk arasında hâlâ, Yezid ve Muaviye gibi büyük bir Alevi düşmanı olarak anılmaktadır.

Dört asır Osmanlı egemenliğinde yaşayan Arap Aleviler, İslam dairesi içinde ama sapkın (heretik) bir topluluk olarak muamele görmüşler, büyük çapta yoksulluğun, tecridin ve devlet şiddetinin hüküm sürdüğü yılların ardından II. Abdülhamit döneminde ihtida politikaları çerçevesinde İstanbul ile göreceli bir "uzlaş" ilişkisine girmişlerdir. Devlet Alevileri Sünnileştirmek için köylerine mescit ve okullar yaptırmış, Aleviler de bir nebze nefes alabilmek için Sünniliği benimzediklerini ilan etmişlerdir. Ama ne bu insanlar Alevilikten vazgeçip Sünnileşmiştir, ne de devlet bu "Alevi sapkınlar"ın "yola geldiğine" inanmıştır. Keza Cumhuriyet yönetimi de, asimilasyonist politikaları gereğince, onları "Etili² Türk kardeşler" olarak görmüş ama her zaman Arap ve Alevi olarak kayıtlarında tutmuştur.

Fransız manda yönetiminden itibaren Suri-

ye'de diğer azınlık gruplarla birlikte orduda görev alan Aleviler, zaman içinde ileri kademelere gelmişlerdir. İlk defa Suriye'de doğmuş olan Baas hareketi, diğer azınlık toplulukları gibi Aleviler için de çekici olmuş ve bu topluluklar, din ile devletin birlikteliğini amaçlayan İslamcı yaklaşımlara karşı "sosyalist" ve seküler zemin üzerinde yükselen ulusal bir çatı altında yaşama idealine yönelmişlerdir.

Lazkiye Alevilerinden olan Hafız Esad'ın 1970'te iktidarı ele alması Alevilerin bir kısmı için hem Baas Partisi içinde hem de bürokraside üst düzey görevlere gelebilmenin önünü açmıştır. Fakat bu, Esad karşıtı İslamcı güçlerin sıkça iddia ettiklerinin aksine, Suriye'nin bir Alevi devletine dönüştüğü anlamına gelmemektedir. Gerek Hafız Esad gerek Beşar Esad döneminde Alevilik, kamu politikalarına yön vermediği gibi, adı bile telaffuz edilmekten kaçınılan bir kavram olmuştur. Hafız Esad iktidarı, varlığını; Hristiyan, İsmaili, Dürzi ve Alevi desteğinin yanı sıra geniş bir Sünni ittifakla sürdürmüştür.

Türkiye coğrafyasına bakıldığında Arap Aleviler; Fransız işgali döneminde, Çukurova bölgesinde, Arap kimliği çerçevesinde bir mücadeleyi hedefleyen Milli Uyanış Cemiyeti (İntibâh-ı Milli) etrafında örgütlenmişlerdir. Ama daha sonra Kemalist güçlerin bölgedeki etkinliği ve Fransız işgalinin yarattığı kaotik ortamın etkisi sonucunda eksen değiştirerek Milli Mücadele'ye katıldıkları ve Çukurova bölgesinin kurtuluşunda büyük bir rol oynadıkları görülmektedir. 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasında da Türk tarafı ile birlikte hareket eden Arap Aleviler, bu alanda belirleyici bir konumda olmuşlardır. Fakat bu insanlar Cumhuriyet tarihi boyunca hep "var" ile "yok" arasında salınmışlar, varlıklarını ancak büyük bir sessizlik içerisinde devam ettirebilmişlerdir.

Günümüzde Adana, Mersin ve Hatay bölgesinde, 1 milyon kadar Arap Alevi'nin yaşadığı söylenebilir. Özellikle Mersin ve Adana bölgesinde genç kuşaklarda anadilin önemli ölçüde unutul-

1 Heterodoks: Ana akımdan sapmış dinsel grup. Batınlık: Kuran'ın farklı, içsel bir yorumuna dayanan inançlar.

2 "Etiler", Hititlerin Türk olduğunu söyleyebilmek için 1930'larda icat edilmiş bir terimdir. Hatay (1936'da icat edilmiştir), Hata, Ata, Eti aynı kökten terimlerdir (Mete Tunçay, "Hatay Sorunu ve TBMM", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, Ankara, Siyasi İlimler Derneği Yayını, 1976, s. 252).

duğu bilinmektedir. Fakat Alevi şeyhleri tarafından yürütülen geleneksel din eğitimi çerçevesinde Alevilik bilinci etnik aidiyetlere nazaran daha iyi korunmuştur.

Dinsel olarak içe dönük bir yapıya sahip olan Arap Aleviler, inanç ve öğretilerini bütünüyle alevileştirmekten kaçınırlar. Batını inanç ve öğretilerini açığa vurmaya istekli olmadıkları gibi, siyasal egemenliği elde ettikleri kimi tarihsel dönemlerde bile bunları egemen oldukları sınırlar içerisinde dayatma yoluna gitmemişlerdir.

Bütün kutsal kitapları sayan, bütün peygamberleri kabul eden, Hz. İsa'nın doğumundan Hz. Musa'nın Hızır'la buluşmasına varıncaya kadar

çok sayıda günü bayram olarak kutlayan Arap Aleviler, aksi yöndeki iddialara rağmen, Müslüman bir topluluk oldukları hususunda nettirler. Anadolu Alevileri ve Dersim Alevileri gibi diğer Alevi topluluklardan öğreti ve ritüeller bakımından önemli farklılıklar gösterdikleri gibi, çeşitli bakımlardan onlarla ortak paydalara da sahiptirler. Ayrıca, son zamanlarda bütün Alevilerin, Alevilere yönelik tehditlere ve nefret söylemine karşı kurumsal olarak ortak tepki göstermeye ve farklılıklarından ziyade ortaklıkları öne çıkarmaya özen gösterdikleri görülmektedir.

(Kaynak: Hakan Mertcan, "Nusayriler [Arap Aleviler]" kutusu, TDP-III, s. 223-224)

Dersim Alevileri

Dersim Alevileri çeşitli açılardan diğer Alevilerden epey farklıdır.

İnanç bakımından, bu halk animist etkileri yoğun biçimde yansıtır. Kutsal saydıkları Munzur Irmağı kıyısında uzanan dar yol boyunca sıralanan kimi ağaçlar, kaya kovukları, dere ağızları kutsal nitelik taşır; buralarda sayısız kurban kesme yerleri ve yatırırlar yer alır. Bölgede baraj yapımına Dersimlilerin çok ciddi biçimde karşı çıkmasının iki temel sebebi vardır: 1) Bu barajların Dersimlileri birbirinden tecrit ederek daha kolay zapturapt altına almak için inşa edildiğine inanmaları (ki bu iddia çok da yanlış değildir); 2) Munzur Irmağı'nın ve çevresindeki kutsal sayılan yerlerin yok edileceği korkusu.

Temel nitelikler bakımından Dersim Alevileri Türkiye halkının genelinden ve hatta Kürtlerden ciddi farklılıklar arzeder. Dilleri, "Kurmanci" diye anılan Türkiye (ve K. Irak) Kürtçesinden çok farklıdır ve Kirmancki, Zazaca, Zazaki, Dımili gibi isimlerle anılır.

Dersimlilerin Kürt olup olmadıkları tartışma-

lıdır ve bu halk kendisini "Kırmanç" olarak anar. Din bakımından ise, çok farklı bir Alevi inancına sahiptirler.

Yakın geçmişte Dersim Alevileri diğer Alevilerle ve hatta Kürtlerle mukayese edilemeyecek kadar çok ezilmişlerdir. İsyan etmedikleri halde 1925 ve özellikle de 1926'dan beri 4 aşamalı bir planla teslim alınmak istenen, 1937 ve 38'de de ürünlerinin yakılması ve zehirli gaz kullanımı dahil şiddet gören Dersim Alevileri devletten o kadar yılmışlardır ki, bu süreç sırasında ordunun inşa ettiği müstahkem mevkillerin (*blockhaus*) adını duyunca bugün bile bazıları, bizzat tanık olduğum üzere, "Bizi boğmak için blok havuzlar inşa ettiler" diye konuşmaktadır.

Bu duruma rağmen Dersim Alevileri, kendilerini Tek Parti dönemi boyunca ezen CHP'ye blok halinde oy veremişlerdir çünkü Aleviliklerini en fazla CHP'nin laiklik politikası sayesinde yaşayabilmişlerdir. Bu da, Dersimliler arasında Aleviliğin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

(Kaynak: B. Oran, "1937-38'de Ne Oldu?", <http://www.baskinoran.com/konferans/DersimSempozyumu-3-6-Ekim2010.pdf>)

Cumhuriyet döneminde de devletin saldırılarına ve Sünni halkın pogromlarına uğramıştır.¹⁴⁵

2) Alevilerin örgütlenme özgürlüğü ihlal edilmiş, laikliğin aşırı bir yorumuyla Alevi ve Bektaşî dernekleri kapatılmıştır. Alevi örgütlenmeleri ancak AIHM kararları ve 2001'den sonra AB Uyum Paketleri sayesinde bir miktar serbestleşecektir.¹⁴⁶ (Bkz. Alevi Çatı Örgütleri kutusu).

3) Aleviler, 1924'te kurulan Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) dahil edilmemişlerdir. Bunda, Alevilerin 1950-60'lara kadar şehirleşmemiş ve dolayısıyla kimlik bilinci kazanmamış olmalarının¹⁴⁷ önemli rol oynadığı doğrudur, ama şehirleşme/bilinçlenme

sürecinde epeyce yol alındıktan sonra da Diyanet/Devlet bu gruba üvey evlat muamelesi yapmayı sürdürmüştür.

4) Lozan Md. 38/2 şöyle demektedir: “Türkiye’de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlak kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkta isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.” Bu hüküm açıkça ihlal edilmektedir.¹⁴⁸ Alevilere Lozan’a rağmen dinsel baskılar yapılmıştır ve yapılmaktadır. Şöyle ki:

a) Okullarda Alevi çocukları Sünni-Hanefi temelinde okutulan zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine girmeye mecbur edilmektedir. AIHM ve ulusal yargı kararlarına rağmen, İdare’nin (Milli Eğitim Bakanlığı - MEB) bu kararlara direnmesi ve buna bağlı olarak yargı kararlarının dalgalanmalar göstermesi sonucunda Alevi öğrencilere din derslerini zorunlu kılma meselesi 2017’de de sürmüştür (bkz. AIHM ve İdari Yargıda Zorunlu Din Dersi Konusu kutusu).

b) Devlet, cemevlerini ibadet yeri olarak tanımamaktadır. Oysa bu konuda bir dizi resmî düzenleme ve demeç mevcuttur ve ayrıca yargı kararları bulunmaktadır:

AB Uyum Paketleri bağlamında 2003’tе “cami” yerine “ibadet yerleri” terimi getirilmiştir.¹⁴⁹ 25.11.2015’te Başbakan Davutoğlu’nun TBMM’ye sunduğu 64. Hükümet Programı, “...geleneksel irfan merkezleri ve Alevi vatandaşlarımızın inanç ve kültür temelli talepleri karşılanacaktır... [buralara]

145 Çok yakın tarihte bu pogromların başlıcaları şunlardır: Malatya (Eylül 1978), Kahramanmaraş (Aralık 1979), Sivas “Madımak” (Temmuz 1993), İstanbul Gazi Mahallesi (Mart 1995).

146 Derneklerle ilgili kısıtlamalar 2001’den sonra da inişli-çıkışlı olarak devam etmiştir. Ankara 2. Asliye Hukuk Mahkemesi “Alevi” sözcüğünün bir mezhep ve din terimi olduğu gerekçesiyle, bu isme dayanılarak/bu ad altında Aleviliğe odaklaşan dernek kurulamayacağına karar vermiştir. Mahkeme, Alevi-Bektaşî Kuruluşları Birliği Kültür Derneğini isminden dolayı kapatmıştır (Cumhuriyet, 14.02.2002). Bununla birlikte, Yargıtay 2. Hukuk Dairesi bu kararı bozacaktır (Cumhuriyet, 07.11.2002).

Bunun üzerine Ankara Cumhuriyet Başsavcısı Fahri Kasırga “Yasalar değişti, ama yasak hâlâ duruyor. Alevilere izin çıkarsa peşinden Aczmendiler, Nakşiler, Mecusiler de dernek kurar, laik düzen elden gider. Alevilik altkültürü, bir sosyal organizasyon haline dönüştüğünde kötü niyetli kişilerce kolayca kışkırtılabilir” biçiminde bir mütalaayla karara itiraz edecektir (Radikal, 07.05. 2003). Fakat Yargıtay bu itirazı, Dernekler Kanunu’ndaki değişikliği gerekçe göstermek suretiyle reddedecek, böylece, farklı dil ve kültürlerin korunması, geliştirilmesi ve yayılması amacıyla dernek ve vakıfların kurulabilmesine kapıyı aralayacaktır (Radikal, 25.05.2003).

147 Her kimlik başka kimliklerle temasa geldiği zaman bilinç kazandığı için, esas olarak bir kırsal alan inancı olan Aleviliğin tanınma talepleri (ve sorunları) 1950’lerden sonra köyden kente akınla birlikte ortaya çıkmıştır.

148 Bu noktaya dikkatimi çektiği için hukuk öğrencisi Arno Kalaycı’ya teşekkür ederim. “Türkiye’de oturan herkes” teriminin anlamı hakkında bkz. s. 240, dipnot 24.

149 Bkz. Sekizinci Bölüm, **Altıncı Paket (15.07.2003)** alt-başlığı.

Alevi Çatı Örgütleri

Bağımsız dernekler ve Arap Alevi (Nusayri) dernekleri dışında, Türkiye’de ve Avrupa’da Alevilerin federasyon veya konfederasyon biçiminde ortaya çıkan toplam 8 çatı örgütü bulunur:

1) Alevi Bektaşî Federasyonu (ABF): 1994’te Alevi-Bektaşî Temsilciler Meclisi adıyla şekillenmeye başlamış, Eylül 2000’de kurulmuş, Ankara Valiliğinin “Alevi” ismine itirazından 2002’de kurtularak tüzel kişilik kazanmıştır. Yaklaşık 120.000 üyesi bulunan 214 üye derneği vardır. Bu üyelerden Alevi Kültür Dernekleri (AKD) ve Pir Sultan Abdal Kültür Dernekleri (PSAKD), federasyon statüsünde çok şubeli derneklerdir.

AKD 1992’de İzmir’de Hacı Bektaş Veli Kültür ve Dayanışma Derneği olarak kurulmuştur, dernek bazında Türkiye’deki en büyük Alevi örgütlenmesidir, 108 şubesi ve yaklaşık 60.000 üyesi vardır. PSAKD 1988’de Ankara’da Banaz Köyü Pir Sultan Abdal Turizm ve Dayanışma Derneği olarak kurulmuştur, 74 şubesi ve yaklaşık 40.000 üyesi vardır.

2) Alevi Vakıflar Federasyonu (AVF): Yalnızca vakıflardan oluşur, kuruluşu 2008’de onaylanmıştır, 63 şubesi vardır. En büyük üyesi, 1995’te kurulan Cem Vakfı’dır. Türkiye’deki 53 şubesi dışında Almanya ve Avusturya’da da şubeleri bulunur.

3) Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı (HB-VAKV): 1994’te kurulmuştur, 39 şubesi vardır.

4) Alevi Dernekleri Federasyonu (ADF): 2010’da dergah¹ ağırlıklı olarak kurulmuştur, 13 şubesi vardır.

5) Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu

(AABK): 1988’de Almanya Alevi Cemaati Federasyonu adıyla kurulmuş, 1993’te adı önce Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu, daha sonra da Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonuna dönüşmüştür. 141’i Almanya’da olmak üzere toplam 248 üye derneği vardır. Bunların önemli bir bölümünün ismi Alevi Kültür Merkezi olup, son yıllarda birçok şube artık Alevi Toplumu adıyla örgütlenmektedir.

6) Demokratik Aleviler Federasyonu (FEDA): Kürt hareketinin Avrupa’da Kürdistan Aleviler Birliği adıyla kurduğu federasyon, birkaç isim değiştirdikten sonra bu ismi almıştır.

7) Tahtacı Kültür Dernekleri: Tahtacı Alevi Köy Dernekleri tarafından 2012’de İzmir’de kurulmuştur, 23 şubesi vardır.

8) Dünya Ehlibeyt Vakfı: 1996’da kurulmuştur. Fermani Altun’un adıyla birlikte anılır, örgütsel olarak zayıftır, Alevi dünyasında bir karşılığı olmadığı söylenmektedir.

Bu örgütlerin önemli bir bölümünü 3 temel eğilim altında sınıflandırmak mümkündür:

a) Aleviliği Anadolu’ya özgü bir inanç olarak gören ve daha çok sola ve sosyal demokrasiye dönük olan eğilim. Alevi Bektaşî Federasyonu, Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı, Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu ve Demokratik Alevi Federasyonu bu kategoride yer alır.

b) İslam Aleviliği vurgusunu öne çıkaran ve siyasi tercihini vurgulamayan eğilim. Bu eğilim içinde Alevi Vakıflar Federasyonu ve Alevi Dernekleri Federasyonu sayılabilir. Tahtacı Kültür Dernekleri de hem Türkmen hem de Alevilik vurgusuyla bu kategoride değerlendirilebilir.

c) Siyasal İslama yakın olan üçüncü eğilimi Dünya Ehlibeyt Vakfı temsil eder.

(Kaynak: Necdet Saraç,

<http://blog.milliyet.com.tr/alevileri-kim-temsil-ediyor-/Blog/?BlogNo=448334>)

1 Günümüzde dergah; cem yapılan, kurban kesilen, lokma dağıtılan, cenaze kaldırılan, “kırk yemeği” verilen yerlerdir.

AİHM ve İdari Yargıda Zorunlu Din Dersi Konusu

AİHM:

AİHM, çok önemli olan "Hasan ve Eylem Zengin / Türkiye" (2007)¹ ve "Mansur Yalçın ve diğerleri / Türkiye" (2014)² kararlarında, ilk ve ortaokullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin öğretilme biçiminin 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesinin ikinci cümlesince güvence altına alınan hakları ihlal ettiğine oybirliğiyle karar verdi. Bu cümle şöyleydi:

"Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceli görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dinî ve felsefî inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir."

Türkiye 2014 kararına itiraz etti, fakat bu itiraz AİHM'in 17 Şubat 2015 kararıyla reddedildi.³

İdari Yargı:

İdari yargıda bu konuda iniş-çıkışlar yaşandı. Kronolojik olarak sıralarsak:

Antalya'da ateist bir aile kızlarının bu dersten muaf tutulmasını isteyince talep 2009'da Antalya 3. İdare Mahkemesince kabul edilmiş, fakat Danıştay, din dersi kitaplarında olumlu değişiklik

yapıldığı gerekçesiyle bu kararı bozmuştu. Bunun üzerine idare mahkemesi 2013'te davayı reddetti. Aile temyiz edince bu ret kararı Danıştay'a gitti, orada bozuldu, idare mahkemesi karar vermeden önce davalı MEB karar düzeltme yoluna başvurdu. Bu dosya 2017 sonu itibarıyla Danıştay'dadır.

Aynı aile Kasım 2016'da bu sefer küçük kızları için dava açtı ve Antalya 4. İdare Mahkemesi Mart 2017'de çocuğu dersten muaf tutma yönünde yürütmeyi durdurma kararı verdi.⁴

* * *

Antalya'da Alevi kökenli olup kendisini ateist olarak niteleyen bir aile, dersin dinsel ve felsefi inançlarına uymadığı gerekçesiyle ilkokuldaki kızlarının dersten muaf tutulması için 2008'de dava açmış, Antalya 3. İdare Mahkemesi aile lehinde karar vermiş, böylece çocuk üç yıl boyunca dersten muaf olmuştu. Fakat Danıştay 8. Daire derslerin mezhepler üstü olduğunu belirterek kararı bozdu, yerel mahkeme de bu bozmaya uydu.

Ama o sırada çıkan AİHM'nin 2014 tarihli Mansur Yalçın kararı üzerine Danıştay, kararını Haziran 2015'te aile lehinde değiştirdi.⁵ İdare mahkemesi buna uyunca MEB Danıştay'a temyize gitti. 2017 sonu itibarıyla dosya Danıştay'dadır.

* * *

Munzur Üniversitesinden KHK'yle ihraç edilen Doç. Candan Badem, kızının din dersinden muaf tutulması için dava açtı. Fakat Erzurum 2. İdare Mahkemesi; MEB'in açıklayacağını duyurduğu fakat 1 yıldır açıklamamış olduğu yeni müfredata, dolayısıyla içeriği bilinmeyen ders programına atıfta bulunarak, "yapılan değişiklikle ül-

1 2007 kararı metni için bkz. <http://www.aihmiz.org.tr/?q=tr/content/zengin-karari>

2 2014 kararı metni için bkz. <http://www.inhak.adalet.gov.tr/ara/karar/yalcin.pdf> Bu 2007 ve 2014 kararlarının ne söylediklerinin ve ne sonuçlar verdiğinin kolay anlaşılabilir bir tahlili için bkz. Dr. Tolga Şirin, "Zorunlu Din Dersi Tartışmasının Görülme-yenleri", http://www.aihmiz.org.tr/files/zorunlu_din_dersi.pdf

3 <http://www.evrensel.net/haber/105179/aihm-zorunlu-din-dersine-son-noktayi-koydu>, Bir uluslararası ilişkiler profesörü olmasına rağmen Başbakan A. Davutoğlu'nun AİHM kararı hakkındaki olumsuz demeci için bkz. <http://www.cnnurk.com/video/turkiye/davutoglundan-aihm-din-dersi-kararina-ilk-tepki>

4 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/699138/Mahkeme_yurutmeyi_durdurdu_Zorunlu_din_dersi_hukuka_aykiri.html. İdari yargı konusunda buraya kadar verilen bilgiler Av. Nusret Gürgöz'le 28.03.2017 tarihli görüşmedir.

5 <http://www.hurriyet.com.tr/danistay-din-kulturu-dersinin-din-egitimi-olduguna-karar-verdi-29310136>

kemizde çoğulculuk anlayışı içerisinde, nesnel ve rasyonel bir din kültürü ve ahlak bilgisi eğitimi yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır" diyerek 03.01.2017'-de başvuruyu reddetti.⁶ Dava 2017 sonu itibariyle temyizdedir.

* * *

Ayşe Ruhan İkedâ, Konservatuar 6. sınıf öğrencisi oğlunun din dersinden muaf tutulmasını istedi. Okul, karar yetkisinin Bakanlıkta olduğu gerekçesiyle annenin talebini reddetti. İstanbul 4. İdare Mahkemesi 31.05.2017 tarihinde bu reddin yürütmesini durdurdu, durdururken de AİHM'in Hasan ve Eylem Zengin kararına gönderme yaptı.⁷

* * *

Özlem-Tonguç Koç çifti, İstanbul Kadıköy Nihat Işık İlkokulunda okuyan oğulları için 24.06.2016'da aynı amaçla verdikleri dilekçeye ret cevabı alınca dava açtı. İstanbul 2. İdare Mahkemesi, "...okulda zorunlu olarak okutulan din dersinin, kendi dinsel ve felsefi inançlarına uygun olmadığını belirten davacının herhangi bir din mensubu ya da ateist olup olmadıklarına bakılmaksızın, temel hak ve hürriyetlerden olan dinî inanç özgürlüğünün uygulanması kapsamında davacının zorunlu sayılan din dersinden muaf tutulması gerektiği"

6 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/egitim/868977/Veliler_12_Eylul_un_mirasiyla_savasta.html

7 <http://www.diken.com.tr/idare-mahkemesi-zorunlu-din-dersine-dur-dedi/>

gerekçesiyle Koç ailesini Haziran 2017'de oybirliğiyle haklı buldu.⁸

* * *

Antalya Muratpaşa ilçesinde oğlunun zorunlu din dersinden muaf olmasını isteyen Gürsel Aksoy, verdiği 16.02.2017 tarihli dilekçeye 21.02.2017'de ret cevabı alınca mahkemeye gitti ve Antalya 4. İdare Mahkemesi MEB'in işlemini, AİHM'in M. Yalçın ve H-E. Zengin kararlarına da gönderme yaparak AİHS'ye aykırı buldu ve hukukun ihlal edildiğine Haziran 2017'de karar verdi.⁹

* * *

14.11.2017 tarihli haberlere göre, İstanbul Eyüp'teki bir ailenin başvurusunu değerlendiren İstanbul 10. İdare Mahkemesi, çocuklarının zorunlu din kültürü dersinden muaf tutulmasını isteyen ailenin talebini haklı buldu. Oybirliğiyle alınan kararda, "öğretimde uygulanan müfredatın belirli bir din anlayışını esas alması durumunda bunun 'Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi' dersi olarak kabul edilemeyeceği ve 'din eğitimi' halini alacağı açıktır" denildi.¹⁰

8 <http://haber.sol.org.tr/toplum/bir-mahkeme-daha-zorunlu-din-dersi-zorbaligina-dur-dedi-din-dersi-istemeyen-aileyi-hakli>

9 <http://haber.sol.org.tr/toplum/zorunlu-din-dersi-zorbaligina-karsi-bir-hukuk-kazanimi-daha-198585>

10 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/865717/Mahkemeden_zorunlu_din_dersi_karari...Devlet_dinler_karsisinda_tarafsiz_kalmali.html

hukuki statü tanıyacağız" diyerek taahhütte bulunmuş,¹⁵⁰ yine Davutoğlu 14.01.2016'da Alevilerle yaptığı toplantıda aynı vaadi tekrarlamıştır.¹⁵¹

Daha da önemlisi; AİHM, Yargıtay ve Danıştay kararları cemevlerini "ibadet yeri"

150 <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/64.-hukumet-programi/80720#1>

151 <http://www.memurlar.net/haber/558597/>

ilan etmiştir. (Bkz. AİHM, Yargıtay ve Danıştay'da Cemevleri Konusu kutusu).

Bütün bunlara rağmen cemevleri devlet tarafından ibadet yeri olarak tanınmadığı için 2017 sonu itibariyle bunların su-elektrik giderleri DİB tarafından ödenmemekte, cemevi için yer tahsisi yapılmamakta, bu katkıyı sadece birkaç belediye gönüllü olarak yapmaktadır.

AİHM, Yargıtay ve Danıştay'da Cemevleri Konusu

AİHM:

Cem Vakfının, Yenibosna Cemevinin elektrik giderlerinin devlet tarafından karşılanması talebiyle açtığı dava "Alevilik bir din değil, cemevleri ibadethane değil" gerekçesiyle reddedilmişti. AİHM İkinci Dairesi, "elektrik faturalarının ödenmesi bakımından inanç mekanlarına getirilen muafiyet rejiminde inanç temelli bir ayrımcılık" yapıldığını tespit ederek 02.12.2014'te Türkiye'yi, AİHS'nin "ayrımcılık yasağını öngören 14. maddesini ve bununla bağlantılı olarak da "inanç özgürlüğünü" güvence altına alan 9. maddesini ihlal etmekten kusurlu buldu ve 20.06.2017'de Türkiye'yi Cem Vakfına 44.400 Euro manevi, 10.000 Euro maddi tazminat ödemeye mahkum etti.¹

AİHM Büyük Dairesi temyizi mümkün olmayan çok önemli bir kararı 26.04.2016'da aldı. Bunun esas önemi şuradaydı ki, karar, Alevi haklarının ihlalinin yalnızca Md. 9 ve Md. 14'e aykırı olduğunu tespit etmekle kalmıyor, devletin kamu hizmeti vermesi durumunda hizmetin tüm din/inanç gruplarını kapsamı ve devletin ayrımcılık gözetmeden tarafsız davranması gerektiğini de söylüyordu.²

Bu karar, Türkiye'deki bütün din/inanç gruplarının yararlanacağı niteliktedir.

Yargıtay:

Mart 2009'da Yargıtay cemevlerinin ibadet yeri olmadığına hükmetmişti. Fakat 03.12.2014'te AİHS'ye dayanarak görüş değiştirdi. Hukuk Genel Kurulu, cemevlerinin ibadethane olup olmadığına yargı kararıyla belirlenemeyeceğine, ama cemevi yaptırmak üzere dernek kurulabileceğine hükmetti.

Böylece cemevleri yasal hale geldi, fakat ibadethane statüsüne kavuşmuş olmadı. Bu statü, ibadet yerlerinin elektrik faturaları ödemekten muaf olmasına ilişkin 02.12.2014 tarihli AİHM kararının 21.04.2015'te kesinleşmesi üzerine, bu kesinleşmeye dayanan Yargıtay 3. Hukuk Dairesinin 28.05.2015'te verdiği bir karar sonucunda oluşacaktır:

*"Bir mekanın ibadet yeri sayılıp sayılmaması münhasıran o inanca tâbi insanların takdirinde bulunmalıdır. Tüm Alevi toplumunca kabul gören cemevleri, Alevi-İslam inancına sahip yurttaşların ibadet mekanıdır. Aydınlatma giderleri ödenmelidir."*³

Danıştay:

Temmuz 2017'de Danıştay 13. Dairesi, İstanbul 6. İdare Mahkemesinin Erenler Eğitim ve Kültür Vakfının elektrik giderlerinin Diyanet bütçesinden karşılanmasına ilişkin olarak yerel mahkemenin verdiği kararı oy çokluğuyla onadı. Kararda şu ifadelere yer verildi:

1 <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/187619-ce-mevlerine-ayrimciliga-54-bin-400-euro-tazminat>

2 Büyük Daire; Aleviliğin devlet tarafından ayrı bir inanç/din olarak tanınmayıp sadece bir tarikat olarak nitelenmesini ve cemevlerine ibadet yeri statüsü verilmemesini din özgürlüğü hakkının ihlali, Diyanet'in sağladığı kamu hizmetlerinden Alevilerin yararlandırılmamasını da ayrımcılık yasağının ihlali olarak nitelendirmiştir. Kararın tam metni için bkz. <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-162697%22%5D%7D>. Kararın gerekçelerinin tahlili için bkz. <http://t24.com.tr/yazarlar/rizaturmen/aihmin-aleviler-ve-cemevleri-ile-ilgili-karari-hangi-gerekcelere-dayaniyor,14502>

3 <http://www.hurriyet.com.tr/yargitaydan-cemevi-karari-29834823> Yine de, Samsun'daki Mater Dolorosa Katolik Kilisesi'nin suları, ödenmeyen 27.000 TL'lik fatura gerekçe gösterilerek 17.10.2017'de kesilmiştir. İtiraz üzerine Samsun Büyükşehir Belediyesi devreye girmiş, sular açılmıştır ama kiliseden faturanın tamamının ödenmesi istemiştir. Yönetimin, borcu kapatmak için cemaatten para toplamak zorunda kalacağı öğrenilmiştir (<http://www.karar.com/guncel-haberler/samsunda-kilisenin-suyu-kesildi-pazar-ayininde-fatura-icin-para-toplanacak-634098>).

"1982 Anayasası, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile yüksek mahkeme kararları ve ilgili mevzuatın bir bütün olarak incelenmesinden; herkesin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu, herkesin düşünme, vicdan ve din hürriyetine sahip olduğu, bu hakkın, din veya kanaat değiştirme hürriyetini ve alenen veya hususi tarzda ibadet ve ayin veya öğretimini yapmak suretiyle devlet organları ve idare makamlarının, bütün işlemlerinde, kanun önünde

eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmesi gerektiğini, ayrımcılığın yasaklandığı, toplumun ibadetine açılmış ve ücretsiz girilen ibadethanelere ilişkin aydınlatma giderlerinin, DİB bütçesine konulacak ödenekten karşılanacağı sonucuna varıldığı, tesis edilen dava konusu 18.05.2015 tarih ve 2015/331 sayılı işlemden hukuka uygunluk bulunmadığı gerekçesiyle dava konusu işlemin iptaline karar verilmiş[tir]"⁴

4 <https://www.artigercek.com/cemevleri-icin-sevindirici-haber>

c) Talep olmadığı, hatta aksi yönde ciddi direnme olduğu halde, Alevi köylerine asimilasyon amacıyla cami yaptırılmakta ve Sünni imam tayin edilmektedir.¹⁵²

Bütün bu toplumsal ve resmî baskılar sonucunda Aleviler, özellikle iş ararken kimliklerini gizlemek zorunda kalmaktadır.

C) Balkan ve Kafkas Kökenliler

1) Balkan Halkları: Slav Kökenliler ve Arnavutlar

Bu halklar, Osmanlı döneminde Balkanlardan genellikle canlarını kurtarmak için kaçarak gelen, Cumhuriyet döneminde de gruplar halinde Türkiye'ye göç eden, etnik Türkler ve onların dışındaki Müslüman gruplardır. Mübadeleyle veya göçlerle gelen Ege adaları halklarını da bunlarla birlikte mütalaa etmek mümkündür (Ege adalarından gelenlerin Türkiye'deki jenerik [genel] ismi, Girit'ten gelmiş olsun veya olmasın, "Giritli"dir).¹⁵³

Türkler dışında Balkanlardan gelenler, Slav kökenli olanlar ve olmayanlar diye ayrılabilir. Slav kökenliler arasında Boşnaklar, Torbeşler ve Pomaklar bulunur. "Boşnak" Bosna'da, "Torbeş" Makedonya ve Kosovo'da, "Pomak" da Bulgaristan ve Yunanistan'da Müslüman Slavlara verilen isimlerdir.¹⁵⁴ Slav kökenli olmayanlar ise Arnavutlardır. Bu gruplar arasında gençler artık genellikle sadece Türkçe konuşurlar; anadillerini bilmezler.

Boşnaklar ağırlıklı olarak Adapazarı, İzmit ve Manisa'da yaşarlar, yaklaşık 2 milyon kadardır. Genellikle Bursa çevresin-

yoksa Müslümanlaşmış Grekler mi olduğu tartışmalı bir husustur. Muhtemelen, ikisi birden söz konusudur. Daha önce de belirtildiği gibi aynı tartışma, 1923 zorunlu mübadelesiyle Yunanistan'a gitmek zorunda kalmış, Türkçeden başka dil bilmeyen Karamanlılar için de geçerlidir. Dillerini kaybetmiş Grekler mi, yoksa Hristiyanlaşmış Türkler mi (bkz. bu bölümde 3) **Rumlar** başlığı altında **Nüfus** altbaşlığı).

154 Bugün B. Trakya'da (Yunanistan) yaşayan yaklaşık 110.000 kişilik etabli Müslüman-Türk azınlığın yaklaşık 30.000 kadarı Pomak etnik kökenden, yaklaşık 5.000 kadarı da Çingene/Roman etnik kökenden gelir. İkinci ve Dördüncü bölümlerde gördüğümüz sebeplerden ötürü, bu iki etnik grup kendilerini Türk sayar. B. Trakya'daki Pomaklar konusunda bkz. *Batı Trakya Sorunu* kitabı (özellikle s. 134-143), Bulgaristan'dakiler için Dayıoğlu, a.g.e., s. 62-73.

152 <http://www.alevinet.com/2016/04/23/yine-alevi-koyu-yine-cami/>

153 Türkiye'ye geldikleri zaman büyük kısmı sadece Rumca konuşan "Giritliler"in dillerini kaybetmiş Türkler mi

de yaşayan Pomaklar 600.000 civarındadır. Bu iki Balkan halkı da tamamen Türkleşmiştir. Hatta Boşnaklar, (Sekizinci Bölüm'de de göreceğimiz gibi) Haziran 2004'te AB Uyum Paketleri bağlamında kendilerine TRT'de Boşnakça yayın yapılmaya başlandığında bunu protesto etmişlerdir.¹⁵⁵ Türkiye'de de insanlar Boşnakların Türk olmadığını Yugoslavya'nın parçalanmasından sonra duymuşlardır. Hâlâ işitmemiş olan da çoktur.

Bu durumun sebepleri açıktır:

1) Bunlar Sünni Müslüman çoğunluk içinde Sünni Müslüman'dırlar;

2) Ülkenin ekonomik yaşamına kolayca entegre olacak bölgelerde (deniz kenarı, büyük şehirlere yakın, vb.) iskan edilmiş olmak nedeniyle ulusal ekonomik pazara kolayca katılmışlardır;

3) Bunlar doğdukları Balkan ülkelerinde de Türklüğe asimile olmuşlardır çünkü "Türk", gerek siyasal gerekse ekonomik bakımdan oralarda başat Müslüman unsurdur.¹⁵⁶

4) Ama belki de en önemlisi, bu gruplar otokton değil, göçmendir. Ülkelerinde artık yaşayamayacak duruma getirildikleri için tarihsel mekanlarını terk etmiş ve yeni bir hayat kurmak için Türkiye'ye gelmiş gruplardır. Bu durum, onların azınlık bilinçlerinin sivrilmesini engellemiştir. Kendi tarihsel mekanlarında yaşayan farklı Anadolu Müslüman halklarının (ör. Kürt-

ler) aksine çoğunluğa entegre olmalarına ve hatta doğal asimilasyona uğramalarına yol açmıştır.

Arnavutlar 1 milyon kadardırlar. Boşnaklar ve Pomaklar kadar olmasa da belli bir ölçüde Türkleşmişlerdir. Özellikle belli bir yaşın üstündekiler Arnavut oldukları bilincini taşırlar ama bunu Türk üst-kimliğine karşı olarak ileri sürmezler.

Özellikle Boşnak, Torbeş ve Pomaklar, kendilerini Türk saydıkları için bir etnik azınlık bilincine sahip değillerdir. Bunun göstergelerinden biri, aralarında Pomaklar da bulunan B. Trakyalıların Türkiye'de kurmuş oldukları dernek ve vakıfların isimlerinde sadece "Türk" adının bulunmasıdır.¹⁵⁷

Oysa yine Müslüman ve göçmen olan Kafkas halklarında farklı etnik kimlik daha güçlüdür.

2) Kafkas Halkları: Lazlar, Gürcüler, Çerkesler

Kafkaslardan göçle gelenler kimlik konusunda daha değişik bir durum arzeder. Etnik bilinç alanında 1990'lara varana kadar genel olarak sessiz kaldıkları halde, büyük ölçüde

157 B. Trakyalıların Türkiye'de kurdukları ve genel merkezi İstanbul'da bulunan çok şubeli derneğin adı Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneğidir. Kuruluşun şubeleri şuralardadır: Adapazarı, Bakırköy-İstanbul, Bursa, Edremit, Gaziosmanpaşa-İstanbul, İzmir, İzmit, Keşan, Küçükçekmece-İstanbul, Soma, Üsküdar-İstanbul, Yalova, Zeytinburnu-İstanbul. Derneğin Eskişehir'de, Edirne'de, Konya'da ve Hacı Hızır-Izmit'te temsilcilikleri vardır. Bu derneğin dışında, Ankara'da Ankara Batı Trakya Türk Birliği Derneği yer alır. B. Trakyalıların Türkiye'de iki vakfı (Batı Trakya Türkleri Eğitim Araştırma ve Cami Yapıtırma Vakfı [BATCEV] ve Batı Trakya Türkleri Kültür, Eğitim ve Sağlık Vakfı [BATEV]) ve biri İstanbul'da diğeri Bursa'da bulunan, Batı Trakya Türkleri Spor Kulübü adlı iki spor kulübü de bulunmaktadır.

155 Akşam, 12.06.2004.

156 Dördüncü Bölüm'deki **Asimilasyon ve Din** altbaşlığında bahsettiğimiz ve İkinci Bölüm'deki **Alt-kimlikler Arası Geçiş Meselesi** kutusunda gördüğümüz gibi, çoğunluğu farklı dinden olan bir ülkedeki Müslüman azınlığı içinde başat etnik unsur hangisiyse, Müslümanlığı kullanarak diğer Müslüman etnik unsurları şu veya bu biçimde asimile eder veya etmeye çalışır.

Kürt kimliği konusundaki gelişmelerden etkilenecek zamanla etnik/kültürel alt-kimliklerini ortaya koymaya başlamışlardır.

Bununla birlikte, bu farklılığın sebeplerine girmeden önce söylemek gerekir ki, Kafkaslardan gelen gruplar da, kendi etnik ve kültürel kimliklerini yaşayabilmek ve genel toplum içinde eritmekten kurtulmak amacına yönelik olarak faaliyet gösterirler ve “Türk” üst-kimliğini sorgulamaktan uzak bir görünüm sunarlar. Eğer kimlikler arasında bir sürtüşme varsa, bu sürtüşme, Kafkaslarda 90’ların başından beri süregelen Gürcistan-Abhaz kavgasının Türkiye’deki Çerkesler ile Gürcüler arasına yansımada görülmüştür.¹⁵⁸

Güney Kafkas kökenli halklar Lazlar, Gürcüler ve Çerkeslerdir.

Lazlar¹⁵⁹

Güney Kafkas halklarından kökenleri tartışmalı olan Lazların büyük bölümü Türkiye’de otoktondur. Genellikle, tüm doğu Karadenizlilerin Laz sanılması nedeniyle sayılarının epey yüksek olduğu düşünülmektedir de, gerçek Lazların sayısı 80.000 civarında hesap edilir. Bu sayıyı 1.5 milyon olarak verenler de vardır.

Laz halkı doğu Karadeniz’in Pazar, Ardeşen, Fındıklı, Arhavi, Hopa ve Borçka ilçelerinde yaşar. Büyük kentlerden İstanbul, An-

kara, İzmir, Bursa, Samsun, Zonguldak gibi yerlere de göç etmişlerdir. Kendilerine özgü Lazca dilini gençler gittikçe daha az bilmektedir.

Lazlar Türkiye’nin ekonomik hayatına uyum sağladıkları için kimlik sorunu çıkarmayan bir gruptur. Bununla birlikte, Laz aydınları da artık Lazların unutulmaya yüz tutan farklı kültürel kimliğini vurgulamaya başlamışlardır. Henüz AB uyum sürecinin başlamadığı 1993 yılında, 6 sayı sürebilen *Ogni* adlı bir kültür dergisi çıkarmışlardır. Bunun editörü Av. Memedali Barış Beşli’ye bölücülükten (sonuçta beraat ettiği) bir dava açılmıştır. Bunun ardından 2000’de *Mjora*, 2008’de *Skani Nena*, 2012’de *Tanura*, 2013’te de bütünüyle Lazca olan *Ağani Murutsxi* dergileri yayınlanmaya başlanmıştır.¹⁶⁰

Lazların 2017 sonu itibarıyla faaliyette olan ve neredeyse hepsi adlarında “Laz” kelimesini ihtiva eden 10 tane derneği bulunmaktadır.¹⁶¹ Bu halkın 2 tane de vakfı vardır, ama muhtemelen Medeni Kanun Md. 101/4 “belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamaz” dediği için bunların adında “Laz” kelimesi bulunmaz.¹⁶²

158 Örneğin bkz. “Türkiye’deki Çerkesler, Gürcistan’ı barışa davet ediyor: Abhazya’da Savaşa Hayır! Bir ülke, bir halk, bir kültür soykırım tehdidi altında” başlıklı, sonunda <www.abhazya.org> yazan tam sayfa ilan, *Radikal*, 11.11.2001. Kafkaslardaki Gürcistan-Abhazya / Gürcü-Abhaz çatışması konusunda bkz: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Abhazya>; https://tr.wikipedia.org/wiki/2008_G%C3%BCney_Osetya_Sava%C5%9F%C4%B1

159 Türkiye’li Lazlar hakkındaki bilgiler için Memedali Barış Beşli’ye teşekkür ederim.

160 Lazların asimilasyonu konusunda: Hasan Oral, “Bir İnsan Hakkı İhlali Olarak Asimilasyon ve Laz Halkı”, *Azınlıklar, Ötekiler ve Medya* (der. Yasemin Inceoglu ve Savaş Çoban), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 190-216. 2018’de *Ogni* yayına tekrar başlamıştır.

161 (D.=derneği) 1) Laz Kültür D., İstanbul, 2008; 2) Sima Doğu Karadenizliler Hizmet Vakfı, İzmit; 3) Laz Enstitüsü D., İstanbul, 2013; 4) Laz Kültür ve Dayanışma D., Ankara, 2011; 5) Ereğli Laz Kültür D., Karadeniz Ereğlisi, 2012; 6) Laz Kültür Sanat ve Turizm D., Arhavi; 7) Gola Kültür Sanat ve Ekoloji D., İstanbul, 2006; 8) Lazika Yayın Kollektifi Ltd. Şti., İstanbul, 2011; 9) Lazi Kültür Yayınları, İstanbul, 2014; 10) Antalya Laz Kültür D., 2016.

162 Arhaviiler Vakfı (1996; <http://www.arhaviiler.org.tr/>) ve Doğu Karadenizliler Hizmet Vakfı (1996; <http://www.simalaz.org/>). Bu ikincisi kendini bir süredir “Sima Laz Vakfı” olarak ifade etmekle birlikte, resmi adı değişmemiştir.

Ruslardan kaçarak Kafkaslardan gelenleri ise başlıca Gürcüler ve Çerkesler diye ayırmak mümkündür.

Gürcüler¹⁶³

Gürcüler Karadeniz kıyısı boyunca, özellikle doğu Karadeniz'de ve ayrıca Marmara bölgesinde yerleşmişlerdir. Yaşlılar, Gürcüce'nin başlıca diyalektlerinden Acara'yı konuşurlar. Türkiyeli Gürcüler kendileri için, kendi aralarındaki bir iç tanımlama olarak Çveneburi ("bizden, bize özgü") terimini kullanırlar. Sayıları 1 milyon civarındadır.

Gürcüler; 2007-2010 yılları arasında Türkçe ve Gürcüce üç aylık *Pirosmani* dergisini, 59 sayı yayımlandıktan sonra kapanan *Çveneburi* dergisini ve 4 sayı yayımlandıktan sonra aynı akıbete uğrayan *Mamuli* dergisini çıkarmışlardır. Bunlar gibi, 2006 yılında kurulan *Radio Çveneburi* (<https://tr-tr.facebook.com/radio.chveneburi.net>) adlı internet radyosu da 2-3 yıllık bir yayından sonra kapanmıştır. Bununla birlikte, www.chveneburi.net internet sitesi 2000 yılından beri yayını sürdürmektedir. Bu sitenin gönüllüleri, aynı veb adresine sahip olan Gürcü Kültür Evi Derneğini kurmuşlardır. Topluluğun faaliyetleri ve haberleşmesi esas olarak bu Kültür Evi üzerinden yürütülmektedir. Bu faaliyetler arasında, Gürcistan'a yurttaşlık için başvurma konusu öne çıkmaktadır.¹⁶⁴

Tespit edebildiğim kadarıyla, Türkiye'deki Gürcülerin İstanbul'da Türk Gürcü Eğitim ve Kültür Vakfı, Ankara'da da Türkiye-Gürcistan Dostluk ve Dayanışma Vakfı adlı 2 vakıfları vardır.

Gürcülerin çok sayıda çevre, hemşerilik (Artvinli, Kastamonulu, 'Ordulu vb.), yardımlaşma, spor, eğitim ve köy dernekleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, bunlar dışındakileri "Gürcü derneği" olarak adlandıran, ağırlıklı olarak Gürcü kökenli, Gürcü kültürü ve Gürcülük konusunda faaliyet gösteren 18 kuruluştan bahsedilmektedir.¹⁶⁵

Çerkesler¹⁶⁶

"Çerkes" terimi en geniş anlamıyla bir dizi Kafkas halkını (Abaza, Abhaz, Adige, Kara-

edilmesi gerekmekte... Şayet Gürcistan'dan göç etmiş bir soydan geliyorsanız ve Çerkez, Gürcü ve Laz kökenli biriyse bu fırsatı kaçırmayın" (<http://blog.milliyet.com.tr/gurcistan-vatandasligi-icin-imkan-dogdu/Blog/?BlogNo=426197>). Bu yayın ve ilanlarda çifte yurttaşlığın bireylere sağlayacağı yararlar anlatılmakta, örneğin Gürcistan'da otomobil fiyatlarının çok ucuz olduğu belirtilmektedir: "Son günlerde (Ekim 2013) 4 bine yakın Ünyeli vatandaşımız Gürcistan'a vatandaşlık için müracaat etti." <http://www.unyehaber.net/gurcistan-sevdasi-ozel-haber.html>

- 165 (D.=derneği) 1) Düzce Kültür D. (Düzce); 2) Gölcük Kafkas Kültür D. (Gölcük); 3) Gemlik Acara Gürcüleri D. (Gemlik); 4) Gürcistan Dostluk D. (İstanbul); 5) Sinop Gürcü Kültür D. (Sinop); 6) Beykoz Batum ve Havalisi Gürcü Kültür Yardımlaşma D.; 7) İstanbul Bursa Batum ve Havalisi Kültür Yardımlaşma D.; 8) Bursa-Gölcük Kafkas Kültür ve Dayanışma D. (Gölcük); 9) Gürcü Kültür Evi D. (İstanbul); 10) Gürcü Kültür Merkezi D. (İstanbul); 11) Hayriye Köyü Gürcü Kültür ve Turizm D. (İnegöl); 12) Hendek Batum ve Havalisi Kültür D.; 13) Sakarya-İnegöl Kafkas Kültür ve Dayanışma D. (İnegöl); 14) İznik Batum Kültür D. (İznik); 15) Orhangazi Kafkas Kültür D. (Orhangazi); 16) Kocaeli Kartvel Kafkas Kültür D. (Kocaeli); 17) Muratbey Köyü Gürcü Kültürü Yaşamata Yardımlaşma ve Dayanışma D. (İnegöl); 18) Ünye Acara Gürcü Dostluk ve Kültür D.
- 166 Türkiyeli Çerkesler hakkındaki bilgilerin büyük çoğunluğu için Betül Dinçer'e teşekkür ederim.

163 Türkiyeli Gürcüler hakkındaki bilgiler için Gürcü Kültür Evi Derneği Kurucu Başkanı Erdal Küçük'e teşekkür ederim.

164 "Gürcistan Devleti, Türkiye'de yaşayan Gürcü kökenli, ataları Gürcistan'dan göç etmiş olan Gürcü, Çerkez ve Laz kökenli kişilere Gürcü Vatandaşı olma hakkı tanıdı. Bunun için yapmanız gerekenler çok basit. Türkiye'deki Gürcü derneklerine dilekçe ve nüfus kağıdı örneklerinizin Gürcüceye tercüme edilmiş hallerinin teslim

çay-Balkar, Çeçen, Dağıstanlı, İnguş, Karacay, Oset) içine alan bir tür üst-kimlik olarak, en dar anlamıyla da Adigeler için kullanılır.

Türkiye'deki nüfusu 2,5 ila 6 milyon arası olarak ifade edilen Çerkesler Osmanlı döneminde iki ana hat üzerine yerleştirilmişlerdir. Bunlardan birincisi Sinop, Samsun, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat, Kayseri, Kahramanmaraş, Adana, Hatay hattıdır. Ayrıca, bu hattın çevresindeki Muş ve Kars'ı saymak mümkündür. İkinci hat ise bugün esas Çerkes yoğunluğunu içerir: Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Düzce ve Sakarya illeri. Ayrıca Kütahya, Afyon, Konya, Aydın ve İzmir'de daha küçük Çerkes grupları yaşar.

Çerkes kimliğinin açıkça gündeme getirilişi 1908 Meşrutiyetine kadar gider. Bu tarihte Çerkes Teavün ["Yardımlaşma"] Cemiyyetini kurmuş olan bu halk 1993'te KAFEDER'de örgütlenmiş, AB uyum sürecinin başlaması üzerine Temmuz 2003'te KAFFED'i (Kafkas Dernekleri Federasyonu) kurmuştur. Kasım 2017 itibarıyla bu federasyona bağlı 54 dernek mevcuttur. Çoğu adlarında "Kafkas" kelimesini taşıyan bu dernekler içinde 11 tanesi "Çerkes", 1 tanesi "Adige", 1 tanesi de "Adige-Çerkes" adını ihtiva eder.¹⁶⁷

167 (D.=derneği) 1) Adana Çerkes Kültür D.; 2) Afşin Kafkas Kültür D.; 3) Antalya Kafkas D.; 4) Aydın Kuzey Kafkas Kültür D.; 5) Balıkesir Adige - Çerkes Kültür D.; 6) Bandırma Kuzey Kafkas Kültür D.; 7) Biga Kafkas Kültür D.; 8) Bilecik Kafkas Kültür D.; 9) Bolu Kafkas D.; 10) Bozüyük Kuzey Kafkas Kültür D.; 11) Bursa Çerkes Kültür D.; 12) Çerkes D. (Ankara); 13) Çorum Kafkas D.; 14) Düzce Kuzey Kafkas Kültür D.; 15) Eskişehir Kuzey Kafkas Kültür ve Dayanışma D.; 16) Gaziantep Kuzey Kafkas Kültür D.; 17) Göksun Çerkes Kültür D.; 18) Gönen Kafkas Kültür D.; 19) Hamamözü Kafkas D.; 20) İnegöl Çerkes Adige Kültür D.; 21) Iskenderun Kafkas Kültür D.; 22) İstanbul 1864 Kafkas-yahılar Kültür D.; 23) İstanbul Bahçelievler Kafkas Çer-

KAFFED'i Çerkes haklarını savunmada yetersiz bulan bir grup; ona rakip olarak 2011'de Çerkes Halkları İnisiyatifi (ÇHI), 2012'de Suriyeli Çerkeslere destek için Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığıyla (AFAD) işbirliği halinde Dünya Çerkesleri Dayanışma Komitesini (DÇDK), Nisan 2013'te de Çerkes Dernekleri Federasyonu (Çer-Fed) kurmuştur.

Aynı grup Ocak 2015'te de Çoğulcu Demokrasi Partisi (ÇDP) adlı bir siyasi parti kurmuş ve bunun gerekçesini; Türkiye'deki etnik kimlik sorunlarının ve taleplerinin sadece Kürt etnik kimliğine indirgenmesi, Çerkeslerin yok sayılması, Çerkeslerin ancak siyasallaşarak kimlik bilincine kavuşabilecekleri biçiminde açıklamıştır.¹⁶⁸

Çerkeslerin 6 tane vakfı vardır; (muhtemelen Medeni Kanun Md. 101/4 yüzünden) bunların adında "Çerkes" kelimesi bulunmaz.¹⁶⁹

kes D.; 24) İstanbul Kafkas Kültür D.; 25) İstanbul Uzunyayla Kafkas Kültür ve Yardımlaşma D.; 26) İzmir Çerkes Kültür D.; 27) Kahramanmaraş Kafkas Kültür D.; 28) Karacabey Kuzey Kafkasya Kültür D.; 29) Karadeniz Ereğli Kafkas Kültür D.; 30) Karlı Köyü Kafkas Kültür D.; 31) Kayseri Kafkas D.; 32) Kiçir Adige D.; 33) Kırıkkale Kafkas Kültür ve Yardımlaşma D.; 34) Kocaeli Kafkas D.; 35) Kütahya Kuzey Kafkas Kültür ve Dayanışma D.; 36) Manisa Çerkes Kültür D.; 37) Mersin Kafkas Kültür ve Yardımlaşma D.; 38) Mustafa Kemal Paşa Kafkas Kültür D.; 39) Nazilli Kafkas D.; 40) Reyhanlı Çerkes D.; 41) Sakarya Kafkas Kültür D.; 42) Samsun Kafkas D.; 43) Şarkışla Kafkas D.; 44) Sinop Kafkas D.; 45) Sivas Kuzey Kafkas Kültür D.; 46) Söke Kafkas D.; 47) Soma Kafkas Kültür D.; 48) Sungurlu Kafkas Kültür ve Dayanışma D.; 49) Susurluk Kafkas D.; 50) Tokat Çerkes D.; 51) Turhal Kafkas Kültür D.; 52) Uzunyayla Kültür ve Dayanışma D. (Kayseri); 53) Vezirköprü Kafkas Kültür D.; 54) Yalova Çerkes Birliği Kültür ve Yardımlaşma D.

168 <http://www.radikal.com.tr/politika/cherkeslerin-partisinden-ilk-toplantı-1270277/>

169 (V.=vakfı) 1) Şamil Eğitim ve Kültür V. (İstanbul, 1978); 2) Alan Kültür ve Yardım V. (Osetler tarafından 1989'da kuruldu); 3) Kafkas V. (İstanbul, 1995); 4) Bir-

İlk gazetelerini 1911'de *Guaze* adıyla çıkaran Çerkesler şu anda, KAF-DER'in yayın organı olarak 1997'de çıkmaya başlayan ve şimdi de KAFFED'in yayın organı olan *Nart* ("yiğit") dergisini, 2004'ten beri de aylık *Jineps* ("ağacın gözyaşı") gazetesini yayınlamaktadır. Yine Sekizinci Bölüm'de göreceğimiz gibi, Çerkesler TRT'de 10.06. 2004'te yarım saat olarak başlayan Çerkesçe yayını büyük memnuniyetle karşılamışlar, "Bugün bizim için bayram günüdür" demişlerdir.¹⁷⁰

Kafkasyalıların, Özellikle de Çerkeslerin Farklı Durumu

Kafkasların Müslüman halkı, Çarlık Rusyası tarafından Rus-Kafkas savaşları sonunda Osmanlı topraklarına (bugünkü Türkiye, Ürdün, Suriye, İsrail) sürgün edilmiştir. Aloktonluk ve Müslümanlık ortak özellikleri olmasına rağmen, Kafkaslardan gelenlerin ve özellikle de Çerkeslerin Balkanlılarla mukayese edilemeyecek kadar daha fazla etnik bilinç sahibi olmalarının sebepleri şöyle sıralanabilir:

- 1) Kafkaslardan gelenler, Balkanlıların aksine, Osmanlı egemenliği altında bulunmamışlardır;
- 2) Çerkesler, Çarlık Rusyası'nın baskıları sonucunda Osmanlı'ya sürgün edilirken aile/sülale yapılarını, hiyerarşilerini ve silahlarını koruyarak gelmişlerdir;
- 3) Çerkesler; İttihat ve Terakki'ye (özel-

likle de Teşkilat-ı Mahsusa'ya), Kuvayı Milliye'ye ve Kurtuluş Savaşına ciddi katkılar yaparken kendi etnik kimliklerini korumuşlardır (Çerkes Ethem, Kuşçubaşı Eşref, Bekir Sami, Rauf Orbay, vd.);

4) Balkan göçmenlerinin aksine Çerkeslerde daha ilk geldikleri andan itibaren bir "Anavatana Dönme" teması yaşayagelmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Gürcülerin web siteleri de (gurcukulturevi@gurcukulturevi.org; gurcukulturevi@gmail.com; www.ch-veneburi.net) çifte yurttaşlık olarak Gürcistan yurttaşlığı elde etmek isteyenlere yol göstermektedir.

Bu tema, kaçınılmaz olarak "diaspora", yani anavatan dışında yaşıyor olma duygusunu doğurmuştur. Bu duygu, komünizm döneminde bir kopukluk yaşandıktan sonra, 1950 sonrasında kentleşmeyle birlikte oluşan dernekleşme sonucunda canlanmış ve 2000'lerde güçlenmiştir. Her türlü diasporanın, etnik (ve farklı dinden bir çoğunluğun ülkesinde yaşıyorsa, dinsel) bilinç konusunda anavatandaki grup üyelerine oranla daima daha faal olduğu bilinir.

Kaldı ki, Çerkeslerde bu diaspora kavramı bir anlamda çift katlıdır: "Anavatan" Kafkaslardan bugün Türkiye olan "vatan"a gelerek diaspora olmuşlardır, 1960'ların ortasından itibaren Türkiye'den Avrupa'nın çeşitli yerlerine ekonomik göçle yerleşerek bir kere daha diaspora olmuşlardır. Orada Avrupalı Çerkes Federasyonu ve Avrupa Çerkes Kültür Dernekleri Federasyonu gibi örgütler kurmuşlardır.

Nitekim, Çerkeslik bilinci Türkiye'de 2000'lerde güçlenmeden önce, 1980'lerde (muhtemelen, 1984-87 arası) Almanya'da yayınlanan *Şible* adlı teksir gazetede yer alan

leşik Kafkasya Konseyi Kültür Sanat Eğitim ve Yardım-
laşma V. (Ankara, 1999); 5) Kafkas Araştırma ve Dayanışma V. (KAFDAV; Ankara, 2000); 6) Meral Okay Eğitim ve Kültür V. (Ankara, 2012).

170 <http://www.hurriyet.com.tr/trtde-ilk-cherkezce-yayin-232526>



Görsel: Almanya'da çıkan *Şible* gazetesi, teksir, 1985 (fotokopiyi Betül Dinçer aracılığıyla yurt dışından ulaştıran Shogen Timur Yıldırım'a teşekkür ederim).

özdeyiş ve sloganlar ilginçtir: “Aslını Unutan Haramzadedir”, “Çerkesler Kafkasların Fransızlarıdır - Noussimbaum”, “Dilini, Kültürünü ve Milletini Unutturanlar Haindirler”, “Ana Dilin Olan Çerkesceyi Oku ve Yaz!”, “Anne Beni Dilsiz Bırakma”, “Anne Bana Çerkesceyi Öğret!”, “Öğretki Çerkes Kalayım”, “Başka Halkları Ezen Ezilmekten Söz Edemez”.¹⁷¹

171 Latin ve Kiril alfabesiyle üç ayda bir yayınlanmış olan ve başlık altı mottosu “Çerkes Halkının Yayın Organı” olan *Şible*’nin (Adige dilinde: “yıldırım”) 1985 yılına ait bir sayısındaki şu yazı, diasporanın daima çok daha milliyetçi/ulusal kimlikçi olması açısından dikkate değer:

“Türkiye ve B. Avrupa’da yayınlanan haberlere göre, Bulgaristan’da yaşayan bir milyon civarındaki Bulgar va-

Ç) Kürtler

Nüfus, Dil, Din

Türkiye’deki Kürt kökenlilerin sayısı 12-20 milyon arası tahmin edilir. Bunların bir kısmı, özellikle de Türkiye’nin batısında uzun süredir yaşayanlar Kürtçeyi unutmuş hatta asimile olmuşlardır. Fakat büyük çoğunluk Kürtlük bilinci taşır ve Doğu-Güneydoğu Anadolu’dakiler de anadillerini konuşur.

Bu nüfusun, büyük çoğunluğu Şafii olmak üzere, yaklaşık % 75’i Sünni’dir. Kendilerine Kürt/Kurmanç derler ve bunların ana dili, genelde Kürtçe olarak tanınan Kurmançî’dir.

Daha önce de gördüğümüz gibi, Alevi olan Dersimliler kendilerine Kırmanç, dille-

tandaşı, Türk etnik grubu ayaklanmış ve hatta ölü olduğu dahi yazılmaktadır. Buna neden olarak da, Bulgar yetkililerince Türk azınlık gurubunun soyadları ve adlarının bulgarlaştırılması gösterilmektedir. Gerçekten böyle bir hareket varsa biz de Şible olarak bu davranışı kınıyoruz. Yine gazete haberlerine göre Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri ve parti yöneticileri bu Bulgarlar’ca yürütülen antidemokratik hareket kınanmaktadır. Bunlardan birisini bu sayfalarımızda görmektесiniz. Hatta kınayanlar arasında da Cumhurbaşkanı Kenan Evren de bulunmaktadır. Böyle bir davranışta tamamen normaldir. Ancak Normal olmiyan bu protestonun Türkiye yetkililerince de yapılmasıdır. Türkiye’de yaşayan 1,5 milyon Çerkesi vs. inkar ederek Çerkeslere her türlü demokratik hakkı tanımayan, her türlü kültürel ve etnik haklarımızı alenen inkar ederek baskı altına alan bir devlet, hangi yüzle, Bulgaristandaki Türk azınlık gurubu için böyle bir hak isteyebiliyor ki? Bunu isteyebilmek için gerçekten çok yüzüstü olmayı gerektirmiyor mu? Böylesine iki yüzlülük olur mu? Cumhuriyet devrinde çıkarılan soyadı kanunuyla, binlerce senelik aile adlarımız bizden çalınırken, hak oluyorda, şimdi Bulgarlar böyle bir şey yapıyorsa, bu neden haksızlık oluyor ki? Bu gün doğan çocuklarımıza Çerkesçe isim koydurmayan T.C.devleti hangi yüzle, aynı şeyi Bulgarlar’dan isteyebilmektedir ki.”

(*Şible*’den yaptığım alıntılarda ifade ve imlaya tarafımcı müdahale edilmemiştir. Bu kaynağı dikkatime, merhum arkadaşım Sevinç Alptekin getirmiştir).

rine de Kırmancki/Kırmançça derler. Aralarında Kurmanci konuşan aşiretler de bulunan Dersim Alevilerinin büyük çoğunluğunun konuştuğu Kırmancki'nin diğer adları Dımili, Kırdki ve Zazaki/Zazaca olarak geçer.

Zazaca/Kırmancki konuşan Alevi aşiretleri Dersim, Erzincan, batı Bingöl, Varto, Erzurum Hınıs'ta; Kurmanci konuşan Alevi aşiretleri de Dersim, Sivas, Elazığ, Malatya, Maraş ve Orta Anadolu'da bulunur.

Dersimliler kendilerine Zaza demezler. Dillerine de Zazaca değil, "*Zone ma Kırmançki*" (bizim lisanımız Kırmançkidir) derler ve Zaza terimini bu dili konuşan Sünni Kürtler için kullanırlar. Bu kullanım bir küçümseme içermektedir.¹⁷²

Zazaların Kürt mü yoksa ayrı bir ulus mu olduğu tartışması 1980'lerde yoğunlaşmaya başlamıştır. Zazaların bazıları kendilerini Kürt'ten başka bir halk olarak görür ama çoğunluk kendilerini Kürtlerin bir alt grubu olarak mütalaa eder.¹⁷³

Diğer yandan, genelde Kürt olarak bilinen iki grup daha vardır:

Daha önce de değindiğimiz gibi, bunlardan Ezidiler Müslüman değildirler, bu bölümde daha önce de gördüğümüz gibi¹⁷⁴ kendi özel dinleri vardır, esas olarak Kürtçe (Kurmanci) konuşurlar, artık Türkiye'de çok azalmış olarak cepler halinde yaşarlar. Diğer grup olan Mıhallemiler Müslümandır, Mardin ve çevresinde yaşarlar. Etnik köken-

lerinin Kürt, Arap veya Süryani olduğu söylenir.¹⁷⁵ Genelde Arapça konuşurlar, kendilerini Kürt sayarlar, Kürtler de onları Kürt olarak bilir.¹⁷⁶

Kürtler diğer Müslüman grupların aksine kimliklerini çağlar boyunca korumuş, Türkiye'nin batısındaki büyük şehirler dışında asimile olmamışlardır.

Kürtler Niye Asimile Olmadılar?

Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir:

a) Nüfus ve yoğunluğu: Kürtlerin sayısı diğer Müslüman azınlıklara göre çok fazla olmanın yanı sıra, bu halk esas olarak ülkenin belli bir yöresinde, D. ve G. D. Anadolu bölgelerinde nüfusun çok büyük çoğunluğunu oluşturacak biçimde yaşayagelmıştır;

b) Coğrafya: Bu bölgeler coğrafi nedenler (denizden uzaklık, dağlar, vb.) yüzünden ülke ekonomisine entegre olması güç bir konumdadır ve bu durum Kürtleri ülkenin geri kalanından ekonomik ve kültürel olarak tecrit etmiştir. Bu tecrite, Cumhuriyetin ilk yıllarında Mareşal Fevzi Çakmak'tan kaynaklandığı bilinen, bu bölgelere yol yapmayarak Kürtlük bilincini tecrit yoluyla zayıf tutma politikası da katkıda bulunmuş olmalıdır. Buna karşılık Kürtler, Lozan sonucunda ayrıldıkları, çoğu akrabaları olan Suriye

172 Dersimli Kazım Arık'la 16.10.2015 tarihli görüşme.

173 Bu konuda Martin van Bruinessen'in iki makalesine bkz. https://www.academia.edu/5192320/Kurdish_nationalism_and_competing_ethnic_loyalties ve https://www.academia.edu/2521520/_Asl%C4%B1n%C4%B1_inkar_ed%C4%B1n_haramzadedir_The_debate_on_the_ethnic_identity_of_the_Kurdish_Alevis

174 Bkz. 3) **Diğer Gayrimüslimler** başlığı altındaki **Ezidiler** altbaşlığı.

175 Süryani Patriği Mor Efrem'in kaleme aldığı *Turabdin Tarihi*'nde Mıhallemilerin Süryani Ortodoks Kilisesinden Müslümanlığa geçiş tarihi olarak 1609 yılı verilir (<http://www.suryaniler.com/suryani-tarihi.asp?id=33>). Mıhallemiler ve kökenleri hakkında ayrıca bkz. <https://sites.google.com/a/ih sancetin.com/www/makaleler/ulusal-uluslararası-yayınlar/mardin-evresi-araplar-mhal-miler-ve-kkenleri>; <http://www.mahalmi.com/default.asp?t=2>

176 Martin van Bruinessen, https://www.academia.edu/5192320/Kurdish_nationalism_and_competing_ethnic_loyalties, s. 9.

ve Irak Kürtleriyle bağlarını ve geleneksel ekonomik ilişkilerini göçebelik ve kaçakçılık biçimlerinde sürdürmüşlerdir;

c) Üretim biçimi: Bu soyutlanmışlığın da etkisiyle Kürtler kapitalizm-öncesi üretim biçimini ve yaşam tarzını (gelenekler, vb.) uzun zaman korumuşlardır. Ülkenin diğer alanlarından ve özellikle de nüfusun yoğun olduğu batı bölgelerinden bu açıdan da uzun zaman kopuk ve farklı kalmışlardır;

ç) Otoktonluk: Kürtler, Anadolu'nun Türkler gelmeden önce burada yaşayan otokton ahalisidir. Kendi tarihsel mekanları içindedirler. Bu nedenle, devlet kurulduktan (1299/1302, özellikle de 1923) sonra göçle gelmiş diğer alokton Müslümanlardan çok farklı bir tutum sergilemişler, üzerlerindeki baskının da büyük katkısıyla kimlik konusunda çok titiz olmuşlardır.

* * *

Bütün bunların sonucu olarak bu halkın alt-kimliği giderek keskinleşmiştir.¹⁷⁷ Bu süreci üç noktada özetlemek mümkündür:

Birincisi, fiili olarak alırsak, bütün imparatorluklar gibi ademi merkezîyetçi olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra kurulan aşırı merkezîyetçi ulus-devlet (Türkiye Cumhuriyeti) ile merkezkaç feodal unsur (Kürtler) arasında şu anda da şiddetle devam eden bir çatışma ortamı oluşmuştur.

İkincisi, teorik olarak alırsak, Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün alt-kimliklerin her birinden farklı olan ve onları rahatsız etmeyen üst-kimlik "Osmanlı", Cumhuriyet'e

geçince alt-kimliklerden en güçlüsü olan "Türk"e fevkalade vurgulu bir biçimde dönüştüğü için, ikinci önemli alt-kimlik olan Kürt'ün büyük tepkisini çekmiştir.¹⁷⁸

Üçüncüsü, Türkiye'de UEP 1980'den sonra oluşmuştur. Oysa Kürtlük bilinci en azından 1960'larda, yani daha önce oluşmuştur.¹⁷⁹

Kürtlerin Azınlık Olup Olmadığı Tartışması

Sonuç olarak Kürtler, "azınlık" tanımının 4 objektif ölçütünün (farklı olmak, başat olmamak, ülkenin genelinde sayıca azlık olmak, yurttaş olmak) yanı sıra, sübjektif ölçütüne de (farklı olduğunun bilinci ve farklı kalma iradesi) tam olarak uyan bir gruptur. Bu nedenledir ki, Kürt vakıfları ve özellikle de dernekleri saymakla bitecek gibi değildir.

Bununla birlikte Kürtler, Batılıların onları "azınlık" olarak nitelemesini ve azınlık haklarına sahip olmaları gerektiğini, aynen devletin reddettiği gibi, şiddetle reddederler.

Devletin, Kürtlerin statüsü konusunda takındığı tutumun sebebi açıktır: "Lozan, azınlık olarak yalnızca Gayrimüslimleri kabul eder." Devlet Kürtlerin farklı olduğunu kabul etmemekte ve onların en basitinden kendi dilinde okullar kurma gibi grup haklarına sahip olmalarını bile istememektedir.

Aleviler konusunda da görmüş olduğumuz gibi, Kürtlerin bu tutumu, 1454 tarihli Millet Sistemi'nin son derece güçlü şartlan-

177 Kürt ve Türk milliyetçilikleri arasındaki karşılıklı güçlendirme hakkında bkz. B. Oran, "Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği", *Milliyetçilik* (ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce serisi Cilt IV, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 871-879.

178 Bkz. **Osmanlı'da Üst ve Alt-kimlikler ile Türkiye'de Üst ve Alt-kimlikler** şemaları; ayrıca b) "Türk" Yerine "Türkiyeli" Terimi başlığı.

179 Bkz. **Kronolojik Kural: Asimilasyon-Azınlık Bilinci İlişkisi** kutusu.

dırmasından gelir: “Azınlık” kavramı Türkiye’de Gayrimüslim’le eşanlamlıdır. Gayrimüslimler, üstün unsur sayılan Müslümanların vesayetine tabi addedilir, her an “temizlik”e uğratılacak bir haini yani “Beşinci Kol”u çağırıştırır, en azından da “ikinci sınıf” olmayı ifade eder. Bunun yanı sıra Kürtler kendilerini, çok daha önemli bir kategori addedilen ve dış self-determinasyona teoride daha yakın sayılan “halk” kategorisinde görmektedirler.¹⁸⁰

Diğer yandan Aleviler gibi Kürtler de, “azınlık” sayılmayı reddederken, hemen ardından “Aslı ve kurucu unsuruz” demektedirler. Bunu yaparken, bu iddianın (aynen Türklerinki gibi) vesayet koktuğunun farkında değillerdir. Vesayet değişimin sebebi, bu iddianın, başka toplumsal unsurları (Rumlar, Çerkesler, vb.) “aslı ve kurucu olmayan” yani ikincil unsur saymak anlamına geliyor olmasıdır. Özellikle Kürtler bu ülkede ikincil pozisyonundan çok çekmişlerdir ve başkalarını ikincil durumda saymaları, Türklerin yukarılardaki o tahtına ortak olma iddiasından başka bir şey değildir.

Türkiye’de ne kadar farklı unsur varsa hepsinin birinci sınıf sayılması gerektiği tartışma götürecek bir husus sayılmamak gerekir.¹⁸¹

180 Bkz. Dördüncü Bölüm, “Azınlık” ve “Halk” altbaşlığı. Kürtlerin bağımsızlığa gitmeyi isteyip istemeyeceği konusunda bir tahlil için bkz. B. Oran, “Kürt Milliyetçiliğini İncelemek için Kuramsal Anahtarlar”, B. Oran, *Devlet Devlet’e Karşı*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1994, s. 107-116 ve B. Oran, “Küreselleşme Ortamında Türkiye’de ‘Birlik ve Beraberlik’, Kürt Kimliği ve Gelecek Üzerine Düşünceler”, *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi...*, s. 22-33 (<http://www.baskinoran.com/makale/KuresellesmeOrtaminda.pdf>).

181 Aslı ve kurucu unsur kavramı ve eleştirisi için bkz. B. Oran, “ ‘Türkiye’de Herkes Eşittir, Azınlık Yoktur’ ile ‘Azınlık Değiliz, Aslı ve Kurucu Unsuruz’ Üzerine”, *Radikal gazetesi* “Cumhuriyet” eki, 29.10.2004; B. Oran,

Kitabın Yedinci Bölümü ve sonrasında Kürtlerin sorunlarıyla ilgili ayrıntılara girileceği için, Kürtler konusunu burada bırakabiliriz.

D) Farklı Bir Müslüman Grup: Çingeneler/Romanlar¹⁸²

Bu grup, objektif ölçütlere bakıldığında, etnisite ve bir ölçüde de dil açısından çoğunluktan farklılık arzeder.

Terim Meselesi

Büyük çoğunluğunun Anadolu’ya 10. yüzyıl dolaylarında İran’dan geçerek Hindistan’dan geldiği kabul edilen Çingeneler/Romanlar, başta Trakya olmak üzere Türkiye geneline yayıldıkları için ülkede yirmiyi aşkın isimle anılırlar.¹⁸³ Bununla birlikte, “Çingene” ve son yıllarda da “Roman” terimleri bunların arasında en çok kullanılanlardır.

Türkiye’de büyük ölçüde Kürt meselesinin etkisiyle gelişen genel kimlik uyanışının sonucu olarak, 2000’lerde bu halk da kendi kimliğine sahip çıkmaya başlamıştır. Bu gelişme sırasında “Çingene” yerine, yurtdışında Çingeneler için kullanılan “Rom” (çoğu-

“70 Milyon da Kurucu Unsur”, Derya Sazak’la yapılan söyleşi, *Milliyet*, 08.12.2004 (<http://www.baskinoran.com/roportaj/DeryaSazakRoportaji-08-11-2004.pdf>).

182 Bu konuda bkz. Ulaş Karan, *Görmezlikten Geline Eşitsizlik: Türkiye’de Romanların Barınma ve Eğitim Hakkında Erişimi*, Minority Rights Group International için yazılan rapor, http://minorityrights.org/wp-content/uploads/2017/06/MRG_Rapor.pdf

183 Bu isimler için bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ingeneler>. İran’dan da batı ve güneye doğru olmak üzere göçün iki kola ayrıldığı ifade edilir. Güney kolu esas olarak Mısır’dır. Bu ülkenin eski halkının adının “Kıptı” (büyük çoğunluğu Ortodoks olan Kopt’lar), Türkiye’de Çingenelere verilen adlardan birinin de yine Kıptı olması dikkat çekicidir.

lu: Roma) teriminden gelen “Roman” kelimesi daha duyulur hale gelmiştir. Bunun esas sebebi, birinci terimin Türkiye’de hem toplumdan¹⁸⁴ hem de devletten¹⁸⁵ kaynaklanan aşağılayıcı ve ayrımcı bir anlam taşımasıdır.¹⁸⁶

184 Manisa Selendi (2010), Bursa (2013), Iznik (2013) ve Denizli (2015) olaylarında Çingeneler “nefret saikiyle mala zarar” ve linç tehlikesi yaşamışlardır; buraya esas olarak Dokuzuncu Bölüm’ün sonunda geleceğiz.

Önyargı ve ayrımcılık açısından bazı Avrupa ülkeleri ve özellikle Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Bulgaristan da Türkiye’den çok farklı değildir (Roman Hakları Derneğinin hukukçulara hazırlattığı *Nefret Suçu Raporu*, <http://romanhaklari.org/?p=92>. Kaynak için Avrupa Roman Hakları Merkezi Türkiye İnsan Hakları Gözlemcisi Hacer Foggo’ya teşekkür ederim).

185 1934 tarihli İskan Kanunu’nun “*Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, göçebe çingeneler, casuslar ve memleket dışına çıkarılması olanlar, Türkiye’ye muhacir göçmen olarak kabul edilemezler*” biçimindeki hükmü ancak 5543 sayılı ve 19.09.2006 tarihli bir kanunla kaldırılmıştır. Bkz. Pelin Tünaydın, http://bianet.org/biamag/toplum/166812-irkcilik-ve-antikomunizm-arasinda-bulgaristan-gocu-ve-romanlar#_edn55

Diğer yandan, 1950 tarihli “Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun”dan “Çingene” teriminin çıkarılması ancak 05.01.2011’de mümkün olmuştur. CHP Tunceli Milletvekili Kamer Genç’in “Tabiiyetli veya yabancı devlet tabaası olan Çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancı göçbelerin sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı yetkilidir” hükmünün yürürlükten kaldırılmasını öngören teklifi değiştirilerek kabul edilmiştir. Önerenin kabulüyle hükmün tamamı yasadan çıkarılmamış fakat “Çingene” çıkarılmış ve madde, “Tabiiyetsiz veya Türk kültürüne bağlı olmayan yabancı göçbelerin sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı yetkilidir” şeklinde değiştirilmiştir (<http://www.radikal.com.tr/politika/cingene-tabiri-yasadan-kaldirildi-1035318/>).

186 Bununla birlikte, etnik kimliğini saklamak sayesinde TCDD’den üst düzey bürokrat olarak emekli olan, etnik kökeni yüzünden karşılaştığı önyargı sorunlarını *Türkiye’de Çingene Olmak* (İstanbul, Kesit Yayınları, 2006) adlı kitabında anlatan ve “Roman” kelimesinin kullandığı hiçbir toplantıya veya TV programına katılmayan Mustafa Aksu farklı bir sebep ileri sürmektedir. Aksu’ya göre, 2002 ve 2003’te Edirne’de ve İstanbul’da düzenlenen Uluslararası Çingene Sempozyumu’nda yabancı konuşmacıların, dernek ve federasyon isimlerinin Roman olarak değiştirilmesi halinde Avrupa Birliği fonlarından yararlanmanın mümkün olabileceğini söylemeleri üzerine “Roman” terimi yeğlenmeye başlanmıştır.

Bu vaziyet etnik durumdan değil sınıfsal durumdan ileri gelir. Çingeneler, Avrupa’daki soydaşlarının aksine Osmanlı’da ve Türkiye’de yoğun ve geniş katliamlara uğramamış, ama Osmanlı’dan beri en alt sınıf addedilerek yoğun ayrımcılığa tabi tutulmuşlardır.

Bu ortam bizzat Çingeneleri de güçlü biçimde etkilemiştir. “Kentsel dönüşüm” bahanesiyle ortadan kaldırılana kadar İstanbul Surdibi’ndeki Sulukule’de toplu olarak yaşayan bu halk, “Çingene”yi üzerlerine alınmalarını ve zaman zaman “Biz Çingene miyiz ki!” demeleri bir yana, surlara zaman zaman gelen Adanalı Çingeneleri bu terimle aşağılamışlardır. Dolayısıyla, bu halkla temas ederken “Roman” terimini kullanmak uygun olur.

Tabii, bu durumda Çingenelerin kendilerini “azınlık” olarak düşünmeleri mümkün değildir çünkü subjektif ölçüt yani bu farklılığa sahip çıkma biçiminde bir azınlık bilinci burada yoktur. Diğer yandan onlar da Kürtler ve Aleviler gibi, Millet Sistemi’nden gelen bir dürtüyle, kendilerini “azınlık değil asli unsur” olarak nitelerler.¹⁸⁷

Aksu ve bu arada başkaları, önyargısız insanlarda hoş duygular uyandıran Çingene terimine sahip çıkılmasını ve ondan utanılmaması gerektiğini savunmaktadırlar ki, ben de şahsen tamamen aynı kanaattemim. Fakat buna zaman içinde karar verecek olanlar Çingenelerin/Romanların kendileridir ve bu zamanın henüz gelmemiş olduğu anlaşılmaktadır.

187 Romanlar üzerine çalışan Hacer Foggo’yla 15.02.2016 tarihli görüşme. Türkiye’de toplumun bütün ayrımcı özelliklerini yansıtan “Çingene” teriminin aşağılayıcı içeriği bu halkı o kadar olumsuz etkilemiştir ki, Bodrum Milas’ta bir tanesi “Hepimiz Türk ve Müslümanız” diye özellikle vurgulamış ve “Romanlar temiz, çalışkan ve ahlaklı insanlardır, Çingeneler ise pis, gezgin hırsızlardır...” diye devam etmiştir. İzmit’teki Romanlar, devleti korumak üzere oğullarını askere gönderdiklerini, böylece “bölücülerle mücadelesinde devlete destek olduklarını” söylemiş ve “Cumhuriyetin bütünlüğünü

Çingene terimini hakaret sayan ve saymayan yargı kararları mevcuttur.¹⁸⁸

Nüfus ve Dil

Avrupa Konseyi belgelerine göre Avrupa'daki Çingenelerin sayısı yaklaşık 11 milyondur.¹⁸⁹ Bunların dördüncü en geniş topluluğu Türkiye'de yaşar. Bu nüfusun sayısını bilimsel bir yayın 550.000 ila 700.000 arası vermektedir. Çingenelerin yaklaşık % 50'si 5 ilde (İstanbul, Edirne, İzmir, Bursa, Balıkesir), % 60'tan fazlası ise 10 ilde oturur.¹⁹⁰

Türkiyeli Çingeneler; aralarında dil (ve hatta din) farklılıkları bulunan Romlar, Domlar, Lomlar ve bir de Göçebeler/Gezginler olarak 4 gruba ayrılabilir. Bu dördüncü grup sayıca çok azalmıştır.

Bunlardan Romlar Avrupa Çingeneleriyle ortak özellikleri paylaşırlar ve içlerindeki müzisyenler Çingeneler arasında elit kesimi

oluşturur. Domlar Ortadoğuludur ve doğu-güneydoğuda yaşarlar, grup içinde Domari/Domca konuşurlar, çoğu göçebedir ve bazıları Ezididir. Kökenleri belirsiz olan Lomlar Türkiye'nin kuzeydoğusunda ve Karadeniz bölgesinde yaşarlar, çoğunlukla yerleşiktirler, küçümseyici bir terim olan Poşa'yla anılırlar. Çoğu, anadilleri olan Lomavren'i unutmuştur. Gezginlerin çoğu Alevidir, kendilerini "Abdal" olarak tanımlarlar, Çingene mirasını reddederler.¹⁹¹

Örgütlenme

Türkiye Çingeneleri AB uyum sürecinde örgütlenmeye başlamıştır. Şu anda bu halkın 300'ü aşkın derneği bulunmaktadır. 2012'de kurulan ve içinde 60 kadar dernek ve 4 Federasyon yer alan Türkiye Roman Hakları Forumu (ROMFO) daha çok barınma, eğitim, istihdam, hukuk ihlalleri, cezasız kalma (*impunity*) gibi konularda çalışmalar yapar. Bunun dışında da Roman Konfederasyonu gibi oluşumlar mevcuttur.

Yazılı bir yayının faaliyeti 2017 sonu itibarıyla yoktur ama internette Çingenelerin Sitesi www.cingeneyiz.org gibi kaynaklar ortaya çıkmıştır. Şubat 2016'da da Türkiye'nin ilk Roman radyosu Akdeniz Roman Dernekleri Federasyonu çatısı altında kurularak *Radio Romano Vast* adıyla yayına başlamıştır.¹⁹²

Bu kimlik uyanışının sonuçlarından biri de, Aydın Sökeli Özcan Purçu'nun Haziran

baltalamaya çalışanlara karşı olduklarını" ifade etmişlerdir (Adrian Marsh, "Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni", <http://www.errc.org/cms/upload/media/03/98/m00000398.pdf>. Bu kaynak için H. Foggo'ya teşekkür ederim).

188 Bunlardan birincisi, İzmir Asliye Ceza Mahkemesinin Mart 2016 tarihli kararıdır: <http://www.takvim.com.tr/guncel/2016/03/28/sen-misin-cingene-diyen>. Diğeri, Yargıtay 18. Ceza Dairesinin E. 2015/997, K. 2015/580 sayılı kararıdır: <http://www.hukukihaber.net/kararlar/cingene-gibisin-dagda-yasaman-lazim-sozunun-hakaret-olmadigi-h67126.html>. Her ikisi için H. Foggo'ya teşekkür ederim.

189 https://rm.coe.int/1680088eaa#_ftn4 Excel tablosu için bkz. Estimates on Roma population in European countries

190 Utku Balaban, *Social Inclusion Policies in Turkey: An Employment-Oriented Strategy for 2014-2018*, Ankara, Faculty of Political Science Publication No: 613, s. 133-134'ten Ali Arayıcı, "Gypsies: the Forgotten People of Turkey, *International Social Science Journal*, 2008, 59 (193/194), s. 527-538. Avrupa Roman Hakları Merkezinin Türkiye ülke profili için bkz. <http://www.errc.org/cms/upload/file/turkey-country-profile-2011-2012-in-turkish.pdf>

191 Adrian Marsh, a.g.m.. Ayrıca bkz. <http://t24.com.tr/haber/cingenelerde-kimlik-bilinci-roman-acilimiyla-olustu,250534>

192 Hacer Foggo'yla 15.02.2016 tarihli görüşme. Bkz. <http://www.mersinportal.com/mersin/romanlar-seslerini-radyodan-duyuracak-h29612.html>

2015 seçimlerinde CHP'den Türkiye'nin ilk, Avrupa'nın üçüncü Roman milletvekili¹⁹³ olarak seçilmesidir. Purçu, *Radio Romano Vast*'ın ilk canlı yayın konuğu olmuştur.

Çingenelerin sosyal dışlanmasına, her türlü ayrımcılık ve eşitsiz muamele gibi ağır sorunlarına yönelik devlet politikalarının değişmesi gerektiği; 2009 sonunda AKP iktidarı tarafından başlatılan ve Sulukule projesine duyulan tepkiyi azaltmak amacıyla girildiği izlenimini veren "Roman Açılımı"na¹⁹⁴ kadar hiç konuşulmamıştır. Avrupa Komisyonu'nun 2011'de oluşturduğu Romanlarla Bütünleşme Çerçeve Sözleşmesi'nin gerektirdiği bir ulusal eylem stratejisi hazırlamak için, 2012'den sonra Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı başkanlığında ilgili bakanlıklar ve Roman sivil toplum örgütleri uzmanlarla

birlikte çeşitli toplantılar yapmaya başlamışlardır.

Sonuçta bir metin, beklentilere göre çok kırılmış olarak da olsa 30 Nisan 2016 tarihli *Resmî Gazete*'de "Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi ve 1. Aşama Eylem Planı" adıyla yayınlanmıştır.¹⁹⁵

Aralık 2017'deki bütçe görüşmelerinde Milletvekili Özcan Purçu, hükümetin Roman Strateji Belgesi ve Eylem Planı yayımladığını, fakat hiçbir bütçe ayırmadığını söyleyerek protestoda bulunmuştur.¹⁹⁶

195 <http://www.hurriyet.com.tr/resmen-roman-paketi-40097379>. CHP milletvekili Özcan Purçu, Roman Hakları Forumundan Hacer Foggo ve Roman Hakları Derneği Başkanı Yücel Tural, strateji belgesi ve eylem planının sorunları tespit ettiğini fakat çözüm konusunda somut öneriler sunmadığını, bütçeden bir pay ayrılmasından ise hiç bahsedilmediğini söylemişlerdir. Diğer yandan Foggo ve Tural, ilk kez Romanlara yönelik bir stratejinin devlet politikası haline gelmesinin önemine dikkat çekmişlerdir (<http://bianet.org/bianet/toplum/174391-romanlar-strateji-belgesine-ne-dedi>).

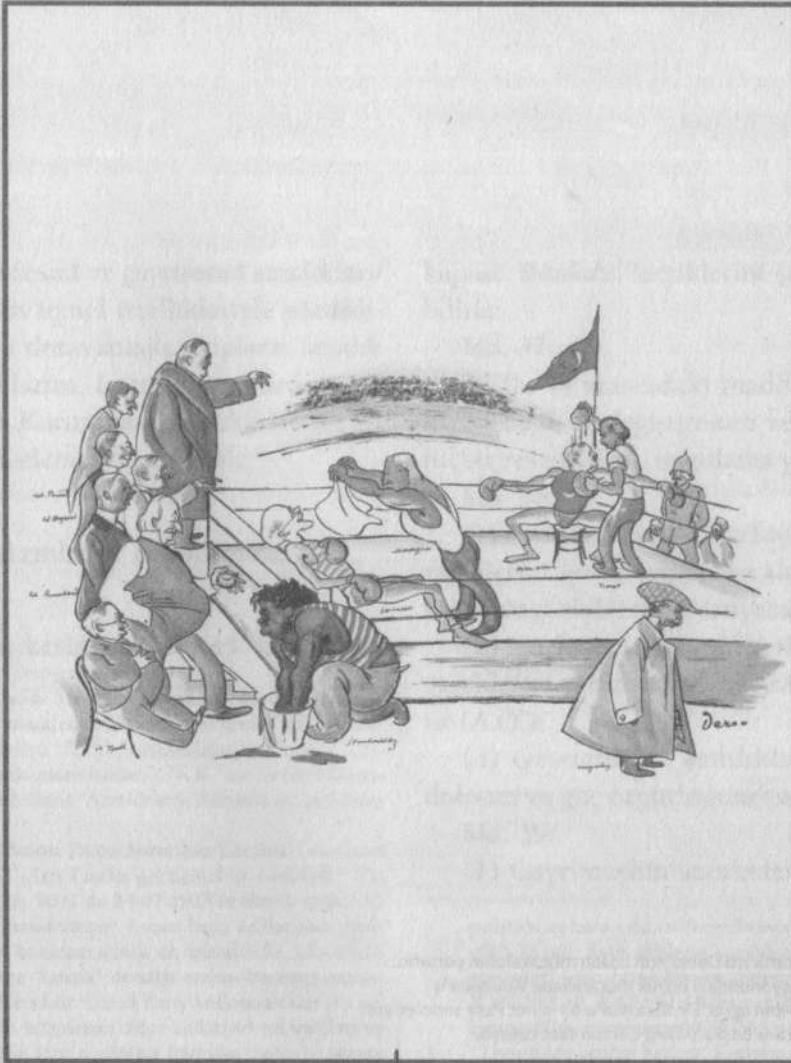
196 <http://www.ensonhaber.com/chpli-purcudan-butce-is-yani.html>

193 https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96zcan_Pur%C3%A7u

194 <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/acilim-romani-roman-acilimi-haberi-21426>

ALTINCI BÖLÜM

Resmî Kabul: Lozan Bağlamında Türkiye’de Azınlık Kavramı ve Hakları



Dönemin ünlü karikatüristi Derso'nun Lozan müzakereleri yorumu.
Azınlıklar Alt-Komisyonundaki büyük mücadelede Venizelos'u
komisyon başkanı Montagna, Dr. Rıza Nur'u da İsmet Paşa serinletiyor.
Solda ortada konferans başkanı Lord Curzon saat tutuyor.

https://www.peacepalacelibrary.nl/wp-content/uploads/2013/08/190-A-30_17-1000x750.jpg

Türkiye'deki resmî ve gayriresmî azınlıkları/ farklı grupları temel özellikleriyle gördükten sonra, bu dezavantajlı grupların azınlık ve insan haklarını, Lozan Barış Antlaşması "Azınlıkların Korunması" başlıklı Kesim III üzerinden incelemeye geçebiliriz.¹

Lozan'daki Azınlık ve İnsan Hakları - Bir Özet

Lozan'ın² bu kesimi 37. ilâ 45. maddeleri

- 1 Aşağıdaki madde özetlerinde parantez içinde verilen rakamlar, her maddenin fıkra numaralarıdır. Yine parantez içinde verilen "A.Ö." "Ayrımcılığın Önlenmesi" (yani, bir anlamda insan hakları), "A.K." ise (insan haklarının bir alt dalı olan) "Azınlıkların Korunması" anlamındadır.
- 2 Resmî adı "Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lausanne Konferansı" olan Lozan görüşmeleri sonunda, 2'si 30.01.1923'te, 16'sı da 24.07.1923'te olmak üzere 18 adet senet imzalanmıştır. Lozan Barış Antlaşması dediğimiz metin, bunların içinde en önemlisidir. Elinizdeki kitapta sadece "Lozan" dendiği zaman bu barış antlaşması kastedilecektir. Lozan Barış Antlaşması'nın (ve ayrıca Lozan'da imzalanan diğer akitlerin) tutanakları ve bugünkü dille tam metinleri için bkz. Seha L. Meray (çev.), a.g.e., Sekiz Cilt, Ankara, SBF Yayını, 1969-1973. Meray'ın bu çevirisindeki 18 adet senet için bkz. <http://>

kapsar. Bunların içeriklerini şöyle özetleyebiliriz:

Md. 37:

38 ilâ 44 arasındaki maddeleri Türkiye hiçbir biçimde değiştiremez ve onlara aykırı hiçbir resmî işlem, uygulama yapamaz.

Md. 38:

(1) Türk hükümeti, Türkiye'de oturanlara³ hiçbir ayırım yapmayacak, onların hayat ve özgürlüklerini koruyacaktır (A.Ö.);

(2) Türkiye'de oturan herkes inancının gereklerini yerine açıkça getirmekte serbesttir (A.Ö.);

(3) Gayrimüslim azınlıklar ülke içinde dolaşım ve göç özgürlüğüne sahiptir. (A.Ö.)

Md. 39:

(1) Gayrimüslim azınlıklar, Müslüman-

politics.ankara.edu.tr/dergi/kitap/1973/sehameray-cilt2-73.pdf. Aynı akitlerin yapıldıkları günkü Türkçe metinleri için: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf

- 3 "Türkiye'de oturan herkes" kavramına T.C. yurttaşı olmayanların (yani yabancıların) da girdiği unutulmamalıdır.

larla aynı medeni ve siyasi haklara sahiptir (A.Ö.);

(2) Türkiye’de oturan herkes din ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşittir (A.Ö.);

(3) Her yurttaş, din ayrımı gözetilmeden, medeni ve siyasi haklardan yararlanma, çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma ve özellikle de devlet memuru olma hakkına sahiptir (A.Ö.);

(4) Her yurttaş özel işlerinde veya ticaret, din, basın, yayın konularında ve açık toplantılarda [yani, resmî daireler hariç her yerde] istediği bir dili kullanabilir (A.Ö., A.K.);⁴

(5) Türkçeden başka dil konuşan Türk yurttaşları mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilirler (A.K.).

Md. 40:

Gayrimüslim azınlıklar, giderlerini kendileri ödemek şartıyla her türlü hayır kurumları, dinsel ve sosyal kurumlar, okullar ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek, denetlemek ve buralarda kendi dillerini kullanmak ve dinsel ayinlerini yapmak konularında eşit hakka sahiptirler (A.K.)

Md. 41:

(1) Gayrimüslim azınlıkların önemli oranda oturdukları yerlerde bunların ilkokullarda ana dillerinde eğitim yapmaları için gerekli kolaylıklar gösterilecektir (A.K.);

(2) Buralardaki Gayrimüslim azınlıklara eğitim, din ve hayır işleri için çeşitli bütçelerden hakkaniyete uygun bir pay ayrılacaktır (A.K.);

(3) Bu paralar ilgili kurumların temsilcilerine ödenecektir (A.K.).

Md. 42:

(1) Türk hükümeti, Gayrimüslim azınlıkların ailesel ve kişisel statüleriyle ilgili sorunları, bu kişilerin gelenek ve görenekleri uyarınca çözmek için tedbirler alır (A.K.);

(2) Bu tedbirler, Türk hükümeti ve bu azınlıkların eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel komisyonlarca düzenlenir (A.K.);

(3) Gayrimüslim azınlıklara ait din kurumları ve mezarlıklar korunacak, bu azınlıkların mevcut vakıflarına, din ve hayır kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve bunların yenilerinin kurulması için öteki özel kurumlara sağlanan kolaylıklar temin edilecektir (A.K.).

Md. 43:

(1) Gayrimüslim azınlıklar inançlarına aykırı davranışlara zorlanamazlar (A.K.);

(2) Bu hüküm kamu düzeninin korunmasını etkilemez.

Md. 44:

(1) Gayrimüslim azınlıkların bu hakları uluslararası yükümlülük meydana getirir, MC’nin güvencesi altındadır, MC Meclisinin çoğunluğu uygun bulmadıkça değiştirilemez (A.K.).⁵

Md. 45: Bu III. Kesimde Türkiye’nin Gayrimüslim azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan’ca da kendi ülkesindeki Müslüman azınlığa tanınacaktır.⁶

⁴ Bu fıkranın A.Ö. veya A.K. olarak yorumlanabilmesi meselesi aşağıda **Madde 39/4 ve 39/5’in İncelenmesi** altbaşlığında tartışılacaktır.

⁵ Madde 44’ün 2. ve 3. fıkraları MC’nin garantisine ilişkindir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Oran, *Batı Trakya Sorunu*, s. 109-110, dn. 91).

⁶ İleride göreceğimiz gibi bu madde bir mütakabiliyet (karşılıklık) maddesi değil, Turgut Tarhanlı’nın dediği gibi bir “paralel yükümlülük” maddesidir. Aradaki önemli fark için bkz. Yedinci Bölüm, ayrıca **Azınlıklar Konusunda Mütakabiliyet** kutusu.

I) LOZAN'DA GETİRİLEN AZINLIK KAVRAMININ İNCELENMESİ

Türkiye'nin yalnızca Gayrimüslimleri azınlık sayması konusunda 2 saptama yapılabilir:

A) Türkiye'nin Lozan'la Resmen Tanıdığı Azınlıklar "Gayrimüslimler"le Sınırlıdır

Türkiye, azınlık kavramını Lozan'la "Gayrimüslimler" olarak sınırlamaktadır. Bu durum, o dönemde yapılan azınlık koruma antlaşmalarının iki ana özelliğinden doğan iki hukuksal temele dayanmaktadır: 1) Dönemin standart azınlık ölçütlerinin (ırk, dil, din) yerine Lozan'da "Gayrimüslimler" terimi konulmuştur; 2) Uluslararası örgüt garantisi altındaki haklar yalnızca Gayrimüslimlere verilmiştir.

Bunları biraz açalım:

1) I. Dünya Savaşı ertesinde yapılan bütün azınlık koruma antlaşmalarının temel ayırıcı özelliklerinden birincisi, dönemin standardını oluşturan "ırk, dil ve din azınlıkları" ölçütüdür. Nitekim bu savaşın ertesinde "Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler" in (*Principal Allied and Associated Powers*; ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) savaşı kaybeden kimi ülkelere (Avusturya, Bulgaristan, Macaristan, Osmanlı), savaşı kazanarak toprak genişleten kimilerine (Yunanistan, Romanya) ve savaştan sonra yeni kurulanlara (Polonya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, Çekoslovakya) imzalattığı uluslararası azınlık koruma antlaşmalarının hepsinde bu ölçüt standart olarak görülür. Örneğin, bu antlaşmaların ilki ve dolayısıyla "şablonu" olan Polonya Azınlıklar Ant-

laşması'nı⁷ ele alacak olursak, bu ölçüt antlaşmanın 8, 9/2 ve 12. maddelerinde geçmektedir.

İşte bu "ırk, dil, din azınlıkları" terimi, Lozan'da her seferinde "Gayrimüslimler" terimiyle değiştirilmiştir. I. Dünya Savaşı ertesindeki istisnasız bütün azınlık koruma antlaşmalarında çok daha geniş bir tanım kullanılmışken sadece Lozan'da bunun daraltılabilmiş olmasının nedeni açıktır: Lozan, bu savaşı (1914-18) bitiren barış antlaşması olmasının yanı sıra, aynı zamanda Türk Kurtuluş Savaşını (1919-22) bitiren barış antlaşmasıdır. Ankara'nın bu ikinciden galip çıkması, azınlık tanımındaki iradesini Müttefiklere büyük ölçüde kabul ettirebilmesini mümkün kılmıştır.

2) I. Dünya Savaşı ertesinde yapılan bütün azınlık koruma antlaşmalarının temel ayırıcı özelliklerinden ikincisi; ırk, dil, din azınlıklarına getirilen hakların "uluslararası nitelikte hükümler" oluşturduğu, bu hakların MC güvencesi altına konulduğu ve bunlarla ilgili hükümlerin "MC Meclisinin çoğunluk oyu olmaksızın değiştirilemeyeceği" hükmüdür. Nitekim bu hüküm, örneğin Polonya Azınlıklar Antlaşması Md. 12/1'de yer almaktadır.

Aynı hüküm, Lozan 44/1'de aynen şöyledir: "Türkiye, bu Kesimin bundan önceki maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Gayrimüslim azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve MC'nin güvencesi altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, MC Meclisinin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça, değiştirilemeyecektir."

⁷ Antlaşma metni için bkz. Thornberry, a.g.e., s. 299-403 (appendix 1). İnternette yine İngilizce olarak: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19190628-3.pdf>

Sonuç olarak, savaş sonrası antlaşmalarının azınlık konusunda getirdiği iki kriter de (yani dönemin standart azınlık ölçütleri ve uluslararası örgüt garantisi) “Gayrimüslimler” üzerinde toplanmaktadır ve dolayısıyla Türkiye’nin Lozan’a göre yalnızca Gayrimüslimleri azınlık sayması hukuken tutarlıdır.

Daha önce de belirtildiği gibi bu hukuksal sonuç, Türkiye’de yalnızca Gayrimüslimlerin azınlık sayılmaları yolunda Türkiye kamuoyunca paylaşılan yaygın ve tarihsel kanıyla da, yani 1454 tarihli Millet Sistemi’yle de örtüşmektedir.

B) Türkiye’nin Azınlık Haklarını Gayrimüslimlerle Sınırlaması Çağdaş Eğilimlerin ve Standartların Çok Gerisinde Kalmıştır

1) Lozan’dan bu yana doksanyılı aşkın zaman geçmiştir.

Bir kere; etnik, dilsel, dinsel üçlüsü kemikleşmiş ve evrensel kabul görür olmuştur.⁸

İkincisi, daha önce gördüğümüz gibi,⁹ BM’de ve AGİT düzeninde, bir devlette azınlık bulunup bulunmadığı veya hangi tür azınlık bulunduğu hususu artık o devletin takdirine bırakılmamaktadır. Eğer etnik, dilsel, dinsel bakımdan farklılık gösteren ve bu farklılığı kimliğinin ayrılmaz parçası sayan yurttaş grupları varsa, o devlette azınlık olduğuna hükmedilmektedir.

Zaten, bu üçlü ölçüte dayanan AGİT metnlerinin, örneğin 1990 Paris Şartı’nın “Ulu-

sal azınlıkların... etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerinin korunması[na] ve bu kimliğin kuvvetlendirilmesi için gerekli şartların yaratılması[na] ilişkin derin inancımızı ifade ederiz” diyen metninin altında Türkiye’nin de imzası bulunmaktadır.

AGİT belgelerinin hukuki bağlayıcılığı bulunmayan *soft law* (yumuşak hukuk) metinleri olması bir şeyi değiştirmez. Azınlığın nesnel varlığı UDAD’ın 1930’da verdiği bir danışma görüşünden beri uluslararası hukukta yerleşmiş bir husustur ve ayrıca Türkiye’nin imzaladığı uluslararası metinler (AIHS, BM 1966 İkiz Sözleşmeleri, vb.) azınlık hakları konusunda yeterince hukuksal bağlayıcılık sahibidir.

Üçüncüsü, daha önce de gördüğümüz gibi, Türkiye, imzaladığı çeşitli insan ve azınlık hakları metinlerine yorum beyanı veya çekince koymaktadır.¹⁰ Fakat, esas olarak iç politikadaki itirazları tatmin amacıyla konulmuş olan bu yorum beyanı/çekincelerin, bir anlaşmazlık çıktığında uluslararası hukuk alanında saygı görmesini beklemek giderek zorlaşmaktadır.

Bu arada, diğer bir açıdan da şunu vurgulamak gerekir: Bu yorum beyanı/çekinceler bir tercih meselesidir; diploması ve uluslararası uygulama çerçevesinde yapılması mümkün olan bir tercihtir. Ama bu tercih aynı zamanda, devletin kamusal alanda ve ülkenin iç düzenine ilişkin politikasında gözönünde tuttuğu tercihi de ortaya koymuş olmaktadır: “Gerçek vatandaş” ile “kağıt üstünde vatandaş”ın farklı sayıldığını.¹¹

8 II. Dünya Savaşı öncesinde kullanılan “ırksal” teriminin bundan sonra yerini “etnik” kelimesine bıraktığı hatırlanacaktır. Bkz. “İrksal” ve “Etnik” Terimleri kutusu.
9 Bkz. Bir Ülkede Azınlık Bulunup Bulunmadığı Meselesi kutusu.

10 Bkz. Çekince ve Yorum Beyanı kutusu.

11 Bu konudaki TBMM görüşmeleri için bkz. Yedinci Bölüm, 2) Devlet ve Rejim Kurulduktan Sonraki Dönem başlığı.

Bu metinler, azınlıkların birinci sınıf yurttaş olarak toplumsal yaşamda yer almaları konusunda tereddütler bulunduğunu göstermekte ve bu bakımdan demokratikleşme niyetlerinin test edildiği bir zemin oluşturmaktadır. Bu açıdan, bu çekinceler, azınlık haklarının toplumsal bütünlüğü bozucu unsurlar olduğu yolundaki zihniyeti açığa çıkaran metinlerdir.¹²

Dördüncüsü; AIHS, azınlık haklarından söz etmemekle birlikte, azınlık haklarının bir parçası olduğu insan haklarını uygulama açısından Türkiye'nin denetçisi durumundadır ve AIHM çok sayıda davada tazminata hükmetmektedir. Nitekim, AYM'nin "azınlık yaratıyor" gerekçesiyle verdiği parti kapatma kararlarını AIHM'in sürekli olarak AIHS Md. 11'e aykırı bulması,¹³ ayrıca, Gayrimüslim vakıfları konusunda Türkiye'nin aleyhinde kararlar vermesi,¹⁴ Türkiye'nin sadece 1923 Lozan'daki azınlık koruma hükümlerini temel alan tutumunun 21. yüzyıl başında çok yetersiz kaldığını göstermektedir.

Lozan Barış Antlaşması, Birinci Bölüm'de anlatıldığı gibi, azınlık koruması literatürünün ilk dönemine aittir ve özellikle de 1992'den bu yana yaşadığımız üçüncü dönemde yepyeni bir literatür ve haklar ortaya çıkmıştır.¹⁵ Böyle bir durumda iktidar-

ların birinci dönemin ilkelerine bile uymaması, Türkiye'nin çağdaş dünya içindeki pozisyonunun sorgulanmasına sebep olmaktadır.

2) Aşağıda yine geleceğiz; Türkiye'de pek kimsenin farkında olmadığı veya olmaya yanaşmadığı çok önemli bir husus vardır: Lozan Kesim III "Hristiyan ve Musevi" dememiştir. "Gayrimüslimler" demiştir.

Antlaşmanın yapıldığı tarihte imzacı tarafların "Gayrimüslim" (Müslüman olmayan) teriminden anladıkları tabii ki esas olarak Hristiyanlar ve Musevilerdir. Fakat uluslararası hukukta spesifik (özel) terimler, ilgili metnin yazıldığı tarihteki anlamıyla, jenerik (genel) terimler ise ilgili metnin uygulandığı tarihte kazanmış olduğu anlamlarla dikkate alınır.¹⁶ Gayrimüslim terimi de jenerik bir terimdir ve günümüzde yalnızca Hristiyan ve Musevileri değil, Müslüman olmayan bütün inançları ifade eder.

Bu nedenle, T.C.'de, Müslüman olmayan bütün yurttaşlar (Budistler, Ezidiler, Bahailer, Şinto ve Tao dinine mensup olanlar, vb. vb.) Lozan'da "Gayrimüslimler"e tanınmış bütün azınlık haklarına sahiptir.¹⁷

12 Özlem Kaygusuz, *Foreign Policy and the Construction of Modern Turkish Citizenship During the National Struggle Period*, yayınlanmamış doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 2003, s. 52-53 ve 67-68.

13 Bkz. Yedinci Bölüm, A) **Anayasa Mahkemesi: Kürt Partisi Kapatma Kararları** başlığı.

14 Bkz. Sekizinci Bölüm, 1) **Gayrimüslim Azınlık ("Cemaat") Vakıflarının Taşınmazları Konusu** başlığı.

15 Samim Akgönül'ün bu dönemleri ve temel özelliklerini özetlemesi Birinci Bölüm'ün başında vermişim. Hatırlatmak için: 1) 1920-1945: Milletler Cemiyeti sistemi:

bu sistemde asıl korunan ulus-devletlerin istikrarıdır; 2) 1945-1992: Azınlık kavramının tehlikeli görüldüğü dönem. Odak noktası bireysel insan haklarıdır; 3) 1992'den günümüze: Azınlık kavramının tekrar literatüre girmesi. <http://alternatifpolitika.com/site/dosyalar/arsiv/20-Haziran-2015/1uluslararasi-standartlar-isigin-da-turkiyede-azinlik-meselesi--samim-akgonul.pdf>

16 Bkz. **Uluslararası Hukukta Özel (Spesifik) ve Genel (Jenerik) Terimlerin Yorumlanması** kutusu.

17 Burada ateistleri de listeye katmak tartışılabilir, ama katmak aşırı bir yorum olur, çünkü Lozan "Gayrimüslimler" diyerek din'e atıf yapmaktadır; dinsizliğe değil. Samim Akgönül de aynı kanıdadır.

II) LOZAN'DA GETİRİLEN AZINLIK HAKLARININ İNCELENMESİ

Türkiye'deki azınlık hakları yine Lozan'la belirlenmiş ve Antlaşma'nın 44/1 maddesinde uluslararası garanti altına alınarak bir güvence mekanizmasına bağlanmıştır. Günümüzde MC sistemi ortadan kalktığı için bu garantinin ve bu mekanizmanın da ortadan kalktığı bir gerçektir. Bununla birlikte, hem bu haklar Türkiye Cumhuriyeti için bir uluslararası siyasal sorumluluk konusudur, hem de Lozan Barış Antlaşması, 340 sayılı yasayla¹⁸ iç hukukta yürürlüğe konulduğu için, iç hukukun bir parçasıdır.

Diğer yandan, 1982 Anayasası'nın 90/5. maddesi ("*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir*") Mayıs 2004'teki anayasa değişikliğinden sonra daha da vurgulandığı için, Lozan'ın ilgili yasaların üstünde olduğu açıkça ortaya konmuştur:

"Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkacak uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır."

* * *

Türkiye'nin Lozan'ı birçok açıdan ihlal ettiği bir gerçektir. Bu konuyu açmak için birbirinden önemli iki sorunu ele alıp irdelemek gerekir: Hem Gayrimüslimlere getiri-

len haklar tam olarak uygulanmamaktadır, hem de III. Kesimde Gayrimüslimler dışındaki kimi gruplara getirilen haklar uygulanmamaktadır. Bunları görelim.

A) Lozan'la Gayrimüslim Yurttaşlara Getirilen Haklar Eksik Uygulanmaktadır

Bu durum iki başlık altında mütalaa edilebilir:

1) Antlaşma'nın Açık Hükmüne Rağmen Hak Sahipleri Üç Gayrimüslim Grupa Sınırlanmaktadır

Önce, azınlık gruplarına ilişkin hukuk dışı bir sınırlama vardır. Azınlık mensuplarına getirilen haklardan Türkiye'deki Gayrimüslimlerin hepsi yararlandırılmamaktadır. Bu haklar başından beri yalnızca geleneksel üç "büyük" azınlık grubuna, yani Ermeni, Musevi ve Rumlara uygulanmıştır ve bu tutum, Süryaniler açısından bir miktar düzeltilmiş olmakla birlikte, temelde devam etmektedir.

Örneğin Süryaniler, Keldaniler, Nasturiler vb. gibi daha küçük Gayrimüslim gruplar, örneğin Lozan'ın 40. maddesinde söylenilen "(...) her türlü okullar (...) kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak (...)" hakkından yoksun bırakılmışlardır.¹⁹ Yine örneğin, Ocak 2003'te başlayan uygulamaya kadar, Süryanilerin vs. vakıfları da tanınmamıştır.

18 *Düştur*, 3. Tertip, 2. B., Cilt V, s. 7 (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf)

19 Daha önce de belirtildiği gibi, Süryaniler mahkeme kararıyla 2014 yılında bir anaokulu açabilmişlerdir. <https://www.agos.com.tr/haber.php?seo=suryanilerin-okul-sevinci&haberid=5829>

Müslüman dininden olmayan ve uluslararası kabul edilmiş azınlık ölçütlerine uyan her Türkiye'yi Lozan'daki haklardan yararlanması gerekir ki, böyle bir uygulama hepten yoktur.

Lozan'a aykırı bu uygulamanın sebebi bellidir: Ulus-devletin baskıcı felsefesi icabı olarak, Türkiye'yi bağlayan Lozan azınlık hükümlerini mümkün olduğu kadar az gruba/insana uygulamak.

Ama bunun teknik olarak nasıl başladığı sorulacak olursa, bu belli değildir. Bu konuda büyük olasılıkla 1920'lerde ya da 30'larda gizli bir İçişleri Bakanlığı genelgesi çıkartılmıştır ve sözü edilen Gayrimüslim azınlıkların haklarının (muhtemelen, bir akraba devlet tarafından takip edilmediği için) pratikte uygulanmaması sağlanmıştır.

Ayrıca, bu azınlıklardan bazılarının ülkeden birçok açıdan kopuk olan Güneydoğu'da ve kırsal alanda yaşamak yüzünden haklarını arayamamış oldukları da dikkate alınmalıdır.

Lozan'da Gayrimüslimlerin yalnızca üç gruptan (Rum, Ermeni, Musevi) ibaret olduğu sanısı Türkiye'de o denli yaygındır ki, aralarında TV'lere gınaşırı çıkan ünlü profesörler ve ayrıca üst düzey yargıçlar da bulunan çok sayıda "okumuş-yazmış" insan, söz konusu III. Kesimde "Rum, Ermeni ve Museviler"den söz edildiğini sanır, söyler ve yazar. Bu, Türkiye'deki en yaygın ve vahim yanlışlardan biridir, belki de birincisidir.

Sınırlamanın Savunulması: "Feragat" ve "Teamül"

Bu hukuk dışı durumu savunanlar 2 gerekçe ileri sürmektedirler:

1) Mealen söylersek: '1926 Medeni Kanun'un İsviçre'den alınması nedeniyle çağdaş koşullara kavuşan Gayrimüslim azınlıklar, Lozan'daki haklardan vazgeçmiş olduklarını 1925 sonunda bildirmişlerdir'. Ayrıca, aynı dönemde Süryaniler için de benzeri bir "haktan vazgeçme"nin söz konusu olduğu, bir gazete haberine dayanılarak iddia edilmektedir.²⁰

Böyle bir "feragat" en az iki açıdan anlamsızdır:

a) Aslında bu bile hukukta külliyen geçersizdir ama, bu vazgeçme olayı Lozan'ın tümüyle değil tek bir fıkrasıyla ilgilidir (Md.42/1).

Sözü edilen 42/1, pratikte, Gayrimüslim azınlıkların yaptıkları dinsel nikahın resmî nikah yerine geçmesiyle ilgilidir. 1926'da İsviçre'den alınan Medeni Kanun resmî nikah zorunluluğu getirince devlet, bu üç azınlığın bu "gelenek ve görenek"lerinden feragat etmelerini talep etmiş, bunun için de ciddi biçimde zor kullanmıştır. Bu azınlıklar, hapse atmak da dahil çeşitli yöntemlerin devreye girmesi sonucunda²¹ bu fıkra hükmünün ge-

20 Bunun tek "belge"si, 09.02.1923 tarihli *Ileri* gazetesinde çıkmış bir haberdır. O zamanlar Süryani Ortodoks Patrikhanesi Mardin'dedir. Patrik III. İlyas Şakir Ankara'ya geldiğinde, "Biz hukuk-i ekalliyet [azınlık hakları] istemiyoruz" diye demek vermiştir. Çünkü o tarihlerde Batılıların kafasında Sovyet Rusya'yla aralarında tampon oluşturacak bir Büyük Ermenistan vardır. Dolayısıyla, devleti olmayan kendi halinde Süryanilerin 1919 Paris Barış Konferansı'nda suratlarına bile bakmamışlardır. Onlar da, çaresiz, 1071'den beri (ve günümüzde de) yaptıkları gibi Türklerin "hoşgörüsüne" sığınmışlardır. Hoşgörünün sonucu: İlyas Şakir Efendi 1932'de ölünce Patrikhane Mardin'den Suriye'deki Humus'a gönderilecektir. Patrikhane 1959'dan beri de Şam'da mukimdir.

21 Bu feragat konusunda yapılan baskılar için bkz. Yedinci Bölüm, **Lozan Ertesinden 1930'lara Baskılar** başlığı. Ayrıca bkz. Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Athens, Center for Asia Minor Studies, 1983, s. 135-139; Ayhan

tirdiği haktan “feragat” zorunda kalmışlardır. Ama tekrar etmek gerekirse, bunun Lozan’daki diğer haklarla hiçbir ilgisi yoktur.²²

b) Böyle bir “feragat” kavramı azınlıklar hukukunda yoktur. Azınlık grupları (cemaatler) hak öznesi/sahibi değildir; hak öznesi olan azınlık bireyidir. Dolayısıyla, bir bireyin hakkından o bireyin mensup olduğu grubun veya o grubu temsil eden/ettiğini ileri süren temsilcilerin vazgeçmesi mümkün değildir.

Bireyin kendisi de böyle bir feragatte bulunamaz, yani hakkından vazgeçemez. Çünkü bu hak 8 devletin imzaladığı uluslararası bir antlaşma tarafından getirilmiştir ve üstelik Lozan’ın 37. maddesi Kesim III’teki hükümleri “(...) hiçbir kanun (...) ve hiçbir resmî işlem[in]” ortadan kaldıramayacağı bir haklar bütünü saymıştır.

2) Bu hukuk dışı durumu savunanların ileri sürdüğü ikinci gerekçe yine mealen şudur: ‘Teamül [yani, eskiden beri yapılagelen şeyler] bugüne kadar böyle olmuştur, devam etmektedir’.

Böyle bir savunmaya mantık da, tarih de, hukuk da imkan vermez:

Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 112-113.

- 22 2017 yılında müftülüklerin resmî olarak da geçerli dinî nikah kıyabilmemesi mümkün kılındığında, bunu savunanlar Hristiyanların Lozan’a göre böyle bir hakka sahip olduklarına değinmişler ve bu yeni durumu bununla meşru kılmak istemişlerdir. Oysa, Lozan’da Gayrimüslimlere tanınan bu hak bir “pozitif hak”tır ve pozitif haklar bildiğimiz gibi sadece azınlıklara verilir. Daha önce de gördüğümüz gibi, böyle bir hakkın çoğunluğa verilmesi pozitif hak değil, doğrudan doğruya “paralel hukuk” anlamına gelir. Giriş bölümündeki **Erken İslam’da Azınlık Meselesi: Medine Vesikası ve Sonrası** altbaşlığında da belirtildiği gibi, azınlıklara haklar tanımak başkadır, çok-hukukluluk bambaşkadır. Birincisi demokrasi anlamına gelir, ikincisi ise Taha Akyol’un *Medine’den Lozan’a* kitabında anlatıldığı gibi, çağdaş bir devlet için çıkmaz sokaktır.

a) Teamül, çok uzun bir zaman, çoğu zaman asırlar süren uygulama demektir. Bu açıdan alındığında, Gayrimüslimler Osmanlı döneminde sadece kilise nikahı yaptırdıklarına göre, teamül onların yanında demektir. Feragate zorlama, Medeni Kanun’un çıkması üzerine olmuştur.

b) Teamül, yalnızca yasaya uygunluk halinde uygulanabilir. Yasaya/antlaşmaya rağmen teamül olmaz. Hatta yasa boşluğu halinde bile teamül olmaz. Anglo-Sakson hukukunda yasa boşluğu halinde teamüle (*common law*) başvurulur, ama Kıta Avrupası hukukunda bu mümkün değildir.

Bu türden savunmalar açıkça, ‘Biz Lozan’ı başından beri ihlal edip yanlış uyguluyoruz, kimse itiraz etmedi, şimdi buna devamda kararlıyız’ anlamına gelmektedir.

2) Haklar Bu Üç Gruba Bile Eksik Uygulanmaktadır

Lozan’daki Gayrimüslim haklarını üç büyük azınlık grubuna da çok eksik uygulamak eğilimi Türk ulus-devletinde güçlüdür.

Yedinci Bölüm’de ayrıntısıyla ele alınacağı gibi, bunun örnekleri çoktur. Md. 40’a rağmen okullara yasadışı müdahaleler yapılmıştır. Ruhban okulları kapatılarak Gayrimüslim din adamı yetiştirmek önlenmiştir. Md. 41/2’de sözü edilen maddi katkılar ancak bir süre (1950’lerde) verilmiş sonra verilmemiştir. Md.42/2’deki özel komisyonlar uygulamaya konmamıştır. Özellikle de Md. 42/3’te Gayrimüslim vakıflarıyla ilgili olarak getirilmiş haklar Ocak 2003’te çıkarılan AB Uyum Paketi’ne kadar külliye ihlal edilmiştir ve ihlallerden bir kısmı 2017 sonu itibarıyla devam etmektedir; bu vakıfların dışındaki va-

kıfların lehine ve Gayrimüslim vakıfları aleyhine ayrımcılık yapılmıştır. İmroz ve Bozcaada'ya Lozan Md. 14'le getirilmiş yerel özerklik ve azınlık hakları hiç uygulanmamıştır.

B) Lozan'da Gayrimüslimler Dışındaki Gruplara Getirilmiş Haklar Tanınmamaktadır

Lozan'a göre yalnızca Gayrimüslimler azınlık sayılır ama, Lozan Kesim III'teki haklar yalnızca Gayrimüslimlere getirilmiş değildir. Gayrimüslimler dışında ayrıca üç gruba derece derece haklar getirilmiştir.

Lozan'daki Dört Hak Grubu

İlk defa 1994 yılında farkına vararak *SBF Dergisi*'nde²³ tanımladığım bu dört hak grubu, en fazla hak sahibi olanından aşağıya doğru giderek şöyle sıralanabilir:

A Grubu: Gayrimüslim T.C. yurttaşları;

B Grubu: Türkçeden başka bir dil konuşan T.C. yurttaşları;

C Grubu: Tüm T.C. yurttaşları;

Ç Grubu: Türkiye'de oturan herkes.

Kolaylık olsun diye A, B, C, Ç diye kodladığım bu dört grubu teker teker ele alırsak, bunların sahip oldukları başlıca haklar şöyle özetlenebilir:

(A) "Müslüman-olmayan [Gayrimüslim] Türk uyrukları": Dolaşım ve göç etme konu-

sunda bütün Türk uyruklarına uygulanan özgürlük (Md.38/3); Müslümanların yararlandığı aynı medenî ve siyasal haklardan yararlanma hakkı (Md.39/1); giderlerini ödeyerek her türlü kurum (vakıf, okul vb.) kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini kullanmak ve ayinlerini yapmak konularında eşit haklar (Md. 40); önemli bir oranda oturdukları il ve ilçelerde, anadillerinde öğretim yapabilmeleri için, çeşitli bütçelerden (devlet, belediye v.d.) hakkaniyete uygun pay alma hakkı (Md. 41/ 1 ve 2); aile ve kişi statüleri konusunda gelenek ve göreneklerine saygı (Md.42/1); inançlarına aykırı davranışta bulunmaya ve hafta tatilinde [Lozan'ın imzası tarihinde bu tatil cuma günüydü] resmî işlemleri yerine getirmeye zorlanamama (Md. 43).

Bu grubun MC garantisi altına konulan bu hakları, doğal olarak, diğer üç gruba tanıyan hakları da içermektedir.

(B) "Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyrukları": Mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanma hakkı (Md. 39/5). Bu grubun hakları, doğal olarak, C ve Ç gruplarının haklarını da içermektedir.

(C) "Tüm Türk uyrukları": Din, inanç veya mezhep farkının ayrımcılığa yol açmaması (Md. 39/3); gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde istediği bir dili kullanma hakkı (Md. 39/4). Bu grubun hakları, doğal olarak, Ç grubunun haklarını da içermektedir.

(Ç) "Türkiye'de oturan herkes": Bu grubun hakları şunlardır: Milliyet, dil, soy ya da din ayrımı olmaksızın yaşam ve özgürlük hakkı (Md. 38/1); inancına, dinine ya da mezhebine karışılmaması (Md. 38/2); din ayrımı gözetilmeksizin yasa önünde eşitlik hakkı (Md. 39/2).

23 Oran, "Lozan'ın 'Azınlıkların Korunması' Bölümünü..." (http://www.baskinoran.com/makale/SBFD_Cilt_49.pdf). Ayrıca bkz. B. Oran, "Bir İnsan Hakları ve Çokkültürlük Belgesi Olarak 1923 Lozan Barış Antlaşması", *Kopenhag Kriterleri*, İbrahim Kaboğlu (yay. haz.), İstanbul, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayını, 2001, s. 210-219 (<http://www.baskinoran.com/makale/Kopenhag-Kriterleri.pdf>). Yine bkz. Oran, "Lausanne'da Dört Hak Grubu" kutusu, *TDP-I*, s. 230.

Lozan işte bu dört gruba farklı farklı, ama 37. madde gereği olarak hiçbir hiçbir işlemle geri alınamayacak haklar getirmiştir. Bunlar arasında Gayrimüslimlerin yalnızca iki ayrıcalığı vardır: En geniş haklara sahip olmak ve Md. 44/1 hükmü gereğince hakları uluslararası garanti altına konmuş olmak. Ama bunun dışında, Gayrimüslimler Lozan'ın bu Kesiminde hak sahibi kılınan dört gruptan sadece bir tanesidir. III. Kesim, görüldüğü gibi, "Tüm Türk yurttaşları"na ve hatta "Türkiye'de oturan herkes"e bile hak getirmektedir.²⁴

Bu durumda, III. Kesim bu haliyle hem bir azınlık hakları, hem de bir insan hakları metnidir ve biraz yukarıda da söylendiği gibi, Gayrimüslimler dışındakilerin hakları hem Anayasa Md. 90/5 nedeniyle hem de 340 sayılı yasa nedeniyle tanınıp uygulanmak zorundadır.

III) LOZAN'IN AYNI ZAMANDA BİR İNSAN HAKLARI BELGESİ OLUŞU VE BUNA KARŞI ÇIKIŞLAR

Türkiye'de 90'ların başlarından beri ileri sürmekte olduğum bu önemli sonuca itiraz

eden ve Lozan'ın yalnızca Gayrimüslim azınlıkların haklarını ortaya koyan bir metinden ibaret olduğunu ileri sürenlerin iddiaları iki noktaya dayanmaktadır: Kesimin adı ve Lozan tutanakları.

Kesimin Başlığının "Azınlıkların Korunması" Olduğu Hususu

Bu düşünceye göre, Kesim'in başlığı böyle olunca, altında yalnızca azınlık hakları bulunabilir.

Oysa, Kesim'in başlığının böyle olması, bilinmesi gereken ve çok kolay anlaşılabilir nedenlere dayanmaktadır.

Bir kere, Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler, barış antlaşmalarını yaparken, I. Dünya Savaşını çıkaran iki önemli nedenden biri olan Orta ve D. Avrupa azınlık sorunlarını da halletmek istemişlerdir. Ama bu arada sadece azınlıklara değil, bu ülkelerde oturan herkese haklar getirmişlerdir. Bunda, bu ülkelerde ticaret yapan kendi yurttaşlarını koruma endişesinin önemli rol oynadığı da görülmektedir.²⁵

İkincisi ve çok daha önemlisi, "insan hakları" terimi uluslararası sözleşme ve belgelere ilk defa II. Dünya Savaşı ertesinde

24 Emekli Büyükelçi İsmail Soysal'ın *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C. I (1920-1945), 2. baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 95'te, Lozan 38/1, 38/2 ve 39/2 deki "Türkiye'de oturan herkes" (*all inhabitants of Turkey*) ifadesi, "Türk halkının tümü" ve "Türkiye'nin tüm halkı" biçiminde yanlış olarak çevrilmiştir. Doğru çeviri, "Türkiye'de ikamet eden/oturan herkes" olmalıdır. Özellikle "Türk halkının tümü" ifadesi, soy olarak Türklüğe yapılan vurgu yüzünden, "Türkiye'de ikamet eden/oturan herkes" ifadesindeki kapsayıcılığı tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bu çeviri değişikliğindeki tercih, yukarıda geçen, Lozan'ın azınlıklarla ilgili maddelerinin Türkiye'deki aydın, yazar, diplomat ve akademisyenlerce bile yanlış/farklı aktarıldığı hususuna örnektir.

25 Nitekim Konferans'ın Azınlıklar Alt Komisyonunda İngiltere baş delegesi Sir Horace Rumbold, Türk heyetinin azınlık haklarını Gayrimüslimlerle sınırlama yolundaki ısrarlı isteğini bir pazarlık sonucu kabul etmiştir. 23.12.1922 tarihli oturumun 9 sayılı tutanağından okuyoruz: "Sir Horace Rumbold, Türk Temsilci Heyeti yeni 2. madde metninin birinci paragrafında 'azınlıklar' terimi yerine 'Türkiye'de oturan herkes' kelimelerinin konulmasını kabul ederse, kendisinin de, önceki maddelerde 'Müslüman-olmayan azınlıklar' kelimelerinin kullanılmasını kabul edeceğini bildirdi." Bkz. Meray (çev.), a.g.e., Takım I, C. I, Kitap 2, s. 206. Müttefikler için asıl önemli insanların Türkiye'de ticaret yapan Avrupalılar olduğunu bundan daha açık anlatan bir metin bulmak zor olsa gerektir.

Uluslararası Hukukta Özel (Spesifik) ve Genel (Jenerik) Terimlerin Yorumlanması

Uluslararası hukukta antlaşmalar yorumlanırken, bu belgelerde geçen terimlerin spesifik (özel) mi yoksa jenerik (genel) mi olduğuna bakılır. Nitekim Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi; spesifik terimlerin, antlaşmanın yapıldığı tarihteki anlamlarıyla, jenerik terimlerin ise antlaşmanın uygulanma/yorumlanma tarihindeki anlamlarıyla alınmasını öngörür. Çünkü, aradan geçen zaman içinde uluslararası hukukta meydana gelen gelişmeler jenerik terimin ifade ettiği hukuksal anlamı değiştirmiş olabilir.

Uluslararası hukukta kabul edilmiş ve dolayısıyla jenerik olan bir kavram, eğer tarafların yapacağı bir antlaşmada daha farklı bir anlama sahip kılınmışsa, artık spesifik anlam kazanır. Ör-

neğin, "Boğazlar" terimi uluslararası hukukta (ör. deniz hukuku sözleşmelerinde) jeneriktir, fakat Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ndeki "Boğazlar" terimi antlaşmanın girişinde (dibaçe) tanımlandığı için spesifiktir.¹

- 1 Nitekim Uluslararası Adalet Divanı, Yunanistan'ın Türkiye aleyhine açtığı Ege Denizi Kıta Sahaneliği davasında verdiği 1978 kararında, "Yunanistan'ın teritoryal statüsüne ilişkin uyumsuzluklar" ifadesini yorumlarken, bu teriminin (Yunanistan'ın iddiasının aksine) antlaşmanın yapıldığı 1928'deki Yunanistan topraklarını ve statüsünü değil, 1978'deki Yunanistan topraklarını ve statüsünü esas alacak şekilde yorumlanması gerektiğini bildirmiştir (Turgut Tarhanlı'yla 10.02.2003 ve 10.05.2016 tarihli görüşmeler). Hatta, uluslararası hukukun gelişmesiyle ileride o ülke topraklarından sayılmaya başlanacak yerler de (olayda, Onikiadaların kıta sahanlığı) bu duruma dahildir. Bkz. C.I.J., *Affaire du Plateau Continental de la Mer Egée (Compétence)*, 1978, s. 32-33. Kaynak için Hüseyin Pazarcı'ya teşekkür ederim. Ayrıca bkz. Giriş bölümü, **1913 Atina Antlaşması ve 3 Numaralı Protokolü** altbaşlığı.

BM Antlaşmasının 1/3 maddesiyle girecektir.²⁶ Yani I. Dünya Savaşı ertesinde bu terim uluslararası planda yoktu. Dolayısıyla, Kesim'in başlığında geçmesi mümkün değildir.

Üçüncüsü, III. Kesim'in başlığındaki "azınlık" terimi daha önce de gördüğümüz gibi, spesifik (özel) değil, jenerik (genel) bir terimdir (bkz. **Uluslararası Hukukta Özel (Spesifik) ve Genel (Jenerik) Terimlerin Yorumlanması** kutusu). Bu nedenle, 1923'te yani insan hakları kavramının uluslararası belgelerde nâmevcut olduğu bir tarihte yapılan Lozan Antlaşması'ndaki bu terimi, azınlık haklarının artık insan haklarının bir alt

dalı haline geldiği günümüz hukuku bağlamında yorumlamak şarttır. Zaten söylemeye bile gerek yok ama, bu Kesim'de korunan gruplardan örneğin Md. 38'de zikredilen "Türkiye'de oturan herkes" in "azınlık" olduğunu söylemek cidden mantık dışıdır.

Tutanaklarda Hakların Yalnızca Gayrimüslimlere Getirildiğine İlişkin Sözler

Azınlıklar Alt Komisyonu Başkanı Montagna'nın Lord Curzon'a sunduğu 07.01.1923 tarihli raporda yazdıkları ve Curzon'ın 09.01.1923 tarihli oturumu yansıtan 19 sayılı tutanakta söyledikleri arasında bu iddiayı güçlendirebilecek en önemli ifadeler şunlardır:

26 Gerçi "insan hakları" terimi İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'yle siyaset bilimi literatürüne 1789'da dahil olmuştur ama bu metin Fransa'nın ulusal belgesidir.

“Alt-komisyon, genel kapsamlı olan bir maddeye dayanarak (ek tasarının 2. Maddesine bakınız), bu hükümlerin uygulama alanını Müslüman-olmayan azınlıklara sınırlandırabileceğini düşünmüştür (...) Müslüman azınlıkları, bu öngörülen korumanın kapsamı içine almak istemekte direnmeyi Alt-Komisyon, mümkün görmemiştir.”²⁷

Montagna'nın sözünü ettiği “ek tasarı madde 2”, sonradan Lozan Md. 38 olarak kesinleşecektir. Curzon ise şöyle demiştir: “... Alt-Komisyon, bu inandırıcı sözler üzerine, koruma tedbirlerini, yalnız Müslüman-olmayan azınlıklara sınırlamayı kabul etmiştir.”²⁸

Bu konuşmaları değerlendirmeden önce iki hususu bilmek gerekir:

Birincisi, hukukun genel ilkelerine ve ayrıca Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Md. 32'ye göre, hazırlık çalışmalarına ve tutanaklara ancak antlaşma metni açık olmadığı zamanlar başvurulur. Oysa Md. 37 ve 39 metinleri herhangi bir tereddüde yol açmayacak kadar açıktır.

İkincisi, Montagna ve Curzon'un bu sözlerinden kasıt, “uluslararası garanti altındaki” azınlık haklarıdır, çünkü o dönemde “azınlık hakları” denilince kastedilen yalnızca budur. Curzon'ın sözünü ettiği “koruma tedbirleri” de, dönemin azınlık hakkı anlayışının en belirgin özelliği olduğu daha önce de belirtilmiş olan “MC garantisi” anlamındadır. Yine daha önce belirtilmiş olduğu gibi, Kesim III Md.44/1'deki uluslararası garanti yalnızca Gayrimüslimler için verilmiştir; yukarıda sözü edilen diğer üç hak grubuna getirilmiş haklar için böyle bir garanti söz

konusu değildir. Kaldı ki, bu iki Batılı diplomatın yukarıdaki sözleri, Md. 39'un 4. ve 5. fıkraları hükümleri ışığında okunursa, durum açıkça görülecektir.

Şimdi, özel bir önem taşıyan Md. 39 fıkra 4 ve 5'i yakından görelim.

IV) ÖZELLİKLE GÜNÜMÜZ AÇISINDAN ÇOK ÖNEMLİ İKİ LOZAN HÜKMÜ: MADDE 39/4 VE 39/5

Madde 39/4 ve 39/5'in İncelenmesi²⁹

Md. 39/5'ten başlarsak, fıkranın tam metni şöyledir: “Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.”

“Türkçeden başka bir dil konuşan” terimiyle, “Türkçe bilmeyen, konuşamayan”lar kastedilmez; “Türkçe bilmeyenler” demek isteseydi, o şekilde söylenirdi.

Burada “Türkçeden başka dil konuşan” terimiyle “Türkçeden başka bir dil de bilenler” de kastedilmemektedir. Anadili Türkçe olup da başka dil bilenlerin, mahkemelerde önemli zaman ve para harcanmasına yol açacak böyle bir hakkı kullanmalarına gereksiz yere izin verilmeyeceği (ve verilmemesi gerektiği) açıktır.

Dolayısıyla, burada çok açık biçimde kastedilen, “en iyi bildiği dil Türkçeden başka bir dil olanlar”dır ki, bu da anadilidir. Bu

27 Meray (çev.) a.g.e., Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s. 309-310.

28 Aynı kitap, s. 302.

29 Lozan'ın “Azınlıkların Korunması” bölümünün incelenmesi için bkz. Oran, “Lozan Barış Antlaşması”, TDP-I, s. 225-231.

Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun (no. 2932)

Askerî darbe döneminde yapılan 1982 Anayasası'nın 26. maddesine "*Düşüncelerin açıklanmasında ve yayınlanmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz*" ve 28. maddesine de, "*Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz*" hükümleri konmuştu.

Bu maddelerde sözü edilen yasa Ekim 1983'te çıkarıldı. 2932 sayılı bu yasanın 2. maddesine göre, "*Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmî dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması yasak*"tı.

"Kürtçe" demeksizin Kürtçeyi yasaklamak için, üzerinde epey mesai harcandığı anlaşılan bir anlatımla, "*birinci resmî dil*" denerek Irak'ın ikinci resmî dilinin Kürtçe olduğu ustalıklarla dikkate alınmış ve "*Türk devleti tarafından tanınmış*"lık koşulu getirilerek de, Irak'ta kurulabilecek bağımsız bir Kürdistan'ın yaratacağı tehlike şimdiden önlenmiş oluyordu. Yasanın 3. maddesi ise "*Türk vatandaşlarının anadili Türkçe'dir*" demekteydi.

TRT'de günde birkaç defa dört dilde haber yayımı yapıldığı, ayrıca durmadan Kürtçe yayınların çıktığı bir dönemde Turgut Özal yönetimi, Lozan Md. 39/4'ün kesin ihlali olan 2932 sayılı yasayı 12 Nisan 1991'de kaldıracak, ama anayasadaki maddeleri kaldırmak Ekim 2001'deki AB reformlarına kalacaktır.

nedenle, Md. 39/5'in getirdiği hak, çoğunluğun (anadili Türkçe olanların) sahip olmadığı bir haktır. Pozitif haktır.

Üstelik, "*Devletin resmî dili bulunmasına rağmen*" denmesinin de işaret ettiği gibi, bu hak, resmî dairelerde resmî dilden (Türkçeden) başka bir dil kullanmama kuralının tek istisnasıdır ve bu önemli istisna, hiç kuşkusuz, mahkemelerde hakkını tam savunabilme olgusunun temel bir hak olduğu düşüncesinden kaynaklanmıştır. Anadili, bir insanın en iyi kullandığı dildir, dolayısıyla başka bir dil yerine bizzat bu dilde savunma yapmak kişinin haklarını koruması açısından çok önemlidir.³⁰

Bütün bunlara rağmen mahkemeler Kürtçe savunma yapmak isteyenlere Lozan Md.

39/5'i uygulamamakta direnmişler ve buna çeşitli gerekçeler bulmuşlardır.

Örneğin, 12 Eylül döneminde Diyarbakır Belediye Başkanı Mehdi Zana, tutuklu bulunduğu Diyarbakır Askerî Cezaevini ilk defa ziyaret eden gazetecilerle konuşmuş, bu konuşma 30.08.1987 tarihli *Cumhuriyet*'te yayınlanınca hakkında soruşturma başlatılmıştır. Bunun üzerine Zana, 2932 sayılı yasayı protesto etmek ve buna dikkatleri çekmek için duruşmalarda Türkçe konuşmayı reddederek Kürtçe konuşmaya başlamıştır (bkz. *Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun*, [no. 2932] kutusu). Bu durum tutanaklara "anlaşılmayan bir dille konuştu" diye geçirilmiş, Zana duruşma salonundan çıkarılmış ve kendisine bu nedenle bir de dava açılmıştır.

Çok daha ileri bir tarihte, 2010'da yapılan 104 sanıklı Diyarbakır KCK ana davasında,

30 Aynı hak, kadük olan (uygulanamadan kalan) Sevr Barış Antlaşması'nın yine "Azınlıkların Korunması" alt başlıklı IV. Bölümünde (Md.140-151) Md.145/4 olarak düzenlenmişti; şu farkla ki, mahkemelerde kendi dilinde yazılı olarak da savunma yapmak mümkündü.

Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) Md. 178/1'in, "Mahkeme başkanı veya hâkim, sanığın veya katılanın gösterdiği tanık veya uzman kişinin çağırılması hakkındaki dilekçeyi reddettiğinde, sanık veya katılan o kişileri mahkemeye getirebilir. Bu kişiler duruşmada dinlenir." biçimindeki açık hükmüne rağmen mahkeme, Lozan Md. 39/5 konusunda mütalaa verecek uluslararası ilişkiler profesörü "uzman kişi"yi dinlemeyi reddetmiştir.³¹

2012'de İstanbul'da KCK operasyonları kapsamında 72 kişinin yargılandığı davada avukatların Lozan'ı hatırlatmasına karşı savcının mütalaaasına uyan mahkeme bu maddelerin Gayrimüslimler için getirildiği ve Kürtlerin "aslî kurucu vatandaş" olduklarını ileri sürerek şu kararı vermiştir:

"Asli kurucu vatandaş olan Kürtlerin azınlık statüsüne alınmamaları ve Lozan Antlaşması'ndaki koruma önlemlerinin yalnızca Müslüman olmayan azınlıklarla sınırlı tutulması göz önüne alındığında, bu düzenlemeyle Müslüman olmayan azınlıkların haklarının korunması amaçlanmaktadır. Bu nedenle söz konusu hükmün, somut olayımıza uygulanmayacağı anlaşılmaktadır."³²

* * *

Md. 39/4'e gelirse, fıkranın tam metni şöyledir:

"Herhangibir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantıların-

da, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır."

Genellikle kültürel haklar, özellikle de Kürtlerin radyo ve TV yayını yapıp yapamayacakları tartışması sonucunda ayrı bir önem kazanan bu fıkra hakkında üç önemli noktaya değinmek gerekir:

Birincisi; fıkra, bütün Türk yurttaşlarına istedikleri herhangi bir dili, resmî daireler dışında herhangi bir zaman ve mekanda kullanma hakkını vermektedir. Çünkü madde, yazıldığı 1922 tarihinde ve kabul edildiği 1923 tarihinde dil'in bilinen her türlü kullanımını sıralamış durumdadır ve resmî daireler dışarıda tutulacak olursa bu listede bulunmayan bir dil etkinliği düşünmek zordur.

İkincisi; o tarihte düzenli radyo yayıncılığı yalnızca ABD'de bulunmaktadır, televizyon ise kavram olarak bile mevcut değildir. Fakat burada kullanılan "basın ya da her çeşit yayın konuları" terimi her türlü yayıncılığı içine aldığından, Md. 39/4'ün hükümlerinin radyo, TV, internet vb. yayınlarını da kapsadığını teslim etmek gerekir. Hemen yukarıda söylendiği gibi, "basın ve yayın" jenerik (genel) terimdir ve maddenin yazıldığı tarihten sonraki gelişmeleri de içine alacak biçimde yorumlanır.

Üçüncüsü ve belki de en önemlisi, fıkranın hak sahibi kıldığı kişiler her ne kadar bütün Türk yurttaşları ise de, uygulamada bu hüküm "anadili Türkçe olmayan Türk yurttaşları"nın yararlandırarak bir hak getirmektedir. Çünkü özellikle 1922 yılında, Türkiye'de anadili Türkçe olanların özel ve ticari ilişkilerinde Türkçe dışında bir dil kullanma olasılığı pek zayıftır. Dolayısıyla, bu fıkranın da, dolaylı olarak, bütün yurttaşla-

31 <http://www.gazetevatan.com/kck-durusmasinda-baskin-oran-tartismasi-338321-gundem/>. Uzman kişi olarak verilmesi mahkeme tarafından engellenen hukuki mütalaaının tam metni için bkz. <http://www.baskinoran.com/belge/KCK-Davasi-HukukiMuta-laa-01-11-2010.pdf>

32 <http://www.haberturk.com/gundem/haber/711875-kurtce-savunma-talebine-tarihi-ret>

rın sahip bulunmadığı bir hak (pozitif hak) getirdiği söylenebilir.

Bu argümanlara karşı, imzacı tarafların amacının Türkiye'deki Kürt vb. farklı anadil konuşan gruplara hak getirmek olmadığını ve bu konuda da tutanaklara başvurmak gerektiğini söyleyenler çıkabilir ve çıkmaktadır. Oysa bu itiraz da anlamsızdır. Eğer 1922 yılının Türkiye'si hatırlanırsa, farklı dil konuşanlara itiraz ortamının olmadığı görülecektir. Lozan'daki Türk heyetinin, İmparatorluk'ta her türlü dilin konuşulduğu bir devirde Müslüman etnik grupların diline karışmayı anlamlı bulmadığı açıktır. Üstelik, Ankara heyeti Lozan'da Kürtleri de temsil ettiğini ifade etmiştir.³³

Bu tür itiraz sahiplerinin Lozan tutanaklarında bir dayanak noktası aramaları da boşunadır, çünkü Konferans'ın ilgili komisyon tutanaklarına bakıldığında, bu konuda tartışma olmadığı görülmektedir. Şu basit gerçek nedeniyle ki, Polonya Azınlıklar Antlaşması'nın (yani, "şablon"un) 7/3 ve 7/4 maddelerinden aynen aktarılma olan Lozan Md. 39'un 4. ve 5. fıkrası metni, Türk heyeti tarafından 18.12.1922 günü Azınlıklar Alt Komisyonuna önerilen tasarının 3. maddesinin 4. ve 5. fıkralarıyla kelimesi kelimesine aynıdır.³⁴

Yani, bugün inanılması kimilerine güç gelebilir ama, Md. 39 aynı zamanda TBMM Hükümeti heyetinin de teklifidir.

Yanlış anlamalara yol açmayı önlemek için hemen hatırlatmak gerekiyor:

Md. 39'un bu iki fıkrası dışında Kürtler (ve anadili Türkçe olmayan başka Müslüman Türk yurttaşları) Lozan'da herhangi bir pozitif hak sahibi değildirler ve aynen diğer Müslümanlar gibi onların da sahip oldukları haklardan hiçbirisi uluslararası güvence altında bulunmaz.

Buna karşılık, yine daha önce de belirtildiği gibi, bütün bu haklar 340 sayılı yasa nedeniyle Türk ulusal hukuk sisteminin güvencesi altındadır.

* * *

Bugüne kadar uluslararası hukuk literatüründe Lozan Md. 39/4'ün ihlal edildiği ileri sürülmemiştir. Türkiye'de Gayrimüslimler dışındaki gruplara getirilen hakların uluslararası hukuk garantisi altında olmadığını düşünülmesi buna sebep olmuş olabilir.³⁵

340 sayılı yasa gereği olarak Lozan iç hukukun bir parçası olduğundan, Lozan'a aykırılık konusu ulusal mahkemelerde sonuca bağlanmalıdır. Siyasi partiler örneğin propaganda mitinglerinde ("açık ve kapalı toplantılarda") 39/4'e dayanarak Türkçeden başka bir dil kullanır da ceza tehdidiyle karşılaşarlarsa (ki bu çok yaşanmıştır), Lozan'ın bu hükmünü ve AIHS'yi ileri sürmelidirler. Ulusal mahkeme bunu kabul etmezse, bu kez, 39/4'e aykırılığı denetleyecek ulusüstü bir yargı yeri olmadığı için, Madde 39'daki dil haklarının kısıtlanmasının AIHS'ye aykırılığının tespiti için AIHM'e gidilebilir.

33 "Rıza Nur Bey, Türkiye'de yalnız Türklerin ve Kürtlerin bulunduğunu sözlerine ekledi. Kürtler, kaderlerinin Türklerin kaderiyle ortak olduğu görüşündedirler; azınlık haklarından yararlanmak istememektedirler (...)" Meray (çev.), a.g.e., Takım I, Cilt I, Kitap 2, s. 154-155 (Azınlıklar Alt Komisyonu, 2 no'lu Tutanak, 14.12.1922 Perşembe oturumu).

34 Bkz. "Türk Temsilci Heyetinin Sunduğu Tasarı", Meray (çev.), a.g.e., Takım I, Cilt I, Kitap 2, s. 167.

35 Tankut Soykan, *The Implications of the Copenhagen Political Criteria on the Language Rights of the Kurds in Turkey*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, McGill University, Institute of Comparative Law, 2004, s. 75.

Kimi kararlarında AIHM, AIHS'ye aykırı bulduğu hususun iç hukuktaki bir kurala ayrıca aykırı olup olmadığına da değinmektedir. Bu konuda değinmeyebilir, fakat bu sınırlamanın aynı zamanda iç hukukun bir parçası olan Lozan'a da aykırı olduğundan söz ederse, Lozan 39/4'ün ihlal edildiği de dolaylı olarak saptanmış olacaktır.³⁶

Madde 39/4 ve 39/5'teki Dil Haklarının İç ve Dış Politika Bakımından Önemi

Lozan'da hangi gruplara hangi hakların getirildiği tartışması bugün için çok önemlidir. Bu bağlamda; uluslararası hukuk, Lozan'ın müzakere edildiği dönem ve müzakerenin tarihçesi, Antlaşma'nın lafzı ve ruhu, Antlaşma hükümlerinin anlamı ve amacı gibi hususların günümüz bilgisi ve bilinciyle incelenmesinden çıkan sonuçlar şöyle özetlenebilir:

1) Lozan'daki azınlık tanımı ile Lozan'da getirilen hakları birbirine karıştırmamak gerekir. Lozan yalnızca Gayrimüslimleri azınlık olarak tanımlayan, ama başka gruplara da (uluslararası garantiye girmeyen ama iç hukuka giren) haklar getiren bir antlaşmadır.

2) Dolayısıyla, Md. 39'un Kürtler gibi Müslüman gruplara dilsel haklar getirdiğine ilişkin yorumlar çok sağlamdır. Md. 37'ye göre hiçbir resmî işlemle değiştirilemeyecek olan bu madde, Türkiye'de Türkçeden başka dillerde radyo-TV yayını yapılıp yapılamayacağı meselesi üzerinde ülkeyi uzun zaman boşuna meşgul etmiş olan nafîle tartışmaya net cevap getirici niteliktedir.

3) Bu yorumun kabul edilmesinin Türkiye'nin resmî tezlerini rahatsız edecek her-

hangi bir yönü de bulunmamaktadır. Çünkü 39/4'ün getirdiği haklar/özgürlükler azınlıkları değil "Tüm Türk vatandaşları"nı ilgilendirmektedir. 39/5'in getirdiği hak ise, 12 Eylül darbe yönetiminin kimi dönemleri hariç, Cumhuriyetin başından beri zaten sürekli olarak uygulanmış olan bir haktır ve Türkiye'nin kimi bölgelerinde (doğu, güneydoğu) duruşmaların yürütülebilmesi için uygulanması kaçınılmazdır.

* * *

Dahası, Md. 39'un bu yorumu, Türkiye'nin dört açıdan çok işine yarayacak bir nitelik taşımaktadır:

Birincisi, Türkiye eğer AB'ye girecekse, itibar görmeyen yorum beyanlarını ve çekincelerini dayandığı zihniyeti terk etmek zorunda kalacaktır. Zaten, sözkonusu zihniyetin ürünü olan 1982 Anayasası bugüne kadar defalarca değiştirilmiştir ve artık "dikiş tutmadığı" kabul edilen eprimiş bir kumaştır. Yepyeni ve çağdaş bir anayasaya kesin ihtiyaç bulunduğu aşikardır.

Yorum beyanında/çekincede yapılacak muhtemel değişikliğin AB zoruyla değil, Türkiye'nin kendi iradesiyle yapılmış olması ulusal egemenlik kavramı bakımından önemlidir ve bunun da yurt dışında, "Türkiye'nin 'Kurucu Antlaşması' olan Lozan'ın uygulanması" biçiminde takdimi, devletin prestijini kurtaracaktır. Aksi halde, Türkiye kendi kurucu antlaşmasını ihlal etmiş duruma düşecektir.³⁷

37 Lozan, Türkiye devletinin kurucu antlaşmasıdır. Çünkü bu ülkede rejim ("Türkiye Cumhuriyeti") 29.10.1923'te, devlet ise ("Türkiye") ondan üç ay kadar önce, Lozan'ın imzalandığı 24.07.1923 tarihinde uluslararası tanımayla kurulmuştur. Ankara'dan giden heyet tarafından Lozan'da temsil edilen tarafın resmî adı

İkincisi, Türkiye'nin gittikçe demokratikleşmesi açısından, birgün her türlü dilde yayına geçileceği hesaplanmalıdır. Nitekim, sol uçtan başlayarak Türkiye'de büyük burjuvazinin başlıca temsilcisi TUSİAD'a kadar kamuoyunun önemli kesimlerinin eğilimi budur. Bu durumda, yurt içindeki bu nazik geçişin ülkede mümkün olduğunca tartışma ve çatışma yaratmadan yapılması isteniyorsa, Kurucu Antlaşma Lozan'ın zaten en azından anayasa değerinde olan hükümlerinin uygulandığı gerekçesini ileri sürmek devlet için büyük kolaylık sağlayacaktır.

(Doğal olarak, burada sözü edilen "her dilde radyo-TV yayınları"nın devletin bir mecburiyeti olarak değil, "yurttaşların bir özgürlüğü" olarak algılanması gerekir. Yani, bunların devlet radyo ve TV'sinden yapılması diye bir zorunluluk bulunmamaktadır. Ama, imkanları kısıtlı olan ve taleplerini dile getirme ihtiyacı duyan azınlıkların devlet olanaklarından yararlandırılması doğaldır.)

Üçüncüsü, Türkiye'de "azınlık yaratmak" açısından, bütün yurttaşlara mümkün olduğu kadar geniş özgürlükler verilmesi gerekir. Çünkü yasakların tamamen kaldırılması sonucunda "negatif hak"ların genişletilmesi, kimi yurttaş gruplarının "pozitif hak" talepleri için bastırmasını gereksiz kılacaktır. Ayrıca, bu grupların arkasında çeşitli niyetlerle yer alabilecek yabancı baskı gruplarının eline malzeme verilmemiş de olacaktır.

Nitekim, şimdiye kadar uluslararası garanti altında azınlık hakkı vermemek için direnmiş ve hatta ülkesinde azınlık bulunduğunu dahi kabul etmemiş/etmeyen bir ülke olan Fransa, günümüzde uluslararası ga-

ranti altında azınlık hakları vermekten yine kaçınmakla birlikte, hem bu türden hakları kendi yasalarıyla tüm yurttaşlarına yayarak negatif hak haline getirme politikası izlemektedir, hem de azınlıkları tanımama ilkesine 1951 ve özellikle de 1981'den bu yana durmadan "esneklikler" getirmektedir.³⁸

Dördüncüsü, mesele felsefi açıdan ele alındığında; Türkiye'de devletin kendi insanına daha insanca muamele yapmasının, ülkede "birlik-beraberliğin" sağlanması bakımından da çok önemli olacağına kuşku yoktur. Çünkü birlik-beraberlik, bu ülkede doğmuş ama bu ülkeden memnun olmayan, fırsatını bulduğunda hemen kaçacak "mecburi vatandaşlar"la değil, bu ülkede yaşamaktan memnun olan "gönüllü vatandaşlar"la sağlanır. Yurttaşları memnun edecek demokratik gelişmelerin dış baskılarla değil, bizzat devletin kendi iradesiyle gerçekleşmesinin Türkiye açısından yüz ağartıcı bir durum oluşturacağı açıktır.

V) LOZAN KONUSUNDA TÜRKİYE'DE SIK DUYULAN ŞEHİR EFSANELERİ

Bütün bu gerçeklere rağmen, Türkiye'nin kurucu metni olan Lozan Barış Antlaşması konuyu bilen kişiler tarafından okullarda okutulmadığı için, akılları dumura uğratacak kadar acayip fanteziler kitaplarda ve

38 Bkz. **Fransa'nın Ulus-devletten Demokratik Devlete Dönüşümü** kutusu; B. Oran, "Ulus-devlet ve Üniter Devlet: Kürt Sorununda Anlatılan Fransa Masalları", *Radikal*, altı günlük dizi, 06-11.09.2009, http://www.baskinoran.com/dizi_yazilar.php. Ayrıca bkz. Nicole Guimezanes, "Fransa ve Azınlıklar", Kaboğlu (yay. haz.), *Azınlık Hakları...*, s. 285-294.

"TBMM Hükümeti" idi. Heyetin adı da, "TBMM Hükümeti Heyeti". Dönen heyetin adı ise: "Türkiye Heyeti."

özellikle de internette ve medyada uçuşmaktadır.

Bunların bir kısmı cehaletten, bir kısmı da Batı düşmanlığı yapma çabasından ve/veya Ulusalçı/yayılmacı zihniyet yapısından kaynaklanır.

Klasik Efsaneler

Bunlardan bazılarını daha önce bu bölümde gördük. Özetle şöyle hatırlayabiliriz:

1) “Lozan’da sadece Ermeni, Rum ve Musevilere haklar getirilmiştir.”

Yanlış. Haklar bütün “Gayrimüslimler”e getirilmiştir. 143 maddelik Lozan’ın hiçbir yerinde bu üç azınlığın adı hak grubu olarak geçmez. Sadece, “Gayrimüslim azınlıklara *mensup Türk uyrukları*” olarak geçer.

2) “Lozan’da sadece Gayrimüslimlere haklar getirilmiştir.”

Yanlış. Haklar, Gayrimüslimler dışında daha üç gruba getirilmiştir: a) “Türkçeden başka dil konuşan T.C. yurttaşları”, b) “Bütün T.C. yurttaşları”, c) “Türkiye’de oturan herkes”.

3) “1926’da Medeni Kanun çıkınca Gayrimüslimler Lozan’daki bazı haklarından feragat etmişlerdir.”

Yanlış. Bu hukuken mümkün olmadığı gibi, 8 devletin imzaladığı bir uluslararası barış antlaşmasındaki haklar bireyler tarafından değiştirilemez.

4) “Lozan’da ırk, dil, din ölçütlerinden sadece din ölçütü kabul edilmiştir.”

Yanlış. Aleviler (ayrıca, Kürtler) uluslararası güvence sahibi olmasın diye din ölçütü de kabul edilmemiş, uluslararası güvence altında hak sahibi azınlıklar olarak sadece Gayrimüslimler kabul edilmiştir.

5) “Lozan Md. 45 mütekabiliyet maddesidir.”

Yanlış. Paralel yükümlülük sahibi iki taraftan biri hak vermekten vazgeçerse öbür taraf onu taklit edemez. Mütekabiliyet insan haklarında geçersizdir.

6) “Lozan bir hezimetdir.”

Yanlış. Bir kere bu, her şeyi ak-kara gören bir zihniyetin mahsulüdür.

İkincisi, her barış antlaşması 1 savaşı bitirir oysa Lozan 2 savaşı bitirmiştir: Türklerin yenildiği I. Dünya Savaşını ve Türklerin yendiği Kurtuluş Savaşını.

Bu sebeple, Lozan bir uzlaşmadır. Ama zafer yönü çok daha ağır basan bir uzlaşma. Çünkü hem sonuncu savaş zaferle sonuçlanmıştır, hem Batılılar Anadolu Hareketi’nin Bolşevik olmayacağına kanaat getirmişlerdir,³⁹ hem de o sırada büyük devlet İngil-

39 Bunun temel sebebi; M. Kemal Paşa’nın, bir yandan çok çeşitli yöntemlerle (hatta milletvekillerine “kırmızı tepeli kalpak” giydirerek Sovyet Rusya’yı umutlandırır ve oradan yardım sağlarken, öte yandan Batılı büyük devletleri Anadolu hareketinin Bolşevik olmayacağına ikna etmesidir. Paşa, Kapitülasyonlar yüzünden Lozan’da görüşmeler kesildiğinde (4 Şubat-23 Nisan 1923) topladığı İzmir İktisat Kongresinde (17 Şubat -4 Mart 1923), kapitülasyonları devam ettirmenin bir “esir ülkesi” yaratacağını söylemekte, fakat kapitülasyonsuz yabancı sermayeye de tam güvence vermektedir:

“İktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki, ecnebi sermayesine hasımız [düşmanız]; hayır bizim memleketimiz vâsî’dir [geniştir]. Çok say [emek] ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sayımıza inzumam etsin [bizim emeğimizle birleşsin] ve bizim ile onlar için faydeli neticeler versin.” (A. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat - 4 Mart 1923*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 57-69’ (<http://www.isteaturk.com/haber/4462/buyuk-nutuk-soylev>).

Bu tutum, uygulamada da aynen görülecek, 1929 Büyük Bunalımı devletçiliğe mecbur edene kadar Türkiye liberal bir ekonomi politikası izleyecektir.

Diğer yandan, Batı’nın kapitalist düzenini seçmek dış politikada çok önemli bir pratik sonuç daha yaratmıştır: Sevr’de bir Büyük Ermenistan vardır ama Lo-

tere'nin başı, savaştan bıkmış olan halkın “Oğullarımızı geri getirin” kampanyaları, İrlanda sorunu, Fransa ve İtalya'yla sürtüşmeler, vs. yüzünden derttedir ve bir an önce barış yapmak istemektedir.

Daha “Modern” Efsaneler

Epey eskiden beri kitaplarda/makalelerde görülen bu hataların yanı sıra, sanal alemde küçük birer fırtına gibi esen fantastik iddialar ortaya dökülmektedir. Bunlara şu örnekler verilebilir:⁴⁰

1) “Lozan 100 yıl için yapıldı, 2023'te kendiliğinden sona erecek.”

Bu, olağanüstü bir cehalet örneğidir. Bu-nu söyleyenler Lozan'ın 1923'te yapıldıktan sonra 5 Eylül 1924'te MC'ye tescil edilmiş çok taraflı bir uluslararası barış antlaşması olduğunun farkında değillerdir. Ticaret, savunma, dostluk vb. konularda yapılan antlaşmaların aksine, bir savaşı bitiren barış antlaşmalarının süresi olmaz. Bu “sanı”nın sahipleri Lozan'ı süpermarket ürünlerinin raf ömrüyle karıştırıyor olmalıdırlar.

2) “Lozan'ın gizli maddeleri var.”

zan'da yoktur, çünkü yeni Türkiye'den böyle bir garantiyi aldıktan sonra Batı'nın Sovyet Rusya'ya karşı tampon bir Büyük Ermenistan kurmasının anlamı kalmamıştır.

40 Birkaç örnek için bkz. <http://www.yunturk.org.tr/?Syf=26&Syz=318427>; <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=147880>; <http://www.haber7.com/tarih-ve-fikir/haber/1088916-musul-ve-kerkuku-geri-alabiliriz>; <http://www.lozanantlasmasi.com/lozan-antlasmasi-ne-zaman-bitiyor.html>; <http://www.yeniakit.com.tr/haber/turkiye-musul-ve-kerkuke-girebilir-20325.html>; <https://www.youtube.com/watch?v=b21YCI4s3Rs>; <https://www.youtube.com/watch?v=Jnd0k00txuU>; <https://tr-tr.facebook.com/Cumhuriyet.tarihi.yalanlari.sinan.meydan/posts/346060102157114>.

Murat Bardakçı'nın bu türden tuhafliklarla alay eden yazısı için bkz. <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/761647-iste-lozanin-gizli-maddeleri>

1923'ten beri imzacı 8 devletin büyük başarıyla sakladıkları bu gizli maddelerin neler olduğu büyük bir ulusal ve uluslararası merak konusu olsa gerektir. Bu iddia çerçevesinde en çok, bu esrarengiz maddelerin, bor ve petrol gibi stratejik doğal kaynakların⁴¹ araştırılmasını ve işletilmesini 2023 yılına kadar engellediğinden bahsedilmektedir. Oysa Türkiye bütün bu kaynakları Cumhuriyetin başından beri sürekli olarak aramakta, işletmekte ve gerektiğinde ihraç etmektedir.⁴²

3) “Musul ve Kerkük, şu veya bu şekilde Irak dışında bir devletin egemenliğine geçerse, o zaman Türkiye'nin buraları ilhak hakkı doğar.”

Bunu söyleyenler Musul-Kerkük'ü ilhak etme meraklısı olmanın yanı sıra, muhtemelen Musul-Kerkük'ü Nahcivan'la karıştırmaktadırlar. Ama Nahcivan konusunda da Türkiye'nin böyle bir hakkı yoktur (1921 Moskova Antlaşması Md. 3).⁴³

4) “ABD, Lozan'ı onamayı reddetti.”

ABD Lozan Barış Konferansı'na sadece “gözlemci” sıfatıyla katılmıştır, bu nedenle de barış antlaşması metnini onaması veya reddetmesi söz konusu değildir.

Burada “ABD onamadı” diye sözü edilen, Türkiye ile ABD arasında İsviçre'nin Lozan

41 Örneğin: <http://www.siyasiforum.net/viewtopic.php?t=10321>

42 Bu hususu “Kendime Yazılar” adlı blogunda yıllara göre istatistikler vererek inceleyen iktisatçı Mahfi Eğilmez şu sonuca varmaktadır: “En kritik üç kaynak olan bor, ham petrol ve doğal gazı örnek olarak seçip devletin resmi raporlarından konuyu araştırdık. Bu araştırmalarımızda gördük ki doğal kaynaklarımızı yeterince arıyruz ve bulduklarımızı devreye sokabiliyoruz. Yani bunları aramamıza engel olan hiçbir düzenleme veya başka bir engel söz konusu değil.” Bkz: <http://www.mahfielmez.com/2016/07/lozan-antlasmasi-2023de-bitecek-biz-de.html>

43 Bkz. Erel Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler”, *TDP-I*, s. 173

kentinde 6 Ağustos 1923'te imzalanan ve 1917'den beri kesik olan diplomatik ilişkileri yeniden kurmayı da amaçlayan “Dostluk ve Ticaret” başlıklı ikili anlaşmadır. Bu anlaşma ABD Senatosunda 34 ret oyuna karşılık 50 kabul oyu almış fakat ABD Anayasası uluslararası antlaşmaların onanması için üç-

te iki çoğunluk öngördüğü için retle sonuçlanmıştır. Diplomatik ilişkiler, 17 Şubat 1927'de imzalanan yeni bir anlaşmayla kurulacaktır.⁴⁴

⁴⁴ Çağrı Erhan, “Türkiye-ABD İlişkilerine Genel Bir Bakış (1919-2002)”, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354811>

Türkiye'nin resmî azınlıklar politikası Gayrimüslimleri etnik-dinsel temizliğe uğratmak, gayriresmî azınlıklar politikası da Müslüman olanları, özellikle de Kürtleri asimile etmek üzerine kurulmuştur.

Şimdi burada, konuyu önce Yasama ve Yürütme, sonra da Yargı erkleri çerçevesinde ele alarak durumu görelim.

I) YASAMA VE UYGULAMA

A) Millet, Devlet, Dil: Anayasa Md. 3/1 ve Yasalar

Bu yaklaşımın temel kaynağı, 12 Eylül 1980 askerî darbesinin yaptırdığı 1982 Anayasası Md. 3/1'de ifadesini bulan zihniyettir: *“Türkiye devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir.”*

Anayasa'nın 4. maddesine göre *“değiştiremez ve değiştirilmesi teklif edilemez”* olan bu önemli maddeyi, iki cümlesini ayrı ayrı ele alarak incelemek gerekir.

“Milletin Bölünmez Bütünlüğü”

Türkiye devletinin ve ülkesinin bölünmez bir bütün olarak ifade edilmesi normaldir. Hiçbir devlet bölünmek istemez ve bu tehlikeye karşı devletin alacağı makul önlemler de meşrudur.

Ama “milletin bütünlüğü” terimi, Oktay Uygun'un İstanbul Barosu tarafından 2002'de düzenlenen bir sempozyumda söylediği “Millet'in bölünmezliği kavramı Avrupalılara yabancıdır”¹ sözünün de özlü biçimde ifade ettiği gibi, demokrasinin özüne aykırıdır. Çünkü milletin bölünemeyecek tek (monolitik) bir parça olduğunu söylemek alt-kimlikleri reddetmek demektir. Bu da devlete egemen olan etnik/dinsel vs. grubun değerlerine (ve baskıcı egemenliğine) göre biçimlenmiş bir politika anlamına gelir.

Dolayısıyla, bu “Avrupalılara yabancı” oluş durumu, uluslararası insan hakları alanında Türkiye'nin aleyhine sonuçlar yarat-

1 “Tartışmalar”, Kaboglu (yay. haz.), *Azınlık Hakları...*, s. 380.

maktadır: Hakların uluslararası sınırlandırılmasında kullanılan ölçütlerde “milli güvenlik” ve “toprak bütünlüğü” vardır ama, “milletin bütünlüğü” yoktur. AIHM de, önüne getirilen davalarda, “ülkede azınlıklar bulunduğunu ileri sürme”nin milli güvenlik nedeniyle engellenemeyeceğini belirterek ihlal kararı vermektedir.²

Anayasanın bu hükmünde ifadesini bulan tekçi/monist anlayış, 1930 tipi bir ulus-devletin temel ilkesinin 12 Eylül 1980 askeri darbesi tarafından şiddetlendirilmiş biçimidir. Bu haliyle, ülkede (Lozan’da mecburen kabul edilmiş azınlıklar dışında) azınlık olmadığı, dolayısıyla da azınlık hakları bulunmadığı iddiasına kaçınılmaz olarak varmakta ve bu anlayışa karşı çıkmayı da cezalandırmaktadır. Bu anlayış çok sayıda kanunda tekrarlanmıştır ve Türk mevzuatı bu tür bir ulus-devlet kavramının uygulamalarıyla doludur. Birkaç örnek verelim:³

3713 sayılı ve 1991 tarihli Terörle Mücadele Kanunu (TMK) Md.1’de terör, “(...) Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmak (...) amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü eylemler” olarak tanımlanmıştır.

“Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü” terimi, 2559 sayılı ve 1934 tarihli Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu Md.8 ve Ek Md.7’de, 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu Md.5/A’da, 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuru-

luş ve Yayınları Hakkında Kanun (RTK-YHK) Md.4’te, 2908 sayılı Dernekler Kanunu Md.44 ve 55’te, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (SPK) Md.78 ve 101’de aynen zikredilmiştir.

Konumuz açısından dikkatlerin yöneltmesi gereken husus şudur: Türkiye’de etnik ve dilsel farklılıklara dayanan azınlıkların var olduğu ileri sürüldüğü anda, bu “bütünlük”ün bozulmak istendiği varsayılmakta ve bunu yapanlar “bölücülük” ve/veya “yıkıcılık”la suçlanarak cezalandırılmaktadır. Nitekim, bu bölümün sonunda da görüleceği gibi, Anayasa Mahkemesi (AYM) siyasi partileri hep, “devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü” ilkesi ve “azınlık yaratma” yasağı dolayısıyla kapatmıştır.

Burada sözü edilen “azınlık yaratma yasağı” (ve dolayısıyla, suçu) Dernekler Kanunu’nda ve SPK’de ifadesini bulmaktadır.

Dernekler Kanunu Md. 5 şöyle demektedir: “Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanarak azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk Dilinden veya kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak suretiyle azınlık yaratmak (...) amacıyla dernek kurmak yasaktır.”

SPK Md. 81 ise, “milletin bütünlüğü”nün azınlık kavramıyla bozulacağı anlayışını çok daha net biçimde yansıtmaktadır.⁴

SPK’deki bu yasaklar, 1982 Anayasası’nın 68. ve 69. maddelerinden kaynaklanmıştır. Anayasa Md. 68/4’e göre, “Siyasal partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve ulusuyla bölünmez bütünlüğüne (...) aykırı olamaz

2 Oktay Uygun’la 31.05/2004 tarihli görüşme. Durum bugün de aynıdır.

3 Bu örneklerde esas olarak şu kaynaktan yararlanılmıştır: Aynur Ayzit, “Mevzuatın Görünümü”, Kaboğlu (yay. haz.), *Azınlık Hakları...*, s. 242-261. Buradaki hükümlere AB Uyum Paketleriyle getirilen değişiklikler Sekizinci Bölüm’de ele alınacaktır.

4 Madde metni için biraz aşağıya bkz.

(...). Bu hükme dayanarak partiler kapatılmaktadır.

Burada, “Milli Güvenlik Devleti” kavramının “İnsan Hakları Devleti” kavramını ortadan kaldırdığı görülmektedir.

Bu iki kavram, bir sarkaç örneği verilerek daha iyi anlaşılabilir. Her ülkede, özellikle de Türkiye gibi ülkelerde bir “sarkaç” vardır. Bu sarkaç, bu iki kavram arasında durmadan salınır ve hangisine yaklaşırsa ötekini anlamı ve etkisi zayıflar. Bu sarkaç, Türkiye’deki mevzuatın sürekli olarak milli güvenlik’i gündeme getirmesi durumunda insan hakları’nı tahrip etmekte, en azından zayıflatmaktadır.

“Devletin Dili Türkçedir”

Diğer yandan, “devletin dili” kavramı demokrasiye ve hatta doğaya aykırıdır. Bir devletin dili olmaz; ancak “resmî dili” olur ve onun yanı sıra, o devletteki insanlar, resmî dil dahil, çeşitli diller konuşurlar ve yazarlar. Nitekim, günümüze kadarki en demokratik anayasa olan 1961 Anayasası “resmî dil” terimini kullanmıştır.

“Milletin bölünmez bütünlüğü”nü dil bağlamında korumak istemenin bir ülkede demokrasiyi nasıl sakatlayabileceği konusundaki en tipik örnek, herhalde, 12 Eylül yönetimi tarafından 1983’te çıkarılmış olan 2932 sayılı yasadır. Daha önce gördüğümüz gibi bu yasa Ekim 2001’deki AB reformları sırasında kaldırılmıştır, ama sözü edilen anlayışın çeşitli ifadeleri birçok kanunda kalmıştır. (Bunlardan daha sonra kaldırılmış olanlar yeri geldikçe belirtilecektir).

* * *

Türkçeden başka dil kullanma yasağı, tam adı “Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun” olan ve 1961’de 298 numarayla kabul edilen Seçim Kanunu’nun 17.05.1979 tarihinde çıkarılan 2234 sayılı Kanun’la değiştirilen 58. maddesinde ifadesini bulmuştur: “*Rad-yo ve televizyonda yapılacak propaganda yayınlarıyla, diğer seçim propagandalarında, Türkçeden başka dil ve yazı kullanılması yasaktır.*”⁵

SPK Md.43/3 de aynı yasağı getirmektedir: “(...) *Aday adayları Türkçeden başka dil ve yazı kullanamazlar.*”⁶

Diyarbakır Barosundan Tahir Elçi ve Mahmut Vefa, başkanlık yaptıkları kongrelerde partililerin Kürtçe konuşmaları nedeniyle yargılanmış ve ceza almışlardır. Bu iki avukat ancak yeni TCK’nin getirdiği zanaşımı sayesinde hapisten kurtulmuşlardır. Oysa daha önce HAK-PAR Genel Başkan Yardımcısı İbrahim Güçlü de aynı nedenle yargılanmış ve aldığı hapis cezası infaz edilmiştir.

22.07.2007 seçimlerine bağımsız katılan Orhan Miroğlu’na “Kürtçe seçim propagan-

5 <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.4.298.pdf>, s. 694-16. Bu madde önce, 08.04.2010 tarihli ve 5980 sayılı Kanun tarafından yumuşatılmıştır: “*Siyasi partiler ve adayların yapacakları propagandalarda Türkçe kullanılması esastır.*” (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.4.298.pdf>, s. 694-24). Sonra da 02.03.2014 tarihinde kabul edilen 6529 sayılı kanun tarafından liberalleştirilmiştir: “*Siyasi partiler ve adaylar tarafından yapılacak her türlü propaganda, Türkçe’nin yanı sıra farklı dil ve lehçelerde de yapılabilir.*” Ayrıca bkz. Sekizinci Bölüm, **Sekizinci Paket (14.07.2004) ve Sonrası** altbaşlığı.

6 Bu ibare, 02.03.2014’te kabul edilerek “Demokratikleşme Paketi” diye anılan, 6529 sayılı Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 16/b maddesiyle kaldırılacaktır (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140313-15.htm>)

dası” yaptığı gerekçesiyle üç dava açılmış, bunlardan biri sonuçlanmış, Miroğlu 6 ay hapse çarptırılmıştır. Bundan sonra Mersin Savcılığı Ankara Savcılığına bir yazı yazmıştır. Bu yazıda, Miroğlu’nun bu cezasının “denetimli serbestlik” gereğince ilan edilmekten alıkonulduğu bildirilmekte (bu yüzden Miroğlu Yargıtay’a da başvuramamaktadır) ve kendisinin 5 yıl süreyle izlenerek Kürtçe konuşmuş olup olmadığının her üç ayda bir Mersin Savcılığına bildirilmesi istenmektedir. Konuşursa, verilen ceza uygulamaya konulacaktır.

* * *

Bu yasak Seçim Kanunu’ndan kaldırılmıştır ama 2017 sonu itibariyle SPK Md. 81’de sürmektedir:

“Siyasi partiler:

a) Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler.

b) Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler ve bu yolda faaliyette bulunamazlar.

c) Tüzük ve programlarının yazımı ve yayınlanmasında, kongrelerinde, açık veya kapalı salon toplantılarında, mitinglerinde, propagandalarında Türkçeden başka dil kullanamazlar; Türkçeden başka dillerde yazılmış pankartlar, levhalar, plaklar, ses ve görüntü bantları, broşür ve beyannameler kullanamaz ve dağıtamazlar; bu eylem ve işlemlerin başkaları tarafından da yapılmasına kayıtsız kalamazlar. Ancak, tüzük ve programlarının ka-

nunla yasaklanmış diller dışındaki yabancı bir dile çevrilmesi mümkündür.”⁷

Bu haliyle bu yasa hükmü, görmüş olduğumuz gibi, “Herhangi bir Türk uyruğunun (...) her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulamaz” diyen Lozan Md. 39/4’ün açık ihlalidir.

* * *

1587 sayılı Nüfus Kanunu Md. 16’nın “Çocuğun adını ana ve babası kor. Ancak milli kültürümüze (...) uygun düşmeyen (...) adlar konulamaz” biçimindeki hükmü, ana-babaların çocuklarına istedikleri adı koymalarına nesiller boyu engel olmuştur. Bu, Türk etnik grubunun dışındaki bir etnik gruba mensup yurttaşları devlete çok yabancılaştıran bir durumdur.

Dahası, Türkiye’de egemen olan anlayış yalnızca Kürtçe isimleri yasaklamakla yetinmemiştir; “Melisa” veya “Eftelya” gibi adların konması da yasak kapsamında olmuştur.⁸

Bu acayip isim yasağı, 19.06.2003’te kabul edilen Altıncı AB Uyum Paketi’nin Nüfus Kanunu Md. 16’yı değiştirilmesinden ve “Ancak ahlak kurallarına uygun düşmeyen veya kamuoyunu inciten adlar konulmaz” denikten sonra hiç olmazsa kağıt üstünde kalacaktır. Bununla birlikte, bu sefer de harf yasağı başlamıştır:

Yasada böyle bir kısıtlama olmadığı halde, ilgili bakanlık temsilcilerinden kurulu Reformları İzleme Grubu, “Türk alfabesine uygun yazılması şartıyla” koşulunu getirdiği için, İçişleri Bakanlığı tarafından valiliklere

7 <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2820.pdf>, s. 5726.

8 Cumhuriyet, 21.01.2003.

gönderilen genelge sonucunda⁹ q, w ve x harflerini içeren isimlere yine engel olunmuştur. Örneğin, Van'da "Koma Rewşen" adlı bir grup konser vermek istemiş, Emniyet "W yerine V yazsın öyle gelsin" diyerek reddetmiştir.¹⁰ Bu üç harfi kullanmak yüzünden Mahmut Alınak'a dava açılmış,¹¹ Avukat Mehdi Tanrıkulu da 5 ay hapse çarptırılmıştır.¹²

Nüfus kayıtları resmî işlem sayıldığı ve Türkçe alfabede q, x ve w harfleri bulunmadığı için, bu kayıtların Türkçe alfabeyle tutulması anlaşılabilir bir durumdur.¹³ Fakat, çarşıda-pazarda her yerde "w" harflerinden geçilmezken ve herşeyden önce İçişleri Bakanlığının veb sitesinin adı www.icisleri.gov.tr iken bir müzik grubunun adına bu nedenle itiraz etmek bu küreselleşme döneminde vahimdir, gülünçtür ve İçişleri Bakanlığının açıkça bir yetki aşımıdır.

* * *

Bu çoğulculuk düşmanı zihniyet Anayasa Md. 42'nin son fıkrasına da yansımıştır: "*Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk yurttaşlarına anadilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez (...).*" Bu madde de, tüm yurttaşların anadilinin Türkçe olduğu gibi bir zihniyetten hareket etmektedir.

Bu noktada yurttaşlığın tanımı sorununa, Türkiye'de bu tanımın etnik anlamda yapıldığı gibi temel bir soruna gelip çatıyoruz. Yasalara ve uygulamaya bakalım.

B) Yurttaşın ve Türk'ün Tanımı Meselesi: Anayasa Md. 66/1

1982 Anayasası Md. 66/1 şöyledir: "*Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı herkes Türktür.*"

Madde, yurttaş tanımlamakta ve Türk olmayı devlet ile birey arasındaki hukuksal ilişkiye, yani yurttaşlığa bağlamaktadır. Bu açıdan, ilk okuyuşta, çağdaş gözüken bir hükümdür.

Bununla birlikte, burada "Türk" teriminin ne anlaşıldığı kilit önemdedir ve bu terim incelenince Md. 66'nın çok problemli olduğu görülür. Çünkü Türkiye'de "Türk" ile "Müslüman" ayrı düşünülmediği için bu terim etnik olarak Türk'e, dinsel olarak da İslam'a gönderme yapmaktadır. Yani "Türk" dendiği zaman bir milletin adı değil, etnik bakımdan Türk ve dinsel bakımdan Müslüman olan insanlar kastedilmektedir.

Bu bölümde yalnızca Türkiye'deki azınlık mevzuatı, uygulaması ve içtihadı ele alınacağı için, Türk teriminin felsefi sonuçlarını tartışmayı kitabın sonuna bırakalım ve bu terimin ne anlamda kullanıldığını T.C. tarihi boyunca yasalardan ve uygulamadan örneklerle inceleyelim.

M. Kemal Paşa'nın "Türk" terimini kullanması açısından, devlet ve rejimin kurulmasından önce ve sonra olmak üzere net biçimde ayrılan 2 dönem görüyoruz.

1) Devlet ve Rejim Kurulmadan Önceki Dönem

1919'dan 1923'e kadar yaklaşık 4 yıl süren bu dönem, M. Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı tarihte başlar ve 24.07.1923'te Lozan'ın

⁹ Radikal, 02.09.2003.

¹⁰ Milliyet, 20.10.2003,

¹¹ Radikal, 20.11.2007.

¹² Milliyet, 08.02.2008.

¹³ Bkz. Tankut Soykan, "Alfabe Sabit, İsimler Özgür", Radikal, 11.11.2003.

imzalanmasıyla devlet'in, 29.10.1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesiyle de rejim'in kurulması üzerine sona erer.

Bu dönemde M. Kemal Paşa Türk etnik kimliğini ("kan temelli" yöntem) dile getirmekten özenle kaçınmış, "toprak temelli" (teritoryal) yöntemi kullanmıştır. Böylece, Kurtuluş Savaşının yalnızca Türklerin değil, başta Kürtler olmak üzere diğer etnik grupların da savaşı olduğunu, kurtuluş'tan sonra kurulacak Türkiye'nin onların da devleti olacağını söylemek istemiştir.

M. Kemal Paşa bu teritoryal yöntemi iki yolla uygulamıştır: Birincisi, kurum ve kavramlardan söz ederken "Türk" yerine "Türkiye" sözcüğünü kullanan tamlamalar yaparak ("Türkiye Milleti", vb.);¹⁴ ikincisi de, yurttaştan söz ederken "Türk" yerine "Türkiyeli" diyerek.

a) "Türkiye" Sözcüğünü Kullanan Tamlamalar

Bu tamlamalar devlet ve rejim kurulmadan önceki dönemde, Cumhuriyet dönemine oranla çok daha fazla görülmektedir.

Diğer yandan, M. Kemal Paşa Cumhuriyet öncesi dönemde "Kürt", "Ekrad" (Kürtler) ve "Kürdistan" sözcüklerini mümkün olduğu kadar kullanmamaya özen göstermiştir.

Durumu, kendisinin çeşitli konuşma, demeç, genelge, röportaj, telgraf gibi belgeleri-

14 Bununla birlikte burada şunu da hemen belirtmek gerekir ki, M. Kemal Paşa bu dönemde bu tamlamaları yaparken "Türkiye" sözcüğünden sonra gelen sözcüğü hiçbir zaman çoğul olarak kullanmamıştır. Yani, örneğin "Türkiye Halkı" dememiştir ama hiçbir yerde "Türkiye Halkları" dememiştir. Çünkü bir İttihatçı olarak, Türk'ten başka etnik grupları söz konusu etmek istememektedir.

Tablo: Cumhuriyet Öncesinde ve Sonrasında M. Kemal Paşa'nın Sözcük Kullanımı	
Türkiye Milleti Önce: 3 Sonra: 1	Türk Milleti Önce: 60 Sonra: 186
Türkiye Halkı Önce: 51 Sonra: 4	Türk Halkı Önce: 1 Sonra: 1
Türkiye Devleti Önce: 24 Sonra: 2	Türk Devleti Önce: 6 Sonra: 10
Türkiye Ordusu Önce: 9 Sonra: 0	Türk Ordusu Önce: 4 Sonra: 13
Türkiye Hükümeti Önce: 6 Sonra: 0	Türk Hükümeti Önce: 3 Sonra: 7
Türkiye (sancağı, camiası, milli mefkuresi, hakları, muallimleri) Önce: 5 Sonra: 1	Türk (milli varlığı, tarihi, gençleri, kadını, erkeği, hayatı, lokantacıları, kahramanlığı, camiası, vb.) Önce: 26 Sonra: 61
Kürt, Ekrad [Kürtler] Önce: 16 Sonra: 1	
Kürdistan Önce: 10 Sonra: 0	

ni içerik analizine tabi tutan bir tablodan izleyebiliriz (bkz. Cumhuriyet Öncesinde ve Sonrasında M. Kemal Paşa'nın Sözcük Kullanımı Tablosu).¹⁵

15 Bu tablo, şuradan alınmıştır: B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği...* s. 209-211, dn. 343a. Bu içerik analizinde (= metindeki bazı kavramların hangi sıklıkta geçtiğinin sayılması) Nimet Unan [Arsan] tarafından derlenen ve Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü tarafından Ankara'da basılan 4 ciltlik resmi yayın kullanılmıştır: 1) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1919-1938, Birinci Cilt, 2. baskı, 1961; 2) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1906-1938, İkinci Cilt, 1952; 3) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1918, 1937, Üçüncü Cilt, 1961; 4) *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleleri*, 1917-1938, Dördüncü Cilt, 1964.

b) "Türk" Yerine "Türkiyeli" Terimi

Okullarımızda "Türk, milletimizin adıdır" diye öğretildiği için, Türkiye'de çoğu insanın farkında olmadığı bir olgu vardır: Türk, anavatanı Orta Asya olan bir etnik grubun adıdır. Dahası, Osmanlı'nın Millet Sistemi nedeniyle Müslüman'dan ayrı bir Türk düşünülmediği için, etnik-dinsel bir grubun adıdır.

"Türkiyeli" ise, teritoryal (yani üstünde yaşanan toprakla ilgili) bir terimdir; etnik ve dinsel mensubiyeti ne olursa olsun bütün yurttaşları ifade eder. (Bkz. Ülke Adları: Etnik-Dinsel ve Teritoryal Durumlar kutusu).

Cumhuriyet öncesinde bu teritoryal terim yani "Türkiyeli" kullanılmıştır, çünkü Kurtuluş Savaşında birlik sağlanmak istenmiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonra ise yurttaş'ın adı "Türk"e dönüşecektir.¹⁶

Toplam 1391 sayfalık bu dört cilt içinde yaklaşık kırk farklı tamlama ayrı ayrı ve teker teker sayıldığından, verilen sayılar minimum sayılardır ve (+) veya (-) birkaç tane oynayabilirse de, bu oynamanın, hem "Türkiye" hem de "Türk" içeren tamlamalar için aynı oranda olacağı, dolayısıyla mukayese sonucunu etkilemeyeceği doğaldır. Metinlerin dijital ortamda bulunmadığı 1990'larda bu sözcükleri teker teker saymada bana yardımcı olan o zamanki asistan arkadaşlarım Erdem Denk ve Atay Akdevelioglu'na teşekkür ederim.

"Kürt", "Ekrad" ve "Kürdistan" sözcüklerinin sayımında şu kaynak kullanılmıştır: Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmî Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, 2. baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997.

Bazı ülkeler ve milletler "dışarıdan" adlandırılır. Türk adı ilk defa 8. yüzyılda Orhun Anıtları'nda ortaya çıkmadan uzun zaman önce Çin yıllıklarında vardı. Türklerin kurup hanedan adıyla "Osmanlı Beyliği/İmparatorluğu" dedikleri ülkenin adını da Türkler değil, 14. yüzyıldan itibaren başta Venedik ve Cenova olmak üzere bu topraklarda ticaret yapan İtalyan şehir cumhuriyetleri koymuştur: *Turchia*.

Birinci TBMM'de de aynı terim kullanılmıştır. O kadar ki, tutanaklarda çoğu zaman "Türkiye" değil, "Türkiye" veya "Türkiye" biçiminde geçmektedir. 1950'den

Bu durumu anayasalardan da izlemek mümkündür. Şöyle ki, 1921 Anayasası'nda (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) 0 (sıfır) kere geçen "Türk" terimi 1924 Anayasası'nda 12 kere, 1961 Anayasası'nda 22 kere, 1982 Anayasası'nda 56 kere zikredilmiştir.¹⁷

Günümüze Kadar "Türkiyeli" Terimi

Milliyetçi ve Ulusalçıların çok soğuk durmasına rağmen günümüzde artık medyada kullanılmaya başlanan "Türkiyeli"nin tarihçesi Kurtuluş Savaşından da eskiye gider. Adım adım şöyle izleyebiliriz:

1) Türkiyeli terimi, tespit edebildiğim kadarıyla ilk olarak, 07.11.1935 tarihli Yabancı Okullar Yönergesi'ne de temel oluşturacak olan Ağustos 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye [özel okullar] Talimatnamesi'nde, İttihat ve Terakki hükümeti tarafından kullanıldı.¹⁸

önce CHP milletvekili olan babamdan da çocukken hep "Türkiye" diye duydım.

M. Kemal Paşa da Ukrayna Büyükelçisi General Frunze'nin veda yemeginde bu terimi defalarca kullanmaktadır; örneğin: "Türkiye'nin bu mahiyetini takdir, tasdik etmek; Türkiye halkının mevcudiyetini, istiklâl ve saadetini ciddi olarak arzı eylemektir" (İşıl Çakan Hacıbrahimoglu-Mehmet Perinçek, "Türk-Sovyet İlişkileri Tarihinden Yeni bir Belge, Frunze'nin Veda Yemeginde İmzalanan Anı Defteri", *Toplumsal Tarih*, no. 251, Kasım 2014, s. 66. (https://www.academia.edu/9133974/Frunze_nin_Veda_Yeme%C4%9Finde_%C4%B0mzalanan_An%C4%B1_Defteri)).

Batı dünyası da başından beri "Osmanlı" yerine daha çok "Türkiye" terimini kullanmıştır. Nitekim Sevr Barış Antlaşması'nda "Ottoman Empire" yerine 305 defa "Turkey" ismi ve 376 defa da "Turkish" sıfatı kullanılmışken, "Ottoman"a sadece 19 defa rastlanmaktadır.

17 1982 Anayasası sayısız değişikliğe uğratıldığı için, bu 56 sayısı 1982'de halkoyuna sunulan orijinal metne ilişkindir.

18 Bkz. Selçuk Akşin Somel, *Gayri Müslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü*, Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları Projesi, İstanbul, Tarih Vakfı, 2013'ten, Faik Reşit [Unat], *Maarif Düsturu*, Cilt 1-2, İstanbul, Milli Matbaa; Devlet Matbaası, 1927, s. 312.

Ülke Adları: Etnik-Dinsel ve Teritoryal Durumlar

Bazı ülkeler, o ülkedeki başat etnik/etnik-dinsel grubun adını taşıyor: Yunanistan, Bulgaristan, Rusya, Suudi Arabistan, Finlandiya, vb.

Çok daha fazla sayıda ülke ise, teritoryal isme/üst-kimliğe sahiptir: ABD, İngiltere Suriye, Irak, Lübnan, Fransa, İspanya, Libya, Çin, Tunus, Cezayir, Sierra Leone, Gana, Gine, Mısır, Libya, Arjantin, Kosta Rika, Panama, Avustralya, vs.

Teritoryal isimli ülkelerden Türkiye için en öğretici olanı İspanya ve özellikle de Fransa'dır. Türkiye'de çoğu insan "İspanyol" diye bir etnik grubun olduğunu sanır. Oysa yoktur. Bu terim "İspanyalı" demektir. İspanyolca dediğimiz dil de, Kastilya bölgesinin dilidir.

Diğer yandan, daha önce de gördüğümüz gibi, Fransa ülkesinin adı Germen kabile konfederasyonu Franklar'dan gelir. Çok kimsenin sandığının aksine "Fransız" diye bir etnik grup da yoktur; Fransız, "Fransalı" demektir. Osmanlı döneminde Fransalı demek için "Fransevi" terimi kullanılırdı.

Etnik kimlikle adlandırılmış ama etnik kimliğin baskıcı olmadığı yerlerde, "Türkiyeli" ve "Türk" farkını anımsatan, iki ayrı terimin varlığı görülür. Örneğin bizim galat olarak "İngiltere" dediğimiz Birleşik Krallık'ta Britanyalı (*British*) üst-kimlik, İngiliz (*English*) ise egemen alt-kimlik. Diğer alt-kimlikler İskoç, İrlandalı ve Galli'dir.

Yine, Finlandiya'da "*Finlände*" (Finlandiya) ve "*Finne*" (Finli) terimleri aynı ihtiyacı karşılar. Çünkü, 5 milyon nüfuslu Finlandiya'da özellikle Aaland Adalarında, yaklaşık 400.000 kişilik İsveççe konuşan (yani, etnik ve dilsel) bir azınlık

vardır. Ülkede bütün yurttaşlara "Finlandiyalı", ana dili Fince olan büyük çoğunluğa ise "Finli" denilerek hukuki aidiyetle (yurttaşlıkla) etnik aidiyetin ayırımı net biçimde ortaya konmuştur.¹

Aynı şekilde, Ermenistan'da da "*Hayastanisi*" (Ermenistanlı) ile "*Hay*" (Ermeni) ayırımı mevcuttur.²

* * *

Zaman zaman, Türkiye'nin Türk'ten gelen adı yerine teritoryal izlenimi veren "Anadolu Cumhuriyeti" kullanılmış olsaydı ne olurdu, diye sorular sorulduğu görülmüştür.

Cumhuriyeti kuranların İttihat ve Terakki zihniyetinden geldikleri ve o "zamanın ruhu" düşünüldüğünde, bunun bir fark yaratmayacağı bir gerçektir. Kaldı ki, "Anadoluculuk" akımının temelinde Türkçü olan tarihçesi bilindiğinde bu durum daha da belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır.³ Zaten, 1924-25'te yayınlanan ve bu akımın temsilciliğini yapan *Anadolu Mecmuası*; ırkçı, iyi vatandaş-kötü vatandaş ayırımı yapan, aslî unsur Türk'ün egemen olduğu yerler dışındaki bölgeleri "müstemele" (sömürge) sayan, Kürdistan diye bir yer olmadığını savunan, 1071'de Türklerin Anadolu'yu fethetmesinden önce burada yaşayan halkları Anadolulu saymayan, köylülüğü yücelten bir yayın olmuştur.⁴

1 S. Akgönül, a.g.m., s. 277.

2 Erivan'daki Caucasus Institute'un müdürü Alexander Iskandaryan'la 20.05.2016 tarihli görüşme.

3 Bkz. Ayşe Hür, "Türkiye Yerine 'Anadolu Cumhuriyeti' Olsaydı Ne Olurdu?", *Radikal*, 13.01.2013 (<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/turkiye-yerine-anadolu-cumhuriyeti-olsaydi-ne-olurdu-1116611/>).

4 Bkz. Mete Çetkin, "Türk Milliyetçiliği Karşısında Anadolu Mecmuası", *Tarih ve Toplum*, no. 17, Bahar 2014, s. 71-128. Bu makaleyi bana merhum arkadaşım Nihat Tuna yollamıştı; anısına teşekkür ederim.

Md. 1, Hususi Mektepler'i, "masrafları bireyler tarafından ve hükümetçe tanınmış Türkiyeli cemaat, cemiyet ve şirketler tarafından sağlanarak açılan okullar" olarak tanımlamıştı.

Md. 3, "Türkiyeli cemaatler" tarafından açılan okulların, ancak o cemaate mensup nüfusun oturduğu mahalle veya köylerde bulunabileceğini söylüyordu.

Md. 8, "Türkiyeli Gayrimüslimler" tarafından açılacak okullarda, Maarif Vekaletinden resmî ruhsat alınmadıkça yabancı müdür, müdire veya öğretmen istihdam edilmesini yasaklıyordu.

2) İttihatçıların bu kullanımı Kemalistlere miras kaldı. Çünkü onlar da kendilerini işin başında birleştirici olmak zorunda hissediyorlardı. Birinci TBMM tutanaklarından birkaç örnek:

05.11.1921: "Türkiyeli demek, Türk tabiiyetini haiz demektir." (Yusuf Kemal B. – Kastamonu).¹⁹

05.11.1921: "Sekizinci maddedeki Osmanlı kelimesi yerine 'Her Türkiyeli' kelimesinin ikamesini teklif ederiz." (Emin Şükür B. – Bursa Bolu).²⁰

05.11.1921: "Fransa milletine ne diyorlar? Fransalı. Türkiyeli denince her millet dahildir. Türkiye tabiiyetini haiz olan her kimse Türkiyelidir." (Hüseyin Avni B. – Erzurum).²¹

21.06.1922: "Türkiye'nin meşru hukukunun tanınması hususunda şimdiye kadar

gösterdikleri ve göstermekte oldukları temâyüle karşı Türkiyeliler pek müteşekkirdirler." (oturum başkanı Musa Kazım E.).²²

06.07.1922: "Buraya her yan bakan gözü Türkiyeliler her zaman çıkarabilirler. (Alkışlar)" (Mahmud Esad B. – İzmir).²³

02.12.1922: "Burada kürsü-i millette yeğâne söz sahibi Türk ve Kürt olacaktır. (Her Türkiyeli, sesleri)" (Hüseyin Avni B.).²⁴

3) Tespit edebildiğim kadarıyla M. Kemal Paşa'nın bu terimi ilk kez kullanışı, General Frunze'nin itimatnamesini sunma töreninde, 20.12.1921'de oldu: "Emperyalizmin en şedit [şiddetli] taarruzlarına hedef olan Türkiyeliler, Karadeniz'in öbür tarafından aynı ihtirasata [hırslara] karşı mücadele eden milletler bulunduğunu bilirlerdi."²⁵

4) Terim, 1921 Anayasası'nın değiştirilmesi çalışmaları sırasında M. Kemal Paşa tarafından kendi el yazısıyla Temmuz 1923'te hazırlanan taslak anayasada dört ayrı maddede kullanıldı:²⁶

Md. 12: "Türkiye'de ahval-i fevkalade müstesna olmak üzere, Türkiyeliler için seyr ü sefer serbesttir";

Md 13: "Emr-i tedris serbesttir. Kanun da-iresinde her Türkiyeli umumi ve hususi tedrise mezundur";

22 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c020/tbmm01020059.pdf>, s. 560.

23 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c021/tbmm01021069.pdf>, s. 302.

24 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c025/tbmm01025149.pdf>, s. 161.

25 Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 2. Cilt, Ankara, TTK Basımevi, 1997, s. 25. İnternette: <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/552.pdf>, s. 469. Bu internet adresi için Bülent Duru'ya teşekkür ederim.

26 *Türkiye Cumhuriyeti İlk Anayasa Taslağı*, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, Ekim 1998. Bu kaynak için İbrahim Kaboğlu'na teşekkür ederim.

19 TBMM Zabut Ceridesi, Dönem I, Cilt 14, Birleşim 105, 05.11.1921. İnternette; <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c014/tbmm01014105.pdf>, s. 72.

20 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c014/tbmm01014105.pdf>, s. 71.

21 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c014/tbmm01014105.pdf>, s. 72.

Md. 14: “Mektepler ve bilumum irfan müesseseleri devletin taht-ı nezaret ve murakabesindedir. Türkiyelilerin talim ve terbiyesi bir siyaka-ı ittihat ve intizam üzere olmak mecburidir”;

Md. 15: “Türkiyeliler nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sınaat ve felahat için her nevi şirketler teşekkülüne mezundurlar.”

5) Terim, Eylül 1923'te, Kurtuluş Savaşı sırasında sayıları fazla kabarmış olan subayları emekli etme müzakereleri esnasında TBMM'de kurulan Heyet-i Mahsusaların mümkün olduğu kadar az subaya emekli maaşı bağlama çabaları sırasında kullanıldı. Örneğin, Milli Müdafaa Vekili Kazım (Özalp) Paşa şöyle demişti: “Bu işi [emekli maaşı vermeyi] tabii kendi hududu millimiz dahilinde olanlara, Türkiyeli olanlara hasrettirmek istiyoruz.”²⁷

6) Tespit edebildiğim kadarıyla, terimin bir yasama metninde geçmesi, aşağıda sözü edilecek 1924 Muhamat [Avukatlık] Kanunu'nun 2. maddesinde görüldü: “*Muhami* [Avukat] *olabilmek için: 1) Türkiyeli olmak, (...).*”

7) Aradan uzun zaman geçtikten sonra bu terim 1960'larda Türkiye İşçi Partisi (TİP) tarafından çeşitli belgelerde kullanıldı. TİP komünist sayıldığı için terime tepki doğdu.

8) Yeni Türkiye Partisi Urfa Milletvekili Kemal Badıllı, TBMM'deki ilk Türk-Kürt tartışmasında, 30.06.1964'te kullandı.²⁸

27 Cemil Koçak, *Belgelerle Heyeti Mahsusalar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 25.

28 Çetin Çeko, T24'te çıkan yazısında şöyle anlatmaktadır: “Kemal Badıllı'nın Türkiyeli kavramını kullanmasına vesile olan konu şudur: Ekim 1963'te İkinci İnönü Koalisyon Hükümeti'nin CHP'li İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata, koalisyon ortağı Yeni Türkiye Partisinden Sağlık Bakanı Diyarbakır Milletvekili Yusuf Azizoglu'na 'Kürtçü derneklere ve şahıslara yardım ettiği' suçlamasında bulunur. TBMM'de 'Doğu Meşalesi' başlığı altında, adı konmadan Kürt sorunu bağlamında yoğun tartışmalar yaşanır. Aynı partiden Urfa Milletvekili Kemal Badıllı, ülkede Kürtçülük davası var mıdır, yok mudur

9) İlegal Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) davasında “Türkiyelileşmek” biçiminde kullanıldı.²⁹

10) Türk sol hareketinden çıkan Kürt hareketi, “Türkiye Halkları” terimini benimsemeden önce, Türkiyeli'yi yaklaşık olarak 1965-1970 arasında kullandı. Kürt hareketi bölücü addedildiği için, terime karşı tepki oluştu. Terim, Hasan Hüseyin Korkmazgil'in Temmuz 1965 tarihli destansı şiiri Kızılırmak'ta da geçer: “(...) ve işte türkiyeliyiz / hani deryâ içre olup da deryâyı bilmeyen balıklar gibiyiz (...)”³⁰

11) 1984'ten sonra PKK lideri A. Öcalan, terimi çeşitli konuşmalarında kullandı. Bundan da büyük tepki doğdu.

12) Bir kilometre taşı olarak, Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulunun Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu'nda (Ekim 2004) üst-kimliğin olması gereken adı olarak zikredildi. (Bkz. *Azınlık Raporu ve Davası* kutusu)³¹

tartışmalarına cevabını da içeren, Yusuf Azizoglu lehine bir konuşma yapar. Badıllı'nın 30.06.1964'te TBMM kürsüsünde yaptığı konuşmada, Kürtçülük diye bir sorunun olmadığını, sorunun Şark, Garp, iktisadi ve kültürel mesele olduğunu söyler. Badıllı konuşmasını ‘Yaşasın Türkiye ve yaşasın Türkiyeliler’ cümlesiyle sonlandırır.” (Çetin Çeko, “Kürtlerde Türkiyelilik”, <http://m.t24.com.tr/yazarlar/cetin-ceko/kurtlerde-turkiyelilik>, 11307'den, *TBMM Tutanakları*: B 14, 30.6.1964, 0:2).

29 1965'te muhafazakar Kürtlerin kurduğu partiye Ocak 1968'de yapılan operasyon sonucunda 27 kişi hakkında açılan davada, sanıklardan Şakir Epözdemir, mahkemeye Kasım 1969'da sunduğu yazılı savunmasında, “Türkiye'de yaşayan tüm halkların hak eşitliği esaslarına dayanan Türkiyelileşmeye evet, ama ırkçı bir gayeye dayanan Türkiyelileşmeye hayır” dedi (<http://m.t24.com.tr/yazarlar/cetin-ceko/kurtlerde-turkiyelilik>, 11307).

30 Tayfun Atay'ın köşeyazısı, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/777782/ve_iste_turkiyeliyiz_.html; http://www.siir.gen.tr/siir/h/hasan_huseyin_korkmazgil/kizilirmak.htm

31 Rapor metni için bkz. http://www.baskinoran.com/belge/IHDKAzinliklarRaporu-MakamaTakdim_Ekim2004_.pdf

Azınlık Raporu ve Davası

Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu (BİH-DK), AB adaylığı sürecinde Kopenhag siyasal kriterlerini yerine getirmek için yapılan reformlar arasında, 12.04.2001'de yasayla kuruldu. Kuruluş yönetmeliği md. 5/a, b ve d'ye göre, görevleri arasında insan haklarından sorumlu bakana *"tavsiyelerde bulunmak, öneriler ve raporlar sunmak, görüş bildirmek, idari önlemlerin alınmasını tavsiye etmek"* de bulunuyordu.

Bu raporlardan "Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar" adıyla Ekim 2004'te yayınlanan ve kamuoyunda "Azınlık Raporu" olarak tanınanı, Ağustos 1995'teki Prof. Doğu Ergil ve Ocak 1997'deki Prof. Bülent Tanör raporları gibi (bkz. *TDP-II*, s. 223) ciddi yankılara ve tepkilere yol açtı.

Rapor, 5 bölümden oluşan bilimsel bir tahlildi. Beşinci bölümde iki noktaya dikkat çekilmek-
teydi:

1) Aynı zamanda başat etnik/dinsel grubun adı olan "Türk" kavramının üst-kimlik olarak uygulanması diğer alt-kimlikleri yabancılaştırmaktadır; bu etnik kavram yerine, herkesi kucaklayan toprak temelli "Türkiyeli" kavramının kullanılması birleştirici olacaktır;

2) Sevr Sendromunun¹ etkisiyle, en masum alt-kimlik ifadeleri bile Türkiye'yi parçalamak olarak yorumlanmakta, demokrasiyi tahrir etmekte ve ülkeye büyük zarar vermektedir.

Rapor'un sağ kesimden ölüm tehditlerini de içeren büyük tepki çekmesinin esas sebebi de bu "Türkiyeli" önerisi oldu. Çünkü bu husus, "[Hane-fi-Sünni] Müslüman Türk" kavramını üstünlük düzeyinden alıp, bütün yurttaşların eşitliği düzeyine getirecek bir felsefi nitelik taşımaktaydı. Nitekim Rapor çeşitli aşamalarda GONGO saldırı-

larına uğradı (GONGO için bkz. **Sivil Toplum (ST) ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK)** kutusu).

* * *

BİHDK ise, yönetmeliğinin 6/a maddesine göre yılda 3 kez toplanması gerektiği halde, bir daha toplantıya çağırılmadı. Rapor'un yazarı Prof. Baskın Oran ve Rapor'u oylatan (24 kabul, 7 ret, 2 çekimser) BİHDK Başkanı Prof. İbrahim Ö. Kaboğlu, "Yargı'yı aşağılamak" (TCK md. 301/2) ve "halk arasında kin ve nefret yaymak" (TCK md. 216/1) suçlamaları ve 5'er yıl hapis istemiyle Kasım 2005'te mahkemeye verildiler.

Dava Md. 216'dan beraatla, 301/2'den suçlanmanın düşürülmesiyle sonuçlandı. Ankara Cumhuriyet Savcısı temyiz etti. Yargıtay 8. Ceza Dairesi hükmü bozunca Yargıtay Başsavcılığının itirazıyla dosya Yargıtay Ceza Genel Kuruluna (YCGK) gitti. YCGK 18.07.2008 tarihli kararıyla iki profesörü aklarak davayı bitirdi.

Bu son kararın önemi şuradaydı ki, şiddet çağrısı içermemesi nedeniyle "kamu düzeni" ve "kamu güvenliği" açısından Rapor'un "açık ve yakın tehlike" taşımadığını söylüyor, bu nedenle de, devletin Anayasa'yla belirlenmiş temel resmi görüşünü reddetmenin ifade özgürlüğü kapsamına girdiğini tescil ediyordu.

* * *

Rapor yazarını vatana ihanetle suçlamaya ve ölümle tehdide kadar giden büyük tepkiler² çeken Azınlık Raporu, belli bir tereddüt döneminden sonra Türkiyeli teriminin Ulusalcılar ve milliyetçiler dışında olağanlaşmasına yol açtı. "Alt-kimlik - üst-kimlik" terminolojisini gündeme soktu, hatta ihracatı artırmada resmî ağızlardan "üst-kimlik" olarak nitelenen "Turquality" gibi resmî terimlere

1 Sevr Sendromu/Paranoyası: 10.08.1920 Sevr Antlaşması'nın öngördüğü parçalanmanın tekrarlanacağı korkusu. Bu kavrama Dokuzuncu Bölüm'de döneceğiz.

2 TBMM'de Rapor hakkında söz alarak Prof. Oran ve Prof. Kaboğlu'na hakaret eden AKP Milletvekili Süleyman Sarıbaş ve davası konusunda bkz. Dokuzuncu Bölüm, **Türk Ceza Kanunu** altbaşlığı.

yor açtı.³ A. Öcalan, "T.C. üst-kimliğini kabul ediyoruz. Alt-kültürel kimlik önündeki engellerin kaldırılmasını istiyoruz" dedi.⁴

Daha önemlisi, Rapor'dan bir süre sonra "Türkiyeli" terimi medyada geniş yer bulmaya başladı ve çeşitli konuşmalarında kavramı vurgu-

3 Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen, Azınlık Raporu'nun yayınlanmasından yaklaşık bir ay sonra yapılan Turquality töreninde şöyle konuştu: "Gelişmiş ülkelerin önemli alışveriş merkezlerinde Amerikalı, Avrupalı ve Asyalı markaların yanında birçok Türk markasının mağazaları ve malları yer alacak. Turquality'nin, Made in Turkey veya Made in Europe'dan farkı, bu tanımlarda olduğu gibi ürünün nerede üretildiğini belirten bir menşe ibaresi olmaması. Turquality'nin, bir ürünün üzerine geldiğinde, ürünün tasarımından mağaza rafındaki satışına kadar tüm süreçlerdeki özenli ve sistematik kalite yönetimini belirleyen garantör bir üst-kimlik olması asıl hedeftir" (http://www.radikal.com.tr/ekonomi/turquality_hayata_geciliyor-729698)

4 Hürriyet, 07.12.2005.

layarak kullanan R. T. Erdoğan'a kadar yayıldı.⁵

5 Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine Erdoğan, "Sadece bana oy verenlerin değil, 77 milyonun cumhurbaşkanı olacağım" sözünü verdiği 10.08.2014 "balkon konuşması"nda şöyle diyecektir: "Müslüman, Musevi, Hristiyan değil, Türkiyeli vardır. Alevi, Sünni değil, Türkiyeli vardır. Kürt, Arap, Laz değil. Türkiyeli vardır. Rum, Ermeni'den önce Türkiyeli vardır. Bugünden itibaren, yeni bir toplumsal uzlaşma anlayışıyla farklılıklarımızı değil, ortak değerlerimizi öne çıkararak, yeni bir istikbali inşa etmek istiyorum" (<http://www.hurriyet.com.tr/balkon-konusmasinda-kritik-iki-kelime-26981066>). Erdoğan bu kavramı başka konuşmalarında da kullanacaktır: "Türkiyeli girişimcilere diyorum ki, Kenya'da yatırım yapın" (09.06.2016) (http://www.haber10.com/cumhurbaskani/cumhurbaskani_erdogan_dan_turkiyeli_girisimcilere_kenya_cagrisi-635708); "Ben diğer tüm sıfatlarımdan arı şekilde Türkiyeli bir Müslüman olarak Suriye'de yaşayanlardan hicap duyuyorum" (02.11.2016) (<http://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/9921840-cumhurbaskani-erdogan-ben-diger-tum-sifatlarimdan-ari-sekilde-turkiyeli-bir-musluman-olarak>).

Cumhuriyet Öncesinde Kürtlere İlişkin Tutum

Yukarıda da belirtildiği gibi, M. Kemal Paşa "Kürt" ve "Kürdistan" kelimelerini kullanmaktan mümkün olduğu kadar kaçındı ve "Kürt" terimi yerine "Osmanlı-İslam ekseriyet" veya "İslami unsurlar" terimlerini tercih etti. Fakat hangi terimi kullanırsa kullansın, Ankara'nın Kurtuluş Savaşı döneminde Kürtlere tavrı çok sıcaktı ve bu halka yerel özerklik vermekten bazen açıkça bazen örtülü biçimde söz ediyordu.

Azınlık Raporu davasında "Karşı İddianame" adı altında yaptığım savunma için bkz: <http://www.baskinoran.com/belge/Karsiidddianame-15-02-2005.pdf>

Azınlık Raporu olayı ve davasının bütün belgeleriyle öyküsü için bkz. B. Oran, "The Minority Report Affair in Turkey", *Regent Journal of International Law*, Cilt 5, No. 1 (2007), s. 2-93 (<http://www.baskinoran.com/makale/Minorityreportaffair-RegentJournal.pdf>).

Bu süreci; M. Kemal Paşa'nın Kürt ilçeri gelenlerine yolladığı telgraflarda, Erzurum ve Sivas kongreleri beyannamelerinde, Amasya Mülakatı 2 no'lu protokolünde, Misak-ı Milli'de, TBMM müzakerelerinde, 1921 Anayasası'nda ve 1923 İzmit Basın Toplantısı'nda kullandığı ifadelere dayanarak şöyle özetleyebiliriz:

• M. Kemal Paşa 1919 ortalarında Kürt aşiret reis ve şeyhlerine gönderdiği çok sayıda telgrafta,³² onların desteğini almak için ortak din İslam'ı zikrediyor, "mukaddes vatanın Ermeni ayakları altında çiğnenmesi"ni önleme temasını işliyor, Kürt haklarını tanıtmaktan söz ediyordu. Örneğin, Diyarbakır'da Cemilpaşazade Kasım Bey'e 16.06. 1919 tarihli telgrafı: "Kürt kardeşlerimin...

32 Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt III, s. 937-945.

hürriyeti ve refah ve ilerlemesinin vasıtalarını sağlamak için sahip olmaları gereken her türlü hak ve imtiyazların verilmesine tamamen taraftarıdır.”³³

• 07.08.1919 ve 11.09.1919 Erzurum ve Sivas kongreleri beyannameleri. Erzurum'da (bugünkü dille): “[Doğu illerinde] yaşayan bütün İslami unsurlar, birbirlerine karşı karşılıklı bir özveri duygusu ile dolu ve soy ve sosyal durumlarına saygılı öz kardeşlerdir.”³⁴

Sivas'ta daha da güçlü: “...sosyal ve kanunî haklarıyla çevre[lerinin] şartlarına bütünüyle saygılı öz kardeşlerdir...”³⁵

• M. Kemal Paşa'nın Osmanlı Hükümetiyle 22.10.1919'de yaptığı Amasya Mülakatı, Protokol no. 2 (bugünkü dille):

“Beyannamenin [Sivas Kongresi beyannamesi] birinci maddesinde Osmanlı Devletinin tasavvur ve kabul edilen sınırının Türk ve Kürtlerin oturduğu araziye kapsadığı ve Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılmasının imkansızlığı izah edildikten sonra, bu sınırın en asgari bir talep olarak kabulünün sağlanması gerektiği müstereken kabul edildi. Bununla birlikte, Kürtlerin gelişme serbestliğini sağlayacak şekilde ırk hukuku ve sosyal haklar bakımından daha iyi duruma getirilmelerine izin verilmesine ve Kürtlerin bağımsızlığını gerçekleştirme amacını güder görünmek suretiyle yabancıların ortalığı karıştırmasına engel olmak için bu hususun şimdiden Kürtlerce bilinmesi uygun görüldü.”³⁶ (Bkz. Amasya Mülakatı kutusu)

• 28.01.1920 tarihli Misak-ı Milli'nin 1. maddesinde, bir bütün oluşturan milli toprakların tanımı (bugünkü dille): “... *dinen, ırken ve emelen birbirine bağlı, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen, birbirlerinin ırksal ve toplumsal hakları ile bölgesel koşullarına tamamen saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğu*”nun oturduğu yerler şeklinde ifade edildi.³⁷

• 24.04.1920 tarihli TBMM tutanağında M. Kemal Paşa (bugünkü dille): “[Erzurum Kongresi'nin çizdiği milli hudut] dahilinde yaşayan İslami unsurların her birinin kendisine özgü olan bölgesine, âdetlerine, ırkına özgü olan imtiyazları (...) kabul ve tasdik edilmiştir.”; “İnşallah, varlığımız kurtulduktan sonra (inşallah sesleri) kardeşler arasında çözülüp sonuçlandırılacağından (...) teferruata girililmemiştir.”³⁸

• 01.05.1920 tarihli TBMM tutanağında M. Kemal Paşa (o günkü dille): “Yekdiğerine karşı hürmet-i mütekebile [karşılıklı saygı] ile riayetkardırlar ve yekdiğerinin her türlü hukukuna [haklarına], ırkı, içtimai, coğrafi hukukuna daima riayetkar olduğunu tekrar ve teyid ettik ve cümlemiz bugün samimiyetle kabul ettik”³⁹

tokolleri”, *Tarih Vesikaları*, Yeni Seri Cilt I, No. 3 (18), Mart 1961, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Türk Kültür Eserleri Bürosu, s. 361 ve Faik Reşit Unat, *Aylık Ansiklopedi*, no.3 (Temmuz 1944), s. 93. Bu kaynaklar için Cüneyd Okay'a teşekkür ederim (<http://www.baskinoran.com/belge/AmasyaProtokolleri.pdf>).

37 <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2319>, s. 37. Ayrıntılı bir inceleme için bkz. Mete Tunçay, “Misakımillî'nin 1. Maddesi Üzerine”, *Birikim*, cilt III, no. 18-19, Ağustos-Eylül 1976, s. 12.

Misak-ı Milli'nin orijinal ve bugünkü Türkçe metni için bkz. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2319>, s. 35-38.

38 https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1dlyy1.htm

39 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001008.pdf>, s. 165.

33 İsmail Beşikçi, “Mustafa Kemal, Atatürk ve Kürtler”, <http://www.zazaki.net/yazi/mustafa-kemal-ataturk-ve-kurtler-324.htm>'den Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, İstanbul, Kaynak Yayınları, Mayıs 1999, s. 388-389.

34 <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2319>, s. 20, Md. 1/2.

35 <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2319>, s. 30, Md. 1.

36 Orijinal metin için bkz. Faik Reşit Unat, “Amasya Pro-

Amasya Mülakatı

"Amasya Mülakatı" (20-22.10.1919), "Amasya Tamimi" (22.06.1919) ile karıştırılmamalıdır.

Amasya Tamimi, ulusal direnişin başladığını ilan eden bir genelgedir ve üzerine çok yazılmıştır.

Amasya Mülakatı ise M. Kemal Paşa başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye ile, İstanbul'dan Bahriye Nazırı Salih Paşa [Kezrak] başkanlığında yollanan Osmanlı heyeti arasında üç gün süren bir görüşmedir ve çeşitli konularda uzlaşma sağlamaya yöneliktir. Üzerine çok az şey yazılmıştır.

Amasya Mülakatı'nda 5 adet protokol yapılmıştır. Bunlardan ilk üçü açık ve imzalıdır, son ikisi gizli olduğu için imzasızdır. Bunların konuları şöyledir: 1) Hükümetin Heyet-i Temsiliye'den talepleri; 2) Tutanak özeti; 3) Kimlerin mebus seçilemeyeceği; 4) Heyet-i Temsiliye'nin Hükümetten talepleri (gizli); 5) Barış konferansına gönderilecek delegeler (gizli).¹

Amasya Mülakatı ve burada kabul edilen protokoller çok sınırlı sayıda kitap ve dergi sayfalarına sıkışıp kalmıştır. Çünkü no. 2'de Kürtlerden, no. 1 ve no. 3'te de Ermeni tehcirinden bahsedilmektedir.

Protokol no. 1 Madde 4 şöyledir: "*Tehcir dolayısıyla irtikâb-ı cürm edenlerin [suç işleyenlerin] kanunen mücazâtı [cezalandırılmaları] adlen ve siyaseten elzemdir.*" Protokol no. 3, toplanacak Meclis-i Mebusan'a, "*tehcir ve taktik mesailiyle lekedar*" [tehcir ve katliam meseleleriyle lekelenmiş] itti-hatçıların seçtirilmemesini öngörmektedir.²

Bu iki atıf, 28 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilecek Misak-ı Milli'nin bir gün sonra kabul edilecek olan³ "Madde-i Müstakile" veya "Tecziye Ahitnamesi" diye anılan son (ve unutturulmuş) maddesini haber verir gibidir.⁴

(Temel kaynak: <http://www.tarihnotlari.com/amasya-protokolleri/>)

Kararları, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, s.28.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi'nin (Milliyet gazetesi hediyesi) "Amasya Protokolleri" maddesinde bu beş protokol özetlenmiş olmakla birlikte, Protokol no. 1 Madde 4 atlanmıştır. Protokol no. 5'in ise "barış konferansına katılacak kişilerin saptanması"yla ilgili olduğu belirtilmektedir (Cilt 1, s.487-488). AnaBritannica'da ise (Hürriyet gazetesi hediyesi) "Amasya Tamimi" maddesi vardır (Cilt 2, s.74), ama "Amasya Mülakatı" veya "Amasya Protokolleri" maddesi yoktur.

3 Ş. Turan, a.g.e., s. 86.

4 Bu konuda bkz. Oran, "Dönemin Dış Politikası", TDP-I, s. 106-107 ve B. Oran, "Son Tabunun Kökenleri: Türkiye Kamuoyunun Ermeni Sorunundaki Tarihsel-Psikolojik Tıkanışı", Hale Sıvgın (yay. haz.), Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2006, s. 189-190. https://www.academia.edu/10325951/Son_Tabunun_K%C3%B6kenleri_T%C3%BCrkiye_Kamuoyunun_Ermeni_Sorunundaki_Tarihsel-Psikolojik_T%C4%B1kan%C4%B1%C5%9F%C4%B1_2006

Tecziye Ahitnamesinin orijinal metni şöyledir:

"Harb-i Umumiye tevliid eden [doğuran] buhranlardan başlayarak Meclis'in kışadına [açılışına] kadar harbe iştirak ve harbi sevk ve idarede ve alelumum siyaset-i dahiliye ve hariciyede basiret ve kiyasetle [uyumlulukla] hareket etmeyerek devlet ve milletin menaf-i âliyesini izrar [yüksek çıkarlarına zarar veren] ve felaketi-i hâzırâyı intac eden [bugünkü felaketi doğuran] heyet-i vükelâyla müşariklerinin [Bakanlar Kurulu ile işbirlikçilerinin] mesuliyetlerini taharri [araştırmak], takip ve tecziye [cezalandırmak] sureti kat'iyede matlubumuzdur [kesin talebimizdir]." (Faik Reşit Unat, adı geçen makaleler).

1 Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 31.

2 Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Atatürk'le Beraber, Cilt 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1968, s. 420; Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye

• 03.07.1920 tarihli TBMM tutanağı (bugünkü dille): “Milli hudutlar (...) içinde yaşayan çeşitli İslami unsurlar birbirlerine karşı ırksal, bölgesel, ahlakî bütün haklarına saygılı özkardeşlerdir. Dolayısıyla onların arzularına aykırı bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz.”⁴⁰

• 20.01.1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda (Anayasası’nda) yerel özerklik (bugünkü dille): “*Vilayet... özerktir... [BMM tarafından çıkarılacak kanunlar uyarınca] Vakıflar, Medreseler, Eğitim, Sağlık, İktisat, Ziraat, Bayındırlık ve Sosyal Yardım işlerinin tanzim ve idaresi vilayet şûralarının yetkisi dahilindedir.*” (Md. 11).

Bu şûraları ilgili vilayetin halkı seçmektedir. Özerklik o kadar geniştir ki, bu belirtilen konularda Ankara’dan atanmış valinin yetkisi yoktur. Nitekim Md. 14 şöyledir: “[BMM’nin seçtiği] Vali yalnız devletin genel görevleriyle yerel görevler arasında uyumsuzluk olursa müdahale eder.”⁴¹

• 01.03.1922 tarihli TBMM tutanağında M. Kemal Paşa (bugünkü dille): “Türkiye halkı... gelecek ve menfaatleri ortak olan bir toplumdur. Bu toplulukta ırkî haklara, toplumsal haklara ve bölge şartlarına saygı, iç siyasetimizin esas noktalarındandır.”⁴²

• 22 Temmuz 1922 tarihli TBMM gizli oturum tutanağı. “BMM Reisi Mustafa Kemal” imzasıyla Elcezire cephesi (K. Irak) kumandanlığına talimat (bugünkü dille):

“1) Tedrici olarak bütün memlekette (...) mahalli idareler kurulması iç siyasetimizin gereklerindendir. Kürtlerin oturduğu bölgelerde ise hem iç hem dış siyasetimiz açısından tedricen yerel bir yönetim kurulmasını gerekli bulmaktayız.

2) Milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat idare etmeleri hakkı bütün dünyada kabul olunmuş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. (...) Kürtlerin (...) reylerini açıkladıkları zaman kendi mukadderatlarına zaten sahip olduklarını TBMM idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelidir. Kürdistan’daki bütün mesainin bu amaca dayalı siyasete yönlendirilmesi Elcezire cephesi kumandanlığına aittir (...)”⁴³

• 16.01.1923 İzmit Basın Toplantısında M. Kemal Paşa (bugünkü dille):

“(...) başlı başına bir Kürtlük düşünmek-tense, Bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye’nin halkı söz konusu olurken, onları da [Kürtleri] beraber ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman bundan kendilerine ait sorun yaratmaları daima mümkündür.”⁴⁴

40 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001026.pdf>, s. 73.

41 <http://www.anayasa.gen.tr/1921tek.htm>. 11. maddede vilayetlere bırakılmayan konular şunlardır: İç ve dış politika; seriata, adliyye ve askeriyye ilişkin konular; uluslararası ekonomik ilişkiler; hükümetin genel önerileri; birden fazla vilayetin çıkarlarını ilgilendiren hususlar.

42 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c018/tbmm01018001.pdf>, s. 3.

43 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003078.pdf>, s. 551. Ayrıca Ayşe Hür, “Cumhuriyetin kuruluş döneminde Kürtler”, *Yeni Şafak*, 26.11.2006’dan (<http://www.yenisafak.com/yerel/cumhuriyetin-kurulus-doneminde-kurtler-16628>) TBMM Gizli Celse Zabıtları Cilt 3, Ankara, TBMM Basımevi, 1980, s. 551. O sırada bağımsız bir Kürdistan kurmak üzere İngilizlere karşı isyan halinde olan Şeyh Mahmut Berzenci kontrole alınmak istenmektedir.

44 M. Kemal Paşa burada 1921 Anayasası’nın 11. maddesine gönderme yapmaktadır. İstanbul’dan gelen gazetecilerle yaptığı basın toplantısında gazeteci Ahmet Emin Bey’in [Yalman] Kürt meselesi hakkındaki sorusuna M. Kemal Paşa’nın verdiği bu cevap, bu basın toplantısı hakkındaki yayınlarda sansür edilmiş, ilk defa 2000’e

Bütün bu özerklik ve yerel yönetim söylemlerinin, işin başından itibaren Kürtlerin Kurtuluş Savaşına destek vermesi ve 1922 sonundan itibaren de, Lozan görüşmelerinde TBMM Heyeti'nin Kürtleri de temsil ettiği yönünde Avrupalıları etkilemek için kullanıldığı açıktır.

2) Devlet ve Rejim Kurulduktan Sonraki Dönem

Nitekim, yurttaşın kimliğine ilişkin bu teritoryal tutum zaferden hemen sonra tamamen değişti. Bir yandan Kürtlerin “Türk” kavramı içinde eritilmesi (asimilasyon) eğilimi gelişirken, Gayrimüslim yurttaşların “Türk” teriminin bütünüyle dışında tutulduğu görüldü.

Önce Gayrimüslimlerle ilgili tutumu ele alırsak: 1924 Anayasası yapılırken 88. madde taslağı “*Türkiye ahalisine, din ve ırk farkı olmaksızın Türk ıtlak olunur* [denir]” biçiminde iken, görüşmeler sırasında buna iki kelime eklendi ve madde şöyle kesinleşti: “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur.*”

Buradaki iki kelimenin, yani “vatandaşlık itibarıyla” kelimelerinin eklenmesinin sebebi, o sırada İstanbul'daki yabancı şirketlerde çalışmakta olup işten çıkartılmaları hedeflenen Rum ve Ermeni yurttaşların “Türk”ün dışında düşünölmeleri idi. Değişikliğin (ve bu tutumun) gerekçesi, bu iki kelimenin eklenmesini isteyen Türkçü milletvekili Hamdullah Suphi Bey'in [Tanrıö-

ver] TBMM'de yaptığı konuşmada açıkça ifade edilmişti (imlayı aynen koruyorum):

“... Diyoruz ki: Devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin tebaası tamamıyla Türk'tür. Bir taraftan da hükümet mücadele ediyor, ecnebler tarafından tesis edilmiş olan müessesatta [kurumlarda] çalışan rumu, ermeniği çıkarmaya çalışıyor. Biz bunları rumdur ermenidir diye çıkarmak istediğimiz vakit bize hayır Meclisinizden çıkan kanun mucibince bunlar Türk'tür derlerse ne cevap vereceksiniz? Tabiiyet [yurttaşlık] kelimesi zihinlerde mevcut ve kalplerde mevcut bulunan bu emeli izale etmeye kifayet etmez [ortadan kaldırmaya yetmez]. Lafzen biz bir tefsir bulabiliriz. Maddeye tefsir ile geçilebilir, fakat bir hakikat vardır. Onlar Türk olamazlar.”⁴⁵

Bu konuşmadan sonradır ki 1924 Anayasası'nın 88. maddesine “vatandaşlık itibarıyla” kelimeleri eklenecektir.⁴⁶ Yani burada bahsedilen yurttaşlık, kağıt üstündeki yurttaşlıktır. Diğer bir deyişle, bu Gayrimüslim yurttaşlar ancak “Kanun-ı Esasi Türkleri” veya “Kanun-ı Medeni Türkleri”dir.⁴⁷ Md. 88, tek bir cümlede, iki farklı Türklük tanımını anayasal hüküm haline getirmiştir.⁴⁸

Kürtlerle ilgili tutuma geçecek olursak:

45 TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 2, Cilt 8, Birleşim 42. 20.04.1924 (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=909:910&v2_mecelis=1&v2_donem=2&v2_yasama_yili=&v2_cilt=8&v2_birlesim=042).

46 Şeref Gözübüyük ve Zekai Sezgin, 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1957, s. 437-441'de açıklanan bu önemli tutanak şu kitaplardan da izlenebilir: Rifat Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), 8. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 103-105 (bu kitap bundan sonra “Bir Türkleştirme Serüveni” olarak kısaltılacaktır); M. Yeğen, a.g.e., s. 70-73 ve 101-103.

47 A. Yıldız, a.g.e., s. 141; M. Yeğen a.g.e., s. 73.

48 M. Yeğen, a.g.e., s. 103.

Doğru dergisinde (1987, no. 35 ve 1988, no. 46) açıklanmış ve bu basın toplantısı tam metin ve sansürlüz olarak ilk defa 1993'te yayınlanmıştır: Mustafa Kemal, Eskişehir-Izmit Konuşmaları (1923), İstanbul, Kaynak Yayınları, 1993, s. 105.

Bu halkın o zamana kadar tereddütsüz ifade edilen farklı kimliği artık açıkça inkar edilecek ve bu halk, “Dağ Türkleri” teriminin de hatırlattığı gibi, Türklerin Türkçeyi unutmuş ilkel bir kolu sayılarak asimile edilmek istenecektir. Bu tutum, 1925 Kürt isyanından sonra ve 1930’ların faşizan atmosferinde çok sertleşecektir.

Cumhuriyet dönemindeki Türkleştirme sürecini iki ayrı kategori altında incelemek gerekir: “Türk” ve Soy/Irk ile “Türk” ve Din.

a) “Türk” ve Soy/Irk

Cumhuriyetin Başlarında Durum

Genel zihniyeti ortaya koymak açısından hemen şunu söylemek uygundur:

1930’larda, Türklerin dolikosefallere göre daha gelişmiş insan türü sayılan brakisefallerin “Alpli” adı verilen en ileri zümresine mensup olduğunu kanıtlamak için kafatası ölçümleri yapılmıştır. Örneğin Mimar Sinan’ın mezarı Ağustos 1935’te açılmış, iskelet üzerinde kafatası ölçümlerine dayanan “biyolojik ve morfolojik” araştırmalar yapılmıştır.⁴⁹

Fakat, bir yandan Avrupalıların ve Osmanlı’nın Türk kavramını aşağılamış olmasına tepki duyan, bir yandan da Avrupa’da iki savaş arasında fırtına gibi esen ırkçı ortamdan etkilenen Türkçüler, Türk ırkının üstünlüğünü kanıtlamaya kendilerini ciddi biçimde kaptırmışlardır. O kadar ki, Mimar Sinan’ın etnik olarak Türklükle ilgisi olama-

yacağını düşünememişlerdir. Çünkü Mimar Sinan bir yeniçeridir. Kayseri’nin bugünkü adı Ağırnas olan Agrianos köyünden Yavuz Selim zamanında devşirilmiştir. Yani, Müslüman yapılarak devlet hizmetine alınmış bir Hristiyan çocuğudur. Rum veya daha büyük olasılıkla Ermeni’dir.

* * *

Aşağıda b) “Türk” ve Din başlığı altında da görüleceği gibi, 1930’larda ülkede Türkçeden başka dil konuşulması çeşitli yöntemlerle yasaklanmıştır. Yasağa uymayanlar batı illerinde (Gayrimüslimler) aşağıda anlatılacak olan baskılara uğramışlar, doğu illerinde ise (Kürtler ve Araplar) para cezasına çarptırılmışlardır.⁵⁰ (Lozan Md. 39/4’ün açık ihlali). (Bkz. *Türkçeden Başka Dil Konuşma Cezası* kutusu).

Dersim hareketi sonrasında yapılan yargılamalarda, Türkçe bilmeyen Kürtlere duruşmalarda çeviri yapılmamış ve bu yüzden sanıklar, eğer kararda “idam” sözcüğü geçmeksizin örneğin “asılarak tecziyesine karar verilmiştir” gibilerden bir ifade kullanılmışsa, idama mahkum olduklarını anlamadıklarını için sevinç gösterileri yapmışlardır.⁵¹ (Lozan Md. 39/5’in ihlali).

50 Hikmet Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, İstanbul, Yol Yayınları, 1979, s. 318’den *Son Posta*, 23.09.1932: “Dörtüyl-Özel: Kaymakamlık tarafından genel yerlerde Türkçeden başka bir dili konuşanlar hakkında şiddetli kovuşturma yapılarak ağır cezalar verileceği tellallarla ilan edildi.”

51 Dersim sanıklarının Atatürk bölgesine gelmeden idamını sağlamak için gönderilenlerden Emniyet mensubu İhsan Sabri Çağlayangil olayı anılarında şöyle anlatıyor: “Sanıklar Türkçe bilmiyor. Mahkeme kararı açıklandı. Yedi kişi ölüm cezasına çarptırılmış, sanıklardan bazıları beraat etmiş, bazıları da çeşitli hapis cezaları almıştı. Kararlar okununca yargıç ilamda idam lafını kullanmadığı ve ölüm cezasına çarptırılmaktan bahsettiği için verilen hükmü iyi anlamadılar. ‘İdam Çino’ [idam yok!]

49 Utan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918-1938*, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 1973, s. 373. Bu araştırmadan sonra Mimar Sinan’ın kafatası kaybolmuştur ve nerede olduğu bilinmemektedir (http://www.zaman.com.tr/besir-ayvazoglu/mimar-sinanin-kafatasi_993663.html).

Türkçeden Başka Dil Konuşma Cezası

Bu dil yasağı esas olarak köylerde ve metropol-lerde değil, denetimin çok daha kolay olduğu ka-sabalarda uygulanmıştır.

Örneğin, 1939'da Mardin'de belediyenin bir duyurusuyla Türkçeden başka dil konuşmak ya-saklanmıştır. Duyuruda, "Türkçe bilmeyen köylü-lerle dahi Türkçe konuşulacak" diye ilan edilmiş, yasağa uymayanlara 5 kuruş ceza kesileceği bildi-rilmiştir.¹

Bu yasağın ve cezaların kaynağı, 1925 isyanın-dan hemen sonra hazırlanan "Şark Islahat Planı"²

1 Can Dündar, "Alımlı Bir Ebemkuşağı", Milliyet, 08.06.2004'ten Latif Öztürkatalay, Mardin ve Mar-dinliler, İstanbul, Seçil Ofset, 1995, s. 312.

Bu ceza birçok kaynaktan "kelime başına 5 kuruş" diye geçer ki, bu hataya ben de düşmüştüm, yanlıştır, 'konuşma/ihbar olayı başına' diye anlaşılması gerekir.

Kürt Tarihi dergisinde, 28.06.1934 ve 09.07.1934 tarihli Fransızca iki belgenin fotokopisi yer almakta-dır. O tarihte Fransız mandasının geçerli olduğu böl-gedeki Halep Emniyetini kaynak gösteren Beyrut Em-niyet Müdürlüğü, Fransız Dışişleri Bakanlığına yazdı-ğı bu yazıların birincisinde, Kürtçe konuşma yasağı-nın tallel çıkartılarak ilan edildiğini, cezasının "50 ka-ğıt Türk Lirası" olduğunu bildirmektedir. İkinci yazı-da da, Mardin'de yirmi kadar kişinin "Arapça ve Kürt-çe konuşmaktan" "50 kâğıt Türk Lirasına ve 3 gün hapse" çarptırıldığını ve Diyarbakır'da da benzer ce-zaların çok sayıda kişiye uygulandığını istihbar edil-diği bildirmektedir (Metin Yüksel, "Hayatta kalma ve diriliş: Kürtçe'nin yakın tarihine bir bakış", Kürt Tari-hi, sayı 1, Haziran-Temmuz 2012, s. 19).

O günleri Lice'de çocuk olarak yaşamış Dr. Tark Ziya Ekinci'den öğrendiğime göre, babası o tarihte mahkeme katibidir ve 30 TL maaş almaktadır, bu yüzden bu cezanın 50 TL olması imkansızdır. (T. Z. Ekinci'yle Nisan 2014 tarihli görüşme). Para cezası konusunda ayrıca bkz. Tark Ziya Ekinci, Vatandaş-lık Açısından Kürt Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi, 2. basım, İstanbul, Küyerel Yayınları, 2000, s. 171.

2 Mehmet Bayrak, Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mü-cadeleleri – gizli belgeler, araştırmalar, notlar, Anka-ra, Öz-Ge Yayınları, 1993, s. 481-489. Şark Islahat Planı metni internetteki birçok sitede vardır.

Dörtüolda

Türkçeden Başka Lisan Konuşulmıyacak

Dörtüol, (Hususi) — Kayma-kamlık tarafından umumî mahal-lerde Türkçeden başka herhangi diğ konuşmalar hakkında şiddetli takibat yapılarak ağır cezalar verileceği tellâllarla ilân edildi.

✱ Şu birkaç gün zarfında Ziraat Bankası portakal müstah-sillerine, tüccara, köylüye kredi açtı ve para tevziatına başladı. Memlekette para azlığından sıkı-lan esnaf ve köylünün yüzü gül-mektedir.

Son Posta gazetesi, 23 Eylül 1932.

adlı gizli resmî belgenin özellikle 14. ve 17. mad-deleri ve yine gizli 1930 tarihli 1/28 sayılı "Türkleş-tirme Genelgesi"dir.³

Md. 14 şöyledir: (...) vilayat ve kaza merkezle-rinde hükümet ve belediye dairelerinde ve sair mü-essesat ve teşkilatta, mekteplerde, çarşı ve pazar-larda Türkçeden maada [başka] lisan kullananlar evami-i hükümete ve belediyeye [hükümet ve be-lediye emirlerine] muhalif ve mukavemet cürmile tecziye edilirler [suçuyla cezalandırılırlar]."

Md. 17 şöyledir: "Fırat garbındaki vilayetlerimi-zin bazı aksamında dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtler'in Kürtçe konuşmaları behemahal men edilmeli ve kız mekteplerine ehemmiyet verilerek ka-dınların Türkçe konuşmaları temin olunmalıdır."

1930 Türkleştirme Genelgesi'nin özellikle 10. maddesi dil açısından önemlidir:

"Bilhassa kadınlar arasında Türkçe'nin taam-mümüne [yaygınlaşmasına] çalışmak, bunların Türk kızlarının Türkçe konuşmayan köylülerle ev-

3 Aynı kitap, s. 506-509.

lenlendirilmesini teşvik etmek, Türkçe bilmeyen köylü kadınları şehirlere celbederek Türk evlerine münasip hizmet ve suretlerle yerleştirmek."

Gizli genelgenin sonunda, amaç şöyle ifade edilmektedir:

"(...) evlerinde ve aralarında Türkçe konuşturmak ve öz yüreklerinden kendilerine Türk'üm dedirtmek, hülasa dillerini, âdetlerini ve dileklerini

Türk yapmak, Türk'ün tarihine ve bahtına bağlamak her Türk'e teveccüh eden [düşen] milli ve mühim bir vazifedir."

Türkleştirme Genelgesi yalnızca Kürtlerle değil Çerkes ve Pomak gibi Türk olmayan Müslüman etnik grupların tümüyle ilgili olup, bunların "o lehçedeki" köy isimlerinin değiştirilmesini istemektedir.

* * *

Kürtleri zorla batı illerinde iskan etmek için çıkartılan 14.06.1934 tarih ve 2510 sayılı Iskan Kanunu'nun orijinal metninde, "Türk kültürüne bağlı" ve "Türk soyu" terimlerinin yanı sıra 7 yerde "Türk ırkı" terimi kullanılmıştır.⁵²

"Türk ırkı" terimi, o dönemde çıkarılan bir dizi mevzuatta, örneğin 27.12.1934 tarih ve 2/1777 sayılı Iskan Muafiyetleri Nizamnamesi'nde de 3 kere geçer.⁵³

* * *

Türk ulus-devleti, azınlıkları görünmez kılma ve Türkleştirme politikası açısından 2 temel yöntem kullanmıştır:

diye bir vaveyla koptu. Biz Seyit Rıza'yı aldık. Otomobilde benimle polis müdürü İbrahim'in arasına oturdu. Jeep jandarma karakolunun yanındaki meydanda durdu. Seyit Rıza, sehpaları görünce durumu anladı: - Asa-caksınız, dedi (...)." Bkz. İhsan Sabri Çağlayangil, *Anıları-m*, yeni eklerle genişletilmiş 2. baskı, İstanbul, Yılmaz Yayınları, Haziran 1990, s. 51.

52 Çeşitli tarihlerde değişikliğe uğratılan 1934 kanununun orijinal metni için *Resmî Gazete*, tarih: 21.06.1934, sayı: 2733; *Düstur* 3. Tertip, Cilt 15, s. 1156-1175 (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc013/kanuntbmmc013/kanuntbmmc01302510.pdf). Kanunun gerekçesi ve tartışmaları için: İsmail Beşikçi, *Kürtlerin 'Mecburi Iskan'ı*, İstanbul, Komal, 1977.

53 <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.3.21777.pdf>

1) Kişi isimlerine müdahale etmiştir. 21 Haziran 1934'te kabul edilen 2525 sayılı Soyadı Kanunu,⁵⁴ başta Kürtler olmak üzere çeşitli Müslüman etnik grupları görünmez kılarak asimile etmeyi amaçlamıştır. Aynı görünmez kılma çabası, aşağıda da göreceğimiz gibi,⁵⁵ Gayrimüslimler için de söz konusu olmuştur. (Bkz. *Soyadı Kanunu ve Soyadı Nizamnamesi'nin Öyküsü* kutusu).

2) Yerleşim yeri ve coğrafya isimlerine müdahale etmiştir. İttihat ve Terakki'nin diktatörlüğünü ilan ettiği 1913'ten başlayan bir politikayı Cumhuriyet de sürdürmüş ve Türkiye'nin her tarafında birçok yerleşim yerinin ve coğrafyanın adı değiştirilmiştir. Bu meyanda, aslı Ermenice, Rumca, Lazca, Gürcüce, Çerkesce, Bulgarca, Kürtçe, Zazaca, Süryanice ve Arapça olan 12.211 köy (toplam köylerin üçte biri) ve 4.000 kasabanın, ayrıca 4.000 coğrafi yerin isminin değiştirildiği hesaplanmaktadır.⁵⁶ (Soğuk Savaş

54 *Resmî Gazete* tarih:02/07/1934s, sayı: 2741; *Düstur*, 3. Tertip, Cilt:15, s. 506 (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2525.pdf>).

55 Bkz. b) "Türk" ve *Din* başlığı.

56 Harun Tunçel, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2000, cilt: 10, no: 2, s. 23-34 (<http://www.dicle.edu.tr/a/skaradogan/DOKUMAN/Harun%20Tuncel%20Türkiyede%20İsmi%20Değiştirilen%20Köyler.pdf>).

Eski ve yeni isimler İçişleri Bakanlığı tarafından ya-

Soyadı Kanunu ve Soyadı Nizamnamesi'nin Öyküsü

21 Haziran 1934'te kabul edilen Soyadı Kanunu Md. 1'de "Her Türk"ün bir soyadı taşımaya mecbur olduğu söylendikten sonra, Md. 3'te şöyle denmiştir: "Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumi edelere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz."

Yasaların nasıl uygulanacağı konusunda çıkartılan tüzükler (nizamnameler) önemlidir. Soyadı Nizamnamesi Bakanlar Kurulunda 15 Aralık 1934'te kabul edilmiş, fakat birkaç gün sonra değiştirilerek 24 Aralık günü tekrar kabul edilmiş ve *Resmî Gazete*'de yayınlanmıştır.¹ Üzerinde değişiklik yapılan 6., 7. ve 8. maddelerdir ki, bunların son ikisi devletin tutumunu göstermek açısından önemlidir.

Md. 7'nin ilk hali şöyledir: "Soyadlarına 'yan,

1 Bakanlar Kurulu Karar Tarih: 24-12-1934, karar no: 2/1759; *Resmî Gazete* Tarih: 27-12-1934, no: 2891 (<http://arisoy.av.tr/tr/makalelericerik.asp?cat=14&id=674>).

of, ef, vic, iç, is, dis, pulos, aki, zade, mahdumu, ve-led ve bin' gibi başka milliyet anlatan ve başka dillerden alınan ekler ve kelimeler takılamaz. Takılmış olanlar kullanılamaz. Bu eklerin yerine 'oğlu' konulur."

Maddenin yayınlanan hali "Yabancı ırk ve millet isimleri soyadı olarak kullanılamaz" biçiminde (yani bir miktar örtülü biçimde) olmuştur ve bu yasağın yürürlüğe konması uygulamacılara emanet edilmiştir.

Durum Md. 8 için de aynıdır. Bu maddenin ilk hali şöyledir: "Arnavud Oğlu, Kürd Oğlu' gibi umumi surette başka milliyet gösteren, 'Çerkez Hasan Oğlu, Boşnak İbrahim Oğlu' gibi başka milliyete ilişik anlatan, 'Zoti, Grandi' gibi başka dillerden alınmış olan soyadları kullanılamaz ve yeniden takılamaz."

Maddenin yayınlanan hali şöyle olmuştur: "Bir aşirete veya kabileye ilişik anlatan soyadları kullanılamaz ve yeniden takılamaz."

(Kaynak: Sabit Dokuyan, "Soyadı Kanunu ve Kanunun Uygulanma Süreci", *Tarih*

İncelemeleri Dergisi, XXXI / 1, 2016, s. 129-166.

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/egetid/article/download/5000198301/5000171345>)

* * *

gelince, komünizmi anımsatan isimler de değiştirilecektir. Ör. İzmir'deki Kızılçullu'nun adı Şirinyer yapılmıştır).⁵⁷

Memuriyete, özellikle de askerî okullara girebilmenin ve dahi Avrupa'ya öğrenci olarak gidebilmenin 1 numaralı koşulu Türk yurttaşı olmak değil, yerine göre, "Türk olmak", "Türk soyundan olmak", "Türk Irkını-

ynlanmıştır: İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, *Köylerimiz- 1981*, Ankara, 1982 (<https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANE-DE%20BULUNAN%20DİJİTAL%20KAYNAKLAR/Kİ-TAPLAR/DİGER%20YAYINLAR/197103165%20KOYLERİMİZ/197103165.pdf>) ve İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, *Yeni Tabii Yer Adları 1977*, yeni, eski ve illere göre dizileri, Ankara, 1977. Kaynak için Mehmet Bayrak'a teşekkür ederim. Ayrıca bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye'de_yerle%C5%9Fim_isimlerinin_de%C4%9Fi%C5%9Ftirilmesi

57 Dördüncü Bölüm'ün sonunda da belirtildiği gibi Kızılçullu, 1950-60 arası başbakanlık yapan Adnan Menderes'in İzmir Buca'da mezun olduğu Amerikan Koleji'nin

bulunduğu yerdir. Timur'un İzmir'i fethi sırasında bölgede kurduğunu kırmızı renkli çul cadırlardan geldiği söylenen bu isim, komünizmi çağrıştırdığı gerekçesiyle Soğuk Savaş histeriası sırasında Buca Belediyesi tarafından 03.03.1954'te Şirinyer olarak değiştirilmiştir. Bkz. <http://yengen.blogspot.ca/2014/06/kzlcullu-nasl-sirinyer-oldu.html>).

Cumhuriyetin genel olarak dil politikası ve özel olarak da kişi ve yer isimlerinin değiştirilmesi konusunda ayrıca bkz. D. Bayır, a.g.e., s. 151-168 ve 281-287.

1930 ve 40'larda İşe Girmede "Türk" Şartı

- "Avrupa'ya Talebe Gönderiliyor, Maden Tetkik Arama Enstitüsü Genel Direktörlüğünden" başlıklı ilan: "A- Türk Olmak" (*Cumhuriyet*, 04.02.1937).

- "Hava Okulu Komutanlığından" başlıklı ilan: "A- Türk Olmak" (*Cumhuriyet*, 14.07.1937).

- "Ankara Askerî Baytar Mektebine Talebe Kayıd ve Kabulü" başlıklı ilan: "A- Türkiye Cumhuriyeti tebaasından ve Türk ırkından olmak" (*Cumhuriyet*, 24.07.1937).

- "Harb Akademisi Komutanlığından Hava Harb Akademisi için 80 ilâ 100 lira ücretli iki erkek daktilo alınacaktır" başlıklı ilan: "A-Türkiye Cumhuriyeti tebaasından ve Türk ırkından olmak" (*Cumhuriyet*, 25.01.1938).

- "Askerî Veteriner Okuluna Talebe Kayıd ve Kabulü" başlıklı ilan: "A- Türkiye Cumhuriyeti tebaasından ve Türk ırkından olmak" (*Cumhuriyet*, 02.07.1938).

- "Türkkuşu Genel Direktörlüğünden" başlıklı ilan: "1- Türk 'soyundan' olmak" (*Cumhuriyet*, 06.09.1938).

"Türk" teriminin askerî okullara girmek açısından bu etnik yorumunun hangi tarihe kadar devam ettiğini saptayamadım çünkü II. Dünya Savaşının sonundan itibaren bu ilanlarda, "Giriş şartları müracaat halinde öğrenilebilir" denmeye başlanıyor. Anlaşıldığı kadarıyla, Ordu hem bu yorumdan vazgeçmek istememektedir, hem de artık değişen dünyada bunu gazetelerden ilan etmekten çekinmektedir.

Bununla birlikte, yine *Cumhuriyet* gazetesinin aynı dönemdeki nüshalarında (ör. *Cumhuriyet*, 11.07.1939) hem "Türk olmak" koşulu arayan (İstanbul Polis Mektebine talebe alınacağı ilanı), hem de "Türkiye Cumhuriyeti tebaasından olmak" koşulu arayan ("Konya Köy Ebe Mektebi Müdürlüğünden") ilanlar bulmak mümkündür. Aslında, buradan da anlaşılmaktadır ki, belli bir tarihten sonra "Türk" terimini, kurumun niteliğine göre, "T.C. yurttaşı" olarak yorumlayan ve yorumlamayan resmî kurumlar vardır. Askerî niteliktekiler Türk'ü tabii ki etnik olarak yorumlama eğilimindedirler.

(Kaynak: Ahmet Yıldız, "Ne Mutlu Türküm Diyebilene", *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları, 1919-1938*, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 327-333),

dan olmak"tır. (Bkz. 1930 ve 40'larda İşe Girmede 'Türk' Şartı" kutusu).

Özet olarak şu söylenebilir ki; başta TSK, Emniyet, MIT gibi kuruluşlar olmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nde sanatçılar (opera, vs.) ve üniversite hocaları dışında Gayrimüslim memur yoktur.⁵⁸

58 2014 yerel seçimlerinde MHP'den İmroz (Gökçeada) Belediye Başkanı seçilen Ünal Çetin, adalı Niko Karanikola'yı "belediye zabıta memuru" olarak işe başlatmış ve böylece Türkiye bildiğim kadarıyla ilk ve şimdilik tek Gayrimüslim kamu görevlisine sahip olmuştur (<http://www.hurriyet.com.tr/niko-gokceadaya-zabita-oldu-26828628>). Laki Vingas'la Aralık 2017 tarihli görüşme.

Günümüzde Durum

1965'te çıkarılan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu memuriyete girmenin şartını "Türk vatandaşı olmak" biçiminde değiştirmiş olmakla birlikte, aşağıda bahsi geçecek olan 1926 tarih ve 788 sayılı Memurun Kanunu⁵⁹ Md. 4/A'daki "Türk olmak" şartının etkisi temelde devam etmektedir. Konumuz

59 Resmî Gazete tarih: 31.03.1926, sayı: 336. (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc004/kanunbmmc_004/kanunbmmc0040_0788.pdf).

açısından bu etkilere, Vatandaşlık ve İskan yasalarından şu örnekler verilebilir:

04.05.2004 tarihli *Resmî Gazete*'de yayınlanan ve 1964 tarihli Vatandaşlık Kanunu'na ilişkin uygulama yönetmeliğinin 17. maddesini değiştiren yönetmelikte; dış temsilcilikler, Milli İstihbarat Teşkilatı (MIT), Emniyet Genel Müdürlüğü ve valiliklerin, yurttaşlığa alınmayı talep eden kişilerin "soy durumları"nı araştırması öngörülmektedir.⁶⁰

29 Mayıs 2009 tarih ve 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik⁶¹ Md. 19/2 şöyle demektedir: "*Yabancıнын soy durumu; Türk kültürüne yakınlığı, örf ve adet birlikteliği ile geldiği bölge ve ana veya babanın soyu esas alınarak; Türk soylu, yabancı soylu veya soyu tespit edilemeyen şeklinde belirlenir.*"

"Türk soyu" terimi, 1985'ten sonra Bulgaristan'dan gelen göç dalgasıyla ilgili olarak İskan Kanunu'na 1989'da getirilen Ek Md. 33'te ve 1992'de getirilen Ek Md. 34'te de kullanılmıştır.

"Türk soyundan olma" ifadesinin 13 defa geçtiği 19 Eylül 2006 tarih ve 5543 sayılı son İskan Kanunu⁶² Md. 3'teki "göçmen", "ser-

best göçmen", "iskanlı göçmen", "münferit göçmen", "toplu göçmen" tanımlarının hepsinde, sadece "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı" olma ölçütü kullanılmıştır.

Aynı kanunun, "Göçmen olarak kabul edilmeyecekler" başlıklı 4. maddesinde de şöyle denmektedir: "*Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar ile Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı bulunup da sınır dışı edilenler ve güvenlik bakımından Türkiye'ye gelmeleri uygun görülmeyenler göçmen olarak kabul edilmezler.*"

Buradaki "Türk soyundan olma" ifadesinin tanımını, 23 Şubat 2009 tarih ve 14699 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı eki Çalışma İzni'nden Muaf Tutulacak Türk Soylu Yabancılar Dair Yönetmelik Md. 3/1'de buluyoruz:

"(...) B. Trakya Türkleri ile Irak, Çin [Doğu Türkistan], Afganistan, Bulgaristan ve KKTC uyruklu Türk soylu yabancılar."⁶³

Bugün çok kullanılan, "Yurt dışındaki soydaşlarımız" terimi de, "Türk"ün tanımında geçerli etnik unsurun bir diğer göstergesidir. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının 2010 tarihli kuruluş kanununun 1. maddesinde tanımlanan amaç, (a) yurt dışında yaşayan vatandaşlarla, (b) "soydaş ve akraba topluluklarla" ilgili çalışmalar yapmaktır. Beşinci Bölüm'ün başında kısaca dediğimiz gibi, burada "soydaş"tan kasıt

60 11/2/1964 Tarihli ve 403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliğin Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Bakanlar Kurulu kararı tarihi: 11.02.2010, sayı 2010/139, *Resmî Gazete*, tarih: 04.05.2004, sayı: 25452 (<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/20%2004/05/20040504.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/05/20040504.htm>).

61 *Resmî Gazete*, tarih: 06.04.2010, sayı: 27544; *Düstur* 5. Tertip, Cilt: 49; *Resmî Gazete*, tarih: 06.04.2010, sayı: 27544; *Düstur* 5. Tertip, Cilt: 49. (<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=3.5.2010139&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=T%C3%9CRK%20VATANDA%C5%9ELI%C4%9EI%20KANUNU>)

62 *Resmî Gazete*, tarih: 26.09.2006, sayı: 26301; *Düstur* 5. Tertip, Cilt: 46. (<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=1.5.5543&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=iskan&Tur=1&Tertip=5&No=5543>).

63 Rıza Türmen, *Milliyet*, 10.02.2013. Bu Yönetmelik gizli olduğundan, *Resmî Gazete*'de yayınlanmamıştır; bu nedenle internet bağlantısını veremiyorum. Bununla birlikte, TMMOB tarafından Danıştay'a açılan bir davadaki yürütmeyi durdurma kararı sayesinde bu Madde 3/1'in metnini internette tesadüfen buldum. Böylece, internet mevcut oldukça hiçbir şeyin gizli kalmayacağı bir kere daha anlaşılmış oldu. Bkz. http://www.ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content&view=article&id=737:tk-soylu-yabancilar-dan-lia-nden-muaf-tutulacaklara-k-glyetmel-b-kisim-hler-ymes-durdurulmasina-k-daniy-karari&catid=24:belgeler&Itemid=41

Türk soyundan/ırkından olanlardır. “Akra-ba”dan kasıt, Boşnaklar gibi Türk (soydaş) olmayan ama Müslüman olan topluluklardır.

* * *

Yargı'nın tutumu da aynı çizgide olmuş, yargı mensupları, “Türk” deyince milleti değil etnisiteyi ve dini anlamışlardır. Türkiye’de bir yurttaşın Türk’ten başka bir etnik gruba mensup olduğunu ifade etmesi bile 2000’lere kadar Yargı tarafından cezalandırılmıştır. Örneğin:

Bayındırlık bakanı olduğu dönemde kendisini ziyarete gelen seçmenlerle Kürtçe konuştuğu hakkında bir gazetecinin soru sorması üzerine, “Türkiye’de Kürtler vardır; ben de bir Kürt’üm” dediği için Bakan Şerafettin Elçi, TCK 142/3’ten (“*milli duyguları yok etmek veya zayıflatmak için her ne suretle olursa olsun propaganda yap*”mak) ve ayrıca TCK 142/6’dan (bu suçu yayın yoluyla işlemek) mahkum edilmiştir. Elçi, hayattayken kendisinden aldığı bilgiye göre, yaptığı 22 ay bakanlığa (03.01.1978-12.11.1979) karşılık 30 ay (22.10.1980-29.04.1983) tutuklu ve hükümlü olarak hapis yatırılmıştır.

Yargı tarafından önüne geleni “Türklüğü aşağılama”dan mahkum etmekte kullanılan, bu yüzden kamuoyunda çok büyük tepki doğuran, sonuçta uygulanması 2008’de adalet bakanının iznine bağlanan TCK Md. 301,⁶⁴ yargıdaki zihniyetin en belirgin odak noktası olmuştur.

“Türklüğü” (değiştirildiğinde: “Türk milletini”) “aşağılama”yı cezalandıran bu madde, Türk’ten farklı etnik kimliklerin kendilerini ifade ettikleri her durumda harekete geçirilmiş, fakat Türk etnisitesi/soyu ve Müslümanlık dışında kalan T.C. yurttaşlarını aşağılamak hatta onlara hakaret etmek serbest olmuştur.

Örneğin, Tansu Çiller’in İçişleri Bakanı Meral Akşener, 27.03.1997’de Öcalan’a “*Ermeni Dölü*” diyerek Türkiye milletini meydana getiren farklı dinlerden ve halklardan ikisini tek bir terimle aşağılamış, hem Kürtlere hem Ermenilere nefret söylemi kullanmıştır. Fakat o zaman TCK Md. 312/2’nin⁶⁵ (bugünkü Md. 216/2) açık ihlali olan bu sözlerden dolayı hakkında soruşturma bile açılmamıştır.

Böyle olaylar, meşhur deyimdeki “imam ile cemaat” formülünü harekete geçirmekte ve her önüne gelenin azınlıklara/farklı olanlara hakaret etmesini neredeyse olağan kılmaktadır.

Buna karşılık Hrant Dink Ekim 2005’te, Md. 301/1’den (“Türklüğe hakaret”) 6 aya mahkum edilmiş, kendi gözünde bir ırkçılık isnadı olan bu suçu reddettiğini açıklaması üzerine, “adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs”ten Aralık 2005’te tekrar mahkemeye verilmiştir.

Suçlanan bir kişinin kendini savunmasının “yargıyı etkilemeye teşebbüs” olarak yorumlanabilmesindeki acayiplik bir yana,

⁶⁴ Md. 301 değişiklikleri tablosu için bkz. TDP-3, s. 715-716. Bu Md. 301’in eski biçimi olan Md. 159 da zamanında yargı tarafından çok istismar edilerek kullanıldığı için bu konuda dava açılması, çeşitli dönemlerde “Adliye Vekaleti”, “TBMM Reisi veya reise vekalet eden zat”, “Milli Müdafaa Vekaleti” gibi makamlardan izin almaya bağlanmıştır. Md. 159’un öyküsü için bkz. Türkan Yalçın Sancar, *Türklüğü, Cumhuriyeti, Meclisi, Hükümeti,*

Adliye, Bakanlıkları, Devletin Askeri veya Emniyet Muhafaza Kuvvetlerini Alenen Tahkir ve Tezyif Suçları, Ankara, Seçkin Yay., 2004, s. 46-58.

⁶⁵ Kin ve düşmanlığa tahrik: <http://www.turkhukuksitesi.com/mevzuat.php?mid=8475> Bu konuda ayrıca bkz. Dokuzuncu Bölüm, Ç) *Türk Yargısında Nefret ve Ayrımcılık Olayları ve Davaları* başlığı.

açıklama bütün medyada yer aldığı halde savcılık sadece Agos'a dava açmıştır.⁶⁶

Yurt dışında bir gazeteye “1 milyon Ermeni ve 30.000 Kürt öldürüldü” diye demeyen Orhan Pamuk önce Md. 301/1'den mahkum edilmek istenmiş ve dava düşünce 2008'de Yargıtay, yazara bütün T.C. yurttaşlarının Türk Borçlar Kanunu'nun haksız fiil maddelerinden dava açabileceğine karar vermiştir.⁶⁷

Hrant Dink konusunda AIHM'in 14.12. 2010 tarihinde verdiği ve Türkiye tarafından itiraz edilmediği için kesinleşen şu karar da, “Türk” kavramının bütün bir milleti temsil etmekle ilgisi olmadığını göstermektedir:

“131. Mahkeme, Yargıtay'ın bu olay çerçevesinde Türklük kavramını yorumlayış biçiminin, Türk Ceza Kanununun 301. maddesinin (ya da eski Ceza Kanununun 159. maddesinin) korumaya yöneldiği menfaatler açısından iki yönlü etkisi olduğu kanaatindedir: İlk olarak, Devletin kurucu unsurlarından biri olarak 'Türk milleti'ne gönderme yapılmak suretiyle, Türklük, somut olarak Hükümetin yürüttüğü siyasetle ve kurumlarının faaliyetleriyle vücuda gelen Devletin bizatihi kendisini andırmaktadır. İkinci olarak, Yargıtay tara-

fından verilen tanım, Türklük kavramını, dinî, tarihi, dilsel ve geleneksel olarak Türklere aidiyetle sınırlandırarak, uluslararası andlaşmalarla tanınan ya da tanınmayan her türlü dinî, dilsel ve etnik azınlığı Türklük tanımından dışlamaktadır.”⁶⁸

* * *

Türkiye'de sistem, bir yandan “Türk”ün bütün bir milletin adı olduğunu söylerken, eğitim sistemi de, ilkokuldan başlayarak, Türk'ün bir etnik grup adı olduğunu öğretmektedir. Örneğin, *İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı* 6 isimli kitap, Türklerin anayurdunun Orta Asya olduğunu belirterek “Türk”ün bir etnisite ismi olduğunu anlatmaktadır.⁶⁹ Örnekler:

“Yandaki haritada gördüğünüz Orta Asya, yani Türkistan, Türklerin tarih sahnesine çıktıkları anayurtlarıdır. Türkistan kelime olarak da Türklerin yaşadığı ülke anlamına gelmektedir.” (s. 62)

“MÖ'ki dönemlerde başlayan göçler sonucu Orta Asya'daki Türk nüfus azaldı.” (s. 63)

“Orta Asya'da bilinen ilk Türk devleti Hunlar tarafından kuruldu. Teoman, Asya Hun Devleti'nin bilinen ilk hükümdarıdır (MÖ 220-209).” (s. 64)

“Asya Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra Orta Asya'daki Türk boyları siyasi birlikten yoksun olarak dağınık şekilde yaşama-ya başladılar. 552 yılında dağınık Türk boylarını bir araya getirmeye başlayan Bumin Kağan, Kök Türk Devleti'ni kurdu.” (s. 66)

66 Bkz. Fethiye Çetin, “Hrant Dink ve Agos'a Açılan Davalar – Cinayet Öncesi” kutusu, TDP-III, s. 86.

67 <http://www.gazetevatan.com/herkes-pamuk-a-dava-acabilir-158095-gundem/> Bununla birlikte, zamanaşımı nedeniyle “herkesin dava açması” mümkün olamamıştır. Bkz. TDP-III, s. 84, 85, 110.

İlginçtir ki burada Yargıtay, 1993 yılında ünlü doğubilimci Prof. Bernard Lewis'e Fransa'da açılan davaya kafiye tutturur bir duruma düşmüştür: Lewis “1915 soykırım değil, savaşın gaddar bir ürünüdür” dediği için, Fransız Medeni Kanunu'nun haksız fiili “Başkasına herhangi bir zarar veren kimse, bu zararı tazmine mecburdur” diyerek cezalandıran 1382. maddesi gereğince, “1915 kurbanlarının geride bıraktığı insanlara verdiği üzüntü” gerekçesiyle 1 Frank tazminata mahkum edilmiştir.

68 http://www.bianet.org/files/doc_files/000/000/165/original/AIHM_Dink_karari.html

69 http://www.meb.gov.tr/Ders_Kitaplari/2013/Ilkogretim/Devlet/Ilkogretim/SosyalBilgiler6_DK.zip

“Türkler on beş yüzyıl önce, Asya’nın göbeğinde çok büyük devletler kurmuş ve insanlığın her türlü kabiliyetlerine belirti olmuş birer unsurdur. Elçilerini Çin’e gönderen, Bizans’ın elçilerini kabul eden bir Türk devleti (Kök Türkler), ecdadımız olan Türk milletinin kurduğu bir devlet idi.” (s. 67; Utkan Kocatürk’ün *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri* kitabı s. 276’dan alıntı)

Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumundan örnek vermek gerekirse: “Türkler, milâttan önce üçüncü binin ortalarına doğru takriben bugünkü Kazakistan bozkırları ile Altay dağları arasındaki sahada Atlı-Göçebe Bozkır Kültürü dediğimiz bir kültürle ilk defa tarih sahnesine çıktı.”⁷⁰

* * *

Devlet adamlarının Kürtleri ve Gayrimüslimleri “Türk” kavramından dışlayan sözleri sadece 1930’larda duyulmuş değildir; yakın zamanlarda da çoktur. Örneğin, Meral Akşener’in hemen yukarıda sözü edilen o sözünün yanı sıra, çok çeşitli üst düzey devlet yöneticiliklerinde bulunmuş olan Cemil Çiçek, başbakan yardımcısı iken, Iğdır Belediyesini Demokratik Toplum Partisinin (DTP) kazanması üzerine, Kürtleri nasıl Türk ve hatta Türk yurttaşı tanımından dışladığını ve bir güvenlik sorunu saydığını şöyle ifade etmiştir:

“Iğdır’ı da aldılar, yani Ermenistan sınırına dayandılar. Tamam, Ankara’yı aldık diye sevinebiliriz. CHP de İzmir’i aldık diye övünebilir. Ama bu kutlamanın Türkiye’nin güvenlik açısından sorunlu bölgesine yardımı

olmaz. Oraya ayrıca dikkatle bir bakmak gerekir.”⁷¹

10 Kasım 2008’de Brüksel’de (Bruxelles) T.C. Büyükelçiliğinde yapılan Atatürk’ü anma töreninde konuşan Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül şöyle demiştir: “Bugün eğer Ege’de Rumlar, Türkiye’nin pek çok yerinde de Ermeniler yaşamaya devam etseydi, acaba Türkiye aynı milli devlet olabilir miydi?”⁷²

Devlet adamlarının bu tutumu, zaten Millet Sistemi’nin etkisi altında bulunan halk katını da etkileyecektir. Bugün Türkiye’de birisine “Ben Ermeniyim” demeğe kalkarsanız, alacağınız en iyi niyetli cevap “Esağfurullah!” olacaktır. Nitekim R. T. Erdoğan, Ağustos 2014’te cumhurbaşkanı adayı olduğu sırada ‘Bana Gürcü, affedersin çok daha çirkin şeylerle Ermeni diyenler oldu’ diyecektir.⁷³

“Türk” teriminin soy/ırk’la ilişkisine, biraz aşağıda ele alınacak AYM uygulamasıyla döneceğiz.

b) “Türk” ve Din

Konuyla yakından ilgilenmeyen çok kimse belki farkında değildir ama, laikliğe bunca vurgu yapılan Türkiye’de “Türk” terimi, Cumhuriyetin başından itibaren, soy’dan çok din faktörü içerir. Millet Sistemi’nin hâlâ güçlü olan etkisi nedeniyle, “Türk” sayılabilmek için Müslüman da olmak gerekmektedir; hatta, “Makbul Türk” Sünni Hanefi Müslüman’dır.

71 <http://www.hurriyet.com.tr/akp-de-cicek-catlagi-11342316>

72 <http://www.cnnturk.com/2008/turkiye/11/10/vecdi-gonul-nufus-mubadelesine.dikkat.ckti/499977.0/index.html>

73 <http://www.diken.com.tr/afedersin-cok-daha-cirkin-seylerle-ermen-diyeen-oldu/>

70 <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-54/ataturkcu-dusunce-sistemi> (T.C.Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi sitesi).

Dahası, ABD’de WASP (Beyaz, Anglo Sakson, Protestan) olarak anılan “Beyaz Amerikalı”nın Türkiye’deki “Beyaz Türk” karşılığını LAHASÜMÜT olarak tespit etmek mümkündür (*Laik olmak şartıyla Hanefi-Sünni-Müslüman-Türk*).⁷⁴

Yani, “Türk”, sadece etnik bir anlam değil, en az onun kadar güçlü bir dinsel anlam taşır. Türkiye’de örneğin bir Boşnak’tan söz edildiği zaman “Türk” dendiği halde, T.C. yurttaşı herhangi bir Gayrimüslimden söz edildiği zaman Türk değil, “Gayrimüslim vatandaş”ın kısaltılmışı olarak “vatandaş” denmesinin nedeni budur (“Vatandaş! Türkçe Konuş!”). Bugün ne denli okumuş, laik ve uygar olursa olsun, hiçbir Müslüman Türk yurttaşı, Gayrimüslim bir Türk yurttaşından söz ederken “Türk” demez; Rum, Ermeni, vs. der. Veya en iyi olasılıkla Rum vatandaş, Ermeni vatandaş vs. der. Tabii, Gayrimüslim vatandaş da kendini Türk saymaz.

“Türk” teriminin yakın tarih içinde ayırıcı uygulamalara yol açmış bulunan din’le ilişkisini, daha aşağıda ele alınacak olan Yargıtay ve Danıştay uygulamalarıyla birlikte okumak gerekir.

Bunlara geçmeden önce, Türk sayılmak yüzünden Gayrimüslim yurttaşlara uygulanan etnik-dinsel temizliklerden söz etmek gerekiyor: Ülkeden arındırma; fiziksel saldırılar; yasalarda, antlaşmalarda, uygulamada dinsel ayrımcılık.

i) Ülkeden Arındırma

Dördüncü Bölüm’de belirtildiği gibi, etnik-dinsel temizlik, evsahibi devletin azınlığa

uygulayabileceği politikalardan biridir ve azınlığın asimile/entegre edilemeyecek olarak görülmesi durumlarında başvuru geniş bir yelpaze görünümü taşır.

Yine Dördüncü Bölüm’de gördüğümüz gibi, Ortadoğu ve Balkanlarda kimliğin en önemli unsuru etnisite/soy veya dil değil, din ve hatta mezheptir. Bu nedenle, başat etnik unsurun kendi dininden olan başka etnisiteleri asimile etmesi kolaydır veya en azından mümkündür, ama farklı dinden (hatta mezhepten) olanı asimile etmesi mümkün değildir veya çok zordur. Bu nedenle başvuru etnik-dinsel temizlikler, Cumhuriyet’le birlikte kurulan ulus-devletin asimile edilemez saydığı Gayrimüslimlerden çeşitli yöntemlerle kurtulma amacına yönelik olmuştur.

1910’lar, 20’ler ve 30’lar

Ülkeden arındırma yöntemi, daha Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan, İttihat ve Terakki döneminde başladı: 1913-14’te Ege ve Marmara’daki Rumların saldırılar yapılarak çıkarılması ve 1915’te İstanbul ve İzmir hariç ülkenin her yerinden (hatta Trakya’dan) Ermenilerin toplu tehciri ve kıyımı. Bu arındırma, Lozan Konferansı’nda barış antlaşmasından altı ay önce 30 Ocak 1923’te imzalanan Yunan ve Türk Halklarının [Zorunlu] Mübadelesi’ne ilişkin Sözleşme⁷⁵ sonucunda

75 <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/anlasma>. Mübadelelinin öyküsü için bkz. Melek Fırat, “Nüfus Mübadelesi”, TDP-I, s. 329-334. Mübadelede “gelenlerin” öyküsü için: Mehmet Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004. “Gidenlerin” öyküsü için: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, *Göç, Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılığı (1919-1923)*, Türkçe basımı derleyen: Herkül Millas, Yunancadan çeviren: Damla Demiröz, 4. baskı, İstan-

74 Ayrıca bkz. Sonuç, **Yaklaşımın Sonuçları: 4’lü Zıtlık, 4’lü Hiyerarşi, 4’lü Koalisyon** altbaşlığı.

Ortodoks Rumların Yunanistan'a yollanmasıyla da hukuki olarak devam etti.

* * *

Bu yıllarda çıkarılan ve yabancıları iktisadi ve kültürel hayattan uzaklaştırma amacını taşıyan bütün tedbirler ve yasalar, bazıları yüzyıllardır bu topraklarda yaşayan ama T.C. yurttaşlığına geçmemiş Gayrimüslimler açısından da birer etnik-dinsel temizlik aracı oldu.

Örneğin, 11 Haziran 1932 tarih ve 2007 sayılı, Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkındaki Kanun,⁷⁶ 1917'den sonra İstanbul'a gelen Beyaz Rusları hedefler gibi gözükmekle birlikte, esas olarak, Yunan pasaportlu olan İstanbullu Rum küçük esnaf ile sokak satıcılarını (ve ayrıca şehirde 9. yüzyıldan beri yaşayan Levantenleri) tasfiye etmeyi ve onların işlerini Müslüman Türklere vermeyi amaçlamaktaydı.

Kanun, bu niteliğiyle, 30 Ekim 1930'da Yunanistan'la yapılan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'ni de, yapılmasından sadece iki yıl sonra ihlal ediyordu. Çünkü bu antlaşmanın amacı, yurttaşlığı

geçmemiş bu İstanbullu Rumlara oturma, iş kurma ve çalışma olanağı sağlamaktır.⁷⁷

1964 Sürgünü

Ülkeden arındırmanın Cumhuriyet dönemindeki esas büyük uygulaması, Kıbrıs olayında Yunanistan'ı sıkıştırmak için Türkiye'nin 30 Ekim 1930 Mukavelenamesi'ni 16 Eylül 1964'te tek yanlı olarak feshetmesi sonucunda ortaya çıktı.⁷⁸

Bu Mukavelename, Türkiye ve Yunanistan uyruklarının birbirinin ülkesinde oturmasını, mal edinmesini, çalışmasını, iktisadi faaliyette bulunmasını vb. mümkün kılan (yani, AB'den kırk yıl önce "serbest dolaşım" öngören) bir antlaşmaydı. Bu fesih sonucunda Yunan uyruklu İstanbullu Rumlar, yanlarında yalnızca 200 TL (o zamanki kurla 22,2 dolar) ve 20 kiloluk bir şahsi eşya bavaluyla sınır dışı edildiler.⁷⁹ Kasım 1964'te çıkarılan gizli bir kararnameyle de, bu insanların taşınmazlarına tasarruf etmeleri yasaklandı ve gelirleri bloke edildi.⁸⁰

bul, İletişim Yayınevi, 2004. Ayrıca, B. Oran, "Kalanların Oyküsü: 1923 Mübadele Sözleşmesinin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler", *Ege'yi Geçerken - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Renee Hirschon (ed.), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 161-184 (http://www.baskinoran.com/makale/SBFD_1998_582.pdf). Bu derlemenin aslı İngilizcedir: Renee Hirschon (ed.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange Between Greece and Turkey*, New York-Oxford, Berghahn Books, Nov. 2003.

76 *Resmî Gazete* tarih: 16.06.1932, sayı: 2126 (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc011/kanuntbmmc_011/kanuntbmmc0110_2007.pdf). Bkz. Ayhan Aktar, a.g.e., s. 118; Bali, a.g.e., s. 228, Murat Koraltürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 277-279.

77 Bu yasadın, yurttaş Gayrimüslimleri hedefleyen diğer yasalar gibi, **iii) Yasalarda, Antlaşmalarda ve Uygulamada Dinsel Ayrımcılık** başlığı altında biraz daha iletide bahsedeceğiz. 27.02.2003'te 4817 sayılı kanunun 35. maddesiyle kaldırılan bu kanunun dışında, yabancılara bazı meslekleri yasaklamaya halen devam eden kanunlar için bkz. Koraltürk, a.g.e., s. 279-280, dn. 12.

78 Antlaşma ve feshi için bkz. Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *TDP-I*, s. 348-349 ve 732-733. 1930 antlaşması metni için bkz: Hülya Demir ve Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri, 1964'te Rumların Sınırdışı Edilmesi*, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınevi, Ekim 1994, s. 43-51.

79 H. Demir ve R. Akar, aynı kitap, s. 63 vd.; Samim Akgönül, *Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, çev. Ceylan Gürman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 251-284; Alexandris, a.g.e., s. 280-286.

80 Kararname metni için bkz. Oran, "1964 Gizli Kararnamesi" kutusu, *TDP-III*, s. 612. Bu mal varlıkları ancak Turgut Özal zamanında, "Davos Ruhü" sırasında 1988'de serbest bırakılacaktır.

Sayıları 12.000 civarında olan bu insanlarla birlikte, on binlerce T.C. yurttaşı Rum da Yunanistan'a gitmek zorunda kaldı, çünkü hem sınır dışı edilenlerle kız alıp vermişlerdi, hem de Türkiye'de kendileri için artık hayat hakkı kalmadığını anlamışlardı.

Bu arada belirtmek gerekir ki; İstanbul, İzmir ve Mersin gibi kentlerde bazıları yüz yıllardır yerleşik olan ve Beşinci Bölüm'de gördüğümüz⁸¹ Levantenlerden Yunan pasaportu taşıyanlar da sınırdışı edildiler.

Türkiye'nin 1974'teki Kıbrıs çıkartması Rumlar açısından bu süreci tamamlayacak, İstanbul boşalarak bugünkü haline gelecek, yani İstanbul'un tarihsel sakini olan Rum halkı sönme noktasına varıp, yerini Anadolu'dan iş bulmaya gelenlere bırakacaktır.

Bu sürecin bir acısı da B. Trakya Müslüman-Türk azınlığından çıkacaktır.⁸²

* * *

Her gidişin sonucunda büyük miktarda Gayrimüslim malı yağmalanmıştır. 1964 gidişinin hâlâ canlı tanığı, İstanbul Beyoğlu'nda yoksullar tarafından işgal edilmiş ve şimdilerde de "kentsel dönüşüm"e konu olan Tarla başı'nın asil fakat metruk ve harap binalarıdır.

Aynı durum, Gayrimüslimler için, ülkenin doğusunda da başka biçimlerde tekrarlanmıştır. Süryaniler tarihsel topraklarından önce İstanbul'a, sonra yurt dışına göç etmek zorunda kalmıştır. Tarih boyunca zaten çok zor hayatta kalabilmiş olan Ezidiler, 1985-1990 arasında PKK'ye karşı korucu olmayı reddettikleri için topraklarına el konularak yerlerinden edilmiş ve Batı ülkelerine göç-

mek zorunda kalmışlardır.⁸³ Ezidilerin bu yok oluşunu tamamlama işini Suriye ve Irak'ta IŞİD yükümlenecektir.

ii) Fiziksel Saldırılar

Bu aşama esas olarak 1920'ler ve 30'larda ve özellikle de 1955'te gerçekleşmiş, olaylarda iktidarın tutumunun yanı sıra basının ırkçı ve kışkırtıcı tutumu büyük rol oynamıştır.

1920 ve 30'lar

Basında çıkan yoğun antisemit yazılar refakatinde patlayan taciz ve saldırılar, Cumhuriyetin ilanından hemen sonra 1923'te başlamış ve Çorlu, Çatalca, Urla gibi yerlerde yaşayan birkaç yüz kişilik Musevi cemaatlerini, eşyalarını bile alamadan buraları terk etmeye zorlamıştır. Tehditler Musevileri İstanbul'da da takip etmiş, basında da Türk tüccarların bir araya gelip Musevilere karşı örgütlü şekilde mücadele etmelerini isteyen yazılar çıkmaya başlamıştır.⁸⁴

Bu meyanda, bireysel gözükken fakat dönemin havasını iyi yansıtan bir olay, Elza Niyego adlı 22 yaşındaki Musevi kızının vahim hikayesidir. Elza, nişanlanınca, bir Osmanlı paşasının kendisini uzun zamandır rahatsız eden evli ve torun sahibi oğlu tarafından 17 Ağustos 1927'de sokak ortasında öldürülmüştür. Musevi cemaati cenaze vesilesiyle infialini dile getirince savcının tehdidi

83 Ayşe Hür, "Cumhuriyetin Azınlık Raporu", *Taraf*, 22.01.2012 (<http://www.taraf.com.tr/yazilar/ayse-hur/cumhuriyet-in-azinlik-raporu/19607/>)

84 R. Bali, a.g.e., s. 45-54; Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, Hukuki ve Siyasi Durumları*, 2. baskı, (redaksiyon: Rifat Bali), İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 24-38.

81 Bkz. "Yabancı'dan "Azınlık"a Dönüşen Bir Grup: Levantenler altbaşlığı.

82 Bkz. Oran, *Batı Trakya Sorunu*, s. 113 v.d.

dine uğramış, cemaat liderleri tutuklanmıştır. Gayrimüslimlere uygulanan fakat bir tarihten sonra Musevilere uygulanması durdurulmuş olan İstanbul dışına çıkma yasası da⁸⁵ bunun üzerine tekrar başlatılmıştır.

Musevi cemaatinin sesini tarihte ilk kez yükselttiği bu olay basın ve hükümet çevrelerinden çok sert çıkışlara yol açmış, bazı Museviler “Türklüğe hakaret”ten mahkemeye verilmişlerdir. Katil akıl hastanesine yatırılmıştır.⁸⁶

Musevilere esas saldırılar 1934'te vuku bulmuştur. Bu insanlardan Trakya illerinde yaşayanlar, CHP il örgütleri desteğinde yöneltilen tehditler ve tecavüzler durmayınca, evlerini ve işyerlerini terk ederek İstanbul'a sığınmışlardır.⁸⁷ Basının saldırgan tutumu, bu Tek Parti döneminde devletten, yani o zamanlar adı Cumhuriyet Halk Fırkası olan CHP'den kaynaklanmıştır. 14.07.1934 tarihli bir hükümet bildirisinde klasik güvenlik argümanı şöyle dile getirilmektedir:

“Yahudilerin yabancı dil ve harsta kalmakta ısrar ettikleri ve içlerinde demilitarize mıntukalarda memleketin emniyeti için zararlı ve casus adamlar bulunduğu hakkında ki zanlar mevcuttur.”⁸⁸

6-7 Eylül 1955 Pogromu

Fizikî saldırıların mukayese kabul etmez derecede asıl büyüğü, 6-7 Eylül 1955 pogro-

mudur. Bu olay, İstanbul dışından ve çevre semtlerinden otobüslerle toplanarak getirilmiş⁸⁹ alt-gelir gruplarının Gayrimüslim kişi ve kuruluşlarına saldırtılmasıyla uygulanmıştır. Tahrip edilecek yerlerin listeleri ekip liderlerine önceden verilmiş,⁹⁰ tahrip edceklerle de, sadece maddi zarar vermeleri ama kimseyi yaralamamaları ve hırsızlık yapmamaları için sıkı talimat iletilmiştir.⁹¹

Olayın ayırıcı “özelligi” şuradadır ki; burada etno-dinsel kin ile sınıf düşmanlığı çok sıkı biçimde birleşmiştir. Ve sonuç olarak bu düşmanlık, Türk-Rum meselesini çok aş-

89 “Bindirilmiş kıtalar” terimi ilk olarak muhtemelen bu olay vesilesiyle duyulmuş ve sonra ünlenmiştir.

90 Bu listelerin mahalle bazında büyük dikkatle hazırlanmış anlaşılmalıdır ve böyle bir eşgüdümün de devletin istihbarat örgütleri dışında yapılabilmesi imkansızdır. Örneğin Dilek Güven, yaptığı mülakatlardan birinden şunu aktarmaktadır:

“Tophane’de Maliye Dairesinin karşısında bir sürü işkembeci vardı. Ben ancak saldırılardan sonra işkembecilerden hangisinin Müslüman Arnavut, hangisinin Hristiyan Arnavut olduğunu öğrenmiştim. Çünkü Müslüman Arnavutlara bir şey yapmamışlardı. Onun yerine, Hristiyan Arnavutların çorba kazanları denize atılmış, dükkanları talan edilmişti.” (Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları*, Çev. Bahar Şahin, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 142)

6-7 Eylül konusunda ayrıca bkz. Alexandris, a.g.e., s. 256-266; S. Akgönül, *Türkiye Rumları...*, s. 175-224; M. Hulûsi Dosdoğru, *6/7 Eylül Olayları*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1993.

6/7 Eylül olaylarının fotoğrafları ve belgeleriyle ilgili olarak bkz. *6-7 Eylül Olayları, Fotoğraflar-Belgeler, Fahri Çoker Arşivi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005. Bu pogromla ilgili soruşturma ve mahkeme sürecinde başyargıç olarak görev alan ve sonradan Askerî Yargıtay Başsavcılığı yapan E. Tümamiral Fahri Çoker’in, ölümünden sonra yayınlanmak üzere Tarih Vakfı’na bağışladığı bu arşivin sergisi pogromun 50. yılında Beyoğlu’nda açıldığında, “Türkiye Türk’tür, Türk kalacak”, “Hainlere ölüm”, “Ya sev ya terk et” sloganları atan iki grubun saldırısına uğramış ve fotoğraflar tahrip edilmiştir (K. Özmen, *Bianet*, 06.09.2005). Bir kısmı bu sergide de yer alan 6-7 Eylül fotoğrafları için bkz. <http://geckal.blogspot.se/2014/09/yuzlesilemeyen-iki-gunden-6-7-eyul.html>

91 D. Güven, a.g.e., s. 39-40.

85 Bu yasaktan biraz aşağıda **Lozan Ertesinden 1930'lara Baskılar** altbaşlığında bahsedilecektir.

86 R. Bali, a.g.e., s. 109-131; Avner Levi, *Türkiye...* s. 75-85.

87 1934 Trakya Yahudi olayları için bkz. Avner Levi, a.g.e., s. 100-130; Bali, a.g.e., s. 243-254; A. Aktar, a.g.e., s. 71-99; A. Yıldız, a.g.e., s. 253-257.

88 A. Aktar, a.g.e., s. 87. Buradaki dn. 27’de, hükümet bildirisinin tam metninin şu kaynakta yer aldığı belirtilmektedir: *Ayın Tarihi*, No. 8, (Ağustos 1934), s. 52-54.

miş, Gariban Müslüman-Zengin Gavur gibi vahim bir vaziyete dönüştürülmüştür.

İstanbul'da 6 ve 7 Eylül'de, İzmir'de ise 6 Eylül'de yaşanan pogrom; bir kere harekete geçirildikten sonra hakim olunamayan bir ortamda, Levantenler ve yabancı diplomatlar dahil binlerce Gayrimüslim mülkünün ve mezarlıklarının tahrip edilmesi ve yağmalanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu saldırılar, daha küçük ölçekte olmakla birlikte, Güneydoğu'da Süryani ve Ermenilerin yaşadığı Mardin ve Diyarbakır gibi yerlerde de vuku bulmuştur.⁹²

Parasal olarak tutarı zamanın 1 milyar lirasına⁹³ yükselen maddi tahribat yalnız İstanbul'da 4.214 evi, 1.004 işyerini, 73 kiliseyi, 1 sinagogu, 2 manastırı, 26 okulu ve aralarında fabrika, otel, bar gibi yerlerin bulunduğu 5.317 tesisi vurmuştur.⁹⁴

Çeşitli kaynaklara göre, pogrom 11 ila 15 kişinin ölümüne, en az 300 kişinin yaralanmasına ve asgari sayısı 60 olan ama gerçek sayısı bilinmeyen ırza geçme olaylarına yol açmıştır.⁹⁵

Aldığı emir gereğince polis, sadece maddi tahrip sınırlı kaldığı sürece bu saldırılara tamamen seyirci kalmıştır.⁹⁶

* * *

Olayın nasıl bu duruma geldiğinin hikayesi, olayın kendisi kadar önemlidir:

1) DP'nin en güçlü biçimde kazandığı se-

çim, Mayıs 1954 seçimidir. Çünkü DP, iktidarının ilk yıllarında CHP'nin onca yıldır "müdebbir memur" zihniyetiyle biriktirdiği altın ve döviz stoklarını⁹⁷ devreye sokmuş ve özel teşebbüsü üretici hale getirmiştir.

Traktörün girmesi sayesinde yeni tarım alanlarının açılması ve aynı zamanda da yağışların çok iyi gitmesi sonucunda "köylünün cebi para görmüş"tür. Kaldı ki halk 27 yıllık CHP iktidarından ve özellikle savaş sırasında çekilen sıkıntılardan bıkmıştır.

Temmuz 1947 Truman Doktrini ve Temmuz 1948 Marshall Planı'nın maddi katkıları da olumlu ekonomik sonuçlarını esas olarak DP döneminde vermiştir.

Fakat 54 seçimi, aynı zamanda da, DP'nin net biçimde kazanarak CHP'yi sildiği son seçimidir. Hem ekonomide hem de demokrasi havası getirdiği siyasette ilk birkaç yıl çok oy toplayan DP, 1954 sonunda ABD'den buğday ithal edilmesiyle başlayan ve plansız-programsız kalkınmanın gittikçe artan olumsuz etkileriyle sarsılmaya başlamıştır.

Kore Savaşının yaratmış olduğu uluslararası talep de (özellikle, pamuk) ortadan kalkınca 50'lerin ortasından itibaren ekonomide işler fena kötüleşmiştir. O kadar ki, bir balyoz gibi inen 1958 devalüasyonu bile işe yaramayacaktır (1 Dolar=2,80 TL iken, 9 TL olmuştur).⁹⁸

92 Bugün bu insanların torunlarıyla yapılan konuşmalarda söz konusu edilen, "Ya Kıbrıs'ın yarısı ya Hanna'nın [veya, Bedros'un] karısı" gibi iğrenç sloganlar o zamandan kalmazdır 'http://www.radikal.com.tr/turkiye/ya_bedrosun_karisi_ya_kibrisin_yarisi-1211358).

93 O tarihte resmî kurd 1 dolar=2.80 TL'dir

94 D. Güven, a.g.e., s. 34'ten, AESF, *Fahri Çoker Dosyası*, 6 Eylül Hadiseleri Hasar Endeksi, Ekler.

95 Bu sayı, hastaneye başvuran kadınların sayısıdır.

96 D. Güven, a.g.e., s. 39.

97 Savaşın sonunda bu stokları diğer 15 Avrupa ülkesine göre daha iyi durumda olduğu için Türkiye, ABD'li uzmanlar tarafından, Marshall Yardımı alacaklar dışında tutulmuştu. Ve bu yardımdan ancak ciddi diplomatik çabalar harcararak yararlanabilmişti. Bkz. Çağrı Erhan, *TDP-I*, s. 539-540.

98 1945 doğumluyum. 50'lerin sonunda on beş yaşlarımdaydım, çok iyi hatırlıyorum, iki tekerlekli bisikletimin dış lastiği yarıldığı zaman İzmir'in Gündoğdu meydanındaki tamirci Yusuf Usta, ki yüzünün derin bir ameliyat izi taşıyan sağ tarafı dün gibi gözümün önünde ve genizden gelen sesi kulağımdadır, balmumundan geçi-

Yani DP, 1954 sonundan itibaren gittikçe artan biçimde siyasette baskı yapmaya başlayacak, buna paralel olarak da dikkatleri dışarı çekip milliyetçi duygulara hitap etmeye çalışacaktır.

2) Cumhuriyetin başından beri Türkiye basını, zaten iktidar güdümlü ve milliyetçi bir atmosferdedir ve daha önce de 1934 Trakya olaylarıyla doruğuna varan Musevi saldırılarında ve ayrıca Varlık Vergisi gibi uygulamalarda devreye girerek kamuoyunu Gayrimüslimler aleyhine şartlandırmış bulunmaktadır.

Kıbrıs meselesi 1948-49 yıllarında uluslararası plana dökülünce, 1948'de kurulan ve bu meseleyi manşetlere çekerek büyüyen *Hürriyet* gazetesi başta olmak üzere basın, Gayrimüslimler ve özellikle de İstanbul Rumları⁹⁹ hakkında yoğun bir nefret söylemini eşgüdümlü biçimde devreye sokmuştur. Böylece Kıbrıs meselesi 1954'te kamuoyuna tamamen hakim olmuştur.

İşin bir ilginç tarafı da şudur: Gayrimüslim karşıtı yayınlar, Varlık Vergisi zamanına benzer biçimde "Türkiye'nin kanını emen Yahudi" temasında yoğunlaşmaktadır ama, kamuoyunda esas ihanet eden olarak gösterilen Rumlar ve Patrikhane'dir. 1954'te Kıbrıs'ta Türk haklarının korunması için kurulmuş bir komisyon Fener Patriği'ne yazarak piskoposlarına çekidüzen vermesini istemiştir. Patrik Athenagoras, Kıbrıs'taki Başpiskopos Makarios'u susturmalıdır.

Tabiatıyla, bundan önce ve bundan sonra da bütün Gayrimüslim dinsel makamları açısından tekrarlanacağı gibi, bu talep sahipleri, Kıbrıs Başpiskoposluğunun Fener Patrikhanesine bağlı olmadığından habersizdir veya buna aldırmamaktadır. Hatta, Patrikhane'nin EOKA'ya gönderilmek üzere milyonlarca liralık bağış topladığından bahsedilmektedir. Bu arada, her zaman devlet politikası dahilinde hareket etmiş olan Türk Ortodoks Kilisesi lideri Papa Eftim de, "Fener'in entrikaları" diyerek devreye girmiştir.¹⁰⁰

3) Nihayet, böyle bir ortamda olayı tetiklemek için, Yunanistan'da yapılan soruşturmada ve ayrıca DP'nin yargılandığı Yassıada duruşmalarında ortaya çıkacağı gibi, Selanik'teki Atatürk evinin bahçesine B. Trakyalı genç bir MİT ajanına (ki, sonradan vali yapılmıştır) atılan ses bombası haberi kullanılacaktır.

Bu haberi ilk duyuran, yaklaşık 25.000 tirajlı *İstanbul Ekspres* gazetesidir. Gazetelerin büyük ekonomik zorluk ve kağıt-mürekkep sıkıntısı çektikleri o ortamda, 6 Eylül günü öğleden sonra yaklaşık 300.000'lik iki baskı yapmıştır.¹⁰¹ (Bkz. Görsel)

* * *

Bu ses bombası haberinin arka planı araştırılacak olursa, durum şudur:

Rumların self determinasyon/Enosis talepleri İngiltere için ürkütücüdür. Çünkü savaştan sonra BM kurulmuş, sömürgelerin tasfiyesi konuşulmaya başlanmıştır.

Kıbrıslı Rumların SD talebinin BM'de destek bulması da çok mümkündür. Ayrıca bu gelişme, İrlanda'daki ayrılıkçılara ve bü-

rilmiş ipliği yorgan iğnesine geçirerek yama dikerdi. Çünkü bisiklet lastiği bulunmazdı.

99 Unutmamak gerekir ki; Türkiyeliler için Kıbrıslı Helenlerin de adı "Rum"dur, İstanbullu Helenlerin de. Dolayısıyla, Kıbrıslı Rumlardan ve Türklere saldırılarından bahsedildiği anda akla otomatik olarak gelen kavram, İstanbullu Rumlardır.

100 D. Güven, *a.g.e.*, s. 134-135.

101 1954-60 döneminde büyük döviz darlığı vardı. Bunun yanı sıra, gazetelere resmî reklam dağıtımı ve basılacak kağıt tahsisi tamamen iktidarın elindeydi.



Görsel: 6 Eylül 1955 tarihli *İstanbul Ekspres* gazetesi, ikinci baskı. (Kaynak: M. A. Demirel, 6 Eylül 1955 - Yassıada 6/7 Eylül Davası, kapak)

tün İngiliz sömürgelerine kötü örnek olabilecektir.

Dahası, İngiltere'nin Ortadoğu'da korumak zorunda olduğu binbir ekonomik, politik, stratejik çıkarı vardır. Örneğin, 1952'de Mısır'da iktidara gelen Nasır rejimiyle Asuan Barajı ve Süveyş konusunda çatışmaktadır (bu sorun 1956'da patlayacaktır) ve üs olarak kullanmak için adaya ihtiyacı vardır.

Özet olarak, Kıbrıs'ın SD talepleri karşısında İngiltere'nin BM'de yalnız kalmaması gerekmektedir.

Türkiye gerçi NATO'ya girmek istediği için meselenin başından beri İngiltere'yle birlikte hareket etmiştir ve hatta bu konuda CHP'nin politikasını sürdüren DP Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 20 Haziran 1950'de

Türkiye'nin Kıbrıs diye bir sorununun mevcut olmadığını açıklamış bulunmaktadır; Türkiye statükodan memnundur.

Ama 1954 sonuna gelindiğinde içeride ekonomik ve politik sıkışma başlamıştır. DP bir yandan baskıcı politikalara yönelmekte, bir yandan da milliyetçi çevrelerin Kıbrıs konusunda birkaç yıldır yürüttükleri kampanyayı sahiplenmek suretiyle kamuoyunun dikkatini iç sorunlardan dışa yöneltmekte yarar görmektedir.

Bu ortamda, Kıbrıslı Rumların EOKA terörü aracılığıyla Yunanistan'la birleşme (Enosis) kampanyası yürüttüğü ve Yunanistan'ın sorunu BM'ye götürmeye giriştiği bir sırada İngiltere, 29 Ağustos 1955'te Londra'da "Doğu Akdeniz'de Güvenlik" konulu bir konferans düzenler. Burada Türkiye'yi temsil edecek olan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, İngiltere'nin tetiklemesiyle,¹⁰² konferansta elinin kuvvetlendirilmesi amacıyla Türk kamuoyunun bu konuda hassas olduğunun gösterilmesini Ankara'dan talep eder.

Bunun üzerine Menderes hükümeti, Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)¹⁰³ adlı milli-

102 İngiliz gizli servisinin bu konudaki rolü konusunda önemli bir bilgi, İngiltere'nin Atina'daki büyükelçiliğinden Londra'ya gönderilen bir raporda vardır. Dilek Güven'in İngiliz Dışişleri Bakanlığı (FO) belgelerinden aktardığına göre, büyükelçi 19 Ağustos 1954'te Londra'ya şöyle yazmıştır:

"Zannediyorum ki Türkler durumdan endişe duymaya başladılar. Aynı zamanda yakın bir arkadaşım da olan Türk meslektaşımı dün akşam gördüğümde, olayların gidişatından kaygı duyduğunu açıkladı. Mesajımda da belirttiğim gibi, ilişkiler şu anda pek de iyi değil ve görünürdeki Yunan-Türk dostluğunun kırılgan olduğu çok açık: çok küçük bir şok bile yetebilir. Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evin duvarına tebeşirle slogan yazmak gibi önemsiz bir olay bile bir kargaşanın çıkmasına yeter." (D. Güven, a.g.e., s. 167).

103 Bu gençlik örgütü, Şubat 1969'da solculara karşı Taksim'de "Kanlı Pazar"ı düzenleyecektir. 1969'daki genel başkanı, 2017'de TBMM Başkanı olan İsmail Kahraman'dır.

yetçi gençlik örgütünün kurdurduğu Kıbrıs Türktür Derneği'yle temas eder ve bir kitle gösteri düzenlenmesi kararlaştırılır.

* * *

Bundan sonrasında, operasyonun icrasının Derin Devlet'e havale edildiği veya Derin Devlet'in işe el koyduğu anlaşılmaktadır. Bu olguyu, olayın en yetkili ağzından öğreniyoruz. SSCB'ye karşı NATO'nun Gladio ("kısa kılıç") adıyla CIA tarafından finanse edilerek NATO ülkelerinde 1952'de kurdurduğu,¹⁰⁴ aynı yıl Türkiye'de de Seferberlik Tetkik Kurulu adıyla örgütlendikten sonra doğrudan Genelkurmay'a bağlanarak kontrgerilla faaliyetlerini üstlenen Derin Devlet'in, yani o tarihteki adıyla Özel Harp Dairesinin Komutanı E. Org. Sabri Yirmibeşoğlu şöyle demektedir:

"6-7 Eylül de bir Özel Harp işiydi. Amacına da ulaştı. Sorarım size, muhteşem bir örgütlenme değil miydi?"¹⁰⁵

104 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Gladio>

105 Fatih Güllapoğlu'nun E. Org. Yirmibeşoğlu'yla röportajı, *Tempo* dergisi, 9-15.06.1991; ayrıca Fatih Güllapoğlu, *Tanksız Topsuz Harekât*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1991, s. 104.

Yirmibeşoğlu bu itiraftan yıllar sonra, Derin Devlet faaliyetleri hakkında başka bir bilgilendirmede daha bulunacaktır. "Halkın mukavemetini artırmak için düşün yapmış gibi bazı değerlere sabotaj yapılır" biçimindeki "askeri ilke" icabı olarak, suçu Rumların üzerine atmak için 1964'te Kıbrıs'ta Bayraktar Camii'ni yakırdıklarını açıklayacaktır (*Habertürk*, 23.09.2010).

Bu gibi Derin Devlet komplolarının sanıldığından çok sayıda olduğu tahmin edilebilir. Çünkü 1997'de K.İrak'a yapılan Çekiç Harekâtı'nı yönetmiş olan E. Korgeneral Altay Tokat, gazeteci Semün Gümüşel'e verdiği mülakatta, "Batıdan gelen memurlar, hakimler için ciddiyetini anlasınlar" diye "evlerinin yakınındaki" birkaç yere bomba attırdığını, "bazen Hakkari'nin yanında havan ateşi de" yaptırdığını anlatmıştır (*Yeni Aktüel*, 27.07.2006). Habertepki doğurunca da sözlerinin arkasında durarak, "Bunda ne var, bunlar hareket planlarının bir parçasıdır" demiş ve herhalükarda ceza almayacağını, çünkü olayın 15 yıllık zamanaşımına girdiğini eklemiştir (Adnan Keskin, *Radikal*, 28.07.2006).

* * *

Tabii bu arada, İngiltere'nin planlarına uygun olarak, Londra Konferansı amacına ulaşmış, Türkiye ihtilafın tarafı haline getirilmiştir. Konferans, pogrom üzerine 6 Eylül günü dağılır.

Kıbrıs olayının Türk-Yunan ilişkilerini zehirlemesinin de başlangıcı ve başlıca habisi olan 6-7 Eylül'ün acısı da yine B. Trakya azınlığından çıkacak, Yunan hükümeti buradaki bunaltıcı baskıları artıracaktır.

Pogromun İstanbul'a etkisi ise, bu kadim kentin en büyük özelliğinin yok olmasıdır: Çokkültürlülük. Ama ulus-devletin istediği de zaten budur.

Pogromdan sonra, cemaatini yitirmek istemeyen Fener Patrikhanesinin bütün çabalarına rağmen, Dilek Güven'in Almanya İstanbul Başkonsolosluğu kaynaklarından aktardığına göre, üst-sınıf ve Yunan pasaportlu Rumların oğulları başta olmak üzere yaklaşık 5.000 kişi Yunanistan'a göç eder.¹⁰⁶ Bunun yanı sıra bir grup Ermeni ve Musevi de ülkeyi terk edecektir. Amerikan Başkonsolosluğu belgelerine göre, 1955'te Türkiye'deki Hristiyanların sayısı 270.000 iken,

Buna karşı, önce idam edip sonra yargılama yapmakla ünlü İstiklal Mahkemesi'nin "Üç Aliler Divanı" diye ünlü üyelerinden Kılıç Ali'nin oğlu gazeteci Altınur Kılıç'tan şu cevap gelmiştir: "Kol kırılır, yen içinde. Bunları açıklamanın yeri ve zamanı mı idi aziz Paşam? Bu konuda 'zaman aşımı' olur mu?" (*Yeni Çağ*, 30.07.2006).

Sonradan MHP MYK üyesi olduğu öğrenilecek olan E. Korg. Altay Tokat, gerçekten, zamanaşımından takipsizlik almış ve bu vesileyle Ankara Askeri Savcılığına verdiği ifadede, "Hakkari'de attırdığım bomba gerçek bomba değildi" demiştir (*Radikal*, 13.04.2007).

106 *Apoyevmatini* gazetesi sahibi ve yönetmeni Mihail Vasiladis ise, giden İstanbul Rumlarının (Türk tebaası) sayısının 90.000 Rum içinde 200'ü aşmadığını, bunların da ayaklarını İstanbul'dan kesmediklerini söylemekte-dir (04.12.2017 tarihli görüşme).

1960'ta yaklaşık 230.000'e, 1965'te de 206.000'e düşmüştür.¹⁰⁷

Fakat Rumların Türkiye'yi terk etmelerine, asıl, DP'nin yerine İttihatçı zihniyetin askerî darbeyle geri geldiği 27 Mayıs'tan sonra vuku bulan ve Rumlara artık bu ülkede istikballerinin kalmadığına kesin karar verdiren, yukarıda anlatılan 1964 Sürgünü'nden sonra tanık olunacaktır.¹⁰⁸

Günümüzde Gayrimüslimlere Saldırılar

6 Eylül 1986'da Galata Kuledibi'ndeki Neve Şalom Sinagogu'na yapılan saldırıda 21 Musevi ölmüş, 4 kişi yaralanmıştır. 1 Mart 1992'de yine bombalanan sinagog 15 Kasım 2003'te Şişli'deki Beth İsrail Sinagogu'yla birlikte bir intihar saldırısına uğrayacak, bombalı araç patlatan eylemciler de dahil 27 kişi ölecek, yüzlerce kişi yaralanacaktır.¹⁰⁹

2010'larda CHP, MHP ve özellikle de "sol" olduğunu iddia eden ve konuya yakın çevreler tarafından "Ulusolcu" olarak adlandırılan kimi küçük partiler (İşçi Partisi [sonra Vatan Partisi oldu], Türkiye Komünist Partisi) tarafından temsil edilmeye başlanan Türk milliyetçiliğinin yükselmesi bir yandan Kürtler, bir yandan da Gayrimüslimler aleyhine yoğun bir atmosferin kapısını açacaktır.

Daha önce sözü edilen Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu'nun (Azınlık Raporu) saldırılara uğradığı ve Kasım 2005'te

mahkemeye de verildiği bir ortam söz konusudur. "İmparatorluğun Son Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları" adlı konferansın Boğaziçi Üniversitesinde yapılması devlet tarafından iki kez engellenmiş, konferans ancak üçüncü girişimle yapılabilmektedir.¹¹⁰ Politikacılar,¹¹¹ akademisyenler¹¹² devlet adamları,¹¹³ bürokratlar¹¹⁴ ve tabiatıyla medya Gayrimüslimler ve misyonerler aleyhinde gerçek bir nefret söylemiyle ortaya çıkmaktadır.

Bu atmosferde Gayrimüslimlere, Protestanlığa geçen çok az sayıda Müslümana,¹¹⁵ Hristiyan din adamlarına ve ayrıca misyonerlere saldırılar başlayacaktır:

5 Şubat 2006'da Trabzon'daki Santa Maria Katolik Kilisesi Rahibi Andrea Santoro 16 yaşında bir genç tarafından ayinden sonra kurşunlanarak öldürülecektir. 12 yıl yatıp çıkan katil, Santoro'yu Hristiyanlık adına

110 Bu konuda bkz. Oran, "2005 Osmanlı Ermenileri Konferansı" kutusu, TDP-III, s. 85.

111 DSP eski Genel Başkan Yardımcısı Rahşan Ecevit'in 03.01.2005'te İhlasHaber Ajansı'na demec: "AB'ye gireceğiz derken dinimiz elden gidiyor" (<http://haber.gazetevatan.com/0/43835/1/gundem>).

112 Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Yusuf Halaçoğlu, 1915'te öldürülmek için din değiştirmiş Ermenilerin torunlarının devlet tarafından ev ev tespit edilmiş olduklarını ve izlendiklerini açıklamıştır (*Radikal*, 20.08.2007).

113 Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in Konferans hakkında TBMM'de konuşması: "Bu, Türk milletini arkadan hançerlemektir" (*Hürriyet*, 25.05.2005).

114 Trabzon'da bildiri dağıtan gençlere karşı linç teşebbüsleri üzerine İstanbul Emniyet Müdürü Celalettin Cerrah'in demeci: "Güzel bir tepki, vatandaşlarımızın tepkisi." (*Milliyet*, 31.08.2006).

115 Diyanet İşleri Başkanlığından sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Aydın, misyonerlik faaliyetleri sonucunda 28.03.2005 itibarıyla toplam 368 kişinin din değiştirdiğini açıklamıştır (*Radikal*, 28.03.2005; <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=147855>). İçişleri Bakanlığı bilgilerine göre, 1999-2006 yılları arasında 338 Müslüman Hristiyanlığı seçmiştir (*Radikal* 24.04.2007; <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=218964>).

107 D. Güven, a.g.e., s. 146-147.

108 Bu pogrom ve DP'nin konumu hakkında, az ileride **1940'ların sonu ve 50'lerin başı: Görelî Rahatlama ve DP ve Gayrimüslimler** altbaşlıklarına da bkz.

109 http://tr.wikipedia.org/wiki/Neve_%C5%9Ealom_Sinagogu ve http://tr.wikipedia.org/wiki/2003_%C4%B0stanbul_Sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1

misyonerlik yaptığı için öldürdüğünü söyleyecektir.¹¹⁶

1 Temmuz 2006'da Samsun'daki İtalyan Katolik Kilisesi Rahibi Pierre Brunissen bıçaklı bir saldırıda yaralanacaktır.

18 Nisan 2007'de Malatya'da Protestan dinsel yayınlar yapan Zirve Yayinevi'nin çarşadaki bir pasaj içinde bulunan bürosu "milletçi" gençler tarafından basılacak, biri Almanya ikisi T.C. yurttaşı 3 Protestan boğazları kesilerek öldürülecektir.

İşin en az bunun kadar acı bir tarafı da, açılan Zirve Katliamı davasında 32 klasörlük iddianamenin 8 klasörünün cinayetle, 24 klasörünün ise Türkiye'deki misyonerlik faaliyetleriyle ilgili olmasıdır.¹¹⁷

17 Aralık 2007'de İzmir Bayraklı'daki Sen Antuan Kilisesi Rahibi Adriano Francini 19 yaşındaki bir genç tarafından bıçakla yaralanacaktır.

İskenderun'da görev yapan Katolik rahip Luigi Padovese, 3 Haziran 2010'da boğazı bıçakla kesilerek öldürülecektir.

Bu cinayetler arasında bir bağ olduğu, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonunda Hrant Dink ve Festus Okey¹¹⁸ cinayetlerinin incelenmesi için kurulan Alt Komisyon'un 22 Temmuz 2008 tarihli raporunda da yer alacaktır.

116 <http://www.hurriyet.com.tr/rahip-santonun-katili-11-yil-sonra-konustu-40337132>

117 Erol Önderoğlu, *Bianet*, 20.11.2007. Kasım 2017'de yine Malatya'da, Alevi 13 kişinin evlerinin kaplarına kırmızı boyayla çarpı işareti konulmasının ardından, Kurtuluş Kiliseleri Derneği Malatya Temsilciliğine taşlı saldırıda bulunulmuştur (<http://malatyahaber.com/haber/kilise-temsilciligine-tasli-saldiri/>).

118 Festus Okey adlı Nijeryalı Siyah, 20.08.2007 tarihinde Beyoğlu Emniyet Asayiş Büro Amirliğinde gözaltındayken polis tarafından öldürülmüş, Okey'i vuran polisin aynı zamanda olay tutanağını da yazdığı ortaya çıkmıştı.

Hrant Dink Cinayeti

Bu Gayrimüslim saldırıları arasında en büyük tepkiyi doğuran cinayet, Agos'un kurucusu ve başyazarı Hrant Dink'in öldürülmesi oldu.

Dink, Atatürk'ün manevi kızlarından pilot Sabiha Gökçen'in çocukluk adının Hatun Sebilciyan olduğuna ilişkin haberi 6 Şubat 2004 tarihli Agos'ta yayınlayarak Genelkurmay'ın şiddetli tepkisini çekmişti. Ermeni diasporasını eleştiren bir yazı dizisindeki bir cümle (bkz. Hrant Dink ve "Türklerin Zehirli Kanı" Meselesi kutusu), diasporaya eleştiri değil "Türklüğe hakaret" olarak yorumlanarak,¹¹⁹ Dink'in Ekim 2005'te TCK Md. 301/1'den mahkum edilmesine ve hakkında yeni davalar açılmasına sebep oldu.

Hrant Dink bu atmosferde, 19 Ocak 2007'de, Agos binasının önünde 17 yaşında Trabzonlu bir genç tarafından arkadan vurularak katledildi.¹²⁰

Türk yargısının Dink'i TCK 301/1'den suçlu bulan mahkeme kararı, cinayetten sonra ailesinin yaptığı beş ayrı başvuruyla birleştirilerek 14 Eylül 2010'da AIHM tarafından karara bağlanacak ve Türkiye, AIHS'nin 2. (yaşama hakkı), 10. (ifade özgürlüğü) ve 13. (etkili başvuru hakkı) maddelerini ihlalden mahkum edilecektir.¹²¹

119 Bkz. yukarıda **Günümüzde Durum** altbaşlığı.

120 Bkz. S. Akgönül, "Hrant Dink Cinayeti Davası", *TDP-III*, s. 736.

121 Bkz. S. Akgönül, "AIHM'nin Hrant Dink Kararı" kutusu, *TDP-III*, s. 739. Türkiye'nin bu davada kendini savunması hakkında bkz. Oran, "Türkiye'nin H. Dink Davasında AIHM'e Cevabı" kutusu, *TDP-III*, s. 736-737.

Hrant Dink ve "Türklerin Zehirli Kanı" Meselesi

H. Dink'in "Türk'ten boşalacak o zehirli kanın yerini dolduracak temiz kan, Ermeni'nin Ermenistan'la kuracağı asil damarında mevcuttur" cümlesi hakkında, mahkemenin tayin ettiği bilirkişiler şunu ifade ettiler:

"Zehirli kan olarak ifade edilen husus, Türk-lükte ya da Türklerde değil, Ermeni kimliğinde yer alan, sanığın ifadesiyle, hatalı anlayıştır."

Agos'ta yayınlanan 8 parçalık dizinin konuyla ilgili 6., 7. ve 8. bölümlerine bakıldığında durum aynen şöyledir:

* * *

6. Bölüm:

"[Yahudilerin aksine] 'Hakkı esirgenmiş Ermeniler' bundan böyle kimliğini 'Gerçekleri talep etme inadı' üzerinden yaşamaya çabalamış, gelinen noktada da bu inat Diaspora Ermeni kimliğinin temel düsturu haline dönüşmüştür. Diasporanın ilk kuşakları için ayakta kalabilmenin, tükenmemenin adı olan bu inat, üçüncü ve dördüncü kuşaklarla birlikte gerçekleri dünyaya kabul ettirme inadına dönüşmüştür. İşte bu inadın ortaklaşmış hali Ermeni Diasporasının ruhsal pozisyonunu yansıtır. Bu ruhu sürekli tutmak ise Ermeni kimliğini yaşatmanın temel aracı durumundadır."

"[Özür elde eden Yahudilerin aksine] Ermeni halkının travmatik hastalığı hâlâ sürmektedir ve kimliği asıl kemiren ve tüketen de bu sağlıksız ruh halidir (...) Ermeni kimliğinin bugünkü yapısını şekillendiren ve Ermeni kimliğinde bir tür kanserojen tümör işlevi gören asıl etken 'Türk' olgusudur (...) Yaşanılan birliktelik öylesine derindir ki, bu birlikteliğin bozuluşunu ihanet olarak tanımlamak her iki tarafın da kullandığı karşılıklı bir argümandır. Ermeni milletini Sadık Millet olarak adlandıran, ancak, daha sonra ihanet ettiklerini id-

dia eden Türk görüşü karşısında, Ermeniler, 1915'te yaşananları salt bir halkın topluca imhası olarak yorumlamaz; bunun aynı zamanda asırlar süren ilişkiye ihaneti de içinde barındırdığını belirtirler."

"Türk-Ermeni ilişkisinin günümüzde geldiği nokta ise şudur: Ermeniler ve Türkler birbirlerine bakışlarında klinik iki vaka durumundadırlar. Ermeniler travmalarıyla, Türkler de paranoyalarıyla. İçinde debelendikleri bu sağlıksız halden kurtulmadıkça -Türkler belki değil ama- Ermeniler'in kendi kimliklerini sağlıklı şekilde yeniden yapılandırmaları mümkün gözükmemektedir. Özellikle Türkler 1915'e bakışlarında empatik bir yaklaşıma girmedikçe, Ermeni kimliğinin sancılı kıvranışı devam edecektir. Sonuçta görülüyor ki işte 'Türk', Ermeni kimliğinin hem zehri hem de panzehridir. Asıl önemli sorun ise Ermeni'nin kimliğindeki bu Türk'ten kurtulup kurtulamayacağıdır."

* * *

7. Bölüm:

"Ermeni kimliğinin 'Türk'ten azad olmasının görünür iki yolu var. Bunlardan biri, Türkiye'nin (devlet ve toplum olarak) Ermeni ulusuna karşı empatik bir tutum içine girmesi ve nihayetinde Ermeni ulusunun acısını paylaştığını belli edecek bir anlayış sergilemesidir (...) İkinci yol ise bizzat Ermeni'nin 'Türk'ün etkisini kendi kimliğinden atması (...) Esas olarak tercih edilmesi gereken yol da budur."

"Ermeni kimliğinin sağlığını Fransız'ın, Alman'ın, Amerikalı'nın ve ille de Türk'ün soykırımı kabul edip etmemesine endekslı bir durumda bırakmak, Ermeni dünyasının artık terk etmesi gereken bir hatadır. Gayrı bu hatadan uzaklaşmanın ve 'Türk'ü Ermeni kimliğindeki bu etkin rolünden ötelemenin zamanı gelip de geçmiştir... Kimlikel dinginliğini 'Türk'ün olumsuz ve kayıtsız varlığına kilitleyen Ermeni dünyasının, tüm ortak performansını dünya üzerinden 'Türk'e baskı uygulamaya ve soykırımı kabul ettirmeye ayırması, ne yazık ki kimliğin uyanışını erteleyen koca bir

zaman kaybından başka bir şey değildir (...) Ermeni kimliğinin 'Türk'ten kurtuluşunun yolu gayet basittir: 'Türk'le uğraşmamak... Gayrı Ermenistan'la uğraşmak."

* * *

TCK md. 301/1'den dava açılmasına sebep olan cümle, bunun hemen ardında, 8. Bölümün başındadır. Burada Dink, Diaspora'ya, bizzat zehirlediği

kanını temizleme yöntemi önermektedir:

"Türk'ten boşalacak o zehirli kanın yerini dolduracak temiz kan, Ermeni'nin Ermenistan'la kuracağı asil damarında mevcuttur."

(Kaynak: Oran, TDP-III, s. 86-87'den H. Dink, "Ermeni Kimliği Üzerine" dizisi, Agos, 07 Kasım 2003-14 Mayıs 2004) (dizinin tümü için: <http://www.baskinoran.com/belge/ErmeniKimligiUzerine-HrantDink.pdf>)

iii) Yasalarda, Antlaşmalarda ve Uygulamada Dinsel Ayrımcılık

Gayrimüslimleri dışlayan bu uygulamaların tetikçisi, yukarıda oluşum süreci anlatılan 1924 Anayasası Md. 88'in tamamen din faktörü üzerine inşa ettiği, "Türk vatandaşı olma" ile "Türk olma" arasındaki ayrımıdır.

Bu ayrım, yine Anayasa Md. 92'nin ve bütün dönem boyunca çıkarılan yasaların temelini oluşturmuştur. Md. 88 ruhunun Md. 92 üzerinden dönem yasalarına nasıl yansıdığını ve Lozan'daki azınlık koruma hükümlerinin ihlaline nasıl yol açtığını kronolojik sırayla görelim:

Lozan Ertesinden 1930'lara Baskılar

Gayrimüslimlerin Türk kavramından dinleri nedeniyle dışlanmasını tescil eden yasalar ve davranışlar Lozan'dan hemen sonra başladı.

Cumhuriyetin 20 Nisan 1924 tarihli ilk anayasasının 92. maddesi, devlet memuru olabilmeyi "siyasi haklara sahip olan her Türk'e" ("Türk vatandaşı"na değil) verdi, bu hüküm de T.C. yurttaşı olup "Türk" (yani, Müslüman) olmayan azınlıkların devlet memuru olmalarını engellemek için kullanıldı.

Memur olabilmenin birinci şartını yurttaşlıktan söz etmeksizin Md. 4/A'da "Türk olmak" olarak belirleyen 1926 tarih ve 788 sayılı Memurin Kanunu da, Anayasa Md. 92'nin uygulaması olarak, devlet memuriyetine girişi Gayrimüslimlere kapatmak için kullanıldı.

Durum en iyi şöyle özetlenebilir:

Anayasa Md. 88 kullanılarak Anayasa Md. 92 yazıldı, bu madde kullanılarak 788 sayılı Memurin Kanunu yazıldı, bu kanun kullanılarak da Lozan'ın en azından 39/1, 2 ve 3. maddelerini ihlal eden uygulamalar devreye sokuldu.

Aşağıda, bu yasa ve uygulamaların başlıcalarını göreceğiz. Yanlarına da, parantez içinde, Lozan'ın en çok hangi maddesindeki/maddelerindeki azınlık koruma hükümlerini ihlal ettiklerini yazacağım. Tabii, bütün bu ihlallerin her birinin, en başta, Lozan'ın 37. maddesinin ihlali olduğunu da akılda tutmak gerekiyor.

* * *

24 Ocak 1924 tarih ve 964 sayılı Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kanun¹²² Md.

122 Resmi Gazete, tarih 06.02.1927, sayı: 558 (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbtmmc005/kanunbtmmc005/kanunbtmmc0050)

1, eczane açma şartları arasında “Türk bulunma”yı da zikretmiş ve Gayrimüslimlerin eczane açmasını engellemeyi hedeflemiştir. (Lozan Md. 39/1, 2 ve 3’ün ihlali).

Kapatılması kararlaştırılan eczanelerin sahiplerinin adları incelendiğinde, bunların % 87’sinin Gayrimüslim olduğu görülmektedir.¹²³ Türk Eczacılar Cemiyeti Başkanı Hasan Derman, eczacılığın “Türkleştirilmesi” çabalarını, “(...) yerli elemanların sarf ettiği bütün gayretlere rağmen, gerek ecza ticareti kısmında gerekse eczane alanında kapitülasyonların yerleştiği gayri millî ve hatta gayri meslekî anasırı kökleme mümkün olmamıştı” biçiminde ifade etmektedir.¹²⁴

* * *

İstanbul Barosuna kayıtlı avukatların dosyaları, 3 Nisan 1924’te 460 sayıyla çıkarılan Muhamat [Avukatlık] Kanunu¹²⁵ uyarınca ve kanunun 2/2. maddesinde sözü edilen “suişöhretle maruf ve müstehir olmamış bulunmak” (kötü şöhretle tanınmamış olmak) ölçütüne göre incelenmiş ve Rum avukatların % 75’inin, Ermenilerin ise % 73’ünün mesleğe devam edemeyeceğine karar veril-

miştir. Böylece Rum ve Ermeni avukatların sayısı eskiye oranla dörtte bire inmiştir.¹²⁶ (Lozan Md. 39/1, 2 ve 3’ün ihlali).

* * *

1924’te, Kayserili Pavli Karahisaridis’in (Papa Eftim I, Zeki Erenerol) “Bağımsız Türk Ortodoks Kilisesi” Fener’e rakip olarak desteklenmiştir. Cemaati birkaç yüz kişiyi aşmayan bu Kilise’nin Galata’da Fener’e ait üç kiliseyi devlet desteğiyle (günümüzde de devam edecek biçimde) işgal ederek Fener’e bir süre ciddi baskı yapması sağlanmıştır. (Lozan Md. 40’ın ihlali).

Fakat bütün cemaati Erënerol ailesinden ibaret olan bu “Kilise”, özellikle 1940’lardan sonra devlet tarafından unutulmaya terk edilecektir.¹²⁷ Derin Devlet toplantılarını bu kiliselerde yaptırdığı ve örgüte dahil olduğu gerekçesiyle Ergenekon davasında yargılanan Sevgi Erenerol, Papa Eftim’in torunudur. (Lozan Md. 42/3’ün ihlali).

* * *

1920’lerde ve 30’larda, yarı resmî Türk Ocakları’nın öncülüğünde “Vatandaş Türkçe Konuş!” kampanyaları düzenlenmiştir. Sokakta başka dil konuşan Gayrimüslimlere açıkça ve bazen şiddet kullanılarak müdahale edilmiştir. (Lozan Md. 38/1, 39/1, 39/2 ve özellikle de 39/4’ün ihlali).

0964.pdf).

123 R. Bali, *a.g.e.*, s. 218.

124 Mehmet Karayaman, “Türkiye’de Eczane Sayılarının Sınırlandırılmasına İlişkin Düzenlemeler ve Sonuçları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X/1 (2008), s.120’den Hasan Derman, “Cumhuriyet Devrinde Eczacılığın İnkişafı ve Amilleri”, Remzi Kocaer, *Türkiye Eczacılar Almanığı*, İstanbul, 1949, s.28.

Karayaman bu makalede, “964 Sayılı Kanun’dan beklenen neticelerin başında, büyük oranda gayrimüslimlerin elinde olan ecza ticareti ve eczane işletmeciliğinin Türkleşmesi, Türklerin bu meslekte ağırlık kazanmasını sağlamaktı” demektedir (<http://ist-univ.dergi-park.gov.tr/download/article-file/13216>).

125 *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 5, s. 764-769 (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanun-bmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200460.pdf).

126 S. Akgönül, *Türkiye Rumları...* s. 78-80; Bali, *a.g.e.*, s. 225-226; Alexandris, *a.g.e.*, s. 111-112. Mesleğe devam edemeyecekleri kararı Musevi avukatlar arasında % 43, Müslüman avukatlar arasında da % 47’dir. Akgönül’ün (s. 79-80) dönemin günlük gazetesi *La Gazette*’ten aktardığı tabloya göre aradaki fark şudur ki, Gayrimüslim avukatlar için bu tasfiye “kötü şöhret” nedeniyle, Müslüman avukatlar içinse “kamu görevinde çalışıyor olmak” nedeniyle alınmıştır. Ayrıca bkz. Koraltürk, *a.g.e.*, s. 205-228.

127 Bkz. Melek Fırat, “Papa Eftim ve Türk Ortodoks Patrikhanesi” kutusu, *TDP-1*, s. 190, ayrıca s. 340-342.

1942'de Antalya Milletvekili Rasih Kaplan TBMM kürsüsünden şöyle konuşmaktadır: "Bazı unsurlar pek arsızca hareket ederek Türk milletinin diline hürmet etmiyorlar. Evlerinde istedikleri dili konuşabilirler. Fakat umumi yerlerde bir kısım Türk vatandaşının konuştuğu dil Türkçe değildir. Ey vatandaş! Eğer Türk vatandaşı isen Türk diline saygı göster. Karşındaki Türkleri de rencide etme."¹²⁸

* * *

Şubat 1925'ten 1930'lara kadar süren idari bir yasakla, Gayrimüslimlerin İstanbul il sınırları dışına izinsiz çıkmaları engellenmiştir.¹²⁹ Bu yasak, özellikle, Anadolu'ya mal satan Gayrimüslim toptancı tüccarı saracaktır. (Lozan Md. 38/3'ün ihlali). 1964'ten sonra da İmroz-Bozcaada sakini Rumların İstanbul'a gidiş gelişleri özel izne tabi tutulacaktır.

* * *

1925 sonunda Medeni Kanun'un getirilmesi üzerine, Rumlar başta olmak üzere İstanbul'un bütün Gayrimüslimleri, Lozan'ın 42/1. maddesiyle kendilerine tanınmış "gelecek ve görenek" ayrıcalıklarından (özellikle de, Kilise nikahından) vazgeçmeye zorlanmışlardır. Direnenler için tutuklamalara girişilmiştir. Museviler hemen, Ermeniler epey direndikten, Rumlar ise çok direndik-

ten sonra baş eğmişlerdir.¹³⁰ Bu zorlama ve sonucu olan "haklardan feragat",¹³¹ her türlü uluslararası/ulusal hukuki dayanaktan yoksundur ve azınlık hakları teorisine ve hukukuna da aykırıdır. (Lozan Md. 42/1 ve 2'nin ihlali).

* * *

1926'da yabancı şirketler, T.C. veya yabancı uyruklu Gayrimüslim personellerinin işten çıkartılarak yerlerine Müslüman-Türk personel alınması için ciddi baskıya maruz kalmışlardır.¹³² (Lozan Md. 38/1, 39/1, 39/2 ve özellikle de 39/3'ün ihlali).

* * *

10 Nisan 1926'da kabul edilen 805 sayılı İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun'un,¹³³ Türk uyruğundaki şirketlerin Türkiye dahilindeki her türlü işlemlerinin Türkçe yapılmasını zorunlu kılması yoluyla, Türkçe ticari yazı diline aşına olmayan Gayrimüslimler işten çıkartılmaya zorlanmıştır. (Lozan Md. 39/3 ve 4'ün ihlali).

* * *

28 Mayıs 1927'de kabul edilen 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun¹³⁴ 28. madde-

128 Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi - Tek Parti Döneminde Azınlık Karşısı Politika Örneği*, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s. 84'ten ve Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, 5. baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2009, s. 159'dan *Akşam*, 06.08.1942.

129 R. Bali, a.g.e., s. 45, 89-90 ve 220-221; Alexandris, a.g.e., s. 140, 180 ve 318. Bali (s. 127, dn. 267) bu yasağın esas olarak 1932'de, Alexandris (s. 318) ise 1930'da kaldırıldığını söylemektedir.

130 Konuyla ilgili olarak bkz. Alexandris, a.g.e., s. 136-139; Bali, a.g.e., s. 57-66 ve 87-102; Aktar, *Varlık Vergisi...*, s. 112-113.

131 Bkz. Altıncı Bölüm, *Sınırlamanın Savunulması: "Feragat" ve "Teamül"* altbaşlığı.

132 R. Bali, a.g.e., s. 206-228.

133 *Resmî Gazete* tarih: 22/4/1926, sayı: 353; *Düstur* 3. Ter-tip, Cilt: 7, s. 9. (<http://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat-Metin/1.3.805.pdf>).

134 *Resmî Gazete*, tarih 15.06.1927, sayı 608. http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc005/kanuntbmmc005/kanuntbmmc00501055.pdf;

si, yasada sözü edilen izin ve bağışıklıklardan yararlanabilmeyi, müdür ve muhasebeci dışında bütün memur, müstahdem ve işçilerin “Türk olması”na bağlamıştır.

Aynı koşul, 26 Haziran 1927 tarihinde 1149 sayıyla kabul edilen Sigortacılığın ve Sigorta Şirketlerinin Teftiş ve Murakabesi Hakkında Kanun’un¹³⁵ 23. maddesinde de vardır. (Lozan Md. 39/1, 2 ve 3’ün ihlali).

* * *

“ Rum nüfusun Türk nüfusun iki misli olduğu Bozcaada ve nüfusun neredeyse tamamen Rumlardan oluştuğu Imroz hakkında¹³⁶ Lozan Antlaşması’nın getirdiği Md. 14 hükmü şöyledir:¹³⁷ ”

135 Resmi Gazete, tarih 30.07.1927, sayı 645 ve 646 (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc005/kanuntbmmc005/kanuntbmmc00501149.pdf).

136 1881-82 nüfus sayımına göre, Limni Sancağı’na bağlı Imroz’da 9.357 Rum, 99 Müslüman; Bozcaada’da ise 2.479 Rum ve 1.247 Müslüman vardır (Elçin Macar, “Imroz ve Bozcaada’nın Türkiye’ye Bırakılması ve 1928 Tarihli Bir Rapor”, *Suriçi’nde Bir Yaşam – Toktamış Ateş’e Armağan*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 374’ten Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1930-1914) - Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 170-171).

1927 sayımında da durum farklı değildir. Toplamı 6.762 olan Imroz nüfusunun 6.555’i Rum, 157’si Türk’tür (E. Maçar, aynı makale, aynı sayfadan, Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, *Differentiation in the Demographic Structure of Gökçeada since 1923*, yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe University Institute of Population Studies, 2001, s. 10).

137 Mübadele Sözleşmesi (30.01.1923), Anadolu’dan kaçanlara Yunanistan’da hemen yer açmak için Lozan Barış Antlaşması’ndan (24.07.1923) yaklaşık altı ay önce yapılmıştır. Bu nedenle, önce diğer Helen nüfuslu Ege adaları gibi Yunanistan’a verilmeleri konuşulmuş ve Sevr’de karara da bağlanmış olan Imroz ve Bozcaada, Çanakkale Boğazı’nın hemen önünde yer almaları, dolayısıyla Türkiye’nin güvenliği açısından önemli olmaları nedeniyle sonunda Lozan’da Türkiye’ye verilmiştir. Bu sebeple de, buradaki Rumlar Lozan Md. 14’ün bu dolaylı hükmüyle Mübadele’den bağışık tutularak Kesim III’deki azınlık haklarına kavuşturulmuştur.

“Türk egemenliği altında kalan Imroz adasıyla Bozcaada, yerel yönetim ile can ve mal güvenliği bakımından, Müslüman-olmayan yerli halka gerekli bütün güvenceyi sağlayan, yerel unsurlardan kurulu bir özel yönetim örgütünden yararlanacaktır. Bu adalarda düzenin korunması, yukarıda öngörülen yerel yönetim örgütünün aracılığıyla yerli halktan seçilmiş ve bu örgütün emrinde bulunan bir polis kuvvetince sağlanacaktır.

“Rum ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin olarak Türkiye ile Yunanistan arasında kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan hükümler, Imroz ve Bozcaada adaları halkına uygulanmayacaktır.”

Birinci paragrafta bu adaların yerel özerklik sahibi olacağı belirtilmektedir. Bu hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. (Lozan Md. 14/1’-in ihlali).

İkinci paragrafta ise “[Mübadele] Imroz ve Bozcaada adaları halkına uygulanmayacaktır” denilerek, bu adalardaki Rumların etabli statüsüne sahip olarak Lozan Kesim III’deki Gayrimüslim azınlık haklarından yararlanacakları kabul edilmektedir.¹³⁸

Bu hakların en önemlisi, Lozan Md. 40’ta dile getirilen, kendi dilinde eğitim hakkıdır. Oysa bu hakkın kullanımı da fiilen imkansız hale getirilmiştir. (Lozan Md. 14/2 üzerinden Lozan Md. 40’ın ihlali) (bkz. *Imroz-Bozcaada Statüsünün İhlali* kutusu)

* * *

11 Nisan 1928 tarihinde çıkartılan 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı San’atlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanun¹³⁹ Md. 1, Türkiye’de

138 Etabli için bkz. Beşinci Bölüm, 3) **Rumlar** başlığı altında **Nüfus** altbaşlığı.

139 Resmi Gazete tarih 14.04.1928, sayı 863 (<http://www>

İmroz-Bozcaada Statüsünün ihlali

Lozan Md. 14/1'le getirilen yerel özerklik Lozan'dan sonra hiç uygulanmamış, 25.06.1927 tarih ve 1151 sayılı Bozcaada ve İmroz Kazalarının Mahalli İdareleri Hakkında Kanun¹ tarafından da ortadan kaldırılmıştır. Şöyle ki:

Yerel halktan oluşacak nahiye meclisine seçmek ve seçilebilmek için Md. 3'e göre anayasadaki milletvekili seçilebilme şartları gerekmektedir. Oysa, o tarihte adalı Rumlardan çok azı bu şartlara sahiptir.

Md. 7'ye göre nahiye meclisinin kararları İçişleri Bakanlığı tarafından iptal edilebilecektir.

Md. 15'e göre, memur ve müstahdemler için adalar ahalisinden gerekli niteliklere sahip kişiler bulunamazsa Türkiye'nin diğer bölgelerinden sağlanacaktır.

Adalılardan oluşacak kolluk kuvvetinin Md. 16'ya göre jandarma nizamnamesindeki koşullara (askerî okuldan yetişmek) sahip olmaları gerekmektedir.

Muhtarlar ise, Md. 17'ye göre, seçebilme koşullarına sahip kişilerin belirleyeceği üç aday arasından nahiye müdürü tarafından belirlenecektir.

* * *

Adalar sakini Gayrimüslimlere Lozan Md. 14/2'yle getirilen azınlık haklarına gelince, bu hakların kullanılması da başından beri engellenmiştir.

Türkiye'de genellikle, İmroz-Bozcaada Rum okullarının 1927'de devlet tarafından kapatıldığı kanaati hakimdir. Oysa bunları devlet kapatmamıştır. Ama, Lozan Md. 14/2'nin getirdiği azınlık haklarından en önemlisi olan kendi dilinde (Rumca) eğitimi yine 1151 sayılı kanunun 14. maddesiyle fiilen ortadan kaldırarak ve başka tedbirler ala-

rak kapanmalarını sağlamıştır.

Bu 14. maddeye göre tedrisat Türkçedir. Çocuklarına kendi dinini ve lisanını öğrettirmek isteyen veliler, hükümetçe onaylı ve denetlenen ve ücreti veliler tarafından ödenecek özel bir hoca-ya program ve ders saatleri dışında din ve dil derslerini okutturabileceklerdir. Türk öğretmenlerin maaşlarından da veliler sorumludur.

Böylece adalarda Rumca tedrisata son verilmiş, İmroz'daki 10 okulda okuyan 1.385, Bozcaada'daki 2 okulda okuyan 450 öğrenci² Türkçe tedrisata geçirilmiştir. Öğretmenlerin üçte ikisinin Türk olması zorunluluğu getirilmiştir.³ Bunların maaşları Rum cemaati tarafından ödenecektir. Rumca dersler günde 1 saate indirilmiştir. Eylül 1925'te Rum öğretmenlerin Türkçe sınavına girmeleri istenmiştir.⁴ Artık sadece lise mezunu olan ve Ankara'dan onay alabilen öğretmenler çalışabilecektir. Oysa 1 öğretmen haricinde hepsi adanın 8 yıllık okullarının mezunlarıdır. Bu koşullarda 1926-27 ders yılında sadece 2 okul faaliyetini sürdürebilmiştir.⁵

Bu koşullar sonucunda, 1928 öğretim yılında 1.200 öğrenciye hizmet veren 5 ilkokul ve 1 ortaokula sahip eğitim sistemi durma noktasına gelmiştir. Rumca eğitim sadece haftada belirli saatlerde sağlanabildiği için, imkanı olan çok az sayıda öğrenci Rumca eğitim alabilmek için çevre Yunan adalarına (özellikle Limni), Selanik ve İstanbul'a aileleriyle birlikte göçmek zorunda kalmıştır.

1 Resmi Gazete, tarih: 20.07.1927, sayı: 638 (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc005/kanuntbmmc005/kanuntbmmc00501151.pdf).

2 E. Macar, "İmroz...", s. 373'ten, *İmbros* (Atina İmrozlular Derneği dergisi), no. 18-19, 1993, s. 21.

3 E. Macar, aynı makale, 373'ten, Alexis Alexandris, "İmbros and Tenedos: A Study of Turkish Attitudes Toward Two Ethnic Greek Island Communities Since 1923", *Journal of the Hellenic Diaspora*, Cilt VII, no. 1, Bahar 1980, s. 17.

4 E. Macar, aynı makale, s. 374'ten, Nikolaos A. Dalas, *İmbros et sa Diaspora*, Paix - Bulletin de Monastère Orthodoxe Français St. Nicholas de la Dalmerie, supplément no. 87, 1996, s. 26.

5 E. Macar, aynı makale, s. 374'ten, Giannis Mihail Grintakis, *İmbros kai Tenedos-Dio Ksheasmena Ellinika Nisia (1910-1930)*, Atina, t.y., s. 135-140.

* * *

Bu durum 1930'ların ortalarında biraz düzelmele birlikte 1951'e kadar devam etmiştir.⁶

Rumca tedrisat yasağı, Demokrat Parti iktidarı sırasında 5 Şubat 1951 tarih ve 5713 sayılı yasayla⁷ kaldırılmıştır.⁸

27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra durum tekrar değişmiştir. İ. İnönü hükümeti zamanında 16 Temmuz 1964'te 502 sayılı yasayla⁹ Rumca tedrisat yasağı aynen geri getirilmiştir. Bunun ardından Milli Eğitim Bakanlığı, 29 Temmuz 1964

6 Ioakeim Boutaras, *1 Ekpaidefsi stin Imvro* [İmroz'da Eğitim], Atina, Syllogos Imvrion, 2013, s. 235-296. Atina İmrozlular Derneği tarafından yayınlanmış bu Yunanca çalışmadan yararlanmamı sağlayan Konstantinos Christoforidis'e teşekkür ederim.

7 *Resmî Gazete* tarih: 12.02.1951, sayı: 773 (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc033/kanuntbmmc033/kanuntbmmc03305713.pdf).

8 Bkz. aşağıda **1940'ların Sonu ve 50'lerin başı: Görelî Rahatlama** altbaşlığı.

9 *Resmî Gazete* tarih: 23.07.1964, sayı: 11761 (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc047/kanuntbmmc047/kanuntbmmc04700502.pdf).

tarih ve 2690 sayılı kararıyla, okullardaki Rumca tedrisatın sona erdiğini bildirmiş, okulların mülkleri 25 Eylül 1964 tarih ve 701-16-0-41156 sayılı kararla yerel yönetimlere devredilmiştir.¹⁰

İmroz'un adı, 29 Temmuz 1970 tarih ve 8479 sayılı Bakanlar Kurulu kararnamesiyle Gökçeada olmuştur.

* * *

Beşinci Bölüm'de de belirtildiği gibi, Rumca eğitim sembolik sayıda öğrenciyle de olsa 2013'ten sonra yine başlamıştır. Fakat bu olanak fiilîdir, siyasi iradenin izniyle mümkün olmuştur; hukuki durum değişmiş değildir. Çünkü 1964'teki Rumca tedrisat yasağı halen hukuken geçerlidir.

Okul binası da zaten, eskiden Rumlara ait iken devletçe elkonulup Özel İdare'ye devredilmiş bir binadır ve Özel İdare şimdi burayı okul için "süresiz ve bedelsiz" olarak tahsis etmiştir. Bu izin her an geri alınabilir. Yani bu bakımdan da eğreti bir durum vardır.

10 Bu ve diğer gelişmeler için bkz. aşağıda **1960'lardan Günümüze** altbaşlığı.

doktorluk yapabilmeyi "Türk bulunmak" şartına bağlamıştır. (Lozan Md. 38/1, 39/1 ve 39/3'ün ihlali).

* * *

Gayrimüslim oldukları halde Süryanilerin Mardin, Adıyaman, Elazığ, Diyarbakır ve Antakya'daki azınlık okulları (idadi), 3 Mart 1924'te 430 sayılı çıkartılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu¹⁴⁰ gerekçe gösterilerek 1928'de kapatılmıştır. (Lozan Md. 37, 38/1, 39/1,

39/3 ve özellikle de 40'ın ve 40 dolayısıyla da 41'in ihlali).¹⁴¹

* * *

27.05.1929'da çıkartılan 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu¹⁴² Md. 6/1'e göre, borsa acentesi olabilmek için "Türk olmak" gerekmektedir. (Lozan Md. 39/1, 39/2 ve 39/3'ün ihlali).

* * *

tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc006/kanuntbmmc006/kanuntbmmc00601219.pdf).

140 *Resmî Gazete* tarih: 06.03.1924, sayı: 63; Düstur 3. Ter tip, Cilt 5, s. 322. (<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/110.html>)

141 Süryani okulları ancak 2014'te İstanbul'da anaokulu olarak açılabilir. Bkz. Beşinci Bölüm, 2) **Süryaniler** başlığı altında **Okullar** altbaşlığı.

142 *Resmî Gazete* tarih: 30.05.1929, sayı: 1203. (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc007/kanuntbmmc007/kanuntbmmc00701447.pdf).

Gayrimüslim işadamlarına çıkartılan engeller, yaklaşık aynı tarihlerde “Türk Malı Kullan” kampanyalarıyla devam edecektir. Sonradan “Yerli Malı Kullan” biçimini alacak olan bu kampanyalar, Kıbrıs sorununun etkisiyle 1950’lerde, “Türk olmayanlardan alışveriş etme!” kampanyalarına dönüşecektir.¹⁴³ (Lozan Md. 38/1, 39/1 ve 39/3’ün ihlali).

1930’lar ve 40’larda Baskılar ve Özellikle Varlık Vergisi

Bu yasaların ardından çıkarılan 11 Haziran 1932 tarih ve 2007 sayılı Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkındaki Kanun, her ne kadar çalışma yasasını yabancılara getiriyor gibi gözükse de, yukarıda da gördüğümüz gibi,¹⁴⁴ T.C. yurttaşlığına geçmemiş Gayrimüslimleri (ve bu arada, Levantenleri) hedef alan bir Türkleştirme yasası olmuştur. (Lozan Md. 38/1’in ihlali).

* * *

Yine yukarıda sözü edildiği gibi, üniversiteli gençleri ve askerî öğrencileri kullanarak başlatılan ve tabela kırma, afiş yırtma, hakaret, adam dövme, dinsel uygulamaları engelleme, tutuklama ve örneğin Şubat 1933’te Vagon-Li şirketinin tahribi gibi çeşitli şiddet olaylarıyla yürütülen “Vatandaş Türkçe Konuş!” kampanyaları yapılmıştır. Bunların sonucunda, azınlıkların İstanbul’a oranla seyreker bulunduğu İzmir ve Edirne gibi yerlerde Türkçeden başka bir dili kamusal alanlarda konuşmak tehlikeli hale gelmiştir.¹⁴⁵

* * *

Devlet ve basın tarafından sert biçimde uygulanan bu baskıların bir parçası olarak, “Türk harsını benimsemeye ve vatandaşlarım arasında milli kaynaşmayı temin etmeye çalışacağımı, bu gayeye vüsul [varmak] için her vakit Türk dili ile konuşacağımı (...)” biçiminde bir taahhütname İzmirli her Musevî’ye Aralık 1932’de imzalatılmış, ayrıca sinagoglarda bu yönde vaazlar verdirtilmiştir.¹⁴⁶ Anadolu ve Trakya’nın çeşitli kentlerinde yaşayan Museviler de Türkçe konuşacaklarını ilan etmişlerdir. (Lozan Md. 38/1, 39/1, 39/2, özellikle de 39/4’ün ihlali).

* * *

21 Haziran 1934 tarih ve 2525 sayılı Soyadı Kanunu ve ardından yayınlanan Soyadı Nizamnamesi, Gayrimüslimleri kamusal alanda görünmez kılmayı amaçlamıştır.

Nizamname önce bazı Gayrimüslim soyadı eklerini yasaklamış, fakat herhalde bu kadar aleni bir yasaklama yurtdışından gelecek eleştiriler açısından sakıncalı görüldüğü için değişikliğe gidilerek daha yuvarlak bir ifadeler kullanılmıştır. Böylece Gayrimüslimlerin “yabancı” olduğu bir kere daha belirtilmiş olmaktadır.¹⁴⁷ (Lozan Md. 39/2 ve 39/3 ihlali).

Yerleşim yerleri ve coğrafi isim değiştirme uygulamaları,¹⁴⁸ özellikle Ermenice, Rumca ve Süryanice adlar için çok yaygın biçimde devreye sokulmuştur.

* * *

143 S. Akgönül, *Türkiye Rumları...*, s. 83.

144 Bkz. 1910’lar, 20’ler ve 30’lar altbaşlığı.

145 R. Bali, *a.g.e.*, s. 105-109 ve 131-181.

146 Aynı kitap, s. 159.

147 Bkz. *Soyadı Kanunu ve Soyadı Nizamnamesinin Öyküsü* kutusu.

148 Bkz. yukarıda “Türk” ve Soy/İrk başlığı.

Mayıs 1941-Temmuz 1942 arasında İstanbul ve Trakya'daki Gayrimüslim erkeklerin 25 ila 45 (bazı kaynaklara göre 20-45 ve 20-60) yaş arasında olanları, askerliklerini yapmış olanlar da dahil, toptan askere alınmış ve ellerine silah verilmeden "amele taburları"na yol inşaatı için gönderilmişlerdir. (Lozan Md. 38/1, 39/1, 39/2, 39/3'ün ihlali).

"Yirmi Kura İhtiyatlar Olayı"¹⁴⁹ diye bilinen bu uygulamanın ilk sinyali, Kasım 1940'taki bir CHP grup toplantısında konuşan E. Orgeneral Kazım Karabekir'den gelmiştir: "(...) tehlikeli unsurları Anadolu'ya transfer etmeliyiz. Bu unsurların terk ettiği evleri, özellikle Beyoğlu'ndakileri, Türklere vermeliyiz (...) Türklerin kanını emen bu unsurlar en güzel evlerde otururken (...)." ¹⁵⁰

K. Karabekir'in bu sözleri önemlidir, çünkü Müslüman halk kitleleri arasında (günümüzde bile) Gayrimüslimlerin zengin ve dolayısıyla da "sömürücü" olduklarına ilişkin yaygın kanaati kristalize biçimde ifade etmektedir.

Milli nefretin üstüne bir de sınıfsal haset ifade eden bu sözler, bir gerçeği görmeyi reddetmektedir:

Gayrimüslimlere askerî ve mülki sınıfa girmeyani memur veya yönetici olma olana-

ğı 1856 Islahat Fermanı'na kadar kapalıdır ve bu tarihten sonra da bu yasak (günümüze kadar) fiilen devam etmiştir. Dolayısıyla bu şehirli insanların bu meslekler dışında para kazanabilecekleri tek alan ticarettir.¹⁵¹

* * *

Şubat 1942'de, Yahudilerin Romanya'dan kaçmak için bindikleri Struma vapurunun İstanbul'a kabul edilmemesi ve sonrasında vuku bulan fecaat üzerine¹⁵² Kudüs'te bir matem merasimi düzenlenmiştir. Merasimin haberi Anadolu Ajansında (AA) çıkınca, Çanak-kale Milletvekili Ziya Gevher Etili TBMM'de şöyle demiştir: "Anadolu Ajansı milli bir müessesedir (...) burada çalışanların yüzde hemen yarısını ırkımın haricinde görüyorum (...) Başvekilim bu ajans işini temizleyecektir, orada temiz insanlar göreceğiz."

Kısa bir süre sonra AA'daki bütün Musevi memurlar işten çıkarılmıştır. Bunun üzerine Alman Büyükelçiliği memnuniyet belirtmiştir. Arkasından, otel ve lokantalarda çalışan Musevi artist ve müzisyenlerin de işlerine son verilecektir.¹⁵³ (Lozan Md. 39/3 ihlali)

* * *

149 Bkz. R. Bali, a.g.e., s. 408-423, S. Akgönül, *Türkiye Rumları*, s. 99-114; R. Bali, *Devletin Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 299-319. Gayrimüslimlerin Osmanlı dönemindeki askerlik durumları için bkz. Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul, Simurg, 2000. Bunların askere alındıkları yaş, resmi belgelerde Rumi tarihle hesaplanmıştır. Yani 1312-1332, Miladi takvimde 1896-1916 arasındadır. Bu durumda, 1941 yılında bu insanlar 25 ila 45 yaşları arasındadırlar.

150 D. Güven, a.g.e., s. 134'ten Rifat Bali, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Azınlıklar - I, 'Yirmi Kur'a İhtiyatlar' Olayı, *Tarih ve Toplum*, No. 179, (Kasım 1998), s. 11-17.

151 Bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi* kutusu.

152 R. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni*, s. 346-360. II. Dünya Savaşı sırasında Nazilerden kaçan Yahudileri Filistin'e götürmek üzere Romanya'dan yola çıkan Struma gemisi Türkiye'ye kabul edilmemiş, Türk makamları tarafından İstanbul'dan Karadeniz'e geri çıkartılmış, Karadeniz'e giren tüm taraflı ya da düşman gemilerini batırma talimatı almış olan bir Sovyet denizaltısı tarafından İstanbul açıklarında batırılmıştır. Struma'dan sonra başka gemilerdeki Yahudilerin Türkiye'ye çıkması da reddedilecek, bu insanlar da denizde ölecektir. Bkz. Rifat N. Bali, *Devlet'in Yahudileri...*, s. 223-272. Struma olayı için ayrıca bkz. http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse_hur/73_yildir_kanayan_yara_struma_faciasi-1303687

153 R. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni*, s. 360-362.

Dönemin tamamen güdümlü olan basınında başlatılan yoğun bir Gayrimüslim nefreti kampanyası ortamında ve Yirmi Kur'a İhtiyatlar olayının hemen ardından, 11 Kasım 1942'de 4305 sayılı Varlık Vergisi Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Bu kanun, Türkiye Cumhuriyeti'nde Gayrimüslimlere ekonomik açıdan asıl darbeyi vuran ve Gayrimüslim'den Müslüman'a en büyük sermaye transferini gerçekleştiren uygulaması olarak, ayrımcılık açısından bilinen bütün örnekleri aşmıştır.¹⁵⁴ (Lozan Md. 38/1, 39/1, 2 ve 3'ün ihlali). (Bkz. Görsel).

Vergiye çok özetle anlatmak gerekirse:

Ödenecek vergi miktarı bürokratin iki dudağı arasındadır, itirazı temyizi yoktur, 15 gün içinde tarh edilir (miktarı belirlenir), 15 gün sonra da tahsile gidilir. Mükellef bunu izleyen 15 gün içinde de ödeyemezse, taşınmazları (beraber oturduğu akrabalarının-ki de dahil) içindeki eşyalarla birlikte haczedilerek satılır. Bu da borcu ödemeye yetmezse mükellef bedenen çalıştırılır ve alacağı ücretin yarısı borçlarına mahsup edilir.¹⁵⁵



AŞKALEDE VARLIK VERGİSİ MÜKELLEFLERİ ÇALIŞIYORLAR:
Mühendis - Aharın Boşverisi, taşları glazeli benden oturmışın.
Boşver - Ederim para, istediğinizde istiyebilirsiniz.

Görsel: Basında Varlık Vergisi (<http://www.dunyabulteni.net/tarihten-karikaturler/199415/askalede-varlik-vergisi-mukellefleri-calisiyorlar>)

İşin püf noktası şuradadır ki, yasanın kabul edilmesinin iki ay öncesinden itibaren, çok çeşitli resmî (MIT, bankalar, vb.) ve gayriresmî (mahalle sakinleri, vb.) istihbarat kaynakları kullanılarak vergi mükellefleri hakkında fiilen M (Müslüman) ve G (Gayrimüslim) cetvelleri düzenlenmiştir.

Yasada hiç sözü geçmeyen bu temel kategorilere, yine başbakanın talimatıyla, bir D (Dönmeler) ve bir de E (Ecnebler) cetveli eklenecektir.¹⁵⁶ Fakat yabancı büyükelçiliklerin baskıları sonucunda E cetveli önemsiz kalacaktır. D'lere ise G muamelesi yapılacaktır.

Vergi tarhı takdir komisyonundakilerin iki dudağı arasında bulunduğu için, G ve D'lere tamamen keyfi olarak yüklenen vergi,

rayla o mükellef bu borcu 250 yılda ödeyebilecektir (s. 57). Kaldı ki, Gayrimüslim mükelleflerin çok büyük çoğunluğuna yüz binlerce liralık vergi tarh edilmiştir. Ayrıca bkz. <http://listelist.com/varlik-vergisi/>

156 Aynı kitap, s. 48.

154 Resmi Gazete tarih:12.11.1942, sayı: 5255 (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc024/kanunbmmc024/kanunbmmc02404305.pdf). Bu kanun ve uygulaması hakkındaki birinci elden temel eser şudur: Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, [1951] (internetdeki metni için bkz. <https://ermenistan.de/wp-content/uploads/2017/10/Faik-%C3%96kte-Varl%C4%B1k-Vergisi-Facias%C4%B1.pdf>). Bu internet metni için teşekkür borçlu olduğum Ali Sait Çetinoglu'nun kitabı için bkz. *Ekonomik ve Kültürel Jenosid: Varlık Vergisi 1942-1944*, İstanbul, Belge Yayınları, 2009; ayrıca Aktar, *Varlık Vergisi ve...*, s. 135-243; Rıdvan Akar, *Aşkale...*, 2009; Alexandris, a.g.e., s. 207-233; D. Güven, a.g.e., s. 123-128; A. Yıldız, a.g.e., s. 253-257; R. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni*, s. 424-495.

155 F. Ökte, a.g.e., s. 35-38. İstanbul Defterdarı (yani Maliye Bakanlığının ildeki en yüksek memuru) olduğu için verginin uygulanmasından sorumlu Ökte'nin hesabına göre, örneğin 100.000 lira borç ile Aşkale'ye yollanan ve 2 lira gündelikte çalıştırılan bir mükelleften kesilen 1 li-

aynı zenginlikteki M'lerden kişi başı alınının 2 ilâ 2,5 katı olmuştur.¹⁵⁷

Fahiş ve eşitsiz vergileri derhal ödemesi istenip de ödeyemeyenler, birbirini izleyen kabileler halinde, toplam 1.400 kişi olarak¹⁵⁸ Sivrihisar'a ve özellikle de Erzurum Aşkale'ye yol inşaatı için taş kırmaya yollanmışlardır. Tümü Gayrimüslim, çoğu da ileri yaşta olan bu şehirli insanlardan 21'i zor koşullara dayanamayarak ölecektir.¹⁵⁹

Mimarı Başbakan Şükrü Saracoğlu'dur ve kanunun kabulünden on üç hafta önce 5 Ağustos 1942'de okuduğu hükümet programında ideolojisini şöyle açıklamıştır:

"Biz Türk'üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. (Bravo sesleri). Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal [en azından] o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir."¹⁶⁰

Başbakan Saracoğlu bu verginin temel amacının, Gayrimüslim yurttaşları iflas ettirip yerlerine Müslüman Türk tüccarı yerleştirmek olduğunu çeşitli demeçlerinde açıkça söyleyecektir. 16.01.1943 tarihli *Times* gazetesine verdiği demeç şöyledir:

"(...) Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçan kimseler hakkında bu kanun bütün şiddetiyle tatbik edilecektir."¹⁶¹

Saracoğlu, kanunu TBMM'de takdim ederken T.C. yurttaşı Gayrimüslimlerden "yabancı" diye bahsetmektedir:

"Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz."¹⁶²

Başbakan Saracoğlu'nun bu kanundan amacının, piyasadaki fazla parayı emmek perdesi altında, mallarını yok pahasına satmak zorunda kalacak G'leri iflas ettirmek olduğu İstanbul Defterdarı Faik Ökte'yle aralarında geçen konuşmadan da görülmektedir. Ökte, "Mükelleflerin bu [çok kısa] müddette likid para bulamamalarından endişe ediyorum" demiştir. Saracoğlu'nun cevabı şöyledir: "Fiyat hakkında emellerimiz tahakkuk ettikten sonra, sana istediğin mühletleri vereceğim."¹⁶³

"Fiyat hakkındaki emeller tahakkuk ettikten", yani azınlık mallarının yok pahasına Müslüman Türk tüccarın eline geçmesi sağlandıktan sonra, uluslararası ortamın da zorlamasıyla Varlık Vergisi uygulamasına son verilecektir.¹⁶⁴

da asırlardır yaşamakta olan insanların torunlarıdır ve onların yanı sıra, 15. yüzyıl sonunda gemi yollanarak İber yarımadasından getirilmiş Yahudilerdir.

162 A. Aktar, *Varlık Vergisi...*, s. 148'den Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar 1939-1954*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1977, s. 263.

163 F. Ökte, *a.g.e.*, s. 52.

164 Uluslararası ortam derken: Şubat 1943 başında Nazi orduları Stalingrad'da yenilince, Almanya'ya sempati besleyen Ankara savaşın müttefikler lehine gelişmekte olduğunu görmeye başlamıştır. 9-13 Eylül 1943'te NY Times'da ünlü gazeteci Cyrus Sulzberger Varlık Vergisi uygulamasına saldırın bir yazı dizisi yayınlar. 4 gün sonra 17.09.1943'te toplanan TBMM, 4501 sayılı yasayla, henüz tahsil edilmemiş borçların silinmesine karar verir. Aralık başında, çalıştırma kamplarındakiler serbest bırakılır. Tahsil edilmemiş vergiler de 15.03.1944

157 Bkz. **İkinci "Varlık Vergisi Faciası"** kutusu.

158 F. Ökte, *a.g.e.*, s. 232; R. Akar, *Aşkale...* s. 107'den *Cumhuriyet*, 12.02.1943.

159 R. Akar, *Aşkale...* s. 107. Kamplarda 10 ay kalan Parseh Gevrekyan'a göre ölen sayısı 25'tir.

160 *Ayin Tarihi*, no. 105 (Ağustos 1942), s. 31.

161 R. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni*, s. 445'ten "Başvekilimiz Şükrü Saracoğlu'nun 'Times' Gazetesine Beyanâtı", *Ayin Tarihi*, No. 110 (Ocak 1943), s. 37-39. Ayrıca bkz. Aktar, *Varlık Vergisi...*, s. 133, dn. 51. Bu demeçe başbakanın "misafirperverlikten faydalanarak" diye andığı insanlar, Türkler 1071'de gelmeden önce bu topraklar-

İkinci "Varlık Vergisi Faciası"

1974'te B. Ecevit hükümetinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yapmış olan Cahit Kayra, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi* adlı kitabında (2011), bu konudaki bütün bilgilerin çok dışında bir iddiada bulunmakta ve bilinenin tam tersine, bu olayda Müslümanların Gayrimüslimlerden daha fazla vergilendirildiğini ileri sürmektedir: "M'ler adam başına 6.102TL, G'ler ise 5.326 TL vergi ödemiştir."¹

2001 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir açıklamasında bu verginin ırkçı olduğunu söylemiş olan Kayra'nın,² on yıl sonra böyle acayip bir sonuca nasıl varabildiği araştırıldığında, bir istatistikçinin asla kullanmaması gereken bir yöneme başvurduğu görülmektedir:

Kayra önce, gerek G'lerin gerekse M'lerin, gelir düzeyi açısından asla bir araya getirilemeyecek kadar farklı olan alt gruplarının vergilerini toplamıştır, ardından G ve M'nin mükellef sayılarını toplamıştır, sonra bunları birbirine bölmüştür.

Bilimsel olarak bunun yapılması mümkün de-

ğildir çünkü G'deki çok kalabalık iki mükellef alt grubunun M'de karşılığı yoktur: G grubundaki "Seyyar Satıcılar" ile "Hizmet Erbabı" gibi ekonomik bakımdan zayıf alt gruplar Başbakan Saracoğlu'nun emriyle vergiye dahil edilmiş, ama M kategorisinde bu iki alt grup vergi dışı bırakılmıştır.

Bu iki alt grubun toplam mükellef sayısı 26.404'tır, yani İstanbul'daki 62.575 Varlık Vergisi mükellefinin % 42'sidir. Tabii, G'nin toplam vergisini bu kalabalık sayıya bölünce G'nin ödediği kişi başına vergi M'ninkinden düşük çıkmaktadır.

* * *

Ayhan Aktar'ın, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları* kitabının 154. sayfasında Faik Ökte'den aktardığı alt grupları teker teker hesaplayınca durum açıklığa şöyle kavuşmaktadır:

Fevkalade Mükellefler:

(M): 17.294.549 TL: 460 kişi = 37.596 TL.

(G): 189.969.980 TL: 2563 kişi = 74.120 TL.

Yani burada G'ler M'lere göre kişi başı % 197 daha fazla ödemişlerdir (yaklaşık 2 katı).

Beyannameli Mükellefler:

(M): 3.128.310 TL : 924 kişi = 3.385 TL.

(G): 10.364.466 TL : 1259 kişi = 8. 232 TL.

Yani burada G'ler M'lere göre kişi başı % 243 daha fazla ödemişlerdir (yaklaşık 2,5 katı).

Esnaf ve tüccar:

(M): 4.055.100 TL : 2589 kişi = 1.566;

(G): 72.811.850 TL : 24.151 kişi = 3.014 TL.

Yani burada G'ler M'lere göre kişi başı % 192 daha fazla ödemişlerdir (yaklaşık 2 katı).

1 C. Kayra, a.g.e., s. 183.

2 C. Kayra bu 2001 açıklamasını kitabının genişletilmiş 3. baskısında (Nisan 2011) şöyle izah etmektedir: "... bu açıklamamda bu vergide ırkçılık olduğuna yer vermiştim. Bu yargı, ırkçılık ile milliyetçilik arasındaki ayrılığa gereken önemi vermemenden ileri gelen açık bir yanlışlıktır" (s. 118).

"Tepkiler ve Yanıtlar" altbaşlığını taşıyan bu 3. baskıda yazar, benim 27.03.2011 tarihli *Radikal* lki'de çıkan ve burada **İkinci "Varlık Vergisi Faciası"** kutusunda özetlediğim eleştiriden bahsetmiş ama bu eleştirilere cevap vermemiştir. Sadece, bu vergi için "Türkiye'yi ayakta tutmak, savaşa girmemek, bunun sağlanması için ne gerekiyorsa yapmak" gerekçelerini tekrarlamakla yetinmiştir (s. 280).

Savaş içinde zorunlu bir uygulama olduğunu ileri sürerek Varlık Vergisi'ni mazur gösteren çeşitli yazılar görülmüştür.¹⁶⁵ Ama bunlardan en şaşırtıcısı, kendi ifadesiyle “Varlık Vergisi uygulamasında en genç müfettiş olarak çalış”an Cahit Kayra'nın, Müslümanların Gayrimüslimlerden daha çok vergilendirildiğini ileri süren 2011 tarihli kitabı olmuştur.¹⁶⁶

* * *

1940'lara kadar Gayrimüslim yurttaşların nüfusları, çoğunluk yurttaşların (Müslümanların) kaydedildiği yere değil, ayrı bir “Ecanip” (ecnebler, yani yabancılar) defterine kaydedilmiştir.¹⁶⁷ (Hakim zihniyet anlamında bir bütün olarak Lozan Kesim III'ün ihlali)

* * *

1970'lerden itibaren, Gayrimüslim T.C. yurttaşlarının Osmanlı'dan beri süregelen vakıflarının taşınmazlarına “1936 Beyannamesi” uygulamasıyla bilabedel el konmuş, göreceğimiz gibi, Gayrimüslim yurttaşlar bu konudaki Yargıtay kararlarında resmen “ya-

tarih ve 4530 sayılı “Varlık Vergisi Bakayasının Terkini-ne Dair Kanun”la silinecek, Varlık Vergisi ortadan kaldırılacaktır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Varlık_Vergisi

165 Bizzat kendim, asistanlığımın ilk yılında (1969) Gayrimüslimlere yapılan bütün bu baskılardan hiç haberdar olmadığım ve olaylara sadece sınıfsal açıdan baktığım için, Varlık Vergisi'ni “Bürokrasinin güçlenen burjuvaziyle çatışması” olarak yorumlamış ve savaşta ki karaborsacılığa bağlamıştım. Bkz. “İç ve Dış Politika ilişkisi...”, s. 243.

166 Bkz. **İkinci “Varlık Vergisi Faciası”** kutusu. Ayrıca, Cahit Kayra, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2011. Bu kitabı benim sorgulayışım hakkında bkz. B. Oran, *Radikal İki*, 27.03.2011, http://www.radikal.com.tr/radikal2/ikinci_varlik_vergisi_faciasi-1044340

167 F. Çetin, “Yerli Yabancılar”, Kaboğlu (yay. haz.), *Azınlık Hakları...*, s. 73-75.

bancı” ilan edilmişlerdir.¹⁶⁸ (Özellikle Lozan Md. 42/3'ün ihlali).

1940'ların Sonu ve 50'lerin başı: Görelî Rahatlama

Gayrimüslim azınlıkların üzerinde ittifak ettikleri bir husus vardır: Görelî olarak en çok, 1940'ların sonunda başlayan bir süreçten itibaren, ve asıl da, 1950-60 arasında iktidar olan Demokrat Parti'nin (DP) ilk döneminde rahat etmişlerdir.

Lozan haklarının nihayet kısmen de olsa uygulanmaya başlanmasından kaynaklanan bu görelî rahatlığa birkaç örnek vermek gerekirse:

* * *

CHP üyesi olduğu anlaşılan bir Rum avukat Rumların sorunlarını artık Parti merkezine ulaştırabilmektedir. 21 Ekim 1946 tarihli bir CHP belgesi Parti'ye azınlıkların da parti üyesi olarak kaydedilebileceğini belirttiğine göre,¹⁶⁹ bu tarihten önce CHP, azınlıkların üye olmasını yasaklamış demektir.

Bu yasak, seçimlere katılmaları önlenerek¹⁷⁰ Birinci Meclis'e Gayrimüslim sokulmasının engellendiği¹⁷¹ Kurtuluş Savaşı gün-

168 Bkz. aşağıda B) **Yargıtay ve Danıştay: 1936 Beyannamesi Uygulaması** başlığı.

169 E. Macar, *Cumhuriyet Döneminde...*, s. 180'den Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, CHP: 178 710 1.

170 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cilt I ve II, üçüncü baskı, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1966, s. 330.

171 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Gayrimüslim azınlıkların ilk TBMM seçimlerine katılmalarına izin vermemiştir. Heyet-i Temsiliye adına M. Kemal Paşa'nın hazırladığı karar taslağı şöyle demektedir: “Anasırı gayr-i Müslime intihabata [seçimlere] iştirak ettirilmeyecektir” (Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması, 1923-1931*, Ankara, Yurt Yayınları, 1981, s. 41, dn. 28'den Cevdet R. Yularkıran [yay.], Sivas'ta Hareket-i Milliyetinin Başın-

lerinden kalma olsa gerektir. 11 Ağustos 1923'te çalışmaya başlayan İkinci Meclis'te de Gayrimüslim milletvekili yoktur.

Papa Eftim liderliğindeki Türk Ortodoks Kilisesinin, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinden devletin yardımıyla ele geçirdiği kiliselerden Sotiros Hristos Kilisesi 1948'de Patrikhane'ye iade edilmiştir.¹⁷² Soğuk Savaş ortamında özellikle 1947 Truman Doktrini uygulaması sonucunda gelişen Türkiye-Yunanistan ilişkileri, Kuzey ve Güney Amerika Başpiskoposu Athenagoras'ın Türk yurttaşları yapılarak 1948'de Fener Patriği seçilmesiyle zirveye ulaşmıştır.

Yine 1948'de CHP, İstanbul Bölge Müfettişi Sadi Irmak'a (1974-75'te başbakanlık da yapacaktır) Rum cemaatinin sorunları hakkında rapor hazırlatmıştır.¹⁷³

28 Haziran 1938'de çıkarılan 3513 sayılı kanun gereğince azınlık vakıfları "tek müteveli sistemi"yle yönetilmekte, bu yöneticiler VGM tarafından tayin edilmektedir. DP İstanbul Milletvekili Salamon Adato'nun çabalarıyla 31 Mayıs 1949'da kabul edilen 5404 sayılı kanunla tek müteveli sistemi kaldırılmış ve azınlık cemaatleri, yöneticilerini kendileri seçmeye başlamışlardır. Ayrıca, 1935 tarihli Vakıflar Kanunu'nun 24. maddesinin iptali sonucunda, azınlık vakıf gelirlerinden alınarak VGM'ye irat kaydedilen % 5 kontrol hakkı da kaldırılmıştır.¹⁷⁴

dan Sivas kongresi ve Birinci BMM'nin Açılışına kadar *Reşit Paşanın Hatıraları*, İstanbul, Tan Matbaası, 1939, s. 163).

172 E. Macar, *Cumhuriyet Döneminde...*, s. 179.

173 Aynı kitap, s. 180.

174 Elçin Macar, "Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri-ne Göre Tek Parti Döneminde Cemaat Vakıflarının Sorunları", <http://www.bolsohays.com/yazarmakale-73/> anonim-tek-parti-doneminde-cemaat-vakiflarinin-sorunlari.html. Bu kaynakta tek müteveli sistemi hakkında doyurucu bilgi vardır.

O zamana kadar "patrik kaymakamı"yla idare edilen Ermeni Patrikhanesi, "bir defalığına mahsus olmak üzere" dahi olsa 1950'de patrik seçimi yapabilmıştır.¹⁷⁵

Heybeliada Ruhban Okulunun 4 yıllık ortaokulu 8 Aralık 1950'de diğer azınlık liseleri derecesine çıkarılmış ve ilahiyat kısmı, Türkiye'ye girişte kolayca vize verilen yabancı öğrencilere eğitim sunacak biçimde "Teoloji İhtisas Okulu" ilan edilmiştir.¹⁷⁶

İmroz ve Bozcaada'da 1927'de faaliyetlerini tatil zorunda bırakılan Rum okulları,¹⁷⁷ 20 Nisan 1951'de Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Kültür Anlaşması'ndan sonra tekrar Rumca eğitime başlayacaktır.¹⁷⁸ Bu anlaşma, her iki ülkedeki azınlık okullarının, akraba devlet tarafından gönderilen eşit sayıdaki "kontenjan öğretmenleri" ne ve anadildeki ders malzemelerine kavuşmasına da olanak tanımıştır.

Başbakan A. Menderes ve Dışişleri Bakanı F. Köprülü 6 Haziran 1952'de Patrikhane'yi ziyaret etmişlerdir. Rumların çeşitli okullarına onarım izni verilmiştir.¹⁷⁹ 13 Ha-

175 Ahmet Yaşar Akkaya, *Menderes ve Azınlıklar*, İstanbul, Mühür Kitaplığı, 2011, s. 70 ve 73.

176 E. Macar, *Cumhuriyet Döneminde...*, s. 291. Türkiye tarafındaki bu olumlu yaklaşımlara Yunanistan da aynen cevap verecek, Gümülcine'de 1952'de B. Trakya'nın ilk Türk azınlık lisesi Celal Bayar Lisesi adıyla açılacak, B. Trakya köylerinde Türk okulları yapılacaktır. Daha ilginç, T.C. Gümülcine Başkonsolosluğu bu yapılara, onarımlara ve Müslüman-Türk azınlık cemaat kurumlarına resmen para yardımıyla bulunmaya başlayacaktır. 1954'te Yunanistan'da yapılan ve Müslüman-Türk azınlık arasında "Papagos Kanunu" diye anılan 3065/1954 sayılı yasa azınlık okullarından ilk kez "Türk ilkokulları" diye bahsedecektir (Oran, *Batı Trakya Sorunu*, s. 120'den Akın [Gümülcine'de çıkan haftalık Türkçe gazete], 29.11 ve 06.12.1957).

177 Bkz. yukarıda *Lozan Ertesinden 1930'lara Baskılar* altbaşlığı.

178 Bkz. *İmroz-Bozcaada Statüsünün İhlali* kutusu.

179 A. Y. Akkaya, a.g.e., s. 76-77.

ziran 1952'de de Yunanistan Kralı Paul ve Kraliçesi Frederica Türkiye'yi ve Patrikhane'yi ziyaret etmişlerdir. Patrik Athenagoras, 10 Kasım 1953'te Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'e nakledilmesi törenine davet edilmiştir.

1921'den beri "hahambaşı vekili"yle idare edilen Musevi cemaati de 1953'te hahambaşı seçme olanağına kavuşmuştur. Aynı yıl Cumhurbaşkanı Celal Bayar Musevilerin dinsel bayramına katılmıştır.¹⁸⁰

Lozan Md. 41/2 ve 3 hükümlerinde verileceği belirtilen "eğitim, din, hayır" alanlarındaki maddi katkılar okullara da yapılmıştır.¹⁸¹ Azınlık okullarıyla ilgili kanun tasarısı görüşülürken Maarif Encümeninde azınlık milletvekilleri de yer almıştır.¹⁸²

DP döneminde yeni Gayrimüslim okullarına da izin verilmiştir. Surp Haç Tıbrevank Ermeni Ruhban Okulu 1954'te açılmış, törene İstanbul Vali ve Belediye Başkanı F. K. Gökay ve Milli Eğitim Müdürü de katılmıştır.¹⁸³

1958'de İstanbul'da Musevi Hastanesine, Balıklı Rum Hastanesine, Ermeni Hastanesine ve Manisa'daki Moris Şinasi Hastanesine 20.000-60.000 TL arasında değişen nakdi yardımlar yapılmıştır.¹⁸⁴ Bu yardımlar, Lozan Md. 41/2 ve 3'teki yükümlülüklerin yerine getirilmesi kapsamındadır.

Zihniyet ve uygulamadaki bu değişme

TBMM'ye de yansımıştır, 1950 ve 54 seçimlerinde 4 Gayrimüslim DP'den İstanbul milletvekili seçilmiştir.

1955'teki 6-7 Eylül pogromu travmasına rağmen Gayrimüslimler 1957 seçimlerinde de büyük çoğunlukla DP'ye oy vermişlerdir. Çünkü 1923-48 arasında kendilerine özellikle Varlık Vergisi gibi büyük darbeler vurmuş olan CHP'ye oranla bu parti "ehven-i şer"dir.¹⁸⁵

* * *

Fakat, DP'nin olumlu yaklaşımı 6-7 Eylül 1955 pogromu ortamında, hatta pogrom öncesi başlayan atmosfer içinde sona erdi.

Görev süreleri dolan cemaat meclislerinin yeniden seçim yapmasına izin verilmeye başlandı. Bu cemaatlerin azınlık sosyal ve dinsel kurumlarını yönetmek için merkezî bir kuruma kavuşmasının gerekli olmadığı, aynen CHP gibi, DP tarafından da beyan edilmeye başlandı. Bu yüzden, Rum ve Ermeni cemaatlerinin faaliyetleri yasal bir çerçeve olmadan, hayırsever katkılarıyla yürütülmek zorunda kalınıyordu. Zaten, aksine bir yasa olmamasına rağmen, Gayrimüslimlerin devlet memuru yapılmaması gibi bir uygulama DP döneminde de değişmemişti. DP, iktidara geçince, CHP'nin Varlık Vergisi'ni geri ödeyeceği hususunda Gayrimüslimlere verdiği sözü de, bütçenin durumunu gerekçe göstererek tut(a)madı.¹⁸⁶

Bundan sonra da zaten Kıbrıs meselesi sath-ı mailine girildi ve yokuş aşağı kayış başladı.

180 Aynı kitap, s. 78'den Avner Levi, *a.g.e.*, s. 159-160.

181 Başka hiçbir kaynakta rastlamadığım bu bilgiyi (ve ilgili makbuzları) merhum dostum Ermeni avukat Diran Bakar'dan edinmişim. O kadar iyi saklamışım ki, şimdi bulamadığım için burada fotoğrafını veremiyorum. Bu yardımlar ne bu dönemden önce yapılmıştır, ne de sonra yapılacaktır.

182 A. Y. Akkaya, *a.g.e.*, s. 62.

183 DP döneminde azınlık okullarında düzenlemeler için bkz. A. Y. Akkaya, *a.g.e.*, s. 58-71.

184 Aynı kitap, s. 52.

185 Mihail Vasiliadis'le Kasım 2017 tarihli görüşme.

186 D. Güven, *a.g.e.*, s. 131-132.

DP ve Gayrimüslimler

Gayrimüslimlerin DP döneminde görelî bir rahatlığa kavuşmaları nereden kaynaklanmıştır?

1) Dikkat edilirse bu dönem, DP'nin iktidara gelmesinden çok, Türkiye'ye demokrasi gelmeye başlamasıyla ilgilidir. Bu da, BM'ye üyeliğin ve çeşitli nedenlerle Batı etkisine açılışın ülkede çok partili hayata geçiş zorunlu kılmasının sonucudur. Bunun yanı sıra, kritik bir faktör de, o tarihlerde İstanbul'daki Gayrimüslim seçmen oylarının önemidir: İstanbul seçmeninin neredeyse üçte biri Gayrimüslimdir.¹⁸⁷

2) Savaşın 1945'te faşist blokun yenilgiyle bitmesi üzerine, Türkiye ve Yunanistan, kilometre taşı oluşturacak bağlantılarla Batı Bloku'na birlikte dahil olmuşlardır: 1947 Truman Doktrini, 1948 Marshall Yardımı, 1952'de NATO'ya kabul, 1953 Balkan Paktı. Bu dış dinamik; Türkiye'de 1946'da başlayan çok partili hayat ve 1950'de CHP'nin iktidarı DP'ye barışçı biçimde devretmesi gibi sınırlı demokratikleşme/liberalleşme süreçlerini güçlendirmiş, bu da Gayrimüslim azınlığa yönelik uygulamalara ve bakışa yansımıştır.

3) Bu süreç sonunda iktidara gelen DP'nin ideolojisi önemlidir. Nitekim, 1946 tarihli DP Programının "Umumi Prensipler"

bölümünün 13. maddesi "din ve ırk farkı gözetme"yi reddetmektedir:

"Milliyetçilik Telakkimiz, Madde 13

"Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan ve her türlü ayırıcı temayülleri reddeden bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız. ,

"Partimiz, bütün yurttaşları, din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk sayar ve Türk olmanın haklarına sahip tanır.

"Kanunî vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurttaş gözüyle bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta da yer bulmasına dikkatle çalışacağız.

"Eğitim ve öğretim müesseselerimizi böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız."¹⁸⁸

Yani, "Türk sayar" demesine rağmen "Türk olmanın haklarına sahip tanır" da diyen DP, CHP'nin aksine, en azından teoride İttihatçı (Türkçü/Müslüman Türkçü) değildir. Nitekim, yalnız Gayrimüslimlere değil, Kürtlere de CHP'den çok daha iyi davranmıştır. Doğuda "jandarma dayaağı" terimiyle simgelenmiş baskı azalmış, TBMM kulisinde Kürt seçmenlerin "Doğulu" milletvekilleriyle Kürtçe konuşmaları kulaklara gelir olmuştur.

Kaldı ki DP, yükselmekte olan burjuvazi-nin temsilcisidir ve Gayrimüslim azınlıklar da burjuvazinin kaymak tabakasıdır.

Bütün bunlara karşılık DP, içte işler zora sardığında, Türkiye'nin ulus-devlet DNA'sına teslim olacak, Gayrimüslimler konusundaki getirdiği doğru yaklaşımdan dönecektir.

* * *

187 A. Y. Akkaya, a.g.e., s. 16. Bu oranı nüfusbilimci Cem Behar da doğrulamaktadır. Behar'a göre: 1927 sayımında İstanbul nüfusunun % 35,2'si Gayrimüslimdir. Bu oran 1946 yılında da sabit kalmıştır. Çünkü hem şehirde nüfus fazla artmamıştır (kentlere göç 1950'den sonra başlamıştır), hem de İstanbul'un Gayrimüslimleri ancak 1948'den (İsrail'e Musevi göçü) ve 1955 ile 1964'ten (Yunanistan'a Rum göçü) sonra azalmıştır (C. Behar'la Eylül 2016 tarihli görüşme. Ayrıca bkz. Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927*, Ankara, DİE Tarihi İstatistikler Dizisi - Cilt 2, 1996, s. 64).

188 <http://demokratlarklubu.blogspot.com.tr/2014/12/demokrat-parti-program-07-ocak-1946.html>

Diğer yandan DP'nin, verdiği maddi zarar 1 milyar lira dolaylarında hesap edilen 6-7 Eylül saldırılarından doğan sorumluluğu ciddi anlamda yerine getirmesi, esas olarak, İzmir'de tahrip edilen Yunan Başkonso-losluğuna törenle bayrak çekmekten ibaret kalmıştır. Şöyle ki:¹⁸⁹

8 Eylül'de zararların tazmin edileceği sözünü veren hükümet, mağdurlara belediye aracılığıyla çivi, boya, pencere camı, taş kömürü ve yiyecek dağıttırmış, devlet hazinesinden tahsis ettiği tutar ise yalnızca 60 milyon TL olmuştur.

Bunun yanı sıra hükümetin yaptığı, İstanbul ve İzmir'de, tazminat için "Cumhurbaşkanı Celal Bayar himayesinde" bir komite kurmak olmuştur. Komite, özellikle büyük bankalara bağış yapmaları için çağrıda bulunmuştur. 1957 yılı sonunda toplam 8,7 milyon TL'ye ulaşan bağışların yarısı bu bankalar ve bir düzine büyük firma tarafından sağlanmıştır ve burada ilginç olan, Komite'ye bağış yapan 94 gerçek ve tüzel kişiden 42'sinin, Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı kuruluşlar ve Gayrimüslim azınlıklara ait firmalar olmasıdır.

Öyle ki, bu bağışların bir tür "Varlık Vergisi" olduğu konuşulmaya başlanmıştır. Yani DP, örgütlediği pogromun faturasını önemli ölçüde yine mağdurlara yüklemiştir.

1957 yılı sonunda 3.247 gerçek ve tüzel kişiye yapılan toplam tazminat ödemesi 6.533.856 TL'dir. Ödeme yapılan kişilerden, tüm zararın tazmin edildiğini, başkaca talebi kalmadığını, diğer resmi kurumlara bu yönde bir başvuru yapmayacağını bildiren bir taahhüt alınmıştır.

Diğer yandan, olaylardan ürkmüş olan mağdurlar hasar beyanı konusunda çok çekingen davranmışlardır. Basın sürekli biçimde, tazminat talebinden gönüllü olarak vazgeçen kişi ve firmaların Başbakan Menderes'e gönderdikleri telgrafları yayınlamaktadır. Bazıları bilirkişiye başvurmuşlardır, fakat kimi bilirkişilerin, alınacak tazminata yarı yarıya ortak olma şartı getirdiklerine ilişkin tanıklıklar ortaya çıkmıştır.

* * *

Tazminat ödemede fazla titiz davranmayan hükümet, pogromun suçlularını hemen bulmuştur: İlk elde, aralarında Aziz Nesin ve Kemal Tahir de bulunan 42 "komünist", ardından da 19 komünist daha tutuklanmıştır. Daha 12 Eylül günü Başbakan Vekili Fuat Köprülü TBMM'de şöyle konuşmuştur:

"Komünistler hareketin arasına karışıp gençlerin vatansever gösterisini kullanarak, yıkıp yağmalamışlardır. Çünkü komünistler, ayaklanmaları önceden planlamış ve şimdi de komutayı ellerine almışlardır. Bu olaylar aylar öncesinden planlanmış olmasaydı, böylesi bir saldırı mümkün olmazdı (...) Saldırıların şekli ve hedefleri doğru incelenirse, burada söz konusu olanın yalnızca komünist bir komplo olduğu görülecektir."¹⁹⁰

190 Suçun komünistlere yüklenmesi konusundaki bilgiler şuradan alınmıştır: D. Güven, a.g.e., s. 31-32 ve 55-56.

Fuat Köprülü, 09.06.1960 tarihli *Yeni Sabah*'taki habere göre, "Olayları Zorlu istedi, Menderes onayladı, Gedik [içişleri bakanı] tertipleli" diyecektir. Bunu ihbar kabul eden mahkeme 11 sanık aleyhine dava açacaktır. Dava 05.01.1961'de; Zorlu, Menderes ve İzmir Valisi Kemal Hadımlı'nın mahkumiyetiyle sonuçlanacaktır (N. Gedik, 27 Mayıs darbesi günü tutuklu bulunduğu Harp Okulu'nda pencereden atlayarak intihar etmiş veya ettiği söylenmiştir). Diğer sanıklar beraat etmişlerdir. Böylece ulus-devlet "temize" çıkmış, suç bir-

189 Aşağıdaki bilgiler D. Güven, a.g.e., s. 40-51'den alınmıştır.

Bu kişiler, hiçbir açıklama yapılmadan 1955 sonunda serbest bırakılacaklardır.

* * *

DP, 54 seçimlerinin ardından, yargı men-supları ve üniversite öğretim üyeleri başta olmak üzere yüksek memurları, bu arada da başta muhalif basını (*Ulus*, *Akis...*) ve CHP yetkililerini hedef seçmiştir. Örneğin Hüseyin Cahit Yalçın 1954'te, 79 yaşındayken, *Ulus* gazetesindeki bir yazısından dolayı 26 ay hapse çarptırılmıştır. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek 1956'da Rize'de esnafın elini sıkınca, gösteri yürüyüşünden 6 aya mahkum olmuştur. İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker, yayınlamakta olduğu *Akis*'deki bir yazısından dolayı 1957'de 7,5 ay hapse çarptırılmıştır.¹⁹¹

O dönemde Türkiye'de sadece devlet radyosu vardır, tekel durumundaki bu radyoyu sadece iktidar kullanabilmektedir.¹⁹²

Bu süreç, basını ve muhalefeti bitirmek için Nisan 1960'ta kurulan Meclis Tahkikat Komisyonuna kadar gidecek, ondan sonrası da DP'nin sonu olacaktır.

* * *

6-7 Eylül pogromu atmosferinden yararlanan DP; önce sıkıyönetim ortamına, o kalktıktan sonra da Meclis'teki büyük ço-

ğunluğuna (1954 seçimlerinden sonra DP'nin 503, CHP'nin 31 milletvekili vardır) dayanan ve gittikçe koyulaşan hukuk dışı bir baskı rejimi kurmuştur.

"Komünist" yerine "terörist", "sıkıyönetim" yerine de "OHAL" terimlerini koymak şartıyla, bu süreç, AKP'nin 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden yararlanarak kurduğu rejimin bir öncülü olmuştur.

1960'lardan Günümüze

İmroz ve Bozcaada'da 1927'de Rumca eğitimin yasaklandığı okullar 1951'de yeniden açıldıktan sonra, 16 Temmuz 1964'te 502 sayılı yasayla Rumca tedrisat yasağı aynen geri getirilmiş, okulların mülklerine de el konulmuştur.¹⁹³

İki adanın Rum halkına baskılar bununla kalmamıştır. 27.03.1964 tarih ve 35 sayılı Milli Güvenlik Kurulu (MGK) kararı, ada Rumlarını göç ettirerek bölgeyi Türkleştirmeyi hedeflemiştir.¹⁹⁴

Karara göre, İmroz'da bir jandarma er

193 Bkz. **İmroz-Bozcaada Statüsünün İhlali** kutusu

194 MGK kararının Türkleştirme projesi hakkındaki bilgiler şu kaynaktan alınmıştır: Elçin Macar ve Yorgos Katsanos, "İmroz'dan Gökçeada'ya Giderken: 1964'te Ne Oldu?", yayınlanmamış tebliğ. Bu tebliğ, İstanbul Bilgi Üniversitesinde 30-31.10.2014'te düzenlenen "1964 Sürgünü: Türk Toplumunun Homojenleşmesinde Dönüm Noktası" konulu uluslararası konferansta sunulmuştur. Tebliğin özeti için bkz. <http://bianet.org/biamag/azinliklar/160560-imroz-dan-gokceada-ya-giderken-1964-te-ne-oldu>.

İki adadaki Türkleştirme programı için ayrıca bkz. E. Macar, "İmroz ve Bozcaada'nın..." Bu makalede özeti verilen 1928 tarihli resmi rapor, birinci bölümde adalar ve nüfusu hakkında bilgi vermekte ve "İmroz'da gündüzleri köy, geceleri şehir hayatı vardır" diyerek sosyo-ekonomik yaşamın ne kadar hareketli ve uygar olduğunu anlatmaktadır. "İki ada hakkında yorumlar" başlığını taşıyan ikinci kısımda ise adaların Türkleştirilmesi için tavsiyeler yer almaktadır.

kaç politikacının üstüne kalmıştır (Ayşe Hür, "6-7 Eylül 1955 yağması ve 1964 sürgünleri", *Radikal*, 06.06.2015, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/6-7-eylul-1955-yagmasi-ve-1964-surgunleri-1428641/>).

191 Bugün müze yapılan Ankara Ulucanlar'daki cezaevinin, "memur koğuşu" olmak sebebiyle diğer koğuşlardan daha rahat olduğu bilinen 10. Koğuşunun "Ankara Hilton" diye meşhur olması bu dönemde dir.

192 Zaten, 1961 Anayasası sonrasında TRT'nin kurullarık özerk kılınması bu sebeptedir. Aynı şekilde, resmi ilanların dağıtımı da hükümetten bu nedenle alınarak özerk Basın İlan Kurumuna verilmiştir.

eğitim taburu konuşlandırılacak, “modern bir cami” inşa edilecek, “kültürlü ve yüksek tahsilli bir müftü” tayin edilecek, bir yatılı ilköğretmen okulu, bir tarım açık cezaevi ve bir devlet üretim çiftliği kurulacaktır.

Adalarda kadastro faaliyetinin başlatılmasına ilişkin karar da bu politikayla ilgilidir. Rum arazileri; askerî havaalanı yapmak, yarı açık cezaevi inşa etmek ve devlet üretim çiftliği kurmak gerekçeleriyle kamulaştırılacaktır.

Nüfusun yaklaşık tamamını oluşturan Rumların tarım ve balıkçılıkla geçindiği adada bu devlet üretim çiftliği için İmroz’un üç büyük ovası iki yıl içinde istimlak edilmiştir.

Bunun üzerine Rum nüfus hayvancılığa yönelmiş, fakat ağaçlandırma yapıldığı gerekçesiyle birçok bölgeye hayvan sokulması yasaklanmıştır. Balıkçılık ise, “güvenlik” gerekçesiyle yine 1964’te yasaklanacaktır. Adalıların İstanbul’a gidiş gelişleri de, temini bazen aylar süren izinlere, yani bir “iç pasaport”a tabi kılınmıştır. Böylece Rumların burada yaşama imkanı sınırlanmıştır.

Zaten 1946’dan beri Doğu Karadeniz halkı buraya göçürülmekte, adalar Müslüman nüfusla kolonize edilmekte ve iki adanın nüfus kompozisyonu değiştirilmektedir.¹⁹⁵

195 Müslümanlarla kolonize etmek derken, Bozcaada için epey ilginç bir bilgi de, 1950’lerde Atatürk büstü kırarak adını duyuran Ticani tarikatının bir kolunun lideri olan meşhur Kemal Pilavoglu’yla ilgilidir. Pilavoglu, Ticani müritlerinin ikonaklastlığı (burada: heykel kırma) yüzünden Demokrat Parti’nin Temmuz 1951’de 5186 sayılı Atatürk’ü Koruma Kanunu’nu çıkarmasına sebep olmuş kişidir. Çarptırıldığı 10 yıl hapis cezasının ardından hükmedilen 10 yıllık sürgün cezasının, “laik” 27 Mayıs askerî darbesi tarafından 5 yıl İmroz, 5 yıl Bozcaada olarak uygulanması da çok düşündürücüdür.

Sadece Bozcaada’da kaldığı bilinen Pilavoglu burada kendi ticari işletmelerinde boğaz tokluğuna çalışan müritleriyle birlikte 1974’e kadar yaşayarak adanın ekonomik hayatına hakim olmuştur. Bu süre içinde adada iş

Bu durumun üzerine bir de yukarıda sözü edilen MGK kararı gelince, Rum nüfus 5.487’den 200’e düşmüştür.

Açık cezaevindeki mahkumların üzerlerinde bıçak da taşıyarak adada serbestçe dolaştıkları ve ada Rumlarını terörize ettikleri de basında çok işlenmiş bir konudur. Adadaki askerlerin bile karışıkları saldırı ve cinayetlerden bir tanesinin kamuoyunca duyulması, Marina adlı bir kız çocuğunun “ağlayarak ve ağlatarak” İstiklal Marşı Okuma Birincisi ilan edilmesi üzerine mümkün olmuştur.¹⁹⁶

Bütün bunların üstüne bir de 1960’ların sonunda (aşağıda anlatılacak olan) 1936 Beyannamesi uygulaması binince, bu iki adadaki Rum köylülerin ve balıkçıların Yunanistan’a göç etmekten başka çaresi kalmayacaktır.¹⁹⁷

yerleri açan Pilavoglu, “Şarap yapmak günahdır; üzüm-lerini şarapçılara verenler cehennemde cayıır cayıır yazar” diyerek adanın başlıca geçim kaynağını oluşturan üzümün şarap üreticilerine satılmasını önlemiş, pekmez üretimine girişerek servet yapmıştır. Pilavoglu’nu farklı açılardan okumak için bkz. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/5186-sayili-aturku-koruma-kanunu-1468104/>; <http://blog.milliyet.com.tr/bir-aturku-ve-cumhuriyet-dusmaninin-seruveni--ticaniler-ve-pilavoglu/Blog/?BlogNo=213075>; <http://www.cubukaksiyon.com/ankara-cubuk-genel-haberler/m/kemal-pilavoglu%E2%80%99nun-hayati.html>.

196 İstanbul Eğitim Müdürlüğünün 2009’da düzenlediği “İstiklal Marşı Okuma” yarışmasında birinci olan 11 yaşındaki Bozcaadalı Rum kız çocuğu Marina Söзде bu olayla kamuoyunun gündemine çıkınca, bir trajedinin anısı da bu haberi izlemiştir. Bu vesileyle öğrenilmiştir ki, 17.10.1999’da çocuğun Bozcaada Glikı köyündeki evi kundaklanmış, çıkan yangında Aleksandr adlı 4 yaşındaki abisi ölmüş, iki çocuğuyla yaşayan annesi Marianti Söзде kucagındaki 15 aylık Marina’yla kaçarak zor kurtulmuştur. Olayla ilgili olarak 3 asker gözaltına alınmış, biri ömür boyu hapse çarptırılmıştır (<http://www.gazetevatan.com/11-yasindaki-marina-hepimizi-cok-utandirdi-277324-gundem/>).

197 Bu iki ada konusunda ayrıca bkz. Melek Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler”, *TDP-I*, s. 325-356 ve *TDP-II*, s. 592; Alexandris, a.g.e., s. 293. Konuyla ilgili bir Avrupa Kon-

* * *

Kasım 1964'te 3885 sayılı genelge çıkarılarak, Rum okullarında sabah duası yasaklanmıştır. (Lozan Md. 40 ve 43/1'in ihlali).

* * *

Fener Patrikhanesinin 1672'den beri faaliyetinde olup yalnızca ilahiyat kitapları yayınlayan basımevi, "ancak özel ve tüzel kişiler basımevi kurabilir" gerekçesiyle kapatılmıştır. (Lozan Md. 40'nin ihlali).

Fener'in, Ermeni Patrikhanesinin, Musevi Hahambaşılığının ve bunların ibadet yerlerinin (kilise ve havralar) tüzel kişiliğinin günümüzde de tanınmadığını unutmamak gerekir.¹⁹⁸

* * *

Fener'e bağlı Heybeliada Ruhban Okulu (HRO), "özel üniversite kurulamaz" gerekçesiyle Temmuz 1971'de kapatılmıştır. Kasım 1982'de başlayan YÖK düzeninde 1984'ten itibaren özel üniversiteler açıldığı

halde HRO kapalı tutulmuştur. (Bkz. Heybeliada Ruhban Okulu Meselesi kutusu). (Lozan Md. 40'nin ihlali).

* * *

Fener Patrikhanesine ait Büyükkada Rum Erkek ve Kız Yetimhanesi 21.04.1964'te kapatılmış, tapusuna 2005'te mahkeme kararıyla el konulmuştur. (Lozan Md. 40 ve 42/3'ün ihlali).¹⁹⁹

* * *

28.12.1988'de çıkartılan ve 1991'e kadar uygulanan Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliği'nin "Sabotajlarla İlgili Genel Bilgiler" adını taşıyan Ek-1'inin "Sabotaj Yapabilecek Kişiler" başlıklı 5. maddesinin j fıkrasında Gayrimüslim Türk yurttaşları hiç duyulmamış bir terimle, "Türk tebaalı yerli yabancı" olarak zikredilmektedir: "Memleket içindeki yerli yabancılar (Türk tebaalı) ve yabancı ırktan olanlar."²⁰⁰

seyi raporu için bkz. Council of Europe, Committee on Legal Affairs and Human Rights, *Gökçeada (İmros) and Bozcaada (Tenedos): Preserving the Bicultural Character of the Two Turkish Islands as a Model for Co-operation between Turkey and Greece in the Interest of the People Concerned*, (rapporteur: Andreas Gross), Doc. 11629, 6 June 2008, <http://assembly.coe.int/Documents/Working-Docs/Doc08/EDOC11629.pdf>, 09.09.2008. Ayrıca, master tezini İmroz üstüne yapan Elif Babül'ün üç makalesine bkz: "Claiming a place through memories of belonging: Politics of recognition on the island of İmros"; "Belonging to İmros: Citizenship and Sovereignty in the Turkish Republic"; "İmroz'da Tanınma Siyasetleri: Ulusal Vatandaşlık, Yerel Aidiyet ve Toplumsal Hafıza". Bu üç makale şu adresten indirilebilir: <https://mtholyoke.academia.edu/ElifBabul>

198 Fener'in tüzel kişiliği konusunda bkz. Cem Sofuoğlu, "Yetimhane Kararı Kapsamında Rum Patrikhanesi'nin Tüzel Kişilik Sorunu", Cengiz Aktar (der.), *Tarihî, Siyasî, Dini ve Hukukî Açılardan Ekümenik Patrikhane*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 197-202.

199 Bu kurum, Sekizinci Bölüm'de vakıfların durumunu inceleyen de göreceğimiz gibi, Kasım 2010 sonunda, yani kırk yıl sonra, AIHM kararı sonucunda Fener'in mülkiyetine iade edilecektir.

200 F. Çetin, "Yerli Yabancılar", s. 70. Bakanlar Kurulu karar tarihi: 16.10.1988, No: 88/13543; *Resmî Gazete* tarih: 28.12.1988, sayı: 20033; *Düstur* 5. Tertip, Cilt 28, s. 1625. Bu *Resmî Gazete*'nin 16. sayfasına bakınız: <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20033.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20033.pdf>

Bu Ek-1 ve dolayısıyla "yerli yabancılar (Türk tebaalı)" ibaresi, 01.04.1992 tarih ve 21189 sayılı *Resmî Gazete*'de çıkan kararnameyle yürürlükten kaldırılacaktır. Bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21189.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21189.pdf>, s. 6.

Diğer yandan, Derya Bayır (s. 193), azınlıkların yabancı sayıldığına örnek olarak, 2644 s. ve 22.12.1934 tarihli Tapu Kanunu'nun 3. maddesinden söz etmektedir: "Mevcudiyetleri Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince tanınmış olan yabancılara ait dini, ilmi, hayri müesseselerin

Heybeliada Ruhban Okulu Meselesi

19. yüzyılda Balkan ülkelerinin bağımsızlık ilan ederek kendi ulusal kiliselerini kurmaya giriştikleri (ve misyonerlerin imparatorlukta Ermeni Ortodoks tebaayı ve daha az sayıda olmak üzere bir kısım Rum'u Katolik ve Protestan yapmaya başladıkları) ortamda; Osmanlı İmparatorluğu toprak kaybını, Fener Rum Patrikhanesi de kendine bağlı Ortodoks mümin kaybını engelleme derdine düştüler. Ruhban Okulu da (HRO) 1844'te Patrikhane tarafından, kendi ruhbanını yetiştirerek Ortodoks birliğini ayakta tutmak amacıyla kuruldu.

Okuldaki eğitim düzeni şu aşamalardan geçmiştir: 1) 1844-1919: 4 yıl ortaokul ve 3 yıl teoloji (ilahiyat); 2) 1919-23: Sadece 5 yıl teoloji; 3) 1923-51: Birinci döneme dönüş; 4) 1951-71 arası 4 yıl lise ve 3 yıl teoloji.

* * *

Azınlık karşıtı politikaların ciddi boyutlarda hakim olduğu 1930 ve 40'larda HRO da kamulaştırma gibi devlet girişimlerine maruz kaldı. Ama Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra durum değişti. İlk 4 yıllık bölüm diğer azınlık liseleriyle eşdeğerde kabul edildi, teoloji bölümü Teoloji İhtisas Okulu olarak değerlendirildi ve yurt dışından da öğrenci kabul etmeye başladı. Teoloji bölümü için verilen diplomada, mezunların lise üzerine en az bir yıllık meslekî tahsil veren okullar derecesinde öğrenim görmüş sayılacağı yazılıydı (bkz. Görse).

27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra tekrar bir baskı dönemine geçildi ve HRO Türk-Yunan ilişkilerinde bir koz olarak kullanılmaya başlandı. 08.06.1965 tarih ve 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun bazı maddelerini AYM 12.01.1971'de özel üniversite kurulamayacağı gerekçeyle iptal etti. Bunun üzerine Teoloji bölümü, İs-

tanbul Milli Eğitim Müdürlüğü'nün 12.08.1971 tarih ve 101787 sayılı "gizli" yazısıyla kapatıldı.

Lise kısmı "Heybeliada Özel Rum Erkek Lisesi" adıyla devam etti. Teoloji bölümünün resmen kapatılması için Patrikhane'nin yaptığı talep ise, B. Trakya'da "karşılıklılık" durumu yaratır diye MEB tarafından reddedildi.

* * *

Okula atanan kayyım, kapatılmaya karşı Danıştay'da Kasım 1971'de dava açtı. Bu dava özette şu gerekçelere dayanmaktaydı:

1) Lozan Md. 40 kapsamındaki HRO bir yüksekokul statüsüne sahip değildir. Bu husus, okulun Milli Eğitim Bakanlığınca tasdikli Heybeliada Rum Rahipler Öğretim Yönetmeliği'nde (1953) açıkça belirtildiği gibi, "Talim ve Terbiye Kurulunun 25.9.1951 tarih ve 151 sayılı kararıyla tasdik edilen yönetmeliğe göre, Teoloji bölümünü bitirenler, Lise üzerine en az bir yıllık meslekî tahsil veren okullar derecesinde öğrenim görmüş sayılırlar" ibaresini taşıyan Teoloji bölümü diploma-larından da anlaşılmaktadır.

Zaten, bu ibare dışında normal T.C. lise diplomalarından hiçbir farkı bulunmayan bu diploma-larda, diğer lise diplomaları gibi okul müdürü ve milli eğitim müdürünün imzası vardır. Oysa o dönemde yüksekokul diplomaları okul müdürü ve milli eğitim bakanı tarafından imzalamaktadır.

Sadece rahiplik mesleğine devam edebilen mezunlar, askerliklerini diğer lise mezunları gibi er olarak yapmakta ve öğrenimlerine üniversitede devam etmek isterse giriş sınavına tabi ol-maktadırlar.

2) HRO 625 sayılı kanuna göre kurulmamıştır; bu kanunun yürürlüğe girmesinden çok önce (1844) açılmış bir azınlık meslek okuludur. 625 sayılı kanunun iptal edilmemiş olan 25. maddesi, okullar konusunda Gayrimüslimleri eşit hak sahibi kılan Lozan Md. 40'a gönderme yapmaktadır ve AYM'nin iptal kararı sonucunda başka orta dereceli okullar kapatılmadığı için, eşitlik ilkesi ihlal

edilmiştir. Ayrıca, Lozan Md. 40'ın getirdiği din özgürlüğünün Hristiyanlık için ayrılmaz bir parçası olan ruhban yetiştirme de önlenmiş olmaktadır.

3) AYM kararıyla 1971'de kapatılan bütün özel yükseköğretim kurumları bir üniversiteye bağlanmışlardır. HRO'ya böyle bir işlem yapılmaması yüksekokul olarak kabul edilmediğini göstermektedir.¹

Bu dava, Patrikhane'nin tüzel kişiliğinin olmadığı, dolayısıyla dava açma ehliyetinin bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.

1980'lerden sonra Türkiye'nin her yanında özel yükseköğretim kurumları "vakıf üniversite-leri" adı altında tekrar açılmaya başlayınca HRO'nun da aynı çözüme kavuşturulması konuşulmuştur. Fakat, askerî ve dinsel yükseköğretim kurumlarının yalnızca devlet tarafından açılabilce-

1 Gerçi Ankara Üniversitesi'nin Aralık 1971'de HRO için İlahiyat Fakültesi içinde kurulacak bir Ortodokslik Bölümü önerisi vardır, ama YÖK bundan ancak 28 sene sonra, Aralık 1999'da Gayrimüslim ruhani liderlerine çağrı yaparak (çünkü Rumların dışındaki Gayrimüslimlerin ruhban eğitimi de yasaklanmıştır), İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde kurulacak bir "Dünya Dinleri Kültürü Bölümü" açmak isteyecektir. Bu öneri Gayrimüslim ruhani kurumlarından ilgi görmeyecektir. Çünkü YÖK gibi otokrat bir kurumun Sünni Müslümanlık öğreten bir fakültesi içinde bulunmayı uygun görmemişlerdir.



Görsel: "Heybeliada Rum Rahipler Okulu Teoloji Bölümü" Diploması

ği hükmünü getiren 1982 Anayasası Md. 24 ve YÖK Yasası Md. 3 yüzünden bu mümkün değildir.

Sonuçta, zaten çok yaşlanmış olan Patrikhane kadrosunun 21. yüzyıl ortasında din adamı yokluğundan fiilen sona ereceği yorumları yapılmaktadır ve sadece 2.000'lik cemaati kalmış olan Fener'in bir fesat kaynağı olduğunu, bir Vatikan olma emelleri beslediğini ileri sürenler HRO'nun kapalı kalması için çaba göstermektedir.²

(Kaynak: Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 288-299)

2 Bu tür iddia örnekleri için Dokuzuncu Bölüm, 2) **Ülüs-devletin İdeolojisi: Ulusalçılık ve Türk-İslam Sentezi** başlığı altındaki Sevr Paranoyası örneklerine bakınız.

fermanlara ve Hükümet kararlarına müsteniden sahip oldukları gayrimenkuller bu belgelerin sınırları dışına çıkmamak ve Hükümetin izni alınmak şartile müesseselerinin hükmî şahsiyetleri namına tescil olunabilir."

Fakat burada Gayrimüslim azınlıklardan değil, doğrudan doğruya yabancılardan bahsedildiğini söylemek doğru olur. Burada "tanınmış olan" yabancılar değil, onların uyruğu olduğu devletler/hükümetlerdir. Hatta, yeni Tapu Kanunu uygulamasında hükümetin, bu "tanınan" devletlerin (herkesin de ulaşamadığı) bir listesini yayınladığına ve işlemlerin buna göre yapıldığına ilişkin bilgiler mevcuttur.

İstanbul 2 Numaralı İdare Mahkemesi'nin 17.04.1996 tarihinde verdiği E. 1995/1271, K. 1996/552 sayılı karar, dönemin havasının yargıyı nasıl etkilediğinin somut göstergesidir. Kararda bir Rum yurttaş hakkında kullanılan ifade yine hiç duyulmamıştır, hatta daha da ilginçtir: "Yabancı uyruklu T.C. vatandaşı."

Bu acayip terim, Danıştay 12. Dairesince temyiz nedeni sayılmamış, karar oybirliğiyle onanmıştır.²⁰¹

* * *

08.06.1965 tarihinde kabul edilen 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'na,²⁰² 12 Eylül cuntası zamanında 16.06.1983 tarih ve 2843 sayılı yasanın²⁰³ 15. maddesiyle bir ekleme yapılmıştır. Eklenen fıkra (Md. 24/2), azınlık okullarına "Türk müdür başyardımcısı" olarak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından atanacak kişinin niteliğinden söz ederken, "*Türk asıllı ve Türkiye Cumhuriyeti uyruklu*" niteliğini kullanmaktadır.²⁰⁴ Yani, bu kişinin Türk yurttaşı olması yeterli görülmemiş, soyu da belirtilerek "*Türk asıllı*" olması istenmiştir.

Bu Türk başyardımcılar, azınlık okullarının gerçek yöneticisi olarak pratikte her şey hakim olmuşlardır. Açıkça etnik-dinsel ayrımcılık içeren bu "*Türk asıllı*" ifadesinden kurtulmak, 625 sayılı kanunu yürürlükten kaldıran 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'yla²⁰⁵ mümkün olmuştur. Ama uygulama eskiden olduğu gibi devam etmektedir.

201 Bilgi için Rona Aybay'a teşekkür ederim.

202 Resmi Gazete, tarih: 18.06.1965, sayı: 12026 (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanun.tbmmc048/kanun.tbmmc048/kanun.tbmmc04800625.pdf).

203 Resmi Gazete tarih: 18.6.1983, sayı: 18081 (<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18081.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18081.pdf>).

204 F. Çetin, "Yerli Yabancılar", s. 78. Yasa için bkz. Resmi Gazete, tarih: 18.06.1965, sayı 12026; Düstur 5. Tertip, Cilt: 4, s. 2847 (http://www.turkegitimsen.org.tr/lmevzuatword/kanun_625.doc).

205 Resmi Gazete, tarih: 14.02.2007, sayı: 26434 (http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanun.tbmmc091/kanun.tbmmc091/kanun.tbmmc09105580.pdf).

Fakat, 2/e maddesi Lozan'a aykırı biçimde "Gayrimüslim vatandaş" olarak yalnızca Rum, Ermeni ve Musevileri tanıyan bu yeni yasa da, Gayrimüslim yurttaşları tehlikeli yabancılar addeden milliyetçi zihniyetin temsilcisidir:

Bir kere, Md. 5/c/1, Gayrimüslim haklarının uygulanabilmesi için, sanki bu insanlar başka bir ülkenin yurttaşı imişler gibi, mütakabiliyet aramaktadır.

İkincisi, kanunun bu 5. maddesinin başlığı "*Milletlerarası özel öğretim kurumları, yabancı okullar ve azınlık okulları*"dır. Yani, Gayrimüslim yurttaş okulları, yabancı okullarıyla aynı kategoriye sokulmuştur. (Bkz. **Azınlıklar Konusunda Mütakabiliyet** kutusu).

* * *

1968'den 2000'lere kadar kimlik belgesinde Rum, Ermeni gibi nitelikler yazılmış çocuklar azınlık okullarına kaydedilmemiş, mahkeme kararıyla sonradan yapılan düzeltmeler de kabul edilmemiştir. Bu bağlamda, Gayrimüslim yurttaşların Lozan'dan itibaren fişlendiği ve her Gayrimüslim grubuna, vukuatlı nüfus kaydına işlenen gizli bir "soy kodu" verildiği, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğünün bir yazısıyla ancak 2013'te ortaya çıkacaktır.²⁰⁶ Buna göre Rumların soy kodu 1, Ermenilerin 2, Musevilerin 3'tür.

Milli Eğitim yetkilileri bu fişleme durumunun okul kayıtları için kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Fakat izleyen günlerde, okul açmalarına izin verilmeyen Süryanilerin soy kodunun 4, yine okul açamayan

206 F. Balancar, Agos, 02.08.2013. Bu belge internette şu adresten de görülebilir: <http://onedio.com/haber/nufus-kayitlarinda-soy-kodu-damgasi--141858>

Azınlıklar Konusunda Mütakabiliyet

"Bu kesimdeki hükümlerle, Türkiye'nin Gayrimüslim azınlıklarına tanınmış olan haklar, Yunanistan'ca da, kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır" diyen Lozan Md. 45'ten hareketle, Rum azınlık konusu, Türkiye'de genellikle mütakabiliyet (karşılıklılık) ilkesi çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Mütakabiliyet; kurumlaşmış bir hukukun henüz oluşmadığı ilkel devirlerde, düşman tarafların aşırı hareketlerini önlemek amacıyla mecburen başvurulmuş "göze göz, dişe diş" ilkesinin, henüz merkezi nitelik kazanamamış olan uluslararası hukuktaki kalıntısıdır. Gerek Yunanistan gerek Türkiye, bu kavramı karşılıklı azınlıklarına baskı yaparken kullanmaktadırlar. Aralarındaki tek fark, Türkiye'nin bu uygulamasından Rumlarla birlikte diğer Gayrimüslim azınlıkların da etkilenmesidir.

* * *

Türkiye'de yargı da bu durumu benimsemiştir. Örneğin, Mayıs 1980'de Türkiye Emekçi Partisini (TEP) kapatırken AYM'nin kullandığı ifadelerin mantıklı sonucu şudur ki, Yunanistan bir gün B. Trakya'daki Müslüman Türklerin haklarını uygulamaktan vazgeçerse, Türkiye de kendi Gayrimüslim yurttaşlarına tanıdığı hakları tanımaya bilecektir. Oysa ulusal ve uluslararası hukuk açısından böyle bir tepki gösterilmesi birçok sebeple imkânsızdır:

1) Mütakabiliyet, eğer uygulanacaksa, ancak başka bir devlete ve onun yurttaşına ("yabancı"ya) uygulanabilir. Kendi yurttaşına uygulanamaz. Gayrimüslimler, T.C. yurttaşıdır. Türkiye, mütakabiliyet uyguladığında, kendi yurttaşını "yabancı" saymış duruma düşmektedir. Nitekim Yargıtay 1971, 1974 ve 1975'te Türkiye'nin Rum yurttaşlarını "Türk olmayanlar" diye anmış, 1988

tarifli Sabotajlara Karşı Korunma Yönetmeliği'nde Gayrimüslim yurttaşlar "yerli yabancılar (Türk tebalı)" diye geçmiş, 6 Şubat 2006 tarihli Devlet Denetleme Kurulu raporunda Gayrimüslim vakıfları "yabancı vakıflar" kategorisinde sınıflandırılmıştır.

Diğer yandan, bu uygulamayla Türkiye, "yurt dışındaki soydaş"ı için kendi yurttaşını cezalandırmaktadır. Aslında, aynı zamanda soydaşına da zarar vermektedir çünkü Yunanistan da aynı sakat tutuma B. Trakya ve Onikiadalar'da aynen mukabele etmektedir.

2) AİHM de, çeşitli davalarda Türkiye'nin öne sürdüğü mütakabiliyet gerekçesini reddetmiştir. Mahkeme'ye göre, karşılıklı taahhüt doğuran ikili anlaşmalardan farklı olarak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) bütün taraf devletlere uyulması zorunlu nesnel yükümlülükler getirmektedir.

3) Lozan Md. 45, pek çok kişi ve kurum tarafından yorumlandığının aksine,¹ bir mütakabiliyet değil bir "paralel yükümlülük" maddesidir.² Yunanistan ve Türkiye, karşılıklı olarak azınlıklarına kimi haklar tanımayı yükümlenmişlerdir; birbirlerinin azınlıklarına zarar vermeyi değil.

4) Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi de 27 Ocak 2010'da kabul ettiği 1704 sayılı kararda, mütakabiliyet ilkesinin çağdışı olduğunu ve her iki ülkenin ulusal bütünlüğünü tehlikeye düşürecek bir niteliğe sahip bulunduğunu belirtmiştir (para. 8). Evsahibi devletlerin öncelikle kendi yurttaşlarından sorumlu olduklarını vurgulamıştır (para. 5). Bundan hareketle, Türkiye ve Yunanistan'ı birbirlerinin uygulamalarına bak-

1 Bu hataya, TDP'nin 2001'de yapılan ilk baskısında (s. 229), "Md. 45: Yunanistan'la karşılıklılık maddesiydi" diyerek ben de düşmüş ve ikinci baskıda hemen düzeltmişim.

2 Turgut Tarhanlı'nın bildirisi, *Cemaat Vakıfları, Bugünkü Sorunları ve Çözüm Önerileri*, İstanbul, İstanbul Barosu Yayını, 2002, s. 37. Bu konuyu daha önce Altıncı Bölüm'ün başında **Lozan'daki Azınlık ve İnsan Hakları – Bir Özet** albaşlığında görmüştük.

maksızın ayrımcılık yapmadan tüm yurttaşlara eşit muamelede bulunmaya davet etmiştir (para. 9).

5) BM tarafından 22.05.1969'da kabul edilerek 27.01.1980'de yürürlüğe sokulan Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 60/5. maddesi, insan hakları konusunda olumsuz bir mütekebiliyet anlayışını yasaklamaktadır.³ (Bkz. Vi-

3 Aynı bildiri, aynı sayfa.

yana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Md. 60 ve Beşinci Paragrafı kutusu). Çünkü böyle bir anlayışın insan hakları konusunda uygulanması halinde, bir misilleme (komşudaki soydaşına yapılan muamele yüzünden komşunun soydaşı olan kendi yurttaşını ezmek) durumu ortaya çıkabilecek, sonuçta günahsız azınlıklar zarar görecektir.

(Kaynak: Ali Dayıoğlu, "Azınlıklar Konusunda Mütekebiliyet" kutusu, TDP-III, s. 570)

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Md. 60 ve Beşinci Paragrafı

Türkiye bu BM sözleşmesine taraf değildir. Bununla birlikte onunla bağlıdır, çünkü Sözleşme,¹ uluslararası hukukun bağlayıcı ana kaynaklarından yapılageliş'in (teamülün, örf ve âdetin) 1969 yılında kodifiye edilmiş (yazılı belgeye dökülmüş) biçimidir ve bu nedenle de taraf olmayan devletleri de bağlar.²

Md. 60'ın niteliği, yani bağlayıcı yapılageliş

1 Türkçe metni için bkz. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/Viyana_69.pdf

2 Sözleşme'ye taraf olmayan devletlerin Sözleşme'yle bağlı olmaması, ancak, bu devletlerin o konudaki yapılageliş hukukuyla bağlı olmadıklarının kanıtlanması suretiyle mümkündür. Türkiye böyle bir statüde değildir ve böyle bir statüyü hiç savunmamıştır. Kaldı ki, savunmuş olsaydı bile, insan/azınlık hakları konusunda "milli yetki" ileri sürülemediği için (bkz. **Bir Ülkede Azınlık Bulunup Bulunmadığı Meselesi** kutusu) bunun pratikte bir etkisi olmayacaktı. (Turgut Tarhanlı'yla görüşme, 28.07.2016).

kuralı niteliğinde olup olmadığı tartışılmış, ama Uluslararası Adalet Divanının Namibya'da Güney Afrika'nın Varlığı Danışma Görüşü (1971) ve Gabrikovo/Magymoros (Macaristan/Slovakya) Davası (1997) kararları sonucunda maddenin bağlayıcı olduğu kabul edilmiştir.

"Bir antlaşmanın ihlal edilmesi sonucu o antlaşmanın sona erdirilmesi veya askıya alınması" başlıklı Md. 60'ın ilk üç paragrafı, taraflardan birinin Sözleşme'yi ağır biçimde ihlal etmesi halinde diğer tarafların Sözleşme'yi hangi koşullarda ve hangi yöntemlerle tamamen veya kısmen geçersiz kılabileceğini düzenlemektedir.

60/5 ise bir istisna maddesi olup, bu üç paragraftaki devlet haklarının insani konularda kulanılamayacağı kuralını getirmekte, olumsuz mütekebiliyet anlayışını yasaklamaktadır:

"1-3 ncü paragraflar, insani nitelikteki andlaşmalarda yer alıp kişilerin korunmasıyla ilgili hükümlere, bilhassa bu gibi andlaşmalarla himaye edilen kişilere karşı herhangi bir misilleme şeklini yasaklayan hükümlere uygulanmaz."

(Funda Keskin Ata'yla görüşme, 28.07.2016)

“Diğerleri”ninkinin ise 5 olduğu öğrenilecektir.²⁰⁷ Üstelik, taciz ve saldırılar yüzünden bölgede yaşama imkanları kalmayan Süryaniler İstanbul’a göç ettiklerinde bu insanların çocuklarının Rum okullarına kaydı da yasaklanmıştır.²⁰⁸

* * *

1982’den sonra zorunlu tutulan din derslerinden muaf olmaları gerektiği halde Gayrimüslim öğrenciler kimi dönemlerde bu derslere girmeye mecbur bırakılmışlardır. Ör. 1985 yılında Diyarbakır’da sayıları 4.000 dolaylarında kalmış bulunan Hristiyanların çocuklarından zorunlu din dersine girmeyenler tam gün olarak okula gelmemiş sayılınca aileleri dava açmış ve Valiliğe başvurmuşlardır. Milli Eğitim Bakanlığının Valiliğe yolladığı 28.01.1986 tarihli cevapta şöyle denmiştir:²⁰⁹

*“İslam dininden başka bir dine mensup olan öğrencilerin din kültürü ve ahlak bilgisi derslerine girip girmeyecekleri konusundaki ilgili yazınız incelenmiş, din kültürü ve ahlak öğretimi ile ilgili anayasamızın 24. Maddesindeki açık hüküm uyarınca bütün öğrencilerin din kültürü ve ahlak bilgisi derslerini okumaları zorunludur.”*²¹⁰

21.05.1986-24.05.1988 arasında Milli Eğitim Bakanlığı müsteşarlığı yapan Prof.

207 İsmail Saymaz, *Radikal*, 03.08.2013. Ayrıca: <http://gazetekritik.com/haberdetay/SURYANILER-4-DIGERLERI-5.../858>

208 Süryanilerin bu durumu ancak 2000’lerin sonunda düzeltilcektir.

209 *Cumhuriyet*, 03.03.1986, s. 14. Bkz. <http://www.cumhuriyetarsivi.com/>

210 Bu konunun Avrupa’daki uygulamalarla karşılaştırmalı incelenmesi üzerine Emekli Büyükelçi Semih Günver’in Milliyet’teki 19.03.1986 tarihli yazısına bkz. (s. 8). Bu konunun devamı için bkz. Dokuzuncu Bölüm, **Anayasa** altbaşlığı. Antalya’daki benzer bir olay için bkz. <http://www.hristiyanitürk.com/forums/topic/hristiyan-oedrenciye-din-dersi-ithkencesi/>

Dr. Cemil Kıvanç’ın devam ettirdiği bu uygulamaya, Almanya’daki Müslümanların da Hristiyan din dersine sokulacağına ilişkin olarak Alman kiliselerinden gelen tepkiler üzerine ancak Ocak 1987’de son verilmiştir.

Bu tür ayrımcılık örneği geçmişte kalmış değildir. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından 3 Şubat 2015’te valiliklere bir yazı gönderilmiş ve azınlık okulları dışında kalan öğrencilerin nüfus cüzdanındaki din hanesinde Hristiyan ya da Musevi olduğu yazılı değilse veya din hanesi boş ise, Anayasa Md. 24 gereği öğrencinin din dersini almak zorunda olduğu bildirilmiştir.²¹¹

Gayrimüslim öğrencilerin eğitimi konusunda çıkarılan güçlükler, 2015 ve 2016’da din dersinden muafiyetleri için Hristiyan öğrencilerden vaftiz belgesi istenmesi de eklenmiştir. Uygulama, Halkların Demokratik Partisi (HDP) tarafından Eylül 2016’da TMMM’ye taşınmıştır.²¹²

* * *

Gayrimüslim öğrencilerin, oturdukları çevre dışındaki başka bir okula kaydedilmesi önlenmiş, kimi azınlık okulları bu yüzden öğrencisiz kalarak kapanmıştır. 1980’den itibaren de bu okullarda müdürün pratikte bir yetkisi kalmamış, maaş bordrolarının imzalanması dahil yetkiler, sözü yukarıda edilmiş olan “Türk müdür başyardımcısı”na verilmiştir.

* * *

211 <http://www.hurriyet.com.tr/din-dersi-muafiyetine-belge-sarti-28164296>

212 Uygur Gültekin, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/16620/kayitlardaki-vaftiz-sarti-meclise-tasindi>

Milli Eğitim Bakanlığı Ekim 1993'te Ermeni okullarında müfredat dili olarak Ermeniceyi yasaklamış, din dersinin bile Türkçe okutulmasını istemiştir.²¹³ Fakat ortam artık farklı olduğundan, kamuoyu tepkisi üzerine yasak kısa sürecektir.²¹⁴

* * *

1998'de Ermeni patriği seçimi aylarca engellenmiştir. Nihayet yapılabildiğinde seçilen Mesrob Mutaftyan, 2008'den sonra demans teşhisiyle görevini sürdüremeyecek hale gelince yeni patrik seçimi bu sefer de o tarihe kadar duyulmamış bir makam, "Patrik genel vekili" makamı ihdas edilerek ve başına Başepiskopos Aram Ateşyan seçtirilerek engellenmiştir.²¹⁵

* * *

Türkiye'de Gayrimüslim yurttaşların, ancak şüpheli/sakıncalı bir yabancı'ya yapılabilecek kuşkulu muamelelerle karşılaştıklarının çarpıcı örneklerinden biri de, Şubat 2003'te İstanbul Üsküdar'daki bir Gayrimüslim azınlık lisesinin tapusunun iptali için Hazine tarafından açılan davada görülmüştür. "Surp Haç Ermeni Lisesi Vakfı (Surp Haç Tıbrebank Ermeni Ruhban Okulu Vakfı)" adıyla belirttiği hasmına açtığı davada, Hazine'nin verdiği dilekçe aynen şu paragrafı içermektedir:

"Ülke güvenliği açısından azınlık faaliyetlerinin kontrolü ile görevli İçişleri Bakanlığı Azınlık Tali Komisyonu'nca alınan kararda;

*Surp Haç Ermeni Lisesi Vakfı adı altında bir vakfın hukuken mümkün olmadığı, (...) bu nedenle vakıf olarak adına tescil ettirdiği taşınmazların tapularının iptali ile Hazine adına tescilinin sağlanması istenmektedir."*²¹⁶

Burada geçen Azınlık Tali Komisyonu, devletin kurduğu esrarengiz bir müessesedir. Devlet örgüt şemasında görülmemektedir ve ne olduğu konusunda da bilgi yoktur. Ama, mahkeme hükümlerine bile dayanak olabilen kararlar almıştır. (Bkz. Azınlık Tali Komisyonu kutusu).

* * *

Türkiye'de 2000'lerde Sevr Sendromu/Paranoyası zirve yapmıştır. Bu psikolojinin beslediği Batı ve Gayrimüslim düşmanlığının bir görünümü olarak, İslam dini propagandasının serbest olduğu, hatta devlet eliyle (DİB) yapıldığı laik Türkiye'de Hristiyanlık propagandasına müdahale başlamıştır. Hristiyanlık literatürü dağıtmak ve Protestanlığı yaymak nedenleriyle misyonerler mahkemeye verilmiş, ayrıca kendilerine "Türklüğe hakaret"ten davalar açılmıştır. Hristiyan cinayetleri bu atmosferde vuku bulacaktır.²¹⁷

Misyonerlere saldırı olaylarının²¹⁸ devlet eliyle gerçekleştirilen son çeşitlemesi İzmir'de görülmüştür. 11 Nisan 2011'de kilise avlusunda arkadaşıyla sohbet ederken silahlı saldırıya uğramış olan,²¹⁹ Protestan cema-

216 Agos, No. 361, 28.02.2003.

217 Bkz. yukarıda ii) **Fiziksel Saldırı**lar başlığı.

218 Bkz. yukarıda **Günümüzde Gayrimüslimlere Saldırı**lar ve **Hrant Dink Cinayeti** altbaşlıkları.

219 İsmail Saymaz, *Hürriyet*, 13.10.2016. El Kaide üyeliğinden yargılanıp beraat ettiği ortaya çıkan Manisalı silahlı saldırgan, "Vatan hainleri! Manisa'daki kiliseyi bombalayacağız. Bunun hesabını El Kaide soracak" diye bağırıyordu (http://www.hurriyet.com.tr/protestanlara-milliveto-40248163).

213 B. Oran, *Devlet Devlet'e Karşı*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1994, s. 13-22.'den Aydın Engin, *Cumhuriyet*, 01.12.1993.

214 *Cumhuriyet*, 10.12.1993

215 Bu sürecin devamı için bkz. Sekizinci Bölüm sonundaki **Yapılamayanlar** altbaşlığı.

Azınlık Tali Komisyonu

27 Mayıs darbesinden sonra 1962'de ihdas edilen bu gizli kuruluşun öncelikli amacı Gayrimüslim Türk yurttaşlarını gözetim altında tutmaktır. Nihai hedefi ise, İttihat ve Terakki'den beri uygulanan, Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması için Gayrimüslimleri Türkiye'den ayırmaya zorlamak, yani etnik-dinsel temizliktir.¹

24 Şubat 2004 tarihli *Hürriyet* gazetesinde çıkan, "İşte O Gizli Karar" başlıklı haberde,² "42 yıl önce kurulan ve azınlıkları güvenlik açısından izleyen Azınlık Tali Komisyonu"nun, 5 Ocak 2004 tarihli gizli bir Başbakanlık genelgesiyle kaldırıldığı bildirildi. Böylece Komisyon'un varlığı ilk kez belgelenmiş oluyordu.

Haberdan anlaşıldığı kadarıyla, 7 Aralık 1962 tarih ve 28-4869 sayılı bir Başbakanlık talimatıyla gizlice kurulmuş olan bu Komisyon; MİT, İçişleri Bakanlığı, Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Genelkurmay Başkanlığı, VGM, Emniyet Genel Müdür-

lüğü ve Dışişleri Bakanlığı temsilcilerinden oluşmaktaydı ve şimdi yine gizli olarak kaldırılmıştı.

Aslında kaldırılmamıştı. İsmi ve kompozisyonu değiştirilmişti. Yeni ismi "Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu" olmuş ve MİT, MGK ve Genelkurmay temsilcileri dışarıda bırakılmıştı. Kurul artık; vakıflardan sorumlu Devlet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı temsilcilerinden oluşuyordu, İçişleri Bakanlığına bağlıydı.

* * *

Dönemin içişleri bakanı Abdülkadir Aksu da TBMM'ye gönderdiği 1 Mart 2005 tarihli yazıda, azınlıkları "yurt güvenliği bakımından tehlike olarak görmek ve algılamak Türkiye Cumhuriyeti Devletine bağlı ve Türk vatandaşı olan azınlık vatandaşlarımıza yapılan büyük bir haksızlıktır" diyerek durumu özetledi.

Yalnız, yeni Kurul sekreteryasının görevleri arasında, "Ülkemizin maruz kaldığı asılsız soykırım iddiaları ile mücadele kapsamında Bakanlığını [İçişleri Bakanlığını] ilgilendiren iş ve işlemleri yürütmek" de sayılmıştı. Yani, azınlıklara karşı "güvenlikçi" bakış açısı devam etmekteydi.³

3 D. Bayır, a.g.e., s. 194.

atine ait İzmir Diriliş Kilisesi Pastörü Amerikalı Andrew Craig Brunson ve eşi Norine Lyn Brunson, önce "milli güvenlik aleyhine tehdit" suçlamasıyla sınır dışı edilmek üzere İl Göç İdaresine teslim edilmiştir. 20 yıldır Türkiye'de yaşayan pastör bunun ardından, gizli bir tanışın ifadesine dayanılarak, "FETÖ üyeliği" iddiasıyla tutuklanıp cezaevine gönderilmiştir.²²⁰ Ardından, "yandaş med-

ne "devletin gizli kalması gereken bilgilerini siyasi veya askeri casusluk amacıyla temin etmek, TBMM'yi ortadan kaldırmaya teşebbüs etmek, anayasal düzeni değiştirmeye teşebbüs" iddialarıyla Ağustos 2017'de bir tutuklama daha çıkarılan Brunson (<http://www.hurriyet.com.tr/trumpin-iadesini-istedigi-papaza-casusluk-ve-darbe-tutuklamasi-40560412>) 2017 sonu itibarıyla hâlâ tutukludur.

Fethullah Gülen'in liderliğinde oluşan ve kendisine "Hizmet Hareketi" diyen bu cemaat kamuoyu ve medyada "Fethullahçılar", "Gülenciler", "Gülen Hareketi", "Gülen cemaati" gibi çeşitli isimlerle anıldıktan sonra 17-25 Aralık 2013 "tape" olayının patlak vermesinden sonra AKP iktidarı tarafından "Paralel Devlet" diye, 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra da FETÖ (Fethullahçı Terör Örgütü) diye adlandırılmıştır. Bu kitapta "Gülen cemaati" ifadesi kullanılacaktır.

220 İsmail Saymaz, *Hürriyet*, 09.12.2016 (<http://www.hurriyet.com.tr/papaz-fetoden-tutuklandi-40302354>). Misyonerlik, FETÖ üyeliği ve Kürtlere özel vaaz vermek gibi gerekçelerle tutuklanan ve Ağustos 2017'de kendisi-

ya”da pastöre saldırı başlamıştır.²²¹

2017 sonunda pastörün, ABD’den Türkiye’ye iadesi AKP iktidarı tarafından talep edilen Fethullah Gülen’i takasla getirtmek için kullanılmak istendiğine ilişkin yaygın iddialar çıkacaktır. Cumhurbaşkanı ve AKP Genel Başkanı Erdoğan da, “Amerika bizden bir papazın iadesini istiyor. Sizde de bir papaz var. Siz de onu bize verin”²²² diyerek bu iddiaları en üst düzeyde doğrulayacaktır.

* * *

AB Uyum Paketlerine rağmen, Fener Patrikhanesi üzerinde çeşitli baskılar ve tacizler 2000’lerde de devam etmiştir. Ör. Patrik gayrimeşru çocuk sahibi olmakla itham edilerek mahkemeye verilecek ve beraat edecektir.²²³

Bunun ardından Patrik, Bulgar kilisesine (Haliç’teki Demir Kilise) müdahale etmek iddiasıyla yine mahkemeye verilmiştir. Kendisi bu davadan da beraat edecek, fakat davayı görüşen Yargıtay, Ortodoks ilahiyatına ilişkin olmak nedeniyle Türk yargı düzeniyle tamamen ilgisiz (ayrıca, davayla da tamamen ilgisiz) bir konuda kendiliğinden fikir beyan edecektir: “Ekümenik sıfatı Fener Patrikhanesi tarafından kullanılamaz” diyecektir.²²⁴

* * *

Azınlık Raporu’na televizyon kameraları önünde saldırıldığı (2004), Osmanlı Ermenileri konferansının devlet tarafından engellendiği ve Ulusalçı örgütlerin saldırısına uğradığı

(2005) yakın geçmişin ardından, Gayrimüslimlerin millete dahil sayılmama durumu bugün de bitmiş değildir. Hâlâ, üniversiteler ve sanat kurumları dışında (ve özellikle de TSK, MIT, Emniyet, Dışişleri gibi kurumlarda) tek bir Gayrimüslim devlet memuru yoktur.

Bu durumu, zaman zaman bazılarının yapmaya çalıştığı gibi, ‘Gayrimüslimler memur olmak istemiyor, tüccar olmak istiyor’la izah etmek, bu konuların tartışmaya açıldığı bu dönemde artık mümkün değildir. En azından, bu durumun “başvursak da almazlar” gibi zaman içinde kemikleşmiş bir kanaate bağlı olduğunu düşünmek ve bu kanaatin Türkiye Cumhuriyeti’nde nasıl oluştuğunu araştırmak daha anlamlıdır. Kimi kural-lar yazılı değildir, ama yazılı olanlardan daha sıkı uygulanırlar.

* * *

Bütün bu hukuk dışı durumlar, aşağıda ayrıntısıyla verilecek 1936 Beyannamesi olayıyla tamamlanınca, ortaya sistematik bir politika çıkmaktadır. Bu politikanın bir hal-kası “homojen bir Türk Ulusu” inşa etmek-se, bir halkası da Gayrimüslim’den Müslüman’a “sermaye transferi” dir.

Diğer yandan, kimi hukuk profesörlerinin, “Ne Mutlu Türküm Diyene gibi gerçek-çi bir anlayış çerçevesinde (...) hiçbir etnik kökene bakılmadan Türkiye’de yaşayan bütün insanların, Gayrimüslimlerin dışında hepsinin bu ülkenin ortak ve eşit yurttaşı olarak kabul edildiği söylenebilir”²²⁵ diye yazabildiği bir ortam vardır.

Böyle bir ortamda, yukarıda incelenen

221 <http://www.gunes.com/gundem/feto-cu-papazin-dosyasi-kabarik-cikti-805068>

222 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/833488/Erdogan_Sizde_de_bir_papaz_var_bize_verin.html

223 Bkz. *Hürriyet*, 21.04.2004.

224 *Sabah*, 27.06.2007. Ayrıca bkz. **Ekümenik Sıfatı** kutusu.

225 Anıl Çeçen, *Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti*, Ankara Çalışmaları dizisi, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), 2001, s. 61.

mevzuat ve uygulamaların yalnızca Türkiye'deki Gayrimüslimlerle sınırlı olduğu sanılmamalıdır. "Türk" teriminin etnik olarak kullanılması ve/veya algılanması sonucunda Çerkes, Kürt, Alevi vb. gibi grupların kendi çocuklarına istedikleri adı koymalarına, siyasal parti kurmalarına, kendi adlarını taşıyan dernek kurmalarına, vb. engel olunmuştur. Bunları da aşağıda, içtihadı incelerken göreceğiz.

* * *

Bütün bu kanunsuzlukların, insan unsurunun yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti'ne de büyük zarar verdiğini söylemek gerekir:

1) Devletin kendi yurttaşına yaptığı bu muamele, bu topraklarda binlerce yıldır yaşayan milyonlarca insanı vatanlarından söküp atmış, bu insanlık dramı Türkiye'ye ciddi uluslararası prestij kaybettirmiştir;

2) Ekonomide hiçbir tecrübesi bulunmayan ve ancak çok uzun yıllar sonunda elde edilebilen teknik yeteneklerden yoksun olan bir Müslüman-Türk burjuvaziyi "tam bağımsızlık" diyerek sıfırdan yaratmaya çalışmak, Türkiye'nin sınaileşmesini ve kalkınmasını en azından yarım asır geciktirmiştir;²²⁶

3) Gayrimüslimlerin tasfiyesi, Türkiye'de kültürü en hafif tabiriyle çoraklaştırmıştır. Bunu görmek için İzmir örneği yeter: 1922'de nüfusun yaklaşık 250.000 olduğu kentte 1 özel opera ve 13 özel tiyatro mevcutken,²²⁷ 2016 yılında 4 milyona ulaşan İzmir'de durum şöyledir: 1 devlet operabalesi (1982), 1 devlet sahnesi, sadece kışları çalışan 2 özel tiyatro.

4) Bu "pahalı" milliyetçilik "tam bağımsızlık" amacına da ulaşamamıştır. Çünkü, kârın maksimizasyonu uluslararası ekonomiye eklemelenmeyi gerektirdiği anda, burjuvazinin "milli" olanı veya olmayanı diye bir ayırım ortadan kalkmaktadır.

Bu hususa Sonuç bölümünde yine döneceğiz.

* * *

Bu bölümün başında da belirttiğim gibi, burada yalnızca kimi mevzuat ve uygulama noktalarına değindim. İleride bu konuya daha ayrıntılı olarak döneceğiz.

Şimdi, bu anayasa maddeleri ve onlara bağlı olarak oluşturulmuş mevzuatın Türkiye'de yüksek yargı tarafından nasıl uygulandığını, yani içtihadı görelim. Çünkü, AYM kararları Kürtleri, Danıştay ve özellikle de Yargıtay kararları ise Gayrimüslimleri "Türk" kavramının dışına itmekte ve bu yurttaşlara ayrımcılık yapmakta önemli rol oynamıştır.

II) YARGI

A) Anayasa Mahkemesi: Kürt Partisi Kapatma Kararları

Yetkileri arasında siyasal partileri kapatma da bulunan Anayasa Mahkemesi (AYM), Türkiye'de azınlıklarla ilgili olarak yukarıda sözü edilmiş mevzuatın ana eğilimini oluşturan "milletin bölünmez bütünlüğü" anlayışını uygulayarak kimi partileri kapatmıştır.²²⁸

226 Bkz. **Fransa'da Huguenotlar, İspanya'da Portekiz'de Yahudiler, Türkiye'de Gayrimüslimler** kutusu.

227 Doktorası, "Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı" üzerine olan Engin Berber'le görüşme, 2012.

228 AYM'nin azınlık konularındaki tutumu hakkında bu bölümde bulunan bilgilerin yanı sıra ayrıca bkz. D. Bayır, a.g.e., s. 302-344.

Bu yöndeki ilk uygulama, Türkiye İşçi Partisinin (TİP), Anayasa'nın 57. maddesinde ifadesini bulan temel ilkesine ("Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği") ve SPK Md. 81'deki "azınlıklar bulunduğunu ileri sürermezler, azınlık yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler" hükmüne aykırı görüş ve tutumları nedeniyle Temmuz 1971'de kapatılmasıdır.²²⁹

* * *

AYM, Türkiye Emekçi Partisini (TEP) Mayıs 1980'de kapatırken: "(...) bir kesim vatandaşta, kendilerinin azınlık oldukları düşüncesini yaratmaya çalışmak (...) devletin ülkesi ve ulusuyla bütünlüğü temel ilkesine kesinlikle aykırı" düşer demiştir.

Mahkeme aynı kararda, Anayasa Md. 3'ün "Resmî dil Türkçe'dir" hükmünü de tartışmış ve bunu "resmî yazışmalar yanında, öğretimin ve ulusal kültürün yalnızca Türkçeye dayanacağı, başka bir deyişle, ülkedeki tek ulusal kültürün Türk kültürü olduğu" biçiminde yorumlamıştır. Aynı kararda, "[ulus bütünlüğünün] Türk milliyetçiliğine aykırı biçimde din, dil ya da ırk gibi öğelere dayanarak bölünmesine yönelik davranışlara da [Anayasa] açık değildir" denmektedir.²³⁰

AYM'nin bu kararında, hukukun temel ilkelerine aykırı ve azınlık hakları açısından da vahim bir husus mevcuttur:

"Lozan Barış Antlaşmasının III. Fasil hükümleriyle Gayrimüslim azınlıkların varlığı tanınmış ve bunların yararlanacakları hak ve ayrıcalıklar belirtilmiştir. Konferansta uzun

tartışmalar sonunda saptanan bu hükümler mütekabiliyet esasına dayanmakta ve Yunanistan'da bulunan Müslüman azınlık da aynı hak ve ayrıcalıklardan yararlanmaktadır."

Bu hükmün absürd sonucu şudur ki, eğer Türkiye Gayrimüslimlere uygulamakta olduğu hakları bir gün uygulamaktan vazgeçerse, Yunanistan'ın da B. Trakya'daki Müslüman Türklere uyguladığı haklardan vazgeçmesi normal olacaktır.

Bir uluslararası antlaşma hükmünün mütekabiliyet nedeniyle ortadan kalkmayacağı ise, uluslararası hukukun temel bilgilerindendir.

Görüldüğü gibi bu kapatma kararı, biraz yukarıda belirtilen hususları²³¹ AYM'nin bilmediğini veya dikkate almak istemediğini göstermektedir.

Kürt Meselesinden Kapatılan Partiler ve AİHM

AYM, Temmuz 1991'de Türkiye Birleşik Komünist Partisini (TBKP), "Devletin, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak"tan kapatmıştır.

Türkiye 1990'da AİHM'in zorunlu yargı yetkisini kabul ettiği için, parti kapatma kararları artık bu tarihten sonra bu uluslararası yargı kuruluşunun denetimine girmiştir. Nitekim AİHM, bu TBKP kararını AİHS Md. 11'in ihlali sayarak Ocak 1998'de Türkiye'yi tazminata mahkum etmiştir.²³²

231 Bkz. **Azınlıklar Konusunda Mütekabiliyet ve Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Md. 60 ve Beşinci Paragrafı** kutuları.

232 Y. Aliefendioğlu, a.g.m, s. 230-231. AİHS Md. 11 metni şöyledir: "1) Herkesin barışçı amaçlarla toplanma ve başkalarıyla dernek kurma özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak, yine herkesin çıkarlarını korumak amacıyla sendika kurma ve sendikaya üye olma hakkını da içerir. 2) Bu

229 Yılmaz Aliefendioğlu, "Azınlık Hakları ve Türk Anayasa Mahkemesinin Azınlık Konusuna Bakışı", Kaboglu (yay. haz.), *Azınlık Hakları...* s. 228-229.

230 Aynı makale, s. 229-230.

Sosyalist Parti (SP) Temmuz 1992'de, "Ülkenin ve ulusun bölünmez bütünlüğünü bozacak eylemlerle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na ve 2820 Sayılı SPK'ye aykırılık"tan kapatılmıştır. AYM bu davada, "Ülkenin her yerinde her kökenden gelen değişik oranda yurttaş yaşamaktadır. Bilimsel yönden azınlık sayılmaya yeterli özellik ve öge yoktur" demiştir. AIHM, Mayıs 1998'de bu kararı AIHS Md. 11'in ihlali gerekerek Türkiye'yi tazminata mahkum etmiştir.²³³

1993'te üç parti birden kapatılmıştır. Bunlardan birincisi, 14.07.1993'te kapatılan Halkın Emek Partisidir (HEP). AIHM bu kapatmayı AIHS Md. 11'in ihlali olarak görmüş, 09.04.2002 tarihinde Türkiye'yi tazminata mahkum etmiştir.²³⁴

Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) Kasım 1993'te aynı gerekçelerle kapatılmıştır. AYM, "[partinin programı] Türk ulusunun bütünlüğünü (...) Türk ve Kürt olarak ikiye ayırmayı öngörmektedir. Bu tür program hükümlerinin ülke ve millet bütünlüğünü yıkmayı amaçladığı açıktır" hükmüne varmıştır. AIHM, bu kararı Aralık 1999'da AIHS Md. 11'in ihlali olarak görmüş ve Türkiye'yi tazminata mahkum etmiştir.²³⁵

Sosyalist Türkiye Partisi (STP) Kasım 1993'te, programındaki kimi bölümlerin

2820 sayılı SPK Md. 78/a ve 81/a ve b hükümlerine aykırı olduğu gerekçesiyle, "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozucu" davranışları yüzünden kapatılmıştır.²³⁶ AIHM, bu kararı 12.12.2003'te AIHS Md. 11'in ihlali olarak gerekerek Türkiye'yi tazminata mahkum etmiştir.²³⁷

AYM aynı yorum ve tutumunu, genel başkanlığını Yaşar Kaya'nın yaptığı Demokrasi Partisi (DEP) için de sürdürmüş ve partiyi 16.06.1994'te "...ırk ve dil farklılıklarına göre azınlık statüsü tanımak ülke ve millet bütünlüğü kavramıyla bağdaşmaz" diyerek kapatmıştır. Mahkemeye göre, "Devlet tek, ülke tüm, ulus bir"dir ve Lozan yalnızca Gayrimüslimleri azınlık olarak kabul etmektedir.²³⁸ AIHM, DEP'in bu kapatılma kararını 11.12.2002'de AIHS'nin 11. Maddesinin ihlali olarak görmüş ve Türkiye'yi tazminata mahkum etmiştir.

* * *

AYM'nin bu son (DEP) kararda, "Devlet tek, ülke tüm, ulus bir" olarak tanımladığı Türkiye'deki "azınlık statüsü" ve "ülke ve millet bütünlüğü" hakkında söyledikleri, gerek Lozan hükümlerinin gerekse uluslararası hukukun temel ilke ve kavramlarının Mahkeme tarafından doğru anlaşıldığı hususunda ciddi endişeler uyandırmaktadır. Şöyle ki:

1) AYM, Lozan'ın Gayrimüslimlere de Müslümanların yararlandıkları medeni ve si-

hakların kullanılmasına; demokratik bir toplumda ulusal güvenlik veya kamu güvenliğinin gerekleriyle ve kamu düzeninin korunması veya suçun önlenmesi, genel sağlık ve ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olan ve yasayla konulanlardan başka hiçbir kısıtlama uygulanamaz. Bu madde, silahlı kuvvetler ve güvenlik güçleri üyeleriyle devlet görevlileri tarafından bu hakların kullanılmasına yasayla kimi kısıtlamalar konmasına engel değildir."

233 Aynı makale, s. 231-232.

234 <http://hudoc.echr.coe.int/hudoc/ViewRoot.asp?Item=0&Action=Html&X=524225156&Notice=0&NoticeMode=&RelatedMode=0>

235 Y. Aliefendioğlu, a.g.m., s. 232-233.

236 Aynı makale, s. 233.

237 <http://www.kararara.com/forum/viewtopic.php?f=79&t=18534>

238 Y. Aliefendioğlu, a.g.m., s. 234-235. DEP kapatma kararı için bkz. <http://www.kararlariyen.anayasa.gov.tr/Karar/Content/68992747-a31d-4797-bc8a-88277e2fbf58?excludeGerekce=False&wordsOnly=False>

yasi haklardan yararlanma olanağı sağladığını ve böylece yasalar önünde din ayrımı yapmaksızın herkese eşitlik getirmiş olduğunu söylemiştir. Burada Mahkeme'nin bahsettiği eşit haklar, bu kitabın Birinci ve Üçüncü bölümlerinin en başında gördüğümüz gibi, azınlık hakları terminolojisinde “negatif hak” denilen şeydir. Yani bütün yurttaşlara verilen haklar, örneğin mülkiyet hakkı.

Oysa Lozan, bunun ötesinde, yine aynı bölümlerde gördüğümüz gibi, Gayrimüslimlere “pozitif hak”lar, yani sadece dezavantajlı yurttaşlara verilen fazladan haklar da getirmiştir; örneğin kendi okulunu kurup orada kendi dilinde eğitim yapma hakkı. Burada AYM, açıkça, bu iki farklı hak çeşidini bilmiyor veya bilmezden geliyor izlenimi bırakmaktadır.

2) Bu kararda, negatif hak-pozitif hak ayrımı sorunundan daha vahim bir durum vardır:

AYM, 1454 tarihli Millet Sistemi'nin Müslümanları tanımlamak için kullandığı “Millet-i Hakime” zihniyetinin bir yansıması olarak; çoğunluğa mensup (Müslüman) yurttaşları birinci sınıf, azınlığa mensup (Gayrimüslim) yurttaşları da ikinci sınıf saymaktadır.

Nitekim Mahkeme, “...ırk ve dil farklılıklarına göre azınlık statüsü tanımak, ülke ve millet bütünlüğü kavramıyla bağdaşmaz” diyerek, farklılık gösteren gruplara azınlık statüsü tanımanın ülkeyi parçalayacağını söylerken, (Kürtlerin zaten hiçbir zaman istemedikleri, hatta şiddetle reddettikleri) azınlık statüsünün daha az hak ihtiva ettiğini söylemektedir: “Sınırsız hakları sınırlı haklara, ulusun kendisi olmayı azınlık olmaya dönüştürmenin anlamsızlığı açıktır.” Burada

“sınırsız hak” sahibi ve “ulusun kendisi” olarak geçenler (Müslüman çoğunluğa dahil oldukları için) Kürtler olmaktadır; “sınırlı hak” sahibi olarak geçenler de Lozan’a göre azınlıklar, yani Gayrimüslimler.

Bu durum, aynı kararın şu ifadelerinde daha da açıktır: “... bir kısım yurttaşlar arasında, bir azınlığa mensup olduğu duygu ve düşüncesini yaratmak ve onların sınırlı haklar rejimine tabi kılınmasını, ulusun bizzat kendisi iken azınlık haline gelmesini istemek ulus bütünlüğünü bozmaktan başka biçimde yorumlanamaz.”

İster bilinçli ister bilinçsiz söylenmiş olsun (ki, bunun bilinçsiz olduğunu kabul etmek daha az üzücü olacaktır), “Ulusun kendisi olmayı, azınlık olmaya dönüştürmek” gibi bir ifadenin başka türlü yorumlanması zordur.

* * *

İbrahim Aksoy’un genel başkanlığını yaptığı Demokrasi ve Değişim Partisi (DDP) 03.04.1995 tarihinde kurulduktan hemen sonra bir davayla karşılaşmıştır. Bu dava sonucunda AYM, parti programının “devletin toprak bütünlüğü ve milletin birliği ile resmî dilini tehdit edecek yapıda” olduğu ve SPK Md. 78/a ve 81/b hükümlerini ihlal ettiği gerekçesiyle partiyi 19.03.1996’da kapatmıştır. AİHM 26.04.2005’te bu kapatma kararını AİHS’nin 11. maddesine aykırı bulmuş ve Türkiye’yi tazminata mahkum etmiştir.²³⁹

Emek Partisi (EMEP) 14.02.1997’de “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”ne aykırılıktan kapatılmıştır. Burada AYM, azınlık bulunduğunun belirtil-

239 Bilgi için Ümit Tektaş’a teşekkür ederim.

mesi nedeniyle ulus bütünlüğünün ortadan kaldırıldığı yorumunu şu hükmüyle tekrarlamıştır:

*“Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dinî kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğu söylenildiği, Türk dilinden veya kültüründen başka dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak yoluyla azınlıklar yaratarak ulus bütünlüğünün bozulması amacının güdüldüğü anlaşılmaktadır.”*²⁴⁰

AIHM bu kapatma kararını AIHS'nin 11. maddesinin ihlali olarak görmüş ve Türkiye'yi 31.05.2005'te tazminata mahkum etmiştir.²⁴¹

Şerafettin Elçi'nin genel başkanlığını yaptığı Demokratik Kitle Partisi (DKP), *“parti programında ülke üzerinde kültür, ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunun ileri sürüldüğü ve milletin bütünlüğünün bozulması amacının güdüldüğü”* için *“bölücülük”* yaptığı gerekçesiyle AYM tarafından Şubat 1999'da kapatılmıştır. Mahkeme, DKP'nin programında yer alan amaçların SPK Md. 78'de yer alan *“partilerin bölge ve ırk esasına dayanma”* yasaklarına uymadığına işaret etmiştir.²⁴² AIHM Mayıs 2007'de bu kapatma kararını AIHS'nin 11. maddesine aykırı bulmuş ve Türkiye'yi tazminata mahkum etmiştir.²⁴³

Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) 13.03.2003'te AYM'nin oybirliği kararıyla

kapatılmıştır. AIHM bu kararı 14.12.2010'da AIHS Md. 11'e aykırı bulmuş ve Türkiye'yi tazminata mahkum etmiştir.²⁴⁴

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu HADEP'le aynı gün Demokratik Halk Partisine de (DEHAP) kapatma davası açmıştır. Demokratik Toplum Partisi (DTP) kurulduktan sonra DEHAP kendini Kasım 2005'te feshedecektir.

09.11.2005'te kurulmuş olan DTP de, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Abdurrahman Yalçınkaya'nın 16.11.2007'de açtığı dava üzerine, *“terör faaliyetlerinin odağı haline geldiği”* gerekçesiyle, Ahmet Türk'ün genel başkanlığı sırasında AYM'nin oybirliği kararıyla 11.12.2009'da kapatılmıştır. AIHM bu kapatma kararını AIHS'nin 3/1 ve 11. maddelerine aykırı bularak Ocak 2016'da Türkiye'yi tazminata mahkum etmiştir.²⁴⁵

Kapatma Kararları Hakkında İki Önemli Gözlem

AYM'nin bu kapatma kararları hakkında önemle belirtilmesi gereken 2 husus bulunuyor:

1) Mahkeme'nin TEP konusunda verdiği karar, *“azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek”* ile *“azınlıklar yaratma”*nın ne anlama geldiğini açıklamaktadır. Buna göre,

“(…) bir ulusun içindeki belli bir vatan-daş topluluğunun dilinin ya da dininin toplumun öteki kesimlerinden ayrı olduğundan nesnel biçimde söz etmek, tek başına, bir ‘azınlık bulunduğunu ileri sürmek’ anlamına

240 Y. Aliefendioğlu, a.g.m., s. 236.

241 Öncülü Türkiye Devrimci Komünist Partisi olan Emek Partisi 1996'da kurulmuş, AYM tarafından kapatılmasından sonra Emegin Partisi adını alarak devam etmiştir. AIHM kararından sonra parti 27.11.2005 tarihli kongresinde Emek Partisi adını tekrar almıştır (https://tr.wikipedia.org/wiki/Emek_Partisi).

242 “Elçi'nin Partisi de Kapatıldı”, *Milliyet*, 27.02.1999.

243 <http://arsiv.ntv.com.tr/news/407063.asp>

244 <http://www.hurriyet.com.tr/aihm-hadepin-kapatilmasi-konusunda-turkiyeyi-haksiz-buldu-16529649>

245 <http://bianet.org/bianet/siyaset/171022-aihm-dtp-nin-kapatilmasinda-turkiye-yi-mahkum-etti>

gelmez. Buna ek olarak, söz konusu topluluğun, toplumun öbür kesimlerinden ayrılan varlığını ve niteliklerini koruması ve sürdürmesi için, kendisine özel bir hukuksal güvence tanınması gerektiğinin, yani bu kimselerin ‘azınlık hukuku’ndan yararlanmaya hak kazanmış olduklarının da açık ya da örtülü biçimde ileri sürülmüş bulunması gerekir. İşte (...) ‘azınlıkların bulunduğunu ileri sürmek’ biçiminde tanımlanan ve yasaklanan durum budur.”²⁴⁶

Karar buraya kadar okunduğu zaman, AYM’nin azınlıklar konusunda çağdaş eğilimlere uygun bir tutum içinde olduğu kanısı uyanmaktadır. Çünkü karar, farklı kimlikler olduğunun ileri sürülebilmesini normal karşılamakta, bu kimliklerin “azınlık hukukundan yararlanmaya hak kazanmış olduklarının” ileri sürülmemesi (yani, uluslararası korumayı davet etmeme) durumunda “ülke ve millet bütünlüğü”nü ihlal edecek bir suç oluşmadığını kabul etmektedir. Eğer “azınlıklar bulunduğunu ileri sür”enler, bu azınlıklar için “özel bir hukuksal güvence tanınması gerektiği”ni de ileri sürmezlerse, bir suç oluşmamış olacaktır.

Nitekim, böyle bir özel güvence (pozitif hak) tanınmasını istemek yerine, azınlık mensuplarının farklı özelliklerinin, ülkede gerçek bir demokratik ortamın sağlanması (negatif hakların genişletilmesi) yoluyla korunmasını istemek de mümkündür. Üstelik bu seçenek çok yararlıdır, çünkü hem azınlığın çoğunluğa hedef gösterilmesi önlenektir, hem azınlık özelliklerini koruyabile-

cektir, hem de ülkeye bu vesileyle demokrasi gelecektir.

Fakat Mahkeme yukarıda bıraktığımız yerden sonra şöyle devam etmektedir:

“(…) ‘azınlıklar yaratma’ deyiminin (...) ‘azınlıklar bulunduğunun ileri sürülmesi’ deymiyle sıkı ilişkisi göz önünde tutularak, aynı doğrultuda yorumlanması zorunludur. Böyle bir yorumla varılacak sonuç ise, ‘azınlık yaratma’ deyiminin, ancak, ‘bir vatandaş topluluğunda, azınlık hukukundan yararlanmaları gerektiği düşüncesini yaratma’ anlamına gelebileceğidir.”²⁴⁷

Yani Mahkeme, ileride bir gün uluslararası korumaya yol açabilir ve bu koruma da Türkiye’yi parçalayabilir diye, bir eliyle verdiğini öbür eliyle almakta ve bu yolla ülke ve milletin bölünmez bütünlüğünü “korumuş” olmaktadır. Ama bu arada hukukun ne hale getirildiği apayrı bir konudur.

2) AYM, ırk ve dil farklılıklarını vurgulama yoluyla “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü” ilkesinin ihlal edildiğini söylerken, Türk ulusu içinde değişik etnik kökenli bireylerin bulunduğunu reddediyor değildir. Nitekim, Anayasa’nın 66. maddesindeki “Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür” ilkesini yorumlarken, DEP kararında, yurttaşlık ve ulusal kimliğin “vatandaşların etnik kökenlerini yadsıma anlamına” gelmediğini söylemiştir.

Mahkeme’ye göre, bu konudaki “yasal düzenlemelerin amacı ülkedeki farklılıkların ve bunların dil ve kültürlerinin yasaklanması” değildir: “Yasaklanan, kültürel farklılıkların ve zenginliğin belirtilmesi olmayıp, bunların

246 Çavuşoğlu, a.g.m., Kaboğlu (yay. haz.), s. 135-136’dan Türkiye Emekçi Partisi (TEP) Kararı; E. 1979/1 (Parti Kapatma), K. 1980/1, Anayasa Mahkemesi Kararlar Der-gisi 18, s. 3 vd.

247 Aynı makale, s. 136’dan Türkiye Emekçi Partisi (TEP) Kararı., s. 3 vd.

Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak, ulus bütünlüğünün bozulması ve buna bağlı olarak ayrımlara dayanan yeni bir devlet düzeninin kurulması amacıyla kullanılması”dır.

Bu noktada AYM, “başlangıçta kabul edilebilir istekler gibi görünen ayrımcılığa yönelik kültürel kimliğin tanınması istemleri[nin] zamanla bütünden kopma eğilimine” gireceği endişesini dile getirmektedir.²⁴⁸

Bu durum, Türkiye’de azınlıklarla ilgili a) mevzuatın, b) bu mevzuatın yorumlanmasının, c) bu mevzuatın uygulanmasının temel eksenini oluşturan büyük bir korkunun, bütün içtihadın da temel eksenini oluşturduğunu göstermektedir: Farklı kimliklerin tanınmasının devletin parçalanmasına yol açacağı korkusu.

Yani, bu bölümün başında sözü edilen “sarkaç” bağlamında,²⁴⁹ İnsan Hakları Devleti’nin Millî Güvenlik Devleti’ni yıkacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak AYM, bu büyük korkunun etkisiyle; azınlık haklarını evrensel insan hakları bağlamında değil, yorumunu kendine göre yaptığı iç hukuk ve Türkiye’nin uluslararası sözleşmeleri (Lozan) bağlamında ele almakta, azınlık kavramını “ülkenin bölünmez bütünlüğü ve üniter devlet” ilkeleleriyle çatışan bir kategori olarak görmektedir.²⁵⁰ 12 Eylül cuntasının yaptığı 1982 Anayasası’ndan ve SPK’dan kaynaklanan bu bakış açısı devletin bu konudaki tüm tutumunu etkilemektedir.

* * *

Siyasal partilerin kapatılması için AYM üyelerinin çoğunlukla karar vermeleri kuralı, 2001’deki Anayasa tadilatı sırasında değiştirilmiş ve bu oran “nitelikli çoğunluk” olarak 3/5’e çıkarılmıştır. Bu sayede, Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR) davasında AYM’nin 29.01.2008’de verdiği 6’ya 5 kapatma kararı, Kürt haklarını savunan bir partinin, “Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü”nden kapatılmasına ilk defa yetmemiştir. Çünkü artık kapatma için 11 üyenin 7’sinin oyu gerekmektedir.

Fakat, AYM içtihadının görece demokratikleşmesi açısından bundan çok daha önemlisi, Mahkeme’nin şu gerekçesi olmuştur:

“...siyasi partilerin, Anayasa’ya aykırı olduğu ileri sürülen tüzük ve programlarındaki söylemlerinin demokratik yaşam için doğrudan açık ve yakın tehlike oluşturmaması durumunda, bunların ifade özgürlüğü kapsamında kaldığının kabulü gerekir.”²⁵¹

DTP’nin 2009’da kapatılmasının ardından, 2010 Anayasa Referandumu’nda nitelikli çoğunluk 3/5’ten 2/3’e yükseltilecektir.

B) Yargıtay ve Danıştay: 1936 Beyannamesi Uygulaması

1) Yargıtay

AYM’nin Kürtler konusunda gördüğümüz tutumu büyük ölçüde Anayasa ve SPK hükümlerinden kaynaklanmıştır. Ama buna ilaveten Mahkeme; negatif-pozitif hak ayrımı, azınlık, üniter devlet, Lozan gibi kimi temel hukuki kurum, kavram ve tanımları ulus-devlet odaklı ideolojik bakış açısı yüzünden

248 Aynı makale, s. 127 ve 141’den dn. 23, 24 ve 25.

249 Bkz. “**Millînin Bölünmez Bütünlüğü**” altbaşlığı.

250 Y. Aliefendioglu, a.g.m., s. 237.

251 Resmi Gazete, sayı: 26923, tarih: 01.07.2008.

bilmediğini veya bilmezden geldiğini göstermişti.

Yargıtay'ın Gayrimüslimler/1936 Beyannamesi konusundaki tutumu da bir açıdan buna büyük benzerlik göstermiştir. Bu yüksek mahkeme de, yine ulus-devlet odaklı ideolojik bakış açısı yüzünden, mevcut yasaları uygularken, en başta “yabancı” ve “yurttaş” olmak üzere, çok yerleşmiş hukuk kavramlarını bilmediği/hiç dikkate almadığı izlenimini bırakmıştır. Yargıtay'ın Gayrimüslim vakıfları konusunda almış olduğu kararların başka türlü düşünülmesi zordur.²⁵²

Yalnız, bu kararları incelemeyen önce, Gayrimüslim vakıfları konusunun “1936 Beyannamesi” diye ünlenen tarihçesini özetlemek gerek.²⁵³

1936 Beyannamesi'nin Öyküsü

Devrim kanunları arasında 1936 yılında yürürlüğe giren 1935 tarihli Vakıflar Kanunu, tüm vakıflardan, ellerindeki taşınmazların listesini gösteren bir mal beyannamesi istemiştir. Rejimin amacı, İslamcılarının ekonomik kaynaklarını denetime alacak düzenlemeler yapmaktır. Vakıflar istenilen bu mal beyanlarını vermişler, fakat Atatürk hastalanıp sonra da ölünce, beyannameler rafa kaldırılmıştır.

Kıbrıs sorununun Türk-Yunan ilişkilerini özellikle olumsuz etkilemeye başlaması üzerine, 1960'ların sonundan itibaren VGM, Yunanistan'ı sıkıştırmak için, Rum vakıflarının, bu arada da bütün Gayrimüslim vakıflarının vakıfnamelerini (vakıf senedi/vakfiye)

istemeye başlamıştır. Oysa bunların vakıfnameleri yoktur, çünkü Osmanlı dönemindeki usule göre bunların her biri ayrı bir padişah fermanıyla kurulmuştur.

Vakıfnameleri olmadığı yönünde aldığı cevap üzerine VGM, 1936'da verilen mal beyannamelerini bu vakıfların vakıfnamesi sayacağını bildirmiş ve bu vakıfların 1936 yılından sonra edindiği taşınmazlara el koyacağını ilan etmiştir. Çünkü VGM'ye göre, bu taşınmazlar 1936 mal beyannamesinde kayıtlı değildir ve bu beyanname bu vakıfların taşınmaz edinebileceklerine dair bir hüküm de bulunmamaktadır.

Gayrimüslim vakıflarının, 1936 Beyannamesi'nin matbu bir taşınmazlar listesinden ibaret olmak nedeniyle böyle bir hükmü içermesinin mümkün olmadığını ileri sürmeleri durumu değiştirmemiştir. Mülkün edinilme biçimi (satın alma, bağış, piyango, vasiyet, vb.) ne olursa olsun, 1936'dan sonra bu vakıfların edindikleri taşınmazlara bila-bedel el konmaya başlanmıştır.

Hem Lozan'ın hem de mülkiyet hakkının ihlali olarak el konulan mallar, onları satmış olan eski sahiplerine (veya onların mirasçılarına) parasız iade edilmiş, mirasçının bulunmaması halinde ise yine parasız olarak Hazine'ye intikal ettirilmiştir.

“Türk Olmayanlar”

İşte bu 1936 Beyannamesi konusunda Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, 06.07.1971 tarihinde oybirliğiyle aldığı 4449 E, 4399 K sayılı ilamının gerekçesinde şöyle demektedir: “Görülüyor ki, Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin gayrimenkul iktisapları men edilmiştir (...).”

252 Yargıtay'ın aşağıda söz konusu edilecek bu kararları için bkz. Yuda Reyna ve Yusuf Şen, *Cemaat Vakıfları ve Sorunları*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1994, s. 90-93; Çetin, “Yerli Yabancılar”, s. 76-77.

253 Bkz. Y. Reyna ve Y. Şen, *a.g.e.*, s. 28-33.

Oysa, Daire'nin burada mal edinemeyeceğini söylediği tüzel kişilik, Ortodoks dininden T.C. yurttaşları tarafından kurulmuş ve yönetilmekte olan Balıklı Rum Hastanesi Vakfıdır; "yabancı" bir vakıf değildir.

Daha ilginç ve üzücü olan husus şudur ki, konu Yargıtay Hukuk Genel Kuruluna 1974 yılında geldiğinde aynı karar bu sefer Osmanlıca sözcüklerin yerine daha Türkçe sözcükler kullanılarak yinelenmiştir: "Görülüyor ki Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır" (1971/2-820 Esas, 1974/505 Karar sayılı ve 08.05.1974 tarihli karar).

Ertesi yıl, Yargıtay 1. Hukuk Dairesi aynı konuda aynı yolu izleyecektir:

"...Gerek 16 Şubat 1328 sayılı kanun ve gerekse 2762 sayılı kanunun 44. Maddesindeki koşullar dışında, yabancıların Türkiye'de mal edinmeleri yasaklanmış olup bu hükümler kamu düzeni ile ilgili olduğu için davalı kurumun bu konudaki yasa dışı eylemine davacı idarenin karşı çıkmasında ve kanunsuz tasarrufun iptali için dava açmasında kanuna aykırı bir yön yoktur. Bu itibarla yukarıda açıklanan nedenlere ve mahkeme kararında gösterilen diğer gerekçelere göre yerinde olmayan temyiz itirazlarının reddi ile hükmün onanmasına (...) oybirliğiyle karar verildi" (24.06.1975 tarih, 3648-6594 sayılı karar).

Balıklı Rum Hastanesi Vakfı avukatları bu kararın düzeltilmesi istemiyle başvurmuşlardır. Bunun üzerine aynı Daire, bu kararını 11.12.1975 günlü ve E:975/11168; K:975/12352 sayılı kararında şöyle "düzeltme" yoluna gitmiştir:

"Davalı mülhak vakfın Türk vatandaşları tarafından kurulmuş olmasına karşı[n] onama kararında 'yabancıların Türkiye'de taşın-

maz mal edinmelerini yasaklayan yasalardan söz edilmesi' bir yanlış sonucudur. [Bu nedenle o tümcenin] düzeltme yoluyla ilamdan çıkarılmasına, bunun dışında (...) düzeltme işteğinin reddine..."

Yani, Yargıtay'ın Gayrimüslim vakfının malına elkoyma kararında değişen bir şey olmamıştır. Aksine, bu son kararın önemi şuradadır ki, karar, yabancı-yurttaş ayrımını Yargıtay'ın gözden kaçırmış olmadığını, kimi Türk yurttaşlarını Gayrimüslim oldukları için "yabancı" sayarak böyle yaptığını açığa çıkarmaktadır. Asıl vahim olan yanlış karar değil, yanlış zihniyettir.

1936'dan beri edinilen taşınmazlardan biri daha böylece "Türk devleti"nin Hazinesine aktarılmıştır. 1936 yılından sonra edinilen taşınmazlara yapılan bu işlemler yüzünden bu vakıflar yeni mal da edinememektedir. Bu durum, Lozan Md. 42/3'ün şu hükmünün açık ihlalidir:

"(...) Bu azınlıkların Türkiye'deki mevcut vakıflarına, din ve hayır kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir."

* * *

Gayrimüslim Türk yurttaşları bu sorunu ve diğer sorunları aşmak için mevcut vakfı lağvedip, bir vakıfnamesi olacak biçimde yeni bir vakıf da kuramamaktadırlar, çünkü kurmaları yasaklanmıştır. 1926 tarihli ilk Türk Medeni Kanunu'nda ve bu kanunun kaynağı olan İsviçre Medeni Kanunu'nda böyle bir düzenleme yer almadığı halde, o günkü Türk Medeni Kanunu'nun 74. mad-

desinin 2. fıkrasına 13.07.1967 tarih ve 903 sayılı kanunla şu hüküm eklenmiştir:

“Kanuna, ahlaka ve adaba veya milli menfaatlara aykırı olan veya siyasi düşünce veya belli bir ırk veya cemaat mensuplarını desteklemek gayesi ile kurulmuş olan vakıfların tesciline karar verilemez.”

Bunun ardından, Beşinci Bölüm’de sözü edilen 4721 sayılı ve 2001 tarihli Türk Medeni Kanunu Md. 101/4’te de benzer bir düzenleme yer almıştır:

“Cumhuriyetin Anayasa ile belirlenen niteliklerine ve Anayasanın temel ilkelerine, hukuka, ahlaka, milli birliğe ve milli menfaatlara aykırı veya belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamaz.”²⁵⁴

Yani Türk kanun koyucu, bu vakıflar konusunda yukarıda zikredilen Lozan Md. 42/3’ü ve ayrıca Gayrimüslim azınlıklara “... kendi kurumlarını kurma, yönetme, denetleme” hakkını getiren Lozan Md. 40’ı ihlal etmek için gerçekten kararlı bir tutum sergilemiştir.

* * *

Yargıtay’ın bu 1936 Beyannameyi uygulaması, daha ileride AB Uyum Paketleri bağlamında göreceğimiz, Ağustos 2002’de çıkarılan 4771 ve bunun 02.01.2003’te düzeltilen biçimi olan 4778 sayılı torba kanunun 3. maddesi hükmüyle son bulacaktır:

“Cemaat vakıfları, vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın, Vakıflar Genel Müdürlüğünün izniyle dinî, hayrî, sosyal, eğitsel, sıhhi ve kültürel alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere taşınmaz mal edinebilirler

ve taşınmaz malları üzerinde tasarrufta bulunabilirler.”²⁵⁵

* * *

Bununla birlikte, Yargıtay 1. Hukuk Dairesinin bir kararı (29.09.2004 tarih, Esas no: 8622, Karar no. 9589) kafaları yine altüst etmiştir.

Konu, 1965’te vasiyet yoluyla Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı adına tapuya tescil edilmiş bir taşınmazın tapusunun iptal edilmesi gerektiğine ilişkin Hazine davasıdır. İlk derece mahkemesi Hazine’nin istemini reddetmiştir. Hazine kararı temyiz etmiştir. Durumu görüşen 1. Daire, mahkemenin kararını bozmuştur. Çünkü Daire’ye göre mahkeme, dava konusu tapulu taşınmazın tescili için ilgili vakfın (Surp Pırgıç) VGM’ye başvurmuş olup olmadığını araştırmadan karar vermiştir. Şayet başvurmamışsa, “başvurma imkanı” tanı ve ondan sonra dava hakkında karar ver, demektedir.

Oysa, Daire’nin sözünü ettiği başvuru, tapuya tescil edilmemiş taşınmazlar için yapılmaktadır; tescili zaten yapılmış olanlar için değil.

Bu durumda Gayrimüslim vakıfları, Ocak 2003’ten sonra, tapulu olmayan malları hakkında bile tescil başvurusunda bulunma hakkını elde etmişken, bu yargı kararı sonucunda tapulu malları için de tescil başvurusunda bulunma (duble tescil?) zorunluluğu gibi acayip bir durum karşısında kalmışlardır.

²⁵⁴ Kanun için: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf> Bugünkü kanun hükmünün geçmiş için Fatma Tülay Karakaş’a teşekkür ederim.

²⁵⁵ Resmi Gazete sayı: 249, tarih: 11.1.2003; http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc087/kanunbmmc087/kanunbmmc08704778.pdf.

Gayrimüslim vakıflarının son durumu- na, Sekizinci Bölüm'de, 3) Gayrimüslim Kurumlarının ve Mülklerinin Son Durumu başlığında geri döneceğiz

2) Danıştay

Danıştay'a gelince.²⁵⁶ Bu yüksek idari yargı organının 12. Dairesi, 02.03.1970'te verdiği E 1969/337, K 1970/391 sayılı kararda şöyle demiştir:

"(...) gerek Vakıflar Kanununda gerek diğer mevzuatta cemaat vakıflarının yeni akar inşa edemeyeceklerine dair men edici başkaca bir hüküm de bulunmadığından (...) davacı vakfın Kanun tarafından men edilmemiş bulunan bütün tasarrufları yapmaya yetkili olduğunu kabul etmek zorunlu olup, davalı idarece yeni akar inşasına izin verilmemesinde de hukuka uyarlık görülmemiştir."

Fakat Danıştay'ın bundan sonraki kararları tamamen farklı olacaktır. Aynı 12. Daire, 21.06.1976 tarihinde verdiği E.1975/1181, K1976/1508 sayılı kararda şu hükme varmıştır:

"Bakılan davada davacı vakıf, vakfiye yerine geçmek üzere verdikleri beyanname [1936 Beyannamesi'nde] vakfın yeni taşınmazlar edinebileceği yolunda hüküm bulunduğunu id-

dia edememekte ve kanıtlayamamaktadır. Bu itibarla vasiyet yoluyla bağışlanan taşınmazın tapuya tescili için izin belgesi verilmesi yolundaki istemin reddine ilişkin davalı idare işleminde yasalara aykırılık görülmemiştir."

11.01.1989 tarihinde İstanbul İdare Mahkemesinin verdiği bir karar da aynı minvaldedir:

"Vakfiyesi bulunmayan vakıflar (...) bir beyanname düzenleyip bunda bir vakfiyede bulunması gerekli hususları açıklamak zorundadırlar (...) bu beyannameler vakfiye yerine geçmektedir (...) davacı vakfa ait beyanname- de, vakfın yeni taşınmazlar edinebileceği yolunda bir hüküm yer almadığından, satın alınan taşınmazın kat karşılığı müteahhide verilmek üzere izin isteminin reddine ilişkin işlemde yasaya ve hukuka aykırılık görülmemiştir."

Yani, idari yargı da, 1936 Beyannamesi denilen matbu mülk listesinin vakfiye (= vakıfname) yerine geçtiğine hükmetmiştir.

Danıştay'ın tavrı AB Uyum Paketleri'nden sonra değişecektir. VGM'nin Ocak 1997'de Büyükaada Rum Erkek ve Kız Yetimhanesi Vakfını mazbut (yani, yönetimine devletçe el konmuş) vakıf ilan etmesi üzerine açılan davada Danıştay 10. Daire, "kesintisiz olarak faaliyetine devam ettiği" gerekçe- siyle 2005 yılında vakıf lehine karar vermiş ve yönetimine devlet tarafından el konulamayacağını bildirmiştir.²⁵⁷

256 Bu konudaki örnekler şu kaynaktan alınmıştır: Yuda Reyna ve Ester Moreno Zonana, *Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 2003, s. 513-520.

257 *Radikal*, 31.07.2005.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

OHAL Rejimi Öncesi ve Sonrasında AB Reform Paketleri: Tüm Yurttaşlar, Gayrimüslimler, Kürtler



OHAL KALKTI.
BASKILAR BİTTİ.
KÖYÜMDE ÖZGÜRCE
YASIYORUM

**ONLAR
KONUŞUR
AK PARTİ
YAPAR**



ÇÖZÜM SÜRECİ
BAŞLADI,
ANALARIN GÖZYAŞI
DİNDİ

**ONLAR
KONUŞUR
AK PARTİ
YAPAR**



7 Haziran 2015 seçimlerinde AKP'nin afişleri.

[https://www.google.com.tr/search?q=""&client=safari&rls=en&dcr=0&source=lnms&sa=X&ved=0ahUKEwibMnh3qjZAhXnAsAKHcjnAQsQAUICSgA&biw=1021&bih=572&dpr=2.5](https://www.google.com.tr/search?q=)

Farklı Bir Yukarıdan Devrim

Çoğunluktan farklı nitelik gösteren gruplar, Cumhuriyetin başından beri ayrımcılık ve baskı görmüştür. Aralık 1999'daki AB Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ilan edilmesi üzerine, AB'ye üye olabilmek amacıyla Ekim 2001'den sonra yapılan önemli reformlarla, bu durum ciddi biçimde düzeltilmeye çalışılmıştır.

Bununla birlikte, bu reformları inceleme-ye girişmeden önce, şu kuşbakışı gözlemleri yapmak önemli olacaktır:

1) 2001-2004 AB reformları, Türkiye Cumhuriyeti'nde 1920'lerde girilen birinci çağdaştırma dalgasından sonra, ikinci Batıcı reform dalgasını oluşturur.

Bu ikinci dalga, birinci dalganın demokrasi eksiğinin düzelticisi ve tamamlayıcısıdır. Bu nedenledir ki, Dördüncü Bölüm'de **Sosyolojik Unsur: Yukarıdan Devrim ve Sorunları** altbaşlığında sözü edilen, yukarıdan devrimin "tek atımlık silah" olma niteli-

ğiyle ilgisizdir.¹

2) Birinci dalgayı 1920'lerde getirmiş partinin, yani CHP'nin lideri Bülent Ecevit'in başbakanlığında Ekim 2001'de başlatılan bu radikal reformlar; o tarihlerde bu birinci dalgayı karşı çıkmış olanların torunları, yani 2002 sonunda iktidara gelen AKP tarafından güçlü biçimde devam ettirilmiştir.

3) Bildiğimiz gibi, yukarıdan devrimler, neticede, topluma uygarlık yönünde sıçrama yaptırmak için uygulanmış birer zorlamadır. Kaçınılmaz olarak dirençle karşılaşılır. Fakat burada, iki dalga arasında çok ilginç farklar vardır:

a) İkinci dalganın getirdiği reformlara direniş "aşağıdan" değil, önceki yukarıdan devrimin yarattığı tabakadan, yani ulus-devletçi bürokrasiden/yargıdan gelmiştir. Çünkü bu tabaka, Kürt ve Gayrimüslim

1 Oysa 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat gibi tepeden müdahaleler, 1930'lar Kemalizmi'ni tekrarlamaya kalktıkları için, atanı vuran birer silah olmuşlardır (bkz. Dördüncü Bölüm, **Sosyolojik Unsur: Yukarıdan Devrim ve Sorunları** altbaşlığı).

haklarının tanınması halinde ülkenin parçalanacağını düşünmektedir. O kadar ki, azınlık hakları savunucularını sindirmek isteyen Yargı, örneğin Azınlık Raporu davasında, TCK Md. 216 ile Md. 301'i "ikiz maddeler" olarak birlikte kullanacaktır.² Oysa Md. 216, çoğunluk azınlığa baskı yapmasın diye³ "halkı kin ve düşmanlığa tahrik"i önlemeyi amaçlamaktadır, Md. 301 de "Türklüğü, Cumhuriyeti, devletin kurum ve organlarını aşağılama"yı cezalandırmaktadır.⁴

b) Sonunda, reformlardan kesin vazgeçiş ve baskıya katmerli biçimde geri dönüş ise,⁵ yine bizzat, 2003-2004'te bu ikinci yurkardan devrimi kuvvetle devam ettirmiş olan kesimden, yani AKP'den gelmiştir. Bunun başlangıcını, Terörle Mücadele Kanunu'nda (TMK) yapılan 2006 değişikliği olarak saptamak uygundur.⁶

Bu ilginç durumlara, bir anlamda bir özet olan Sonuç bölümünde geri döneceğiz. Şimdi reformları incelemeye geçelim.

Mihenk Taşı: İfade Özgürlüğü⁷

AB reform sürecinde üzerinde en fazla durulan kavram, ifade özgürlüğü olmuştur. Çünkü Batı uygarlığının temel taşı oluşturan bu kavram bütün diğer özgürlüklerin anası/önkoşuludur.

İfade özgürlüğünün standardını belirleyen başlıca uluslararası belgeler; başta Birinci Bölüm'de sözünü ettiğimiz 1966 İkiz Sözleşmeleri'nden Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 19. maddesi ve Avrupa Konseyi çerçevesinde yapılan AIHS'nin 10. maddesidir.

Türkiye'nin taraf olduğu bu sözleşmelerin saptadığı uluslararası standart çok yüksektir. O kadar ki, AIHM içtihadına göre bir açıklamanın ifade özgürlüğü sınırlarını aşması için, 1) Açıklamanın içeriği ayrımcılık, şiddete teşvik, hakaret, nefret ifadeleri barındırmalıdır. Fakat bu da yetmez; 2) Bunu yapan kişinin başkalarını etkileme gücü bulunmalıdır; 3) Bu açıklamanın yapıldığı ortamın nasıl bir ortam olduğu dikkate alınmalıdır; 4) Açıklamanın yapıldığı yer ve şekil kamuoyunu etkileyebilecek güçte olmalıdır.⁸

Oysa, Türk hukukunda genellikle bu dört noktadan sadece bir tanesi, yani açıklamanın içeriği dikkate alınmaktadır.

Diğer yandan, eleştirilen kişi veya kurumun niteliği AIHM için çok önemlidir:

1) En geniş ifade özgürlüğü; devlete, hükümete ve kamu kurumlarına yapılan eleştiriye tanınmaktadır. Çünkü pozisyonu itibarıyla devlet, ceza tehdidine başvurmaksızın pek çok araçtan yararlanarak kendini savunabilir;

2) Arkasından politikacılar ve sorumlu bürokratlara yöneltilen eleştiriler gelmektedir, çünkü bunları da koruyan çeşitli resmi düzenekler mevcuttur;

8 Genellikle sanıldığının aksine, AIHM, "yakın ve somut tehlike" kavramını hiçbir zaman kullanmamıştır. Bu kavram ABD Yüce Mahkemesinin (*U.S. Supreme Court*) kullandığı bir ölçüttür. Bkz. AIHM Yargıcı Dr. Rıza Türmen, *Radikal*, 13.04.2005.

2 Bkz. aşağıda **Türk Ceza Kanunu** altbaşlığı.

3 Bkz. aşağıda **Birinci Paket (06.02.2002)** altbaşlığı.

4 Bkz. **Azınlık Raporu ve Davası** kutusu.

5 Bkz. aşağıda **III) Reformların 2016 OHAL İlanından Sonraki Durumu** başlığı.

6 Bu değişiklik için bkz. Mithat Sancar, "Terörle Mücadele Kanunu ve 2006 Değişikliği" kutusu, *TDP-III*, s. 743.

7 Bu altbaşlıktaki bilgiler şu makaleden özetlenmiştir: Oktay Uygun, "İfade Özgürlüğü: Ulusal ve Uluslararası Standartlar", *Güncel Hukuk*, No. 1, Ocak 2004, s. 26-27.

3) Son basamakta sıradan yurttaşlar bulunmaktadır. Bunlara yöneltilen eleştiriler ifade özgürlüğünden en az yararlanan kategoridir, çünkü bunları koruyan kalkanlar pek azdır.

Çok hazin bir gerçek olarak, bu sıralama Türk hukuk uygulamasında tamamen tersi- nedir. Yani, en kolay olarak sıradan yurttaş, en zor olarak da devlet ve hükümet yetkilile- ri eleştirilebilir. Bu nedenlerle, uluslararası demokrasi standartları ile Türk hukuku ara- sındaki fark pek büyüktür. Yine de, özelli- le TCK Md. 159 (şimdiki: 301) ve Md. 312 (şimdiki: 216) ile TMK Md. 7 ve 8'de AB Uyum Paketleri'yle yapılan değişiklikler so- nucunda yasal alanda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.

I) RESMÎ VE GAYRİRESMÎ AZINLIKLAR KONUSUNDA RADİKAL REFORMLAR: ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ VE AB YASA UYUM PAKETLERİ

Bu topraklarda bugüne kadar, tümü de Ba- tı'yı getirme anlamında 6 sistematik çağdaş- laştırma dalgası görülmüştür: 1) 1718-1730 "Lale Devri";⁹ 2) 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı; 3) 1876 Yeni Os-

manlılar; 4) 1908 Jön Türkler; 5) 1923 Ke- malizm; 6) 2001 AB Uyum Paketleri.

Görmüş olduğumuz gibi bu sonuncusu, esas olarak 2001-2004 arasında uygulamaya konulan AB reformlarıdır.

Bu konunun felsefi irdelemesine Sonuç'ta döneceğiz. Şimdi bu reformların neler oldu- ğunu, nasıl uygulandıklarını ve bölümün sonunda da, 2017 sonu itibarıyla ne durum- da olduklarını inceleyelim.

A) Anayasa Değişiklikleri

Aralık 1999 AB Helsinki Zirvesi'nde Türki- ye'nin adaylığı tescil edildikten sonra, AB'nin Türkiye'ye çizdiği bir yol haritası niteliği ta- şıyan Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) Aralık 2000'de kabul edildi. Bu belge, üyeliğin ger- çekleşebilmesi için kimi koşulların öngörü- len süreler içinde yerine getirilmesini talep ediyordu.

Buna karşılık Türkiye, Mart 2001'de, kendisinin ev ödevi anlamına gelen bir Ulu- sal Program (UP) yayınladı. Hangi mevzuatı hangi vadede değiştirerek AB mevzuatına uyumlu hale getireceğini ilan etti. Türki- ye'nin bu konuda aldığı mesafe, AB tarafın- dan yıllık olarak yayınlanan İlerleme Rapor- ları'nda değerlendirildi.¹⁰

İşte Türkiye, bu ev ödevini yerine getir- mek için Ekim 2001'de ve Mayıs 2004'te ki- mi anayasa değişiklikleri yaptı ve ayrıca AB Yasa Uyum Paketleri çıkartarak kimi yasa- rı reforma tabi tuttu.

9 Adı 1910 yılında şair Y. K. Beyatlı tarafından konulmuş olan "Lale Devri", okul kitaplarında sadece "zevk-ü se- fa" dönemi olarak anılır. Oysa temel özelliği, Osman- lı'daki ilk sistematik çağdaştırma dönemi olmasıdır: Matbaa, itfaiye, Tercüme Heyeti, Avrupa'da ilk sefa- retlerin açılması, dışarıya ilk öğrencilerin gönderilmesi, Hendeşhane (askeri mühendishane) kurulması. Erken bir girişim olduğu için kısa sürmüş, bir Zelot hareketi olan (bkz. Sonuç bölümü, **Herotlar ile Zelotlar Kar- maşası** altbaşlığı) Patrona Halil isyanıyla ezilmiş, Tan- zimat ancak bir asır sonra gelerek onun başlatığı çağ- daştırmayı devam ettirebilmiştir.

10 Bu sürecin öyküsü ve Kopenhag Kriterleri, KOB, UP gibi kavramlar için bkz. Sanem Baykal ve Tuğrul Arat, "AB'yle İlişkiler", *TDP-II*, s. 326-354 ve *TDP-III*, s. 337-400.

Ekim 2001 Anayasa Reformu

03.10.2001'de anayasanın tam 34 maddesini kapsayan geniş bir reform paketi TBMM'de kabul edildi. Bunları, azınlık haklarıyla uzaktan-yakından ilgili olduğu ölçüde şöyle özetleyebiliriz:

1) Anayasa'nın Başlangıç metninin 5. fıkrasının başında geçen, "Hiçbir düşünce ve mülahazanın Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının, Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği" ibaresindeki "Hiçbir düşünce ve mülahazanın" kelimeleri, "Hiçbir faaliyetin" biçiminde değiştirilmiştir. Böylece, düşüncenin sınırları genişletilmiştir.

2) Anayasa'nın "Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması" başlıklı 13. maddesi değiştirilmiş ve temel hak ve özgürlüklerle ilgili sınırlama sebepleri olarak gösterilen, "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, milli egemenlik, Cumhuriyet, milli güvenlik, kamu düzeni, genel asayiş, kamu yararı, genel ahlak ve genel sağlık" gerekçeleri madde metninden çıkarılmıştır.

Yeni düzenlemeyle, temel hak ve özgürlüklerin, "özlerine dokunulmadan yalnızca Anayasa'nın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabileceği" belirtilmektedir. Böylece, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması daraltılmakta, bu temel hak ve özgürlüklerin kapsamı genişletilmektedir.

3) Anayasa'nın "Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmaması" başlıklı 14. maddesi yeniden düzenlenmiş ve şu unsurlar getirilmiştir:

"Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerin, devletin ülkesi ve bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan, demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan eylemler biçiminde kullanılamayacağı",

"Anayasa hükümlerinden hiçbirinin, Devlete veya kişilere bu anayasa ile tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamayacağı".

4) Anayasanın "Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti" başlıklı 26. maddesi değiştirilmiştir. Bu çerçevede özel sınırlama sebepleri getirilmiş ve "düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz" ibaresi ve bu ibareyle başlayan fıkra metninden çıkarılmıştır.

Böylece, düşünce ve anlatım özgürlüğünün sınırları genişletilmekte, yurttaşların "günlük yaşamlarında" farklı dil, lehçe ve ağızları kullanmasına herhangi bir engel bulunmadığı kabul edilmektedir. (Doğal olarak, "günlük yaşamlarında" ifadesi büyük bir "dikkat"le seçilmiştir ve Türkçeden başka dillerin kamuda değil, ancak "günlük yaşamda" kullanılabileceği söylenmek istenmektedir).

5) Anayasa'nın "Basın Hürriyeti" başlıklı 28. maddesi değiştirilmiştir. Bu çerçevede, "Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz" fıkrası madde metninden çıkarılmıştır. Böylece, düşünce ve anlatım özgürlüğünün sınırları genişletilmekte ve farklı dil, lehçe ve ağızlarda yayım yapılabilmesine imkan verilmektedir.

6) Anayasa'nın "Dernek Kurma Hürriyeti" başlıklı 33. maddesi yeniden düzenlenmiş ve dernek kurma kolaylaştırılmıştır.

7) Anayasa'nın "Türk vatandaşlığı" başlığını taşıyan 66. maddesinin 2. fıkrası yeniden düzenlenmiş ve "Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir" hükmü metinden çıkarılmıştır. Böylece, ayrımcılığı önleme konusunda bir adım daha atılmıştır.

8) Anayasa'nın "Siyasi partilerin uyacakları esaslar" başlıklı 69. maddesi yeniden düzenlenmiş ve bu çerçevede, "yasaklanan fiillerin odağına ilişkin kriterler" getirilmiştir. Bu bağlamda, "fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği", "fiillerin doğrudan doğruya parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde" türünden ölçütler getirilerek siyasi partilerin kapatılması zorlaştırılmaktadır.

Ayrıca, siyasi partiler için, "kapatmanın yanı sıra devlet yardımından yoksun bırakılma yaptırımı" da eklenmektedir. Böylece, parti kapatma tek yaptırım olarak yer almakta, siyasi partinin devlet yardımından yoksun olarak devam edebilmesine izin verilmektedir. Dolayısıyla, düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırları genişletilmiştir.

9) Anayasa'nın 118. maddesi yeniden düzenlenerek MGK kararlarının "tavsiye niteliği taşıdığı" vurgulanmış, ayrıca, eski metindeki "öncelikle dikkate alınır" ibaresi "değerlendirilir" şeklinde değiştirilerek MGK kararlarının tavsiye niteliği pekiştirilmiştir.

10) Anayasa'nın AYM ile ilgili "Çalışma ve Yargılama Usulü" başlıklı 149. maddesinde düzenleme yapılarak, siyasi partilerin kapatılması için gerekli salt çoğunluk olan nisap 3/5'e yükseltilerek parti kapatma zorlaştırılmıştır.¹¹ Böylece, siyasi düşünce ve ifa-

de özgürlüğünün sınırları genişletilmiştir. Nitekim, HAK-PAR'ın kapatılması için 2002'de açılan dava bu nisaba ulaşamadığı için 29.01.2008'de reddedilmiştir.¹²

Mayıs 2004 Anayasa Reformu

Ekim 2001 anayasa paketinden sonra, 07.05.2004 tarihinde 10 maddelik bir anayasa değişikliği paketi daha TBMM'de kabul edilmiştir. Bu reform da Kopenhag Kriterleri'nin siyasal koşullarına uyum sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bunları, azınlık haklarıyla uzaktan-yakından ilgili olduğu ölçüde şöyle özetleyebiliriz.

1) Anayasa'nın uluslararası antlaşmaların onanmasıyla ilgili 90. maddesinin 5. (son) fıkrasına şu cümle eklenmiştir:

"Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır."

Böylece, Türkiye'de uzun zamandır süregelen bir tartışma bitirilmektedir. Artık, bu anayasa hükmüne dayanarak, Lozan'la ve daha sonra kabul edilen uluslararası insan-azınlık haklarıyla çelişen baskıcı ulusal yasa hükümlerini aşmak mümkün olabilecektir.

Madde 90'a bu son fıranın eklenmesi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde insan ve azınlık hakları konusunda yapılmış en büyük reformdur.

11 Bkz. Yedinci Bölüm, **Kapatma Kararları Hakkında İki Önemli Gözlem** altbaşlığı.

12 Bu nisap; Yedinci Bölüm'deki **Kapatma Kararları Hakkında İki Önemli Gözlem** altbaşlığında da belirtildiği gibi, 12 Eylül 2010 referandumuyla 2/3'e yükseltilecek ve parti kapatmak daha da zorlaştırılacaktır.

2) Anayasa'nın, basın araçlarının korunmasıyla ilgili 30. maddesi değiştirilmiştir. Eski madde şöyleydi:

"Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, Cumhuriyetin temel ilkeleri ve millî güvenlik aleyhinde işlenmiş bir suçtan mahkûm olma hali hariç, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemez ve işletilmekten alıkonulamaz."

Yeni madde şöyle olmuştur: *"Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri ile basın araçları, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt veya müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz."*

Böylece, istenen yere çekilmeye fazlasıyla müsait olduğunu daha önce defalarca gördüğümüz kimi kavramlar maddeden çıkarılmıştır.

B) AB Uyum Yasa Paketleri¹³

Ekim 2001 ve Mayıs 2004 anayasa reformlarının yanı sıra, çeşitli yasalarda insan ve azınlık haklarını ihlal eden kimi mevzuatın değiştirilmesine girişilmiştir. Bu amaçla, iki buçuk yıl içinde 8 tane AB Uyum Yasa Paketi çıkarılmıştır.

Bu paketlerin getirdiği reformları aşağıda özetlemeye geçmeden önce, bunların yapıma amaçlarını 5 başlık altında kategorize edersek akılda kalmaları kolaylaşır:

1) Daha fazla ifade özgürlüğü ve "insan hakları devleti", daha az "millî güvenlik devleti";

2) Devlet baskısından korunma;

3) Düşünce'yi şiddet'ten, eleştiri'yi hakaret'ten"ten ayırmak;

4) Askerlerin siyasal gücünü sınırlamak;

5) İşkence ve kötü muameleyi zorlaştırmak.

Şimdi paketlerin her birini görebiliriz. Bunlar, azınlıklarla uzaktan-yakından ilgili olduğu ölçüde, aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Birinci Paket (06.02.2002)¹⁴

Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 312. maddesi (şimdiki 216), "kin ve düşmanlığa alenen tahrik" eden ve "kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlike" yaratan durumlar dışında, açıklamaların ifade özgürlüğü sınırları içine alınmasını mümkün kılacak biçimde değiştirilmiştir.

Maddeye ayrıca bir fıkra eklenerek, "Hal-kin bir kesimini sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağıla"mak cezalandırılmıştır. Böylece, kimi azınlıklara yönelik aşağılayıcı ifadeler cezalandırılabilir, kimi dezavantajlı gruplar korunabilecektir.

Yakalama ve tutuklama durumlarında kişi, bu vaziyeti bir yakınına gecikmeksizin ve bizzat haber verebilecektir. Gözaltının azami süresi toplu suçlarda 7'den 4 güne, Olağanüstü Hal (OHAL) bölgelerinde ise 10'dan 7 güne indirilmiştir. Sanık, avukatıyla her zaman görüşebilecektir. TCK Md. 159'daki (şimdiki 301) hapis cezaları azaltılmış, ağır para cezası metinden çıkarılmıştır. Aynı iyileştirmeler Md. 312 (şimdiki 216) için de söz konusudur.

Bu sıralarda meydana gelen kimi ulusla-

13 Bu paketlerin içeriği ve bunların tahlili, AB Genel Sekreterliği'nin şu yayınından izlenebilir: <http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf>. Bu kaynakta kanunların eski ve yeni versiyonları tablolar halinde bulunmaktadır.

14 Yasa no 4744, Resmi Gazete tarih 19.02. 2002, sayı 24674; <http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf> s. 11-12.

rarası gelişmeler insan hakları alanında umut verici olmuştur. Türkiye, Ağustos 2000'de imzaladığı BM 1966 İkiz Sözleşmeleri'nden Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ni Haziran 2003'te onamıştır. Bu sözleşmenin 20. Maddesi, “*her türlü savaş propagandası ile ayrımcılığa, nefrete ya da şiddete teşvik eden ulusal, ırksal ya da dinsel düşmanlığın savunulması*”nı ifade özgürlüğünün kapsamı dışında tutmaktadır.

Bu onama, Türkiye'nin 03.04.2002'de de BM Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi'ni onamış olmasıyla birlikte düşünüldüğünde, Batı dünyasında “nefret söylemi” (*hate speech*) olarak bilinen ve kesinlikle ifade özgürlüğü kapsamı dışında tutulup cezalandırılan ifadelerin Türkiye'de de cezalandırılması için yeterli hukuksal zemin yaratılmış olmaktadır.

İkinci Paket (26.03.2002)¹⁵

Dernekler Kanunu değiştirilerek, “... *ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk dilinden ve kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak*” amacıyla dernek kurmak yasak kapsamının dışı çıkarılmıştır.

Yabancı dernek ve kuruluşlarla ilişki konusunda “izin sistemi”nden “bildirim sisteminde” geçilmektedir.

Anayasa'nın 26. ve 28. maddelerinde yapılan değişikliğe paralel olarak, “*Kanunla yasaklanmış dillerle yayın yapma*” yasağı kaldırılmıştır ve bunlara ilişkin pankart vb.'yi derneklerde kullanmak mümkün hale gelmiştir.

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasak ve cezaları azaltılmıştır.

Öğrenci derneklerinin faaliyet alanları genişletilmiştir.

Devlet Güvenlik Mahkemelerinde (DGM) yargılanan kişinin avukatıyla yalnız başına görüşebilmesi sağlanmaktadır.

AIHM işkence konusunda Türkiye'yi mahkum etme kararları verdiğinde kişiler devlete dava açabilecekler, kurum da sorumlu personele rücu edebilecektir.

Jandarma subaylarının, kaymakama geçici olarak dahi vekalet etmeleri önlenmiştir.

Parti kapatılmasına yol açacak fiiller ancak o parti üyelerince “*yoğun bir şekilde*” işlendiği ve bu durum parti karar organları tarafından benimsendiği yahut “*kararlılık içinde işlendiği*” takdirde partinin söz konusu fiillerin “*odağı*” haline geleceği belirtilecek parti kapatmak daha da zorlaştırılmıştır. Böylece, Anayasaya paralel olarak, siyasi partilerin kapatılabilmesi için bir “*odak olma*” ölçütü getirilmiş olmaktadır.

Diğer yandan artık partiler, doğrudan kapatılma yerine ara yaptırım olarak “*devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun*” bırakılabileceklerdir.

Toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin sınırlandırılması veya yasaklanmasında, “*Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün korunması*” gerekçesi kullanılamayacaktır.

Üçüncü Paket (03.08.2002)¹⁶

Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Yasası'nda yapılan değişikliklerle, Türk yurttaşlarınınca

15 Yasa no. 4748, Resmi Gazete tarih 09.04.2002, sayı 24721; <http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf> s. 13-16.

16 Yasa no. 4771, Resmi Gazete tarih 09.08.2002, sayı 24841; <http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf> s. 17-26.

geleneksel olarak kullanılan farklı dil ve diyalекtlerin öğrenilmesi mümkün kılınmıştır. RTKYHK’de yapılan değişikliklerle, bu dillerde ve diyalекtlerde yayın yapma sınırlamaları kaldırılmıştır.

TRT’nin, “*Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde*” yayın yapması, “*Cumhuriyetin Anayasa’da belirtilen temel niteliklerine, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı ol*” mamak şartıyla mümkün kılınmıştır. Bu dil ve lehçelerin öğrenilmesi için, aynı şartları yerine getirmek koşuluyla özel kurslar açılabilir.

Vakıflar Kanunu değiştirilerek, Gayrimüslim (“Cemaat”) vakıflarının Bakanlar Kurulu kararıyla taşınmaz mal edinmeleri ve tasarrufları altında bulundukları halde tapuda üzerlerinde gözükmeyen taşınmazların tapuya tescili imkanı sağlanmıştır. Bu vakıflar, vakfiyeleri/vakıfnameleri olup olmadığına bakılmaksızın, Bakanlar Kurulu izniyle taşınmaz mal edinebilecek ve tasarrufları altındaki mallar üzerinde tasarrufta bulunabilecek, bu malları ve kendilerine bağışlanan veya vasiyet olunan taşınmazları vakıf adına tescil ettirebileceklerdir. Türkiye’deki vakıflar, izin alarak, yurt dışındaki vakıflara üye olabilecek ve uluslararası faaliyette bulunabileceklerdir.

Yurt dışında kurulmuş dernek ve vakıfların kimi şartlarda Türkiye’de şube açmalarına izin verilmiş, derneklerin yurt dışıyla ilişkileri kolaylaştırılmıştır.

TCK Md. 159’da (şimdiki 301) yapılan değişikliklerle, hakaret ve aşağılama kastı bulunmaksızın sadece “eleştirmek” maksadıyla düşünce açıklanması mümkün kılınmıştır.

AIHM’in ihlal bulduğu durumlarda, kesinleşmiş bir ceza hükmü hakkında yargılamanın iadesi bazı şartlarda istenebilecektir.

AIHS Protokol No. 6’ya uygun olarak, savaş ve yakın savaş tehdidi halleri dışında idam cezası kaldırılmıştır.

Dördüncü Paket **(“Kopenhag Paketi”, 02.01.2003)¹⁷**

Vakıflar Kanunu tekrar değiştirilerek, Gayrimüslim vakıflarının taşınmaz edinmeleri ve bunlar üzerinde tasarrufta bulunmaları, Bakanlar Kurulu yerine VGM iznine bağlanarak kolaylaştırılmıştır. Gerekli yönetmelik 24.01.2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

SPK’ye, partilerin kapatılabilmesi için AYM’de 3/5 oy çokluğu şartı getirilmiştir.

OHAL döneminde hükümlü veya tutuklular ifade alma vs. nedenleriyle ceza infaz kurumundan 4 günü aşmamak şartıyla alındıklarında, ayrılış ve dönüşlerinde doktor muayenesinden geçirileceklerdir.

Basının, haber kaynaklarını açıklamaya zorlanmaması için düzenleme yapılmıştır.

İşkencenin önlenbilmesine ilişkin olarak, yakalanan şahsın gözaltında avukat olmaksızın alınan ifadelerinin yargılamada delil olarak kullanılamayacağı kuralı DGM’ler için de getirilmiştir.

İşkence iddiası söz konusu olduğunda kamu görevlisinin yargılanabilmesi için idari izin gerekli olmayacaktır. İşkenceden verilen cezalar para cezasına veya çeşitli tedbirlerden herhangi birine çevrilemeyecek ve ertelenemeyecektir.

17 Yasa no. 4778, Resmi Gazete tarih 11.01.2003, sayı 24990; <http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf> s. 27-32.

Beşinci Paket (23.01.2003)¹⁸

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (CMUK) ve Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu (HMUK) değiştirilerek, paketin yürürlüğe girmesine kadar kesinleşen ve o tarihten itibaren yapılan başvurulara ilişkin davaların yeniden görülebilmesi mümkün kılınmıştır.

Dernek yöneticilerine kimi ihmal durumlarında verilen hapis cezalarının yerini para cezası alacaktır.

Altıncı Paket (15.07.2003)¹⁹

Bu paket aslında 19.06.2003'te kabul edilmiş, ama cumhurbaşkanınca veto edildikten sonraki süreçte 15.07.2003'te yeniden kabul edilerek yasalaşmıştır.

TMK'nin 8. maddesi kaldırılarak ifade özgürlüğü genişletilmiştir. Aynı kanundaki terör tanımına şiddet ve cebir şartı getirilmiştir. Ayrıca, sadece “suç teşkil eden eylemler”in terör suçu oluşturacağı hükme bağlanmaktadır.

Töre cinayetlerinde cezada indirim yapılmayacaktır.

Yakalanan ve tutuklanan kişilerin haklarına ilişkin CMUK hükümleri DGM'lerde de uygulanacaktır.

AIHM'nin yargılamanın iadesi konusundaki kararlarına ve yerleşik içtihadına uyularak, yargılamanın iadesi idari davalarda da mümkün olacaktır.

RTKYHK'de yapılan değişikliklerle, özel radyo ve TV kanallarının da çeşitli dil ve leh-

çelerde yayın yapmaları mümkün kılınmıştır. Seçim öncesine ilişkin kısıtlamalar daraltılmıştır.

Gayrimüslim vakıflarının kullandıkları taşınmazların tescil süresi 6 aydan 18 aya çıkarılmıştır.

İmar Yasasında geçen “cami” ibareleri “ibadet yeri” olarak değiştirilerek her din ve inandan ibadet yerlerinin yapılmasına olanak tanınmıştır.

Nüfus Kanunu değiştirilerek, çocuklara konulacak isimlere ilişkin kısıtlamalar azaltılmıştır.

Yedinci Paket (30.07.2003)²⁰

TCK Md. 159 (şimdiki 301) değiştirilerek; Türklüğü, devlet organlarını vs. “aşağılama”nın cezası azaltılmış, eklenen 4. Fıkrayla da, hakaret ve aşağılama kastı bulunmaksızın “sadece eleştirmek maksadıyla yapılan düşünce açıklamaları” ifade özgürlüğü kapsamına sokulmuştur.

Aynı yasanın 169. maddesinde yapılan değişikliklerle, terörist örgüte yardım kavramının kapsamı daraltılmıştır. Md. 312'de (şimdiki 216) belirtilen “azınlık yaratmak” vs. suçlardan mahkum edilenlerin dernek kurma yasağı tamamen kaldırılmakta, dernek kurma hakkı da genel olarak genişletilmektedir.

CMUK'a eklenen bir maddeyle, işkence ve kötü muamele davalarının öncelik ve ivedilikle görülmesi sağlanmıştır.

Askerî Ceza Kanunu'ndaki “askerleri isyan ve itaatsizliğe teşvik” ve “halkı askerlikten soğutmak” gibi suçların barış zamanında

18 Yasa no. 4793, *Resmî Gazete* tarih 04.02.2003, sayı 25014; <http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf> s. 33.

19 Yasa no. 4928, *Resmî Gazete* tarih 19.07.2003, sayı 25173; <http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf> s. 34-37.

20 Yasa no. 4963, *Resmî Gazete* tarih 07.08.2003, sayı 25192; <http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf> s. 38-42.

asker olmayan kişiler tarafından işlenmesi halinde, bu suçlara ilişkin davalar artık askerî mahkemelerde görülmeyecektir.

Sayıştay, “tüm kamu kurum ve kuruluşlarının” (yani, askerî kuruluşların da) hesap ve işlemlerini denetleyebilecektir.

Dernekler Yasası değiştirilerek tüzel kişilerin de dernek kurmalarına izin verilmiştir.

Türk yurttaşları tarafından geleneksel olarak kullanılan dil ve lehçeleri öğrenme kolaylaştırılmış, mevcut dil kursları içinde bu amaçla özel sınıf açılması mümkün kılınmıştır.

MGK'nin yetkileri kısıtlanmıştır.

Sekizinci Paket (14.07.2004) ve Sonrası²¹

Ölüm cezası bu paketle tamamen kaldırılmıştır. Türkiye'nin Kopenhag siyasi ölçütlerine yeterince uyum sağladığı ve müzakerelerin başlayabileceği AB tarafından kabul edilmiştir.

* * *

Sekizinci Paket'ten sonra Dışişleri Bakanı Abdullah Gül yeni bir reform paketini Nisan 2006'da açıklayacaktır, fakat müzakerelerin başlaması kararına yönelik olmadığı için buna “AB yasa uyum paketi” ismi verilmemektedir.²²

Aynı şekilde, 2001-2004 döneminde çıkarılmış olsaydı “AB Yasa Uyum Paketi” diye adlandırılabilir olan, 02 Mart 2014 tarihinde kabul edilen 6529 sayılı kanun da önemli insan ve azınlık hakları getirmiştir:

– Partiler ile adaylara “*Türkçe'nin yanı sıra*

ra farklı dil ve lehçelerde de” her türlü propaganda olanağı getirilmekte, Türkçeden başka dil ve yazı kullanmak mümkün kılınmaktadır (Md. 1).

– Siyasi partilerde eş genel başkanlık sistemi mümkün kılınmaktadır (Md. 2).

– “*Farklı dil ve lehçelerle eğitim ve öğretim yapmak amacıyla özel okul açılabilir*” denmektedir; bu dil ve lehçeler Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilecektir (Md. 11).²³

– Gösteri yürüyüşlerine ilişkin kısıtlamalar azaltılmaktadır.

– TCK Md. 115 değiştirilmekte ve dinsel inancın gereğinin yerine getirilmesine ve özel yaşam tarzının cebir veya tehdit kullanılarak engellenmesine ceza getirilmektedir (Md. 14)

– TCK Md. 122 değiştirilmektedir. Renk, din, dil, ırk vs. farklılıklarından kaynaklanan nefret sebebiyle ayrımcılık yapılması 1-3 yıl hapisle cezalandırılacaktır (Md. 15).²⁴

23 Bu konuda daha önceki şu gelişmeleri hatırlayabiliriz: Üçüncü Paket’le bu farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi, bunların öğretimi için özel kurslar açılması, TRT’de sınırlı sürelerle yayın yapılması olanağı getirilmişti. Altıncı Paket’le özel radyo ve TV’lerde de yayın kabul edilmiş, TRT’nin bu konuda sınırlı yayını 24 saate çıkarması mümkün kılınmıştı.

Bir okulda böyle bir seçmeli dersin açılabilmesine eğitim bölgesi müdürler kurulu karar vermektedir, dersin öğretilmesi “uygun ortamın ve öğretmenin bulunması”na bağlıdır, dersin açılabilmesi için en az 10 öğrenci gerekmektedir. MEB’in 2015-16 eğitim ve öğretim yılı için belirlediği “Yaşayan Diller ve Lehçeler Seçmeli Dersi” adıyla öğrencilere sunulan diller şunlardır: Adigece (Çerkesce), Abazaca, Kurmançça, Zazaca, Lazca, Gürcüce. Azınlık dilleri konusunda Mardin Artuklu, Bingöl, Muş Alparslan, Tunceli ve Düzce üniversitelerinde dil ve edebiyat bölümleri açılmış ve Adnan Menderes, Trakya ve Zonguldak Bülent Ecevit üniversitelerinde de Roman araştırma merkezleri kurulmuştur (D. Bayır, a.g.e., s. 267-270).

24 Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Resmi Gazete tarih 13.03.2014, sayı 28940, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140313-15.htm>.

21 Yasa no. 5218, Resmi Gazete, tarih 21.07.2004, sayı 25529; <http://www.ab.gov.tr/files/pub/abuyp.pdf> s. 43-47.

22 Sanem Baykal’la Ağustos 2016 tarihli görüşme.

Fakat R. T. Erdoğan'ın cumhurbaşkanı olduğu Ağustos 2014 tarihinden itibaren, AKP iktidarının temel hak ve özgürlükleri çok ciddi biçimde kısıtlamaya başlamasına ve bu yasa hiç çıkarılmamış gibi davranmasına tanık olunacaktır. Bu konuya bu bölümün sonunda ayrıntısıyla döneceğiz.

* * *

Bu reformlar yapıldıktan sonraki durumun, 2016'da getirilen OHAL uygulamasından önceki ve sonraki hallerini ayrı başlıklarda ele almak gerekiyor. Çünkü, bu reformları yapan parti esas olarak AKP'dir ve 2016 OHAL'den önceki (hatta, 2011'den önceki) AKP ile sonraki AKP arasında devlet yönetimi, demokrasi, hukuk anlayışı/uygulaması alanlarında olduğu gibi, insan ve azınlık hakları alanı açısından da büyük bir uçurum vardır.

II) REFORMLARIN 2016 OHAL İLANINDAN ÖNCEKİ DURUMU

Genel Görünüm

Bu paketlerin okunmasından akılda kalan ilk izlenimler şöyle sıralanabilir:

1) Kültürel haklar verilirse ülke parçalanır diye korkmaya yaklaşık bir asırdır şartlandırılmış bir ülkede tereddüt içinde ve eksik de yapılmış olsalar, bu reformlar gerçekten cesur ve önemli adımlardır. Bunları ha-

zırlayan Dışişleri Bakanlığı ve Avrupa Birliği Genel Sekreterliği yetkilileri ve siyasi iradeyi ortaya koyan politikacılar kutlanmalıdır.

2) Yukarıda verilen reform özetlerinde her seferinde belirtilmemiştir ama, bu paketlerde bu kitabın konusuyla ilgili alanlarda çıkarılan bazı yasaların yasama organında tekrar tekrar ele alınması gerekmiştir: “Farklı dil ve lehçeler”de eğitim kursları konusu 2 kere, bu dil ve lehçelerde radyo-TV’de yayın yapılması konusu 3 kere, Gayrimüslim vakıfları konusu da 3 kere ele alınmış ve değiştirilmiştir. Bunun anlamı şudur:

Yasayı değiştirip iyileştirmek yetmemektedir, çünkü 1924’ten beri ulus-devlet zihniyetiyle yoğrulmuş uygulamacılar (laik bürokrasi) yasayı uygulamamak için direnmekte, bunun üzerine yasa koyucu bir tane hatta birkaç tane yasa daha çıkarmak zorunda kalmaktadır.

Asker ve sivil bürokraside kimi “güçlü” ve “zinde” kurumların sözcüsü pozisyonunda olan yetkililerin, reformların uygulanmaması için çeşitli açık ve örtülü müdahaleler yaptığı da hesaba katılırsa, uygulamanın ne durumda olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Örneğin Mayıs 2003’te MGK Genel Sekreteri Org. Tuncer Kılınç, Başbakanlık’a (basına da sızan) “gizli” bir yazı göndermiş ve Altıncı Paket’in üç maddesine karşı çıkarak özetle şöyle demiştir:

1) TMK’nin 8. maddesi değişmemelidir; 2) Seçimlere yabancı gözlemcilerin gelmesi bir kapitülasyondur, önlenmelidir; 3) Özel TV’lerde anadilde [Kürtçe] yayın yapılmamalıdır.²⁵

Oysa TMK’nin 8. maddesi, “milletin bölünmez bütünlüğü”yle ilgilidir ve daha önce

TCK Md. 115 ve 122 konusu Dokuzuncu Bölüm’deki **Türk Ceza Kanunu** altbaşlığı ve **Ç) Türk Yargısında Nefret ve Ayrımcılık Olayları ve Davaları** başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

25 *Hürriyet*, 19.05.2003.

de sözü edildiği gibi bu kavram demokrasi-
nin reddiyle eş anlamlıdır.²⁶ Bütün AGİT
üyeleri ülkelere seçim denetim gözlemcileri-
nin yollanması ise sıradan bir uygulamadır
ve Türkiye de çeşitli ülkelerin seçimlerine
düzenli olarak gözlemci yollamaktadır.

Kısacası, bu ulus-devletçi zihniyetin dev-
let içindeki uzantıları AB Uyum Paketlerini
boşa çıkarmak için ellerinden geleni yap-
mışlardır.

A) Gayrimüslim Azınlıklara İlişkin Uygulama

Genel Görünüm

Gayrimüslimleri “tehlikeli” ve “yabancı” sa-
yan yaklaşım Üçüncü AB Uyum Paketi’nin
4. maddesini oluşturan kanunla önemli öl-
çüde geriletilmiş ve Gayrimüslim vakıfları-
nın diğer vakıflarla eşitliği, eskisine kıyasla
sağlanmıştır. Fakat bu kolay olmamıştır.

Bu yasa çalışmaları sırasında vakıflara
mal edinme ve bu mallara tasarruf izni veril-
mesi meselesi görüşülürken malum zihni-
yet, “İçişleri ve Dışişleri bakanlıklarının iz-
ni” zorunluluğunun yasaya konması için
çok uğraşmıştır. Çünkü İçişleri Bakanlığı
demek polis ve istihbarat örgütleri demektir,
Dışişleri Bakanlığı da bu vakıfların “yaban-
cı” olduklarının simgesidir.²⁷

Bu olumsuz çabalar o dönemde İnsan
Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı Nejat
Arseven’in ve Avrupa Birliği Genel Sekreter-
liği ile Dışişleri Bakanlığının çabaları sonu-
cunda engellenmiş, fakat iznin Bakanlar Ku-
rulundan alınacağına ilişkin bir ibare yasaya
girmiştir. Bunun sakıncası şudur ki, Türki-
ye’deki diğer vakıflar mal edinirken ve bu
mallara tasarruf ederken Bakanlar Kurulu-
nun değil, çok daha alt düzeydeki bir kurum
olan VGM’nin iznini almaktadırlar. Bu ne-
denle de, Lozan başta olmak üzere kimi
uluslararası antlaşma ve sözleşmelere aykırı-
lığın yanı sıra, Anayasa’nın 10. maddesinde-
ki eşitlik ilkesine de aykırılık doğmaktadır.

Fakat asıl sakınca, bu yasanın uygulan-
ması için VGM’nin hazırladığı ve 04.10.2002
tarih ve 24896 sayıyla *Resmî Gazete*’de ya-
yınlanan yönetmelik nedeniyle ortaya çık-
mıştır. Gayrimüslimleri “yabancı” sayan an-
layışın nasıl direndiğini somut biçimde ör-
nekleyen Yönetmelik, yasayla getirilmeye
çalışılan eşitliği fiilen engellemek için yazıl-
mış gibidir. Nitekim, mal edinebilmek için
Gayrimüslim vakıflar diğer vakıflardan ist-
tenmeyen çok sayıda belge sunmak zorunda
bırakılmaktadır. Daha önemlisi, VGM’ye, bu

müslimlerle ilişkileri 1878 tarihine kadar her “millet”
için ayrı bir bölümün bulunduğu Mezahib-i Gayr-i
Müslim Dairesi tarafından yürütülmekteydi ve bu Daire
de Nezaret-i Hariciye’nin gözetimi altındaydı. Yani Gay-
rimüslim yurttaşlar “yabancı” muamelesi görmekteydi
(D. Bayır, a.g.e., s. 60’tan Stanford J. Shaw ve Ezel Kural
Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Tur-
key*, Cilt 2, *Reform, Revolution and Republic: The Rise of
Modern Turkey (1808-1975)*, Cambridge, Cambridge
University Press, 1997, s. 73).

Bugünkü durumun bundan farklı olduğunu söyle-
mek güçtür. Cumhuriyet döneminde bu Daire’nin yeri-
ni Azınlık Tali Komisyonunun aldığını söylemek yanlış
olmaz (bkz. **Azınlık Tali Komisyonu** kutusu). Bu du-
rum, daha önce sözü edilmiş olan “Millet-i Hakime”
zihniyetinin tipik sonucudur (bkz. **Osmanlı İmpara-
torluğu’nda Millet Sistemi** kutusu).

26 Bkz. Yedinci Bölüm, “**Milletin Bölünmez Bütünlüğü**”
altbaşlığı.

27 Gayrimüslimler konusundaki birçok husus gibi, bu da
Osmanlı’nın Millet Sistemi’nin bir kalıntısıdır. Osmanlı
döneminde kitap, risale ve dergiler basılmadan önce
sansür için Maarif Nezaretine, gazeteler Dahiliye Neza-
retine, Gayrimüslim cemaat gazeteleri ise Hariciye Neza-
retine sunulmaktaydı (çünkü Gayrimüslim mezhep-
ler dairesi bu bakanlıktaydı; İlber Ortaylı, *İstanbul’dan
Sayfalar*, İstanbul, Hil Yayınları, 1986, s. 79. Bu kaynak
için Erdem Denk’e teşekkür ederim). Devletin Gayri-

belgelerin nihai karar makamı olan Bakanlar Kuruluna ulaşmasını engelleyecek yetkiler tanınmaktadır. Bununla da kalınmamış, Yönetmelik'in uygulanması "uluslararası karşılıklılık" koşuluna bağlanmıştır.²⁸

Gayrimüslim Türk yurttaşlarının yurttaş değil "yabancı" sayıldıkları ve ayrımcılığa uğradıkları burada bir kere daha görülmektedir. Türk devleti, soydaşı için yurttaşını rehin almaya kalkmaktadır. "Türk" teriminin etnik-dinsel anlam taşıdığı bu sebeple de net biçimde ortaya çıkmıştır.

Bu durumda yasa ve/veya yönetmelik, ulusal ve uluslararası hukukun çok sayıda belgesini ihlal etmiş durumdadır. Bunların arasında şunlar sayılabilir: Anayasa Md. 2, 10, 35, 90/5, Vakıflar Kanunu Md. 44; 4771 sayılı kanun Md. 4; Lozan Md. 37, 39/2, 40, 42/3; AIHS Md. 14; Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Md. 60/5.²⁹

Ecevit yönetimindeki koalisyondan sonra iktidara gelen AKP döneminde İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ertuğrul Yalçınbayır'ın özellikle çok önemli katkıları olmuştur. Üçüncü AB Uyum Paketi'ni oluşturan 2002 tarihli yasadaki "Bakanlar Kurulu izniyle" ifadesi, 02.01.2003 tarihli Dördüncü AB Uyum Paketi'nde "VGM izniyle" biçiminde

değiştirilerek diğer vakıflarla eşitlik büyük ölçüde sağlanmaya çalışılmıştır.

Bununla birlikte aynı zihniyet, bu sefer yine yönetmelik hazırlama aşamasında devreye girmiş, 24.01.2003'te çıkarılan yeni uygulama yönetmeliği, diğer vakıflardan talep edilmeyen bir koşul getirmiştir: Gayrimüslim vakıflarının taşınmaz mal satın alma ve onlara tasarruf etme başvuruları, "gerektiğinde ilgili Bakanlık, kamu kurum ve kuruluşlarının görüşü alınarak" karara bağlanacaktır. Burada sözü edilen kuruluşlar tabii ki yine emniyet ve istihbarat kuruluşlarıdır. Bu kısıtlama yasada yoktur ve bu, Anayasa ve Lozan'a kesinlikle aykırı bir durumdur.³⁰

Sözü edilen bu hukuksuzluk derhal sonuç vermekte gecikmeyecektir: 05.05.2003 tarihli *Radikal* gazetesinde "Vakıflar Umduğunu Bulamadı" başlığıyla şu haber çıkmıştır: "AB'ye uyum kapsamında mülk edinme hakkı kazanan cemaat vakıfları bürokrasi engeline takıldı. 1813 başvurudan 574'ü reddedildi, 579'u 'belgeler eksik', 226'sı da 'hak sahibi değilsiniz' diye geri çevrildi."

Daha vahimi; aynı gazetenin ertesi günkü sayısında (06.05.2003) aynı konuda verilen ilginç bir haber, bu durumun Türkiye için

28 Burada akılda olan, B. Trakya Türklerinin vakıflarıdır. İnsan hakları konusunda mütekabiliyet (karşılıklılık) ilkesinin Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Md. 60/5 nedeniyle uygulanamayacağını **Azınlıklar Konusunda Mütekabiliyet** kutusunda görmüştük.

29 Bu yönetmeliğin ayrıntılı bir eleştirisi şu belgede mevcuttur: "Resmî Gazete, 04.10.2002, No. 24896'da Yayınlanmış Cemaat Vakıflarının Taşınmaz Mal Edinmeleri ve Bunlar Üzerinde Tasarrufta Bulunmaları Hakkında Yönetmelik ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 11.10.2002 Tarih ve 2002/3 Sayılı Genelgesi Hakkında Prof. Dr. Baskın Oran'ın Hukuki Mütalaası", <http://www.baskinoran.com/belge/DanistayaVakiflar.pdf>

30 Bununla birlikte, bu yönetmelikte önemli bir olumluluk da görülmektedir: Yönetmeliğe eklenen liste, Türkiye'deki Gayrimüslim vakıflarını sayarken Süryani vakıfları ve diğer tanınmamış vakıfları da sıralamaktadır. Böylece bunlar dolaylı yoldan tanınmış olmaktadır. Bu listeye göre, Türkiye'de 161 Gayrimüslim vakfı vardır. Bunlardan 75'i Rum, 52'si Ermeni, 18'i Musevi, 9'u Süryani, 3'ü Keldani, 2'si Bulgar, 1'i Gürcü, 1'i de Maruni vakfidir.

Bu toplam sayı 2016 yılı sonunda 167'dir. Bkz. VGM sitesinde bulunan azınlık vakıfları tablosu (Bulgar, Ermeni, Gürcü, Keldani, Maruni, Musevi, Rum, Süryani): "Cemaat Vakıflarının Faaliyet Gösterdiği Yere Göre (il/ilçe) Dağılımı (13.07.2016) (Cemaat Türlerine Göre Vakıf Sayısı)", <http://www.vgm.gov.tr/db/dosyalar/webicerik241.pdf>

üzücü arka planını ortaya koymaktadır. MGK'nin 07.04.2003 tarihinde Başbakanlık'a yolladığı, oradan da ilgili devlet dairelerine dağıtılan bir "gizli" yazıda aynen şöyle denmiştir:

"Vakıflar Genel Müdürlüğünün müracaatları incelemesi için tanınan 2 aylık süre son derece sınırlı olmakla birlikte, bu sürenin yasal olarak uzatılması zor olduğu için, Vakıflar Genel Müdürlüğünün birtakım idari uygulamalarla süreyi daha verimli kullanabileceği düşünülmüştür. Müracaatların bakanlık kurum ve kuruluşlarının görüşlerinin alınması ve detaylı olarak incelenmesi neticesinde cevaplandırılması uygun olacaktır."

Bu gizli yazının "VGM'nin birtakım idari uygulamalarla süreyi daha verimli kullanabileceği düşünülmüştür" biçimindeki ifadesi, eşine ender rastlanacak bir "üslup kıvraklığı" içinde, Gayrimüslim vakıflarıyla ilgili başvuruların her türlü "idari uygulama" kullanılarak sonuçsuz bırakılmasını telkin etmektedir. " (...) *bakanlık kurum ve kuruluşları*" ifadesi de, istihbarat örgütlerini ve Azınlık Tali Komisyonu adlı gizli resmî kuruluşu kastetmektedir.

Türkiye'de anayasal bir devlet kurumunun, dini farklı yurttaşların anayasa ve yasa hükümlerinden yararlandırılmaması için müdahale etmesine bundan daha açık bir örnek bulmak zor olsa gerektir. Üstelik bu din ayrımcılığının yapılmasını telkin eden yazıyı yazan kuruluş da, Türkiye'de laikliğin başlıca savunucusu olan TSK'nin çok etkili olduğu MGK'dir. Çünkü gizli yazıdaki imza, "Fethi Tuncel, Korgeneral, MGK Genel Sekreter Başyardımcısı"na aittir.

Gayrimüslim vakıflarına tescil için tanınan başvuru süresi VGM ve birtakım başka

devlet kurumlarının direnişi sonucunda daraldığından, bu sürenin 19.06.2003'te çıkarılan Altıncı Uyum Paketi'yle uzatılması gerekli olmuştur.

Bu koşullarda Gayrimüslim vakıfları iki ayrı dönemde (Kasım 2003 sonu ve Mayıs 2004 sonu) olmak üzere 2 defa başvuruda bulunmuşlardır. 2 defanın sebebi, her dönemdeki ilk başvuruda VGM'nin eksikler bulması ve bunların tamamlanmasını istemesidir. İkinci defa yapılan başvurular göz önüne alındığında, VGM verilerine göre sonuçlar şöyledir:

Kasım 2003 itibarıyla 1.532 taşınmaz için başvuru yapılmış, bunların 242'si kabul edilerek tapuya tescil edilmiştir. Bu durumda kabul (tapuya tescil) oranı % 15,79'dur. Mayıs 2004 sonu itibarıyla ise bu oran % 18,66'ya çıkmıştır.³¹

* * *

Bu noktada, yukarıdaki oranlar da dikkate alınarak şu gözlemler yapılabilir:

1) İki ayrı dönem sonunda tekrarlanan başvurularda ulaşılan en yüksek başarı (tescil ettirebilme) oranı % 18,66'da kalmıştır. Bu çok düşük bir orandır.

2) Bu durumda, bütün bu çabalara rağmen Gayrimüslim vakıfları ellerindeki taşınmazların beşte birini bile tapuya kaydettirememişlerdir. Vakıfların kimi usul hataları ve evrak eksiklikleri olduğu kabul edilse dahi, bu sonuç buna bağlanamaz. Her şeyden önce, "eksik" denilen evraka devletin ulaşması çok daha kolaydır. MGK'nin yukarıda veri-

31 Türkiye'de Azınlıklar kitabında (2008 baskısı, s. 133-134) tam olarak vermiş olduğum bu VGM tablolarını, 2017'de artık eskimiş ve ayrıntı haline gelmiş oldukları için bu kitaba koymadım; sadece sonuçları koydum.

len 07.04.2003 tarihli yazısı göz önüne alındığında, bu durumun sebebini, bu vakıflara Millet-i Hakime ideolojisinin kalıntıları tarafından çıkartılan güçlükler olarak görmek çok daha gerçekçidir.

3) AB Uyum Paketleri, 1936 Beyanname-si diye anılan hukuk ucubesini ortadan kaldırmayı başaramamıştır. Hatta, Yargıtay 1. Hukuk Dairesinin 29.09.2004 tarihli kararı göz önüne alındığında,³² Gayrimüslim vakıflarının tapulu malları bile tehlikeye girmiş, bu tehlike ancak yeni bir yasa çıkarılarak önlenebilmiştir.

1) Gayrimüslim Azınlık ("Cemaat") Vakıflarının Taşınmazları Konusu

Buraya kadar anlatılan veri ve uygulamalara dayanarak, Gayrimüslim vakıflarının reformlar sonrasındaki sorunları 3 başlığa ayrılarak tanımlanabilir ve tahlil edilebilir:

a) Hazine ve VGM Tarafından El Konmuş Taşınmazlar Sorunu

1936 Beyannamesi'nde yer almadığı gerekçesiyle 1960'ların sonundan başlayarak el konulan ve devletin mülkiyetine geçirilen taşınmazlar konusunda kalıcı çözüm getirilmemiştir.

AB reformları bu vakıflar için kağıt üzerinde kimi olanaklar yaratmıştır. Fakat bu reformlarda, mülkleri sahibine geri vermenin nasıl yapılacağı kimi yerlerde belirtilmemiş, kimi yerlerdeyse belirtilen yöntem uygulanabilir olmaktan uzak kalmıştır.

Ör. mazbut vakıfların VGM'ye geçmiş

olan mülklerinin vakıf adına tescil edileceği hükmü getirilmiştir; üstelik, "herhangi bir hüküm veya karar aranmaksızın". Fakat bunun için hem "VGM'nin talebi" lazımdır, hem de Türkiye'de hiçbir tapu müdürünün mahkeme kararı olmaksızın mülkiyet devri yapmadığı bilinen bir husustur.

Aynı durum, "nam-ı müstear" ve "nam-ı mevhum"lar adına tescil edilmiş taşınmazlarla ilgili olarak da söz konusudur. Bu taşınmazların da vakıfları adına tescil edileceği öngörülmüştür, ama bu da, mahkeme kararı olmadığından yapılmayacaktır (bkz. Gayrimüslim Vakıflarında Nam-ı Müstear ve Nam-ı Mevhum kutusu).

b) Hazine Tarafından El Konulan Taşınmazların Üçüncü Kişilere Satılmasının Yarattığı Sorun

Aşağıda anlatılacak Geçici Md. 11 uygulaması dahil, devlet bu konuda hiçbir çözüm getirmemiştir. Oysa hukuken, "iyi niyetli" üçüncü kişilere satılan taşınmazlar geri alınamayacağından, devletin bunlar için mal sahibi vakıflara tazminat ödemesi gerekmektedir. Şimdiye kadar böyle bir tazminat ödemesi olmamıştır.

c) 1936 Beyannamesi'nde Kayıtlı Olan, Vakıfların Tasarrufunda Bulunan, Ama Tapuya Onlar Adına Kayıtlı Olmayan Taşınmazlar Sorunu

Bu taşınmazlar Gayrimüslim vakıflarının kullandıkları, ama mülkiyeti başkası üzerinde gözüken mallardır. Bu taşınmazlar iki unsurdan birinin üzerinde gözükmektedir:

1) Nam-ı müstear ve nam-ı mevhumlar üze-

32 Bkz. Yedinci Bölüm, 1) Yargıtay başlığı.

Gayrimüslim Vakıflarında Nam-ı Müstear ve Nam-ı Mevhum

1913'e kadar, Osmanlı'da tüzel kişiliklerin, sahip oldukları taşınmazları tapuya kendi adlarına tescil ettirme hakları yoktu. Bu nedenle, bu tarihten önce, zaten vakıf statüsünde de olmayan ve "Gayrimüslim Osmanlı Hayriye Müesseseleri" diye anılan kiliseler, hastaneler, yetimhaneler vs. taşınmaz mallarını tapuya kaydettirmek için iki yöntem kullanıyorlardı: 1) Taşınmazı kimi saygıdeğer Gayrimüslim din adamları, kilise yöneticileri veya personeli adına tescil ettiriyorlardı (nam-ı müstear); 2) Taşınmazı Hz. Meryem, Hz. İsa, Hz. Cebrail gibi Hristiyan din büyükleri adına tescil ettiriyorlardı (nam-ı mevhum).

1935'te 2762 s. Vakıflar Yasası yürürlüğe girince bu müesseseler, aynı kanun uyarınca veremeleri gereken 1936 Beyannamesi'ni VGM'ye sunarak kanunen vakıf statüsüne girdiler. Fakat, bazı taşınmazlarının tapu kayıtlarındaki malik adı aynı (yani müstear veya mevhum) kaldı.

* * *

1960'ların ortalarından itibaren Kıbrıs meselesi yüzünden devlet Gayrimüslim vakıf mallarına elkoymaya başlayınca, bu durum bu vakıflar için vahim sonuçlar doğurmuştur. Adalet süreci, iki tür taşınmaz için baş döndürücü hatta trajikomik bir yol izlemiştir:

1) 1936 Beyannamesi'nde kayıtlı olan, tapu kütüğünde de "zeminde vakıf kaydı bulunan" (yani, vakıf malı olarak gözüken), fakat 1935 tarihli Vakıflar Kanunu çıktığında o günkü kullanıcısı olan nam-ı müstear/mevhum adına tescil edilmiş (teknik tabirle: icareteynli ve mukataalı) taşınmazlar:

Bunlar hakkında VGM, önce, nam-ı mevhum/müstear'ın "mirasçı bırakmadan" öldüğü kararı alacaktır (teknik tabirle: "mahlûliyet kararı").

Sonra, bu karara dayanarak, asliye hukuk mahkemesinde hasımsız bir dava açacaktır. Mahkeme, taşınmazın, mazbut vakıf adına tesciline, diğer bir deyişle, taşınmazın VGM yönetimine geçmesine karar verecektir.

2) 1936 Beyannamesi'nde kayıtlı bulunan, tapu kütüğünde herhangi bir vakıfla ilgili gözükmeyen (teknik tabirle: icareteynli ve mukataalı olmayan), ama yine nam-ı müstear/mevhum adına kayıtlı taşınmazlar:

Bu taşınmazlar hakkında VGM yerine Hazine devreye girmekte, sulh hukuk mahkemesine başvurmakta, tapuda adı görünen nam-ı mevhum/müstear'ın "haklarının korunması" için bir kayyım tayinini istemektedir.

Bu durumda mahkeme, örneğin "Meryem Binti Ovakim" (Ovakim Kızı Meryem/Hz. Meryem) veya "Krisdosdur Veledi Osep" (Meryem Oğlu İsa/Hz. İsa) veya Kapril Veledi Asadur" (Asadur Oğlu Cebrail/Hz. Cebrail) adlı "malik"i araştırmaya başlamaktadır.

Araştırma sonucunda böyle bir kimse bulunamayınca ve Hz. Meryem, Hz. İsa veya Hz. Cebrail duruşmaya gelmeyince, mahkeme bir kayyım tayin etmektedir. Taşınmaz mal 10 yıl kayyım tarafından idare edildikten sonra Hazine bir dava daha açmakta ve tapuda görünen ismin "gaip" olduğunu belirterek, gaiplik kararına dayanarak taşınmazın Hazine adına tescilini istemektedir.

Dava, taşınmazın Hazine adına tapuya tesciliyle sonuçlanmaktadır. Karar hemen kesinleşmektedir, çünkü temyiz edecek taraf yoktur. Zaten Hazine, özellikle bu durumdaki taşınmazlar için dava açmaya özen göstermektedir.

* * *

Diğer yandan, şöyle bir ilginç mekanizma da işletilmektedir:

Gayrimüslim vakfı VGM kararlarına karşı idari yargıya başvurmakta, fakat bu yargı, "Bu taşınmaz özel veya kamu tüzel kişiliği adına tescillidir,

o nedenle VGM kararı yerindedir, hakkınızı adli mahkemelerde aramanız gerekir" diyerek davayı adli yargıya göndermektedir.

Vakıf adli yargıya gittiğinde, bu yargının son basamağı olan Yargıtay, "Yeni yasalar çıkmıştır,

öncelikle VGM'ye idari müracaat yapılmalı, orası reddederse idari yargıya başvurulmalıdır" diye davayı idari yargıya göndermektedir. Oysa VGM zaten baştan reddetmiş durumdadır.

(Av. Setrak Davuthan'la görüşme, Mart 2012)

rinde; 2) Bağışlandığı veya vasiyet edildiği halde hâlâ bağışlayan veya vasiyet eden üzerinde.

Bu taşınmazların tapuya tescili üçüncü (2002) ve dördüncü (2003) AB Uyum Paketlerinde öngörülmüştür. Fakat bu mümkün olamamıştır. Çünkü, yukarıda Mayıs 2004 itibariyle % 18.66 oranında gerçekleştiği belirtilen tapu tescilleri, yalnızca, "malik" hanesi açık bırakılmak suretiyle tespit edilen taşınmazlar için söz konusu olmuştur. Malikleri nam-ı müstear ve nam-ı mevhum olarak gözükenlerin tescil talebi VGM tarafından reddedilmiştir.

Üstelik, VGM'nin bu ret işlemini yargıya götürmek de başlı başına bir derttir. İdari yargı, "Burada malik değişikliği var" diyerek adli yargıya gidilmesini istemekte, adli yargı ise "Burada bir idare [VGM] kararı var" diyerek idari yargıyı göstermektedir. Tabii, bu durumda iç hukuk yolları tüketilemediği için AİHM'e de gidilememektedir.

Adli yargıya gidilmesini isteyen idari yargının gerekçesi de çok ilginçtir. Mahkeme, bu "malik"lerin (yani Hz. Meryem'in, vs.) nam-ı müstear ve nam-ı mevhum olduğunu bile bile, bunları "üçüncü kişiler" diyerek gerçek şahıs telakki etmektedir.³³

"Her ne surette olursa olsun tasarrufları altında bulunduğu bildirilen taşınmaz malla-

rin ilgili vakıf adına tescil olunacağı düzenlenmiş olup, halen tapu kütüğünde üçüncü kişiler adına kayıtlı olan taşınmazların da bu madde kapsamında değerlendirilmesine olanak bulunmamaktadır. Zira bu yasal düzenlemelerle Vakıflar İdaresine tapu kütüğündeki kayıtları değiştirme yetkisi verilmemiştir. Bu taşınmazlar halen üçüncü kişiler adına kayıtlı olmakla beraber esasen davacı vakfın tasarrufunda bulunduklarından bahisle davacı vakıf adına kaydedilmelerine karar verilmesi gerektiğinin iddia edildiği görülmekte ise de, bu tür iddiaların ancak Adli Yargıda açılacak tapu iptali davasında dinlenebileceği, Vakıflar Genel Müdürlüğünün halen üçüncü şahıslar adına kayıtlı olan bu taşınmazların davacı vakıf adına kaydedilmesine karar verilmesinin mümkün olmadığı açıktır."

Bu durumda, zaman ilerledikçe, devlet kurumlarının olumsuz tutumu yüzünden bu başvuruların başarı oranı düşmektedir. Örneğin, 03 Ağustos 2002'de çıkan Üçüncü AB Uyum Paketi'nden 4,5 yıl sonra durum şöyle olmuştur:

Gayrimüslim vakıflarının tescilini istedikleri taşınmaz sayısı 2.332'ye çıkmış, bunlardan 364 tanesinin tapuya tescili kabul edilmiştir. Yani tescili kabul edilen taşınmaz oranı 4,5 yıl içinde % 18,66'dan % 15,6'ya düşmüştür.

33 Av. Setrak Davuthan'la 20.01.2008 tarihli görüşme.

2) Yeni Vakıflar Yasası (2008) ve Sonrası

20.02.2008 tarihinde yeni bir Vakıflar Yasası 5737 sayısıyla kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.³⁴ Bu yasa daha önce TBMM'de 5555 sayısıyla 09.11.2006 tarihinde kabul edilmiş fakat Kasım 2006'da Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından Anayasa'nın 89. maddesi kullanılarak "bir daha görüşülmek üzere" geri gönderildiği için yürürlüğe girememiştir.

Sezer'in veto gerekçesi,³⁵ Gayrimüslim T.C. yurttaşlarını yine "yabancı" ve dolayısıyla "tehlikeli" olarak gören bir yaklaşım üzerine kurulmuştur.

Buna göre, 1982 Anayasası'nın Başlangıç bölümünde "hiçbir etkinliğin... Türk ulusal çıkarlarının... Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin ... karşısında koruma göremeyeceği" belirtilmektedir ve bu yasa bu Gayrimüslim vakıflarının "Lozan'da olmayan" ekonomik ve siyasi güç elde etmesine yol açacaktır. Diğer yandan, Lozan'da hak sahibi azınlık olarak yalnızca Musevi, Ermeni ve Rumlar sayılmış ve dolayısıyla diğerleri (Süryani, vd.) dışarıda bırakılmıştır. Cumhurbaşkanı Sezer'in bu gerekçesi Lozan'ın ruhu ve lafzıyla çelişmektedir.

Bu yaklaşım, Cumhurbaşkanlığına bağlı Devlet Denetleme Kurulunun 06.02.2006 tarih ve "Yabancı Gerçek ve Tüzel Kişiliklerin Türkiye Cumhuriyeti'nde Gayrimenkul Edinmeleri" başlıklı raporunda da aynen mevcuttur: Rapor, Gayrimüslim vakıflarını "yabancı vakıflar"la aynı kategoride sınıflan-

dırmaktadır.³⁶

Cumhurbaşkanının geri göndermesi/ve-tosu üzerine 2007 seçimleri sonrasına kalan tasarı, sadece yasa sayısı değişerek fakat madde numaraları dahi aynı kalarak yasalaşmıştır. Bu yasa metnini, TESEV'in Aralık 2007'de Dilek Kurban'a hazırlattığı "Vakıflar Kanunu Tasarısı Gayrimüslim Cemaat Vakıflarının Sorunları için Çözüm Getirmiyor" adlı rapordan yararlanarak inceleyelim.³⁷

* * *

1) Md 5/1 şöyle demektedir: "Yeni vakıflar; Türk Medeni Kanunu hükümlerine göre kurulur ve faaliyet gösterirler." Oysa, Medeni Kanun Md. 101/4, "belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamaz" dediği için Gayrimüslimler yeni vakıf kuramayacaklardır.

Bu kısıtlama, AIHS Md. 11 ve T.C. Anayasası Md. 33'le güvenceye alınmış örgütlenme özgürlüğünün ve Lozan Md. 40'ta Gayrimüslim azınlıklar için getirilmiş "... kendi kurumlarını kurma, yönetme, denetleme" hakkının ihlalidir.

Medeni Kanun Md. 101/4 kaldırılmalıdır.

2) Md. 7/2 şöyle demektedir: "Bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce mazbut vakıflar arasına alınan vakıflarla, bu Kanuna göre mazbut vakıflar arasına alınan vakıflara bir daha yönetici seçimi ve ataması yapılamaz."

VGM, "hayrı bir hizmeti kalmamıştır" diye resen hükmederek, yani herhangi bir yargı kararına dayanmaksızın Gayrimüslim va-

34 <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5737.pdf>

35 www.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0024.pdf

36 2008'de bu rapor www.cankaya.gov.tr adresinde idi. 2017'de bu sitede ve www.tccb.gov.tr sitesinde gözükmemektedir

37 http://tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/AH/TESEV-VakiflarKanunuGorusu2007.pdf. 2017'de rapor artık sitede görülmemektedir.

kıflarını mazbutaya almaktadır. Kaldı ki, çoğu zaman bu elkoyma, vakıf seçimlerinin engellenmesi ve ondan sonra da vakıf seçimleri yapılmadı diye gerekçe üretilmesine dayandırılmaktadır.

Madde bu haliyle Lozan Md. 40'a ve Anayasa Md. 90/5 nedeniyle de Anayasa'ya aykırıdır.

3) Md. 25/1 şöyle demektedir: “*Vakıflar; vakıf senetlerinde yer almak kaydıyla... uluslararası faaliyet ve işbirliğinde bulunabilirler...*”

Bu açık bir ayrımcılık örneğidir, çünkü daha önce de belirtildiği gibi, Gayrimüslim vakıflarının vakıf senedi olmaz ve zaten hukuksuz 1936 uygulaması da tamamen buna dayandırılmıştır.³⁸

“Vakıf senetlerinde yer almak kaydıyla” ibaresi metinden çıkarılmalıdır.

4) Geçici Md. 7 şöyle demektedir:

“Cemaat vakıflarının;

“a) 1936 Beyannamelerinde kayıtlı olup, halen tasarruflarında bulunan nam-ı müstear veya nam-ı mevhumlar adına tapuda kayıtlı olan taşınmazlar,

“b) 1936 Beyannamesi’nden sonra cemaat vakıfları tarafından satın alınmış veya cemaat vakıflarına vasiyet edildiği veya bağışlandığı halde, mal edineme gerekçesiyle halen; Hazine veya Genel Müdürlük ya da vasiyet edenler veya bağışlayanlar adına tapuda kayıtlı olan taşınmazlar,

“tapu kayıtlarındaki hak ve mükellefiyetleri ile birlikte bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on sekiz ay içinde müracaat edilmesi halinde, Meclisin olumlu kararından sonra, ilgili tapu sicil müdürlüklerince cemaat vakıfları adına tescilleri yapılır.”

Bu madde, çeşitli nedenlerle azınlık vakıflarının ellerinden hukuk dışı olarak alınmış taşınmazların bazılarının belirli koşullarda iadesini öngörmektedir. Fakat önemli yanlışlık ve eksiklikleri vardır:

Bir defa, maddenin (a) bendindeki “halen tasarruflarında bulunan” ifadesi çok sorunludur. 1936 Beyannamelerinde kayıtlı olmalarına rağmen 1960’ların ortasından itibaren hukuk dışı yargı kararlarıyla bu vakıfların ellerinden alınan taşınmazlar, tabii ki artık “tasarruflarında” değildir. Bu madde bunların iadesine hiçbir biçimde imkan yaratmaz ve mevcut durumdan bile geri gitmek anlamına gelir. Hukukun gereği olarak, haksız yere el konmuş bu taşınmazların VGM veya Hazine’den alınarak sahiplerine iadesi, iyi niyetli üçüncü şahıslara satılmış ise de tazmini şarttır.

İkincisi, maddenin (b) bendindeki “mal edineme gerekçesiyle” biçimindeki ifade çok sorunludur. Burada iade edilmesi söz konusu olan taşınmazlar, vakıfların 1936’dan sonra çeşitli yollarla malik oldukları ve Yargıtay’ın 1974 kararı³⁹ üzerine Hazine, VGM veya vasiyet edenlere/bağışlayanlara geçen taşınmazların sadece bir kısmıdır. Başka gerekçeler ve usullerle vakıfların ellerinden alınan daha birçok taşınmaz vardır⁴⁰

39 Bkz. Yedinci Bölüm, 1936 Beyannamesi’nin Öyküsü altbaşlığı.

40 Bu taşınmazları D. Kurban’ın TESEV için hazırladığı rapor şöyle sınıflandırmaktadır: 1) Cemaat vakfı adına kayıtlı olup mahkeme kararıyla alınıp yeniden eski malik adına kaydedilmiş olan taşınmazlar; 2) Bu taşınmazların, eski malikin de gaip olması nedeniyle 10 yıl kayyum tarafından idare edildikten sonra Hazine veya VGM adına kaydedilmiş olanları; 3) Vakıf adına kayıtlı olup mahkeme kararıyla Hazine veya VGM adına kaydedilmiş olan taşınmazlar; 4) Vakfa vasiyet edilmiş olup, mahkeme kararıyla vasiyetlerinin iptaline karar verilen taşınmazlar; 5) Vakfın elinden alınıp üçüncü kişiler adına tescil edilen taşınmazlar; 6) Lozan’da hak sahibi ol-

38 Bkz. Yedinci Bölüm, 1936 Beyannamesi’nin Öyküsü altbaşlığı.

ve bunların iadesine yönelik herhangi bir düzenleme yasada yoktur.

Bu vakıfların el konularak üçüncü kişilere devredilen veya satılan taşınmazları için vakfa tazminat öngörülmemektedir. Elleri-nden alınan taşınmazların iadesi için “tasarruflarında olma” koşulu aranması zaten iade kavramının özünü çelişmektedir. Mazbutaya alınan vakıf taşınmazlarının iadesi öngörülmemiştir. Yeni vakıf kurulması da, daha önce defalarca belirtildiği gibi, Türk Medeni Kanunu Md. 101/4’a göre mümkün değildir.

* * *

Bu durumda, Geçici Madde 7 uygulaması şu sonucu vermiştir:⁴¹

108 cemaat (Gayrimüslim) vakfı, toplam 1.421 taşınmaz için başvuru yapmıştır. VGM bunlardan 181 tanesini Gayrimüslim vakıfları üzerine tescil etmiştir. 347 tanesini “madde kapsamında olmadığı”, 893 tanesini de “tescile dayanak bilgi-belge ibraz edilmediği” gerekçesiyle reddetmiştir. Tescili reddedilen taşınmaz adedi böylece 1.240 olmaktadır.

Netice olarak, Geçici Madde 7 uygulamasıyla tescil edilen taşınmaz oranı %12’de kalmıştır (181 : 1.421 = 0,12).

Türkiye Çözüm Getirmeyince AİHM Getiriyor

Bu durumda, devletin el koymuş olduğu taşınmazlar sorununun çözümü için, bu hu-

kuksuzlukların “sürekli ihlal” (*continuing violation*) oluşturduğu gerekçesiyle AİHM’e gitmekten başka çare kalmamıştır. Yani, farklı dinden T.C. yurttaşlarının hakkını korumak Türkiye’de mümkün olmadığı için uluslararası bir mahkemenin devreye girmesi gerekmektedir.

İlk olarak Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı, 1952 ve 1958 yıllarında aldığı tapu 1996’da mahkeme kararıyla iptal edilip taşınmaza Hazine tarafından el konulunca 1997’de AİHM’e gitmiş ve AİHS 1 Numaralı Protokölünün 1. maddesinin (mülkiyet hakkı) ihlalden 2007 yılında 910.000 Euro tazminat almaya hak kazanmıştır.⁴²

2007’deki bu emsal karardan sonra Türkiye AİHM’de vakıflara karşı sürekli dava kaybedecek, tazminat ödeyecek, uluslararası prestij yitirecektir.

Temmuz 2008’de AİHM, Büyükada Rum Erkek ve Kız Yetimhanesi binası için Patrikhanenin açmış olduğu davada Türkiye’nin mülkiyet hakkı ihlali yaptığı sonucuna varmış, maddi tazminat miktarının ileride saptanmasına karar vermiştir.⁴³

Bunu başka kararlar izlemiştir: Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfına ait 1 taşınmaz,⁴⁴ Samatya Surp Kevork Ermeni

malarına rağmen yasalar önünde tanınmayan ve “tüzel kişilikleri olmadığı” ileri sürülerek zapt edilen cemaat kurumlarına, Katolik ve Süryani cemaatlerine ait taşınmazlar. Örneğin, Fener Rum Patrikhanesi üzerine tapulu Büyükada Yetimhanesi, Fener’in tüzel kişiliği olmadığı gerekçesiyle zapt olunmuştur.

41 Laki Vingas’la Mart 2014 tarihli görüşme.

42 Milliyet, 10.01.2007. Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı / Türkiye, No. 34478/97, 09.01.2007 (bunun ve aksi belirtilmedikçe izleyen davaların isimleri ile AİHM karar sayı ve tarihleri şu kaynaktan alınmıştır: Dilek Kurban-Konstantinos Tsitselikis, *Bir Mütakabiliyet Hikayesi: Yunanistan ve Türkiye’de Azınlık Vakıfları*, TESEV, Temmuz 2010 (<http://tesev.org.tr/tr/yayin/bir-mutekabiliyet-hikayesi/>).

43 Fener Rum Patrikliği / Türkiye, No. 14340/05, 08.07.2008. Daha önce de belirtildiği gibi (bkz. Yedinci Bölüm, 1960’lardan Günümüze altbaşlığı) bu Yetimhane 21.04.1964’te kapatılmış ve Fener’e ait tapusuna 2005’te mahkeme kararıyla el konulmuştur.

44 Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı / Türkiye, No. 36165/02, 16.12.2008. Bu karar çok önemlidir çün-

Kilisesi, Mektebi ve Mezarlığı Vakfına ait 1 taşınmaz,⁴⁵ Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfına ait taşınmazlar⁴⁶ AIHS'deki mülkiyet hakkının ihlali olarak tazminat konusu olmuştur.

Nihayet AIHM, Büyükaada Yetimhanesi için Temmuz 2008'de vermiş olduğu kararın devamı olarak; Türkiye'nin, taşınmazı 3 ay içinde Patrikhane adına tescil ettirmesine ve 6.000 Euro manevi tazminat ödemesine 15 Haziran 2010'da hükmetmiştir.

Bu kararın önemi şuradadır ki, Yetimhane tapusu Fener'in adına kaydedilince Fener'in tüzel kişiliği de dolaylı yoldan tanınmış olmaktadır.⁴⁷

Bu süreç, bir müddet, Türkiye'yi başvuru sahipleriyle uzlaşmaya ("dostane çözüm", *friendly settlement*) yönlendirmiştir. Çünkü, bir devletin ihlali AIHM'deki dava sonucunda tespit edilirse bu durum istatistiklere (bir anlamda, ülkenin siciline) yansımakta, ama davayı kaybetmeden davacılarla uzlaşmaya gidince olay istatistiklerde gözükmemektedir.⁴⁸ Nitekim, Yedikule Surp Pırgıç Ermeni

Hastanesi Vakfı davasında böyle yapılmış, el konmuş bir taşınmazın Gayrimüslim vakfına iadesi, ilk defa olarak dostane çözüm yoluyla gerçekleşmiştir.⁴⁹

Fakat Türkiye bu yolda devam etmemiş, etmeyince de davalar seri halde yine aleyhine sonuçlanmaya koyulmuştur.

Geçici Madde 7 Yerine Geçici Madde 11

Davalar yine aleyhte sonuçlanmaya koyulunca, hükümet bir kanun hükmünde kararnameyle (KHK) Geçici Madde 11'i getirecektir.⁵⁰

Ağustos 2011'de getirilen Geçici Madde 11 metni şöyledir:

"Cemaat vakıflarının;

"a) 1936 Beyannamesi'nde kayıtlı olup malik hanesi açık olan taşınmazları,

"b) 1936 Beyannamesi'nde kayıtlı olup kamulaştırma, satış ve trampa dışındaki nedenlerle Hazine, Vakıflar Genel Müdürlüğü, belediye ve il özel idaresi adına kayıtlı taşınmazları,

kü biraz yukarıda anlatılan 2008 tarihli yeni Vakıflar Yasası'nın (no. 5737) Geçici 7. Maddesi, cemaatler adına tescil edilebilecek taşınmazlar arasında devlet tarafından el konulup üçüncü şahıslara satılan mülkleri zikretmemekteydi. Yani bunlar için tazminat talebinde bulunmak mümkün değildi. Bu karardan sonra bunlar için de tazminat davaları açmak mümkün olacaktır.

45 Samatya Surp Kevork Ermeni Kilisesi, Mektebi ve Mezarlığı Vakfı Yönetim Kurulu / Türkiye, No. 1480/03, 16.12.2008.

46 Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı / Türkiye, No. 37639/03, 37655/03, 26736/04 ve 42670/04, tarih: 03.03.2009; Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı / Türkiye, No. 37646/03, 37665/03, 37992/03, 37993/03, 37996/03, tarih: 06.09.2010.

47 Fener Rum Patrikliği / Türkiye, No. 14340/05, 15.06.2010 (41. Madde kararı). Bkz: Sofuoğlu, a.g.m., s. 197-202.

48 Davanın dostane çözümle sonuçlanmasının başka sonuçları da vardır. Devlet açısından bakıldığında: Devlet davada mahkum olmadığı için dosya Bakanlar Komitesi

önüne gelmez ve dava, dostane çözümün Sözleşme'ye uygun olduğunu belirten bir AIHM kararıyla sonuçlanır. Büyük davalarda devletin ödeyeceği tazminat daha makul bir düzeye çekilebilir. İşkence ya da yaşam hakkına ilişkin davalarda devletin işkenceci devlet olarak gözükmesi önlenmiş olur (AIHM eski yargıcı Rıza Türmen'le görüşme, 18.08.2016).

Davacı açısından bakıldığında, dostane çözümün (kendi devletiyle açıkça çatışmayı önlemenin yanı sıra) yararı şudur ki, özellikle mülkiyet davalarında, devlete karşı ulusal yargıda açtığı davaları kaybetmiş, dolayısıyla tazminat konusunda hiçbir umudu kalmamış olan davacı, dostane çözümle belli bir tazminata kavuşmaktadır.

49 Yedikule Surp Pırgıç Hastanesi Vakfı / Türkiye, No. 31441/02, 14.12.2007. Bu davanın AIHM önünde duruşması hemen yukarıda sözü edilen Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı davasıyla (No. 34478/97, 09.01.2007) aynı gün yapılmış ama karar ondan yaklaşık bir yıl sonra çıkmıştır (Av. Luiz Bakar'la 20.08.2016 tarihli görüşme).

50 5737 Sayılı Vakıflar Kanununun Geçici 11 inci Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik, bkz. www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/10/20111001-3.htm

“c) 1936 Beyannamesi’nde kayıtlı olup kamu kurumları adına tescilli olan mezarlıkları ve çeşmeleri, tapu kayıtlarındaki hak ve mükellefiyetleri ile birlikte bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren oniki ay içinde müraaat edilmesi halinde, Meclisin [VGM Meclisi] olumlu kararından sonra, ilgili tapu sicil müdürlüklerince cemaat vakıfları adına tescil edilir.

“Cemaat vakıfları tarafından satın alınmış veya cemaat vakıflarına vasiyet edildiği veya bağışlandığı halde, mal edineme gerekeciyle Hazine veya Genel Müdürlük adına tapuda kayıt edilen taşınmazlardan üçüncü şahıslar adına kayıtlı olanların Maliye Bakanlığınca tespit edilen rayiç değeri Hazine veya Genel Müdürlük tarafından ödenir.

“Bu maddenin uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar yönetmelikle düzenlenir.”

* * *

Laki Vingas’ın verdiği VGM kaynaklı bilgilere göre, Geçici Madde 11 uygulaması şu sonuçları vermiştir:

116 Gayrimüslim vakfı 1.560 adet taşınmaz için başvuruda bulunmuştur. VGM bunlardan 332 tanesini vakıflar üzerine tescil etmiştir. 21 adet taşınmaz için vakıflarına tazminat ödenmesine karar vermiştir. 1.206 adet taşınmaza ilişkin başvuru ilgili madde kapsamında görülmediğinden reddedilmiştir.

Netice olarak, Geçici Madde 11 uygulamasıyla tescil edilen taşınmaz oranı % 22 olmuştur ($332 + 21 = 353 : 1.560 = 0,22$).

Bu oranın düşüklüğünün temel sebebi, Geçici Madde 11’in, 1936 Beyannamesi’nde olup da kamulaştırılan taşınmazlara ve özellikle de devlet tarafından el konulup üçüncü şahıslara satılanlara çözüm getirmemesidir.

* * *

Meseleye daha ayrıntılı bakılırsa, Geçici Madde 11 uygulaması da sorunları gidermekten uzak kalmıştır. Çok sebeple.⁵¹

1) (a), (b) ve (c) bentlerinin ortak özelliği, “1936 Beyannamesi’nde kayıtlı olma” şartı aramalarıdır. Oysa örneğin Hatay Türkiye’ye 1939 yılında katılmıştır ve buradaki Rum Ortodoks vakıfların 1936 Beyannamesi vermiş olmaları mümkün değildir.⁵² Kaldı ki, onlarca yıl önce verilmiş bu beyannameleri ve benzeri evrakı (su, elektrik faturaları, vb.) cemaatlerden talep etmek işi yokuşa sürmek demektir; bu belgelerin devlet elinde olması veya devlet tarafından daha kolay temin edilmesi beklenir.

2) (b) bendiyle ilgili olarak, “kamulaştırmalar” dışarıda bırakılmamak gerekir. Çünkü bunların her biri zamanında bir tür gasp biçiminde yapılmıştır, kamu ihtiyacı vs. katiyen gözetilmemiştir. Taşınmaza el konulmuş, sonra da kamulaştırma amacı dışında kamuya veya özele peşkeş çekilmiştir.

Ör. Pangaltı Ermeni Mezarlığı (Surp Hagop) üzerinde bugün TRT, Radyo Evi, Ordu Evi, Divan Oteli, Kongre Merkezi, Hyatt Oteli ve kısmen de Hilton Oteli binaları yer almaktadır. Ayrıca, Taksim Şişli ana yoluna cepheli onlarca ticari kuruluşun yer aldığı bloklar yükselmektedir. Bu mezarlık 1934’te mahkeme kararıyla belediyeye verildiğinden bu (b) bendinden yararlanamaz.

Diğer yandan, “satış” dışarıda bırakılmamak gerekir. Çünkü, devlet el koyup eski

51 Aşağıdaki bilgiler Laki Vingas’la yaptığım Ocak 2017 tarihli görüşmede alınmıştır.

52 Bkz. Beşinci Bölüm, 1) Antakyalı / Arap Rum Ortodoksar başlığı.

malike bedavadan iade etmiş, o da yeniden satarak ikinci bir defa kazanç sağlamıştır.

3) 1936 Beyannamesi'nde bulunan ama mazbut bir vakıf adına tescil edilmiş mallar da bu (b) bendinden yararlanamaz, çünkü VGM Meclisi, "VGM değil, vakıf adına kayıtlıdır" diyecektir. Buna meydan vermemek için, bu raya, "...ve mazbut vakıflar adına kayıtlı bulunanlar" ibaresinin eklenmesi gerekirdi.

4) (c) bendindeki "1936 Beyannamesi'nde kayıtlı" ibaresi çok sorunludur. Çünkü, örneğin muazzam Pangaltı Mezarlığı 1936'da kayıtlı değildir. Kayıtlı olmayan bu mallar için çözüm getirilmemiştir.

5) Yine (c) bendinde geçen mezarlıklar bazen "mülk" kategorisinde mütalaa edilmemiş, vakıflarca kayda geçirilmemiştir. Bu kayıtsız mezarlıklar için de çözüm yoktur. Kaldı ki, Lozan Md. 42/3, "*Türk hükümeti, söz konusu azınlıklara [gayrimüslim] ait (...) mezarlıklara (...) tam bir koruma sağlamayı yükümlenir*" dediği için, 1936'ya kayıtlı olsa da olmasa da Lozan varken mezarlıklara dokunulamaz.

6) Yine (c) bendiyle ilgili olarak, eğer bu taşınmazların cemaatlerden haksız yere alındığı ve geri verilmesi gerektiği düşünülüyorsa, VGM Meclisi kararı gibi bir formalite gereksiz ve risklidir. Gerçi 2011 yılı geldiğinde bu Meclisin kararları artık olumlu yönde gelişmektedir, fakat çok yakın geçmişteki performansı çok kötü olmuştur. Yunanistan'la çıkabilecek bir anlaşmazlık veya hükümetin tutumunun değişmesi durumlarında eskiye dönüş beklenebilir. Kaldı ki, tapu sicil müdürlükleri de çok yakın zamana kadar kanun dinlememiş, malik değişikliği için ayrıca mahkeme kararı istemişlerdir.

7) Yine (c) bendiyle ilgili olarak, "mal edinmemeye gerekçesiyle" ibaresi çok sorun-

ludur, çünkü şu taşınmaz türlerine çözüm getirmemektedir:

a) Mahkeme kararıyla eski malik adına kaydedilmiş taşınmazlar. Örneğin, Hrant Dink'in yetiştirdiği ve sonra da yönettiği Tuzla Kampına (Kamp Armen) el konulunca devlet orayı eski malikine parasız iade etmiştir, o kişi de yeniden satmıştır.⁵³

b) Malın iade edildiği eski malikin "gaip" olması (kaybolması) durumunda kayyım devredilen ve 10 yıl sonra da devlete geçen taşınmazlar.

c) Mahkemece vasiyetin iptali sonucunda vakfın elinden alınan taşınmazlar. Geçici Md. 11'i getiren KHK bu konuda çok muğlak ve yetersizdir. Bazı durumlarda, vasiyet sonucu vakfa tescil edilen bir taşınmaza devlet dava açmakta ve "eski kaydın ihyası"nı (yani, vasiyet edene geri verilmesini) istemektedir. Mahkeme bu yönde karar alırsa, taşınmaz eski malike geri döner. Bu durumda tazminat hayal olabilir.

ç) Kurumun tüzel kişiliği olmadığı gerekçesiyle el konular mallar. Örneğin, patrikhanelerin veya Katolik ve Süryani vakıflarının malları. Hatırlanacağı gibi, Fener Patrikhanesine ait olan, ama Fener'in tüzel kişiliği olmadığı için el konulan Büyükaada Rum Yetimhanesi, ancak AIHM kararıyla geri alınamamıştır.⁵⁴

8) Geçici Md. 11 getirildiğinde, Geçici Md. 7'nin getirmiş olduğu ve o sırada kullanılmamış olan bir hakkın Geçici Md. 11 döneminde kullanılmasına izin verilmemiştir. Ör. Nam-ı mevhum ve nam-ı müstear durumlar.

53 Bu konuda, aşağıda **Başarılanlar ve Yapılamayanlar** altbaşlıklarına bkz.

54 Bkz. yukarıda **Türkiye Çözüm Getirmeyince AIHM Getiriyor** altbaşlığı.

9) Geçici Md. 11’de devlet kurumları tam olarak bağlayıcı nitelikte formüle edilmiştir. Bu yüzden, ör. Kandilli Metamorfosis Rum Kilisesi Vakfı arazisi veya Heybeliada Aya Triada Rum Manastırı Vakfı arazisi, tapuları ilgili vakıflar üzerine tescil edildiği halde, bu sefer başka kamu kuruluşları (Hazine, Orman, vb.) bunlar üzerinde hak iddia ederek dava süreci başlatmışlardır.

Türkiye’de “Milli” Sermaye Birikim Süreci ve Bu Çerçeve Gayrimüslim Vakıf Taşınmazları Meselesi

Bütün bu hukuk dışı uygulamalar incelenirken şu temel husus gözden kaçırılmamalıdır:

Gayrimüslim vakıflarının mülklerine el konulması olayı münferit bir durum değildir; Türkiye’deki “milli” sermaye birikimi sürecinin bir parçası, hatta temel olgusudur. Çünkü Batı dünyasında sermaye birikimi; tarım sektöründen elde edilen artı değer ticarete, ticaret sektöründen ve sömürgecilikten elde edilen artı değer de sanayiye yatırılması sonucunda oluşmuştur. Oysa bu süreç Türkiye’de çok farklı biçimde ve şu sırayla işlemiştir:

1) Gayrimüslimlerden Müslümanlara çeşitli yöntemlerle sermaye transferi. En önemli sermaye transferi olayı budur. 1915 Tehcirinin ardından eşraf ve devlet tarafından gasp edilen Ermeni mallarından sonra, Cumhuriyetin kuruluşundan beri yapılan ve Yedinci Bölüm’de anlatılmış olan sistematik baskılar sonucunda Gayrimüslimlerin mülksüzleştirilmesi ve bu mülklerin Müslüman yurttaşlara transferi bu kategoriye girer. 1923 Zorunlu Nüfus Mübadelesi, 1934 Trakya olayları, 1942 Varlık Vergisi, 1964

Sürgünü gibi durumların yanı sıra, özellikle 1936 Beyannamesi yoluyla devletin ve Müslüman yurttaşların eline geçen Gayrimüslim vakıf mülkleri, Türk sermaye birikiminin temel kalemini oluşturmuştur.

2) El konulacak Gayrimüslim mülkü kalmayınca, halkın küçük tasarrufları “Banker Krizi”⁵⁵ gibi olaylar sonucunda 1980’lerden itibaren özel teşebbüse transfer edilmiştir.

3) Devletin 1930’lardan beri yaptığı sermaye birikimi (fabrikalar, şirketler, kurumlar, bankalar, vb.) yaklaşık arsa fiyatına özelleştirilmek (satılmak) yöntemiyle özel teşebbüse transfer edilmiştir.

4) Son olarak, bu sermaye transferinin (aslında burada buna sermaye temerküzü [merkezileşmesi] denmelidir) çok özel bir türünden söz etmek gerekir. Gülen cemaatine para yardımı yaptıkları gerekçesiyle, 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsünden sonra kimi holding mülklerine ve hesaplarına, herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın OHAL KHK’leriyle el konulmuştur. Sonra bunlar TMSF aracılığıyla satışa çıkarılmak suretiyle başka şirketlere çok uygun şartlarla transfer edilmeye başlanmıştır.⁵⁶

3) Gayrimüslim Kurumlarının ve Mülklerinin Son Durumu

Başarılanlar⁵⁷

Konumuzla ilgili olarak, Büyükkada Yetimhanesinin AIHM kararıyla Patrikhane’ye tes-

⁵⁵ Bkz. TDP-II, s. 18.

⁵⁶ Bu konuda bkz. aşağıda A) Bütün Yurttaşlara İlişkin Durum başlığı.

⁵⁷ Aşağıdaki, **Başarılanlar ve Yapılamayanlar** altbaşlıkları altındaki bilgilerin yaklaşık tamamı, Laki Vingas’la Haziran 2016 tarihli görüşmeden alınmıştır.

cillenmesi dışında da kimi olumlu gelişmelere rastlanmıştır.

Yeni Vakıflar Yasası'nın, VGM eski genel müdürü Yusuf Beyazıt'ın önemli katkılarıyla 2008'de çıkmasından sonra, Gayrimüslim vakıflarının kanunlardaki ve Lozan'daki hakları bir ölçüde tanınmaya başlanmıştır. Özellikle, VGM Vakıflar Meclisinde bir Gayrimüslim vakıf temsilcisinin yer almaya başlamasının, ayrıca, vakıflar konusunda doktora yapmış Adnan Ertem'in Ekim 2010'da VGM Genel Müdürü atanmasının etkisiyle, yaklaşık doksan yıldır ilk defa iyi niyetli ve hukuka nispeten saygılı bir yaklaşım görülmüştür.

VGM ve diğer devlet kurumları (AB Genel Sekreterliği, Kültür Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, vb.) ile Gayrimüslim vakıfları/cemaatleri arasında ve ayrıca cemaat vakıflarının kendi aralarında, daha önce mevcut olmayan bir diyalog ortamı oluşmuştur. İftar ve Paskalya yemekleri ve İstanbul Bilgi Üniversitesinde yapılan konferanslar gibi ortak sosyal ve akademik faaliyetler başlamıştır. Bu gelişmeleri şöyle özetlemek mümkündür:

Direnış ve kamuoyu baskısı üzerine, Tuzla Ermeni Yetimhanesi (Kamp Armen), sahibi olan Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi Vakfına geri verdirilmiştir (tapuda sahibi olarak görünen Fatih Ulusoy'a bağışlatılmıştır). Fakat, kampın Tuzla Belediyesi tarafından kamulaştırılan kısmı buna dahil değildir.⁵⁸

2011'de Geçici Madde 11 çıkarılarak Geçici Madde 7'nin eksiklerinin bir kısmı giderilmiştir.

Tarabya Aya Yorgi Rum Vakfı adlı mazbut vakfa ait bir okul binası, ilk defa Tarab-

ya Aya Paraskevi Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı adlı faal bir cemaat vakfına tahsis edilerek kullanılmaya başlanmıştır.

Okulların "hayrat" statüsünden "akar" statüsüne çevrilmesi⁵⁹ suretiyle vakfa gelir getirmeye başlaması sağlanmıştır. Örneğin, Rum cemaatinin sönme noktasına gelmesi üzerine öğrenci yokluğundan 1980'den beri boş ve bakımsız kalan Yeniköy Rum İlkokulunun kiraya verilmesi böyle mümkün olmuş, bu olanak bütün okullara ve vakıflara sağlanmıştır.

2008 tarihli Vakıflar Yönetmeliği'nin 66. ve 68. maddelerinde sözü edilen, "*Vakfiyelerde yazılı hayır şartlarını yerine getirmek üzere*" yapılan kuru gıda yardımından ihtiyaç sahibi Gayrimüslim T.C. yurttaşlarının da yararlandırılması ilk defa sağlanmıştır.⁶⁰ Sosyal güvencesi bulunmayan veya geliri net asgari ücret miktarının altında olan ve 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun⁶¹ gereğince aylık alan Gayrimüslimlerin de aşevi hizmetinden yararlanacakları ilan edilmiştir.⁶²

Mazbut vakıfların ibadethanelerinin VGM bütçesinden projelendirilmesi ve restorasyonu sağlanmıştır. Örneğin, Avrupa'nın en büyüklerinden biri olan Edirne Si-

59 Hayrat, vakıfların toplumun istifadesine bedelsiz olarak sundukları mal ve hizmetlerdir. Akar, vakıf amaç ve faaliyetlerinin yerine getirilmesi için gelir getirecek şekilde (ör. kiralanarak) değerlendirilmesi zorunlu olan taşınır ve taşınmazlardır (Vakıflar Yönetmeliği Md. 3, Resmi Gazete tarih 27.09.2008, sayı: 27010; <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=7.5.12466&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=vak%C4%B1flar>)

60 <http://www.hurriyet.com.tr/vakiflardan-azinliklara-gida-yardimi-27706516>

61 01.07.1976 tarih ve 2022 sayılı kanun; http://www.nvi.gov.tr/Files/File/Mevzuat/Nufus_Mevzuati/Kanun/pdf/65yasinidoldurmusmuhtac_hakindakanun.pdf

62 <http://www.memurlar.net/haber/495862/>

nagogu VGM tarafından onarılarak 2015'te hizmete girmiştir. Edirnekapi Aya Yorgi Rum Ortodoks Kilisesi, 3 yıl süren 4 milyon TL'lik bir restorasyonun ardından 19.11. 2017'de ibadete açılmıştır.⁶³ İstanbul Büyükşehir Belediyesinin mülkiyetinde bulunan Yeşilköy'deki eski Latin Katolik Mezarlığı'na bir Süryani kilisesi yapılabilmesi için Papa'dan onay çıktıktan sonra, inşaat için İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Anıtlar Kurulu ve Bakırköy Belediyesinden gerekli tahsis ve izinler alınmıştır. Böylece, Cumhuriyet döneminde ilk kez bir kilise sıfırdan inşa edilecektir.⁶⁴

Bir Gayrimüslim vakfına ve VGM'ye ait bitişik iki arsa ortak projeye değerlendirilmiştir.

İlk kez bir Gayrimüslim vakfı, Yeniköy Panayia Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı, AB Projesi kazanmıştır. Yunanistan'daki ELIA-MEP (Avrupa Politikası ve Dış Politika İçin Helen Vakfı) ile İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi, "Sosyal Medya Özgürlüğü ve Gayrimüslim Azınlıklar" konulu ortak bir proje üzerinde çalışmaya başlamıştır.

Gayrimüslimlerin sorunları konusunda konferanslar başlamıştır. Örneğin, "Azınlık Vatandaşları-Eşit Vatandaşlar" başlıklı Avrupa Birliği projesi çerçevesinde, Antakya Cemaat Vakfıyla birlikte 27-28 Haziran 2013'te Antakya'da bir konferans düzenlenmiştir. Ocak 2014'te İstanbul Bilgi Üniversitesiyle birlikte, "Gayrimüslimlerin Tüzel Kişilikleri: Sorunlar ve Haklar" başlıklı uluslararası bir

konferans yapılmıştır.⁶⁵ Boğaziçi Üniversitesi, "Ekümenik Patrik" unvanıyla Patrik Vart-holomeos'a fahri doktora vermiştir.⁶⁶

Tirajları çok az olduğu için resmî ilan alamayan azınlık gazetelerine, VGM Genel Müdürü Adnan Ertem'in yönetim kurulu başkanı olduğu Basın İlan Kurumundan maddi yardım sağlanmıştır.⁶⁷

Ortak bir sekreteryaya kurularak cemaat vakıfları sistematik olarak bilgilendirilmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi, İmroz'da 2013'te Rum ilkokulu, 2015'te de Rum ortaokul ve lisesi, sembolik sayıda öğrenciyle de olsa açılmıştır.

Belki de en önemlisi, Türk Medeni Kanunu Md. 101/4'e göre cemaatler yeni vakıf kuramadıkları halde, İzmir Musevi Cemaati Vakfının sıfırdan kurulması siyasi irade temin edilerek mümkün olmuştur.⁶⁸ Bunun

65 <http://www.hurriyetdailynews.com/minorities-legal-entity-issues-to-be-discussed-in-istanbul-conference.aspx?pageID=238&nID=61570&NewsCatID=339>

66 <http://www.hurriyet.com.tr/bogazici-universitesi-fener-rum-patrigini-ekumenik-ilan-etti-25349789>. Bu konuda, AB Bakanlığı Müsteşarı Haluk Ilıcak twitter hesabından yaptığı kinayeli yorumda şöyle demiştir: "Dünyadaki en geniş Ortodoks toplumuna sahip Moskova Patriği/Patrikliği Bartholomeos'un ekümenik sıfatını henüz kabul etmemiştir. Moskova Patriğine Fener'in ekümenik olduğunu 'kabul ettirecek' bu ön alıştırın dolayı Boğaziçi Üniversitesini tebrik ediyorum" (<http://www.hurriyet.com.tr/bogazici-universitesi-fener-rum-patrigini-ekumenik-ilan-etti-25349789>). AB Bakanlığı gibi bir kurumun, Fener ile Moskova'nın kökten rakip olduklarını dikkate almaması en hafif terimiyle ilginçtir. Ayrıca bkz. **Ekümenik Sıfatı** kutusu.

67 Bu yardım, 2017 yılında toplam 150.000 TL civarında gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, bir kural haline sokulmamıştır. Basın İlan Kurumu istediği anda geriye dönüş yapabilecektir.

68 D. Bayır s. 187, dn. 168'de, *Today's Zaman*'da 15.12.2011 tarihinde çıkan bir habere dayanarak yazıldığına göre, bu vakıf sıfırdan kurulmamıştır; 1926'da kurulan, ama 1936'da devletçe tüzel kişilik olarak tanınmayarak kapanan bir vakfın devamıdır.

Bununla birlikte, İzmir Musevi cemaatinden Ester Zonana'dan edindiğim bilgiye göre, verdiği dipnotta D.

63 <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/19707/edirnekapi-aya-yorgi-kilisesi-kapilarini-aciyor>

64 <http://www.diken.com.tr/cumhuriyet-doneminin-ilk-kilise-insaati-icin-papadan-onay-cikti/>

yanı sıra, yıllardır mahkemelik olup tüzel kişilikleri tanınmayan Üsküdar Surp Haç Tıbrevank Vakfı ile Beyoğlu Merkez Rum Lisesi Vakfı tüzel kişilik sahibi olmuşlardır. Ama söylemek gerekir ki bunlar, kurala dönüşmekten uzak, istisnai ve fiili, yani ilerisi için güvenilmez durumlardır.

Yapılamayanlar

1) Gazetelere yapılan yardımlar 2015'te kesintiye uğramıştır. Bunun yanı sıra, 05.10.2015'te yayınlanan yeni Resmî İlan ve Reklamlar ile Bunları Yayınlayacak Süreli Yayınlar Yönetmeliği⁶⁹ tarafından getirilen koşullar iktidara, basın üzerinde büyük bir ekonomik baskı kurma olanağı sağlamıştır.⁷⁰

Yönetmeliğin 110. maddesinin birinci fıkrasına göre, gazetenin içeriğine veya sahiplerine TCK'de yer alan "Anayasal Düzene ve Bu Düzenin İşleyişine Karşı Suçlar" veya TMK kapsamında ceza davası açılması halinde, gazetenin ilan ve reklam yayınlama hakkı durdurulacaktır. Aynı maddenin ikinci fıkrasına göre, süreli yayının asgari fikir işçisi kadrosunda yer alan kişilerden aynı iddialarla mahkemeye verilenler 5 gün içinde asgari kadrodan çıkarılmadıkları takdirde gazetenin resmî ilan ve reklam yayınlama hakkı durdurulacaktır.

Burada basın ve haber alma özgürlüğü

açısından dikkatleri çekmesi gereken husus şudur ki, maddede belirtilen suçlardan mahkum olmak şart değildir; mahkemeye verilmek yeterlidir.

Yeni yönetmeliğin sakıncaları burada bitmemektedir. Md. 39/2, "Gazetelerin asgari yüzölçümü içerisinde yer alan hususi ilan ve reklamlar dışındaki her türlü yazı metnini Türkçe yayınlaması zorunludur" demektedir. Böylece, gazeteci Ayşe Yıldırım'ın kullandığı tabirle, 1930 ve 1960'ların "Vatandaş Türkçe Konuş"u artık "Vatandaş Türkçe Yaz" a dönüşmüş olmaktadır.⁷¹ Yani, Lozan Md. 39/4'ün sadece Gayrimüslimler için değil, bütün T.C. yurttaşları için getirdiği, "(...) basın ya da her çeşit yayın konuları[nda] dilettiği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır." hükmü açık biçimde ihlal edilmektedir.

Bu durumda, zaten Gayrimüslim nüfusun fevkalade azalması (genel nüfusun binde birine inmesi) sonucunda çok az sayıda baskı ve satış yapabilen ve dolayısıyla resmî ilan ve reklam standartlarını karşılayamamak yüzünden fiilen ekonomik baskı altında bulunan Gayrimüslim azınlık gazeteleri (ve bunların yanı sıra, Kürtçe yayın yapan gazeteler), bu Yönetmelik vasıtasıyla şimdi bir de hukuken ekonomik baskı altına sokulmuş olmaktadır.

Aralık 2016'da, azınlık gazetelerine desteğin yeniden başladığı ilan edilmiştir. Fakat bunun ardından, gazetelerin kendi imkânlarıyla kamu kurumlarından aldıkları ilanlar karşılığında elde ettikleri gelirin %15'inin komisyon olarak ödenmesi zorunlu kılınmıştır. Basın İlan Kurumu kanalından gel-

Bayır'ın bu yeni vakfı o zamanlar İzmir'de mevcut bulunan Nesim Levi Loy adlı bir şahıs vakfıyla karıştırıyor olması mümkündür. Çünkü Zonana'ya göre İzmir'de o zaman cemaat vakfı yoktur, sadece bu şahıs vakfı vardır (Zonana'yla Ekim 2017 tarihli görüşme).

69 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/10/20161005-19.htm> 05.10..2016

70 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/610539/Tek_tip_gazetecilik_dayatmasi_Farkli_seslere_simdi_de_ekonomik_kiskac.html

71 http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/614913/Vatandas_Turkce_yaz.html

meyen, örneğin belediyeler ve üniversitelerin verdiği ilanlar bu kapsama girmektedir.⁷²

2) Geçici maddelerle haklar getirilmiştir, ama bunlar, adı üstünde, “geçici madde”dir. Kanun koyucu bunları temelli olarak değil geçici olarak vermektedir.

Geçici Madde 11’in eksiklikleri giderilmemiştir. Geçici Madde 11, 1936 Beyanname’si’ni temel aldığı için, bu belgede yer almamış olan vakıflar mülkiyet haklarından yoksun kalmaya devam etmektedir. Bu Beyanname’ye kayıtlı olup Gayrimüslim vakıfları mülkiyetinde olan, fakat kamu kurumları adına kaydedilmiş taşınmazlar hakkında Madde 11 bir çözüm getirmemiştir. Üçüncü kişilere satılmış vakıf mülkleri konusunda hâlâ hiçbir çözüm yoktur.

Sadece, kamuoyunun H. Dink’in anısı olarak çok sahiplendiği Tuzla Kampı (Kamp Armen) meselesine, tamamen istisnai bir idari jest olarak çözüm getirilmiştir. Bu çözümün, konunun Türk dış politikasına çok zarar verdiği gerekçesiyle T.C. Dışişleri Bakanlığının yaptığı girişim sonucunda elde edilmiş olması çok büyük olasılıktır.

1.560 adet taşınmaz için yapılan başvurulardan 316 tescil ve 21 tazminat kararına karşılık 1.047 ret kararı çıkmıştır.⁷³

3) Vakıfların seçim yönetmeliği iptal edilmiş ve 2017 sonu itibariyle hâlâ çıkmamıştır. 1940’tan beri devam ettiği şekliyle, devletin yönetim kurulu seçimlerine müdahale ettiği ve kurulun oluşumunu belirlediği tek tüzel kişilik, Gayrimüslim vakıflarıdır. Bu durumda, hem Gayrimüslim cemaatleri-

nin Lozan’daki hakları, hem de Gayrimüslim bireylerin seçme ve seçilme hakları ihlal edilmektedir.

Bu durumda Vakıflar Kanunu’nun baştan ele alınması gerekmektedir.

4) Örgütlenme özgürlüğü ihlal edilmektedir. Devlet, patrik seçimlerine İstanbul valisi yardımcılığı eliyle engel olmaya devam etmiştir.

Ermeni Patriği Mutafyan, demans (bunama) teşhisiyle görevini yapamaz duruma düştüğünde, o zamana kadar mevcut olmayan bir kavram gündeme gelmişti.⁷⁴ Bir “Patrik genel vekili” seçilmesi için Hükümetin getirdiği öneriye uyan Ermeni Ruhaneler Meclisi bu mevkiye Başepiskopos Aram Ateşyan’ı seçmiş, bu seçim Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır.

Ateşyan’ın yönetimi, gerek Ermeni ruhaneler ve gerekse cemaat arasında ciddi bir huzursuzluk yaratmış, bu durumda Ateşyan, patrik seçiminin ilk adımı olan değabah (patrik kaymakamı/vekili) seçimine gitmek zorunda kalmıştır. 15 Mart 2017 günü yapılan toplantı sonunda yapılan seçimi 34 ruhanelinin 23’ünün oyuyla Başepiskopos Karenin Bekçyan kazanmıştır.

Bu sonuç üzerine Ateşyan, İstanbul Vali Yardımcısı Aziz Mercan imzasıyla yollanan bir yazıyı çıkarıp göstermiştir. Yazıda; patrik seçimiyle ilgili esas, usul ve teamüller nedeniyle değabah seçiminin fiilen başlatılmasının hukuken mümkün olmadığı bildirilmektedir.⁷⁵

74 Bkz. Yedinci Bölüm, iii) **Yasalarda, Antlaşmalarda ve Uygulamada Dinsel Ayrımcılık** başlığı.

75 Bu resmî yazının, Ermeni cemaatine “Devlete itaat etmelisiniz” tavsiyesinde bulunan (<http://www.agos.com.tr/yazi/19936/atesyan-devlete-itaat-cagrisi-yapti>) Ateşyan’a saat 13.47’de fakslandığı tespit edilmiştir. Oylama-

72 <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/17147/gazetelere-des-tek-yeniden-basladi>

73 Bkz. <https://vgm.gov.tr/Sayfalar/SayfaDetay.aspx?SayfaId=19>

Nisan 2017'de yayınlanan PEW Araştırma Merkezi raporu, Türkiye'yi inanç özgürlüğünü en çok kısıtlayan ülkeler arasında saymış ve Türkiye'nin 2007 yılına göre gerilediğini belirtmiştir.⁷⁶ Bu saptama, AKP'nin ilk dönemindeki (2003-04) özgürlükçü tavrı ile son dönemindeki (2011 sonrası) baskıcı tavrı arasındaki büyük farkı gösterir niteliktedir.

5) VGM yönetimine geçmiş (mazbut) Gayrimüslim vakıfları, kiralık mülkleri açısından harç, stopaj vs. yükümlülüklerden muafır. Oysa, mazbut olmayan Gayrimüslim vakıf malları için bu yükümlülükler uygulanmaktadır, yani eşitlik yoktur.

Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporlarına Göre Durum

1998'den bu yana yayınlanmakta olan bu raporlar, temel olarak, aday ülkelerdeki yasa süreçlerini, yargı kararlarını, ayrıca bu süreç ve kararların uygulanma durumunu dikkate almaktadır.

2015 raporunun sözünü ettiği temel sorunlar şöyle sınıflandırılabilir:⁷⁷

1) "Üç büyük azınlık" dışında kalan Gayrimüslimlerin Lozan'daki hakları tanınmamaktadır:

a) Vakıf ve okul açabilme: VGM, 167 Gayrimüslim vakfını resmen kabul etmek-

tedir,⁷⁸ fakat vakıf ve okul açma yetkisi Gayrimüslim cemaatlerin hepsine tanınmamaktadır.⁷⁹

Bu tanınamamanın sonuçlarından biri olarak, Gayrimüslim azınlıklar 1971'den beri ruhban okulu açamamaktadırlar. Bu durum sadece Rumlara has değildir,⁸⁰ diğer Gayrimüslimler (ör. Ermeniler ve Museviler) için de aynıdır.

b) Zorunlu din dersleri: Adı "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" olan bu derslerin içeriği Sünî İslam öğretimi olduğu için, bunların, başka bir din/mezhep mensubu veya ateist olduğu dikkate alınmaksızın herkese zorunlu tutulması yasa ve hukuk dışıdır. AIHM'in 2007'de bu yolda verdiği Zengin/Türkiye ve 2015'te verdiği Mansur ve diğerleri/Türkiye kararları 2017 sonu itibarıyla hâlâ uygulanmamıştır.⁸¹

2) Mülkiyet hakları: 2002'den beri bu konuda iyileşmeler görülmüşse de, Katolik cemaatler mülkiyet konusunda ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Örneğin Latin Katolik kiliseleri, hemen aşağıda sözü edilecek tüzel kişi-

78 Daha önce de belirtildiği gibi 77'si Rum, 54'ü Ermeni, 19'u Musevi, 10'u Süryani, 3'ü Keldani, 2'si Bulgar, 1'i Gürcü, 1'i de Maruni vakfı bulunan bu listede (<http://vgm.gov.tr/vakifarama.aspx?Cemaat=1>), hatalı bir durum vardır. 2017 Ekim itibarıyla Gayrimüslim vakıfların listesinde "Gürcü" ve "Ermeni" diye arandığında 1'er vakıf, "Bulgar" yazınca 2 vakıf, "Ortodoks" yazınca 67 vakıf (bunların ikisi Ermeni gerisi Rum'dur), "Rum" yazınca 75 vakıf çıkmaktadır (bunların biri Rum Katolik, biri de her nedense Ermeni'dir). Sitede "Süryani", "Keldani", "Maroni", "Rum Katolik", "Türk Ortodoks", "Ermeni Ortodoks" yazınca ise hiçbir şey çıkmamaktadır. Bunun düzeltilmesi gerekir.

79 Daha önce de birkaç defa belirtildiği gibi, ancak 2014'te bir Süryani anaokulu açılabilmiştir. Süryaniler VGM listesine alındıklarından bu yana, taşınmazlarını geri isteyebilmektedirler. Ayrıca, Mardin Artuklu Üniversitesi'nin Süryani dili programları koymuş olması 2014 İlerleme Raporu'nda önemli bir gelişme olarak belirtilmiştir.

80 Bkz. *Heybeliada Ruhban Okulu Meselesi* kutusu.

81 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. *AIHM ve İdari Yargıda Zorunlu Din Dersi Konusu* kutusu.

nın yapıldığı toplantı saat 15.00'te başladığına göre, eğer değabah seçimini kazanmış olsa idi Ateşyan'ın katılanlara bu yazıyı göstermeyecek olduğu, seçimi Bekçiyân kazanınca ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır (<http://www.agos.com.tr/yazi/17975/dun-patrikhane-de-neler-yasandi>). Son olarak İstanbul Valiliği, seçilmiş Bekçiyân'ı tanımayı reddettiğini, Ateşyan'ı tanıdığını bir mektupla bildirmiştir: <http://t24.com.tr/haber/patrikhane-valilige-uydu-atesyan-vekillige-devam-ediyor,557228>

76 <http://t24.com.tr/haber/pew-raporu-turkiye-inanc-ozgurlugunu-en-cok-kisitlayan-ulkeler-arasinda,399329>

77 Bu altbaşlık altındaki bilgiler şuradan özetlenmiştir: Kırçer, a.g.m., s. 61-80.

lik sorunu yüzünden azınlık vakfı statüsüne sahip olmadıkları için mülkiyetlerini tescil ettirememekte, geçmişte el konulan taşınmazları için tazminat talep edememektedirler. Süryani Mor Gabriel Manastırına yapılan mülkiyet ihlalleri Ekim 2013'te büyük oranda düzeltilmiştir, fakat ulusal mahkemeler ve AIHM'deki kimi davalar devam etmektedir.

Diğer yandan, VGM tarafından el konulup yönetilen (mazbut) vakıfların ve üçüncü kişilere satılmış vakıf mallarının sorunları halledilmeden kalmıştır. Bu konuda Venedik Komisyonu'nun 2010'da yaptığı tavsiyeler yerine getirilmemiştir.

3) Vicdani retçiler: Çok sayıda AIHM kararına rağmen, dinsel veya başka nedenlerle askerlik yapmak istemeyen kişilerin sorunlarına çözüm getirilmemiştir. Özellikle, Yehova Şahitleri bu nedenle mahkemeye verilmiştir. AIHM'in bu konuda verdiği kararlar, hükümetin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ihlallerinin önlenmesine ilişkin Eylem Planı'na (Mart 2014) dahil edilmemiştir. Türkiye şu durumda, askerlikte vicdani ret hakkını tanımayan tek Avrupa Konseyi üyesidir.

4) İbadet yerleri: Protestanların ve Yehova Şahitlerinin bir ibadet yerine kavuşamamış olmasının yanı sıra,⁸² AKP iktidarı tarafından 2009 ve 2010'da düzenlenen 7 "Alevi Açılımı" çalıştay da cemevleri konusunda herhangi bir somut sonuç vermemiştir. Aralık 2003'te İmar Yasası'nda yapılan değişiklik, "cami" yerine "ibadet yerleri" ibaresini getirerek Sünni camiler dışındaki ibadet yerlerine imkan tanımış olmakla birlikte, daha ileri gidilememiştir. Diyarbakır ve Van'daki belediyeler, bu konuda ilk adım olan

yer veya bina tahsislerini yapmamışlardır.

Aleviler konusunda daha önce sözü edilmiş bulunan AIHM kararları da yürürlüğe konmamıştır.⁸³

5) Nefret Söylemi, Nefret Suçları, Tehditler: Bütün İllerleme Raporları; kiliseler, sinagoglar, Musevi yurttaşlar, Alevi toplumu ve ateistlere karşı antisemitizm, nefret söylemi, nefret suçları ve tehditlerin devam ettiğini belirtmektedir. Bu konularda açılan soruşturmalar sonuç vermemektedir.⁸⁴

6) Olumlu düzenlemelerin ancak idari kararlarla yapılabilmesi: Yasal, dolayısıyla sürekli ve sağlam düzenlemelerin yapılmadığı bir ortamda, olumlu gelişmeler ancak istisnai idari kararlarla oluşabilmektedir. Bu idari kararlarla, 2012'de İzmir Musevi cemaati, İstanbul'daki Rum kız ilkokulu ve Ermeni Tıbrevank Lisesi vakıf statüsü kazanmış, Edirne'deki mazbut Sinagog Vakfının sinagogu VGM tarafından restore edilerek açılmıştır. Aynı şekilde; Rumlar Trabzon'daki Sümela Manastırında, Ermeniler de Van'daki Ahtamar Adası'ndaki Kutsal Haç Kilisesinde ayin yapabilmişlerdir.

Bununla birlikte; bu ayinlerin yapılabilmesi için her yıl ayrı izin almak gerekmekte, yerel yönetimler bu ibadet yerlerinin yapım ve yenileme çalışmalarına izin vermek konusunda istedikleri gibi davranabilmektedirler.

7) Tüzel kişilik meselesi: Din azınlıklarının çok önemli bir sorunu da tüzel kişiliğe sahip olmamalarıdır. Patrikhaneler, Başhahamlık ve Süryani manastırları tüzel kişilikten yoksundur.

82 İstanbul'daki Protestan Kilise Vakfı bu konuda izin alabilen tek kuruluştur.

83 Bkz. Beşinci Bölüm'deki **B) Aleviler** başlığı altındaki **Baskılar** altbaşlığı ve dipnotları.

84 Bkz. Dokuzuncu Bölüm, **Ç) Türk Yargısında Nefret ve Ayrımcılık Olayları ve Davaları** başlığı.

Venedik Komisyonu'nun Mart 2010 kararında da belirtildiği gibi, AB'nin çok sayıdaki İllerleme Raporunda, AİHS'nin 11. maddesiyle birlikte okunması gereken Madde 9 tarafından korunan din özgürlüğü konusunda bu tüzel kişilik sahibi olmanın önemi dile getirilmiştir.⁸⁵

2017'de Mardin (Turabdin) Süryani Din Kurumlarının Hazine'ye İntikali

Haziran 2017 sonunda Agos gazetesi üzerinden medyaya intikal eden bir haberde,⁸⁶ Süryanilerin kutsal addettikleri Turabdin bölgesinde (Mardin-Midyat civarı) geleneksel olarak kullandıkları, bakımını yaptıkları ve belirli günlerde ibadete açtıkları 50-100 kadar dinsel kurumun (manastır, kilise, mezarlık, vb.) Hazine'ye intikal ettiği, Hazine'nin de bu manastır ve kiliseleri DİB'e tahsis ettiği, mezarlıkları ise büyükşehir belediyesine devrettiği yazılmıştır.

DİB hemen yalanlamıştır.

Fakat, hem DİB'e devir belgeleri, hem de bir süre sonra Mardin Valiliğinin DİB'e devir işlemini iptal ettiğine ilişkin belgeler medyaya sızmıştır.

Bölgede Süryani mallarının sürekli olarak yağmalanması pratiğinin sürdüğü bir ortamda,⁸⁷ olay teknik olarak şöyle gelişmiştir:

Şimdiki haliyle 6360 sayılı olarak 12.11.2012'de çıkan Büyükşehir Belediyesi Kanunu (BBK), yerel idari birimleri yeniden düzenlemiş ve bu arada köyleri mahalle yapılarak İl İdaresine bağlamıştır.

Mardin Valiliğinin kurduğu Devir, Tasfiye ve Paylaştırma Komisyonu bu eski köyler üzerindeki Süryani mülklerini 2014'te Hazine'ye devretmiş, Hazine de DİB'e tahsis etmiştir.

2008 tarihli Vakıflar Yasası köyler üzerine kayıtlı mülklerin geri verilmesine müsait olmadığından o zaman başvuru yapamayan Süryani vakıfları, önce idari makamlar nezdinde girişimlerde bulunmuşlar ve Lozan'ın (Gayrimüslim dinsel kurumlarına "tam bir koruma" sağlanacağını bildiren) 42/3. maddesinin açıkça ihlal edildiğini de söyleyerek, adı geçen Komisyon'a başvurmuşlardır.

Fakat Komisyon bu itirazları Mayıs 2017'de reddetmiştir. Bunun üzerine konu medyada patlak vermiş ve özellikle de, Gayrimüslim dinsel kurumlara ait mülklerin Hanefi Sünni Müslüman DİB'e tahsisi gibi acayip bir olay ciddi tepki yaratmıştır.

Bu tepki üzerine Komisyon geri adım atarak DİB'e tahsisi kaldırmış, ama Hazine'ye geçme durumu değişmemiştir. Kasım 2017 sonunda mahkemelerdeki davalar devam etmektedir.

B) Kürt Meselesine İlişkin Uygulama

Genel Görünüm

AB Uyum Paketleri eskisine oranla Kürt meselesinde de önemli demokratikleşme sağlamaya girişmiştir. Fakat, Türk ulus-devlet zihniyeti taşıyan bürokrasinin bazı unsurla-

85 Ktistakis, a.g.m., s. 60'tan, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)005-f](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)005-f)

86 Uygur Gültekin'in haberi, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/18768/agos-un-manseti-diyante-mardinde-kilise-piyangosu>

87 Bu konudaki Kasım 2017 tarihli haberlerde, Süryaniler üzerindeki korucu baskısının yoğun biçimde devam ettiği bildirilmektedir: <https://ahvalnews.com/tr/suryaniler/suryanilere-korucu-baskisi-sizi-de-karilarinizi-kizlarinizi-dayasatmayacagiz-ve> <http://demokrasi44.com/2017/11/18/guvenlik-bahanesiyle-kesilen-binlerce-agac-suryanilerin-uzum-baglari-koruculara-peskes-cekiliyor/>

rı bu konuda da kimi trajikomik engeller çıkarmışlardır.

“Farklı Dil ve Lehçelerde” Yayın: Radyo ve TV’ler

26.03.2002’de çıkartılan İkinci Paket, Basın Kanunu’ndan “yasak dillerde yayın yapma yasağı”nı kaldırmıştır.

Bunun üzerine bürokrasi bu yasağı, Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu (YDE-ÖK) ile Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun’u (RTKYHK) kullanarak sürdürmüştür. TRT, Kürtçe yayın yapamayacağını bildirmiş,⁸⁸ üstelik, bir yandan yayın için hazırlık yaptığını söylerken diğer yandan da yönetmeliğin iptali için Danıştay’da gizlice dava açmıştır.⁸⁹

Bunun üzerine hükümet 03.08.2002’de Üçüncü Paket’i çıkartmış, bununla, YDE-ÖK’de geçen, “*Türk yurttaşlarınca geleneksel olarak kullanılan farklı dil ve diyalektlerin öğrenilmesindeki sınırlamalar*” büyük ölçüde kaldırılmıştır.

Buna tepki olarak bürokrasi, “Yalnızca devlet radyosu TRT’de yayın yapılabilir” yorumunu getirip, hiç olmazsa özel radyo ve TV’leri dışlamayı denemiştir. “Özerk” TRT de yapmamak için direndiğine göre, yayınlar yapılamayacaktır.

Bunun üzerine AKP hükümeti 19.06.2003’te Altıncı Paket’i çıkartmış ve yine RTKYHK’de yaptığı değişikliklerle, özel radyo ve TV’lerin yayın yapmasını mümkün kılmıştır.

Buna tepki olarak bürokrasi bir yönetmelik çıkararak, yayının ancak ulusal (yani, ye-

rel olmayan) radyo ve TV’lerde yapılabileceğini, çocuklara yönelik program yapılamayacağını, dil öğretilmeyeceğini, her programda bire bir Türkçe altyazı konması veya hemen akabinde Türkçe çeviri yapılması gerektiğini ilan etmiştir. Radyolar günde 60 dakikayı aşmadan haftada yalnızca 5 saat, TV’ler günde 45 dakikayı aşmadan haftada yalnızca 4 saat “Türkçeden farklı dil ve lehçelerde” yayın yapabileceklerdir.⁹⁰

Tabii bu arada, yasa çıkışı yaklaşık iki yıl geçmiş olmaktadır. Nitekim, Türkiye TV’lerindeki ilk Türkçe altyazılı kısa metraj Kürtçe filmin Diyarbakır’da yerel yayın yapan Gün TV’de yayınlanabilmesi bile 07.05.2004’ü bulmuştur.⁹¹

Yalnız, şunu da belirtmek gerekir ki, hükümetin, yayınların kural olarak Türkçe yapılacağı hususunda RTKYK’de yer alan hükme dokunmamış (veya, dokunamamış) olması, bütün bu altyazı vb. sınırlamalarını peşinden sürükleyen esas nedendir.

Nihayet 5 Haziran tarihli gazeteler, TRT’nin 07.06.2004 Pazartesi günü “Kültür Zenginliğimiz” adıyla yayına başlayacağını bildirmiştir. Buna göre, ilk yayın Radyo-1’den 06.10-06.45 saatleri arasında, TRT-3’ten de 10.30’da yapılacaktır. Yayınlar Boşnakça (pazartesi) başlanacak, sonra sırasıyla Arapça (salı), Kurmanci [Türkiye Kürtçesi] (çarşamba), Çerkesçe (perşembe), Zazaca/Kırmancki (cuma) olarak devam edecektir. Lazca yayın yapılmayacaktır. Çeşitli dillerdeki yayınlar günde 35 dakikayla sınırlı ola-

88 Milliyet, 16.10.2002.

89 Milliyet, 12.06.2003.

90 Radikal, 26.01.2004.

91 Radikal, 09.05.2004. Diyarbakır Barosu Başkanı Sezgin Tanrıkulu, ilgili yönetmeliğin 7/2 maddesine göre, yerel yayın kuruluşlarının yayın yapması için izne gerek olmadığını Milliyet gazetesine verdiği demeçte ifade etmiş, Gün TV yayınından sonra gerçekleştirmiştir.

çaktır. “Buna göre, Radyo-1 ve TRT-3’ten ayrı ayrı, hafta içinde toplam 175 dakika (2 saat 55 dakika) yayın yapılacaktır.”⁹²

Yayınların saatinin sabah namazı kadar erken olduğu dikkatleri çekmektedir. “Özerk” TRT ve ayrıca RTÜK direnmeyi sürdürmektedir. Direnişin bir örneği basın-da şöyle haber yapılmıştır:

“Anadilde yayın yapılması konusunda direnen RTÜK, süreci yavaşlatmak için Diyarbakır Valiliğine, ‘Orada hangi dil konuşuluyor’ diye yazı yazdı.”⁹³

2004 sonunda bu yayınlar meselesi medyanın gündeminden tamamen düşmüştür. Bununla birlikte, Haziran 2008’de TRT yasında yapılan bir değişiklik, TRT’nin Türkçe dışında farklı dil ve lehçelerde de yayın yapabilmesine olanak tanınmış, kurumun 24 saat Kürtçe yayın yapmasının önü yasal olarak böylece açılmıştır.⁹⁴ 24 saat Kürtçe yayın 1 Ocak 2009’da başlayacaktır.

“Farklı Dil ve Lehçeler”in Öğrenilmesi: Kürtçe Kursları

Kürtçe kurslarının engellenmesinde daha da trajikomik gelişmeler yaşanmıştır.

92 “Erken Kalkan Kürtçe Dinler”, *Radikal*, 05.06.2004. Boşnakların itiraz ettiğini daha önce de Beşinci Bölüm, 1) **Balkan Halkları: Slav Kökenliler ve Arnavutlar** başlığı altında gördüğümüz bu radyo yayını hakkında Bosna Hersek Kültür Dernekleri Federasyonu Başkan Vekili Cemal Şenel’in söyledikleri ilginçtir: “Devletimiz sağ olsun. Ama bugüne kadar böyle bir talebimiz yoktu. Biz zaten Türkiye’de yaşayan Boşnak değil Türk, birinci sınıf vatandaşız” (*Milliyet*, 08.06.2004). Bu sözler, azınlık kavramının “ikinci sınıf” bir anlam ifade ettiği konusunda Türkiye’de AYM yargıcı (bkz. Yedinci Bölüm, A) **Anayasa Mahkemesi: “Kürt Partisi” Kapatma Kararları** başlığı) ile sokaktaki vatandaş arasında tam bir zihniyet bütünlüğü bulunduğunu göstermesi bakımından çok anlamlı ve fevkalade vahimdir.

93 *Radikal*, 08.06.2004.

94 *Bianet*, 26.06.2008.

Önce, başvurunun yapıldığı valilik, bakanlığa yazı yazarak talebin yasal olup olmadığını sormuştur. Oysa, başvuran, *Resmî Gazete*’nin fotokopisini de ibraz etmiş bulunmaktadır.⁹⁵

Ardından, kursların adlarına itiraz edilmiştir. Ö. Şanlıurfa’da “Özel Urfa Kürt Dili Lehçeleri Öğretim Merkezi” yerine “Özel Urfa Mahalli Lehçe Dil Kursu” ismi önerilmiştir.⁹⁶

Daha sonraki aşamada, mevcut kurs binalarından başka bir bina tutulması, ayrı müdür ve sekreter istihdam edilmesi istenmiştir.⁹⁷ Bürokrasinin bu itirazını aşmak için hükümet 30.07.2003’te Yedinci Paket’i çıkartacak ve öğretilmesine izin verilen diller için mevcut dil kursları içinde özel sınıf açılmasını mümkün kılacaktır.

Bir diğer yöntem, binalara çeşitli kusurlar bulmaktır. Uzun zamandır beklenen müfettiş, geldiğinde, yangın merdiveni olmadığını ruhsat verilemeyeceğini bildirmektedir. Oysa, daha önceden dersane olarak kiralanan binada yangın merdiveninin mevcut olduğu ruhsatta kayıtlıdır. Buna itiraz edildiğinde, o kiralamanın amacının farklı olduğu biçiminde bir cevap gelmektedir.

Eğer yangın merdiveni varsa, kusur bulma yöntemi farklıdır. Bayındırlık Bakanlığı yetkilileri gelmekte, binanın rölövesinin olmadığını bildirmektedirler.⁹⁸ Eğer rölöve bulunup da getirilebilirse, bu sefer de kapıların nizamnamede 90 cm olarak öngörüldüğü, oysa yapılan ölçümlerde 85 cm oldu-

95 *Radikal*, 22.09.2003.

96 *Radikal*, 09.06.2003.

97 *Radikal*, 08.10.2002.

98 *Radikal*, 22.09.2003.

ğunun saptandığı bildirilmekte ve yine ruhsat verilmemektedir.⁹⁹

Bir diğer engelleme konusu, öğretmenlerin nitelikleridir. Türkiye’de bir dilde ders verebilmek için o dilde lisans eğitimi görmüş olmak lazımdır. Oysa, Türkiye’de Kürtçe lisans öğretimi yoktur ve yabancı öğretmen istihdamı da yasaktır.

Nihayet Farklı Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkında Yönetmelik 05.12.2003’te *Resmî Gazete*’de yayınlanıp Batman’da bir Özel Kürtçe Dil Kursu açılabilindiğinde, bu sefer de “isminde lehçe ibaresi bulunmadığı” gerekçesiyle faaliyeti yasaklanmıştır.¹⁰⁰

Bu arada, üniversitelerde Kürtçe dil dersi için dilekçe veren 10.538 öğrenciden 446’sına “yasadışı örgüte yataklık”tan dava açılmış, bunların 3.621’i gözaltına alınmış, 533’ü tutuklanmış, 15’ine üç yıla kadar hapis cezası verilmiştir.¹⁰¹ Diyarbakır’daki Dicle Üniversitesinde 7 öğrenci, “dilekçe vermeye teşebbüs” gibi çok ilginç bir “suç”tan yarım ve 1 dönem okuldan uzaklaştırma cezası almıştır.¹⁰²

Kürtçe kursları nihayet başladıktan sonra, 02.08.2005 tarihli *Radikal* gazetesi, son Kürtçe dil kursunun “öğrencisizlik”ten kapandığını duyurmuştur. Çünkü büyükler zaten Kürtçe bilmektedir ve 18 yaş altındakilerin bu paralı kurslara gitmesine izin verilmemektedir.

III) REFORMLARIN 2016 OHAL İLANINDAN SONRAKİ DURUMU

A) Bütün Yurttaşlara İlişkin Durum

2001’de Ecevit’in başkanlığında başlayan ve AKP iktidarının 2003 ve 2004’te ciddi bir kararlılıkla devam ettirdiği radikal demokratik reformların Gayrimüslimlerle ilgili yönlerini yukarıda gördük.

Bu reformların çoğunluk nüfusu ilgilendiren bugünkü durumuna gelince, genel olarak T.C. yurttaşları ve özel olarak da Kürt yurttaşlar açısından olumlu konuşmak zordur.

2013’ün ortasına gelmeden, demokratik reformcu AKP’den baskıcı AKP’ye geçiş başlamıştır. Mayıs 2013 sonunda yeşili korumak için kendiliğinden gelişen Gezi Parkı protestoları güvenlik kuvvetlerinden orantısız tepki görmüş, yaralananlara otel lobisinde veya camide ilk yardım uygulayan genç doktorlara bile hapis cezası verilmiş,¹⁰³ yoğun bir baskı dönemine girilmiştir. 17-25 Aralık 2013 “tapeler” olayı baskıyı daha da koyultmuştur.

Toplumsal atmosferin böylece değişmesinin ardından asıl baskılar, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi ertesinde başlamıştır. Darbeyle hiçbir ilintisi olmayan her türlü muhalefet ve özellikle de dindarlıkla/Gülen cemaatiyle hiçbir ilgisi bulunmayan solcular, Kemalistler ve Kürtler, hukuk dışı ağır baskılara maruz bırakılmıştır. Bunlar, üçer aylığına ilan edilen ve sürekli uzatılan¹⁰⁴ OHAL rejiminde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelele

99 *Milliyet*, 18.10.2003.

100 *Milliyet*, 18.01.2004. Bütün bunlara rağmen, Mayıs 2004 sonunda Türkiye’de 3 dil kursu resmen ve fiilen faaliyet geçmiştir.

101 Yalçın Doğan, *Cumhuriyet*, 15.08.2002. Bu hapis kararları Yargıtay tarafından, dilekçe verme cezaları da Bölge Idare Mahkemesi tarafından bozulacaktır. Ama bu arada bu gençler, Türkiye’ye yabancılaşabilecekleri kadar yabancılaşmış olsalar gerekir.

102 *Radikal*, 30.08.2002.

103 <https://www.medikalakademi.com.tr/doktorlara-camiyi-kirletme-iddiasıyla-10-ay-hapis-cezası-verildi/>

104 18.01.2018 itibariyle OHAL altıncı defa uzatılmıştır.

(KHK) veya idari kararlarla, savunmaları bile alınmaksızın tutuklanmışlar, ciddi mağduriyetlere uğratılmışlardır. Ülkenin durumunu şöyle inceleyebiliriz:

1) Yasal Durum

Karşılaştırma: Reformların Amaçları ve Bugünkü Durumları

Bu bölümün başında, bu reformların hedeflerini ve kaydettiği büyük başarıları 5 temel noktada özetlemiştik:¹⁰⁵

1) Daha fazla ifade özgürlüğü ve “insan hakları devleti”, daha az “milli güvenlik devleti”; 2) Devlet baskısından korunma; 3) Düşünce’yi şiddet’ten, eleştiri’yi hakaret’ten ayırmak; 4) Askerlerin siyasal gücünü sınırlamak; 5) İşkence ve kötü muameleyi zorlaştırmak.

AKP’nin 2003-2004 yıllarında yaptığı demokrasi reformları, yukarıdaki 4 numaralı hedef açısından tamamen başarılı olmuştur. Fakat, diğer reform amaçlarından bugüne (2017 sonu) hiçbir şeyin kalmadığı, tersine, durumun bu AB Uyum Paketleri öncesinden çok daha kötü bir hale geldiği tespiti yapmamak mümkün değildir.

AKP’nin ilk döneminin (2002-2011) başında yaptığı demokratik reformları burada ana hatlarıyla hatırlayalım, sonra da OHAL döneminde bunların nasıl ortadan kaldırıldığını, hatta, askerî darbe dönemlerinde bile görülmemiş bazı durumlara nasıl gelindiğini görelim.

* * *

Birinci Paket’le:

– TCK (bugünkü) Md. 216’da yapılan değişiklikle, azınlıklara ve diğer dezavantajlı gruplara koruma getirilmiş, 2003’te onanan 1966 Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’yle de ayrımcılık, nefret ve şiddet, ifade özgürlüğü dışında bırakılmış, “her türlü savaş propagandası” da yasaklanmıştı. Oysa:

Şimdi, nefret suçu oluşturan toplu saldırılar ve linç girişimleri, yukarıdan yapılan telkinlerin bir sonucu olarak, mahkeme kararlarında “mala zarar” diye geçirilmeye başlanmıştır.¹⁰⁶

Tutuklu Gazetecilerle Dayanışma Platformu’nun (TGDP) saptamasına göre, 2017 sonu itibarıyla Türkiye cezaevlerinde 26’sı imtiyaz (yayın hakkı) sahibi ve yazı işleri müdürü olmak üzere 206 gazeteci tutuklu ve hükümlü bulunmaktadır.¹⁰⁷

OHAL ilanının ardından 30 güne çıkarılan gözaltı süresi, Avrupa Konseyi’nin sürekli uyarılarıyla Ocak 2017’de 14 güne (7+7) indirilmiştir.¹⁰⁸ Fakat, TMK kapsamına giren suçlar ve toplu suçlar açısından 30 gün olarak kalmıştır.

– Ceza İnfaz Kanunu Md. 59’da, avukatın tutuklu veya hükümlüyle “her zaman” ve

106 Bkz. Dokuzuncu Bölüm, C) Türk Yargısında Nefret ve Ayrımcılık Olayları ve Davaları başlığı.

107 TGDP, bu kişilerin isimlerini, görevlerini ve tutuklu bulundukları cezaevlerini liste halinde yayınlamıştır: <http://tutuklugazeteciler.blogspot.com.tr/>. 2017 sonu itibarıyla tutuklu gazeteciler hakkında toplu haberler için bkz. <http://siyasihaber3.org/e/tutuklu-gazeteciler>. AIHM’nin savunma talebine karşılık, Adalet Bakanlığı bu gazeteciler hakkında cevap vermemekte, sürekli olarak süre uzatım talebinde bulunmaktadır. Cumhuriyet gazetesi davasında yine mehil isteyen Türkiye’nin üçüncü talebini AIHM reddetmiştir (http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/862425/Hukumet_AiHM_de_savunma_yapamiyor.html).

108 <https://www.birgun.net/haber-detay/osman-kavala-nin-gozalti-suresi-yedi-gun-uzatildi-186740.html>

yalnız görüşebileceği ve bunların birbirlerine verecekleri belgelere müdahale edilmeyeceği belirtilmiştir. Oysa:

Bu Md. 59, bir kanun ancak başka bir kanunla değiştirilebildiği halde, 29.10.2016 tarihli ve 676 sayılı KHK'yle değiştirilmiştir. Artık, görüşme yalnız olmayacaktır ve belgelere el konulabilecektir.¹⁰⁹

Feray Salman'ın genel koordinatörlüğünde İnsan Hakları Ortak Platformu (IHOP) tarafından yayınlanan ve OHAL konusunda en güvenilir ve ayrıntılı bilgileri ve istatistikleri içeren raporda¹¹⁰ da belirtildiği gibi, gözaltında veya tutuklu bulunan kişinin avukata erişimi çok zorlaştırılmıştır. Savcılar bu erişimi önce 5 güne kadar geciktirmişler, Ocak 2017 sonunda bu sınır 24 saate indirilmiştir. İzin verildiği zaman da görüşme sesli ve görüntülü olarak kaydedilmekte, avukatla tutuklunun/sanığın yanında bir görevli bulundurulmaktadır. Keyfi olarak istendiği gibi sınırlandırılan ve engellenen görüşmelerde, avukatla müvekkilinin birbirlerine verdiği belgelere el konulabilmektedir. Savcı, avukatın değiştirilmesini ve barodan yeni avukat gönderilmesini isteyebilmektedir.

– CMK Md.102'de tutukluluk süresi en çok 1 yıl olarak belirlenmiştir. Bu süre zorunlu hallerde .6 ay daha uzatılabilir. Ağır

cezaya giren durumlarda en fazla 2 yıla çıkarılabilir ve zorunlu hallerde 3 yıla uzatılabilir. Oysa:

694 sayılı KHK'yle, TMK kapsamına giren suçlarda 5 yıla kadar uzatılabilir hale getirilmiştir.

Gözaltındakilere ve tutuklulara dışarıdan gönderilen kitaplar da yoğun bir sansür baskısı altındadır; 19. yüzyılda yazılan romanlar veya çocuk kitapları bile “kurumun güvenliğini tehlikeye düşürebileceği” gerekçeyle cezaevlerine sokulmamaktadır.¹¹¹

– 2003'te “Her türlü savaş propagandası” yasağı getirilmişti. Oysa:

Ocak 2018'de başlatılan Afrin saldırısında bu propaganda bizzat cumhurbaşkanı ve hükümet üyeleri tarafından sürekli olarak yapılmıştır.

* * *

İkinci Paket'te:

– İşkence yapılmaması için gerekli önlemler getirilmiş, işkence davalarında devletin tazminata mahkum edilmesi hallerinde tazminat sorumlu personele rücu edilir denmişti. Dördüncü Paket'le de, işkence iddiası halinde memuru yargılamak için izin alma şartı kaldırılmıştı. Oysa:

Şimdi, rücu ve izin meselesi bir yana, cezaevlerinde işkence yapılmaya başlanmış ve yapılanların tespiti neredeyse imkansız hale gelmiştir.¹¹² İşkence haberleri 2017 yılında gün geçtikçe artmaktadır.¹¹³

109 <http://www.haber7.com/yazarlar/prof-dr-ersan-sen/2202917-hukumlunun-ve-tutuklunun-avukati-ile-gorusme-hakki>

110 *Olağanüstü Hal Tedbir ve Düzenlemeleri*, 31 Ağustos 2017, *Güncellenmiş Durum Raporu* adlı bu belge ilk önce 18.09.2017'de yayınlanmış ve önce 31.08.2017, sonra da 11.01.2018 tarihinde güncellenerek 31.12.2017 tarihine kadar olan gelişmeleri kapsamıştır (<http://www.ihop.org.tr/2018/01/11/ohal-durum-raporu/>) (Bundan sonra “IHOP Raporu” olarak kısaltılacaktır).

Elinizdeki kitapta OHAL konusundaki bilgiler ve sayılar, başka bir dipnot verilmediği takdirde, bu IHOP Raporu'ndan alınmıştır.

111 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/891571/Goriot_Baba_200_yil_sonra_yasak.html; <https://www.evrensel.net/haber/341949/peter-pan-ve-kucuk-prens-tehlikeli-diye-cezaevine-alinmadi>

112 <https://www.evrensel.net/haber/329900/cezaevinde-iskence-kameralarin-olmadigi-yerde-dovmusler>

113 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/868557/iskence-iddiasina-cezaevi-yonetiminden-savunma__

Parti kapatmak, AYM'deki karar nisabı 2010 referandumunda 2/3'e yükselterek çok zorlaştırılmıştı.¹¹⁴ Oysa şimdi HDP, 3 temel yöntem kullanılarak fiilen kapatılma durumuna getirilmiştir; önemine binaen bunu hemen aşağıda ayrı bir altbaşlık altında ele alacağız.

* * *

Üçüncü Paket'le:

– Savaş durumu dışında kaldırılmış olan idam cezası Sekizinci Paket'le tamamen kaldırılmıştı. Oysa:

Şimdi Cumhurbaşkanı Erdoğan her fırsatta, “Meclis idamı kabul ederse ben hemen imzalarım” demektedir.¹¹⁵ Şüpheliler mahkemeye getirilirken etraftaki nümayişçiler tarafından üzerlerine idam ilmekleri atılmakta, başka bir gösteri olsa hemen gaz sıkın güvenlik kuvvetleri de buna izin vermektedir.¹¹⁶

– TCK (bugünkü) Md. 301'de yapılan değişikliklerle, hakaret ve aşağılama kastı bulunmaksızın sadece eleştirmek maksadıyla yapılan düşünce açıklamaları mümkün kılınmıştı. Oysa:

Haziran 2017 sonu itibariyle sadece Cumhurbaşkanı Erdoğan'a hakaret suçlamasıyla

3.658 kişiye dava açıldığı Adalet Bakanlığı tarafından açıklanmıştır.¹¹⁷ Bu davalarda, suçlananlar mutlaka tutuklanmaktadır.

* * *

Üçüncü ve Dördüncü paketlerle:

– Gayrimüslim vakıflarının taşınmaz edinmeleri ve bunları tescil ettirmeleri kolaylaştırılmıştı. Oysa:

2017'de Turabdin'de, Süryani kilise ve manastırlarının mülkleri önce Diyanet'e bağlanmış, sonra tepki gelince Hazine'ye mal edilmiştir.¹¹⁸

* * *

Altıncı Paket'le:

– Özel radyo ve TV'lerde farklı dil ve lehçelerde yayın yapılabilir denmişti. Oysa:

Şu anda Türkiye'deki bütün Kürt radyo ve TV'leri kapatılmıştır,¹¹⁹ Türkiye dışında kilerin de birer birer kapatılmasına çalışılmaktadır.¹²⁰

– TCK 169 değiştirilerek “terörist örgüte yardım” suçu daraltılmıştı. Oysa:

Artık bütün muhalifler ve özellikle de yazarlar/gazeteciler sürekli olarak, “terör örgütüne üye olmamakla birlikte örgüt adına suç

Hukumlu_kendini_duvara_vurdu_.html; http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/869544/Mahpus_cocuklara_iskence_de_serbest_.html; <http://t24.com.tr/yazarlar/nurcan-baysal/ben-bu-yazi-yazacagim-muh-temelen-siz-okudugunuzda-inanmayacaksiniz,18667>; <https://ahvalnews.com/tr/iskence/silivride-sopa-kirilincaya-kadar-falaka-iddiasi>; <https://ahvalnews.com/tr/hak-ihlalleri/iskence-iddiasi-urfa-temde-elektrik-verip-dovduler>; <http://www.diken.com.tr/cezaevinden-kandonduran-anlatimlar-falaka-ve-hosgeldin-dayagi/>

114 Bkz. Yedinci Bölüm, **Kapatma Kararları Hakkında İki Önemli Gözlem** altbaşlığı.

115 <https://www.ahaber.com.tr/webtv/gundem/cumhurbaşkanı-erdogan-idam-karari-meclisten-gecerse-ben-onaylarim>

116 <http://habervitrini.com/asayis/feto-culerin-de-uzerlerine-idam-ipi-atildi--895626>

117 <http://www.dw.com/tr/erdogana-hakaret-suçundan-3658-kişiy-dava/a-39476792> Cumhurbaşkanı hakkaret iddiasıyla hakkında dava açılanlar mutlaka tutuklanmaktadır.

118 Bkz. yukarıda **2017'de Mardin (Turabdin) Süryani Din Kurumlarının Hazine'ye İntikali** altbaşlığı.

119 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/607682/12_TV_11_radyo_kanalı_kapatildi.html. Kasım 2017 sonu itibariyle, sadece çocuk kanalı Zorok TV, kapatıldıktan bir süre sonra, yayının yüzde 40'ı Türkçe olmak kaydıyla tekrar açılabilmiştir ve bir de resmi yayın yani TRT Kurdî kanalı açıktır. Onun dışındaki tüm yayınlar son verilmiştir (İrfan Aktan'la Kasım 2017 tarihli görüşme. Ayrıca bkz. <http://m.bianet.org/bianet/diger/185334-ohal-de-gazetecilik-yasak>).

120 Bkz. **Eutelsat ve Türkiye** kutusu.

işlemek", "örgüte yardım etmek", "yardım ve yataklık yapmak" ve en yaygın olarak da "terör örgütünün propagandasını yapmak"-tan seri halde yargılanmaktadır.¹²¹

– Sayıştay'ın TSK'yi bile denetleyeceği açıklanmıştı. Oysa:

Aralık 2013'te sivil kuruluşların bile denetlenmesi ertelenmiştir.¹²²

– TMK'nin 8. maddesi kaldırılarak ifade özgürlüğü genişletilmiş, aynı kanundaki terör tanımına şiddet ve cebir şartı getirilmişti. Oysa:

Bugün gazete yazarları, *Bylock* kullanıcı birisinden kendisine mesaj geldi diye "terörist" olarak suçlanmakta, hatta mahkum edilmektedir. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesi yazarı Kadri Gürsel bu yüzden 330 gün tutuklu kalmıştır ve Kasım 2017 sonu itibarıyla, *Cumhuriyet*'in tutuklu kalmış diğer yönetici ve yazarlarıyla birlikte davası devam etmektedir.¹²³

Dahası, bu Bölüm'ün başında "bütün diğer özgürlüklerin anası/önkoşulu" olduğu belirtilen¹²⁴ ve 2001 Anayasa değişikliğinden itibaren defalarca (ve bu arada Altıncı Paket'le) güçlendirilen ifade özgürlüğü açısından inanılması zor bir olay yaratılmıştır:

Artık TBMM'deki milletvekilleri bile ifade özgürlüğüne sahip değillerdir, çünkü "Kürdistan" ve "Ermeni soykırımı" terimlerini TBMM'de kullanırlarsa, oturumlardan uzaklaştırılma ve para cezası almaktadırlar.¹²⁵

121 <http://www.gunes.com/gundem/cumhuriyetin-internet-sitesi-gyysi-oguz-guvenin-teror-orgutu-propagandası-yapma-sucundan-12-yıla-kadar-hapsi-istendi-824815>

122 <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/3-yil-daha-dene-timsiz-1165731/>

123 <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/kim-terorist-40485497>, <http://www.ensonhaber.com/kadri-gursel-tahliye-oldu.html>

124 Bkz. **Mihenk Taşı: İfade Özgürlüğü** altbaşlığı.

125 Bu konunun ayrıntılı incelenmesi için bkz. Dokuzun-

* * *

– 2014 reformunda gösteri yürüyüşlerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştı. Oysa:

Örneğin, sorgusuz sualsiz işten atılanlar arasında yer alan iki eğitimci (Nuriye Gülmen ve Semih Özakça) göreve iade edilmek için açlık grevi yapınca tutuklanmışlardı¹²⁶ ve onlarla Ankara Yüksel Caddesi'nde barışçı dayanışmada bulunan kişiler gaz ve cop şiddeti görerek gözaltına alınmaktadırlar.¹²⁷

Protestocuların anneleri de Yüksel Caddesi şiddetinden nasiplerini almaktadır. 19 Aralık 2000'de 20 cezaevinde aynı anda yapılan "Hayata Dönüş Operasyonu" sırasında iş makinesiyle koparılan kolu bir köpeğin ağzında bulunan Veli Saçılık'ın annesi gözaltına alınırken yerlerde sürüklenmiştir.¹²⁸ Semih Özakça'nın annesi ile Nuriye Gülmen'in kızkardeşi, Semih'e yapılan muameleyi protesto ederken gözaltına alınmışlar, bu esnada Özakça'nın annesi polis tarafından yerlerde sürüklenmiştir.¹²⁹

cu Bölüm, 3) **AKP'nin İdeolojisi: İslam-Türk Sentezi** başlığı.

126 <http://www.hurriyet.com.tr/son-dakika-acilik-grevi-yapan-gulmen-ve-ozakca-tutuklandi-40467541>. Tutuklu yargılanan ve 269 gündür açlık grevinde olan bu iki eğitimciden yargılanmasının son döneminde ev hapsinde tutulan Semih Özakça 01.12.2017'de yapılan duruşmada beraat etmiştir. Nuriye Gülmen ise, "terör örgütü üyeliği" gerekçesiyle 6 yıl 3 ay ceza alarak tahliye edilmiştir (<https://www.evrensel.net/haber/339440/nuriye-gulmene-tahliye-semih-ozakcaya-beraat>).

127 <http://gazetekarınca.com/2017/07/gulmen-ve-ozakcaya-destek-eylemine-70-kisi-gozaltina-alindi-bir-kisinin-kolu-kirildigulmen-ve-ozakcaya-destek-eylemine-71-kisi-gozaltina-alindi-bir-kisinin-kolu-kirildi/>

128 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/746193/Polis_Veli_Sacilik_in_annesini_yerlerde_surukledi.html

129 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/897215/Semih_Ozakca_nin_annesini_yerde_suruklenerek_gozaltina_alindi.html

HDP'nin Fiilen Kapatılma Süreci

İkinci AB Uyum Paketi'yle parti kapatmak, AYM'deki karar nisabı 3/5'e yükseltilerek zorlaştırılmıştı. Ardından da 2010 referandumunda nisap 2/3'e yükseltilerek çok zorlaştırılmıştı. Oysa şimdi HDP, OHAL döneminde kullanıma sokulan 3 yöntem uygulanarak fiilen kapatılmaya çalışılmaktadır. 15 Şubat 2018 itibariyle durum şöyledir:¹³⁰

1) Parti üyelerinin yaygın biçimde tutuklanması yöntemi.

Bu yüzden HDP ve DBP illerde ve ilçelerde yönetici bulmakta güçlük çekmektedir.¹³¹

Buna ilaveten, milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması ve tutuklanabilmesi de TBMM'de kabul edilmiştir.¹³² Nitekim, HDP'nin 59 milletvekilinden 7'si tutukludur: Selahattin Demirtaş, Abdullah Zeydan, Gülser Yıldırım, Selma Irmak, Burcu Çelik, Çağlar Demirel, İdris Baluken.

2) 1 yıldan fazla hapis cezası alan milletvekillerinin TBMM üyeliğinin düşürülmesi yöntemi.

4 HDP'linin cezası onanmış ve TBMM üyeliği düşürülmüştür: Figen Yüksekdağ, Ferhat Encü, Besime Konca ve Nursel Aydoğan. Bu isimlerden ilk ikisi tutukludur.

3) Günümüze kadar TBMM'de hiç uygu-

lanmayan, TBMM üyeliğinin devamsızlıktan düşürülmesi yöntemi.

3 HDP'linin TBMM üyeliği bu yolla düşürülmüştür: Tuba Hezer, Faysal Sarıyıldız, Leyla Zana.

Böylece, toplam olarak 14 HDP milletvekili TBMM'ye katılamamakta ve sonuçta yasama organının üçüncü partisi olan HDP, seçilmiş 59 kişi yerine 45 kişiyle temsil edilmektedir.

Bu 59 milletvekilinden 4 tanesi hariç hepsi yargılanma halinde olduğu için, yukarıdaki sayıların artması beklenebilir.

Anayasa ve TBMM İç Tüzüğünde OHAL Rejiminin Ana Hatları

OHAL, doğal afetler dışında, Anayasa Md. 120 gereğince “şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması” halinde hükümet tarafından ilan edilebilen ve özgürlükleri geçici olarak kısıtlayan bir anayasal rejimdir. Anayasa'nın esas olarak 15., 120., 121. ve 148. maddelerinde ve ayrıca TBMM İç Tüzüğü Md. 128'de düzenlenmiştir.

AKP iktidarının 15 Temmuz ertesindeki uygulamalarına geçmeden önce, OHAL gibi özel koşullarda dahi yurttaşları iktidarın aşırılıklarına karşı koruyan anayasal kuralları görelim.¹³³

Anayasa Md. 15'e göre: Temel hak ve özgürlüklerin OHAL sırasında durdurulabilmesi bazı şartlara bağlıdır:

Uluslararası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmeyecektir. Durumun gerek-

130 Durmadan artan sayıların güncellenmesi için Ayşe Acar'a teşekkür ederim.

131 25.11.2016'da yaptıkları açıklamada HDP ve DBP (Demokratik Bölgeler Partisi); 01.11.2015 seçimlerinden sonra üyelerinden 14.200 kişinin gözaltına alındığını, bunlardan 5.530'unun tutuklandığını, bu yüzden yönetici bulmakta zorlandıklarını bildirmişlerdir. HDP'lilerden tutuklanan 2.830 kişinin 634'ü il, ilçe veya parti yöneticisi, 10'u da milletvekilidir. DBP'den tutuklanan 2.700 kişinin 450'si il, ilçe eş başkanı ya da yöneticisidir (<https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2016/11/24/son-bir-yilda-hdp-ve-dbpnin-5-bin-530-uyesi-tutuklandi/>).

132 TBMM'de CHP buna olumlu oy vermiştir ve ardından kendi milletvekili Enis Berberoğlu tutuklanmıştır.

133 Bkz. Baskın Oran ve Oya Aydın, <http://t24.com.tr/haber/ohal-ve-khkleri-uzerine-her-sey,356521>. Bu makale 24.08.2016 gibi erken bir tarihte yayınlandığı için uygulamayı değil, yalnızca hukuki kuralların neler olduğunu anlatmaktadır.

tirdiği ölçü aşılmayacaktır. Kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulmayacaktır. Hiç kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanmayacaktır. Suç ve cezalar geçmişe yürütülmeyecektir. Suçluluğu mahkeme kararıyla saptanmamış hiç kimse suçlu sayılmayacaktır.

Anayasa Md. 121/1'e göre: OHAL ilan edilince, hükümetin bu işlemi "hemen" TBMM'nin onayına sunulacaktır. TBMM tatildeyse "derhal" toplantıya çağrılır. TBMM bu OHAL'i kaldırabilir, süreyi değiştirebilir veya her seferinde uzatabilir.

Anayasa Md. 121/3'e göre: OHAL süresince KHK'ler çıkarılabilir. Bunlar *Resmî Gazete*'de yayınlandıkları "aynı gün" TBMM'nin onayına sunulur. Bunların onaylanmasına ilişkin süre ve usul, TBMM İç Tüzüğü'nde belirlenir.

TBMM İç Tüzüğü Md. 128'e göre: Bu KHK'ler TBMM komisyonlarında ve genel kurulunda öncelikli ve ivedilikli olarak "en geç 30 gün içinde görüşülür ve karara bağlanır".

Anayasa Md. 148: OHAL KHK'lerine karşı şekil ve esas bakımından AYM'de dava açamaz.

OHAL KHK'lerinin Yasal Nitelikleri ve Uygulamadaki Durumları

Yukarıdaki hükümlere göre bir OHAL KHK'sinin taşıdığı nitelikleri sayalım ve bunun ardından da uygulamadaki durumları görelim:

1) OHAL KHK'leri "konu" bakımından sınırlamalara tabidir. Sadece OHAL'in gerektirdiği konularda ve "ölçülülük ilkesi"¹³⁴

dikkate alınarak düzenlenebilirler.

Tabiatıyla, "konu" bakımından sınırlı olmak demek, getirilecek "kural" açısından da sınırlı olmak demektir: KHK'ler kalıcı kural getiremezler. Örneğin, kalıcı şekilde kimseyi görevden atamazlar. Hele, kanunları değiştirmeleri söz konusu bile değildir.

Oysa:

Gazete ve TV kapatma, kişilerin mülkiyet hakkına elkoyma, sosyal güvenlik haklarının iptali, üniversite kurma ve kapatma veya adını değiştirme vs. gibi kararlar sürekli olarak KHK'lerin konusu olmaktadır. Bunlar, OHAL'in gerekçesi olan şiddet olaylarının bastırılmasıyla tamamen ilgisizdir.

Yüz binleri aşan sayıda yurttaş sorgusuzsualsiz işinden atılmış, cezaevlerine sokulmuştur. Binlerce örgüt kapatılmış, şirketler mahkeme kararı olmaksızın kapatılıp satışa çıkartılmış ve satılmıştır. Bunlar gerek OHAL'i gerektiren olağanüstü gelişmelerle, gerekse "ölçülülük" ilkesiyle tamamen ilgisizdir.

Hiçbir denetim mekanizması olmadığı için, KHK'ler ciddi biçimde istismar edilmiştir. Bazı çarpıcı örnekler: Kış lastiği kullanma mecburiyeti,¹³⁵ TV'lerdeki evlilik programlarının ve "takviye edici" gıda tanıtımlarının yasaklanması,¹³⁶ duruşmalara, "Fetöçülük"ten yargılananların "badem kurusu", terör suçlarından yargılananların da "gri renkte" tulum giyerek getirilmesi,¹³⁷ taşeron

demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı" olamayacağı belirtilmektedir.

135 <http://www.diken.com.tr/kis-lastigi-de-khklik-oldu/>

136 <http://t24.com.tr/haber/ohal-kapsaminda-2-yeni-khk-yayimlandi,401884>

137 <http://t24.com.tr/haber/khkya-gore-iskencecilere-hirsizlara-tecavuzculere-rusvetcilere-tek-tip-yok-mahkemeye-kravatli-gelebilirler,519579>

134 Zaten Anayasa Md. 13'te de, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının, "Anayasanın sözüne ve ruhuna,

işçilerin yazılı ve sözlü sınavla sürekli kadroya geçirilmeleri,¹³⁸ Milli Piyango ve at yarışları¹³⁹ ve Gemlik ilçesinin yerinin değiştirilmesi.¹⁴⁰

696 sayılı KHK'de de, “Resmî bir sıfat taşıyıp taşımadıklarına veya resmî bir görevi yerine getirip getirmediğine bakılmaksızın 15/7/2016 tarihinde gerçekleştirilen darbe teşebbüsü ve terör eylemleri ile bunların devamı niteliğindeki eylemlerin bastırılması kapsamında hareket eden kişiler”in cezasız kalacağı ilan edilmiştir.¹⁴¹ Bu, genel af çıkarmaktır ve hatta, suç işlemeye açık çek vermektir.

Diğer yandan, kanunlar ancak başka bir kanunla değiştirilebileceği halde, OHAL ilaından Aralık 2017 sonuna dek çıkarılan ve 1.199 madde içeren 30 KHK marifetiyle 369 yasada 1.125 değişiklik yapmıştır.¹⁴²

138 <https://www.evrensel.net/haber/341504/khk-ile-getirilen-taseron-duzenlemesindeki-tum-ayrintilar>

139 <https://www.cnnturk.com/video/ekonomi/turkiye/milli-piyango-ve-at-yarisleri-khk-ile-varlik-fonuna-davre-dildi>

140 <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/bursanin-gemlik-ilcesi-tasiniyor-180273h.htm>

141 “15 Temmuz gecesi Boğaziçi Köprüsü üzerinde öldürülen Hava Harp Okulu öğrencisi Murat Tekin’in ablası Mehtap Tekin tepki gösterdi: Hakkınızı yargıda arayacaksınız dediler, yargı kapısını da yüzümüze kapattılar” başlıklı haber için bkz. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/893909/Darbe_sabahi_koprude_oldurulen_askerin_ablasi_Yargi_kapisini_da_yuzumuzu_kapattilar...html. Ayrıca bkz. http://t24.com.tr/yazarlar/rza-turmen/palal_lar-ve-696-say_1_-khk,18814

142 https://www.artigercek.com/17-ayda-30-khk; http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/893258/OHAL_de_demokrasi_tablosu_17_ayda_30_KHK.html

Sedat Ergin, KHK’lerle değiştirilen kanunların “bir kısmını” 29.12.2017 tarihli *Hürriyet* gazetesindeki köşesinde şöyle sıralamaktadır:

“Trafik Kanunu, Askerlik Kanunu, Türkiye Vakıflar Bankası Türk Anonim Ortaklığı Kanunu, Tababet ve Şuabatı San’atların Tarzı İcrasına Dair Kanun, Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun, Kamu İhale Kanunu, Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu, Uçuş, Paraşüt, Denizaltı, Dalgıç ve Kurbaga Adam Hizmetleri Tazminat Kanunu, Şeker Kanunu,

Bu arada, kalıcı kural getiremedikleri için, KHK’lerin koyduğu hükümler sadece OHAL dönemiyle sınırlıdır. Bu aynı zamanda bir “zaman” sınırlamasıdır ki, onu da şöyle ele alalım:

2) OHAL KHK’leri “zaman” bakımından sınırlamalara tabidirler. Şöyle ki,

a) TBMM’ye sunulma ve orada görüşülme süreleri kesin biçimde saptanmıştır;

b) KHK’lerin ve OHAL döneminde alınan idari kararların geçerli oldukları süre sınırlandırılmıştır; bu kararlar OHAL’in kalkmasıyla birlikte kendiliğinden ortadan kalkar. Bu temel kural, değil OHAL, çok daha ağır bir rejim olan sıkıyönetimin kararları açısından bile böyle olmuştur. Bu konuda Danıştay’ın bağlayıcı kararı vardır.¹⁴³

Oysa:

a) Bu 30 KHK’nin sadece 5’i,¹⁴⁴ Anayasa’nın öngördüğü şekilde TBMM Genel Kurulunda görüşülüp yasalasmıştır. Bunun dışında kalan 25 KHK, yayımlandıkları gün Başbakanlık tarafından TBMM’ye gerekçe-

Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, Emniyet Teşkilatı Uçuş ve Dalış Hizmetleri Tazminat Kanunu, Ceza Muhakemesi Kanunu, Yargıtay Kanunu, Uzman Erbaş Kanunu, Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, Posta Hizmetleri Kanunu, Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Kurulmasına Dair Kanun...” (<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/olaganustu-halin-olaganlasmasi-40693456>).

143 12 Eylül’ün sıkıyönetim kararları açısından bu durum, Danıştay 5. Dairesinin 14.04.1988 tarih ve E:1987, K.1988/1286 sayılı kararı doğrultusunda verilen 07.04.1989 tarihli Danıştay İçtihadı Birleştirme Kararıyla bağlayıcı hale gelmiştir:

“Sıkıyönetim komutanlarının [1402 sayılı yasa icabı] istemleri üzerine işlerine son verilen memurların, diğer kamu görevlilerinin ve kamu hizmetlerinde görevli işçilerin, ilk kez kamu görevine girdikleri tarihte bu görev için yasa ve yönetmeliklerde öngörülen nitelikleri kaybetmemiş olmaları koşuluyla, işlerine son verildiği bölgede sıkıyönetim kalktıktan sonra, kurumlarınca eski görevlerine iade edilmeleri gerekir.”

144 667, 668, 669, 671 ve 674 sayılı KHK’ler.

riyle birlikte gönderildikleri halde, TBMM Başkanı İsmail Kahraman bunların bir kısmını komisyonlardan geçirmemiş, hiçbirini de genel kurul gündemine almamıştır.

Bu 25 KHK “yok” (eski tabirle, “keen-lemyekün”) hükmündedir. Anayasanın bu açık ihlali, bu konuda yaptırım getirilmemiş olması (yani, anayasayı ihlalin cezasının bulunmaması) gibi bir gerekçeyle izah edilmeye çalışılmaktadır.

Bunun yanı sıra, TBMM’nin tatilden çağrılması kuralının ihlali bir yana, TBMM, fiili koalisyon (AKP + MHP) çoğunluğu tarafından KHK’leri görüşmesin diye tatile sokulmuştur.

b) Binlerce öğrencinin okuduğu üniversitelerin kapatılması veya yenilerinin açılması veya binlerce kişinin çalıştığı şirketlerin kapatılarak üçüncü kişilere satılması ve burada çalışanların işten atılması kesinlikle kalıcı kararlar olarak verilmiştir.

Bu süreç hususunda Avrupa Konseyi’nin Eylül 2016 raporu¹⁴⁵ ile Venedik Komisyonu’nun OHAL kararnameleri üzerine Aralık 2016’da yayınladığı rapor¹⁴⁶ bu hukuk dışı baskılarla ilgili bilgileri doğrulamakta ve ciddi biçimde ayrıntılandırmaktadır.

3) OHAL KHK’leri “nitelik” bakımından sınırlamalara tabidir. Eğer yukarıdaki nitelikleri ihlal ediyorlarsa, Anayasa’nın sözünü ettiği ve düzenlediği KHK’ler değildirler. Dolayısıyla, AYM denetimine tabidirler. Bu nu, AYM denetimi açısından ele alalım:

4) OHAL KHK’leri “denetim”e tabidirler.

Bir kere, KHK’ler, yukarıda belirtildiği gi-

bi, TBMM denetimine tabidir. *Resmî Gazete*’de yayınlandığı gün TBMM’ye sunulur ve burada onaylandığı anda da yasa haline gelirler ve o zaman da AYM yargısı devreye girer. Onaylanmayan KHK ise, ortadan kalkar.

İkincisi, Anayasa Md. 148’e göre OHAL KHK’leri için AYM’ye gidilemez. Ama bu kural Anayasa’ya uygun çıkarılan KHK’ler içindir. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra çıkarılan OHAL KHK’leri gerek konu, gerek zaman, gerek kural ve gerekse nitelik sınırlamalarına uymamış oldukları için, sadece isim olarak “OHAL KHK’si”dirler. Bu metinlerin Anayasa’da sözü edilen KHK’lerle uzaktan-yakından hiçbir ilgisi yoktur. Dolayısıyla AYM, bu niteliği taşımayan metinleri denetleme yetkisine sahip ve denetleme göreviyle yükümlüdür. Oysa denetlemekten kaçınmış, asli görevini yapmamıştır.

Üçüncüsü, OHAL dönemindeki idari işlemlere karşı iptal davası açılabilir. Zira Anayasa Md. 125/1’e göre, “*İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır.*” En fazla, Md. 125/6’nın getirdiği, “*kanun, (...) yürütmenin durdurulması kararı verilmesini sınırlayabilir*” hükmüne göre yürütmenin durdurulması engellenebilir, o kadar.¹⁴⁷

Doğal olarak, bütün bu hususları dile getirmek; hukukun hatıralarda kaldığı, yasalar da ve hele de anayasada kararnameyle değişiklik yapılan herhangi bir ülke için lükstür.

OHAL KHK’leri ve Anayasa Mahkemesi: 1991 Kararı

Bu türden KHK metinlerini denetleme yetkisine sahip ve göreviyle yükümlü olduğu

145 http://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/son__2016_ilerlem%C3%96_raporu_tr.pdf, özellikle Rapor’un 2-31 ve 68-85. sayfaları.

146 [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)037-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)037-e)

147 Ayrıca bkz. İlter Ertugrul, <http://mulkiyehaber.net/?p=16647> ve <http://mulkiyehaber.net/?p=16825>

içindir ki AYM, 1990 yılında çıkarılmış olan 2 ayrı OHAL KHK'si Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) tarafından dava konusu yapıldığında, bunların birçok maddesini iptal etmiş, hukuk devleti ve özgürlükler açısından çok önemli bir içtihat oluşturmıştır. AYM'nin 1991 kararı şunları belirtmiştir:¹⁴⁸

1) OHAL'in gerekli kıldığı konularda çıkarılmayan kararnameler OHAL KHK'si sayılamazlar ve bunlar hakkında AYM'ye iptal davası açılabilir.

2) OHAL KHK'leri sadece OHAL süresince geçerlidir. OHAL kalkınca bunlar da kendiliğinden yürürlükten kalkar. OHAL'in veya sıkıyönetimin gerekli kıldığı konularda çıkartılan KHK'ler, bu rejimlerin ilan edildiği bölgelerde ve ancak bu rejimlerin devamı süresince uygulanabilirler.

3) OHAL KHK'leri yasalarda değişiklik yapamaz. Çünkü, hem kararnameyle yasalarda değişiklik yapılmaz, hem de bunlar sadece "OHAL'in gerekli kıldığı konular"a ilişkindir ve sadece OHAL süresince geçerlidir. Bu kuralların OHAL bölgeleri dışında veya OHAL'in bitmesinden sonra da devamı isteniyorsa, yasa çıkarmak şarttır. O yasa da AYM'nin denetimine tabidir.

Anayasa Mahkemesinin Aralık 2016'da İctihadından Dönmesi

CHP bu anayasal kurallara güvenerek 668, 669, 670 ve 671 sayılı KHK'lerin iptali için 2016'da AYM'ye gittiğinde, mahkeme bu içtihadını tersyüz etmiştir.

Çünkü AYM, 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin hemen ardından hükümetin çıkar-

dığı ve "terörle irtibatlı olduğu değerlendirilen kişilerin" görevden atılmasını isteyen 667 sayılı KHK'nin "kalıcı sonuç" doğurduğunu ve bunun kendisini de bağladığını ilan ederek, 2 üyesini 04.08.2016'da görevden atmıştır.¹⁴⁹ Oysa bu üyeler her şeyden önce yargıç güvencesine sahiptir.¹⁵⁰

Ve AYM, bu tarihten sonra artık OHAL rejimine tam uyum geliştirerek, OHAL KHK'si ismi verilmiş hiçbir metni denetleme yetkisi olmadığına karar vermiştir. Böylece, Anayasa'daki yetkilerinden (ve görevlerinden) vazgeçerek kendini devre (ve hukuk) dışı bırakmış, bunun ardından da, CHP'nin KHK iptal

149 AYM kendi üyelerini görevden atarken, aşağıdaki hukuk dışı gerekçeleri kullanmıştır:

1) 667 s. KHK'nin 3. ve 4. maddelerinde düzenlenen tedbirler (meslekten, kamu görevinden çıkarma, vb.) dikkate alındığında, terör örgütleriyle irtibatlı olduğu değerlendirilen kişilerin tamamının tüm kamu kurum ve kuruluşlarından çıkarılmak istendiği anlaşılmaktadır;

2) Bu maddeler, tüm kamu kurumları için emsal olacak, geçici olmayan ve nihai sonuç doğuran olağanüstü tedbir niteliğindedir. Bu kurumlar arasında AYM de vardır; 3) Darbe teşebbüsü ile AYM üyeleri arasında "üyelik" veya "mensubiyet" aranmamış, "iltisak" [yapışma] ya da "irtibat" [ilişki] yeterli görülmüştür;

4) Bu bağın sübut bulması [gerçekleşmesi] aranmamıştır. Belli bir delile dayanma zorunluluğu da öngörülmemiştir. Böyle bir bağın AYM Genel Kurulunun salt çoğunluğunca "değerlendirmesi" yeterli görülmüştür. Bu iki üyenin savunması alınmış, meslekten çıkarılmalarına oybirliğiyle karar verilmiştir (<http://www.memurlar.net/haber/603657/>).

Bu gerekçeler arasında sonuncusu, özellikle de dördüncüsü endişe vericidir. Kararın tam metni için bkz: [http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/717f7c20-b696-4379-84f6-dfb568f8844a?excl](http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/717f7c20-b696-4379-84f6-dfb568f8844a?excludeGerekce=False&wordsOnly=False)

150 2802 s. Hakimler ve Savcılar Kanunu Md. 88: "Ağır ceza mahkemesinin görevine giren suçüstü halleri dışında suç işlediği ileri sürülen hakim ve savcılar yakalanamaz, üzerleri ve konutları aranamaz, sorguya çekilemez."

CMK, suçüstü halini şöyle tanımlamaktadır: "Suç işlenirken veya fiilin pek az önce işlendiğini gösteren eşya veya delille yakalanmak" (Md. 2) ve "Kişiye suçu işlerken rastlanması veya suçüstü bir fiilden dolayı izlenen kişinin kaçması olasılığının bulunması veya hemen kimliğini belirleme olanağının bulunmaması" (Md. 90).

148 10.01.1991 tarih, E. 1990/25 ve K. 1991/1 sayılı AYM kararı; *Resmî Gazete* tarih 05.03.1992, sayı: 21162.

talebini 02.11.2016'da reddetmiştir.¹⁵¹

Bu karardan sonra, darbeyle hiçbir ilgisi olmayan konularda KHK çıkarmak için AKP'nin önünde hiçbir engel kalmamıştır. Ülke, OHAL'in sürekli uzatıldığı bir süreçte TBMM'den bile geçirilmeyen KHK'lerle yönetilmeye başlanmıştır. Artık TBMM devre dışıdır. Türkiye'nin parlamentosu yoktur.

AYM'nin bu tutumunun ardından diğer yargı organları da bu anayasa ve hukuk ihlallerine sessiz kalmış, dava kabul etmemiştir. Zaten, 2014'te yapılan bir değişiklikten sonra iktidar savcılara emir verebilir hale gelmiş, bundan bütün Yargı etkilenmiştir.¹⁵²

* * *

Aslında, AYM'nin içtihadından dönmesi sadece bu 2016 olayında görülmüş değildir. Kasım 2017'de de tekrarlanmıştır.

151 AYM'nin, CHP başvurusunu reddetme kararı şöyledir:
"Anayasa'nın 148. maddesinin birinci fıkrasının üçüncü cümlesinde yer alan '... olağanüstü hallerde, sıkı yönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde karar-namelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz.' hükmü karşısında, esasa geçilerek yargısal denetiminin yapılması mümkün değildir." (<http://kararlari.yeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/b4c7cb83-7168-4295-85a3-2cdedd264b38?excludeGercek=False&wordsOnly=False>).

152 Yargı'nın AKP iktidarının yönetimindeki HSYK tarafından bu ölçüde yıldırılmasının ve sessiz kalışının başka bir sebebini belirtmek istiyorum: 18.06.2014'te yapılan bir yasa değişikliği. Şöyle ki:

2014 öncesindeki TCK Md. 277'ye göre, "Görülmede olan bir davada veya yapılmakta olan bir soruşturmada gerçeğin ortaya çıkmasını engelleme" cezalandırılırken, AKP iktidarı bunu 18.06.2014 tarih ve 6545 sayılı torba kanunun 69. maddesiyle değiştirerek, "... veya yapılmakta olan bir soruşturmada" ibaresini metinden çıkartmıştır. Böylece, soruşturma/kovuşturma aşamasında iktidarın savcılara emir vermesi, baskı yapması ve üzerlerinde nüfuz icra etmesi "kanunî" bir hale gelmiştir. Doğal olarak, bundan bütün Yargı mekanizması ve özellikle de yargıçlar etkilenmiştir. TCK Md. 277'nin bu değişiklik öncesi ve sonrası metinleri için bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.aspx?MevzuatKod=1.5.5237&MevzuatTliski=0&source=XmlSearch&Tur=1&Tertip=5&No=5237>

CHP Milletvekili Mustafa Balbay'ın tutukluluğuyla ilgili olarak 2013'te AYM, oybirliğiyle, "Tutukluluk halinin, milletvekili olarak siyasi faaliyet ve temsil hakkını engellemesi nedeniyle seçilme hakkına bir müdahale teşkil ettiği açıktır" demişti ve Balbay tahliye edilmişti.

Fakat AYM, HDP Milletvekili Gülser Yıldırım'ın tutukluluğuna ilişkin olarak yapılan bireysel başvuruyu bir yıl beklettikten sonra 16.11.2017'de, "açıkça dayanaktan yoksundur" diye reddetmiş, içtihadından burada da dönmüştür.¹⁵³

2) Fiilî Durum: OHAL KHK'lerinin ve İdari Kararlarının Sonuçları

Çok çeşitli kaynaklardan derlenen sayılar, kaynaklarına göre bazı değişiklikler göstermektedir; tam netlik sağlamak güçtür.

Aksi belirtilmedikçe, aşağıdaki bilgiler/istatistikler 11.01.2018 tarihinde güncellenerek 31.12.2017 tarihine kadar olan gelişmeleri kapsayan İHOP Raporu'ndan alınmıştır; bu tarihten sonra açıklanmış olan verilere yer verilmek gerektiğinde tarih ayrıca not edilecektir.

a) Gözaltılar ve Tutuklamalar

İçişleri Bakanı Soylu'nun 16.12.2017'de bütçe görüşmeleri sırasında TBMM'de yaptığı açıklamaya göre, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra 159.506 kişi gözaltına alınmıştır.¹⁵⁴

153 <https://www.evrensel.net/haber/338131/aym-hdpli-vekil-gulser-yildirim-basvurusunu-reddetti>.

154 <http://aa.com.tr/tr/politika/icisleri-bakani-soylu-15-temmuz-2016-tarihinden- itibaren-47-bin-523-kisi-tutuklandi/1007102>

Bakanlık açıklamalarından toplanan bilgilere göre, OHAL ilanından itibaren 18 Aralık 2017 tarihine kadar en az 35.982 sosyal medya hesabı incelenerek en az 16.249 sosyal medya hesabı hakkında yasal işlem (gözetim, tutuklama, adli kontrolle serbest bırakma) uygulanmıştır.

UYAP¹⁵⁵ verilerine göre, 31 Ağustos 2017 tarihi itibarıyla tutuklu sayısı 87.404'tür.

İçişleri Bakanı Soylu'nun 16.12.2017'de bütçe görüşmeleri sırasında TBMM'de yaptığı açıklamaya göre, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra 47.523 kişi tutuklanmıştır.¹⁵⁶

Dönemin Adalet Bakanı tarafından 22.11.2016 tarihinde Adalet Bakanlığı'nın 2017 bütçesi kapsamında yapılan görüşmeler sırasında sorulan sorulara verilen yanıtlara göre, haklarında FETÖ/PDY kapsamında işlem yapılmış şüpheli sayısı 92.607'dir ve bunların 36.951'i tutuklanmıştır.

Bu iki bilgi seti bir arada ele alındığında gözetim işlemine maruz kalan kişi sayısının 150.000'in üstünde olduğu görülmektedir.

İçişleri Bakanlığı tarafından 17 Ekim 2016 tarihinden itibaren düzenli olarak sağlanan haftalık bilgilendirme notlarından İHOP Raporu'nun derleyebildiği kadarıyla, 17 Ekim 2016-31 Aralık 2017 tarihleri arasında 68.812 kişiye gözetim işlemi uygulanmıştır. Gözetimine alınanların % 60'ının (41.408 kişi) "FETÖ/PDY", % 30'unun (20.548 kişi) "PKK/PYD", 9'unun (5.996 kişi) "DAEŞ" (İŞİD) ve % 1'inin (860 kişi) "Sol örgütler" ile ilişkili olduğu belirtilmiştir.

b) Kurum Kapatmalar ve Görevden Atmalar

Görevden atmalar iki yolla yapılmaktadır: 1) KHK'lerle; 2) HSYK türünden, yetkili kılınan kimi kamu kurumları eliyle.

Bir daha kamu görevinde yer almamak üzere ihraç edilen görevlilerin toplam net sayısı 114.279'dur.¹⁵⁷ 12.01.2018'de yayınlanan 697 sayılı KHK'yle bu sayıya 262 kişi daha eklenmiştir.

Diğer yandan, görevden atılan bu kamu görevlilerinden 1.823'ü, "Mor Beyin" yazılımı¹⁵⁸ aracılığıyla iradeleri dışı ByLock'a erişim sağladıkları anlaşıldığından, aynı KHK'yle göreve iade edilmişlerdir. Bu kişilerin, 10 gün içinde göreve başladıkları takdirde bu kişilerin mali ve sosyal haklarını geriye dönük olarak alacakları fakat tazminat davası açamayacakları yine KHK'de yer almıştır.¹⁵⁹

Bu ihraçlar yalnızca aktif görevde olanlarla sınırlı değildir; çok sayıda emeklinin unvanı/rütbesi geri alınmış ve bunların kamuyla ilişkili herhangi bir görev alamayacakları da KHK'lerce hükme bağlanmıştır.

Kamu Üniversiteleri

Cumhurbaşkanlığı'ndan gelen talimatlarla üniversite düzenine el konmuş, Temmuz 2016'da dekanların hepsi YÖK'ün talebiyle is-

157 Bunların kamu kurumlarına göre dökümü için İHOP Raporu 11.01.2018 güncellemesine bkz.

158 <http://www.haberturk.com/mor-beyin-nedir-mor-beyin-yazilimi-nedir-1772655>. Mor Beyin olayını çözen bilirkişi zor durumdadır: http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/908400/_Mor_Beyin_kumpasini_cozen_Tuncay_Besikci_mahkemeyi_yaniltmakla_suclandi.html

159 <http://t24.com.tr/haber/ohal-kapsaminda-697-nolu-yeni-khk-yayimlandi-mor-beyin-magduru-bin-823-kamu-calisanlari-goreve-iade-edildi,533299>

155 Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi, <http://www.uyap.gov.tr/>

156 <http://aa.com.tr/tr/politika/icisleri-bakani-soylu-15-temmuz-2016-tarihinden- itibaren-47-bin-523-kisi-tutuklandi/1007102>

tifa ettirilmiş ve “dekan vekili” olarak atanarak YÖK’e tamamen tabi kılınmışlardır.¹⁶⁰ Rektörlük seçimleri Ekim 2016’da KHK’yle kaldırılarak cumhurbaşkanına bağlanmıştır.¹⁶¹

117 Üniversiteden 5.822 akademisyen ihraç edilmiştir. Bu sayıya, 12.01.2018’de yayınlanan 697 sayılı KHK’yle 60 akademisyen daha eklenmiştir.

Diğer ihraç edilen kamu görevlileri gibi, bunların pasaportları da iptal edilerek yurtdışına çıkışları engellenmiştir. Pasaport kısıtlaması eşlerine ve çocuklarına da uygulanmaktadır.¹⁶² Üniversite idari kadrolarından atılanların sayısı 1.356’dır.

Açığa alınan veya soruşturmaya uğrayan doçent adaylarının doçentlik işlemleri dururulmuştur.

Yurt dışında burslu olarak öğrenim gören 274 öğrencinin bursları KHK’yle iptal edilerek Türkiye’deki öğrencilikle ilişkileri kesilmiştir. Bunların denklik işlemlerinin yapılmayacağı ve söz konusu eğitimler kapsamında kazandıkları akademik unvan ve derecelere bağlı haklardan yararlanamayacakları yine KHK’yle hükme bağlanmıştır.

2015-16’da Güneydoğu’da patlak veren olaylar nedeniyle konulan sokağa çıkma yasaklarının ve şiddetin sona ermesi için 11.01.2016 tarihinde çağrı yapan “Bu Suça Ortak Olmayacağız” bildirisine imza atan, 89 üniversiteden 1.128 akademisyen (ki bu sayı nihai olarak 2.212’ye ulaşmıştı)¹⁶³ KHK’ler ta-

rafından partiler halinde işten atılmıştır. Bu hocalar, yurt dışına çıkamadıkları için başka ülkelere de iş başvurusunda bulunamamaktadırlar.

İlk imzaları atan 1.128 hocaya, “terör örgütü propagandası” yaptıkları gerekçesiyle 7,5 yıl hapis cezası istenen davalar açılmıştır. 5 Aralık 2017’de başlayan ve 17 Mayıs 2018’e kadar sürmesi planlanan bu davalar, şimdiye kadarki uygulamanın aksine, toplu olarak değil, akademisyenlerin yalnızlaştırılması amacıyla teker teker açılmıştır ve birleştirilmeleri reddedilmektedir.¹⁶⁴

Bu ihraçların sonucu olarak, hocasızlık yüzünden birçok üniversitede çok sayıda bölüm fiilen kapanmış olduğu halde, çoğu lisansüstü ders vermekte olan emekli hocaların dersleri de iptal edilmiştir. Bütün bu ihraçlar, savunma vs. alınmadan KHK’lerle yapılmaktadır. Bu arada, Anayasa’ya göre kalıcı kural getirmesi, dolayısıyla kanun vaz’etmesi mümkün olmayan KHK’lerle yeni üniversiteler de açılmıştır.¹⁶⁵

Atılanlar arasında bulunan, emeklilik hakkını kazanmış bazılarının emeklilik ikramiyelerine el konulmaktadır.¹⁶⁶

164 <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/192084-148-baris-akademisyeninin-dava-takvimi>

165 CHP’nin Mart 2017 sonunda yayınladığı “İhraç Edilen Akademisyenler, Çölleştirilen Üniversiteler” raporu için bkz. <https://www.chp.org.tr/Public/0/Other/CHP%20-%20C4%B0HRA%C3%87%20ED%C4%B0LEN%20AKADEM%C4%B0SYENLER%20C4%B0%C3%87%20RAPOR.pdf>.

166 Kişinin emekli maaşına, emekli ikramiyesine, sosyal güvenlik hakkına, miras yoluyla elde ettiği malvarlığına el konulamaz. Fakat, KHK ile atılan memurların (ör. Ankara Üniversitesi SBF’den KHK’yle atılan Prof. İlhan Uzel’in) emekli ikramiyesine el konulmuştur.

Yalnız, burada şöyle bir durum vardır: Uzel’in avukatı Oya Aydın’ın bildirdiğine göre, bu el koyuş, KHK’nın değil Sosyal Güvenlik Kurumunun (SGK) bir işlemidir. SGK, geçmişte herhangi bir dönemde herhangi bir süreyle SSK’ye tabi olarak sigorta yaptırmış ve neticede Emek-

160 <https://www.evrensel.net/haber/285531/yok-tum-dekanlarin-istifasini-istedi-istifalar-basladi>

161 <http://www.hurriyet.com.tr/yeni-khk-ile-rektorluk-se-cimleri-kaldirildi-40262924>

162 Ayrıca bkz. <http://bianet.org/bianet/egitim/189956-akademik-yil-baslarken-akademisyen-ihraclarinin-harita-daki-yansimasi#>

163 https://tr.wikipedia.org/wiki/Ban%C4%B1%C4%B1n_Akademisyenler_bildirisi.

Ortaöğretimin Durumu

Çocuklarını gönderecekleri okul konusunda ebeveyn tercih hakkı tanınmamakta, öğrenciler imam-Hatiplere gitmek zorunda bırakılmaktadır. Şöyle ki:

Normal ortaokul ve liseler imam-Hatiplere dönüştürülmektedir.¹ Baş döndürücü bir hızla yeni imam-Hatipler açılmaktadır. Bir fikir vermesi için: 2013 yılında 815'i lise, 1.314'ü ortaokul olmak üzere toplam sayısı 2.129 olan bu okullara Kasım 2014'e kadar 415 adet daha eklenmiştir.² Öğrencilerin en çok rağbet ettiği köklü ve tanınmış 155 lise, tanınmış öğretmenleri "Proje okul" uygulaması adı altında başka okullara yollanarak zayıflatılmaktadır.³

1 <http://www.memurlar.net/haber/392191/>

2 <http://www.taraf.com.tr/haber-ulkede-imam-hatip-patilamasi-yasaniyor-168470/>

3 <http://t24.com.tr/haber/liseliler-proje-okula-neden->

Böyle bir ortamda, TEOG sınavının kaldırılması ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "eve en yakın okul"a gitme kuralını ilan etmesi üzerine,⁴ eğer pahalı ve sınavlı yabancı okullara gidemeyeceklerse, öğrenciler artık bu imam-Hatip okullarına gitmek zorundadırlar.⁵

Böyle bir zorlama ortamında, Ocak 2008 başı MEB verilerine göre, imam-Hatiplerin kontenjanlarının % 69'u boş kalmıştır.⁶

itiraz-ediyor,362657. Bu uygulama, Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu tarafından AYM'ye götürülmüştür (http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/egitim/608712/_Proje_okullar_AYM_de.html).

4 <http://www.diken.com.tr/teog-sonrasinin-mesajini-erdogan-verdi-en-iyi-okul-eve-en-yakin-olan-okul/>; (<http://www.hurriyet.com.tr/egitim/24570154.asp>.

5 <http://www.hurriyet.com.tr/cocugunuz-imam-hatip-oldu-haberiniz-var-mi-24570154>

6 CHP Bursa Milletvekili Ceyhan Irgil'in soru önergesini yanıtlayan Milli Eğitim Bakanlığına göre, Anadolu imam hatip kontenjanlarının yüzde 69'u boş kalmıştır (<http://t24.com.tr/haber/imam-hatip-liselerinin-yuzde-68i-bos-kaldi,528361>).

Öğretim Elemanları Sendikasının raporuna göre, 1 Mayıs 2017'ye kadar atılan akademisyenlerin toplam sayısı (5.295); Ankara Üniversitesi akademisyen sayısının 1,5 katına, Boğaziçi Ü.'nin 5 katına, Marmara Ü.'nin 1,7 katına, ODTÜ'nün 2,5 katına, İstanbul Ü.'nin de 2,8 katına denk gelmektedir.¹⁶⁷

li Sandığından emekli olmuş kişilerin emeklilik ikramiyesini ödemeyi, Ergenekon davalarından beri reddetmektedir. OHAL yönetimi de, bu vahim hukuki hatayı KHK'yle bilerek devam ettirmiştir. Hepsinden önemlisi, böyle durumlarda ceza hukukunun "suçun ve cezanın şahsılığı" kuralı da ihlal edilmektedir, çünkü kişinin ailesi ve mirasçıları da cezalandırılmış olmaktadır. Nitekim Şubat 2018'de idare mahkemesi bu ikramiyenin faiziyle ödenmesine karar vermiştir: http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/920658/KHK_ile_atilanlara_emekli_ikramiyesi..._Yasal_faiziyle_birlikte_alacak.html

167 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/egitim/731218/Universite_collesti.html

Bu arada, üniversitelerin beslendiği orta öğretimin durumu da OHAL döneminde vahimleşmiştir. (Bkz Ortaöğretimin Durumu kutusu).

Özel Öğretim Kurumları

AKP iktidarında kurulan ve 3.041 öğretim elemanının 64.533 öğrenciyi okuttuğu 15 vakıf üniversitesi 667 sayılı KHK'yle kapatılmıştır.

MEB izniyle faaliyette bulunan özel öğretim kurumlarında çalışanlardan 21.860 kişinin çalışma izni bir daha geri verilmemek üzere iptal edilmiştir.

MEB'e bağlı özel öğretim kurumlarından (anaokulu, ilköğretim, orta öğretim), KHK'lerce ve MEB bünyesinde bu iş için kurulan

Komisyon tarafından kapatılanların sayısı 1.064'tür.

Bunların yanı sıra; 360 özel kurs ve 847 öğrenci yurdu kapatılmıştır.

Kapatılmış olan özel sağlık kuruluşlarının (hastane, vb.) sayısı 48'dir.

Medya Kuruluşları, Dernekler, Vakıflar, Sendikalar

Kapatılan medya organlarının sayısı 175'tir. 12.01.2018 tarihinde çıkarılan 697 sayılı KHK'yle, bu sayıya 1 TV ve 1 de radyo eklenmiştir.

Bunların kabaca % 35'i gazete, % 18'i radyo, % 17'si TV kanalı, % 16'sı yayınevi ve dağıtımçı, % 10' dergi, % 3'ü haber ajansıdır. 668 sayılı KHK, bunların her türlü mal varlığını satış ve tasfiye için TMSF'ye devretmiştir.

Medya kuruluşlarının sahipleri hakkında anayasal düzene karşı olma iddiaları bulunması ve TMK kapsamında dava açılması durumunda, ayrıca, bu iddialarla yargılanan fikir işçilerinin 5 gün içinde kadrodan atılması durumunda, ilgili kuruluşun resmî ilan alma hakkı durdurulmaktadır.

Kapatılan derneklerin sayısı 1.424, kapatılan vakıfların sayısı 145'tir.

Kapatılan sendika sayısı 29'dur.

c) Belediye ve Şirketlere Kayyım Atamalar

DBP tarafından 11 Aralık 2017'de açıklanan, "Demokratik, Ekolojik, Katılımcı, Kadın Özgürlükçü Yerel Yönetim Modeli ve Bir Gasp Aracı Olarak Kayyum Uygulamaları" başlıklı rapora göre, 2014 yerel seçimlerde Güneydoğu'da toplam 102 belediye kazanan Demokratik Bölgeler Partisi DBP'nin 94 be-

lediyesine vali ve kaymakamlar kayyım atanmıştır.¹⁶⁸ Aralık 2017 başı itibariyle, bu belediyelerden 93 belediye eş başkanı tutuklanmıştır ve bunların 70'i 2017 sonu itibariyle cezaevindedir.¹⁶⁹

İçişleri Bakanı Soylu, kayyım atanmış belediyelerden söz ederken, bunları, "8'i FETÖ, 93'ü ise PKK ile iltisaklıdır" diye ilan etmiştir.¹⁷⁰

Bu belediyelerin yanı sıra, Gülen cemaatine ait olduğu ileri sürülen şirketlere de kayyım atanmıştır.

KHK'yle elkonularak kayyım atanmış bu şirketlerin sayısı, 31.03.2017 itibariyle 43 il den toplam 879'dur. Buralarda çalışan sayısı 49.928'dir.

Bu uygulama 2017 boyunca da devam etmiş ve 24.10.2017 itibariyle sayıları 1.022'ye ulaşan ticari işletmeler TMSF'ye devredilmiştir.

22 Aralık 2017'de yayınlanan 691 sayılı KHK, şirketlere atanan bu kayyımların uygulamalarına karşı açılan davalarda mahkemelerin yürütmeyi durdurma kararı vermemelerini yasaklamıştır.¹⁷¹

Kayyım atanmış şirketlerin mülklerine KHK'lerle el konulmakta, ardından da üçüncü kişilere satılmaktadır. (Bkz. **Para ve Mülklere Elkoyma Meselesi** kutusu).

168 Güneydoğu'da atanan bu kayyımların uygulamaları, biraz aşağıda, **B) Kürtlere İlişkin Durum** başlığı altındaki **Kayyumlar Dönemi** altbaşlığında ayrıntısıyla ele alınacaktır.

Yeri gelmişken söylemek lazım; Türkiye medyasında yanlış olarak "kayyum" dendiğine rastlanmaktadır. Kayyum, Allah'ın sıfatlarından biridir. Kayyum ise bir görevi yapması için atanan memur demektir.

169 <https://www.birgun.net/haber-detay/dbp-102-belediye-mizden-94-une-el-konu-194985.html>

170 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/842772/101-belediyede_secilmisler_devre_disi...Soylu_dan_kayyim_itirafi.html

171 <http://www.sozcu.com.tr/2017/ekonomi/kayyum-yargi-zirhina-kavustu-1907284/>.

Para ve Mülke Elkoyma Meselesi

Her türlü para, mal, hak, alacak, vs.'ye devletin elkoyması hukuken mümkündür.

Fakat, bunun hangi makam tarafından ve hangi koşullarda yapılabileceği meselesi önemlidir. Konunun katettiği aşamalar, OHAL'in gerçek niteliğinin ne olduğunu da gösteren ilginç bir süreç olmuştur. Şöyle ki:

17-25 Aralık 2013 "tape" olaylarından önceki mevzuat, kara para ve yolsuzlukla mücadele için AB standartları gereğince getirilmiş kurallardan oluşmaktaydı.

17-25 Aralık olayları patlak verince, iktidar, tahmin edilebilir sebeplerle, para ve mal varlıklarına elkoymayı çok zorlaştıran ek düzenlemeler getirmiştir. 21.02.2014 tarih ve 6526 sayılı yasanın 10. Maddesine göre bu ek düzenlemeler 3 tanedir;¹

a) Elkoyabilmek için, bu değerlerin, soruşturulan veya kovuşturulan suçun işlenmesinden elde edildiğine ilişkin "*somut delillere dayanan*" kuvvetli şüphenin mevcudiyeti gerekir.

b) Durum hakkında, ilgisine göre, BDDK, SPK, Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK), Hazine Müsteşarlığı ve Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumundan (KKG) rapor almak gerekir.

c) Elkoyma kararını ağır ceza mahkemesi oybirliğiyle vermelidir.

* * *

15 Temmuz 2016 darbe girişiminin ardından ilan edilen OHAL düzeninde iktidar, elkoyma koşullarını, yine tahmin edilebilir sebeplerle, 24.07.2016 tarihinde çıkardığı 668 sayılı KHK'nin 3/1 maddesiyle çok kolaylaştırmıştır: "*elkoymaya (...) rapor alınmadan, sulh ceza hakimliğince karar verilebilir.*"²

Yani, raporun gereksizleşmiş olmasından da önemli olarak, ağır ceza mahkemesinin oybirliğinin yerine tek yargıçlı "sulh ceza hakimliği" geçirilmiş.

Burada, OHAL düzeninin anahtar yöntemini ortaya koyan bir düzenleme söz konusudur:

Haziran 2014'te, "sulh ceza mahkemeleri" kaldırılarak onların yerine "sulh ceza hakimlikleri" getirilmişti.³ Bu anahtar düzenlemenin önemi şuradadır ki, "sulh ceza mahkemesi" varken, bu mahkemenin kararlarına itiraz bir üst mahkemeye, yani asliye ceza mahkemesine yapılmaktaydı.

Oysa, 2014'te kurulan bu tek yargıçlı mahkeme kararına itiraz artık "yukarıya" doğru değil, "yana" doğru, yani, farklı numara taşıyan bir diğer tek yargıçlı sulh ceza hakimliğine yapılacaktır.⁴ Ve o tek yargıç da, Adalet Bakanlığının yoğun etkisindeki HSYK tarafından⁵ seçilerek atanmış bir diğer sulh hukuk yargıcıdır.

3 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140628-9.htm> Bu önemli değişiklik, 18.06.2014 tarih ve 6545 sayılı yasa Md. 48 aracılığıyla 5235 sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun'un 10. Maddesini değiştirilerek yapılmıştır. Bkz. <http://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat-Metin/1.5.5235.pdf>

4 <https://www.memurlar.net/haber/512056/sulh-ceza-nin-kararina-karsi-asliye-ceza-ya-iraz-edilirmi.html>

5 AKP iktidarının kamuoyundan destek almak amacıyla birçok konuda ödün verdiği bir referandum 2010'da yapılmıştır. Referandum, AYM'ye bireysel başvuru yapılabilmesi gibi demokratik hükümlerin yanı sıra, HSYK'nin 22 üyesinden 10'unun Türkiye'deki bütün hakim ve savcılarca seçilmesini de sağlayan olanaklar getirmektedir ve bu nedenledir ki "Yetmez Ama Evet" sloganıyla desteklenmiştir.

TBMM'den geçen referandum metninde "herkesin tek adaya oy vermesi" öngörülmüştür. Böylece, farklı görüşlerin de temsil edilmesi mümkün olacak, çoğunluğu elinde tutanlar tulum çıkartamayacaktır. Fakat CHP bu hükmü AYM'ye gidip iptal ettirince, yeni durumda "aday sayısı kadar oy verme" yöntemi uygulanmıştır. Sonuçta, Adalet Bakanlığı bürokratlarının hazırladığı liste tulum çıkarmış ve HSYK, çok ağırlıklı olarak, iktidarı seçtiği üyelerden oluşmuştur. Bu Kurul'un yaptığı en dikkat çekici iş de, "sulh

1 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140306M1-1.htm>

2 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160727M2..htm>, Md. 3/1.

OHAL düzeninde, başta tutuklamalar ve kayyım atamalar olmak üzere, düzenin en önemli kararlarını bu "hakimlikler", yani tek yargıç vermektedir. OHAL'in yargıdaki "anahtar yöntemi" budur.

* * *

İHOP Raporu'na göre, Temmuz 2017 sonu itibarıyla Türkiye'nin 44 ilinden 969 adet şirket/ticari işletmeye atanan kayyımların yetkileri, KHK'ler tarafından TMSF'ye devredilmiştir. Yani TMSF bu şirketlere kayyım olarak atanmıştır. Bunların 2007 sonu itibarıyla toplam aktif büyüklüğü yaklaşık 41,3 milyar TL, bu işletmelerde çalışan sayısı yaklaşık 47.531 kişidir.

Maliye Bakanlığının 2016 faaliyet raporuna

ceza hakimlikleri"ne iktidara yakın yargıçlar atamak olmuştur.

2010 Referandumu'na ilişkin bu önemli durum hakkında bkz. http://www.radikal.com.tr/yazarlar/baskin_oran/yetmez_ama_evet_meselesi_maddeleri_ogreniyoruz-1206882; http://www.radikal.com.tr/yazarlar/baskin_oran/maddelerden_sonra_isin_felsefesine_gelelim-1208173

göre, KHK'lerle kapatılan sağlık kuruluşu, öğretim kurumu, dershane, sendika, medya kuruluşları gibi toplam 4.722 kuruma ait 5.615 taşınmazın tazminatsız olarak elkonularak Hazine'ye aktarılması için bir veri bankası kurulmuştur.

Bu arada, bazıları bir yılı aşkın bir süre duruşmaya çıkarılmadan tutuklu yargılanan kişilere ait mülk ve banka hesaplarına tedbir konularak bunların kullanılması engellenmektedir, ama bunların "suçun işlenmesi"yle ilgili olup olmadığına ve ne zaman/ne şekilde iktisap edildiğine bakılmamaktadır.⁶

Üstelik, kayyım atanan holdinglerin mülklerine Fetöcü gerekçesiyle el konularak ve ardından da bunlar üçüncü kişilere satılarak, ilelebet sürebilecek muazzam bir hukuk kargaşası yaratılmıştır. Çünkü hukukta, iyi niyetli üçüncü kişilerin (bu mülkleri satın alanların) mal iktisabı korunur.

6 Ör. Zaman gazetesi davasında yargılanmakta olan ve 15.12.2017 tarihi itibarıyla 497 gündür tutuklu bulunan yazar Şahin Alpay'ın (73) Ayvalık'ta babasından kalma zeytinliğe ve ayrıca banka hesaplarına tedbir konmuştur.

ç) Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu

Yaş ile kurunun tamamen birbirine karıştırıldığı, her ikisinin de sorgusuz-sualsiz işten atıldığı, iki yüz bine yakın memurun aileleriyle birlikte aç bırakıldığı ve Isparta AKP İl Başkanı Osman Zabun gibi şahısların "Ağaç kökü yesinler"¹⁷² dediği, yargıdan ise hiçbir

sonuçlarının açıklandığı gün yönetmelige eklettiği bir maddeyle (<https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/08/15/dr-cenk-yigiter-kazandigi-fakulteye-kaydini-yaptiramadi/>) Yigiter'in kayıt yapmasını önlemiştir.

Bunun üzerine Yigiter avukat olmak üzere Ankara Barosuna başvurmuş, staj listesine alınmış, fakat savcılık buna itiraz etmiştir. Dosyanın gittiği Türkiye Barolar Birliği TBB, avukatlığın kamu görevi olmadığı ve durumun istihdam olarak nitelendirilemeyeceği gerekçesiyle savcılığın itirazını reddetmiştir.

Bunun üzerine Adalet Bakanlığı şöyle diyerek TBB kararının yürürlüğünün durdurulması ve iptali için idare mahkemesine dava açmıştır:

"679 sayılı KHK kapsamında meslekten veya kamu görevinden ihraç edilenlerin bir daha kamu hizmetinde istihdam edilmeyeceğine ilişkin olarak alınan tedbirin, avukatlık mesleğinin önem ve özelliği, kamu hizmeti niteliği ve avukatın hak ve yetkileri ile işlevsel olarak kamu görevi ifa ettiği hususları göz ardı edilerek, bir daha kamu hizmetinde çalışmamak yerine dar yorumlanmak suretiyle idare hukuku esaslarına göre kamu görevlisi olarak çalışmamak şeklinde değerlendirilmesi KHK amacıyla bağdaşmadığı gibi, terörle mücadeleyle

172 <http://www.hurriyet.com.tr/ak-parti-il-baskanindan-fetoculere-agac-koku-yesinler-40242531>. Tipik bir olay, "Bu Suça Ortak Olmayacağız" bildirisini imzaladığı için Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden KHK'yle ihraç edilen Dr. Cenk Yigiter'le hem Rektörlüğün hem Adalet Bakanlığının nasıl uğraştığına ilişkindir.

Dr. Yigiter, atıldıktan sonra üniversite sınavına tekrar girmiş ve A.Ü. İletişim Fakültesinin Radyo-TV-Sinema bölümünü kazanmıştır. Fakat Rektör Erkan Ibiş, sınav

umut ışığının gözükmediği¹⁷³ bu ortamda, hükümet, KHK'lerle atılmış memurların durumunu inceleyecek bu komisyonu kurmuştur.

Venedik Komisyonu'nun "bağımsız ve tarafsız" olmasını talep ettiği bu 7 kişilik Komisyon üyelerinden 3'ü başbakan tarafından, 1'i adalet bakanı tarafından, 1'i içişleri bakanı tarafından, 2 üye de HSYK tarafından atanmakta, Komisyon'un sekreteryaya hizmetleri ve bütçesi de Başbakanlık tarafından sağlanmaktadır.

KHK, bu üyelerin süreleri dolmadan görevlerine son verilemeyeceğini ilan etmiştir. Ama aynı KHK'de, eğer haklarında "üyelik, mensubiyet, iltisak, irtibat" gerekçesiyle idari soruşturma başlatılır veya Başbakanlık tarafından soruşturma izni verilirse, üyeliklerin sona ereceği bildirilmektedir.

Komisyon başvuru sahiplerinden savunma almayacak, incelemelerini dosya üzerinden yapacaktır.

sekteye uğratacağı da kuşkusuzdur. [Bu ayrıca,] yargının kurucu unsurlarından olan avukatlık mesleğinin itibarını da zedeleyecektir" (<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201801021031646417-adalet-bakanligi-ttb-cenk-yigiter/>).

173 OHAL ilan edilir edilmez çıkartılan ilk KHK'lerden biri olan 667 sayılı kararnameyle, OHAL kararları hakkında idari yargıda yürütmenin durdurulması yasaklanmıştır. Bunun üzerine insanlar Danıştay'a, AYM'ye ve AIHM'ye başvurmuşlardır.

Danıştay 5. Dairesi, bu tür uyuşmazlıkların idare mahkemelerini ilgilendirdiği gerekçesiyle başvuruları geri çevirmiş, bu kararların kanun gücünde olduğunu belirtmeye de özen göstermiştir.

İdare mahkemeleri, bu "kanun gücü" gerekçesine dayanarak idari dava açılmayacağına karar vermiştir.

AYM, "başvuru yollarının tüketilmediği" gerekçesiyle kendisine yapılan başvuruları geri çevirmekte, başvuruları Komisyon'a yöneltmektedir.

Türkiye'den gelen ve gelmesi beklenen davalarla boğulmuş olan AIHM ise, bir idari kuruluş olan Komisyon'a başvurmak gerektiğini söylemekte, "iç hukuk yollarının tüketilmediği" gerekçesiyle başvuruları kabul edilemez bulmaktadır.

OHAL KHK'leriyle atılan kamu görevlileri herhangi bir yargı kuruluşuna (AYM, AIHM) başvurmadan önce buraya başvuracaklardır.

Göreve iade kararı çıkması halinde, bu memurlar daha önce çalıştıkları kurumlar "dışındaki kamu kurum ve kuruluşlarında" görevlendirileceklerdir.

Komisyon kararlarına karşı yapılacak itirazlar, HSYK tarafından belirlenecek olan Ankara idare mahkemelerine yönlendirilecektir. İlginin son görev yaptığı kurum aleyhine açılabilir bu iptal davalarında Başbakanlık'a husumet yöneltilemeyecektir.

* * *

Komisyon'un kurulmasına 23 Ocak 2017'de, yani görevden atılmalarından 6 ay sonra 685 sayılı KHK'yle karar verilmiştir. Kurulması ise bu KHK'den 5 ay sonra, 17 Mayıs 2017'de gerçekleşmiştir. 60 gün içinde başvuru yapılması istenmiştir. 7 kişilik Komisyon, toplamı 103.276'ya ulaşan başvuruları, ihraçlardan 1 sene sonra kabul etmeye başlamıştır. İlk kararlarını ise 22 Aralık 2017'de yani ihraçlardan 16 ay sonra açıklamıştır.

Komisyon'un veb sitesinde gözükmeyen, sadece ilgili kişilere bildirildiği öğrenilen bu ilk kararlar hakkında, yalnızca, "Bu kararlar içinde kabul ve ret kararları bulunmaktadır" açıklaması yapılmıştır.¹⁷⁴

Böyle bir açıklama karşısında Prof. Yaman Akdeniz ve Yd. Doç. Dr. Kerem Altıparmak'ın dile getirdikleri tereddütler uyandırıcıdır:

Karar hangi ilkeye, hangi kurala göre ve

174 <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/192675-ohal-komisyonu-ilk-kararlarini-verdi>

rilmiştir? İdare mahkemesine dava açacak kişi Komisyon'un doğru karar verip vermediğini, başvuruculara eşit davranıp davranmadığını nasıl saptayacaktır? Neyin davasını açacaktır? Kazanırsa, nerede göreve başlayacaktır? Çünkü, yukarıda da belirtildiği gibi, örneğin akademisyenlerin durumunda, geri dönme kararı çıkması halinde bile kişiler atıldıkları üniversiteye iade yerine, YÖK'ün karar vereceği herhangi bir üniversiteye tayin edileceklerdir.

Bu sakıncaları K. Altıparmak daha 685 sayılı KHK çıkar çıkmaz, Şubat 2017'de yazmış ve Komisyon'u kurmanın tek amacının zaman kazanmak ve AIHM yolunu uzatmak olduğunu söylemiştir.¹⁷⁵

* * *

OHAL uygulamaları konusunu bitirirken, 3 hususu vurgulamak gerekli ve yeterlidir:

1) OHAL kararnameleri; Anayasa'yı, mevcut yasaları, ayrıca Türkiye'nin insan hakları konusunda üstlendiği tüm yükümlülükleri bütünüyle ihlal ederek çıkarılmıştır. Bunlar tüm hukuk düzenini A'dan Z'ye ihlal etmektedir. Bu açıdan hukuk ve adalet, ayrıca, insani değerler, Türkiye'de bu dönem açısından bitmiştir.

Daha önceki askerî diktatörlükler (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül) zamanında bile anayasaya ve hukuka bir ölçüde uygun hareket edilmişti. 15 Temmuz 2016'dan sonra Anayasa ve hukuk devreden tamamen çıkarılmıştır, çünkü KHK'lerle kanun değiştirilmiştir, Anayasa tamamen devre dışı bırakılmıştır.

2) Sözü edilen Komisyon bir zaman kazanma/uzatma aracından ibaret olduğu için, AYM'nin kendi kendisini devre dışı bırakmasından sonra, KHK yayınlama konusunda hiçbir denetim kalmamıştır. Bu mesele o kadar çığırından çıkmıştır ki, OHAL'le hiç ilgisi olmayan konular bile OHAL kararnamelerinin konusu olmuştur.¹⁷⁶

3) OHAL ve KHK'leri, iktidarın TBMM'yi tamamen devre dışı bırakma aracından ibarettir. Bu nedenledir ki, OHAL kaldırıldığı zaman OHAL düzenini AKP+MHP koalisyonu sayesinde normal hukuk düzenine aynen taşıyarak "kanuni" hale getirmekten bahsedilmektedir.¹⁷⁷

Zaten Cumhurbaşkanı Erdoğan 16 Nisan 2017 referandumu sonucunda AKP genel başkanlığını da üstlenince, "ülke huzur ve refaha kavuşuncaya kadar" OHAL'in kalkmayacağını ilan etmiştir.¹⁷⁸

Bunun anlamı açıktır: Türkiye gibi bir ülke, en azından bir asırdır ulaşmaya çalıştığı "huzur ve refah"a bugünden yarına kavuşamayacağına göre, tamamen anayasa ve hukuk dışı olan OHAL düzeni Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın takdir ettiği sürece, veya bu hukuk dışı düzen artık sürdürülemez hale gelene kadar devam edecektir.

176 Bkz. **OHAL KHK'lerinin Yasal Nitelikleri ve Uygulamadaki Durumları** arabaşlığı.

177 Gümrük ve Ticaret Bakanı Bülent Tüfenkci, OHAL'e yönelik eleştirilere cevap verirken Aralık 2017'de şöyle demiştir: "OHAL'i kaldırınız, mücadelede önem taşıyan maddeleri yasaya geçiririz" (<http://m.t24.com.tr/haber/gumruk-bakani-ohali-kaldirip-bazi-maddeleri-yasaya-koyabiliriz,504525>). Link için Doğan Akın'a teşekkür ederim.

178 <http://www.hurriyet.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-ak-parti-kongresinde-konusuyor-40464893>

175 http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/%C4%B0nceleme-Komisyonu_OHAL.pdf

B) Kürtlere İlişkin Durum

Dolmabahçe Mutabakatı'ndan Hendek Operasyonları'na

Cumhurbaşkanı Erdoğan, RP İstanbul il başkanıyken danışmanı Mehmet Metiner'e 18.12.1991 tarihli "Kürt Sorunu ve Çözüm Önerileri" başlıklı bir rapor hazırlatmıştı. RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a sunulan raporda Doğu Sorunu veya Güneydoğu Sorunu olarak adlandırılan konunun aslında "Kürt Sorunu" olduğu ve güvenlik eksenli tedbirlerle bunun üstesinden gelinemeyeceği belirtilmişti.

Raporda çözüm olarak şunlar önerilmektiydi:

"Kürt" sözcüğünü açıkça telaffuz edelim, resmî ideolojiyi sorgulayalım, devlet terörünü kınayalım, kültürel hakları tanıyıp anadilde eğitim hakkı verip gönüllü kardeşliği sağlayalım, her türlü ırkçılığa karşı çıkarak İslamiyet sayesinde bütünleşmeyi sağlayalım.¹⁷⁹

R. T. Erdoğan başbakan olunca bu çizgiyi sürdürdü. Mart 2005'te Diyarbakır'da, "Kürt sorunu bu milletin bir parçasının değil, hepsinin sorudur. Benim de sorunumdur" dedi.¹⁸⁰ Bunun da ardından; zaman içinde "Kürt açılımı", "Barış süreci", "Çözüm süreci", "Demokratik açılım", "Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi" gibi isimlerle anılan ve Türkiye'de ilk defa umutlar yaratan kapsamlı bir Barış Girişimi'ni 2013'te başlattı. Bunun için, Nisan ve Mayıs 2013'te



Görsel: Dolmabahçe Mutabakatı.

ülkenin yedi bölgesine "Akil Heyetleri" yollandı.¹⁸¹

28 Şubat 2015'te Hükümet'ten 4, HDP'den 3 temsilci Dolmabahçe Sarayı'nda bir araya geldiler. (Bkz. Görsel). Erdoğan'la sürekli telefon teması sonucunda, oturma düzeninden okunacak metne kadar çeşitli farklılıkları aşarak bir mutabakata vardılar. Silahlı mücadelenin terk edilerek demokratik çözüme ulaşılması temelinde oluşturulan mutabakat metnini TV kameraları karşısında açıkladılar.¹⁸²

Fakat, Mayıs 2013 sonundaki Gezi Parkı protestoları ve ardından da 17-25 Aralık olayları üzerine ruh hali değişmiş ve tutumu çok sertleşmiş bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan, 22 Mart 2015'te Ukrayna gezisinden dönerken, yani Dolmabahçe Mutabakatı'ndan yaklaşık üç hafta sonra, "Dolmabah-

179 Veysi Polat, <http://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-24-yil-once-hazirladigi-kurt-sorunu-raporunda-neler-demisti,321027>

180 <http://bianet.org/bianet/bianet/65194-erdogan-kurt-sorunu-hepimizin-sorunu>

181 Yol, otel ve resmî yemek masrafları karşılanan, kamuoyunca tanınmış kişilerden oluşturulan bu heyetler her yerde MHP'lilerin ve Ulusalçıların çok yoğun tepkileriyle karşılaşmıştır. AKP'liler ise hiç ilgilenmemiştir. Bkz. B. Oran, *Kürt Barışında Batı Cephesi...*,

182 http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/324711/Dolmabahce_sirlari.html. Ortak açıklama için bkz. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ortak-aciklamanin-tam-metni>

çe masasını devirdi". Uçaktaki gazetecilere, "Hükümet benimle mutabakata varmadan hareket etti" ve "Bu metnin demokrasi adına nesini kabul edeceğim" dedi. Ertesi gün muhtarlarla yaptığı toplantıda da "Türkiye'de artık Kürt sorunu yoktur; Kürt kardeşlerimin sorunları vardır" diye konuştu.¹⁸³

7 Haziran 2015 seçimlerine giderken Erdoğan'ın takındığı bu sert tavır, "Hükümet¹⁸⁴ benimle mutabakata varmadan hareket etti" deyişi de dikkate alınınca, Dolmabahçe Mutabakatı'nın bu seçimleri kazanmakta kendisine gerekli avantajı sağlayacağına görmüş olmasına bağlanabilir. HDP'den "üst düzey bir yetkili"nin (Eşbaşkan Selahattin Demirtaş) söyledikleri akla yakındır:

"Zirvede, 10 maddelik Dolmabahçe mutabakatı çerçevesinde, PKK'nin silah bırakmasına dönük bir müzakere takvimi öngörüldü. Bu, yaklaşık 10 günlük bir süreçti. Zirveden yaklaşık 1 hafta sonra İzleme Kurulu ile birlikte ve hatta gazetecilerin de katılımıyla Öcalan, PKK'ye, silahları bırakması için 'kongreyi topla' çağrısı yapacaktı. Ve bir kaç gün içinde PKK kongreyi toplayacaktı. Varılan anlaşma bu yöndeydi. Ancak, bana göre Erdoğan'a bu müzakere süreciyle ilgili yakın çevresi tarafından eksik bilgi aktarıldı. Çünkü, Erdoğan, Dolmabahçe'den PKK'ye yönelik net bir 'silah bırak' çağrısı bekliyordu. Çünkü 7 Haziran seçimlerine dönük 'başkanlık' hayalini gerçekleştirme için bu yeterliydi. Erdoğan o zaman 7 Haziran seçimlerine, PKK'ye silah bıraktırmış olarak gidecek olan AKP'nin, kendisine başkanlık

yolunu açacak sandalye sayısını çıkaracağı hesabını yapıyordu."¹⁸⁵

7 Haziran 2015 seçimlerinde AKP, tek başına iktidar olmaya yetecek oyu 2002'den beri ilk defa sağlayamadı. Bu durum, 1 Kasım'da yani yaklaşık beş ay sonra tekrarlatılan seçimlere kadar Erdoğan'ın daha da sertleşmesi ve ortamın daha da karışması sonucunu doğurdu.

20 Temmuz 2015 günü Şanlıurfa Suruç'ta sosyalistlerin basın açıklaması yaptığı sırada bir IŞID'linin yaptığı canlı bomba saldırısı üzerine 34 kişi öldü.¹⁸⁶ 22 Temmuz 2015'te Şanlıurfa Ceylanpınar'da 2 polis evlerinde öldürüldü¹⁸⁷ ve ardından Türk Hava Kuvvetleri PKK'ye karşı operasyonlara başladı. 24-25 Temmuz 2015'te terörle mücadele ekipleri çeşitli illerde, aralarında gazetecilerin de bulunduğu kişileri PKK, DHKP-C ve IŞID üyesi suçlamasıyla gözaltına aldılar. Bununla eş zamanlı biçimde, "Hendek operasyonu" olarak bilinen ve Polis Özel Harekat (PÖH) ve Jandarma Özel Harekat (JÖH) elemanlarının katıldığı operasyonlar başlatıldı.¹⁸⁸

Diyarbakır Lice'de şehir içine kalekol ya-

185 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/371753/Erdoğan_masayı_neden_devirdi_.html

186 https://tr.wikipedia.org/wiki/2015_Suruç_saldırısı

187 Bu cinayetin failleri olarak farklı iddialar ortaya atılmış ve PKK'yi, PKK dışındaki Kürt örgütlerini ve Gülen cemaatini suçlayan çeşitli haberler çıkmıştır: http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/327245/2_polis_evlerinde_baslarindan_vurularak_olduruldu_saldiriyi_PKK_ustlendi.html; http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/333183/PKK_dan_sehit_edilen_iki_polis_icin_flas_aciklama_Biz_yapmadik.html; <http://t24.com.tr/haber/ceylanpinarda-2-polisin-oldurulmesinde-feto-suphesi-hakim-ve-ihbarcilar-darbe-girisiminden-tutuklandi,353563>; http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/586405/Ceylanpinar_da_2_polisin_oldurulmesiyle_ilgili_Mecelis_arastirmasi_AKP_ve_MHP_oylariyla_reddedildi.html.

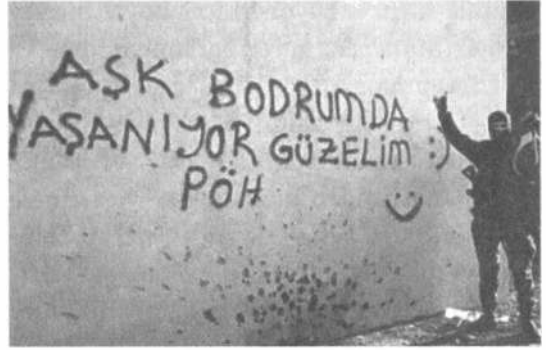
188 https://tr.wikipedia.org/wiki/Hendek_operasyonları

183 <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/29843/kurt-sorunu-yoktur-kurt-kardeslerimin-sorunlari-vardir.html>

184 O tarihte başbakan Ahmet Davutoğlu'dur.

pılmasına tepki olarak¹⁸⁹ 2015'te açılmaya başlanan hendekler nedeniyle sürekli sokağa çıkma yasaklarının hüküm sürdüğü Güneydoğu bir savaş alanına dönüşmüştü. Özellikle Cizre'de bodrumlara sığınanlara karşı top ateşi ve yakma dahil kullanılan yöntemler çok tepki yarattı. Kar maskeli PÖH ve JÖH mensuplarının duvarlara yazdığı nefret sloganları ve Türk bayrakları önünde çektiydikleri fotoğraflar internette geniş yer aldı.¹⁹⁰ Bunların arasında, şiddetin cinsel alanda da kullanıldığı izlenimini veren (ve bu yöndeki haberleri¹⁹¹ destekleyen) fotoğraflar da bulunmaktaydı.

Bu görsel malzemelerin arasında en sarsıcı olanı, Şırnak'ta Hacı Lokman Birlik adlı gencin boynundan iple bağlanmış cesedinin zırhlı polis aracı tarafından yol boyunca sü-



Görseller: Güneydoğu'da PÖH ve JÖH eylemleri.

189 HDP Ankara Milletvekili Sırrı Süreyya Önder'in Aralık 2016'da TBMM'de yaptığı konuşmaya göre, ilk hendek Lice'de kazılmış ve iki uzman çavuş rehin alınmıştır. Sebebi, Lice depreminde devletin köylülere afet evleri inşa etme sözü vermiş ve bunların hâlâ bitirilememiş olmasına karşılık şehre çok yüksek bütçeli bir kalekol yapılmaya başlanmasıdır. O sırada HDP milletvekilleri Ocalan'la sürekli görüşmektedir. Ocalan "bunu toparlayın" demiş, onun üzerine şehre giden üç HDP milletvekili uzman çavuşları alıp ailelerine teslim etmiş ve "kalekol inşaatının durdurulması şartıyla bu tarz eylem ve etkinliklerin yapılmayacağı" sözünü almışlardır. İnşaat malzemeleri kaldırılmış, halk da açtığı hendekleri kapatmıştır. S. S. Önder, yeniden bir kalekol inşaatı başlana kadar orada hiçbir olay yaşanmadığını söylemektedir (<http://t24.com.tr/haber/sirri-sureyya-onder-ilk-hendek-niye-kazildi-biliyor-musunuz,375949>).

190 Bu fotoğraflar ve videolar için toplu olarak bkz. <https://www.google.com.tr/search?q=%C3%B6zel+harekat,+ci+zre,+bodrumlar&tbm=isch&ibo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwjiNO7k8XUAhVrOpoKHWyCDJAQsAQIKA&biw=1360&bih=589> ve <https://www.google.com.tr/search?q=j%C3%B6h,+p%C3%B6h,+foto%C4%99Fraflar&tbm=isch&ibo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwi6yfbxsxUAhVGNhoKHQUTClwQ7AkIPw&biw=1360&bih=638>

191 Mehves Evin'in yazısı, <http://www.diken.com.tr/terorle-boyle-mi-mucadele-edilecek/> ve Nurcan Baysal'ın yazısı, <http://t24.com.tr/yazarlar/nurcan-baysal/terorle-mucadelede-nobellik-goruntuler,14217>

rüklendiğini gösteren video oldu.¹⁹² (Bkz. Görseller).

Bu sertleşmeye PKK'nin de bombalar patlatarak ve HDP'yi çok güç durumunda bırakarak katkıda bulunmasıyla, Kürt barış süreci tamamen terk edildi. Zaten Erdoğan da, 17 Temmuz 2015'te bayram namazın çıkışında, bu mutabakattan hiç haberi olmamışçasına şöyle dedi:

"Ben Dolmabahçe Mutabakatı ifadesini asla kabul etmiyorum. Çünkü ortada bir hükümet var, öbür tarafta da grubu olan bir siyasi parti var. Burada neyin mutabakatını,

192 03.10.2015 günü zırhlı aracın içinden polisler tarafından çekilmiş ve internete yüklenmiş olan bu videonun adresine Haziran 2017'de girmek istediğimde şu ibareyle karşılaştım: "Bu videoyla ilişkilendirilen YouTube hesabı feshedildiğinden bu video artık kullanılamıyor. Bu sorundan dolayı özür dileriz." Videonun 2018 başında serbestçe izlenebildiği adres şudur: https://odativ.com/vid_video.php?id=8DD3B

kiminle niçin sağlıyorsunuz? Böyle bir şey olamaz. Mutabakatın yeri parlamentodur.”¹⁹³

15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsünden sonra OHAL ilan edilip TBMM'nin devreden çıkarılması ve ülkenin KHK'lerle yönetilmeye başlanmasından itibaren ise, Kürtlere ve Kürt sorununa bakış tekrar değişti. 15 Temmuz teşebbüsüyle en ilgisiz kesim olan Kürtlere 1930'lardan beri uygulanan inkar ve baskı politikasına geri dönüldü.

Kayımlar Dönemi

Bu baskılar, anayasaya aykırı olarak çıkarılan KHK'lerle ve bu KHK'ler çerçevesinde belediye başkanlarının görevden alınıp yerlerine valilerin veya kaymakamların kayyım olarak atanmasıyla sürdürüldü.

Kürtlerin tahkir ve tahrik edilmesi sonucunu doğuran bu olaylardan medyaya yansımış olup tespit edebildiklerim kronolojik olarak şöyle özetlenebilir:¹⁹⁴

Haziran-Kasım 2016 arası - YÖK'ün, “Kürdoloji Bölümü” ismine izin vermemesi üzerine,¹⁹⁵ Mardin Artuklu Üniversitesinde Yaşayan Diller Enstitüsü ismiyle 10 Aralık 2009'da kurulan ve yüksek lisans eğitimi yapan bölümde Kürt dili ve edebiyatı üzerinde çalışan genç akademisyenler görevden alınarak bölüm işlevsizleştirildi.¹⁹⁶

28.07.2016 - OHAL'in 668 sayılı ikinci

KHK'siyle; aralarında Batman, Bingöl ve Şanlıurfa'da faaliyet gösteren çok sayıda kurumun bulunduğu toplam 131 yayın organı (3 haber ajansı, 16 televizyon, 23 radyo, 45 gazete, 15 dergi, 29 yayınevi ve dağıtım kanalı) kapatıldı.¹⁹⁷

01.08.2016: Cumhurbaşkanı Erdoğan, açtığı hakaret davalarını geri çekti, fakat HDP'yi bunun dışında tuttu.¹⁹⁸

21.08.2016: İstanbul Esenyurt'ta bir parkta Kürtçe türküler söyleyen gençler polis tarafından darp edildi ve tutuklandı.¹⁹⁹

28.08.2016: Diyarbakır'da polis Azadiya Welat gazetesini basarak 25 çalışanı gözaltına aldı.²⁰⁰

02.09.2016: Başbakan Yıldırım, “Çözüm falan yok artık, o fırsatı kaçırdılar” dedi.²⁰¹

13.09.2016: Mardin Derik belediyesinin Türkçe, Kürtçe ve Ermenice yazılı tabelası, kayyım olarak atanan ilçe kaymakamı Muhammed Fatih Safitürk tarafından söktürüldü.²⁰²

25.09.2016: Grup Çıglık Orkestra ekibinin üç üyesi, Tunceli'nin Pertek ilçesinde bir düğünde Kürtçe türkü okudukları için “terör örgütü propagandası” suçlamasıyla gözaltına alındı.²⁰³

197 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160727M2-1.pdf>, ek liste 2 ve 3.

198 <http://www.hurriyet.com.tr/cumhurbaskani-hdp-haric-davalarini-geri-cekiliyor-40177663> Açılan kamu davaları bu geri çekışten etkilenmemiş, devam etmiştir.

199 <http://t24.com.tr/haber/parkta-kurtce-turkuler-soyleyen-gencler-polis-tarafından-darp-edildi-ve-tutuklandı,356091>

200 <http://t24.com.tr/haber/azadiya-welat-gazetesine-polis-baskini,357262>

201 <http://www.dw.com/tr/y%C4%B1ld%C4%B1r%C4%B1m-art%C4%B1k-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCms%C3%BCreci-yok/a-19523369>

202 <http://t24.com.tr/haber/kayyım-derik-belediyesinin-3-dilli-tabelasını-kaldırttı,359717>

203 <http://www.diken.com.tr/uc-muzisyen-orgut-propagandası-iddiasıyla-gozaltında-gerekce-kurtce-sarki-soy->

193 http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/324711/Dol-mabahce_sirlari.html

194 Aşağıdaki olaylar Dr. Tarık Ziya Ekinci'nin şu yazısından esinlenip geliştirilerek toparlanmıştır: <http://t24.com.tr/yazarlar/tarik-ziya-ekinci/kurt-siyaseti-yeniden-inkar-ve-kart-kurt-gunlerine-donmekte,17288>. 15 Temmuz önceki kimi olaylar da Diyarbakırli gazeteci Mahmut Bozarslan tarafından hatırlatılmıştır.

195 <http://t24.com.tr/haber/yoke-ra.g.m.en-kurdoloji-bolmu-acildi,108431>

196 <http://www.iha.com.tr/etiket-artuklu-universitesi/>

29.09.2016: 21 Mart 2015'ten beri Türksat uydusu üzerinden yayın yapan Türkiye'nin ilk Kürtçe çocuk kanalı Zarok ("çocuk") TV, 668 sayılı KHK'yle kapatıldı.²⁰⁴ New York merkezli Gazetecileri Koruma Komitesi (CPJ) açıklama yaptı: "İktidar sahipleri bir çocuk kanalını bile ülke güvenliğine tehdit unsuru olarak görüyorsa, bu, OHAL yetkilerinin kötüye kullanıldığının göstergesidir."²⁰⁵

03.10.2016 - Fransa merkezli Eutelsat şirketi tarafından işletilen Hotbird uydusundan Belçika merkezli Türkçe yayın yapan Med Nuçe TV'nin yayını, RTÜK'ün talebi üzerine Eutelsat tarafından kesildi.²⁰⁶

06.10.2016 – Diyarbakır Sur Belediyesi-ne kayyım atanan Vali Yardımcısı Bilal Özkan, kadroları zabıta olarak 18 yıldır Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatrosunda görev yapan 5 tiyatrocuyu zabıtaya aldı.²⁰⁷

12.10.2016 - Kürtçenin Soranî, Goranî ve Kurmancî lehçelerinde ve Farsça dilinde yayın yapan, "PKK çizgisinde yayın yaptığı" gerekçesiyle RTÜK'ün kapatılmasını talep ettiği İsveç merkezli Newroz TV'nin yayını Eutelsat şirketi tarafından kesildi.²⁰⁸ (Bkz. Eutelsat ve Türkiye kutusu)

29.10.2016 - 676 sayılı KHK'yle 10 gazete, 2 haber ajansı ve 3 dergi kapatıldı. Listenin tamamına yakını; Dicle Haber Ajansı (DİHA), Jin Haber Ajansı (JİNHA) Evrensel

Kültür dergisi, Tiroj dergisi, Özgürlük Dünyası dergisi, Yüksekova Haber gazetesi, Batman Çağdaş gazetesi, Cizre Postası gazetesi ve Azadiya Welat gazetesi gibi Kürtçe yayınlardan ve Kürt yayıncılardan oluşuyordu.²⁰⁹

30.10.2016 - Diyarbakır Belediyesi eşbaşkanları Gültan Kışanak ve Fırat Anlı "örgüt üyeliği" suçlamasıyla tutuklandı.²¹⁰

05.11.2016: Dokunulmazlıkları kaldırıldıktan sonra ifade vermeye gitmeyen HDP milletvekillerine operasyon düzenlendi. 12 milletvekili gözaltına alındı. Eşbaşkanlar Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ ile İdris Baluken'in de aralarında bulunduğu 9 milletvekili tutuklandı. Demirtaş Edirne Cezaevine, Yüksekdağ Kocaeli Cezaevine götürüldü.²¹¹

16.11.2016: Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) Tunceli ve Siirt belediyeleri eşbaşkanları, "PKK'ya yönelik soruşturma kapsamında" gözaltına alındı.²¹²

17.11.2016: Mardin Büyükşehir Belediyesi Eşbaşkanı Ahmet Türk görevden alındı; Van, Mardin, Siirt ve Tunceli belediyelerine kayyım atandı; Tunceli Belediye Başkanı Mehmet Ali Bul tutuklandı.²¹³ Böylece, DBP'li 106 belediyeden 33'üne kayyım atanmış, 39 belediye eşbaşkanı tutuklanmış oldu.²¹⁴

209 <http://t24.com.tr/haber/iste-khk-ile-kapatilan-gazete-dergi-ve-haber-ajanslarinin-tam-listesi>, 367965

210 <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201610301025547111-firat-anli-gultan-kisanak-tutuklama/>, Aralık 2017 sonu itibarıyla bu iki eşbaşkan tutukluymdu.

211 http://www.ntv.com.tr/turkiye/hdpye-terror-operasyonu-figen-yuksekdag-veselahattin-demirtastutuklandi,j5anh0QoGUC4skT1K_Leaw

212 <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37996486>

213 <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38009088> 07.07.2017 tarihi itibarıyla kayyım atanan belediyelerin sayısı 85 olmuştur (<http://www.diken.com.tr/diyarbakir-merkezde-kayyim-atanmayan-tek-belediyenin-baskani-na-partiden-ihrac/>)

214 HDP Parti Sözcüsü Ayhan Bilgen şu bilgiyi vermiştir: "3'ü büyükşehir, 5'i il olmak üzere 34 yerde kayyım atandı. 52 belediye görevden alma oldu. 39 belediye

lemek/

204 <http://www.hurriyet.com.tr/kapatilan-kurtce-cocuk-kanalı-zarok-tv-kararı-40235015>.

205 Bu kapatma kararı RTÜK tarafından bir süre sonra geri alınacaktır: <http://www.dw.com/tr/zarok-tv-nin-kapat%C4%B1lma-karar%C4%B1-kald%C4%B1r%C4%B1ld%C4%B1/a-36295239>.

206 <http://bianet.org/bianet/medya/179258-med-nuce-tv-nin-yayini-kesildi>

207 <http://www.hurriyet.com.tr/sur-belediyesine-atanan-kayyum-tiyatroculari-40241685>

208 <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37631687>

Eutelsat ve Türkiye

Teknik Konular

Açılımı, "Uydular Aracılığı ile Haberleşme Avrupa Teşkilatı" olan Eutelsat, 1977'de hükümetlerarası resmî bir örgüt olarak Avrupa'da uydular üzerinden telekomünikasyon altyapısı oluşturmak ve işletmek için kurulmuştur. Telekomünikasyon sektöründeki genel özelleştirme dalgasıyla birlikte faaliyetleri, Temmuz 2001'de, Fransa merkezli özel Eutelsat Anonim Şirketine devredilmiştir. Türkiye, Eutelsat sözleşmesine 1985'te katılmıştır.¹

Kısa zamanda büyüyen şirket; 90'lardan itibaren tüm Avrupa'ya ilaveten Ortadoğu'ya, Afrika'ya, Hindistan'a ve Asya-Amerika kıtalarının büyük bölümüne hizmet vermeye başlamıştır. Bugün gelir açısından dünyanın en büyük üç uydu operatöründen biridir. Eutelsat'ın uyduları, 6.000 TV ve 1.100 radyo istasyonunu kablo ve uyduyla 274 milyonu aşkın eve dağıtmakta, ayrıca, her türlü medya ve internet iletişimiyle ilgilenmektedir.²

Çeşitli stüdyolardan yapılan yayınlar, *uplink* denilen ve Eutelsat'tan farklı şirketlerce yönetilen yer istasyonlarına gitmekte, oradan Eutelsat'ın uzaydaki uydularına yönlendirilmektedir.

Şirketin Türkiye'yle ilişkileri

Eutelsat Türkiye'de; Turkcell, Türk Telekom ve Digitürk'le ortak yatırımlara sahiptir. Bunun yanı sıra, Türkiye'ye, 2018 için Türksat 5A, 2019 için Türksat 5B ve 2020 için Türksat 6A uydularını hazırlamaktadır ve bu işler için 1 milyar dolarlık ya-

tırımla Skylogic Eurasia Teleport adlı bir şirket kurmuştur. Skylogic, İstanbul'da "Comsat Türkiye" adlı taşeron şirketi aracılığıyla kuracağı VSAT (iki yönlü küçük çanak anten) altyapısıyla, başta TSK ve Emniyet teşkilatı olmak üzere Türkiye'deki tüm resmî kullanıcıların iletişim ihtiyacını karşılayacaktır.³

Ortadoğu ve Afrika pazarlarına da Türkiye üzerinden giriş yapan Eutelsat, Türkiye ve tüm Ortadoğu ülkelerinde kablosuz internet erişim hizmetlerini ve sistemin bakım-yenilenme çalışmalarını, taşeronları olan Türk Telekom ve Comsat Türkiye eliyle yürütmektedir.

Kürt TV Yayınlarını Durdurma Konusu

Uplink şirketleri yayını durdurmak için geçerli bir mahkeme kararı veya belge istedikleri halde, teknik olarak son sözü söyleme yetkisi Eutelsat'tadır. Eutelsat bu yetkiye dayanarak, Med Nuçe TV ve Newroz TV'nin yayını kesmiştir. Bunun üzerine bu iki TV, Eutelsat'ın merkezi Paris'te olduğu için, Paris Ticaret Mahkemesine başvurmuşlardır.

Eutelsat Mahkeme'ye, Türkiye'nin 1993'te taraf olduğu⁴ Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi'ne göre "ulusal güvenliği tehdit edici yayınlar" yapıldığına ilişkin bir RTÜK yazısı sunmuş ve Türkiye'nin böyle bir talepte bulunmaya hakkı bulunduğunu bildirmiştir.

Paris Ticaret Mahkemesi Eutelsat'ın itirazlarını reddetmiş ve bu işlemin medya özgürlüğüne aykırı olduğuna, yayın durdurma kararının Eutelsat'ın değil, Belçika ve İsveç makamlarının yetkinde bulunduğuna, Med Nuçe ve Newroz TV'ye 300.000 Euro tazminat ödenmesine ve yayınla-

1 Uydular Aracılığı ile Haberleşme Avrupa Teşkilatı (EUTELSAT) Sözleşmesi ve İşletme Anlaşmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun, no. 3173, Resmî Gazete tarih 04.04.1985 no. 187 (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc068/kanuntbmmc068/kanuntbmmc06803173.pdf).

2 <https://en.wikipedia.org/wiki/Eutelsat>

3 <http://imp-news.com/tr/news/31482/kurd-kanallari-icin-tarih-tekerrur-edebilir>

4 Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, no. 3915, Resmî Gazete tarih 07.11.1993, no. 21751, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc077/kanuntbmmc077/kanuntbmmc07703915.pdf

rın hemen başlaması gerektiğine karar vermiştir. Eutelsat temyize gitmiştir. Mahkeme daha sonra verdiği bir kararla bu tazminat miktarının 90.000 Euro'luk bölümünün nakde çevrilmesine hükmetmiştir.

Dava sürerken Kürt TV'leri, daha önceden lisansını alıp yedekte tuttıkları News Channel'i devreye sokmak istemişlerdir. Eutelsat bunun üzerine Kürt TV'lerine anlaşma önermiş ve yapılacak yeni sözleşmeye, mahkemeye gitmeme şartının konmasını istemiştir. Kürt TV'leri, hukuk dışı olduğunu söyleyerek bu şartı reddetmişler ve News Channel üzerinden yayına devam etmişlerdir.

Bunun ardından Eutelsat, News Channel'la birlikte Sterk ve Ronahi TV'lerini de kapatmak için teşebbüse geçmiştir. Bu teşebbüs, Avrupa ve

Fransız medya örgütlerinin protestoları ve Avrupa Parlamentosundaki çeşitli parti gruplarının girişimleri nedeniyle uygulamaya konulamamıştır. Her üç kanal da Haziran 2017 itibarıyla yayınlarını sürdürmektedir.⁵

Özel teşebbüs olmasına rağmen Eutelsat'ın resmî bir Avrupa kurumu görünümünde ve gücünde olması ve Türkiye'yle parasal ilişkileri, Paris Ticaret Mahkemesinin kararına rağmen direnebilmesine imkan tanımaktadır. Temyiz mahkemesinin vereceği karar, Avrupa hukuku ile Avrupa kapitalizmi arasında hangisine ağırlık verileceği açısından önemli bir içtihat teşkil edecektir.

5 Koray Düzgören'in 06.05.2017 tarihli yazısı (<https://www.artigercek.com/rusveti-al-kurt-tv-lerini-yasakla>) ve kendisiyle yaptığım 21.06.2017 tarihli görüşme.

24.11.2016: Ahmet Türk "terör örgütüne destek"ten tutuklandı.²¹⁵

04.12.2016: HDP Iğdır Milletvekili Mehmet Emin Adıyaman, barış sürecinde yaratılan olumlu havanın OHAL dönemindeki KHK'lerle sona erdirildiğini, özellikle 677 sayılı KHK'nin,²¹⁶ Kürtçe dil öğreten okulları ve dernekleri vurduğunu, Kürtçenin günlük yaşamda dahi konuşulmasının, yazılmasının, öğrenilmesinin yasaklandığını söyledi. Adıyaman'ın kapatıldığını belirttiği kurumlar arasında şunlar da bulunuyor:

1) Diyarbakır'da 5-11 yaş grubu çocuklara Kürtçe eğitim vermek için Eylül 2014'te açılan Ferzad Kemanger ilkokulu ve Kürtçe

eğitim veren Ali Heriri İlkokulu;

2) 2006'da, merkezi Diyarbakır'da olmak üzere farklı illerde 37 şube açan, bugüne kadar on binden fazla kişinin Kürtçenin çeşitli lehçelerinden sertifika almasını sağlayan, Kürt kültürünü araştırma ve geliştirme üzerine çalışan KURDİ-DER;

3) 2004'te Ankara'da kurulan ve iki bini aşkın kişiye dil eğitimi veren KÜRD-DER (Kürt Kültürünü Araştırma Derneği);

4) Cizre'de 2014'te açılan, fakat 2016'da Cizre Belediyesine atanan kayyım tarafından eğitim faaliyeti durdurulan Dibistana Sere-tayî Bêrivan adlı kuruluş;

5) Diyarbakır'da belediyelerin 2014'te faaliyete geçirdiği, çocuklara 2015'te Kurman-cı, Zazaki ve İngilizce eğitim veren,²¹⁷ eğitim müfredatı Milli Eğitim Bakanlığı tarafından denetlenen Zarokistan ("çocuk yurdu") adlı

eşbaşkanı tutuklandı." <http://haber.sol.org.tr/toplum/dbp-bilancosu-39-belediye-es-baskani-tutuklandi-33-yerde-kayyim-atandi-176105>

215 <http://www.dw.com/tr/ahmet-t%C3%BCrk-tutukland%C4%B1/a-36509850>

216 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161122-1.htm>, ek liste 6.

217 <http://t24.com.tr/yazarlar/nurcan-baysal/kurt-cocuklaryuvaya-mi-donuyor,12557>

kreşler (kreş, anaokulu vb. çocuk eğitim ve gözetim kurumları).²¹⁸

20.12.2016 - Son bir yılda Demokratik Bölgeler Partisinden (DBP) 69 belediye eşbaşkanı tutuklandı, 50 belediyeye kayyım atandı, en az 3.051 parti yöneticisi tutuklandı.²¹⁹

31.12.2016: Musa Anter ve İsmail Beşikçi'nin kurucusu olduğu İstanbul Kürt Enstitüsü kapatıldı.²²⁰

05.01.2017: Ankara Etimesgut Kaymakamı iken Diyarbakır Büyükşehir Belediyesine kayyım atanan Cumali Atilla, Kürtçe tiyatro yapan Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatrosu oyuncularının sözleşmelerini feshetti ve 31 oyuncu işten çıkartıldı.²²¹

07.01.2017: Diyarbakır Kayapınar kaymakamı iken belediyeye kayyım atanan Mustafa Kılıç, Şırnak Uludere ilçesi Irak sınırında TSK uçakları tarafından 28.12.2011'de düzenlenen operasyonda ölen 34 kişinin adlarının yazılı olduğu Roboski Anıtı'nı söktürdü.²²²

Aynı gün, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi kayyımı Cumali Atilla da, Büyükşehir Belediyesi önündeki iki adet Lamassu heykelini kaldırttı.²²³

218 <http://t24.com.tr/haber/khklar-kurtce-dil-ogreten-okullari-ve-dernekleri-vurdu,374790>

219 <http://www.diken.com.tr/dbpli-50-belediyeye-kayyim-atandi-69-belediye-es-baskani-da-tutuklu/>

220 <http://t24.com.tr/haber/musa-anter-ve-ismail-besikcinin-kurucusu-oldugu-istanbul-kurt-enstitusu-de-kapatildi,380383>

221 <http://www.demokrathaber.org/kultur-sanat/kayyim-kurtce-tiyatro-yapan-oyuncularin-isine-son-verdih77883.html>

222 <http://www.hurriyet.com.tr/roboski-aniti-kaldirildi-40329987>. Uludere saldırısı için bkz. Oran, "Uludere Olayı" kutusu, TDP-III, s. 117.

223 <https://www.evrensel.net/haber/303064/diyarbakir-belediyesi-onunde-duran-2-heykel-kaldirildi>. İnsan başlı, kartal kanatlı ve boğa/aslan vücutlu mitolojik bir yaratık olan Lamassu, Asur döneminde anıtsal yapıların koruyucusu olarak biliniyordu.

12.01.2017: Van'ın Çatak Belediyesine kayyım atanan ilçe kaymakamı Hacı Asım Akgül, ilçeden geçen çayın üzerindeki köprü korkuluklarının yeşil, sarı ve kırmızı renklerini kırmızı-beyaz olarak değiştirterek Türk Bayrağı çizdirdi.²²⁴

18.02.2017: Diyarbakır kayyımı Cumali Atilla, kentin Asurcadan gelme adı²²⁵ Amed'den kaynaklanan Amedspor'un isminin değiştirilmesini, aksi halde kulübe ayrılan maddi desteğin kesileceğini söyledi.²²⁶

20.02.2017: Aydın Anadolu İmam Hatip Lisesi birinci sınıf öğrencisi 14 yaşındaki Y.B. ve 5 sınıf arkadaşı hakkında, Kürtçe müzik dinleyip halay çektikleri gerekçesiyle okul yönetimi tarafından suç duyurusunda bulunuldu. Y.B. ve arkadaşları sevk edildikleri adliyede adli kontrol şartıyla serbest bırakıldı.²²⁷

25.2.2017: Şırnak'ın Cizre Belediyesine kayyım atanan ilçe kaymakamı Ahmet Adanur, 2007'de ölen Cizreli Kürt siyasetçi Orhan Doğan'ın anıtını yıktırdı.²²⁸

27.02.2017: Diyarbakır Kayapınar Belediyesi Kayyımı Mustafa Kılıç makam odasında basın toplantısı düzenledi. Belediye'nin Cigerxun Kültür Merkezi kütüphanesinin yanı sıra Peyas, Fırat, Medya, Mezopotamya ve Barış mahallelerindeki bilgi evlerinin kütüphanelerinden toplanan dergi ve kitapları, "Zerdüştlük, Marksizm, Leninizmi, dağdaki insanların hayatlarını, Yahudiliği ve Hristi-

224 <http://t24.com.tr/haber/kayyim-sari-kirmizi-yesil-kopruyu-boyatti,382731>

225 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Diyarbakır#Etimoloji>

226 <http://www.diken.com.tr/kayyimdan-amedspora-isminizi-degistirin-yoksa-butceyi-keseriz/>

227 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/680609/Mudur_sikayet_etti_Kurtce_muzik_dinleyen_liseli_terror_propagandasi_ndan_mahkemeye_cikarildi.html

228 <https://www.evrensel.net/haber/309764/cizrede-kayyim-orhan-dogan-anitini-da-yikti>

yanlığı anlatan, bu toprakların değeri olan İslam inancı ile kendi kültürümüz ile zerre kadar ilgisi olmayan örgütsel suç kitapları” olarak takdim etti.²²⁹

27.03.2017: Beşiktaş Belediyesi, Hakkari’yle kardeş belediye olunduğunda, ilçedeki Barış Sokağı’nın adını, Kürtçe barış anlamına gelen “Aşıti” kelimesini de ekleyerek 2015’te “Barış-Aşıti Sokağı” olarak değiştirmişti. Hakkari’de bulunan bir caddeye de “Beşiktaş” ismi verilmişti. Aradan 1,5 yıl geçtikten sonra İçişleri Bakanlığı Beşiktaş’taki isim hakkında inceleme başlattı.²³⁰

29.03.2017: Dersim Belediyesine kayyım atanan Tunceli Valisi Osman Kaymak, çatışmalarda öldürülen PKK’lilerin cenazelerinin yıkanmaması ve defin işlemi yapılmaması talimatını verdi. Newroz’da öldürülen Kemal Kurkut’un cenazesinin yıkanmasına ve defin işleminin yerine getirilmesine de AKP’li Battalgazi Belediyesi izin vermemişti.²³¹

30.03.2017: Diyarbakır’ın Yenişehir ilçesindeki Mervani Parkında bulunan ve Mervani tarihini anlatan kabartmalar kayyım talimatıyla kırıldı.²³²

31.03.2017: Van’ın Bahçesaray ilçesinde “Bêjin Na” (“hayır deyin”) şarkısı eşliğinde ilçeyi gezen HDP’nin seçim aracına “Yasaklı parça çaldığı” gerekçesiyle el konuldu. İzmir’de de HDP’nin seçim otobüsü ses sistemi ruhsata işlenmediği gerekçesiyle 15 günlüğüne bağlandı.²³³

28.04.2017: Diyarbakır’da halk arasında protokol yolu olarak bilinen Elazığ yoluna Büyükşehir Belediyesince dikilen kırmızı ve sarı lalelerden sarı olanların, çimenlerle birlikte ‘yeşil, sarı, kırmızı’ görüntüsü verdiği için söküldüğü iddia edildi. Kayyım yönetimindeki belediyenin yetkilileri ise, kentin başka yerine ekilen sarı lalelerin yerinde durduğunu, ama Elazığ yolundaki sarı lalelerin yağmur nedeniyle döküldüğünü söyledi.²³⁴

07.05.2017: Düğün konvoyunda sarı, kırmızı, yeşil mendil sallayan kişiler Adana’da gözaltına alınarak Terörle Mücadele Şubesine götürüldü.²³⁵

19.05.2017: İlçeden geçen çayın üzerindeki köprüünün yeşil-sarı-kırmızı renklerini Ocak ayında kırmızı-beyaz olarak değiştirip Türk bayrağı çizdirmiş olan Van Çatak kaymakamı ve belediye kayyımı Hacı Asım Akgöl, “Westaniya Parezer Tahir Elçi” adlı parkın ismini, 2016’da yaşamını yitiren korucu Ali Ogün’e atfen “Şehit GK Ali Ogün Parkı” olarak değiştirdi.²³⁶

28.05.2017: DBP’li Kayapınar Belediyesi-ne kayyım atanan Kaymakam Mustafa Kılıç, “Kompleksa Werzîşê Ya Amedê” adlı spor kompleksinin adını “Şehit Polis Halit Gülser Spor Kompleksi” olarak değiştirdi.²³⁷

04.06.2017: KCK Türkiye Meclisi ana davasının gerekçeli kararı açıklandı. Kararda, bir dönem krize yol açan Kürtçe savunma talepleriyle ilgili olarak hazırlanan “Kürtçe-Türkçe tercüme bilirkişi raporu” masrafı-

229 <https://www.artigercek.com/sansurcu-kayyum-kitapları-toplattı/>

230 <http://t24.com.tr/haber/15-yil-sonra-suc-oldu-besiktas-sokaga-kurtce-isim-verilmesine-inceleme,395826>

231 <https://www.artigercek.com/kayyum-cenazelerin-yikanmasına-izin-vermiyor/>

232 <https://www.evrensel.net/haber/314143/mervani-kabartmaları-kayyım-talimatıyla-kırıldı>

233 <http://t24.com.tr/haber/hdpnin-van-ve-izmirde-seçim-araclarına-el-konuldu,396797>

234 <http://www.hurriyet.com.tr/diyarbakir-protokol-yolundaki-sari-lalelere-40442870>

235 <http://t24.com.tr/haber/dugun-konvoyunda-sari-kirmizi-yesil-mendil-sallayan-kisiler-gozaltina-alindi,403108>

236 <http://www.diken.com.tr/kayyimin-toplumsal-hafiza-ayari-parktan-tahir-elci-gitti-korucunun-ismi-geldi/>

237 <http://1habervar.com/kayyumun-degismeyen-icraatları-kurtce-spor-komplesine-turkce-isim,9930>

nın sanıklar tarafından ödeneceği ve toplam 60.000 lira olduğu belirtildi.²³⁸

11.06.2017: 21 Kasım 2004'te Mardin Kızıltepe'de, güvenlik güçlerince babasıyla beraber evinin önünde 13 kurşunla öldürülen 12 yaşındaki Uğur Kaymaz'ın Kızıltepe'deki heykeli, belediyeye kayyım atanan Kızıltepe Kaymakamı Ahmet Odabaş tarafından kaldırıldı.²³⁹ Uğur Kaymaz'ın Diyarbakır Sur'daki heykeli Mayıs 2015'te "kimliği belirsiz kişi veya kişiler" tarafından yıkılmıştı.²⁴⁰

26.06.2017: Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesinde türbesi bulunan Kürt şair ve filozof Ehmedê Xani'nin (1650-1707) anıtı, kaymakam iken belediyeye kayyım atanan Ulaş Akhan tarafından yıktırıldı.

27 Mart 2014'te Van'da konuşan Erdoğan, "Van'ı yakından ilgilendiren bir müjde vereceğim. Daha önce Kültür ve Turizm Bakanlığımız, Ahmed-i Hani'nin Mem u Zin adlı kitabını, çok güzel şekilde Kürtçe ve Türkçe bastı. Şimdi de Vanlı değerli bir âlimin,

Faki Teyran'ın Divanı'nı Türkçe ve Kürtçe olarak bakanlığımız eliyle basıyoruz. Bunu da biz yapıyoruz" demişti.²⁴¹

13.07.2017: Diyarbakır Kayapınar'daki Cegerxwin Kültür Merkezinin tabelası söküldü. Merkeze, '15 Temmuz Millet Kültür Merkezi' adı verileceği öğrenildi.²⁴²

31.08.2017: Van'da Rojin Kadın Yaşam Merkezinin adı kayyım tarafından "Kadın Yaşam Merkezi" olarak değiştirildi. Yeni dönemde faaliyete açılacak olan merkezde Kur'an kursu verilecek.²⁴³

28.09.2017: Lice Belediyesinin yeni kayyımı Sinan Başak, ilçede 2009'da koyun otlattığı sırada Tapantepe karakolundan atılan havan mermisiyle ölen 12 yaşındaki Ceylan Önkol'un anısına yapılan parkın ismini çocuğun 8. ölüm yıldönümünde değiştirdi. Parkın yeni adı, PKK'nin bombalı saldırısında yaşamını yitiren 13 yaşındaki bir çocuğa atfen "Fırat Simpil Parkı" oldu.²⁴⁴

01.10.2017: Lice Belediyesi Kayyımı Sinan Başak, 2013'te kalekol protestolarında güvenlik güçlerinin açtığı ateşle ölen 19 yaşındaki Medeni Yıldırım'ın adını taşıyan parkın ismini "15 Temmuz Şehitler Parkı" olarak değiştirdi.²⁴⁵

238 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/754102/KCK_ana_davasinda_gerekceli_karar_aciklandi_Kurtce_savunmanin_bedeli_60_bin_tl.html. Hatırlatma: Lozan Md. 39/5, mahkemelerde kendi dilini kullanma hakkını getirmektedir: "Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır."

239 <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/18715/kayyum-belediyegugur-kaymaz-heykelini-kaldirtti>. Sanık polisler tutuksuz yargılanmış ve "meşru müdafaa" gerekçesiyle beraat etmişlerdi. Bu olay hakkında AIHM, AIHS'nin yaşama hakkını düzenleyen 2. Maddesinin ihlal edildiğine Şubat 2014'te karar verdi ve Türkiye'yi maddi ve manevi tazminata mahkum etti (<http://www.hurriyet.com.tr/aihm-kaymaz-davasinda-turkiyeyi-mahkum-et-ti-25887614>). Uğur Kaymaz'ın belediyede temizlik işçisi olarak çalışan ve davayı açan annesi Makbule Kaymaz, 23.11.2016 tarihli KHK'yle işinden ihraç edildi (<http://t24.com.tr/haber/ugur-kaymazin-annesi-oglu-nun-oldurulmesinin-yil-donumunde-khk-ile-ihrac-edildi,372569>).

240 <http://www.milliyet.com.tr/hdp-ve-dbp-liler-yikilan-ugur-kaymaz-diyarbakir-yerelhaber-772222/>

241 <https://www.artigercek.com/erdogan-in-dilinden-bir-zamanlar-ehmede-xani>

242 <https://www.artigercek.com/kayyum-cegerxwin-in-tabelasini-soktu>

243 <https://www.artigercek.com/kayyum-kadin-merkezinden-rojin-adini-kaldirdi>. Kadınların eşitliği ve korunması konusunda yıllar boyu yapılmış reformların kayyımlar tarafından kaldırılması hakkında bkz. Nurcan Baysal'ın yazısı, <http://t24.com.tr/yazarlar/nurcan-baysal/kayyum-kadınlar-ve-8-mart,16727>. Tümüne kayyım atanan Van belediyelerinde kadınlarla ilgili isimlerin kaldırılması hk. bkz. <https://www.gazetesujin.net/tr/2017/06/van-belediyelerinde-kadının-adi/>

244 <http://www.demokrathaber.org/guncel/lice-belediyesi-kayyimi-ceylan-onkol-parki-nin-adini-kaldirdi-h90317.html>

245 <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/836040/>

02.10.2017: Diyarbakır'ın Yenişehir Belediyesi Kayyımı Serdar Kartal, Kürtçe yazan edebiyatçı Mehmed Uzun adına yapılmış parkın tabelasını ölümünün 10. yılında indirtti ve "Hilbe Ağı"nın ("Ağı Marşı") bir dörtlüğünün ve Kürtçe harflerin bulunduğu kitap anıtını kaldırttı.²⁴⁶

14.11.2017: Hakkari'nin Yüksekova Belediyesine kayyım atanmış ilçe kaymakamı Mahmut Kaşıkçı, belediye binasında asılı Kürtçe-Türkçe tabelayı, İçişleri Bakan Yardımcısı Mehmet Ersoy'un ilçeyi ziyareti öncesinde "T.C. Yüksekova Belediyesi" olarak değiştirtti.

03.12.2017: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından, engelli çocukların anadillerinde yazılmış kaynaklara ulaşabilmelerini sağlamak amacıyla 2014'te kurulan Sesli Kütüphane, belediyeye atanan kayyım tarafından kapatıldı ve belediye web sitesine yüklenen sesli kitaplara erişim engellendi.²⁴⁷

07.12.2017: Silvan Belediyesine kayyım atanmış Adem Çelik, 23 taziye evinin anahtarlarını "propaganda yapıyor" gerekçesiyle topladı. Taziye kuracak aileler anahtar al-

mak için başvurduklarında kaymakamın yanıtı: "Öldürülen teröristlerin cenazeleri için güvenlik gerekçesiyle taziye evlerinin anahtarını vermiyoruz."²⁴⁸

15.02.2018: 1980'lerde göçe zorlandıktan sonra yeniden köylerine dönmeye başlayan Ezidilerin Nusaybin'in Kaleli köyünde yaptırmakta olduğu iki katlı taziye evi Mardin Büyükşehir Belediyesi kayyımınca mühürletildi. İnşaata başlanacağı belirtildi.²⁴⁹

* * *

İçişleri Bakanı Soylu'nun açıklamasına göre, kayyım atanmış belediye sayısı Şubat 2017'de 79 iken, 11 Ekim 2017 itibarıyla 101'e ulaşmıştı. Bunların içinde yalnızca 8 tanesi FETÖ soruşturmalarıyla ilgili olup diğer belediye başkanları "PKK'yle iltisaklı" ilan edilmişti.²⁵⁰

Kasım 2017 sonunda, Diyarbakır'da kayyım atanmamış 1 tane belediye kalmıştı.²⁵¹

Kayyım_calisiyor..._isimlerine_bile_tahammul_yok.html

246 <https://www.artigercek.com/mehmet-uzun-parki-nin-tabelasi-da-indi>

247 <https://www.artigercek.com/kayyim-engelli-cocuklar-icin-acilan-sesli-kutuphane-yi-kapatti>

248 <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2017/12/11/silvanda-taziye-evlerinin-kullanimi-kaymakam-iznine-baglandi/>

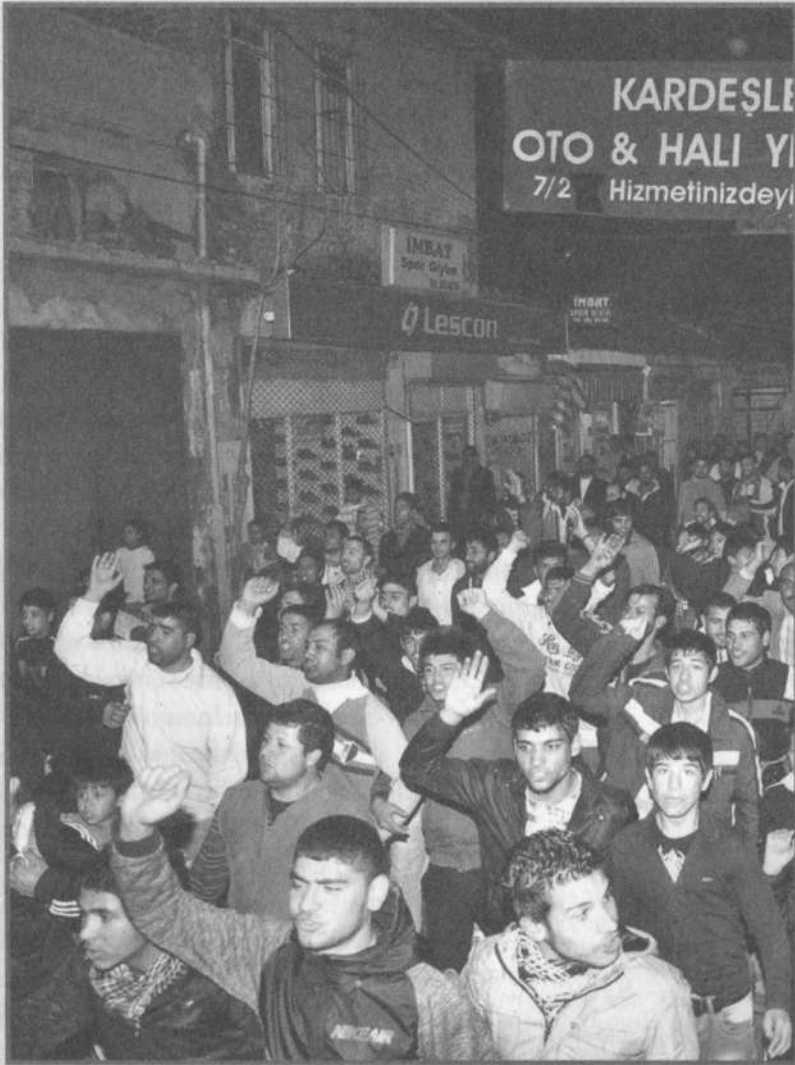
249 <https://www.artigercek.com/kayyimdan-ezidilerin-taziye-evini-yikma-karari>

250 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/842772/101_belediyede_secilmisler_devre_disi..._Soylu_dan_kayyim_itarafi.html

251 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/759872/Diyarbakir_da_kayyim_atanmayan_tek_belediyenin_3_dilli_Ramazan_afisleri_toplatildi.html

DOKUZUNCU BÖLÜM

Türkiye'deki Azınlık Uygulamasının Tahlili



Manisa'nın Selendi ilçesinde 5-6 Ocak 2010 gecesi, ilçede 35 yıldır yaşayan 75 kişilik Roman topluluğu yaklaşık bin kişinin saldırısına uğradı.

<http://i.hurimg.com/i/hurriyet/75/590x332/567aeedc67b0a90320b6a79b.jpg>

Türkiye’de azınlıklara ilişkin zihniyet ve uygulamalar, çok özetle söylemek gerekirse, hüznün vericidir.

Bu durum, 2001-2004 arasında çıkarılan AB Uyum Paketleri’yle bir ölçüde azalmıştır. Fakat bu hızlı ve radikal reform süreci 2004 sonunda kesilmiştir. 01 Ekim 2004’te “Azınlık Raporu” basın toplantısında saldırıya uğramış,¹ ardından da insan ve azınlık hakları ciddi bir baskı altına girmiştir.

Ardından, adım adım geriye dönüş başlamıştır. Gayrimüslimlerin saldırıya uğramalarına, öldürülmelerine, Romanlara ve Kürtlere linç girişimlerine kadar uzanan bir “sokak milliyetçiliği” dalgası Türkiye’yi sarmıştır.

Kürt sorununun da etkisiyle mevzuatta, ülkedeki bu havaya paralel düzenlemeler yapılmıştır. TCK Md. 301 kullanılarak, eleştirilerin “Türklüğe ve devlet organlarına hakaret” gerekçesiyle susturulması kolaylaştırılmıştır. 2006’da TMK, özgürlükleri ciddi bi-

çimde kısıtlayacak şekilde değiştirilerek “terör suçu”nun alanı çok büyük ölçüde genişletilmiş, terörün tanımı bulanıklaştırılmıştır. AB Uyum Paketleri çerçevesinde hapis yerine para cezasına dönüştürülmüş olan basın suçlarında yine hapis cezasına dönülmüş, savunma hakkı kısıtlanmış, güvenlik güçlerinin silah kullanma yetkisi genişletilmiş, 15 yaşından büyük çocuklar da “terör suçlusu” sayılarak yetişkinlerle aynı usullere ve muamelelere tabi tutulmaya başlanmıştır.²

Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından “Allah’ın büyük bir lütfu” olarak nitelenen³ 15 Temmuz 2017 darbe girişiminin ardından gelen ve bu girişim bahane edilerek⁴

2 Bkz. “Mithat Sancar ve Samim Akgönül, “Türk Ceza Kanunu Md. 301 (eski 159) Değişiklikleri” tablosu, TDP-III, s. 715 ve Mithat Sancar, “Terörle Mücadele Kanunu ve 2006 Değişikliği” kutusu, TDP-III, s. 743.

3 16.07.2016’da İstanbul’a indiğinde havalimanında düzenlediği basın toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan, darbe girişimi için “Allah’ın bize büyük bir lütfudur” demiştir (<http://www.dw.com/tr/erdogan-istanbulda-aciklama-yapti/a-19403922>).

4 Bkz. Sekizinci Bölüm’ün sonundaki III) Reformların 2016 OHAL İlanından Sonraki Durumu başlığı.

muhalefeti yok etmeye yönelik baskı dönemi ise, demokrasi açısından çok vahim bir devir olmuştur.

Bu durumun ortaya çıkış nedenlerini araştırınca şunları görüyoruz:

I) TÜRKİYE'DE AZINLIKLARLA VE DEMOKRASİYLE İLGİLİ ZİHNİYET

İdeolojisi ne olursa olsun; bilim insanından politikacısına, gazetecisinden yüksek yargıcına kadar çok sayıda ilgili, sorumlu ve görevli, ve tabii ki ayrıca sokaktaki insan, Türkiye'deki azınlık ve demokrasi konusunu çok dar bir biçimde ele alan ve reformlara inatla direnen bir zihniyete sahiptir.

Zihniyetin inatla direnmesinin temel sebebini iki noktada özetlemek mümkündür:

1) Osmanlı duraklamayla birlikte yenilmeye başlamış ve bunun sonucunda özellikle 93 Harbinden sonra milyonlarca göçmen Anadolu'ya sığınmıştır. Neticede, Müslüman Türk'ün kafasında Osmanlı'yı batıran Hristiyan devletler ile içerideki Hristiyan ahalî özdeş hale gelmiş ve neredeyse eşit derecede düşman konumuna girmiştir. Bunun da etkisiyle şekillenen bir milliyetçilik ve ulusalcılık anlayışı ülkeye hakim olmuştur.

Bu milliyetçi anlayış, 1925 Şeyh Said ayaklanmasından sonra, Kürtleri de ötekileştiren bir ortam yaratmıştır.

2) Temeli dinsel ayrımcılık olan Millet Sistemi'nde Gayrimüslimler çok alanda özerktir ama ikinci sınıftır. 1454'te başlayan bu sistem, laik olsun olmasın her Müslüman Türk'ün "beyinsel işletim sistemi" olmuş ve bugüne ulaşmıştır.

Bugün uygulanan azınlıklar ve azınlık hakları mevzuatı ise, Millet Sistemi'nden etkilenmiş olan 1923 Lozan'dan kalmadır. Dahası, Lozan metninin eksik ve yanlış uygulanmasının yanı sıra, Türkiye'nin 1923'ten günümüze kadar imzaladığı uluslararası insan ve azınlık hakları sözleşmeleri, ayrıca, bu konuda dünyada süregelen gelişmeler, yok sayılmaktadır.

Bu duruma, örneğin negatif hak-pozitif hak gibi kimi en temel terim ve kavramların başta Yargı olmak üzere karar vericiler tarafından bilinmemesi veya dikkate alınmaması da eklenince,⁵ çok olumsuz bir tablo ortaya çıkmaktadır.

A) Zihniyetin Temel Kalıpları

Bu zihniyetin temel ortaya çıkış biçimleri şöyle özetlenebilir:

Millet konusunda "teklik" ile "birlik" aynı şey addedilmekte, Müslüman-Türk başatlığına hâle getireceği düşünülen her türlü farklı nitelik ve davranış reddedilmekte, yasaklanmakta, cezalandırılmaktadır.

Bu yasaklamaların, nesnel bir parçalanma tehlikesini önlemekle ilgisi yoktur. Çünkü, ortada parçalanma ve şiddete başvurma gibi durum ve olasılıkların hiç bulunmadığı olaylarda da (ör. Süryanilerin durumu, çocuklara konulan Melisa adı, vb.) sorun aynıdır: Tahammül edilemeyen ve yasaklanan, bizatihi, her türlü "farklılık"tır.

Bu vahim zihniyet durumunun son zamanlarda zuhur eden belki de en sivri göstergesi, Kasım 2017'de Ankara, İstanbul ve Mardin'de LGBTİ etkinliklerinin "kamu dü-

5 Bkz. Yedinci Bölüm, **Kürt Meselesinden Kapatılan Partiler ve AIHM** altbaşlığı.

zeni ve güvenliği” gerekçesiyle yasaklanmalıdır. Örneğin, Beyoğlu Kaymakamlığının resmî internet sitesinden bu konuda yapılan açıklama şöyledir:

“Anayasal düzene ve genel ahlaka aykırı olabileceği, kamu düzeni ve güvenliği açısından açık ve yakın tehlike oluşturabileceği için, kamu düzeni ve güvenliğinin sağlanması, başkalarının hak ve hürriyetlerinin korunması ve suç işlenmesinin önlenmesi amaçlarıyla (...) müsaade edilmeyecektir.”⁶

Türkiye’deki bu vaziyet yalnızca yöneticilerle ilgili değildir. Yönetilenlerin/halkın da en azından yarısının; tarihsel, eğitsel, psikolojik, ekonomik, sosyal, sınıfsal, kişisel menfaat gibi sayısız etken yüzünden demokrasiyle, hukukla, çoğulculukla en ufak ilgisi yoktur.

Böyle bir durumda genel manzara, ülkede yalnızca Gayrimüslimlerin görünür olmasını ve Kürt milliyetçiliğini önlemek değil, bizzat çoğulculuğu yani demokrasiyi önlemek biçiminde ortaya çıkmaktadır.

* * *

6 Ankara Valiliği, KuirFest ortaklığıyla yapılacak Alman LGBTİ Film Günleri’ni ve ardından da kentteki tüm LGBTİ etkinliklerini yasaklamış, bunun üzerine Almanya Büyükelçiliği, binanın ön cephesine LGBTİ’ye destek simgesi olarak gökkuşağı renklerinde bayrak asmıştır.

Beyoğlu Kaymakamlığı, British Council’in yine KuirFest ortaklığıyla düzenlediği film gösterimini iptal etmiştir.

Onun da ardından, IPS İletişim Vakfının Kaos GL’nin desteğiyle sürdürdüğü Toplumsal Cinsiyet Odaklı Habercilik Atölyeleri’nin Mardin ayağı, daha önce çeşitli kentlerde düzenlenen haber atölyelerinin Twitter mesajlarıyla hedef gösterildiği gerekçesiyle iptal edilmiştir. Yani burada, bu tür etkinliklere karşı şiddet tehdidinde bulunanlara dokunulmamakta, onun yerine etkinlikler yasaklanmakta ve/veya etkinliği düzenleyenlere dokunulmaktadır (<https://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/191848-bir-yasak-da-istanbul-dan-kuir-kisalar-film-gosterimi-iptal-edildi>).

Bu durumda, azınlık kavramının tartışılması, azınlıklar hukuku meselesinin kurcalanması, “ülkenin bölünmez bütünlüğü” denilen “kutsal dava” açısından tehlikeli ilan edilmekte, aşağılanmakta, baskı görmektedir. Sokaktaki yurttaşın Ankara’daki yüksek mahkeme yargıcına kadar zihniyet budur. Bu zihniyet nedeniyle, Türkiye’de Gayrimüslimlere ve Kürtler gibi Müslüman olup da farklı etnik alt-kimlik sergileyenlere, “milletin bölünmez bütünlüğünü bozan” zararlı unsurlar olarak bakılmaktadır.

B) Zihniyetin Temel Kaynakları

Bu zihniyet yapısının, birbirine taban tabana zıt ideolojiler olmakla birlikte, ikisi de Millet Sistemi’nden etkilenen 2 temel akım tarafından uygulandığı gözlemlenebilir: Ulusalçılık ve İslamcılık.

1) Türkiye Cumhuriyeti’nde Alt-kimlik - Üst-Kimlik ve Kan Yöntemi - Toprak Yöntemi İlişkileri

Azınlıklar konusundaki zihniyetin kaynağını araştırırken ilk incelenmesi gereken, ülkedeki alt-kimlik ile üst-kimlik ilişkisidir.

Giriş’in en başında, ulus-devletten ve üniter devletten bahsetmiştik.⁷ Burada, bu kitap boyunca gördüğümüz kavram ve sınıflandırmaları kullanarak, üniter devlet türünün iki farklı biçimini ortaya koymak, Türkiye’yi anlamak için önemlidir: Üniter niteliğini koruduğu halde evrim geçirerek ulus-devletten demokratik devlete dönüşen Fransa ile ulus-devlet modelinde ısrar eden Türkiye.

7 Bkz. **Ulusal Devlet, Ulus-devlet, Üniter Devlet** kutusu.

Bu iki modelin temel farkı, ulus'u inşa ederken esas olarak kan temelli yöntemin mi, yoksa toprak temelli yöntemin mi kullanıldığı noktasında ortaya çıkar.

* * *

Daha önce konuşmuştuk: Fransa, aynen Türkiye gibi asimilasyoncudur, ülkesinde azınlık bulunduğunu resmî açıklamalarında reddeder. Ama yurttaşlarını asimile etmek istediği üst-kimlik "Fransızlık"tır ve bu kültürel kimliğin ("Türklük"ün aksine) bir etnik veya dinsel içeriği yoktur; tamamen teritoryal bir terimdir.

Daha önce de gördüğümüz gibi, Fransa'da "Frank" diye bir alt-kimlik/etnik grup bulunmaz. Zaten Franklar İS 5. yüzyılda Batı Roma İmparatorluğu'nu istila eden ve bugün Fransa dediğimiz bölgeye "*Francia*" diye kendi adlarını vermiş olan bir Germen boyudur.

1950'lere varıncaya kadar Fransa, asimilasyoncu yönü çok kuvvetli bir ulus-devlet olmuştur, fakat Türkiye'nin aksine, Fransız ulusunu ülkedeki herhangi bir etnik grup ekseninde (yani, kan temelli yöntemle) inşa etmemiştir. Fransa adı verilen toprak parçasını (*territory/territoire*) eksen almak ve bu toprak parçası üzerindeki ortak Fransız kültürünü Fransızca dili temelinde işlemek suretiyle ulus inşasına girişmiştir.

Dolayısıyla, ülkedeki kimi alt-kimlikler (Korsikalılar, Basklar, Bretonlar, vb.), kendi bölgesel kimliklerini korumak için asimilasyoncu Fransa Cumhuriyeti'ne karşı direnirken, bu asimilasyonun başat bir etnik grup ekseninde (kan temelli yöntemle) yapıldığını söyleyemezler, ülkede bir etnik-dinsel grubun değerlerinin egemen olduğunu iddia edemezler. Çünkü Fransa Cumhuriyeti asi-

milasyoncudur, fakat ayrımcı değildir; alt-kimliklere saygı gösterir.

Zaten yine daha önce de gördüğümüz üzere,⁸ "Fransız" teriminin (aynen "British" ve "Türkiyeli" gibi) "Fransalı" demek olduğu, yani tamamen teritoryal anlam taşıdığı şuradan da açıktır ki, Osmanlı'da eskiden Fransız denmez, "Fransa'dan, Fransalı" demek olan "Fransevi" kullanılırdı.

1950'lerin başından ve özellikle de Başkan François Mitterrand'dan beri Fransa artık bir ulus-devlet değil, demokratik devlettir. Ademi merkezîyetçilik, Cumhurbaşkanı François Mitterrand'ın 1981'deki şu tarihsel sözleriyle anıtlamıştır:

"Fransa'nın kurulabilmesi için, geçmişte güçlü ve merkezîyetçi bir iktidara gereksinime duyulmuştur. Bugün ise, dağılmaması için, siyasal iktidarın ağırlıklı olarak yerel yönetimlere bırakılması zorunlu hale gelmiştir."⁹

Fransa'nın "azınlık" kavramını reddettiğini duymuş olan bir kimse, bu ülkede farklı gruplara/azınlıklara ne geniş haklar tanıdığını öğrendiği zaman şaşıracaktır. Bu konuda en az Türkiye kadar duyarlı olmasına rağmen, Fransa, dilsel ve kültürel farklılıkların korunması ve geliştirilmesi konusunda 1950'lerin başından itibaren Türkiye'den çok farklı politikalar izlemeye başlamış ve geçmişte uyguladığı sert asimilasyonu terk etmiştir. (Bkz. **Fransa'nın Ulus-devletten Demokratik Devlete Dönüşümü** kutusu).

8 Bkz. İkinci Bölüm, A) **Üst-kimliğin Saptanması Meselesi ve Önemi** başlığı. Ayrıca **Ülke Adları: Etnik-Dinsel ve Teritoryal Durumlar** kutusu)

9 Oktay Uygun, *Federal Devlet, Temel İlkeleri, Başlıca Kurumları ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*, genişletilmiş 3. baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, Kasım 2007, s. 128-129'dan Ruşen Keleş, *Fransa'da ve İspanya'da Yerinden Yönetim*, Ankara, Mahalli İdareler Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi Yayını, 1994, s. 52.

Fransa'nın Ulus-devletten Demokratik Devlete Dönüşümü

1925'te dönemin milli eğitim bakanı, "Fransa'nın tarihsel birliği için Bretoncanın ortadan kaldırılması gerekir" demişti. Fransa bugün hâlâ etnik grup ve azınlık kavramlarını kullanmaktan kaçınmakla birlikte, ülkesindeki dil ve kültür farklılıklarının uluslararası belgelerde öngörülen standartları fazlasıyla karşılayacak biçimde korunmasına ve geliştirilmesine olanak tanımakta, bunu da merkezîyetçilikten uzaklaşarak yapmaktadır.¹

Fransa'daki azınlık haklarına birkaç örnek vermek gerekirse:²

Fransız Anayasası'nın 2. maddesi, T.C. Anayasası'nın "[Türkiye Devletinin] Dili Türkçedir" diyen 3. maddesine benzer biçimde, "Cumhuriyetin dili Fransızcadır" der. Fakat bu ülkede bir de "Fransa Dilleri" (*Langues de France*) kavramı vardır ve 2001'de şöyle tanımlanmıştır: "*Fransa Dilleri* terimiyle kastedilen, Cumhuriyet topraklarında Fransa yurttaşlarınca geleneksel olarak konuşulan ve hiçbir devletin resmî dili olmayan, bölge veya azınlık dilleridir."³

Nitekim, Fransa Temmuz 2008'de bu dilleri anayasasının 75-1. maddesine sokmuştur: "*Bölgesel diller, Fransa'nın ulusal mirasıdır.*"

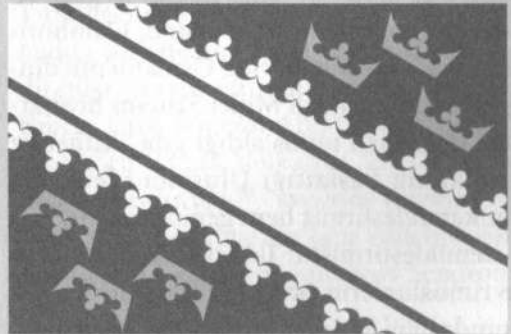
10 tane olan bu "bölgesel" dillerin konuşul-

- 1 Nitekim Fransa Anayasası'nın 1. Maddesi, "Fransa bölünmez, laik, demokratik ve sosyal bir cumhuriyettir. Hiçbir köken, ırk veya din farkı gözetmeksizin bütün vatandaşlarını yasa önünde eşit addeder." dedikten sonra ilave eder: "Örgütlenme biçimi ademî merkezîyetçidir."
- 2 Aşağıdaki bilgiler için, daha önce Altıncı Bölüm'de verdiğim şu kaynaklara bkz: Oran, "Ülüs-devlet ve Üniter Devlet: Kürt Sorununda Anlatılan Fransa Masalları", *Radikal*, altı günlük dizi, 06-11.09.2009 ve powerpoint olarak: "Ülüs-devlet, Üniter Devlet: Türkiye ve Fransa", http://www.baskinoran.com/dizi_yazilar.php.
- 3 Délégation générale à la langue française et aux langues de La France, <http://www.culture.gouv.fr/culture/dglf/> Burada *Langues de France*'a tıklayınız.

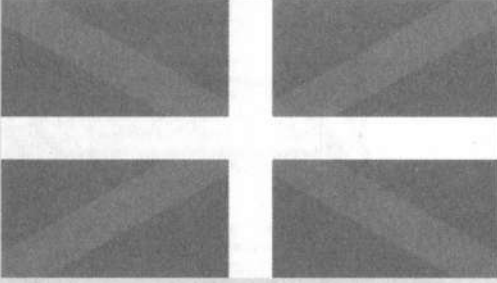


Görsel: Fransa'da (Quimper, Bretagne) iki dilde yol işaretleri. (https://fr.wikipedia.org/wiki/Signalisation_routière_bilingue).

ması, yazılması, yayınlanması, sanat konusu yapılması vb. tamamen serbesttir. Bunlardan Breton, Bask, Katalan, Oksitan, Korsika ve Alsas dillerinin öğretilmesi ise 1951 Deixonne Yasasından beri serbesttir. Bu etnik grupların kendi bölgelerinde karayolları levhaları Fransızcanın yanı sıra bu dillerde de yazılır (bkz. Görsel). Fransa'da Alsas, Bask ve Korsika gibi bölgelerin kendi bayrakları (*Drapeau Administratif*) [İdari Bayrak] bulunur (bkz. Görseller).



Görsel: Alsas İdari Bayrağı (<https://fr.wikipedia.org/wiki/Portail:Alsace>).



Görsel: Bask İdari Bayrağı (http://fr.wikipedia.org/wiki/Pays_basque).

Bunların içinde Alsas ve Korsika dillerinin özel yeri vardır. Alsas dili, bu bölgedeki belediyelerde ve derneklerde kullanılır. Kamu kurumlarında sözlü olarak kullanılması serbesttir. Mahkemelerde savunmalar ve duruşmalar bu dilde yapılabilir. Noterler bu dilde belge düzenlerler.

Fransa'da ilk ve orta dereceli okullarda din dersi yasak olduğu halde Alsas'ta (Alsace) din dersi (Katoliklik veya Protestanlık) veya onun yerine ahlak dersi almak zorunludur. Ama Fransa'nın diğer bölgelerinin aksine, buradaki din



Görsel: Korsika İdari Bayrağı (https://fr.wikipedia.org/wiki/Drapeau_de_la_Corse).

adamları devlet tarafından atanmazlar. Ve buradaki mezarlıklar belediyelere değil yanlarındaki dinsel mekana aittirler. Dahası, bu bölgede, Fransız yasalarının yanı sıra, henüz Fransızcaya tercüme bile edilmemiş kimi Alman yasaları uygulanır; yani bu bölge "çokhukuklu"dur.

Korsika'ya gelince, bu ada Türkiye'den bakınca "devlet içinde devlet" gibidir. Özel statüsüne göre ayrı bir meclisi, yürütme konseyi, bütçesi ve kalkınma planı vardır. Meclis'te Fransızcanın yanı sıra Korsika dili de konuşulabilir.

2) Türkiye'de Ulus-devletin İdeolojisi: Ulusalçılık ve Türk-İslam Sentezi

Türkiye'de üniter devlet, Fransa'nın geçirdiği evrimi geçirmemiştir. Tersine, Cumhuriyetin kurduğu ulus-devlet, Osmanlı'nın dinsel ayrımcılık temelli Millet Sistemi hiyerarşisini doğrudan miras aldığı gibi, İttihat ve Terakki'nin başlattığı Ulusalçı ideolojiyi hem kemikleştirmiş hem genişletmiştir.

Kemikleştirmiştir: İkinci sınıf tebaa olan Gayrimüslimlerin özerkliği ulus-devlet sisteminde tabii ki devam edemezdi. Ama ulus-devlet bu özerkliği kaldırmakla yetinmemiş, bu insanları bir de etnik-dinsel temizliğe uğ-

ratmıştır. Ne kadar laik olurlarsa olsunlar, Ulusalçıların bu tutumu, 12 Eylül cuntası tarafından "Türk-İslam Sentezi" diye itiraf edilecek bir ideolojik kalıba oturmaktadır. Bu durumda üst-kimlik "Türk", hatta daha gerçekçi söylemek gerekirse "Müslüman-Türk" olmuştur.

Genişletmiştir: Üst-kimlik Osmanlı'dan Türk'e dönüşünce, buna karşı dikilen grubun yani Kürtlerin asimile edilemeyeceği anlaşılmış ve Kürtler birlik-beraberliğin düşmanı ilan edilmişlerdir.

Bu kimlik durumunu bir şemayla somutlaştırmak yararlı olur:

Osmanlı'da çok sayıda alt-kimlik mev-

cuttur: Türk, Kürt, Gürcü, Abhaz, Ermeni, Arnavut, Rum, Musevi, Süryani, Boşnak, vb. Bütün bu alt-kimlikler Osmanlı tarafından tanınmıştır ve hiçbirinin diline, dinine, eğitime, âdetine, vb. karışılmamıştır. Bunun karşılığında bütün alt-kimlikler üst-kimliğe saygı göstermiştir, ondan rahatsız olmamıştır. Zira, bütün imparatorluklarda olduğu gibi Osmanlı'da da üst-kimlik "toprak" esası üzerine kuruludur ve sadece iki şey istemektedir: İmparatora (padişaha) sadakat, bir de vergi.

Bu üst-kimliğin adı da hanedan adıdır, dolayısıyla alt-kimliklerin herbirinin adından farklıdır: "Osmanlı." Bu sayede, milliyetçilik akımları tüm dünyayı sarana kadar imparatorlukta, (tabii ki eşitlik değil ama) sırf kimlik meselesinden kaynaklanan çatışmalar/gerginlikler çıkmaması anlamında toplumsal ahenk mevcut olabilmıştır. (Bkz. Osmanlı'da Üst ve Alt-kimlikler şeması).



Türkiye Cumhuriyeti bir ulus-devlet olarak kurulunca Gayrimüslimler çeşitli nedenler yüzünden (tehcir, göç, mübadele, pogrom, vb.) sayıca çok azalmakla birlikte, alt-kimliklerin çeşitliliği tablosu yaklaşık olarak aynı kalmıştır. Fakat büyük bir deği-

şiklik olmuştur: Cumhuriyet döneminde üst-kimlik bu alt-kimliklerin en güçlüsünün adını alarak "Türk" olarak değişmiştir.

İşte bu değişiklik, diğer alt-kimliklerin ve özellikle de Müslüman olmamak nedeniyle çok farklı bir dinsel alt-kimlik taşıyan Gayrimüslimlerin ve Müslüman olup da farklı etnik alt-kimliğini vurgulayan Kürtlerin dışlandığı bir Türkiye tablosu yaratmıştır. Osmanlı'daki alt-üst kimlik ilişkisi böyle rahatsız edici olmadığından, yeni durum T.C.'de ciddi sorun yaratacaktır. (Bkz. Türkiye'de Üst ve Alt-kimlikler şeması).



* * *

21. yüzyılın eşiğinde Türkiye'de bu durumdan memnun kimi kişiler ve kurumlar, Türk'ün üst-kimlik olarak kalmasına çalışmakta ve reforma karşı direnmektedir. Bu direnişi devam ettirebilmenin yöntemi de, Kıbrıs Türk kökenli ABD'li sosyal psikoloji profesörü Vamık Volkan'ın "*chosen trauma*" diye adlandırdığı,¹⁰ "seçilmiş travma" hatta "kutsal korku" diye tercüme edilebilecek bir durumdan yararlanmaktır: Sevr Sendromu.

10 Vamık D. Volkan and Norman Itzkowitz, *Turks and Greeks, Neighbours in Conflict*, Cambridgeshire, Eothen Press, 1994, s. 7.

Seçilmiş travma kavramı şudur: İnsan grupları, ortak zaferler kadar, ortak acılarla da kenetlenirler. Hatta ikincisi daha da güçlüdür. Mağdur edilme (*victimization*) duygusu ve iddiası fevkalade güçlü bir yapıştırıcıdır.

Sevr Barış Antlaşması'nın öngördüğü parçalanmanın tekrarlanabileceği korkusu, Türkiye'de böyle bir yapıştırıcı olarak kullanılmaktadır. Sevr uygulanamamıştır (kadük olmuştur) ama, Osmanlı topraklarının parçalanmasına ilişkin olarak bu antlaşmada yer planlar/niyetler, okullarda zihinlere yerleştirilmiştir.

* * *

İşin ilginç tarafı şudur ki, 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Sevr Sendromu, ancak 1990'lardan sonra, Ulusalçılıkla birlikte zuhur etmiştir. Fakat Türkiye böyle bir yapıştırıcıya uzun süredir ve birçok sebeple hazırdır:

1) Türkiye'de insanlar; Osmanlı İmparatorluğu'nun, başta merkantilizm olmak üzere çağdaş gelişmeleri ıskalaması sebebiyle devrini tamamlamış bir Ortaçağ devleti olduğunu düşünmez. Çünkü hem ailelerinden dinledikleri travmatik göç hikayeleri (Balkanlardan kaçanlar, vs.), hem de okullardaki tarih derslerinden duydukları şunu telkin etmiştir:

'Biz büyük ve güçlü bir imparatorlukta. Bizi yıkan, Avrupalı-Hristiyan düşmanlarımızın entrikaları ve onlara yardımcı olan içerideki Hristiyan düşmanlarımızdır'.

O kadar ki, ilkokul kitaplarının beynimize akıttığı en önemli "gerçek"lerden biri de şudur: "I. Dünya Savaşı sonunda müttefiklerimiz yenilince, bizi de yenik saydılar."

2) 1925 Şeyh Said isyanının; Türkiye'yi parçalamak isteyen İngiltere'nin desteğiyle, yani iç ve dış düşmanların işbirliğiyle patladığı sürekli olarak anlatılmıştır.

Oysa, sebep ile sonuç'u karıştırmamak ve birbirinin yerine koymamak gerekir: 1925 isyanı sonuçta Musul'un İngiltere'de kalmasına önemli katkıda bulunmuştur ama, ayaklanmanın İngiltere tarafından çıkarıldığı iddiasını destekleyen hiçbir belge ve kanıt olmadığı gibi, tam tersine birçok kanıt vardır.¹¹

Bunun yanı sıra, PKK öncesi çıkan tek "hakiki" Kürt isyanları olan 1925 (Şeyh Said) ve 1930 (Ağrı) hariç tutulursa, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından hazırlatılan kitapta¹² sözü edilen isyanların çoğu, sadece birkaç gün veya birkaç hafta sürmüş basit eşkiyalık olaylarıdır,¹³ bir kısmı da (isimlerinden de anlaşılacağı gibi), devletin "tedip" (terbiye etme) ve "tenkil"

11 Bu konuda bkz. "Şeyh Said Ayaklanması kutusu, TDP-I, s. 266. Ayrıca bkz. Mete Tunçay, *T.C.'de Tek-Parti Yönetiminin...*, Ankara, Yurt Yayınları, 1981, s. 129-134.

12 *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, 1924-1938*, (Haz. E. Kur. Alb. Reşat Halhi), Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı yayını, Genelkurmay Basımevi, 1971.

13 Doğrudan doğruya fakr-u zarureten doğan bu eşkiyalık olaylarının isyanla veya Kürt milliyetçiliğiyle ilgisi yoktur. O dönemlerde uzun yıllar doğuda çarpışan E. Korg. Cemal Madanoğlu bunlardan bazılarını anlatmakta ve eşkiyalık olaylarından öte olmadığını belirtmektedir.

Örneğin bunlardan biri cinsel tacizle ilgilidir. Bir vergi konusunu incelemek için köye giden heyet Tertari Batiki adlı ağaya misafir olmuştur. Heyetteki jandarma yüzbaşısı, evde kimse yokken geline yaklaşmak istemiştir. Kadın dışarı fırlayıp bağırınca köyün erkekleri koşmuştur, Yüzbaşı ateş açarak askerlerinin yanına kaçmıştır. Köylüler heyetteki diğer memurları öldürmüştür. Bunun ardından "harekat" emri çıkarılmış ve bu olay, Genelkurmay'ın yukarıda bahsedilen kitabındaki "Sason Ayaklanmaları" arasında dördüncü sırada geçen "isyan"ı oluşturmuştur. Bkz. Cemal Madanoğlu, *Anılar, 1911-1923*, İstanbul, Evrim Yayınevi, t.y. [1983?], s. 148-150.

(toplucu tepeleme) “harekat”larıdır. Fakat hepsi “Kürt isyanı” olarak alınmış ve parçalanma korkusunu beslemek için kullanılmıştır.

3) Kıbrıs meselesinin 50'lerin başında patlaması üzerine, bu konuda bol malzeme üretilmiştir. “Kıbrıs Türktür Türk Kalacaktır, Yunan İttir İt Kalacaktır” sloganları atılan mitingler düzenlenmiştir. Devlet radyosunda ve basında Yunanistan'ın Megali İdea projesinden vazgeçmediğini, gözünün İstanbul'da olduğunu, Kıbrıs'ta Enosis'e izin verilirse sıranın İstanbul'a geleceğini söyleyen yayınlar ortalığı kaplamıştır.

4) Ermeni ASALA örgütü 1973'te ortaya çıktığında ve PKK de 1984'te silahlı saldırı-

lara başladığında, bu sefer de, her ikisinin ortaklaşa olarak Türkiye'yi parçalamak istedikleri devletçe kullanılan ana temalardan biri olmuştur.

İnşa edilen bu mağduriyet psikolojisi üzerinde yükselen Sevr Sendromu, bir “seçilmiş travma” örneği olarak, konjonktür nedeniyle 1990'larda ortaya çıkmıştır (bkz. 1990'larda Sevr Sendromu'nun Nedenleri kutusu).

Bu sendrom zamanla bir paranoyaya dönüşmüş ve birçok paranoya gibi irrasyonel boyutlara ulaşmıştır. İddialara birkaç örnek vermek gerekirse:

D. Karadeniz'de bir Pontus Rum devleti kurulmak isteniyor; Amerikalı doktorlar bu-

1990'larda Sevr Sendromunun Nedenleri

1) Uluslararası ortam: 1990'larla birlikte tüm dünyada ve Türkiye'de çok önemli değişiklikler olmuştur. Koca Sovyetler Birliği parçalanmış, her yerde etnik çatışmalar çıkmış, kimlik sorunları doğmuştur. Bu arada, küreselleşmenin de etkisiyle, Türkiye çok ciddi bir sosyo-ekonomik dönüşüm/karmaşa sürecine girmiştir.

2) Zombi korkusu: O zamana kadarki hükümetler hiçbir temel sorunu çözmemiş, hepsini halının altına süpürmekle veya Fransızların tabiriyle “cesetleri dolaplara tıkmak”la yetinmişlerdir. Şimdi o cesetler dolaplarda çürümüş, kokmuş ve Zombiler olarak üzerimize gelmeye başlamıştır. Bunlar kronolojik sırayla; Ermeni Sorunu, İslam Sorunu, Kürt Sorunu ve Kıbrıs Sorunudur.

2007 Cumhuriyet Mitingleri, bunca yıldır bizzat devletin yarattığı bu Zombilerden ürkmeyen yükselttiği çıgıklar olarak, İslamcılık korkusunun AKP iktidarında zirve yapmaya başladığı bir or-

tamda düzenlenmiştir.¹

3) Türk kimliğinin eşitlik korkusu: 1970 ve 80'lerde esen ASALA fırtınasının ardından 1990'ların ilk yarısında PKK ve Kürt hareketi büyük ilerleme kaydetmiş, Kürtlerin artık asimilasyon ve baskıya direneceğini göstermiştir. 2000'lerin başında, temel direği Kemalist laiklik olan rejimde İslamcı bir parti iktidara geçmiş ve aldığı oyu sürekli artırmaya başlamıştır. O zamana kadar Türk kimliği üstünlüğünün Kemalistler tarafından garantisi sayılan askerî vesayet ise yok edilmiştir.

Bütün bunlar, özellikle Ulusalcıların zihninde, “Türk” kavramının yukarıdaki tahttan inmesi ve onun yerine İslamcılarının çıkması anlamına gelerek panik yaratmıştır.

1 2007 yılında Kemalist korkuyu/tepkiyi dile getiren bu mitinglerin tahlilini *Radikal* İki'de üç parça halinde yazmıştım: “Cumhuriyet Mitingleri ve Tam Bağimsızlık”, “Cumhuriyet Mitingleri ve Anti-emperyalizm”, “Cumhuriyet Mitingleri ve Laiklik”. Tarihleri sırayla 13.05.2007, 18.05.2007 ve 25.05.2007 olan bu yazılara şu adresten bakabilirsiniz: <http://www.baskinoran.com/yazilar-2007.php>

na hazırlık olmak üzere Türk yurttaşlarından kan örnekleri almaya başladılar.¹⁴

17. yüzyılda Müslümanlığı kabul etmiş olan bir kısım Museviler (Dönmeler, “Sabetaycılar”) gerçek kimliklerini hiçbir zaman bırakmadılar ve bugün Türkiye’de her alana gizlice egemen hale geldiler.¹⁵

ABD’nin K. Irak’ta kurdurmak istediği Kürt devleti güneydoğu Türkiye’den toprak koparacak veya Türkiye Kürtleri ona katılarak ülkeyi parçalayacaklar.¹⁶ Ayrıca, hızla ürüyorlar, aynılacaklar.¹⁷

Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin bir Vatikan Devleti haline gelmesi için İstanbullu Rumlar Fener semtinden ev satın alıyorlar.¹⁸

14 *Milliyet*, 16.12.2002, <http://www.milliyet.com.tr/2002/12/16/guncel/agun.html> Bu kan örnekleri alma işine, tabii ki “Pontus Rum devletinin kökenleriyle ilgili genetik araştırma” gibi fantastik bir amaçla değil, ilaç geliştirme projesi olarak girilmişti.

15 Bu antisemitist kampanya, kendisi de Musevi olan İlğaz Zorlu adlı kişinin herkesi Sabetayist ilan eden demec ve yazılarıyla başlamıştır (<http://www.icimizdekiisrail.com/2012/02/eski-bir-sabetayist-sabetayistleri.html>). Kimi İslamcı yazarlar tarafından işlenen kampanya Prof. Dr. Yalçın Küçük’ün *Şebeke* adlı kitabıyla yaygınlaşmış, Sevr Paranoyası etkisindeki insanların komplo teorilerine meraklı oluşu nedeniyle basında da gündem oluşturmıştır.

16 Türkiye Kürtlerin bağımsızlığa gidip gitmeyecekleri konusunun irdelenmesi için bkz. Oran, “Küreselleşme Ortamında...”

17 <http://www.turksolu.com.tr/sehit/2.htm>; <http://www.turksolu.com.tr/sehit/2.htm>. Ayrıca bkz. aşağıda Ç) **Türk Yargısında Nefret ve Ayrımcılık Olayları ve Davaları** başlığı.

18 İstanbullu Rumların Fener’den satın aldıkları ev adedi, bütün süreç içinde sadece 17’dir; bkz. *Milliyet*, 29.10.1993; B. Oran, “Paranoyanın Sonu Gelip İrkçiliğe Dayandı”, B. Oran, *Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 213-217; <http://baskinoran.com/gazete/124/paranoyanın.rtf>.

Vatikan olma konusu, tarih ve Ortodoks ilahiyatı bakımından ciddi bilgi yoksunluğundan ileri gelmektedir. Çünkü Hristiyan teolojisine göre, Hristiyan dünyasında merkezî (ve dolayısıyla, merkezileşmiş) olan tek inanç, Katolikliktir. Ortodokslukta ve Protestanlıkta merkez ve merkezîyetçilik yoktur.

Misyonerler bizi Hristiyan yapacak. Din elden gidiyor.¹⁹

Ermeni Diasporası toprak istiyor (3T: Tanınma, Tazminat, Toprak).²⁰

Emperyalist ve Hristiyan AB bizi parçalayacak.²¹

Kıbrıs elden gidiyor, sıra Anadolu’da.²²

* * *

1980’lerde başlayıp 1990’ların sonuna kadar yaklaşık 40.000 hayatın kaybına²³

19 Ocak 2005’te Rahşan Ecevit, “AB’ye gireceğiz derken dinimiz elden gidiyor” diye yazılı açıklama yapmıştır (<http://www.hurriyet.com.tr/rahsan-ecevit-din-elden-gidiyor-285758>). “Ülkemizde kiliseler yer yer apartman katlarına kadar yayıldı. Kimi vatandaşlarımız kah ikna yoluyla, kah çıkar sağlanarak Hristiyan yapılıyor. Takkenin üzerine hac geliyor. Ben ülkemi geri istiyorum” diyen Rahşan Ecevit’e eşi Bülent Ecevit de destek vermiştir: “AB’ye girme sevdası yüzünden misyonerlik faaliyetlerinin bu denli artması ve buna karşılık yetkililerin sessiz kalmasını anlayabilmiş değilim.” Tolga Korkut, *Bianet*, 19.04.2007, <https://bianet.org/bianet/print/94829-misyonerlik-bolucu-tehdit-sozleri>

20 <http://habervitrini.com/gundem/diaspora-toprak-ve-tazminat-istiyor-678789>

21 <http://www.millicozum.com/mc/mayis-2012/irkci-emperyalizm-siyonizmle-hacl-i-zihniyetinin-bilesimidir>

22 <https://istihbaratveanaliz.wordpress.com/2017/01/09/kibris-dosyasi-huseyin-hakki-kahveci-karamanin-koyunu-sonra-cikar-oyunu-kibris-elden-gidi-yor/>

23 Kürt meselesinde can kaybı konusunda Türkler arasındaki yaygın söylem, “35.000 şehit verdik” biçimindedir. Bunun, *TBMM Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerini İnceleme Raporu*’nda (s. 78) yer alan “Toplam Can Kaybı” tablosunun vardığı 35.576 sayısı ilintili olduğu tahmin edilebilir. Bu tablonun dokümü şöyledir: “Şehit: 7.918”, “Terör Nedeniyle Yaşamını Yitiren Sivil Vatandaş: 5.557”, “Ölü Ele Geçirilen Terörist: 22.101”.

Bunlar, resmi kayıtlara geçen ölümlerdir. Kayda geçirilmeyen ölümler yani JITEM tarafından “Beyaz Renault”yla götürülüp bir daha geri gelmeyen kişiler, gözaltında kaybolanlar, faili meçhuller, yargısız infazlar, vb. gibi durumlar da katılırsa, can kaybının 40.000’den aşağı olmadığı tahmin edilir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Türkiye’nin kayıplarının (yani, burada, güvenlik kuvvetlerinin ölenlerin) % 15 ila 20’sinin Kürt olduğunu hesaba katmasak bile, ölenlerin en az 30.000’i Kürt’tür. Gerçekçi bir hesap için bkz. B. Oran, “35.000 Şehit Hesabı” kutusu, *Kürt Barışında Batı Cephesi...*, s. 29-31.

yol açan PKK Kürt isyanı, Kürtlerin Türkiye'den toprak koparacağı, böylece Sevr'in sonuçsuz kalan parçalama planının uygulanacağı endişesini yaratmıştır. K. Irak'ta 1991'de ABD'nin kurduğu Güvenli Bölge içinde gelişen Irak Kürt Bölgesel Yönetimi de (IKBY) ayrı bir panik kaynağı olmuştur.

ASALA cinayetleri 1980'lerin ortalarında sona ermiştir. Arkasından başlayan, yabancı parlamentolardan ve uluslararası örgütlerden Ermeni Tasarıları geçirme kampanyası da sönmüştür. Kürt silahlı eylemleri zaman zaman yükseliş göstermiş, fakat Şubat 1999'da Öcalan'ın yakalanmasından sonra ciddi ivme kaybetmiştir. Üstelik Öcalan, barış yapılması için devletle birlikte çalışmıştır. Ama bütün bunlara rağmen Sevr Paranoyası gündemde kalmıştır.

Lozan'ın 2023'te sona ereceği gibi acayip iddialar da Sevr Paranoyası'nın trajikomik bir çeşitlemesidir.²⁴ 2000'lerde bu paranoyanın hedeflerinden biri olan AKP de, halk desteğinden yararlanmaya devam etmek için, Batı'nın Türkiye'yi parçalamak istediği propagandasını bugün, ABD'nin "kumpasları" ve PKK tehlikesi temalarını kullanarak yürütmektedir.

Batı/Hristiyan karşıtlığının önemli bir pozisyona yerleştiği bu ortamda, Türkiye'deki en masum kimlik talepleri bile Türkiye'yi parçalamak istemek biçiminde yorumlanarak derhal bastırılmakta, bu taleplerin şiddet ve terör gibi yasadışı yöntemler kullanıp kullanmaması hiç birşeyi değiştirmemektedir.²⁵

3) AKP'nin İdeolojisi: İslamcılık ve İslam-Türk Sentezi

İslamcı ideolojinin temsilcisi olan AKP, işin başında AB Uyum Paketleri'ni çıkararak hem Gayrimüslimleri hem Kürtleri, aslında da tüm Türkiye'yi rahatlatacak bir politika izlemeye başladı: Kürt Açılımı, Alevi Çalıştayları, Roman Açılımı...

Fakat Siyasal İslam ideolojisi, öz olarak demokrasiden uzak ve şahsa bağlanmaya çok müsait bir doğaya sahipti. R. T. Erdoğan, kısa bir süre sonra yüz seksen derece değişmeye ve devletin politikasını "Yerli ve Milli" diyerek, İslam soslu bir otokrasi yönünde değiştirmeye başladı.

Bu olayı şu unsurlara bağlayabiliriz: 1) Rakipsizlik (askeri vesayetlin tasfiyesi, CHP'nin ataleti...); 2) Özellikle başörtülü kız öğrencilerin üniversitelere sokulmaması türünden 1930'larcı zihniyetin halkta on yıllardır yarattığı tepki ve mağduriyet duygusu; 3) Uzun zaman iktidarda kalmanın getirdiği "iktidar zehirlenmesi"nin sürüklediği *hubris* (kendine aşırı ve boş güven) psikolojisi,

* * *

Daha önce TCK ve TMK gibi sertleşmelerde kendini göstermiş olan bu değişme süreci, 2011'de Suriye'de Esad'ı zorla düşürme politikasıyla, açılışını dış politikada yaptı.

da kampanyasında, Plan'ın Sevr Antlaşması'nın son uzantısı olduğu ileri sürülmüştür.

Bu zihniyete göre: Kıbrıs'ın kaybedilmesinin ardından sıra Anadolu topraklarına gelecektir. Zaten, kurulması öngörülen Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti bayrağı Ermenistan bayrağına benzemektedir. Referandum tarihi olan 24 Nisan da, Ermenilerin "soykırımı anma" gününe rastlamaktadır. Dolayısıyla, bu planın hazırlanmasında Rumların yanı sıra Ermenilerin de önemli payları vardır. (Ali Dayıoğlu'yla Haziran 2017 tarihli görüşme).

24 Bkz. Altıncı Bölüm, V) **Lozan Konusunda Türkiye'de Sık Duyulan Şehir Efsaneleri** başlığı.

25 Bu zihniyet KKTC'ye de bulaşmıştır. 24.04.2004'te Annan Planı için yapılan referandum öncesinde kimi yerel TV ve radyolarda Hayırcı kesimin yürüttüğü propagan-

Hemen ardından, işin en başından beri kendi seçkinleri/kadroları olmadığı için Gülen cemaatiyle gayriresmî ama tam bir koalisyon işbirliği yapagelen AKP, bu kesimin kendisini tasfiye etmek istediğini görünce bunları tasfiyeye girişti.²⁶

Son olarak da, 15 Temmuz 2016 darbe girişimini fırsat bilerek, OHAL aracılığıyla bu tasfiyeyi tüm muhaliflerine yaygınlaştırdı.

Cumhuriyetin başında Kemalizmin 1925 Şeyh Sait İsyanı'nı bahane ederek tüm muhalifleri, birkaç komünisti bile tasfiye etme operasyonunu örnek alan bu uygulama, 2010'ların sonunda onu tamamen aşmaya başladı. TBMM'deki gücü anayasayı değiştirmeye yetmeyeceği için, bu milliyetçi-mukaddesatçı politikayı, ideolojik olarak kendisine benzeyen MHP'yle görünürde olarak, ama gerçekte 4'lü bir koalisyonla yürütmeye girişti.²⁷

PKK'nin çok yanlış bir yola girmesinden (hendekler, barikatlar) yararlanan Erdoğan, bütün milletvekillerini teker teker TBMM'den dışarı ve cezaevinden içeri atmaya başladığı HDP'yi temel hedef yaparak yürüdü.

Bu yürüyüşte AKP, mağduriyet (*victimization*) taktiğinden büyük yarar sağladı. Önceleri 1930 Ulusalçılığının başörtülü kız öğrencileri üniversitelere sokmamasından Seçilmiş Travma olarak yararlanırken, 15 Temmuz darbe girişimi olunca bunun yerine "FETÖ'cü" kavramını mazlumiyet simgesi olarak devreye soktu.

* * *

Şeytanlaştırılan ikinci grup, Kürtler oldu. Türkiye'de her yerde herkesin kullandığı "Kürdistan" ve "Ermeni Soykırımı" terimlerini TBMM'de kullanacak milletvekillerine, 01.08.2017'de yürürlüğe giren bir iç tüzük değişikliğiyle ceza öngörüldü²⁸ ve ardından, "Kürdistan" kelimesini kullanan Osman Baydemir'e TBMM'den 2 gün uzaklaştırma ve 12.322 TL para cezası verildi.²⁹ Hatta, bu düzenleme kabul edilmeden önce bile, "Kürt coğrafyası" terimini içeren bir soru önergesi TBMM Başkanlığı tarafından geri çevrilmişti.³⁰ Oysa, R. T. Erdoğan başbakanken bu kelimeyi Diyarbakır'da ve TBMM'de defalarca kullanmış ve bu kullanmayı gerekçeleriyle savunmuştu.³¹

* * *

28 İç tüzük değişikliğinde bu iki terimin yasaklanması şartları arasında yapılmıştır.

Kürdistan terimi aşağı şöyle ifade edilmiştir: "Anayasa'nın ilk dört maddesinde çerçevesi çizilen Anayasal düzene hakaret etmek ve sövmek, Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü esasında Anayasada düzenlenen idari yapısına aykırı tanımlamalar yapmak."

Ermeni Soykırımı teriminin yasaklanması ise şöyle düzenlenmiştir: "Türk milletinin tarihi ve ortak geçmişine yönelik hakaret etme ve sövmeye ifadesi."

Bu düzenlemeyle, yerleşim yerlerinin tarihsel isimlerinin kullanılması da yasaklanmaktadır. Bkz. "TBMM İctüzüğü: Yeni Düzenleme ile Neler Değişti?" <http://www.hukukpolitik.com.tr/2017/08/07/tbmm-ictuzugu-yeni-duzenleme-ile-neler-degisti/>

29 <http://www.hurriyet.com.tr/hdpli-osman-baydemire-kurdistan-cezasi-40677021>; <http://www.diken.com.tr/hdpli-baydemire-kurdistan-faturasi-12-bin-322-lira-ceza/>

30 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/777107/Bu_da_fiili_ictuzuk_.html

31 https://www.art-gercek.com/erdogan-2013-te-kurdistan-dem_st_

Yargıtay 18. Hukuk Dairesi, Şanlıurfa Hilvan'da yaşayan ve küçük kızlarına "Kürdistan" adını koyan Yunus ve Elif Toprak çiftini engelleyen yerel mahkeme kararını Temmuz 2013'te bozmuş ve bu ismin kullanılabilirliğine karar vermiştir: <http://www.hurriyet.com.tr/yargitaydan-kurdistan-ismine-onay-23718266>

26 Bu süreç için bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/AK_Parti-Gülen_Hareketi_çatışması

27 Bu noktaya Sonuç'ta geri döneceğiz. Bkz. **Yaklaşımın Sonuçları: 4'lü Zıtlık, 4'lü Hiyerarşi, 4'lü Koalisyon** altbaşlığı.

Ekonominin birçok açıdan kötüye gittiği ve ülkeye ancak anayasaya aykırı OHAL KHK'leri zoruyla hakim olabildiği bir ortamda, AKP, kitleleri yanında tutmak için İslam temasına sarıldı. Bu konuda örnekler sayısız hale geldi.

Diyanet'in (DİB) 7. yüzyılı 21. yüzyıla uygulama fetvalarının sürekli yayınlandığı bir ortam Türkiye'yi kapladı. DİB'in resmî internet sitesinde yayınladığı *Dinî Kavramlar Sözlüğü* erkekler için evlenme yaşını 12, kızlar için 9 ilan ediyor, kızların bu yaşta hamile kalabileceğini söylüyordu.³² Gayrimüslimlerin Lozan Md. 42/1'deki Kilise nikahı hakkı reddedilirken, müftülerin kısıdığını dinsel nikahın resmî nikah yerine geçmesini sağlayacak yasa tasarısı son anda “müftülük” diye değiştirilerek cami hocalarının bile nikah memuru olması sağlanıyor,³³ hatta müftülük nikahları İçişleri Bakanlığı daha yetki vermeden başlıyordu.³⁴ “Boşanma, kocanın eşine boşsun demesiyle veya mahkeme kararıyla gerçekleşir”³⁵ ve “SMS, faks, mektup ve internet mesajı yollayarak da kocanın eşini boşaması mümkündür”³⁶ gibi fetvalar DİB sitesinden medyaya haftada bir yansımaya başladı. AKP'nin başbakan yardımcısı ve hükümet sözcüsü de, DİB'in bu şeriatçılığını “Diyanet'in uygulayacağı tek kanun var, Allah'ın kanunları” diyerek açıkça savunuyordu.³⁷

Tabiatıyla, yukarıdan gelen bu tetiklemeden cesaret alanlar ortalığı kapladı. “Katılım bankacılığına şeriat denetimi getirilmelidir” diyen DİB kurul üyesi profesör,³⁸ öğrencisine cinsel istismarda bulunduğunu itiraf ettikten sonra şeriat mahkemesinde yargılanmak isteyen imam-hatip öğretmeni,³⁹ 4 yaşındaki çocuklara Kur'an dersi verdirmek için müftülükle protokol imzalayan Malatya İl Milli Eğitim Müdürlüğü,⁴⁰ gibi...

Bu ortamda AKP'nin Türkiye'ye biçtiği üst-kimlik, açıkça “Müslüman-Türk” olarak şekil bulmuş oldu.

II) ZİHNİYETİN SONUCU: NEFRET SÖYLEMİ-SUÇU VE AYRIMCILIK

Bu zihniyetler, kaçınılmaz olarak, birbiriyle yakın akraba en az 3 zincirleme kötülüğe yol açmıştır: Ayrımcılık, nefret söylemi, nefret suçu.

Bunlar akrabadır, çünkü yurttaşlar arasında ayrımcılık yapanlar bunu başka alt-kimliklerden nefret ettikleri için yapmakdadırlar. Zincirlemedir, çünkü ayrımcılık nefret söylemine yol açmaktadır, nefret söylemi de nefret suçuna.

Bu üç kötülük, insan ve yurttaş zarar vermenin yanı sıra, hiç farkında olmadan, bizi devlete de zarar vermektedir, çünkü ulusu derinlemesine ayırarak bölücülük yapmaktadır.

Yakından görelim.

32 <https://ahvalnews.com/tr/diyanet/diyanetin-sozlugune-gore-evlenme-yasi-erkeklerde-12-kizlarda-9>

33 <https://www.evrensel.net/haber/339528/muftu-nikahiyonetmeligi-resmi-gazetede-yayinlandi>

34 <http://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/ilk-muftu-nikahi-kiyildi-ama-2094056/>

35 <http://t24.com.tr/haber/diyanetten-bosanma-sorusunayanit-bossun-denildiginde,500021>

36 <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201712061031284690-diyane-isleri-sms-faks-mektup/>

37 <http://haber.sol.org.tr/toplum/bozdog-diyane-isleri-o-fetvasini-savundu-223724>

38 <https://www.cnnturk.com/ekonomi/diyanetten-katilimbankalarina-seriat-denetimi-onerisi>

39 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/899666/Ogrenisine_cinsel_istismarda_bulundugunu_itiraf_eden_imam_hatip_ogretmeni_Seriata_gidelim.html

40 <http://www.diken.com.tr/meble-muftuluk-anlasti-dort-yasindaki-cocuklara-kuran-dersi-verilecek/>

A) Nefret Söylemi ve Nefret Suçu

Nefret söylemi ve nefret suçu, geçmişimizde çok yaşandığı ve 6-7 Eylül 1955'teki gibi kitlesel rezaletlere yol açtığı halde, bu isimle kamuoyunun gündemine ancak 2007 Hrant Dink cinayetiyle gelmiştir.

Nefret söylemi, kişinin aşağılık gördüğü bir gruba (etnik, dinsel, dilssel, cinsel, ekonomik, vb.) ve o grubun üyelerine yönelik nefret ifadesidir. 1997 tarihli bir AK Bakanlar Komitesi tavsiye kararı bu kavramı, "İrkçı nefret, yabancı düşmanlığı, antisemitizm ve hoşgörüsüzlüğe dayalı diğer nefret biçimlerini yayan, teşvik eden, savunan ya da haklı gösteren her tür ifade biçimi" olarak tanımlamaktadır.⁴¹

Nefret söyleminin ifade özgürlüğüyle uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur; ifade

özgürlüğü olarak değerlendirilir ise aklanır ve nefret suçuna yolu açar. Nitekim Türkiye'de Yargı'nın, resmî ideolojiyi dile getiren şahısların yaptıkları açık hakaretleri "ifade özgürlüğü" olarak değerlendiriyor olması, nefret suçunun başlıca tetikleyicisi olmuştur.⁴²

* * *

Nefret suçu tarihte çok eskidir ama ismi nispeten yeni konmuştur. Medyada ilk kez ABD'de 1986'da, İngiltere'de de 1993'te "hate crime" olarak kullanılmıştır.⁴³ Uluslararası hukukta ve planda yakından izlenen ve cezalandırılan⁴⁴ bu suçu AGİT şöyle tanımlamıştır:

"Mağdurun, mülkün ya da işlenen bir suçun hedefinin, gerçek veya hissedilen ırk, ulusal ya da etnik köken, dil, renk, din, cinsiyet, yaş, zihinsel ya da fiziksel engellilik, cin-

41 T. Cengiz Algan ve F. Levent Şensever (ed.), *Ulusal Basında Nefret Suçları: 10 Yıl, 10 Örnek, Sosyal Değişim Derneği, İstanbul, Nisan 2010*, s. 15-16'dan, Council of Europe - Committee of Ministers, Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on "Hate Speech", (Adopted 30 October 1997 at the 607th meeting of the Ministers' Deputies).

Bu Rapor, toplam tirajları tüm gazetelerin % 80'ini oluşturan 20 gazeteyi 2008 sonundan başlayıp 10 yıl geriye doğru tarayarak nefret suçu oluşturan haberleri saptayan, yaklaşık otuz bin haberi önce 5.000'e, sonra 200'e, sonra da "10 Örnek'e" indiren bir çalışmadır. (İnternette: <http://doczz.biz.tr/doc/143201/ulusal-bas%C4%B1nda-nefret-su%C3%A7ları-10-örnek>).

Kitaptaki 10 örnek şunlardır: 1) "Ahmet Kaya'ya Madam şefkati" - Sabah- etnik köken; 2) "Bu kez iyice azıttılar" - Milliyet - cinsel yönelim; 3) "Ermeniler kudurdu" - Yeni Çağ- ulusal kimlik; 4) "Hainler yakalandı" - Star - etnik köken; 5) "Kapıcı şarkıcıya tecavüz davası" - Hürriyet - toplumsal statü; 6) "Koreli rehber Osmanlı tokadı" - Radikal - ulusal kimlik; 7) "Rahipler uçkuru kilisede çözüyor" - Vatan - dinsel inanç; 8) "Roth Ayvaz hocaya havale" - Akşam - cinsiyet; 9) "Sünnetsiz kundakçı DTP adına kurban derisi toplamış" - Zaman- dinsel inanç; 10) "Travesti zehir kuryeleri havalimanında yakalandı" - Türkiye- cinsel yönelim.

Nefret konusunu çeşitli yönleriyle ele alan önemli bir derleme için bkz. *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları*, der. Yasemin Inceoglu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2012.

42 Türk yargısının bu tutumu hususunda bkz. aşağıda Ç) **Türk Yargısında Nefret ve Ayrımcılık Olayları ve Davaları** başlığı. Türk yargı örgütünün, yasa hükümlerini uygulamak yerine, kimin (hakaret edenin ve edilenin) resmî ideolojiye yakın durduğuna bakarak karar verdiğine ilişkin olarak bkz. Vahap Coşkun, *Yargının Çıkması: Devlet mi Adalet mi?* SETA Vakfı, 2010 (<https://www.yumpu.com/tr/document/view/26252221/yarginin-cikmazi-devlet-mi-adalet-mi-seta>).

Türkiye'de yargıç ve savcılarının genelde yasa hükümleri odaklı değil, devletin resmî ideolojisi odaklı karar vermeleri hakkında şu çok önemli iki araştırmaya bkz. Mithat Sancar-Eylem Ümit Atılğan, "Adalet Biraz Es Geciliyor..." *Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar*, İstanbul, TESEV Yayınları, Mayıs 2009 (http://te-sev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Adalet_Biraz_Es_Geciliyor_Demokratikleşme_Surecinde_Hakimler_Ve_Savcilar.pdf) ve Mithat Sancar-Süavi Aydın, *Biraz Adil Biraz Değil... Demokratikleşme Sürecinde Toplumun Yargı Algısı*, İstanbul, TESEV Yayınları, Mayıs 2009 (http://te-sev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Biraz_Adil_Biraz_Degil_Demokratikleşme_Surecinde_Toplumun_Yargi_Algisi.pdf).

43 C. Algan ve F. L. Şensever (ed.), *Ulusal Basında Nefret Suçları...*, s. 9'dan, *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Editör: George Ritzer, Blackwell Publishing, 4'üncü Baskı (2009), s. 2048.

44 Aynı kitap, s. 10-15.

sel yönelim veya diğer benzer faktörlere dayalı olarak benzer özellikler taşıyan bir grupta gerçek ya da öyle algılanan bağlantısı, ilgisi, bağlılığı, desteği ya da üyeliği nedeniyle seçildiği, kişilere veya mala karşı suçları da kapsayacak şekilde işlenen her türlü suçtur.”⁴⁵

Nefret suçu, sırf farklı bir gruba mensup/ait olduğu için kişilere/mülke karşı işlenen suçlardır. Nefret suçunun oluşması için, 1) Ceza hukukuna göre ortada bir suç olması (ör. burun kırmak) ve; 2) Failin, bu suçu bir önyargıyla işlemiş olması lazımdır (ör. nefret ettiği bir gruptan olduğu için birisinin burnunu kırmak; burnu kırılanın nefret ettiği bir gruptan olması nedeniyle bu saldırıyı övmek).

Örneğin, 2010'da bir saldırgan Samsun'da Ahmet Türk'ün burnunu Kürt olduğu için kırmış,⁴⁶ o tarihte *Hürriyet* yazarı olan Yılmaz Özdil de⁴⁷ bu saldırıyı bir Kürt'e yapıldığı için övmüştür. Yani olay komşu kavgasında burun kırmak gibi değildir. Fail; kurbanını, nefret ettiği bir gruba üyeliği nedeniyle, saldırı mülke yönelikse o mülkün (ibadethane, mezarlık, vs.) nefret konusu olan grupla ilgisi nedeniyle ideolojik olarak seçmektedir.

Dolayısıyla, burada asıl hedef, hedefteki kişi/mülk değildir. Suç (fiziksel saldırı, duvar yazıları, kundaklama, gazetede bunlara övgü, vs.) kişiye değil, tüm gruba yöneliktir. Almanya'daki ırkçıların “*Türken Raus*”u ya

da Türkiye'deki ırkçıların “Ya Sev Ya Terk Et”i veya “Suriyeliler defol”u gibi. Zaten bu nedenledir ki, bölücüdür. Burada, biraz aşağıda TCK Md 216'dan bahsederken göreceğimiz “grup tahkiri” söz konusudur.

B) Türk Hukukunda Ayrımcılık ve Nefret Konusu: Hukuki Düzenlemeler

Anayasa

1982 Anayasası Md. 10/1, herkesin ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğunu belirtir: “*Herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayrım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir.*”

Md. 24/1 ise, “*Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir*” diyerek bunu dolaylı yoldan ifade etmiştir.

Fakat bu maddenin 4. Fıkrası, din derslerinin ilk ve ortaokullarda zorunlu olduğunu söyleyerek, Hanefi Sünni Müslüman olmayanlara ayrımcılık yapılmasına kapı açmıştır. Nitekim, Yedinci Bölüm'de Gayrimüslimlere,⁴⁸ Beşinci Bölüm'de de Alevilere⁴⁹ ilişkin olarak ayrıntısıyla anlatılan ve halen (2017 sonu) devam etmekte olan olumsuzluklar bu Md. 24/4 sayesinde olmuştur. Bu fıkra bu ayrımcılıklarda dayanak olarak kullanılmıştır.

Türk Ceza Kanunu

2004 tarihli “yeni” TCK'nin yürürlüğe girmesinden önce ayrımcılık suç sayılmıyordu.

45 Aynı kitap, s. 6'dan, *Combating Hate Crimes in the OSCE Region, An Overview of Statistics, Legislation and National Initiatives*, OSCE - ODIHR, 2005, s. 12.

46 <http://bianet.org/bianet/bianet/121266-ahmet-turk-saldiri-ya-ugradi-burnu-kirildi>

47 “Yumruğunu ‘adaletin tokmağı’ yerine koyup, Ahmet Türk'ün burnuna inen kişi, bu ülkede pek çok kişinin duygularına tercüman oldu.” (<http://www.hurriyet.com.tr/yumruk-14412039>).

48 Bkz. 1960'lardan Günümüze altbaşlığı.

49 Bkz. B) Aleviler başlığı altında Baskılar altbaşlığı.

Kanunun konumuzla doğrudan ilgili maddeleri şunlardır:

Md. 3/2:

Adalet ve kanun önünde eşitlikle ilgili olan bu madde ayırım yapmayı ve ayrıcalık tanımayı yasaklamaktadır:

“Ceza Kanununun uygulamasında kişiler arasında ırk, dil, din, mezhep, milliyet, renk, cinsiyet, siyasal veya diğer fikir yahut düşünceleri, felsefi inanç, milli veya sosyal köken, doğum, ekonomik ve diğer toplumsal konuları yönünden ayırım yapılamaz ve hiçbir kimseye ayrıcalık tanınamaz.”

Md. 77:

Bu madde, öldürme ve işkence gibi fiillerin “siyasal, felsefi, ırkî veya dinî saiklerle toplumun bir kesimine karşı bir plân doğrultusunda sistemli olarak işlenmesi[nin] insanlığa karşı suç” oluşturacağı ve bundan dolayı zamanlaşımının işlemeyeceği hükmünü getirmiştir. Bunu 9. maddesinde düzenleyen 6459 sayılı yasa 30.04.2013 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵⁰

Bu madde bu hükümleri getirmektedir ama uygulanmamaktadır. Mahkemeler, elektrik verme ve testis sıkma dahil, polislerin yaptıklarının işkence olmadığını, olsa olsa “müessir fiil” ve “kötü muamele” olduğuna hükmetmektedir.⁵¹

Md. 115:

02.03.2014 tarih ve 6529 sayılı, Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun adlı torba yasanın 14. mad-

desiyle 2. ve 3. fıkraları değiştirilmiş olan bu madde, inancı, düşünceyi ve yaşam tarzını cebir kullanarak yapılan müdahalelerden koruma amacı taşımaktadır:

“(1) Cebir veya tehdit kullanarak, bir kimseyi dinî, siyasi, sosyal, felsefi inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya veya değiştirmeye zorlayan ya da bunları açıklamaktan, yaymaktan meneden kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Dinî inancın gereğinin yerine getirilmesinin veya dinî ibadet veya ayinlerin bireysel ya da toplu olarak yapılmasının, cebir veya tehdit kullanılarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla engellenmesi hâlinde, fail hakkında birinci fıkraya göre cezaya hükmolunur.

(3) Cebir veya tehdit kullanarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla bir kimşenin inanç, düşünce veya kanaatlerinden kaynaklanan yaşam tarzına ilişkin tercihlerine müdahale eden veya bunları değiştirmeye zorlayan kişiye birinci fıkra hükmüne göre ceza verilir.”

Madde ilk bakışta herkesi koruyucu niteliktedir. Fakat, AKP iktidarının maddeyi getirmekteki temel amacının dindar Müslümanların yaşam tarzına müdahaleyi önlemek olduğu açıktır. Zira iktidarın, ilden ile yayılan alkol yasakları⁵² ve yasaklayıcı bir

52 <http://t24.com.tr/haber/antalya-valiliginden-alkol-yasagi,401594>

Bu alkol yasaklarının yanı sıra, bir yasaklama da içkiler üzerine anormal oranda vergi koyarak uygulanmaktadır. Örneğin, fiyatı Temmuz 2017’de 93 TL’ye yükselen 70’lik rakının 60 TL’si vergidir.

Bu durumda insanlar marketlerden etil alkol alarak evde kendi içkilerini üretmeye ve 70’lik rakıyı 20 TL’ye maletmeye başlamışlardır (<https://odatv.com/20-liraya-raki-yok-satti-0509171200.html>).

Bunun üzerine AKP iktidarı etil alkolün, “dünyanın bilinen en acı maddesi” olarak tanımlanan denatonyum

50 İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun; <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130430-1.htm>

51 <http://bianet.org/biamag/insan-haklari/15064-iskence-insanlik-sucudur-iii>

yasa olmadığı halde fiilen yasaklanan kür-taj⁵³ konuları başta olmak üzere, dindar Müslüman olmayanların yaşam tarzına çok çeşitli müdahaleleri devam etmektedir.⁵⁴ Aşağıda örneklerini göreceğimiz çeşitli durumlarda,⁵⁵ dindarlar dışında kalan yurttaşların giyim ve yaşam tarzlarına müdahale (hatta, şiddet kullanarak müdahale) vuku bulduğu durumlarda bu madde işletilmektedir.

Md. 122:

Yine 02.03.2014 tarih ve 6529 sayılı yasanın 15. maddesiyle değiştirilmiş olan bu madde ticari hayatta ayrımcılığı yasaklamaktadır. Madde başlığı "Ayrımcılık" iken, 2014 değişikliğiyle "Nefret ve Ayrımcılık" olmuştur:

(1)- Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle; a) Bir kişiye kamuya arz edilmiş olan bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya kiraya verilmesini, b)

benzoat katılarak üretilceğini açıklamıştır (<http://www.diken.com.tr/markette-satilan-etil-alkole-yeni-ayar-icine-dunyanin-en-aci-maddesi-katilacak/>).

İçki konusundaki AKP politikası tamamen İslam ideolojisiyle ilgilidir. Çünkü dünyada yıllık kişi başı alköl tüketiminde Türkiye 137. sıradadır (<http://www.diken.com.tr/turkiye-alkol-tuketiminde-137nci-sirada-yillik-kisi-basi-bir-bucuk-litre/>) ve Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre Türkiye'deki alkollü içki tüketimi dünya ortalamasının yaklaşık üçte biri kadardır (<http://jfh.scientificwebjournals.com/download/article-file/273308>).

53 <http://www.milliyet.com.tr/yasa-yok-ama-kurtaj-yasak-gundem/detay/1838845/default.htm>

54 <http://t24.com.tr/haber/kadikoy-anadolu-lisesinin-hersene-duzenlenen-bahar-festivali-yasaklandi,400927>; <http://www.diken.com.tr/gerekce-ramazan-tcdd-ekonomideki-yemekli-vagonlari-servise-kapadi/>; <http://www.gazeteduvar.com.tr/politika/2017/06/14/iftara-neden-gelmedin-sorusturmasi/>

55 Bkz. Ç) **Türk Yargısında Nefret ve Ayrımcılık Olayları ve Davaları** başlığı.

Bir kişinin kamuya arz edilmiş belli bir hizmetten yararlanmasını, c) Bir kişinin işe alınmasını, d) Bir kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını, engelleyen kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

Maddede 2014'te yapılan düzenleme mevcut bir suçu yani ayrımcılık suçunu nefret suçu haline getirmiştir. Fakat gerek maddenin 'nefret yoksa ortada ayrımcılık suçu da yok' anlamına gelebilecek başlığı ve yazılış biçimi, gerekse Türk adalet sisteminin mevzuatı etkin kullanma konusundaki isteksizliği yüzünden, ne nefret suçu cezalandırılabilir ne de ayrımcılık.

Md. 125:

"(1) Bir kimseye onur, şeref ve saygınlığını rencide edebilecek nitelikte somut bir fiil veya olgu isnat eden veya sövmek suretiyle bir kimşenin onur, şeref ve saygınlığına saldıran kişi, üç aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır (...)

3) Hakaret suçunun (...) b) Dinî, siyasi, sosyal, felsefi inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamasından, değiştirmesinden, yaymaya çalışmasından, mensup olduğu dinin emir ve yasaklarına uygun davranmasından dolayı, c) Kişinin mensup bulunduğu dine göre kutsal sayılan değerlerden bahisle işlenmesi halinde, cezanın alt sınırı bir yıldan az olamaz."

Görüldüğü gibi bu madde kişilere yapılan hakareti cezalandırmaktadır. Fakat, daha önce çeşitli saldırılara uğradıklarını gördüğümüz misyonerlere hiçbir koruma sağlamamıştır.

Md. 216:

1926 tarihli eski ceza kanunundaki numarası 312 olan bu maddeye 2002'de eklenen üçüncü fıkra Türk hukukuna ilk defa,

kişilere yapılan hakaret ve iftirayı da içermekle birlikte, aynı zamanda bir ırk ayrımcılığı türü olan “grup tahkiri”⁵⁶ kavramını getirmişti. 2004 tarihli yeni yasada bu kavram Md. 216’nın ikinci fıkrasını oluşturmuştur.

Amacı nefret söylemini önlemek ve kamu barışını korumak olan maddenin metni şöyledir:

“(1) Halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik eden kimse, bu nedenle kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması halinde, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Halkın bir kesimini, sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağılayan kişi, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(3) Halkın bir kesiminin benimsediği dinî değerleri alenen aşağılayan kişi, fiilin kamu barışını bozmaya elverişli olması halinde, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”⁵⁷

56 Bkz. D. Bayır, a.g.e., s. 369-388.

57 Bu maddenin 06.02.2002’den önce geçerli olan 765 sayılı TCK’deki (Md. 312) metni şöyledir:

“Bir cürmü alenen öven veya iyi gördüğünü söyleyen veya halkı kanuna uymamaya tahrik eden kimseye altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir.

“Sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığına dayanarak, halkı birbirine karşı kamu düzeni için tehlike olabilecek bir şekilde düşmanlığa veya kin beslemeye alenen tahrik eden kimseye bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilir.

“Halkın bir kısmını aşağılayıcı ve insan onurunu zedeleyecek bir şekilde tahrik eden kimseye de birinci fıkradaki ceza verilir.

“Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçlar 311 inci maddenin ikinci fıkrasında belirtilen araçlar veya şekillerle işlendiğinde verilecek cezalar bir katı oranında artırılır.” (http://www.turkhukuk sitesi.com/mevzuat.php?mid=8475)

Bu madde, “grup tahkiri”ni cezalandırmamaktadır.⁵⁸ Bunun yanı sıra, getiriliş amacına tamamen ters biçimde uygulanmaktadır. Çünkü, daha önce⁵⁹ Azınlık Raporu davası örneğinde gördüğümüz gibi, çoğu zaman Türklüğü ve devlet kurumlarını aşağılamayı cezalandıran TCK Md. 301’le birlikte “ikiz maddeler” biçiminde devreye sokulmaktadır. Yani “(...) bir kesimini diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik eden”leri cezalandırmak için değil, bu tahrik edenlere karşı çıkanları cezalandırmak için kullanılmaktadır.

Sonuçta, AB Uyum Paketleri’nin getirmek istediği ifade özgürlüğü mahkeme kararları tarafından hakaret ve tehdit etme özgürlüğüne dönüştürülmektedir.⁶⁰

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu

06.04.2016 tarihinde 6701 sayılı kabul edilen kanun,⁶¹ 1. Maddesinde, çıkarılış amacını eşitliği sağlamak, ayrımcılığı önlemek, işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele etmek olarak açıklamaktadır.

Md. 4’te ayrımcılık türleri sayılmıştır.

Md. 5’te gerçek, kamusal ve özel tüzel kişilerin kamuya açık mal ve hizmet sunumunda ayrımcılık yapamayacağı, bu kuralın bu mal ve hizmetlerin sunulduğu alan ve binalara erişimi de kapsadığı belirtilmektedir.

58 D. Bayır, hiçbir Yargıtay kararının “Grup tahkiri”ne dayanarak verilmediğini belirtmektedir (örnekler için bkz. s. 371 vd.).

59 Bkz. Yedinci Bölüm, **Azınlık Raporu ve Davası** kutusu.

60 Bkz. aşağıda Ç) **Türk Yargısında Nefret ve Ayrımcılık Olayları ve Davaları** başlığı.

61 Resmi Gazete tarih 20.04.2016, no.29690; Düstur 5. Ter tip, Cilt 57, https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6701.html

Md. 3/2 şöyledir: “Bu Kanun kapsamında cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, mezhep, felsefi ve siyasi görüş, etnik köken, servet, doğum, medeni hâl, sağlık durumu, engellilik ve yaş temellerine dayalı ayrımcılık yasaktır.”

Md. 21, “başvuranın iddiasının gerçekliğine ilişkin kuvvetli emarelerin ve karine oluşturan olguların varlığını ortaya koyması hâlinde” ayrımcılık yapılmadığının ispatını karşı tarafa yüklemektedir.

Md. 25, ayrımcılık yasağının ihlali halinde gerçek ve tüzel kişilere idari para cezası verileceğini ve bu cezanın kusurlu kamu görevlisine ödetileceğini (rücu) belirtmektedir.

C) Türkiye'nin Nefret ve Ayrımcılık Konusundaki Uluslararası Yükümlülükleri

Birinci Bölüm'de Türkiye'nin insan ve azınlık hakları konusunda hangi uluslararası hukuk metinleriyle bağlı olduğunu toplu olarak görmüş ve bunlara getirilen yorum beyanlarını ve çekinceleri not etmiştik.

Bunların arasında, Türkiye'nin beyan ve çekincelerine konu olmayan ve ayrımcılık ile nefret söyleminin/suçunun yasaklanması açısından yaşamsal önem taşıyan üç tanesi öne çıkmaktadır. Türkiye'yi bağlama açısından kronolojik sırayla:

1) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. 1950 tarihli bu sözleşmeyi Türkiye 1954'te onamıştır. Belgenin “Ayrımcılık Yasağı” başlıklı 14. Maddesi şöyledir:

“Bu Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka

bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır.”

Sözleşme'nin asıl önemi, insan hakları alanında bilinen en etkili denetim mekanizmasını yani AIHM'i kurmuş olmasındadır. Türkiye'nin yetkisini Eylül 1989'da kabul ettiği AIHM, AIHS'nin “İfade Özgürlüğü” başlıklı 10. maddesini ve “Toplantı ve Dernek Kurma Özgürlüğü” başlıklı 11. maddesini sıkı biçimde uygulayarak bu 14. maddeyi takviye etmiştir.

2) BM Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme. 1965'te imzalanan ve 1969'da yürürlüğe giren bu belgeyi Türkiye 2002'de onamıştır. Belgenin, “Bu Sözleşmede, ‘ırk ayrımcılığı’ terimi,” diyerek başlayan tanımlama maddesi (Md. 1) şöyle devam ederek her türlü ayrımcılığı çok geniş biçimde yasaklamaktadır:

“... siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacına ya da etkisine yönelik, ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama ya da tercih anlamındadır.”

3) BM Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi. 1966'da kabul edilen ve 1976'da yürürlüğe giren bu belgeyi Türkiye 2003'te onamıştır. Belgenin 20. maddesi nefret ve ayrımcılığın yasaklanması açısından çok önemlidir:

“1) Her türlü savaş propagandası yasalarla yasaklanır; 2) Ulusal, ırksal ya da dinsel nefretin ayrımcılık, düşmanlık ya da şiddete kışkırtma şeklini alacak biçimde savunulması yasalarla yasaklanır.”

Türkiye'yi bağlayan bu üç uluslararası belgenin hükümleri, yukarıda incelediğimiz ulusal mevzuatla birlikte mütalaa edildiğinde, insanlara ve özellikle de azınlıklara yöneltilen ayrımcılığı ve nefret söylemini cezalandırmak için yeterli hukuksal zeminin mevcut olduğu görülmektedir.⁶²

Ç) Türk Yargısında Nefret ve Ayrımcılık Olayları ve Davaları

Yeterli hukuksal zemin mevcuttur ama, uygulamada bu durum çok büyük ölçüde “kağıt üstünde” kalmış, Yargı tarafından hayata pek az geçirilmiştir. AB Uyum Paketleri'nden sonra cereyan ederek basına yansımış olayları ve yargıdaki sonuçlarını kronolojik sırayla görelim:

* * *

Erzurum Tekman sağlık ocağında çalışan Dr. Mustafa Şen, hastaların itişmesi üzerine ruhsatlı tabancasını ocağın önünde birikmiş topluluğa doğrultarak, “Pis Kürtler, siz hizmete layık değilsiniz. Hepiniz PKK'lısınız. Hepinizi öldürmek lazım” diye bağırıştır.⁶³

Mayıs 1999'da cereyan eden bu olay, o zaman madde numarası TCK 312/2 olan, kararın verildiği 17.07.2004'te ise TCK 216/2 olarak değiştirilmiş bulunan maddeye göre cezalandırılan suça (“*halkı sınıf, ırk, din, mezhep ve bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik etmek*”) girdiği için 10 ay hapisle cezalandırılmış, bu ceza paraya dönüştürülerek ertelenmiştir.⁶⁴

* * *

Ekim 2004'te TCK Md. 216 ve TCK Md. 301'den mahkemeye verilmiş olan Azınlık Raporu sorumlularına yöneltilen hakaretler ve nefret söylemleri bu konuda tipik bir örnek oluşturmıştır. AKP Afyon Milletvekili Süleyman Sarıbaş, 26.10.2004'te TBMM Genel Kurulunda gündem dışı söz alarak yaptığı konuşmada şöyle demiştir:

“Entel devşirme, zehirli salyalarını akıtan kişiler, dışarıdan görev alanlar, Türk milleti kelimesinden nefret edenler, hainler, Türkiye Cumhuriyeti'ni ayırmaya çalışanlar, Barzani'nin danışmanlığını yapan şahıslar, liboşlar, finoşlar, Türk düşmanı (...) Azınlık arayanlar, analarına babalarının kim olduğunu bir kez daha sorsunlar (...) Değerli milletvekilleri, bu kepezelik raporunu hazırlayan entel devşirme takımı (...) kamuoyuna zehirli salyalarını akıtmayı başardılar. Kimin adına çalışıyorlarsa görevi eksiksiz ifa ettiler (...) Millet bunları tükürüğüyle boğar (...) Barzani'nin danışmanlığını da yapan Filistin kamp kaçını eski sosyalist şimdilerde liboş ve bu şekilde AB'ye girsek finoş olacak zatlar, Türklüğü içine sindiremeyen Türk düşmanı hainler” (...) “Azınlık arayanlar analarına babalarının kim olduğunu bir kez daha sorsunlar. Bilge Kağan'ın ve Atatürk'ün özdeyişleriyle sözlerimi tamamlıyorum, Ey Türk Titre ve Kendine Dön. Ne Mutlu Türküm Diyene”.⁶⁵

“Babalarının kim olduğunu analarına sorsunlar” türünden, Türkiye'nin herhangi

62 Oktay Uygun, “İfade Özgürlüğü...”, s. 26.

63 <http://www.hurriyet.com.tr/pis-kurtler-sozu-dgmlik-60371>

64 <http://www.memurlar.net/haber/8244/yargitay-dan-kurtlere-hakaret-eden-doktora-ceza.html>. Ceza Yargı-

tay tarafından da onanmıştır: Yargıtay 8 CD, E.2003/6702, K.2004/5969, Karar Tarihi 29.06.2004 (<http://arsiv.sabah.com.tr/2004/07/17/gnd116.html>).

65 <http://www.hurriyet.com.tr/simdiki-libos-ab-de-finos-268118>

bir yerinde cinayet sebebi olabilecek türden bir lafı TBMM kürsüsünden edebilen bu milletvekili hakaretten tazminata mahkum olmuş, fakat Yargıtay 4. Hukuk Dairesi tarafından 2007'de beraat ettirilmiştir.⁶⁶

“Liboşlar, finoşlar nitelemesinin raporu hazırlayanlara yönelik olmadığı belirgindir. Raporu hazırlayanları hedef alan sözlerin ise eleştiri sınırları içinde kaldığının kabulü gerekir. Raporda yer alan görüş ve açıklamaların herkes tarafından kabul görmesi beklenemez. Davacıların kendi görüş ve değerlendirmelerini bu raporla açıklamaları ne kadar hakları ise, bunlara katılmayanların da kendi görüş ve değerlendirmelerini açıklamaları ve eleştirmeleri o kadar haklarıdır.”

Yani Yargıtay 4. Hukuk Dairesi, Azınlık Raporu sorumlularına yöneltilen hakaretleri ve nefret söylemlerini “eleştiri sınırları içinde” saymış, “Azınlık Raporu’nu hazırlayan iki akademisyenin bu tür sert eleştirilere katlanmaları gerektiği”ne karar vermiştir.

Böylece “ifade özgürlüğü”, “hakaret özgürlüğü”ne dönüşmüş olmaktadır. 2017 sonunda dava AIHM’dedir.⁶⁷

66 <http://www.milliyet.com.tr/-babani-sor-a-tazminat-yok/siyaset/haberdetayarsiv/28.01.2007/187069/default.htm>

67 Yargıtay 4. Hukuk Dairesi kararının bir değerlendirmesi için bkz. <http://www.radikal.com.tr/radikal2/yargitay-4-hukuk-dairesini-takdimimdir-981467/>

Yine Azınlık Raporu davası sürecinde, içlerinde şiddet unsuru da taşıdığı halde Yargıtay 4. Hukuk Dairesi tarafından hakaret/nefret söylemi olarak görülmeyen bazı sözler ve yazılar şöyledir (bkz. Kemal Göktaş, <http://www.gazetevatan.com/baskin-oran-in-isyani-249016-gundem/>):

Arslan Tekin (Yeniçağ): “Bence bu adamlar dövülseydi milletin içi soğurdu”, “Sevr’ciler tekme tokadı hak etmişlerdi”, “Bölücü, ihanetçi, yalakalar”;

Kamu-Sen Başkanı Bircan Akyıldız: “Toprağın bedeli kandır, gerekirse dökülür”;

Kemal Yavuz (Akşam): “Bir avuç zibidi”, “Ekmek yediğin kapiya ihanet etme, sonra nimet çarpar”;

* * *

Dördüncü Bölüm’de gördüğümüz gibi,⁶⁸ Mart 2005’te Genelkurmay, Cumhuriyetin başından beri “Müstakbel Türk” yani “asimile edilebilir” sayılan Kürtlerden ilk kez “Sözde Vatandaşlar” olarak bahsetmiştir. Bunun Ankara Üniversitesi Senatosu gibi resmî kuruluşlar tarafından desteklenmesinin ardından, 2003’ten beri “Ordu Göreve!” sloganıyla tanınan Ulusalçı *Türk Solu* dergisi⁶⁹ 29.08.2005 tarihli sayısında “Kürtlerle alışveriş yapmayın, kız alıp vermeyin!” kampanyası başlatmıştır.⁷⁰

Eski Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek (*Radikal*): “Hainler korkak olur derler, peki bunlar niye bu kadar atak?”, “Siz o uydurma azınlıklarınızı alın da gidin, Avrupalıya sokun”;

Özcan Yeniçeri (*Yeniçağ*): “Tamamen dışarıdan beslenen ve yabancıların Türkiye üzerindeki emellerinin aracı olarak hareket eden bu örgütlü azınlık unsurlar, bu guruh”, “Örgütlü entelektüel çete, şer ittifakı”;

Sırrı Yüksel Becbi: “Bunlara Türkiyeli demek, Türkiyeli yılanlara, kurbagalara ve çakallara haksızlık oluyor”;

Selcan Taşçı (*Yeniçağ*): “Şu toprağa küfrederek basan var, hain desen, işbirlikçi desen var, köpek gibi, bir kemikle susan var.”

Milletvekili Sarıbaş, ortaha (“millete”) küfrettiği gerekçesiyle işadami Mehmet Cengiz’e 2015’te hakaret davası açmış, kendi adı herhangi bir biçimde geçmediği halde 8.000 TL tazminat kazanmıştır (<http://www.hurriyet.com.tr/mehmet-cengiz-e-actigi-kufur-davasini-kazandi-parayla-tuvalet-yaptiracak-28350177>).

68 Bkz. **Asimilasyon ve Etnik-Dinsel Temizlik Yöntemlerinde “Geçiş” Meselesi** altbaşlığı.

69 <http://www.turksolu.com.tr/32/basyazi32.htm>

70 Bu kampanya en azından 21.09.2008 tarihine kadar www.turksolu.org/89/basyazi89.htm sitesinden okunabiliyorken (bkz. B. Oran, “Ulus-devlet: Nasıl bilirsiniz?”, <http://www.radikal.com.tr/radikal2/ulus-devleti-nasil-bilirsiniz-899773/>), Temmuz 2017’de bakıldığında bu adresten “Las Vegas-The City of Joy” çıkmaktadır.

Bununla birlikte, Temmuz 2017 tarihinde okunabildiği kadarıyla, <http://www.turksolu.com.tr/sehit/16.htm> adresindeki “Türklerle masallar: Kürtler bizim kardeşimizdir” başlıklı ve “Alışverişimi Türk’ten yapıyorum, param PKK’ya gitmiyor” sloganlı yazının temel önerisi şudur: “1) Türkiye’de Kürtler Türklerin kardeşi değil karşıtıdır, 2) PKK’nın parasal kaynağı Kürtlerdir.”

Bunun da ardından ortam çok sertleşmiş, Agos'un kurucusu H. Dink'e 19 Ocak 2007'de suikast yapılmasına kadar varan, Hristiyan din adamı cinayetleri ve linç girişimleri başlamıştır.⁷¹

* * *

22 Mart 2005 tarihli Genelkurmay bildirisinin ardından vuku bulan olaylar arasında, Trabzon'da Tutuklu ve Hükümlü Aileleri ile Dayanışma Derneği (TAYAD) adına bildiri dağıtan 5 kişiye 06.04.2005'te linç girişimi yaşanmıştır.

2'si linç girişimi yapan kişilere ("kişilere karşı müessir fiil"den), 1'i de linç edilmek istenenlere ("izinsiz gösteri yürüyüşü", "toplumda infial yaratmak" ve "görevli memura hakaret"ten) olmak üzere 3 ayrı dava açılmıştır.⁷² Dava sonucunda, linç edilmek istenen 5 TAYAD'lı ve linç girişiminde bulundukları görüntü ve fotoğraflardan tespit edilen⁷³ 11 sanık 26.12.2006'da beraat etmişlerdir.⁷⁴

* * *

Cumhuriyet yazarı Mustafa Balbay, Emin Çölaşan'la birlikte ART TV'de 26.11.2006'da yaptığı Ankara Rüzgarı programında sadece hakarete değil, iftirada da bulunmuştur:

"Türk aydınlarının, gazetecilerinin, yazarlarının ruhen satın alınması, maddî ve manevî olarak satın alınması çok ciddi bir strateji. Şu anda İngiltere'de özel eğitim gör-

mekte olanlardan biri, adını da vericem gerekirse, ben polemik sevmiyorum, ama adını da vericem, Prof. Dr. Baskın Oran. Şu anda İngiltere'de özel eğitim görüyor."

Balbay bu sözlerinden dolayı 3.500 TL manevi tazminata mahkum olmuş, fakat Yargıtay 4. Hukuk Dairesi tarafından Şubat 2010'da beraat ettirilmiştir:

*"Dosya içeriğinden, davacının Agos gazetesinde Ermeni sorunu hakkında yazılar yazdığı, yurt dışında akademik çalışma yürüttüğü anlaşılmaktadır. Davacı, bir öğretim üyesi olarak özgürce düşüncelerini açıklayabildiğine göre bu düşünceler aleyhine yapılan açıklamalara, sert de olsa, katlanmak zorundadır. Davalının açıklamaları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, davacıya yönelik olarak söylenen sözlerin hukukî koruma içinde kaldığı ve davacının kişilik haklarına saldırı oluşturmadığı sonucuna varılmaktadır."*⁷⁵

Yani, Oxford Üniversitesi tarafından üç ay seri konferanslar vermek için davet edilmiş bir profesöre "özel eğitim görüyor, satın alınmıştır" diye TV'den yöneltilen hakaret ve iftira, Yargıtay 4. Hukuk Dairesi tarafından, aynen Milletvekili Sarıbaş davasında olduğu gibi, "ifade özgürlüğü" sayılmıştır. Daire bu kararı verirken, bağlam dışı olarak, profesörün "*Agos gazetesinde Ermeni sorunu hakkında yazılar yazdığı*"nı belirtmeye de özen göstermiştir. Dava 2017 sonu itibarıyla AİHM'dedir.

* * *

İzmir'de Rifat Cenk Tozkoparan'ın 2005'te kurduğu Türkçü Toplumcu Budun Der-

71 Bu ortamın yoğun bir özeti için bkz. TDP-III, s. 81 vd.
72 <http://www.hurriyet.com.tr/trabzon-da-linc-girisimine-dava-320273>
73 <http://www.hurriyet.com.tr/trabzon-da-linc-girisimine-dava-320273>
74 <https://www.haberler.com/erzurum-erzurum-daki-tayad-davasi-haberi/>

75 <http://www.risalehaber.com/yargitay-balbayin-satin-alinmistir-hakaretini-basin-ozgurlugu-saydi-72351h.htm>

neği, Mayıs 2006'da, "Kürt nüfus azaltılsın, Kürtler kısırlaştırılsın" temalı bir imza kampanyası başlatmış, bunun hakkında İzmir Barış Girişimi suç duyurusunda bulununca, Savcılık TCK Md. 216'dan dava açmıştır.

"Ey Türk kadını ve erkeği! Türkçülük için bir çocuk daha yap. Hainler, kapkaççılar, uyuşturucu satıcıları çoğalıyor. Kürt ve Çingene çetelerine ve yobazlara hak ettiği cevabı vereceğiz" yazılı bildiri dağıtan Tozkoparan'ın görüş ve eylemlerini İzmir 9. Asliye Ceza Yargıcı Faruk Çalışkan "düşünce özgürlüğü ve eleştiri hakkı kapsamında" saymış, üzerinde gamalı haç bulunan "Buduncu Gelecek" adlı kitabın da yazarı olan Tozkoparan'ın görüşlerinin kamu güvenliği açısından açık ve yakın tehlike oluşturmadığını belirterek kendisini TCK Md 216'dan beraat ettirmiş, Dernekler Kanunu'na muhalefetten 10 ay hapis ve 416 TL para cezası vererek hükmün açıklanmasını geri bırakmıştır. Hükmün gerekçesi şöyledir:⁷⁶

"Sanığın eyleminin, olaysız geçen halka açıklama niteliğinde olduğu, pankartlarda belirtilen ve açıklamalarda bulunduğu sözlerin kürt ve roman ve diğer halklarının tümüne yönelik bir açıklama olmadığı, sadece suç işleme

eğiliminin yüksek olduğu kişi ve gruplar yönünden değerlendirme yapıldığı, sadece bu gruplara yönelik olmayıp çetelere ve yobazlara karşı açıklama yapılmış olması nedeniyle eleştiri mahiyetinde olduğu..."⁷⁷

* * *

Bursa'da eşcinsellere ifade özgürlüğü için yürümek isteyen eşcinseller, Bursaspor formalı kişilerce engellenmiştir. Bursasporlu Esnaflar Derneği Başkanı Fevzinur Dünder, 06.08.2006'da düzenlediği basın toplantısında yürüyüşün iptal edilmesini istemiş, "linç" tehdidinde bulunmuş ve Bursa halkını olaya tepki göstermeye çağırmıştır:

"Emniyet yetkililerine, valiliğe ve siyasilere sesleniyorum; bu insanların linç edilmesini istemiyorlarsa tutum ve hareketlerini netleştirsinler. Her maç öncesi saat 16.00'da yaptığımız Atatürk Stadı'na yürüyüşümüzü de eşcinsellerin yürüyüşü ile aynı saate ve güzergâha aldık. Koskoca Bursa'da 300 kişiyi yürütmeyeceğiz. Biz 5.000 kişi olacağız. İstiyorlarsa gelsin, yürüsünler."⁷⁸

Gökkuşak Derneğinin şikayeti üzerine Bursa Cumhuriyet Savcılığınca yürütülen soruşturma kapsamında Fevzinur Dünder hakkında TCK Md. 216'dan ("halkı kin ve düşmanlığa tahrik") 4. Asliye Ceza Mahkemesinde dava açılmış, 02.04.2009 tarihli karar duruşmasında Yargıç Selçuk Yağmur kamera görüntülerinin incelendiğini, bu suç işlemediği tespit edilen Dünder'in beraat ettiğini açıklamıştır.⁷⁹

76 2006'de CMK'nin getirdiği bu olanığa göre: Sanık; daha önce kasıtlı bir suçtan ceza almamışsa, şimdi 1 yıl veya daha az hapis veya adli para cezası gerektiren kasıtlı bir suç işlemişse (bu süre 2008'de 2 yıla çıkarılmıştır), rızası alınarak, "hükmün açıklanmasının geri bırakılması" (HAGB) uygulanabilir.

Geri bırakılma durumunda, sanık 5 yıllık bir denetim süresi içinde kasıtlı bir suç işlemese, suç hiç işlememiş sayılır. Aksi halde, verilen her iki ceza birlikte infaz edilir.

Fakat HAGB durumunda temyize gidilemez, sadece HAGB'nin yasal şartlarının var olup olmamasıyla ilgili sınırlı bir inceleme yapılması için itirazda bulunulabilir. HAGB konusundaki ayrıntılar için bkz. Fikret İlkiz, <https://m.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/123998-hukmun-aciklanmasinin-geri-birakilmasi>.

77 <http://www.radikal.com.tr/turkiye/kurt-nufusu-durdu-rulsun-demek-elestiri-sayildi-1119555/>

78 07.08.2006, BİA Haber Merkezi, http://www.ibnistan.net/homofobi/bia_yurutmediler.html

79 <http://www.hurriyet.com.tr/travestileri-yurutmeyen-dernek-baskani-beraat-etti-11352007>

* * *

Bolu Express gazetesinde yazan Işın Erşen adlı kişi, “Türk İşte Karşında Düşmanın” başlıklı ve 07.10.2007 tarihli yazısında, DTP yöneticilerinin isimlerini birer birer verdikten sonra şöyle demiştir:

“Kahpece pusu kuran dağdaki teröristin peşinde koşmaktansa, üç-beş mikrobu ‘temizleyip’ bundan sonra ‘bir bizden, beş sizden’ tamam mı, devam mı? demek gerekir. Bunu yapacak ve diyebilecek ‘yurtsever’ unsurlar da çıkar elbet. Toplumun arzusu, yığın olarak bu yöndedir.”⁸⁰

Bolu Savcılığı bu şiddet ve nefret söylemini “*basın ve ifade özgürlüğü kapsamında*” bularak takipsizlik kararı vermiş, bu karar Düzce Ağır Ceza Mahkemesince onanmıştır. Kamuoyundan tepki gelince Adalet Bakanlığı “yazılı emir” usulünü kullanarak Yargıtay’a başvurmuşsa da Yargıtay 8. Ceza Dairesi bu bozma talebini oybirliğiyle reddetmiştir.⁸¹

* * *

Denizli’nin Çivril ilçesine bağlı Özdemirci Beldesi’nde 22 yıldır yaşayan Kürt ailenin bir ferdi aynı beldede yaşayan başka biriyile

80 <http://www.guncelmeydan.com/pano/her-sehit-icin-5-dtp-li-oldurulsun-isin-ersen-t22874.html>

81 HDP Eşbaşkanı Selahattin Demirtaş, şahsının hedef gösterildiği gerekçesiyle davayı 2009’da AIHM’e taşımıştır. Türk Hükümeti verdiği savunmada, Demirtaş’ın Bolu Savcılığına “korunma talebinde bulunmak için değil, makaleyi kaleme alan yazarın cezalandırılması için” başvurduğunu savunmuş ve davanın AIHS’nin “özel ve aile hayatının korunmasına” ilişkin 8. maddesi temelinde ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu durumda Haziran 2015’te AIHM, makale sonrasında Demirtaş’ın tehdit aldığına veya yaşamının tehlikede olduğuna dair kanıt sunulmamış olması nedeniyle davayı reddetmiştir. Yani dava, büyük ölçüde, hatalı savunma nedeniyle kaybedilmiştir. (<http://www.ntv.com.tr/dunya/selahattin-demirtas-aihmde-actigi-davayi-kaybetti,118-V7QaWkS6qvpWdLGKNA>).

aynı kadına aşık olunca, iş kavgaya dönüşmüştür. Haziran 2007’de beldenin MHP örgütü başkanının ve bir muhtarın, “Bunlar Kürt, PKK’lı. 4 kişi geldiler, 20 kişi oldular. Bunları köyden kovalım. Hiç kimse bunlara mal satmasın, iş vermesin. Biz kovmazsak köyü Kürtler ele geçirecek” demesi üzerine olay siyasi boyut kazanmış ve aile beldeyi terketmek zorunda kalmıştır.⁸²

Bu olayda, aile şikayet etmediği halde, Türkiye’de ilk defa olarak Çivril Cumhuriyet Savcılığı resen harekete geçmiş ve MHP belde örgütü başkanı ile bazı muhtarların da aralarında bulunduğu 16 kişi hakkında TCK Md. 216/1’den Çivril Asliye Ceza Mahkemesinde dava açmıştır.⁸³

Yerel mahkeme, bu saldırının ardındaki güdünün “bölgesel farklılıklardan” kaynaklandığına karar vermiştir. Böylece, Kürtlerin ayrı bir etnik grup olduğu ve olayın etnik nefretten kaynaklandığı bağlam dışı bırakılmış olmaktadır.⁸⁴

* * *

İsrail’i ve ayrıca Ermenilerden Özür Kampanyası’nı⁸⁵ protesto etmek isteyen Eskişehir Osmangazi Kültür Dernekleri Federasyonu Genel Başkanı Niyazi Çapa, 07.01.2009’da kucağına bir köpek alıp yanındakiyle birlikte dernek binasının önünde, “Ermeni ve Yahudiler giremez, köpeklere giriş serbesttir” yazılı pankartlarla basın açıkla-

82 <http://www.dostunsayfasi.com/guncel-olaylar/11459-milliyetci-hislerin-kurbani-kurt-aile-denizli-den-kovuldu.html>

83 01.04.2008, <http://www.birgun.net/haber-detay/savci-linc-girisimini-yargiya-tasidi-39709.html>

84 D. Bayır, a.g.e., s. 379-380’den Çivril Asliye Cela Mahkemesi, E. 2007/252, K. 2008/423, tarih 11.07.2008.

85 Bkz. Oran, “Ermenilerden Özür Kampanyası” kutusu, TDP-III, s. 495.



Görsel: "Ermeni ve Yahudiler giremez, köpeklere giriş serbesttir" gösterisi, Eskişehir.

ması yapmıştır (bkz. Görsel).⁸⁶

Hakkında, "halkı kin ve düşmanlığa ale-nen tahrik"ten dava açılan Çapa, mahkeme-de, "Ermeni rock müziği grubuna tepki için basın açıklaması yapmıştım. Türkiye'deki Ermenileri değil 4 tane şarkıcıyı kastetmiş-tim" demiştir.⁸⁷ Eskişehir 4. Sulh Ceza Mah-kemesi Çapa'yı 27.05.2009 tarihinde TCK Md. 216/2'den 150 gün hapse çarptırılmış ve ceza 3.000 lira para cezasına çevrilip er-telenmiştir.

* * *

Şubat 2009'da Bolu'dan Uğur Arslan adlı kişi, "B. Oran'ı öldüreceğim" diyen bir epos-tayı Ankara Emniyetine göndermiş, ifadesi alınırken de, "Böyle yazmaya devam ederse yine aynı şeyi yaparım" demiştir. Kişiye da-va açıldığında, Bolu Sulh Ceza yargıcı 04.06.2010 tarihinde verdiği 2010/1120 sa-yılı kararda, "Sanığın mahkemedeki iyi hali ve saygılı tutumu" gerekçesiyle cezayı 5 aya

86 <http://www.radikal.com.tr/turkiye/kopekler-girermis-yahudiler-ve-ermeniler-giremez-915950/>

87 <http://www.hurriyet.com.tr/o-afise-3-bin-lira-para-ce-zasi-11741761>

indirmiş, sonra da "kişilik özellikleri ve bir daha suç işlemeyeceği kanaati"yle hükmün açıklanmasını geri bırakmıştır.

Oysa, "mahkemedeki iyi hali ve saygılı tutumu"dan söz edilen şahıs hiçbir duruş-maya katılmamıştır.

* * *

2009 ÖSYS kılavuzunda İstanbul Aydın Üniversitesi'nin koşullarıyla ilgili olarak, "Özürlü öğrencilere eğitim-öğretim verecek olanağımız olmadığından; özürlü öğ-rencilerin tercih etmemesi gerekir" ifadesi geçmesi üzerine, engelli hakları dernekleri Eylül 2009'da bu üniversite, ÖSYM ve YÖK hakkında "ayrımcılık"tan 1 yıla kadar hapis gerektiren bir suç duyurusunda bulunmuş-lardır. Üniversiteden Haldun Domaç engel-lilerle ilgili ibarenin yanlışlıkla yazıldığını ve kaldırılacağını bildirmiş, "Dernekler bi-ze gelseler sorun kolayca çözüldü" de-miştir.⁸⁸ Engelli hakları derneklerinden öğ-rendiğime göre dosya zamanaşımına uğra-mıştır.

* * *

Temmuz 2011'de Edirne'de temizlik için gittiği evde çiçekleri sularken alt kattaki komşunun çamaşırlarına su damlattığı için, "Pis Çingene, görgüsüz kadın. Bir daha bu-raya gelme. Gelirsen senin ayaklarını kıra-rım" diye hakarete uğrayan Hati Özpınar özür dilemiş ve çamaşırları yıkayacağını söylemiştir. Hakaret buna rağmen devam edince karakola giden Özpınar, polislerin kendisini ciddiye almaması üzerine durumu yanında çalıştığı aileye anlatmıştır.

88 <http://www.radikal.com.tr/turkiye/universite-engelli-ogrenci-gelmesin-dedi-953469/>

Açılan hakaret davası sonucunda komşu 75 gün hapse ve 3.000 TL manevi tazminata mahkum olmuş, hapis cezası paraya çevrilmiştir.⁸⁹

* * *

05.10.2011 tarihinde gündüz vakti Zincirlikuyu'dan taksiye binen 40-45 yaşlarında İstanbullu bir Ermeni kadın, taksimetrenin sıfırlanmamış olduğunu görünce şoförü uyarmıştır. Bunun üzerine şoför, "Senin şiven bozuk. Yahudi misin, Ermeni mi?" diye başlamış ve kadın Ermeni olduğunu söyleyince Ermenilere ve Hristiyanlara hakaret etmiştir. Kadın itiraz edince kadını yumruklamaya başlamış ve caddeye fırlatmıştır. Yoldan geçenlerden biri tarafından karakola götürülen kadın orada şoförün "belalı biri" olduğunu öğrenmiş ve korkmuş, fakat avukat Kezban Hatemi'nin ısrarları sonucunda taksinin plakasını vererek şikayetçi olmuştur.⁹⁰

Polis arabanın arka koltuğundaki kan izlerinin Ermeni kadına ait olduğunu tespit etmiş ve şoförü yakalamıştır. Fakat sabıkalı bir kişi olduğunun ortaya çıkması üzerine kadın korkarak şikayetinden vazgeçmiştir.

* * *

Samsun'da iki ayda bir yayınlanan *Statü-ko* dergisinin Ocak-Şubat 2012 sayısında derginin genel yayın koordinatörü Okan Baş, "Beyler, Ülkücüler size neyledi?" başlıklı yazısında Hrant Dink'in katili için şöyle demiştir:

"Ogün Samast gibi gürbüz bir genç, işi 'Türk'ün kanı pistir' demeye getiren Hrant denen herifi vurduğu için ağır bir cezayla karşı karşıya kaldı. Kötü mü yaptı yani? Bana göre bu milletin geneline ağır hakaretler yağdıran adamın ölmesi zaten müstehaptır. Devlet yapması gereken işi yapmıyorsa 'Türk'ün kanı pistir' diyen ecnebiye göz yumuyorsa, Ermenilere yaranacağım derken milliyetçilik ilkesini düpedüz çiğniyorsa, kimse kusura bakmasın, bu noktada millet devreye girer ve bu adamı yargılamanın hiçbir anlamı yoktur."

İrkçılığa ve Milliyetçiliğe DurDe! girişiminin yaptığı suç duyurusu üzerine Savcılık, "Suç ve suçluyu övme", "halkı kin ve düşmanlığa tahrik etme" suçlarından toplam 5 yıla kadar hapis cezası istemiyle Okan Baş hakkında dava açmıştır. Samsun 2. Asliye Ceza Mahkemesi, "halkı kin ve düşmanlığa tahrik etmek" suçundan (TCK Md. 216/2) 1 yıl 3 ay hapis cezası vermiş ve Baş'ın duruşmalardaki tutum ve davranışlarını ve ceza miktarını göz önüne alarak Ekim 2012'de hükmün açıklanmasını geri bırakmıştır.⁹¹

* * *

20.02.2012'de Yakutiye Emniyet Müdürlüğü tarafından Erzurum Lisesinde düzenlenen huzur toplantısında ilköğretim okulu müdürü Mustafa Aydın, "Emniyet'te suçluların kanını alıp gen haritası çıkarsınlar. Çocuk doğduktan sonra analizi yapılsın. Vatan, millete, bu ülkeye zararlıysa yürümeden yok edilsin" demiştir. Bunun üzerine açığa

89 <http://www.sabah.com.tr/yasam/2011/10/16/pis-cinge-ne-sozu-cezasiz-kalmadi>

90 Olayın ayrıntısı için bkz. <http://www.radikal.com.tr/radikal2/nefret-ikizleri-suc-ve-soylem-1066648/>

91 <http://www.halkinhabercisi.com/ogun-samasta-ovgu-hapis-cezası-getirdi>; <http://www.agos.com.tr/tr/ya-zi/3575/hrant-dink-in-katiline-ovgu-cezasiz-kalmadi>

alınmış ve kendisine, “sosyal sınıf farklılığı nedeniyle halkın bir kısmını alenen aşağılamak”tan Erzurum 1. Sulh Ceza Mahkemesinde TCK Md. 216/2 gereğince 6 aydan 1 yıla kadar hapis istemiyle dava açılmıştır. Kişi beraat ederek, Enver Paşa İlköğretim Okulunda Mart 2013’te müdür olarak tekrar göreve başlamıştır.⁹²

* * *

15.04.2012’de oynanan Fenerbahçe-Trabzonspor maçında Trabzonsporlu Zokora’ya “*fucking negro*” (pis zenci) dediği iddiasıyla futbolcu Emre Belözoğlu’na, Tahkim Kurulu, hakaretten 3 maçta oynamama cezası vermiştir. Futbolcuya, Sporda Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair Kanun Md. 14/2’ye göre 6 aydan 2 yıla kadar hapis talebiyle, 06.12.2012’de dava açılmıştır.

“...teninin renginden dolayı aşağılamak ve rencide etmek amacı ile bu lafı söylediği kabul olunmuştur” ifadelerinin yer aldığı gerekçeli kararda Belözoğlu, ırkçılık gerekçesiyle değil, “*Spor alanında din, dil, ırk, etnik köken, cinsiyet veya mezhep farkı gözetilerek hakaret suçunu*” işlediği gerekçesiyle 2 ay 15 gün hapis cezasına çarptırılmış ve ceza ertelenmiştir.⁹³

* * *

Malatya Doğanşehir Sürgü beldesinde yaşayan Alevi Kürt Evli ailesi, Ramazan’da oruç tutmadıkları halde evlerinin önünde ısrarla davul çalan davulcuyu uyarmış, olay beldede duyulunca 29-30.07.2012 gecesi

50-60 kişilik bir grup evi taşıyarak ahır ateşe vermiştir.

Doğanşehir Savcısı Ahmet Aydın, linç teşebbüsü yerine, “*mala zarar verme*” suçundan soruşturma açmış, gerek davulcunun gerekse 48 şüphelinin “*suç işlemeye tahrik, mala zarar verme, basit yaralama ve zincirleme hakaret*” suçlarını Alevi ailenin haksız tahriki altında işlediğini belirtmiştir. Savcı, aile fertlerinin davulcuya yönelik söz ve eylemlerini de, “*var olan veya varsayılan suç örgütlerinin korkutucu gücünden yararlanarak zincirleme tehditte bulunmak*” biçiminde mütalaa etmiştir.⁹⁴

29.03.2016’da kararını açıklayan Doğanşehir Asliye Ceza Mahkemesi, Evli ailesinden iki ferde kasten yaralama ve hakaretten para cezası vermiş, hükmün açıklanmasını geri bırakmıştır. Servet Evli, “*var olan veya varsayılan suç örgütlerinin oluşturdukları korkutucu gücünden yararlanarak tehdit etme suçundan*” 1 yıl 5 ay 15 gün hapis cezası almış ve ceza ertelemiştir.

Yargıç, saldırı sanıklarından birine, Evli ailesinin malına zarar verme ve aileye hakaretten para cezası vermiş ve hükmün açıklanmasını geri bırakmış, bir diğer saldırı sanığına 10 ay hapis cezası vermiştir. Davulcu beraat etmiştir. Görevlerini kötüye kullandıkları iddia edilen iki güvenlik görevlisi hakkındaki dava düşürülmüştür.⁹⁵

* * *

Başbakan R. T. Erdoğan 20.10.2012’de, “Biz, Yezidi de olsa, teröre bulaşmadığı süre-

92 <http://www.hurriyet.com.tr/o-mudur-yine-gorevde-22828595>

93 <http://www.haberhavadis.com/spor/emrenin-basi-dertte-h22146.html>; <http://www.radikal.com.tr/spor/emre-belozogluna-irkcilik-davasinin-gerekceli-karari-aciklandi-1200319/>

94 <http://www.gazetevatan.com/bakin-suclu---kim-cikti---482003-gundem/>;

95 <http://www.hurriyet.com.tr/ramazan-davulu-davasinda-karar-4007745>

ce, insana insan olduğu için yine değer verilir” demiştir.

Türkiyeli Ezidiler, başbakanın ayrımcılık yaptığını ve nefret söylemi kullandığını, son derece tepkili olduklarını, özür beklediklerini belirtmişlerdir.⁹⁶ Erdoğan’ın bu sözleri bir suç duyurusu veya dava konusu olmamıştır.

* * *

Yirmi yıl önce cinsiyet değiştirerek pembe nüfus cüzdanı sahibi olan İpek Kırancı, 26.12.2013’te gittiği Galatasaray Hamamında işletme sahibi Ahmet Karagüney tarafından, “Sizin gibi dönmeleri almıyoruz, kendi hamamınıza gidin” diye geri çevrilmiştir. Suç duyurusu üzerine Savcılık önce “kovuşturmaya yer olmadığına” hükmetmiş, itiraz üzerine açılan davada Yargıcı Gönül Doğan, işyeri sahibine TCK Md. 122’den (ayrımcılık suçu) 29.01.2015’te 150 gün adli para cezası vermiş, bunu da 3.000 TL’ye çevirerek ve 5 yıllık denetimli serbestlik uygulayarak hükmün açıklanmasını geri bırakmıştır.⁹⁷

Avukat Eren Keskin, her şeye rağmen bu maddeden ilk defa ceza verildiğini, Yargıtay da onarsa trans bireylerin biraz daha rahat yaşayabileceğini söylemiştir.⁹⁸ Dava 2017 sonu itibarıyla Yargıtay’dadır.

96 <http://t24.com.tr/haber/ezidiler-erdogandan-ozur-bekliyor-basbakan-nefret-sucu-isliyor,215765>

97 <http://www.radikal.com.tr/turkiye/trans-kadini-iceri-almayan-hamamciya-ayrimcilik-sucundan-3-bin-tl-ceza-1282917/>. Aralık 2017 sonunda, ABD Oregon’da bir mahkeme, bir lezbiyen çiftin düğün pastası yapmayı dini sebeplerle reddeden fırıncıya, lezbiyen çiftin ödenmek üzere 135.000 dolar tazminat cezası vermiştir (<http://www.hurriyet.com.tr/lezbiyen-cifte-dugun-pastasi-yapmayi-reddeden-f-40694001>).

98 09.03.2014, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/trans-kadini-iceri-almayan-hamamciya-ayrimcilik-sucundan-3-bin-tl-ceza-1282917/>

* * *

Hakkındaki rüşvet iddiaları üzerine başkanlıktan istifa zorunda kalan Zafer Çağlayan, 17 Aralık 2013 rüşvet ve yolsuzluk soruşturmasının arkasında olmakla suçladığı Gülen cemaati için 09.03.2014’te şunları söylemiştir: “... bunları bize yapanlar bir Yahudi, bir ateist, bir Zerdüş yapsa anlarım. Ama bunları yapan Müslümanım diye geçiniyorsa yazıklar olsun. Bir Müslüman bunları nasıl yapar?”⁹⁹

Çağlayan’ın bu sözleri bir suç duyurusu veya dava konusu olmamıştır.

* * *

Futbol hakemi Ümit Çınarlı 27.12.2013’te bir tweet atmıştır: “Hümanizm köpekliktir! Uludere’deki katırlara üzülmün bence, Uludere olayının ikinci yıldönümü kutlu olsun! Ölen katırlar sizden daha değerliydi, yazık oldu.”

Gelen tepkiler üzerine “TSK’nin yaptığı eylemi savundum” diyen Çınarlı’ya Türkiye Futbol Federasyonu “talimatlara aykırı harekette bulunmaktan 6 ay hak mahrumiyeti cezası” vermiştir.

Av. Erdem Canan’ın TCK Md. 216/2’den (halkı alenen aşağılamak) yaptığı suç duyurusu üzerine mahkeme 24.06.2014’te Çınarlı’ya “*mirasçılara ve ölenin anısına saygısızlık*” suçundan 7.560 TL para cezası vererek hükmün açıklanmasını geri bırakmıştır.

Çınarlı ayrıca 50.000 tirajlı ulusal bir gazeteye özür ilanı vermeye ve “*1 yıl boyunca insan hakları, hümanizm, hoşgörü, Türkiye’nin doğusuna ilişkin etnik, politik ve sosyo-*

99 <http://www.baskahaber.org/2014/03/rusvet-almakla-suclanan-zafer.html>

lojik kitapları okuyup, özetini çıkarmaya” mahkum edilmiştir.¹⁰⁰

Bu “özet çıkarma” cezasının uygulanıp uygulanmadığına veya nasıl uygulandığına ilişkin olarak medyada herhangi gibi habere rastlanmamıştır.

* * *

Yeni Akit yazarı Faruk Köse, 15.07.2014 tarihli “Hahambaşına Çağrı” yazısında, Gazze’ye yönelik İsrail saldırısı vesilesiyle Türkiye’deki Musevi cemaatine seslenerek, “Hemen, hiç geciktirmeden, açık ve net ifadelerle, Türkiye’de yaşayan Yahudiler adına bir açıklama yaparak, İsrail’in Gazze operasyonunu tasvip etmediğinizi ve kınadığınızı söyleyin” demiştir.

Köse şöyle ilave etmiştir: “Yahudilere karşı birikecek ve taşacak ‘toplumsal öfke’nin, 6-7 Eylül 1955’te Rum yurttaşlara karşı girişilen ‘akıl tutulması’na benzer bir sonuca varmasından endişe ediyorum.”¹⁰¹

Başbakanlığı döneminde R. T. Erdoğan’a vermiş olduğu cesaret ödülüyle gündeme gelen ABD’deki etkili Yahudi kuruluşu ADL, Erdoğan’a bir mektup yazarak *Yeni Akit*’in antisemit haberlerinden şikayet etmiştir.

Cevap mektubunda Erdoğan, Türk basınında yer alan yazı ve değerlendirmelerin ifade özgürlüğü kapsamında olduğunu bildirmiştir.¹⁰²

* * *

05.08.2014’te NTV ve Star TV’nin ortak yayınında “Adaylar Konuşuyor” programına konuk olan cumhurbaşkanı adayı ve Başbakan Erdoğan şöyle demiştir:

“Ya olduğun gibi görün ya görüldüğün gibi ol. Benim için neler söylediler. Çıktılar bir tanesi, aynı zihniyet. ‘Gürcüdür’ diyen oldu. Çıktı bir tanesi, affedersin çok daha çirkin şeylerle ‘Ermeni’ diyen oldu.”¹⁰³

Erdoğan’ın bu sözleri bir suç duyurusu veya dava konusu olmamıştır.

* * *

Dünyaca ünlü Ermenistanlı piyanist Tigran Hamasyan ile Erivan Devlet Oda Korosunun 21.06.2015’te Kars Ani harabelerinde verdiği konserin ardından bir basın toplantısı yapan Kars Ülkü Ocakları Başkanı Tolga Adıgüzel şunları söylemiştir:

“Geçtiğimiz günlerde Anı ören yerinde papaz kıyafetiyle ne idüğü belirsiz insan müsveddeleri tarafından verilen konseri esefle, şiddetle ve nefretle kınıyorum. (...) Yoksa bizler de Kars caddelerinde Ermeni avına mı çıkalım. Onların kutsal saydığı bir yerde konser verebilir miyiz ya da mehteran takımını yürütebilir miyiz? Bizler bunları belki şimdilik yapmıyoruz ama bu yapmayacağımız anlamına da gelmesin ve bunların hepsini not ettik.”

Ermeni avına girişme tehdidi hakkında HDP Milletvekili Garo Paylan TCK Md. 216’dan suç duyurusunda bulunmuş, Kars 3. Asliye Ceza Mahkemesinde açılan dava 24.05.2016’da sonuçlanmıştır. Adıgüzel, “*halkın bir kesimini sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayana-*

100 <http://www.semdinlihaber.gen.tr/guncel/roboskililere-hakaret-eden-hakeme-kitap-okuma-cezasi-h19700.html>

101 <http://t24.com.tr/haber/yeni-akitten-turkiyedeki-yahudi-cemaati-yeni-6-7-eylulu-yasamak-istemiyorsa,264441>

102 <http://odatv.com/erdogan-yeni-akite-sahip-cikti-0909141200.html>

103 <https://www.haberler.com/erdogan-bana-gurcu-dediler-afedersin-daha-cirkin-6344774-haberi/>

rak alenen aşağılamak”tan 6 ay hapse, suçlu basın yoluyla işlemekten dolayı da artırılarak 7 ay 15 gün hapse ve 11.240 TL para cezasına çarptırılmış, hükmün açıklanması geri bırakılmıştır.¹⁰⁴

* * *

05.01.2010 tarihinde kalabalık bir grup Selendi'deki Roman mahallesine saldırmış, 75 Roman'ı linçe teşebbüs etmiş ve kamera kayıtlarına göre; evlere, çadırlara ve arabalara taş ve sopalarla zarar verirken şöyle bağır-mıştır:

“Bunlar buradan gidecek, yoksa biz halk olarak gereğini yapacağız. Selendi bizimdir, bizim olacak. Burası Selendi, buradan çıkış yok. Çingeneler buradan gitsin. Saldıralım, bu Romanları sürelim. Çingeneler bizim camimize, dinimize, karımıza, kızıma küfür ediyor, bunları burada istemiyoruz. Öldürelim. Evlerini yakalım. Bırakın bu şerefsizleri, bunları burada barındırmayalım. Bunlar Çingene, bunlara dersini verelim. Selendi halkı şerefsiz mi? Bunların yaptıkları yeter, Romanlar hırsızlık yapıyor. Bizi rahatsız ediyorlar.”

23.12.2015'te Yargıç Mehmet Fatih Çamkesen, 80 sanıktan 39'unun “*halkı kin ve düşmanlığa tahrik ve aşağılamak*”tan (TCK Md. 216/1) ve mala zarar vermektan (TCK 151 ve 152) 8 ay ila 45 yıl arasında ceza aldığını açıklamış, 41 sanık beraat etmiştir.¹⁰⁵ 2017 sonu itibarıyla dosya Yargıtay'dadır.

Jandarma müdahalesiyle kurtarılan Romanlar yakındaki Gördes ilçesine göç etmek

zorunda kalmış, orada da aşağılanınca Salihli'ye gitmiş, aynı durum orada da tekrarlanınca ve Valiliğin verdiği yardımlar kesilince farklı il ve ilçelere dağılmışlardır.

Yaklaşık üç yıllık sürgün hayatının sonunda 6 aile dışındakiler, 2013 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve TOKİ işbirliğiyle Manisa'nın Selimşahlar Mahallesi'ndeki 50 m2'lik TOKİ konutlarına bedeli 20 yıl taksitle ödenmek üzere yerleştirilmişlerdir.¹⁰⁶

TCK 216'dan ilk defa bu kadar ciddi bir ceza verilmiştir. Yine de Mahkeme, mala zarar vermenin nefretten kaynaklandığını dikkate almamıştır.

* * *

29.04.2006 tarihinde Afyon Şuhut Kız Meslek Lisesi öğrencilerine sözle sarkıntılıkta bulundukları şikayeti üzerine polis tarafından gözaltına alınan ve bırakılan, yaşları 11 ilâ 14 arasındaki üç Roman çocuğun hurda toplamak için kullandığı at arabası bazı kişiler tarafından yakılmış ve çocuklar dövülmüştür. Kaçan çocuklar çok sayıda Şuhutlu tarafından kovalanmış ve sığındıkları 2 ev ile 4 at arabası da yakılmıştır. Şuhut kaymakamı ile belediye başkanı halkı sakinleştirmeye çalışmıştır.¹⁰⁷ Mahkemeye sevk edilen 3 kişiden ikisi 2'şer yıl hapis cezası almış, 1'i de beraat etmiştir. Hapis cezası alan sanıkların başvurduğu Yargıtay 01.04.2013'te kararları onamıştır.¹⁰⁸

106 Roman Hakları Derneği Raporu: <http://bianet.org/bianet/toplum/168964-selendi-raporu-linc-ve-surgun-edilen-romanlar-huzur-bulamadi>

107 <http://www.ihd.org.tr/linolitikaskrkan-herkesi-yok-etmeye-yiyor/>; <http://www.hurriyet.com.tr/suhutta-taciz-gerginligi-4337323>

108 <http://suhutanayurt.com/genel/cingene-davasindan-2ser-yil-hapis-cikti/3628/>

104 <http://t24.com.tr/haber/ermeni-avina-cagiran-kars-ulku-ocaklari-baskanina-hapis-cezasi.342121>

105 “Selendi davasında karar çıktı”: <http://www.diken.com.tr/233861-2/>. Ayrıca, davanın avukatı Hilal Küey'le 29.07.2017 tarihli görüşme.

* * *

21.07.2013'te Bursa Osmangazi'de, hurda toplamakta kullanılan arabanın at pislği yüzünden çıkan bir komşu kavgasında bir Roman'ın tüfeğinden çıkan saçmayla bir genç kadın hafif yaralanmıştır. Bunun üzerine mahalleli Romanların evlerini taşa tutmuş, barakalarını yakmış, at arabalarını ve bir otomobili ateşe vermiştir. Ateş eden Roman ve başka 3 kişi tutuklanmış, saldırganlardan 19 kişi gözaltına alınmıştır.

Olayı "ikinci Selendi vakası" olarak gören Romanlar "Bize ırkçılık yapıldı", mahalleli ise "Çingeneler sürekli problem çıkartıyor" demiştir. Bursa Roman Kültürünü Araştırma Geliştirme ve Yardımlaşma Derneği kurucusu Orçun Zolun, bu sorunların ancak Romanların diğer kesimlerle entegrasyonunu sağlayacak bir eğitim almaları ve meslek edindirilmeleriyle çözülebileceğini, ama devletin buna el atmadığını söylemiştir. Roman Forumu mensubu ve Roman hakları savunucusu Hacer Foggo ise, "Türkiye'nin her yerinde adli olay oluyor ama bu Roman mahallesinde ise hemen linç ve göç ettirmeyle sonuçlanıyor" yorumunu yapmıştır.

MazlumDer Bursa Şubesi, hazırladığı raporda; Romanlarla birlikte yaşayan mahalle sakinlerinin nefret söylemini ve ötekileştirmeyi bırakması gerektiğini, linçe varan öfkenin kabul edilemeyeceğini, kamu gücü kullanan yetkililerin ayrımcılık yapamaya çağını, Romanlara saldırının ertesi sabahı belediyenin Roman evlerini kaçak olduğu gerekçesiyle yıkmaya başlamasının hukuk ve insan haklarına aykırı olduğunu söylemiştir.

Mahalleli "pişman" olduğunu ve "galeyana" geldiğini söylemişlerdir. Romanlar da linç girişiminde bulunanlar hakkındaki şikayetlerini geri çekmişlerdir, çünkü kamu makamları ve dernek başkanları aracılığıyla uzlaştırma sağlanmış ve Romanlar Selen-di'de olduğu gibi sürgün edilmekten korkmaktadır.

Kamu davası açılmıştır, fakat Savcılık iddianamesinde 7'si tutuklu olan sanıklar hakkında istenen 12 yıl hapis cezası "ırkçılık" ya da "nefret"ten değil "yakarak mala zarar vermekten"dir.¹⁰⁹

07.09.2013'te Bursa İznik'te 1 kişinin öldürülmesiyle sonuçlanan yol verme-verme kavgasının ardından 1.500-2.000 kişilik bir grup, "Allahu Ekber" ve "İznik'te Çingene istemiyoruz" sloganlarıyla Roman mahallelerine yürüyüşe geçerek Roman dernek, işyeri ve evlerini tahrip etmiştir. Çevre esnafın protestocular tarafından "Bu Çingenelere ekmek vermeyeceksiniz, alışveriş yaptırmayacaksınız" diye tehdit edilmesi üzerine, Romanlar çevre ilçelerden yiyecek sağlamışlar, minibüsler Romanları almamıştır. Saldırıya uğrayanlar, "Etnik milliyetçi bir grup var. Emniyet müdahale etti ama yetersizdi. Gürcüler ve Lazlar birleşti, bizi istemiyor" diye konuşmuşlardır.¹¹⁰

İznik Asliye Ceza Mahkemesinde Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet, mala zarar verme ve görevi yaptırmamak için direnme suçları üzerinden aç-

109 Nilay Vardar, <https://m.bianet.org/bianet/toplum/148669-adli-bir-olay-roman-mahallesinde-lince-donusuyor>; <http://bianet.org/biamag/toplum/149277-mevzu-bahis-romanlarsa>; ayrıca, Hacer Foggo'nun olay hakkındaki raporu.

110 Nilay Vardar, <https://bianet.org/bianet/toplum/149770-coluk-cocuk-banyoya-saklandik>; Hacer Foggo'nun olay hakkındaki raporu.

lan ve Roman Hakları Derneğinin de müdahil olduğu davanın 21.10.2015'teki 10. duruşmasında 2014/26 Esas no'lu karar çıkmıştır. Tümü tutuksuz yargılanmakta olan sanıklardan en fazla cezayı sabıkalı bir şahıs alarak mala zarar vermekten 1 yıl hapse mahkum olmuş, bu ceza 10 aya indirilmiş ve 20 taksitte ödenecek 6.000 TL para cezasına çevrilmiştir. Birkaç kişiye Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri'ne muhalefetten verilen 6 ay ceza 5 aya indirilmiş, o da 3.000 TL'ye çevrilerek 20 taksite bağlanmıştır. Sabıkasız olanlar için hükümlerin açıklanması geri bırakılmıştır.

Sanıkların tamamına yakını, *“değerlendirmesi yapılan tüm deliller ışığında sanıkların üzerlerine atılı suçları işlediklerine dair şüpheden uzak, kesin ve inandırıcı delilin bulunmadığı anlaşıldığından, yüklenen suçun sanıklar tarafından işlendiğinin sabit olmaması”* gerekçesiyle beraat etmiştir.

Polis video çekimlerine de yansıyan linç girişimi sırasında, iddianameye göre, Romanlara ait 2 araç, 7 işyeri, 4 ev, 3 seyyar tost büfesi tahrip edilmiş, fakat kararda bunların tazminiyle ilgili herhangi bir hüküm yer almamıştır.

Davaya müdahil olan Roman Hakları Derneğinin avukatı Hilal Çelik'in verdiği bilgiye göre, bu karardan sonra, linç girişimi görüntüleri de eklenerek, sanıklar hakkında *“Halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama”*dan suç duyurusunda bulunulmuştur, fakat bu konuda 2017 sonu itibariyle bir gelişme yoktur.

* * *

04.01.2015'te Denizli Honaz'da 62 yaşında bir şahıs, evinin bahçesine hırsızlık için

girdiğini ileri sürdüğü bir Roman genci tabancayla vurarak öldürmüştür.

Sıfır Ayrımcılık Derneği raporuna göre; öldürülen çocuk 10 yaşındadır, hiç okula gitmemiştir, zihinsel engellidir, evin bahçesine iki boş tenekeyi almak için girmiştir. Ev sahibi, 2'si çocuğun göğsüne isabet eden 9 el ateş etmiştir.

Medyadaki bilgilere göre ise; öldürülen çocuk 15 yaşındadır, zihinsel engellidir, ev sahibi önce tabancayla 2 el havaya ateş etmiş, taş atarak karşılık veren genci göğsünden vurarak öldürmüştür. Mahalledeki bazı çocuklar bazı Roman evlerinin eşyalarını pencerelerden atıp ateşe vermiş, başka 3 evi de yakmıştır. Karşılıklı çatışmada 2'si jandarma olmak üzere 4 kişi yaralanmıştır.¹¹¹

Roman çevrelerin bildirdiğine göre, Bursa Osmangazi olayında olduğu gibi burada da öldürülen çocuk tarafı dava açmamıştır. Çünkü “aile ikna edilmiş, Dernek de işin içine karıştırılmamıştır”.

* * *

Binlerce akademisyenin 11.01.2016'da, “Bu Suça Ortak Olmayacağız” başlığıyla Güneydoğu'da barış isteyen bir bildiri imzalamaları üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan çeşitli yerlerde ve TV'lerde yaptığı konuşmalarda imzacılara hakaret etmiştir. 4 akademisyenin ayrı ayrı açtığı hakaret davaları bideyet ve istinaf aşamalarında “cumhurbaşkanının ifade özgürlüğü” gerekçesiyle reddedilmiştir. (Bkz. Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Açılan Hakaret Davasında Türk Yargısının Tutumu kutusu).

111 <http://www.sozcu.com.tr/2015/gunun-icinden/denizli-de-tehlikeli-gerginlik-699670/>

Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Açılan Hakaret Davasında Türk Yargısının Tutumu

11 Ocak 2016'da 1.128 akademisyenin "Bu Suça Ortak Olmayacağız" başlığıyla yayınladığı ve 20 Ocak'ta 2.212 imzaya ulaşan "Barış Bildirisi"ne aynı tarih itibarıyla yurt dışından 2.279 akademisyen ve araştırmacı destek vermiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan bildiriye karşılık olarak TV'lerden yayınlanan demeçlerinde "alçak", "zalim", "kapkaranlık", "cahil", "tikinti verici", "hain", "lumpen", "terör örgütünün maşası", "ahlaksız", "mandacı artığı", "ruhu kirlenmiş" gibi terimler kullanmıştır.¹

Hakaret gören imzacılardan biri sıfatıyla Prof. Baskın Oran cumhurbaşkanına 25.03.2016'da hakaret davası açmış, bunu Prof. Neşe Özgen, Doç. Dilek Hattatoğlu ve Doç. Candan Badem'in davaları izlemiştir.

Prof. Oran'ın davası Ankara 3. Asliye Hukuk Mahkemesine gidince, Erdoğan'ın avukatı, "Müvekkilimin sözleri ifade özgürlüğü çerçevesindedir" diye savunma yapmıştır. Adalet Bakanlığında tetkik hakimi iken ilk defa bu davaya atanan yargıç, 13.12.2016 tarihli ilk duruşmada davayı 2016/187 Esas, 2016/347 Karar sayılı hükmüyle ve özetle şu gerekçelerle reddetmiştir:

1) Davacı [Barış Bildirisi'nde] "ağır ve haksız suçlamalar" yapmıştır;

2) "Davalı devletin başıdır ve bu sıfatla T.C.'yi ve Türk milletinin birliğini temsil eder, anayasanın uygulanmasını ve devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını sağlamakla görevlidir";

3) Bildiri'deki ifadelerin "Cumhurbaşkanı sıfatını haiz davalı tarafından yorumlanması ve eleştirilmesi doğal olup hayatın akışı gereğidir." "[Bu sözlerin] karşı eleştiri ve karşı görüş bildirme hak-

kını kullanma mahiyetinde olduğunun kabulü gerekir."²

Diğer davacıların davaları da yargıda aynı sonuçla karşılaşmıştır.

* * *

Prof. Oran'ın avukatı Oya Aydın Gökteş istinafa gittiğinde, Ankara Bölge Adliye Mahkemesi 25. Hukuk Dairesi 23.03.2017 tarih, 2017/241 Esas ve 2017/306 Karar no'lu hükmünde davayı özetle şu gerekçelerle reddetmiştir:

1) "Davalı seçilmiş devlet başkanı sıfatıyla halkın bilgi edinme hakkına hizmet etmektedir";

2) "Davacının bildiriye kamuoyuna açmakla kendi görüşlerini de eleştiriye açmış olduğu kanaatine varıldığından, demokratik bir toplum yönünden ifade özgürlüğüne sınırlama getirilmesini gerektirir bir sosyal ihtiyaç bulunmadığı anlaşıldığından, tüm istinaf nedenlerinin reddine".

Meselenin asıl ilginç tarafı, istinaf mahkemesi bu hükmü verirken, AİHM'in en önemli ilkelelerinden birini (yani politikacı, devlet adamı, kamu görevlisi gibi korunmalı pozisyonundaki şahıslara yöneltilecek eleştirinin sıradan kişilere yöneltilecek eleştiriden daha sert olabileceği ilkesini) şöyle diyerek ters-yüz etmiştir:

"Davacı profesör ünvanlı bir öğretim üyesi olup kamu görevlisidir. Davalı ise Türkiye Cumhuriyeti'nin seçilmiş Cumhurbaşkanı'dır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine göre; kamu görevlilerine yönelik eleştirinin sınırı sıradan kişiler için olandan daha geniştir ve kamu görevi yapan kişilerin görevlerinden dolayı kendilerine yönelik sert, ağır ve hatta incitici eleştirilere de katlanması gerekir. Çünkü kamu hizmetin[nin] yürütülmesi sırasındaki davranışların eleştirilmesinde kamu yararı bulunmaktadır."³

* * *

1 Kemal Gökteş, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/681734/Yargidan_Erdogan_a_hakaret_ozgurlugu_istedigini_soyleyebilir.html

2 Karar metni için bkz. <http://www.baskinoran.com/belge/RTE-hakaret-retkarari.pdf>

3 Karar metni için bkz. <http://www.baskinoran.com/belge/RTE-istinafkarari.pdf>

İstinaf mahkemesinin bu ifadelerini deşifre etmek için, birbiriyle yakından ilgili 2 gözlemde bulunmak mümkündür:

1) Mahkeme, Prof. Oran'ın artık bir kamu görevlisi olmadığını bilmiyormuş gibi davranmıştır. Oysa 25.03.2016 tarihli dava dilekçesinde, kendisinin 2006 yılında emekli olduğu (yani, yaklaşık 11 yıldır kamu görevlisi sıfatı taşımadığı) açıkça yazılıdır ve bu husus Ankara 3. Asliye Ceza'nın 13.12.2016 tarihli kararında da aynen yer almıştır. Bu durumda istinaf mahkemesi, Prof. Oran'ı bir kamu görevlisi gibi göstererek cumhurbaşkanının yaptığı hakaretleri hafif kılmayı amaçlamıştır.

2) Mahkeme (sanki "seçilmemiş" bir cumhurbaşkanı olabirmiş gibi) R. T. Erdoğan için "seçilmiş cumhurbaşkanı" ifadesini vurgulamakta ve

bu yolla sanki cumhurbaşkanlığı bir kamu görevi değilmiş izlenimi yaratarak, Erdoğan'ın yaptığı hakaretleri hafifletmeye çalışmaktadır.

Sonuç olarak bu tabloda, a) Hakaret gören kişi 11 yıldır kamu görevlisi olmadığı halde "kamu görevlisi" addedildiği için ağır eleştiri adı altında harekete uğrayabilmektedir; b) En üst düzeyde kamu görevlisi olan cumhurbaşkanı ise "sıradan kişi" addedilerek, ağır eleştiri adı altında yurttaş hakaret edebilmektedir.

Şubat 2018 itibariyle dava Yargıtay'dadır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Afrin'de barış isteyen 170 kişiye de 28.01.2018 tarihinde "hainler", "ahlaksızlar", "adiler" biçiminde hakaret etmiştir. 13.02.2018 tarihinde B. Oran ve Şanar Yurdatapan tarafından Erdoğan hakkında tazminat davası açılmış ve suç duyurusunda bulunulmuştur.

* * *

26.02.2016'da Taksim'de, İçişleri Bakanı İdris Naim Şahin'in yanı sıra İstanbul valisi ve belediye başkanının da katıldığı Hocalı mitinginde, düzenleyici 25 dernek tarafından Emniyet'in onayından geçtiği ilan edilen¹¹² pankartlar taşınmıştır. Pankartlarda ırkçı sloganlar ve hakaretler bulunmaktadır: "Hepiniz Ermenisiniz, Hepiniz Piçsiniz", "Ermenisiniz, Katilsiniz, İşgalcisiniz", "Hrant'ın Piçleri Yıldırılmaz Bizleri", "Bozkurt Ogün, Bozkurt Çatlı". (Bkz. Görsel).

Bakan Şahin de, "20 yıl önce bugün kan içicilerin, katillerin, acımasızların ve merhametsizlerin, yüreksizlerin, korkakların Hocalı'da 613 insanın, kadın, çocuk, yaşlı, haklı ve haksız demeden kanını içtiğini" söyleyen bir konuşma yapmıştır.¹¹³



Görsel: Taksim'de Hocalı mitingi.

Miting hakkında soruşturma açılmamıştır.

* * *

28.05.2016 günü Diyarbakır'da konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan, inşa edilen dersliklerden söz ederken, "Maalesef bu dersliklerin bir kısmı terör örgütü tarafından yakıldı, yıkıldı. Bunlar camilerimizi yakmadılar mı, yakmadılar mı? Bunlar ateist, bunlar Zerdüş. Bunlardan bir şey olmaz" diye konuşmuştur.

112 <https://www.facebook.com/Z.BurnuMEHMETCIKLERi/photos/pb.133681200045300.-2207520000.1457645164/253798501366902/?type=3>

113 <http://www.ensonhaber.com/taksimdeki-hocali-mitin->

Bu konuşma hakkında herhangi bir yasal işlem yapılmamıştır.

HDP'nin Ezidi milletvekili Ali Atalan, "Bu ayrımcı, ötekileştirici, hedef gösterici, kin ve nefret ihtiva eden ifadelerden dolayı özür dilenmediği, dile getirilen sözler geri alınmadığı takdirde" cumhurbaşkanına dava açacağını söylemiştir.¹¹⁴

* * *

04.07.2016'da İstanbul Fatih'teki işyerinin önünde sigara içen tezgahlar, motosikletlerden inen Ufuk Tekel adlı kişinin, "Ramazan ayındayız. Bari saklayarak iç" diyerek saldırdığı yumruk sonucu kafasını çarparak beyin kanaması geçirmiş, 9 gün hastanede tedavi görmüştür. Saldırgan serbest bırakılmıştır.

İstanbul 47. Asliye Ceza Mahkemesinde açılan davada Savcılık, "*Hayati tehlike geçirecek şekilde kasten yaralama*" ve TCK Md. 115'ten (inanç, düşünce ve kanaat hürriyetine saldırı) 9 yıla kadar hapis istemiştir. 12.07.2017'de Mahkeme, tutuksuz sanığın "*İnanç, düşünce ve kanaat hürriyetinin kullanılmasını engelleme*" suçundan beraatine, "*kasten yaralama*"dan 2 yıl 2 ay 20 gün hapisle cezalandırılmasına karar vermiştir.¹¹⁵

* * *

Bir firmada güvenlik görevlisi olan Abdullah Çakıroğlu adlı şahıs 12.09.2016'da İstanbul Çekmeköy'de belediye otobüsünde yolculuk yapan hemşire Ayşegül Terzi'nin yüzüne

şort giydiği için tekme atmıştır. Anadolu 40. Ağır Ceza Mahkemesinde savcının hazırladığı iddianamede Çakıroğlu hakkında, "*İnanç düşünce ve kanaat hürriyetinin kullanılmasını engelleme*", "*Halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşıllama*" (TCK Md. 216/1), "*Kasten yaralama*" ve "*Hakaret*" suçlarından toplam 2 yıl 7 ay 9 ay 4 ay arasında hapis cezası talep edilmiştir. Fakat Çakıroğlu, "Oturuşu müstehcendi. Kendisine doğru oturmasını söyledim" dediği duruşmada serbest bırakılmıştır. Sonradan yoğun kamuoyu baskısı sonucunda "*halkı kin ve düşmanlığa tahrik*"ten (TCK Md. 216) tutuklanmış, tekrar serbest bırakılmıştır.

Son duruşmada son sözü sorulan sanık, "Ayıptır diye söylemeyecektim, ama otururken iç çamaşırı görünüyordu. Devletimizin kırmızı çizgisini bilmek istiyorum. Burası Türkiye ve burası bir İslam ülkesi. Zaten gayrimüslim oldukları anlaşılmıştır. Beni tahrik ettiler" demiştir.

Kamuoyunun çok yoğun ilgi gösterdiği davada, mahkeme bu şahsı 3 yıl 10 ay hapse mahkum etmiştir.¹¹⁶

* * *

2015 sezonunda oynanan Trabzonspor-Gaziantepspor maçının ardından, "Ben 49 yaşına kadar adam gibi yaşadım, kadın gibi yaşamadım. Ben kadın gibi yüz sene yaşayacak yerde adam gibi bir sene yaşarım" diyen Trabzonspor eski başkanı İbrahim Ethem Hacıosmanoğlu hakkında "Yayın yoluyla halkın bir kesimini cinsiyet farklılığına dayanarak alenen aşıllama"dan 9 aydan 1 yıl 6 aya kadar hapis istemiyle İstanbul 13. Asliye Ceza Mahkemesinde dava açılmıştır.

114 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/541650/Erdogan__Bunlar_ateist__bunlar_zerdust....html; http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/542439/HDP_li_Atalan__Erdogan__Zerdust__sozleri_icin_ozur_dilemezse_dava_acacagim.html

115 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/779459/Ramazanda_sigara_icen_gence_yumruk_atan_saldirgannin_cezasi_belli_oldu.html

116 <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201709071030035310-sort-aysegul-terzi-cakiroglu/>

Mahkemenin kadın yargıcı Nursel Bedir, sanığa atılı suçun yasal unsurları taşımadığı gerekçesiyle, 27.12.2016'da Hacıbrahimoglu'nun beraatına karar vermiştir.¹¹⁷ Dava 2017 sonu itibariyle Yargıtay'dadır.

* * *

Nazilli'de efe kıyafeti giyinmiş Alperen Ocakları üyesi bir grup genç, temsili Noel Baba'yı 28.12.2016'da temsili olarak darp etmiş ve başına silah dayamıştır. Ocağın Aydın İl Başkanı Burak Yaşar yaptığı açıklamada bu gösteriyi, "Tamamen Hristiyan âdetlerince Noel kutlanmasına karşı olduğumuzu, milli olarak bayramlarımızın nasıl kutlanması gerektiğini hatırlatmak için" düzenlediklerini söylemiştir.

İnsanların yaşam biçimine müdahale etmek amaçlı bu eylem hakkında herhangi bir yasal işlem yapılmamıştır.¹¹⁸

* * *

Manisa'da oturan İbrahim Kaplan adlı bir şahıs, CHP'nin Ermeni kökenli milletvekili Selina Doğan'ın facebook hesabındaki bir videonun altına, "Kahpesiniz. Ermeni'nin, Bizans'ın uşaklığını halen alenen yapmaktasınız. Bizans'ın torunları yaşıyor da Sultan Fatih'in torunları öldü mü sandınız, kahpeler" diye yorum yazmıştır.

Doğan'ın şikâyeti üzerine Ankara 23. Asliye Ceza Mahkemesinde hakaret davası açılmıştır. 27.04.2017 tarihli duruşmada Yargıç Necdet Şahin, sanığın sözlerinin, kişinin

onur ve haysiyetini küçük düşürücü ve hakaret niteliğinde olduğunu kaydetmiş, fakat sanığa ceza verilmesine gerek görmemiştir.

Bu hükümde yargıcın gerekçesi, S. Doğan'ın "1992 doğumlu bir kadını, vücudunu patlatarak ölüm saçmaya iten sebepleri konuşmadıkça, terörle mücadele yalandır" diye attığı bir Twitter mesajı olmuştur.

Bu gerekçeye göre Doğan, bir haksız fiil işlemiştir, çünkü "... canlı bomba olan kadın PKK örgütü üyesinin kendisini patlatıp birçok masum insanın ölümüne neden olduğu olaydan dolayı PKK'yi hiç suçlamayıp bu olaydan dolayı devleti sorumlu gördüğünü belirten ifadelerde" bulunmuştur. Dolayısıyla, olayda "karşılıklı hakaret" mevcuttur.

Oysa S. Doğan'ın bu Twitter mesajının atılış tarihi, 13.03.2016'ta Güvenpark'ta yaşanan patlamaya ilişkin olup, kendisinin facebook hesabındaki videonun altına İbrahim Kaplan'ın yazdığı (ve dava konusu olan) hakareten 2 ay sonradır.¹¹⁹

* * *

14.07.2017'de İstanbul Sarıyer'deki evlerinin önünde nişanlısıyla oturan genç kadın, nişanlısının evine gitmesinin ardından akrabalarının saldırısına uğramıştır. Nişanlısının şort giymesiyle mahallenin edebini bozduğunu söyleyerek kadını döven 4 saldırgan, kızlarına yardıma koşan anne ve babayı da hastanelik etmiştir. Polis saldırganları gözaltına aldıktan sonra serbest bırakmıştır.¹²⁰

Bu olayda, kadınların şort giymesini ahlak dışı olarak görenlerin, artık, erkeklerin

117 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/651385/Haciosmanoglu_kadinlari_asagilama_davasinda_beraat_etti..._Karari_kadin_hakim_verdi.html

118 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/653813/Noel_Baba_nin_basina_silah_dayadilar_sorusturma_acilmedi..._Alperen_Ocaklari_aciklama_yapti.html

119 <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/18377/vekil-dogan-anefret-soylemine-haksiz-fiil-gerekcesiyle-ceza-yok>

120 <http://t24.com.tr/haber/nisanlisi-sort-giyiyor-diye-genc-kadini-dovduler,414763>

sort giymesine de karıştığına tanık olunmuştur.

* * *

Organize suç örgütü liderliğinden hüküm giymiş olan Sedat Peker, 15 Temmuz mesajı yayınlamıştır: “Sayın cumhurbaşkanımızın bu dünyadaki misafirligi biterse diktatör neymiş görecekler. Cezaevlerini basacağız, en yakın bayrak direklerine, ağaçlara asacağız.”¹²¹

Bu sözlere herhangi bir soruşturma açılmamıştır.

* * *

Mescid-i Aksa'daki olaylar nedeniyle Alperen Ocakları 20.07.2017'de Beyoğlu'nda Neve Şalom Sinagoguna saldırmıştır. İl Başkanı Kürşat Mican, “Siyonistler aklını başına alsınlar. Bizim kardeşlerimizin ibadet özgürlüğünü engellemesinler. Nasıl orada bizim ibadet özgürlüğümüzü engelliyorsanız, biz de sizin burada ibadet özgürlüğünüzü engelleriz. Nasıl bugün burada durduysak, yarın da geliriz. Buradan içeriye giremezsiniz” diye konuşmuştur.¹²²

Ardından, Ocak üyelerinden bazıları ibadethanenin kapısını tekmelemiş, binaya taş atmıştır. İnsan Hakları Derneği (İHD) İstanbul Şubesi, Alperen Ocakları üyeleri hakkın-da suç duyurusunda bulunmuştur.¹²³

121 <http://www.diken.com.tr/bu-da-sedat-pekerin-15-temmuz-mesaji-cezaevlerini-basacagiz-agaclara-asacagiz/>

122 <http://www.diken.com.tr/alperen-ocaklarindan-sinagog-onunde-tehdit-yarin-da-geliriz-iceriye-giremezsiniz/>

123 <https://www.youtube.com/watch?v=KjUtlwjGNBg>; <http://www.birgun.net/haber-detay/ihd-alperen-ocaklari-hakkinda-suc-duyurusunda-bulundu-171714.html>. Büyük Osmanlı Derneği üyeleri de Türkiye'deki en eski Musevi ibadethanesi olan Balat Ahrida Sinagogu önünde İsrail devleti aleyhine çeşitli sloganlar atarak gösteri

* * *

HDP'nin tutuklu Eş Genel Başkan Yardımcısı Aysel Tuğluk'un annesi Hatun Tuğluk, ölünce Ankara'da toprağa verilmiştir. Definden hemen sonra mezarlığa gelen ve “Buraya terörist cenazesi gömdürmeyiz. Burası Ermeni mezarlığı değil” sloganları atan ve küfreden bir grubun müdahalesi uzun zaman devam edince toprak açılarak cenaze mezardan çıkarılmış, yeniden kefenlenerek cemevine götürülmüş, ardından da Tunceli'de toprağa verilmiştir.¹²⁴

Büyük tepki doğuran olayın ardından medyada çıkan bir fotoğraf şaşkınlık yaratmıştır. H. Dink'in katili Ogün Samast'ın karakolda polislerle fotoğraf çektiğine benzer biçimde, saldırganlardan Murat Alp'in İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'yla o gece karakolda fotoğraf çektiği ortaya çıkmıştır.

Bakan Soylu bu durumu, “Aşağılıksınız!” diye başlayan bir sosyal medya mesajıyla şöyle izah etmiştir:

“Orada bulunduğumuzu bilen mahalle eşrafı karakolda bizimle fotoğraf çekilmek istedi ve ayrılırken birçok kişiyle fotoğraf çekildik (...) Rahmetli Adnan Menderes ve rahmetli iki bakanın idamına giden yoldaki taşlarını da bu fitne felsefesiyle dizdiler. Allah fırsat vermesin. Kamuoyuna saygıyla duyurulur.”¹²⁵

yapmışlar, dernek genel başkanı olan Bayram Demir şöyle demiştir: “Bugüne kadar burada ibadet edenlerin ibadetlerine, kıyafetlerine karşılanmamıştır (...) Artık yeter diyoruz, İsrail haddini aşmıştır. Biz Büyük Osmanlı Derneği olarak bunun takipçisi olacağız” <http://gazetekarınca.com/2017/07/turkiyedeki-en-eski-sinagog-ahridaya-da-antisemit-saldiri/>

124 <http://www.hurriyet.com.tr/ayysel-tuglukun-annesinin-cenazesini-gomdurmediler-40578158>

125 <http://www.hurriyet.com.tr/icisleri-bakani-suleyman-soyludan-o-fotografla-ilgili-aciklama-40580795>

Bakan Soylu, mezarlıkta atılan sloganları videoda görmediğini söylemiş, fakat bizzat sanık ifadeleri ve polis tutanakları kendisini yalanlamıştır.¹²⁶

Saldırıya karışanların örgüt bağlantıları tespit edilemediği ileri sürülürken, olayların da organize olmadığı ve kendiliğinden geliştiği belirtilmiş, soruşturmanın “nefret suçları” ile “halkı kin ve düşmanlığa alenen tahrik etme” suçlarından değil, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na muhalefetten yürütüldüğü açıklanmıştır.¹²⁷

Tutuklanan sanıklar ilk duruşmada serbest bırakılmışlardır.¹²⁸

* * *

Gazi Üniversitesi ceza hukuku öğretim görevlisi Burak Doğan olduğu ortaya çıkan bir kişi, sosyal medyaya, “Uçakta Sezgin Tanrıkulu’nun arkasına oturdum. ‘Boğma teliyle işini bitir, biz sana hapiste bakarız’ diyenler fav” şeklinde bir mesaj atmıştır.

CHP Milletvekili Tanrıkulu’nun şikâyeti üzerine gözaltına alınan Doğan, ifadesinin ardından serbest bırakılmıştır.¹²⁹

* * *

04.10.2017’de Muğla’da PKK’li olduğu gerekçesiyle gözaltına alınan 7 kişi ters kelepçe vurularak asfalta yüzüstü yatırılmış ve donları sıyrılarak fotoğrafları çekilmiştir.



Görsel: Muğla’da çıplak olarak ters kelepçeyle asfalta yatırılan gençler. (Kaynak: <https://www.evensel.net/haber/334577/emniyet-muglada-gozaltina-alinanlarin-ailelerini-aradi>.)

Fakat bunu yapan yetkililere değil, fotoğrafları sosyal medyaya yayanlara soruşturma açılmıştır.¹³⁰ (Bkz. Görsel)

Nefret ve Ayrımcılık Olay ve Davalarının Bir Değerlendirilmesi

Bu olay ve davaları özetlemeye girmeden önce de belirttiğim gibi, şu anda Türkiye’de nefret ve ayrımcılık olaylarını cezalandıracak ve dolayısıyla önemli ölçüde önleyecek yeterli hukuksal zemin vardır. Ama toplumu sürekli kutuplaştıran bir iktidar döneminde, Yargı’nın bu zemini (yani uluslararası antlaşmaları ve kanunları) uygulayarak nefret ve ayrımcılık olaylarını önlemeye çalıştığını söylemek mümkün değildir.

Bu durumun sebepleri şöyle sıralanabilir:

1) Nefret ve ayrımcılık kavramları Türkiye’de henüz tam yerleşmemiştir, Yargı’da ise hiç yerleşmemiştir.

Bunun bir sebebi de, genellikle mütevaazi imkanlara sahip olarak yaşayan muhafaza-

126 <https://www.artigercek.com/bakan-soylu-ya-2-erمني-mezarligi-yalanlamasi>

127 <http://www.hurriyet.com.tr/nefret-degil-gosteri-sorgusu-40580541>

128 <http://t24.com.tr/haber/aysel-tuglukun-annesinin-cenazesine-saldiranlar-ilk-durusmada-serbest-buraya-gom-meyin-diye-rica-ettik,458748>

129 <http://t24.com.tr/haber/sezgin-tanrikuluna-ucakta-tehdit-bogma-teliyle-isini-bitir-biz-sana-hapiste-bakariz-diyenler-fav,441560>

130 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/844746/Ciplak_aramaya_degil_fotografi_sizdirana_sorusturma.html

kar bir halkın içinden çıkan savcı ve yargıçların, özel ayrıcalıklar sağlayan yargı mesleğine intisab etmek sayesinde toplumda özel saygı görüyor olmaları, bu nedenle devletin egemen ideolojisine yapışık hareket ederek karar vermeleridir.

Bu durumda davalar, uluslararası antlaşmaların ve yeni kanunların getirdiği çağdaş kurallar yerine, “hakaret” ve “mala zarar” gibi arkaik kavramlar açısından ele alınmaktadır.

Bunların da olumsuz katkısıyla, zaten tarafsızlık ve bağımsızlık geleneği bulunmayan, Osmanlı'dan bu yana devlet yanlısı hareket eden Türk yargısı, resmî ideolojiye uymadığını düşündüğü durumlarda harekete geçmemekte veya yasaların nefret ve ayrımcılık sonucunda ihlali durumlarında ne kadar az ceza verebilirse o kadar az ceza vermektedir.

Nitekim, Türkiye’de savcı ve yargıçların “devlet” kavramını yaşamlarında nereye oturttukları ve mevcut yasalara göre değil bu kavrama göre karar verdikleri konusunda Mithat Sancar ile Eylem Ümit Atılğan'ın “*Adalet Biraz Es Geçiliyor*” kitabında çok anlamlı pasajlar mevcuttur.¹³¹ Örneğin, kendisiyle görüşme yapılan bir yargıç, yargıçların genel eğilimini şöyle ifade etmektedir (s. 137):

“Son zamanlarda [...] deyim var, ‘bireyin özgürlüğü her şeyin üzerindedir’. Katılmıyorum. Bireyin özgürlüğünü önde tutan flaş görüşler var, katılmıyorum. Niye katılmıyorum? Devletim, evvela devletim! Bu yadığa-

nabilir de bazı yazarlar, düşünürlerin fikirleri tarafından; [fakat] devletim olmadıktan sonra benim bireysel özgürlüğüm hiçbir şeye yaramaz. Benim bireysel özgürlüğümün devletimle çatışmaması lazım... (Görüşme 5).”

Bunun sonucu olarak, toplumun son kertede ıllıklığını ve çürümüşlüğünü temsil eden linç gibi olaylar bile mahkemelerde büyük ölçüde geçirilmektedir. Şöyle ki, soruşturmaya uğramamaktadır, zarar görenlerin suç duyurusunda bulunması bir biçimde önlenmektedir, eğer suç duyurusu ve büyük toplumsal tepki sonucunda soruşturma açılmışsa (linçe girişmiş şahısların tekrar şiddete başvurması çok muhtemel olduğu halde) tutuklamaya gidilmemektedir.

Dava açılırsa, ayrımcılık ve nefret suçları yerine, en fazla, örneğin “kasten yaralama” veya spor yasalarını ihlal etme gibi suçlardan cezaya hükmedilmektedir. Cezaya hükmedilirse ceza en alt basamaktan verilmekte, ardından paraya çevrilmekte, ertelenmekte, hükmün açıklanması geri bırakılmaktadır. Hatta, “insan hakları konusunda kitap okumak” ceza olarak verilmektedir.

Uluslararası antlaşmalardan söz edilmesine ise, kararlarda neredeyse hiç rastlanmamaktadır.

Resmî makamlar her şeyin düzgün yürütülmesini sağlasalar bile çoğu kere “zamanın ruhu” (*zeitgeist*) devreye girmekte ve bir şoförün 2011 yılında aracına binen Ermeni kadını dövmesi olayında olduğu gibi, mazlum kişi, korkutulma sonucunda şikayetinden vazgeçmektedir.

2) Türkiye gibi sivil toplumun (bireyin) daha emekleme aşamasında, devleti temsil eden organların ve kişilerin toplumu etkileme gücünün ise maksimumda olduğu bir ül-

131 M. Sancar-E. Ü. Atılğan, “*Adalet Biraz Es Geçiliyor...*” (http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Adalet_Biraz_Es_Geciliyor_Demokratikleme_Surecinde_Hakimler_Ve_Savcilar.pdf).

kede devlet organlarının veya adamlarının nefret ve ayrımcılık kokan mesajları, kişileri ve toplulukları aynı istikamette harekete geçmeleri için tetiklemektedir.

Ör. Dördüncü Bölüm'de de gördüğümüz gibi,¹³² bayrağı çiğnediği kanıtlanmaksızın iddia edilen iki Kürt çocuğunu, Mart 2005'te Genelkurmay'ın "alçak" ve "sözde vatandaş" terimleriyle anması üzerine, toplumun en korumasız kesimlerine, yani Sünni Müslüman Türkler nezdinde en olumsuz görülen kimliklere (Gayrimüslimlere, Kürtlere, Romanlara, kadınlara, LGBT'lilere) seri saldırılar başlamıştır.

3) Nefret ve ayrımcılığa en fazla uğrayan bu kesimlerin davalarında, nefret ve ayrımcılığı en etkili biçimde önleme potansiyeline sahip ceza maddelerinin uygulandığı pek nadirdir.

Ör. TCK Md. 216'dan açılan davalar yok denecek seviyededir. Kin ve düşmanlığa tahrik ve aşağılama suçunu yazılarında işleyen bazı kişiler/yazarlar, aynı yazıda birden fazla gruba saldırmakta,¹³³ bazıları ise yazılarında

belli bir grubu hedef almaktadır.¹³⁴ Ama resmî ideoloji paralelinde yazmaları veya iktidarı temsil etmeleri sayesinde bunların hiçbirisi Md. 216'dan yargılanmamaktadır.

Binlerce akademisyene kamuoyu önünde defalarca hakaret ettiğini, Ezidi ve Zerdüştlere aşağıladığını, "Ermeni" olmayı hakaret saydığını daha önce gördüğümüz Cumhurbaşkanı Erdoğan için de durum özellikle böyle olmuştur.

Diğer yandan, TCK Md. 216'nın ciddi biçimde çarpık uygulandığı görülmektedir. Ör. İnsan ve azınlık haklarını savunan Azınlık Raporu sorumlularına TCK Md. 301'in yanı sıra Kasım 2005'te bu maddeden de dava açılmıştır. Ör. Gezi Parkı eksenli Birleşik Haziran Hareketi'nin laiklik bildirisini dağıtan CHP Mersin Milletvekili Prof. Aytuğ Atıcı hakkında, halkı kin ve düşmanlığa tahrik gerekçesiyle Temmuz 2017'de Md. 216'dan fezleke hazırlanmıştır.¹³⁵

Md. 216'yla ilgili bir acayip durum da, kin ve düşmanlığa tahrik durumlarında mazlum pozisyonda olan kişilerin, kendilerini savunmaları halinde, bizzat suçlanmalarına hatta ceza almalarıdır. Ör. Bu tür davalarda ve Md. 216'nın ikiz kardeşi gibi kullanılan Md. 301'den açılan davalarda yargılananlar, kendilerini savunmaya kalktıklarında, TCK Md. 288'den (adli yargılamayı etkilemeye teşebbüs) ceza almışlardır.

Örneğin, "zehirli kan" davası sürerken,

bile sahip olmayan belli azınlıklar bu kişileri önümüze koyup; 'Alın yerseniz; işte Türkiye bunlardan ibarettir' demiyor mu?"

134 Ör. 02.07.2017 tarihli *Yeni Şafak*'ta Prof. Hayrettin Karaman eşcinsellerden "sapıklar zinciri" diye söz etmektedir: <http://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/avrupada-lut-kavmi-2038747>

135 <http://www.birgun.net/haber-detay/laiklik-halki-kin-ve-dusmanliga-tahrik-sayildi-168242.html>

132 Bkz. A) **Birlikte Yaşama Talepleri** başlığı altındaki **Temel Talepler** altbaşlığı, dipnot.

133 Ör. kendini, "Ben bir Türk'üm ve Müslümanım. Bu toplumların gerçek sahibiyim, muhafazakarım, devletimi ve milletimi çok seviyorum" biçiminde tanımlayan *Vakit* gazetesi yazarı Hüseyin Öztürk, Ermenistan'ın katıldığı 15.05.2004 Eurovision yarışması için "Eurovizyon şarkı yarışması, bir Ermeni dayanışmasıydı" diye başladığı 18.05.2004 tarihli yazısında, Türkiye'yi temsil eden Athena grubuna, bir önceki yıl Türkiye'ye birincilik kazandıran ve "Sabatayist" olarak tanıttığı Sertap Erener'e, Ermenilere, Musevilere ve eşcinsellere hakaret etmekle ve nefret söylemi kullanmaktadır:

"Ne zamandan beri Ermeni asıllı kişiler, Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eder oldu... Oysa Ermeniler ABD'li askerlerin Iraklılara yaptığı işkencenin milyonlarca fazlasını Müslüman Türklere yapmışlardır, ama biz hâlâ Ermenilerin ayaklarını yalıyoruz (...) Ayrıca Sertap Erener de 'sabatayisttir'. O ruhtan yoksundur... Bosna'yı bir homoseksüel temsil ediyordu (...) Sanki bizde durum çok mu farklı, bizde de Türkiye'nin T'sine

bilirkişi raporunu ve savcılık mütalaasını haber olarak Agos'ta yayınlamaktan yazışle-ri müdürü Arat Dink'e ve imtiyaz (yayın hakkı) sahibi Serkis Seropyan'a TCK Md. 288'den dava açılmıştır. Oysa bu haber tüm medyada yer almıştır. Hrant Dink kendisine yapılan Türklüğe hakaret suçlamasının kendi gözünde bir ırkçılık isnadı olduğunu ve bu nedenle reddettiğini yazınca, yine Md. 288'den H. Dink, A. Dink, S. Seropyan ve Aydın Engin'e dava açılmıştır.¹³⁶

Bir diğer örnek, biraz yukarıda sözü edildiği gibi, Ermeni kökenli CHP Milletvekili Selina Doğan'ın, hakarete uğramak nedeniyle dava açtığı Ankara 23. Asliye Ceza Mahkemesi tarafından 27.04.2017'de suçlu çıkarılmasıdır.

TCK Md. 122'nin son haliyle yürürlüğe girdiği tarihten, yani 2014'ten günümüze kadar (2017 sonu) uygulandığı durumlar

parmakla sayılacak kadar azdır. Diğer yandan, bu türden davalardan çıkan mahkumiyet sayısı ibretlik ölçüdedir:

2009-2015 arasında açılan 92 davadan sadece 3'ünde mahkumiyet kararı verilmiş, geri kalan dosyaların 69'unda, yani açılan davaların yaklaşık % 75'inde beraat kararı çıkmıştır. 20.11.2016 tarihli son bilgi edinme başvurusuna Adalet Bakanlığından gelen cevaba göre, 01.12.2016 itibarıyla TCK Md. 122'den kesin hüküm giymiş mahkum yoktur.¹³⁷

4) Bütün bunların sonucu olarak, ayrımcılık ve nefret suçlarını işleyenler cezasızlık (*impunity*) sayesinde cesaretlenmekte, Yargı erki, olayları durdurmak veya en azından caydırmak yerine, tekrarlanmalarına imkan vermiş olmaktadır.

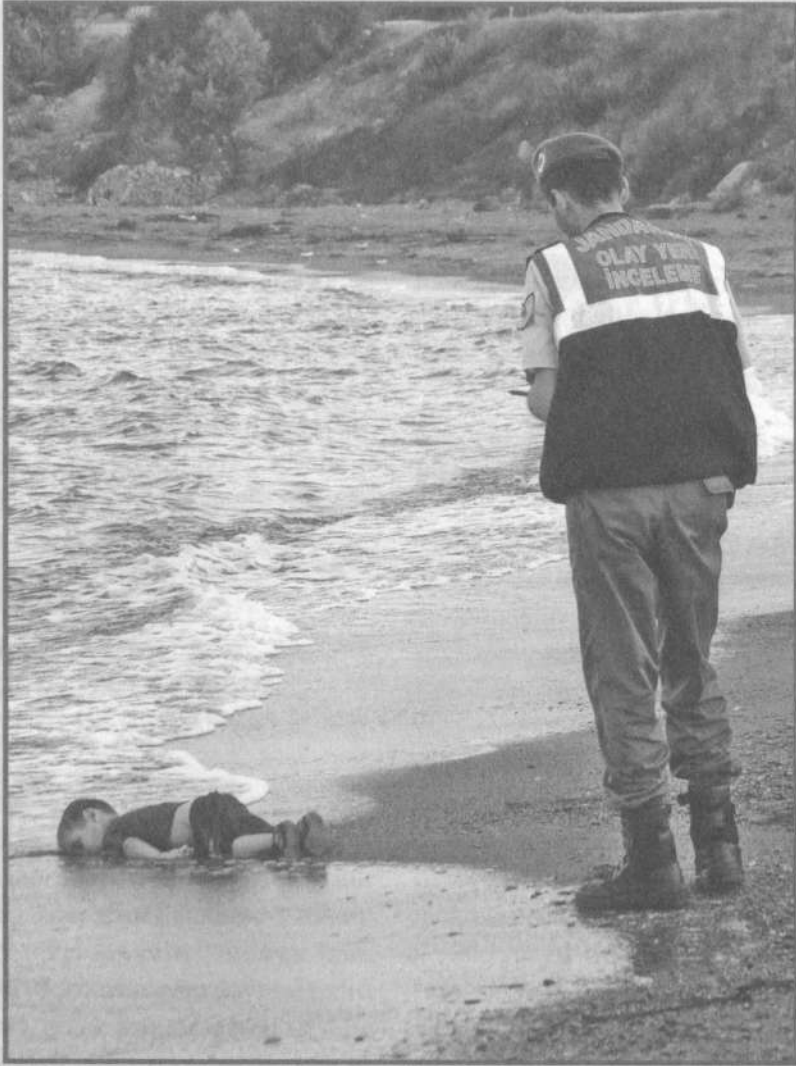
Başka bir deyişle ırkçılık, en masumane haliyle, "bizim gibi yaşamıyorlar" cümlesinde kendini bulmaktadır.¹³⁸

136 Bkz. Av. Fethiye Çetin, "Hrant Dink ve Agos'a Açılan Davalar – Cinayet Öncesi" kutusu, *TDP-III*, s. 86. H. Dink hakkında ailenin yaptığı 5 başvuru konusunda AIHM'in kararı için bkz. S. Akgönül, "AIHM'in Hrant Dink Kararı" kutusu, *TDP-III*, s. 739.

137 Gözde Kazaz, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/17260/tck-122-hayal-kirikligi-nefret-sucu-kagit-ustunde-kaldi>

138 Nilay Vardar'ın ifadesi, <https://bianet.org/bianet/toplum/149277-mevzubahis-romanlarsa>

Sonuç



Kobanili ailesiyle Türkiye'den Yunanistan'a geçmeye çalışan Aylan Kurdi çocuğun Bodrum'da kıyıya vurmuş cansız bedeni. Foto: Nilüfer Demir.

http://www.habergunce.com/public/i/haber/24/2015-12-24/nilufer-demir-in-cek-tigi-aylan-bebek-fotografi-timein-ilk-10unda_681105776.jpg

Bu kitap boyunca anlatılandan çıkan sonucu tek bir cümleye dökmek gerekirse şöyle denilebilir:

Azınlık kavramı ister dar anlamda (resmî) ister geniş anlamda (gayriresmî) alınsın, bugünkü haliyle Türkiye, hiçbir azınlığın mutlu yaşayabileceği bir ülke değildir.

Bunu biraz açarak bazı şeyleri hatırlayalım.

1) TEMEL YAKLAŞIM: “AZINLIKLAR DEVLETİN VE MİLLETİN BİRLİK-BERABERLİĞİNİ BOZAR”

Bizde genellikle “milletini ve devletini sevmek” olarak tanımlanan milliyetçilik, ister laik (Ulusalıcı) ister dinci (İslamcı) olsun, doğası gereği tekçi (monist) olduğu için, azınlıkları ülkeye zararlı unsur saymaktadır.

Bu varsayım gerek millete gerek devlete en az 3 bakımdan ciddi zarar vermektedir: En basit tanımla “insana/bireye saygı” de-

mek olan demokrasinin gelişmesini engellemektedir; milleti bölmektedir; devleti de dışı karşı zayıflatmaktadır:

Bu Yaklaşım Demokrasiyi Engellemektedir

İdeolojiler, tarihin belli bir noktasında ortaya çıkan belli sorunlara çözüm getiren paketlerdir. Tarihin o belli noktası zamanla aşılmış, o belli koşullar değişir ve sorunlar farklılaşır. Bu durumda, ideoloji aynen devam etmeye kalkarsa, artık durmadan gelişen/artan yeni sorunlar karşısında aciz kalır ve aciz kaldıkça hoyratlaşır.

İdeolojiler sorun çözmeye (yani işlevsel olmaya) devam edebilmek için reform geçirmek zorundadır.

20. yüzyıl başının ve hatta ilk yarısının “muasır medeniyeti” olan tekçi (monist) B. Avrupa’nın tersine, 21. yüzyılda “çağdaş uygarlık” olan B. Avrupa, artık çoğulcu (plüralist) bir demokrasidir. Bu yeni Avrupa’da

“demokrasi” kavramı çoğunluğun kaldırdığı parmakla/kelle hesabıyla değil, “azınlığa, azınlıkta da olsa farklı görüşlere saygı”yla tanımlamaktadır.

Aksi halde, ortaya çıkan, demokrasi filan değildir. Çoğunluğun diktatörlüğüdür ve çoğunluk diktatörlüğü, azınlık diktatörlüğünden daima bin beterdir.

Özet olarak, 21. yüzyılda Türkiye ne 1920 ve 30’ların tekçi Ulusalcılığıyla yönetilebilir, ne de Kur’an ve Hadis’e dayanan 7. yüzyıl İslamcılığıyla.

Milleti Bölmektedir

Azınlıklar hakkındaki olumsuz zihniyeti benimseyenler, farklı alt-kimliklerin devleti parçalayacağını iddia etmekte, bu yüzden, milleti oluşturan alt-kimlikleri yasaklamaya çalışmaktadır.

Oysa, 21. yüzyılda milleti güçlü kılmanın tek yolu, milleti oluşturan bireylerin “mecburi vatandaş”tan “gönüllü vatandaş”a dönüştürülmesidir ve bu da ancak yurttaşların alt-kimliklerini tanımak ve onlara saygı göstermekle mümkündür. Millet konusunda teklik’i savunmak, birlik’i sabote etmektir; birincisi ikinciyi gitgide tahrip etmektedir.¹

Dahası, bu tekçi zihniyet, diyalektiğin kaçınılmaz kuralını harekete geçirmekte ve kendi zıddını güçlendirerek ülkeyi çatışma ortamına sokmaktadır:

1930’lar tekçi zihniyetinin bir noktadan sonra terk edilmemesi Kürtlerin isyanına ve İslamcı akımın iktidarına sebep olmuştur. Buna benzer biçimde, bugünkü tekçi İslam-

cılık da, hem yaptığı 7. yüzyıl baskılarıyla insanların İslam dininden soğumasına, hem de, İslam ile Türk milliyetçiliğini birleştirerek yürüttüğü politikalar yüzünden Kürtlük bilincinin artmasına hizmet etmektedir.

Gayrimüslimleri, Kürtleri, solcu aydınları ve bütün farklı grupları gittikçe iten ve Türkiye’ye yabancılaştıran bu zihniyet, milleti resmen parçalamak anlamındadır.

Türkiye’yi Dışa Karşı Zayıflatmaktadır

Bunu en az 3 şekilde yapmaktadır.

1) “Biz” duygusunun zayıf olduğu ülkelerde bu zafiyeti ikame için “Onlar” duygusu devreye girer ve milliyetçiliğe esas rengini vererek çatışma ortamı yaratır.²

Alt-kimliklerin tanınmaması yüzünden “Biz” duygusunun zayıf olduğu Türkiye’de durum aynen böyledir. 2011’den sonraki uygulamalarıyla Erdoğan rejimi hem ülke içinde çok tehlikeli bir kutuplaşma yaratmıştır, hem de Batı’yla ve ayrıca bütün komşularla çatışan bir Türkiye inşa etmiştir. Hem Batı’yla, hem büyük devletlerle, hem de tüm komşularla çatışmak, Türk dış politika tarihinde ilk defa görülen vahim bir tablodur.

2) Artık uluslararası ortamda en değerli tema, insan ve azınlık haklarının korunmasıdır. Buna konjonktürel olarak karşı çıkan gruplar ve kişiler (İslamofobi, siyasal İslam, ırkçılık, azınlık ve göçmen düşmanlığı, ABD Başkanı Trump, vb.) büyük tepki görmektedir ve aşağılanmaktadır.

Bu düşünce ortamında Türkiye’nin “parçalanırız” gerekçesiyle Öteki’ye yasal hakla-

1 Bkz. **Devlet ile Birey Arasında Üst-Alt Kimlik İlişkileri** tablosu.

2 Bkz. **Birlik-Berberlik (Tutunum/Cohesion) İdeolojisi** kutusu.

rını bile vermekten kaçınması; bir yandan Batı müdahalesini davet etmekte, öte yandan da Rusya gibi otokratik ülkelerin Türkiye üzerinde gittikçe artan ağırlığına yol açmaktadır.

* * *

Müdahale derken, tabii ki 21. yüzyıldaki “dış müdahale” kavramı 19. yüzyıldakinden farklıdır. O zaman olduğu gibi³ Türkiye’ye fiili/askerî müdahale vuku bulmamaktadır. Ama ortaya çıkan koşullarda Türkiye, uluslararası ortamda büyük prestij yitirerek çeşitli müdahalelere açık hale gelmektedir. Batı’nın (ör. AGİT’in) referandum ve seçim gibi durumlarda yolladığı gözlemci heyetleri çok olumsuz raporlar yayınlamakta, malum zihniyete dayalı tutum ve politikalar Türkiye’yi çağdaş uygarlıktan gitgide uzaklaştırıp kan-revan içindeki Ortadoğu bataklığına itmektedir.

Diğer yandan, özellikle azınlıklar konusundaki hukuk dışı davranışlar Türkiye’nin AIHM, yani tüm çağdaş dünya nezdinde küçük düşmesine yol açmaktadır.

Mahkeme’nin veb sitesinde bulunan ve 1959’dan 2016 sonuna kadarki bilgileri kapsayan istatistikler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.⁴ Buna göre:

3 II. Abdülhamit’in, 1878 Berlin Konferansı’nda verdiği azınlıkları koruma sözlerini tutmayı sistematik biçimde reddi, Türkiye’nin başına bugüne kadar devam eden Ermeni meselesini çıkarmıştır. II. Abdülhamit, Anadolu Ermenilerinin vahim sorunlarını çözmek suretiyle Avrupa müdahalesini önleyecek yerde, tam aksine, 1890’da kurduğu Hamidiye Alayları aracılığıyla Ermenileri Kürt aşiretlerine kırdırma yoluna giderek Avrupa müdahalesini davet etmiş ve adeta meşrulaştırmıştır. Bkz. **Osmanlı’da Şark Meselesi’nden Ermeni Meselesi’ne** kutusu ve Giriş, C) 19. **Yüzyıl ve Kolektif Koruma Dönemi: 1878 Berlin Antlaşması** başlığı.

4 http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2016_ENG.pdf

Hakkında en fazla karar çıkan ülke, 3.270 kararla Türkiye’dir. (İkinci gelen ülke: 2.351).

Hakkında en fazla ihlal kararı çıkan ülke, 2.889 kararla Türkiye’dir. Buna, ihlal bulunan ama “dostane çözüm”e gidildiği için bu sayıya dahil edilmeyen 204 ihlal durumunu da eklemek gerekmektedir çünkü bu başvurularda da hükümet ihlalin gerçekleştiğini kabul edip, giderim için belirli bir miktar tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Bu durumda ihlal bulunan kararların sayısı 3.093’e varmaktadır. (İkinci gelen ülke: 1.834+13= 1.847).

AIHS’nin en önem verilen maddeleri olan Md. 10 (ifade özgürlüğü) ve Md. 11 (örgütlenme özgürlüğü) bakımından Türkiye’nin ezici bir “üstünlüğü” vardır. Türkiye’nin Md. 10’dan ihlal bulunma sayısı 265’tir (ikinci gelen ülke: 36). Md. 11’den ihlal bulunma sayısı ise 75’tir (ikinci gelen ülke: 20).

Bu istatistiklerin bir üzücü tarafı da, Türkiye’nin AIHM’ye zorunlu yargı yetkisini ancak 1991’de kabul ettiği gerçeğidir.

3) Bu zihniyet, dış politikada Türkiye’nin egemenliğini zedeleyen ortamı devam ettirmektedir. Çünkü Avrupa Birliği’ni kendinden uzaklaştırarak dış politikayı bazen ABD’nin, bazen otokratik Rusya’nın, bazen de El Nusra veya IŞİD gibi İslamcı terör örgütlerinin etkisine sokmaktadır.

Yaklaşımın Sonuçları: 4’lü Zıtlık, 4’lü Hiyerarşi, 4’lü Koalisyon

4’lü Zıtlık derken:

Türk ulus-devleti, B. Avrupa’nın henüz tekçi olduğu bir ortamda yani 1920 ve 30’larda toplumu çağdaşlaştırmış, ülkeyi tehlikeli bir ortamda dışarıya karşı da başarıyla koru-

muştur. Fakat nasıl cenin, ana rahminde belli bir süreden sonra da kalmaya devam ettiği takdirde kireçleşerek hem kendini hem anayı ölüme kadar götürürse, 1930 tipi ulus-devlet de 2000'lere kadar aynı kalmakta direndiği için aynı sonucu yaratmıştır.

Hatırlanacağı üzere, günümüzde uluslararası hukukun, azınlık korumasını 4 ayaklı bir yaklaşımla ele aldığını görmüştük: Azınlıkların varlıklarının korunması, dışlanmalarını, ayrımcılığa uğratılmamaları ve asimilasyona maruz bırakılmamaları.⁵

Türk ulus-devleti bu ilkelerin dördünü de tam ters biçimde uygulamıştır: Azınlıkların varlığını inkar etmiş, onları dışlamış, ayrımcılığa tabi tutmuş, asimilasyona maruz bırakmıştır. Özellikle de, iki büyük bölücülük olan ayrımcılık ve asimilasyonun el ele yürümesini sağlamıştır.

2010'lardan itibaren Erdoğan yönetimi de 1920 ve 30'ların ulus-devletinin bu tekçi ve milliyetçi yöntemlerini, aradan geçen neredeyse bir asırlık zamana rağmen yeniden canlandırmakta, toplumu İslamlaştırmak ve Türkleştirmek için kullanmaktadır. 2017 yılından bakıldığında Erdoğan'ın 2010'larda yaptığı, 1920-30'ların tekçi yöntemini yeşile boyamaktan ibarettir.

* * *

"4'lü Hiyerarşi" derken:

Her iki milliyetçiliğin tekçi yaklaşımı sonucunda, ulus-devlet, "makbul vatandaş" addedilme açısından T.C. yurttaşlarını, yukarıdan aşağıya hükmedecek biçimde, fiilen 4'lü bir hiyerarşi içinde tabakalaştırarak bölmüştür:

5 Bkz. Üçüncü Bölüm, II) Ayrımcılığın Önlenmesi- Azınlıkların Korunması Ayrımı başlığı.

a) Hanefi, Sünni, Müslüman Türkler. Bunlar daima en üsttedir. Tabii, laik milliyetçilik (Ulusalcılık), tarihten gelen bu özelliğe bir "laik" sıfatı eklemiştir: "Makbul" vatandaş; Hanefi, Sünni, Müslüman ve Türk olmanın yanı sıra, Laik de olmalıdır: LAHA-SÜMÜT.⁶

AKP'nin, kısa süren AB reformculuğunu bırakıp İslamcı Tek Adam yönetimine geçmesinden itibaren artan bir biçimde bu LAHASÜMÜT de değişmiş, ilk hecesini yitirmiştir: HASÜMÜT (Hanefi, Sünni, Müslüman, Türk).

b) Müslüman olup da Türk olmayanlar. Bunlar asimilasyona tabi tutulan unsurlardır. Ör. Pomaklar, Boşnaklar, Çerkesler, Lazlar, vb., Türk soyundan/ırkından olmakla birlikte, "Türk kültürüne bağlı Müslümanlar" olma hasebiyle ikinci sıradadırlar.

c) Kürtler. Asimilasyonu açıkça reddeden Müslümanlar oldukları için "makbul" olmak açısından sondan bir evvelki sıradadırlar.

ç) Gayrimüslimler. Asimile edilmeleri imkansız sayıldığı için en alt sıradadırlar ve ülkeden gitmelerine ("Ya Sev Ya Terk Et") veya (şu anda olduğu gibi) sembolik sayıda kalmalarına uğraşılmıştır.

* * *

"4'lü Koalisyon" derken:

1920-30'ların tekçi zihniyeti 21. yüzyılda T.C. vatandaşlarını bazen "mecburi vatandaş" bazen de "sözde vatandaş"⁷ yapıp farklı

6 Bkz. Yedinci Bölüm, b) "Türk" ve Din başlığı.

7 Bu terimler için bkz. Dördüncü Bölüm, Asimilasyon ve Etnik-Dinsel Temizlik Yöntemlerinde "Geçiş" Meselesi altbaşlığı; Altıncı Bölüm, Madde 39/4 ve 39/55'teki Dil Haklarının İç ve Dış Politika Bakımından Önemi altbaşlığı; Sonuç bölümü, Milleti Bölmektedir

olanı şeytanlaştırırken, bu zihniyetin İslamcı versiyonu da 4'lü bir gayriresmî koalisyon kurarak aynı şeyi 2010'larda yapmaktadır:

Nitekim 2010'larda Erdoğan, iktidarını, 4'lü bir milliyetçi koalisyon üzerine bina etmiştir:

Dinci AKP + Türkçü MHP + Ergenekoncu askerler + Ulusalıcılar (özellikle de *Aydınlık* çevresi).

“Mahşerin Dört Atlısı”⁸ diye anılabilecek bu acayip koalisyonun tek bir ortak paydası vardır: Batı ve Kürt düşmanlığı.

OHAL KHK'leri yoluyla Türkiye'yi anayasa dışı bir rejimle yönetmek için Erdoğan böyle bir koalisyona muhtaç olmuştur.

Bu satırların yazıldığı sırada, bu devlet türü, dışta saldıran (Suriye ve Irak), içte de durmadan düşman arayan (“FETÖ’cü”, “terörist”, muhalif)⁹ kronik huzursuz bir ülke imajı yaratmış durumdadır.

II) TÜRKİYE'DE ÇAĞDAŞLAŞTIRMA DALGALARI VE ÇELİŞKİLERİ

Duble Çelişki:

Kemalistler ve İslamcılar

Türkiye kurulduğunda, iç dinamiği gelişme üretmeye yeterli olmayan bir ülkedir. Fakat Batı eğitimi görmüş aydınlar “yukarıdan devrim”i, yani devletin zorlayıcı gücünü kullanıp hukuku değiştirmek yoluyla Türki-

ye’de ümmet’ten ulus’a geçişi, yani uygarlaşmayı inşaaya girişmişlerdir.

Doğal olarak, her yukarıdan devrim durumunda olduğu gibi, bu ilk çağdaştırma dalgasına toplumdan/aşağıdan ve günümüze kadar uzanan bir tepki gelmiştir.

Bundan sonra 2000’lerin başında ikinci bir çağdaştırma dalgası yaşanmıştır: AB Uyum Paketleri. Ecevit tarafından başlatılan ve Erdoğan tarafından iktidarının ilk yıllarında (şu anda sebebi hararetle tartışılan nedenlerle) devam ettirilen bu ikinci dalga, 1920 ve 30’ların tekçi havası içinde getirilen Batı’yı 2000’lerin Batısına, yani çoğulcu bir rejime dönüştürmeye başlamıştır.

Burada, Sekizinci Bölüm’ün en başında¹⁰ değinip geçmiş olduğumuz çok ilginç bir “duble çelişki” oluşmuştur:

1) Türkiye’nin alt-kimliklere saygı göstermesinin “devlet ve milletin birlik-beraberliğini” bozacağını ileri sürerek bu ikinci çağdaştırma dalgasını çelmelemek isteyenler olmuştur: Ulusalıcılar. Oysa bunlar, birinci çağdaştırma dalgasını başlatan Kemalistlerin torunlarıdır.

Ulusalcıların çelişkisi burada da kalmamış, içlerinden bir kesim (özellikle, *Aydınlık* çevresi), belli bir noktadan sonra reformları silip atan ve İslamcı-Türkçü politikaya başlayan Erdoğan rejimine destek vermeye kovalanmıştır.

2) Bu ikinci çağdaştırma dalgasını 2000’lerin başında çok radikal biçimde sürdüren AKP, birinci çağdaştırma dalgasına aşağıdan tepki verenlerin torunlarıdır.

altbaşlığı, Dokuzuncu Bölüm, Ç) *Türk Yargısında Nefret ve Ayrımcılık Olayları ve Davaları* başlığı.

8 Kıyamet alameti olarak ortaya çıkacağına inanılan dört atlı.

9 Aralık 2017 sonunda Başbakan Binali Yıldırım, çok eleştirilen 696 sayılı KHK’yi savunurken şöyle demiştir:

“Kim itiraz ediyorsa, bizim için darbecilerden farkı yoktur” (<http://www.diken.com.tr/yildirim-isim-vermedi-khky-kim-itiraz-ediyorsa-darbecilerden-farki-yoktur/>).

10 Bkz. *Farklı Bir Yukarıdan Devrim* altbaşlığı.

AKP'nin çelişkisi bununla da kalmamış, 2010'larda çok büyük bir geri gidiş yaparak, R. T. Erdoğan'ın liderliğinde, 1920-30'ların tekçi rejimini İslamcılık kabuğu içinde/yeşile boyayarak geri getirmeye koyulmuştur.

Üstelik, Kemalist rejimi bir asra yakın eleştirip ondan sonra da ülkeyi başta eğitim olmak üzere yönetilemez hale getiren bu Tek Adam rejimi ideolojik bir iflas tablosu çizmektedir. Devasa sosyo-ekonomik ve siyasal sorunlar boşuna çözüm beklerken yapılanlar şunlardır:

Cami hocalarına resmî nikah kıyma yetkisi verdikten sonra kızların 9 yaşında evlenip hamile kalabileceğini ilan eden bir Diyanet, müfredatta evrim yerine cihat,¹¹ uniformalarıyla kuvvet komutanlarını götürerek Cumhurbaşkanlığı sarayındaki Millet Camii'nde sabah namazı kılan genelkurmay başkanı,¹² cami açılışında Kur'an okuyan ve toplumu sürekli kutuplaştıran, ayrıca yaklaşık tüm ülkelerle çatışan bir cumhurbaşkanı...

Herotlar ile Zelotlar Karmaşası

Bu tablo, Herotlar ile Zelotların birbirine karıştığı bir çelişkiler yumağı tablosudur:

Mustafa Akyol, İngilizce bir makalesinde isabetle hatırlatıyor: Ünlü şarkiyatçı Arnold Toynbee, 1948'de yayınladığı *Civilization on Trial* adlı kitapta (*İslam, The West, and the Future* [İslam, Batı, Gelecek] adlı bölüm), kendisinden güçlü bir uygarlıkla tokuşmak zorunda kalan bir toplumun verebileceği 2 tepki biçimini, İsa'nın doğumundan hemen

önceki dönemde Roma egemenliğindeki Yahudi toplumuna atıf yaparak anlatmıştır.¹³

1) Herotçu tepki. Güçlü Roma uygarlığının ilkelerini ve yöntemlerini kabul edip uygulamak anlamındadır. Toynbee, "Baş Herotçu" olarak Atatürk'ü örnek vermektedir;

2) Zelotçu tepki. Toplumun geleneksel değerlerine (burada, Yahudi şeriatına) sıkı sıkıya bağlı kalarak Romalılarla fiilen çarpışmak anlamındadır. Toynbee, "Baş Zelotçu" olarak K. Afrika'daki Senusileri ve Arabistan'daki Vahabileri anmıştır.

Bu pencereden bakınca, çelişkiler yumağı daha net seçilmektedir: Türkiye koşullarında CHP 1920'lerde Herotçudur, 2000'lerde ise en azından partinin Ulusalçı kanadı (ama aslında büyük çoğunluğu) Zelotçudur.

1920'ler sonrasının Zelotçu geleneğinden gelen R. T. Erdoğan ve AKP, 2000'lerin başında Herotçudur, 2010'lardan itibaren ise Zelotçu.

III) TÜRKİYE'DE ULUS-DEVLET'TEN DEMOKRATİK DEVLET'E GEÇİŞ MESELESİ

Bu amansız çelişkiler yumağı sonucunda Türkiye'de "Milli Güvenlik Devleti"nden "İnsan Hakları Devleti"ne geçiş çok gecikmiş ve büyük sorun haline gelmiştir. Bireyin ve milletin mutluluğu ve dolayısıyla da devletin bekası çok zorlaşmıştır.

13 Mustafa Akyol, "What Jesus Can Teach Today's Muslims", *N.Y. Times*, Feb. 13, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/02/13/opinion/what-jesus-can-teach-todays-muslims.html>. Toynbee'nin makalesi için bkz. <https://www.alislam.org/library/articles/Islam-the-West-and-the-Future-200911.pdf>

11 <http://www.posta.com.tr/mufredat-aciklandi-cihat-var-evrim-yok-haberi-1316182>

12 <http://video.superhaber.tv/komuta-kademesi-sabah-namazini-millet-camiinde-kildi-v11314.video>

Tablo: Türkiye’de Çağdaşlaştırma Dalgaları - Karşılaştırmalı Bir Özet

	Osmanlı İmparatorluğu	Türkiye Cumhuriyeti I. Çağdaşlaştırma Dalgası (1920’ler ve 1930’lar)	Türkiye Cumhuriyeti II. Çağdaşlaştırma Dalgası (2001-2005)
DEVLET	Sultan’ın mülkü (yarı-feodal imp.)	Ulus-devlet (Milli Güvenlik devleti)	Demokratik Devlet (İnsan Hakları devleti)
TOPLUM	Ümmet	Ulus	İnsan
BİREY	Sultan’ın tebaaları	Vatandaş (“mecburi”)	Vatandaş (“gönüllü”)
ÜST KİMLİK	Osmanlı (Hanedan adı)	Türk (Etnik ve Dinsel)	Türkiyeli (teritoryal)

Birinci çağdaşlaştırma dalgası büyük bir değişiklik başarmıştır. İmparatorluğun temsil ettiği Feodal Devlet’ten Ulus-Devlet’e geçiş ve tebaa’dan yurttaş’a terfi ediş. Bu o kadar büyük bir değişikliktir ki, ancak “mutasyon” veya “transformasyon” terimleriyle karşılanabilir.

Bununla birlikte, bu yurttaşların önemli bir kısmı “mecburi vatandaş”tır, çünkü alt-kimliği inkar edilmektedir. Bu memlekette mutlu olduğu için değil bu memlekette doğduğu ve başka yere gidemediği için burada kalmaktadır.

Böyle bir yurttaş mutsuzdur ve devlet için de tehlikeli olabilir. Her birinin başına süngülü bir asker dikmek diye de bir çözüm olamayacağına göre, tek sağlam yol, bu yurttaşın “gönüllü vatandaş” olmasını sağlamaktır. Bunun için de, yurttaşları, etnik-dinsel bir terim olan “Türk”le değil, “Müslüman”la hiç değil, tamamen teritoryal bir terim olan “Türkiyeli”yle ifade etmek ve bunun gereğini tam olarak yapmak şarttır.

Yukarıdaki Türkiye’de Çağdaşlaştırma Dalgaları: Karşılaştırmalı Bir Özet tablosundaki son sütun, bu çağdaşlaştırıcı sürecin ikinci dalgasının en fazla 2010 yılına kadar,

hatta 2005’e kadar sürdüğünü göstermektedir. Ondan sonra ise bu çağdaşlaştırma süreci bitmiş, karşı-devrim süreci başlamıştır ve 2017 sonunda devam etmekte olan da budur.

IV) 19. YÜZYIL SONU AVRUPA EMPERYALİST MİLLİYETÇİLİĞİ İLE 21. YÜZYIL BAŞI AZGELİŞMİŞ ÜLKE AZINLIKLARININ DİYALEKTİK İLİŞKİSİ

Kitabın en başındaki Ulusal Devlet, Ulus-devlet, Üniter Devlet kutusundan şunu hatırlıyoruz:

“(…) Emperyalizm, kaçınılmaz/diyalektik olarak kendi karşıtını yaratmıştır: Azgelişmiş ülke milliyetçiliği. Bu milliyetçiliği uygulayan ulus-devlet modeli; 19. ve 20. yüzyıllarda Ortaçağ-Yeniçağ imparatorlukları dağılırken kurulan yeni devletlerin Aydınları tarafından emperyalist Avrupa’dan ithal edilecek ve ‘ulusal birlik-beraberliği sağlamak’ gerekçesiyle tek tipleştirici olarak devreye sokulacaktır. Türkiye Cumhuriyeti de bu devletlerden biridir.

“(Tarihin ironik bir olgusudur ki, azge-

lişmiş ülkelerin 20. yüzyılda göçmen işçiler, 21. yüzyılda da mülteciler biçiminde Avrupa'ya başlattıkları akın Batı'daki [Avrupa ve ABD] milliyetçiliği anti demokratik ve ırkçı eğilimler, korumacı ekonomik politikalar, sağcı ve otoriter hükümetler, vs. biçiminde tetikleyecektir. Bu önemli noktaya Sonuç bölümünde geri döneceğiz)." (...)

Kitabı bitirirken şu diyalektik gerçeği buna eklemek anlamlı olacak:

Az gelişmiş ülkeler, 21. yüzyılda, gelişmiş ülkelere doğru dalgalar halinde bir akın başlatmış vaziyettedir. Bu akının başlıca unsurları; Suriye'deki kaostan ve Afrika'daki yoksulluktan kaçanların yanı sıra, esas olarak azınlıklardır. Ezidiler, Şiiler, Aleviler, Süryaniler, Kürtler, vb.

Başka bir söyleyişle:

Gelişmiş ülkelerdeki 19. ve 20. yüzyıl milliyetçiliğinin dışa dönük yüzü olan emperyalizm az gelişmiş ülke milliyetçiliğine sebep olmuştur, az gelişmiş ülke milliyetçiliği ulus yaratayım derken kendi içinde azınlıklar yaratmıştır, şimdi bu azınlıklar Batı ülkelerine mülteci olarak akmakta ve oradaki ırkçı milliyetçiliği tetiklemektedir.

Bu gerçeği, Giriş bölümündeki **Fransa Örneğinde Merkezileşme Süreci ve Sonuçları** kutusundaki tabloyu bugüne kadar devam ettiren aşağıdaki tabloda izleyelim ve bu kitabı bununla bitirelim. (Bkz. 1870'lerdeki Avrupa Emperyalist Milliyetçiliği'nden 2010'lardaki Avrupa ırkçı Milliyetçiliği'ne Geçişte Diyalektik Rolü kutusu).

1870'lerdeki Avrupa Emperyalist Milliyetçiliği'nden 2010'lardaki Avrupa ırkçı Milliyetçiliği'ne Geçişte Diyalektik Rolü

Burjuvazi + Kral → Merkezîyetçi krallık → Asayiş ve tek hukuk → Ticaret → Ortak ekonomik pazar

→ Ortak dil ve kültür vs. → Ulus'un (ve dinsel azınlıkların) oluşmaya başlaması (16. yy) → Milliyetçilik ideolojisi ve ulusal devlet (1789) → Ulus-devlet (19. yy. ikinci yarısı) → İçte asimilasyon, dışta emperyalizm (1870'lerden itibaren) → Az gelişmiş ülke Aydınları → Az gelişmiş ülke milliyetçiliği ideolojisi → Yukarıdan devrim → Ulus inşası → Azınlıklar → Avrupa'ya göç (1960-70'ler) ve iltica (2010'lar) → Avrupa ırkçı milliyetçiliği.

KISALTMALAR

a.g.m.	adı geçen makale
AB	Avrupa Birliği
ADL	Anti-Defamation League (İftira ve Karalama ile Mücadele Birliği - ABD)
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	Avrupa Konseyi
AKUT	Arama Kurtarma Derneği
ASALA	L'Armée secrète arménienne pour la libération de l'Arménie (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu)
AYM	Anayasa Mahkemesi
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
BİHDK	Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu
BM	Birleşmiş Milletler
BMM	Büyük Millet Meclisi
BMOD	Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler (Principal Allied and Associated Powers)
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi)
CIA	Central Intelligence Agency (ABD Merkezî İstihbarat Teşkilatı)
CMUK	Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu
DBP	Demokratik Bölgeler Partisi
DDP	Demokrasi ve Değışim Partisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DHKP-C	Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı

DP	Demokrat Parti (1946-60 arası)
DSP	Demokratik Sol Parti
DTP	Demokratik Toplum Partisi
DYP	Doğru Yol Partisi
ECOSOC	Economic and Social Council (Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi)
ECRI	European Commission Against Racism and Intolerance (Irkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Avrupa Komisyonu)
EMEP	Emek Partisi
EOKA	Ethniki Organosis Kypriou Agoniston (Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü)
FETÖ	Fetullahçı Terör Örgütü
GONGO	Government Organized/Oriented NGO (Devlet tarafından örgütlenmiş/yönlendirilen sivil toplum örgütü)
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HAK-PAR	Hak ve Özgürlükler Partisi
HASÜMÜT	Hanefi, Sünni, Müslüman, Türk
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
HRO	Heybeliada Ruhban Okulu
HSYK	Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
ILO	International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti (DAEŞ/DEAŞ)
İHOP	İnsan Hakları Ortak Platformu
İREF	İstanbul Rumların Evrensel Federasyonu
JİTEM	Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele
JÖH	Jandarma Özel Harekat
KCK	Koma Civaken Kürdistan (Kürdistan Topluluklar Birliği)
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KRGİ	Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu
LAHASÜMÜT	Laik-Hanefi-Sünni-Müslüman-Türk
LGBTİ	Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Travesti/Transseksüel, İnterseks
GONGO	Government Organized/Oriented NGO (Devlet tarafından örgütlenmiş/yönlendirilen sivil toplum örgütü)
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HAK-PAR	Hak ve Özgürlükler Partisi
HASÜMÜT	Hanefi, Sünni, Müslüman, Türk
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
HRO	Heybeliada Ruhban Okulu
HSYK	Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
ILO	International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti (DAEŞ/DEAŞ)
İHOP	İnsan Hakları Ortak Platformu
İREF	İstanbul Rumların Evrensel Federasyonu
JİTEM	Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele

JÖH	Jandarma Özel Harekat
KCK	Koma Civaken Kürdistan (Kürdistan Topluluklar Birliği)
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KRGİ	Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu
LAHASÜMÜT	Laik-Hanefi-Sünni-Müslüman-Türk
LGBTİ	Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Travesti/Transseksüel, İnterseks
MazlumDer	İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği
MC	Milletler Cemiyeti
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
MTTB	Milli Türk Talebe Birliği
NGO	Non-Governmental Organization (Hükümet/devlet dışı örgüt).
ODIHR	Office for Democratic Institutions and Human Rights (Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi - AGİT)
OHAL	Olağanüstü Hal
OSCE	Organization for Security and Co-operation in Europe bkz. AGİT
PCIJ	Permanent Court of International Justice bkz. UDAD
PDY	Paralel Devlet Yapılanması
PKK	Partiya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi)
PÖH	Polis Özel Harekat
RP	Refah Partisi
RTKYHK	Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun
RUMVADER	Rum Cemaat Vakıflarını Destekleme Derneği.
SD	Self Determinasyon
SETA Vakfı	Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SPK	Siyasi Partiler Kanunu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
ST	Sivil Toplum
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
STP	Sosyalist Türkiye Partisi
TCK	Türk Ceza Kanunu
TDP	Türk Dış Politikası
TEOG	Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sınavı
TEP	Türkiye Emekçi Partisi
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TMK	Terörle Mücadele Kanunu
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOKİ	Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
UAYK	Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği

UCLA	University of California, Los Angeles (California Üniversitesi, Los Angeles Kampüsü).
UDAD	Uluslararası Daimi Adalet Divanı.
UEP	Ulusal Ekonomik Pazar
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
VGM	Vakıflar Genel Müdürlüğü
WASP	White Anglo-Saxon Protestant (Beyaz Anglo-Sakson Protestan)
YÖK	Yükseköğretim Kurulu

GÖRÜŞÜLEN KİŞİLER LİSTESİ

Acar, Ayşe
Aktan, İrfan
Arik, Kazım
Bakar, Luiz
Baykal, Sanem
Beğtaş, Yusuf
Behar, Cem
Berber, Engin
Beşli, Memedali Barış
Çelik, Tuma
Davuthan, Setrak
Dayıoğlu, Ali
Dinçer, Betül
Düzgören, Armağan Kargılı
Düzgören, Koray
Ekinci, Tarık Ziya
Ender, Rita
Foggo, Hacer
Gürgöz, Nusret
Hurigil, Fadi

İskandaryan, Alexander
Keskin Ata, Funda
Küçük, Erdal
Maresia, Fortunato
Mildanoğlu, Zakarya
Özbek, İhsan
Salman, Feray
Sevinç, Murat
Soykan, Tankut
Şen, Mustafa
Tarhanlı, Turgut
Teymur, Can
Tufan, Soner
Türmen, Rıza
Uygun, Oktay
Ünsal, Ünal
Vasiliadis, Mihail
Vingaz, Laki
Zekiyan, Boğos Levon
Zonana, Ester

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Akar, Rıdvan, *Aşkale Yolları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, 5. baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2009
- Akar, Rıdvan, *Varlık Vergisi - Tek Parti Döneminde Azınlık Karşısı Politika Örneği*, İstanbul, Belge Yayınları, 1992.
- Akgönül, Samim, *Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, çev. Ceylan Gürman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Akkaya, Ahmet Yaşar, *Menderes ve Azınlıklar*, İstanbul, Mühür Kitaplığı, 2011.
- Aksu, Mustafa, *Türkiye'de Çingene Olmak*, İstanbul, Kesit Yayınları, 2006.
- Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Aktar, Cengiz (der.), *Tarihî, Siyasî, Dinî ve Hukukî Açısından Ekümenik Patrikhane*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Aktoprak, Elçin, *Devletler ve Ulusları*, Ankara, Tan, 2010.
- Akyol, Taha, *Medine'den Lozan'a*, 11. baskı, İstanbul, Doğan Kitap, Temmuz 2014.
- Akyol, Taha, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, 3. baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları, Mart 1999.
- Alexandris, Alexis, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Athens, Center for Asia Minor Studies, 1983.
- Algan, T. Cengiz ve Levent F. Şensever, (ed.), *Ulusal Basında Nefret Suçları: 10 Yıl, 10 Örnek*, Sosyal Değişim Derneği, İstanbul, Nisan 2010.
- Andrews, Peter Alford, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, çev. Mustafa Küpüşüoğlu, İstanbul, Ant Yayınları, 1992.
- Arsava, Ayşe Füsün, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasî Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, 1993.
- Arslan, Zerrin ve Sonyel Oflazoğlu (ed.), *Antakya'da Yaşayan Arap (Rum) Hristiyanlar, Arap Çalışmaları Serisi-2, Ortadoğu Arap Halkları Araştırma Enstitüsü Araştırma Raporu*, Antakya, Hatay, Aralık 2017.
- Atatürk Kültür, Dil, ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 2. Cilt, Ankara, TTK Basımevi, 1997 <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/552.pdf>
- Ateş, Kâzım, *Yurttaşlığın Kıyısında Aleviler: "Öz Türkler" ve "Heretik Ötekiler"*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2011
- Azcaraté, Pablo de, *La Société des Nations et la Protection des Minorités*, Genève, Centre Europeen de la Dotation Carnegie pour la paix internationale, 1969.
- Bagley, Tennent Harrington, *General Principles and Problems in the International Protection of Minorities*, Genève, IUHEI, 1950.
- Balaban, Utku, *Social Inclusion Policies in Turkey: An Employment-Oriented Strategy for 2014-2018*, Anka-

- ra, Faculty of Political Science Publication No: 613, 2015.
- Bali, Rifat, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni* (1923-1945), 8. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Bali, Rifat, *Devletin Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Bayır, Derya, *Türk Hukukunda Azınlıklar ve Milliyetçilik*, çev. Ülkü Sağır, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mart 2017.
- Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Bayrak, Mehmet, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri – gizli belgeler, araştırmalar, notlar*, Ankara, Öz-Ge Yayınları, 1993.
- Baysal, Nurcan, *Ezidiler: 73. Ferman - Katliam ve Kurtuluş*, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, Mart 2016.
- Behar, Cem, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927*, Ankara, DİE Tarihî İstatistikler Dizisi - Cilt 2, 1996.
- Benlisoy, Foti ve Stefo Benlisoy, *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol - 'Hristiyan Türkler' ve Papa Eftim*, İstanbul, İstos Yayın, Ekim 2016.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay.Haz. Ahmet Kuyaş, 13. baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Kasım 2008.
- Beşikçi, İsmail, *Kürtlerin 'Mecburi İskan'ı*, İstanbul, Komal, 1977.
- Borak, Sadi, *Atatürk'ün Resmî Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, 2. baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997.
- Capotorti, Francesco, *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities* (E/CN.4/Sub.2/384/Rev.I), New York, United Nations, 1979.
- Cipolla, Carlo M., *Zaman Makinesi (Saat ve Toplum 1300-1700)*, Çev. Tülin Altınova, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2002.
- Claude, Inis L., *National Minorities, an International Problem*, Cambridge, Harvard University Press, 1955.
- Çağlayan, İhsan Sabri, *Anılarım*, yeni eklerle genişletilmiş 2. baskı, İstanbul, Yılmaz Yayınları, Haziran 1990.
- Çavuşoğlu, Naz, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, ikinci baskı, İstanbul, Su Yayınları, Nisan 2001.
- Çeçen, Anıl, *Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti*, Ankara Çalışmaları dizisi, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), 2001.
- Çetin, İhsan, *Midyat'ta Etnik Gruplar, Kürtler, Mhalimler (Araplar), Süryaniler, Ezidiler, Becirmaniler (Seyyidler)*, 2. baskı, İstanbul, Yaba Yayınları, 2015.
- Çetinoglu, Ali Sait, *Ekonomik ve Kültürel Jenosid: Varlık Vergisi 1942-1944*, İstanbul, Belge Yayınları, 2009.
- Davis, Derek H. (ed.), *The Oxford Handbook of Church and State in the United States*, Oxford, Oxford University Press, 2010.
- Dayıoğlu, Ali, *Toplama Kampından Meclis'e – Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Demir, Hülya ve Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri, 1964'te Rumların Sınırdışı Edilmesi*, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınevi, Ekim 1994.
- Dosdoğru, M. Hulüsi, *6/7 Eylül Olayları*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1993.
- Ekinci, Tarık Ziya, *Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi*, 2. basım, İstanbul, Küyerel Yayınları, 2000.
- Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.
- Fahri Çoker Arşivi, *6-7 Eylül Olayları, Fotoğraflar-Belgeler*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- Feinberg, Nathan, *La Jurisdiction de la Cour Permanente de Justice dans le Système de la Protection Internationale des Minorités*, Paris, Librairie Arthur Rousseau, 1931.
- George, Pierre, *Géopolitique des Minorités*, Paris, Presses Universitaires de France, Que sais-je, 1984.
- Gökacı, Mehmet Ali, *Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Gözübüyük, Şeref ve Zekai Sezgin, *1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri*, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1957.
- Güllapoğlu, Fatih, *Tanksız Topsuz Harekât*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1991.
- Gülsoy, Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul, Simurg, 2000.
- Gürses, Emin, *Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1998.
- Güven, Dilek, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları*, Çev. Bahar Şahin, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Hroch, Miroslav, *Avrupa'da Milli Uyanış – Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, çev. Ayşe Özdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

- Hurst, Michael (ed.), *Key Treaties of the Great Powers, 1814-1914*, New York, St. Martins Press, 1972.
- İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, *Köyle-rimiz - 1981*, Ankara, 1982; <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DİJİTAL%20KAYNAKLAR/KITAP-LAR/DİGER%20YAYINLAR/197103165%20KOY-LERİMİZ/197103165.pdf>
- İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, *Yeni Tabii Yer Adları 1977, yeni, eski ve illere göre dizile-ri*, Ankara, 1977.
- İHOP, *Olağanüstü Hal Tedbir ve Düzenlemeleri*, 31 Ağus-tos 2017, *Güncellenmiş Durum Raporu*, 18 Eylül 2017 (<http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/Ola%C4%9Fan%C3%BCst%C3%BC-Hal-Tedbir-ve-D%C3%BCzenlemeleri-31-A%C4%9Fustos-2017.pdf>)
- Inan, A. Afet, *İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat - 4 Mart 1923*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 57-69 (<http://www.isteaturk.com/haber/4462/buyuk-nutuk-soylev>).
- İnanç, Zeri (der), *Uluslararası Belgelerde Azınlık Hakla-rı*, Ankara, Ütopya Yayınları, 2004.
- İnceoğlu, Yasemin (der.), *Nefret Söylemi ve/veya Nefret Suçları*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2012.
- İnceoğlu, Yasemin ve Savaş Çoban (der.) *Azınlıklar, Ötekiler ve Medya*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Janowsky, Oscar I., *Nationalities and National Minoriti-es*, New York, The Macmillan Company, 1945.
- Kaboglu, Ibrahim (yay. haz.), *Ulusal, Ulusalüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları (Birleşmiş Mil-letler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaş-ması)*, (Yay. haz. Ibrahim Kaboglu), İstanbul, İstan-bul Barosu İnsan Hakları Merkezi, 2002.
- Kaboglu, Ibrahim (yay. haz.), *Kopenhag Kriterleri*, İstan-bul, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayını, 2001.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Atatürk'le Beraber*, Cilt 2, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1968.
- Karadjov, Detchko, *Difficultés pour la Solution Satisfai-sante du Problème des Minorités*, Imprimerie de la Cour, Sofia, 1929.
- Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, İstan-bul Matbaası, 1967.
- Kautsky, John H., *Political Change in Underdeveloped Countries: Nationalism and Communism*, N.Y., John Wiley and Sons, 1962.
- Kaygusuz, Özlem, *Foreign Policy and the Construction of Modern Turkish Citizenship During the National Struggle Period*, yayınlanmamış doktora tezi, Bil-kent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 2003.
- Kayra, Cahit, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, İstanbul, Ta-rihçi Kitabevi, 2011.
- Keskin Ata, Funda, *Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*, An-kara, Siyasal Kitabevi, 2013.
- Kıvılcımlı, Hikmet, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, İstan-bul, Yol Yayınları, 1979.
- Kitanovic, Elizabeta ve Bogiannou, Fr Aimilianos (Eds.), *Advancing Freedom of Religion or Belief for All, Contributions from the Conference 6-9 September 2015, Halki, Istanbul, Turkey*, Geneva, Globethics.net, 2016; http://www.globethics.net/documents/4289936/17575651/GE_CEC_3_web.pdf/5747ccc9-6362-4721-82c3-b616382a5d29).
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918-1938*, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 1973.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 2. bas-kı, Ankara, Edebiyat Yayınevi, 1971.
- Koçak, Cemil, *Belgelerle Heyeti Mahsusalar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Koraltürk, Murat, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonomi-nin Türkleştirilmesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Krstitch, Dragolioub, *Les Minorites, L'Etat et la Commu-nauté Internationale*, Paris, Librairie Arthur Rousse-au, 1924.
- Kurban, Dilek ve Konstantinos Tsitselikis, *Bir Mütaka-biliyet Hikayesi: Yunanistan ve Türkiye'de Azınlık Va-kıfları*, TESEV, Temmuz 2010; <http://tesev.org.tr/tr/yayin/bir-mutekabiliyet-hikayesi/>
- Kurubaş, Erol, *Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı*, Anka-ra, Asil Yayın Dağıtım, 2004.
- Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, *Göç, Rumların Anado-lu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, Türkçe basımı derleyen: Herkül Millas, Yunancadan çeviren: Damla Demiröz, 4. baskı, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2004.
- Kymlicka, Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Hakları-nın Liberal Teorisi*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, Hazi-ran 1998;
- Levi, Avner, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, Huku-ki ve Siyasi Durumları*, 2. baskı, (redaksiyon: Rifat Ba-li), İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- Macar, Elçin, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Pat-rikanesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

- Macar, Elçin, *İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati, Doğu Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Macartney, C[arlile] A[yler], *National States and National Minorities*, Oxford University Press, London, 1934. (yeni baskı: New York, Russell and Russell. 1968).
- Madanoğlu, Cemal, *Anılar, 1911-1923*, İstanbul, Evrim Yayınevi, t.y. [1983?].
- Masnata, Albert, *Nationalités et Fédéralisme*, Lausanne, etc., Librairie Payot et Cie., 1933.
- Meray, Seha L. (çev.) *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Sekiz Cilt*, Ankara, SBF Yayını, 1969-1973; <http://politics.ankara.edu.tr/dergi/kitap/1973/sehameraycilt2-73.pdf>
- Meray, Seha L. ve Osman Olcay (haz.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, Ankara, SBF yayını, 1977.
- Mildanoğlu, Zakarya, *Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000*, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2014.
- Modeen, Tore, *The International Protection of National Minorities in Europe*, Abo Academy (İsveç), 1969.
- Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1993.
- Oran, Baskın (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul, İletişim Yayınları. Cilt I (1919-1980), Cilt II (1980-2001), Cilt III (2001-2012).
- Oran, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği, resmi ideoloji dışı bir inceleme, yenilenmiş ve genişletilmiş 5. basım*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.
- Oran, Baskın, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli*, Güncelleştirilmiş 3. basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997.
- Oran, Baskın, *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları*, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2006.
- Oran, Baskın, *Kürt Barışında Batı Cephesi, Ben Ege'de Akılken*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Oran, Baskın, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, güncelleştirilmiş ikinci basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991. (Kısaltılmış: B.T. Sorunu).
- Ortaylı, İlber, *İstanbul'dan Sayfalar*, İstanbul, Hil Yayınları, 1986.
- Ökte, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, [1951]; <https://ermenistan.de/faik-okte-yazi-varlik-vergisi-faciasi/>
- Özçer, Akin, *Çoğul İspanya (Anayasa Sistemi ve Ayrılıkçı Terörle Mücadele Modeli)*, Ankara, İmge Yayınevi, 2006.
- Pentassuglia, Gaetano, *Minorities in International Law*, Strasbourg, Council of Europe, 2002.
- Permanent Court of International Justice, *Interpretation of the Convention between Greece and Bulgaria Respecting Reciprocal Emigration*, PCIJ Series B, No. 17, 1930.
- Pirenne, Henri, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Recueil des Traité de la France*, Tome III, Paris, Durand et Pedone-Lauriel, 1880 ve 1883.
- Reyna, Yuda ve Yusuf Şen, *Cemaat Vakıfları ve Sorunları*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1994.
- Reyna, Yuda ve Ester Moreno Zonana, *Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 2003.
- Rıza Nur [Tanrıdağ], *Hayat ve Hatıratım*, 3 Cilt, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967.
- Royal Institute of International Affairs (RIIA), *Nationalism*, 2. baskı, London, Frank Cass and Co., 1963;
- Rudesco, Cornelius-Alexandre, *Etude sur la Question des Minorités de Race, de Langue et de Religion*, Lausanne, Payot, 1929.
- Rum Cemaat Vakıfları Destekleme Derneği (RUMVADER) ve İstanbullu Rumların Evrensel Federasyonu (İREF), *Azınlık Vatandaşları - Eşit Vatandaşlar, Rum Cemaati Üzerine Çalışma Metinleri*, İstanbul, Şubat 2015; <http://www.rumvader.org/Assets/Upload/Images/file/TURKCE%20online%20version.pdf>
- Sancar, Mithat ve Eylem Ümit Atılgan, "Adalet Biraz Es Geçiliyor..." *Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar*, İstanbul, TESEV Yayınları, Mayıs 2009 (http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Adalet_Biraz_Es_Geciliyor_Demokratikleşme_Surecinde_Hakimler_Ve_Savcilar.pdf)
- Sancar, Mithat ve Süavi Aydın, *Biraz Adil Biraz Değil... Demokratikleşme Sürecinde Toplumun Yargı Algısı*, İstanbul, TESEV Yayınları, Mayıs 2009 (http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Biraz_Adil_Biraz_Degil_Demokratikleşme_Surecinde_Toplumun_Yargi_Algisi.pdf).
- Sancar, Türkan Yalçın, *Türklüğü, Cumhuriyeti, Meclisi, Hükümeti, Adliye, Bakanlıkları, Devletin Askeri veya Emniyet Muhafaza Kuvvetlerini Alenen Tahkir ve Tezyif Suçları*, Ankara, Seçkin Yay., 2004.
- Savaş, Vural, *İrticaya ve Bölücülüğe Karşı Militan Demokrasi*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2000.
- Şelek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Cilt I ve II, üçüncü baskı, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1966.

- Somel, Selçuk Akşin, *Gayri Müslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü*, Geçmişleri Günümüze Azınlık Okulları Projesi, İstanbul, Tarih Vakfı, 2013.
- Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, C. I (1920-1945)*, 2. baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Thornberry, Patrick, *International Law and the Rights of Minorities*, Oxford, Clarendon Press, 1994.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması, 1923-1931*, Ankara, Yurt Yayınları, 1981.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992.
- Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, 1924-1938, (Haz. E. Kur. Alb. Reşat Halı), Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı yayını, Genelkurmay Basımevi, 1971.
- Türkiye Cumhuriyeti İlk Anayasa Taslağı, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, Ekim 1998.
- Union Internationale des Associations pour la Société des Nations, *Les Minorités Nationales*, Rapport I, Prague 4-8 Juin 1922.
- United Nations, *Protection of Minorities*. (E/CN.4/Sub.2/214.221/Rev.1).
- Uygun, Oktay, *Devlet Teorisi*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2017.
- Uygun, Oktay, *Federal Devlet, Temel İlkeleri, Başlıca Kurumları ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*, genişletilmiş 3. baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, Kasım 2007.
- Üstel, Fusun, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde, II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, 7. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, Nisan 2016.
- Volkan, Vamik D. ve Norman Itzkowitz, *Turks and Greeks, Neighbours in Conflict*, Cambridgeshire, Eothen Press, 1994.
- Yalçinkaya, Ayhan, *Alevilikte Toplumsal Kurumlar ve İktidar*, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1996.
- Yeğen, Mesut, *Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaş'a - Cumhuriyet ve Kürtler*, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Yıldız, Ahmet, *"Ne Mutlu Türküm Diyebilene"*, *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları, 1919-1938*, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Yılmaz, Altuğ (ed.), *Müslümanlaş(tır)ılmış Ermeniler, konferans tebliğleri Kasım 2013*, İstanbul, Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2015.
- Yılmaz, Aytekin, *Yoldaşını Öldürmek*, 4. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

MAKALELER

- Abel, Olivier, "La Condition Laïque, réflexions sur le problème de la laïcité en Turquie et en France", *CE-MOTI*, no. 19, 1995, s. 39-58.
- Akgönül, Samim, "Uluslararası Standartlar Işığında Türkiye'de Azınlık Meselesi", *Alternatif Politika*, Cilt 7, no. 2 (Haziran 2015), s. 358-377; <http://alternatifpolitika.com/site/dosyalar/arsiv/20-Haziran-2015/uluslararasi-standartlar-isiginda-turkiyede-azinlik-meselesi--samim-akgonul.pdf>
- Albayrak, Ali, "Dini Gruplar Bağlamında Caferilik", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:2 (2008), s. 111-128; http://portal.firat.edu.tr/Disaridan/_TEMP/278/file/2008-2/ALI%20ALBAYRAK%20DINI%20GRUPLAR%20BAGLAMINDA%20CAFERILIK.pdf
- Alexandris, Alexis, "Imbroz and Tenedos: A study of Turkish attitudes towards two ethnic Greek islands' communities since 1923", *Journal of Hellenic Diaspora*, No. 7, (1980), s. 157-197.
- Aliiefendioğlu, Yılmaz, "Azınlık Hakları ve Türk Anayasa Mahkemesinin Azınlık Konusuna Bakışı", *Kaboğlu (yay. haz.)*, *Azınlık Hakları...*, s. 218-241.
- Altıparmak, Kerem, "685 Sayılı KHK ile Kurulan OHAL Komisyonu Etkili Bir Hukuk Yolu mu?", *İHOP*, Şubat 2017 (http://www.ihop.org.tr/wp-content/uploads/2017/03/%C4%B0nceleme-Komisyonu_OHAL.pdf)
- Andonopulu, Valeria, "Dünden bugüne İmroz ve Tenedos - Adaların, İmroz (Gökçeada) ve Tenedos'un (Bozcaada) tarihi, son yıllarda geçirdiği değişim dinamikleri ve burada yaşayan Rum Ortodoks cemaatin son durumu hakkında kısa ve öz bir rapor", çev. Damla Demiröz, Rum Cemaat Vakıfları Destekleme Derneği (RUMVADER) ve İstanbul Rumların Evrensel Federasyonu (IREF), *Azınlık Vatandaşları - Eşit Vatandaşlar, Rum Cemaati Üzerine Çalışma Metinleri*, İstanbul, Şubat 2015, s. 55-81.
- Ayzit, Aynur, "Mevzuatın Görünümü", *Ulusal, Uluslararası ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması)* (haz. İbrahim Kaboğlu), İstanbul, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, 2002, s. 242-261

- Babül, Elif, "Claiming a place through memories of belonging: Politics of recognition on the island of Imbros"; <https://mtholyoke.academia.edu/ElifBabul>
- Babül, Elif, "Belonging to Imbros: Citizenship and Sovereignty in the Turkish Republic"; <https://mtholyoke.academia.edu/ElifBabul>
- Babül, Elif, "İmroz'da Tanınma Siyasetleri: Ulusal Vatandaşlık, Yerel Aidiyet ve Toplumsal Hafıza"; <https://mtholyoke.academia.edu/ElifBabul>
- Beşikçi, İsmail, "Mustafa Kemal, Atatürk ve Kürtler"; <http://www.zazaki.net/yazi/mustafa-kemal,-ata-turk-ve-kurtler-324.htm>
- Bozkurt, Gülnihal, "Azınlık İmtiyazları - Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş", <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-40/azinlik-imtiyazlari-kapitulasyonlardan-tek-hukuk-sistemine-gecis>
- Buell, Raymond Leslie, "The Protestation of Minorities", *International Conciliation*, September 1926.
- Bulaç, Ali, "Medine Vesikası Hakkında Genel Bilgiler", *Birikim*, no. 38-39 (Haziran-Temmuz 1992), s. 102-111; <http://kelimelerkavramlar.blogspot.ca/2013/02/medine-vesikasi-hakkinda-genel-bilgiler.html>
- Bréchon, Pierre, "Institution de la Laïcité et Déchristianisation de la Société Française", *CEMOTI*, no. 19, 1995, s. 59-78.
- Bruinessen, Martin van, "Kurds, Turks, and the Alevi Revival"; http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/Bruinessen_Kurds_Turks_and_the_Alevi_revival.pdf
- Bruinessen, Martin van, "Kurdish Nationalism and Competing Ethnic Loyalties" published in French translation as: 'Nationalisme kurde et ethnicités intra-kurdes', *Peuples Méditerranéens*, no. 68-69 (1994), 11-37. [A revised and updated version was later published as 'Kurdish Paths to Nation' in Faleh A. Jabar & Hosham Dawod (eds), *The Kurds: Nationalism and Politics*, London: Saqi, 2006, pp. 21-48.] https://www.academia.edu/5192320/Kurdish_nationalism_and_competing_ethnic_loyalties
- Bruinessen, Martin van, "‘Aslını inkar eden haramzadedir!': The debate on the ethnic identity of the Kurdish Alevis"; https://www.academia.edu/2521520/_Asl%C4%B1n%C4%B1_inkar_eden_haramzadedir_The_debate_on_the_ethnic_identity_of_the_Kurdish_Alevis
- Burdy, Jean-Paul ve Jean Marcou, "Laïcité-Laiklik: Introduction", *CEMOTI*, no. 19, 1995, s. 5-34.
- Council of Europe, "Explanatory Memorandum on the Framework Convention for the Protection of National Minorities", *Human Rights Law Journal*, Cilt 16, (1995).
- Çağrı, Erhan, "Türkiye-ABD İlişkilerine Genel Bir Bakış (1919-2002)"; <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354811>
- Çavuşoğlu, Naz, "Azınlık Hakları: Avrupa Standartları ve Türkiye - Bir Karşılaştırma", *Ulusal, Ulusüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması)*, (yay. haz. İbrahim Kaboğlu), İstanbul, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, 2002, s. 124-146.
- Çavuşoğlu, Naz, "‘Azınlık' Nedir?", *İnsan Hakları Yıllığı (TODAİE)*, Cilt 19-20 (1997-1998), s. 93-101; http://www.todaie.edu.tr/resimler/ekler/8c4608d37246c7b_ek.pdf?dergi=Insan%20Haklari%20Yilligi
- Çeko, Çetin, "Kürtlerde Türkiyelilik"; <http://m.t24.com.tr/yazarlar/cetin-ceko/kurtlerde-turkiyelilik,11307>
- Çetik, Mete, "Türk Milliyetçiliği Karşısında Anadolu Mecmuası", *Tarih ve Toplum*, no. 17, Bahar 2014, s. 71-128.
- Çetin, Fethiye, "Yerli Yabancılar", Kaboğlu (yay. haz.), *Azınlık Hakları...*, s. 70-81.
- Çiçelikis, Konstantinos, "Rum Azınlık Kurumları: Türkiye'deki Rum-Ortodoks azınlığın geleceği için önemi ve rolü", çev. Damla Demiröz, Rum Cemaat Vakıfları Destekleme Derneği (RUMVADER) ve İstanbullu Rumların Evrensel Federasyonu (İREF), *Azınlık Vatandaşları - Eşit Vatandaşlar, Rum Cemaati Üzerine Çalışma Metinleri*, İstanbul, Şubat 2015, s. 9-40.
- Dayıoğlu, Ali, "Uluslararası Hukukta Ayrılma Hakkı Anlamında Self-determinasyon İlkesi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Örneği", *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, No. 1, (Nisan 2017), s. 8 ve 9; <http://sosbilder.neu.edu.tr/wp-content/uploads/sites/6/2017/04/03-Ali-Dayioglu.pdf>
- Dokuyan, Sabit, "Soyadı Kanunu ve Kanunun Uygulanma Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI / 1, 2016, s. 129-166; (<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/egetid/article/download/5000198301/5000171345>)
- Duymaz, Erkan, "Dini Sembol ve Kıyafet Sınırlamalarında İki Farklı Yaklaşım: İnsan Hakları Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Devletlerin Uluslararası Yükümlülükleri Bakımından Tahlili", *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64 (4) 2015: 1113-1160; <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/2071/21483.pdf>

- Dündar, Can, "Alımlı Bir Ebemkuşağı", *Milliyet*, 08.06.2004.
- Ekmekçioglu, Lerna, "Republic of Paradox: The League of Nations Minority Protection Regime and the New Turkey's Step-Citizens", *International Journal of Middle East Studies*, 2014, 46(4), s. 657-679. Türkçe: "Paradoks Cumhuriyeti: Milletler Cemiyeti'nin azınlıkları koruma rejimi ve yeni Türkiye'nin üvey vatandaşları", https://www.academia.edu/11943913/Paradoks_cumhuriyeti_Milletler_Cemiyeti_nin_az%C4%B1nl%C4%B1klar%C4%B1_koruma_rejimi_ve_yeni_T%C3%BCrkiye_nin_%C3%BCvey_vatanda%C5%9Flar%C4%B1
- Emon, Anver M., "Reflections on the 'Constitution of Medina': An Essay on Methodology and Ideology in Islamic Legal History." *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law* 1, no. 1 (Fall/Winter 2001-2002): 103-133. [Reprinted in *Islamic Political Thought and Governance*. Ed. Abdullah Saeed. London, Routledge, 2010]; <http://www.anveremon.com/publications/reflections-on-the-constitution.pdf>
- Erdem, Mehmet, "Medine Vesikası'nın Maddelendirilmesi Şekli ve Türkçe Çevirileri Üzerine Bazı Mülâhazalar", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 5, Issue 8, December 2012, s. 525-542; http://www.jasstudies.com/Makaleler/554561271_erdemmehmet.pdf
- Guimezanes, Nicole, "Fransa ve Azınlıklar", *Kaboğlu* (yay. haz.), *Azınlık Hakları...*, İstanbul, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, 2002, s. 285-294.
- Hacıbrahimoglu, Işıl Çakan ve Mehmet Perinçek, "Türk-Sovyet İlişkileri Tarihinden Yeni bir Belge, Frunze'nin Veda Yemeginde İmzalanan Anı Defteri", *Toplumsal Tarih*, no. 251, Kasım 2014, s. 60-69; https://www.academia.edu/9133974/Frunze_nin_Veda_Yeme%C4%9Finde_%C4%B0mzalanan_An%C4%B1_Defteri
- Hannum, Hurst, "Contemporary Developments in the International Protection of the Rights of Minorities", *Notre Dame Law Review*, Volume 66, Issue 5 The Rights of Ethnic Minorities, April 2014, s. 1431-1448; <http://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2114&context=ndlr>
- Hür, Ayşe, "5186 sayılı Atatürk'ü Koruma Kanunu", *Radikal*, 08.11.2015; <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/5186-sayili-ataturku-koruma-kanunu-1468104/>
- Hür, Ayşe, "Cumhuriyet'in kuruluş döneminde Kürtler", *Yeni Şafak*, 26.11.2006; <http://www.yenisafak.com/yere/cumhuriyetin-kurulus-doneminde-kurtler-16628>
- Hür, Ayşe, "Cumhuriyet'in Azınlık Raporu", *Agos*, 22.01.2012; <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/347/ayse-hur-quot-cumhuriyetin-azinlik-raporu-quot>
- Hür, Ayşe, "Medine Vesikası ve Ömer Paktı", *Radikal*, 03.11.2013; <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/medine-vesikasi-ve-omer-pakti-1158696/>
- Hür, Ayşe, "Türkiye Yerine 'Anadolu Cumhuriyeti' Olsaydı Ne Olurdu?", *Radikal*, 13.01.2013; <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/turkiye-yerine-ana-dolu-cumhuriyeti-olsaydi-ne-olurdu-1116611/>
- İstanbul Rumların Evrensel Federasyonu, "Yurtları Dışında Yaşamaya Mecbur Edilen İstanbul Rum Toplumunun Karşılaştığı Zorluklar", Rum Cemaat Vakıfları Destekleme Derneği (RUMVADER) ve İstanbul Rumların Evrensel Federasyonu (IREF), *Azınlık Vatandaşları - Eşit Vatandaşlar, Rum Cemaati Üzerine Çalışma Metinleri*, İstanbul, Şubat 2015, s. 83-104; <http://www.rumvader.org/Assets/Upload/Images/file/TURKCE%20online%20version.pdf>
- Karayaman, Mehmet, "Türkiye'de Eczane Sayılarının Sınırlandırılmasına İlişkin Düzenlemeler ve Sonuçları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI HYPERLINK "https://maps.google.com/?q=1+(2008),+s&entry=gmail&source=g" 1 (2008); <http://ist-univ.dergi-park.gov.tr/download/article-file/13216>
- Kaymak, Özgür ve Anna Maria Beylunioglu, "An Analysis of National and Minority Identity Relativity: The Case of Antiochian Eastern Orthodox Community in Istanbul", *Poligrafi - Islam and Democracy*, (Ed. Anja Zalta, Muhammed Ali), Vol. 22, no. 85/86, 2017, s. 65-86. https://www.academia.edu/35900110/An_Analysis_of_National_and_Minority_Identity_Relativity_The_Case_of_Antiochian_Eastern_Orthodox_Community_in_Istanbul?auto=download&campaign=weekly_digest
- Kaynar, Mete Kaan ve Gökhan Ak, "19. Yüzyılda Çokkültürlü İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçişte Sürün ve Göç: Malakanlar Örneği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, Yıl: 2015, s. 1-22; <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/akademikincelemeler/article/view/5000155438/5000140972>
- Kılıçer, Sema, "An Overview of the European Commission's Progress Reports on Turkey 1998 to 2015 Regarding the Freedom of Religion and Belief", *Advan-*

- cing *Freedom of Religion or Belief for All, Contributions from the Conference 6-9 September 2015, Halki, Istanbul, Turkey*, Elizabeta Kitanovic and Fr Aimilianos Bogiannou (Eds.), Geneva, Globethics.net, 2016, s. 61-80; http://www.globethics.net/documents/4289936/17575651/GE_CEC_3_web.pdf/5747ccc9-6362-4721-82c3-b616382a5d29.
- Ktistakis, Yiannis, "Reflections on the Ecumenical Character and the Legal Status of the Patriarchate of Constantinople", *Advancing Freedom of Religion or Belief for All, Contributions from the Conference 6-9 September 2015, Halki, Istanbul, Turkey*, Elizabeta Kitanovic and Fr Aimilianos Bogiannou (Eds.), Geneva, Globethics.net, 2016, s. 49-60; http://www.globethics.net/documents/4289936/17575651/GE_CEC_3_web.pdf/5747ccc9-6362-4721-82c3-b616382a5d29.
- Kurban, Dilek, "Confronting Equality: The Need for Constitutional Protection of Minorities on Turkey's Path to the European Union," *Columbia Human Rights Law Review* 35, no.101, 151-214 (Fall 2003).
- Kurban, Dilek, "Unraveling a Trade-off: Reconciling Minority Rights and Full Citizenship in Turkey," *European Yearbook of Minority Issues* Vol 4, 2004/5, 341-372 (2006).
- Macar, Elçin, "Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerine Göre Tek Parti Döneminde Cemaat Vakıflarının Sorunları"; <http://www.bolsohays.com/yazar-makale-73/anonim-tek-parti-doneminde-cemaat-vakiflari-sorunlari.html>
- Macar, Elçin, "İmroz ve Bozcaada'nın Türkiye'ye Birakılması ve 1928 Tarihli Bir Rapor", *Suriçi'nde Bir Yaşam - Toktamış Ateş'e Armağan*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 369-378.
- Macar, Elçin ve Yorgos Katsonos, "İmroz'dan Gökçeada'ya Giderken: 1964'te Ne Oldu?", yayınlanmamış tebliğ, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 30-31 Ekim 2014, "1964 Sürgünü: Türk Toplumunun Homojenleşmesinde Dönüm Noktası" konulu uluslararası konferans. Tebliğin özeti için: <http://bianet.org/biamag/azinliklar/160560-imroz-dan-gokceada-ya-giderken-1964-te-ne-oldu>.
- Manchot, Peter, "Self-Determination for the Kurds in Turkey?", *Kurdistan* (ed. by Kurdistan Information Center), April 1996.
- Marsh, Adrian, "Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni"; <http://www.errc.org/cms/upload/media/03/98/m00000398.pdf>
- Oral, Hasan, "Bir İnsan Hakkı İhlali Olarak Asimilasyon ve Laz Halkı", *Azınlıklar, Ötekiler ve Medya* (der. Yasemin Inceoğlu ve Savaş Çoban), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 167-219.
- Oran, Baskın, "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik - Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *SBF Dergisi*, Cilt 48, No. 1-4 (Ocak-Aralık 1993), s. 109-120; <http://www.baskinoran.com/makale/SBFD-Cilt-48.pdf>
- Oran, Baskın, "Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler", *SBF Dergisi*, Cilt 48, No. 1-4 (Ocak-Aralık 1993), s. 121-148; <http://www.baskinoran.com/makale/SBFD-Cilt-48-Makale2.pdf>
- Oran, Baskın, "Bir İnsan Hakları ve Çokkültürcülük Belgesi Olarak 1923 Lozan Barış Antlaşması", *Kopenhag Kriterleri*, (yay. haz. İbrahim Kaboğlu), İstanbul, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayını, 2001, s. 210-219; <http://www.baskinoran.com/makale/Kopenhag-Kriterleri.pdf>.
- Oran, Baskın, "İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar", *SBF Dergisi*, Cilt XXIV, no. 3 (Eylül 1969), s. 227-275; http://www.baskinoran.com/makale/SBFD_24.pdf
- Oran, Baskın, "Kalanların Öyküsü: 1923 Mübadele Sözleşmesinin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler", *Ege'yi Geçerken - 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Renee Hirschon (ed.), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 161-184; http://www.baskinoran.com/makale/SBFD_1998_582.pdf.
- Oran, Baskın, "Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme (Türkiye'de 'Yüce Sadakat Odağı' Üzerine Düşünceler)", *SBF Dergisi*, Cilt 54, Sayı 2 (Nisan-Haziran 1999), s. 133-162.
- Oran, Baskın, "Küreselleşme Ortamında Türkiye'de 'Birlik ve Beraberlik', Kürt Kimliği ve Gelecek Üzerine Düşünceler", *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi, Bildiriler*, 30 Nisan-2 Mayıs 1997, (düzenleme kurulu: Oktay Gökdemir ve Nükhet Adıyeye), Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, t.y., y.y., s. 22-33; <http://www.baskinoran.com/makale/KuresellesmeOrtaminda.pdf>
- Oran, Baskın, "Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği", *Milliyetçilik* (ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce serisi Cilt IV, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 871-879; <http://>

- www.baskinoran.com/makale/KurtMilliyetciliginDiyalektigi.pdf
- Oran, Baskın, "Lozan'ın 'Azınlıkların Korunması' Bölümünü Yeniden Okurken", *SBF Dergisi*, Cilt 49, No. 3-4 (1994), s. 283-301; http://www.baskinoran.com/makale/SBFD_Cilt_49.pdf
- Oran, Baskın, "Ulus-devlet ve Üniter Devlet: Kürt Sorununda Anlatılan Fransa Masalları", *Radikal*, altı günlük dizi, 6-11 Eylül 2009; http://www.baskinoran.com/dizi_yazilar.php.
- Oran, Baskın, "Son Tabunun Kökenleri: Türkiye Kamuoyunun Ermeni Sorunundaki Tarihsel-Psikolojik Tıkanışı", *Hale Sıvın* (yay. haz.), *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 2006, s. 187-212; https://www.academia.edu/10325951/Son_Tabunun_K%C3%B6kenleri_T%C3%BCrkiye_Kamuoyunun_Ermeni_Sorunundaki_Tarihsel-Psikolojik_T%C4%B1kan%C4%B1%C5%9F%C4%B1_2006_
- Oran, Baskın, "The Minority Report Affair in Turkey", *Regent Journal of International Law*, Cilt 5, No. 1 (2007), s. 2-93; <http://www.baskinoran.com/makale/Minorityreportaffair-RegentJournal.pdf>
- Oran, Baskın, "Türkiye'de Ermeni Kimliğinin Yeniden Yapılanması ve Agos Gazetesi", *Bilim, Eğitim, Toplum Dergisi*, Cilt 4, Sayı 6 (Güz 2006), s.146-157; (<http://www.baskinoran.com/makale/BilimEgitimToplum-2006-sayil6.pdf>)
- Oran, Baskın, "Yargıtay'ın Bir Kararı Üzerine: İstanbul Ekümenik Patrikhanesi ve Ekümeniklik", Cengiz Aktar (der.), *Tarihi, Siyasi, Dinî ve Hukuki Açından Ekümenik Patrikhane*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 121-146. Bu makalenin temeli olan uzmanlık raporu için bkz. <http://www.baskinoran.com/belge/EkumenikPatrikhaneMutalaasi.pdf>
- Oran, Baskın ve Burak Çopur, "Identity, Diversity and Cohesion in Globalizing Nation-state: The Case of Turkey and Germany", Martina Löw (Ed.), *Vielfalt und Zusammenhalt - Verhandlungen des 36. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Bochum und Dortmund 2012 (Teil 1)*, Frankfurt/New York, Campus, 2014. [http://baskinoran.com/konferans/Oran_Copur\(2012\)IdentityDiversityandCohesioninGlobalizingNation-state_in_DGS_Kongress_2012_Band_1_S_133-159.pdf](http://baskinoran.com/konferans/Oran_Copur(2012)IdentityDiversityandCohesioninGlobalizingNation-state_in_DGS_Kongress_2012_Band_1_S_133-159.pdf)
- Oran, Baskın ve Oya Aydın, "OHAL ve KHK'leri Üzerine Her Şey"; <http://t24.com.tr/haber/ohal-ve-khkleri-uzerine-her-sey,356521>
- Pamir, Aybars, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 2 (2002), s. 79-119; <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-2002-51-02/AUHF-2002-51-02-Pamir.pdf>
- Pejic, Jelena, "Minority Rights in International Law", *Human Rights Quarterly*, Cilt 19, No. 3, (August 1997).
- Ramaga, Philip Vuciri, "The Group Concept in Minority Protection", *Human Rights Quarterly*, Cilt 15, No. 3, (August 1993).
- Roman Hakları Derneği, *Nefret Suçu Raporu*; <http://romanhaklari.org/?p=92>
- Saraç, Necdet, "Alevileri Kim Temsil Ediyor"; <http://blog.milliyet.com.tr/alevileri-kim-temsil-ediyor-/Blog?BlogNo=448334>
- Sofuoğlu, Cem, "Yetimhane Kararı Kapsamında Rum Patrikhanesi'nin Tüzel Kişilik Sorunu", Cengiz Aktar (der.), *Tarihi, Siyasi, Dinî ve Hukuki Açından Ekümenik Patrikhane*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 197-202.
- Stamatopoulos, Dimitrios, "From Millets to Minorities in the 19th-Century Ottoman Empire: an Ambiguous Modernization", *Citizenship in Historical Perspective*, S. G. Ellis, G. Háfadanarson, A.K. Isaacs (ed.), Pisa, Edizioni Plus- Pisa University Press, 2006, s. 253-273; https://www.academia.edu/1065_162/From_Millets_to_Minorities_in_the_19th-Century_Ottoman_Empire_an_Ambiguous_Modernization?auto=bookmark&campaign=weekly_digest
- Şirin, Tolga, "Zorunlu Din Dersi Tartışmasının Görülme-yenleri"; http://www.aihmiz.org.tr/files/zorunlu_din_dersi.pdf
- Tarhanlı, Turgut, başlıksız konuşma metni, *Cemaat Vakıfları, Bugünkü Sorunları ve Çözüm Önerileri*, İstanbul, İstanbul Barosu Yayını, 2002, s. 34-45.
- Tunçay, Mete, "Hatay Sorunu ve TBMM", *Türk Parla-mentoculuğunun İlk Yüzyılı*, Ankara, Siyasi İlimler Derneği Yayını, 1976.
- Tunçay, Mete, "Misakımillî'nin 1. Maddesi Üzerine", *Birlikim*, cilt III, no. 18-19, Ağustos-Eylül 1976.
- Tunçel, Harun, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2000, cilt: 10, no: 2, s. 23-34; <http://www.dicle.edu.tr/as/skara-dogan/DOKUMAN/Harun%20Tuncel%20Türkiye-de%20İsmi%20Değiştirilen%20Köyler.pdf>

- Unat, Faik Reşit, "Amasya Protokolleri", *Tarih Vesikaları*, Yeni Seri Cilt I, No. 3 (18), Mart 1961, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Türk Kültür Eserleri Bürosu, s. 359-365; <http://www.baskinoran.com/belge/AmasyaProtokolleri.pdf>.
- Uygun, Oktay, "İfade Özgürlüğü: Ulusal ve Uluslararası Standartlar", *Güncel Hukuk*, No. 1, Ocak 2004.
- Yerasimos, Stefanos, "La Naissance des Minorités, XIX^e siècle-Première Guerre Mondiale", *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi, Bildiriler*, 30 Nisan-2 Mayıs 1997, (düzenleme kurulu: Oktay Gökdemir ve Nûkhet Adıyeke), Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, t.y., y.y., s. 280-321.
- Yıldız, Süheyla, "Asimilasyon ile Kimliklenme Arasında Bir Kuşak: Yahudi Gençlerinin Kimlik Stratejileri", *Gençlik Halleri, 2000'li Yıllar Türkiye'sinde Genç Olmak*, der. Demet Lüküslü ve Hakan Yücel, Ankara, Efil Yayınevi, 2013.
- Yüksel, Metin, "Hayatta kalma ve diriliş: Kürtçe'nin yakın tarihine bir bakış", *Kürt Tarihi*, sayı 1, Haziran-Temmuz 2012, s. 16-23.

KONU DİZİNİ

- 14 Mayıs 1950 Seçimi 163
1936 Beyannamesi 48, 179, 180, 189, 190, 300, 306,
316, 323, 324, 326, 327, 345, 346, 349, 351-354,
358
28 Şubat Rejimi (1997) 156, 162, 331, 383
6-7 Eylül 1955 pogromu 33, 178, 281-286, 302, 304,
305, 410, 425
- ABD Anayasası (1787) 38, 149, 150, 250
Birinci Değişiklik (1791) 38, 150-154
ABD Yüce Mahkemesi (U.S. Supreme Court) 130,
151-153, 332
Aborijinler 122, 142, 149
AKP 156, 158, 178, 187, 204, 228, 263, 305, 315, 316,
331, 332, 341, 343, 359, 360, 362, 364, 365, 368,
369, 372, 374, 377, 379, 380, 382-384, 391, 405,
407-409, 412, 413, 416, 444-446
Adigeler 219, 220, 222
Agos 128, 142, 176, 178, 276, 287-289, 361, 418, 437
akraba devlet 17, 68, 69, 71, 116, 137, 178, 237, 301
alokton 47, 100, 104, 178, 221, 224
Alperen Ocakları 432, 433
alt-kimlik 14, 17, 100, 105-110, 115-117, 121, 138-
140, 142, 206, 218, 224, 253, 260, 263, 399, 400,
402, 403, 442, 445
Amasya Mülakatı (1919) ve Protokolleri 264-266
Amira 49
Amishler 38, 124, 130, 152
- Anabaptistler 38, 130
Anayasa
1921 Anayasası 259, 261, 264, 267
1924 Anayasası 259, 268, 289
1961 Anayasası 255, 259, 305
1982 Anayasası 216, 243, 246, 253, 254, 257, 259,
309, 323, 348, 411
2001 Ekim Reformu 323, 333-336, 368
2004 Mayıs Reformu 8, 236, 333, 335, 336
Anayasa Mahkemesi (AYM) 235, 254, 277, 308, 309,
311, 317-323, 335, 338, 363, 367, 369, 370, 372-
374, 377, 379, 381, 382
Anglikan 125, 126, 154, 202
Ankara Hilton 7, 305
Apartheid 63, 98, 99, 103, 108, 141
Apoyevmatini 187, 285
Aramiler 191, 192
Arap Aleviler 174, 204, 208, 209, 210, 212
ASALA 174, 405, 407
asimilasyon 14, 36, 47, 61, 65, 93, 99-102, 104-106,
109, 110, 113, 118, 119, 122, 123, 133, 138-
142, 176, 178, 188, 205, 209, 216-218, 222,
223, 253, 268, 269, 271, 278, 400, 402, 405,
417, 444, 448
Aslı ve kurucu unsur 205, 225
Asuriler 191-196
Aşkenaz/Eskenzi 177, 179, 180
ateistler 125, 153, 213, 214, 235, 359, 360, 424, 430

Atina Antlaşması (1913) 42-44

Avrupa Birliği

- Amsterdam Antlaşması (1997) 89, 90
- Helsinki Zirvesi (1990) 87, 331, 333
- Kopenhag Zirvesi ve Kriterleri (1993) 89, 91, 263, 335, 338, 340
- Lizbon Antlaşması (2007) 90
- Luxembourg Zirvesi (1997) 89
- Maastricht Antlaşması (1992) 89
- Madrid Zirvesi (1995) 89
- Avrupa Komisyonu 89, 92, 228, 359
- Uyum Paketleri 194, 211, 217, 238, 254, 256, 316, 326, 333-345, 347, 348, 361-363, 365-369, 397, 407, 414, 416, 445

AGİK/AGIT

- Cenevre Azınlık Uzmanları Toplantısı (1991) 85, 99, 115
- Helsinki Son Senedi (1975) 84-87, 91, 146
- Hür Seçimler Bürosu bkz. AGIT/ODIHR
- Kopenhag Belgesi (1990) 85, 86, 89
- ODIHR (1992) 86, 87
- Paris Şartı (1990) 84-88, 91, 94, 234
- Parlamentler Meclisi 73
- UAYK (1992) 72, 73, 86, 87

Avrupa Konseyi

- AIHM (1959) 62, 82, 83, 89, 124, 125, 200, 211, 213-215, 235, 245, 246, 254, 276, 287, 307, 311, 318-321, 332, 337-339, 347, 350, 351, 353, 354, 359, 360, 365, 381, 382, 392, 415, 417, 418, 420, 429, 437, 443
- AIHS (1950) 82, 94, 185, 200, 214, 215, 216, 234, 235, 245, 246, 287, 311, 318-321, 332, 338, 343, 348, 350, 351, 360, 361, 392, 415, 420, 443
- AIHS'ne Ulusal Azınlıklara Mensup Kişiler Hakkında Ek Protokol (1993) 71
- Bölge ya da Azınlık Dilleri Avrupa Sözleşmesi (1992) 83
- ECRI, 93, 203
- Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi (1995) 83, 107, 146
- Parlamentler Meclisi (AKPM) 31, 311
- Venedik Komisyonu 89, 185, 360, 372, 381

Avrupa Uyum 38, 56, 58, 84, 85

Ayastefanos Antlaşması (1878) 49, 50, 56, 57

Aydınlanma 22, 80, 158, 161

Azınlık Bilinci 47, 71, 72, 82, 99, 100, 138, 139, 170, 203, 206, 208, 217, 226

Azınlık Raporu 81, 263, 264, 286, 316, 332, 397, 414, 416, 417, 436

Azınlık Tali Komisyonu 48, 314, 315, 342, 344

Bahailer 191, 196, 197, 235

Balıkli Rum Hastanesi Vakfı 187, 325

Balkan Savaşı (1912-1913) 43, 167

balkon konuşması 264

Batı Bloku 86, 91, 303

Batını 209, 210

Bayrou Genelgesi 125

Bektaş 80, 205-208, 211, 212

Berlin Antlaşması (1878) 49, 56, 57

Beşinci Kol 67, 116, 171, 225

Beyaz kolon 103, 104, 121, 122, 124, 129, 142, 144, 157

BIHDK 81, 262, 263

Bireysel haklar 61, 75, 92, 113, 120, 129, 148

Birleşmiş Milletler (BM)

Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması
Alt Komisyonu 78, 97

Azınlıklar Çalışma Grubu 78, 118, 146

BM Antlaşması'na Uygun Olarak Devletler

Arasında İşbirliğine ve Dostça İlişkilere İlişkin
Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirisi (1970)
147

BM İkiz Sözleşmeler (1966) 74, 75, 148, 172, 234, 332, 337

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989) 77

Din veya İnanca Dayanan Her Türlü

Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiyesi
Bildirgesi (1981) 76

ECOSOC 75

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan

Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme
(1965) 74, 94, 172, 337, 415

ILO 76, 77

İnsan Hakları Komisyonu 75, 79, 146

İnsan Hakları Komitesi 74, 75, 92, 97, 125, 131, 132

İnsan Hakları Konseyi 75, 81

İnsan Hakları Yüksek Komiserliği 78, 82, 93

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın

Önlenmesine Dair Sözleşme (1980) 75

Medeni/Kişisel ve Siyasi Haklar Uluslararası
Sözleşmesi (1966) 74, 93, 99, 332, 415

Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması
Sözleşmesi (1948) 70

- Sömürge Yönetimi Altındaki Ülke ve Halklara
Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildirge (1960)
145
- UAD (1945) 64, 172, 241, 312
- Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara
Mensup Kişilerin Haklarına Dair Bildirge
(1992) 77, 118, 132, 146
- Uluslararası Ceza Mahkemesi (1998) 79
- UNESCO 70
- Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi 241, 242,
312, 343
- Yerli Halkların Hakları Bildirgesi (2007) 77, 78,
117
- Birlik-beraberlik 14, 17, 21-24, 34, 38, 38, 71, 107,
149, 173, 193, 247, 402, 445, 447
- biz duygusu 21, 442
- Boer 63, 103
- Bölgeci Devlet 15
- British 107, 260, 400
- Bu Suça Ortak Olmayacağı bildirisi 376, 380, 428,
429
- Burjuvazi 22, 23-25, 27, 29, 33-36, 46, 49, 79, 80, 102,
143, 144, 150, 155-158, 161, 247, 300, 303, 317,
448
- Büyükada Rum Erkek ve Kız Yetimhanesi 307, 327,
350
- Capotorti Raporu* 57, 63-65, 68, 70, 97-99
- cemevi 211, 214-216, 360, 433
- CHP 80, 107, 128, 162, 210, 226, 228, 259, 262, 277,
281, 282, 284, 286, 296, 300-303, 305, 331, 369,
373, 374, 376, 377, 379, 407, 432, 434, 436, 437,
446
- Criollos 130
- çağdaşlaştırma 331, 333, 443, 445, 447
- Çekiç Harekâtı 285
- Çerkesler 49, 57, 205, 217-222, 225, 271, 317, 403,
444
- Çerokiler 130
- Çingeneler 48, 90, 106, 142, 216, 225-228, 419, 421,
422, 426, 427
- çoban salatası 7, 139, 140
- çok-hukukluluk 18, 19, 238
- çokkültürlülük / çokkültürcülük 47, 109, 121-123,
159, 285
- Çözüm Süreci 383, 385, 389, 407
- Çveneburi* 219
- DAEŞ / DEAŞ bkz. IŞİD
- Danıştay 190, 213-215, 274, 278, 300, 308, 310, 317,
323, 327, 343, 362, 371, 377, 381
- DBP 369, 378, 387, 389-391
- DDP 320
- DEHAP 321
- Deixonne Yasası (1951) 401
- DEP 319, 322
- Derin Devlet 81, 285, 290
- Dersim 141, 175, 204, 223, 269, 391
- Dersim Alevileri 204, 207, 208, 210, 222, 223
- Dersimli 208, 210, 222, 223
- Devletin Görelî Özerkliği 159-161
- Deyrulumur 193, 194
- Deyrulzafaran 193, 194
- dezavantajlı gruplar 70, 81, 98, 113, 114, 118, 124,
128, 231, 320, 336, 365
- DGM 337-339, 414
- dış ticaret hadleri 51
- Dışişleri Bakanlığı 88, 284, 301, 315, 316, 340-342,
355, 358
- diaspora 102, 104, 192, 221, 222, 287-289, 406
- DİB 151, 189, 211, 214-216, 286, 314, 361, 367, 409,
446
- Diofizitler 192
- DKP 321
- Doğu Bloku 86, 91
- Doğu Katolikleri 190, 202
- Doğu Süryaniler 191, 192
- Dolmabahçe Mutabakatı (2015) 383-386
- dostane çözüm 351, 443
- DP 153, 162, 186, 282-284, 286, 294, 300-306, 308
- DTP 277, 321, 323, 410, 420
- Dukhoborlar 130, 203
- Düyun-ı Umumiye 51
- Efes Konsili 192
- ekalliyet 20, 46, 171, 205, 237
- Ekonomik Pazar Yeri 21, 22, 35, 36
- Ekümenik 46, 183-185, 307, 316, 356
- elkoyma 325, 346, 349, 370, 378-380
- Emeğin Partisi 321
- EMEP 320, 321
- Emniyet Genel Müdürlüğü 273, 274, 286, 315, 316,
388, 419, 421, 422, 430
- emperyalizm 13, 16, 29, 36, 39, 45, 63, 80, 84, 85,
131, 261, 406, 447, 448
- Enosis 283, 284, 405

- entegrasyon 49, 61, 72, 73, 76, 87, 88, 99, 102, 104,
108, 116, 120, 123, 127, 128, 139, 140, 142, 143,
176, 217, 223, 278, 427
- Ergenekon davaları 290, 377, 445
- eritme potası 69
- Ermeni diyenler oldu* 277
- Ermeni Dölü 275
- Ermeni Meselesi 49, 50, 56, 57, 141, 443
- Ermeni Tehciri/Kıyımı/Soykırımı (1915) 50, 66, 70,
117, 141, 173, 174, 178, 179, 189, 191, 207, 266,
276, 278, 286, 288, 354
- eşitsiz mübadele 51, 228
- etabli 182, 216, 292
- etnogelişme 142
- evsahibi devlet 17, 57, 68, 72, 100, 120, 137, 138, 142,
143, 149, 278, 311
- Ezidiler 106, 187, 191, 197, 198, 223, 227, 235, 280,
393, 423, 424, 431, 436, 448
- federal devlet 14, 15, 123
- Fener, Fener Patrikhanesi 46, 47, 159, 182-186, 188,
283, 285, 290, 301, 307-309, 316, 350, 351, 353,
356, 406
- feodalizm 20-30, 34-36, 39, 84, 149, 150, 154, 155,
157, 160, 163, 224, 447
- feragat 26, 128, 178, 191, 237, 238, 248, 291
- FETÖ/PDY 179, 315, 316, 367, 370, 375, 378, 380,
384, 393, 408, 445
- Finlândare* (Finlandiyalı) 260
- Francia, Franklar 24, 26, 109, 260, 400
- Fransalı, Fransevi 260, 261, 400
- Fransız Devrimi 13, 36, 38, 62, 71, 84, 143, 144, 155
- Fransız Medeni Kanunu 276
- Genelkurmay Başkanlığı 141, 156, 285, 287, 315, 404,
417, 418, 436, 446
- getto 101, 102, 104, 122
- Gezi Parkı Protestoları (2013) 364, 383, 436
- Giritliler 216
- Gladio 285
- GONGO 81, 263
- gönüllü azınlıklar 99
- gönüllü vatandaş 247, 442, 447
- grup kimliği 105, 107, 110, 121
- grup tahkiri 411, 414
- Gülen Cemaati/Hareketi 80, 174, 315, 316, 354, 364,
378, 384, 408, 424
- Gülün Adı 24, 25
- HADEP 128, 321
- HAK-PAR 255, 323, 335
- halefiyet 44
- halkı kin ve düşmanlığa alenen tahrik etme* 332, 419,
421, 422, 426, 428, 431, 434, 436
- Halveti 207
- Hamidiye Alayları 49, 55, 443
- Hammer 32, 50, 53, 54
- Hanuka 178, 179
- Hasan ve Eylem Zengin / Türkiye kararı (2007) 213,
214
- HASÜMÜT 444
- Hayastantsi* (Ermenistanlı) 260
- Haymatlos 42, 92, 99
- Hazine Müsteşarlığı 314, 324-326, 345, 346, 349-352,
354, 361, 367, 379, 380
- HDP 128, 313, 367, 369, 374, 383-387, 389, 391, 408,
420, 425, 431, 433
- Hendek Operasyonları 383-385
- HEP 319
- heretik 20, 27, 48, 209
- Heterodoks 209
- Heybeliada Ruhban Okulu 301, 307-309
- Heyet-i Temsiliye 266, 300
- Hocalı mitingi 430
- HSYK 374, 375, 379, 381
- Huguenotlar 29-34, 36, 317
- Hutteritelar 124, 130
- hükümün açıklanmasının geri bırakılması (HAGB) 419,
421-424, 426, 435
- Hünkar İskeleyi Antlaşması (1833) 55
- İrkçılığa ve Milliyetçiliğe DurDe! 422
- İrkçılık 14, 16, 75, 93, 101, 103, 107, 110, 115, 116,
130, 140
- İslahat Fermanı (1856)
- İŞİD 169, 198, 280, 375, 384, 443
- İçişleri Bakanlığı 226, 237, 256, 257, 271, 272, 286,
293, 314, 315, 342, 375, 391, 409
- idam 47, 162, 269, 285, 338, 367, 433
- ifade özgürlüğü 76, 82, 88, 118, 129, 150, 263, 287,
323, 332, 333, 335-337, 339, 365, 368, 410, 412,
414-420, 425, 428, 429, 443
- Iho* 187
- IHO 366, 374, 375, 380, 382
- İmroz-Bozcaada 167, 182, 183, 185-187, 237, 239,
273, 291-294, 301, 305-307, 351, 356

- inanç özgürlüğü 76, 118, 214, 215, 359
 İncil 152, 199
 İnsan Hakları Devleti 255, 323, 336, 365, 446, 447
 İnsan Hakları Dünya Konferansı 147
 Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı (1993) 147
 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (1789) 33, 38, 143, 241
 Inuit 121
 IREF 182, 183, 186, 188
 irredantizm 168
 İstanbul Barosu 117, 239, 253, 290, 311
 işkence 336-339, 351, 365-367, 370, 412, 414, 436
 İttihat ve Terakki 20, 46, 141, 171, 173, 221, 259, 260, 271, 278, 315, 402
ius sanguinis / “kan temelli” yöntem 109, 110, 258, 400
ius soli / toprak temelli” (teritoryal) yöntem 109, 110, 258, 263, 400
 İzmit Basın Toplantısı (1923) 264, 267

Jamanak 175, 176
 Jenerik terimler 44, 216, 235, 241, 244
 JITEM 406
 JÖH 384, 385
 Jön Türkler 159, 333

 Kalvencilik 28, 29, 35, 37, 38
 Kamp Armen 353, 355, 358
 kanunlar
 340 sayılı yasa 236, 240, 245
 Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun 379
 Basın Kanunu 362
 Bozcaada ve İmroz Kazalarının Mahalli İdareleri Hakkında Kanun 293
 Büyükşehir Belediyesi Kanunu (BBK) 361
 Ceza İnfaz Kanunu 365
 Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (CMUK) 339
 Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) 244, 366, 371, 373, 419
 Dernekler Kanunu 211, 254, 337, 419
 Devlet Memurları Kanunu 273
 Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kanun 289
 Hakimler ve Savcılar Kanunu 373
 Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu (HMUK) 339
 İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun 291
 İmar Yasası 339, 360
 İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Bağlamında Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 412
 İskan Kanunu (1934) 170, 226, 271, 274
 İskan Kanunu 170, 226, 271, 274
 Memurin Kanunu 273, 289
 Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu 294
 Muhamat [Avukatlık] Kanunu 262, 290
 Nüfus Kanunu 256, 339
 Özel Öğretim Kurumları Kanunu 308, 319
 Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu (1934) 254
 Seçim Kanunu 255, 256
 Sigortacılığın ve Sigorta Şirketlerinin Teftiş ve Murakabesi Hakkında Kanun 292
 Soyadı Kanunu ve Soyadı Nizamnamesi 271 272, 295
 Tapu Kanunu 307, 309
 Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 255, 340, 412
 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 259, 267
 Teşvik-i Sanayi Kanunu 291
 Tevhid-i Tedrisat Kanunu 294
 Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu 427, 428
 Türk Borçlar Kanunu 276
 Türk Ceza Kanunu (TCK) 199, 255, 263, 275, 276, 287, 289, 332, 333, 336, 338-341, 357, 365, 367, 374, 397, 407, 411, 413, 414, 416, 419-426, 431, 436, 437
 Türk Medeni Kanunu 180, 325, 326, 348, 350, 356
 Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkındaki Kanun 279, 295
 Türk Vatandaşlığı Kanunu 274
 Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun 243
 Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu 414
 Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu 254
 Vakıflar Kanunu 10, 180, 182, 183, 189, 190, 301, 315, 324, 326, 327, 338, 342-350, 352, 353, 355, 356, 359, 360
 Varlık Vergisi Hakkında Kanun 297
 Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu (YDEÖK) 337, 362
 Yabancıların Türkiye’de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun 226

- kapitalizm 14, 16, 21-23, 25, 34, 35, 51, 84, 123, 150, 156, 224, 248, 389
 kapitülasyonlar 45, 50-52, 54, 201, 248, 290, 341
 Karaimler 177, 179
 Karamanlılar 181, 182, 216
 Karanlık Çağlar 14, 24
 kârın maksimizasyonu 16, 156, 317
 Karikatür Krizi 76
 Karlofça Antlaşması (1699) 53, 54
 Katolik 19, 26-37, 39-41, 44, 46, 53-55, 103, 125, 131, 150, 152, 155, 158, 173-175, 182, 185, 190, 191, 193-195, 199, 202, 215, 286, 287, 308, 350, 353, 356, 359, 402, 406
 kayyım 198, 308, 346, 349, 353, 378, 380, 386, 387, 389-393
 Kayzerizm 158, 159
 Keldaniler 182, 185, 191, 193-196, 236, 343, 359
 KGK 379
 KHK 15, 80, 176, 213, 351, 353, 354, 365, 366, 369-382, 386, 387, 389, 390, 392, 409, 445
 Kırım Savaşı (1853-1856) 56
 Kırmancki, Kırmanç 208, 210, 222, 223
 kippa, yarmulka 124, 125
 kolektif haklar 61, 75, 117, 120, 129, 148
 komünizm 21-23, 75, 80, 156, 221, 226, 262, 272, 304, 305, 408
 Konstantinopolis 46, 47, 51, 181, 184, 188, 201
 Kontrgerilla 81, 285
 Kore Savaşı (1950-1953) 282
 KRGİ 24-29, 34, 35, 37, 38, 50, 53, 62, 130
 Kur'an 18, 125, 156, 392, 409, 442, 446
 Kurmancı/Zazaki/Dımili/Kırdki 208, 210, 222, 223, 362, 387, 389
 Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) 49, 54, 55
 Küreselleşme / Globalleşme 16, 21-23, 91, 100, 156, 163, 189, 257, 405
 Kürt açılımı bkz. Çözüm Süreci

 Ladino 177
 LAHASÜMÜT 278, 444
 Laik 25, 26, 28, 150, 151, 154, 155, 156, 158, 159, 163, 170, 184, 199, 205, 210, 211, 277, 278, 306, 314, 334, 341, 344, 370, 398, 401, 402, 405, 436, 441, 444
 Lale Devri (1718-1730) 32, 159, 333
 Latin Katolik Kilisesi 190, 194, 202, 359
 Lazkiye Alevileri 209
 LGBTİ 70, 72, 81, 82, 97, 398, 399, 436
 linç 226, 286, 365, 397, 418, 419, 423, 426-428, 435
lingua franca 200
 Loizidu Davası 83
 Lozan Barış Antlaşması (1923) 51, 167, 169, 172, 184, 203, 231, 235, 236, 239, 242, 247, 249, 292, 318
 Luthercilik 27-29, 37, 38

 Maarif Vekaleti 261
 Makbul Türk 106, 277, 444
 Malakan 130, 203
 Malatya Katliamı (1978) 211
 Maliye Bakanlığı 297, 352, 380
 Mansur Yalçın ve diğerleri / Türkiye kararı (2014) 213
 Maraş Katliamı (1979) 211
 Marianne 155
 Marshall Planı (Yardımları) 282, 303
 Maruniler 44, 182, 191, 193, 194, 343, 359
 MEB 195, 211, 213, 214, 265, 294, 308, 310, 313-315, 340, 377, 389
 mecburi azınlıklar 99
 mecburi vatandaş 247, 442, 444, 447
 Meclis-i Mebusan 171, 266
 Medine Vesikası 17-19, 238
 Melkitler 188, 191, 193, 194
Memleket içindeki yerli yabancılar (Türk tebaası) 307
 Mennonite 38, 130
 merkantilizm 14, 16, 22, 47, 51, 404
 merkezîyetçi krallık 36, 448
 Mestizos 130
 MGK 305, 315
 Mihallemiler 191, 193, 204, 223
 Millet Sistemi 20, 32, 45-48, 55, 65, 131, 139, 168, 170, 171, 177, 187, 193, 204, 205, 224, 226, 234, 259, 277, 296, 320, 342, 398, 399, 402
 Milletbaşı 46, 131
 Millet-i Hakime 46, 48, 204, 320, 342, 345
 Millet-i Mahkume 46, 170
 milletin bölünmez bütünlüğü 253-255, 317-320, 322, 323, 334, 336-338, 341, 342, 399, 408
 Milletler Cemiyeti
 UDAD 64-66, 93, 118, 234
 Milli Güvenlik Devleti 255, 323, 336, 365, 446, 447
 Milli Uyanış Cemiyeti (İntibâh-ı Milli) 209
 milli yetki 87, 94, 312
 Misak-ı Milli 168, 171, 264-266
 misyoner 16, 46, 131, 192, 193, 199, 286, 287, 308, 314, 315, 406, 413

- MIT 273, 274, 283, 297, 315, 316
 Monofizitler 193
 MTTB 284
 Mühahid 20
 mübadele 48, 51, 109, 140, 167, 182, 186, 216, 277-279, 292, 354, 403
 mütekabiliyet (karşılıklık) 232, 248, 265, 310-312, 318, 343, 350
- Nantes Fermanı (1598) 30, 33, 37
 Nasturiler 191-194, 236
 Nart 221
 Nefret söylemi/suç 20, 75, 79, 82, 179, 210, 226, 263, 275, 283, 286, 296, 297, 332, 337, 340, 360, 365, 385, 409-417, 420, 422, 424-427, 431, 432, 434-437
 negatif haklar 61, 73, 113, 115-120, 138, 247, 320, 322, 323, 398
 Neshe 196
 Nevroz 141
 NGO 92
 Nor Marmara 175
 Nusayri bkz. Arap Aleviler
- Objektif kimlik 105-107, 110, 115, 133, 177
 Ognî 218
 On Dört Nokta 63, 143
 onlar duygusu 21, 442
 Ortaçağ 13, 14, 20, 21, 24-26, 29, 34, 38, 39, 47, 48, 79, 80, 84, 94, 157, 161, 404, 447
 Ortak Ekonomik Pazar 35, 36, 448
 otokton 47, 48, 100, 104, 173, 177, 178, 182, 217, 218, 224
 Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) 26, 28, 29, 37
- Özgür imparatorluk kenti 26, 27
 ÖZDEP 319
- Papagos Kanunu 301
 Paralel Devlet 315
 paralel hukuk 238
 paralel yükümlülük 232, 248, 311
 Paris Antlaşması (1856) 40, 56, 66
 parti kapatma 235, 255, 311, 318-323, 335, 337, 338, 367, 369
 Pasarofça Antlaşması (1718) 54
 Peninsulares 130
 Peyote 151
- PKK/PYD 80, 198, 262, 280, 375, 378, 384, 385, 387, 391-393, 404, 405, 407, 408, 416, 417, 420, 432, 434
 PÖH 384, 385
 Pomak 136, 139, 168, 216, 217, 271, 444
 pozitif ayrımcılık 92, 113, 114
 pozitif haklar 61, 64, 69, 73, 113-120, 127, 128, 138, 205, 238, 243, 245, 247, 320, 322, 323, 398
primus inter pares 46, 183
 Protestan 19, 24-38, 46, 131, 150, 151, 155, 158, 173-175, 182, 185, 187, 191, 193, 198, 199, 202, 203, 278, 286, 287, 308, 314, 355, 360, 402, 406
 Pueblo 129, 130
- Quaker 124
- resmî ideoloji 158, 383, 410, 435, 436
 Roma Katolik Kilisesi 190
 Roman 48, 90, 106, 139, 142, 216, 225-228, 233, 340, 397, 426-428, 436
 Roman Açılımı 228, 407
 Romanyot 177
 RP 383
 RTKYHK 254, 338, 339, 362
 RUMVADER 182, 183, 188
 rücu 337, 366, 415
- Sabro* 195, 196
 Saint Barthélémy Katliamı (1572) 30, 31
 Sanayi Devrimi 16, 29, 32, 39, 51
 seçilmiş travma 403, 405, 408
 segregasyon 107, 122, 133, 140-142
 seküler 80, 150, 151, 155, 209
 Selendi 226, 426, 427
 self determinasyon (SD) 68, 78, 89, 92, 119, 120, 143-149, 225, 283
 sermaye transferi 297, 316, 354
 Sevr (Sèvres) Barış Antlaşması (1920) 51, 58, 64, 66, 243, 248, 259, 263, 292, 309, 314, 403-407, 417
 Sevr Paranoyası 263, 309, 314, 403-407
 Sih 124, 127, 131, 132, 151, 155, 157
 sinagog 178-180, 288, 286, 295, 360, 433
sine qua non 163
 Sivas Katliamı (1993) 211
 sivil toplum 79, 80, 89, 188, 228, 263, 435
 SPK 254-256, 318-321, 323, 338, 379
 SHP 373
 SGK 376

- SSK 376
 SP 319
 STP 319
 sömürgecilik 13, 14, 16, 40, 63, 68-70, 103, 120, 122,
 127, 143-149, 260, 283, 284, 354
 sözde vatandaş 141, 417, 436, 444
 spesifik terimler 44, 235, 241
status quo ante bellum 40
 Suttee 121
 subjektif kimlik 105, 106, 110, 117, 133, 203, 224, 226
 Sünni 48, 49, 55, 151, 188, 204, 206-209, 211, 216,
 217, 222, 223, 263, 264, 277, 278, 309, 359-361,
 411, 436, 444
 sürgün 28, 117, 196, 203, 221, 279, 286, 305, 306,
 354, 426, 427
 Sürgün (1964) 33, 182, 279, 280, 285, 286, 291, 294,
 303, 305, 307
 Süryani Kadimler 191, 193, 195
 Süryani Katolikler 191, 193-195
 Süryani Protestanlar 191, 193

 Şafii 222
 Şalom 178, 181, 286
 Şamanlık 206
 Şark Islahat Planı 270
 Şark Meselesi (*Question d'Orient*) 41, 45, 49, 55, 56
 Şeriat 42, 46, 51, 125, 126, 128, 149, 158-160, 206,
 267, 409
 Şeyh Sait İsyanı (1925) 398, 404, 408
 Şible 221, 222
 Şiilik 206, 208, 209, 448

 Talim ve Terbiye Kurulu 308
 Tanzimat Fermanı (1839) 48, 49, 56, 333
 tarihsel haklar 129
 TAYAD 418
 TBKP 318
 TBMM 88, 168, 204, 211, 234, 245, 247, 259, 261-265,
 267, 268, 286, 287, 291, 296, 298, 300, 302-304,
 315, 334, 335, 348, 368-372, 374, 375, 379, 382,
 385, 386, 406, 408, 416, 417
 teamül 7, 237, 238, 312, 358
 Tecziye Ahitnamesi 266
 TEP 311, 318, 321, 322
 terörist/terörizm 76, 79, 87, 162, 169, 198, 254, 284,
 305, 306, 321, 339, 367, 368, 370, 371, 373, 376,
 380, 383, 384, 386, 389, 393, 397, 407, 420, 423,
 429, 430, 432, 433, 443, 445
 Terörle Mücadele Şubesi 391
 Teşkilat-ı Mahsusa 221
 TGDP 365
 Ticani 305
 TIP 262 318
 TKDP 262TMK 254, 332, 333, 339, 341, 357, 365,
 366, 368, 378, 397, 407
 TOKİ 426
 toplumsal tutkal 156
 toprak bütünlüğü 78, 117, 145, 147, 148, 254, 320
 Torbeş 216, 217
 törensel yaradancılık 153
 Trakya Olayları (1934) 178, 283, 354
 Truman Doktrini 282, 301, 303
 TSK 162, 273, 316, 344, 368, 388, 390, 424
 Turabdin 190, 191, 194, 196, 223, 361, 367
Turchia 259
Turkosporos 114
 Tuzlu Su Sömürgeciliği 144, 147
 Türk / Yerli Malı Kullan 295
Türk asıllı ve Türkiye Cumhuriyeti uyruklu 310
 Türk olmayanlar 180, 205, 295, 311, 325, 325, 444
 Türkiye Devrimci Komünist Partisi 321
 Türkiyeli 87, 101, 102, 104, 109, 114, 124, 125, 128,
 137, 142, 151, 169, 174, 178-180, 187, 191, 194,
 195, 198, 199, 218, 219, 224, 227, 237, 258-264,
 283, 400, 406, 417, 424, 447
 Türkleştirme 181, 207, 217, 269-271, 290, 295, 305,
 315, 444
 Türkleştirme Genelgesi (1930) 270, 271
 Türklüğü aşağılamak 275, 332, 339, 414
 Türkmenler 169, 204, 207, 208, 212
 TÜSIAD 80, 247
 tüzel kişilik 35, 44, 90, 183, 190, 212, 304, 307, 309,
 324, 325, 340, 346, 348, 350, 351, 353, 356-361,
 414, 415
 ulusal azınlık 17, 20, 38, 62, 70-74, 83, 85-88, 90, 92-
 94, 107, 113, 123, 146
 ulusal devlet 13, 14, 22, 23, 36, 447, 448
 UEP 100, 224
 Ulusalçılık 162, 248, 259, 263, 309, 316, 383, 398,
 399, 402, 404, 405, 408, 417, 441, 442, 444-446
 Uluslararası Af Örgütü 79
 ulus-devlet 13-15, 29, 33, 36, 62, 63, 116, 119, 137,
 139-141, 168, 171, 172, 187, 204, 205, 224, 235,
 237, 238, 247, 254, 271, 278, 285, 303, 304, 324,
 341, 342, 361, 399-403, 443, 444, 447

üniter devlet 13-15, 29, 119, 123, 323, 399, 401, 442, 447

üst-kimlik 13, 17, 100, 1005-110, 117, 121, 140, 204, 208, 217, 220, 224, 260, 262-264, 399, 400, 402, 403, 409, 447

Varlık Vergisi 33, 48, 178, 180, 200, 238, 283, 295, 297-300, 302, 304, 354

Vatandaş Türkçe Konuş 178, 278, 290, 295, 357

Vestfalya Barışı (1648) 9, 26, 28, 29, 37-39, 84, 130

VGM 326, 343, 344, 347, 351

vicdani ret 360

Viyana Kongresi (1815) 17, 38, 56, 62, 71, 84

Ya Sev Ya Terk Et 281, 411, 444

Yabancı Okullar Yönergesi 259

Yabancı uyruklu T.C. vatandaşı 309

Yakubiler 191, 193

Yargıtay 8, 103, 184, 197, 199, 211, 214, 215, 227, 256, 263, 276, 278, 300, 311, 316, 317, 323-326, 345, 347, 349, 364, 371, 408, 414, 416-418, 420, 424, 426, 430, 432

Yanışan haklar 105, 129, 132

Yatırım Hakkında Çok Taraflı Anlaşma 21

YCGK 263

Yedikule Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı 326, 350, 351

Yehova Şahitleri 153, 187, 199, 200, 360

Yeni Türkiye Partisi 262

Yeniköy Antlaşması (1914) 50

Yerli ve Milli 8, 407

Yetmez Ama Evet 379

Yezidi 197, 423

Yirmi Kura İhtiyatlar Olayı 296

Yogyakarta İlkeleri 81

yukarıdan devrim 159-162, 331, 332, 445, 448

yumuşak hukuk 87, 234

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı 169

Yüce Sadakat Odağı 21-23, 107

Zaza 106, 223

Zerdüştlük 197, 206, 390, 424, 430, 431, 436

ZİBEÇ 174, 175

zimmi / ehl-i zimmet 19, 20, 46

Zirve Katliamı (2007) 287

Zorunlu Nüfus Mübadelesi (1923) 354

KİŞİ ADLARI DİZİNİ

- Abbé Grégoire 36
Abdülhamit II. 49, 209, 443
Acton, John Dalberg (Lord) 162
Adato, Salamon 301
Adıgüzel, Tolga 425
Adıyaman, Mehmet Emin 389
Adıyeke, Nûkhet 63
Agirman, Gabriel 196
Ahmed-i Hani (Ehmedê Xanî) 392
Ahmet III. 32
Akar, Rıdvan 279, 291, 297, 298, 355
Akdeniz, Yaman 381
Akdevelioglu, Atay 144
Akgönül, Samim 62, 71, 72, 77, 82, 87, 126, 235, 260, 279, 280, 287, 290, 295, 296, 397, 437
Aksoy, İbrahim 320
Aksu, Abdülkadir 315
Aksu, Mustafa 226
Akşener, Meral 275, 276
Aktan, İrfan 367
Aktar, Ayhan 238, 279, 281, 291, 297-299
Aktar, Cengiz 184, 307
Aktaş, Samuel (Turabdin Metropolit Mor Timotheos) 194
Aktoprak, Elçin 15
Akyıldız, Bircan 417
Akyol, Mustafa 446
Akyol, Taha 18, 159, 238
Akyüz, Erdem 81
Alexandris, Alexis 237, 279, 281, 290, 291, 293, 297, 306
Alınak, Mahmut 257
Aliefendioğlu, Yılmaz 318, 319, 321, 323
Alpay, Şahin 380
Altıparmak, Kerem 381, 382
Anağnostopulos, Dositheos 183
Anlı, Fırat 387
Anter, Musa 390
Arat, Tuğrul 333
Arık, Kazım 208, 223
Arseven, Nejat 342
Ata, Funda Keskin 89-91, 312
Atatürk, Mustafa Kemal 159, 162, 168, 248, 257-259, 261, 264-267, 269, 277, 283, 284, 300, 302, 306, 324, 334, 416, 446
Ateşyan, Aram 314, 358, 359
Athenagoras, I. 283, 301, 302
Atıcı, Aytuğ 436
Atılgan, Eylem Ümit 410, 435
Aybay, Rona 310
Aydın, Ahmet 423
Aydın, Mehmet 286
Aydın, Mustafa 422
Aydın, Oya 369, 376, 429
Aydın, Süavi 410
Azar, Sami 179, 180

- Babül, Elif 307
 Badıllı, Kemal 262
 Bakar, Luiz 351
 Balbay, Mustafa 374, 418
 Bali, Rifat 268, 279-281, 290, 291, 295-298
 Baluken, Idris 387
 Bardakçı, Murat 249
 Bayar, Celal 162, 302, 304
 Bayır, Derya 118, 171, 197, 203, 272, 307, 315, 317, 340, 342, 356, 357, 414, 420
 Baykal, Deniz 107
 Baykal, Sanem 85, 89, 333, 340
 Bayrak, Mehmet 270, 272
 Baysal, Nurcan 198, 385, 392
 Beğtaş, Yusuf 194
 Behar, Cem 303
 Bekçiyan, Karekin 358, 359
 Berber, Engin 317
 Beşikçi, İsmail 265, 271, 390
 Beşli, Memedali Barış 218
 Beyazıt, Yusuf 355
 Bilecik, Erol 80
 Bilgen, Ayhan 387
 Birlik, Hacı Lokman 385
 Bozarslan, Mahmut 386
 Bozkurt, Gülnihal 45
 Bruinessen, Martin van 204, 208, 223
 Brunson, Andrew C. ve Norine L. 315
 Buchwalter, Bertrand 36
 Bul, Mehmet Ali 387
 Bulaç, Ali 17-20
 Bulut, Uzay 178
- Calvin, Jean 29, 31
 Canan, Erdem 424
 Cengiz, Mehmet 417
 Cerrah, Celalettin 286
- Çağlayan, Zafer 424
 Çağlayangil, İhsan Sabri 269, 271
 Çavuşoğlu, Naz 71, 72, 92, 117, 121, 322
 Çeko, Çetin 262
 Çelik, Hilal 428
 Çelik, Tuma 193, 194, 196
 Çetin, Fethiye 117, 276, 300, 307, 310, 324, 437
 Çetin, Ünal 273
 Çetin, Yusuf 194
 Çiçek, Cemil 277, 286
- Çiçelakis, Konstantinos 183
 Çoker, Fahri 281
 Çongar, Yasemin 152
 Çopur, Burak 108, 109
 Çölaşan, Emin 418
- Davuthan, Setrak 347
 Davutoğlu, Ahmet 211, 213, 214, 384
 Dayıoğlu, Ali 106, 107, 148, 168, 169, 216, 312, 315, 407
 Demir, Hülya 279
 Demirtaş, Selahattin 384, 387, 420
 Denk, Erdem 259, 342
 Deschênes, Jules 97, 98, 149
 Dinçer, Betül 219, 222
 Dink, Arat 437
 Dink, Hrant 174, 176, 178, 275, 276, 287-289, 353, 358, 418, 422, 433, 437
 Doğan, Orhan 390
 Doğan, Selina 432, 437
 Duru, Bülent 261
 DüNDAR, Can 270
 Düzgören, Armağan Kargılı 126
 Düzgören, Koray 126, 389
- Ecevit, Bülent ve Rahşan 286, 289, 331, 340, 343, 364, 406, 445
 Eğilmez, Mahfi 249
 Ekinci, Tarkan Ziya 270, 386
 Elçi, Şerafettin 275, 321
 Elçi, Tahir 255, 391
 Eminoglu, Nihal 73
 Ender, Rita 177-180
 Engin, Aydın 314, 437
 Erbakan, Necmettin 115, 383
 Erdoğan, Recep Tayyip 80, 169, 198, 264, 277, 316, 341, 367, 377, 382-386, 392, 397, 407, 408, 423-425, 428-430, 436, 442, 444-446
 Erener, Sertab 436
 Erenerol, Zeki bkz. Papa Eftim
 Karahisaridis, Pavlos/Pavli bkz. Papa Eftim
 Papa Eftim 182, 194, 283, 290, 301
 Ergil, Doğu 139, 263
 Ergin, Sedat 371
 Erhan, Çağrı 250, 282
 Ertem, Adnan 189, 355, 356
 Esad, Beşar 209, 407
 Esad, Hafız 209

- Esener, Kaan 93
 Evren, Kenan 222
- Fatih Sultan Mehmet II 47, 51, 173, 184, 201, 432
 Felipe, II. 26
 Ferdinand 26
 Fırat, Melek 182, 278, 279, 290, 306
 Foggo, Hacer 226-228, 427
 Francini, Adriano 287
 François I 26, 29, 31, 52, 53
 Frunze (General), Mihail 259, 261
- Genç, Kazım 204
 Gökaçtı, Mehmet Ali 278
 Gökçen, Sabiha 287
 Gökdemir, Oktay 63
 Göktaş, Kemal 417, 429
 Göktaş, Oya Aydın 429
 Güçlü, İbrahim 255
 Gül, Abdullah 195, 340
 Gülen, Fethullah 315, 316
 Güllapoglu, Fatih 285
 Gülmen, Nuriye 368
 Gültekin, Uygur 195, 313, 361
 Gültekingil, Murat 224
 Gümüşel, Semin 285
 Gürgez, Nusret 213
 Gürsel, Kadri 368
 Güven, Dilek 281-286, 296, 297, 302, 304
 Güzel, Hülya ve Semih S. 199
- Hacudi, Teodora 185
 Halaçoğlu, Yusuf 286
 Hatemi, Kezban 422
 Hattatoglu, Dilek 429
 Hobbes, Thomas 22, 120
 Hurigil, Fadi 188-190
 Hus/Huss, Jan/Johannes 27
 Hür, Ayşe 18, 19, 260, 267, 280, 305
- Ikeda, Ayşe Ruhan 214
 İlkiz, Fikret 419
 İnanç, Zeri 86, 88, 98
 Inceoglu, Yasemin 218, 410
 İnönü, İsmet 116, 262, 294, 305
 İris, Muzaffer 191, 193, 194, 196
 İsa, Hz. 20, 47, 53, 54, 158, 173, 192, 194, 210, 346, 446
 İskandaryan, Alexander 260
- Kaboğlu, İbrahim 117, 239, 247, 253, 254, 261, 263, 300, 318, 322
 Kahraman, İsmail 284, 372
 Kanuni Sultan Süleyman 26, 27, 51-53, 303
 Karahisadiris, Pavli/Pavlos bkz. Papa Eftim
 Karakaş, Fatma Tülay 326
 Karanikola, Niko 273
 Karanis, Gülşen 128
 Kargılı, Armağan bkz. Düzgören, Armağan Kargılı
 Kasapoğlu, Yorgo 188, 189
 Kautsky, John H. 161
 Kaya, Nurcan 196
 Kayhan, Mert 36
 Kaymaz, Makbule ve Uğur 392
 Kaynar, Mete Kaan 203
 Kayra, Cahit 299, 300
 Keskin, Adnan 285
 Keskin, Eren 424
 Keskin, Funda bkz. Ata, Funda Keskin
 Kılıç, Altemur 285
 Kılıçer, Sema 89, 359
 Kırancı, İpek 424
 Kışanak, Gülten 387
 Koç, Özlem ve Tonguç 214
 Koçak, Cemil 262
 Haddecıyan/Haddeler, Rober 175
 Koçunyan, Ara 175
 Koraltürk, Murat 279, 290
 Köprülü, Fuat 284, 301, 304
 Kurban, Dilek 71, 191, 208, 348-350
 Küçük, Erdal 219
- Levi, Moris 179, 180, 182
 Lewis, Bernard 276
 Curzon (Lord), George 184, 241, 242
 Luther, Martin 27, 29, 34
- Macar, Elçin 183, 190, 292, 293, 300, 301, 305, 309
 Madanoğlu, Cemal 404
 Mahcupyan, Etyen 141
 Maresia, Furtonato 200
 Menderes, Adnan 162, 272, 284, 301, 304, 340, 433
 Meray, Seha L. 66, 184, 231, 240, 242, 245
 Meriç, Bülent 146
 Mildanoğlu, Zakarya 174-176
 Millas, Herkül 278
 Mimar Sinan 269
 Mitterrand, François 400

Molinas, Ivo 178
 Moore, Roy 9, 152, 153
 Mor Efremler 194, 223

Nalcı, Aris 176
 Nesin, Aziz 304
 Niyego, Elza 280

Okay, Cüneyd 221

Öcalan, Abdullah 262, 264, 275, 384, 385, 407
 Ökte, Faik 297-299
 Önder, Sırrı Süreyya 385
 Önderoğlu, Erol 287
 Önkol, Ceylan 392
 Özakça, Semih 368
 Özal, Turgut 116, 156, 243, 279
 Özbek, İhsan 38, 198
 Özbudun, Ergun 89
 Özçer, Akın 15
 Özdemir, Tuma 194, 196
 Özgen, Neşe 429
 Özmen, Saliba (Diyarbakır Metropolit Mor
 Filüksinos) 194

Padovese, Luigi 287
 Pamuk, Orhan 276
 Paylan, Garo 425
 Pazarıcı, Hüseyin 44, 241
 Phillips, Nicolas (Lord) 125
 Pilavoğlu, Kemal 306
 Pfefteli, Aikaterina A. 18
 Purçu, Özcan 227, 228

Reyna, Yuda 324, 327
 Tanrıdağ, Rıza Nur 204, 205, 245
 Rombopulos, Andreas 187

Sabetay Sevi 131, 179
 Sağ, Yusuf 195
 Salman, Feray 366
 Samast, Ogün 422, 423, 430
 Sancar, Mithat ve Türkan Yalçın 162, 275, 332, 397,
 410, 435
 Santoro, Andrea 286
 Saraçoğlu, Şükrü 298, 299
 Savaş, Vural 163
 Saymaz, İsmail 313-315

Sazak, Derya 225
 Sebilciyan, Hatun bkz. Gökçen, Sabiha
 Sevinç, Murat 15
 Seyit Rıza 271
 Sezer, Ahmet Necdet 348
 Sofuoğlu, Cem 307, 351
 Somel, Selçuk Akşin 259
 Soykan, Tankut 72, 107, 245, 257
 Soylu, Süleyman 374, 375, 378, 393, 433, 434
 Sözde, Marina 306
 Stefanos (metropolit) 183

Şakir, İlyas (Patrik III.) 237
 Şarlken / Charles Quint / Beşinci Karl 26, 27, 29, 53
 Şarlman / Charlemagne / Büyük Karl 26
 Şen, Mustafa 48, 204, 205
 Şen, Yusuf 324
 Şeyh Sait 398, 404, 408
 Şirin, Tolga 213

Tanör, Bülent 263
 Tanrıku, Mehdi 257
 Tanrıku, Sezgin 362, 434
 Tanrıöver, Hamdullah Suphi 268
 Tarhanlı, Turgut 88, 232, 241, 311, 312
 Tellal, Erel 249
 Terzi, Ayşegül 431
 Teymur, Can 188
 Thornberry, Patrick 40, 44, 66, 67, 74, 93, 99, 140,
 142, 145, 146, 149, 233
 Tokat, Altay 285
 Toker, Metin 305
 Tufan, Soner 198
 Tuğluk, Aysel ve Hatun 433
 Tuna, Nihat 260
 Tuncel, Fethi 344
 Tunçay, Mete 209, 265, 300, 404
 Tural, Yücel 228
 Türk, Ahmet 321, 387, 389, 411
 Türmen, Rıza 274, 332, 351

Uluğbay, Hikmet 31
 Unat, Faik Reşit 259, 265, 266
 Uygun, Oktay 15, 108, 117, 246, 253, 254, 332, 400,
 416
 Uzel, İlhan 376
 Uzun, Mehmed 393

Ünsal, Ünal 10, 56
 Ürek, Melki 194

Vardar, Nilay 427, 437
 Vasiliadis, Mihail 187, 285, 302
 Vefa, Mahmut 255
 Vingas, Laki 10, 182, 183, 185, 186, 273, 350, 352,
 354
 Volkan, Vamık D. 403

Williams, Rowan 125

.

Yalçın, Mansur 213, 214
 Yalçınbayır, Ertuğrul 343
 Yeğen, Mesut 141, 268
 Yıldız, Ahmet 268, 273, 281, 297
 Yiğiter, Cenk 380
 Yirmibeşoğlu, Sabri 285
 Yurdatapan, Şanar 430
 Yüksekdağ, Figen 387

Zekiyan, Boğos Levon 175, 190
 Zengin, Eylem ve Hasan 213, 214, 359
 Zonana, Ester Moreno 179, 180, 327, 356, 357
 Zwingli, Huldrych 29, 31

KUTULAR, TABLOLAR, ŞEMALAR

1870'lerdeki Avrupa Emperyalist Milliyetçiliği'nden	
2010'lardaki Avrupa İrkçı Milliyetçiliği'ne Geçişte Diyalektiğin Rolü	448
1535 Kapitülasyon Antlaşması	52
1930 ve 40'larda İşe Girmede "Türk" Şartı	273
1990'larda Sevr Sendromunun Nedenleri	405
ABD'de Dinsel Simgeler Meselesi	151

A

AGİK/AGİT'in Tarihsel Konumu (kutu ve tablo)	84
AİHM ve İdari Yargıda Zorunlu Din Dersi Konusu	213
AİHM, Yargıtay ve Danıştay'da Cemevleri Konusu	215
Alevi Çatı Örgütleri	212
Alt-kimlikler Arası Geçiş Meselesi	106
Amasya Mülakatı	266
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)	86
Aydınlar	161
Azınlık Raporu ve Davası	263
Azınlık Tali Komisyonu	315
Azınlıklar Konusunda Müttekabiliyet	311

B

Batı'nın Üç Yayılması veya Üç Küreselleşme (kutu ve tablo)	16
Bir Ülkede Azınlık Bulunup Bulunmadığı Meselesi	93

Birlik-Beraberlik (Tutunum / <i>Cohesion</i>) İdeolojisi (kutu ve tablo)	21
Beyaz Kolon Rekabeti: Kanada ve G. Afrika	103
C	
Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Açılan Hakaret Davasında Türk Yargısının Tutumu	429
Cumhuriyet Öncesinde ve Sonrasında M. Kemal Paşa'nın Sözcük Kullanımı (tablo)	258
Ç	
Çekince ve Yorum Beyanı	172
Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük	122
D	
Değişen Sınıfsal ve Etnik-Dinsel Bütünlük Anlayışları (tablo)	116
Dersim Alevileri	210
Devlet ile Birey Arasında Üst-Alt Kimlik İlişkileri (tablo)	110
Devlet ve Din, Laiklik ve Sekülerlik	150
Devletin İç ve Dış Görelî Özerkliği	160
E	
Ekümenik Sıfatı	184
Eutelsat ve Türkiye	388
F	
Fransa Örneğinde Merkezileşme Süreci ve Sonuçları	36
Fransa'da Huguenotlar, İspanya'da/Portekiz'de Yahudiler, Türkiye'de Gayrimüslimler	33
Fransa'nın Ulus-devletten Demokratik Devlete Dönüşümü	401
G	
Gayrimüslim Vakıflarında Nam-ı Müstear ve Nam-ı Mevhum	346
H	
Haklar ve Politikalar (tablo)	119
Heybeliada Ruhban Okulu Meselesi	308
Hrant Dink ve "Türklerin Zehirli Kanı" Meselesi	288
Huguenotlar ve Osmanlı Modernleşmesi	32
Huguenotlara Haklar Getiren ve Geri Alan Fermanlar	31
I	
"İrksal" ve "Etnik" Terimleri	75

i

İkinci "Varlık Vergisi Faciası"	299
İmroz-Bozcaada Statüsünün İhlali	293
İngiltere'de Dinsel Nikahın Resmî Sayılması	126
İnsan Hakları ve Azınlık Hakları Terminolojisinde Negatif ve Pozitif Haklar (tablo)	118
İnsan ve Azınlık Haklarında Devletin Yapıcı Tutumunun Evreleri (tablo)	114

K

Kilise'nin Büyük Gücü	24
Klasik Demokrasi/Ayrımcılığın Önlenmesi ile Sosyal Demokrasi/Azınlıkların Korunması Paralelliği	119
Kronolojik Kural: Asimilasyon-Azınlık Bilinci İlişkisi	100
Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu (KRGİ)	26

L

Levantenler Hakkında Tarihsel ve Temel Bilgiler	201

N

Nusayriler (Arap Aleviler)	209

O

Ortaöğretimin Durumu	377
Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi	46
Osmanlı'da Kapitülasyonlar	50
Osmanlı Devleti ve Aleviler: Katliam ve Uzlaşma	207
Osmanlı'da Şark Meselesi'nden Ermeni Meselesi'ne	49
Osmanlı'da Üst ve Alt-kimlikler (şema)	403

P

Para ve Mülke Elkoyma Meselesi	379

R

Rejim Meselesi ve Devlet Meselesi: 1776 ile 1789	144
Rum Okulu Öğrencileri, 1920-2010 (şema)	186

S

Sivil Toplum (ST) ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK)	79
Soyadı Kanunu ve Soyadı Nizamnamesi'nin Öyküsü	272
Süryani Terimi	192

T

Türkçeden Başka Dil Konuşma Cezası	270
Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun (no. 2932)	243
Türkiye'de Burjuvazi ve Laiklik	156
Türkiye'de Çağdaştırma Dalgaları - Karşılaştırmalı Bir Özet (tablo)	447
Türkiye'de Üst ve Alt-kimlikler (şema)	403

U

Ulusal Azınlıklar	71
Ulusal Devlet, Ulus-devlet, Üniter Devlet	13
Uluslararası Hukukta Özel (Spesifik) ve Genel (Jenerik) Terimlerin Yorumlanması	241

Ü

Ülke Adları: Etnik-Dinsel ve Teritoryal Durumlar	260

V

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Md. 60 ve Beşinci Paragrafı	312

Y

Yeni Azınlıklar	72

AYRINTILI İÇİNDEKİLER

Kısa İçindekiler	5
Sunuş	7

GİRİŞ

Dünyada Azınlık Kavramının Tarihçesi

Kutu: Ulusal Devlet, Ulus-devlet, Üniter Devlet / Kutu: Batı'nın Üç
Yayılması veya Üç Küreselleşme

I) AZINLIK KAVRAMININ VE HAKLARININ OLUŞMASI:	
DİNSEL AZINLIK	17
<i>Terminoloji: Birkaç Temel Kavram / Erken İslam'da Azınlık</i>	
<i>Meselesi: Medine Vesikası ve Sonrası / Bugünkü Azınlık Kavramı ve</i>	
<i>Haklarının Ortaya Çıkışı: Avrupa, 16. Yüzyıl / Kutu: Birlik-Beraberlik</i>	
<i>(Tutunum / Cohesion) İdeolojisi / Kutu: Kilise'nin Büyük Gücü</i>	
A) Kilise'nin Zayıflaması ve Feodal Beylerin Yükselişi	24
1) Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu (KRGİ) Modeli ve Protestanlık	25
<i>Kutu: Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu (KRGİ) / KRGİ'de Mezhep</i>	
<i>Savaşları / 1555 Augsburg Barışı ve Düzeni / 1618-48 Otuz Yıl</i>	
<i>Savaşları ve 1648 Vestfalya Barışı</i>	

2) Fransa Modeli ve Protestanlık	29
1598 Nantes Fermanı / Huguenot Göçünün Fransa'ya Etkisi / Kutu: Huguenotlara Haklar Getiren ve Geri Alan Fermanlar / Kutu: Huguenotlar ve Osmanlı Modernleşmesi / <i>Huguenot Haklarının İadesi</i> / Kutu: Fransa'da Huguenotlar, İspanya'da/Portekiz'de Yahudiler, Türkiye'de Gayrimüslimler	
B) Burjuvazinin Yükselişi	34
Kutu: Fransa Örneğinde Merkezileşme Süreci ve Sonuçları	
C) Azınlık Koruma Belgelerinin Oluşumu ve Gelişimi	36
1) <i>Avrupa Ülkeleri İçi Koruma</i>	37
2) <i>Avrupa Ülkeleri Arası Koruma</i>	37
Vestfalya ve Farklı Protestanların Durumu / 1815 Viyana Kongresi ve Ulusal Azınlıklara Geçiş / Vestfalya Düzeninin Avrupa'ya Etkisi	
3) <i>El Değiştiren Topraklar Üzerinde Bölgesel Koruma</i>	39
1830 Londra Protokolü / 1879 İstanbul Sözleşmesi / 1881 İstanbul Uluslararası Sözleşmesi / 1913 Atina Antlaşması ve 3 Numaralı Protokolü	
II) KORUMANIN ULUSLARARASILAŞMASI: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ HİRİSTİYANLARA GENİŞLETİLME	44
A) İkili Antlaşmayla Koruma	45
Kapitülasyonlar / 1606 Zitvatorok ve Sonrası: 1615 Viyana Antlaşması / Kutu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi / Kutu: Osmanlı'da Şark Meselesi'nden Ermeni Meselesi'ne / Kutu: Osmanlı'da Kapitülasyonlar / Kutu: 1535 Kapitülasyon Antlaşması / 1699 Karlofça Antlaşması / 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması	
B) Kolektif Korumaya Geçiş Metni: 1856 Paris Antlaşması	56
C) 19. Yüzyıl ve Kolektif Koruma Dönemi: 1878 Berlin Antlaşması	56
19. Yüzyıl Düzeninin Temel Taşları / 19. Yüzyıl Düzeninin Yetersizlikleri	

BİRİNCİ BÖLÜM

20. Yüzyıldan Günümüze Azınlıklar: Uluslararası Örgüt Şemsiyesinde Koruma

Terminoloji: Birkaç Temel Kavram / Farklı Bir Dönem Açılıyor

I) MİLLETLER CEMİYETİ (MC) VE AZINLIKLAR	62
MC Döneminde Azınlık Koruma Sistemi / MC Koruma Sisteminin Getirdiği Yenilikler / MC Koruma Sisteminin Eksiklikleri	

II) BİRLEŞMİŞ MİLLETLER (BM) VE AZINLIKLAR	67
A) Başlangıçta: Azınlık Hakları Değil, İnsan Hakları	67
B) Azınlık Kavramının Geri Dönüşü ve 1990'lara Kadar	
Temel Yaklaşım: Ayrımcılığın Önlenmesi	69
<i>Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (1948) / Eğitimde Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (UNESCO, 1960) / Kutu: Ulusal Azınlıklar / Kutu: Yeni Azınlıklar / Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (1965) / Medeni (/Kişisel) ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Madde 27 (1966) / Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme (1980) / Kutu: "İrksal" ve "Etnik" Terimleri / Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiyesi Bildirgesi (1981) / Yerli ve Kabile Halklarıyla İlgili 169 Sayılı Sözleşme (ILO, 1989) / Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989)</i>	
C) 1990 Sonrası Azınlık Hakları:	
Ayrımcılığın Önlenmesi'nden Azınlıkların Korunması'na Geçiş	77
<i>Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına Dair Bildirge (1992) / Yerli Halkların Hakları Bildirgesi (2007) / Yeni Makamlar ve Kurumlar / Kutu: Sivil Toplum (ST) ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK) / BM'de Dezavantajlı Gruplar</i>	
III) AVRUPA KONSEYİ (AK) VE AZINLIKLAR	82
<i>Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AIHS, 1950) / Bölge ya da Azınlık Dilleri Avrupa Sözleşmesi (1992) / Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi (1995) / Kutu: AGİK/AGİT'in Tarihsel Konumu</i>	
IV) AGİK/AGİT VE AZINLIKLAR	84
<i>1990 Kopenhag Belgesi ve 1991 Cenevre Azınlık Uzmanları Toplantısı / Kutu: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) / AGİK/AGİT Uzmanlık Kurumları ve Faaliyetleri / UAYK'nin Tavsiyeleri ve Kılavuz İlkeleri</i>	
V) AVRUPA BİRLİĞİ (AB) VE AZINLIKLAR	89
<i>AB'nin İlgili Belgeleri ve Özellikle Kopenhag Siyasal Kriterleri</i>	
VI) SOĞUK SAVAŞ SONRASI/KÜRESELLEŞME DÖNEMİNDE AZINLIK HAKLARI GELİŞMELERİ HAKKINDA TOPARLAYICI NOT	91
<i>Kutu: Bir Ülkede Azınlık Bulunup Bulunmadığı Meselesi</i>	

İKİNCİ BÖLÜM

Azınlıklar Konusunda Temel Kavramlar ve Tartışmalar

I) AZINLIK KAVRAMI VE TANIMI	97
<i>Sosyolojik ve Hukuksal Tanımlar / Azınlık Bilinci ve Önemi /</i>	
<i>Kutu: Kronolojik Kural: Asimilasyon-Azınlık Bilinci İlişkisi</i>	
II) AZINLIKLARIN KÖKENLERİ VE YAŞAM ALANLARI	101
<i>Azınlıkların Oluşması / Azınlıklar ve Diaspora / Kutu: Beyaz Kolon</i>	
<i>Rekabeti: Kanada ve G. Afrika / Azınlıklar ve Mekan (Territory)</i>	
III) AZINLIKLAR VE KİMLİK	104
<i>Bireysel Kimlik-Grup Kimliği Ayrımı / Objektif Kimlik-Sübjektif</i>	
<i>Kimlik Ayrımı / Alt-Kimlik-Üst-Kimlik Ayrımı / Kutu: Alt-kimlikler</i>	
<i>Arası Geçiş Meselesi</i>	
A) Üst-Kimliğin Saptanması Meselesi ve Önemi	107
<i>Üst-kimliğin Edinilmesinin Zor/İmkansız veya Kolay/Mümkün</i>	
<i>Olmaması Durumu / Üst-kimliğin Alt-kimlikleri İnkâr Edecek</i>	
<i>Bir Ad veya Nitelik Taşınması/Taşınmaması Durumu /</i>	
<i>Ulus İnşasının Kan veya Toprak Temeline Dayanması</i>	
B) Üst-kimliğin Alt-kimlikler Tarafından	
Benimsenme/Benimsenmeme Meselesi	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Azınlık Hakları Konusunda Temel Kavramlar ve Tartışmalar

I) NEGATİF HAKLAR-POZİTİF HAKLAR AYRIMI VE İLGİLİ TARTIŞMALAR	113
<i>Pozitif Haklar Eşitliği Bozar mı? / Azınlığı Tanımak, Azınlığa</i>	
<i>Haklar Vermek / Pozitif Haklar Sakıncalı mıdır? / Devletin ve</i>	
<i>Çoğunlukların Korkuları Nasıl Önlenir? / İnsan Hakları ve Azınlık</i>	
<i>Hakları Açıklarından Negatif ve Pozitif Haklar</i>	
II) AYRIMCILIĞIN ÖNLENMESİ-AZINLIKLARIN KORUNMASI AYRIMI	118
<i>Kutu: Klasik Demokrasi/Ayrımcılığın Önlenmesi ile Sosyal Demokrasi/</i>	
<i>Azınlıkların Korunması Paralelliği</i>	

III) BİREYSEL HAKLAR - GRUP HAKLARI/KOLEKTİF HAKLAR AYRIMI 120

“Grup Hakları” mı, “Kolektif Haklar” mı?

A) Özel Grup Hakları 121

Özyönetim Hakları / Kutu: Çokkültürlülük ve Çokkültürcülük /

Etnik-Dinsel Haklar / Kutu: İngiltere’de Dinsel Nikahın Resmî

Sayılması / Özel Temsil Hakları

B) Yarışan Haklar 129

Bireysel Haklar ile Grup Hakları/Kolektif Haklar Çatışması /

Dinsel Haklar ile Genel Yasaların/İlkelerin Çatışması

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Azınlık-Devlet İlişkilerinde Temel Kavramlar ve Meseleler

Terminoloji: Evsahibi Devlet, Akraba Devlet

I) EVSAHİBİ DEVLETİN AZINLIK POLİTİKALARI 138

A) Haklar Tanıma 138

B) Asimilasyon 138

Asimilasyonun Türleri / Asimilasyon ve Din /

Asimilasyon ve Entegrasyon

C) Etnik-Dinsel Temizlik 140

Etnik-Dinsel Temizliğin Türleri: Ülkeden Arındırma,

Fiziksel Saldırımlar, Ayrımcılık, Segregasyon / Asimilasyon ve

Etnik-Dinsel Temizlik Yöntemlerinde “Geçiş” Meselesi

II) AZINLIĞIN EVSAHİBİ DEVLETLE İLGİLİ TUTUMLARI 142

A) Birlikte Yaşama Talepleri 142

Temel Talepler / Etnogelişme

B) Ayrılma (Self Determinasyon - SD) 143

1) Self Determinasyonun Anlamları 143

a) İç Self Determinasyon 143

b) Dış Self Determinasyon 143

Sömürgeciden Bağımsızlık / Kutu: Rejim Meselesi ve Devlet Meselesi:

1776 ile 1789 / Bir Bağımsız Devletten Ayrılma

2) Self Determinasyonun Yorumu 145

3) Ayrılmanın Meşru Sayılabilmesi Durumları 146

Sömürgecinin Tanımı Meselesi / Demokrasinin Yokluğu /

“Yerli Halk” Olma Durumu / “Azınlık” ve “Halk”

III) AZINLIKLARIN DİNSEL SİMGELER KULLANMA MESELESİ	149
A) Feodal Düzeni Hiç Yaşamamış Olanlar	149
Kutu: Devlet ve Din, Laiklik ve Sekülerlik / Kutu: ABD’de	
Dinsel Simgeler Meselesi	
B) Feodal Düzeni Altyapı Devrimiyle Tasfiye Etmiş Olanlar	154
Kutu: Türkiye’de Burjuvazi ve Laiklik	
C) Feodal Düzeni Üstyapı Devrimiyle Tasfiyeye Girişmiş Olanlar	157
Tarihsel Unsur: Kayzerizm / Sosyolojik Unsur: Yukarıdan Devrim	
ve Sorunları / Kutu: Devletin İç ve Dış Görelî Özerkliği / Kutu: Aydınlar	

BEŞİNCİ BÖLÜM

Resmî Kabule ve Uluslararası Standartlara Göre Türkiye’de Azınlıklar

Türkiye ve Dış Azınlıkları / Niçin Sadece Gayrimüslimler? /
Kutu: Çekince ve Yorum Beyanı

I) TÜRKİYE’DEKİ “RESMÎ” AZINLIKLAR: GAYRİMÜSLİMLER	173
A) Kabul Edilen “Üç Büyükler”	173
1) Ermeniler	173
Nüfus / Vakıflar / İbadet Yerleri / Okullar / Dernekler ve	
Yardım Kuruluşları / Yayın Faaliyeti	
2) Museviler / Yahudiler	177
Terim Meselesi / Nüfus / Vakıflar ve İbadet Yerleri / Okullar /	
Dernekler ve Yardım Kuruluşları / Yayın Faaliyeti	
3) Rumlar	181
Terim Meselesi / Nüfus / Vakıflar / İbadet Yerleri /	
Kutu: Ekümenik Sıfatı / Okullar / Dernekler ve Yardım Kuruluşları /	
Yayın Faaliyeti	
B) Devletin Görmezden Geldiği Gayrimüslim Azınlıklar	187
1) Antakyalı / Arap Rum Ortodokslar	188
Terim Meselesi / Nüfus / Vakıflar / İbadet Yerleri	
2) Süryaniler	190
Terim Meselesi / Nüfus / Kutu: Süryani Terimi / Vakıflar /	
İbadet Yerleri / Okullar / Dernekler ve Yardım Kuruluşları /	
Yayın Faaliyeti	

3) Diğer Gayrimüslimler..... 196

*Bahailer / Ezidiler / Protestanlar / Yehova Şahitleri /
“Yabancı”dan “Azınlık”a Dönüşen Bir Grup: Levantenler /
Kutu: Levantenler Hakkında Tarihsel ve Temel Bilgiler*

**II) ULUSLARARASI STANDARTLARA GÖRE
TÜRKİYE’DEKİ DİĞER AZINLIKLAR..... 203**

A) Araplar..... 204

B) Aleviler..... 204

*Alevilerin Azınlık Olup Olmadığı Tartışması / Din Bakımından
Aleviler / Dil Bakımından Aleviler / Kutu: Osmanlı Devleti ve Aleviler:
Katliam ve Uzlaşma / Kutu: Nusayriler (Arap Aleviler) / Baskılar /
Kutu: Dersim Alevileri / Kutu: Alevi Çatı Örgütleri / Kutu: AİHM ve İdari
Yargıda Zorunlu Din Dersi Konusu / Kutu: AİHM, Yargıtay ve Danıştay’da
Cemlevleri Konusu*

C) Balkan ve Kafkas Kökenliler..... 216

1) Balkan Halkları: Slav Kökenliler ve Arnavutlar..... 216

2) Kafkas Halkları: Lazlar, Gürcüler, Çerkesler..... 217

*Lazlar / Gürcüler / Çerkesler / Kafkasyalıların, Özellikle de
Çerkeslerin Farklı Durumu*

Ç) Kürtler..... 222

*Nüfus, Dil, Din / Kürtler Niye Asimile Olmadılar? /
Kürtlerin Azınlık Olup Olmadığı Tartışması*

D) Farklı Bir Müslüman Grup: Çingeneler/Romanlar..... 225

Terim Meselesi / Nüfus ve Dil / Örgütlenme

ALTINCI BÖLÜM

**Resmî Kabul: Lozan Bağlamında
Türkiye’de Azınlık Kavramı ve Hakları**

Lozan’daki Azınlık ve İnsan Hakları - Bir Özet

I) LOZAN’DA GETİRİLEN AZINLIK KAVRAMININ İNCELENMESİ..... 233

**A) Türkiye’nin Lozan’la Resmen Tanıdığı Azınlıklar
“Gayrimüslimler”le Sınırlıdır..... 233**

**B) Türkiye’nin Azınlık Haklarını Gayrimüslimlerle Sınırlaması
Çağdaş Eğilimlerin ve Standartların Çok Gerisinde Kalmıştır..... 234**

II) LOZAN'DA GETİRİLEN AZINLIK HAKLARININ İNCELENMESİ	236
A) Lozan'la Gayrimüslim Yurttaşlara Getirilen Haklar Eksik Uygulanmaktadır	236
1) <i>Antlaşma'nın Açık Hükmüne Rağmen Hak Sahipleri Üç Gayrimüslim Grupla Sınırlanmaktadır</i>	236
Sınırlamanın Savunulması: "Feragat" ve "Teamül"	
2) <i>Haklar Bu Üç Gruba Bile Eksik Uygulanmaktadır</i>	238
B) Lozan'da Gayrimüslimler Dışındaki Gruplara Getirilmiş Haklar Tanınmamaktadır	239
Lozan'daki Dört Hak Grubu	
III) LOZAN'IN AYNI ZAMANDA BİR İNSAN HAKLARI BELGESİ OLUŞU VE BUNA KARŞI ÇIKIŞLAR	240
Kesimin Başlığının "Azınlıkların Korunması" Olduğu Hususu / Tutanaklarda Hakların Yalnızca Gayrimüslimlere Getirildiğine İlişkin Sözler / Kutu: Uluslararası Hukukta Özel (Spesifik) ve Genel (Jenerik) Terimlerin Yorumlanması	
IV) ÖZELLİKLE GÜNÜMÜZ AÇISINDAN ÇOK ÖNEMLİ İKİ LOZAN HÜKMÜ: MADDE 39/4 VE 39/5	242
Madde 39/4 ve 39/5'in İncelenmesi / Kutu: Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun (no. 2932) / Madde 39/4 ve 39/5'teki Dil Haklarının İç ve Dış Politika Bakımından Önemi	
V) LOZAN KONUSUNDA TÜRKİYE'DE SIK DUYULAN ŞEHİR EFSANELERİ	247
Klasik Efsaneler / Daha "Modern" Efsaneler	

YEDİNCİ BÖLÜM

Resmî Kabul ve Uluslararası Standartlar Bağlamında Türkiye'de Azınlık Mevzuatı, Uygulaması, İctihadı

I) YASAMA VE UYGULAMA	253
A) Millet, Devlet, Dil: Anayasa Md. 3/1 ve Yasalar	253
"Millletin Bölünmez Bütünlüğü" / "Devletin Dili Türkçedir"	
B) Yurttaşın ve Türk'ün Tanımı Meselesi: Anayasa Md. 66/1	257
1) <i>Devlet ve Rejim Kurulmadan Önceki Dönem</i>	257
a) "Türkiye" Sözcüğünü Kullanan Tamlamalar	258

b) "Türk" Yerine "Türkiyeli" Terimi	259
<i>Günümüze Kadar "Türkiyeli" Terimi / Kutu: Ülke Adları: Etnik-Dinsel ve Teritoryal Durumlar / Kutu: Azınlık Raporu ve Davası / Cumhuriyet Öncesinde Kürtlere İlişkin Tutum / Kutu: Amasya Mülakatı</i>	
2) Devlet ve Rejim Kurulduktan Sonraki Dönem	268
a) "Türk" ve Soy/Irk	269
<i>Cumhuriyetin Başlarında Durum / Kutu: Türkçeden Başka Dil Konuşma Cezası / Kutu: Soyadı Kanunu ve Soyadı Nizamnamesi'nin Öyküsü / Günümüzde Durum / Kutu: 1930 ve 40'larda İşe Girmede "Türk" Şartı</i>	
b) "Türk" ve Din	277
i) Ülkeden Arındırma	278
<i>1910'lar, 20'ler ve 30'lar / 1964 Sürgünü</i>	
ii) Fiziksel Saldırıları	280
<i>1920 ve 30'lar / 6-7 Eylül 1955 Pogromu / Günümüzde Gayrimüslimlere Saldırıları / Hrant Dink Cinayeti / Kutu: Hrant Dink ve "Türklerin Zehirli Kanı" Meselesi</i>	
iii) Yasalarda, Antlaşmalarda ve Uygulamada Dinsel Ayrımcılık	289
<i>Lozan Ertesinden 1930'lara Baskılar / Kutu: İmroz-Bozcaada Statüsünün İhlali / 1930'lar ve 40'larda Baskılar ve Özellikle Varlık Vergisi / Kutu: İkinci "Varlık Vergisi Faciası" / 1940'ların Sonu ve 50'lerin başı: Görelî Rahatlama / DP ve Gayrimüslimler / 1960'lardan Günümüze / Kutu: Heybeliada Ruhban Okulu Meselesi / Kutu: Azınlıklar Konusunda Mütakabiliyet / Kutu: Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Md. 60 ve Beşinci Paragrafı / Kutu: Azınlık Tali Komisyonu</i>	
II) YARGI	317
A) Anayasa Mahkemesi: Kürt Partisi Kapatma Kararları	317
<i>Kürt Meselesinden Kapatılan Partiler ve AİHM / Kapatma Kararları Hakkında İki Önemli Gözlem</i>	
B) Yargıtay ve Danıştay: 1936 Beyannamesi Uygulaması	323
1) Yargıtay	323
<i>1936 Beyannamesi'nin Öyküsü / "Türk Olmayanlar"</i>	
2) Danıştay	327

SEKİZİNCİ BÖLÜM

OHAL Rejimi Öncesi ve Sonrasında AB Reform Paketleri: Tüm Yurttaşlar, Gayrimüslimler, Kürtler

Farklı Bir Yukarıdan Devrim / Miheenk Taşı: İfade Özgürlüğü

I) RESMÎ VE GAYRİRESMÎ AZINLIKLAR KONUSUNDA RADİKAL REFORMLAR: ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ VE AB YASA UYUM PAKETLERİ	333
A) Anayasa Değişiklikleri	333
<i>Ekim 2001 Anayasa Reformu / Mayıs 2004 Anayasa Reformu</i>	
B) AB Uyum Yasa Paketleri	336
<i>Birinci Paket (06.02.2002) / İkinci Paket (26.03.2002) / Üçüncü Paket (03.08.2002) / Dördüncü Paket ("Kopenhag Paketi", 02.01.2003) / Beşinci Paket (23.01.2003) / Altıncı Paket (15.07.2003) / Yedinci Paket (30.07.2003) / Sekizinci Paket (14.07.2004) ve Sonrası</i>	
II) REFORMLARIN 2016 OHAL İLANINDAN ÖNCEKİ DURUMU	341
<i>Genel Görünüm</i>	
A) Gayrimüslim Azınlıklara İlişkin Uygulama	342
<i>Genel Görünüm</i>	
1) Gayrimüslim Azınlık ("Cemaat") Vakıflarının Taşınmazları Konusu	345
a) Hazine ve VGM Tarafından El Konmuş Taşınmazlar Sorunu	345
b) Hazine Tarafından El Konulan Taşınmazların Üçüncü Kişilere Satılmasının Yarattığı Sorun	345
c) 1936 Beyannamesi'nde Kayıtlı Olan, Vakıfların Tasarrufunda Bulunan, Ama Tapuya Onlar Adına Kayıtlı Olmayan Taşınmazlar Sorunu	345
Kutu: Gayrimüslim Vakıflarında Nam-ı Müstear ve Nam-ı Mevhum	
2) Yeni Vakıflar Yasası (2008) ve Sonrası	348
<i>Türkiye Çözüm Getirmeyince AİHM Getiriyor / Geçici Madde 7 Yerine Geçici Madde 11 / Türkiye'de "Millî" Sermaye Birikim Süreci ve Bu Çerçeve Gayrimüslim Vakıf Taşınmazları Meselesi</i>	
3) Gayrimüslim Kurumlarının ve Mülklerinin Son Durumu	354
<i>Başarılanlar / Yapılamayanlar / Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporlarına Göre Durum / 2017'de Mardin (Turabdin) Süryani Din Kurumlarının Hazine'ye İntikali</i>	

B) Kürt Meselesine İlişkin Uygulama	361
<i>Genel Görünüm / “Farklı Dil ve Lehçelerde” Yayın: Radyo ve TV’ler / “Farklı Dil ve Lehçeler”in Öğrenilmesi: Kürtçe Kursları</i>	
III) REFORMLARIN 2016 OHAL İLANINDAN SONRAKİ DURUMU	364
A) Bütün Yurttaşlara İlişkin Durum	364
1) Yasal Durum	365
<i>Karşılaştırma: Reformların Amaçları ve Bugünkü Durumları / HDP’nin Fiilen Kapatılma Süreci / Anayasa ve TBMM İç Tüzüğünde OHAL Rejiminin Ana Hatları / OHAL KHK’lerinin Yasal Nitelikleri ve Uygulamadaki Durumları / OHAL KHK’leri ve Anayasa Mahkemesi: 1991 Kararı / Anayasa Mahkemesinin Aralık 2016’da İçtihadından Dönmesi</i>	
2) Fiilî Durum: OHAL KHK’lerinin ve İdari Kararlarının Sonuçları	374
a) Gözaltılar ve Tutuklamalar.....	374
b) Kurum Kapatmalar ve Görevden Atmalar.....	375
<i>Kamu Üniversiteleri / Özel Öğretim Kurumları / Kutu: Ortaöğretimin Durumu / Medya Kuruluşları, Dernekler, Vakıflar, Sendikalar</i>	
c) Belediye ve Şirketlere Kayyım Atamalar.....	378
<i>Kutu: Para ve Mülke Elkoyma Meselesi</i>	
ç) Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu.....	380
B) Kürtlere İlişkin Durum	383
<i>Dolmabahçe Mutabakatı’ndan Hendek Operasyonları’na / Kayımlar Dönemi / Kutu: Eutelsat ve Türkiye</i>	

DOKUZUNCU BÖLÜM

Türkiye’deki Azınlık Uygulamasının Tahlili

I) TÜRKİYE’DE AZINLIKLARLA VE DEMOKRASİYLE İLGİLİ ZİHNİYET	398
A) Zihniyetin Temel Kalıpları	398
B) Zihniyetin Temel Kaynakları	399
1) Türkiye Cumhuriyeti’nde Alt-kimlik - Üst-Kimlik ve Kan Yöntemi - Toprak Yöntemi İlişkileri	399
<i>Kutu: Fransa’nın Ulus-devletten Demokratik Devlete Dönüşümü</i>	
2) Türkiye’de Ulus-devletin İdeolojisi: Ulusalçılık ve Türk-İslam Sentezi	402
<i>Kutu: 1990’larda Sevr Sendromunun Nedenleri</i>	
3) AKP’nin İdeolojisi: İslamcılık ve İslam-Türk Sentezi	407

II) ZİHNİYETİN SONUCU: NEFRET SÖYLEMİ-SUÇU VE AYRIMCILIK	409
A) Nefret Söylemi ve Nefret Suçu	410
B) Türk Hukukunda Ayrımcılık ve Nefret Konusu: Hukuki Düzenlemeler	411
<i>Anayasa / Türk Ceza Kanunu / Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu</i>	
C) Türkiye'nin Nefret ve Ayrımcılık Konusundaki Uluslararası Yükümlülükleri	415
Ç) Türk Yargısında Nefret ve Ayrımcılık Olayları ve Davaları	416
Kutu: Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Açılan Hakaret Davasında Türk Yargısının Tutumu / Nefret ve Ayrımcılık Olay ve Davalarının Bir Değerlendirilmesi	

Sonuç

I) TEMEL YAKLAŞIM: "AZINLIKLAR DEVLETİN VE MİLLETİN BİRLİK-BERABERLİĞİNİ BOZAR"	441
<i>Bu Yaklaşım Demokrasiyi Engellemektedir / Milleti Bölmektedir / Türkiye'yi Dışa Karşı Zayıflatmaktadır / Yaklaşımın Sonuçları:</i> <i>4'lü Zıtlık, 4'lü Hiyerarşi, 4'lü Koalisyon</i>	
II) TÜRKİYE'DE ÇAĞDAŞLAŞTIRMA DALGALARI VE ÇELİŞKİLERİ	445
<i>Duble Çelişki: Kemalistler ve İslamcılar / Herotlar ile Zelotlar Karmaşası</i>	
III) TÜRKİYE'DE ULUS-DEVLET'TEN DEMOKRATİK DEVLET'E GEÇİŞ MESELESİ	446
Kutu: 1870'lerdeki Avrupa Emperyalist Milliyetçiliği'nden 2010'lardaki Avrupa İrkçı Milliyetçiliği'ne Geçişte Diyalektiğin Rolü	
IV) 19. YÜZYIL SONU AVRUPA EMPERYALİST MİLLİYETÇİLİĞİ İLE 21. YÜZYIL BAŞI AZGELİŞMİŞ ÜLKE AZINLIKLARININ DİYALEKTİK İLİŞKİSİ	447
KISALTMALAR	449
GÖRÜŞÜLEN KİŞİLER LİSTESİ	453
KAYNAKÇA	455
KONU DİZİNİ	465
KİŞİ ADLARI DİZİNİ	475
KUTULAR, TABLOLAR, ŞEMALAR	481

1969'dan beri milliyetçilikle, 1974'ten beri de azınlıklar konusuyla uğraşan Profesör Baskın Oran bu geniş çalışmasında, ilkin, azınlık kavramının tarihçesini geçmişten günümüze bir belgesel film gibi anlatıyor. Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, AGİT, Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütlerin bu dikenli konuya yaklaşımlarını antlaşmalar, sözleşmeler, bildirgeler ışığında ortaya koyuyor. Ardından, kavramın tarihine, teorisine, hukukuna, dünya ve Türkiye uygulamalarına birer birer değiniyor.

Konu üzerindeki bütün tartışmaları asimilasyon, etnik temizlik, self determinasyon gibi uygulamalı kavramlarla veriyor.

"Azınlık hakları" denildiğinde yanlış bir anlayışla sadece Gayrimüslim haklarının kastedildiği Türkiye tecrübesini alışılmış Ermeniler, Museviler/Yahudiler, Rumlar, Süryaniler gibi Gayrimüslimler açısından ele almakla kalmıyor bu kitap. Bunun yanı sıra uluslararası standartları uygulayarak, Alevilerin ve Kürtlerin haklarını Türkiye mevzuat ve içtiihadını didiklemek suretiyle inceliyor. Kimlik politikaları, nefret söylemi ve ayrımcılık gibi konularda yapılan hukuki düzenlemeleri ve uygulamaları örnek olaylarla anlatıyor. Daha sonra, Türkiye'nin Avrupa Birliği eşiğinde gerçekleştirdiği reformların neler olduğunu ve 2016 OHAL döneminde bunların nasıl büyük kırılmalara uğratıldığını karşılaştırmalı yöntemle gözler önüne seriyor.

Uluslararası standartlara fazla aşına olmayan Türkiye'de azınlık konusunu tarih, siyaset bilimi, sosyoloji ve hukuk alanlarında disiplinler arası bir yaklaşımla ele alan bu çalışma bir ders kitabı niteliği taşımakla kalmıyor. İç ve dış politika üzerine fikir yürüten her okurun rahatça yararlanabileceği, geçmişi ve bugünü aydınlatan bir eser olarak da literatürde yerini alacak.



